
3 1761 07143375 9

Haandbog

i

Fædrelandets Historie

med stadigt Henblik paa Folkets og Statens indre Udvikling.

Af

C. F. Allen.

Et af Selskabet for Efterslægten kronet Priisskrift.

Sjette Udgave, forøget og forbedret,
fortsat til Indførelsen af Fællesforfatningen 1855.

Kjøbenhavn.

C. A. Reitzels Forlag.

1863.

Bianco Lunos Bogtrykkeri ved F. S. Muhle.

Fortale til første Udgave.

Nærværende Skrift er fremkaldt ved en af Selskabet for Efterslægten i Aaret 1836 bekjendtgjort Priisopgave, hvori det udsatte en Præmie af 300 Rdlr. for den bedste Udførelse af „en Danmarks Historie med særligt Hensyn til Folkets og Statens indre Udvikling.“ Efterat Skriftet havde været underkastet Bedømmelse af fem dertil valgte Censorer, Konferentsraaderne **Werlauff, A. S. Ørsted, Collin,** Biskop **Mynster** og Etatsraad **Oehlenschlæger,** erholdt jeg følgende Meddelelse fra Selskabet.

„Det historiske Arbeide, som — med Mottoet: præ omnibus quæramus verum — indkom til Selskabet for Efterslægten, ifølge den derfra, i Anledning af dens halvhundredaarige Stiftelsesdag, 4de Marts 1836, udsatte Priisopgave, og hvis Forfatter De siden erfaredes at være, blev af de til dets Bedømmelse valgte fem Censorer erkjendt for værdigt til den af Selskabet udsatte Præmie. Men, da der i den afgivne og Dem meddeelte Censur indeholdes ikke faa Bemærkninger af Vigtighed, saavel i Henseende til Anskuelserne som til Fremstillingen, saa drager Selskabets Bestyrelse ikke i Tvivl, at De, ved Skriftets

Udgivelse i Trykken, vil tage Hensyn til disse Bemærkninger, ligesom man ogsaa antager, at nærværende Meddelelse vil blive optagen i den Fortale, der skal ledsage Bogen.

Directionen i Selskabet for Efterslægten, den 18de Decbr. 1839.

Aagesen. Collin. Kirstein."

Til det Anførte maa jeg endnu føie den Oplysning, at Selskabet har havt den Liberalitet at overlade Forfatteren Eiendomsret til Haandskriftet, der ifølge den oprindelige Bestemmelse skulde tilhøre Selskabet, og desuden ved at subskribere paa et Antal Exemplarer har fremmet Bogens Udgivelse. Ved paany at gjennemgaae Haandskriftet har jeg ikke undladt omhyggeligen at benytte de lærerige Bemærkninger, hvormed Censorerne, navnligen Dhrr. Konferentsraader **Werlauff** og **A. S. Ørsted**, have ledsaget deres Bedømmelse, og det er mig en kjær Pligt her at yde dem min Tak derfor, om jeg end ikke i alle Tilfælde har kunnet tilegne mig hine tvende høithædrede Mænds Anskuelser. — Man har længe savnet et Skrift, der uden al for stor Vidtløftighed og i et populært Foredrag gav en Skildring af Danmarks indre Udvikling ved Siden af en Fremstilling af de ydre Begivenheder, og dette Savn har i de senere Aar snarere tiltaget, da Bestræbelserne for en bedre Ordning af vore Samfundsforhold og den mere levende Interesse for det Offentlige, som i den sidste Tid har yttret sig, naturligen maatte henlede Almeenhedens Opmærksomhed paa Fortiden og dens Forhold, hvoraf det Nærværende har udviklet sig. Efter Evne at bidrage til at afhjælpe denne Mangel ved at meddele Almeenheden en Udsigt over Fædrelandets vigtigste indre og ydre Begivenheder, har været mit Ønske ved nærværende Skrift. Jeg haaber ogsaa, at Bogen vil kunne benyttes som Læse- og Lærebog i Skoler, hvor Fædrelandets Historie har egne Timer, og, hvor dette ikke er Tilfældet, skulde

det glæde mig, om den maatte frembyde et Hjælpemiddel for den historiske Lærer, hvortil han kunde henvise Disciplen for at søge en udførligere Oplysning end de fortfattede Lærebøger give, eller Læreren i den indskrænkede Tid seer sig istand til at meddele. Hvorvidt jeg har været heldig i at naae det Maal, jeg har stillet mig, maa den kyndige Læser afgjøre, til hvis velvillige Bedømmelse Skriftet herved anbefales.

Kjøbenhavn 1840.

Fortale til anden Udgave.

Gjennemgribende Forandringer har jeg ikke fundet Anledning til at foretage i denne Udgave, og vilde heller ikke let finde dem tilraadelige, da man derved vanskelig undgaaer at forstyrre Skriftets Tone og det rette Forhold mellem dets enkelte Dele. Derimod har jeg ved Rettelser og Forbedringer i det Enkelte og ved hist og her at tilføie Noget, som var forbigaaet, men fortjente at medtages, stræbt at forøge Bogens Brugbarhed. Fra flere Sider er der venskabeligen meddeelt mig Bemærkninger, som jeg har ført mig til Nytte ved denne Udgave. De nyere Undersøgelser om vore ældste Landboforhold have havt Indflydelse paa Fremstillingen af dette Punkt; men det er endnu langtfra, at denne indviklede Sag er bragt paa det Rene. Ellers er det især Frederik den Førstes Historie, der har undergaaet større Forandringer (Herredagen 1530, Tausen o. a. m.). Skriftets Omfang er, hvad selve Indholdet angaaer, kun forøget med omtrent en halv Snees Blade,

derimod er der tilkommet adskillige Tillæg: Register, Stamtavler, Udvalg af de vigtigste Bearbeidelser og Kildeskrifter til Danmarks Historie, hvilke jeg haaber ville være velkomne for dem, der benytte Bogen.

Inden jeg forlader denne Udgave, maa jeg tilføie et Par Ord om den tydske Oversættelse, som er udkommen i Slutningen af forrige Aar, og hvis Udgivelse er besørget af Etatsraad **Falck**, Professor i Kiel. Det er kun med Hensyn til de deri foretagne Forandringer, jeg her finder Anledning til at omtale den, da det for danske Læsere synes at kunne have nogen Interesse at see, i hvad Aand disse Forandringer ere skete. Jeg skal anføre nogle ret charakteristiske. Udgiveren har fundet det aldeles nødvendigt at give Bogens Tittel ved: Geschichte „**des Königreiches**" Dänemark! jeg troer det havde været tilstrækkeligt at kalde den: „Geschichte von Dänemark;" thi skjøndt Slesvig ikke er behandlet med Udførlighed, som ogsaa kun vilde være passende i en Specialhistorie af denne Deel af den danske Stat, saa ere dog de Forhold og Begivenheder, der vedkomme Slesvig, ikke saa aldeles forbigaaede, at en Tittel blev nødvendig, der synes ligesom at protestere imod Slesvigs Indbefattelse under Danmarks Historie. I den Sætning (tsk. Overs. 415; 1ste dsk. Udg. 509): „Allerede Griffenfeldt skal have tænkt paa at bringe Heelhed i den danske Stat ved et Mageskifte af Oldenborg og Delmenhorst mod den hertugelige Deel af Holsteen og Slesvig," er Yttringen om **den danske Stats Heelhed** udstrøgen. Hele Fremstillingen af Forandringen af Forholdet mellem Slesvig og Danmark i Aaret 1721 (389 tsk. Ov., 475 1ste dsk. Udg.) har faaet en ny Skikkelse ved Udeladelse af høist væsentlige Punkter. Det maa ikke siges, at „**Enhver i Hyldingen lovede for sig og sine Efterkommere at være Kongen tro og huld som eneste souveræn Landsherre, ligesom ogsaa hans kongelige Arveefterfølgere**

efter **Kongelovens Lydende.**" Det maa heller ikke omtales, at „**det slesvigske Vaaben paa Grund af Slesvigs forandrede Forhold til Riget flyttedes fra sin forrige Plads i Skjoldet.**" Dernæst er Alt, hvad jeg har bemærket (1ste dsk. Udg. 476—77) om **det danske Sprogs Skjæbne i Slesvig,** aldeles udgaaet. I den Sætning (283 tsk. Ov. 346 dsk. Udg.): „Adolf fik den gottorpske Andeel og blev Stamfader til det holsteen-gottorpske Huus, **hvis Forhold til Danmark i den følgende Tid blev saa fjendtligt,**" ere de sidste ligesaa uskyldige som sande Ord uden Naade strøgne. Jeg kan ikke erkjende Etatsr. Falck berettiget til at foretage slige Forandringer i en Bog, paa hvis Tittel mit Navn dog er beholdt, Forandringer, der ere udgaaede fra en Anskuelse, som jeg er langt fra at dele, ligesom den er bleven bekjæmpet af de meest ansete danske Historikere og Publicister. Allermindst burde slige Forandringer være foretagne, uden at der i Fortalen gjordes opmærksom derpaa. Vel bemærkes der i Fortalen, at der i Oversættelsen findes Forandringer og Afvigelser fra Originalen; men Enhver maa troe, at disse Forandringer angaae Fremstillingen af de indre Samfundsforholds Udvikling i Danmark, som Etatsraad Falck betragter fra et Standpunkt, der ikke er mit, og med Hensyn til hvilke han fremsætter en Deel Bemærkninger, hvis Rigtighed der maaskee vil være Leilighed til at drøfte paa et andet Sted. I Bogen selv er der imidlertid ingen eller høist ubetydelige Forandringer skeet i Skildringen af hine Forhold, men derimod meget væsentlige i Fremstillingen af det statsretslige Forhold mellem Slesvig og Danmark, uden at der i Fortalen yttres et Ord derom. — Af nærværende Udgave agter jeg selv at besørge en tydsk Oversættelse.

Kjøbenhavn 1842.

Den nærværende Udgave er paany heelt gjennemgaaet, adskillige Huller i Fremstillingen af den ældre Tid udfyldte, og Litteraturfortegnelsen fuldstændiggjort og fortsat til nærværende Tid. Men det er især den sidste Deel af Bogen, som i denne Udgave har modtaget Forøgelse. Fremstillingen af Begivenheder og Forhold fra 1800 til 1815 er bleven udvidet, og fra 1815, hvor de ældre Udgaver egentlig standsede, skjøndt de følgende Konger vare nævnte ved Navn, fortsat indtil Indførelsen af Fælledsforfatningen 1855, der i Mangel af et bedre danner et Slags Hvilepunkt. Bogen har herved modtaget en Forøgelse af omtrent 10 Ark.

Kjøbenhavn d. 4 Febr. 1863.

C. F. Allen.

Udvalg

af de vigtigste Kildeskrifter og Bearbeidelser til Danmarks Historie*).

Samlinger.

Langebek: Scriptores rerum Danicarum medii ævi. Tom. 1—7. fol. Hafniæ 1772—1792. Tom. 8. Hafniæ 1834. Indeholder det Meste af hvad man har af Krøniker, Annaler, statistisk-geografiske Optegnelser og lignende Skrifter til Oplysning af Danmarks Historie i Middelalderen, udgivne med sjælden Kritik og Omhu og ledsagede af Indledninger og lærde Anmærkninger af Samleren og Udgiverne, Langebek (T. 1—3), Suhm (T. 4—7), L. Engelstoft og E. C. Werlauff (T. 8). Det vilde blive for vidtløftigt i det Følgende at anføre de enkelte Stykker, som indeholdes i S. R. D.; men dette er nu ogsaa mindre nødvendigt, da der i Historiske Aarbøger, udgivne af den historiske Forening ved C. Molbech. 1 D. Kbhvn. 1845, er meddeelt en efter Indhold og Tidsfølge ordnet Fortegnelse, til hvilken henvises.

Vigtige for Danmarks Historie ere ogsaa lignende Samlinger i Lande, der have havt meget Samqvem med Danmark, navnlig Sverrig, Norge og Tydskland. Herhid høre Scriptores rerum Suecicarum medii ævi, udgivne og oplyste af Fant, Geijer og Schrøder. Hidtil kun T. 1—2. fol. Upsala 1818—28; og *Pertzii* Monumenta Germaniæ historica, hvoraf vol. 1—12 og 16—17 indeholdende scriptores, vol. 1—3. 1 fasc. leges, hidtil ere udkomne, Hannover 1826—61. fol. Til Lettelse ved Brugen heraf er udkommet Inhaltsverzeichnisse der zehn ersten Bände der Monumenta Germaniæ. Hannover 1848. Ved disse 3 Værker blive de ældre

---

*) Dette Udvalg er beregnet paa dem, som uden at gjøre noget egentligt Studium af Historien ønske at gjøre sig nøiere bekjendte med Fædrelandets Historie i Almindelighed eller med enkelte vigtigere Punkter. Muligen vil man finde, at et eller andet Skrift kunde være udeladt, og et eller andet burde være medtaget; men om Enkelthederne i et Udvalg bliver det altid vanskeligt at komme til Enighed, og Hovedsagen bliver, om Udvalget i det Hele befindes passende efter sin Hensigt.

Samlinger af nordiske og tydske scriptores medii ævi mere og mere overflødige. Af de ældre tydske Samlinger er *Westphalen*, Monumenta inedita rer. Germ. Tom. 1—4. fol. Lipsiæ 1739—45, den som endnu har meest Vigtighed for Danmarks Historie. Nylig er begyndt: Quellensamlung der Schlesw. Holst. Lauenburg. Gesellsch. für Vaterländ Gesch., hvoraf er udkommet 1 B. indeholdende Chronicon Holsatiæ auctore Presbytero Bremensi, udg. ved **J. M. Lappenberg**, Kiel 1862.

J. Quistgaard, index chronologicus sistens foedera a regibus Daniæ et Norvegiæ ac comitibus Holsatiæ inita (1058—1789). Gottingæ 1792.

H. C. de Reedtz, répertoire historique et chronologique des traités conclus par la couronne de Dannemarc depuis Canut le Grand jusque à 1800. Göttingue 1826.

Aktstykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tider, udg. af Fyens Stifts litt. Selskab. 1—2 Samling. 4. Odense 1841—45.

C. Molbech og *N. M. Petersen*, Udvalg af danske Diplomer og Breve, fra det 14, 15, 16 Aarhundrede. 1—3 H. Kbhvn. 1842—58.

G. J. Thorkelin, Diplomatarium Arna-Magnæanum. T. 1—2. 4. Hafn. 1786. (Danske Dipl. fra 1085—1259; norske fra 1146—1299). Dokumenterne i denne Samling ere ofte gjengivne med ringe Nøiagtighed.

Islandsk Diplomatarium, udg. af det islandske litterære Selskab ved Jon Sigurdsson. 1—3 H. Kbhvn. 1857—62 (fra 826 til 1263).

Regesta Diplomatica historiæ Danicæ eller chronologisk Fortegnelse over hidtil trykte Diplomer og andre Brevskaber til Oplysning af den danske Historie, med kort Angivelse af Indholdet, udgiven ved det kgl. danske Vidsk. Selskab. 1—2 B. 1—3 H. Kbhvn. 1847—59. 4. (822—1626).

Urkundensammlung der schl.-holst.-lauenb. Gesellsch. für vaterl. Geschichte, 1—2 B. (fra 1154 til 1400) Kiel 1839—58. 4. 3. B. 1 Abtheil. Kiel 1852 (Klosteret Arensböks Dipl., 1328—1565).

Urkundenbuch der Stadt Lübeck, herausgeg. von dem Verein für lüb. Gesch. 1 Theil. 4. Lübeck 1843 (fra Aar 1139 til Slutn. af 13de Aarhundrede). Zweite Abtheil. Urkundenbuch des Bisthums Lübeck, herausgeg. von W. Leverkus, Oldenburg 1856 (1154—1341).

Hamburgisches Urkundenbuch, herausgeg. von **J. M. Lappenberg**. 1 B. 4. Hamburg 1842 (fra Aar 786—1300).

C. G. Fabricius, Urkunden zur Geschichte des Fürstenthums Rügen. 1—4 B. 1—2 Abth. (til Aar 1314). Stralsund und Berlin 1841—61. 4.

Codex *Pomeraniæ* diplomaticus. 1 B. 1—5 H., herausgeg. von K. F. W. Hasselbach und J. G. L. Kosegarten. Greifswald 1843—54. 4. (Gaaer fra 786—1251).

Monumenta *Livoniæ* antiquæ. 1—5 B. Riga und Leipzig 1835—47. 4.

Napiersky, Index corporis historico-diplomatici Livoniæ, Esthoniæ et Curoniæ. Vol. 1—2. fol. Riga und Dorpat 1834.

F. G. Bunge, Liv- Esth- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten. 1—4 B. 4. Reval 1853—59. (Gaaer fra 1093 til 1413).

Codex diplomaticus *Prussiæ*, Urkundensammlung nebst Regesten, udgiven af J. Voigt. 1—4 B. Königsberg 1836—53. 4. (gaaer til 1399).

A. F. Riedel, Codex diplomaticus Brandenburgiæ. Zweiter Haupttheil oder Urkundensammlung für die Geschichte der auswärtigen Verhältnisse. 1—6 B. 4. Berlin 1843—58. (gaaer fra 1200—1566).

G. C. F. Lisch, Meklenburgische Urkunden. 1—3 B. Schwerin 1837—41.

G. Sartorius, Urkundliche Geschichte des Ursprungs der deutschen Hanse. Herausgegeben von J. M. Lappenberg. 1—2 B. Hamburg 1830. 4. Anden Deel indeholder lutter Aktstykker. Gaaer til Aar 1370.

Som Tillæg til foregaaende Værk kan betragtes: **J. M. Lappenberg**, Urkundliche Geschichte des hansischen Stahlhofes zu London. Hamburg 1851. 4.

Danske Magazin, 1—6 B. 4. Kbhvn. 1745—52, udgivet af det danske Selskab ved Langebek. **Nye danske Magazin**, 1—6 B. 4. Kbhvn. 1794—1836. **Danske Magazin, Tredie Række**, 1—6 B. Kbhvn. 1843—60. **Danske Magazin**, 4de Række. 1 B. 1—2 H. Kbhvn. 1861—62. Disse fire Samlinger indeholde en Mængde høist vigtige Bidrag af meget forskjelligt Indhold især til Danmarks Historie efter Middelalderen.

Aarsberetning fra det kongl. Geheime-Archiv, indeholdende Bidrag til dansk Historie af utrykte Kilder, udg. af C. F. Wegener, 1—3 B. 1—2 H. Kbhvn. 1855—62. 4.

De ældste danske Archiv-Registraturer, udg. af T. A. Becker, 1—3 B. 1—2 H. Kbhvn. 1854—60. 8.

Dänische Bibliothek, 1—9 Stück. Kopenhagen und Leipzig 1738—47, udgivet af Harboe, Langebek og Møller.

L. Ewensen, Samlinger af juridiske og historiske Materier. 1—2 B. Throndhjem 1784—86.

N. Bang, Samling af nyttige Materier i 7 Stykker. Kbhvn. 1743—1747.

J. H. Schlegel, Sammlung zur dänischen Geschichte, Münzkenntniß, Oekonomie und Sprache. Kopenhagen 1771—76. 1—2 Bd. Vedkommende især de oldenborgske Kongers Historie.

P. F. Suhms Samlinger til den danske Historie, besørgede udgivne ved Sandvig, 1—2 B. 4. Kbhvn. 1779—84. Sammes Nye Sam-

linger til den danske Historie, besørgede udgivne ved Nyerup, 1—4 B. 4. Kbhvn. 1792—95. Begge Samlinger indeholde vigtige Bidrag til Danmarks nyere og nyeste Historie.

Aktstykker til Oplysning især af Danmarks indre Forhold i ældre Tid, udg. af Fyens Stifts litterære Selskab. 1—2 Samling. 4. Odense 1841—45.

A. C. Gaspari, Urkunden und Materialien zur nähern Kenntniß der Geschichte und Staatsverfassung nordischer Reiche. Hamburg 1786—90. 1—3 B. Denne Samling er vigtig for Danmarks nyeste Historie.

A. C. Gaspari, Materialien zur Statistik der dänischen Staaten. 1—3 B. Flensburg und Leipzig 1784—91.

A. F. Büsching, Magazin für die neuere Geschichte und Geographie. 1—22 Bind. 4. Indeholder i 14, 17 B. og flere Steder vigtige Bidrag til Danmarks nyere Historie og Statistik.

De nævnte Samlinger indeholde meest egentlige Kildeskrifter og Aktstykker; de efterfølgende Samlinger og Tidsskrifter derimod ved Siden af enkelte Kildebidrag, for største Delen Afhandlinger og Bearbeidelser:

Skandinavisk Museum, 1—7 B. Kbhvn. 1798—1803, fortsat under Titel: det Skand. Litt. Selsk. Skrifter. 1—23 B. Kbhvn. 1805—32.

Saga, udgivet af J. Storm Munch. 1—3 B. Christiania 1816—20.

Historisk Kalender, udgivet af L. Engelstoft og J. Møller. 1—3 B. Kbhvn. 1814—17.

J. Collin, For Historie og Statistik. 1—2 B. Kbhvn. 1822—25.

C. Molbech, Nordisk Tidsskrift for Historie. 1—4 B. Kbhvn. 1827—36.

J. Møller, Mnemosyne. 1—4 B. Kbhvn. 1830—33.

T. A. Becker, Orion, Hist. geogr. Maanedsskrift. 1—4 B. Kbhvn. 1839—41. og Hist. Qvartalskr. 1—2 B. Kbhvn. 1843—51.

Historisk Tidsskrift, udgivet af den danske historiske Forening. 1—6 B. Kbhvn. 1840—45, og Nyt Historisk Tidsskrift. 1—6 B. 1846—56. Historisk Tidsskrift 3die Række, 1—3 B. 1 H. 1858—62.

Samlinger til Fyens Historie og Topographi, udg. af Fyens Stifts litt. Selskab. 1—2 B. Odense 1859—62.

Vigtige historiske Undersøgelser og Afhandlinger findes i Videnskabernes Selskabs Skrifter, i de 5 Rækker: Ældste Samling 1—12 B. 4. Kbhvn. 1745—79; Ny Samling. 1—5 B. 4. Kbhvn. 1781—99; tredie Samling. 1—6 B. 4. Kbhvn. 1801—1818; Videnskabernes Selskabs philosophiske og historiske Afhandlinger. 1—7 B. 4. Kbhvn. 1823—45; og femte Række, 1—2 B. Kbhvn. 1852—57. 4. Ligeledes i Oversigterne over det danske Videnskb. Selskabs Forhandlinger i Aargangene fra 1842—1862.

Ogsaa i Magazin for militær Videnskabelighed og Nyt Magazin for militær Videnskb., Militært Repertorium, Arkiv for Søvæsen og Nyt Ark. for Søvæsen findes værdifulde historiske Bidrag.

Den nordiske Oldtid have følgende Tidsskrifter og Samlinger til Gjenstand:

Antiqvariske Annaler. 1—4 B. Kbhvn. 1812—27.

Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed. 1—2 B. Kbhvn. 1826—29.

Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed. 1—3 B. Kbhvn. 1832—36.

Annaler for nordisk Oldkyndighed. 1—5 B. Kbhvn. 1836—45.

Annaler for nordisk Oldkyndighed og Historie. 1—14 B. Kbhvn. 1846—59.

Antiqvarisk Tidsskrift. 1—6 B. Kbhvn. 1843—60.

Urda, et norsk antiqvarisk-historisk Tidsskrift. 1—3 B. 1 H. Bergen 1837—47. 4.

R. Dybeck, Runa, en Skrift för Fäderneslandets Fornvänner. 1—4 H. Stockholm 1842—43. 4. Fortsat under Tittel: Runa, Antiqvarisk Tidsskrift. 1—8 H. Stockholm 1844—45. 4; Runa, Svenska Fornsamlingar. 1—3 H. Stockholm 1847—48; Runa, Läsning för Fäderneslandets Fornvänner, 1—2 H. Stockholm 1848—50; og Svenska minnesmärken, tecknade och beskrifna af *R. Dybeck.* Stockholm 1851, med flere Fortsættelser.

Slesvig og Holsteen vedkomme nærmest:

J. F. Noodt, Beyträge zur Erläuterung der Geschichte der Herzogth. Schleswig und Holstein. 1—2 B. Hamburg 1744—52. 4.

I. C. H. Dreyer, Monumenta anecdota, Lubecæ et Altonæ 1760. 4.

W. A. Heinze, Kielisches Magazin. 1—2 B. Kiel 1783—84, og Neues Kielisches Magazin. 1—2 B. Kopenhagen 1786—88.

Kieler Blätter. Kiel 1815—19. 1—7 B.

Kieler Beyträge, 1—2 B. Schleswig 1820—21.

Schlesw. Holst. Provincial-Berichte 1787—1801. (fra 1799 kaldte Blätter für Polizei und Kultur) og Neue schl. holst. Provincial-Berichte, siden 1811 aarlig et Bind.

Slesvigske Provindsialefterretninger, udg. af **C. Juel** og **Fr. Knudsen**, 1—3 B. 1—4 H. Flensborg og Haderslev 1858—62.

Biernatzki, Schlesvig-Holstein-Lauenburgische Landesberichte. Altona 1846 og 47.

N. Falck, Sammlungen zur Kunde des Vaterlandes. 1—3 B. Altona 1819—24.

N. Falck, Sammlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den schl. holst. Anzeigen erschienen sind. 1—6 B. Tondern 1821—40.

N. Falck, Staatsbürgerliches Magazin. 1—10 B. Schleswig 1821—31, og Neues Staatsbürg. Mag. 1—10 B. 1833—41; derefter fortsat under Tittel: Archiv für Geschichte der Herzogth. Schlesvig, Holstein und Lauenburg. 1—5 B. Kiel 1842—47.

Michelsen und **Asmussen**, Archiv für Staats- und Kirchengesch. der Herzogth. Schl. Holst. Lauenb. 1—5 B. Altona 1833—43, siden 1844 under Tittel af Nordalbingische Studien. 1—6 B. Kiel 1844—54.

Jahrbücher für die Landeskunde der Herzogth. Schleswig, Holstein und Lauenburg, herausgeg. von **Th. Lehmann** und **Handelmann**, Kiel 1—5 B. 1858—62.

Ogsaa Jahrbücher des Vereines für Mekl. Gesch. Schwerin 1836 flg. og Baltische Studien. Stettin 1832 flg. indeholde enkelte Bidrag til Danmarks Historie. — Det Samme gjælder om Zeitschrift des Vereines für Hamburgische Geschichte, herausgeg. von **J. M. Lappenberg**, 1—3 B. Hamburg 1841—51.; Neue Folge, 1 B. 1—3 H. 1854 flg. og om Zeitschrift des Vereines für Lübeckische Geschichte, 1—3 H. Lübeck 1855 flg.

Ligesom de danske Samlinger ere af Vigtighed for Norges og Sverrigs Historie, saaledes have de norske og svenske Samlinger en lignende Betydning for Danmarks Historie. Af disse udhæves:

Budstikken, et Ugeblad af hist., stat., økonom. Indhold. 1—7 Aarg. Christiania 1817—29. En tidligere Række, som begyndte 1808 har ikke meget historisk undtagen Aarg. 1808.

Samlinger til det norske Folks Sprog og Historie, udgivne af et Samfund. 1—6 B. 4. Christiania 1833—38.

Norske Samlinger, udgivne af et historisk Samfund. 1—2 B. Christiania 1849—60.

Norske Magazin, udg. af *N. Nicolaysen.* 1 B. Christania 1860.

Norske Rigsregistranter. udg. efter offentlig Foranstaltning. 1 B. (1523—71) og 2 B. 1 H. (1572—79), Christiania 1861—62.

Diplomatarium Norvegicum udgivet af Chr. Lange og C. R. Unger. 1—5 B. Christiania 1849—61.

S. Bring (Lagerbring), Samling af Handlingar och Påminnelser i Svänska Historien. 1—3 B. Lund 1754—58.

B. Bergius, Nytt Forråd af äldre og nyare Handlingar rörande Nordiska Historien. Stockholm 1753—54. 4.

C. C. Gjörwell, Det Svenska Bibliotheket. 1—5 D. 4. Stockholm 1757—62. Fortsat under Tittel: Nya Svenska Bibliotheket. 1—2 B. 8. Stockholm 1761—65.

E. Ekholm, Den svenska Fatburen. 1—8 Öpningen. Stockholm 1767—70.

Sam. Loenbom, Svenska Archivum. 1—3 D. Stockholm 1766—1772.

Sam. Loenbom, Historiska Märkvärdigheter. 1—4 D. Anden Udg. 1768—81.

Sam. Loenbom, Uplysningar i Svenska Historien. 1—4 D. Stockholm 1768—71.

Sam. Loenbom, Historiskt Archivum. 1—6 Stycket. Stockholm 1774—76.

C. G. Nordin, Handlingar til Uplysning af Svenska Krigshistorien. 1—2 Stycke. Stockholm 1787—88.

E. M. Fant, Handlingar til Uplysning af Svenska Historien. 1—4 Stycket. Upsala 1789—1802.

C. Adlersparre, Historiska Samlingar. 1—5 D. Stockholm 1793—1822.

P. Wieselgren, De la Gardiska Archivet. 1—20 D. Lund 1831—43.

G. Adlersparre, Handlingar rörande Sveriges Äldre, Nyare och Nyaste Historia. 1—9 D. Stockholm 1830—33.

A. Fryxell, Handlingar rörande Sveriges historia, ur Utrikes Arkiver samlade. 1—4 B. Stockholm 1836—43.

Handlingar, rörande Skandinaviens Historia, 1—10 B. og *Nya Handlingar*, 1—30 B. Stockholm 1816—60.

Historiska Handlingar, till Trycket befordrade af Samfundet för Utgifv. af Handskrifter rör. Skandinaviens Historia, 1—2 B. Stockholm 1861—62.

Svenskt Diplomatarium, utgifvet af *J. G. Liljegren*. 1—2 B. 4. Stockholm 1819—37. (Dipl. fra Aar 817—1310). 3—5 B. 1 D. ved Hildebrand, Stockholm 1842—1858. (Dok. fra 1311—44).

C. G. Styffe, Bidrag till Skandinaviens Historia ur utländska Arkiver, 1 B. Stockholm 1859 (med Dokumenter fra 1314 til 1395).

Af Hadorphs Udgave af de svenske Riimkrøniker indeholder 2den Deel, Stockholm 1676. 4. lutter Dokumenter og Aktstykker fra 1308 til 1523.

Magnus a Celse, Bullarium Romano-Sveo-Gothicum. Holmiæ 1782. 4. (Pavelige Breve 817—1648).

Enkelte Kildeskrifter til Danmarks Historie i Middelalderen.

Saxonis Grammatici historiæ Danicæ libri XVI. De 9 første Bøger indeholde blot Sagn, de følgende blive efterhaanden mere historisk paalidelige, og for en lang Række af Aar udgjør dette Værk, som ender i Knud den Sjettes Hist. (1185), den fuldstændigste og vigtigste Kilde til Danmarks Historie i Middelalderen. En fortrinlig Udgave af Saxe leverede *Stephanius*, Soræ 1644—45 fol.; men den nyeste og bedste er af Peter Erasmus Müller, hvoraf første Deel (1—2 B.), indeholdende Texten og de kortere Anmærkninger, udkom 1839; anden Deel 1858, indeholdende de udførlige Oplysninger, udgiven og fuldført efter Müllers Død af H. M. Velschow.

Vigtig ved Brugen af Saxe er Peter Erasmus Müllers Undersøgelse af Saxes Kilder i Videnskb. Selskabs hist. phil. Afhandl. 2det B. (de 9 første Bøger) og 4de B. (de 7 sidste Bøger), ogsaa særskilt, Kbhvn. 1823 og 1830. 4.; ligesom ogsaa F. C. Dahlmanns Behandling af det samme Emne i hans Forschungen auf dem Gebiete der Geschichte, 1 B. Altona 1822.

Paa Dansk er Saxe oversat af Anders Sørensen Vedel 1575, fol., 2den Udg. 1610, 3die Udg. 1851, og i den nyere Tid af Grundtvig, Kbhvn. 1818—1822. 1—3 B. 4.

Svend Aagesens Danmarks Krønike, der baade særskilt er udgiven af Stephanius 1642 og optagen i S. R. D., er oversat af R. Th. Fenger. Kbhvn. 1842.

Adami Bremensis historia ecclesiastica omhandler især de kirkelige Forhold i Norden og det nordlige Tydskland fra Aar 754 til 1076. Dette Værk er udgivet af A. S. Vedel, Hafn. 1579 og tilligemed *Adami Bremensis* de situ Daniæ libellus i *Lindenbrogii* scriptores rer. Germ. septent., men sidst og bedst af Lappenberg i *Pertzii* mon. Germ. tom. VII. Paa Dansk er den oversat af P. W. Christensen, Kbhvn. 1862.

Helmoldi presbyteri Busoviensis et *Arnoldi Abbatis Lubecensis* Chronica Slavorum. Helmold gaaer fra Aar 804 til 1170, Arnolds Fortsættelse fra 1171 til 1209; skjøndt nærmest omhandlende de vendiske Lande, giver dette Værk dog vigtige Bidrag til Danmarks Hst. Udgivet af Bangert. Lübeck 1659. 4.

Chronicon *Alberti abbatis Stadensis* a condita urbe usque ad annum 1256 deductum. Helmstadii 1587. 4.

Albertus Kranzius († 1517) giver i sine forskjellige Værker, der alle ende omtrent med Aar 1500, nemlig Metropolis (Nordtydsklands Kirkehist.), Vandalia (de slaviske Folks Hist.), Saxonia (den sachsiske Folkestammes Hist.), vigtige Bidrag til Danmarks Hist.; men især er hans Chronica

regnorum aquilonarium. Francof. 1575. fol. en Hovedkilde til Danmarks Hist. i det 15de Aarh.

Chronik des Franciscaner Lesemeisters, **Detmar**, mit Ergänzungen aus andern Chroniken, herausgegeben von Grautoff. 1—2 B. Hamburg 1829—30. Angaaer nærmest Lybek og Hanseforbundet, men giver derved tillige vigtige Bidrag til Danmarks Historie i Middelalderen. (Continuatio Annalium *Alberti Stadensis* (1264—1324), Hafniæ 1720. 4., udgiven af Andreas Høier, har nu ikke længere Vigtighed, da den kun er et Uddrag af Detmars Chronik; derimod har *Hermanni Corneri* chronica novella, der gaaer til 1435, skjøndt i den ældre Tid blot et Uddrag af Detmar, endnu Betydning som Kilde for Forfatterens Samtids Historie; den findes trykt i J. H. Eccardi Corpus historicum medii ævi, Tom. II. Lipsiæ 1723, fol.)

De øvrige mangfoldige Kildeskrifter til Danmarks Historie i Middelalderen ere for største Delen at finde i Langebeks ovennævnte Scriptores.

Vigtige for Danmarks Hist. ere ogsaa de islandske og norske Kildeskrifter, de saakaldte Sagaer; thi skjøndt de nærmest angaae Norge og Island, indeholde de dog paa mange Steder Oplysninger om danske Begivenheder og give et klart Billede af Livet og Sæderne i Norden i Oldtiden og den tidligere Deel af Middelalderen. P. E. Müllers Sagabibliothek, Kbhvn. 1817—20. 1—3 B., er et uundværligt Hjælpemiddel til deres Benyttelse. En stor Deel af dem ere udgivne, deels af den arnamagnæanske Kommission med latinsk Oversættelse og lærde Anmærkninger, deels i Haandudgaver af det nordiske Oldskriftselskab, baade i Grundsproget og paa Latin og Dansk. Ogsaa det nordiske Litteratursamfund i Kbhvn. har leveret Haandudgaver af forskjellige islandske Sagaer under Tittelen nordiske Oldskrifter; og i Christiania ere flere Sagaer og andre Oldskrifter vedkommende Norge udgivne, tildeels som Universitetsprogrammer, ved P. A. Munch, C. R. Unger og R. Keyser.

Af Fornmanna Sögur indeholder 11te B. Knytlíngasaga og Jómsvíkíngasaga og et Par mindre Stykker, som særligen handle om Danmark.

En dansk Bearbeidelse af de Sagaer, som angaae Islænderne, er udgiven af det nordiske Oldskriftselskab ved N. M. Petersen, under Tittel af: Historiske Fortællinger om Islændernes Bedrifter hjemme og ude, 1—4 B. Kbhvn. 1839—44. Andet Oplag er ved at udkomme.

Snorre Sturlesons Heimskringla og de følgende norske Kongesagaer ere udgivne paa Isl., Lat. og Dansk med mange lærde Anmærkninger af Schøning, Sk. og B. Thorlacius og Werlauff. T. 1—6 fol. Kbhvn. 1777—1826; et Optryk efter denne er: Konunga Sögur af Snorra Sturlusyni, 1—3 B. Holmiæ 1816—19. 8.

Snorre er oversat paa Dansk af Grundtvig. 1—3 B. 4. Kbhvn.

1818—22. og af J. Kall. 1—3 B. 4. Christiania 1838—39; og af P. A. Munch, Christiania 1859.

Nyere Værker, som omfatte enten hele eller større Partier af Danmarks Historie.

Arild Hvitfeldt, Danmarks Riges Krønike tilligemed Bispekroniken. Kbhvn. 1595—1604. 10 B. 4., senere udkommen i 2 B. fol. Kbhvn. 1652; den første Udgave er langt korrektere end den sidste, men sjælden. Dette Værk, som gaaer fra den ældste Tid til Christian den Tredies Død, betragter Begivenhederne fra en Adelsmands Standpunkt; det indeholder mange Efterretninger, efte af Kilder, som nu ere tabte, samt en stor Mængde Dokumenter og Aktstykker, der dog i Regelen ere skjødesløst aftrykte.

Joh. Is. Pontani Rerum Danicarum historia er for det Meste en Oversættelse af Hvitfeldt, men med en Deel Berigtigelser, og indbefatter tillige Frederik den Andens Historie. Hamborg 1631. 4. Afsnittet 1448—1588 er trykt i Westphalens Monumenta. 2 T.

Erasmus M. Lætus, Rerum Danicarum libri XI. Francofurti 1573. 4.

J. Meursii historia Danica (som 9 T. af hans opp.), Florentiæ 1746. fol. Værket selv er ubetydeligt, men Grams lærde Anmærkninger har givet det en stor Betydning i den kritiske Behandling af Danmarks Middelalders Historie.

Holbergs Danmarks Riges Historie. 1—3 B. 4. Kbhvn. 1732—35, og siden oftere. Værket ender med Frederik den Tredies Død; det er ikke synderlig kritisk, mindst i den ældre Tid, vigtigere i de oldenborgske Kongers Hist. og meest i Frederik den 3dies, og paa Grund af sit Foredrag den meest læste Danmarks Historie.

J. H. Schlegel, Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme. Kph. 1769—71. 1 B. og 2 B. 1 H. fol. Gaaer til 1629. Et grundigt Arbeide, men skrevet under Indflydelse af mangehaande ydre Hensyn.

L. A. Gebhardi, Geschichte der Königreiche Dänemark und Norwegen. Halle 1770. 1—2 B. 4. Forfatteren forstod Dansk, opholdt sig en Deel Aar her i Landet og fik ved denne Leilighed mange gode Efterretninger, som han benyttede til sit Værk. Den danske Oversættelse ved Heilmann er maadelig.

P. H. Mallet, histoire de Danemark. Copenh. 1758—77. 1—3 B. 4., siden oftere. Denne Forfatter levede ligeledes længe i Danmark.

P. F. Suhm, Historie af Danmark fra de ældste Tider til Aar 1400. Kbhvn. 1782—1828. 1—14 B. 4. (8—9 B. udgivne af Abr. Kall, de følgende B. af Nyerup). Et Vidnesbyrd om mageløs

Lærdom og Kundskabsfylde og Kjærlighed til Værkets Gjenstand; men Fremstillingen er langt fra at rose, og en senere Tids dybere og mere nøieregnende Kritik har fundet meget at udsætte paa Enkelthederne.

F. Sneedorf, Forelæsninger over Fædrelandets Historie, holdne i Aarene 1789—90. Kbhvn. 1797—98. 1—2 B. Udmærket ved et livligt Foredrag.

G. L. Baden, Danmarks Riges Historie. 1—5 Bd. Kbhvn. 1829—32.

J. P. F. Kønigsfeldt, Dansk Chronologie, eller Oversigt efter Aarfølgen af de betydeligste Begivenheder i den danske Historie (indtil 1848), i Historiske Aarbøger udgivne ved C. Molbech, 2 B. Kbhvn. 1848; fortsat til 1860 i Programmer fra Frederiksborgs Skole, 1853 og 1861.

N. M. Petersen, Danmarks Historie i Hedenold. 1—3 B. Kbhvn. 1834—37. Andet Oplag udkom 1854—55.

F. H. Jahn, Danmarks politisk-militære Historie under Unionskongerne, fra Kong Oluf og Dronning Margrete indtil Kong Hanses Død. Kbhvn. 1835. 4.

L. C. Müller, Danmarks Historie. 1—3 B. Kbhvn. 1836—40. Gaaer til Christiern den Andens Forbrivelse.

Chr. Molbech, Fortællinger og Skildringer af den danske Historie. 1—2 B. Kbhvn. 1837—38. Gaaer til Knud den 6tes Død.

Fr. Hammerich, Danmark i Valdemarernes Tid (1157—1375). 1—2 B. Kbhvn. 1847—48; Danmark under de nordiske Rigers Forening 1375—1523. 1—2 B. Kbhvn. 1849—54; og Danmark under Adelsvælden (1523—1660). 1—4 B. Kbhvn. 1854—59.

F. C. Dahlmann, Geschichte von Dänemark. 1—3 B. Hamburg 1840—43. Gaaer til Aar 1523.

Arngrimus Jonas, Rerum Islandicarum libri III. 4. Hamburgi 1610.

J. Espolin, Íslands Árbækr i sögu formi. 1—9 D. Kaupmhfn. 1821—30. 10—12 D. 1843—55. (indtil 1832).

P. A. Munch, Norges, Sverrigs og Danmarks Historie. Christiania 1838.

A. Chrichton and *H. Wheaton*, Scandinavia, ancient and modern, being a history of Denmark, Sweden and Norway. Vol. 1—2. Edinburgh 1838.

A. Geffroy, Histoire des états Scandinaves. Paris 1851.

C. A. Munch, Det norske Folks Historie. 1—6 B. Christiania 1852—59, indtil 1319. Anden Hovedafdeling, Unionsperioden, 1 B. Christiania 1862. (1319—1371).

A. Faye, Norges Historie. 3die forbedrede Udg. Christiania 1842.

J. E. Sars, Norge under Foreningen med Danmark (1537—1814) i Nord. Universitets-Tidsskrift Fjerde og sjette Aarg. 1858. 1860.

G. Schøning, Norges Historie. 1—3 B. Sorø 1771—81. 4. Gaaer til 965.

Th. Torfæi historia rerum Norvag. T. 1—4. Hafn. 1711. fol. Gaaer til 1387.

A. Fryxell, Berättelser ur svenska Historien. 1—30 B. Stockholm 1828—62. Gaaer til 1720.

E. G. Geijer, Svenska Folkets Historie. 1—3 B. Örebro 1832—36. Gaaer til Dronning Christinas Thronbestigelse. Findes ogsaa paa Tydsk i Heeren og Ukert, Gesch. der europ. Staaten.

E. G. Geijer, Svea Rikes Häfder. 1 B. Upsala 1825. Dette Værk, der har en sjælden Forening af Aandrighed og Lærdom, omfatter kun Oldhistorien.

A. M. Strinnholm, Svenska Folkets Historia. 1—5 B. Stockholm 1834—54. Gaaer til 1319.

A. M. Strinnholm, Sveriges Historia i Sammandrag, 1—3 D. Stockholm 1857—60. (Gaaer til Gustav Vasas Død 1560).

A. Cronholm, Skånes politiska historia. 1 D. Lund 1847. 2 D. Stockholm 1851.

J. J. Nordström, Bidrag till den svenska samhälls-författningens historia. 1—2 B. Helsingfors 1839—40.

S. Lagerbring, Svea Rikes Historia. 1—4 D. Stockholm 1769—88. 4. Gaaer til 1457.

O. Dalin, Svea Rikes Historia. 1—3 D. Stockholm 1747—62. 4. Gaaer til 1611.

Slesvigs og Holsteens Historie vedkomme nærmest:

W. E. Christiani, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein. 1—4 B. 8. Flensb. u. Leipz. 1775—79.

Samme Forfatters Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein unter dem Oldenburgischen Hause. 1—4 B. 8. Kiel 1781—1802. Gaaer til Aaret 1694. De to sidste Dele (1588—1694) ere af **D. G. Hegewisch**, men ikke saa grundige som de foregaaende Dele, der udarbeidedes af Christiani selv.

P. v. Kobbe, Schleswig-holsteinische Geschichte vom Tode des Herzogs Christian Albrecht bis zum Tode Königs Christian des 7ten (1694—1808). Altona 1834.

L. Roos, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein bis auf den Regierungsantritt des oldenb. Hauses. Kiel 1831. (Nach Dahlmanns Vorlesungen).

A. Forchhammer, Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein seit der Lutherischen Reformation. 1—2 Th. Kiel 1834. Gaaer til 1711.

C. v. Wimpfen, Geschichte und Zustände des Herzogthums Schleswig oder Südjütland. Flensburg 1839.

Georg Waitz, Schleswig-Holsteins Geschichte in drei Büchern. 1—2 B. Göttingen 1851—54. (Fra et slesvigholsteensk Synspunkt.) Gaaer til 1660.

A. Jpsen, Die alten Landtage der Herzogth. Schleswig-Holstein von 1588—1675, nach den handschr. Landtagsacten bearbeitet. Kiel 1852.

Vigtig for Slesvigs og Holsteens indre Historie er **N. Falcks** Handbuch des schleswig-holsteinischen Privatrechts. 1—5 B. 1 H. Altona 1825—48. Dette grundige Værk giver Mere end Tittelen lover; det indeholder nemlig ikke blot en Fremstilling af Privatretten, men ogsaa af Statsretten, Stateforvaltningen, Kirkeforfatningen o. s. v., og giver tillige en Udsigt over Hertugdømmernes Historie; ogsaa udmærker det sig ved en nøiagtig og udførlig Angivelse af Kilderne.

C. Paulsen, Lehrbuch des Privatrechts in Schleswig und Holstein. Altona 1834.

J. A. Bolten, Ditmarsische Geschichte. 1—4 B. 8. Flensb. u. Leipz. 1781—88.

Neocorus, Chronik des Landes Ditmarschen. Udgiven af F. C. Dahlmann. 1—2 B. Kiel 1827.

A. L. J. Michelsen, Das alte Ditmarschen in seinem Verhältnisse zum Bremischen Erzstift, beurkundet. Schleswig 1829.

A. L. J. Michelsen, Urkundenbuch zur Geschichte des Landes Ditmarschen. Altona 1834. 4.

A. L. J. Michelsen, Nordfriesland im Mittelalter. Schleswig 1828.

Heimreichs Nordfresische Chronik. Herausg. von N. Falck. 1—2 Th. Tondern 1819.

P. v. Kobbe, Geschichte und Landesbeschreibung des Herzogthums Lauenburg. 1—3 B. Altona 1836—37.

G. A. Halem, Geschichte des Herzogth. Oldenburg. 1—3 B. Oldenburg 1794—96.

F. C. Jensen und **D. H. Hegewisch**, Privilegien der Schl.-Holst. Ritterschaft. Kiel 1797. 4.

N. Falck, Sammlung der wichtigsten Urkunden, welche auf Schl.-Holsteins Staatsrecht Bezug haben. Kiel 1847. (Smlgn. 6te og 7de H. af Antisl.-hol. Fragm., der for en Deel indeholde de samme Dok.)

N. Falck, Das Herzogth. Schleswig. Kiel 1816.

J. F. V. Schlegel, Aperçu sur la liaison politique entre les duchés de Slesv. et de Holstein. Copenh. 1816. Oversat paa Tydsk med Anmærkn. af N. Falck. Kiel 1816.

F. C. Dahlmann, Urkundliche Darstellung des Steuerbewillungsrechts des schl-holst. Landtages. Kiel 1819.

U. Lornsen, Die Unionsverfaßung Dänemarks und Schl.-Holst. 1841.

C. W. A. v. Wimpfen, Ueber die Staatsrechtlichen Verhältnisse der Herzogth. Schl. und Holst. Kiel 1831. Oversat med Anmærkn. af J. Chr. Berg i Norsk Tidsskrift for Vidensk. og Litt. 3 B. og særskilt. Christiania 1849.

A. L. J. Michelsen, Die vormalige Landesvertretung in Schl.-Holst., mit Urk. Hamburg 1831.

H. F. J. Estrup, Undersøgelse af Akterne ang. Hert. Slesvigs Forhold til Danmark. Bland. fra Sorø 3 H. 1832.

C. Paulsen, Ueber Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herzogth. Schleswig. Kiel 1832.

C. Paulsen. Für Dänemark und für Holstein. Altona 1836.

Die Erbfolge in Schleswig-Holstein. Halle 1837.

A. L. J. Michelsen, Die erste holsteinische Landestheilung. 1838.

C. Dirckinck-Holmfeldt, Danmark, Slesvig og Holsteen. Kbhvn. 1844.

Stimmen aus Dänemark über die schleswigschen Verhältnisse. Kopenh. 1843. (En Samling af Afhandlinger oversatte fra det af J. F. Schouw udgivne Dansk Ugeskrift.)

K. Samwer, Die Staatserbfolge der Herzogth. Schl.-Holst. Hamburg 1844.

A. L. J. Michelsen, Polemische Erörterung über die schl.-holst. Staatssuccession, mit Urk. 1844, og Zweite polem. Erört. Leipz. 1846.

C. F. A. Ostwald, Zur Würdigung der Schrift: zweite polem. Erört. von A. L. J. Michelsen. 2 Th. Urkundliche Beilagen. Kopenh. 1848. (Første Deel endnu ikke udkommen).

Staats und Erbrecht des Herzogth. Sleswig. Kritik des Kommissionsbedenkens, von N. Falck (og 8 andre kielske Professorer). Hamburg 1846. (Kommissionsbetænkningen findes i Ny Coll.-Tid. Nr. 31. 1846.

K. Samwer, Die Vorgänge des Jahres 1721 im Herzogth. Schlesw. mit Rücksicht auf das Kommissionsbedenken. Hamb. 1846.

Das Kommissionsbedenken, die Kieler Kritik und Samwers staatsr. Untersuchung. Altona 1847. (Rettet imod de to sidstnævnte Skr.)

C. A. v. Kampz, Staatsr. Bemerkungen über den Kön. Dän. offenen Brief vom 8 Juli 1846, die Erbfolge in den Herzogth. betreffend. Berlin 1847. (Rettet imod de sl.-holst. Paastande.)

E. Wippermann, Staatsgeschichte der Herzogth. Schl. und Holstein. Halle 1847.

J. G. Droysen und **K. Samwer**, Die Herzogthümer Schleswig-Holstein und das Königreich Dänemark. Aktenmäßige Geschichte der dänischen Politik seit 1806. Hamburg 1850. (Smlgn. Wegener Anti-Sl.-Holst. Fragm. 15—16 H.)

A. v. Warnstedt, Rendsburg eine holsteinische Stadt und Festung. Kiel 1850. (Smlgn. Wegener Anti-Sl.-Holst. Fragm. 12 H.)

Bunsen, memoir on the constitutional rights of the duchies of Schl. and Holst. London 1848.

Noten zur Beleucht. der angeblichen Thatsachen in dem memoir of Bunsen. Kopenh. 1848.

T. Twiss, On the relations of the duchies of Schlesv. and Holst. London 1848. (Rettet imod de sl.-holst. Paastande.)

L. S. Navne, Breve om det slesvigholsteenske Røre. 1—3 Saml. Kbhvn. 1848.

C. Hinrichsen, Udsigt over de sl.-holst. Partibevægelser. 2det Opl. Kbhvn. 1847.

H. M. Velschow, Bemærkninger angaaende det slesvigske Ridderskabs Oprindelse. Nyt Hist. Tidsskrift. 2 B.

C. Molbech, Hert. Slesvig i dets Forhold til Danmark og Holsteen. Nyt Hist. Tidsskr. 1 B. Oversat paa Tydsk med Forbedringer. Kopenh. 1846.

Antislesvigholsteenske Fragmenter, udg. af Konsistorium ved A. F. Krieger. 1—16 H. Kbhvn. 1848—51. (En Række af hist. og statsr. Afhandlinger rettede imod de sl.-holst. Paastande af forskjellige Forfattere, nemlig 1 H. J. E. Larsen, om Samforleningsinstitutet; 2 H. J. E. Larsen, om Anvendelsen af Samforleningen med Hensyn til Successionen i Hertugdømmet Holsteen; 3 H. Grimur Thomsen, om de fransk-engelske Garantier for Slesvig af 1720; 4 H. A. F. Krieger, det Augustenborgske Oprør i Rendsborg og det preussisk-tydske Overfald; 5 H. J. J. A. Worsaae, Dannevirke; 6 H. C. Paulsen, om Slesvigs indre Forbindelse med Danmark, og H. Knudsen, Aktstykker til Oplysning af Hertugdømmernes Lensforhold; 7 H. E. C. Werlauff, om Constitutio Waldemari, og H. Knudsen, Aktstykker til Oplysning af Hertugdøm-

mernes Lensforhold; 8 H. C. F. Allen, om Sprog og Folkeeiendommelighed i Hertugdømmet Slesvig eller Sønderjylland; 9 H. H. M. Velschow, Udsigt over de Begivenheder, Forhandlinger og Overeenskomster, der have bestemt Hertugdømmet Slesvigs statsretlige Forhold til Danmark og Holsteen siden Aaret 1459 (ikke fuldendt); 10 H. C. F. Wegener, om den evige Forbindelse mellem Slesvig og Danmark i statsretlig Henseende, og Fr. Wolfhagen, om det slesvigske og holsteenske Ridderskabs Socialnexus; 11 H. C. F. Wegener, om Hertugen af Augustenborgs Forhold til det holsteenske Oprør; 12 H. C. F. Wegener, om Landshøiheden over det gamle Rendsborg paa Eiderøen; 13 H. C. Paulsen, det danske Kongehuses Ret til Pinneberg, Rantzau og Altona, og H. Knudsen, nogle Dokumenter til Hertugdømmet Slesvigs Historie; 14 H. H. Knudsen, Domme og Voldgiftskjendelser i Sagen mellem Kong Erik og Greverne af Holsteen angaaende Hertugdømmet Slesvig, 1413—1424; 15—16 H. C. F. Wegener, Aktmæssige Bidrag til Danmarks Historie i det nittende Aarhundrede.)

Schleswigsche Beleuchtung einer Preußischen angeblich officiellen Denkschrift. Kopenhagen 1862, med tre Kaart.

Skrifter og Afhandlinger, som vedkomme enkelte Konger og vigtige Begivenheder eller Personer.

C. A. E. Jessen, Undersøgelser til Nordisk Oldhist. Kbhvn. 1862.

J. J. A. Worsaae, Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. Kbhvn. 1851.

A. Cronholm, Fornnordiska Minnen. Nordboarne i Westerviking och i Austrvegr. 1—2 D. Lund 1833—35.

G. B. Depping, Normannernes Søtoge og deres Nedsættelse i Frankrig. Oversat med adskillige Forandringer af N. M. Petersen. Kbhvn. 1830.

H. Wheaton, history of the Northmen or Danes and Normans from the earliest times to the conquest of England by William of Normandy. London 1831.

A. Cronholm, Wäringarne, hist. Undersökning. Lund 1832.

F. Schiern, Udvandringerne fra Normandiet til Italien og Normannernes første Erobringer i Neapel og Sicilien, i Hist. Studier. 1 B. Kbhvn. 1856.

Vedel Simonsen, Hist. Udsigt over nordiske Valfarter og Korstog til det hellige Land, i 2 D. 2 H. (1813) af Vedel Simonsens Udsigt over Nat. Hist. ældste og mærkeligste Perioder.

E. S. Bring, Om Valfarterna och Korstågen från Skandinavien till Heliga Landet. Lund 1827.

Anders Sørensen Vedel, Kong Svend Haraldsen Tveskjæg, Konge udi Danmark, Norge og England. Kbhvn. 1705.

H. Gram, Om Aaret, da Knud den Store reiste til Rom. Vidsk. Selsk. Skr. 1 B. 1745.

H. F. J. Estrup, Absalon som Helt, Statsmand og Biskop. Sorø 1826. Oversat paa Tydsk af Mohnike med Tillæg.

Morten Pedersøn, Biscops Absalons oc Her Esbern Snaris Herrekomst oc Adelige Stamme. Kbhvn 1580. 4to.

A. Crone, Valdemar Knudsen, Bisp i Slesvig og Erkebisp i Bremen. Odense 1848.

P. E. Müller, Vita Andreæ Sunonis Archiepiscopi Lundensis. Hafn. 1830. 4.

L. Engelstoft, Philip August, Konge af Frankrig, og Ingeborg, Prindsesse af Danmark. Kbhvn. 1801. Optaget i Udvalg af Engelstofts Skrifter, 1 B. Kbhvn. 1859.

N. M. Petersen, De Danskes Tog til Venden, i Annaler for nord. Oldkyndighed, 1836—39.

F. Schiern, Om Dronning Dagmar, i Historiske Studier 2 B. Kbhvn. 1857, og særskilt.

Chr. Molbech, Kong Erik Plovpennings Hist. Kbhvn. 1821.

H. M. Velschow, Om Regner Biskop i Odense 1252—1267. General. og biogr. Arkiv 1 B. og særskilt.

A. Cronholm, Histor. krit. Bemærkninger om Danmarks Tilstand under Erik Glipping. Histor. Forenings Tidsskr. 6 B. og særskilt.

E. C. Werlauff, Krigene mellem Danmark og Norge i Slutn. af det 13de og Begyndelsen af det 14de Aarh., i Molbechs Nord. Tidsskr. for Hist. 2 B.

E. C. Werlauff, om Foreningen mellem Sverrig og Norge under Kong Magnus Smeks Regjering, i Molbechs Nordisk Tidsskr. for Hist. 3 B.

A. G. Carstens, Om Christoffer den Andens Dronning Euphemia, og hans Søns Erik Christoffersens Ægtefælle Elisabet. Vidsk. Selsk. Skr. 7 B. 1758. Samme om Grev Geert den Stores Ægtefælle, Sofia af Werle, Erik Glippings Datterdatter, smstd. 8 B.

Chr. Olsen, Efterretninger om Niels Ebbesen. Randers 1839.

W. A. Heinze, Diplomatische Geschichte des dänischen Königs Waldemar Christophersen. Leipz. 1781.

H. Gram, Forbedringer til Kong Valdemar Christophersens Hist. Vid. S. Skr. 4de B. 1750.

F. H. Jahn, Om Skaanes Afskillelse fra Danmark efter Christoffer den 2dens Død og Gjenforening ved Valdemar Atterdag. Skand. Litt. S. Skr. 22de B. 1827.

F. Schiern, Om en paatænkt Landgang i England af Kong Valdemar Atterdag i Forening med de Franske, i Annaler for Nord. Oldk. og Hist. 1858, og særskilt.

Erasmus M. Lætus, Margarethicorum libri X. Francofurti 1574. 4.

A. G. Carstens, Om Grev Gerhards Forlening med Hertugdømmet Slesvig 1386. Vid. Selskabs Skr. ældste Saml. 10 B. Jfr. Estrups ovenfor S. XXII. anførte Skrift om samme Æmne.

Chr. Lange, Bidrag til Norges Historie under Unionen. Norsk Tidsſk. for Vidſk. og Litt. 1 B.

H. C. Behrmann, Beretning om Kong Oluf Hagensøns Død og den falske Oluf. Kbhvn. 1846.

C. P. Paludan-Müller, Observationes criticæ de foedere inter Dan. Suec. Norv. icto. Hafn. 1840.

F. C. Muncheberg, de Unione Calmariensi. Hafniæ 1749. 4.

D. Hegewisch, Ueber die kalmarische Union, i hans hist. philos. Schr. 1 B.

F. G. Mansa, De epidemiis, quæ medio ævo in Dania grassatæ sunt et de medicinæ statu. Per. 1. 1348—1478. Hafn. 1831.

C. Lange, Den sorte Død, i Steenstrups Dansk Maanedsskrift 2 Række. Aarg. 1862. 2 B., og særskilt.

J. Langebek, Christiern den 1stes udødelige Ihukommelse fornyet udi en Jubeltale. Kbhvn. 1749.

E. C. Werlauff, Tre Afhandlinger til Christiern den 1stes Historie, i Skand. Litt. S. Skr. 16 B. 1819.

G. Waitz, König Christian 1 und sein Bruder Gerhard. Nordalb. Stud. 5 B.

A. G. Carstens, Om Kong Christiern den 1stes Nedstammelse fra de forrige danske Konger. Vidsk. Selsk. Skr. 8 B. 1760.

J. H. Schlegel, Om Christiern den Førstes Udenlandsreise og Ophold i Rom 1474. J hans Saml. zur Dän. Gesch. 2 B.

Kong Christiern den 1stes Breve til Niels Erichsen. Suhms nye Saml. 3 B. En fuldstændigere Samling af Breve til og fra Christiern den 1ste findes i S. R. D. T. 8.

Hans Knudsen, Diplomatarium Christierni Primi, edid. C. F. Wegener, Hafn. 1856. 4.

Til Christiern den 1stes saavel som de nærmest foregaaende og de efter-

følgende Kongers Hist. findes i de ovenanførte Samlinger, Dsk. Mag., Nye dsk. Mag., Schlegels og Suhms Saml. o. s. v., en Mængde Bidrag, af hvilke kun enkelte kunne anføres.

P. P. Rosæfontani (ɔ: Johannis Svaningii) Chronicon s. historia Johannis regis Daniæ. 1560. 4. i Forfatterens Refutatio calumniarum Joh. Magni Gothi.

P. W. Becker, De rebus inter Joh. et Christ. II. ac Ludovicum XII et Jacobum IV a. 1511—14 actis. Hafn. 1835.

Chr. Molbech, Historie om Ditmarskerkrigen i Aaret 1500. Kbhvn. 1813.

Chr. Molbech, Bidrag til Skildring af Sæder og Levemaade under Kong Hans og Dronning Christine 1487—1511. Molbechs Nord. Tidsskr. 1 B.

Kong Hanses og Dronning Christines Regnskabsbøger, Dsk. Mag. 4 Række. 1 B., meddeelt af Kall Rasmussen.

Kong Hanses Brevbog, i Aarsberetn. fra Geh. Archivet, 1 B.

Joh. Svaningius, Christiernus secundus Daniæ rex. Francof. 1658 og 1670.

H. Gram, om Kong Christiern den Andens forehafte Religions Reformation i Danmark. Vidensk. Selsk. Skr. 3 B. 1747; og 3 Afhandlinger af Samme til Christiern den Andens Hist. Vidsk. Selsk. Skr. 4 B. 1750.

Kong Christiern den Andens Forordninger og aabne Breve for Sjælland, Fyn, Jylland o. s. v. Suhms Saml. 2 B. og Suhms Nye Saml. 1. 2. 3. B.

H. Behrmann, Kong Christiern den Andens Historie udarbeidet efter Dokumenter. 1—2 B. Kbhvn. 1815.

H. Behrmann, Christiern den Andens Fængsels- og Befrielseshistorie. Kbhvn. 1812.

C. F. Allen, De rebus Christierni secundi exsulis. P. I. Hafniæ 1844.

Christiern den 2dens Arkiv. I. Handlingar rörande Severin Norby, utg. af *N. J. Ekdahl.* Stockholm 1835—42. 1—4 Afdelingen.

C. F. Allen, Breve og Aktstykker til Oplysning af Christiern den Andens og Frederik den Førstes Historie. 1 B. Kbhvn. 1854.

J. J. Altmeyer, Isabelle d'Autriche et Christiern II. Bruxelles 1842.

Csp. P. Paludan-Müller, Jens Andersen Beldenak, Biskop i Fyen. Odense 1837. 2det forøg. Oplag.

C. F. Allen, Elisabet, Prindsesse af Danmark, Kurfyrstinde af Brandenborg, i Steenstrups Dansk Maanedsskrift, 3 B. 1856, og særskilt.

Saint-Genois et Yssel de Schepper, Missions diplomatiques de Corneille de Schepper, Ambassadeur de Christiern II, de Charles V. etc. Bruxelles 1856. 4.

J. Fr. Sick, Nogle Bidrag til Christiern den Andens Historie under Landflygtigheden. Kbhvn. 1860.

Forhandlinger paa Herredagene 1523—1530. N. Dsk. Mag. 5 B. og Forhandl. 1531. smstd. 6 B.

Oplysninger til Mellemrigets Historie efter Frederik den Førstes Død. N. Dsk. Mag. 2 B.

Dokumenter til Christoffer af Oldenborgs Hist. Dsk. Mag. 3 B. og N. Dsk. Mag. 5 B.

Aktstykker henhørende til Danmarks Hist. i Reformationstiden, samlede af udenlandske Arkiver ved C. H. Kalkar. Odense 1845. 4. (1523—42). (De her meddeelte Dok. ere siden for største Delen bedre udgivne i andre Samlinger, navnlig i Lanz, Correspondenz des Kaisers Karl V. 1—3 B. Leipsig 1844—46, og Lanz, Statspapiere zur Gesch. des Kaisers Karl V. Stuttgard 1845).

Aktstykker til Nordens Historie i Grevefeidens Tid. Udgivne af Fyens litterære Selskab ved C. Paludan-Müller. 1—2 Samling. Odense 1852—53.

C. Paludan-Müller, Grevens Feide. 1—2 B. Kbhvn. 1853—54.

C. Paludan-Müller, Fire Studier til Grevefeidens Historie, Annaler for Nord. Oldk. og Hist. 1853.

Vedel Simonsen, Fyns Vilkaar under Grevens Feide. Kbhvn. 1813.

Holger Rørdam, Efterretninger om Byen Assens i Chr. 2dens, Fred. 1ste og Grevefeidens Tid. Saml. til Fyns Hist. og Topografi. 1 B.

H. J. Blom, Unionskrigene og Borgerkrigene. Et Bidrag til den danske Krigshist. Kbhvn. 1826.

Georg Waitz, Lübeck unter Jürgen Wullenwever und die Europäische Politik. 1—3 B. Berlin 1855—56.

F. v. Alten, Graf Christoff von Oldenburg und die Grafenfehde. Hamburg 1853.

Barthold, Jürgen Wullenweber oder die Bürgermeisterfehde, Raumers Hist. Taschenb. 6 B.

Der Kampf demokratischer und aristokratischer Principien zu Anfang des 16ten Jahrh. Dargestellt in drei Monographien des J. J. Altmeyer.

Aus dem Französischen. Lübeck 1843. (Indeholder foruden nysanførte Afhandling om Dronning Elisabet et Par andre vedkommende Grevens Feide og dermed i Forbindelse staaende Forhold.)

H. Handelmann, Die letzten Zeiten Hansischer Uebermacht im Skandinavischen Norden. Kiel 1853.

C. F. Wurm, Die politischen Beziehungen Heinrichs VIII zu Marcus Meier und Jürgen Wullenweber. Hamburg 1852. Program.

J. J. Altmeyer, Histoire des rélations commerciales et diplomatiques des Pays-Bas avec le Nord de l'Europe pendant le XVIme siècle, accompagnée de pièces justificatives, inédites. Bruxelles 1840.

H. Knudsen, Bidrag til Oplysning af den danske Reformations Hist. Annaler for Nord. Oldk. 1847.

C. Paludan-Müller, Herredagene i Odense 1526 og 1527. Et Bidrag til en kritisk Behandling af den danske Reformat. Hist. Vid. Selsk. Skr. 5 Række, hist. og filosof. Afdeling, 2 B. og særskilt.

En gammel Krønike om Graabrødrenes Udjagelse af deres Klostre i Danmark, meddeelt med oplysende Anmærkninger af H. Knudsen, i Kirkehist. Samlinger. 1 B.

C. T. Engelstoft, Herredagen i Kjøbenhavn 1530, i Theologisk Tidsskrift, 1 B. 1837, og særskilt.

C. T. Engelstoft, Reformantes el Catholici concertantes, Hafniæ 1836.

J. Kinch, Ribe Domkapittel paa Reformationens Tid, Ny Kirkehist. Saml. 1 B.

Sonnenstein Wendt, Om Reformatorerne i Malmö och de första lutherska presterna derstädes. Ny kirkehist. Samlinger, 2 B.

Holger Rördam, Bidrag til den danske Reformations Hist. Ny kirkehist. Saml. 2 B.

Hans Knudsen, Joachim Rönnow, udvalgt Bisp til Roeskilde. Kbhvn. 1840.

C. Olivarius, Vita Pauli Eliæ. Hafniæ 1741.

C. T. Engelstoft, Paulus Eliæ, en biografisk-hist. Skildring fra den danske Reformationstid. Nyt Hist. Tidsk. 2 B. og særskilt.

Povel Eliesens Danske Skrifter, udg. af Selskabet for Danmarks Kirkehist., ved C. E. Secher. 1 B. Kbhvn. 1855.

P. Ron, Johan Tausens Liv og Levnets Historie. Kbhvn. 1757.

P. E. Müller, Vita Lagonis Urne, episcopi Roeskildensis. P. 1—2. Hafniæ 1831—33. 4.

Til Bisskop Ove Bildes Historie findes udførlige Bidrag i Ny Dsk. Mag. 1—2 B. og Dsk. Mag. 3 Række. 1 Bd.

Nicolai Kragii, († 1602), annalium libri VI, quibus res Daniæ ab excessu Frederici primi a Christiano IIItio gestæ ad annum 1550 enarrantur, cum præfatione Johannis Grammii. Hafniæ 1737. fol; med Tillæg af: St. Stephanii hist. Dan. libri duo (indbefatter Begivenhederne 1550—59).

Niels Krags og **Stephanius's** Kong Christian den Tredies Historie, oversat af Latinen, udgivet med Anmærkninger og Tillæg ved B. C. Sandvig. 1—3 B. 4. Kbhvn. 1776—79. Oversættelsen, som ikke er af Sandvig, er ikke at lide paa, men Anmærkningerne og Tillæggene, Recesser, Forordninger og andre Aktstykker (i 2det og 3die B.) ere vigtige, skjøndt temmelig unøiagtig aftrykte.

Samling af Christian den Tredies Breve til anseete tydske Reformatorer. Aarsberetn. fra Geh. Archivet. 1 B.

Samling af Dronning Dorotheas Breve. Aarsberetn. fra Geh. Archivet. 1 og 3 B.

Tegnelser over alle Lande 1535—42. Dsk. Mag. 3 Række 4—6 B., fortsatte i Dsk. Mag. 4 Række 1 B. med Tegnelser fra 1543 og følgende Aar, meddeelte af T. A. Becker.

Erich Jörensson Tegel, Gustaff den Förstas Historia. 1—2 D. Stockholm 1622. fol.

A. M. Strinnholm, Svenska Folkets Historia under konungarne af Vasa Ätten (Gustaf 1stas hist.) 1—3 D. Stockholm 1819—23.

O. Celsius, Gustaf den Förstes Historia. 1—2 D. 2dra Upl. Stockholm 1775.

Gustaf den Förstes Registratur 1 B. (1521—24), ved *V. G. Granlund*. Stockholm 1861.

H. Gram, Om Christine af Danmark, Kong Christiern den Andens Datter. Vidsk. Selsk. Skr. 5 B. 1751.

Peder Skrams Levnet, fortalt af hans Datter. Dsk. Mag. 3 R. 3 B., meddeelt af Kall Rasmussen, og P. Skrams Levnet ved E. Pontoppidan. Vidsk. Selsk. Skr. 3 B. 1746.

B. C. Sandvig, Peder Svaves Levnet. Kbhvn. 1777. 4.

Til Jesper Brochmanns Levnet findes udførlige Bidrag i Dsk. Mag. 6 B.

A. C. L. Heiberg, Peder Palladius, Sjællands første evangeliske Biskop. Theol. Tidsskr. 4 B. 1840.

Udkast til den danske Kirke-Ordinants af 1537, ved H. Knudsen, Kirkehist. Saml. 1 B.

C. T. Engelstoft, Kirke-Ordinantsens Hist. Ny kirkehist. Saml. 2 B.

Kong Frederik den Andens Krønike, samlet og sammenskrevet af adskillige Haandskrifter ved **P. H. Resen**. Kbhvn. 1680. fol.

Eric Jöransson Tegel, Eric den XIVdes Historia. Stockholm 1751. 4.

O. Celsius, Erik den 14des Historia. Lund 1795.

Ægidius Girs, Johan den IIIdes Chronika. Stockholm 1745. 4.

Correspondance de Charles Dantzai, ministre de France à la cour de Dannemarc. Dépêches 1575—1586. Nya Handl. ror. Skand. Hist. 1 B.

E. C. Werlauff, Sophia af Meklenborg, Dronning til Danmark og Norge. Hist. For. Tidsskr. 3 B. 1841. og særskilt.

Christianus Cilicius (○: Henrik Ranzau), belli Ditmarsici gesti 1559 vera descriptio. Basileæ 1570. 8 og eftere.

Wahrhaftiges Verzeichniß des Krieges, welchen Friederich der 2te, König in Dänemark, im Jahre 1559 wieder die Ditmarsen geführet. Strasburg 1569. 4. (Forfatteren skal være **Johan Ranzau**, der selv var Anfører i Krigen.)

Admiral Herluf Trolles Breve til Kong Frederik den 2den 1564. Dsk. Mag. 3—4 B.

Breve vedkommende Krigen med Sverrig 1564—66. Dsk. Mag. 3die R. 2 B.

L. Stoud Platou, Historisk Udsigt over Norges Skjæbne i den syvaarige nordiske Krig. Christiania 1808.

Axel Gyldenstjerne, Om den nordiske Syvaarskrig; heraf er i Nicolaysens Norske Magazin 1 B. meddeelt hvad der angaaer Norge.

J. A. Fibiger, Daniel Ranzau, en Biographie, i Mag. for mil. Vidensk. 5 B. og særskilt, Kbhvn. 1838.

L. Boesen, Herluf Trolles Levnet. Kbhvn. 1780.

C. P. Rothe, Christoffer Walkendorffs Levnet. Kbhvn. 1751.

Til Tyge Brahes Levnet findes udførlige Bitrag i Dsk. Mag. 2 B., Dän. Bibl. 9 B. og Bangs Saml. 5. 6. 7. Stykke.

P. Pedersen, Tyge Brahes Levnet. Kbhvn. 1838.

P. N. Ryge, Peder Oxes Liv og Levnet. Kbhvn. 1765. 4.

C. F. Wegener, Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. 1ste Udg. som Program for Sorø Akademi. Kbhvn. 1846. 4; 2den Udg. er optagen i Udgaven af A. S. Vedels Oversættelse af Saxe. Kbhvn. 1851.

Jens Møller, Niels Hemmingsens Levnet, i Hist. Kalender. 2 B. 1815.

J. Møller, Frederik den Andens Mægling i udenlandske Religionsstridigheder. Vidsk. Selsk. phil. og hist. Afh. 2 B.

P. V. Jacobsen, Bidrag til Danmarks Personal- og Tidshistorie i det 16de Aarh. Hist. Forenings Tidsskr. 5 B.

Niels Slange, Kong Christian den Fjerdes Historie, gjennemseet og af Archivdokumenter forbedret af Hans Gram. 1—4 Part. Kbhvn. 1749. fol. Niels Slanges Værk fandt en lærd Bearbeider i J. H. Schlegel, der udgav det med Forkortelse i Foredraget, paa Tydsk ledsaget af indholdsrige Anmærkninger og Tillæg, Kopenh. und Leipz. 1759—71. 1—3 B. 4. Uheldigviis standsede denne Bearbeidelse ved Aaret 1629.

R. Nyerup, Kong Christian den Fjerdes Dagbøger. Kbhvn. 1825. (Foruden de her af Nyerup udgivne findes flere trykte i forskjellige Samlinger).

C. Molbech, Uddrag af Christian den 4des Dagbøger, ordnede efter særskilte Materier. Nyt. Hist. Tidsskr. 4 B.

R. Nyerup, Charakteristik af Kong Christian den 4de, grundet især paa hans egenhændige Breve. Kbhvn. 1816.

C. Molbech, Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, Befalinger og Statsskrivelser. 1 B. (1596—1631.). Kbhvn. 1848.

Amores Christiani IVti Suhms Nye Saml. 1 B.

Kirstine Muncks Levnet. Bangs Saml. 3 Stykke.

Samtidig Beretning om Prindsesse Annas og Jakob den Sjettes Giftermaal, meddeelt af P. A. Munch i Norske Samlinger. 1 B.

Jonas Carisius, Dagbog over Christian den 4des Reise til Norge og Vardøhuus 1599. Schlegels Saml. zur Dän. Gesch. 1 B.

Oversigt over Indtægt og Udgift af Danmark og Norge 1602. Schlegels Saml. 1 B.

F. H. Jahn, Christian den 4des Krigshistorie. 1—2 B. (De to første Krige.) Kbhvn. 1820—22.

Ægidius Lauridsons Efterretninger om Kalmarkrigen. N. Dsk. Mag. 2 B.

J. Chr. Berg, Bidrag til Christian den 4des Krig med Sverrig 1611—12. Saml. til det norske Folks Hist. 3 B.

Nye Bidrag til Kalmarkrigens Hist., meddeelte af Chr. Lange i Norske Samlinger. 1—2 B.

L. Engelstoft, Om Forsvarsanstalterne i Sjælland under Kalmar-Krigen. Skand. litt. Selsk. Skr. 1808, og særskilt.

Ove Gjeddes Dagbøger paa Reisen til Ostindien 1618—22, og andre Bidrag til den ostindiske Handels Hist. Schlegels Saml. 1—2 B.

Efterretninger om Marselis Boshouwer. Nye Dsk. Mag. 1 B.

B. G. Niebuhr, Efterretninger om Wilhelm Leyel og den dansk-ostindiske Handel. Skand. Litt. S. Skr. 1805. 1 B.

Des Hayes Baron de Courmesvin, voyage en Danmarc (1629). Paris 1664.

Greven af Leicester **Robert Sidneys** Beretning om sit Gesandtskab til Danmark og Holsteen 1632, meddeelt og oplyst med Anmærkn. af **P. W. Becker.** Dsk. Mag. 3die Række 1 B.

Caroli Ogerii iter Danicum etc. (1634). Lut. Paris. 1656, meddeelt i Oversættelse og med Anmærkn. i Schlegels Saml. 2 B.

Svenske Residenten i Danmark Johan Fegræi Ämbetsbref. Jan. 1629—Dec. 1630. C. Adlersparres Historiska Saml. 3 D.

Bidrag til Landets indre Historie i Krigsaaret 1627, meddeelt af T. A. Becker. D. Mag. 3 R. 4 B.

P. Adler, Bidrag til Ribes Historie under de Keiserliges Indfald i Danmark 1627—29. Ribe 1834. Skoleprogram.

P. Adler, Bidrag til Ribes Historie under Krigen med Sverrig 1643—45. Ribe 1836. Skoleprogram. (Begge disse Afhandlinger ere støttede paa utrykte Kilder og ledsagede med Bilag af forhen utrykte Aktstykker).

L. Engelstoft, Om den svenske Enkedronnings Maria Eleonores Undvigelse til Danmark og Ophold der i Aarene 1640—43, i Skand. Litt. Selsk. Skr. 1811, og særskilt.

Hannibal Sehesteds Kopibog for 1645 under Statholderskabet i Norge, meddeelt af Chr. Lange. Saml. til Nsk. Folks Sprog og Hist. 2—5 B.

De kongelige Kommissarers Beretning om Aarhuus Stifts Tilstand efter Krigen 1645, meddeelt af T. A. Becker i Orion Hist. Qvartalskr. 2 B.

Scheel, Rendsborgs Beleiring i Aaret 1645. Skand. Litt. Selsk. Skr. 1807. 1 B.

J. H. Boeclerus, historia belli Danici annis 1644—45 gesti. Stockholmiæ 1676. 4.

Lodewijk de Geer. 2de Uitg. 'sGravenhage en Amsterdam 1841.

A. H. Lackmann, Einleitung zur schleswig-holsteinischen Geschichte. Hamb. und Kiel 1730—54. 1— 7 B., et lærd Værk, hvoraf 2—7 B. indeholder Hertugdømmernes Hist. under Christian den 4des Regjering indtil 1643.

Vedel Simonsen, Eske Brocks Dagbøger for 1608, 1612 og 1613. 1—2 H. Odense 1842—43.

L. Helveg, Hans Knudsen Veiles Proces og Dom. Kirkehist. Saml. 1 B.

A. Crone, Den tredie fynske evangeliske Biskops, Mester Jakob Madsens Visitatsbog (1588—1604). Odense 1853.

Olai Wormii et ad eum doctorum virorum epistolæ. Tom. 1—2. Havniæ 1751.

Holger Rørdam, Anders Arrebos Levnet og Skrifter. 1—2 D. Kbhvn. 1857.

J. Møller, Bisskop Jesper Brochmands Levnet. Hist. Kalender. 3 B. 1817.

J. Werwing, Sigismunds och Carl den IXdes Historia. 1—2 D. Stockholm 1746—47, 4.

J. Hallenberg, Svea Rikes Historia under Gustaf Adolf den Stores Regering. 1—5 B. Stockholm 1790—96. Dette lærde og vigtige Arbeide gaaer ikke længere end til 1626.

A. Cronholm, Sveriges Historia under Gustaf II. Adolphs Regering. 1—3 B. Stockholm 1857—61.

R. Nyerup, Efterretninger om Kong Frederik den Tredie og de mærkværdigste Begivenheder under hans Regjering. Kbhvn. 1817.

Rigsraad Christen Skeels Dagbog 1649—59, meddeelt af T. A. Becker. D. Mag. 3 R. 4 B.

Mémoires de chevalier de Terlon depuis l'année 1656 jusqu'en 1661. Tome 1—2. Paris 1681. Oversat paa Dansk ved Delgast. 1—2 B. Kbhvn. 1753—54.

Rogert Manley, history of the late wars in Denmark 1657—60. London 1670. fol.

P. W. Becker, Samlinger til Danmarks Historie under Kong Frederik den 3die af udenlandske Arkiver. 1—2 B. Kbhvn. 1847—57.

Otto Krags Relation om sit Gesandtskab til Kurfyrsten af Brandenburg 1659. Suhms Saml. 1 B. 1 H.

Viti Beringii obsidio Hafniensis. 1676. 4.

A. Matthisøn Giørring, Leyres Politie. Kbhvn., 1661. Af samme Forfatter, Leyers Krantz. Kbhvn. 1660 og oftere.

Holger Rørdam, De danske og norske Studenters Deeltagelse i Kjøbenhavns Forsvar mod Karl Gustav. Kbhvn. 1855. Et Tillæg hertil er Holger Rørdam, Kjøbenhavns Universitets Beskatning og Trængsler i Krigsaarene 1657—60. Nyt hist Tidsskr. 6 B., og særskilt.

J. G. Geijerstam, Om Orsakerna till Carl X Gustafs Anfall på Danmark i August 1658. Stockholm 1854.

Fältmarskalk Grefve *Erik Dahlbergs* Dag-Bok. Stockholm 1823.

Om de Svenskes Overgang til Fyn 1658 og Slaget ved Nyborg 1659. Dsk. Mag. 3die R. 2 B.

P. Rogert, Nakskovs Overgivelse 1658; **N. Sartrup,** Nakskovs Beleiring 1659. Begge udg. af P. Rogert 1775.

P. Adler, Bidrag til Ribes Historie under Krigen med Sverrig 1657—60. Ribe 1838. Skoleprogram. Efter udtrykte Kilder og med Bilag af hidtil utrykte Aktstykker. Tillæg til Krigene 1643—45 og 1657—60 udkom i Ribe 1848.

J. Chr. Berg, Samlinger til Krigens Historie i Norge under Kong Frederik den 3die. Saga. 1 B.

J. H. Schlegel, Abhandl. über den Olivischen Frieden von 1660 in Verbindung mit dem Kopenhagner Frieden, nach Böhmes Acta Pacis Oliviensis und Chr. Parsbergs Relation. Schlegels Saml. zur Dän. Gesch. 2 B.

Udtog af den svenske Resident Magni Durells Relation om Danmark. Suhms Samlinger 2 B. 3 H. Denne Gesandtskabsberetning giver høist vigtige Oplysninger om Danmarks Forfatning kort før Enevoldsmagtens Indførelse.

I Suhms nye Saml. 1, 2, og 3 B. findes viglige Aktstykker og Bidrag til Historien om Enevoldsmagtens Indførelse.

Spittler, Geschichte der dänischen Revolution im Jahre 1660. Berlin 1796.

J. L. Rohmann, Historisk Fremstilling af Souverænitetens Indførelse i Danmark. Odense 1840.

Jens Møller, Erkebisp Hans Svanes Levnet, i Hist. Kalender 1 B. 1814.

Fr. Hammerich, Enevældens Indførelse i Danmark og Norge. Nord. Universitets Tidsskr. Tredie Aarg. 1857.

Fr. Hammerich, Præsident Hans Nansen den Ældre. Hist. Tidsskr. 3 Række 1 B.

Orosius Annilo (ↄ: Vitus Bering), Diss. de bello Dano-Anglico. Ad exemplar Parisiis impressum.

D. G. Moldenhawer, Hannibal Sehesteds Ambassade i Frankrig. Skand. Litt. S. Skr. 1806 og 1808. Flere Bidrag til Hannibal Sehesteds Historie, i Dsk. Mag. 3 R. 1 B.

Hannibal Sehesteds politiske Testament 1666. Nye Dsk. Mag. 4 B.

E. C. Werlauff, Efterretninger om Italieneren J. F. Borros Ophold ved det danske Hof 1667—70. Dansk Minerva 1817, og særskilt.

L. **Thura**, Hans Rostgaards Levnet. Kbhvn. 1726. 4.

C. Molbech, Uddrag af Biskop Jens Bircherods hist. biograph. Dagbøger for Aarene 1658—1708. Kbhvn. 1846.

C. Molbech, Bidrag til Corfits Ulfeldts Levnetshistorie. Hist. Tidsskr. 3 B. og Nyt Hist. Tidsskr. 4 B.

Otto Sperling den Ældres Levnet. Suhms Nye Saml. 3 B.

T. A. Becker, Gunde Rosenkrands's Levnet. Orion, Mndskr. 2 B.

H. F. J. Estrup, Bidrag til Kundskab om Frankrigs, Danmarks og Sverrigs indbyrdes politiske Forhold 1663—1689 efter franske Legationsberetninger. Kbhvn. 1823. 4.

N. D. Riegels, Forsøg til Femte Christians Historie. Kbhvn. 1792.

C. Molbech, Kong Christian den Femtes egenhændige Dagbøger, med Tillæg af andre utrykte Bidrag. Nyt Hist. Tidsskr. 1—2 B.

Joh. Laurentzen, Tageregister Christian des 5ten. Kopenh. 1701.

Eleonore Kirstine Ulfeldts Levnet, forfattet af hende selv. Bangs Saml. 2. Stykke.

Friedenreich, Kong Christian den 5tes Krigshistorie for Aarene 1675—79. Kbhvn. 1758—65. 1—2 B. 4.

Bidrag til Christian den 5tes Krigshist. 1678—79 og hans Regjering 1670—80. Suhms Saml. 1 B. 2 H.

Niels Juels og Cornelius Tromps Indberetninger om den danske Flaades Foretagender 1676. N. Dsk. Mag. 4 B.

H. Spegels Diarium öfver skånske kriget 1675—79. Gjörwells Sv. Biblioth. 1, 2, 5 D.

C. F. Wahrenberg, Quæ a rege Carolo XI ad ducem Gottorp. restituendum acta sint 1679—1689. Upsaliæ 1847. 4.

Forhandlinger mellem Danmark og Gottorp 1658—84. Nordalb. Studien. 4 B. 1847.

C. Molbech, Brevvexling mellem Kong Christan d. 5te og Hertug Chr. Albrecht af Gottorp, 1668—1676. Nyt hist. Tidsskr. 3 B.

H. C. Reedtz, Om Danmarks og Sverrigs Forbindelse til den neutrale Handels Beskyttelse 1690 og 1693. Skand. Litt. S. Skr. 21 B.

J. H. F. Jahn, De danske Auxiliærtropper, et krigshistorisk Udkast. 1ste Afd. Det danske Auxiliærkorps i engelsk Tjeneste 1689—97. 2den

Afd. Tropperne i den spanske Successionskrig. Kbhvn. 1840—41. Fortsat i Militært Repert. 2den Række, Aargang 1843.

J. Becher, M. P. Farstrups (indtil 1683) og L. Axelsons (1681—1715) Dagbog med Tillæg og Anmærkn. Aalborg 1813.

Molesworth, an account of Denmark, as it was in the year 1692. 3 ed. London. 1694. Feilfuldt og lidenskabeligt, men indeholder adskillige interessante Efterretninger.

O. Wolff, Peder Griffenfeldts Levnet. Kbhvn. 1820. 4.

H. G. Garde, Niels Juels Levnet. Kbhvn. 1842.

A. C. L. Heiberg, Thomas Kingo, Biskop i Fyn, en Levnetsbeskrivelse. Odense 1852.

S. Loenbom, Handlingar til Carl XItes Historia. 1—15 Saml. Stockholm 1763—74.

F. F. Carlson, Sveriges Historia under Konungarne af Pfalziska Huset. 1—2 D. Stockholm 1855—56. (Det hidtil udkomne indeholder Karl 10des Hist., og Karl 11tes til 1679).

A. Høier, König Friderich des 4ten glorwürdigstes Leben. 1—2 B. Tondern 1829. Dette særdeles grundige og vigtige Arbeide forfattedes kort efter Frederik den Fjerdes Død, men henlaae i Haandskrift, indtil det 1829 blev udgivet af N. Falck.

N. D. Riegels, Udkast til Fjerde Frederiks Historie efter Høier. 1—2 B. Kbhvn. 1795—99. (Gaaer til 1720 og indeholder Adskilligt, som ikke findes hos Høier).

Geschichte des gottorfischen Hofes unter der Regierung Herzog Friedrichs des 4ten und dessen Sohnes Herzog Karl Friedrichs, mit Erläuterungen zu den nordischen Begebenheiten überhaupt. Af en Samtidig, men først udgivet i Frankfurt og Leipzig 1774. 4.

A. Busæus, Hist. Dagregister over Kong Frederik den 4de. Kbhvn. 1770.

E. Torm, Antegnelser til Frederik den 4des Hist. Suhms Nye Saml. 2 B.

Kong Christian den Femtes Testamenter, udg. af **J. J. A. Worsaae.** Kbhvn. 1860.

J. Møller, Bidrag til Frederik den 4des Privathistorie. (1. Kongens tidligere Kjærlighedsforbindelser. 2. Dronning Anna Sophias Levnet.) Skand. Litt. Selsk. Sk. 23 B.

H. O. Scheel, Krigens Skueplads, som Indledning til Frederik den 4des Krigshistorie. Kbhvn. 1785. 4.

L. Engelstoft, Kjøbenhavns Stilling og Farer i Sommeren 1700, i Hist. Kalender 1 B. 1814. Optaget i Udvalg af L. Engelstofts Skrifter. 2 B. Kbhvn. 1861.

Bidrag til den danske Land- og Søkrigshist. 1700. N. Dsk. Mag. 3 B.

Lacombe de Vrigny, Relation d'un voyage fait en Danemarc 1702 Rotterdam 1706.

J. A. Frantzen, Gjenløb af danske og norske Krigeres Tapperhed. 1—2 D. Viborg 1783. (Utrykte Kilder ere benyttede.)

J. Wolf, Journal des was in Tönningen v. 1 Jan. 1713—30 Jan. 1714 passiiret. Kopenh. (1714.)

Der Holst. Gottorp. Hof im Jahr 1713. Nordalb. Studien. 2 B. 1845.

Bidrag til den norske Krigshist. under Frederik den 4de. (1716—18). Saml. til det Norske Folks Hist. 3 B.

B. Moe, Aktstykker til den norske Krigshist. under Frederik den 4de. 1—3 H. (1716—18.) Christiania 1838—40. (Aftrykt af Nsk. mil. Tidsskr. 15—17 H.)

Bidrag til Norges Hist. 1716—1719. Norske Saml. 1—2 B.

C. F. J. Wahrenberg, Sveriges yttre Förhållenden från 1697 till Freden i Traventhal. Stockholm 1856.

Fr. F. Carlson, Om Fredsunderhandlingarne Åren 1709—1718. Stockholm 1857.

F. F. Carlson, Quæ a Carolo XII post pugnam Pultavensem de pace acta sint et quæ fuerint consilia Goerzii, diss. Upsaliæ 1848.

Sam. Loenbom, Grev Magnus Stenbocks Levnet. Oversat paa Dansk med adskillige Tillæg. 1—3 B. Kbhvn. 1789—90.

C. P. Rothe, Tordenskjolds Levnet. 1—3 D. Kbhvn. 1747—50. 4.

H. Bohr, Peder Tordenskjolds Levnet. Kbhvn. 1839.

N. M. Petersen, Hans Egedes Levnet. Kbhvn. 1839.

J. Erichsen, Thormod Torfesens Levnet. Minerva 1786—88. og særskilt. Kbhvn. 1788.

J. Olafsen, Biographiske Anmærkninger om Arne Magnussen, med Tillæg og Anmærkn. af E. C. Werlauff. Nord. Tidsskr. for Oldk. 3 B.

E. Philipsen, Ole Rømers Liv og Virksomhed. Nord. Universitets Tidsskr. Femte Aargang. 1859.

J. Møller, Biskop Bartholomæus Deichmanns Levnet, i Mnemosyne. 1 B. 1830.

B. Deichmanns Forfatterskrift for de Norske. Tyge 1 B., og fortsat. Kbhvn. 1768. 1776.

K. af Lundblad, Svenskes Karl den 12tes Liv. 1—2 B. Hamburg 1835—40. Oversat fra Svensk med Forbedringer og Tillæg af G. F. v. Jenssen.

F. V. Mansa, Pesten i Helsingør og Kjøbenhavn 1710 og 1711. Hist. Foreningens Tidsskr. 1 og 3—4 B. Hertil er senere udkommen Tillæg. Kbhvn. 1844, og det Arbeidet samlet udgivet. Kbhvn. 1854.

A. D. Riegels, Udkast af Fjerde Christian, i Iste B. af denne Forfatters samlede Skrifter. Kbhvn. 1795. Skrevet i samme bitterlige Tone som hans Hist. af Christian den 5te. I modsat Aand er:

Jens Møllers Forsøg til en hist. Skildring af Kong Christian den 6te, grundet paa Aktstykker og Træk ved Kongens egne Ytringer, i 2—4 B. af Mnemosyne. Kbhvn. 1831—33. Det er skrevet med en Tendents til at stille Kongen i et godt Lys og retfærdiggjøre ham for de Dadle, som ere fremførte af Andre.

L. Helveg, Christian den 6te og den Tids religiøse Bevægelser. (Med Benyttelse af utrykte Kilder.) For Lit. og Kritik. Et Fjerdingaarsskrift. 3 B. 1845.

Antegnelser af H. A. Brorsons Liv og Virken som Biskop i Ribe 1741—64, ved D. Pontoppidan. Kirkehist. Saml. 1 B.

Jens Møller, Peter Rosenkrantzes Levnet, i Mnemosyne 1—2 B. Kbhvn. 1830—31.

J. Møller, Hans Egedes Levnet. Theol. Bibl. 2. Bd. 1819.

H. Treschow, Om F. Danneskjold-Samsøes Levnet. Kbhvn. 1796. Ogsaa optrykt 1844.

Om J. S. Schultins Levnet. Suhms nye Saml. 1 B.

J. K. Høst, Mærkværdigheder i Kong Frederik den Femtes Levnet og Regjering. Kbhvn. 1829.

G. L. Baden, Frederik den Femtes Regjerings Aarbog. Kbhvn. 1832.

A. F. von der Asseburg, Denkwürdigkeiten. Berlin 1842.

Graf Fr. Lynar, Hinterlassene Staatsschriften. Hamburg 1793—97. B. 1—2. (Angaar især Christian den 6tes Historie.)

Om Fr. femtes Levnet i A. F. Büschings Beiträge zur Lebensgeschichte denkwürdiger Personen. 4 B.

H. P. Sturz, Ueber das Leben des Grafen Joh. Hartw. Ernst Bernstorff. Leipz. 1777.

J. Møller, Jakob Langebeks Levnet. N. Hist. Mag. 4 B.

J. C. Rasmussen, Det afrikanske Kompagnies Hist. Kbhvn. 1818.

J. K. Høst, Entwurf einer Geschichte der dänischen Monarchie unter der Regierung Christian des 7ten. Kopenh. 1813—16. 1—3 B. 1—2 Abth.

E. C. Baden, Christian den Syvendes Regjerings Aarbog fra 1766—1784. Kbhvn. 1833.

F. C. Clausen. Recueil de tous les traités conclus et publiés par la couronne de Dannemarc depuis 1766 jusqu' à 1794. Berlin 1795.

H. E. Garde. Bidrag til Grev Danneskjold Samsøes Virksomhed under Christian den 7de. Hist. Mag. 3 R. 3 B.

J. K. Høst, Grev Struensee og hans Ministerium. 1—3 D. Kbhvn. 1824. Oversat paa Tydsk med Forbedringer, 1—2 B. Kpbg. 1826.

Authentische Aufklärungen über die Geschichte der Grafen Struensee und Brandt. Germanien 1788.

Ludvig d'Yves, Geheime Hof- und Staats-Geschichte des Königreichs Dänemark. Germanien 1790.

Memoires de *M. de Falckenskjold*. Paris 1826.

Struensee et la Cour de Copenhague 1760—1772. Memoires de Reverdil. Paris 1858.

C. Molbech. Bemærkninger om Christian den 7de, Hoffet og Struensee, med nogle Aktstykker. Nyt Hist. Tidsskr. 4 og 5 B.

E. G. Geijer, Gustaf IIIs efterlemnade Papper. 1—3 D, 1 afd, Upsala 1843—44.

Charles de Hesse. mémoires de la campagne en Suède 1788, Copenh. 1789. Oversat paa Dansk, Kbhvn. 1789.

Charles, Prince de Hesse. Memoires de mon temps. Copenhague 1861.

C. U. D. Eggers, Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Staatsministers A. P. Bernstorff. Kopenh. 1800.

A. F. Bergsøe, Grev C. D. F. Reventlovs Levnet. 1—2 B. Kbhvn. 1837.

C. Molbech, Johannes Ewalds Levnet. Kbhvn. 1831.

Martin Hammerich, Ewalds Levnet. Kbhvn. 1860.

R. Nyerup, Suhms Levnet. Kbhvn. 1798.

A. Baggesen, Jens Baggesens Biografi. 1—4 B. Kbhvn. 1842—56.

Rasmus Nyerups Levnetsløb, beskrevet af ham selv, udg. med tilhørende Bilag af C. L. Strøm. Kbhvn. 1829.

K. L. Rahbek, Erindringer af mit Liv. 1—5 D. Kbhvn. 1824—29.

P. Chr. Zahle, Knud Lyne Rahbek og hans Samtid. Kbhvn. 1860.

Christen Thaarup, Peter Andreas Heibergs Levnet. Hist. Tidsskr. 3 Række. 2 B.

C. Molbech, Digteren A. V. Schack-Staffelt, et biograf. Udkast. Kbhvn. 1851, særskilt og i Udgaven af Digterens samlede Værker.

C. F. Wegener, Frederik den Sjettes Bondekrønike. Kbhvn. 1843.

Steen Bille, Det danske Flag i Middelhavet i Slutningen af det 18de Aarhundrede, med nogle forudskikkede biograf. Erindringer af Geh. Statsmin. Admiral Steen Billes Liv, i Archiv for Søvæsenet 6—12 B. og særskilt. Kbhvn. 1840.

Böhme, Materialien zu einer Chronik der Herzogth. Schleswig und Holstein vom Anfange des neunzehnten Jahrhunderts. Aarene 1800—1816 i Staatsb. Mag. 1—6 B. Aarene 1817—18 i Staatsb. Mag. 10 B.

C. F. Allen, Slaget paa Kjøbenhavns Rhed 1801. Dansk Folkekalender 1842.

H. J. Blom, Krigstildragelserne i Sjælland 1807. Kbhvn. 1845.

L. Meyer, Seeland im Sommer 1807. Germanien 1808.

Bidrag til Nordens Historie 1807. Saga 2 B.

C. F. v. Hellfried, Politisk Overskuelse af Englands Overfald paa Danmark 1807. Kbhvn. 1808.

H. P. Mumme, Begivenhederne i Fyen 1808. Odense 1848.

Det norske Ugeskrift Budstikken 1808.

Skrivelser fra Frederik den 6te til Prinds Christian August 1807—09. Norske Samlinger. 1 B.

Rapporter og Breve fra Prinds Christian August, 1807—1809, udg. af C. N. St. Platou og C. A. Lange. Christiania 1859. (Særskilt Aftryk af Norske Samlinger 2 B., med et Tillæg.)

A. Faye, Landkrigen i Norge 1808, Nord. Universitets Tidsskr. Syvende Aarg. 1861.

C. A. Adlersparre, 1809 Års Revolution och dess Män 1—2 D. Stockholm 1849; og 1809 och 1810, Tidstaflor af *C. A. Adlersparre*. 1—2 B. Stockholm 1850 jvfr. Handlingar rör. Sveriges äldre, nyare och nyaste Historia, 1—9 D. Stockholm 1830 flg.

F. Schiern, Om Sverrigs Thronfølgervalg 1809—1810. Historiske Studier. 1 B. Kbhvn. 1856.

J. v. Ræder, Danmarks Krigs- og politiske Historie fra Krigens Udbrud 1807 til Freden i Jønkøping 1809. 1—3 B. Kbhvn. 1845—52.

G. D. Löwendal, Felttoget ved Elben i Aarene 1813 og 1814. Kbhvn. 1818. Oversat paa Tydsk med Anmærkn. og Tillæg af F. H. Jahn. Kiel 1818.

H. P. Holmboe, Britternes Krigsforetagender langs Norges Kyster 1808—1814. Saml. til Nsk. Folks Hist. 2 B.

J. Chr. Berg, Bidrag til Nordens Historie 1814. Saga 1 B.

J. Aall, Erindringer som Bidrag til Norges Historie fra 1800—1815. 1—3 B. Christiania 1844—45. Ny Udgave med Tillæg og Rettelser af C. A. Lange. Christiania 1859.

G. P. Blom, Norges Statsforandring i Aaret 1814. Christiania 1860.

Ludv. Kr. Daa, K. Magnus Falsen, et Bidrag til Norges Konstitutions Hist. Christiania 1860. (Særskilt Aftryk af Vid. Selskb. Forhandl. i Christiania 1860).

Af Julius Ree findes flere Afhandlinger om Forholdene i Norge 1814 og nærmeste Aar i Steenstrups Dansk Maanedsskrift 1860—62.

A. S. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie. 1—4 B. Kbhvn. 1850—57.

Touchard-Lafosse, histoire de Charles XIV (Jean Bernadotte). Tome 1—3. Paris 1838.

B. Sarrans Jeune, histoire de Bernadotte Charles XIV Jean 1—2 B. Paris 1845.

B. von Schinkel, Minnen ur Sveriges nyare Historia, utg. af C. W. Bergman. 1—8 D. Stockholm 1852—56.

C. F. Wegener, Om Frederik den Sjettes Regjering. Et Program, Sorø 1840.

J. M. Thiele, Mindeblade om Christian d. 8de. Kbhvn. 1848.

H. C. Ørsted, Mindeskrift om Christian d. 8de, udg. af Vid. Selskab. Kbhvn. 1848.

C. F. Wegener, Mindeblad om Christian den 8de. Kbhvn. 1848.

J. M. Thiele, Thorvaldsens Ungdomshistorie, 1770—1804. Kbhvn. 1851, og Thorvaldsen i Rom, 1805—1839. 1—2 B. Kbhvn. 1852—54. Thorvaldsen i Kjøbenhavn 1839—44. Kbhvn. 1856.

Oehlenschlägers Levnet (Autobiographie). 1—2 B. Kbhvn. 1830—1831, og Oehlenschlägers Erindringer. 1—4 B. Kbhvn. 1850—51.

C. F. Wegener, Biographiske Antegnelser om L. Engelstoft, i Oversigten over Vid. Selskabs Forhandl. 1851, og særskilt Kbhvn. 1852.

Udvalg af L. Engelstofts Breve, i L. Engelstofts Skrifter 3die Bind. Kbhvn. 1862.

F. C. Olsen, Poul Martin Møllers Levnet i tredie Deel af P. M. Møllers efterladte Skrifter, og særskilt, Kbhvn. 1843.

J. P. Mynster, Brøndsteds Biographie, i 1 B. af Brøndsteds Reise i Grækenland, Kbhvn. 1844, og særskilt.

H. Steffens, Was ich erlebte. 1—10 B. Breslau 1840—44.

J. P. Mynster, Meddelelser om mit Levnet. Kbhvn. 1854.

Breve fra J. P. Mynster. Kbhvn. 1860; og „Af efterladte Breve til J. P. Mynster.“ Kbhvn. 1862.

C. Hauch, Hans Christian Ørsteds Levnet, i 9de Bind af H. C. Ørsteds samlede Skrifter. Kbhvn. 1852.

Breve fra og til Johan Ludvig Heiberg. Kbhvn. 1862.

B. S. Ingemanns Levnetsbog, skreven af ham selv, udg. af J. Galskjøtt. Kbhvn. 1862.

H. Hage, Johannes Hage. Hans Liv og Charakteer. Kbhvn. 1854.

H. N. Clausen, Joakim Frederik Schouws offentlige Liv. Kbhvn. 1856. (Særskilt Aftryk af Dansk Maanedskrift Nov. 1856.)

H. N. Clausen, Slesvigeren Christian Ditlef Paulsens Livshistorie i Omrids. Kbhvn. 1857.

Hans Nissen i Hammelef, historiske Optegnelser af Laurids Skau. Haderslev 1857.

F. Thaarup, Fædrelandsk Nekrolog eller Efterretninger om bekjendte og berømte Afdøde i Tidsløbet fra 1821. 1—10 Hæfte. Kbhvn. 1835—45.

H. P. Selmer, Nekrologiske Samlinger. 1—2 Aargang. Kbhvn. 1849—52.

Anti-slesvig-holsteenske Fragmenter og andre Skrifter, som for største Delen fremkaldtes ved den slesvigholsteenske Bevægelse og det derpaa følgende Oprør, findes anførte S. XXII—XXIV.

Aktstykker vedkommende det slesvigske Spørgsmaal. 1—2 H. Kbhvn. 1848.

Den slesvigske Krig i 1848. Ved en Officeer i Armeen. 1—2 H. Kbhvn. 1849. Anmærkninger dertil af F. Læssø. Kbhvn. 1849.

Slaget ved Kolding, fortalt af en Infanteri-Officeer. Kbhvn. 1852.

Slaget ved Fredericia den 6te Juli 1849, fremstillet efter de gjensidige Rapporter ved en dansk Officeer. Kbhvn. 1849.

D. Recke, Insurgenternes Angreb paa den danske Armees Fløistillinger (Miösund og Frederiksstad) i September og Oktober 1850. Kbhvn. 1852.

Fr. Hammerich, Det tredie slesvigske Felttog. Kbhvn. 1851.

Fr. Hammerich, Den slesvigske Treaarskrig. Udgivet af det slesvigske Folkeskriftselskab. Haderslev 1852.

Orla Lehmann, Den svensk-norske Hjælp 1848. Nord. Universitets Tidsskr. Syvende Aargang 1861.

Aufzeichnungen des Prinzen von Noer aus den Jahren 1848 bis 1850. Zürich 1861.

Den Dansk-tyska frågan. Historiskt Utkast af en Svensk. Kbhvn. 1862.

C. A. Gosch, Denmark and Germany since 1815. London 1862, med 4 Kaart.

J. P. F. Königsfeldt, Genealogiske Tabeller over Danmarks, Norges og Sverrigs Kongefamilier. Kbhvn. 1833. Fol. Anden omarbeidede Udgave. Kbhvn. 1856. 4.

Samme Forfatter, General. Tabell. over den Oldenb. Stamme. Kbhvn. 1840. Fol.

Den danske Kongerække fra Gorm den Gamle til Christian den Ottende (med historisk-biografiske Oplysninger), i historiske Aarbøger, udg. ved C. Molbech. 1 B. Kbhvn. 1845.

Mærkelige Personers Levnetsløb, og vigtige Bidrag dertil, findes samlede i: *)

Hofmans Efterretninger om velfortjente danske Adelsmænd, oversat af Fransk med Tillæg og Forandringer ved Sandvig. 1—3 B. 4. Kbhvn. 1777—79.

Lexicon over adelige Familier i Danmark, Norge og Hertugdømmerne. 1—2 B. 4.

Magazin til den danske Adels Historie. 1 B. 4. Kbhvn. 1824.

D. G. Zwergius, Det sjællandske Kleresi. Kbhvn. 1754. 4.

G. Treschow, Danske Jubellærere. Kbhvn. 1753. 4.

C. Giesing, Ny Samling af Jubellærere. 1—2 B. og 3 B. 1 H. Kbhvn. 1779—86. 4.

J. Barfod, Den falsterske Geistligheds Personalhistorie. 1—2 H. Kbhvn. 1849—50.

J. K. Bloch, Fyns Geistligheds Historie. 1—2 B. 1 H. Odense 1787—90.

---

*) Biografier over enkelte Personer ere henførte til den Konge, i hvis Tid de have levet.

P. C. Rothe, Brave danske Mænds og Qvinders berømmelige Eftermæle. 1—2 B. Kbhvn. 1753.

P. T. Wandall, de paa Jægerspriis ved Mindestene hædrede Mænds Levnetsbeskrivelser. 1—2 B. 1 St. 1783—94. 4.

Nyerup og Lahde, Samling af fortjente danske Mænds Portrætter med biografiske Efterretninger. 1—3 B. Kbhvn. 1798—1806.

G. L. Lahde, Portrætter med Biografier af Danske, Norske og Holstenere. 1--6 H. Kbhvn. 1805—06.

I første B. af **J. K. Høst's** Klio findes ligeledes en Deel korte Biografier.

J. H. Schlegel, Om de danske Rigsraader fra Reformationen til Enevoldsmagtens Indførelse. I hans Saml. zur Dän. Gesch. 2 B.

Efterretninger om Familien Krummedige, især om Hr. Erik, Hartvig og Henrik Krummedige i det 15de og 16de Aarh., meddeelte af F. H. og J. F. H. Jahn i N. Dsk. Mag. 6 B. og Dsk. Mag. 3die R. 2 B.

T. A. Becker, Slægten Limbæk. Orion. Mndskr. 1 B.

J. H. Begtrup, Familien Munck med 3 Roser i Skjoldet. Geneal. og biogr. Archiv. 1 B.

Vedel Simonsen, Efterretninger om de danske Rubers Adelsslægt 1—2 H. Odense 1845.

J. C. Barfod, Märkvärdigheter rörande Skånske Adeln. Stockholm 1847.

S. Cawallin, Lunds Stifts Herdaminne. 1—5 D. Lund 1854—58.

Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenska män. 1—22 B. Upsala 1835—55. Ny Följd 1—5 B. 1857 flg.

Genealogisk og biografisk Archiv, udg. af det geneal.-biograf. Selskab. 1 B. Nr. 1—8. Kbhvn. 1840—49.

C. Molbech, Historisk-biografiske Samlinger. 1—3 H. Kbhvn. 1847—51.

Tidsskrift for den norske Personalhistorie, udgivet af B. Moe. 1—9 Hæfte. Christiania 1840—46. Ny Række 1—5 H. 1846—47.

Mere almindelige Værker og Afhandlinger til Oplysning af Kirkens Historie og Forfatning ere:*)

E. Pontoppidan, Annales ecclesiæ Danicæ (paa Tydsk). 1—4 B. 4. Kopenh. 1741—53.

---

*) Skrifter, som omhandle enkelte Begivenheder i Kirkens Historie, ere tidligere anførte ved den Tid, hvorom de handle.

Fr. Münter, Kirchengeschichte von Dänemark und Norwegen. 1—3 B. Leipzig 1823—33. Standser i Reformat. Hist.

Konrad Maurer, Die Bekehrung des Norwegischen Stammes zum Christenthum. („Norwegisch" er brugt i Betydning af „Nordisch", og Værket omfatter altsaa alle tre Riger). 1—2 B. München 1855—56.

Konrad Aslac, Historie om den reformerede Religion, hvorledes den blev plantet, forfremmet og bevaret i Danmark og Norge under Fred. 1, Chr. 3, Fred. 2, Chr. 4. Kbhvn. 1622. 4.

Fr. Münter, Den danske Reformationshistorie. 1—2 B. Kbhvn. 1802.

L. Helveg, Den danske Kirkes Historie efter Reformationen. 1—2 B. Kbhvn. 1851—55. Anden Udgave er begyndt at udkomme.

L. Helveg, Den danske Kirkes Historie til Reformationen. 1 B. Kbhvn. 1862.

Finni Johannæi historia ecclesiastica Islandiæ. 1—4 B. 4. Hafniæ 1772—78, og *Petursons* hist eccl. Islandiæ 1740—1840. Hafn. 1841. 4.

Fr. Münter, Magazin für Kirchengeschichte des Nordens. 1—2 B. Altona 1792—96.

Josias Lorck, Beyträge zu der neuesten Kirchengesch. in den dänischen Reichen. 1 B. 1—2 Stück, 2 B. 1—4 Stück. Kopenhagen und Leipzig 1756—59.

Kirkehistoriske Samlinger, udgivne af Selskabet for Danmarks Kirkehistorie. 1—2 B. Kbhvn. 1852—56, og Nye Kirkehist. Samlinger, ved H. Rördam. 1—2 B. 1—3 H. 1857—61.

J. P. F. Königsfeldt, De katholske Erkebiskopper og Biskopper i Danmark, og de evangeliske Biskopper i Kongeriget Danmark og paa Island (med hist.-biografiske Oplysninger), i Historiske Aarbøger, udg. ved C. Molbech. 3 D. Kbhvn. 1851.

Vigtige Bidrag til Kirkens Historie findes ogsaa i den ovenanførte Samling Dänische Bibliothek.

Sanctuarium Birgerianum eller Erkebisp Birgers Anordning om Gudstjenesten i Lunds Domkirke 1519. Suhms Saml. 1 B. 3 H.

H. N. Clausen, Bidrag til den danske Kirkes Historie i Middelalderen, efter Dok. af det pavelige Arkiv. Skand. Litt. Selsk. Skr. 21 B.

H. F. J. Estrup, Idea hierarchiæ Romanæ, qualis sec. XIII in Scandinavia exstiterit, gestis legationibusque Guillelmi Sabini illustrata. Hafniæ 1817.

Magnus Matthiæ, Series Episcoporum Lundensium, edid. Thom. Bartholinus. Hafniæ 1710.

J. Neumann, Historia Primatus Lundensis. Hafniæ 1799.

L. T. Spittler, Von der ehemaligen Zinsbarkeit der nord. Reiche an den römischen Stuhl. Hannover 1797.

L. Helveg, De danske Domkapitler. Kbhvn. 1855.

A. Crone, Samlinger til Odense Bispekrønike i Katholicismens Tid. Saml. til Fyns Stifts Historie og Topografi. 1 B.

Kolderup Rosenvinge, Bemærkninger om den kanoniske Rets Anvendelse i Danmark. Kirkehist. Saml. 1 B.

Kolderup Rosenvinge, Om det hemmelige Skriftemaals Anvendelse i Norden. Vdskb. Selsk. phil. og hist. Afhandl. 7 B. og særskilt. Kbhvn. 1842.

C. T. Engelstoft, Liturgiens Historie i Danmark. Kbhvn. 1840.

J. F. Fenger, Den trankebarske Missions Historie. Kbhvn. 1843.

A. C. A. Kierulf, Esrom Klosters Historie. Kbhvn. 1838.

J. B. Daugaard, Om de danske Klostre i Middelalderen. Kbhvn. 1830. 4.

R. Keyser, Den norske Kirkes Historie under Katholicismen. 1—2 B. Christiania 1856—58.

Chr. Lange, De norske Klostres Historie i Middelalderen, især efter utrykte Kilder. Christiania 1847. Anden omarbeidede Udgave 1856.

H. Reuterdahl, Svenska Kyrkans Historia. 1—2 B. Lund 1838—50. Gaaer til 1389.

L. A. Anjou, Svenska Kyrkoreformationens Historia. 1—3 Afdeln. Upsala 1850—51.

Kulturhistorien og de indre Forhold overhoved.

Af **N. M. Petersens** ovenanførte Danmarks Historie i Hedenold omhandler hele 3die Bind Oldtidens Kultur og indre Forhold.

S. Nilsson, Skandinaviska Nordens Ur-Invånare, et Försök i komparativa Ethnografien. Lund 1838—43. 4 Andra omarbetade och tillökta Upplagan. 1—2 H. Stockholm 1862.

P. A. Munch, Undersøgelse angaaende Danmarks ethnographiske Forhold i de ældste Tider og om Ensartetheden af Danmarks Befolkning. Annaler for Nord. Oldkyndighed 1848. Smlgn. R. Keyser, om Normændenes Herkomst og Folkeslægtskab, i Saml. til det norske Folks Sprog og Historie. 6 B.

S. Th. Thorlacius, Antiquitatum Borealium observationes miscellaneæ. Spec. I—VII. Hafniæ 1778—99.

Th. Bartholini Antiquitatum Danicarum libri tres. Hafn. 1689. 4.

W. E. Wilda, Das Gildenwesen im Mittelalter. Halle 1831.

H. F. J. Estrup, Om Trældom i Norden. Kbhvn. 1823.

L. Engelstoft, Qvindekjønnets Kaar hos Skandinaverne. Kbhvn. 1799. Optaget i Udvalg af L. Engelstofts Skrifter, 1 B. Kbhvn. 1859.

L. Engelstoft, Om den Priis Oldtidens Skandinaver satte paa Legemsøvelser. Skand. Museum 1802.

B. Thorlacius, Om Tvekampe i det hedenske Norden. Vidsk. Selsk. Skr. 1809—10.

R. Keyser, Nordmændenes Boliger og daglige Sysler. Norsk Tidsskr. for Vidsk. og Litt. 1 Aarg. 1847.

K. Weinhold, Altnordisches Leben. Berlin 1856.

G. W. Dasent, The Norsemen in Iceland. Oxford Essays 1858.

Olai Wormii Antiquitates Danicæ. Hafn. 1651. fol.

T. Arnkiel, Cimbrisches Heidenthum. Hamburg 1703. 4.

N. H. Sjöborg, Kännedom af Fäderenslandets Antikviteter. Lund 1797.

Atlas for Nordisk Oldkyndighed, fremstillende Prøver fra Bronze- og Jern-Alderen. Udg. af Nord. Oldskrifts-Selskab. Kbhvn. 1857. fol.

J. J. A. Worsaae, Nordiske Oldsager i det kongl. Museum. Ordnede og forklarede, med Afbildn. Kbhvn. 1859.

Ledetraad til nordisk Oldkyndighed, udg. af Oldskriftsl. Kbhvn. 1836.

J. J. A. Worsaae, Danmarks Oldtid oplyst ved Oldsager og Gravhøie. Kbhvn. 1843.

J. J. A. Worsaae, Blekingske Mindesmærker fra Hedenold. Kbhvn. 1846. 4.

P. A. Munch, Kortfattet Fremstilling af den ældste nordiske Runeskrift. Christiania 1848.

J. G. Liljegren, Run-Lära. Stockholm 1832.

Run-Urkunder, utgifne af J. G Liljegren. Stockh. 1833.

Olai Wormii Danicorum monumentorum libri sex. Hafn. 1643. fol. Omhandler Danmarks, Skaanes og Norges Runemindesmærker.

Finn Magnussen, Runamo og Runerne udgjør 6te B. af Vidsk. Selsk. philf. hist. Afhandl. Kbhvn. 1841. 4. Hermed maa sammenholdes J. J. A. Worsaae, Runamo og Braavallaslaget. Kbhvn. 1844. 4.

P. G. Thorsen, Beskrivelse og Forklaring af den søndervissingske Runesteen med Afb. Kbhvn. 1839.

C. C. Rafn, De sydslesvigske Runestene. Annaler for Nord. Oldk. og Hist. 1859.

J. N. Schmidt, Urnehoved-Egnen i Slesvig. Antiqvar. Tidsskr. 1849—51.

Chr. C. Lorenzen, De sydslesvigske Befæstningsværker fra Oldtiden og Middelalderen; og om Byen Slesvigs Befæstning i Oldtid og Middelalder. Annaler for Nord. Oldk. og Hist. 1859.

R. K. Rask, Undersøgelse om det gamle nordiske eller islandske Sprogs Oprindelse. Kbhvn. 1818.

P. E. Müller, Om det islandske Sprogs Vigtighed. Kbhvn. 1813.

P. A. Munch, Om det ældste fællesnordiske Sprogs Udseende. Annaler for nordisk Oldk. 1846.

N. M. Petersen, Det danske, norske og svenske Sprogs Historie under dets Udvikling af Stamsproget. 1—2 B. Kbhvn. 1829—30.

N. M. Petersen, Nogle Bemærkninger om Modersmaalet. Universitetsprogram. Kbhvn. 1852. 4. Paany udgivet 1853. 8.

N. M. Petersen, Om danske og norske Stednavnes Oprindelse og Forklaring. Nord. Tidsskr. for Oldk. 2 B.

C. Molbech og **N. M. Petersen**, Udvalg af hidtil utrykte danske Diplomer og Breve fra det 14de, 15de og 16de Aarh. 1—3 Hæfte. Kbhvn. 1842—58. Denne Samling har baade sproglig og historisk Vigtighed.

E. Pontoppidan, Om det danske Sprogs Skjæbne i Sønderjylland. Vidsk. S. Skr. 1 B. 1745.

C. Paulsen, Det danske Sprog i Hert. Slesvig. Kbhvn. 1837.

E. C. Werlauff og **N. Outzen**, Priisskrifter angaaende det danske Sprog i Hert. Slesvig. Kbhvn. 1819.

E. Hagerup, Det danske Sprog i Angel. Kbhvn. 1854.

C. F. Allen, Det danske Sprogs Hist. i Hert. Slesvig eller Sønderjylland. Med 4 Sprogkaart. 1—2 B. Kbhvn. 1857—58. Ogsaa udkommet i tydsk Oversættelse. Schleswig 1857—58.

Nogle grammatikalske Bemærkn. om den vesterjydske Dialekt, oplyste ved etnograf. og geograf. Billeder. Udgivne af V. Bloch. Horsens 1837.

L. Varming, Det jydske Folkesprog grammatisk fremstillet. Kbhvn. 1862.

K. J. Lyngbye, Bidrag til en sønderjydsk Sproglære. Kbhvn. 1858.

K. J. Lyngbye, Om Nordfrisisk i Bøkking og Hvidding Herreder. Kbhvn. 1858.

H. Gram, Danske Ord og Talemaader forklarede af Angelsaxisk. Vidsk. S. Skr. 5 B. 1751.

I Molbechs Udgaver af den danske Riimkrønike, Henrik Harpestrengs danske Lægebog, den ældste danske Bibeloversættelse, Michaels tre Riimværker, Bibeloversættelserne fra det 16de Aarhundrede og Rosenvinges Udgave af de gamle danske Love, findes Ordforklaringer og andre sproglige Oplysninger.

C. Molbech, Dansk Glossarium eller Ordbog over forældede danske Ord. 1—4 Hæfte. Kbhvn. 1853—57.

C. Molbech, Dansk Dialektlexikon. Kbhvn. 1841.

Ivar Aasen, Ordbog over det norske Folkesprog. Christiania 1850.

P. Möller, Ordbok öfver Halländska Landskapsmålet. Lund 1858.

J. E. Rietz, Ordbok öfver Svenska Allmoge-Språket. 1—3 H. Lund 1862. 4.

Edda Sæmundar, isl. et lat. P. 1—3. Hafn. 1787—1827. 4.

Edda Sæmundar, ved Rask; udgiven af A. Afzelius. Stokholm 1818.

Den ældre Edda, udgiven efter de ældste og bedste Haandskrifter af P. A. Munch og C. R. Unger. Christiania 1847.

H. Lüning, Die Edda, eine Sammlung altnordischer götter- und heldenlieder. Urschrift mit erklärenden anmerkungen, glossar und einleitung. Zürich 1859.

Den ældre Edda, oversat og forklaret af Finn Magnussen, 1—4 B. Kbhvn. 1821—23.

Snorra-Edda, udgiven af Rask. Stokholm 1818.

Edda Snorra Sturlusonar, cura Sveinbiörni Egilsson. Tom. I—II. Hafniæ 1848—52.

Finn Magnussen, Eddalæren og dens Oprindelse. 1—4 B. Kbhvn. 1824—26.

P. E. Müller, Om Authentien af Snorres Edda og Beviset, derfra kan hentes for Asalærens Ægthed. Skand. Litt. S. Skr. 8de Aarg. 1812. Oversat paa Tydsk under Tittel, Ueber die Aechtheit der Asalehre, übersetzt von Sander. Kopenh. 1811.

N. M. Petersen, Nordisk Mythologi. Kbhvn. 1849. Andet Oplag, 1—3 H. 1862.

J. C. Hauch, Die nordische Mythenlehre. Leipzig 1847.

R. Keyser, Nordmændenes Religionsforfatning i Hedendommen. Christiania 1847.

P. A. Munch, Nordmændenes Gudelære. Christiania 1847.

Grundtvig, Nordens Mythologi eller Udsigt over Eddalæren for dannede Mænd, der ei selv ere Mythologer. Kbhvn. 1809.

Grundtvig, Nordens Mythologi eller Sindbilledsprog, historisk poetisk udviklet og oplyst. Kbhvn. 1832.

J. L. Heiberg, Nordische Mythologie. Schleswig 1827.

J. Grimm, Deutsche Mythologie, 2te Ausgabe. 1—2 B. Göttingen 1844.

Martin Hammerich, Om Ragnaroksmythen og dens Betydning i den oldnordiske Religion. Kbhvn. 1836.

L. Uhland, Der Mythus von Thor, nach nordischen Quellen. Stuttgart und Augsburg 1836.

L. Frauer, Die Walkyrien der skandinavisch-germanischen Götter- und Heldensage, dargestellt aus den nordischen Quellen. Weimar 1846.

B. Thorpe, Northern Mythology, comprising the principal popular traditions and superstitions of Scandinavia, North-Germany and the Netherlands. 1—3 B. London. 1851—52.

Vigtige, fornemmelig for at kjende Folkets Sæder, Tænkemaade og aandelige Eiendommelighed, ere:

Udvalgte danske Viser fra Middelalderen, (Kjæmpeviser), udgivne af Abrahamson, Nyerup og Rahbek. 1—5 B. Kbhvn. 1812—14.

Udvalg af **danske Viser** fra Midten af det 16de til henimod Midten af det 18de Aarh., udgivne af P. Rasmussen og R. Nyerup. 1—2 B. Kbhvn. 1821.

S. Grundtvig, Danmarks gamle Folkeviser. 1—3 D. Kbhvn. 1853—62.

M. B. Landstad, Norske Folkeviser. Christiania 1853.

E. G. Geijer och *A. A. Afzelius*, Svenska Folkvisor från forntiden. 1—3 D. Stockh. 1814—16

A. J. Arwidsson, Svenska Fornsångar. 1—3 D. Stockh. 1834—42.

Vedel Simonsen, Kjæmpevisernes Skildring af Middelalderens Riddervæsen, eller den danske Adels Skikke og Sæder i den katholske Tidsalder, i Molbechs Nordisk Tidsskrift. 3 B.

N. M. Petersen, Om Behandlingen af Kjæmpeviserne. Annaler for Nord. Oldk. 1842—43.

J. M. Thiele, Danmarks Folkesagn. 1—2 B. Kbhvn. 1843. Tredie Deel under Tittel: Den danske Almues overtroiske Meninger. Kbhvn. 1860.

Sv. Grundtvig, Gamle danske Minder i Folkemunde. 1—2 Saml. Kbhvn. 1854—57.

R. Nyerup, Alminbelig Morskabslæsning i Danmark og Norge. Kbhvn. 1816.

Ældre danske Digtere, et Udvalg af C. J. Brandt, 1 B. Kbhvn. 1862.

Peder Lolles Ordsprog, udgivne af R. Nyerup. Kbhvn. 1828.

Peder Syv, Danske Ordsprog. 1—2 B. 1682—88.

C. Molbech, Danske Ordsprog, Tankesprog og Riimsprog. Kbhvn. 1850.

Den danske Riimkrønike, udgivet af Chr. Molbech. Kbhvn. 1825; udgivet af C. J. Brandt. Kbhvn. 1858.

F. V. Mansa, Et Bidrag til at oplyse Apothekernes Oprindelse i Danmark. Nyt Hist. Tidsskr. 1 B.

J. D. Herholdt, Et Bidrag til Apothekerkunstens Historie i de danske Stater. Skand. Litt. S. Skr. 1811.

J. D. Herholdt, Archiv for Lægevidenskabens Historie i Danmark. 1 B. 1 H. Kbhvn. 1823.

J. D. Herholdt og **F. V. Mansa**, Samlinger til den danske Medicinalhistorie. 1 B. Kbhvn. 1835.

D. H. O. Cold, Lægevæsenet og Lægerne under Christian den Fjerdes Regjering. Kbhvn. 1858.

Th. Bartholini, De medicina Danorum domestica dissertationes X. Hafniæ 1666.

R. Nyerup, Udsigt over Hexeprocesserne i Norden. Skand. Litt. Selsk. Skr. 19—20 B.

Finn Magnussen, Udsigt over Astrologiens Opkomst og Udbredelse til Norden. Annaler for Nord. Oldk. 1840—41.

R. Nyerup, Historisk=statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider. 1—4 B. Kbhvn. 1803—1806. 1ste B. indeholder Kulturens Fremskridt samt Bondens og Borgerens Forfatning. De følgende Dele give Oversigt over Danmarks Litteratur i Middelalderen, de latinske Skolers og Universitetets Hist., Mindesmærkerne fra Oldtiden og Oldtidsstudiets Litteratur. De enkelte Punkter i Værket ere sjælden behandlede med Fuldstændighed og Nøiagtighed; men det indeholder en rig Materialsamling.

G. L. Baden, Afhandlinger i Fædrelandets Kulturhistorie. 1—3 B. Kbhvn. 1820—22.

G. L. Baden, Smaae Afhandlinger. 1—2 B. Kbhvn. 1821—24.

Sartorius, Geschichte der hanseatischen Bundes. 1—3 B. Göttingen 1802—1808. Gaaer til Hanseforbundets endelige Opløsning i Aaret 1669. 2den Udg. ved Lappenberg, s. S. XI.

J. L. Rasmussen, De Orientis commercio cum Russia et Scandinavia. Hafniæ 1825. 4.

J. C. H. Dreyer, Specimen iuris publici Lubecensis (iuris naufragii). Lubecæ 1761. 4. (Med mange Dok).

G. L. Baden, Udkast til en Hist. af Danmarks og Norges Handel og Næringsveie fra Oldtiden til Nutiden. Kbhvn. 1806.

C. Alberti, Den danske Slavehandels Historie, Nyt hist. Tidsskr. 3 B. 1850.

Velschow, Om Kornpriserne under Erik Eiegod, i Molbechs nordiske Tidsskr. 3 B.

Vedel Simonsen, Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder. 1—3 B. Kbhvn. 1813—16. 3die B., hvoraf kun første H. udkom, indeholder Begyndelsen til den danske Adels og Ridderstands Historie.

Gram, Om Ordet Herremand, i Vidensk. Selsk. Skr. ældste Saml. 2det B.

Georg Hansen, Ansichten über das Agrarwesen der Vorzeit, i Neues Staatsb. Mag. 3die og 6te B.

Olufsen, Bidrag til Oplysning om Danmarks indvortes Forfatning i ældre Tider (Landvæsenet, især i det 13de Aarh.), i Vid. Selsk. histor. philos. Afh. 1ste B.

J. F. V. Schlegel, Om Agerdyrkningens og Landøkonomiens Tilstand i Danmark før og under de første Valdemarer. Skand. Litt. Selsk. Skr. 1806. 2 B.

N. M. Petersen, Bonde, Bryde og Adel, et Bidrag til Oplysning af de danske Stænders Kaar i Middelalderen. Annaler for Nord. Oldk. 1847.

Velschow, Om Bryder, i den danske historiske Forenings Tidsskr. 1 B.

Olufsen, Bemærkninger om danske Herregaarde, i Skand. Litt. Selsk. Skr. 22 B.

J. Hertzholm, Parerga de servitute personali et reali. Hafn. 1673.

L. Engelstoft, Christian den Fjerdes mislykkede Forsøg paa at ophæve Vornedskabet i Aaret 1634, i Skand. Litt. Selsk. Skr. 1813.

Om Afløsning af Kongeægter og Hoveri paa Krongodset i Aarene 1623 og 1625, meddeelt af T. A. Becker. D. Mag. 3 R. 4 B.

Jacobsen, Om Selveiergods og de Maader, paa hvilke denne Art af Eiendom overgik til Fæste under Christian den 3die og Frederik den 2den, i juridisk Tidsskrift 18de B. 1831.

L. Engelstoft, Uddrag af S o r t e r u p s præstigiæ oeconomiæ ruralis, med oplysende Bemærkninger, i Skand. Litt. Selsk. Skr. 1805.

Om Opkomsten af Hoveri og Vornedskab handles i Tillægget til **Estrups** Beskrivelse af Tygestrup (Kbhvn. 1838) og i **N. M. Petersens** hist. Fortællinger om Islændernes Bedrifter (Kbhvn. 1840) 2det B. i Tillægget, samt af **Chr. Molbech,** i Hist. Forenings Tidsskr. 2det B.

H. F. J. Estrup, Den hist. Udvikling af Livsfæstet i Danmark. Hist. Foren. Tidsskr. 6 B.

T. de Hofman, Om Oprindelsen til at give og tage Tiende, og Rettighed til at kalde Præster. Andet forøgede Opl. Kbhvn. 1777. 4.

J. Mandix, Haandbog i den danske Landvæsensret. 1—2 B. 2den Udg. Kbhvn. 1813; med Tillæg. Kbhvn. 1829.

W. Usfing, De danske Landboforhold. Kbhvn. 1847.

J. M. Velschow, De institutis militaribus Danorum regnante Valdemaro secundo. P. I. Hafn. 1831.

F. H. Jahn, Almindelig Udsigt over Nordens, især Danmarks Krigsvæsen i Middelalderen. Kbhvn. 1825.

C. L. Løvenskiold, Efterretninger om den Kgl. Livgarde tilfods. Kbhvn. 1858.

P. Ramshart, Efterretning om den danske Flaades Tjeneste fra 1752 til 1807. Kbhvn. 1808.

Dichman, Samlinger Søetaten i Almindelighed og Søkadet-Akademiet i Særdeleshed vedkommende. Første Samling. Kbhvn. 1801.

H. G. Garde, Efterretninger om den danske og norske Sømagt. 1—4 B. Kbhvn. 1832—36.

H. G. Garde, Den dansk-norske Sømagts Historie 1700—1814. Kbhvn. 1852.

H. G. Garde, Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. Kbhvn. 1861.

J. F. V. Schlegel, Danmarks (og Hertugdømmernes) Statsret. Kbhvn. 1828. Kun 1ste Deel udkom. I Maanedsskrift for Litteratur 1 B. findes en udførlig og indholdsrig Recension deraf ved L. E n g e l s t o f t.

De danske Kongers H a a n d f æ s t n i n g e r og lignende Acter. Aarsberetninger fra Geheime-Archivet. 2 B.

O. Sperling, De summo regio nomine Konning et ejus apud Danos origine et potestate. Hafniæ 1707. 4.

Larsen, Om Kongeværdighedens Arvelighed fordum i Danmark, i Molbechs nordiske Tidsskr. 4de B.

Werlauff, De danske Kongers Salving og Kroning i Middelalderen, i Molbechs nord. Tidsskr. 4de B.

Larsen, De danske Kongers personlige Deeltagelse i Retspleien, i hist. Foren. Tidsskr. 1ste B.

Jacobsen, Om Landsthinget var Adelens almindelige Værnething paa Christian den 3dies og Frederik den 2dens Tid, i hist. Forenings Tidsskr. 2det B.

H. F. J. Estrup, De danske Majorater. Kbhvn. 1845.

Molbech, Et nyt Bidrag til den danske Birkerets Historie (Bondebirker). Hist. Forenings Tidsskr. 4 B.

Larsen, Om Rigsdage, Provindsialforsamlinger, samt Rigsraadet i Danmark fra 13de Aarh. til 1660, i hist. Foren. Tidsskr. 1ste B.

P. F. A. Hammerich, Om de tre uadelige Stænders Deeltagelse i Danmarks og Norges Statsanliggender fra Rigsdagen 1523 til Rigsdagen 1660, med Tillæg af Aktstykker. Nyt Hist. Tidsskr. 1 B.; og Fire kjøbenhavnske Rigsdage (1645, 1648, 1650). Nyt hist. Tidsskr. 5 B.

C. T. Engelstoft, Om Geistligheden som Rigsstand i Danmark efter Reformationen. Nyt Hist. Tidsskr. 4 B.

P. V. Jacobsen, Om de kongelige Natholb, Borgeleier og Gjæsteri i Danmark under Christian den 3die og Frederik den 2den, i hist. Foren. Tidsskr. 2 B.

P. V. Jacobsen, Det danske Skattevæsen under Kongerne Christian den 3die og Frederik den 2den. Kbhvn. 1833.

Instruxer for Collegier og høie Statsembedsmænd umiddelbart efter Souveræniteten. Aarsberetn. fra Geh. Archivet. 2 B.

J. E. Larsen, Om Islands hidtil værende statsretslige Stilling. Kbhvn. 1855. 4.

J. Sigurdsson, Om Islands statsretlige Forhold. Kbhvn. 1856.

Osterson Veile, Glossarium iuridicum Danicum. Kbhvn. 1641. Nye Udgaver 1652 og 1665.

Kofod Ankers danske Lovhistorie. 1—2 B. 4. Kbhvn. 1769—76. Paa ny udgivet med mange oplysende Anmærkninger ved Schlegel og Nyerup i hans samlede juridiske Skrifter. 1—3 B. 8. Kbhvn. 1807—11.

Kolderup-Rosenvinge, Grundrids af den danske Retshistorie. 2den

Udgave. 1—2 B. Kbhvn. 1832—33. Med udførlig Angivelse af Kilderne. Tillæg og Berigtigelser hertil i J. E. Larsens Forelæsninger over dansk Retshistorie. Samlede Skrifter. 1 Afd. 1 B.

Chronologisk Fortegnelse over de vigtigste ældre danske Love, Anordninger, By- og Gildeskraaer, i historiske Aarbøger, udg. ved C. Molbech. 2 B. Kbhvn. 1848.

Kolderup-Rosenvinge, Samling af gamle danske Love. 2—5 B. 4. Kbhvn. 1821—37. og 1 B. 1 H. Kbhvn. 1847.

N. M. Petersen, Kong Valdemar den Andens jydske Lov. Kbhvn. 1850.

P. G. Thorsen, Danmarks gamle Provindslove, 1—4 B. Kbhvn. 1852—53, nemlig Valdemars sjællandske Lov, og den sjællandske Kirkelov; Eriks sjællandske Lov; den skaanske verdslige Lov og skaanske Kirkelov; Valdemar den Andens jydske Lov, efter den flensborgske Kodex, tilligemed Udgaven af 1590 og den plattydske Oversættelse ved Ekenberger 1593.

Kolderup-Rosenvinge, Danmarks Rigens Ret. Dsk. Mag. 3die R. 1 B. og særskilt.

G. J. Thorkelin, Samling af danske Kirkelove. Kbhvn. 1781. 4.

Kolderup-Rosenvinge, Leges Canuti Magni. Hafniæ 1826. 4.

Kolderup-Rosenvinge, Udvalg af gamle danske Domme, afsagte paa Kongens Retterthing og paa Landsthing. 1—4 Samling. 4. Kbhvn. 1842—48. Disse Aktstykker give ikke blot vigtige Bidrag til Retshistorien, men sprede ogsaa Lys i flere Dele af Kulturhistorien.

Larsen, Bidrag til de gamle danske Provindsiallovens Historie, i jurid. Tidsskr. 13de, 14de, 15de B.

Paulsen, Beiträge zu der Geschichte der südjütischen Stadtrechte, i Staatsb. Mag. 5te B.

P. G. Thorsen, De med jydske Lov beslægtede Stadsretter for Slesvig, Flensborg, Aabenraa og Haderslev, samt Thord Degns Artikler og Skraaen for St. Knuds Gilde i Flensborg. Kbhvn. 1855.

C. L. E. Stemann, Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung im siebenzehnten Jahrhundert. Schleswig und Flensburg 1855.

C. Juel, Om fremmede Loves Indflydelse paa Retsudviklingen i Sønderjylland indtil Midten af det 13de Aarh. Slesvigske Provindsialefterretninger. 1—3 B.

Paludan-Müller, Om Harald Blaatands Lovgivning. Program. Odense 1832.

Schlegel, Om de gamle Danskes Retsſædvaner og Autonomi. Vid. Selsk. hist.-phil. Afh. 3 B. 1827.

Kolderup-Rosenvinge, Om Edens Anvendelse efter de gamle danske Love, i Nyt jur. Archiv. 21—22 B. 1818.

G. L. Baden, Danske og norske Lovkyndigheds Historie. Kbhvn. 1809.

V. Finsen, Graagaas, Islændernes Lovbog i Fristaternes Tid. 1—4 H. Kbhvn. 1850—56.

V. Finsen, Fremstilling af den islandske Familieret efter Graagaas. Annal. for Nord. Oldk. 1849—50.

O. Stephensen og **J. Sigurdsson**, Lovsamling for Island. 1—8 B. Kbhvn. 1853—58.

R. Keyser og **P. A. Munch**, Norges gamle Love indtil 1387. 1—3 B. Christiania 1846—49. 4.

C. J. Schlytter, Corpus iuris Sveo-Gotorum antiqui. Vol. I—IX. Stockholm och Lund 1827—59. 4. Af de to første B. var H. S. Collin Medudgiver. Niende B. indeholder skaanske Lov.

J. E. Larsens forskjellige Afhandlinger til dansk Lovhistorie og Statsret findes i hans samlede Skrifter 1 Afdl. 1—3 B. Kbhvn. 1857—61.

N. M. Petersen, Haandbog i den gammel-nordiske Geografi. 1 B. Kbhvn. 1834.

R. Rask, Ottars og Ulfsteens korte Reisebeskrivelser, med Oversættelse og Anmærkninger. Skand. Litt. Selsk. Skr. 1815.

E. C. Werlauff, Bidrag til den nordiske Ravhandels Historie. Vidskb. Selsk. hist. og philos. Afhandl. 5 B.

G. M. Redslob, Thule. Die phönicischen Handelswege nach dem Norden. Leipzig 1855.

E. C. Werlauff, Om de gamle Nordboers Bekjendtskab med den pyrenæiske Halvø. Annaler for Nord. Oldk. 1836—37.

E. C. Werlauff, Forsøg til at oplyse og forklare Procops Efterretninger om de nordiske Lande. Vidsk. Selsk. hist. og phil. Afh. 7 B. og særskilt. Kbhvn. 1841. 4.

E. C. Werlauff, Symbolæ ad geographiam medii ævi. Hafn. 1821. 4.

H. Knudsen, Danmark i Middelalderen. 1 H. Kbhvn. 1832.

P. W. Becker, Bidrag til en geografisk antiqvarisk Beskrivelse over Vendsyssel og Thy i det 11te Aarh., i Molbechs nordiske Tidsskr. 4 B.

J. M. Velschow, Om Folkemængden i Danmark i Midten af det 13de Aarh. Hist. Forenings Tidsskr. 4 B.

P. V. Jacobsen, Bidrag til det danske Kjøbstadvæsen under Kongerne Christian den 3die og Frederik den 2den. Hist. Foren. Tdsskr. 5 B.

P. V. Jacobsen, Bidrag til Kundskab om de danske Kjøbstæders Borgervæbning og Deeltagelse i Krigsvæsenet i det 16de Aarhundrede. Nyt. Hist. Tidsskr. 1 B.

P. Terpager, Ripæ Cimbricæ. Flensburgi 1736. 4.

M. Galthen, Beskrivelse over Ribe. Odense 1792.

P. N. Frost, Efterretninger om Ribe Domkirke. Ribe 1841.

N. Høyen, Ribe Domkirke, i Schouws Dansk Ugeskrift, 2 R. 2 B.

P. N. Frost, Optegnelser om Ribe. Ribe 1842.

P. N. Thorup, Antiqvariske Bidrag til Ribe Byes Beskrivelse. 1—2 H. Ribe 1833 og 1839. Skoleprogrammer.

P. N. Thorup, Historiske Efterretninger om Riberhuus. Ribe 1835. Skoleprogram.

P. Adler, Bidrag til en Skildring af Byen Ribe i de forrige Aarhundreder efter utrykte Kilder. Skoleprogrammer. 1—3 H. Ribe 1842—47. 1ste H., Skibsfart og Handel i 15de, 16de og ind i 17de Aarh., 2det H., Øvrighed og Rettergang i samme Tidsrum. Disse fortrinlige Afhandlinger ere ligesom de førstanførte ledsagede af Bilag af før utrykte Aktstykker.

O. Nielsen, Historiske Efterretninger om Skadst Herred. Kbhvn. 1862.

P. N. Frost, Beskrivelse over Kjøbstaden Ringkjøbing. Borris ved Ringkjøbing 1817.

P. Edvardsen Friis, Underretning om Skjelskør Kjøbstad. Sorø 1759.

E. Pontoppidan, Origines Havnienses eller Kjøbenhavn i sin oprindelige Tilstand. Kbhvn. 1760. 4.

N. Jonge, Kjøbenhavns Beskrivelse. Kbhvn. 1783. 4.

R. Nyerup, Kjøbenhavns Beskrivelse. Kbhvn. 1800.

S. Sterm, Statist. topograf. Beskrivelse over Kjøbenhavn. 1—3 H. Kbhvn. 1839—41.

G. F. Lassen, Dokumenter og Aktstykker tii Kjøbenhavns Befæstnings Historie. Kbhvn. 1855.

G. F. Lassen, Bidrag til Børsens Historie i de første Halvhundrede Aar. Kbhvn. 1858.

L. Holst, Kjøbenhavn og Kongerigets Kjøbstæder for omtrent hundrede Aar siden. Kbhvn. 1862.

Holger Rördam, Kjøbenhavns Kirker og Klostre i Middelalderen. 1—2 H. Kbhvn. 1859—60.

H. Behrmann, Beskrivelse af Roeskilde By og Domkirke. Kbhvn. 1832.

E. C. Werlauff, De hellige tre Kongers Kapel i Roeskilde Domkirke, en historisk-antiqvarisk Beskrivelse. Kbhvn. 1849. 4.

Steen Friis, Roeskilde Domkirke (med Afbildninger). 1—2 H. Kbhvn. 1851—52.

N. Høyen, Frederiksborg Slot, i Schouws Dansk Ugeskrift. 1 B.

A. Reyersen, Beskrivelse over St. Bendts Kirke i Ringsted. Kbhvn. 1779. 4.

E. C. Werlauff, Beskrivelse over Kong Erik Menveds og Dronning Ingeborgs Gravminde i Ringstedkirke. Kbhvn. 1815. 4.

Kongegravene i Ringsted, aabnede, istandsatte og dækkede ved nye Mindestene ved Kong Frederik d. 7. Kbhvn. 1858. 4.

F. F. Wendelboe, Beskrivelse over Mindesmærkerne i Sorø Akademies Kirke, med en hist. Indledning om den gamle Klosterkirke, ved H. F. J. Estrup, Kbhvn. 1836. 4.

J. Chr. Qvistgaard, Efterretninger om Slagelse By og Skole i ældre Tider. Slagelse 1831.

N. H. Weinwich, Beskrivelse over Stevns Herred. Kbhvn. 1798.

J. Junge, Den nordsjællandske Landalmues Charakteer. Kbhvn. 1798.

(**L. Boesen**), Helsingørs Beskrivelse. Aalborg 1757.

P. Paludan, Beskrivelse over Kallundborg. Kbhvn. 1788.

C. F. Wegener, Historiske Efterretninger om Abrahamstrup Gaard. 1—2 D. Kbhvn. 1855—56. (Særskilt Aftryk af Annaler for Nord. Oldk. 1855—56).

Chr. H. Brasch, Vemmetoftes Historie som Herregaard, Slot og Kloster. 1—2 D. Kbhvn. 1859—60.

H. F. J. Estrup, Tygestrup som det var og som det er, en hist. stat. Beskrivelse. Kbhvn. 1838.

P. Rhode, Samlinger til Laaland og Falsters Historie. 1—2 B. Kbhvn. 1776—94. Ny Udgave ved J. J. F. Friis. 1—2 B. Kbhvn. 1859—60.

P. H. Boye, Bidrag til Nakskovs Statistik i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. Nyt Hist. Tidsskr. 5 B.

J. Wichfeld, Fortidsminder fra Egnen ved Maribo Sø. Kbhvn. 1862.

J. Paludan, Beskrivelse over Møn. 1—2 B. Kbhvn. 1822—24.

L. L. Thurah, Beskrivelse over Bornholm og Christiansø. Kbhvn. 1756. 4.

P. N. Skougaard, Beskrivelse over Bornholm. 1 B. Kbhvn. 1804.

J. R. Hůbertz, Aktstykker til Bornholms Historie, 1327—1621. Kbhvn. 1852.

C. G. Brunius, Konstanteckningar under en Resa till Bornholm. Lund 1860.

L. L. Thurah, Beskrivelse over Samsø. Kbhvn. 1758. 4.

L. H. Bing, Beskrivelse over Læssø. Kbhvn. 1802.

J. N. Wilse, Beskrivelse over Fredericia. Kbhvn. 1767.

E. G. Tauber, Breve fra Kolding. Odense 1822.

J. J. Fyhn, Efterretninger om Kolding. Kbhvn. 1848.

G. F. Gaarmann, Efterretninger om Veile. Fredericia 1794.

C. Dreyer, Beskrivelse over Lemvig samt Skodborg og Vandfuld Herreder. Viborg 1795.

C. Erichsen, Viborg Byes Beskrivelse. Kbhvn. 1727.

A. C. Krog, Samlede Efterretninger om Viborg By i ældre og nyere Tider. Viborg 1779.

M. R. Ursin, Stiftsstaden Viborg, en topogr. hist. og statist. Beskrivelse. Viborg 1849.

C. Schade, Beskrivelse over Mors. Aalborg 1811.

R. Aagaard, Beskrivelse over Thy. Viborg 1802.

F. Nannestad, Hilaria Aarhusiensia. Hafniæ 1748. 4.

J. R. Hübertz, Aktstykker vedkommende Stiftet og Staden Aarhuus. 1—3 B. Kbhvn. 1845—46.

C. V. Hertel, Beskrivelse over Aarhuus Domkirke. 1—2 B. Aarhuus 1809—10.

R. Hansen, Beskrivelse over Skanderborg. Kbhvn. 1833.

M. Galthen, Beskrivelse over Randers. Aarhuus 1802.

S. A. Stadfeldt, Chorografisk økonomisk Beskrivelse over Randers Kjøbstad. Kbhvn. 1804.

Neckelmann, Randers Kjøbstad fra den ældste Tid indtil 1448. Randers 1833.

Neckelmann, Om Fiskeriet i Randers Fjord. Randers 1833.

O. Olavius, Beskrivelse over Skagens Kjøbstad og Sogn. Kbhvn. 1787.

J. Begtrup, Beskrivelse over Svendborg. Odense 1823.

F. C. Lund, Beskrivelse over Øen Thorseng. Odense 1823. 4.

O. T. Engelstoft, hist. stat. Beskrivelse af Øen Thurø. Hist. Tidsskr. 3 R. 1 B.

P. Rasmussen, Oplysninger om Rudkjøbing Kjøbstad og Øen Langeland. Rudkjøbing 1849.

H. P. Mumme, St. Knuds Kirke i Odense, en historisk Beskrivelse 1844.

C. E. Werlauff, Monument over Kong Hans og Dronning Christine i St. Knubs Kirke i Odense. Kbhvn. 1827. 4.

H. P. Mumme, Bidrag til Odense Byes Historie. Odense 1857.

C. T. Engelstoft, Odense Byes Kirkehist. efter Reformationen. Nyt Hist. Tidsskr. 6 B.

C. T. Engelstoft, Odense Byes Historie. Odense 1862. (Udgivet som 2det B. af Fyens Stifts litt. Selskabs Samlinger).

Vedel Simonsen har udgivet en Deel Samlinger til Danmarks Topografi, nemlig: Bidrag til Odense Byes ældre Historie. 1--5 H. Odense 1841—45. — Saml. til Hagenskov Slots Historie. Odense 1842. — Bidrag til danske Slottes og Herreborges Bygningshistorie. Odense 1840. — Bidrag til Rugaards Historie. 1—5 H. Kbhvn. 1843—44. — Saml. til Elvedgaards Historie. 1—4 H. Odense 1845. flg. — Borgruinerne. 1—2 H. Kbhvn. 1813.

C. F. Wegener, Om Udgravningen af Asserbos og Søborgs Ruiner, i Annal. f. Nord. Oldk. og Hist. 1851.

L. Boesen, Beskrivelse over Herresædet Lundsgaard. Kbhvn. 1769.

T. A. Becker, Herregaarden Egeskov. Orion, Mndskr. 3 B. og Herregaarden Tirsbæk. Orion, Qvartalskr. 1 B.

R. Hansen, Danske Ridderborge. Kbhvn. 1832.

A. C. Fabricius, Siøringvoldes Beskrivelse og Historie. Antiqvar. Tidsskr. 1846—48.

J. C. Bendtz, Efterretninger om Rønninge og Rolfsted Sogne. Odense 1820. 4.

H. Leerbech, Beskrivelse over Ringe Sogn. Odense 1826. 4.

N. Blicher, Topografi over Vium Præstekald. Viborg 1795.

A. Tommerup, Topografi over Drejø Sogn. Odense 1823.

P. N. Frost, Stat. økonom. Beskrivelse over Vaarbasse og Heinsvig Sogne (Ribe Amt). Borris ved Ringkjøbing 1819.

M. G. P. Repholz, Beskrivelse over Baroniet Stampenborg. Kbhvn. 1820. 4.

J. Richardsson, Hallandia antiqua et hodierna eller Hallands Beskrifning. 1—2 D. Stockholm 1752—53. fol.

S. P. Bexell, Hallands Historia och Beskrifning. 1—3 D. Götheborg 1817—19.

A. E. Holmberg, Bohusläns Historia och Beskrifning. 1—3 B. Uddevalla 1842—45.

J. Oedman, Chorographia Bahusiensis eller Bahus Läns Beskrifning. Stockholm 1746.

J. L. Gillberg, Beskrifning öfver Malmöhus-Län. Lund 1765.

Anden omarbeidede Udgave ved N. Bruzelius. Lund 1840; og *J. L. Gillberg*, Beskr. öfver Christianstads Län. Lund 1767.

N. H. Siöborg, Blekings Historia och Beskrifning. 1—2 D. Lund 1792—93.

S. W. Gynther, Blekings Historia och Beskrifning. 1 D. Stockholm 1847.

C. G. Brunius, Skånes Konsthistoria för Medeltiden. Lund 1850.

G. Sommelius, De templo cathedrali Lundensi. Lund 1755. 4.

C. G. Brunius, Nordens äldsta Metropolitankyrka eller hist. och architect. Beskrifn. öfver Lunds Domkyrka. Lund 1836. Anden meget forøgede Udgave. Lund 1854.

P. G. Ahnfelt, Lunds Universitets Historia. 1 D. Stockh. 1859.

C. G. Brunius, Glimminge faste Steenhuus i Christianstad Len i Skaane. Hist. Tidsskr. 5 B.

Nicolovius, Folklifvet i Skytts Härad i Skåne. Lund 1847.

Finn Magnusfen og **C. C. Rafn**, Grønlands historiske Mindesmærker. 1—3 B. Kbhvn. 1838—45.

W. A. Graah, Undersøgelsesreise til Østkysten af Grønland. Kbhvn. 1832. 4.

H. Rink, Grønland, geogr. og stat. beskrevet. 1—2 B. Kbhvn. 1857.

C. C. Rafn, Antiquitates Americanæ. Hafniæ 1837. 4..

Om Island findes Oplysninger i Reisebeskrivelser af G. S. Mackenzie, Edinb. 1812. 4. E. Henderson, 1—2 B. Edinb. 1818. Olaffen og Povelsen, 1—2 B. Sorø 1772. 4 Olavius, 1—2 B. Kbhvn. 1780. 4.

N. Horrebow, Efterretninger om Island. Kbhvn. 1752.

U. v. Troil, Bref rörande en Resa till Island. Upsala 1777.

L. J. Debes, Færoa Reserata eller Færøernes Beskrivelse. Kbhvn. 1673.

J. Landt, Beskrivelse over Færøerne. Kbhvn. 1800.

C. J. Graba, Tagebuch auf einer Reise nach Färø. Hamb. 1830.

Th. Torfæi, Historia Færeyensium. Havniæ 1695.

N. Winther, Færøernes Hist. 1—3 H. Kbhvn. 1858.

Jonas Koldingensis, Daniæ descriptio nova. Francof. 1594.

De Regno Daniæ et Norwegiæ tractatus varii, cura *St. J. Stephanii*. Lugd. Batav. 1629.

J. L. Wolf, Encomion Regni Daniæ eller Danmarckes Riges Loff. Kbhn. 1654. 4.

Arent Berntsen, Danmarckis oc Norgis fructbar Herlighed. Kbhvn. 1656. 4.

L. Holberg, Danmarks og Norges Beskrivelse. Kbhvn. 1729. 4. Tredie Udgave under Tittel Danmarks og Norges geistlige og verdslige Stat. Kbhvn. 1762. 4.

E. Pontoppidan, Den danske Atlas. 1—7 B. 4. Kbhvn. 1763—81. De 4 sidste Dele ere ved H. Hofmann.

H. Hofmann, Samling af Fundationer og Gavebreve. 1—11te B. 4. Kbhvn. 1755—80. Indeholder vigtige supplerende Bidrag til foregaaende Værk.

J. C. Trap, Statistisk topografisk Beskrivelse af Danmark. Almindelig Deel og speciel Deel 1—2 B., med Supplem. Kbhvn. 1856—60. Af Fortsættelsen, som indeholder Slesvig, er udkommet 1—2 H. 1861—62.

F. Richardt og **T. A. Becker**, Prospekter af danske Herregaarde med hist. Beskrivelse. 1—7 B. Kbhvn. 1844—54.

F. Lütken, Økonomiske Tanker til høiere Eftertanke. 1—9 Part, i to Bind. 1755—61. De ved Censuren strøgne Steder findes i Suhms Nye Samlinger 2 B.

Fr. Thaarup, Magazin for Danmarks og Norges Beskrivelse. 1—2 B. Kbhvn. 1797—1803.

Bidrag til Kundskab om de danske Provindsers nærværende Tilstand i økonomisk Henseende, udgivet ved Landhuusholdningsselskabet. Heraf ere udkomne 19 Stykker, indeholdende Beskrivelser af 19 Amter ved forskjellige Forfattere. 1826—44.

J. F. V. Schlegel, De danske Staters Statistik. 1—2 B. 1 H. Kbhvn. 1793—96.

F. Thaarup, Udførlig Veiledning til det danske Monarkies Statistik. 1—6 B. Kbhvn. 1812—19.

Fr. Thaarup, Statistisk Udsigt over den danske Stat. Kbhvn. 1825.

A. F. Bergsøe, Den danske Stats Statistik. 1—4 B. Kbhvn. 1844—53.

J. Mandix, Danmarks Tilstand for omtrent 60 Aar siden sammenlignet med den nærværende. Kbhvn. 1830.

L. C. Brinck-Seidelin, Det danske Skatte- og Afgiftsvæsen. Kbhvn. 1840.

A. Baggesen, Den danske Stat betragtet geografisk og statistisk. Kbhvn. 1840. Anden Udgave 1862.

Statistisk Tabelværk, udgivet af en kongelig Kommission. 1—21 B. Kbhvn. 1835—52. Fol.

Statistisk Tabelværk, ny Række 4to, 1—21 B. 1850—60.

M. L. Nathanson, Historisk-statistisk Fremstilling af Danmarks National- og Stats-Huusholdning fra Frederik den 4des Tid indtil Nutiden. 2den omarbeidede Udgave. Kbhvn. 1844.

M. L. Nathanson, Om Mynt- og Bankvæsen, Finantsvæsen, Handel og Industri. Kbhvn. 1862.

Slesvig og Holsteen vedkomme nærmest:

Fr. Fischer, Slesvigske Folkesagn, anden Udgave. Kbhvn. 1861.

Chr. C. Lorenzen, Gamle og Nye Minder fra Sundeved. Haderslev 1859.

C. P. Hansen, friesische Sagen und Erzählungen. Altona 1858.

Karl Müllenhoff, Sagen, Märchen und Lieder der Herzogth. Schleswig, Holstein und Lauenburg, Kiel 1845.

J. A. Dyssel, Forsøg til en Indenlands-Reise. Kbhvn. 1774.

F. Geerz, Geschichte der geograf. Vermessungen und der Landkarten Nordalbingiens vom Ende des 15ten Jahrh. bis 1859. Berlin 1859.

J. N. Schmidt, Slesvigs Land og Folk. Aabenraa 1852.

J. N. Schmidt, Om Troværdigheden af J. Meiers Kaart over Nordfriesland 1240. Annal. f. Nord. Oldk. 1851.

C. Danckwerth, Newe Landesbeschreibung der zwei Herzogthümer Schleswig und Holstein. 1652. Fol.

J. F. Hansen, Vollständigere Staatsbeschreibung des Herzogthums Schleswig. Flensborg 1770.

H. N. A. Jensen, Bispedømmet Slesvigs gamle Omfang og Inddeling. Annal. f. Nord. Oldk. 1849.

P. Rhode, Samlinger til Haderslev Amts Beskrivelse. Kbhvn. 1775.

E. Lautrup, Chronik und Monografie der Stadt Hadersleben. Hadersl. 1844.

O. Kier, Mittheilungen über das Amt Hadersleben. Altona 1852.

Michelsen, Haderslebens Seeweg in alter und neuer Zeit (med Kaart). Haderslev 1847. 4. Program.

K. Aagaard, Beskrivelse over Tørninglehn. Kbhvn. 1815.

C. E. Carstens, Die Stadt Tondern, eine hist. statist. Monografie. Tondern 1861.

Georg Hanssen, Statistische Forschungen über das Herzogthum Schleswig. 1—3 H. (Nordslesvig og det frisiske Distrikt). Heidelberg, Altona und Schleswig 1832—35.

J. C. Gude, Bericht von der Halbinsel Sundewitt. Flensburg und Leipzig 1788.

C. Duus, Topogr.-historische Darstellung der Halbinsel Sundewitt. Schleswig 1836.

J. R. F. Augustiny, Chronik des Kirchspiels Hollingstedt. Flensburg 1852.

H. N. A. Jensen, Beschreibung von Angeln. Flensburg 1844.

J. H. Seelen, Memorabilia Flensburgensia. Lubecæ 1752. 4to.

G. Claeden, Monumenta Flensburgensia. Flensburg 1765. flg. 4.

Af **O. H. Møller**, haves en Mængde Monografier til Flensborgs Historie.

P. Rivesell, Beschreibung der Stadt Flensburg. 1 B. Altona 1817.

O. M. Brasch, Flensborgs Latin- og Realskoles Historie. 1 D. Flensborg 1861.

J. A. Bolten, Beschreibung von der Landschaft Stapelholm. Wöhrden 1777.

Nachrichten über das Amt Bredstedt. Abgedruckt aus den Schr. der Patriotischen Gesellsch. Altona 1821.

J. **Melchior Krafft**, Husums zweyfaches zweihundertjähriges Jubelgedächtnis. Hamburg 1723. 4.

J. **Laß**, Samlung einiger Husumischen Nachrichten von 1089 bis 1700. Flensburg 1750. 4.

C. U. Beccau, Urkundliche Darstellung der Gesch. Husums. Schleswig 1854.

Nic. Helvaderus, Beschreibung der Stadt Schleswig. 1603. 4. Paany udgivet og fortsat af J. C. Jürgensen. Schleswig 1822.

J. v. Schröder, Beschreibung der Stadt Schleswig. Schleswig 1827.

C. G. Hansen, Chronik von Eckernförde. Kiel 1833.

J. R. Hübertz, Beskrivelse over Ærø. Kbhvn. 1834.

Georg Hansen, Statist. Skizze der Insel Ærø, i Falcks Neues Staatsb. Mag. 9 B.

C. P. Hansen, Die Insel Sylt in geschichtl. und statist. Hinsicht dargestellt, i Falcks Archiv für Gesch. der Herzogth. 4 B.

J. Boysen, Beschreibung der Insel Sylt. Schleswig 1828.

J. G. Kohl, Die Marschen und Inseln der Herzogthümer Schleswig und Holstein. 1—3 B. Leipzig 1846.

Peters, Beschreibung der Insel Föhr i Schl., Holst., Lauenb. Prov. Berichte, 1824—26.

Georg Hansen, Hist. stat. Darstellung der Insel Fehmern. Altona 1832.

J. F. Camerer, Nachrichten von einigen merkwürdigen Gegenden der Herzogthümer Schleswig und Holstein. 1—2 B. Flensburg und Leipzig 1758—62.

H. N. A. Jensen, Kirchliche Statistik des Herzogthums Schleswig. 1—4 Th. Flensburg 1840-42.

A. Niemann, Handbuch der schl.-holst. Landeskunde. 1 B. (das Herzogth. Schleswig). Hamburg 1799.

A. C. Gudme, Statistik der Herzogth. Schleswig-Holstein. Kiel 1833.

J. v. Schröder, Topografie des Herzogthums Schleswig. Zweite Ausgabe. Oldenburg 1854.

J. v. Schröder und **Biernatzki**, Topografie der Herzogth. Holstein und Lauenburg. 1—2 Th. Zweite neu bearbeitete Ausgabe. Oldenburg 1855—56.

Georg Hanssen, Das Amt Bordesholm. Kiel 1842.

A. C. Lucht, Beiträge zu der Geschichte von Glückstadt. Kiel 1854.

J. Kraft, Topograf. Statist. Beskrivelse over Norge. 1—6 D. Christiania 1820—35.

J. Kraft, Hist. topograf. Haandbog over Norge. Christiania 1849.

G. P. Blom, Das Königreich Norwegen. 1—2 Theil. Leipzig 1843.

A. M. Schweigaard, Norges Statistik. 1ste Halvdeel. Christiania 1840.

M. B. Tvethe, Norges Statistik. Christiania 1848.

D. Diurberg, Geografiskt Lexicon öfver Skandinavien. Örebro 1818.

E. Tuneld, Geographie öfver Swerige. 1—3 B. 7de Upl. Stockholm 1793—94.

P. B. Sköldberg, Beskrifning öfver Skandinaviska Halfön. Stockholm 1846.

Carl af Forsell, Statistik öfver Sverige. Stockholm 1844.

C. A. Agardh, Statsekonomisk Statistik öfver Sverige. 1—3 D. Carlstad 1852—57.

Efterretninger om Litteraturen, videnskabelige Samfund og Stiftelser indeholdes i:

Sibbern, Bibliotheca historica Dano-Norvegica. Hamb. et Lips. 1716.

G. L. Baden, Dansk-Norsk historisk Bibliothek. Odense 1815.

R. Usinger, Die dänischen Annalen und Chroniken des Mittelalters kritisch untersucht. Hannover 1861.

C. G. Warmholtz, Bibliotheca historica Sueo-Gothica. 1—15 D. Stockholm och Upsala 1782—1817.

Jo. Molleri Cimbria litterata. 1—3 T. fol. Hafniæ 1744.

B. Kordes, Lexicon der jetzlebenden Schl. Holst. und Eutinischen Schriftsteller. Schleswig 1797.

D. L. Lübker und **H. Schröder**, Lexikon der Schl. Holst. Lauenb. und Eutinischen Schriftsteller von 1796—1828. 1—2 B. Altona 1829—30.

J. Worm, Lexikon over danske, norske og islandske lærde Mænd. 1—3 B. Helsingør og Kbhvn. 1771—84.

Nyerup og **Kraft**, Almindeligt Litteraturlexikon for Danmark, Norge og Island. Kbhvn. 1820. 4.

Th. H. Erslew, Almindeligt Forfatterlexikon for Kongeriget Danmark med tilhørende Bilande, fra 1814—1840. 1—3 B. Kbhvn. 1843—53. Supplement hertil, 1—14 H. Kbhvn. 1854—62.

N. M. Petersen, Bidrag til den danske Litteraturs Historie. 1—5 D. 1—2 Afdl. Kbhvn. 1853—61. (Omfatter Middelalderen og den nyere Tid til 1800).

C. A. Thortsen, Historisk Udsigt over den danske Litteratur indtil Aar 1814. Kbhvn. 1839.

J. Grammii Oratio de origine et statu rei litterariæ in Dania et Norvegia usque ad fundatam Univ. Hafn. Dänische Bibl. 7 B.

R. Nyerup, Historie af Danmarks, Norges og Islands Litteratur i Middelalderen. Udgjør 2det Bind af hans ovenanførte hist. statistiske Skildring af Danmark og Norge.

A. Thura, Idea historiæ litterariæ Danorum. Hamburgi 1723.

Vedel Simonsen, Om Nationalhistoriens især dens haandskrevne Kilders Skjæbne i Norden. Udgjør 1 B. 1 H. af hans ovenanførte Udsigt over Nationalhistoriens ældste og mærkeligste Perioder.

T. A. Becker, Den ledreborgske Haandskriftsamling ordnet og registreret i T. A. Beckers Historisk Museum 1 B. 1 H. Kbhvn. 1848.

C. Molbech, Videnskabernes Selskabs Historie i dets første Aarhundrede. Kbhvn. 1843.

E. C. Werlauff, Det Danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog i dets første Aarhundrede. Kbhvn. 1847.

J. Langebek, Det kongelige Danske Selskabs Begyndelse og Tilvæxt i de tre første Aar 1745, 1746, 1747. Kbhvn. 1748.

E. C. Werlauff, Det store kongelige Bibliotheks Historie. 2den forøgede Udgave. Kbhvn. 1844.

E. C. Werlauff, Jørgen Seefeldt og hans Bibliothek. Nyt Hist. Tidsskr. 6 B.

Th. Overskou, Den danske Skueplads i dens Historie fra de første Spor af danske Skuespil indtil vor Tid. 1—4 D. Kbhvn. 1854—62.

I de af **R. Nyerup** udgivne Langebekkiana, Luxdorphiana og Suhmiana findes vigtige Bidrag til Litteraturens Historie i anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede.

R. Nyerup, De lærde Skolers og Universitetets Historie. Udgjør 3 B. 1—2 D. af hans historisk-statistiske Skildring af Danmark og Norge.

Jens Worm, Forsøg til en Historie af de latinske Skolers og Skolevæsenets Tilstand i Danmark før Reformationen. Vid. Selsk. Skr. 11te B.

Henrichsen, Bidrag til Skoletugtens Historie i Norden. Odense 1853. Program; og om Deposits og Pennalisme, Program 1856.

A. Thura, Reg. Acad. Hafn. infantia et pueritia. Flensb. et Alt. 1734.

E. P. Vindingius, Reg. Academia Hafniensis. Hafniæ 1665. 4.

E. C. Werlauff, Bidrag til det kjøbenhavnske Universitets Historie fra dets Stiftelse indtil Reformationen. Kbhvn. 1836. Fol.; og Universitetets Bygnings Historie fra dets Stiftelse indtil 1836. Kbhvn. 1836. Fol.; og Kjøbenhavns Universitet fra dets Stiftelse indtil Reformationen. Kbhvn. 1850. 4.

Martin Hammerich, Nordens Universiteter i Fortid og Fremtid. Nord. Universitets Tidsskr. Sjette Aarg. 1860.

H. Beckmann, Communitatis regiæ Havn. historia. Havniæ 1785.

C. E. F. Reinhardt, Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse til vore Dage. Hist. Tidsskr. 3 R. 3 B.

E. G. Tauber, Historia scholæ cathedralis Arhusiensis. Arhusiæ 1817.

E. G. Tauber, Sorø Akademies Forfatning 1623—1665, med Aktstykker. Kbhvn. 1827. Fol.

H. B. Melchior, Historisk Efterretning om den frie adelige Skole Herlufsholm. Kbhvn. 1822.

P. N. Thaarup og **P. T. Hansen**, Blandede Efterretninger om Ribe Kathedralskole. Ribe 1823—43. Ialt 10 Skoleprogrammer af megen Værd.

S. N. J. Bloch, Bidrag til Roeskilde Domskoles Historie. 1—4 H. Roeskilde 1842—46. 4.

F. P. J. Dahl, Historiske Efterretninger om den lærde Skole ved Frederiksborg. 1—2 H. Kbhvn. 1836.

A. F. Mühlertz, Historiske Efterretninger om Nyborg latinske Skole i ældre og nyere Tider. 1—3 H. Odense 1821—23.

Schurmann, Historiske Efterretninger om Staarup Seminarium. 1853.

Indhold.

Indledende Udsigt over den hedenske Tid.

1. Nordens ældste Befolkning. Gudelæren, Gudsdyrkelsen. Skjaldesange. Sproget. Runerne.

Vore nordiske Forfædre hørte til den store gotisk-germaniske Folkestamme, der udbredte sig over den nordlige Halvdeel af Europa, rundtomkring Nordsøen og Østersøen. Fra det fjærne Asien, fra Egnene ved Kaukasus, det sorte og asovske Hav og maaskee endnu længere østenfra vandrede de gjennem Europas østlige Slettelande ind i det nuværende Tydskland. De bestode af to nærbeslægtede Stammer, Germaner og Goter, der i Levemaade, Sæder, Gudelære og Statsforfatning havde Meget tilfælleds, men dog adskilte sig ved flere Eiendommeligheder, navnlig med Hensyn til Sproget. Efterat Goterne en Tidlang havde opholdt sig ved Østersøens sydlige Kyst, hvor vi træffe dem adskillige Aarhundreder før Christi Fødsel, fortsatte de den fra Asien begyndte Vandring fra Øst mod Nord og Vest. Tidligen vante til Søfart og Seilads droge de over Østersøen og besatte de ligeoverfor liggende Lande. Een Stamme nedsatte sig i Skaane, Sjælland, Fyn og omliggende Øer samt den nordlige og østlige Deel af Norrejylland, medens andre beslægtede Stammer udbredte sig over Sverrig og Norge. Den Green af den germaniske Stamme, som grændsede nærmest til Danmarks Fastland, hed Saxer og boede i Holsteen; men enkelte med disse beslægtede Stammer trængte herfra op i Sønderjylland og de sydlige og vestlige Dele af Nørrejylland,

hvor de nedsatte sig under Navn af **Angler** og **Jyder**. Ihvorvel disse to Folkestammer siden betydelig formindskedes ved en Udvandring til England (450), og deres Land for en stor Deel blev besat af deres nordligere Naboer, som fortrængte eller blandede sig med de tilbageblevne Levninger, vidner dog en lige til vore Dage bevaret Eiendommelighed i Sproget om, at disse Egnes oprindelige Beboere udspringe af en fra den gotisk-danske noget forskjellig Stamme. De vestlige Kyster af Holsteen og Sønderjylland bleve besatte af Friserne, der, ligesom Saxerne, vare en Green af den store germaniske Stamme.

De indvandrede gotiske Folkestammer fandt imidlertid ikke Norden ubeboet ved deres Ankomst hertil; thi allerede i en endnu fjærnere Fortid havde **Finner** og maaskee **Celter**, to af Europas ældste og største Folkefærd, der ligeledes vare vandrede fra Østen mod Vesten, sat sig fast i disse Lande. Over Finland og den botniske Bugt droge Finnerne ind i Sverrig og Norge, drivende foran sig og splittende til forskjellige Sider en anden finsk Folkestamme, hvis Levninger ere de **Lapper**, som nu findes i de nordligste Egne af Sverrig og Norge. Celterne, om hvis Færd i Norden vi vide endnu mindre end om Finnerne, synes at have boet i de vestlige og sydlige Egne af Skandinavien. Paa disse Folkestammer stødte Goterne ved deres Indvandring i Norden, og en haardnakket gjennem Aarhundreder fortsat Kamp begyndte mellem de ældre Beboere og de Nyankomne, der endtes med, at hine deels udryddedes, deels fordreves, deels sammensmeltede og blandede sig med de seirende Goter. Mindet om disse blodige Krige forevigedes i Nordboernes Oldsagn, hvori Guderne forestilles bestandig kjæmpende med de troldkyndige og stærke Thurser, Jætter eller Jøtner og de svagere, men lumske og svigefulde Dværge, med hvilke Navne Finner og Lapper betegnes. Med Celterne derimod har Forholdet uden Tvivl været fredeligere, eftersom de i Oldtidssagnene synes at have det venlige Navn af **Lysalfer**. — I den finske Periode var Danmark bedækket med uhyre Skove, vexlende med øde Heder og store Sumpe, og denne Landets naturlige Beskaf-

fenhed synes at have foranlediget dets Navn **Danmark**, som man forklarer af **dan, davn, dovn** d. e. flad, lav, og **Mark**, en skovbegroet Slette. Finnerne stode paa et lavt Trin af Dannelse; de kjendte ikke Agerdyrkning, næppe Qvægavl; men deres Hovedbeskjæftigelse, Jagt og Fiskeri, skaffede dem rigelig Næring i de store Skove, der vare fulde af Vildt, og i de fiskerige Fjorde og Indsøer, hvilke den Gang fandtes i langt større Mængde end nu, da mange i Tidernes Løb ere udtørrede eller traadte tilbage ved Landets Hævning. Deres Vaaben og Jagtredskaber vare simple og forfærdigede af Steen, deres Klædninger Dyrehuder og deres Boliger Træ- og Jordhytter, opførte efter Øieblikkets Fornødenhed. Alligevel maa det have været et tappert og kraftigt Folk, siden de seirende Goter afmale Kampen, der endtes med Finnernes Undertrykkelse, med saa stærke Farver og frygtelige Billeder.

Det, der udmærker de gamle Danske, som Nordboerne i Almindelighed, fremfor Jordens fleste andre Folk, er den **krigerske Aand**, som besjælede Nationen. Ære og Berømmelse maatte vindes ved blodige Bedrifter paa Havet og paa Landet, hvorimod fredelige Idrætter og rolige Sysler kun nøde ringe Agtelse. „At erhverve ved Sved, hvad der kunde vindes ved Blod, ansaaes for Trællesind", saaledes vidner en fremmed Forfatter, der levede i det første Aarhundrede efter Christi Fødsel og nøie kjendte Nordens Sæder. Derfor var Legemsstyrke og Vaabenfærdighed det høieste Gode, Tapperhed den største Dyd og Feighed den lumpneste Last. En saadan Betragtningsmaade af Livet afpræger sig i alle Nordboernes Skikke og Indretninger, i den religiøse Anskuelse, i Statsforfatningen, i Opdragelsen, i den nordiske Qvindes Kjærlighed og i Mændenes Venskabsforbindelser. Jo stærkere de forskjellige Ytringer af Folkelivet vare, desto tydeligere afspeiler denne Nordboernes eiendommelige Livsanskuelse sig deri; allerstærkest fremtræder den derfor i Religionen og i Gudelæren, der skabtes og uddannedes af den samme Aand, som levede og rørte sig i Folket. Nordens Gudelære er ikke en Fortælling af historiske Begivenheder i en Tidsalder, da man ikke havde anden Historie end de af Folkets Forestillinger og Minder

sammenvævede og i et digterisk Billedsprog indklædte Sagn, skjøndt det ikke er usandsynligt, at virkelige Begivenheder kunne ligge til Grund for enkelte af disse Sagn; heller ikke kan den betragtes som en Fremstilling af enkelte Viismænds Grublen over Naturens Hemmeligheder og Stjernernes Gang: den var en Frugt af Folkets egen uvilkaarlige Digtning, hvori det nedlagde sine Forestillinger om de guddommelige og menneskelige Ting og afmalede sig selv med sine Lidenskaber, Ønsker og Forhaabninger.

Odin — saaledes fortælle de gamle Sagn — var Verdens Skaber, Guders og Menneskers Herre og Fader. I Tidens første Begyndelse fremkom Kjæmpen **Ymer**: kaldt til Tilværelse ved den livvækkende Solvarmes Indflydelse paa de formløse Masser. Han blev Fader til de onde **Thurser** eller Jætter; men Odin dræbte Uhyret, og hele hans Yngel druknede i Blodstrømmen paa Een nær, som blev Stamfader til den Guderne fjendske Jætteslægt. Denne blev af Odin fordreven til det yderste Norden, til det kolde **Jotunheim**, som ogsaa var anviist de lumske Dværge til Opholdssted. Af Ymers Krop dannede Odin den ordnede Verden: af Kjødet skabtes Jorden, af Benene Bjergene, af Blodet Havet, af Hjernen Skyerne, af Haaret Træerne og af Øienbrynene **Midgaard** til Bolig for Menneskene, hvis første Par, **Askur** og **Embla**, skabtes af Asketræet. Den Omsorg og Kjærlighed, som Guderne vise for Menneskene, paadrager disse de grumme Jætters Had og Forfølgelse; men **Thor**, Odins Søn, er deres Beskytter og kaldes derfor „Folkenes Frelser og Midgaards Værge." Idelig drager han ud mod Thurserne, og kjørende hen over Himmelen paa sin Vogn rammer han dem med sin Tordenkile eller knuser dem med sin tunge Hammer **Mjølnir**. Han er alle Tappres Ven og Beskytter; disse henvende sig derfor til ham, naar de stædes i Nød, og han giver dem Styrke til at overvinde deres Fjender. Thor var altid de krigerske Nordboers kjæreste Gud, og, da Troen paa de øvrige Guder efterhaanden begyndte at udslukkes, holdtes han endnu i Ære; hans Bedrifter og Kamp med Jætterne udgjorde Indholdet af de fleste Gudesagn, og endnu efter Aartusinders

Forløb lever Sagnet i enkelte afsides liggende Egne af Norden om Thor med den tunge Hammer. **Odin**, som fra det høie Hlidskjalf med sit Viisdomsøie skuer udover Jorden, er Verdens almindelige Behersker og Styrer af Menneskenes Skjæbne. Han raader for Lykke i Krigen og Slagenes Udfald, hvorfor han kaldes **Seirfader** og **Hærfader**; han er ogsaa Ophav til kloge Planer og skjænker sine Yndlinge Viisdom og Veltalenhed i Raadsforsamlingen. Odins Møer, **Valkyrierne**, fare igjennem Luften med de blinkende Spyd for at beskytte Heltene i Farer eller for at mærke dem med Spydsodden, naar de skulle vandre til Odin i **Valhalla**. Denne Gudernes Bolig, der er saa rummelig, at 800 Mand kunne gaae jævnsides ind ad hver af dens 540 Porte, har et Tag af blanke Skjolde, Væggen dannes af Spyd, og de blinkende Sværd tjene istedenfor Fakler. Udenfor Valhalla ligger en grøn Eng, hvor **Einheriarne**, d. e. de i Valhalla optagne Helte, fortsætte deres forrige Kampleg, idet de hver Morgen drage ud og nedlægge hverandre. Men de Faldne reise sig igjen og vende tilbage til Valhalla; her modtages de af Valkyrierne, der række Mjødhornet omkring under et festligt Maaltid, tilberedt af Flesket af Galten **Sæhrimner**, som hver Dag slagtet paany kommer tillive. Meest velkomne til Valhalla ere de Helte, som have hærjet mange Lande og komme i anseeligt Følge af slagne Fjender. For saadanne Gjæster reise sig alle Valhals Kjæmper, og Valkyrierne række dem til Velkomst Viinbægeret, som ellers var forbeholdt Odin. Med Helten fulgte hans i Krigen erhvervede Bytte, som blev lagt paa Baalet eller i Gravhøien med ham; thi „at fare fattig til Odin" var ikke godt.

Medens en saa herlig Lod ventede den modige Kriger, der havde gjort sit Navn berømt ved Manddomsbedrifter, forvistes den Feige, der aldrig havde seet Fjendeblod flyde, naar engang hans daadløse Liv endtes paa Sottesengen, til det blege **Helheim** i det yderste Norden, hvor den stygge **Hela** herskede i sit uhyggelige Rige. Hendes Fad hed Sult, hendes Sal Elendighed, Forræderi og Fald hendes Dørtærskel, Svindsot og blegnende Qval hendes Seng. Her fortsatte de

Feiges Skygger deres usle, glædeløse Tilværelse, fordømte til evig Uvirksomhed og skjælvende af Skræk, hver Gang en Lyd naaede ned til dem fra Oververdenen.

Odin og Thor ligesom ogsaa den djærve **Tyr** vare de egentlige Krigsguder og hørte til Asestammen; mildere vare **Vanerne Njord** og **Frei**, som skjænkede deres Tilbedere Rigdom og overflødigt Gods og raadede for fredelige Sysler, for Veir og Vind, Medbør paa Havet, Jagt og Fiskeri og gode Aaringer. Til Vanerne hørte ogsaa **Freia**, Kjærlighedens Gudinde, til hvem de Elskende henvendte sig.

Ved Siden af den krigerske Anskuelse af Livet, der saa kraftigen har tegnet sig i Læren om Guderne og Tilstanden efter Døden, og som meest svarede til den egentlige Grundretning af Nordboernes Charakteer, arbeider der sig en anden frem, hvorefter Menneskene ikke deles i Tappre og Feige, men i Gode og Onde, hvorefter den fredelige Dygtighed og rene Sæder ogsaa faae deres Belønning. Denne Betragtningsmaade af Livet, skjøndt ingensinde almindelig, har dog heller ikke ladet sig uden Vidnesbyrd i Historien, der fremstiller enkelte Personer, i hvilke denne fredelige og mere sædelige Retning synes at afpræge sig. Dette er især Tilfældet hos det danske Folk, der overhoved synes at have udmærket sig ved en blidere og mildere Charakteer end deres nordligere Naboer, hvis strængere Klima ogsaa var mere skikket til at fostre og nære en barskere Tænkemaade. Saaledes berettes det om Leirekongen **Skjold**, at han ikke mindre udmærkede sig ved sin milde Regjering og sin Omhu for sine Undersaatters Vel end ved Tapperhed og Krigsbedrifter; Fattiges Gjæld betalte han af sit eget Skatkammer, Syge lod han pleie og helbrede paa sin Bekostning og haarde og ubillige Love afløse af mildere. Om Kong **Fredfrode** i Leire fortælles, at under hans Regjering herskede almindelig Fred i Landet, Jorden bar overflødig Grøde, og Sikkerheden var saa stor, at En ikke dræbte selv sin Broders Banemand, om han mødte ham, men lod Lovene raade. **Rolf Krake** er ikke mere berømt af sine Heltegjerninger end af den Kjærlighed, han vandt hos Folket for sine blide Sæder og sin Retfærd i at haandhæve Lovene

uden Forskjel mod Høie og Lave, saa at selv christne Konger Aarhundreder efter toge ham til Mønster i Udøvelsen af Kongedyder. Endelig nævnes den ædle Hroar som et Billede paa en ægte Borgerkonge. Medens Broderen Helge stormede omkring paa Havet, fældede Fjender og hærjede Lande, sad Hroar rolig hjemme, byggede Byer, sikkrede Landeveiene ved at forfølge Røvere og Stimænd, beskyttede Kjøbmænd og Haandværkere og fredede om alle borgerlige Sysler.

Disse Exempler ville være tilstrækkelige til at vise, at i det Mindste hos den Deel af Nordboerne, som udgjorde den danske Folkestamme, Hæder ikke ene erhvervedes ved blodige Bedrifter, og tjene til at oplyse den mærkelige Modsætning, som udviklede sig i den religiøse Anskuelse, ifølge hvilken de gamle Kampguder kom til at give Plads for en ny og høiere sædelig Magt. Denne Forandring i den religiøse Betragtningsmaade af Livet antydes, skjøndt kun i svage Omrids, i de Oltidssagn, vi have tilbage. Guderne vare vel Jordens og Himmelens Beherskere og stærke og seirrige mod deres Fjender; men de vare ikke udødelige; truende Spaadomme varslede, at Guderne engang skulde døe og Verden forgaae i Ragnarok (Gudernes Tusmørke). Imidlertid vare de sikkre, indtil de selv optoge Fordærvelsens Sæd iblandt sig ved at blande sig med de onde Jætter. Den tvetungede og tvehjærtede Loke, halvt hørende til Thurserne, halvt til Aseslægten, var den, som først bragte Døden ind i Gudernes Midte. Med en Jættequinde avlede han de fæle Uhyrer: Hela, som Odin nedstødte i Helheim for at bevogte Skyggerne af dem, der døde den uhæderlige Straadød; den glubende Fenrisulv, og Midgaardsormen, der nedstyrtedes i Havet, hvor den omslutter hele Jorden med sine uhyre Bugtninger, bestandig lurende paa den Time, da Guderne skulle falde. Den lumske Loke vidste at gjøre sig yndet af Guderne, indtil han for silde stødtes ud af deres Samfund, efterat han havde faaet sit Forræderi fuldført paa Balder. Denne var Odins og Friggas Søn, den blideste, retfærdigste og viseste af alle Aser, i hvis Nærhed intet Ureent taaltes, og hvis Domme vare ubrødelige. Han var alle Asers Yndling, og, saalænge

han, den Uskyldige og Rene, levede, var Valhal sikker. Men ved Lokes Svig bliver Balder dræbt af sin blinde Broder **Hødur**. Denne Begivenhed opfylder hele Verden med Skræk og bange Anelser. Guderne sende Bud til Hela for at bede hende at give Balder tilbage; men hun svarer, at hun ikke vil slippe ham, medmindre alt Tilværende begræd hans Død. Dette Bud opfyldes baade af Mennesker og Dyr, Stene, Planter og Metaller; ikkun Loke, i Skikkelse af en gammel Troldqvinde, erklærer, at han kun vil begræde Balder med tørre Taarer, og Balder maa blive i Helheim. Nu, da Uskyldigheden og Retfærdigheden havde forladt Aserne, stunder deres Fald til. Fenrisulven løses, og Midgaardsormen stiger op af Havet, og Loke med Thurserne og den brændende **Surtur** stormer løs mod Himmelen. Aserne drage ud fra Valhalla tilligemed Einheriarne, men falde samtlige i den sidste Kamp. Havet gaaer over sine Bredder, Solen sortner, og Stjernerne forsvinde af Himlen, Ildsluer bryde frem overalt, og hele Verden ødelægges. Men der kommer en ny Jord og en ny Himmel, hvor Retfærdigheden hersker, og nu nedstiger han, **den Mægtige**, hvis Navn den gamle Sandsigerinde, der har berettet os Gudernes Skjæbne, ikke vover at udsige; han dømmer og dysser Trætter, han giver hellige og ubrødelige Love. Jorden stiger atter op af Havet, herlig grøn, Sæden voxer paa de usaaede Marker, og al Nød forsvinder. I **Gimle** paa den guldtækkede Borg, der er skjønnere end Solen, skulle de Retskafnes og Ordholdnes Skarer boe i evig Glæde. Balder og alle Guderne, der ere luttrede i Ildsluerne, vende tilbage og boe hos den Almægtige i Gimle. De Onde derimod, Mordere, Meenedere og Ægtebustruers Forførere, pines evigt i **Naastrand**, hvor de vade gjennem Ædderstrømmen i en Borg, som er flettet af Slangerygge. I disse Træk male de ærværdige Oldtidssagn os vore Forfædres Forestillinger om det Godes endelige Seir over det Onde og en moralsk Gjengjældelse; men dog var den krigerske Anskuelse af Livet, der tillagde Tapperheden ubetinget Værd uden Hensyn til Menneskets sædelige Forhold, den langt overveiende, og først ved Christendommen, der fandt Tilknytningspunkter i hine

ældre Forestillinger, fik Ideen om en sædelig Verdensorden almindelig Gyldighed.

Guderne dyrkedes i den ældste Tid under aaben Himmel i Lunde paa Pladser, der vare omgivne med Stene. Senere opførte man Templer af Træ, blandt hvilke det i Upsala især var berømt, og opstillede her Gudernes Billedstøtter. Gudstjenesten ledes i de mindre Samfund af Familiefaderen og Stammehøvdingen, i de større af Kongen og Drotten, og hvorvel der gaves Præster, som udførte Offringerne og de gudstjenstlige Forretninger ved de større Templer, er det dog ikke beviisligt, at de udgjorde en egen Kaste, der forplantede en hemmelig fra Folkereligionen forskjellig Lære. Den vigtigste Deel af Gudstjenesten bestod i Offringer, som fandt Sted paa de store Offerfester, af hvilke tre især vare hellige: **Høstfesten** henimod Vinter, da man efter fuldendt Høst takkede Guderne for de modtagne Velgjerninger og hilsede den kommende Vinter; **Julefesten**, som helligholdtes ved den længste Vinternats Begyndelse og varede mange Dage, i hvilke der offredes til Guderne for Frugtbarhed og et godt Aar; **Foraarsoffret**, for Lykke i Krigen og de Vikingefarter, som nu skulde begynde. Julefesten var den gladeste af dem alle og tilbragtes med Lege og muntre Gilder, hvor Øllet og Mjødhornet gik omkring blandt Gjæsterne. Alle, som kunde, mødte til den Tid ved Hovedtemplet, og de Fraværende sendte Gaver derhen; Venner gave hverandre Foræringer, og alle Feider hvilede. Ved Offerfesterne bleve forskjellige Slags Dyr slagtede, som **Tyre**, **Heste**, **Geder**, **Faar**, **Høge** og **Haner**; men fornemmelig var **Julegalten** hellig, som under mange høitidelige Skikke indviedes Juleaften, men først offredes længere hen paa Vinteren. Naar Dyrene vare slagtede, spaaede Præsterne af Indvoldene og det rindende Blod, hvilket derpaa blev stænket paa Gudebillederne, Templets Vægge og det forsamlede Folk. Kjødet af Offerdyrene blev kogt i Kjedler over en Ild, som var antændt midt i Gudehuset, og blev derpaa anrettet til et Maaltid for Offergjæsterne. Man finder ogsaa, at undertiden Mennesker bleve offrede for at forsone Gudernes Vrede under en stor Krigsfare, Hungersnød og ellers ved overordentlige An-

ledninger; men disse grusomme Menneskeoffringer, hvortil man tog Krigsfanger, Trælle og Forbrydere, omtales ikke hyppigt. Ved Offerhøitiderne bleve ogsaa Skaaler drukne til Ære for Guderne; først Odins, til Seir for Kongen og Riget, dernæst Njords og Freis for Landefred og et godt Aar; derpaa pleiede man at drikke den tredie Skaal til Ære for Brage, Veltalenhedens og Digtekunstens Gud, og Mange drak ogsaa en Skaal til Minde om deres berømmelige Forfædre.

Skjøndt vore nordiske Forfædres jævnligste Beskjæftigelse var Krig og Vikingefarter, skjøndt Naturen var barsk og Levemaaden stræng, vare de dog ingenlunde blottede for aandelig Dannelse, om det end vilde være forgjæves at søge egentlige Videnskaber hos dem. Skjalde- eller Digtekunsten var agtet af Alle, og Færdighed heri skaffede en ligesaa sikker Adkomst til et udødeligt Eftermæle som blodige Bedrifter, hvorfor ogsaa Nationens meest anseete Mænd satte en Ære i at kjende og udøve denne Kunst. Folket lyttede gjerne til Skjalden i Forsamlingerne paa Thinge eller ved Gilderne, og Kongerne modtoge den berømte Skjald med ikke mindre Opmærksomhed end den tappre Kriger; thi kun ved Skjaldens Kunst, hvis Sange gjennem Aarhundreder forplantedes paa Folkets Læber, kunde de vente varig Berømmelse for deres Bedrifter hos de kommende Slægter. Gjenstanden for Skjaldenes Sange vare Fortidens og Samtidens store Gjerninger, og som oftest havde Skjalden selv været Vidne til og deeltaget i de Bedrifter, han besang. Derfor dannede disse Skjaldesange ligesom en fortløbende Historie af Nationen, og, bevarede for Efterverdenen ad den mundtlige Overleverings Vei, udgjøre de det paalideligste Grundlag for Kundskab om Nordens ældste Begivenheder og Forfatning. Men ikke blot den vilde Krigsfærd gav Digteren Stof til Sange; ogsaa Kjærlighed og qvindelig Ynde bleve besungne af Skjaldene, som heller ikke for disse blidere Toner manglede villige Tilhørere blandt vore Forfædre.

I alle de nordiske Lande taltes eet Sprog, som endnu med temmelig liden Forandring har bevaret sig paa Island, der ved sin afsides Beliggenhed var fjærnet fra mange af de Indflydelser, som i de øvrige Egne af Norden virkede til at

omdanne og forandre Oldsproget. Vel gaves der allerede i Oldtiden Smaaforskjelligheder i de forskjellige Egne, ligesom man endnu finder Afvigelser i Udtale og Sprogbrug i de enkelte Landskaber af eet Rige, men ingensteds saa betydelige, at de hindrede den Ene i at forstaae den Anden. Ja Forskjellighederne vare endog langt ringere, end man skulde formode i saa vidt udstrakte Lande, da den stadige Samfærdsel, som fandt Sted mellem Nordens Folk, og som Havet, der overalt bugtede sig ind mellem Landene, saa meget lettede, udjævnede Afvigelserne og hindrede dem i at blive faste og varige. Hertil kom, at Folkene havde samme Sysler, Levemaade, Sæder, Religion og Statsforfatning, og den Kloft, som Forskjel i Opdragelse, Stand og Dannelse kaster mellem Menneskene, var enten endnu ikke opkommen eller dog høist ubetydelig. I Skjaldenes Sange og paa Thinge, hvor Ordet lød frit og veltalende mellem Mændene, uddannede det nordiske Sprog sig til en høi Grad af Boielighed, Rigdom og Mangfoldighed i Udtrykket. Det germaniske og nordiske Sprog vare udsprungne af en fælleds Rod og nærbeslægtede, men adskilte sig dog ved flere Eiendommeligheder, der skyldtes en tidlig Adskillelse og derpaa følgende særskilt Udvikling. Det almindelige Navn paa Nordens Sprog var **dansk Tunge**, en Benævnelse, der deels havde sin Grund i den store Anseelse og Overlegenhed, som det danske Folk tidlig erhvervede sig, deels i andre tilfældige Omstændigheder. Danmark havde i de sidste Aarhundreder af Hedenskabet flere berømte Konger, som **Harald Hildetand, Sigurd Ring** og **Regner Lodbrok**, der herskede over større Dele af Riget og ved deres heldige Tog til Landene omkring Østersøen og Nordsøen gjorde det danske Navn bekjendt og frygtet. Danmark blev ogsaa tidligst samlet til een Stat, hvorfor de enkelte Tog og Erobringer bleve betragtede som et heelt Folks Værk og henførte til dette. Vel blev ogsaa Norge forenet til eet Rige, ikke længe efterat dette var skeet i Danmark; men der opkom snart indre Splid og Borgerkrige, der fortærede dets Kraft, og hvad Sverrig angaaer, da laae det for afsides og var splittet i for mange Dele til i Oldtiden at kunne spille nogen betydelig Rolle

blandt Nordens Folk. Af alle de nordiske Lande havde Danmark den heldigste Beliggenhed mellem Nordsøen og Østersøen, der gjorde det til Middelpunktet for Nordens Samfærdsel og samlede Tusinder af Skibe paa dets Farvande, især i Øresund og Belterne, der vare Nøglerne til Østersøen. For de fremmede sydlige Folkefærd laae Danmark nærmest, og ad denne Vei blev Syden først bekjendt med Norden, undertiden ved Handel og fredeligt Samqvem, oftere ved fjendtligt Sammenstød. Disse og flere lignende Omstændigheder gjorde, at de Danske betragtedes som Hovedfolk, og at Sproget opkaldtes efter dem.

Vore Forfædre, ligesom de beslægtede Stammer udenfor Norden, havde en egen Bogstavskrift, de mærkelige **Runer**, hvis Opfindelse taber sig saa aldeles i den graae Oldtid, at man henførte dem til Guderne. Ordet **Run** betyder i det gamle Sprog **Hemmelighed**, hvilket deels tyder paa, at deres Brug oprindelig har været indskrænket til faa Indviede, deels at de have været anvendte til hemmelige Kunster, Trolddom og Besværgelser. Der gaves flere Slags Runer, af hvilke nogle vare kunstige og vanskelige, de saakaldte **mørke Runer**, eller **Lønstaver**, der ikke kunde læses eller ridses uden af dem, der besade stor Øvelse og Erfaring; andre vare simple og letforstaaelige. Med Runerne, især den første Art, blev dreven megen Overtro. Man meente derved at kunne paaføre Sygdomme eller læge dem, sløve fjendtlige Vaaben, dæmpe Ild, stille Storm eller vække Uveir, aflægge sin egen Skikkelse og iføre sig et eller andet Dyrs, forudsee tilkommende Ting, fremmane Aander af Graven o. s. v. Hyppig var især Brugen af de saakaldte **Elskovsruner**, hvorved man troede at kunne tvinge en Anden til Kjærlighed; men var Runemesteren ikke rigtig duelig i sin Kunst, da kunde hans Besværgelser let paaføre den Person, de anvendtes mod, Sygdom og Død. Man ridsede Runer paa Roret af Skibe, paa Sværdgrebet, paa Neglene, i den hule Haand eller paa Haandledet, som et Slags Amuletter for at sikkre sig Lykke eller afværge Ulykke. Men ved Siden af den overtroiske Brug af Runerne benyttede man dem ogsaa som et Middel til skriftlig Meddelelse og indridsede

dem i dette Øiemed paa tynde Trætavler, der bortsendtes ligesom Breve for at give Underretning om vigtige Anliggender. Skulde Sagen holdes hemmelig, benyttede man sig af Lønrunerne, men gjorde dem i dette Tilfælde undertiden saa kunstige, at selve Modtageren ikke kunde tyde dem. Vidtløftige Fortællinger bleve næppe optegnede ved Hjælp af Runer, men vel Stamtavler, Kongerækker og Lignende, som ellers vanskelig kunde bevares i Hukommelsen; ogsaa finder man udtrykkelige Vidnesbyrd om, at hele Digte undertiden ere blevne optegnede paa denne Maade.

Vigtigst for Efterverdenen ere Runerne blevne ved den Skik, som Nordboerne havde, at indgrave dem paa Stene for at forevige Mindet om mærkelige Begivenheder eller berømte Afdøde. Af slige **Runestene** findes mange Hundrede rundt omkring i de nordiske Lande, fleest i Sverrig, færre i Danmark og Norge, af hvilke den største Deel er fra en Tid, der er senere end Christendommens Indførelse, men enkelte fra selve Hedenskabets Tid. Et Par af de mærkeligste Mindesmærker af denne Art ere Jellingestenene ved Gorms og Thyre Dannebods Gravhøie, begge forsynede med Indskrifter, af hvilke den ene er sat af Gorm den Gamle til Minde om hans Hustru Thyre, den anden af Harald Blaatand til Erindring om hans Forældre Thyre og Gorm. Den saakaldte **Runamo**, en Klippe i Blekingen, hvis Overflade er heelt bedækket med Streger og Ridser, har faaet en egen Mærkelighed derved, at man i mange Tider har antaget hine Streger for Runer og allerede i det 12te Aarhundrede gjorde et Forsøg paa at læse dem. Nu er man tilbøielig til at antage det Hele for et Naturspil. Runeskriften vedligeholdt sig langt ind i Middelalderen, da Folket nødig vilde give Slip paa sine gamle Skrifttegn; men tilsidst maatte de vige for den latinske Munkeskrift.

---

2. Folkeaanden. Vikingeliv, Normannertogene. Tvekampe. Den krigerske Opdragelse. Fostbrodrelag. Blodhævn. Børneudsættelser. Qvindekjønnets Behandling. Gjæstfrihed. Omsorg for Afdødes Minde. Havamaal.

Ligesom den krigerske Stemning, der gaaer igjennem vore Forfædres Religion, var et Foster af den Aand, der

rørte sig i Folket, saaledes maatte en Lære, der erklærede personlig Tapperhed for den høieste Dyd og Feighed for den meest vanærende Last, atter mægtigen bidrage til at rodfæste og nære den naturlige Krigslyst. Tørst efter Ære og Haab om Bytte vare de to stærke Følelser, der besjælede Nordboen, og for hvis Tilfredsstillelse han ikke skyede nogen Fare eller Vanskelighed. Tværtimod æggedes hans Mod ved Faren; thi jo større Farer han kunde bestaae, desto større Roes vilde han vinde, og, faldt han bedækket med hæderlige Saar, ventede ham i Valhalla den største Lyksalighed, han kunde gjøre sig noget Begreb om, og paa Jorden levede hans Minde i Skjaldenes Sange. At døe paa Sottesengen var den største Ulykke, der kunde ramme en nordisk Krigshelt; thi det ansaaes for uhæderligt og udelukkede ham fra Deeltagelse i Valhallas Glæder. Det var derfor ikke sjældent, at han, naar han var bleven gammel og forgjæves havde søgt Døden paa Valpladsen, bad En af sine Venner at dræbe sig med Sværdet eller selv gjorde en voldsom Ende paa et Liv, der nu manglede alle Tillokkelser for ham. Saa dybt indgroet i Nordboens Tænkemaade var denne Foragt for Livet, at selv Moderen glemte Omsorgen for Sønnens Liv, naar derved kunde kastes selv den ringeste Skygge paa hans Tapperhed. Saaledes fortælles om en nordisk Høvding, at han raadførte sig med sin Moder, om han ikke skulde trække sig tilbage for en langt overlegen Fjende. „Havde jeg troet," var Moderens Svar, „at Du skulde leve evigt, da vilde jeg have ladet Dig svøbe i Uld. Viid, at Skjæbnen raader for Livet: det er bedre at døe med Ære end leve med Skam." At fælde Een, angribe Tvende, vige lidt for Tre og uden Skam flygte for Fire, var ellers Vedtægt blandt de nordiske Krigere. En haardfør Levemaade lige fra Barndommen af, sund og simpel Kost udviklede et stærkt og kraftigt Legeme, der satte Nordboen istand til med Lethed at bære Krigslivets Besværligheder og fremkaldte en Bevidsthed om egen Styrke og Dygtighed, der gjorde, at han trodsede alle Farer baade paa Havet og paa Landet. Fødeegnens Grændser vare som oftest for indskrænkede for den nordiske Ynglings Tørst efter Berømmelse og farefulde

Æventyr, og han opsøgte derfor i fremmede Lande en større Tumleplads for sine vilde Bedrifter. Den herskende Mening tillod heller ikke nogen ærekjær Mand at sidde ørkesløs hjemme; vilde han i Hjemmet vinde Agtelse hos Mændene og Kjærlighed hos Qvinden, maatte han have seet sig om i Verden og i Udlandet erhvervet sig Navnkundighed og Rigdomme. Nordens Lande vare desuden fattige og ufrugtbare og tilbøde næppe Beboerne Livets første Fornødenheder, saa at Nødvendighed og Tilbøielighed forenede sig om at udvikle det vilde Vikingeliv, der gjorde Nordboerne saa frygtede og berømte. Hvert Foraar droge talrige Skarer ud fra Fædrelandets Kyster, flakkede om paa alle Have, plyndrede Kjøbmænd og hærjede Landene. Skaansel kjendte disse grumme Vikinger sjælden; den Fangne, om Livet sparedes, blev Træl, og Godset betragtedes som ærlig erhvervet Bytte. Dog vare ikke alle Vikinger af eet Slags. Nogle gjorde et Haandværk af Vikingelivet og tilbragte næsten hele deres Tid paa Havet, uden at have noget fast Hjemsted paa Landet, undtagen i det Høieste en lille Borg i Nærheden af Kysten, hvorhen de kunde bringe deres Bytte i Sikkerhed. Om disse hedder det derfor, „at de aldrig sov under sodet Bjælke eller sad og drak i Arnekrogen." Deres Levemaade og Sæder vare ligesaa vilde som deres Haandværk grumt, hvis man kan troe, hvad Sagnet beretter om Enkelte af dem, at de drak Blod og fortærede Kjødet raat. Men der gaves ogsaa ædlere Vikinger, som, langt fra at forurolige den fredelige Kjøbmand, beskyttede ham og satte en Ære i at forfølge og bekjæmpe hine grumme Sørøvere. Af Kjøbmændene forlangte en saadan Viking kun saa meget, som han behøvede til Underholdning for sig og sit Mandskab, og bød ham derpaa at fare i Fred. Saaledes erklærede Vikingen Hjalmar: „Jeg vil aldrig rane fra Kjøbmand eller Bonde mere end jeg behøver til Mandskabets Føde, og dog lægge fuldt Værd isteden. Jeg vil heller aldrig lade Qvinde plyndre, om hun end er nok saa rig, og tager nogen af mine Mænd Qvinde med Vold eller fører hende mod hendes Villie til Skibet, da skal han miste sit Liv, enten han er fornem eller ringe."

Vikingerne indskrænkede ikke deres Røverier til de nordiske Farvande, men vovede sig tidlig ud paa fjærnere Have til Europas sydligere Lande, der lokkede dem ved deres Frugtbarhed og Rigdomme, og hvis mere dannede, men ogsaa mindre haardføre, Nationer ikkun vare istand til at gjøre svag Modstand mod Nordboernes vilde Tapperhed. England, hvor tidlig borgerlig Orden, Handel og Agerdyrkning havde udviklet sig og udbredt Velstand og Rigdom blandt Indbyggerne, blev først Gjenstand for de Danskes ødelæggende Anfald, medens Skotland og Irland især hjemsøgtes af Nordmændene, som under Navn af **Ostmanner** her stiftede egne Riger og siden tillige udbredte deres Herredømme over Nordengland. Men det varede ikke længe, inden **Normannerne** — saaledes kaldte Sydboerne alle de Vikinger, der kom fra de nordlige Farvande, enten de vare Danske, Norske eller Svenske — ogsaa udbredte Skrækken for deres Vaaben over endnu sydligere Lande. Alle Europas sydlige og vestlige Kystlande, Flandern, Frankrig, Portugal, Spanien, Italien og Grækenland, bleve hærjede og plyndrede af de frygtelige Normanner; ja selv Afrikas solbrændte Beboere lærte at kjende Nordens vældige Kraft. Engang var næsten hele Frankrig erobret af dem, idet de baade fra Syden, Vesten og Norden paa deres fladbundede Fartøier trængte opad Rigets store Floder og mødtes i Hjærtet af Landet; Paris blev indtaget, plyndret og ødelagt, og Christenhedens Hovedstad, **Rom**, skyldte kun et Tilfælde, at den undgik en lignende Skjæbne. For afmægtige til at fordrive de fremmede Voldsmænd med Sværdet, søgte hine Egnes Beboere i deres Nød ved Guld og Sølv at kjøbe dem til at drage bort; men dette var kun et Opmuntringsmiddel for de rovgjærrige Normanner til snart at komme igjen. De fremmede Krønikeskrivere fra hiin Tid have efterladt frygtelige Skildringer af de Grusomheder og Rædsler, som Normannerne udøvede paa deres Vikingetog. Langs med Kysterne af Floderne vare de skjønneste og frugtbareste Strækninger forvandlede til øde Ørkener, hvor man i mange Miles Afstand ikke traf et levende Væsen; Børn og Oldinge bleve myrdede med koldt Blod med Sværdet eller kastede levende

i Luerne af de brændende Bygninger, Qvinderne bleve mishandlede, og Mændene nedhuggede eller bortførte som Trælle. Men fornemmelig vare Kirker, Klostre og andre hellige Bygninger tilligemed deres Beboere, Nonner, Munke og Præster, Gjenstand for en vild Rasen og kaad Spot og Forhaanelse af de hedenske Normanner, hvis naturlige Grumhed skjærpedes ved Religionshadet. Især i det 9de og 10de Aarhundrede voxede Vikingetogene i en saa forbausende Grad, at det syntes, som om hele Syden vilde blive et uundgaaeligt Bytte for de umaadelige Skarer af Vikinger, der stormede frem fra Norden, ligesom der var begyndt en ny Folkevandring tilsøes. Grunden til denne Forøgelse var tildeels den Opløsningstilstand, hvori det frankiske Rige i disse Aarhundreder befandt sig formedelst Tvedragten mellem Karl den Stores uduelige Efterfølgere. Dette gjorde det let for de dristige Normannerhøvdinger at gjøre store Fremskridt, og, naar først Enkelte havde sat sig fast paa et Sted, lokkedes snart nye Skarer af Æventyrere til i Haab om lignende Held. Men hertil kom en vigtig Forandring, som til samme Tid foregik i Norden selv. I disse Aarhundreder bleve nemlig baade i Danmark, Norge og Sverrig de mange Smaariger forenede til een Stat, og tillige begyndte Christendommen at gjøre sine første Fremskridt i disse Lande og fortrænge den ældre Religion. Mange Høvdinger mistede herved deres Besiddelser, og der opkom tillige en Mængde andre Misfornøiede, som hængte med Kjærlighed ved den fædrene Religion og de gamle Sæder og ikke kunde finde sig i den nye Tingenes Orden. De foretrak derfor hellere at opgive deres Fædreland end deres Religion og den tilvante ubundne Frihed, og forøgede ved deres Udvandring de allerede talrige Skarer af Vikinger. Vikingetogene antoge nu tillige en anden Charakteer, idet Normannerne ikke længer tragtede blot efter Bytte og Plyndring, men ogsaa søgte at erhverve sig faste Besiddelser, der kunde give dem Erstatning for det Fædreland, de havde mistet. Først da normanniske Stater vare blevne oprettede i Normandiet i Frankrig, i Italien, i Rusland og flere Steder, og da Smaarigernes Forening og Christendommens Indførelse, som øieblikkeligen havde

forøget Udvandringerne, lidt efter lidt tilstoppede Kilderne til dem ved at udbrede Rolighed og Orden i Norden, satte Bevægelsen sig efterhaanden, og Europa befriedes fra en Svøbe, der i Aarhundreder havde hærjet dets skjønneste Lande.

Af vore Forfædres hele Charakteer er det en naturlig Følge, at, naar som hyppig skete, Tvistigheder opkom imellem dem, disse sjældnere bilagdes ved mindeligt Forlig end ved en Vaabenkamp imellem de Uenige. De betragtede det som hæderligere for Mænd at stride med Sværdet end med Tungen. En saadan Kamp mellem Tvende kaldtes **Tvekamp** eller **Holmgang**, fordi man dertil sædvanlig valgte smaae Øer eller Holme, eller i Mangel heraf Pladser, der vare indhegnede med Stene eller Hesselstokke. Ingen af de Kjæmpende maatte træde udenfor denne Kreds, naar han ikke vilde ansees for overvunden. Den hyppigste Anledning til Tvekamp var Udladelser, hvorved en Andens Ære krænkedes eller en Skygge kastedes paa hans Mod, en Fornærmelse, som en Nordbo aldrig tilgav, førend han havde seet sin Modstanders Blod flyde; men ogsaa ved Stridigheder, der reiste sig om Arvegods, Eiendomsgrændser og deslige, foretrak man gjerne den hurtige Afgjørelse ved Tvekamp for en langvarig Lovtrætte. Saa almindelig var den Skik at lade Sværdet være sidste Dommer i alle Anliggender, at endog Digtere, der vare skinsyge paa hinanden, efter at have udtømt deres Kunst for at overgaae deres Medbeiler, omsider lode Vaabnene skille imellem sig. Fik en Beiler Afslag, var det en sædvanlig Tilflugt at udæske Pigens Fader, der efter Tidens Vedtægt ikke turde undslaae sig for at lade Sværdet afgjøre, hvem hans Datter skulde tilhøre. I hine lovløse Tider vare der ogsaa overmodige Voldsmænd, som droge omkring i Landet og stolende paa deres Arms Styrke uden anden Anledning afpressede den Svagere Gods og Eiendom, hvorved denne foruden Tabet ogsaa undergik den Skam ved Penge at have kjøbt sig fri for en Tvekamp. Denne lovløse Tilstand havde kun Modvirkning i enkelte ædlere Helte, der søgte en bedre Berømmelse ved at udæske og fælde slige Røvere. Efterat man offentlig havde udæsket hinanden, mødte begge Parter sædvanlig tredie Dag

derefter, forsynede med deres bedste Vaaben og ledsagede af Venner og Frænder, paa den bestemte Kampplads. Den Udæskede turde lade en Anden møde for sig, skjøndt det ikke ansaaes for hæderligt; men den Udfordrende var forpligtet til selv at møde, og uudslettelig Skjændsel fulgte den, som udeblev fra et aftalt Kampmøde. Han stempledes med Niddingsnavnet, ansaaes for uværdig til at deeltage i hæderlige Mænds Selskab, aflægge Ed for Retten, og berøvedes overhoved saavel borgerlig Agtelse som borgerlige Rettigheder. En saakaldet Nidstang opreistes mod ham, paa hvis Spidse fæstedes et Hestehoved, og Runer indridsedes paa Stangen for at forkynde hans Vanære. Ikke sjælden varede Kampen mere end een Dag, og de Stridende droge da ofte hen og tilbragte Natten fredeligen ved hinandens Side, i høimodig Tillid til gjensidig Ærlighed. Gav Kampens endelige Udfald Seirherren hans Modstanders Liv i Hænde, tilbød han undertiden Skaansel; men sædvanlig vilde den Overvundne hellere døe som sin Modstanders Fjende, end leve som hans Ven. Tvekampen ophørte efterhaanden ved Christendommens Indflydelse og Indførelsen af en mere lovbunden Forfatning; men en Levning af den ældre Tids Raahed har lige til vore Dage vedligeholdt sig i de saakaldte Dueller.

Da Krigen af Nordboerne betragtedes som Livets Maal, og Tapperhed og Vaabendygtighed næsten vare de eneste Egenskaber, hvorved Manden kunde vinde Hæder blandt sine Landsmænd og sikkre sine Rettigheder mod Krænkelser af Overmagten, forudsætter dette en Opdragelse, hvorved den krigerske Aand og Stræben efter Navnkundighed ved Vaabendaad tidligen kunde opflammes og næres, og Legemet tillige hærdes og øves i de Færdigheder, der ere uundværlige for en Kriger. Fra sin tidlige Barndom hørte den unge Nordbo ikkun tale om Krig og Feider og Vikingetog, saae den Modige hædres, den Feige foragtes, og lærte saaledes allerede som Dreng at agte Tapperhed og Uforfærdethed for de Dyder, der meest pryde en Mand. Naar Vikingen henimod Vinteren kom hjem fra sine æventyrlige Tog, var det hans største Lyst at fortælle om de fremmede Lande, han havde seet, og de Manddoms-

gjerninger, han havde udøvet. Ved Gilder og andre festlige Sammenkomster flokkede Unge og Gamle sig om den berømte Kriger og lyttede med spændt Opmærksomhed paa hans Tale, hvori de Gamle ligesom paa ny oplevede deres Ungdomsliv, og hvorved der i de Unges Sjæle vaktes Begjærlighed efter at udmærke sig ved lignende Stordaad. Ved slige Sammenkomster forherligede ogsaa Skjaldene Nationens store Mænd og nærede saaledes den krigerske Begeistring hos hele Folket. Drengenes Opdragelse gik næsten ene ud paa saadanne Øvelser, der kunde gjøre dem skikkede til deres tilkommende Bestemmelse, og selv de barnlige Lege sigtede til at uddanne Legemets Hurtighed, Smidighed og Styrke. Drengene søgte at overgaae hverandre i dristige Bovestykker og snilde Foretagender, og, hvo der heri vandt Prisen, erholdt en afgjort Overlegenhed over sine Kammerater. Al stræng Huusgjerning og alt Slidarbeide var overladt Trællene, medens de Frie kun sysselsatte sig med at forfærdige gode Vaaben og øve Legemet i at bruge dem med Lethed og Kraft. **Svømning, Bryden, Løben, Springen** og **Klattren** vare de Legemsøvelser, som vare Gjenstand for de unge Nordboers Kappelyst, og hvori de naaede en næsten utrolig Færdighed. I de egentlige Vaabenøvelser bragte de det saavidt, som næppe noget andet Folk: med Pilen at ramme det fjærneste Maal, at bruge Sværdet med Lethed, baade til at afbøde Angriberens Hug og hurtig benytte Øieblikket, naar han gav sig blot, at gribe det fjendtlige Spyd i Flugten og i samme Øieblik sende det tilbage, eller lade det fare under sig ved at springe i Veiret, vare Færdigheder, som ikke turde savnes hos den, der haabede at indlægge sig Berømmelse ved Vaabendaad. Om den navnkundige **Gunnar** paa Island fortælles, „at han kunde svinge Sværdet eller kaste Spydet lige godt med venstre og høire Haand; naar han fægtede, bevægede han Sværdet med en saadan Hurtighed, at det var ligesom man saae tre Klinger paa eengang i Luften; med sin Piil ramte han Alt, hvad han sigtede paa; i fuld Rustning kunde han springe høiere end han selv var, og han svømmede som en Sælhund."

De nordiske Folks djærve, krigerske Aand afspeiler sig

ogsaa i den eiendommelige Maade, hvorpaa Venskabet fremtraadte hos dem i de mærkelige Forbindelser, som kaldtes **Fostbrødrelag**. Naar Ynglinge under en fælleds Opdragelse og et længere Samliv havde lært at kjende og agte hinandens Værd, indgik de, idet de blandede deres Blod sammen, en edelig Pagt at ville dele Held og Uheld i Livet og hævne hinandens Død. Fostbroderens Ret agtedes helligere end de nærmeste Familiebaand, og, hvis Nogen svigtede Forpligtelsen at hævne sin Fostbroders Drab, blev han betragtet som en æreløs Nidding, hvis Omgang alle hæderlige Mænd skyede. Ikke altid vare slige Venskabsforbund en Frugt af foregaaende lang Omgjængelse og fortroligt Bekjendtskab; en blodig Kamp dannede tidt Begyndelsen til trofast Venskab mellem Mænd, som tilforn vare fremmede for hinanden. Naar to Vikinger længe havde kjæmpet, uden at Seiren vilde erklære sig for Nogen af dem, bleve de ofte opfyldte af Beundring for gjensidig Tapperhed og rakte hinanden Haanden til Venskab i Liv og Død. Undertiden udvidedes Forpligtelsen til at hævne hinandens Død dertil, at de svore, at den Ene ikke vilde overleve den Anden, for at de kunde dele Valhals Glæder, ligesom de havde deelt Kampens Farer og Møie; og Oldtidens Historie giver mange Exempler paa Nordboernes Trofasthed i at opfylde et saadant Løfte. Saaledes fortælles, at, da den gamle berømte Islænder **Ingemund** var død, sagde hans Ven **Eyvind Sørkver** til sin Søn: „Gaae hen og fortæl min Ven **Gaut**, hvad Du har seet mig gjøre." Derpaa styrtede han sig i sit Sværd og døde. Da Gaut fik Bud herom, udraabte han: „Nu er det ikke længere tilladt for Ingemunds Venner at friste Livet; jeg følger Eyvinds Venneraad," hvorpaa han greb et Sværd og gjennemborede sig. Ligesaa trofast som Nordboen elskede sin Ven, ligesaa bittert og uforsonligt hadede han sin Fjende. Naar først en Tvivst var opkommen mellem to Familier, endtes den sjældent, førend den ene havde udryddet den anden. Ethvert Mord maatte nemlig hævnes med et nyt; thi at lade en Slægtnings Drab gaae uhævnet hen, ansaaes for den største Vanære, og, selv om Drabsmanden tilbød Bøder, holdtes det ikke for hæderligt at tage derimod,

naar den Myrdede var en Fader, Broder, eller anden nær Frænde.

Denne uundgaaelige Forpligtelse til Blodhævn medførte idelige Overfald og Indebrændelser, ved hvilke ikke engang Barnet i Vuggen skaanedes; „thi ofte," siger en gammel nordisk Sang, „lurer Ulven i det spæde Barn." Denne Foragt for Menneskeliv, hvad enten det gjaldt at lade sit eget eller at berøve Andre deres, fremtræder i sin værste Skikkelse ved de grusomme **Børneudsættelser.** Stor Armod kunde undertiden bevæge en haard Fader til at udsætte Barnet paa aaben Mark, overladende det til Tilfældet, om det vilde blive optaget af en medlidende Forbigaaende, eller, hvad rimeligere var, omkomme af Mangel. Stundom gav ogsaa Legemslyder hos Barnet, ildevarslende Spaadomme om dets Fremtid, eller, naar Manden bar Nag til sin Kone og hendes Slægtninge, Lyst til at tage en grusom Hævn over disse, Anledning til en saa unaturlig Handlemaade. Dog blev en saadan Barneudsættelse, der desuden ikke forekommer hyppig og var indskrænket til de ødeste og ufrugtbareste Egne af Norden, altid betragtet som noget Afskyeligt, naar den ikke var foranlediget ved den haardeste Nødvendighed, og, naar Faderen havde erkjendt Barnet ved at give det Navn, hvilket skete under Overøsning med Vand, regnedes det for Mord.

Den Behandling, som **Qvindekjønnet** nyder hos et Folk, afgiver stedse et Vidnesbyrd om dets aandelige Tilstand; thi jo friere og ædlere Folket er, desto værdigere behandles ogsaa Qvinden. Hos de høihjertede og frisindede Nordboer var naturligviis Qvindens Stilling meget god. Skjønhed, Dyd og Forstand agtedes ikke mindre hos Qvinderne end Haardførhed, Mod og Tapperhed hos Mændene. Døttrene opdroges i Forældrenes Huus under sømmelig Frihed i de Sysler, som udgjorde Gjenstanden for deres tilkommende Virksomhed som Huusmødre, at sye, spinde, væve og besørge de indre huuslige Forretninger; de deeltoge i Gilder og andre selskabelige Sammenkomster, underholdt sig med de Fremmede og rakte Mjødhornet omkring til Gjæsterne. De nordiske Qvinder udmærkede sig ved en fast og mandig Charakteer, ved Snildhed

i Farer og Troskab mod Ægtefællen, og disse Egenskaber forhøiedes ikke sjælden ved legemlig Skjønhed og Ynde. For qvindelig Ynde havde Nordboerne en levende Følelse, der iblandt Andet yttrede sig deri, at berømte Skjønheder fik egne Navne, som **Natsol, Dalens Sol**, og bleve besungne af Nationens Digtere. Sædelighed stod i høi Anseelse hos Nordboerne, og et Brud paa Kydskheden var en ligesaa sjælden som utilgivelig Forbrydelse, hvorfor ogsaa Oldtidens fremmede Forfattere, der have skrevet om de nordiske Lande, fremhæve Nordens rene, kydske Sæder, i Modsætning til Sydens Fordærvelse. Uagtet Faderen ifølge Lov og Vedtægt raadede for sin Datters Haand, blev Pigen dog sjælden bortgiftet, uden at hendes Mening først var hørt, og hendes Samtykke givet. Qvinden deelte Nationens almindelige Høiagtelse for krigerisk Dygtighed, og derfor maatte Beileren, hvis han vilde have nogen Udsigt til et heldigt Udfald af sit Frieri, altid have forsøgt sig i Vaabenkamp og erhvervet sig et agtet Navn blandt sine Landsmænd. Ordet, hvormed Forlovelse betegnes i det gamle Sprog, er **Brudkjøb**, som dog ikke er at forstaae saaledes, at Faderen solgte sin Datter, og Manden kjøbte sin Hustru; men en vis Sum (Mund) blev givet Faderen til Datterens Udstyr, hvilken atter fulgte med hende, foruden den øvrige Medgift, naar hun forlod det faderlige Huus. Billedet paa den huusmoderlige Virksomhed og Værdighed var **Nøgleknippet**, som Manden overrakte sin Hustru, naar han havde ført hende hjem i sin Bolig, hvis hele indre Bestyrelse hun nu overtog. Manden tog ofte sin Tilflugt til sin Kone for at søge Raad i de vanskeligste Anliggender; og de gamle Sagaer frembyde mange Exempler paa, at Hustruen ved sit Mod, sin Aandsnærværelse og Snildhed har reddet sin Mand ud af de farligste Stillinger. I den ældste Tid tillagde man Qvinderne endog noget Guddommeligt, hvorfor Gudstjenesten ved mange Templer besørgedes af Præstinder, som talte i Guddommens Navn og forudsagde det Tilkommende. Især vare de nordiske Fruentimmer bekjendte for deres Færdighed i at **tyde Drømme**, paa hvilke Nordboerne lagde en saa stor Vægt, at de ofte lode sig bestemme af dem ved deres Livs meest af-

gjørende Handlinger. En anden Færdighed, der i Oldtiden næsten udelukkende udøvedes af Qvinderne, og ved hvilken ogsaa undertiden overnaturlige Midler kom til Anvendelse, var **Lægekunsten**. Skjøndt disse Læger vel ikke besade nogen stor Indsigt i Sygdommens Natur, lykkedes det dem dog ofte ved Hjælp af visse Urter og Huusraad, hvis Kraft Erfaringen havde godtgjort, at helbrede farlige Saar og andre meest udvortes Onder, idet en omhyggelig Pleie for en Deel erstattede, hvad Lægen manglede i Duelighed, og den Syges Helbredelse lettedes ved en kraftig og ufordærvet Natur.

Uagtet **Sleerkoneri** ikke var forbudet ved Lovene, var det dog meget sjældent, naar man undtager, at Konger og Høvdinger af politiske Grunde undertiden benyttede sig af denne Frihed. Derimod var det temmelig almindeligt at have **Friller**, og, skjøndt denne Skik var hjemlet ved Tidens Sæder, gav den dog let Anledning til huuslige Stridigheder, der endtes med Skilsmisse, og heraf udviklede sig atter blodige Familiefeider mellem Manden og hans fornærmede Hustrues Slægtninge. Hyppigt bevægedes ogsaa Hustruen til at søge Skilsmisse fra sin Mand, naar hun hos ham mærkede Tegn til Feighed og en lav Tænkemaade, Noget, der var ufordrageligt for den høihjærtede nordiske Qvinde. Langt oftere møde vi imidlertid i de gamle Fortællinger Exempler paa inderlig Hengivenhed, Trofasthed og Opoffrelse hos Hustruen for sin Mand. Et af de skjønneste Billeder paa en nordisk Huusmoder og et Mønster paa ægteskabelig Hengivenhed er **Bergthora**, den værdige **Njals** Hustru. Hun havde født sin Mand mange Børn og opdraget dem vel, saa at de agtedes over hele Landet for deres gjæve Tænkemaade; i mange Aar havde hun bestyret Njals Huus til hans Tilfredshed og ofte kommet ham til Hjælp med gavnlige Raad. I en høi Alderdom overgik der Njal den Ulykke, at hans Gaard blev omringet og stukken i Brand af Mordbrændere. Disse opfordrede Bergthora og de øvrige Qvinder til at gaae ud af det brændende Huus; men hun svarede: „ung blev jeg given til Njal; den Gang lovede jeg ham, at een Skjæbne skulde følge os begge." Efterat hun derpaa havde redet et Leie, lagde hun sig ned tilligemed sin

Mand, og Begge bleve begravede under Ruinerne af det sammenstyrtende Huus. Saaledes holdt hun sit Ungdomsløfte.

Gjæstfrihed var en Dyd, der agtedes høit hos Nordboerne, som hos ethvert ufordærvet Folk. Den trætte Vandrer modtoges overalt med forekommende Venlighed; Huusmoderen beredte ham strax et Maaltid og sørgede for hans Natteleie, medens Mændene i Huset underholdt sig med ham om hans Hændelser og hans Reises Maal. Naar han forlod Huset, undlode dets Beboere sjælden at ledsage ham et Stykke paa Veien, eller, hvis han var udsat for fjendtlige Efterstræbelser, lige til han kom til sit Hjem. Selv imod den bittreste Uven turde Gjæstfrihedens Ret ikke krænkes; Nordboen agtede sin Gjæsts Person for hellig, selv om han havde dræbt hans egen Søn, og dette var et af de faa Tilfælde, hvor Blodhævn ansaaes for utilladelig. — Et skjønt Træk i vore Forfædres Charakteer er **den Ærbødighed, de bare for Fædrenes Minde.** De opkastede store Gravhøie over den Afdøde, hans Navn og Bedrifter indgroves i Steen, og Skjaldene forherligede hans Minde i Sange, hvoraf mange have bevaret sig lige til vore Dage. Ved de store Offerfeste bleve ikke blot Skaaler drukne til Ære for Guderne, men der tømtes ogsaa et Bæger til Fædrenes Ihukommelse, hvilket kaldtes Minni. Sønnen ansaae det ikke for sømmeligt at indtage sin Faders Høisæde, forend han havde holdt det høitidelige **Gravøl**, hvortil den Afdødes Slægt og Venner bleve indbudne. Her vare den bortgangne Faders Dyder og Bedrifter Gjenstand for Sønnens og de tilstedeværende Gjæsters Tale, og Løfter gjordes om at ligne og hædre ham ved store Gjerninger. Men især paalaae det Sønnen, idet han tømte Bægret til sin Faders Minde, høitidelig at love at udføre en eller anden dristig Daad for derved ligesom at hjemle sin Ret til at træde i sin Faders Sted som Familiens Hoved. Først naar dette var skeet, satte han sig paa den Hædersplads i Hallen, der før havde tilkommet Faderen.

Fortræffeligt oplyses vore Forfædres Sæder og hele Tænkemaade af det ældgamle nordiske Digt Havamaal, hvori det blandt Andet hedder: „Taus og betænksom og djærv til Kamp

bør en Høvdings Søn at være; glad og gavmild mod hver en Mand til Dødens Time. Uklog Mand troer at kunne leve evigt, hvis han flyer Kampen; Alderdommen under ham ingen Fred; men Spydet kan give ham den. Ingen Mand bør vige en Fodbred fra sine Vaaben; thi uvist er det at vide, om ikke Sværd kan behøves, naar han kommer paa Veien. Kun den, som færdes vidt og prøver Meget, veed, hvilket Sind den Fornuftige bør bevare. Aarle skal den opstaae, som vil have en Andens Gods; sjælden faaer liggende Ulv Føde eller sovende Mand Seir. Formue døer, Frænder døe, selv døer man ligerviis; men aldrig døer herligt Navn for den, som har erhvervet sig det. Formue døer, Frænder døe, selv døer man ligerviis; men Eet veed jeg, som aldrig døer, Dommen over hver en Død. — Fulde Forraadshuse saae jeg hos Rigmandens Sønner, nu gaae de med Tiggerstaven; saadan er Rigdom, som Diets Blink; den er den ustadigste af Venner. Eget Bo er bedst, skjøndt det er lidet; Enhver er Herre hjemme. Eier man end kun tvende Geder og en straatakt Hytte, er det dog bedre end at trygle. Blodigt vorder den Mands Hjærte, som maa bede om Mad til hvert Maaltid. Bedre Byrde bærer man ei paa Veien end megen Forstand; bedre end Rigdom tykkes den paa ukjendt Sted; den er den Betrængtes Værn. Uklog Mand vaager hele Nætter og grubler over Alt; da er han mødig, naar Morgenen kommer, og Sorgen den samme. Hver Mand bør være viis til Maade; ei bør man vide sin Skjæbne forud, da har man sorgfriest Sind. — Har du en Ven, som du troer vel, da skal du blande dit Sind med hans, vexle Gaver med ham og besøge ham tidt; thi med Krat bevoxes Veien, og Græs groer paa Stien, som ingen betræder. Lange Omveie lede til en utro Ven, skjøndt han boer nærved; men til en trofast Ven føre Gjenveie, om han og boer langt borte. Sorg fortærer din Sjæl, hvis du ei kan sige En dit Hjærtes Hu; kjender du din Vens Sorg, da gjør den til din egen; men giv ei dine Fjender Fred. Kjærlighed blusser klarere end Flammer fem Dage blandt falske Venner, men den slukkes, naar den sjette kommer, og alt Venskab er ude. Uklog Mand troer, at alle sødtalende ere hans Venner;

det erfarer han, naar han kommer til Thinge, at Faa fremme hans Sag. — Overfuus ei Gjæsten eller jag ham paa Døren; gjør vel mod de Trængende, deres Bønner ville bringe dig Lykke. Glæd dig aldrig over det Onde; men lad kun godt siges om dig. Ad graahærdet Taler skal du aldrig lee; tidt er det godt, hvad Gamle sige, og kloge Ord komme ofte fra den rynkede Olding. Dyder og Laster bære Menneskenes Børn blandede i deres Bryst; ingen Mand er saa god, at ei Lyde ham følger, eller saa ond, at han duer til Intet."

Ingen vil kunne nægte, at vore Forfædre vare et aandskraftigt og dygtigt Folk, med sunde og stærke Folelser og et aabent uhildet Blik paa Livet. Deres ligefremme djærve Charakteer hadede alt Lavt og Usselt; dyb Æresfølelse, Trofasthed, Ordholdenhed, Høimodighed ere Dyder, som vi jævnligen støde paa i de gamle Fortællinger, blandede med Feil, som opbrusende Vrede, Hævngjærrighed og Grusomhed mod Fjender, der let udvikle sig hos en Nation, der lever under idelige Krige og Feider, og hvis Lidenskaber have et vidt Spillerum under en næsten ubunden Frihed. Fremmede for Videnskaber og Kunster, manglede de dog ikke den egentlig menneskelige Dannelse, en aaben Sands for det Gode og Skjønne og et modtageligt Sind for det Store og Udmærkede i Menneskelivet. Fædrelandskjærlighed og en levende Deeltagelse for Landets almindelige Anliggender næredes ved Folkeforsamlingerne, hvor Enhver, som havde Evne dertil, frit udtalte sig om, hvad der kunde være til Gavn for Folket og Staten. Landets Klima var hverken saa strængt, at det kuede Menneskenaturen og lagde uovervindelige Vanskeligheder i Veien for Kultur, eller saa mildt og yppigt, at Mennesket derved sløvedes og afholdtes fra Anstrængelse og Selvvirksomhed. Den heldige Beliggenhed, Landet havde, rundt omkring omflydt af Have, lettede Samqvemmet med fremmede Folkefærd; i Landet selv frembøde de mange Fjorde og Søer et let Forbindelsesmiddel, og om Vinteren skaffede Sneen og Isen beqvemme Landeveie. De mange Smaastater, der dannede sig af de forskjellige Stammer i Folket, vedligeholdt et Røre og en Bevægelighed i hele Nationen ved de snart fjendt-

lige, snart fredelige Forhold, hvori de kom til hverandre, der virkede særdeles fremmende paa Kulturens Udvikling. Hertil kom, at Nationens Hovedbeskjæftigelse var Søfart, der meer end nogen anden er skikket til at uddanne baade Menneskets aandelige og legemlige Kræfter under den idelige Kamp med et farligt og voldsomt Element. I høi Grad maatte vore Forfædres Selvfølelse hæves ved Bevidstheden om fuldkommen Uafhængighed af fremmed Magt og fremmed Indflydelse. Ingen udenlandsk Nation havde nogensinde undertvunget Nordens Beboere, medens de selv derimod ofte havde baaret deres seirrige Sværd til fjærne Lande. Religion, Sprog, Sæder og Statsforfatning, Intet skyldtes Fremmede, men var udsprunget og udviklet i Folket selv. Under saa gunstige Forhold udviklede vore Forfædre sig til den Høihed i Charakteren og den djærve, frie Tænkemaade, som Efterkommerne beundre.

---

3. Statsforfatningen. Flere mindre Statssamfund. De Frie, Bondestanden, Høvdinger. Kongen. Kongevalg. Thingforsamlinger. Retsforfatningen. Trællene. Rigsmaal.

I den ældste Tid, da Kulturen endnu stod paa sit laveste Trin, levede Nordens Indbyggere adspredte og enkelte, uden faste Bopæle og uden ordentlige Retssamfund. Ved voxende Folkemængde dannede der sig imidlertid snart smaae Samfund, hvis Omfang bestemtes ved de naturlige Grændser, som Havet, Bjerge, Floder, store Skove eller øde Heder dannede, og hvis Medlemmer for største Delen vare forbundne ved Slægtsskabsbaand, saaledes at Familiefaderen gik over til at blive Stammehøvding. I en krigersk Tidsalder, hvor fjendtlige Berøringer med Naboerne jævnligen maatte finde Sted, knyttede den fælleds Fare Samfundets enkelte Medlemmer end nøiere til hverandre; en Anfører valgtes, sædvanlig Familiehovedet, eller en Anden, som havde vidst at forskaffe sig Navn for Mod og Vaabendygtighed, og den i Krigen erhvervede Anseelse betryggede Høvdingens Myndighed i Freden til borgerlig Ordens og Sikkerheds Opretholdelse. Efterhaanden opkom der Love og Vedtægter, hvis Overholdelse var vigtig for hver Enkelt,

og mange Slags private Forhold uddannede sig i Tidens Løb, der gave Samfundet indre Fasthed og Eenhed. Et vigtigt Middel til at danne og sammenholde slige mindre Samfund var ogsaa Religionen; thi, skjøndt der over hele Norden herskede samme religiøse Grundanskuelse, og Guderne omtrent dyrkedes paa samme Maade, havde dog hver Stamme sine egne hellige Steder, hvor man kom sammen for at offre til den Gud, som især ansaaes for Stammens Beskytter. En af de ældste Inddelinger, vi forefinde i Danmark, Inddelingen i **Herreder**, der efter Navnet at dømme oprindelig betegnede Foreninger af hundrede Familier, og den ligeledes gamle Inddeling i **Sysler**, der indbefattede flere Herreder under sig, synes at tyde paa slige Stammeforeninger, der bestode uafhængigt ved Siden af hverandre og ofte feidede indbyrdes, men forbandt sig til fælleds Forsvar, naar en almindelig Fare kaldte det hele Folk under Vaaben. Ved Giftermaal, og endnu oftere ved Krige, forenedes flere Stammer, og der opkom paa denne Maade en Mængde smaae Stater i Skaane, paa Sjælland og omliggende Øer, i Nørre- og Sønderjylland, hvis Grændser snart udvidedes, snart indskrænkedes, altsom Kongerne og Folket havde Evne og Lykke til. De undertvungne Lande bleve bestyrede ved **Jarler** eller Statholdere, der svarede Overkongen Skat og Krigstjeneste. Disse Smaariger, blandt hvilke især Sjælland med Kongesædet **Leire** fremragede ved sin berømte Kongeslægt, **Skjoldungestammen**, bleve endelig i den anden Halvdeel af det 9de Aarhundrede af Gorm den Gamle samlede til een Stat.

Nationen deelte sig i Oldtiden i to store Klasser, **Frie** og **Trælle**, og, da de Sidste ingen borgerlige Rettigheder havde, gaves der egentligen kun een Stand, **Bondestanden.** Med Ordet Bonde maa man imidlertid ikke forbinde det nuværende Begreb af Landmand og Agerdyrker. **Bonde** (Boende) betegnede i Oldtiden enhver fri Eiendomsbesidder, som havde fast Bopæl, og indbefattede under eet Navn saavel Agerdyrkeren som Kjøbmanden og Haandværkeren. Bondenavnet var det hæderligste, som Oldtiden kjendte for at betegne en fribaaren Mand og Borger, og Bøndernes Indflydelse paa

Afgjørelsen af Statens vigtigste Anliggender var ligesaa stor, som deres Stand var hæderlig; de valgte Kongen paa Thinge, gave Love, sade i Retten som Dommere og afgjorde Spørgsmaal om Krig og Fred. Kongen turde Intet foretage sig af Vigtighed, uden først at have hørt Bøndernes Mening, og han maatte følge deres Raad, naar han ikke vilde udsætte sig for at miste sin Throne. Til saa store Rettigheder svarede kun faa Forpligtelser; Skatter kjendte man i hine Tider ikke, og, skulde i et enkelt Tilfælde en eller anden Byrde paalægges, behovedes dertil nødvendigviis Bøndernes Samtykke. Derimod paalaae det enhver vaabendygtig Mand at møde til Fædrelandets Forsvar, naar det blev overfaldet af Fjender, en Pligt, som den krigerske Nordbo gjerne opfyldte. Enhver maatte i slige Tilfælde sørge for sin egen Udrustning og Underholdning, og dette tilligemed Forpligtelsen at modtage og beværte Kongen, naar han drog omkring i Riget paa Gjæsteri, som det kaldtes, vare de eneste Byrder, der paahvilede Bonden til det Offentlige. Naar Bonden ikke var i Leding eller paa Vikingetog, levede han paa sin Gaard i den fuldkomneste Uafhængighed. Han betragtedes som Familiens Hoved, dømte som Voldgiftsmand i de Stridigheder, der kunde reise sig mellem dens Medlemmer, og ledede de fælleds Anliggender.

Adel, i den nuværende Betydning af dette Ord, som en Stand med særegne Rettigheder, der arveligen forplantes fra Fader til Søn, kjendte Oldtiden ikke. Vel nævnes **Jarler** og **Høvdinger** og **Kongsmænd** som fornemmere og mere anseete end Bønderne, men uden at der til denne fornemme Rang knyttede sig særegne og udelukkende Rettigheder. Paa en berømmelig Herkomst lagde vore Forfædre stor Vægt, og tidligen omtales ætstore Mænd som agtede for deres fornemme Byrd; men heraf lader sig ikke slutte, at Fødselen hjemlede dem Rettigheder fremfor andre fribaarne Mænd. Den Gang, som til alle Tider, var et hædret Navn en skjøn Arv, der skaffede Sønnen betydelige Fordele, naar han forstod at hævde det, hvis ikke, da havde han Intet forud for den, som var født af en uberømt Slægt. Denne Forskjel i Rang, ikke i Rettigheder, udviklede sig ligefrem af Forholdene. Rigdom og Dygtighed

skaffede Anseelse og Indflydelse; den rige Mand var istand til at forsyne sine Sønner med kostbarere Vaaben og give dem en bedre Opdragelse, hvorved de bleve mere skikkede til at forestaae høie Embeder ved Kongens Hof. Kongerne valgte ogsaa helst deres nærmeste Tjenere af saadanne Slægter, hvis Hengivenhed for Kongehuset havde været prøvet i en lang Række af Aar. Skjøndt det derved undertiden kunde faae Udseende af, at Embeder arveligen tilhørte visse Familier, stod dog Adgangen til de høieste Poster ved Hoffet og i Hæren aaben for enhver fri Mand; men stundom foretrak Bonden det utvungne Liv paa sin Gaard for den mere afhængige Stilling ved Kongens Hof. Saaledes svarede en Bondesøn, da Harald Haarfager i Norge opfordrede ham at komme til sit Hof med Løfte om en høi Hædersstittel, „at han hellere vilde forblive Bonde og dog ansee sig for lige saa god som den, der havde det fornemste Æresnavn ved Hoffet."

I det krigerske Norden maatte den første Fordring til en Konge være Hærførerdygtighed; thi at anføre Folket i Krigen var Kongens fornemste Pligt og Forretning. Naar Fjender angrebe Landet, opbød han Folket, og da maatte hver Mand møde rustet til Forsvar under Straf af Fredløshed og Nidingsnavn. Opbuddet skete ved en **Budstikke** eller **Hærpiil**, der sendtes fra Gaard til Gaard og bestod af en Green, der var dannet som en Bue, med en Snor paa den ene Ende og brændt paa den anden, og antydede saaledes paa en billedlig Maade baade det fjendtlige Indfald og tillige den Skjæbne, der ventede Enhver, som unddrog sig for Pligten at forsvare Fædrelandet, nemlig at al hans Eiendom vilde blive ødelagt ved Ild. Var der Fred i Hjemmet, søgte man Fjender i Udlandet ved aarlige Vikingetog, hvilket kaldtes at fare i Leding. Om Foraaret blev jævnlig en Deel af det vaabendygtige Mandskab opbudt til et saadant Ledingstog, der gik ud paa at plyndre og hærje Nabolandene og først endtes ved Vinterens Nærmelse, da Hæren vendte hjem for at dele det vundne Bytte. Baade Folket og Høvdingerne erholdt en Deel heraf; men det Meste tilfaldt Kongen, af hvis Indkomster dette aarlige Krigsbytte udgjorde en vigtig Deel. Naar Toget var endt

oploftes Ledingshæren, og Enhver vendte hjem til Sit; men Kongerne havde altid en lille Skare af faste Krigere, som kaldtes **Hird** og vare udvalgte af Landets fornemste og tappreste Mænd. Af disse Hirdmænd, der underholdtes paa Kongens Bekostning og vare hans svorne Mænd, valgtes sædvanligviis **Høvdinger** til at anføre Dele af Hæren, **Jarler**, til at bestyre undertvungne Provindser, og andre vigtige kongelige Befalingsmænd. Kongens Anseelse og Myndighed beroede for en stor Deel paa hans Tapperhed og Lykke i Krigen og det Held, hvormed han i det Hele førte Regjeringen; thi Folket ansaae det for en Skjændsel at have en feig Konge til Anfører, og Uheld som Hungersnød og Dyrtid var man tilbøielig til at betragte som en Virkning af Gudernes Vrede mod Kongen. Under saadanne Omstændigheder hændte det sig derfor ikke sjælden, at Kongen blev afsat og undertiden berøvet Livet. Folkets Samtykke var nødvendigt til Lovenes Gyldighed; Retstrætter afgjordes paa Thinge under Forsæde af Kongen, og han var tillige Lovens Vogter: det tilkom ham at vaage over dens Udøvelse og opretholde den indvortes Sikkerhed mod Voldsmænd og Røvere. Kongerne forestode tillige Gudstjenesten og betragtedes som Ypperstepræster, en Værdighed, der maatte bidrage meget til at styrke den kongelige Myndighed, der i andre Henseender var saa vaklende og indskrænket. Som Gudstjenestens Forstandere hævede Kongen en **Tempelskat**, og som Hævdere af Lov og Ret erholdt de en Deel af **Bøderne**, der faldt ved Retten. Disse tvende Indtægter tilligemed den store Andeel i **Krigsbyttet**, som tilfaldt Kongerne, udgjorde en ikke ubetydelig Deel af deres Indkomster; men vigtigere vare de store **Jordeiendomme**, som rundt omkring i Riget vare udlagte til Underhold for Kongen og hans Hoffolk. Paa disse Eiendomme fandtes Kongsgaarde, hvor Kongen paa sine Omreiser i Riget sædvanlig tog ind, og som bestyredes ved Forvaltere (Bryder) eller undertiden overlodes som et Slags Len til de kongelige Stridsmænd. Kongen tilegnede sig ogsaa efter den i Oldtiden og Middelalderen gjældende Grundsætning, at Alt, hvad der ingen Eier havde, tilhørte Kongen, alle Strømme, Vande og Søer med hvad deri

fandtes, alle Skove, Almindinger og udyrkede Strækninger. Dog var det Bønderne uformeent at fiske i Vandene, fælde Tommer i Skovene, lade Sviin opfode eller Qvæg græsse paa disse Steder; men, naar senere ved stigende Folkemængde og udvidet Agerbrug disse Strækninger ryddedes og optoges til Dyrkning, maatte de kjøbes af Kongen eller Afgift svares deraf. Efter samme Grundsætning havde Kongen ogsaa Ret til herreløst Gods, der fandtes i Jorden (Danefe), Arv efter fremmed Mand, der ingen Arvinger havde i Landet (Danearv), Vrag, som drev ind paa Kysten o. s. v.

Naar Thronen ved Kongens Død var bleven ledig, traadte Folket sammen paa Thinge for at vælge en ny Hersker. I Almindelighed valgtes den, som var den Afdøde nærmest beslægtet i den mandlige Linie; thi om Qvinder, der desuden ingen Arveret havde, kunde der i den krigerske Oldtid ikke være Tale. Skjøndt Folket ikke bandt sig strængt til Arvefølgen og undertiden foretrak en fjærnere Beslægtet for en nærmere, naar hiin gav Haab om en bedre Regjering, afveg man dog sjælden fra den vanlige Arvegangsorden, for ikke at foranledige indre Tvistigheder. Dette var fornemmelig Tilfældet i Oldtiden, da Hensynet til Arveretten og Slægtskabet med den regjerende Familie var langt mere overveiende end senere hen i Tiden. Dog var den blotte Arveret i sig selv aldrig tilstrækkelig til Kongemagtens Erhvervelse; først naar Kongen var valgt og kaaret af alle Landets frie Mænd, ansaaes han for Rigets lovlige Behersker.

Folket udøvede sine Rettigheder i Forsamlinger, der holdtes under aaben Himmel paa en Plads, der var indhegnet med en Række Stene eller omgiven med de hellige Asketræer og kaldtes **Thing**, hvilket Ord ogsaa brugtes om selve Forsamlingen. Inderst i Kredsen sad Kongen paa et ophøiet Sæde; i Nærheden af ham de ældste og meest anseete Høvdinger, og rundt omkring stod Folket, iført sine skjønneste Vaaben og bedste Klæder. Ingen fri Mand var udelukket fra Thingforhandlingerne; men Enhver kunde der møde og gjøre sin Stemme gjældende. Da Alle mødte bevæbnede, og saaledes blodige Stridigheder let kunde opkomme, var Thinget

erklæret for helligt, og hvo der brød Thingfreden, gjorde sig skyldig i den største Forbrydelse, der medførte Dødsstraf eller Fredløshed. Statsforfatning og Religion stode i Oldtiden i nøie Forbindelse og understøttede hinanden gjensidig. Derfor vare Thingstederne tillige Offersteder, hvor Kongen og Folket under Bønner og Offringer til Guderne forberedte sig til de vigtige Raadslagninger, som skulde begynde. Da der altid forsamledes en stor Mængde Mennesker paa Thingene, gaves derved Anledning til Handel og Omsætning af Varer, hvilket hidlokkede Kjøbmænd, som opsloge deres Boder i Nærheden af Thingstedet, ligesom paa et Marked. I Tidens Løb forvandledes derved Thingstedet undertiden til en Handelsplads, og dette er Oprindelsen til flere af de ældste danske Kjøbstæder. Paa Thingene afgjordes ogsaa private Sager af nogen Vigtighed, som Eiendomsoverdragelser, Arveskifter, Overeenskomster om Ægteskaber o. s. v., fordi Handlingen ved at foregaae i en offentlig Forsamling i mange Vidners Nærværelse fik større Gyldighed. Men dog var det fornemmelig Statsanliggender, som vare Gjenstand for Forhandlingerne paa Thinge, der dannede det Middelpunkt, hvorom hele det offentlige Liv hos vore Forfædre dreiede sig. Her gaves og afskaffedes Love, her pleiedes Retten, her besluttedes Krig og Fred, her valgtes Kongerne, her bragtes alle Sager paa Bane, der havde Vigtighed for Staten i det Hele. Vilde en Konge sætte Noget igjennem, da maatte han foredrage det paa Thinge og ved Overtalelse og Grunde søge at vinde Folket for sit Forslag; thi Folket kjendte og hævdede sine Rettigheder, og et Magtsprog vilde være ligesaa forgjæves som farligt. Derfor var Veltalenhed ikke mindre end Krigsdygtighed en nødvendig Egenskab hos Oldtidens Konger for at vinde Indflydelse hos Folket og lede den ustadige Mængdes Sind. Bifald tilkjendegaves paa Thingene ved Vaabengny, idet man slog med Sværdet paa Skjoldene; vakte derimod en Taler Forsamlingens Mishag, opstod der Larmen og Murren.

I Oldtiden, da Borgersamfundet endnu ikke havde uddannet sig til den Mangfoldighed af Forhold, som en senere Tids høiere Udvikling fører med sig, vare Lovgivningen og

Retspleien meget simple. Faa Bestemmelser vare tilstrækkelige til at ordne det borgerlige Liv og afgjøre de Retsstridigheder, som ideligen kom igjen under samme Skikkelse. Folket tilkom det, som bemærket, i Thingforsamlingerne at antage eller forkaste nye Lovforslag, eller gjøre saadanne Forandringer i de bestaaende Love, som Tidernes Tarv fordrede. Skrevne Love brugtes ikke, da det var let i Hukommelsen at bevare de faa gjældende Vedtægter, som bestandig bragtes Folket i Minde ved den Offentlighed, som herskede i alle Forhandlinger. Retten pleiedes paa Thinge under Kongens Forsæde ved de forsamlede Thingmænd eller ved enkelte Mænd, som formedelst deres Retskaffenhed og Erfarenhed udvalgtes af Folket til at forestaae Dommerembedet. Allerede i Oldtiden synes den i Middelalderen herskende Skik at have været brugelig, nemlig at den Anklagede ved en Ed, som aflagdes af ham selv og et Antal tiltagne Mænd, kunde rense sig for Anklagerens Beskyldning. Straffene bestode for største Delen i Pengeboder, og selv Drab kunde afsones paa denne Maade, dog foretrak man ved Drab paa nære Slægtninge Blodhævn for Penge. Den Yttring, som en Fader fremførte, da man bød ham Boder for hans dræbte Søn, „at han ikke vilde bære sin afdøde Søn i sin Pengepung," udtrykker Tidens herskende Synsmaade i denne Henseende. Ogsaa gaves der enkelte lave og farlige Forbrydelser, som ikke kunde sones ved Penge (Ubodemaal), som Forræderi mod Fædrelandet, lumsk Overfald og Snigmord, Tyveri, Brud paa Thingfreden o. s. v., hvilke bleve straffede med Død, Fredløshed eller Trældom. At Nordboerne i Overeensstemmelse med deres krigerske Aand ofte benyttede sig af Tvekamp som et Retsmiddel og lode Sværdet dømme i deres Tvistigheder, for enten hurtigere at faae Trætten afgjort, eller for at erholde en mere tilfredsstillende Opreisning, end Lovens Kjendelse vilde give, er forhen omtalt.

Trældommen i Norden stod i noie Forbindelse med Nationens hele Levemaade og Forfatning. Den frie Mand, som idelig var i Leding og Vikingetog, havde kun liden Tid til at passe de huuslige Forretninger, dyrke Marken og røgte

Qvæget, hvilke Sysler han desuden ansaae for at være under sin Værdighed som Kriger. Medens derfor den Fribaarne fulgte sin Lyst som Viking og Kriger, overlodes slige lavere Forretninger til Trællene. Derfor bestod ogsaa Trældommen ligesaa længe, som det stadige Krigsliv var herskende i Norden, og først da Folket fik Smag for fredelige Sysler, da Agerdyrkning, Handel og Haandværker udbredtes, begyndte den at aftage, fordi Nodvendigheden af en egen Trællestand nu bortfaldt, og tillige Christendommen, hvis Indførelse falder sammen med hiin Forandring i Folkets Charakteer og Levemaade, gjorde mere menneskelige Grundsætninger gjældende. Kilderne til Trældommen vare mange og forskjellige. Den første Stamme have uden Tvivl de ved Goternes Indvandring undertvungne Folk udgjort; men denne fik en stadig Tilvært ved de bestandige Krige og Vikingetog; thi, da enhver Krigsfange blev Træl, forsynedes Norden paa denne Maade med en stor Mængde Slaver fra de forskjelligste og fjærneste Lande. Der vare ordentlige Slavemarkeder, hvor Vikingerne førte deres rovede Fanger hen og solgte dem ligesom andet Kjøbmandsgods. Forbrydelser, der ellers medførte Dødsstraf, bleve undertiden straffede med Trældom; ja selv Skyldneren, der ikke kunde betale sin Gjæld, berovedes stundom sin personlige Frihed. Dog var denne Art af Trældom mildere, og Eieren turde ikke mishandle en saadan Slave. Der forekomme ogsaa Exempler paa, at en fri Mand, naar han manglede Midler til sit Udkomme, gav sig i frivillig Trældom; men dette ansaaes altid for høist vanærende baade for den, der gjorde det, og for den, der tog imod en saadan Træl, og hørte til de sjældnere Tilfælde. Den rigeste Tilvært fik imidlertid Trældommen ved Fodselen, da Børn, der fodtes af Trælle, tilhørte Eieren med samme Ret som Forældrene. Var den ene af Forældrene fri, fulgte Barnet Moderens Kaar; dog kunde den fribaarne Fader, ved inden trende Julemærker at erklære Barnet for sit, skaffe det Frihed, mod at give Eieren af Moderen Erstatning. Det var meget sjældent, at Moderen var fri og Faderen Træl; thi en Pige, der indlod sig i ægteskabelig Forbindelse med en Træl, mistede

sædvanlig derved selv Friheden og satte tillige en uudslettelig Skamplet paa den Familie, hvortil hun hørte.

Trællene hørte til de usleste og meest foragtede Skabninger, som Oldtiden kjendte. Man tillagde dem de meest vanærende Laster, som Feighed, Lumskhed, Tyvagtighed, og frakjendte dem alle Dyder, som hædre Manden. Derfor havde det nordiske Sprog intet bittrere Skjældsord mod en fri Mand end Træl, og hvo der havde tilladt sig en saadan Forhaanelse mod en Anden, maatte vente den blodigste Hævn. Man troede, at Trællenes lave Tænkemaade udtrykte sig i deres Ansigtstræk og Miner, og meente at kunne kjende en Fribaaren, om han end var forklædt som Træl, af hans dristigere Blik og hans forstandigere Svar. Da man frembar en Træls Hjerte for Gunnar, kunde han see paa det, at det havde tilhørt en feig Mand. „See nu skjælver det", sagde han, „og dog en halv Gang mindre, end da det laae i hans Bryst." Hvor dyb en Foragt man nærede for Trællen, sees ogsaa af Sagnet om Thronderne, som foretrak en Hund for en Træl, da Kong Eistein gav dem Valget mellem en af disse til Konge. At døe for en Træls Haand, ansaaes for den største Forsmædelse, hvorfor de fangne Jomsvikinger ikke bade om Livet, men kun om at maatte forskaanes for at dræbes af en Træl. Selv over dette Livs Grændser udstraktes Trællens Usselhed; thi han var udelukket fra Valhalla, hvis Glæder kun tilhørte de Tappre og Frie. Trællene, sagde man, tilhørte Thor, maaskee fordi denne eller en lignende Guddom har været dyrket af det Folk, som ved Goternes Indvandring først blev undertvunget. Som en Følge af denne Betragtningsmaade af Trællenes Værd tillagde man dem ingen borgerlige eller menneskelige Rettigheder. De ansaaes ikke bedre end det umælende Qvæg og stilles i gamle Love udtrykkeligen ved Siden af dette. „Dersom en Oxe eller Træl," hedder det, „gjør Skade, da skal der kun gives halve Bøder, og, dersom en Træl bliver dræbt, da skal der aflægges samme Ed, som naar andet Fæ er dræbt." Herren kunde derfor skalte og valte med sin Træl, som han vilde, sælge, straffe, lemlæste, ja dræbe ham, hvis hans Vrede var stærkere

end Hensynet til hans egen Fordeel, eller hvis hans egen Sikkerhed krævede Slavens Død. Da Islænderen Ketilbjørn havde nedgravet en Sum Penge, tog han ikke i Betænkning at myrde Slaverne, blot for at de ikke skulde røbe Stedet. Tilføiedes en Træl nogen Skade, da blev Fornærmelsen ikke betragtet som udøvet mod denne, men mod hans Herre, og til denne skulde Bøderne betales. Disses Størrelse rettede sig ogsaa efter det Tab, som Huusbonden led derved, at hans Slave enten ganske eller for en Deel berøvedes sin Arbeidsdygtighed. Blev den høire Haand afhugget en Træl, erholdt Huusbonden en Træls halve Værdi i Bøde, og, hvis begge Hænder bleve afhuggede, maatte Gjerningsmanden erlægge saa Meget, som en arbeidsdygtig Slave var værd. Paa den anden Side maatte Herren være ansvarlig for sin Træls ulovlige Handlinger og bøde derfor, ligesom for Skade anrettet ved hans Hest eller Oxe. Som Følge heraf vare Bøderne for Slavers Forbrydelser meget ringe, hvis de handlede af egen Drift; men, skete det efter Herrens Befaling, betaltes fuld Bøde, da Trællen kun betragtedes som et villieløst Redskab. Slaverne vare udelukkede fra de sædvanlige borgerlige Rettigheder; de kunde ikke kjøbe, sælge eller arve, ikke gaae i Borgen for andre, ikke vidne mod frie Mænd eller aflægge Ed for Retten, ikke indgaae ordentlige Ægteskaber. Skjøndt saaledes Trællenes Kaar vistnok ikke vare blide, bleve de dog ingenlunde behandlede med den Grusomhed, som ofte var Tilfældet i sydligere Lande. Naar de vare troe og lydige, kunde deres Stilling blive ret taalelig, og de mildere Herrer tillode endog deres Trælle at erhverve sig Noget ved eget Arbeide, det saakaldte Orke, hvorved de efterhaanden kunde blive istand til at frikjøbe sig. Heller ikke vare alle Slavers Kaar eens. De Trælle, der udmærkede sig ved et godt Forhold, bleve satte til Opsynsmænd over de Øvrige, og, naar Herren eiede flere Gaarde, lod han dem ofte forvalte ved nogle af sine paalideligste Trælle (Bryder). Disses Stilling var naturligviis meget bedre end de egentlige Arbeidstrælles, hvilket ogsaa gjælder om dem, der tjente til Huusbondens eller Huusmoderens personlige Opvartning. Det er et smukt

og mærkeligt Træk i Trællenes Forhold til de Frie, at de paa almindelige Glædestider, ved Fester, Bryllupper og Gilder, nøde en bedre Behandling end sædvanlig og deeltoge i de Fribaarnes Rettigheder. Naar Trællene fulgte med deres Herrer til slige Steder, bleve de beværtede og behandlede som de øvrige Gjæster, og Fornærmelser imod dem bødedes som for Fribaarne. **Frigivelse** skete ved Kjøb, enten af Slavens Slægtninge eller af ham selv, naar han havde havt Leilighed til at fortjene sig Noget ved eget Arbeide. Herren skjænkede ogsaa ofte sin Træl Friheden, naar han længe havde tjent ham tro eller beviist ham en eller anden udmærket Tjeneste, som ved at redde hans Liv eller dræbe en farlig Fjende. Dog indtraadte en Frigiven ingenlunde i en fribaaren Mands Rettigheder, men forblev i et bestandigt Afhængighedsforhold til sin forrige Herre, uden hvis Minde han intet vigtigt Skridt turde gjøre, og, naar han blev dræbt, svaredes der kun halv Mandebod for ham. Først den Frigivnes Sønner kom i Besiddelse af fulde borgerlige Rettigheder.

Et gammelt nordisk Digt, Rigsmaal, giver et anskueligt Billede af de forskjellige Stænders Forhold til hverandre og hele Levemaaden i Norden før Christendommens Indførelse. Guden **Heimdal**, som forestilles vandrende paa Jorden under Rigs Skikkelse, kom først til Trællens Huus, hvor han gik ind ad den aabne Dør og satte sig paa Bænken. Konen fremtog et Brød, der var bagt i Asken og fuldt af Saaer, og frembar Suppe i en Bolle; men en søden Kalv var dog den bedste Ret. Nogen Tid efter fødte Konen en Søn, som blev overøst med Vand og kaldet **Træl**. Han var mørk af Farve, Huden paa hans Hænder var grov, Knoerne tykke, Fingrene plumpe, hans Ansigtsfarve gusten, Ryggen kroget og Hælene lange. Han voxte op og lærte at bruge sine Kræfter. Engang kom der en Qvinde til Huset med tung Gang, forbrændte Arme og Vabler under Fødderne. Hun hed **Thy**, d. e. Trælqvinde, og giftede sig med Træl. Deres Sønner, som hed Røgter, Kludrer, Plump, Døvning, Nøler, Krumryg og Slæber, beskjæftigede sig med at sætte Hegn, gjøde Marker, vogte Sviin og Geder og skjære Tørv. Døt-

trene hed Sorte, Klunte, Krognæse, Krumryg og Langbeen. Af disse er Trællenes Æt oprunden. Derpaa vandrede Rig videre og kom til Bondens Gaard. En Ild var antændt midt paa Gulvet, Manden sad og tilsnittede Træ til en Væv; hans Skjæg var redet og Haaret klippet i Panden, Skjorten var snæver og aaben i Brystet. Huusmoderen snoede Tenen og tilberedede Garnet til Væven; hendes Haar var snoet i en Top, Trøien stod aaben i Brystet, og hun havde en Krave om Halsen og Knapper paa Skuldrene. Konen fik en Søn der blev svøbt i Lærred, overøst med Vand og kaldet **Karl**, d. e. Fribaaren. Han var lys af Haar, rød af Kinder og havde spillende Öine. Da han voxte til, lærte han at bruge Oxen, forfærdige Plove og Vogne, hugge Tømmer til Huse, bygge Lader og kjøre Ploven. En Pige, hvis Navn var **Slink**, kom agende til Gaarden i Gedeskinds Kjole med Nøgleknippet ved Siden. De giftede sig og levede fornøiet sammen. Deres Sønner vare Mand, Svend, Selveier, Bonde, Huusbonde, Langskjæg og Bravmand. Døttrenes Navne vare Ordsnild, Brud, Snehvide, Blufærdig, Stadskjær, Myndig og Qvinde. Rig kom derpaa til en Bygning, hvis Dør vendte mod Sønder; i Døren, som var lukket, sad en Ring, og Halm var strøet paa Gulvet. Manden og Huusmoderen sade og betragtede hinanden og legede med Fingrene. Manden snoede Strænge, bøiede Ælmen og skjæftede Pile. Konen glattede Linned, stivede Ærmer og udsøgte sig Hovedpynt. Brystet var prydet med Ringe, Kjolen var vid og Særken blaa, hendes Pande og Hals vare hvidere end nyfalden Sne. Hun udbredte den hvide udsyede Hørgarns Dug paa Bordet, fremsatte tynde Hvedebrødskager, Flesk og stegte Fugle, sølvrandede Fade, hvori der var oplagt Mælk, og Viin, som skjænktes i randede Bægre. Da en Tid var hengaaet, fødte hun en Søn, som blev svøbt i Silke, overøst med Vand og kaldet Jarl. Hans Haar var lyst, og hans Öine tindrede som Slangens. Han lærte at spænde Buen, skjæfte Pile, kaste Spyd, svinge Landsen, ride og svømme, forfølge Vildtet med Jagthunde og fægte med Sværdet. Siden kom Rig tilbage, erkjendte Jarl for Søn og lærte ham Runer. Jarl

drog ud, øvede Kampdaad, fældede Mænd og erhvervede sig Gods, saa at han tilsidst eiede 18 Gaarde. Han kom til en Hal, hvor Herse boede, og fæstede sig her en Brud, der var rank og smækker om Midien og hed Erna (den Raske). De fik mange Sønner, der ligesom Faderen øvede alle Slags krigerske Idrætter, og fra dem er Jarlenes Æt oprunden.

---

4. Levemaaden. Fødemidler. Næringsveie. Handel. Klædedragt. Vaaben. Boliger. Begravelsesskikke. Gravhøie.

Jagt og Fiskeri have uden Tvivl været de ældste Beskjæftigelser, hvormed man i Norden skaffede sig Livets Ophold. Søkysterne og Bredderne af de fiskerige Fjorde og Indsøer vare de Steder, der først bleve bebyggede, medens Skove endnu bedækkede største Delen af Landet. Kunstløse Jagt- og Fiskeredskaber af Steen, som endnu opgraves af Jorden, vidne om de ældste Indvaaneres Levemaade. Altsom Skovene ryddedes og Græsgange fremkom, udbredte Qvægavlen sig, og den blev, ved Siden af Jagt og Fiskeri, Folkets Hovednæringskilde. Ved stigende Kultur og Folkemængdens Tiltagen, opkom ogsaa Agerdyrkningen, der fornemmelig gik ud paa Byg-, Havre- og Rugavl, men dog i den Tid, hvorom her er Tale, ikke bragtes synderlig vidt. Den samme Fremskriden i Udvikling, som man bliver vaer i andre Dele af Jordkloden, fra Jagtlivet til Hyrdelivet og derfra til Agerdyrkerens fuldkomnere Levemaade, har altsaa ogsaa fundet Sted i Norden. En Kjøbmand fra Marseille, ved Navn **Pytheas**, som omtrent 300 Aar før Christi Fødsel kom til vort Norden, har berettet, at Indbyggerne her forstode at dyrke Korn, og tilberede en Drik af Honning, og at de ikke som i det sydlige Europa tærskede Sæden under aaben Himmel, men paa Grund af Veirligets Fugtighed bandt den i Neg og førte den ind i store Lader for at tærskes. De vigtigste Huusdyr, som opelskedes, vare Heste, Hornqvæg, Faar, Geder, Sviin. Svinekjød var en af vore Forfædres kjæreste Spiser, som de endog ventede at skulle nyde i det andet Liv, og de holdt derfor

store Hjorder af Sviin, som fandt rigelig Næring i de store Egeskove, der bedækkede Landet. Hestekjød var et sædvanligt Næringsmiddel, der først kom af Brug ved Christendommens Indførelse, fordi de Geistlige ivrede imod denne Spise, der var dem fremmed og derfor væmmelig og barbarisk, men endnu mere, fordi Hestekjødet især havde været brugt ved Offergilderne og saaledes vedligeholdt Mindet om Hedenskabet. Fisk baade færsk, tørret og saltet, Meelspiser, Kaal, Mælk tilberedt paa forskjellig Maade, Kjødet af vilde Dyr og Fuglevildt udgjorde tillige med de forhen nævnte Nordboernes daglige Fødemidler. **Øl** og **Mjød**, for hvis Skyld man lagde megen Vind paa Biavlen, vare de meest yndede Drikkevarer, som ikke turde savnes ved noget Gilde. Skjøndt Qvægavl og Fiskeri var Folkets Hovedbeskjæftigelse, dreves dog tidligen adskillige **Haandværker** til en ikke ringe Grad af Fuldkommenhed. Den kunstfærdige Smed agtedes høit og kunde endog erhverve sig berømt Navn. Man udarbeidede Smykker og andre kunstige Sager baade af Guld og Sølv; men især var Forfærdigelsen af Vaaben vigtig hos et Folk, der idelig færdedes i Krig. Et godt Sværd skattedes overmaade høit, det fik et eget Navn og gik i Arv fra Fader til Søn. Historien, der omtaler flere saadanne berømte Sværd, glemmer ved slige Leiligheder sædvanlig heller ikke at nævne Mesterens Navn. Ikke mindre hæderlig var Skibsbygningskunsten, der ligesom Smedekunsten udøvedes af frie Mænd, medens derimod saadanne Haandværker, der mere fordrede Øvelse end Kunstfærdighed, vare overladte til Trællene.

Handelen dreves fornemmelig paa Landene ved Nordsøen og Østersøen; men man vovede sig ogsaa til fjærnere Egne, idet Øvelsen og Dristigheden erstattede, hvad Skibene fattedes i Størrelse og Styrke, og Stjernerne viste Vei i Mangel af Kompas. Seiladsen forstyrredes ved den Mængde Sørøvere, som opfyldte alle Have, hvorfor Kjøbmandsfartøierne maatte være udrustede som Krigsskibe og Mandskabet krigsvant; men sædvanligviis var Kjøbmanden selv Viking, der efter Omstændighederne drev fredelig Handel eller øvede Sørøveri. Til de Varer, som meest vare Gjenstand for Indførsel, hørte Korn,

Meel, Honning, Salt, Klæde og Trælle; de første hentedes især fra England, Trælle maatte hele Europa skaffe. Over Rusland erholdt man ved Mellemhandel Orientens Produkter, og Havnene ved Østersøens sydlige Kyst aabnede Forbindelse med Mellemeuropa. Til Udførsel havde Landet næsten ingen andre Varer, end Fisk og Pelsværk, og i den tidligste Deel af Oldtiden ogsaa Rav, der fandtes ved Vestkysten af Jylland. Man kjendte i hine Tider ikke Mønter; men Varer tuskedes med Varer, eller man afhuggede Stykker af Guld- og Sølvringe og betalte efter Vægten. Saadanne Ringe med tydelige Spor af, at Stykker ere afhuggede, opgraves endnu hyppigt af Jorden. Allerede i den hedenske Tid nævnes adskillige Kjøbstæder, som **Roeskilde, Lund, Skanør, Odense, Viborg, Ribe, Slesvig**, af hvilke fornemmelig de to sidstnævnte vare vigtige Handelspladser.

Vore Forfædres ældste **Klædedragt** bestod af Dyreskind, som Jagten forskaffede; senere af Linned og Klæde, som deels forarbeidedes i Landet, deels hentedes fra fremmede Egne. Væverkunsten var tidlig kjendt og udøvet af de nordiske Fruentimmer, som i det Hele vare meget kunstfærdige. De Fornemme forstode ikke blot at væve kostbare Tapeter, hvormed Væggene bleve prydede, men endog deri at indvæve historiske Begivenheder og Optrin af Gudelivet. Nordboerne elskede meget Pragt i Klæder, hvilket især viste sig ved Møder paa Thinge, ved Gilder og andre festlige Leiligheder, hvor de Rige ofte vare iførte kostbare Silkekaaber og purpurfarvede Klæder, som vare komne ind i Landet ved Handel og Sørøveri. Fruentimmerne vare prydede med Halskjeder, Ringe, Guldknapper og andre Smykker af Guld og Sølv, Perler af Rav og Mosaik, hvilke Gjenstande endnu findes i Mængde i Jorden og de gamle Begravelser. Flere af disse Smykker vare fælleds for Mandfolkene, hvilke dog især udmærkede sig ved Ringe af Guld og Sølv, der bares baade paa Fingrene, Haandledet og Armene og vare snoede i flere Omdreininger, saa at Stykker kunde afhugges for at tjene som Mønt. En skjøn Haarvæxt betragtedes som en af de herligste Prydelser baade for Mandfolk og Fruentimmer, af hvilke hine bare

Haaret løst nedhængende, disse flettede det i en Top, som undertiden sammenholdtes ved en Guldring. Ofte var det den fangne Krigers sidste Bøn, naar Øxen svævede ham over Hovedet, at man vilde bære Omsorg for ikke at besudle hans skjønne Haar. Vore Forfædres **Udseende** omtales oftere af fremmede Forfattere, der beskrive dem som høie og ranke af Væxt, med lys Hudfarve, blondt Haar og lyseblaae spillende Øine. Legemets Reenhed og Skjønhed vedligeholdtes ved hyppig Badning, der var saa yndet, at de Rigere havde egne Badstuer indrettede paa deres Gaarde til Brug om Vinteren. — Den vigtigste Deel af en Nordboes Eiendom, og den, paa hvis Skjønhed og Godhed han satte den høieste Priis, var hans Vaaben. Disse vare deels indrettede til Forsvar, deels til Angreb. Til Forsvarsvaabnene hørte **Pandserskjorten**, en tyk Bedækning, der var vævet eller flettet af flere Lag sammensnoede Traade; **Brynien** eller Brystbedækningen, der bestod af en Mængde smaae sammenflettede Ringe eller smaae tætsluttende Jernplader, ved hvilken Indretning man opnaaede, at Jernet kunde bøies og føie sig efter Legemets Bevægelser; endelig **Hjælmen** og Skjoldet, hvilket sidste var sammensat af Træ, Læder og Jern og sædvanlig smukt prydet og malet. Baade paa Skjoldet og Hjælmen fandtes som oftest Dyreskikkelser, som Sviin, Drager og Slanger eller andre Figurer, hvilket gav Anledning til de senere Skjoldmærker og adelige Vaaben. Angrebsvaabnene vare Sværd, Dolke, den tveæggede Stridsøxe og Stridshammeren, Køller, Landser og Spyd, Slynger, Bue og Piil. Vaabnene, ligesom de fleste andre Redskaber, bestode i den ældste Tid af Steen, siden af Kobber eller Malm; senest lærte man at bearbeide Jernet, hvis Smeltning er vanskeligere, og som sjældnere forekommer i ublandet Tilstand.

Boligerne, som i den ældste Tid rimeligviis have været Jordhytter med indflettede Grene til Støtte for Tag og Vægge, begyndte man snart at opføre af Tømmer, som de store Skove tilbøde i Overflødighed. For de ringere Familier tjente det samme Værelse baade til Kjøkken, Dagligstue og Sovekammer. Lysningen kom ind gjennem Aabninger i Loftet

og Væggen, der kunde lukkes ved en Ramme; heri var der udspændt en Blære eller et tyndt Skind, der baade holdt Regnen ude og tillod Lyset at trænge igjennem. Skorstene kjendte man ikke, men Røgen trak op gjennem den samme Aabning i Loftet, som tjente til Lysning. Ligeunder denne var Arnen anbragt, omgiven af Kampestene, og i Væggene vare indrettede Sovesteder for Familien. De Fornemmes Vaaninger vare derimod langt prægtigere og beqvemmere indrettede og bestode af flere Værelser, saasom en egen Fruerstue for Qvinderne, egne Soveværelser, Badstue, Kjøkken og flere Udhuse til forskjellig Brug. Men især udmærkede **Hallen** eller Gjæstesalen sig ved Pragt og en saadan Rummelighed, at en rig Bonde ofte kunde modtage flere Hundrede Gjæster. Ogsaa i denne Hal brændte en Ild paa Arnen midt paa Gulvet, men kun til Lysning og Varme, ikke til Kjøkkenbrug, og Gulvet var ved festlige Leiligheder bestrøet med Halm. Paa begge Sider langs med Væggene var anbragt en Række Bænke, der vare belagte med Hynder og Tæpper, og i Midten af hver Række var indrettet et **Høisæde**. Det sydligste og fornemste af disse indtog Huusfaderen selv, medens det lige-overfor værende overlodes til den meest hædrede Gjæst; til begge Sider af disse Høisæder sade de øvrige Gjæster og Huusfolkene nærmere eller fjærnere fra Høisædet efter deres Rang og Værdighed. For Qvinderne var der anbragt en Forhøining i den ene Ende af Værelset ligeover for Ind-gangen, som kaldtes **Tværbænken**, og i hvis Midte ligeledes var indrettet et høiere Hæderssæde for Huusmoderen. Væg-gene vare prydede med Tapeter og behængte med blanke Skjolde, Hjælme og andre Vaaben, og bagved disse vare i Almindelighed Aflukker anbragte til Sovesteder for Huusfaderen og hans nærmeste Familie.

Omhu og Ærbødighed for de Døde var et eiendom-meligt Træk hos Nordboen, og ingen Pligt agtedes helligere end den, at give sine afdøde Slægtninge en hæderlig Begra-velse. Maaden, hvorpaa de Døde stædedes til Jorden, var forskjellig til forskjellige Tider. I den fjærneste Oldtid synes det at have været brugeligt at nedlægge Liget heelt i Jorden;

i en senere Tid blev det sædvanligt at brænde Ligene, hvis Aske man derpaa omhyggelig samlede i Urner, som bleve nedsænkede i Havet eller hyppigere nedgravede i Jorden, en Skik, der var saa gammel, at man tilskrev Odin dens Indførelse. Men ogsaa denne Begravelsesmaade blev afløst af en anden, ifølge hvilken Liget atter blev jordet heelt og nedlagt under store Steendysser eller hensat i Steenkamre, over hvilke man opkastede Jordhøie (**Kjæmpehøie**). I nogle Gravhøie finder man baade Askeurner og hele Beenrade, og disse synes derfor at være de Familiebegravelser eller **Ættehøie**, som oftere omtales af de Gamle, i hvilke en Slægt i en lang Række af Aar begrov sine Døde efter den Skik, som til enhver Tid var herskende. Den simple Begravelse bestod deri, at den Døde nedlagdes i Jorden, og en Steendysse opkastedes over Stedet, som derpaa stundom bedækkedes med Jord, stundom ikke; men for det fornemme Liig indrettedes egne Gravkamre, hvis Mure dannedes af omhyggeligt sammenføiede Kampestene, og Loftet af store flade Dækstene. Undertiden, men først i den senere Tid, bleve Gravkamrene gjorte af Tømmer, hvilket f. Ex. er Tilfældet i **Thyre Dannebods** Begravelse; eller man benyttede et Skib som Gravkammer, især naar den Afdøde havde været en berømt Viking. De uhyre Jordhøie, som opkastedes over Gravkamrene for at forevige Mindet om den afdøde Helt, vare ofte forneden omgivne med en rund eller aflang Steensætning. Det var herskende Folketro, at den Afdøde i det andet Liv skulde fortsætte den Virksomhed, han havde udøvet her paa Jorden, og derfor bleve i **Brændalderen**, eller den Tid, da de Døde brændtes, de Redskaber og Kostbarheder, som havde tilhørt den Afdøde, kastede paa Baalet og opbrændte tilligemed Liget. Da det senere blev Skik at høilægge de Døde, fulgtes Krigeren i Graven af sin Rustning og sine bedste Vaaben, sin Hest eller Hund; ved Siden af Haandværkeren lagde man de Redskaber, som vare nødvendige for hans Haandtering, Huusmoderen ledsagedes af saadanne Ting, der tydede paa hendes Virksomhed og Værdighed i Livet, f. Ex. Nøgleknippet. Enhver Afdød erholdt desuden sine bedste Kostbarheder og Smykker, Ringe,

Armbaand, Halskjeder af Guld og Sølv, Perler af Glas, Rav og Mosaik og andre ofte med stor Kunst udarbeidede Prydelser med sig i Graven; thi disse ansaaes ikke mindre vigtige i det andet Liv end i dette, og Odin tog ikke godt imod dem, der kom fattige til Valhal. Derfor ere Gravhøiene rige Forraadskamre, hvoraf allehaande Sager fremdrages til Oplysning for Efterslægten om Forfædrenes Kaar og Levemaade. Gravhøiene opkastedes sædvanlig i Nærheden af alfar Vei, hvor der var megen Færdsel af Folk, for at den Afdødes Navn og Minde des lettere maatte bevares, eller ved Strandkanten, at de kunde sees af de Forbiseilende, og den Afdøde glæde sig ved Nærheden af Havet, paa hvilket han havde tumlet sig den største Deel af sit Liv og vundet Berømmelse ved Manddomsbedrifter. Ved at opreise store Stene, deels med Indskrift (Runestene) deels uden Indskrift, hvilke kaldtes Bautastene, paa Gravhøien eller i dens Nærhed, søgte man endmere at betrygge Helten for Glemsel og tilfredsstille hans høieste Attraa, et berømmeligt Eftermæle efter Døden, erhvervet ved store Gjerninger i Livet.

Første Tidsrum,

fra Smaarigernes Forening og de første Forsøg paa at indføre Christendommen indtil Valdemar Seirs Død og jydske Lovs Udstædelse 1241.

Første Afsnit,

indtil Ophævelsen af Forbindelsen mellem Danmark og England. (1042).

---

1. Hedenskab og Christendom. De frankiske Keisere Karl den Store og Ludvig den Fromme; de jydske Konger Godfred, Hemming, Harald Klak. Ærkebisp Ebbe og Halitger; Ansgar, Autbert, Rembert.

Blandt de mange vigtige Forandringer i Danmarks indre og ydre Forfatning, som udmærke dette Tidsrum, var der

ingen, som havde en mere gjennemgribende Indflydelse paa at omdanne alle de gamle Forhold end **Christendommens Indførelse**; men heller ingen mødte en mere langvarig og haardnakket Modstand. Over halvandethundrede Aar forløb, inden den blev nogenlunde almindelig udbredt, og 200 Aar, inden den kunde siges at være Landsreligion. Christendommen stod i den skarpeste Modsætning til hele Nordboernes Tænke- og Levemaade. Nordboen var vant til det vilde Vikingeliv og til selv at tage sig tilrette med Sværdet; dette skulde han opgive og ansee Tvekamp og Selvhævn for Synd. Christendommen forbød Selvmord, Fleerkoneri, Børneudsættelser, Nydelsen af Kjødet af Heste, Høge og Ravne, Spiser, der vare sædvanlige og yndede i Norden; forbød Arbeide om Søndage og paa mange andre Festdage, medens den paalagde sine Bekjendere at spæge Legemet ved Faste og Hudflettelser; den gjorde endogsaa Indgreb i Eiendomsretten ved at forbyde eller dog modarbeide Trældommen. Nordboen skulde forsage sine Kampguder, hvis Minde var sammenflettet med hele hans Fædrelands Historie, hvis Roes han havde hørt forkynde fra sin tidlige Barndom i Skjaldenes Sange, og ved Troen paa hvilke Fædrene vare blevne lykkelige og mægtige. Disse skulde han ombytte med en Christus, en Fredens Gud, om hvis Bedrifter han hidtil Intet havde hørt, og hvis Storhed maatte forekomme ham mat ligeoverfor den tordnende Thor. Valhallas Glæder, Valkyrierne med Mjødhornet, Heltenes Forsamling, skulde han ombytte med en Himmel, for hvis Glæder han ikke havde Sands, hvor han var fjærnet fra sine Fædre og Venner, i Selskab med Fremmede, Præster og Munke, der intet Stort havde udrettet paa Jorden, men kun piint og plaget sig selv. En hedensk Fyrste, fortælles der, var allerede i Begreb med at stige ned i Vandet for at lade sig døbe, da det faldt ham ind at spørge Munken, hvor hans Forfædre vare komne hen efter Døden. „Til Helvede," var Munkens Svar. „Saa vil jeg hellere," udbrød Hedningen, „være hos Odin med mine Forfædre, disse gjæve og tappre Mænd, end i Himlen med nogle usle

Christne og skaldede Munke," hvorpaa han trak Foden tilbage af Vandet og forlod Munken. Betragtede de Danske deres Naboer, Saxerne, da kunde hverken den Maade, hvorpaa Christendommen der var bleven indført, eller dennes nærmeste Følger give dem Lyst til den nye Religion. Med Ild og Sværd var Christendommen efter en meer end tredive-aarig blodig Kamp bleven paatvungen Saxerne af Keiser Karl den Store; de mistede derved deres gamle Selvstændighed og maatte underkaste sig den for et forhen skattefrit Folk saa forhadte Tiende. De Danske saae heri et advarende Exempel for sig og betragtede med Mistænksomhed ethvert af Keiserens Skridt for at indføre Christendommen i Danmark, idet de ikke uden Grund troede, at politiske Hensigter laae skjulte derunder.

Medens disse Omstændigheder vare saa ugunstige for Christendommens Udbredelse i Danmark, vare der andre, som fremmede den og tilsidst skaffede den Seir. Hedenskabet var udlevet og Troen død i de Flestes Hjerter; der fandtes hele Skarer, som fornægtede alle Guder og kun troede paa deres egen Styrke, medens Andre ikke længere fandt sig tilfredsstillede ved den gamle Gudelære, men følte Længsel efter noget Høiere og Bedre. Saaledes Islænderen Maane, der kort før sin Død lod sig bære ud under aaben Himmel og erklærede, „at han døde i Troen paa den Gud, som havde skabt Himlen, Solen og Maanen og alle Stjernerne." For saadanne dybere Aander maatte de hedenske Lærdomme om den rene og uskyldige Balder, om Asegudernes Undergang, om en retfærdig og almægtig Gud, som derefter skulde faae Herredømmet, om de Godes Lyksalighed i Gimle, de Ondes Ulyksalighed i Naftrand blive Tilknytningspunkter, til hvilke de christne Lærere kunde slutte sig i deres Foredrag. For de mere Overfladiske vare der flere Overeensstemmelser, der vel kun vare tilsyneladende og beroede paa Vildfarelser, men dog lettede Overgangen fra den ene Religion til den anden. Saaledes gjenfandt den nordiske Hedning i den christelige Treenighedslære sin Trehed af Odin, Thor og Frei, i Djævelen den onde og lumske Loke, i Englene de venlige Lysalfer. Af de mange christelige Hel-

gener kunde adskillige let omdannes til nordiske Guder, Korsets Tegn lignede Thorshammeren, og Navngivelse under Overøsning med Vand var en gammel nordisk Skik. Den nordiske Hedning kunde paa denne Maade overføre mange af sine gamle Forestillinger i Christendommen, idet han blot forandrede Navnet, saa meget mere som de Fleste af Christendommens første Forkyndere ikke vare og ikke turde være for strænge i deres Fordringer til de Nyomvendte De forlangte kun, at Hedningerne skulde lade sig døbe, afholde sig fra Deeltagelse i Offerfesterne og Nydelsen af Hestekjød, og overlode deres videre Oplysning til Tiden og gunstige Omstændigheder. Mange Hedninger lode sig ogsaa blot primsigne eller med Korsets Tegn indvie til Christendommen, hvorved de fik Tilladelse til at deeltage i den christelige Gudstjeneste, medens de opsatte deres Daab, til en Sygdom eller anden Fare truede deres Liv, efter den overtroiske Forestilling, at Daabens Vand rensede dem fra deres Synder. De smukke hvide Klæder, som de Nydøbte iførtes, tilligemed de Foræringer, som skjænkedes dem ved Daaben, lokkede Mange til at lade sig døbe. Man har Exempler paa, at Adskillige have ladet sig døbe meer end eengang for at faae nye Daabsklæder. Da der engang kom et talrigt Gesandtskab fra Danmark til Keiseren, var der en saadan Mængde, som forlangte at døbes, at man tilsidst begyndte at mangle Klæde, hvorfor Keiseren befalede, at man skulde sønderskjære nogle Overtræk og bruge dem til Daabsklæder. En gammel Mand blandt de Nydøbte betragtede en Tidlang den nye Dragt, man havde givet ham, og udbrød derpaa forbittret: „Nu har jeg tyve Gange ladet mig toe og hvergang faaet de skjønneste hvide Klæder; en saadan Sæk passer jo for en Svinehyrde, ikke for en Kriger, og skammede jeg mig ikke ved at være nøgen, da skulde du snart faae den tilbage tilligemed din Christus." Uden Indflydelse var heller ikke den Glands, hvormed den christelige Gudstjeneste blev forrettet; Bispernes pragtfulde Dragt og store Følge, Sangen, Røgelserne, Malerierne, de store Ærefrygt indgydende Kirker, Alt var skikket til at sætte Hedningens Sandser og Indbildnings-

kraft i Bevægelse, og derved lette den nye Lære Indgang hos ham.

De frankiske Keisere indsaae godt, at det eneste Middel til at tæmme de nordlige Barbarer, som tilsoes og tillands hærjede deres Rige, var at faae dem christnede; men de danske Konger mærkede ogsaa, hvilken Fare der derved truede deres Frihed og Selvstændighed. Den uforfærdede og virksomme jydske Konge **Godfred** havde med Harme seet, hvorledes Karl den Store havde bragt Saxerne, der i Sæder, Sprog, Religion og Herkomst vare de Danske nær beslægtede, under Aaget. I den rigtige Tanke, at naar Saxerne først vare undertvungne, vilde Raden komme til de Danske, besluttede han at forekomme Karl og angribe Saxernes blodbestænkte Overvinder. Godfred havde god Fremgang og var nærved at opfylde sin Trusel at besøge Keiseren i hans Residentsstad Aachen, da et Snigmord ved En af hans egne Folk bortrykkede ham midt i hans Planer og befriede Keiseren for en farlig Fjende. Hans Efterfølger **Hemming** sluttede Fred med Keiseren, hvorved Eideren sattes som Grændse mellem Danmark og Tydskland. Ikke længe efter døde Karl den Store (814); men hans Søn **Ludvig den Fromme** vedblev efter sin Faders Exempel at arbeide paa Christendommens Udbredelse blandt Nordtydskerne og de Danske. Saxerne og Friserne vare allerede omvendte, og en af Frisernes Apostle, **Wilbrord**, havde ogsaa været indenfor Danmarks Grændser; men det første Skridt, der umiddelbart udgik fra Keiseren, skete i Aaret 822, da Erkebisp **Ebbe** af Rheims tilligemed Munken **Halitger** sendtes til Danmark. De reiste omkring i Landet og døbte Adskillige; men deres Virksomhed blev uden varige Følger. Imidlertid vedligeholdtes Forbindelsen mellem det keiserlige Hof og de jydske Konger ved de indvortes Uroligheder, som udbrøde efter Godfreds Mord. Flere Fyrster gjorde paa eengang Fordring paa Thronen og søgte Tilflugt hos Keiseren, naar de bleve fordrevne af deres Medbeilere. En saadan landflygtig Konge var **Harald Klak**, som fandt en god Modtagelse hos Keiser Ludvig den Fromme og Løfte om Understøttelse til at gjenvinde sit Rige under Betingelse af at antage Christen-

dommen. Harald Klak, som allerede ved Ebbes Sendelse til Danmark var bleven bekjendt med den christne Lære, var villig hertil, og blev under store Hoitideligheder døbt tilligemed sit hele Følge i Ingelheim ved Mainz (826). Keiseren skjænkede alle de Nydøbte kostbare Foræringer og sin Gudsøn, Harald, endog adskillige Landskaber i Nordtydskland og nogle Strækninger ved Rhin og Mosel, hvor der voxede Viin, som de Danske nu begyndte at foretrække for Mjøden; men til Gjengjæld maatte Harald erkjende sig for Keiserens Vasal. Dette skete ved en billedlig Handling, idet Harald lagde sine Hænder i Keiserens Skjød, til Tegn paa, at han ganske gav sig ham i Vold.

Den vigtigste Følge af Harald Klaks Daab var imidlertid Munken Ansgars Sendelse til Danmark. Denne Mand var fra sin tidlige Barndom opdraget i Klostret Corvey i Pikardi i Nordfrankrig og udmærkede sig allerede som Dreng ved sin alvorlige stille Charakteer og ved sin Strænghed i at opfylde sine Klosterøvelser. Ofte trak han sig tilbage i dyb Ensomhed for at overgive sig til gudelige Betragtninger, og troede da stundum at modtage Aabenbarelser af de hellige Apostle og selv af Christus. Han var ikke mindre lærd end from og blev derfor, kun tyve Aar gammel, udnævnt til Forstander for Skolen i Klostret Ny-Corvey i Vestfalen, som var blevet anlagt fra Gammel-Corvey (822). Til ham henvendte Keiseren sig, da han søgte en Lærer, som kunde ledsage Harald Klak, bestyrke ham i Christendommen og udbrede den videre i Norden. Uagtet Ansgars Venner fraraadte ham at paatage sig dette farlige Hverv, var han dog rede til at følge Opfordringen, som han betragtede mindre som en Befaling fra Keiseren end som et Kald fra Himlen. Med Ansgar forenede sig Autbert, en Mand af fornem Slægt, der dreves af en lignende Begeistring. Efterat de i Aaret 827 i Selskab med Harald Klak vare ankomne til Sønderjylland, begyndte de strax deres Arbeide og valgte Slesvig eller Hedeby, den Gang en blomstrende Handelsstad, som stod i levende Forbindelse med alle Egne af Norden og Nordtydskland, til Hovedsæde for deres Virksomhed. De oprettede her en Skole for at danne indfødte Lærere, døbte Mange i Byen og ved Om-

reiser paa Landet, løskjøbte Trælle, som de derpaa døbte og opdroge til Christendommens Tjeneste. Efter et Ophold af 3 Aar maatte Autbert formedelst Sygelighed forlade Ansgar og vende tilbage til Ny-Corvey, hvor han døde 830. Imidlertid var der kommet Bud fra Sverrig til Ludvig den Fromme med Begjæring om at erholde christne Lærere. Keiseren opfordrede Ansgar til at drage derhen, og, styrket ved en himmelsk Aabenbaring, paatog han sig ogsaa denne farlige Reise. Underveis blev han overfalden af Sørøvere, som berøvede ham Alt, hvad han førte med sig, hvoriblandt 49 Bøger. Ikke desmindre lykkedes det ham at komme til Sverrig, hvor han modtoges godt og i halvandet Aar virkede for Christendommens Udbredelse. Han vendte derpaa 832 tilbage til Keiseren med et Brev fra den svenske Konge, der var skrevet med Runer, og meldte ham det Held, der havde ledsaget hans Sendelse. Dette vakte den Beslutning hos Keiseren at sikkre Christendommen i Norden ved at stifte et eget Erkesæde i Hamborg, og Valget af den nye Erkebisp faldt naturligviis paa Ansgar (834). Med fornyet Iver fortsatte han nu sin ædle Virksomhed, reiste idelig omkring i sit vidtløftige Distrikt, lærte og døbte, løskjøbte Fanger og Trælle, og vandt ligesaamange Sjæle ved sin fromme ustraffelige Vandel og sit kjærlige Væsen, som ved sin Lære og sit Ord. Han oprettede en Skole i Hamborg, anlagde en Bogsamling og sendte endeel Disciple til Flandern for at opdrages i Klostret Turholdt, der var henlagt til Ansgars Underhold, da han kun havde faa Indkomster af sit Erkebispedømme. Alt havde den bedste Fremgang, da Hamborg pludselig (837) blev overfaldet af nordiske Vikinger, som stak Byen i Brand, hvorved Kirken, Skolen og Bogsamlingen lagdes i Aske, og Ansgar nødtes til at flygte, efterat han forgjæves havde søgt at opmuntre de Christne til at gjøre mandig Modstand mod Røverne. Disciplene adspredtes, og hans Virksomhed var nu for lang Tid forstyrret. Hertil kom endnu det Uheld, at hans Beskytter, Ludvig den Fromme, døde (840), hvorpaa der fulgte store Uroligheder i det frankiske Rige, under hvilke man tabte Omvendelsesværket i Norden af Sigte. Forladt af Alle vandrede

han om fra et Sted til et andet, indtil han endelig fandt et Tilflugtssted i en Skov nogle Mile fra Hamborg, hvor han oprettede et Kloster og igjen samlede en lille Skare af Disciple omkring sig.

Først da **Ludvig den Tydske** havde bragt nogen Orden tilveie i Riget, aabnede der sig atter lysere Udsigter for Ansgar. Man besluttede nu at forene Hamborg og Bremen til eet Ærkestift, hvilken Forening ogsaa efter adskillige Vanskeligheder kom istand 847, men først 858 bekræftedes af Paven. Ansgar tog derpaa sit Sæde i Bremen og begyndte paany at arbeide for Christendommens Udbredelse i Danmark og Sverrig. Det lykkedes ham at vinde den jydske Underkonge **Eriks** Yndest, især ved at tjene som Mægler mellem ham og Keiseren. Han fik nu Tilladelse til at opføre en Kirke i Slesvig, den første i Danmark, Skolen aabnedes atter, og Christendommen vandt flere og flere Tilhængere. Fra Slesvig gjorde Ansgar en ny Reise til Sverrig 861 og erholdt Anbefalingsskrivelse med fra Kong Erik, hvori denne erklærede, at han aldrig havde kjendt en retskafnere og frommere Mand og altid havde fundet sig lykkelig ved at følge hans Raad, hvorfor han bad den svenske Konge at forunde Ansgar den samme Frihed til at forkynde Christi Lære i Sverrig, som var tilstaaet ham i Danmark. Ansgar prædikede med Held eet Aar i Sverrig; men ved sin Tilbagekomst til Slesvig forefandt han en stor Forandring. Erik var nemlig falden i et Slag, og hans Søn, **Erik Barn**, som lod sig styre af andre Raadgivere, havde begyndt en hæftig Forfølgelse mod de Christne og ladet Kirken i Slesvig nedrive. Men den uforfærdede Ansgar begav sig til Kongen og vidste at gjøre et saadant Indtryk paa den unge Fyrstes Sind, at han ikke blot tillod at gjenopbygge Kirken i Slesvig, men endog at opføre en ny Kirke i Ribe, hvor Ansgars Ven og Discipel **Rembert** blev ansat som Præst. Ansgar nærmede sig nu sit 64de Aar, vel ikke nogen høi Alder; men en næsten fyrgetyveaarig Virksomhed under idelige Møisommeligheder, Farer og Savn blandt Hedningerne, forenet med en overmaade stræng Levemaade, havde nedbrudt hans desuden svage Legemskraft. Han døde

i Bremen den 3die Februar 865, begrædt og savnet af de Menigheder, som han ved sin Nidkjærhed havde skabt og under de største Trængsler bevaret for Kirken. Ansgar viste i sit Liv den største Strænghed mod sig selv. Han bar altid en Haarskjorte paa sit blotte Legeme, hans Næring bestod af Brød og Vand og Urter, og efter Apostelen Pauli Exempel erhvervede han sig selv sit Ophold ved Haandarbeide. Ligesaa stræng han var imod sig selv, ligesaa mild og overbærende viste han sig imod andre, og især fandt Fattige og Ulykkelige altid en Ven og Velgjører i ham. Han bar altid en Pengepung i sit Belte, for strax at kunne hjælpe, og satte sig aldrig til Bords, førend han havde sørget for de Fattiges Beværtning. Hans inderlige Ønske var at blive Martyr for Kirken, og han blev ofte funden grædende, fordi denne Naade ikke blev ham forundt. Hans Minde bør være helligt hos de Danske; thi ikke mange Folk have været saa heldige at faae en saa nidkjær, selvopoffrende og kjærlig Forkynder af Christendommen. Hans Efterfølger i Ærkesædet og Apostelembedet var Rembert, der virkede indtil 888. Han arbeidede i sin Lærers Aand og skaanede ikke engang Kirkens Kar, naar det gjaldt at løskjøbe Fanger, idet han sagde: „Det er bedre at vinde Sjæle for Herren end Guld for Kirken;" men Historien beretter intet Nøiere om hans Virksomhed.

---

2. Gorm den Gamle, Smaarigernes Forening. Henrik Fuglefænger. Christendommen forfulgt. Thyre Dannebod. Dannevirke. — Harald Blaatand. Hans Forhold til Norge. Christendommens Udbredelse. Ærkebisperne Unne og Adeldag; Keiserne Otte 1 og 2. Kamp mellem Hedenskab og Christendom. Palnatoke.

Samtidig med Ansgars og Remberts Bestræbelser for Christendommens Udbredelse i Danmark regjerede **Gorm den Gamle** (omtrent 840 til 935). Ved Giftermaal, Magt og List samlede han de mange Smaariger til een Stat, uden at vi i det Enkelte vide, hvorledes dette er gaaet til. Det danske Rige indbefattede den Gang Nørre- og Sønderjylland, hvor

Eideren var Grændsen mod Syd, Fyn, Sjælland, Laaland og Falster, Skaane og Halland. Bornholm bestod endnu en Tidlang uafhængigt under egne Konger. Men, uagtet alle disse Dele forenedes under een Konge, varede det dog længe, inden de sammensmeltede til et Hele. Næsten gjennem hele Middelalderen vedligeholdt der sig ikke blot Forskjelligheder i Sproget og de folkelige Eiendommeligheder; men de tre større Afdelinger, Jylland og Fyn, Sjælland med omliggende Øer, Skaane og Halland, havde hver deres egen Lovgivning, og Kongerne bleve særskilt hyldede af hvert Landskab. Gorm hadede den nye Lære, som havde trængt sig ind i Riget, og begyndte en grusom Forfølgelse mod dens Bekjendere, som hans christne Dronning **Thyre** forgjæves søgte at mildne. Kirken i Slesvig blev anden Gang nedreven, Præsterne forjagede og mange Christne dræbte eller lemlæstede. Den tydske Konge **Henrik den Første**, med Tilnavn **Fuglefænger**, tog sig af de forfulgte Christne og gjorde et Indfald i Danmark, hvorved Gorm blev nødt til at tillade Christendommens Forkyndelse. Derpaa fornyede Henrik Fuglefænger det tidligere bestaaende tydske Grændsegrevskab, som indbefattede Strøget mellem Eideren mod Syd, og Dannevirke, Slien, Ekernfjord mod Nord, den Gang for det meste øde og udyrkede Egne. At han derimod skal have anlagt en Borg i Byen Slesvig, er en Vildfarelse, der baade i sig selv mangler gyldig Hjemmel, og desuden staaer i Strid med det strax efter paafulgte Anlæg af den danske Forsvarsvold Dannevirke, som begyndte ved Slesvig.

Allerede Godfred, der holdt opmærksomt Øie med Tydskernes Fremtrængen mod Nord, havde opført en Vold, det saakaldte **Kurvirke**, til Landegrændsens Beskyttelse; men, da Henrik Fuglefængers Tog havde viist Nødvendigheden af et endnu stærkere Værn, paatog Gorms Dronning, den ædle og forstandige Thyre, sig at anlægge en ny Vold efter en større Maalestok. Fra alle Rigets Landskaber samledes Folk, og Arbeidet fuldførtes under Thyres Opsigt i en Tid af 3 Aar. Volden, der var opført af Jord, Tømmer og Steen, var meget høi og havde kun en eneste snæver Port til Gjennem-

kjørsel; desuden var der paa hver 100 Favne anlagt en stærkt befæstet Borg, og foran var dragen en 10 Favne bred Grav, der vanskeliggjorde en Fjendes Nærmelse fra Syd. Denne Befæstning, som kaldtes **Dannevirke**, begyndte tæt ved Slesvig ved den Bugt af Slien, som hedder Selker-Noor, strakte sig derpaa en Fjerdingvei nordenfor Godfreds Vold i en Strækning af 2 Mile hen til Hollingsted ved Treene, der falder i Eider. Beliggenheden af Dannevirke var overmaade heldig valgt, thi mod Østen beskyttedes det af Slesvig og Slien, mod Vesten af Treene og de der værende Søer og Moradser, og Syden for Dannevirke udbredte sig i flere Miles Omkreds en øde Landstrækning, der var opfyldt med Skove, Moser og Heder, hvor det næsten var umuligt for en Fjende at trænge frem. Det fortjenstfulde Anlæg af Dannevirke, der, som det hedder i den gamle Sang, „har holdt saa mangen Torning mod de Tydsker, Slaver, Vender," skal efter Nogles Beretning have skaffet Thyre det skjønne Tilnavn Dannebod d. e. de Danskes Pryd, medens Andre forklare det deraf, at hun i en Hungersnød frelste Folket ved at samle Korn og opføre Kornhuse. Gorm den Gamle havde tvende Sønner, hvoraf den ældre hed **Knud Dana-ast**, d. e. de Danskes Lyst, den yngre **Harald**. Den første elskede han saa høit, at han havde sat Dødsstraf for den, som meldte hans Død. Da Knud var omkommen paa et Vikingetog i England, vovede derfor Ingen at bringe Kongen dette Sorgens Bud; men den snilde Thyre faldt paa en Udvei. Hun lod nemlig Salen betrække med Blaat, hvilket den Gang var Sorgens Farve, og befalede alle Hoffolk at iagttage dyb Taushed, naar Kongen kom. Da Gorm forundret over dette opfordrede Thyre til at tale, gav hun ham ved en billedlig Fortælling at forstaae, at noget meget Ulykkeligt var hændet, saa at han omsider anede sin Søns Død og udbrød: „Saa vist sørger al Danmark, som min Søn Knud er død." — „Det er dine Ord, Herre, og ikke vore," svarede Thyre, „men sand er denne Tidende." Dette Dødsfald gik den gamle Fader saa nær til Hjerte, at han strax blev syg og Dagen efter døde (935).

Derpaa besteg Gorms yngre Søn, **Harald** med Tilnavn **Blaatand**, den danske Throne (935—985). Han tumlede sig efter Fædrenes Viis om paa Havet i Vikingefærd til nære og fjærne Lande. Da Normannerne i Frankrig vare bragte stærkt i Knibe af den franske Konge, som endog ved List havde faaet deres Hertug i sin Magt, skal Harald med en stor Flaade være kommen sine sydlige Landsmænd til Hjælp og atter have gjort Normandiet uafhængigt af Frankrig. Vissere er Haralds Forhold til Norge, hvor **Hagen Adelsteen** herskede efter at have fordrevet sin Broder **Erik Blodøxe** og dennes Børn. Disse fandt tilligemed Moderen **Gunild** Tilflugt i Danmark; ja Harald Blaatand knæsatte endog en af dem, **Harald Graafeld**, og erklærede ham derved for sin Fosterson. Hagen Adelsteen hævnede sig ved ødelæggende Hærgninger paa de danske Kyster; men tilsidst lykkedes det Harald Graafeld ved den danske Konges Hjælp at fælde Hagen og blive Konge i Norge. Da han var kommen til Magten, glemte han sin Velgjører og vilde ikke betale den Skat, han havde lovet. Desuden gjorde han sig forhadt i Norge ved sine Voldsomheder, især ved Drabet paa den mægtige Sigurd Jarl, som han efter sin onde Moder Gunilds Raad lod indebrænde. Harald Blaatand lyttede derfor gjærne til det Raad, som **Hagen Jarl**, en Søn af den myrdede Sigurd, gav, nemlig at lokke Harald Graafeld ned til Danmark og lade ham dræbe. Naar dette var skeet, skulde Norge erobres og overlades som Len til **Guldharald**, en Søn af Knud Dana-ast, for hvis Fordringer paa en Deel af det danske Rige Harald paa denne Maade haabede at blive qvit. Men den trædske Hagen Jarl, som selv tragtede efter Norge, forestillede Harald, at, hvis Guldharald havde været overmodig i sine Fordringer, medens han intet Land eiede, vilde han blive det endnu mere, naar han fik hele Norge. Harald lod sig overtale til at samtykke i sin Brodersøn Guldharalds Drab, ligesom han forhen havde givet sit Minde til sin Fostersøns. Ved Liimfjorden blev Harald Graafeld overfalden og dræbt af Guldharald; men denne Udaad hævnedes ved en anden; thi strax efter kom Hagen og myrdede Guldharald (963).

Harald Blaatand seilede derpaa, ledsaget af Hagen Jarl og Harald Grænske, en norsk Prinds, der nedstammede fra Harald Haarfager og ligeledes havde søgt Tilflugt i Danmark, op til Norge med en Flaade, der skal have beløbet sig til 600 Skibe. Efterat Landet uden synderlig Vanskelighed var erobret, overlodes de sydlige Kystlande til Harald Grænske, som tillige hædredes med Kongenavn; det Øvrige fik Hagen Jarl; Harald Blaatand forbeholdt sig blot Overhøiheden og aarlig Skat. Hagen, som, da Harald Grænske senere omkom, blev hele Norges Behersker, betalte Skat paa eengang for 3 Aar, men undslog sig siden derfor og sendte Kongen kun af og til nogle Falke.

Henrik Fuglefænger havde kort før Harald Blaatands Thronbestigelse sikkret de Christnes Rettigheder i Danmark, og Kongen selv var af sin Moder Thyre gunstig stemt for Christendommen, hvis Bekjendere under disse heldige Omstændigheder Dag for Dag forøgedes. De nedrevne Kirker i Slesvig og Ribe reiste sig igjen, og Ærkebisp Unne fik en ny Kirke opført i Aarhuus. Denne Ærkebisp gjorde mange Reiser omkring i Danmark, saavel paa Fastlandet som paa Øerne, og kom ogsaa til Sverrig, hvor han døde (936). Efter ham fulgte Adeldag, der beklædte Ærkesædet under hele Harald Blaatands Regjering (936—988). Denne Mand, der var af en fornem saxisk Familie, var meget yndet af de tre Keisere af Navnet Otte og besad en særdeles virksom Charakteer, hvorfor Christendommens Grændser under hans lange Styrelse bleve betydelig udvidede. Han indviede 948 tre Bisper i Slesvig, Ribe og Aarhuus, der tillige skulde bære Omsorg for Christendommens Fremme paa de danske Øer, i Skaane og Sverrig. Dette gav Keiser Otte den Store Anledning til umiddelbart at blande sig i den danske Kirkes Anliggender. Ved et Brev fra Aar 965 skjænkede han Bisperne i Slesvig, Ribe og Aarhuus en Deel Eiendomme i Danmark, fritog dem for alle Skatter og deres Bønder og Tjenere for at staae under nogen Anden end Bispernes egne Fogeder. En slig Anmasselse var i Overeensstemmelse med Keiserens Fordring paa at betragtes som Hoved for alle Europas Fyrster og

hele den christne Kirkes Beskytter, men maatte naturligviis vække Harme hos Danmarks Konge. Spændingen mellem Keiseren og Harald Blaatand tiltog ved det Tilhold, som denne bestandig gav tydske Oprørere, navnligen den saxiske Hertug **Wigmann**, og Otte den Store truede længe med at forny Henrik Fuglefængers Tog for at befæste den vaklende Kirke hos de Danske og hævne sig for deres Fornærmelser. Men andre Beskjæftigelser afholdt ham saalænge fra Iværksættelsen af denne Trusel, at han ved sin Død maatte overlade den som en Arv til sin Søn, **Otte den Anden**, der omtrent 975 gjorde et Indfald i Danmark og angreb Dannevirke. Flere Storme bleve med stor Tapperhed slagne tilbage af de Danske i Forening med de Norske, der under Anførsel af Hagen Jarl efter Pligt vare komne Danmark til Hjælp, og Dannevirke blev ikke indtaget, forend Tydskerne efter et Raad, som ifølge Sagnet den siden saa berømte norske Høvding **Oluf Trygvesen** skal have givet, havde stukket Ild paa Volden, der for en stor Deel bestod af Tømmer. De Danske maatte nu trække sig tilbage, og Harald Blaatand blev trængt op lige til Den **Mors** i Liimfjorden, hvor Underhandlinger aabnedes. Udfaldet blev, at Harald maatte lade sig døbe tilligemed sin Søn Svend og tillade Christendommens uhindrede Forkyndelse i Danmark. Kongens Exempel fulgtes af mange af hans Mænd, og en Deel af dem, som ikke vilde lade sig bevæge herved, skal en Munk Pope have helbredet for deres Vantro ved at bære en gloende Handske paa blottet Haand. Et nyt Bispedømme blev nu oprettet i Fyn, hvor en Kirke byggedes i Odense, og Harald Blaatand selv opførte **Hellig Trefoldigheds Kirke** i Roeskilde. Hidtil havde blot Fremmede forkyndt Christendommen, men nu fremstode ogsaa indfødte Lærere, blandt hvilke især nævnes **Odinkar Hvide den Ældre**, som skal have været den første Bisp i Odense. Han var af fornem Jarleslægt i Vendsyssel, hvor hans Familie eiede næsten en Trediedeel af Landet, og en ivrig Befordrer af Christendommen, til hvis Bedste han skjænkede alle sine store Eiendomme.

Men jo mere Christendommen udbredte sig i Landet, desto

høiere steg det langt talrigere hedenske Parties Forbittrelse. Man saae med Harme, hvorledes de gamle Sæder forfaldt, hvorledes Templerne stode tomme og Guderne foragtedes, medens Tydskernes Indflydelse meer og meer truede med at undergrave Fædrelandets Selvstændighed. Hedningernes Had faldt fornemmelig paa Kongen, som havde svigtet den fædrene Tro og laant Haanden til Indforelsen af en fremmed. I Spidsen for det hedenske Parti stod **Palnatoke**, en Mand, i hvilken den gamle nordiske Aand levede i al sin Kraft, og som hadede Sydens Lære og Skikke. Ifølge Sagnet, som Fortællingerne om Palnatoke og det af ham stiftede jomsborgske Vikingelag overhoved mere tilhøre end den paalidelige Historie, nærede han desuden personligt Had til Kongen, som havde ladet en af hans nærmeste Paarørende myrde. Ogsaa skal Harald engang have nødt Palnatoke, der gjorde sig til af at være den bedste Bueskytte i Norden, til at bevise denne Paastand ved at skyde et Æble af sin Søns Hoved. Den ærekjære Palnatoke vilde ikke tage sine Ord tilbage og bestod lykkelig den grusomme Prøve, men erklærede tillige, at en anden Piil, som han havde gjæmt i sit Belte, var bestemt for Kongen, om han havde skudt feil. Harald Blaatands uægte Søn **Svend** opdroges hos Palnatoke og indsugede tilligemed den hedenske Lære Had imod sin christne Fader, som ogsaa stedse viste et fjendsk og ufaderligt Sind imod Sønnen. Det kom tilsidst til en formelig Krig mellem Fader og Søn, mellem det christne og hedenske Parti. Kirkerne bleve nedrevne, Præsterne og Bisperne myrdede eller uddrevne af Landet, og Forfølgelsen skal have været saa blodig, at **Svend Estridsen**, der levede omtrent et halvt Hundrede Aar efter, vidnede, at Martyrernes Navne ikke vilde kunne rummes i en Bog. Krigen førtes med vexlende Lykke og endtes først, da Palnatoke havde dræbt sin Konge og Fjende ved et Pileskud (985).

---

3. Svend Tveskjæg. Jomsborgs Vikingelag. Sigvald den Trædske. Svends Tog til England. Oluf Trygvesen, Sigrid Storraade, Slag ved Svolder. — Harald. — Knud den Store. Englands Erobring. Christendommens fuldkomne Indførelse i Danmark. Engelske Geistlige. Thinglid. Knuds Romerreise. Krig med Norge og Sverrig. Ulf Jarl. Norges Erobring. — Hardeknud. Forliget ved Gøtaelven. Foreningen mellem England og Danmark hæves.

Svend Tveskjæg (985—1014) reiste nu omkring paa Thingene ledsaget af Palnatoke og blev ved dennes Anbefalinger tagen til Konge overalt, da det christne Parti var for svagt til at gjøre længere Modstand. I Begyndelsen havde Palnatoke fordulgt, at han var Harald Blaatands Drabsmand; men, da det siden blev bekjendt, ophørte den gode Forstaaelse mellem ham og Svend; thi Blodhævnen over Faderen var Nordboen en hellig Pligt, helligere end Venskabet for Fosterfaderen. Palnatoke, der desuden ikke kunde finde sig i de nye Sæder og den nye Religion, der meer og meer fik Indgang i Danmark, blev nu ved sin Fostersøns Uvenskab dobbelt kjed af sit Fædreland og besluttede at forlade det for stedse. I **Venden** ved det østlige Udløb af Oder laae den blomstrende Handelsstad Julin, det nuværende **Wollin**, som den Gang var Middelpunktet for Nordens Handel med det øvrige Europa. Frankiske, vendiske og russiske Kjøbmænd bragte herhid Østens og Sydens Varer, som derpaa forsendtes, især over Slesvig, til alle de nordlige Lande. De danske Konger havde tidlig henvendt deres Opmærksomhed paa dette vigtige Punkt, og Harald Blaatand havde i Nærheden deraf anlagt en Borg, kaldet Jomsborg, deels for at beherske Handelen, deels for at holde de omboende vendiske Sørøvere i Ave. Men i hans sidste urolige Regjeringsaar havde Besætningen paa denne fjærne Borg næsten gjort sig uafhængig og betalte kun en ringe Skat. Herhid begav den landflygtige Palnatoke sig og blev med Glæde tagen til Høvding af Besætningen, som aldrig kunde faae en mere berømt og tapper Anfører. Han besluttede her at stifte et Samfund af Vikinger, blandt hvilke Nordens Aand kunde forplante sig fri for fremmed Smitte. Efter at have opført en næsten uindtagelig Søborg, gav han

sine Mænd Love, der sigtede til at danne dem til lydige Krigere og uforfærdede Vikinger. Ingen maatte optages i dette Vikingelag, som var under 15 eller over 50 Aar, og, hvo der veg for en Anden, der var ham lig i Vaaben og Rustning, blev udstødt af Samfundet. Ingen Jomsborger maatte have nogen Qvinde hos sig og aldrig være mere end i det Høieste tre Dage fraværende fra Borgen. Alle skulde betragte hverandre som Brødre, og den Ene hævne den Andens Drab, som det kunde være hans Fostbroder; opkom der derimod Stridigheder mellem dem selv, var det strængelig forbudt at tage sig selv til Rette, men Enhver skulde lade sin Sag paadømme af Høvdingen. Til denne skulde ogsaa alt Byttet bringes for at deles ved Byttestangen, og til ham var enhver Jomsborger forpligtet at bringe de Nyheder, han erfarede, hvorimod der var sat haard Straf for Udspredelsen af løse og foruroligende Rygter.

Palnatoke døde ikke længe efter at have grundlagt dette Vikingelag, som siden udmærkede sig saaledes ved forvovne Bedrifter, at en Jomsviking og en uforfærdet Kriger bleve eenstydige Udtryk. Efter ham blev Sigvald, der var ligesaa trædsk og feig, som Palnatoke havde været aabenhjertet og tapper, valgt til Høvding. Opfordret af den vendiske Konge Burislav, hvis Datter han beilede til, søgte Sigvald at befrie Jomsborg for at svare Skat til Danmark og betjente sig til dette Øiemed af de eneste Vaaben, han forstod at bruge, Svig og List. Med nogle faa Skibe seilede han ned til Danmark og sendte Bud i Land, som skulde melde Kongen, at Sigvald laae dødssyg ombord og ønskede at tale med ham inden sin Død. Svend lod sig besnære og begav sig ombord til Sigvald, som anstillede sig saa svag, at han næppe kunde tale, hvorfor Kongen hældede sig over ham for at lytte til hans Ord. Men i det Samme greb Sigvald ham fast om Halsen og tilraabte sine Folk, at de skulde bruge baade Aarer og Seil for at komme hurtig afsted. Saaledes blev Svend ført fangen til Jomsborg og maatte finde sig i de Betingelser, som Sigvald og Burislav fandt for godt at foreskrive ham. Jomsborg og Venden bleve erklærede for uafhængige,

og Svend maatte betale en overordentlig stor Løsesum, saameget Guld eller Sølv, siger man, som han selv veiede. Sigvald fik nu Burislavs Datter Astrid til Ægte, og Forliget mellem Danmark og Venden bekræftedes ved et dobbelt Giftermaal, idet Svend ægtede Burislavs anden Datter Gunhilde, og **Thyre**, Svends Søster, blev gift med Burislav. Sigvald blev sig selv lig i Falskhed lige til det Sidste; thi han havde indbildt Svend, at Gunhilde var meget smukkere end Astrid, men denne maatte siden med Fortrydelse erfare det Modsatte. Heller ikke blev noget af disse tvungne Ægteskaber lykkeligt; thi Thyre flygtede bort fra sin Ægtefælle, og Svend forskjød senere Gunhilde. Til Fortællingen om Svends Fangenskab i Jomsborg føier Sagnet den Beretning, at Svend for at udrede Løsepengene maatte sælge Krongodserne og Almindingerne, og at de danske Fruentimmer, da den indkomne Sum ikke var tilstrækkelig, solgte deres Guld- og Sølvsmykker for at løskjøbe deres Konge, som til Gjengjæld for deres Ædelmodighed skjænkede dem halv Arveret med Mændene. Men, ihvor smukt dette Sagn end er og hædrende for de danske Qvinder, forholder Sagen sig ikke saaledes; thi Kongerne besade længe efter den Tid baade Krongodser og Almindinger, og disse sidste, som bestode af øde og skovbevoxte Strækninger, bleve først langt senere, efter at være optagne til Dyrkning, enten afhændede til Kjøbere eller overladte til Forpagtere mod Afgift. Og hvad Qvindernes Arveret angaaer, da skyldes en saa gjennemgribende Forandring i de bestaaende Eiendomsforhold næppe en pludselig Lov, men er opkommen lidt efter lidt ved Christendommens Indflydelse, som efterhaanden skaffede Qvinderne i Norden større Rettigheder. Sagnet har her som saa ofte henført de Forandringer, der udviklede sig i en lang Række af Aar, til en bestemt Begivenhed, hvoraf de passende syntes at kunne forklares.

Da Svend var kommen hjem, pønsede han paa Hævn, hvortil en beqvem Leilighed snart tilbød sig, da der skulde holdes Gravøl over Sigvalds Fader Strutharald. Ved slige Gravøl var det, som før bemærket, Skik at gjøre Løfter om

at udføre en eller anden Stordaad til Ære for den Afdøde. Svend lovede at drage til England og enten erobre Landet eller lade sit Liv; Sigvald lovede, idet han drak Skaalen til sin Faders Minde, at begive sig til Norge og fælde den mægtige Hagen Jarl. Intet kunde være mere ønskeligt for Svend; thi, vare Jomsvikingerne uheldige, fik han sin Hævn styret paa den lumske Sigvald, der saa haardt havde fornærmet ham, og vare de heldige, erholdt han Straf over Hagen Jarl, som i Harald Blaatands sidste Aar aldeles havde unddraget sig for Danmarks Overherredømme. Jomsvikingerne bleve aldeles slagne i Hjørungevaag (994), og Sigvald var den første til at flygte; en stor Mængde faldt, Andre bleve fangne, hvilke ved den Uforfærdethed, hvormed de gik Døden imøde, erhvervede sig en uforgjængelig Berømmelse i Nordens Historie. Dette Nederlag knækkede for en Tid Jomsborgs Magt; men den hævede sig igjen, og Danmarks Kyster bleve i flere Aarhundreder frygteligt hjemsøgte af de grumme Vikinger, som udgik deels derfra, deels, efterat selve Borgen var bleven ødelagt af Magnus den Gode, fra de nærliggende Kyster.

Svend tænkte nu paa at udføre sin anden Plan, Englands Erobring. Skjøndt de Danske havde taget virksom Deel i Normannertogene baade til Frankrig og de øvrige mere sydligt liggende Lande, havde deres Hu dog fornemmelig været henvendt til England. I meer end to Hundredaar havde de ikke blot hjemsøgt dette Rige med frygtelige Rovertog, forglemmende det Slægtskab, der var imellem dem og Angelsaxerne, som i Midten af det femte Aarhundrede vare udvandrede fra Jylland og Nordtydskland, men endogsaa efterhaanden bemægtiget sig hele den østlige og nordlige Deel af Landet. Her havde de oprettet egne Riger, som Northumberland og Østangel, hvor danske Fyrster herskede over en for største Delen dansk Befolkning. Men i den første Deel af det 10de Aarhundrede, især efterat den fortræffelige Kong Alfred havde givet den angelsaxiske Stat ny Styrke, vare de Danske for største Delen blevne undertvungne, og de af dem stiftede Riger kuldkastede. Svend vilde nu fornye de Danskes Herredømme i England, og Omstændighederne kunde aldrig

være gunstigere. Den regjerende Konge, Ethelred, kaldet den Raadvilde, var en usel Fyrste, der hadedes og foragtedes af sine egne Undersaatter for sin Feighed og Grusomhed; det engelske Folk selv var den Gang fordærvet, feigt og blødagtigt, de Store oprørske og deres Troskab tilfals for hver, som vilde kjøbe den. Under disse Forhold kunde der ikke tænkes paa nogen synderlig Modstand mod Svend, som desuden fik Understøttelse af de mange danske Familier, som vare bosatte i Landet. Svend foer frem med den største Grumhed fra den ene Ende af Landet til den anden. Mænd og Qvinder, Børn og Oldinge faldt for det fjendtlige Sværd, brændende Byer, Kirker og Klostre, myrdede Mennesker og rygende Askehobe betegnede overalt de Danskes Vei. Ethelred vidste intet andet Middel end at bortkjøbe sine Fjender ved en stor Skat, som blev lagt paa Landet og kaldtes Danegeld; men dette var kun et nyt Lokkemiddel for Fjenderne, som næste Foraar kom igjen, hærjede og plyndrede, indtil en forhøiet Skat betaltes dem. Saaledes vedblev Svend i en Række af Aar, indtil han for en kort Tid bortkaldtes ved en anden Begivenhed.

Den norske Prinds Oluf Trygvesen havde en Tid været forenet med Svend paa hans Englandstog, men siden skilt sin Sag fra hans og sluttet Fred med Ethelred for at drage til sit Fædrenerige Norge. Her opkastede han sig snart til Hersker, efter at have overvundet Hagen Jarl, der havde gjort sig forhadt ved sin vilkaarlige Regjering. Svends fjendske Stemning mod Oluf Trygvesen forøgedes, da denne, uden at spørge om Svends Samtykke, ægtede hans Søster Thyre, der var flygtet fra sin paatvungne Mand Burislav i Venden. Desuden havde Oluf skaffet sig en dødelig Fjende i Svends anden Hustru Sigrid Storraade. Han havde nemlig først tilbudt denne stolte Qvinde Ægteskab og i den Anledning havt en Sammenkomst med hende; men, da hun ikke efter hans Forlangende vilde gaae over til Christendommen, lod han sig henrive af sin Hidsighed og kastede hende sin Handske i Ansigtet, idet han kaldte hende „en gammel hedensk Qvinde," en Fornærmelse, som hun svor skulde blive hans Bane. Hun holdt Ord; thi, da Oluf efter sin Dronning Thyres Ønske med en

ringe Flaade var dragen til Venden for at kræve en Deel Eiendomme, som hun der havde, vedblev Sigrid saalænge at ægge Svend, med hvem hun imidlertid var bleven gift, indtil han endelig besluttede sig til at overfalde Oluf paa Tilbagereisen. Han forenede sig i dette Øiemed med Sigrids Søn den svenske Konge **Oluf Skjødkonning** og **Erik Jarl**, en Søn af Hagen Jarl og gift med Svends Datter **Gyda**. De traf Oluf ved **Svolder** i Venden, hvor den falske Sigvald, som paa denne Maade haabede at gjenvinde Svends Venskab, havde opholdt den norske Konge, indtil den forenede Flaade ankom (1000). Oluf omkom med de fleste af sine Folk efter en mandig Modstand mod Overmagten, hvorpaa Norge deeltes mellem Seirherrerne Oluf Skjødkonning, Svend Tveskjæg og Erik Jarl, hvilken Sidste dog tilligemed sin Broder **Svend Hagensen** fik den største Deel af Riget at styre. Den ulykkelige Thyre, hvis første Mand **Styrbjørn** var falden i Krigen, og som derpaa var bleven tvungen til Ægteskab med en Mand, hun hadede, hungrede sig til Døde for ikke at overleve sin elskede Oluf, hvis Død hun havde foranlediget.

Medens de norske Sager ordnedes af Svend, foregik en Begivenhed i England, der raabte om Hævn. Ethelred, for feig til at stride med væbnede Mænd, havde fattet den Plan, at befrie sig fra de Fremmedes Herredømme ved at myrde alle værgeløse Danske, Mænd, Qvinder og Børn, som fandtes i de Landskaber, hvor han havde Magten. Denne grusomme Beslutning udførtes den 13de November 1002 paa en Søndag, da de Danske vare mindst forberedte til Modværge, under Rædsler, der i Afskyelighed om muligt overgik dem, der forhen vare udøvede af de Danske. Endogsaa Svends egen Søster **Gunhilde** blev myrdet, efterat hun først havde seet sin Mand og sin lille Søn gjennembore for sine Øine, men forudsagde inden sin Død, at Hævnen ikke vilde udeblive. Hendes Ord gik i Opfyldelse; thi næppe havde Svend erfaret, hvad der var skeet, forend han sendte Breve med Efterretning herom til alle Nordens Lande og inden kort Tid samlede en stor Flaade og Hær, der brændte af Torst efter Hævn. Ved Ankomsten til England forenede ikke blot de Danske i Nort-

humberland og Ostangel, hvorhen Blodbadet ikke havde kunnet naae, men selv mange Englændere, som vare besvogrede og beslægtede med de Danske, sig med Svend for at hævne Ethelreds lige saa ukloge som grusomme Handling. England hærjedes nu i flere Aar frygtelig med Mord og Brand, og den almindelige Elendighed forøgedes ved Hungersnød, der steg til den Grad, at de fortvivlede Forældre solgte deres Børn for Brød. Ethelred, der selv havde bidkaldt den frygtelige Hævner, kunde nu ikke længer bortkjøbe ham med Guld; thi det udpiinte Land var ikke istand til at udrede den uhyre Sum af 48000 Pund, hvortil Danegelden tilsidst var stegen. Opgivende alt Haab om Frelse, flygtede han derfor mod Slutningen af Aaret 1013 med Kone og Børn over til Normandiet. Herved blev Svend Tveskjæg Herre over hele England, men regjerede kun kort; thi allerede i Begyndelsen af Aaret 1014 blev han bortrykket ved en pludselig Sygdom; men Englænderne troede, at deres Skytshelgen, den hellige **Edmund**, havde fældet denne fordærvelige Fjende.

Svend Tveskjægs Søn, **Knud**, siden kaldet den **Store** eller den **Mægtige**, som ved sin Faders Død opholdt sig i England, blev strax udvalgt til Konge af de derværende Danske. Men Englændernes Kjærlighed til den fædrene Kongestamme og Haabet om at afkaste det fremmede Aag vaagnede paany, da den frygtede Svend var død, og hans Søn, der endnu var en uforsøgt Yngling, ikke syntes at blive nogen farlig Modstander. Ethelred kom tilbage fra Normandiet tilligemed sin Søn, den kjække **Edmund Jernside**, og Oprør udbrød allevegne mod de forhadte Danske, saa at Knud tilsidst saae sig nødt til at forlade England. Inden han drog bort, begik han den Grusomhed at afskjære Næse og Øren og paa anden Maade lemlæste de Gidsler, han havde modtaget, og begav sig derpaa til Danmark, hvor Broderen **Harald** imidlertid var valgt til Konge. Harald lod sig bevæge til at dele Danmark med Knud; men dennes Øu stod til England, og, understøttet af sin Broder, udrustede han til dette Lands Gjenerobring en Flaade paa over Hundrede Skibe, hvis Pragt de gamle Kroniker ere uudtømmelige i at rose, og hvis Mandskab be-

stod af udvalgte Mænd, med Udelukkelse ikke blot af Trælle, men selv af Frigivne. Mange berømte Mænd fra alle Nordens Lande ledsagede Knud paa hans Tog til England; men især omtales med Udmærkelse den store Hærfører Thorkel den Høie, en Broder til Jomsborgerhøvdingen Sigvald. Han havde vel en Tidlang forladt de Danske og sluttet Forbund med Ethelred, men fandt nu atter sin Regning ved at forene sig med sine Landsmænd. Dernæst nævnes den norske Høvding **Erik Jarl**, Knuds Svoger, og **Ulf Jarl**, der siden blev gift med Knuds anden Søster **Estrid**, og ved hende Stamfader til den estridske Kongefamilie, der næsten gjennem hele Middelalderen herskede i Danmark. Ledsaget af disse Mænd landede Knud den Store i England ved Sandvich (1015) og begyndte strax Fjendtlighederne. Men Englænderne vare imidlertid vaagnede af deres Slummer, og satte sig mandelig til Modværge under Anførsel af Edmund Jernside, som ved Ethelreds kort paafølgende Død besteg den engelske Throne. Han var en bedre Skjæbne værd, men kunde med al sin Tapperhed Intet udrette, fordi han var omgiven af Forrædere, blandt hvilke hans egen Svoger **Edrik Streon** paa en æreløs Maade udmærkede sig ved flere Gange at forraade sit Fædreland og sin Frænde til de Danske. Uagtet han ogsaa opførte sig som en Forræder imod disse, modtoge de dog hver Gang den mægtige Mand med aabne Arme.

Efterat Krigen var ført paa tredie Aar, og flere blodige Slag leverede, hvori snart Knud, snart Edmund blev Seirherre, enedes begge Konger ved et personligt Møde paa Den Light i Severn (1017) om at dele England, saaledes at Edmund fik den sydlige Deel, hvor de fleste angelsaxiske Familier boede, Knud den nordlige, hvor den største Deel af Befolkningen var dansk. Efter Forliget omfavnede Knud og Edmund hinanden og tilsvore hinanden bestandig Fred og ubrødeligt Venskab. Men næppe var en Maaned gaaet, førend Edmund endte sit Liv, efter Krønikernes almindelige Beretning snigmyrdet af Edrik Streon, som skal have begaaet denne Udaad for at sætte sig i Gunst hos Knud. Forræderen blev ogsaa belønnet med Jarledømmet **Mercia**. Paa en For-

samling af de fornemste engelske Adelige og Geistlige blev Knud nu udnævnt til hele Landets Konge og Formynder for Edmunds unge Sønner med Udelukkelse af dennes Brødre. Disse søgte Knud at rydde af Veien, hvilket ogsaa lykkedes med den ene, **Edvin**. Edmunds Børn sendte han til den svenske Oluf Skjødkonning, som bortfjærnede de ulykkelige Kongesønner fra Knuds Efterstræbelser og Frygt ved at sende dem til Ungarn. Ligesom Edrik Streon var bleven aflagt med Mercia, bleve ogsaa hans andre fortjente Mænd Thorkel den Høie og Erik Jarl belønnede, hiin med Jarledømmet Østangel, denne med Northumberland. Imidlertid søgte dog Knud snart, advaret ved den ulykkelige Edmunds Skjæbne, at blive nogle af disse mægtige Høvdinger qvit. Edrik Streon var den første, der faldt som et Offer for Knuds Statsklogskab og sit eget Forræderi; thi da han engang pukkede paa sine store Tjenester og fordrede større Belønninger, udbrød Knud forbittret: „Du Drottens Sviger! kan Du være mig tro? Du dræbte din egen Herre, min edsvorne Broder! Du skal faae Belønning, som sømmer sig Dig, saa Du aldrig skal svige Nogen mere!“ I det Samme gav han Erik Jarl, som stod i Nærheden, et Vink, og denne gjorde med et Hug af sin Stridsøxe Ende paa Forræderens Liv. Sønnerne deelte ikke længe efter Faderens Skjæbne. Senere maatte ogsaa Knuds egen Fosterfader, **Thorkel den Høie**, prøve hans Unaade, uagtet han havde havt den vigtigste Deel i Seirvindingerne over Edmund; men denne mægtige Jarl begyndte at forekomme Knud farlig, og hans Troskab syntes upaalidelig, siden han eengang havde sveget de Danske. Han maatte derfor, forviist fra England, flygte til Danmark, hvor han en Tid flakkede hjælpeløs omkring, indtil han omsider blev dræbt.

Da Knud først havde befæstet sit Herredømme i England, gjorde han sig megen Umage for at vinde Folkets Kjærlighed. Til den Ende viste han den største Agtelse for engelske Sæder og Skikke, indførte paany de gamle angelsaxiske Love og vaagede over deres Haandhævelse. Han gjenoprettede ikke blot Sikkerheden i det Indre, men værnede tillige saaledes om Landets Kyster, der i Aarhundreder havde været et Bytte

for Sørøvere, at nu ingen Viking ustraffet turde lade sig see. Englænderne hævede han til de høieste Embeder og Værdigheder, og den danske Krigshær blev efter Englændernes Begjæring sendt tilbage til Fædrelandet. Men især søgte han at vinde den mægtige engelske Geistlighed, paa hvis Gunst eller Ugunst Samtids og Eftertids Dom over Kongerne for en stor Deel beroede. Han skjænkede derfor rige Gaver til Geistlige, Kirker og Klostre, iagttog nøie alle den Tids kirkelige Skikke og Fromhedshandlinger og opførte en Mængde Kirker og Klostre, især paa Steder, hvor der havde været holdt Slag imellem de Danske og Engelske. For end mere at bestyrke sig i Englændernes Gunst ægtede han Emma, Ethelreds Enke hvorved han tillige tænkte at sikkre sig mod hendes Sønner, der truede ham fra Normandiet. Denne kloge Qvinde, der saa nøie kjendte de engelske Sæder og Forhold, bidrog meget til at befæste Knuds Magt og gjøre ham yndet hos det engelske Folk. Under hans vise og kraftige Regjering begyndte nu Handel og Agerdyrkning, Haandværker, Kunster og Videnskaber paany at fremblomstre i England, og Folket nød under indvortes og udvortes Sikkerhed en Lykke, som det i mange Aarhundreder ikke havde kjendt. Man glemte derfor efterhaanden, at Knud var en fremmed Erobrer, og fattede Kjærlighed til den nye Hersker, der havde frembragt en saa heldig Forandring i Nationens Kaar.

Efter at have ordnet sine Anliggender i England begav Knud sig til Danmark, hvor hans Broder Harald var død (1018); men i det Enkelte kjende vi kun lidet til hans Regjering i Danmark. Han synes noget at have tilsidesat dette Land og helst at have opholdt sig i England, hvilket han betragtede som Hovedrige. Dog berettes der, at han gjorde et Tog til Venden, underlagde sig en Deel af Landet og kuede de vendiske Sørøvere, som allerede nu begyndte at forurolige de danske Farvande. Christendommens fuldkomne Indførelse i Danmark skyldes Knud den Store, fra hvis Tid den kan betragtes som Landets herskende Religion. Den hæftige Forfølgelse mod Christendommen, hvormed Svend Tveskjægs Regjering var begyndt, sagtnedes i hans sidste Aar,

da hans Opmærksomhed udelukkende var henvendt paa England; ja Svend skal i Slutningen af sin Regjering saa aldeles have skiftet Sind, at han endog søgte at fremme Christendommen ved at sende engelske Lærere over til Danmark. Hvor stor Indflydelse den engelske Geistlighed under Knud den Store maa have udøvet paa at grunde og befæste den danske Kirke, kan sees deraf, at flere af Landets Bisper, som **Gerbrand** i Roeskilde og **Reginar** i Fyn, vare Englændere; **Bernhard**, der forkyndte Christendommen i Skaane, var ligeledes en Englænder, ja selv den danske Bisp i Ribe, **Odinkar Hvide den Yngre**, Brodersøn til den Ældre af samme Navn, havde modtaget sin Dannelse og Opdragelse i England. Knud den Store sendte ikke blot engelske Præster og Bisper til Danmark; men ogsaa Munke skal han for første Gang have indført i dette Rige, og mod den danske Kirke og Geistlighed viste han den samme Gavmildhed, som havde gjort ham saa yndet af den engelske. De ældste Kirker opførtes af Træ, men allerede under Knud den Store er det rimeligt, at enkelte, fornemmelig i Sønderjylland, bleve byggede af Steen. Det berettes endog, skjøndt først af senere Forfattere, at Knud sendte engelske Bygmestere og Steen og Bly fra England til Kirkers Opførelse i Danmark, og man har villet finde dette bekræftet ved nogle af vore ældste Kirkers Lighed med de engelske i Bygningsmaaden, forsaavidt denne lader sig gjenspore under de mange Forandringer, de senere have undergaaet. England var flere Aarhundreder forud for Danmark i Agerdyrkning, Haandværker, Kunster og Videnskaber, og gjennem dette Land blev Danmark deelagtigt i den høiere Kultur, som det øvrige Europa allerede i længere Tid havde været i Besiddelse af. De indvandrede Englændere, baade Verdslige og Geistlige, medbragte Kundskab til et forbedret Agerbrug, til nye Haandværker og Kunster, og lagde den første Grund til videnskabelig Kultur, om denne end endnu længe vedblev at staae paa et saare lavt Trin. Christendommen formildede Sæderne, og under dens vedvarende Indflydelse ophørte efterhaanden det vilde Vikingeliv, hvis rigeste Kilde, de indbyrdes Krige og Feider, allerede for en Deel var stoppet ved Smaarigernes

Forening. Folket fik Smag for fredelige Sysler og et ordnet Samliv, som under Christendommens Beskyttelse udviklede sig og inden et Aarhundredes Forløb gav Danmark en ny Skikkelse. Hvad Knud den Store i denne Henseende havde begyndt, blev med Omhu fredet og fortsat af nogle af hans nærmeste Efterfølgere, især Svend Estridsen og Knud den Hellige. Dette var den skjønne Frugt, som udviklede sig af de blodige Vikingetog, der i Begyndelsen truede med at tilintetgjøre al borgerlig Orden i de Lande, som vare Gjenstand for deres Rasen, men endte med at føre Kulturen tilbage til Vikingernes Hjemstavn.

Ligesom Knud den Store lagde den første Grund til Geistlighedens Magt, hvoraf senere **Præstevælden** eller **Hierarkiet** udviklede sig, saaledes lagde han ogsaa den første Spire til Adelen, hvoraf siden **Adelsvælden** eller **Aristokratiet** fremgik. Som tidligere bemærket, fandtes der i Oldtiden ingen egentlig Adel i Danmark, men vel Høvdinger og Andre, som formedelst deres Slægts Berømmelse og Rigdom eller egne Bedrifter nøde en større Anseelse i den offentlige Mening, uden dog at besidde lovhjemlede Forrettigheder. Til saadanne mere anseete Mænd hørte blandt Andre de **Hirdmænd** og **Huustropper**, som Oldtidens Konger altid underholdt ved deres Hof for deels at have en Livvagt til Beskyttelse for deres Personer, deels en altid færdig Skare til Udførelse af pludselige Krigsforetagender. Under de vidtløftige Krige i England fandtes det nødvendigt betydeligen at forøge disse Huustroppers eller, som de kaldtes, **Huuskarles** Antal, da Ledingshæren ikke var forpligtet til stadig Krigstjeneste, men i Almindelighed vendte hjem om Efteraaret ved hvert Felttogs Slutning. Svend Tveskjæg gjorde Begyndelsen hermed; men Knud den Store fuldendte det ved at oprette en staaende Hær, kaldet **Thingmannalid** eller **Thinglid** d. e. Thingfolket, som bestod af 3000, eller som Nogle, formodentlig ved at sammenregne baade den engelske og danske Thinglid, angive det, af 6000 udsøgte Krigere. Thinglid var vel ikke Adel, endnu mindre Arveadel; men Spiren til begge Dele laae dog deri, da Thingmændene paa den ene Side erholdt store Forrettigheder, paa

den anden Side kom til at bestaae næsten udelukkende af Landets fornemste og rigeste Mænd. Dette var vel ikke tilsigtet ved Oprettelsen af Thinglid, hvori tværtimod enhver fribaaren og uberygtet Mand kunde optages, men var en ligefrem Følge af den kostbare Rustning, som det blev gjort til Pligt for enhver Thingmand at anskaffe sig. De skulde nemlig Alle være forsynede med forgyldte Hellebarder, have forgyldte Haandgreb paa Sværdene foruden kostbare Hjælme og Skjolde; og en saa glimrende Rustning var det kun muligt for Sønner af fornemmere og mere formuende Familier at udrede. Til de vigtigste af de Forrettigheder, som skjænkedes disse Thingmænd, hørte den, at de blot kunde dømmes af deres Egne paa saakaldte **Huuskarlestævner**, hvilket indeholdt en Afvigelse fra det, som ellers var sædvanligt, nemlig at Folket dømte i alle Retssager paa Thingforsamlingerne uden Hensyn til Personens Stand. Knud den Store gav en egen Gaardsret for Thinglid, den saakaldte **Vitherlagsret**, der var forfattet af Sjællænderen **Oppe den Snilde** og hans Søn **Eskil**, og foreskriver Thingmændenes Rettigheder og Pligter, deres indbyrdes Forhold, Straffebestemmelserne og Rettergangsmaaden. Klagede en Thingmand over en anden, skulde han med tvende Thingmænd som Vidner og Ed paa **Helligdommen**, d. e. Helgeners Reliqvier, bevise sit Udsagn, hvorpaa Dommen afsagdes af de forsamlede Huuskarle. For at haandhæve Krigstugten i en saa stor Samling af Tropper vare Lovene meget strænge; thi ikke blot Forræderi mod Kongen, Drab paa Thingmænd, Tilføielse af Saar, men ogsaa Fornærmelser med Hug og Slag straffedes med Døden og Fortabelse af Gods og Eiendom til Kongen. Dog blev Dødsstraffen ofte ombyttet med Landflygtighed, i hvilket Tilfælde man gav den Dømte en vis Tidsfrist til at gjøre sig færdig til Flugt, og forsynede ham endog med en Hest, eller om han vilde flygte over Vandet, med en Baad; men, kom han tilbage, var hans Liv fortabt, selv om Vind og Veir havde kastet ham ind paa Stranden; thi dette betragtedes som en Gudsdom. For mindre Forseelser betaltes Bøder, eller den Skyldige straffedes med at flyttes en Plads ned ved det fælleds Bord,

hvilket blev anseet for en stor Skam. Naar En saaledes tre Gange var bleven nedflyttet, kom han fjerde Gang til at sidde allernederst, maatte spise af sin egen Potte, drikke af sit eget Bæger, og enhver af hans Staldbrødre havde Lov til at haane ham og kaste Been paa ham. Knud den Store var den første, som i høi Grad krænkede den af ham selv givne Vitherlagsret ved at dræbe en af sine Huuskarle, men gav tillige ved samme Leilighed et stort Exempel paa Underkastelse under Lovene. Thi næppe havde han besindet sig paa de skadelige Følger, som denne Handling vilde have paa Krigstugten i Thinglid, førend han fortrød, hvad han havde gjort, og sammenkaldte Thingmændene til et Møde, hvori han, efter at være stegen ned fra sit kongelige Sæde, opfordrede dem til at dømme sig efter Lovens Strænghed. Men, rørte ved dette Syn, løftede disse ham atter op paa Høisædet og bade ham selv bestemme sin Straf. Knud dømte sig nu til at betale nidobbelt Mandebod, og denne Begivenhed skal have havt saa stor Virkning, at der i et Tidsløb af 100 Aar ikke forekom noget Exempel paa Manddrab blandt Thingmændene. Denne Vitherlagsret stod ved Kraft indtil under Kong Nielses Regjering, men fornyedes atter under Knud den Sjette, ved hvilken Leilighed den undergik en Deel Forandringer.

Knud den Store herskede nu over hele Danmark og England, over en Deel af Venden og et Stykke af Skotland, som han havde aftvunget den skotske Kong Malkolm; men ikke tilfreds med disse store Besiddelser, begyndte han at pønse paa Norges Erobring. Dette Rige, som under Knuds Fader og Farfader, Svend Tveskjæg og Harald Blaatand, havde erkjendt Danmarks Overherredømme, adlød nu Oluf den Hellige, til hvilken Fyrste Knud allerede bar Fjendskab fra England, hvor Oluf i Forening med Ethelred havde kjæmpet mod de Danske. Siden havde han begivet sig til Norge og fordrevet Erik Jarls Søn og Broder (1017), der styrede Landet, medens Jarlen selv opholdt sig hos sin Svoger Knud for at hjælpe ham til at erobre England. Imidlertid oppebiede Knud med sin sædvanlige Klogskab det gunstige Øieblik. Oluf begyndte at gjøre sig forhadt ved den voldsomme Iver, hvormed han søgte

at udbrede Christendommen, og gav derved Knud den Store en forønsket Leilighed til at lokke en Deel af den norske Konges misfornøiede Mænd til sit Hof, hvor de overøstes med Guld og Gaver. Oluf, der ikke blev ubekjendt med Knuds Rænker, forbandt sig med den svenske Konge Anund, der ligeledes med Mistro betragtede Knuds voxende Vælde. Imidlertid troede dog Knud ikke, at Krigens Udbrud var saa nært, og tog derfor ikke i Betænkning at foretage en Pilegrimsreise til Rom (1026). Paa denne Reise, som gik fra Danmark over Tydskland, Flandern og Frankrig til Italien, udbredte Knud ved Gavmildhed mod Kirker og Klostre og Pilegrimsvandringer til hellige Steder ogsaa i disse Europas sydlige Lande den Berømmelse for Fromhed, som han allerede havde erhvervet sig i Norden, men glemte derover ikke de vigtige politiske Øiemed, som havde havt stor Deel i hans Beslutning at foretage sig en saa lang og besværlig Reise. Endnu inden han kom til Rom, bevægede han Keiser Konrad den Anden til at overlade sig det slesvigske Markgrevskab eller Grændsegrevskab, der vel for længe siden havde ophørt at være til, men som Keiserne dog endnu ikke havde opgivet Fordring paa; og desuden aftalte han et Ægteskab mellem sin Datter Gunhilde og Keiserens Søn Henrik. I Rom, hvor han traf sammen med Keiseren og flere Fyrster, udvirkede han, at disse tilstode hans reisende og handlende Undersaatter Frihed for Told og Afgifter i deres Lande, og bevægede Paven til en betydelig Nedsættelse af de Pengesummer, som den engelske og danske Geistlighed betalte til den romerske Stol. Et Herberge blev ogsaa indrettet i Rom, hvor Alle, som talte den danske Tunge, det vil sige baade Norske, Danske og Svenske, skulde have frit Natteleie og fri Beværtning. Saaledes var Knud bestandig betænkt paa sine Rigers Vel og Bedste, medens det tilsyneladende Maal for hans Reise kun var at udøve en Fromhedshandling. Inden han forlod Rom, aflagde han ved Apostlene Peders og Pauls Grave det høitidelige Løfte at ville forbedre sin Vandel og herefter føre en christelig og retfærdig Regjering, en Beslutning, som han selv meddeelte sine engelske Undersaatter i et Brev, der endnu er til.

Imidlertid havde Oluf og Anund benyttet sig af Knuds Fraværelse til at hærje Skaane og Sjælland med en stor Flaade. Ulf Jarl, der var Statholder i Danmark, deelte de Danskes almindelige Fortørnelse over Knuds hyppige Fraværelse fra sit Fædrenerige, der især nu var folelig, da Fjender havde trængt ind i Landet. Efter Aftale med Emma forestillede han derfor Folket paa Viborgthing, at Staten i denne farlige Tid burde have et Hoved og foreslog at vælge Knuds og Emmas Søn, **Hardeknud**, til Konge over Danmark. Hans Forslag vandt Bifald hos det forsamlede Folk, og den unge Hardeknud hyldedes som Konge; men Knud, som paa Efterretning om det fjendtlige Indfald var ilet tilbage til England og derfra til Danmark, blev ved sin Ankomst høist forbittret over Ulfs Egenmægtighed. Hardeknud tilgav han med de Ord, at han kun var et Barn, men Hævnen mod Ulf Jarl opsatte han til en beleiligere Tid og svarede denne, som søgte en Udsoning, at han blot skulde samle Folk imod Fjenderne, siden kunde de tale om det Øvrige. Flaaderne traf sammen ved Helgeaa i Skaane (1027), hvor de Norske og Svenske ved en Krigslist bragte Forvirring blandt de Danske, saa at Knud selv, hvis Skib blev drevet midt ind blandt Fjenderne, kom i den største Fare. Da var det, at Ulf Jarl ilede til, frelste Knud og drev Fjenderne tilbage. Knud begav sig siden til Roeskilde, endnu ikke forsonet med Ulf ved denne store Tjeneste. Under et Skakspil med Ulf kom hans undertrykte Vrede til Udbrud, og Ulf reiste sig fortrædelig for at gaae bort. „Flyer Du nu, Du rædde Ulf?" raabte Knud efter ham. Ulf vendte sig og svarede: „Længre skulde Du have flygtet ved Helgeaa, om Du havde kunnet. Den Gang kaldte Du mig ikke ræd, da jeg kom Dig til Hjælp, og de Danske bleve slagne som Hunde." I dette Dieblik vare alle Ulfs Tjenester glemte, og Knud befalede at myrde sin Slægtning og sit Livs Frelser. Denne tyranniske Befaling blev udført ved en af Knuds Hoffolk, som myrdede Ulf foran Alteret i Hellig Trefoldigheds Kirke, hvorhen han var flygtet. Sin Samvittighed søgte Knud at berolige ved at skjænke et heelt Herred til Kirken, hvortil Ulfs Kone og Knuds Søster, Estrid, føiede to andre Herreder, saa

at Roeskilde Bispestol ved denne Leilighed blev meget rig. Næste Sommer drog Knud op til Norge, hvor de bestukne Høvdinger strømmede til ham, saa at Oluf saae sig nødt til at flygte. Efterat Knud derpaa uden Modstand var hyldet som hele Norges Konge, indsatte han sin Søstersøn, Hagen Erikssen, en Søn af Erik Jarl, til Høvding over Norge; men da denne kort efter døde, aabnedes derved Veien til Norges Throne for Svend, som var en Søn af Knud og hans første Kone Alfifa. Oluf kom vel endnu engang tilbage understøttet af svenske Hjælpetropper, men faldt ved Stiklestad for sine oprørske Undersaatters Sværd (1030). Svend, som lod sig lede af sin uforstandige Moder, gjorde sig imidlertid snart forhadt ved sine haarde Love og sin ukloge Regjering, og, da et mægtigt Parti af Misfornøiede havde indkaldt Oluf den Helliges Søn, Magnus den Gode, maatte han opgive sit kortvarige Herredømme. Saaledes begyndte det store Rige, der kun holdtes samlet ved Knuds Kraft og Klogskab, ikke ved noget indre Baand, allerede i hans levende Live at adsplittes. Kort efter, Aar 1035, døde Knud den Store, kun 40 Aar gammel, den mægtigste Konge, der nogensinde havde hersket i Norden. Af Udseende var Knud en smuk Mand, lysladen, med langt fagert Haar, skjønne Øine og en Ørnenæse. Naar det gjaldt om at opnaae sine Hensigter, forsmaaede han intet Middel, selv det uretfærdigste, og flere Snigmord plættede hans Minde; men Ingen kan nægte ham Berømmelse for en mægtig Herskeraand, der forstod at forene og sammenholde saa store Lande, og en sjælden Klogskab til at beherske Omstændighederne og vende dem til sin Fordeel.

Ved Knud den Stores Død opholdt hans Søn med hans første Dronning Alfifa, Harald Harefod eller den Letfodede, sig i England, og blev, uagtet alle Emmas Bestræbelser for at skaffe sin Søn, Hardeknud, Thronen, tagen til Konge af de Engelske. Hardeknud derimod, som befandt sig i Danmark, blev her kaaret til Konge. Krigen med Magnus den Gode af Norge i Anledning af Svends Fordrivelse blev fortsat efter Knud den Stores Død, og begge Hærene stode færdige til at angribe hinanden ved Gotaelven (1036), da

der blev mæglet Forlig mellem de unge Konger. Ifølge heraf skulde der herske bestandig Fred mellem Danmark og Norge, og, naar den ene af Kongerne døde sønneløs, skulde den Længstlevende arve hans Rige. Denne mærkelige Overeenskomst var ikke et Værk af Kongerne, der ikke saaledes kunde skalte og valte med deres Lande, men, som der ogsaa berettes, af Folket og Høvdingerne, der vare forsamlede i begge Hærene. Ønsket efter at komme til England og atter forene dette Rige med Danmark bidrog vel meest paa de Danskes Side til, at dette Forlig kom istand. Opholdt ved andre Sager drog Hardeknud dog først til England 1039, hvor hans Halvbroder Harald just var død, kort før hans Ankomst. Hardeknud forenede nu atter England med Danmark, men døde (1042) efter en lidet mærkelig og lidet hæderlig Regjering i et Drikkegilde, hvorpaa Ethelreds Søn **Edvard** blev valgt til Konge i England, og Forbindelsen mellem dette Rige og Danmark for stedse ophævet. Det var ikke at vente, at Danmark længe skulde kunne hævde Herredømmet over det langt folkerigere og mægtigere England, og en længere Vedvaren af Foreningen havde maaskee heller ikke været ønskelig, da Danmark uden Tvivl i Tidens Længde vilde have kommet til at spille en endnu mere underordnet Rolle ved Siden af det større Rige, end allerede var Tilfældet under Knud den Store. Varigere og vigtigere end selve Foreningen var den Sæd til høiere Kultur, som derved forplantedes til Danmark.

Andet Afsnit,

fra 1042 til 1157.

---

1. Magnus den Gode. Svend Estridsen. Kamp med Harald Haardraade. Tog til England. Venderne. Kirkevæsenet. Erkebisp Adelbert. Adam af Bremen. Thronfølgen. Harald Hein. Knud den Hellige. Præstevældens Opkomst. Oluf Hunger.

Efter Hardeknuds Død tilegnede **Magnus den Gode** sig i Følge Forliget ved Gøtaelven Danmarks Rige, og, skjøndt

de Danske, som nylig havde hersket over England og Norge, nødigen adløde en fremmed Fyrste, maatte de dog finde sig deri, da Magnus havde en Deel af de fornemste Mænds Børn til Gidsler, og den mandlige Kongelinie desuden var uddød med Hardeknud. Men paa Qvindesiden levede endnu en Efterkommer af Knud, nemlig **Svend**, en Søn af Ulf Jarl og Knuds Søster **Estrid**, derfor sædvanlig kaldet **Svend Estridsen**. Da han i England hørte den Forandring, som var foregaaet i Danmark, ilede han til Norge, hvor det lykkedes ham at vinde Magnus den Godes Yndest, saa at han gjorde ham til Jarl over Danmark. Forgjæves fraraadede Magnus's Fosterfader, den gamle erfarne Høvding **Einar Tambeskjælver** dette Skridt, i det han sagde: „For stor en Jarl, for stor en Jarl, min Fosterson!" Men snart fik Magnus Aarsag til at angre sin Uforsigtighed; thi, da Svend kom til Danmark og mærkede Folkets Kjærlighed til den gamle Kongestamme og Misfornøielsen med Nordmændenes Herredømme, kunde han ikke modstaae den Fristelse til at bemægtige sig Regjeringen, som Omstændighederne frembøde, og lod sig vælge til Konge paa Viborgthing. Paa Efterretning herom kom Magnus over til Jylland med en mægtig Hær og Flaade, hvorved Svend blev nødt til at flygte til Sverrig; men understøttet af sin Ven, den svenske Konge **Anund Jakob**, kom han tilbage og fik snart et stort Parti. Magnus drog paany imod ham; men, da han hørte, at de røverske Vender vare faldne ind i Landet og trængte frem lige til Ribe, foretrak han høimodigen at bekjæmpe Rigets Fjender, forend han gik imod sin personlige Modstander. Han erhvervede sig stor Berømmelse ved at slaae de mange Gange talrigere Vender i et blodigt Slag paa **Lyrskovshede** og drog derpaa imod Svend, som atter maatte vige. Magnus underkastede sig derpaa anden Gang Danmark; men Svend fornyede oftere Kampen og understøttedes af Folkets Kjærlighed, skjøndt han altid var uheldig.

Magnus fik imidlertid en ny og farlig Fjende i sin Farbroder **Harald Haardraade**, der var kommen hjem fra fremmede Lande, hvor han længe havde tumlet sig og erhvervet

store Rigdomme. Han forlangte, at Magnus skulde afstaae ham Halvdelen af Norge, og, da dette blev afslaaet, indgik han Forbund med Svend. Lykken syntes nu at ville blive denne gunstigere; men det varede kun kort; thi Magnus fandt det klogest at give efter for sin Farbroders Fordring, og Svend maatte nu atter flygte til Sverrig. Imidlertid døde Magnus ikke længe efter (1047), og Udsigterne bleve nu lysere for Svend; thi Magnus havde før sin Død erklæret ham for sin retmæssige Efterfølger i Danmark, og Harald var ikke yndet af de norske Høvdinger. Imod sit Ønske maatte Harald forlade Danmark for at ledsage Magnus's Lig til Norge, da den mægtige Einar Tambeskjælver erklærede, „at han hellere vilde følge Magnus død end nogen anden Konge levende." Da Svend fik Efterretning om Magnus's Død, stod han just i Begreb med for stedse at begive sig bort fra Danmark og opgive den haabløse Kamp; men nu svor han høitideligen, at han aldrig vilde forlade de Danske, og enten vinde Danmark eller lade sit Liv. Dog maatte han udholde en syttenaarig Kamp med den stridbare Harald, hvori han vel som oftest var uheldig, men dog aldrig tabte Modet. Næsten hver Sommer kom Harald Haardraade med sin Flaade ned til Danmark, hærjede Kysterne og plyndrede Kjøbstæderne, der laae nærmest ved Havet og Fjordene. Dog lykkedes det engang Svend Estridsen med en større Flaade at overrumple Harald under Læssø, just som han vendte tilbage fra et saadant Tog, paa hvilket han endog havde plyndret og brændt den rige Handelsstad Hedeby eller Slesvig. Men Harald frelste sig ved List. Han befalede sine Folk at kaste det tagne Bytte overbord, for derved at opholde den forfølgende Fjende. Men, da de Danske paa Svends Opfordring ikke lode sig standse herved, lod Harald de fangne Mænd og Qvinder kaste i Havet. Nu bød Svend sine Folk først frelse deres Landsmænd, som vare stædte i Livsnød; og, medens dette skete, undkom Harald. En anden Gang var Harald dragen med en Flaade ind i Liimfjorden og foer frem plyndrende Landet til begge Sider. Men nu kom Svend over ham, og Harald, som kun havde nogle faa Skibe, kom i den største Fare. Men han

var ikke raadvild. Efter at have udlosset det meste Gods af Skibene, lod han dem trække over den smalle flade Landtunge ved Harboore, som den Gang skilte Liimfjorden fra Vesterhavet, og undslap saaledes. Det sidste og største Slag i den langvarige Feide mellem Svend og Harald forefaldt under Halland ved Nisaa (1062). Flaaderne kjæmpede en heel Nat; Svend Estridsen stred med sædvanlig Tapperhed, men ogsaa med sædvanlig Vanlykke. Hans Flaade adsplittedes, og selv kom han i yderste Fare for enten at miste Livet eller falde i Fangenskab. Sin Frelse skyldte han den norske Jarl Hagen Iversen, der tidligere havde været i hans Tjeneste. Han skaffede Kongen en Baad, der bragte ham i Sikkerhed til Land. Endelig sluttedes Fred mellem Kongerne (1064), hvorpaa Harald drog til England for at erobre dette Rige, men faldt her 1066.

De 12 Aar, som Svend Estridsen dernæst regjerede, anvendte han til at udbrede Oplysning og Kultur blandt sine Undersaatter, befæste Christendommen og læge de dybe Saar, som en to og tyveaarig ødelæggende Krig (1042—1064) havde tilføiet Riget. I disse fredelige Sysler afbrødes han kun en kort Tid ved Erobringsplaner paa England, hvilket skjønne Land han ikke kunde slaae af Tankerne, skjøndt Normannen **Vilhelm Erobrer** nu sad saa fast paa Thronen, at han ikke let lod sig rokke. De Danske gjorde et Par Tog derhen og bemægtigede sig paa det ene nogle faste Pladser, men bleve snart fordrevne deels ved Magt deels ved Bestikkelse af Anførerne; thi Vilhelm forstod ligesaa godt at bruge Guldet som Jernet. Mere forstyrrende end disse Krigstog til Udlandet vare Feiderne med Venderne, som i hele Svends Regjering plagede Danmark med deres Søroverier, og i fuldt Maal gjengjældte, hvad de Danske i ældre Tider havde forbrudt mod andre Folk. Disse røverske Folk boede langs Østersøens Kyster lige fra Danmarks Grændser til den finske Bugt. Nærmest Eider fandtes **Wagrer**, derpaa fulgte **Obotriter** i det Meklenborgske og efter dem de farligste og mægtigste blandt dem Alle, **Wilzerne**, indtil Oder; paa hiin Side Oder boede andre ligesaa røverske slaviske Folk heelt op til Estland. De hjemsøgte

alle Nabolandene med Mord og Brand og frygtelige Hærgninger, saa at Kysterne flere Mile ind i Landet forvandledes til øde menneskétomme Ørkener, og deres Mængde var saa stor, at en samtidig Forfatter, Adam af Bremen, fortæller, at, om man end havde den bedste Vind i de danske Belter, kunde man dog ikke undgaae Sørøvere. — Det danske Kirkevæsen ordnedes under Svend Estridsen, som herved efter sin Morbroder Knud den Stores Exempel fornemmelig betjente sig af Englændere. Foruden de allerede bestaaende 5 Bispedømmer i Slesvig, Ribe, Aarhuus, Odense og Roeskilde, oprettedes 4 nye i Viborg og Børglum i Nørrejylland samt i Lund og Dalby i Skaane. Disse tvende Sidste bleve imidlertid (1080) efter Englænderen Henriks Død forenede til et Bispedømme Lund under den værdige Egino, ligeledes en Englænder, ved hvis nidkjære Bestræbelser Blekingen og Bornholm først bleve christnede. Kirkernes Antal blev ligeledes betydelig forøget, og det angives, at der under Svend Estridsen vare 300 Kirker i Skaane, 150 paa Sjælland, 100 paa Fyn, for største Delen af Træ.

Skjøndt en Ven af Geistligheden, kunde Svend dog ikke undgaae en hæftig Strid med den myndige og herskesyge Ærkebisp Adelbert i Hamborg, der havde Tilsyn med den nordiske Kirke. Han vilde have Kongen til at ophæve sit Ægteskab med sin forrige Kones Stifdatter Jutta, hvilket han erklærede for ulovligt, og paa Kongens Vægring tilskrev han ham et truende Brev, hvori det blandt andet hedder: „Hvis Du med din kongelige Magt, som er en sand Afmagt, vil staae os imod, da skal der blive prædiket Korstog imod Dig, og Du skal som et raadent Lem blive afskaaren af Christi og hans Kirkes Legeme." Kongen truede med at afbrænde Hamborg, men gav tilsidst efter og skilte sig ved Jutta. Disse Stridigheder, tilligemed det Ubehagelige i at være afhængig af en fremmed Bisp i Kirkens Styrelse, vakte hos Svend Ønsket om at faae et Ærkesæde oprettet i hans eget Rige. Han drev vedholdende Underhandlinger derom med 4 Paver efter hverandre, og netop for at lette Opnaaelsen af dette Ønske oprettede han de mange Bispedømmer. Under den sidste af

disse Paver, **Gregor den Syvende**, med hvem han stod i venskabelig Brevvexling, var han nærved at naae sit Ønske, da Døden bortrev ham, og Sagen henfaldt i en Deel Aar. Stridighederne med Erkebisp Adelbert viste, hvorvidt den geistlige Anmasselse allerede dengang vovede at gaae. Fra en skjønnere Side fremtræder den kirkelige Myndighed som et Baand paa verdslig Tøilesløshed, der troede sig Alt tilladt, i Begivenheden med Kongens Ven, Bisp Vilhelm, i Roeskilde, en Englænder af Fødsel. I Hidsighed havde Svend Nyaarsmorgen ladet en Deel Mænd, som Aftenen forhen havde tilladt sig fornærmelige Udtryk mod ham, dræbe i Roeskilde Kirke. Da Kongen siden kom for at gaae ind i Kirken, stillede Bisp Vilhelm sig imod ham, kaldte ham en Morder, der havde besmittet Guds Huus med Blod og satte ham i Band, det første Tilfælde af denne Art i Danmark. Vagten trak Sværdet for at støde Bispen ned; men, da han blev staaende ubevægelig, blev Svend rørt, vendte hjem og kom tilbage til Kirken ifort grove Klæder, som en bodfærdig Synder. Nu gik Vilhelm ham imøde, løste ham af Banden og førte ham ind i Kirken, til hvilken Kongen i denne Anledning skjænkede et halvt Herred. Bisp Vilhelm vedblev siden at staae i det inderligste Venskabsforhold til Kong Svend, og Sagnet tilføier, at han ikke overlevede dennes Død. Da nemlig det kongelige Lig nærmede sig Roeskilde, gik han det imøde og bad Gud, at nu ogsaa hans Dage maatte endes. Han døde samme Dag og blev begravet ved Siden af Kongen i Roeskilde Kirke (1074 eller 1076).

Svend Estridsen besad en for sin Tid ualmindelig Dannelse, som han havde erhvervet deels ved Reiser i fremmede Lande, deels ved Omgang med lærde Mænd. Han forstod Latin og var vel bevandret i Fædrelandets Historie, hvilket kom Efterverdenen til Gode: thi den for nævnte **Adam**, Kannik i Bremen, der nød Kongens fortrolige Venskab, erholdt af ham vigtige Efterretninger om Danmark, som han optog i sin **bremiske Bispekrønike**. Den samme Mand har ogsaa leveret en Beskrivelse af Danmark, der indeholder mange Bidrag til Oplysning om Landets Tilstand paa Svend Estrid-

sens Tid. „Jylland," siger han, „er ufrugtbart, fuldt af Skove og øde Heder, kun dyrket i de Egne, som ligge op til Floder; Kysten er ubeboet af Frygt for Sørøvere; men hvor Havet skyder sig ind, ligge store Stæder. Fra **Slesvig**, som og kaldes **Hedeby**, udgaae mange Skibe til Sverrig og Rusland og Landene ved Østersøen; fra **Ribe** seiles til Friisland og Saxen og især til England. **Fyn**, hvorpaa den store Stad Odense ligger, er ligesom de omliggende smaae Øer meget frugtbart paa Sæd. **Sjælland**, hvis største By er **Roeskilde**, de Danskes Kongesæde, er berømt saavel for sine tappre Mænd som sin rige Afgrøde. Her er meget Guld, som samles ved Sørøveri; thi selv de Sørøvere, som de kalde **Vikinger**, men vi Askomanner, betale en Afgift til Kongen af Danmark for at have Tilladelse til at plyndre; men ofte misbruge de denne Frihed, som de have faaet imod Fjenderne, til at røve fra deres Egne. **Skaane** er det smukkeste danske Landskab; det har stridbare Folk, overflødig Sæd, er rigt paa Handelsvarer og fuldt af Kirker."

Svend Estridsen efterlod sig en stor Mængde deels ægte deels uægte Sønner, af hvilke fem Brødre efter hverandre bestege den danske Throne, saaledes at flere Gange den sidstregjerende Konges Sønner tilsidesattes for hans Brødre. Denne mærkelige Orden i Thronfølgen, der indeholder en Afvigelse fra det, som ellers var det Sædvanlige, nemlig at Folket, naar den afdøde Konge efterlod mandlig Afkom, valgte den ældste Søn til hans Efterfølger, lader sig imidlertid tilstrækkeligen forklare af et Sammenstød af tilfældige Omstændigheder. Iøvrigt var Regjeringen ingenlunde arvelig. I Oldtiden, omtrent til Harald Blaatands Dage, var rigtignok Hensynet til Slægtskabet overveiende; men selv da behøvedes Folkets Samtykke og Anerkjendelse, for at den paa Arveretten grundede Adkomst til Thronen kunde faae sin fulde Gyldighed. Længere hen i Middelalderen fik Folkets Valgret stedse friere Spillerum, og Hensynet til Slægtskabsforholdet traadte mere i Baggrunden. Den frie Benyttelse af Valgretten afstedkom imidlertid store Uordener, idet en Mængde Prindser, der vare nærmere eller fjærnere beslægtede med den herskende Konge-

stamme, stiftede Partier, ved hvis Hjælp de bleve valgte til Konger over en Deel af Riget. For at forebygge de blodige Borgerkrige, som vare en uundgaaelig Følge af en slig Tingenes Orden, søgte Kongerne fra Valdemar den Førstes Tid at faae deres ældste Søn udvalgt til Thronfølger og kronet, medens de selv levede. Dette var vel en Anerkjendelse af Folkets Valgret; men tillige en Indskrænkning i dens frie Brug. Alligevel blev Danmark senere et fuldkomment Valgrige, — om man end i Valget sædvanlig holdt sig til den regjerende Familie, — men det blev nu i Hovedsagen Adel og Geistlighed, som kom til at udøve Valgretten. Qvinder vare udelukkede fra Thronfølgen; men derimod havde de Prindser, som nedstammede gjennem Qvindelinien, Krav paa at blive valgte, naar Mandslinien var uddød. Paa denne Maade besteg Svend Estridsen Thronen, og i senere Tider Margretes Søn **Oluf**, **Erik af Pommern**, **Christoffer af Bayern** og **Christiern den Første**. — Valget skete paa et almindeligt Thing eller **Dannehof**, som sædvanlig holdtes i Sjælland paa Isøre ved Isefjord, stundom ved Viborg i Jylland. Den Valgte gaves Kongenavn af en **Bonde** og blev derpaa under Vaabengny udraabt til hele Landets Konge, men maatte dog siden reise omkring til **Landsthingene** for at lade sig hylde i hver Provinds. Saadanne Thing holdtes paa **St. Libbers Høi** ved Lund i Skaane, i Sjælland ved **Ringsted** eller **Vordingborg** (**Ørething**), i Nørrejylland ved Viborg paa **Dannerliung** og i Sønderjylland paa **Urnehovedthing**.

Efter Svend Estridsens Død var Folket deelt mellem hans to Sønner **Harald** og **Knud**, hvilken Sidste, skjøndt yngre, havde et stort Parti for sig formedelst sine personlige Egenskaber og den Tapperhed, hvormed han havde værnet om Riget mod Vendernes Overfald. Dog seirede Harald især ved sin Svigerfaders, den mægtige Jarl **Asbjørns** Indflydelse. Hans korte Regjering er kun mærkværdig ved den Forandring, som foregik i Retspleien og Lovgivningen. Hidtil havde nemlig Anklagerens Ed understøttet af Vidner været tilstrækkelig til at fælde den Anklagede, hvis han ikke vilde underkaste sig Tvekamp eller Jernbyrd; men nu blev det

denne tilladt at rense sig ved Ed, som bekræftedes ved Mededsmænd. Denne Forandring i Retspleien gjorde Harald meget yndet, og hans Bestemmelser bleve Folket saa kjære, at de følgende Konger ved deres Regjeringstiltrædelse maatte bekræfte dem. Iovrigt synes Harald at have været en mild, men tillige svag Regent, som derfor fik Tilnavnet **Hein**, der betyder en blod Steen.

Efter Haralds Død (1080) besteg hans Broder, **Knud den Hellige**, uden Modsigelse Thronen. Skjøndt han besad mange gode Egenskaber, var han dog hverken yndet af Folket eller de Store, og kom strax i Begyndelsen af sin Regjering i Strid med Hallandsfarerne og Skaaningerne, fordi de nægtede at gjøre de mange Ægter og Arbeider, som han fordrede af dem. Men han vidste at bringe dem til Føielighed ved at true dem med at udelukke hine fra de store Egeskove, hvori deres Svinehjorde fandt Næring, og disse fra Fiskeriet i Sundet, idet han beraabte sig paa, at Skove og Almindinger, Fjorde og Sunde tilhørte Kongen. Skjøndt Christendommen allerede en Tid havde været indført i Danmark, blev dog Søroveriet endnu drevet i Smug af Mange, især i afsidesliggende Egne. Et mærkeligt Exempel herpaa var den mægtige Høvding **Egil Ragnarsen** paa Bornholm, sædvanlig kaldet **Blod-Egil**, fordi han engang efter Kampens Hede havde stillet sin Tørst ved at drikke de Faldnes Blod. Knud den Hellige, der havde fattet den Beslutning at gjøre Ende paa det barbariske Søroveri, havde gjentagne Gange advaret Egil; men, da denne ikke vilde lade sin gamle Vane fare, drog Kongen over til Bornholm, bemægtigede sig Egils Person og lod ham uden Naade hænge. Denne Handling, skjøndt retfærdig, vakte stor Misfornøielse blandt en Deel af Folket, der endnu var besjælet af Oldtidens Vikingeaand og ikke kunde indsee det Strafværdige i Søroveri; men især bleve Egils mange mægtige Venner og Slægtninge bittre Fjender af Kongen. Knuds Bestræbelser gik overhoved ud paa at formilde de Danskes Sæder og udbrede større Kultur og borgerlig Orden i Danmark. Han viste derfor megen Godhed for de Fremmede, som nedsatte sig i Landet og arbeidede med Iver

paa at afskaffe den fra Hedenskabet arvede Trældom. Ved Standsningen af Søroveriet, der havde tilført Landet en saa betydelig Mængde Trælle, forberededes Trældommens Ophør; men især virkede Christendommen, der lærte alle Menneskers lige Rettigheder, velgjørende i denne Henseende, og jo mere dens Aand blev virksom i Folket, desto mere maatte hiin stygge Levning af Hedenskabet fortrænges. Geistligheden ivrede bestandig mod Trældommen som Noget, der var vederstyggeligt for Gud, og anbefalede Løsgivelse som et Gud velbehageligt Offer, hvorfor ogsaa Mange paa Dødsleiet eller ved andre Leiligheder skjænkede deres Trælle Friheden „for at efterfølge Gud" — saaledes udtrykte man sig — „der har befriet alle Mennesker fra Trældom; thi da Christus blev solgt, løste han alle Mennesker." Saa rodfæstet var imidlertid Trældommen, at flere Aarhundreder hengik, inden den fuldkommen udryddedes. Den synes tidligst at være forsvunden i Kjøbstæderne; men paa Landet fandtes der i enkelte Egne Spor af den endnu i Begyndelsen af det 14de Aarhundrede. Knud den Hellige tillægges den Fortjeneste ikke blot at have staaet Geistligheden bi i dens Bestræbelser for at faae Trældommen afskaffet, men ogsaa at have forbedret de Frigivnes Kaar og givet dem lige Rettigheder med Fribaarne.

Medens Knud den Hellige stod paa en spændt Fod med Almuen og Høvdingerne, idet han stræbte at indskrænke hiins gamle Friheder og at bringe disses Uregjerlighed og Tøilesløshed inden for lovbunden Ordens Grændser, fremmede han af al Magt Geistlighedens Indflydelse og søgte heri en Støtte mod de andre Stænder. Han selv var af Naturen meget from, iagttog nøie Festdagene, fastede ofte og anstillede strænge Bodsøvelser, hvori han undertiden skal være gaaet saavidt, at han lod sig hudflette af sine Hofpræster. Mod Fattige, Kirker og Klostre viste han kongelig Gavmildhed, hvorpaa især den under ham opførte prægtige Domkirke i Lund modtog store Beviser. Den katholske Kirke havde i dette Aarhundrede, i hvilket den kraftige Pave, **Gregor den Syvende**, regjerede, over hele det øvrige Europa naaet en overordentlig ikke blot geistlig, men ogsaa verdslig Magt, for hvilken Folk og Kon=

ger maatte bøie sig. I Danmark havde de Geistlige i meer end halvandet Hundredaar maattet kjæmpe for blot at taales; men, da Christendommen først var bleven grundfæstet og almindelig indført, voxte deres Anseelse og Magt hastigen, og deres Fordring paa at nyde de samme Rettigheder her som i andre christne Lande syntes baade billig og naturlig. Under den herskende Toilesløshed i hiin Raahedens Tidsalder følte Folket Trang til en Støtte mod Vilkaarligheden og kastede sig i Armene paa Kirken, der hævdede Retfærdigheden mod Jordens Mægtige og gav den Undertrykte et Tilflugtssted mod Voldsmandens Forfølgelser. Ved det hemmelige Skriftemaal blev Geistligheden Herre over Samvittighederne, og i Udelukkelsen fra den offentlige Gudstjeneste og Nadverens Nydelse besad den et Middel til at tvinge de Gjenstridige, som i en from Tidsalder maatte være af mægtig Virkning. Gavmildhed mod Kirken og Ærbødighed for Geistligheden hørte med til Troeslærdommene og betragtedes som det høieste Beviis paa Fromhed, ligesom Ulydighed mod Kirken for den høieste Synd. Intet Under derfor, at Folk og Konger kappedes i Gavmildhed mod Kirken og geistlige Stiftelser og overøste dem med Privilegier, der baade skaffede Rigdom og Anseelse. Saaledes begunstiget af Tidens Aand og Omstændighedernes Trang opnaaede Kirken et Formynderskab over Staten, der virkede velgjørende, saalænge denne endnu stod paa et lavt Trin af Udvikling og ikke var istand til at værne om den fremspirende Kultur eller hævde Lovenes Herredømme, men siden, da Staten var bleven myndig, blev høist fordærveligt. Paa den Grundvold, som Knud den Store havde lagt til Geistlighedens Magt, byggede Svend Estridsen videre; men under Knud den Hellige indtræder Vendepunktet i Præstevældens Udvikling. Han hævede Geistligheden til den høieste Stand i Riget, idet han gav Bisperne Rang med de fornemste verdslige Herrer, Hertuger og Prindser; han fritog den for at staae under de almindelige Domstole i geistlige Sager, hvilket siden under Kong Niels udvidedes til Sager af hvilkensomhelst Natur, saa at en Geistlig i intet Tilfælde kunde indstævnes for en verdslig Domstol; ja senere blev endog Verds-

lige inddragne under den kirkelige Domstol i visse saakaldte geistlige Sager, som Ægteskabsbrud, Meened, Aager o. s. v. Geistligheden fik endvidere Sagefaldsret, eller Ret til at hæve de Bøder, som faldt paa dens Godser, hvilket var en saare betydelig Indtægt paa en Tid, da de fleste Straffe bestode i Pengebøder. Endelig søgte Knud ogsaa at indføre **Tienden**, hvoraf en Trediedeel skulde tilfalde Bispen, en Trediedeel Præsten, og Resten anvendes til Kirkernes Vedligeholdelse og Gudstjenestens Fornødenheder; men dette Forsøg strandede paa Folkets afgjorte Uvillie mod dette byrdefulde Paalæg og kostede Knud omsider Livet.

Knud den Hellige, der var ligesaa tapper og krigerisk som from, havde besluttet at gjøre et Tog til England for at gjenoprette de Danskes Herredømme og hævne det Tab, de havde lidt paa de to uheldige Tog under Svend Estridsen, hvori han selv havde deeltaget. Understøttet af sin Svoger **Oluf Kyrre** i Norge og sin Svigerfader Grev **Robert** af Flandern, samlede han en Flaade paa 1000 Skibe i Liimfjorden; men, da Kongen, opholdt ved andre Sager, blev temmelig længe borte, skiltes Flaaden ad, og Krigsfolket, som maatte underholde sig paa egen Bekostning, drog hjem. Knuds egen Broder **Oluf** og nogle andre Høvdinger, som maaskee vare bestukne af **Vilhelm Erobrer**, der endnu regjerede i England, skulle have næret Folkets Utilfredshed og bidraget til, at de toge denne ulovlige Beslutning. Saasnart Knud erfarede, hvad der var skeet, lod han sin Broder sende i Lænker til Flandern og reiste derpaa omkring til Thingene for at klage over sine ulydige Ledingsmænd. Bønderne erkjendte deres Brøde og bade Kongen selv bestemme Straffen. Knud, som nu troede at have faaet en forønsket Leilighed til at indføre Tienden, foreslog Bønderne tvende Vilkaar, enten at betale svære Bøder eller at underkaste sig Tienden; men disse vilde hellere bære et forbigaaende, om end meget trykkende Onde, end paadrage sig og Efterkommerne en evigvarende Trældom, som de kaldte Tienden. Bøderne bleve nu inddrevne ikke blot med Strænghed, men endogsaa med den største Uretfærdighed, idet de kongelige Fogeder forfalskede Vægten, hvormed Sølvet

skulde veies. Paa samme Tid drog Kongen med et talrigt Følge omkring i Landet og plagede Bønderne med overdrevent Gjæsteri. Da Kongen kom til de fattige Vendelboer, udbrød et aabenbart Oprør, som snart udbredte sig over hele Nørrejylland. Kongen flygtede over til Fyn; men Oprørerne satte efter ham og naaede ham i Odense, hvor han havde indesluttet sig i St. Albani Kirke tilligemed de Mænd, som vare blevne ham troe. Knud selv undlod alt Forsvar og nedkastede sig i Bøn foran Alteret; men hans Brødre, **Erik** og **Benedikt**, forsvarede ham med største Tapperhed. Bønderne stormede frem mod Kirken, idet de raabte: „Hvor er Knud, den Gud forhadte Mand? Lad ham vise sig! hvorfor skjuler han sig? Længe har han baaret Avindskjold mod os Danske; det er paa Tide, at der bliver gjort Ende derpaa!" Andre raabte, idet de huggede løs paa Kongens Forsvarere: „Nu skal jeg betale Dig min Ko, Knud Konge, nu min Oxe, nu min Hest!" Endelig lykkedes det Oprørerne at trænge ind i Kirken; Knud den Hellige myrdedes foran Alteret, Benedikt faldt i Kampen; men Erik banede sig Vei ud igjennem Fjenderne (1086).

Knud den Hellige er den første og sidste danske Konge, der er omkommen i noget almindeligt Folkeoprør. Han faldt som et Offer for den nye Tingenes Orden, som begyndte at gjøre sig gjældende i Danmark, men som han paa en altfor voldsom og ubesindig Maade søgte at fremme.

Efter Knuds Død skikkede man Sendebud til Flandern for at hente Oluf tilbage; men han slap først ud af sit Fangenskab, da Broderen Niels paatog sig at være Gidsel for en Løsesum af 10,000 Mark Sølv, som man ikke strax kunde udrede. Han regjerede i 9 Aar (1086—1095); men der indtraf intet andet Mærkeligt under hans Regjering end en stor Hungersnød, hvoraf han fik Tilnavnet **Hunger**. Skjøndt Misvæxt og Dyrtid herskede til samme Tid over hele Europa, undlod Geistligheden dog ikke at fremstille det som en Straf for det ugudelige Mord paa den hellige Knud. Tillige begyndte der at komme Rygter i Omløb om de Mirakler, der

skete ved hans Grav; men det varede længe, inden Almuen kunde overtale sig til at troe paa den forhadte Konges Hellighed.

---

2. Erik Eiegod. Ærkebisp Liemar. Reise til Paven. Knud den Helliges Skrinlæggelse. Pilegrimsreise. Gilder. Borgerstandens Udvikling. Opkomst af Kjøbstæder. Niels. Ærkesæde i Lund. Celibat. Knud Lavart. Magnus Nielsen. Slag ved Fodevig. Erik Emune. Bisp Eskil Erik Lam. Venderne. Borgerkrig. Vetheman. Keiser Frederik Rødskjægs Indblanding i Danmarks Anliggender. Rigets Deling. Slag paa Gradehede.

Erik med Tilnavn **Eiegod**, d. e. den altid Gode, den evig Gode; der allerede som Prinds havde erhvervet sig almindelig Kjærlighed ved at antage sig Folkets Sag paa Thinge mod sin hæftige Broder Knud og ved den Tapperhed, hvormed han havde bekjæmpet Rigets Fjender, besteg Thronen efter Olufs Død (1095 -1103). Han agtede Folkets gamle Ret til at bestemme Krig og Fred og foretog sig Intet af Vigtighed uden at have spurgt Folket om dets Samtykke. Paa Folkeforsamlingerne var han ligefrem mod Enhver, talede med de Tilstedeværende om deres huuslige Stilling og bad dem ved Afskeden hilse Kone og Børn. Han var tillige veltalende, og hans Stemme var saa klar og gjennemtrængende, at han kunde høres af Enhver paa Thinge, selv af dem, der stode længst borte. Den Omstændighed, at Hungersnøden ved hans Thronbestigelse strax blev afløst af frugtbare Aaringer, bidrog ogsaa meget til at forøge hans Yndest hos Folket. Han søgte at gjøre Ende paa Vendernes Sørøveri og foretog sig flere heldige Tog imod dem. Paa et af disse Tog, paa hvilket dog Kongen ikke selv var med, bleve Venderne til Blodhævn for en Broder til Høvdingen Skjalm **Hvide**, som de havde myrdet, behandlede med næsten utrolig Grusomhed. Da dette i Forbindelse med andre Omstændigheder havde bragt Kongen i en hæftig Tvist med Ærkebisp Liemar af Hamborg, der endog skal have sat ham i Band, vaagnede den Tanke hos ham at fornye sin Faders, Svend Estridsens Bestræbelser for at skaffe Danmark en egen Ærkebisp og befrie det fra Afhængighed af Ærkesædet i Hamborg eller **Bremen** (thi efter

denne By, hvor Ærkebisperne jævnligen opholdt sig, begyndte man nu at benævne Stiftet). Hermed forenede han det Ønske at faae sin Broder Knud kanoniseret eller erklæret for Helgen. Den vigtigste Grund hertil var uden Tvivl Kjærlighed til den dræbte Broder, som han selv havde forsvaret mod den rasende Mængde; muligen tænkte han ogsaa at gjøre den kongelige Person helligere og ærværdigere, naar den myrdede Knud blev optagen i Helgenernes Tal. Desuden havde paa den Tid de fleste Lande deres Nationalhelgen, hvorved Indbyggerne sparede store Summer, som ellers anvendtes til kostbare Pilegrimsreiser til fremmede Helgener. Erik Eiegod gjorde derfor i dette Øiemed selv en Reise til Pave **Urban den Anden** (1098), som dengang opholdt sig i Bari i Nedreitalien og fandtes meget villig til at opfylde Kongens Ønsker. Der berettes, at Erik Eiegod var saa kyndig i fremmede Sprog, at han paa denne lange Reise igjennem saa forskjellige Lande ikke behøvede nogen Tolk. Efter Knud den Stores Exempel indrettede Erik et Herberge i Italien udenfor Staden Placenza for Pilegrimme fra alle Nordens Lande, og grundede en lignende Stiftelse i Byen Lucca, hvortil han lagde saa meget Gods, at nordiske Reisende kunde nyde fri Pleie og Beværtning. Nogen Tid efter hans Hjemkomst bleve Knud den Helliges Been med stor Høitidelighed optagne af deres hidtilværende Gjæmme og skrinlagte i den prægtige St. Knuds Kirke i Odense. Denne By tiltog derved betydeligen, da Andægtige ikke blot fra Danmark, men ogsaa fra fremmede Lande strømmede til den berømte Helgens Grav i Haab om Helbredelse for de sjælelige og legemlige Onder, hvoraf de lede. Det andet Maal for Eriks Reise, Oprettelsen af et Ærkesæde i Danmark, blev ikke naaet under hans Regjering; thi endnu inden den pavelige Bulle om dette Anliggende var kommen til Danmark, havde han begivet sig paa en Pilegrimsreise til Jerusalem for at afsone et Drab, som han, rimeligviis i Drukkenskab, havde begaaet paa 4 af sine Hoffolk. Han tilkjendegav Folket sin Beslutning paa Viborgthing, idet han takkede dem for den Troskab og Kjærlighed, de hidtil havde beviist ham. Folket bad ham med Taarer at afstaae fra sit Forsæt og hellere stræbe at forsone Gud ved at

regjere sit Folk vel end ved at foretage Reiser til fjærne Lande; ja det tilbød endog at løskjøbe Kongen fra hans Løfte ved Trediedelen af deres Gods; men Erik var ubevægelig. Han begav sig paa Reisen, men døde uden at have seet det hellige Land paa Øen Cypern (1103). Faa Konger have været saa elskede af deres Folk som Erik Eiegod, og ikke mange fortjente det bedre end han.

Knud den Helliges Kanonisation havde vigtige Følger, forsaavidt den gav Anledning til Oprettelsen af egne Broderskaber eller **Gilder**, der stiftedes til hans Ære og sattes under hans Varetægt. **Gilderne** vare Foreninger, der gik ud deels paa gjensidig Hjælp og Understøttelse i Nød og Farer og fælleds Forsvar mod Angreb af Fjender, deels paa at befordre Orden og gode Sæder i den tøilesløse Tidsalder. Disse Samfund bestode baade af Mænd og Qvinder og bestyredes af **Oldermænd** efter egne **Skraaer** eller Love, som Medlemmerne vare edelig forpligtede til at overholde, og have uden Tvivl deres Rod i de i Oldtiden hyppige selskabelige Sammenkomster eller **Gilder**. Dette fremgaaer saavel af Navnets Enshed som deraf, at ogsaa de senere Gilder havde jævnlige Spise- og Drikkelag, hvor Mænd og Qvinder kom sammen til selskabelige Nydelser. Men først ved Christendommen fik Gilderne deres eiendommelige Præg som halv geistlige halv verdslige Foreninger, hvorfor de ogsaa hos forskjellige tydske Folkefærd, som Frankerne og Angelsaxerne forekomme tidligere i denne Skikkelse end hos de Danske, der først bleve bekjendte med Christendommen en Tidlang efter hine Folk. De ældste Gilder havde reent geistlige Formaal, som at holde fælleds Bøn og Gudstjeneste, sammenskyde Gaver til Kirker og Klostre, understøtte Fattige og Pilegrimme, pleie Syge o. s. v.; men af dem udviklede sig snart ved Tidens Trang og Fornødenhed Foreninger, der ogsaa havde Medlemmernes verdslige Velvære og Sikkerhed til Øiemed. Dog beholdt disse mere verdslige Gilder altid et geistligt Præg og vedbleve at staae i Forbindelse med Kirken: de vare indviede til og benævnedes efter visse Helgener, over en afdød Gildebroder holdtes **Vigilier** eller Nattevaagen under Afsyngelse af Psalmer og

Læsning af Bønner, Gilderne bekostede Messer læste til Frelse for den Afdødes Sjæl og skjænkede jævnligen Gaver, især Vorlys, til den Kirke, der var indviet Gildets Helgen. I Danmark ere Gilder maaskee indførte ved Forbindelsen med England, et af disse Samfunds tidligste Hjemsteder, skjøndt det ogsaa er muligt, at de have udviklet sig selvstændigt under lige Forhold og Fornødenheder; men i ethvert Tilfælde lade Gilder sig ikke med Sikkerhed paavise i Danmark før efter Knud den Helliges Skrinlæggelse.

De ved denne Leilighed opkomne verdslige Gilder, som man har kaldet **kongelige**, fordi de vare indviede til Kong **Knud den Hellige** og senere til Hertug **Knud Lavard** eller **Erik Plovpenning**, hvilken sidste vel ikke var kanoniseret af Paven, men dog i Danmark nød en Helgens Ære, kom i stor Anseelse og udbredte sig hurtig. Det Eiendommelige ved dette Slags Gilder bestod i den Beskyttelse, som Medlemmerne tilsagde hverandre mod alle Forurettelser af dem, som vare udenfor Gildet. Blev en Gildebroder dræbt af en Fremmed, var det hele Gildets Sag at inddrive Bøderne for Drabet, og, vægrede Drabsmanden sig ved at erlægge Mandebod, var han hjemfalden til alle Gildebrødrenes Blodhævn, mod hvilken Rang og Magt saa lidet beskyttede Morderen, at man endog har et Exempel paa, at en dansk Konge (Niels) er falden som et Offer for den. Gildet udøvede en udstrakt Dommerrettighed over sine Medlemmer, idet alle Sager mellem Gildebrødrene afgjordes ved Gildets egen Domstol. Blev derimod en Gildebroder anklaget af en Fremmed for den almindelige Ret, vare Brødrene forpligtede til at ledsage ham for Retten og staae ham bi med deres Ed og Vidnesbyrd, og saa anseete vare Medlemmerne af disse Samfund, at i slige Sager een Gildebroders Vidnesbyrd gjaldt ligesaa meget som tre Andres. Den Fare, som herved kunde opstaae for den almindelige Retssikkerhed, hævedes for en Deel derved, at Gilderne kun optoge saadanne Medlemmer, der vare af en uberygtet Vandel, og udstødte dem, der gjorde sig skyldige i vanærende Forbrydelser. Saavel ved disse sidste Bestemmelser som ved den Tugt og Orden, der herskede i Gildeforsamlingerne, virkede Gilderne

i hine raae Tider høist velgjørende og bleve en Støtte for Sædeligheden, saalænge de selv bestode i deres oprindelige Reenhed.

Ikke saa anseete som de kongelige, men dog høist vigtige vare de mindre Gilder. Disse bestode af Haandværkere og Kjøbmænd, som kom sammen i Gildehuset til visse Tider for at spise og drikke og raadslaae om det almindelige Bedste. Til de Bekostninger, som disse Maaltider medførte, maatte hver Gildebroder bidrage sin Andeel, og, da disse Udgifter ikke vare saa ganske ubetydelige, kom Gilderne derved for største Delen til at bestaae af de mere formuende og anseete Borgere. Haandværks- og Kjøbmandsgilderne udøvede ikke en saa udstrakt Dommermyndighed som de kongelige; men dog bleve de fleste Stridigheder, som angik Handel og Næringsveie, først forsøgte bilagte ved Gilderetten, inden de kom for de almindelige Domstole. Nogle Gilder, de saakaldte Kalender, der benævnedes saaledes, fordi Brødrene forsamlede sig den første Dag i hver Maaned (Kalendæ), bestode udelukkende eller dog for største Delen af Præster og andre Geistlige, og beskjæftigede sig kun med kirkelige Anliggender.

Gildernes Væsen og Indretning vil blive endnu mere anskuelig ved at see nogle af de vigtigste Bestemmelser, som indeholdtes i deres Skraaer eller Love: „Naar en Gildebroder ihjelslaaer en anden Gildebroder, da skal han bøde 40 Mark til den Dødes Arvinger og 3 Mark til Gildet og tillige udstødes af Broderskabet med Nidingsnavn. Naar derimod en Gildebroder dræber En, som ikke er i Gildet, og Brødre ere tilstæde, da skulle de hjælpe ham af Livsvaaden. Er han ved Havet, da skulle de skaffe ham en Baad med Aarer og Øsekar, Fyrtøi og en Øxe, og siden hjælpe han sig, som han kan; men behøver han Hest, da skulle de følge ham til Skoven og skaffe ham fri Hest for en Dag og Nat. Er en Gildebroder nærværende, naar en af hans Brødre dræbes, og ikke hjælper ham, da udjages han af Selskabet med Nidingsnavn. Mister Nogen sine Penge, da skal hver Broder ved næste Drikkegilde give ham efter eget Skjøn; afbrænder nogen Broders Huus, eller mister han sit Skib, eller vil han

fare i Pilegrimsfærd, da skal hver Broder give ham tre Penninge. Ingen Broder maa være den anden til Skade i Handel og Vandel med Forkjøb eller paa anden Maade. Bliver nogen Broder farlig syg, og han behover Brødres Hjælp, da skulle de vaage hos ham to og to, indtil det bliver bedre med ham. Døer han, skulle 4 Brødre holde Vagt ved Liget, og alle Gildebrødrene skulle give et Bidrag til hans Begravelse, ledsage Liget og bære det til Graven." Desuden vare mange andre Bestemmelser, der sigtede til at forebygge Skjældsord, Slagsmaal, Drukkenskab og anden uhovisk Opførsel ved Gildeforsamlingerne. I **Odense, Slesvig, Ribe, Flensborg, Malmø, Lund, Skanør** nævnes de tidligste Gilder; men det varede ikke længe, inden de vare udbredte næsten over alle Landets Kjøbstæder. Deres Forbindelse med Kirken og Tidens Trang til et Værn mod den herskende Lovløshed og Usædelighed lettede deres Udbredelse. Imidlertid som borgerlig Orden udbredte sig, og Lovenes Herredømme vandt større Fasthed, bleve Gilderne ikke alene overflodige, men som smaae Stater i Staten endog skadelige. Dertil kom, at Gilderne efterhaanden udartede og bleve Samlingspladser for Slagsmaal, Drukkenskab, Fylderi og alle Slags Voldsomheder, som de efter deres oprindelige Hensigt netop gik ud paa at forebygge. Kongerne søgte derfor efterhaanden at faae dem indskrænkede og afskaffede, hvortil allerede Valdemar Atterdag og Dronning Margrete i Slutningen af det 14de Aarhundrede gjorde Begyndelsen, og de følgende Konger arbeidede til samme Maal. Reformationen, som gjorde Ende paa Helgener og Sjælemesser, havde Gildernes fuldkomne Opløsning til Følge, og disse gik nu over til at blive blotte Haandværkslaug, Skydeselskaber, Brandforsikkringer o. s. v.

Til Borgerstandens Udvikling gave Gilderne et mægtigt Stød, idet de hævede Borgernes Selvfølelse ved Bevidstheden om deres Styrke og lærte dem at slutte sig sammen for med forenede Kræfter at værne om deres Rettigheder. Skjøndt der allerede i Oldtiden fandtes adskillige ikke ubetydelige Byer, var deres Antal dog ikke stort, og de fleste danske Kjøbstæders Opkomst maa henføres til nærværende Tidsrum. Handel og

Haandværker tiltoge betydeligen, nye Næringskilder aabnedes, og Kjøbstædbefolkningen begyndte ved sine Beskjæftigelser, sin Levemaade og Forfatning mere og mere at adskille sig fra Landboerne. De fleste af de Kjøbstæder, som ere beliggende ved Havet eller ved Fjorde, have deres Oprindelse af de Borge, som anlagdes rundt omkring paa Kysterne til Beskyttelse mod Sørøvere og Bedækning for Krigsskibene, som om Vinteren bleve trukne paa Land. Kjøbmænd og Fiskere, Haandværkere og Landmænd nedsatte sig i Nærheden af disse sikkre Punkter, hvor der tillige var Udsigt til Erhverv, og Flere strømmede bestandig til, indtil omsider en heel By opstod. De Kjøbstæder, som ere opkomne paa denne Maade, røbe deres Oprindelse ved Endelsen **Borg**, som Aalborg, Flensborg, Vordingborg, Faaborg o. s. v., og deres Beboere bleve kaldte **Borgere**. Ikke faa Kjøbstæder skylde Anlæggelsen af Klostre og andre geistlige Stiftelser deres Opkomst. Selve Bygningens Opførelse samlede en Mængde Murere, Tømmermænd, Smede, som tilligemed deres Familier bleve boende paa Stedet og efterhaanden fik Tilvæxt af Andre, der lokkedes hid ved den Udsigt til Næring og Fortjeneste, som de rige geistlige Stiftelser aabnede. Paa denne Maade ere Nestved, Sorø, Præstø, Maribo, Mariager, Nykjøbing paa Mors og flere Kjøbstæder opstaaede. En sikker Havn, god Fiskefangst og heldig Beliggenhed for Handel og Søfart bragte andre Byer i Opkomst, som derfor gjerne have Tillægget **Kjøbing**, som Ringkjøbing, Stubbekjøbing, Rudkjøbing, Kjøbenhavn, eller, naar de anlagdes paa en fremspringende Landtunge, Endelsen **Ør**, som Korsør, Helsingør, Skanør o. s. v. De Haandværkere og Næringsbrugere, der tidligst nedsatte sig i Kjøbstæderne, vare saadanne, som beskjæftigede sig med at forarbeide eller udsælge Livets første og vigtigste Fornødenheder, som Bagere, Bryggere, Slagtere, Værtshuusholdere, Skomagere, Garvere, Smede, Murere, Tømrere o. s. v. I Begyndelsen havde Kjøbstæderne Domstole tilfælleds med det nærmeste Landdistrikt; men efterhaanden, som Forholdene paa Landet og i Kjøbstæderne uddannede sig til større Forskjellighed, fik disse egne Domstole, en egen Lovgivning og en

eiendommelig meget fri Forfatning under selvvalgte Øvrigheder. Men, omendskjøndt dette begyndte at udvikle sig i nærværende Tidsrum, kom det dog først til Modenhed i det følgende, i hvilket ogsaa Borgerstanden først optræder som en egen Rigsstand.

Over et Aar hengik, inden Budskabet om Kong Eriks Død kom til Danmark. Erik Eiegods ældste Søn **Harald Kesia**, der var sat til at styre Riget i Faderens Fraværelse, havde gjort sig forhadt ved sin slette og voldsomme Regjering, og de tvende yngre Sønner, **Knud** og **Erik**, vare endnu ikke mandvoxne. Folket valgte derfor Erik Eiegods Broder **Niels** til Konge, efterat en ældre Broder **Svend** kort forhen var død, og en anden, **Ubbe**, frivillig havde frasagt sig Thronen, hvis Byrder han ikke troede at besidde Kraft nok til at bære. Kong Niels var den sidste af Svend Estridsens Sønner, der bestege den danske Throne, men tillige den svageste og udueligste, og med hans Regjering begynder et ulykkeligt Tidsrum for Danmark, der varede over et halvt Hundredaar. Kraftesløse Konger, voldsomme og ærgjærrige Prindser, det ene Kongemord efter det andet, blodige Borgerkrige, almindelig Lovløshed i det Indre og ødelæggende Plyndringer af Venderne udenfra udgjøre Gjenstanden for disse Aars Historie.

Den længe paatænkte og forberedte Oprettelse af et eget Ærkesæde for Norden blev endelig iværksat. En pavelig Legat kom i den Anledning til Danmark og valgte Lund, der forhen var et anseet Bispesæde og laae midt i de tre nordiske Riger til Sæde for de tilkommende Ærkebisper. **Adser**, forhen Bisp i Lund og Brodersøn til Erik Eiegods Ægtefælle **Bothilde**, var den første, som blev beklædt med denne Værdighed (1104). Ved Oprettelsen af et indenlandsk Ærkesæde bleve Kongerne befriede fra den ubehagelige Afhængighed af en fremmed ofte trodsig og myndig Prælat; men de vandt ikke Stort ved Byttet. Thi de lundske Ærkebisper blandede sig endnu mere i Statens indre Anliggender, end de hamborgske havde kunnet gjøre, og som Indfødte havde de Familieforbindelser med Landets Mægtige, der forøgede deres Indflydelse. Staten fik

fra nu af tvende Hoveder, et geistligt og et verdsligt, hvis modsatte Interesser foranledigede evindelige Stridigheder; og ved deres store Indkomster i Penge, deres betydelige Eiendomme i Jordegods i Forbindelse med den Anseelse, de nøde som den nordiske Kirkes Overhoveder, bleve Erkebisperne istand til at trodse Kongerne og ryste Thronen med Oprør og Borgerkrige. Hele Geistligheden erholdt ved Oprettelsen af det lundske Erkesæde et hidtil savnet Sammenholdspunkt, hvortil den kunde slutte sig, og optræder fra denne Tid med en fastere Holdning mod Staten. Under Erkebispen i Lund stod tillige den svenske og norske Geistlighed; men allerede under Eskil, Adsers Efterfølger, fik Norge og Sverrig deres egne Erkebisper, og, skjøndt Erkebispen i Lund fik Tittel af pavelig Legat og Sverrigs Primas og derved et Slags Overtilsyn med hele det nordiske Kirkevæsen, var dette dog mere af Navn end i Virkelighed; thi de norske og svenske Erkebisper vaagede med Skinsyge over deres Rettigheder og modsatte sig ethvert Indgreb af den danske Kirkeøvrighed. Da nu Norden havde faaet et eget kirkeligt Overhoved, tænkte Paverne paa ogsaa her at fuldende Adskillelsen mellem Stat og Kirke ved Indførelsen af **Coelibatet** eller Geistlighedens ugifte Levnet, der allerede i næsten et halvt Hundrede Aar havde været iværksat i de fleste andre europæiske Lande. Efter en Kirkeforsamling i Rom (1123) blev det befalet de danske Præster at forskyde deres Hustruer og herefter leve ugifte; men det varede længe, inden dette Bud havde nogen Virkning. Selv Erkebisp Eskil var gift, og Præsterne understøttedes af Folket i deres Modstand mod en saa unaturlig Befaling. Forgjæves arbeidede den kraftige Erkebisp Absalon paa Ophævelsen af Geistlighedens Ægteskaber; Folkets Uvillie saavel herover som over Tienden og andre trykkende Byrder udbrød i et Oprør i Skaane, hvor Bønderne raabte: „Bort med Bispen, Præsterne ville vi beholde; men de skulle være gifte." Danmark kunde imidlertid ikke undgaae et Onde, som herskede over hele den katholske Verden, og efterat Striden have varet over et Aarhundrede, maatte Præsterne opgive deres haardnakkede Modstand. En pavelig Legat **Gregorius**,

som 1222 kom til Danmark, fik paa en Forsamling i Slesvig Ægteskabsforbudet paany indskjærpet og borgerlige Straffe føiede til Overtrædelsen deraf, og, skjøndt et Par Hundrede jydske Præster endnu havde den Dristighed at beraabe sig paa en almindelig Kirkeforsamling, som de erklærede stod over Paven, udrettede de dog Intet. Saaledes blev Ophævelsen af Præsteægteskaber efterhaanden sat igjennem, men ikke uden et dybt Skaar i Geistlighedens Sædelighed; thi Præsterne holdt sig nu Medhustruer, og Religionens Lærere forargede deres Menigheder ved et utugtigt Levnet: Kirken straffede kun den aabenbare Utugt, men saae igjennem Fingre med den, naar den dreves i Smug. Ved Ophævelsen af Geistlighedens Ægteskaber brast det sidste Baand, som bandt den Geistlige til de øvrige Borgere, og Stat og Kirke kom nu til at staae ligeoverfor hinanden som to særskilte, ja ofte to fjendtlige Samfund.

Under Nielses urolige og kraftløse Regjering var der dog een Prinds, der, saalænge han levede, nogenlunde hævdede Orden i det Indre og ved sin Tapperhed indgjød Rigets ydre Fjender Skræk, den ædelmodige og almindelig elskede **Knud Lavard**, d. e. Herren, en Søn af Erik Eiegod. I en Tid af 6 Aar havde han opholdt sig ved den sachsiske Hertug Lothars Hof og her gjort sig bekjendt med Tydskernes fuldkomnere borgerlige Indretninger og høiere Dannelse, som han ved sin Tilbagekomst søgte at forplante til Fædrelandet. Blandt Andet indkaldte han en Mængde tydske Haandværkere, som bleve bosatte i Slesvig og Roeskilde. Han var utrættelig i at forfølge de vendiske Sørøvere, hvis Dristighed nu gik saavidt, at de engang ligefor Kong Nielses Øine borttoge et Skib, der havde en stor Sum Penge om Bord, uden at Kongen vovede at angribe Røverne. Sønderjylland led især af de obotritiske Venders Indfald fra Landsiden, hvorfor Niels overlod Bestyrelsen af dette Landskab til Knud Lavard, som snart overvandt den obotritiske Konge Henrik, og tvang ham til at forholde sig rolig. Siden blev Forholdet imellem dem meget venskabeligt, og, da Henrik var død, og hans Sønner vare omkomne i indbyrdes Strid, blev Knud Lavard ved Keiser Lothars

Venskab og Understøttelse endog Konge over de obotritiske Lande. Røvere og Stimænd, der foruroligede Landet i det Indre, forfulgte og straffede han med skaanselløs Strænghed, om de end vare af nok saa fornem Herkomst. Da engang en saadan fornem Røver bad om Skaansel paa Grund af sin høie Byrd, befalede Knud at hænge ham i en Skibsmast til Forskjel fra simple Tyve. Erik Eiegods to andre Sønner, **Harald Kesia** og **Erik**, siden kaldet **Emune**, vare deres ædle Broder aldeles ulige og forstyrrede Landet ved en blodig Tvist om deres Fædrenearv. Den ene, Harald, havde endog opført en ordentlig Røverborg i Nærheden af Roeskilde, hvorfra han plyndrede det omliggende Land; men det lykkedes den kraftfulde Knud at faae Brødrene forligte og Freden gjenoprettet i Riget. Knuds Fortjenester kunde dog ikke sikkre ham for Had og Efterstræbelser. Blandt hans bittreste Fjender vare den lavtænkende **Henrik Skatelaar**, en Sønnesøn af Svend Estridsen, og Kong Nielses egen Søn **Magnus**, der med Misundelse saae den Yndest, Knud nød hos Folket, og vel ikke uden Grund frygtede for, at denne skulde blive ham foretrukken ved Kongevalget efter Nielses Død. Kong Niels selv gik saavidt i sin Frygt og Mistænksomhed, at han paa et Folkething ved Ribe anklagede Knud, der førte et meget prægtigt Hof og som Konge over de obotritiske Lande nød betydelig Anseelse, for at nære forræderske Planer mod Konge og Rige. Men Knud forsvarede sig i hele Folkets Nærværelse med en saadan Veltalenhed, at Kongen syntes tilfredsstillet, og hans Søn Magnus endog tilsvor Kongen ubrødeligt Venskab og Broderskab. Ikke længe efter blev Knud Lavard lokket over til Sjælland og snigmyrdet i **Haraldstedskov** ved **Ringsted** af Henrik Skatelaar og Magnus, hvilken sidste gav ham det dræbende Hug, idet han udraabte: „Nu skulle vi afgjøre, hvo af os der skal være Konge i Danmark!" (1131). Dette skjændige Snigmord vakte en retfærdig Forbittrelse over hele Landet og forbandt de før uenige Brødre, Harald Kesia og Erik Emune, til fælleds Hævn. Harmen steg, da Rygtet begyndte at gjøre Knud til en Helgen og fortalte, at en Kilde var fremsprudlet paa det Sted, hvor hans Blod var udgydt. Da derfor Ha-

rald og Erik paa Ringstedthing klagede over Magnus's Udaad, kom det forsamlede Folk i en saadan Bevægelse, at det vilde have lagt voldsom Haand paa Kong Niels, som man ansaae for medskyldig i Mordet. Med Møie lykkedes det Erkebisp **Adser** at bringe et Forlig tilveie, hvorefter Magnus for evig skulde være forviist fra Danmark, hvilket Kong Niels med Ed bekræftede.

Magnus begav sig til Sverrig, hvor han var valgt til Konge over Vestgöterne, men vendte efter et kort Ophold tilbage til sin Fader trods det nylig sluttede Forlig, og fremkaldte herved en blodig indvortes Krig. Det kongelige Parti havde dog en Tidlang Overhaand; Erik Emune maatte søge Tilflugt i Norge, og Harald Kesia var lav nok til at slutte Forbund med sin Broders Mordere mod at faae Jarledømmet Sjælland. Erik Emune kom dog snart tilbage og slog Niels i det blodige Slag ved **Fodevig** i Skaane anden Pindsedag 1134, hvor Magnus og Henrik Skatelaar med Tabet af Livet bødede for deres Forræderi mod Knud Lavard. Harald Kesia, der have kjæmpet mod sin Broder, frelste sig ved Flugten tilligemed Kong Niels. Den Sidste begav sig til Slesvig, uagtet hans Venner advarede ham mod denne Stad, hvor Knud Lavard jævnligen havde opholdt sig, og hvor han havde mange Tilhængere, fornemmelig blandt St. Knuds Gildebrodre, hvis Formand han havde været. Niels svarede sorgløs: „Skulde vi frygte for Skindere og Skomagere?“ men fik snart Aarsag til at angre sin Uforsigtighed; thi næppe var han kommen ind i Byen, førend han tilligemed en stor Deel af sit Følge blev nedhugget af de forbittrede Gildebrødre.

Erik Emune, som blev Konge efter Nielses Død, overvandt sin Broder Harald, der vilde gjøre ham Thronen stridig, og lod ikke blot ham, men ogsaa hans 7 Sønner myrde; den ottende, Oluf, undkom i Fruentimmerklæder og foraarsagede siden blodige Uroligheder. Tidligere havde Erik Emune ladet to andre af Haralds Sønner myrde, af hvilke den ene engang havde frelst hans Liv. Ligesaa blodtørstig som han rasede mod sin egen Slægt, ligesaa grusomt foer han frem

med alle Indbyggere af det [illegible] og [illegible] Han gjorde et Tog med Flaaden og [illegible] i [illegible] Dette [illegible] og [illegible] men det [illegible] til det [illegible] af [illegible] og [illegible] til [illegible] Knud [illegible] i [illegible] og det [illegible] i [illegible], men [illegible] og [illegible] Efter [illegible] Død (1137) [illegible] Knud Lavard [illegible] til [illegible]; men [illegible] og [illegible] Normænd [illegible] Erik [illegible] efter i tre Aar at have ført en haard og grusom Regjering, [illegible] af [illegible] af [illegible] hvis Fader han havde ladet dræbe (1137).

Efter Erik Emunes Død vare der Flere, som paa Grund af deres Byrd kunde gjøre Fordring paa Thronen, nemlig Knud, en Søn af Magnus Nielsen, Svend, en Søn af Erik Emune, Valdemar, en Søn af Knud Lavard, og Erik Lam, en Søstersøn til Knud Lavard og Erik Emune. De Yngre af de tre Første vare kun [illegible] Aar, saa Valget faldt paa Erik Lam, en from og [illegible] Regent. [illegible] under [illegible] Regjering. [illegible] i [illegible] under [illegible], Harald Kesias Søn, [illegible] Regent, [illegible] han 1143 [illegible] og [illegible] Venderne [illegible] Danmarks Kyster under denne svage Konge, som [illegible] men [illegible] af dem [illegible] fra [illegible] til [illegible] og [illegible] i [illegible] at [illegible] Han gjorde [illegible] et Tog til Venden, men det [illegible] til [illegible] for [illegible] Kjed af [illegible] foretrak han at fratraadte Regjeringen og gik i St. Knuds Kloster i Odense, hvor han døde kort efter (1147).

Derpaa udbrød en næsten tiaarig Borgerkrig mellem de tre før nævnte Fyrster, Svend, Knud og Valdemar. Svend

blev udvalgt til Konge af Folket paa Thinge og i Skaane, og fik snart Overmagten i Sønderjylland, hvor han var i Besiddelse af Byen Slesvig. De øvrige Jyder derimod, som saa sig krænkede over, at Kongevalg var foretaget i Sjælland og Skaane, uden at der spurgtes om deres Samtykke, understøttede Knud Magnussøn og kaarede ham til Konge paa Viborg-thing; Valdemar forenede sig i Begyndelsen med Svend af Misnøie til Knud, der var en Søn af hans Faders Morder, og blev udnævnt til Hertug i Sønderjylland. Styrket ved sit Forbund med den tappre Hertug Valdemar, var Svend heldig mod sin Medbeiler Knud, som understøttedes af Keiserens Hjælp. Det lykkedes Svend at sprænge Modstanderen, men han fandt dog snart, at det var farligt at forlige sig med denne mægtige Mand, og søgte ham lige meget i Forbund, men skaffede endog Modstanderen Halland og Staden Laaland og et stort Herred i Skaane samt en Tredjedeel af Bornholm. Saaledes nødte de danske Høvdinger at benytte sig af Landets ulykkelige Forvirring til at forøge deres Magt og Rigdom. Efter flere Aars Krig maatte Knud flygte ud af Riget og var atter bedrøvet, da han, understøttet af fremmede Krigsfolk, gjorde et nyt Forsøg mod Svend og Valdemar, som slutteligt slog ham ved Viborg.

Medens Kongerne saaledes kæmpede om Kronen, benyttede Venderne Leiligheden hertil og indtrængte sig nu lidt til at plyndre Kysterne og det øvrige Land, men Sjælland, som Kysterne og Øerne især udsatte for deres Overfald. Da var det, at Borgerne begyndte sig at afvende den Fare fra Kongerne forlangte. I det folkerige og blomstrende Roeskilde, hvor Borgerstanden havde et større Omfang end i de andre danske Kjøbstæder, dannede sig et Selskab til Sørøvernes Bekjæmpelse, under Anførsel af en Mand ved Navn Wetheman, og med egne Skibe, som alle forpligtede sig til at følge. Inden de droge ud, skulde Enhver skrifte for Præsten og nyde den hellige Nadvere; Mandskabet skulde være haardført og nøisomt, saa at de kunde nøies med anden Føde end den, de fik ombord ved Roret, ... Skib, der var nødvendig til deres Ophold, tilegnede de sig med at holde Ene-

ren skadesløs ved at overlade ham ottende Delen af Byttet; behøvede de Fødevarer, toge de dem, hvor de kunde overkomme dem, men gave Eieren Erstatning derfor; fandtes der christne Fanger om Bord paa de erobrede Skibe, erholdt de Friheden og sendtes til deres Hjem forsynede med Klæder. Byttet deeltes ligeligen, saa at Styrmanden ikke fik Mere end Roerkarlen. Dette Selskab, der snart udbredte sig over hele Sjælland, virkede meget til at dæmpe Sørøverierne og skal med sin Flaade, der i det Hele beløb sig til 22 Skibe, have borttaget 82 fjendtlige Fartøier.

Knud Magnussen havde begivet sig til Keiser **Frederik Rødskjæg**, og, for at vinde dennes Understøttelse, erklærede han sig villig til at tage sit Rige til Len af ham, et Tilbud, der meget behagede denne ærgjærrige Keiser, der ligesom flere af sine Forgjængere og Efterfølgere tragtede efter Overherredømmet over Danmark. Det var nemlig en stadig Gjenstand for Keisernes Bestræbelse, at blive anerkjendte som hele Christenhedens verdslige Hoveder, ligesom Paven var det geistlige; og for at hævde denne, i det Mindste hvad Danmark angaaer, aldeles tomme og betydningsløse Værdighed, grebes med Begjærlighed enhver Leilighed, som Borgerkrige og indvortes Uroligheder i Nabostaterne frembøde. Allerede Knuds Fader Magnus havde kort efter Mordet paa Knud Lavard erkjendt Keiser **Lothar** for sin Lensherre, da han frygtede for, at denne vilde hævne sin Ven Knud Lavards Drab; men dette Skridt blev uden Følger, da Magnus aldrig blev Konge i Danmark. For at opnaae sin Hensigt lokkede Frederik Rødskjæg Svend tilligemed Valdemar til sit Hof i **Merseborg**, under Skin af at ville bilægge Striden til Svends Ære og Fordeel; men, da de vare komne derhen, forlangte Keiseren, at Svend skulde tage Danmark til Len af ham og overlade Knud Sjælland. Nødtvungen indrømmede Svend det Forlangte; men næppe var han kommen hjem, forend han erklærede Lenstagelsen og det sluttede Forlig for ugyldige, og kun paa Forestillinger af Valdemar, som var gaaet i Borgen for Opfyldelsen af Forliget og desuden nu begyndte at nærme sig Knud, i hvis skjønne Halvsøster **Sofie** han var bleven forelsket, indrømmede han

Knud nogle adspredte Eiendomme rundt omkring i Danmark. Svend begyndte imidlertid at tabe sin Yndest hos Folket, fordi han vilde indføre tydske Sæder og Skikke, som han havde faaet Smag paa under sit lange Ophold i Tydskland, hvor han var opdragen, og hvorfra han havde faaet sin Hustru. Han fulgte heri Knud Lavards Exempel; men, da han manglede dennes Klogskab, stødte han Mange, som hængte fast ved de fædrene Skikke. Et uheldigt Tog til Sverrig svækkede hans Anseelse, Oprør udbrød i Skaane og paa flere Steder, og, da Valdemar nu aabenbart slog sig til hans Fjender, maatte han ligesom forhen Knud forlade Riget og søge Hjælp i Udlandet.

Efter et Par Aars Forløb kom han tilbage, understøttet med Hjælpetropper af Henrik Love af Saxen, men var uheldig og maatte nu tage imod de Vilkaar, som hans Fjender undte ham. Danmark blev deelt saaledes, at Valdemar fik Nørre- og Sønderjylland, Knud Derne, og Svend Skaane, Halland, Blekingen og Bornholm. Da Svend nu ikke længre kunde udrette Noget med Magten, besluttede han at tage sin Tilflugt til Forræderi. Et Par Dage efter at Forliget var sluttet, lod han midt under et Gjæstebud i Roeskilde, hvortil Knud venskabeligen havde indbudet ham, sine tvende Medbeilere morderisk overfalde af de Drabanter, han førte med sig. Valdemar sprang op og slukkede i en Hast alle Lysene, hvorpaa han med Sværdet i Haanden banede sig en Vei ud igjennem Fjenderne og frelste paa denne Maade sit Liv; ogsaa Biskop Absalon, Valdemars Ven, var saa heldig at undkomme; men Knud blev myrdet. Under store Farer flygtede Valdemar over til Jylland og fremstillede sig for Folket paa Viborgthing, endnu ilde tilredt af de Saar, som han havde faaet ved Overfaldet i Roeskilde. Ved dette Syn og ved Valdemars Fortælling om Svends Forræderi bleve alle Tilstedeværende opfyldte af Medlidenhed med Valdemar og Harme mod hans svigefulde Efterstræber. Valdemar fik i en Hast en stor Hær samlet og drog imod Svend, som han aldeles slog paa Gradehede, et Par Miil fra Viborg. Svend, af Stedet for sit Nederlag kaldet Grade, søgte at frelse sig ved Flugten, men blev indhentet og fældet af en Bonde (1157). Valdemar var nu Ene-

konge, og med hans Regjering oprinder en lykkelig og hæderfuld Tid for Danmark.

Tredie Afsnit.

1157—1241.

---

1. Valdemar den Store. Forhold til Tydskland. Absalon. Tog til Venden. Tog til Norge. Erkebisp Eskil. Kronprætendenter. Bondeoprør i Skaane. Knud den Sjette. Forhold til Tydskland. Frederik Rødskjæg. Holsteens Erobring. Tog til Østersøkysterne. Tvist med Philip August af Frankrig. Kirkelovgivningen. Geistlighedens stigende Anseelse. Munkevæsen.

Omtrent et halvt Aarhundrede havde Danmark været sønderrevet af indvortes Stridigheder og Borgerkrige, og under den indre Tvedragt havde dets Kyster været et Bytte for Sørøverne; men under Valdemar den Förstes og hans to Sønners lykkelige og kraftfulde Regjering fik Tingene en anden Skikkelse. Der blev for stedse gjort Ende paa Vendernes Sørøverier, og næsten hele Østersøens sydlige og østlige Kyster underkastedes Danmark; i det Indre bragtes Fred og Orden tilveie, Love bleve givne og Retsforfatningen ordnet og befæstet.

Saasnart **Valdemar den Første** eller **Store** var tagen til Konge, gik hans Hovedbestræbelse ud paa at kue Venden, og han foretog sig i dette Øiemed strax adskillige Tog derhen, skjøndt Folkets Rædsel for disse frygtelige Fjender var saa stor, at Absalon og Valdemar havde den største Møie med at faae de første Tog bragte istand. Men inden Valdemar kunde foretage sig noget Alvorligt mod Venden, maatte han først søge at ordne sine Forhold til sine Naboer, blandt hvilke der vare adskillige meget mægtige. **Henrik Løve**, Hertug af Saxen, var en tapper og virksom Herre, som allerede havde undertvunget de to nærmest ved Danmarks Grændser boende vendiske Folk, **Wagrer** og **Obotriter**, og tragtede efter at underkaste sig alle de øvrige. Med Skinsyge betragtede han der-

for ethvert Forsøg af en anden Fyrste paa at gjøre Erobringer i Venden, og Valdemar den Første maatte i ham vente sig en farlig Modstander mod sine Planer paa de østersøiske Lande. Under disse Omstændigheder fandt han det klogest at smigre for den mægtige og ærgjærrige Keiser **Frederik Rødskjæg**, der var en hemmelig Fjende af Henrik Løve, og af hvem han altsaa kunde vente Understøttelse, hvis det skulde komme til et Brud mellem Danmark og den saxiske Hertug. Valgte han det modsatte Parti og viste sig fjendtligsindet mod Keiseren, udsatte han sig for stor Fare; thi Danmark var endnu svækket efter Borgerkrigene og Landet fuldt af urolige Kongesønner, der, naar de fik Understøttelse fra Keiseren, let kunde ryste Valdemars endnu ikke befæstede Throne. Valdemar begav sig derfor selv, uagtet Absalon og hans Broder **Esbern Snare** meget fraraadede denne Reise, til Keiseren, som han traf i Burgundien (1162). Her tilfredsstillede Valdemar Keiserens Forfængelighed ved at tage sit Rige til Len af ham, hvorimod denne lovede at staae ham bi i at erobre Venden og forpligtede de tilstedeværende tydske Fyrster til det Samme. Denne Lenstagelse var imidlertid en tom Ceremoni; thi det Væsentlige i Lensforholdet, at Vasallen skulde følge Lensherren i Krig med et Antal Tropper, blev udtrykkeligen undtaget; heller ikke skulde Lenstagelsen være bindende for Kongens Efterfølger og blev derfor i den følgende Tid uden al Betydning.

Efter sin Tilbagekomst til Danmark begyndte Valdemar med fornyet Iver at arbeide paa Vendens Undertvingelse. Meer end tyve Tog foretoges derhen det ene Aar efter det andet, især ledede af den tappre og utrættelige Bisp Absalon. Disse Tog havde ikke blot det politiske Øiemed at standse de ødelæggende Sørøverier og gjøre Venden til en dansk Provinds, men vare tillige Korstog, der gik ud paa at omvende Indbyggerne til Christendommen. Skjøndt enkelte Skarer droge ud for at bekjæmpe Christendommens Fjender i Palæstina, skete dog intet almindeligt Korstog til det hellige Land fra Norden, som laae for afsides til at blive stærkt berørt af den almindelige Begeistring, som i hine Aarhundreder herskede

over Europa for at udrive Christi Grav af de Vantroendes Hænder. De Danske havde en nærmere Opfordring til at bekjæmpe de Hedninger, som boede ved Østersøens Kyster, og Paverne opmuntrede gjentagne Gange Danmarks Konger til at gjøre Tog til disse Egne med Løfte om, at det skulde have samme Fortjenstlighed som et Tog til det hellige Land. Det vigtigste af de Tog, som skete under Valdemar den Store, foregik 1168 og endte med det stærkbefæstede **Arkonas** Indtagelse og Rygens Erobring. Efter et haardnakket Forsvar maatte Arkona, der var Hovedsædet for Vendernes Gudsdyrkelse, overgive sig. Der fandtes et stort Tempel i Byen, hvor Guden **Svantevits** Billede var opstillet, til hvilket alle de vendiske Lande sendte Gaver og Skatter. Efterat Templet var ødelagt og Gudebilledet hugget i Stykker, blev hele Rygen christnet og derpaa underlagt Roeskildestift, hvor Absalon var Bisp. Senere (1177) blev det berømte **Julin** indtaget og ødelagt, ligesaa **Stettin** og flere Stæder paa den pommerske Kyst; men, da den større Deel af de vendiske Lande endnu var ubetvungen, ophørte Sørøverierne vel ikke dermed, men dreves nu ikke længer ustraffede. Absalon var utrættelig i at forfølge Sørøverne lige fra Foraarets Begyndelse, naar Vandene aabnedes, til det sildige Efteraar, og den Skik, som havde fundet Sted i Danmark Velmagtsdage, at en Deel af Flaaden laae ude for at bevogte Rigets Strømme og Vande, blev atter optagen. For ogsaa at sikkre Landegrændsen mod Venderne og Henrik Løve, blev Dannevirke udbedret og opført af Steen. Under de mange Tog til Venden havde Forholdet til Henrik Løve hele Tiden været spændt og undertiden fjendtligt, og, uagtet der blev sluttet et Ægteskab mellem Valdemars Søn **Knud** og Henriks Datter **Gertrud**, kunde dette dog ikke frembringe noget varigt Venskab mellem to Fyrster, hvis Interesser vare saa uforenelige.

De borgerlige Uroligheder, som paa den Tid herskede i Norge, gave Valdemar Anledning til at blande sig i dette Riges Anliggender og midt under den vendiske Feide foretage adskillige Tog derover. Den norske Høvding **Erling Skakke**, som ved Valdemars Bistand søgte at sætte sin Søn Magnus

paa den norske Throne, gjorde store Løfter, naar han trængte til den danske Konge, men brød dem, naar han troede at kunne undvære hans Hjælp. Tilsidst overlod han rigtignok Valdemar **Vigen**, men saaledes at han selv skulde have det til Len paa Livstid af den danske Konge.

Den urolige **Eskil**, som under Erik Emune, Erik Lam og under Borgerkrigene havde spillet en saa vigtig Rolle, sad endnu paa Ærkesædet i Lund og vovede ogsaa at yppe Strid med Valdemar den Store. Han tillod sig de meest fornærmelige og truende Udladelser mod Kongen, og søgte, skjøndt forgjæves, at bevæge den trofaste Absalon til Frafald fra Valdemar. Da Kongen hørte Eskils stolte og trodsige Yttringer, udbrød han: „Eskil er kommen i Vane med at drikke de forrige Kongers Blod; nu tørster han ogsaa efter mit;" men Ærkebispen maatte erfare, at Tiderne havde forandret sig. Valdemar tvang ham til at flygte ud af Riget, indtog hans befæstede Slot **Elleholm** og skjænkede ham kun Tilgivelse under den Betingelse, at han tilbagegav en Deel af de Forleninger, som i de forrige urolige Tider vare komne under Bispestolen i Lund. Eskil kunde imidlertid ikke finde sig i at lyde, hvor han saa mange Aar havde været vant til at byde, og begav sig, kjed af Danmark, i frivillig Landflygtighed. Efter at have flakket 7 Aar omkring i Frankrig og Italien og gjort en Pilegrimsreise til det hellige Land, kom han tilbage til Danmark, men gjenvandt aldrig sin forrige Anseelse; tværtimod kom han siden i et endnu misligere Forhold til Kongen. Denne havde nemlig i Aaret 1170 faaet sin kun syv eller otte Aar gamle Søn **Knud** kronet og salvet som sin Efterfølger og Medregent, og derved afskaaret de mange regjerelystne Prindser, som Landet vrimlede af, den Udsigt til Thronen, som de efter de hidtil bestaaende Forhold havde havt. Dette vakte naturligviis Misfornøielse, og især yttrede **Buris**, en Søn af Henrik Skatelaar, ved denne Leilighed lydeligt sin Harme, idet han erklærede, „at han ikke vilde adlyde et Barn og ikke kunde tjene to Konger." Imidlertid blev han for en Tid tilfredsstillet ved Forleninger; men, da han siden indlod sig i forræderske Forbindelser med de Norske, blev han sat i

Fængsel, blindet, og paa anden Maade lemlæstet. Hverken Valdemars Velgjerninger eller Buris's Straf afholdt **Magnus**, en uægte Søn af Erik Lam, fra lignende Forsøg. Han indlod sig med Ærkebisp Eskils Dattersønner **Knud** og **Karl**, der nedstammede fra Knud den Hellige, i en Sammensværgelse, der gik ud paa at myrde Kongen; men ved to Soldaters Uforsigtighed opdagedes Forræderiet, hvorpaa Magnus og Knud maatte gjøre Buris Selskab i Fængslet; Karl faldt med Vaaben i Hænde. Uagtet den gamle Ærkebisp ikke synes at have været deelagtig i sine Dattersønners Forræderi, blev han dog mistænkt; hadet og tilsidesat besluttede han at nedlægge en Værdighed, der blev ham til Byrde, og, som han selv erklærede, ombytte Livets Uro med Klostrets Fred. Han frasagde sig den ærkebispelige Værdighed og udnævnte med Pavens Tilladelse Absalon til sin Efterfølger (1177); men denne modsatte sig længe Valget og lod sig først ved Kongens, Folkets og Geistlighedens forenede Bønner bevæge til at modtage den høieste geistlige Værdighed i Norden. Eskil begav sig derpaa til Klostret **Claravalle** i Frankrig, hvor han endte sit Liv.

I Slutningen af Valdemar den Stores Regjering udbrød Folkets Misfornøielse over Krænkelsen af gamle Rettigheder, kirkelige Misbrug og de ærkebispelige og kongelige Fogeders Tryk i et aabenbart Oprør hos de djærve Skaaninger. Bønderne klagede over, at Fogderne behandlede dem som Trælle og vilde tvinge dem ikke blot til at hugge Steen og fælde Tømmer til de mange Kirkebygninger, som Absalon lod opføre, men ogsaa til at slæbe det igjennem uveisomme Strækninger hen til Byggestedet; desuden nægtede de at betale Tiende og modsatte sig Ophævelsen af Præsternes Ægteskaber. Paa Efterretning om dette Oprør ilede Absalon over til Skaane, men kunde Intet udrette hverken med Bønner eller Magt. Bønderne betragtede ham som deres værste Fjende, ødelagde hans Gaard og droge omkring i Landet under Udøvelse af allehaande Voldsomheder mod Høvdingerne og de ærkebispelige Embedsmænd. Absalon maatte flygte og begav sig til Valdemar, til hvem ogsaa Oprørerne sendte Bud med Begjæring

om Ophævelsen af Tienden og Afsættelsen af 4 Høvdinger, der alle vare Absalons Slægt og Venner. Naar dette skete, tilføiede de, og indfødte Skaaninger sattes til Høvdinger, vilde Oprøret af sig selv lægge sig. Absalon modsatte sig begge Dele, og Kongen gav et truende Svar, der kun forøgede Forbittrelsen. Ledsaget af Absalon begav Valdemar sig derpaa til Skaane, og blev selv modtagen med al Ærbødighed; men, da Absalon vilde lande, kastede den opbragte Hob Stene paa ham, og kun Kongens Nærværelse sikkrede ham for videre Mishandling. Kongen sendte nu Absalon tilbage, og drog selv omkring i Landet for at berolige Folket ved mindelige Forestillinger, hvilket ogsaa lykkedes. Derpaa bleve Nogle udvalgte for at underhandle med Absalon om Tienden; men han var ubevægelig i dette Punkt og satte endog de ulydige Skaaninger i Band. Herover vaktes ny Forbittrelse; Almuen raabte, at Præsterne levede af Folket og derfor burde lyde det mere end Bispen; Bisper kunde man undvære, Tiende vilde man ikke betale, og Præsterne skulde være gifte. Saaledes vendte Oprørerne, som en Munk, der levede paa hine Tider, skriver, op og ned paa alle baade guddommelige og menneskelige Ting. Valdemar drog nu andengang over til Skaane med en mægtig Hær, overfaldt Bønderne ved **Dysieaa** (1181) og tilføiede dem et stort Nederlag, der bevaredes i Erindringen under Navn af **Dysiefald**. Bønderne maatte derpaa allevegne underkaste sig; men Tienden blev dog ikke indført; thi Absalon lod sig ved Forestillinger af den sindige og forstandige Valdemar, der mindede ham om Knud den Helliges Skjæbne, bevæge til for det Første at indrømme en Udsættelse i Inddrivelsen af Tienden. Imidlertid var Bøndernes Mod endnu ikke knækket, og Ilden ulmede under Asken. Efter Valdemars kort paafolgende Død udbrød derfor et nyt Oprør, hvori de forrige Optrin gjentoges. Men Almuen, som havde faaet en Anfører i **Harald Skræng**, rimeligviis en Søn af Oluf, Harald Kesias Søn, blev slagen af de skaanske Høvdinger ved **Lummeaa** og nu haardt straffet af Knud den Sjette, som paalagde Oprørerne svære Pengebøder og vilde have ladet en Deel af Landet ødelægge med Ild og Sværd, hvis

ikke Absalon ved sine Forbønner havde afværget det. Saaledes endte denne Bondeopstand, som saa mange følgende i Middelalderen, med Bøndernes Underkastelse under Geistlighedens og Adelens Aag, som kom til at hvile med dobbelt Vægt paa de Overvundne.

Valdemar den Store døde 1182. Han var en tapper og virksom Konge, ved hvem Danmark hævedes fra sit dybe Forfald til ydre Anseelse og indre Orden. Folkets Kjærlighed for ham lagde sig for Dagen ved hans Begravelse; thi, da Liget førtes til Ringsted, bare Bønderne frivillig Baaren til Kirken, under Klager over, at Danmarks Forsvarer og Vendernes Skræk var død.

Skjøndt **Knud den Sjette** var kronet allerede, medens hans Fader levede, holdt han det dog for klogest at iagttage den gamle Skik at lade sig hylde af Folket paa Landsthingene, inden han tiltraadte Regjeringen; thi den skaanske Opstand havde nylig viist, at man maatte fare varligen frem med Tilsidesættelsen af Folkets hjemlede Rettigheder. Strax efter Knuds Thronbestigelse søgte Frederik Rødskjæg at bevæge ham til at erkjende sig for Lensherre; men Danmark var nu stærkt og mægtigt, og Keiseren fik derfor et bestemt Afslag. Da det keiserlige Sendebud begyndte at bruge høie og truende Ord om Keiserens Magt, svarede Absalon ham med Værdighed, at Knud den Sjette regjerede med samme Magtfuldkommenhed over Danmark, som Keiseren over Tydskland, mindede ham om, at Danmark ikke var saa let at indtage som Thyringen, og bad ham melde Keiseren, at Knud den Sjette ikke i nogen Henseende erkjendte dennes paastaaede Herredømme over Danmark. Keiserens Harme over dette Afslag fik ny Næring ved de Danskes Fremskridt i Nordtydskland; thi han havde nu faaet Bugt med Henrik Løve, og ligesaa ivrigen, som han før havde søgt Danmarks Venskab for derved at holde den mægtige Henrik Løve Stangen, ligesaa ugjærne saae han nu, at de Danske fik Fodfæste i Tydskland. Haanligen sendte han Knuds Søster, der skulde have ægtet hans Søn, tilbage, og ophidsede den pommerske Hertug **Bugislav** til Krig imod Danmark. Med en Flaade paa 500 Skibe angreb denne

Rygen; men Absalon ilede imod ham med en i Antal langt ringere Flaade. Rædsel betog Fjenderne ved Synet af den seirvante Absalon, og Forvirringen forøgedes ved en tyk Taage, saa at kun 35 Skibe undkom; Resten toges eller boredes i Sænk. Efter denne Seir (1184) blev Forpommern underlagt Danmark; det Samme var efter flere Tog Tilfældet med det obotritiske Venden eller Meklenborg, hvorpaa Knud den Sjette antog Tittel af **de Slavers Konge.**

Derpaa begyndte Knud at vende Blikket mod de østligere Kyster af Østersøen og besluttede deels af egen Drift deels efter pavelig Opfordring at gjøre et Tog til det hedenske Estland. Der udrustedes en stor Flaade, til hvilken Slesvigstift stillede 130 Skibe, Ribe 120, Viborg 100, Aarhuus 90, Vendsyssel 50, Fyn 100, Sjælland 120 og de skaanske Landskaber 150. Efter flere heldige Tog blev en stor Deel af Landet erobret, mange Estlændere omvendte, og Kirker opforte; men, da den danske Hær forlod Landet, vendte Indbyggerne tilbage til Hedenskabet, nedreve Kirkerne, myrdede Præsterne og begyndte deres gamle Søroverliv. Knud fik snart andre Beskjæftigelser, der bortdroge hans Opmærksomhed fra Estland. Da nemlig Anslaget med Hertugen af Pommern havde faaet et saa uventet Udfald, havde Keiseren bragt Grev **Adolf af Holsteen, Markgreven af Brandenborg, Erkebispen af Bremen** og flere nordtydske Fyrster i Vaaben mod Danmark. Denne Forening var saa meget mere truende, som der i Landets Indre var en farlig Fjende, nemlig Bisp **Valdemar,** en uægte Søn af den i Roeskilde myrdede Knud Magnussen. Han var Bisp i Slesvig og havde tillige faaet Bestyrelsen af Landskabet Sønderjylland; men, da Knud den Sjettes Broder **Valdemar** var bleven voxen, blev Sønderjylland overdraget den unge Hertug at bestyre. Opbragt herover sammensvor Bispen sig med Rigets Fjender, Keiseren, Greven af Holsteen og Kong Sverre i Norge, der var forbittret over det Tilhold, som først **Magnus Erlingsen,** Sverres Medbeiler til den norske Throne, siden den throndhjemske Erkebisp **Erik** og andre norske Oprørere havde faaet i Danmark. Understøttet af Kong Sverre med endeel Krigsskibe, kom

han tilbage til Slesvig og vovede nu endogsaa at kalde sig Konge til Danmark; men ved List lykkedes det at tage ham til Fange, hvorpaa han blev sluttet i Lænker og sat i et haardt Fængsel, først paa **Nordborg** paa Als, siden paa **Søborg** i Nordsjælland. Fængslet nedstemmede ikke denne ærgjærrige Mands Mod; han vedblev at fordre en Deel af Danmark og blev derfor holdt i Fangenskab langt ind under den følgende Konges Regjering. Mod de andre Fjender havde Knud, understøttet af sin tappre Broder Valdemar, af Absalon og dennes Broder **Esbern Snare**, den meest glimrende Fremgang. Den gamle Borg **Reinoldsborg**, senere Rendsborg, som Grev Adolf havde begyndt at gjenopbygge, blev indtagen, Lybek og Hamborg underkastede sig Danmark, Adolf af Holsteen blev selv fangen, og Danmarks Grændser udvidedes til Elben.

Midt under disse glimrende Seirvindinger, som dog for største Delen skyldtes den krigserfarne Valdemar, døde Knud den Sjette (1202). I sine sidste Regjeringsaar havde han en fortrædelig Strid med den franske Konge **Filip August**, der havde ægtet hans Søster **Ingeborg** for derved at blive deelagtig i de Fordringer, som de Danske fra gammel Tid havde paa England. Da Philip imidlertid ikke saae sine Forventninger opfyldte, forskjød han Ingeborg, men blev derfor sat i Band af Paven og maatte tilsidst forpligte sig til atter at tage Ingeborg til Ægte.

Aaret før Knud var Ærkebisp Absalon død. Hans Navn er ofte bleven nævnt i det Foregaaende, og saavel Valdemar den Store som Knud den Sjette dele Æren for de fleste af deres store og berømmelige Gjerninger med ham. Han var besjælet af en inderlig Kjærlighed til Fædrelandet og en urokkelig Troskab mod Kongerne Valdemar den Første og Knud den Sjette, der til Gjengjæld elskede ham som en Ven og Broder. Han besad ikke blot en sjælden Hærførerdygtighed, som han godtgjorde ved en Række af berømmelige Seirvindinger, men ogsaa en dyb Statsklogskab, og udmærkede sig i en mørk Tidsalder ved Kjærlighed til Videnskaberne. Efter hans Opmuntring skrev **Svend Aagesen** sin mindre og **Saxe** sin udførligere Danmarks Historie, der ere saa høist vigtige for vor

Kundskab om Danmarks Oldtid og tidligere Middelalder, og Munkene i Sorø skal han have paalagt at dyrke Fædrelandets Historie og optegne mærkelige Begivenheder. Vel er det sandt, at han befordrede Præstevælden, ikke uden stor Skade for Staten i den følgende Tid, da mindre fædrelandselskende Bisper bestege Ærkesædet i Lund; men denne Feil tilhører Tiden, ikke den enkelte Person: enhver Geistlig maatte i hine Tider ansee Hævdelsen af Kirkens Herlighed og Rettigheder for hellig Pligt. At han ikke var haard imod Folket, skjøndt han stod paa de Stores Side, viste han i det skaanske Oprør, hvor han bad for de overvundne Bønder, uagtet han selv personligen var haardt fornærmet af dem, og uagtet han som Geistlig maatte ansee deres Vægring for at betale Tiende som en formastelig Ugudelighed.

Under Ærkebisperne Eskil og Absalon fik den danske Kirke sin **egen Lovforfatning. Den skaanske Kirkeret**, der blev given paa en offentlig Folkeforsamling, rimeligviis Aar 1162, af Ærkebisp Eskil, som derved understøttedes af Absalon, er den ældste, vi besidde. Anledningen dertil var, at Skaaningerne klagede over Strængheden af en ældre nu tabt Kirkeret, som skal være given af den første Ærkebisp Adser. **Den sjællandske Kirkeret** blev ligeledes given i en Folkeforsamling, som holdtes under aaben Himmel i en Lund udenfor Ringsted (1171), af Biskop Absalon, og blev ligesom den skaanske bekræftet af Valdemar den Første. Den skaanske og sjællandske Kirkeret stemme næsten ganske overeens, og de ere i det Hele byggede paa de samme Grundsætninger som den i Europa almindelig gjældende kanoniske Ret, men dog i flere Punkter læmpede efter det danske Folks Eiendommeligheder. Under to saa virksomme og indflydelsesrige Ærkebisper som **Eskil** og **Absalon**, hvis talrige Slægtninge beklædte de vigtigste baade verdslige og geistlige Embeder i Staten, og hvoraf den Sidste stod i saa venskabeligt Forhold til Kongerne, maatte naturligviis Geistlighedens Magt og Anseelse betydeligen stige. Bisperne begyndte at omgive sig med Krigsfolk, holdt et glimrende Hof og ledsagedes paa deres Reiser af en stor Skare Drabanter. Eskil trodsede flere Konger med Vaabenmagt, og Absalon

kunde tilbyde Valdemar den Første at dæmpe det skaanske Oprør med sine egne Tropper. Bispernes verdslige Magt blev ikke blot understøttet ved de Krigsfolk, som de underholdt, men ogsaa ved stærke Fæstninger, hvoraf Eskil havde flere baade i Sjælland og Skaane. Absalon opførte en befæstet Borg ved Flækken **Hafn**, som han tilligemed de omliggende Landsbyer havde faaet til Foræring af Valdemar den Første, og som blev Begyndelsen til det senere **Kjøbenhavn**. De Geistlige selv deelte Tidens krigerske Sæder og ombyttede ofte Bønnebogen med Sværdet: i Slaget ved Fodevig faldt 5 Bisper og 60 andre Geistlige, og Absalon var en af Danmarks berømteste Krigshelte. Bispernes Rigdom tiltog paa samme Tid, som deres politiske Anseelse steg, ved den efterhaanden mere almindelig indførte Tiende, ved den indbringende Ret til at slaae Mønt, ved Kongernes og Privates overordentlige Gavmildhed. Næsten intet Aar gik hen, uden at Valdemar den Store og hans to Efterfølgere skjænkede snart en heel, snart en halv Landsby, snart enkelte Gaarde, Møller, Enge og Skove, snart Skattefrihed og andre kongelige Rettigheder til Kirker og Klostre. Som Bisperne voxede i Rigdom og Magt, tiltoge de i Hovmod; de begyndte at kalde sig **Bisper af Guds Naade** og sade paa en Throne i Kirken ved Siden af Kongerne.

Et nyt Led i det allerede saa vel befæstede Hierarki udviklede sig i denne Tid ved Opkomsten af **Domkapitler**, det vil sige Foreninger af Geistlige, der under Navn af **Kanniker** opholdt sig ved Bispesædet og Domkirken og betragtedes som Bispens Raad og Medhjælpere. I den ældste Tid havde Bisperne været understøttede i deres Forretninger af Munke; men i Løbet af det 11te og 12te Aarhundrede forvandledes disse efter det øvrige Europas Exempel til **Kanniker**, der dannede en Mellemting mellem Munke og Præster. De førte efter Augustins Regel et fælleds Liv, spiste ved et fælleds Bord og havde Formue og Bolig tilfælleds, men adskilte sig fra Munkene derved, at de prædikede i Hovedkirkerne. Kannikerne, der dannede ligesom den lærde Stand blandt de Geistlige, skulde fortrinligviis lægge Vind paa Videnskaberne og sysselsætte sig med at danne Lærere for Kirken i de Dom-

skoler, som vare oprettede ved hvert Kapittel. Men ved den tiltagende Rigdom forfaldt Tugten mellem dem; de forsømte Studeringerne og Kirketjenesten, som de lode besørge ved Vikarier; det fælleds Liv ophævedes, Eiendommene udskiftedes, og Kannikerne forenede saaledes de Geistliges Fordele med hele den verdslige Frihed. Domkapitlerne, der havde deres egne Foresatte, Prælater, Domprovster, Ærkedegne o. s. v., vandt tidligen en saa stor Anseelse, at enkelte, som de i Lund og Viborg, indtoge den første Plads i Folkeforsamlingerne næst efter Bisperne; men de fik især Vigtighed derved, at de efterhaanden kom i Besiddelse af Ret til at udnævne Bisperne af deres Midte. Egentlig skulde ifølge den kanoniske Ret Folket og den lavere Geistlighed vælge de høiere geistlige Embedsmænd; men allerede tidligen kom Valgretten udelukkende i Kannikernes eller Domkapitlernes Magt. Da Kirken imidlertid ved Gaver og Forleninger kom i Besiddelse af store Jordegodser, og Bisperne derved tillige bleve Fyrsternes **Lensmænd**, blev det af stedse større Vigtighed for Rigets verdslige Styrer, at de Mænd, som valgtes til Bisper, vare ham troe og hengivne. Fyrsterne tillode sig derfor mange Indgreb i Domkapitlernes Valgret og bragte det ved den Indflydelse, som deres Stilling gav dem, efterhaanden dertil, at der sjælden valgtes nogen Bisp uden med deres Villie og Samtykke. Herover opstod i Slutningen af det 11te og Begyndelsen af det 12te Aarhundrede en voldsom Strid mellem Pave **Gregor den Syvende** og hans Efterfølgere og Keiserne **Henrik den Fjerde** og **Femte**, idet baade disse og hine paastode Ret til at indsætte Bisper, eller som det hed: **belene dem med Ring og Stav (Investiturstriden)**. Denne Tvist endtes ved Forliget i **Worms** (1122) saaledes, at Keiseren maatte opgive sin Fordring paa at belene Bisperne med Ring og Stav; men derimod skulde Bispen, efter at være valgt af Domkapitlet, modtage et Scepter af Keiseren som Tegn paa sin Lenspligt mod den verdslige Regent. Denne Overeenskomst mellem Keiser og Pave, hvoraf den Ene betragtedes for hele Christenhedens verdslige, ligesom den Anden for dens geistlige Overhoved, maatte nødvendigviis tidligere eller senere yttre sin Indflydelse saavel paa

andre Lande som ogsaa paa Danmark. Her havde Kongerne tidligere uden Indskrænkning beskikket, hvem de vilde, til Bisper i Landet, og kun undtagelsesviis havde under Erik Lam Benediktinermunkene ved St. Knuds Kirke i Odense, der gjorde Tjeneste som Kanniker, og Kapitlet i **Ribe** af Valdemar den Første under visse Betingelser faaet Ret til at vælge Bisperne i deres Stift. Det første Exempel paa en Bisp, der blev valgt mod Kongens Villie, er **Tuvo af Ribe**, som Kapitlet valgte 1215 til Trods for den mægtige Valdemar Seir. Disse Exempler bleve siden meget hyppige: men de danske Konger opgave dog aldrig deres Fordring paa at udøve en afgjørende Indflydelse paa Bispevalget, og dette blev i de følgende Aarhundreder et Tvistens Æble mellem Kongerne og Geistligheden, da denne stedse her tillands stræbte efter at sætte sig i samme uafhængige Forhold til Staten og den verdslige Regjering, som den allerede havde opnaaet andensteds i Europa.

Allerede under Knud den Store vare engelske **Munke**, især de flittige og tarvelige **Benediktinere**, indkomne i Landet, og under de følgende Konger tiltoge **Klostrenes** Antal; men især var det 12te og 13de Aarhundrede Munkevæsenets gyldne Alder under Ærkebisperne Eskil, Absalon og Andreas Sunesen og de gavmilde Konger Valdemar den Første, Knud den Sjette og Valdemar den Anden. Eskil, der stod i nøie Venskabsforbindelse med den berømte Abbed **Bernhard** i **Claravalle Kloster** i Frankrig, udmærkede sig ved sin Forkjærlighed for Munkevæsenet og stiftede nogle af de ældste Klostre, vi kjende. **Esromkloster** blev anlagt af ham omtrent 1150 og befolket med franske Munke af Cistercienserordenen, til hvilken den hellige Bernhard hørte; ligesaa Klostret paa **Eskilsø** i Isefjord, der under Abbed **Vilhelm**, som Absalon indkaldte fra Frankrig, blev forflyttet til **Ebelholt** i Nordsjælland. Fra Esrom stammede det store og berømte **Vitskølkloster** i Viborgstift, som Valdemar den Første stiftede til taknemmelig Erindring om sin Frelse fra Svend Grades Efterstræbelser i Roeskilde 1157. Intet Kloster kunde imidlertid i Berømmelse og Rigdom maale sig med det af Absalons Fader stiftede og af Sønnen med stor Gavmildhed udvidede **Sorøkloster**, hvis Abbeder havde Rang

efter Bisper. Andre Klostre, der udmærkede sig ved deres Størrelse, Rigdom og Ælde, vare **Benediktinerklostret** i **Ringsted**, hvor Valdemar den Første, Knud den Sjette, Valdemar den Anden og flere Konger ligge begravne, **Pederskloster**, eller som det siden kaldtes, **Skovkloster** ved Nestved, **Antvorskov** ved Slagelse, **Herrisvad** i Skaane, **Ømkloster** i Aarhuus Stift, **Løgum**- og **Rykloster** i Sønderjylland. De større Klostre, der bestyredes af Abbeder og Priorer, kaldtes **Herreklostre** til Forskjel fra Tiggerklostrene, der ikke havde saa store Privilegier som hine og bestyredes af simple Forstandere. **Tiggermunke**, Franciskanere og Dominikanere eller som de hertillands kaldtes efter deres Dragt, **Graabrødre** og **Sortebrødre**, kom allerede til Danmark 1221, kort efterat de vare stiftede i det sydlige Europa, og udbredte sig med saadan Hurtighed, at man snart talte mellem tyve og tredive Klostre af hver Orden.

Munkene have store Fortjenester af Danmarks Kultur, fornemmelig de, som indvandrede eller indkaldtes fra England og Frankrige, hvilke Lande den Gang stode paa et langt høiere Trin af Dannelse end Danmark. Munkene medbragte nye Kundskaber, Indretninger og Opfindelser, de lagde Vind paa Hesteavl og Qvægavl, opdyrkede øde Jorder og dreve overhoved Landvæsenet paa de store skattefrie Klostergodser baade med større Indsigt og efter en videre Maalestok, end ellers var sædvanligt. Ogsaa Havedyrkningen skylder Munkene Meget. Den før omtalte Abbed **Vilhelm** medbragte fra Frankrig Salat og andre Kjøkkenurter tilligemed Frø til Frugttræer, men maatte længe kjæmpe med de gjenstridige danske Munke, inden han kunde vænne dem til slige lette Fødemidler. De vare vante til de mere nærende Kjødspiser og erklærede, „at de ikke kunde leve af Blade og Urter som Qvæget paa Marken." Munkevæsenet havde en heldig Indflydelse paa Haandværkernes Udvikling, idet Opførelsen af de mange Klostre tilligemed deres prægtige Kirker gav Sysselsættelse for fremmede og indenlandske Kunstnere og Haandværkere; ja mange Munke udøvede selv et Haandværk. Saaledes nævnes der engelske Munke, som vare Guldsmede, andre som vare Byg-

mestere o. s. v. At hele Kjøbstæder, som Sorø, Næstved, Præstø, Maribo og flere, fremblomstrede ved Siden af de store Klostre, er forhen bemærket. Da ingen Andre end Munke og Kanniker i hine Tider pleiede Videnskaberne, vare Kloster- og Domskoler de eneste Steder, hvor der kunde erholdes nogen, om end en meget tarvelig, Underviisning. Men hvad der er bemærket om Domkapitlerne og om Geistligheden i Almindelighed, gjælder ogsaa om Klostrene: Rigdommene undergravede deres Tugt og Sædelighed, saa at Arbeidsomhed, Tarvelighed og Videnskabelighed efterhaanden afløstes af Ladhed, Vellevnet og Uvidenhed. De fleste Klostre unddroge sig Bispernes Opsigt, hvorved Tugten aldeles forfaldt, og mange Klostre bleve Sædet for de skammeligste Uordener. Størst Skade anrettede de dovne og uvidende Tiggermunke, der droge omkring i store Skarer, bestyrkede Almuens Overtro og Vankundighed og grebe forstyrrende ind i Præsternes Virksomhed ved den Ret, som de havde fremfor andre Munke, til overalt at prædike og høre Skriftemaal.

---

2. Valdemar Seir. Udvidelsen af Danmarks Grændser. Keiser Frederik den Anden. Bisp Valdemar. Tog til Estland. Valdemars Fangenskab. Albert af Orlamynde. Slag ved Bornhøved.

Da Knud den Sjette var død barnløs, blev hans Broder **Valdemar Seir** tagen til Konge over Danmark, og med megen Høitidelighed hyldet i Lybek af Udsendte fra Lybek og Hamborg, Adelen fra Holsteen og Lauenborg, Fyrsterne fra Pommern, Rygen, Meklenborg. Grev **Adolf af Holsteen,** der en Tid havde siddet som Fange paa Søborg hos sin fordums Vaabenfælle, Bisp Valdemar, kjøbte Friheden ved at afstaae hele Holsteen for sig og sine Efterkommere til Valdemar den Anden, der overlod det som et Len til sin Søstersøn, den tappre **Albert af Orlamynde.**

Valdemar blandede sig i de norske og svenske Uroligheder, uden dog heri at have den samme Lykke som i sine andre Foretagender. Vel blev Baglernes Anfører, **Erling Steenvæg,** ved Valdemars Hjælp udnævnt til Konge i Norge

og hyldede Valdemar som sin Lensherre i **Tønsberg** (1204), men formaaede siden ikke at hævde sin Magt, ligesaalidet som den næste Høvding for dette Parti, **Filip**, der maatte falde tilføie og slutte Forlig med Kong **Inge Baardsen**. Norges følgende Konge, **Hagen den Gamle**, dæmpede med Kraft de indvortes Uroligheder, som saa længe havde sønderrevet Landet. I Sverrig lede de danske Hjælpetropper, som sendtes den svenske Konge **Sverker Karlsen** til Undsætning, endog et betydeligt Nederlag ved **Lena**.

Derimod gik Valdemar frem med glimrende Held i sine Erobringer i Nordtydskland og nærmede sig med Kjæmpeskridt det Maal, hvorfor Valdemar den Store, Knud den Sjette og Absalon havde arbeidet, nemlig Underkastelsen af alle de østersøiske Kystlande. En stor Deel havde allerede maattet give sig under Danmark, og kun de preussiske Kyster samt Lifland, Kurland og Estland vare endnu tilbage. Da derfor Paven prædikede et Korstog mod Hedningerne ved Østersøen, var Valdemar strax rede til en Kamp for Korset, der stemmede saa godt med hans egne Planer. Den store Ø **Øsel** ved Estland blev først erobret; derpaa drog han, efter at have faaet et paveligt Beskjærmelsesbrev for sine Lande, der blev sendt til alle Nabofyrster, til Preussen (1210), erobrede store Strækninger af Landet og christnede Indbyggerne. Da Tydskland paa den Tid var sønderrevet af indre Tvistigheder, og de tre Keisere, som kjæmpede om Herredømmet, **Filip**, **Otte** og senere **Frederik den Anden**, kappedes om at vinde denne mægtige Nabokonges Venskab, kunde Valdemar saa meget lettere udvide Danmarks Grændser mod Syd og Øst. Han erklærede sig tilsidst for **Frederik den Anden** og erholdt til Gjengjæld af denne Keiser et mærkeligt Bekræftelsesbrev (1214) paa de Erobringer, som han selv og hans to Forgjængere havde gjort i Tydskland nordenfor Floderne **Elben** og **Elden** (Holsteen, Lauenborg og en Deel af Meklenborg), hvilke Lande skulde være Danmarks evige Eie. Men Valdemar Seirs store Lykke kunde ikke andet end vække Frygt og Misundelse hos de nordtydske Fyrster i Saxen, Brandenborg, Bremen og flere Stater,

der indgik et stort Forbund imod ham, ligesom tidligere imod hans Broder Knud. En af de farligste, om ikke mægtigste, Fjender var **Bisp Valdemar**, hvem Kongen, bevæget af Pavens indstændige Forestillinger og den milde Dronning **Dagmars** Bønner, havde skjænket Friheden efter et fjortenaarigt Fængsel, mod at han edelig forpligtede sig til aldrig at opholde sig i Nærheden af Danmark eller foretage sig Noget til Skade for dette Land. En kort Tid drog han ogsaa til Italien, men kom snart tilbage, lod sig udnævne til Ærkebisp i Bremen og deeltog i Forbundet mod Danmark. Men Valdemar splittede den fjendtlige Forbindelse med sine seirrige Vaaben. De nordtydske Fyrster bleve nødte til at begjære Fred; Hamborg, der havde aabnet sine Porte for Fjenderne, indtog han efter en langvarig Beleiring og straffede Byen haardt for dens Frafald; Bisp Valdemar, der gjentagne Gange var fordreven fra Bremen, søgte tilsidst Tilflugt i et Kloster, udmattet af Kampen mod Valdemar Seir.

Efter saaledes at have ydmyget sine Fjender i Tydskland, foretog Valdemar sit berømte Tog til Esthland. Med en stor Hær og en Flaade, som skal have beløbet sig til 1400 Skibe, under Anførsel af **Andreas Sunesen**, Absalons Efterfølger paa Ærkesædet i Lund, landede han (1219) i Esthland. Esterne syntes i Begyndelsen overraskede ved denne uhyre Magt og tilbøde at underkaste sig og antage Christendommen; men nogle Dage efter overfaldt de den danske Leir i Nærheden af Reval, og bragte ved deres uventede Anfald i Begyndelsen nogen Forvirring i de Danskes Rækker. Dog samlede disse sig snart igjen, efterat den tappre rygiske Fyrste **Vitslav** en Tidlang havde opholdt Fjenderne, og tilføiede ved et nyt Angreb Esterne et fuldkomment Nederlag. De gamle Fortællinger berette, at denne Seir blev vunden ved himmelsk Bistand, idet Dannebroge midt under Kampen faldt ned fra Himlen og oplivede de Danskes synkende Mod, et Sagn, som udentvivl er opkommet derved, at Paven til dette Tog skjænkede Kongen en hellig Fane, blodrød med et hvidt Kors i Midten, hvilken siden blev de Danskes Hovedbanner i alle Krige, indtil den tabtes paa det ulykkelige Tog til Ditmarsken

(1500). Efter dette blodige Slag blev hele Estland erobret, og Indbyggerne tvungne til at lade sig døbe.

Valdemar Seir stod nu paa sin Lykkes høieste Spidse; Holsteen, Lauenborg, Meklenborg, Rygen, Pommern, Estland og Øsel, Strækninger af Preussen og Kurland hyldede ham som Herre, og Danmark havde aldrig været mægtigere siden Knud den Stores berømmelige Dage. Da indtraf pludselig en stor Ulykke, hvorved hele den stolte Bygning, som Valdemar den Store, Knud den Sjette og Valdemar Seir havde opført, i et Nu styrtede sammen, og Frugten af mangfoldige Seirvindinger tilintetgjordes. Kongen havde en Dag moret sig med Jagt paa Øen **Lyø** ved Fyn, og træt af Anstrængelsen lagt sig til Hvile med alle sine Mænd. Her lykkedes det den snedige **Grev Henrik af Schwerin** at overrumple Kongen tilligemed hans ældste Søn Valdemar og bortføre dem som Fanger, uden at det kongelige Følge, som laae begravet i dyb Søvn mærkede det Ringeste dertil. Fangerne bleve kneblede, for at de ikke skulde skrige, og de kongelige Skibe, som laae ved Øen, gjennemborede, saa at de sank, da man endelig opdagede Forræderiet og vilde sætte efter Røverne, som imidlertid havde bragt deres Bytte i Sikkerhed (1223). Grev Henrik manglede ikke Aarsag til Fjendskab imod Valdemar; thi denne havde ikke blot hærjet hans Land, sløifet et Par af hans Slotte og tvunget ham til at blive sin Vasal, men endog bemægtiget sig det Halve af Grevskabet som Arv for sin Sønnesøn **Nikolaus** efter dennes Morfader Grev **Gunzelin** af Schwerin, Henriks Broder. Derimod er det et ugrundet og først i den senere Tid opkommet Sagn, at Valdemar skal have staaet i utilladeligt Forhold til Grevens Hustru, hvorom ingen samtidig Forfatter, selv blandt de fjendtlige, melder Noget. Tryg ved sin befæstede Borg vovede den schwerinske Greve i næsten tre Aar at holde Danmarks mægtige Konge fangen, trodsende Pavens truende Breve og Keiserens Befalinger, hvilke sidste heller ikke vare saa alvorlig meente. I Danmark syntes Alt lammet af Skræk ved Efterretningen om Kongens Fangenskab og det varede en Tid, inden man fik en Hær samlet til hans Befrielse. Staten

havde ikke vundet i indre Styrke ved sine uhyre Erobringer, der snarere synes at have trykket og udmattet Folket ved deres Storhed. De undertvungne Lande, der vare mange Gange større end selve Danmark og spredte i en vid Bue fra Eideren langs Østersøen til den finske Bugt, bleve kun sammenholdte ved Valdemar Seirs store Egenskaber og Frygten for hans vældige Arm. Da han derfor var borte, udbrød en grændseløs Forvirring: i Landet selv herskede Mistillid og Forsagthed, de undertvungne Folk gjorde Oprør, og alle de udenlandske Fjender løftede Hovedet i Veiret, medens de saakaldte Venner, der gjærne saae det mægtige Danmark svækket, forbleve uvirksomme. Keiser **Frederik** dulgte ikke sin Glæde over den Ulykke, der var ramt den danske Konge; den **yngre Grev Adolf**, understøttet af alle de nordtydske Fyrster, kom tilbage til Holsteen og bemægtigede sig sit Fædrenerige. Selv Bisp Valdemar, der nu var en 80aarig Olding, forlod Klostrets Ensomhed, saasnart han fik Efterretning om Kongens Fangenskab, og brød ind over Danmarks Grændser for at mætte sit bittre Had mod Valdemar Seir. Endelig fik den kjække Albert af Orlamynde, der var bleven udnævnt til Rigsforstander, en Hær samlet, men forsøgte først, hvad der kunde udrettes ved Underhandlinger. Fjenderne forlangte, at Valdemar skulde betale 40,000 Mark Sølv for sin Løsladelse, afstaae sine slaviske og vendiske Besiddelser, og hvad han havde erobret søndenfor Elben, Holsteen skulde overlades Albert af Orlamynde som et Len af Tydskland, og endelig skulde Valdemar tage Danmark til Len af Keiseren. Ihvorvel disse Betingelser vare fordeelagtige for Albert, afslog han dem dog som vanærende for Konge og Fædreland. Sværdet skulde nu gjøre Udslaget; men Albert tabte Slaget ved **Mølln** (Januar 1225) efter en Kamp, som varede fra den tidlige Morgen til Mørket faldt paa, og denne ædle Stridsmand mødte sin Konge, ikke som Befrier, men som Medfange. **Hamborg** underkastede sig derpaa Grev Adolf, og **Lybek** gav sig under Tydskland. Valdemar maatte nu tage imod de haarde Vilkaar, som Fjenderne bøde; dog udelodes Betingelsen om Danmarks Lensafhængighed af Tydskland; men

Albert maatte afstaae Holsteen til Grev Adolf, der paany grundede det Danmark saa fjendske holsteenske Grevehuus. Efter henved tre Aars Fangenskab kom Valdemar tilbage til Danmark (Juleaften 1225), hvor han fandt Alt i en sørgelig Forvirring og Frugten af saa mange stolte Bedrifter forspildt. Den aftvungne Ed, hvormed han havde maattet bekræfte Forliget, kunde imidlertid ingen Gyldighed have for ham: han brød den med Pavens Tilladelse og rustede sig til Hævn. I Begyndelsen gik han frem med sit gamle Held; men Lykken vendte ham snart Ryggen, og, da han ved Forræderi af de nylig undertvungne Ditmarsker havde tabt det blodige Slag ved **Bornhøved** i Holsteen (1227), ilede han med at slutte Fred med sine talrige Fjender for at redde det, som endnu var tilbage. Derefter tilbragte han Resten af sine Dage, naar et Par mindre betydelige Krigsforetagender mod **Lybek** og **Sværdridderne i Lifland** undtages, i Rolighed, kun sysselsat med Omsorgen for sit Fædreneriges indre Vel og Lovenes Forbedring. Af de store Erobringer bleve kun Ruiner tilbage, Rygen, nogle Strækninger i Meklenborg, Preussen og Estland, samt Titlen de Slavers Konge.

Valdemar Seir døde 1241 i en Alder af 70 Aar efter en fyrgetyveaarig Regjering, hvis første Deel udmærkede sig ved en Række af berømmelige Seirvindinger, ligesom den sidste ved fredelige Idrætter og en roesværdig Omsorg for Landets indre Forbedring, og som begge i Forening give denne Konge en gyldig Adkomst til Efterkommernes Beundring og Taknemmelighed. Han var tvende Gange gift; første Gang med den bøhmiske Prindsesse **Margrete**, kaldet **Dagmar**, der var overordentlig elsket af Folket, som forherligede hendes Minde i Sange, der have bevaret sig til vore Dage. Hun fødte ham en Søn **Valdemar**, der allerede 1218 blev kronet og antagen til sin Faders Medregent; men denne haabefulde Fyrste omkom ved et ulykkeligt Tilfælde (1231) til stor Sorg baade for Folket og Faderen, med hvem han havde deelt det schwerinske Fangenskab. Valdemars anden Dronning var den stolte og af Folket lidet yndede portugisiske Prindsesse **Berengaria** eller, som man her kaldte hende, **Been-**

gjærd. Hun blev Moder til Erik, Abel og Christoffer, der efter hverandre bestege den danske Throne, men ikke arvede Faderens store Egenskaber.

---

3. National Lovgivning. Landskabslove. Retspleie. Adelstandens Opkomst. Ledingshærens Indretning. Bondestandens Klasser og Kaar. Næringsveie. Agerdyrkning, Jordfælledskab. Handel. Videnskaber. Sproget.

Vort Fædreland har havt den store Lykke at bevare sin **nationale Lovgivning**, der havde udviklet sig tilligemed Folket, og hvori dets eiendommelige Liv og Synsmaader havde udpræget sig. De Danske vare i denne Henseende heldigere end de fleste andre Folk i Europa, der maatte lade sig paatvinge den romerske Ret og deres gamle Skikke og Vedtægter omstøbe efter Love, der vare dem aldeles fremmede. Vel forsøgte ogsaa Enkelte, der paa fremmede Universiteter havde gjort Bekjendtskab med den romerske Ret, at faae denne indført i Danmark; men disse Forsøg strandede paa Folkets Kjærlighed til de fædrene Love og Vedtægter. Ligesom i Oldtiden bleve Lovene endnu længe bevarede i Hukommelsen og først skriftligen optegnede henimod Slutningen af dette Tidsrum. Lovene vare ikke Kongernes Værk; men der dannede sig lidt efter lidt, eftersom man følte Trang dertil, private Samlinger af de i en Provinds gjældende Vedtægter, som derefter paa et Folkething erholdt almindelig Gyldighed og bekræftedes af Kongerne. Derfor gaves der i dette Tidsrum ingen **almindelig Landslov**, men kun **Landskabslove**, gjældende for hver af de større Afdelinger af Riget, Skaane med Halland og Bleking, Sjælland med omliggende Øer, Nørre- og Sønderjylland samt Fyn, og indrettede efter disses forskjellige Tarv. En egen Kirkelovgivning fik Danmark, som bemærket, allerede i den sidste Halvdeel af 12te Aarhundrede under Valdemar den Første; men de verdslige Love ere noget yngre.

Den ældste Landskabslov er den **skaanske verdslige Lov**, en privat Samling af skaanske Vedtægter, der synes at være nedskreven i Begyndelsen af det 13de Aarhundrede og

da at have faaet offentlig Gyldighed. **Den gamle sjællandske Lov**, eller, som den ogsaa kaldes, **Kong Valdemars sjællandske Lov**, var en lignende privat Samling af Love, som gjældte i Sjælland og nedskreves noget efter den skaanske Lov. **Den nye sjællandske Lov**, eller **Kong Eriks sjællandske Lov**, saaledes kaldet, fordi den for urigtigen antoges at være given under Erik Glipping eller Erik Menved, er ligesom de foregaaende en privat Samling af Vedtægter, gjældende for Sjælland, og samlet senere end Valdemars sjællandske Lov, men for den **jydske Lov**. Denne sidste er den vigtigste af vore Landskabslove og den, hvis Historie man bedst kjender. Ældre jydske Lovbestemmelser ligge til Grund for den; hvo der har ordnet disse og affattet Loven, vides vel ikke nærmere; men den lærde Bisp **Gunner** i Viborg har med Flere havt Deel deri. Den blev paa et almindeligt Dannehof i Vordingborg 1241 i Marts Maaned af Kong Valdemar den Anden forelagt Folket til Antagelse. Den romerske Ret har kun havt liden Indflydelse paa dens Indhold; men derimod ere flere Bestemmelser af den kanoniske eller geistlige Ret optagne deri. Man er nu enig om, at den ikke har været bestemt til en almindelig Landslov; men at den, ligesom de forhen nævnte, var en Landskabslov, der kun skulde gjælde i Nørre- og Sønderjylland samt Fyn. Efter disse fire Landskabslove, der alle samledes og nedskreves under **Valdemar Seir**, er Borgersamfundet i vort Fædreland gjennem mange Aarhundreder blevet ordnet og styret. Den jydske Lov gjælder endnu i Slesvig og blev i de øvrige Dele af Riget først afskaffet ved Christian den Femtes Lov.

Straffebestemmelserne i Landskabslovene ere meget milde og sigte mere til at skaffe den Forurettede Erstatning for lidte Fornærmelser end til at forebygge Forbrydelserne ved afskrækkende Straffe. Dette kunde ikke være anderledes; thi Folket var fra Oldtiden alt for vant til at tage sig selv til Rette til at det skulde kunne finde sig i, at Staten tiltog sig stor Myndighed i Sager, som, skjøndt de angik den almindelige Sikkerhed, dog endnu betragtedes som et privat Mellemværende mellem Mand og Mand. Derefter kunde de fleste Forbrydelser

afsones ved **Bøder**, der kom den Fornærmede til Gode, og hvoraf Kongen kun i enkelte Tilfælde fik en Andeel. Bøderne traadte saaledes istedenfor Oldtidens Selvhævn og dannede Overgangen til en mere lovbunden Orden. Dog varede det længe, inden Selvhævn aldeles ophørte, og endnu i 13de og 14de Aarhundrede forekomme hyppige Exempler derpaa i Drabssager. Den høieste Bode var 40 Mark Penge eller omtrent 200 Rdlr.; mindre Bøder vare 9 og 3 Mark. Skjøndt de fleste Forbrydelser kunde afsones ved Bøder, var der dog, ligesom i Oldtiden, adskillige lave og farlige Forbrydelser, der straffedes med Berøvelse af Livet, Trældom, Fredløshed, Lemlæstelse, saasom Tyveri, naar det Stjaalnes Værdi var en halv Mark Sølv eller derover, Snigmord, Mordbrand og Forræderi mod Fædrelandet o. s. v. (**Ubodemaal**). Livsstraf anvendtes sjælden, hyppigere Fredløshed; men selv i dette Tilfælde kunde den Dømte frelse sig ved Penge, og, som det hed, **kjøbe sin Fred** hos Kongen, naar han først havde afsonet sin Forbrydelse hos vedkommende Privatpersoner. Forfølgelsen af en Sag fra det Offentliges Side var forbunden med mange Vanskeligheder, og, naar den Fornærmede lod Sagen falde, kunde Kongens **Ombudsmand** eller **Sogeð** ikke sagsøge Forbryderen uden ved enkelte meget grove Misgjerninger, der vare bekjendte og vitterlige for Alle, som boede i Herredet, eller naar den Fornærmede var en Enke eller anden Person, som ikke selv kunde forfølge sin Ret. Ligesaa vanskeligt var det at faae den fældede Dom fuldbyrdet; thi dette besørgedes kun ved den kongelige Ombudsmand, naar Kongen skulde have en Deel af Bøderne; i andre Tilfælde maatte Sagsøgeren selv see til at erholde den Erstatning, som Loven havde tilkjendt ham. Naar derfor den Skyldige vægrede sig ved at betale de Bøder, han var idømt, havde Sagsøgeren Ret til at gjøre Indførsel i hans Bo, hvilket kaldtes at tage **Nam**; men dette skulde skee hemmeligen, kun eengang i samme Sag og udenfor den Domfældtes Gaardsled. Dog kunde den Dømte, hos hvem Betaling paa anden Maade ikke var at erholde, omsider forfølges til Fredløshed. Selv Legemsstraffe bleve ikke altid udførte ved den offentlige Magt, men overladte til Klageren at fuldbyrde

efterat Sagen var paadømt for Retten. Senere, da det blev Vedtægt, at Kongens Foged inddrev Bøderne, maatte det udtrykkeligen fastsættes i Lovene, at Fogeden, naar han efter Lov og Dom gjorde Indførsel i en Mands Huus, ikke maatte betragtes som Røver og Voldsmand. Man seer af alle disse Bestemmelser baade Statsmagtens Svaghed paa den Tid og tillige en ængstelig Bestræbelse for at værne om den Enkeltes Frihed mod Indgreb af det Offentlige, selv med Opoffrelse af almeen Sikkerhed og borgerlig Orden.

Retten pleiedes paa **Herredsthing** og **Landsthing** ved udvalgte Mænd, de saakaldte **Nævninger** og **Sandemænd**, hvis Indretning har været et Forbillede for den senere Tids juries. **Nævninger** vare Mænd, der bleve udvalgte i hvert Herred til under Eds Aflæggelse at erklære den Anklagede for skyldig eller uskyldig. Deres Antal var forskjelligt efter de forskjellige Landskabers Vedtægter og Sagens særegne Beskaffenhed; men sædvanligviis vare de 12, sjældnere flere, undertiden færre. De udnævntes i Sjælland og Skaane af Sagsøgeren, i Jylland af Kongens Ombudsmand eller af Bønderne; men den Saggivne havde Ret til at forkaste Nogle, naar han antog dem for fjendtlig sindede imod sig. **Sandemænd** vare Dommere, som udnævntes af Kongen paa Livstid, og bestode af 8 Selveiere fra hvert Herred, der ligesom Nævningerne afsagde deres Kjendelse med Tilføielse af Ed. Nævninger fandtes over hele Danmark, hvorimod Sandemænd vare eiendommelige for Jylland og Fyn. De Sidste fik ogsaa en Godtgjørelse for deres Reise til Thinget, men Nævningerne vare aldeles ulønnede. Paa Thingene havde den kongelige **Ombudsmand** eller **Foged** Forsædet for at overholde Orden, paasee Kongens Ret, samt i visse Tilfælde sørge for, at Forbryderen blev afstraffet, og den fældede Dom efterlevet; men han havde i nærværende Tidsrum ingen Deel i den dømmende Magt, hvilken saa udelukkende tilhørte Folket, at de forsamlede Thingmænd kunde underkjende baade Nævningernes og Sandemændenes Dom. Kongernes hidtil meget indskrænkede Deeltagelse i den dømmende Magt fik først mod Slutningen af det 13de og Begyndelsen af det 14de Aarhundrede en større

Betydning, da der opkom en egen kongelig Domstol, kaldet **Kongens Thing** eller **Kongens Retterthing**, hvor Retten pleiedes under Forsæde af Kongen eller en af de høie Embedsmænd, Drosten eller Kantsleren, paa Kongens Vegne. I den ældre Tid synes det, at Sager ogsaa have kunnet foretages strax paa Kongens Thing, uden i Forveien at være forhandlede paa Herreds- eller Landsthinget, ligesom ogsaa en Retstvist kunde afgjøres af Landsthinget, om den end ikke først havde været paakjendt af Herredsthinget. Men senere gik Sagerne sædvanlig fra Herredsthing til Landsthing, og derfra til Kongens Thing. Ingen maatte dog stævnes for Kongens Thing udenfor det Landskab, hvori han var bosat, og Sagen skulde dømmes efter den Landsdeels Ret, hvori Thinget holdtes. Over disse tre Thing stod som en høieste Ret **Danehoffet** eller den høitidelige Forsamling af alle Rigets Stænder, som i det Mindste een Gang aarligen skulde finde Sted. Hvad her kjendtes for Ret, stod urokkelig ved Magt, uden at videre Søgsmaal var muligt.

Som Beviis for Retten brugtes **Jernprøve**, **Mededsmænd** og **Vidner**. Tvekamp, der i den hedenske Tid havde været brugt som Retsmiddel, afskaffedes efterhaanden ved Christendommens Indflydelse og afløstes af **Jernprøve** eller **Jernbyrd**, der betragtedes som en umiddelbar Dom af Gud, hvorved den Anklagedes Skyldighed eller Uskyldighed lagdes for Dagen. Denne Prøve anstilledes saaledes, at den Anklagede bar et Stykke gloende Jern et vist Antal Skridt, eller kastede det i et Trug, og, hvis det faldt udenfor, gjentog det, indtil det faldt i Truget; eller den Anklagede gik over et Antal gloende Plovjern. Slap han uskadt derfra, erklæredes han for uskyldig, i modsat Tilfælde for skyldig; men Ingen var forpligtet til at underkaste sig Jernprøve, førend Sagsøgeren med Ed og Vidner havde bekræftet sin Anklage. Jernprøve vedblev at bruges indtil Slutningen af dette Tidsrum, men tabte efterhaanden sin Anseelse, da man opfandt flere Salver, som sikkrede mod Forbrændelse af det gloende Jern, og blev derfor afskaffet ved en Lov af Valdemar den Anden. Beviis ved **Mededsmænd** var en for Nor-

den eiendommelig Indretning, som bestod deri, at et vist Antal Mænd af uplettet Rygte aflagde Ed paa, at de vare overbeviste om, at et Udsagn af en af de stridende Parter forholdt sig overeensstemmende med Sandheden. Deres Antal var forskjelligt efter Sagernes større eller mindre Vigtighed og Landskabslovenes særegne Bestemmelser fra 3, 6, 12 (**Tyltered**) indtil tre Gange tolv (**tre Tyltered**); i Jylland var Mededsmændenes Antal i ingen Sag enten over eller under tolv. Dette Beviis blev især almindeligt efter den under Harald Hein omtalte Forandring i Rettergangsmaaden, hvorved det blev den Saggivne tilladt at fralægge sig Sagsøgerens Sigtelse ved Benægtelsesed understøttet af Mededsmænd. Dog kunde den Anklagede ikke i alle Tilfælde rense sig ved Benægtelsesed og Mededsmænd; naar han var sigtet for grovere Forbrydelser, maatte han underkaste sig Jernprøve, eller, efter dennes Afskaffelse, Dom af Nævninger eller Sandemænd, naar Sagsøgeren først havde bestyrket sin Sigtelse ved Vidner eller paa anden Maade, der gjorde Rigtigheden af hans Klage sandsynlig. Brugen af Mededsmænd vedligeholdt sig ikke blot igjennem hele Middelalderen, men selv langt ind i den nyere Tid, og synes først ganske at have tabt sig i Midten af det 17de Aarhundrede. Dog optraadte snart i Love, der ere yngre end Landskabslovene og navnlig i Kjøbstædretterne **Vidnebeviset** ved Siden af Beviis ved Benægtelsesed og Mededsmænd, og hiint sikkrere Beviis, som det blev Anklagerens Sag at føre, fortrængte efterhaanden det ældre Beviismiddel, der var forbundet med flere Mislighed er.

Valdemarernes i mange Henseender mærkværdige Regjering er bleven endnu mere betydningsfuld derved, at en **egen Adelsstand** under den begyndte at udvikle sig. Denne fremtræder først i Skikkelse af **Lensadel** og fremgik af **Lensvæsenet**, som bestod deri, at Fyrsten overlod sine Mænd Jordegods til Nytte og Brug, mod at disse forpligtede sig til paa egen Bekostning at følge ham i Krig. Den, der paa disse Betingelser havde givet sig i Fyrstens Tjeneste, kaldtes dennes **Mand** eller **Vasal**, og skulde paa første Opbud indstille sig til Krigstjeneste til **Hest**, ledsaget af flere eller færre Ryttere,

for hvis Underhold og Udrustning han maatte sørge. I de fleste andre Stater i Europa er Lensvæsenet opkommet som Følge af Erobring, idet den seirende Fyrste udstykkede Landet til sine Krigere, og derved paa en let Maade erholdt Sold til en altid færdig Hær af Ryttere, der kunde holde det undertvungne Folk i Ave. Da Danmark aldrig er blevet erobret af noget fremmed Folk, har Lensvæsenet og Lensadelen her en anden, skjøndt ogsaa militær Oprindelse. Allerede længe havde Kongerne underholdt en Samling af Huustropper til deres personlige Tjeneste, hvis Antal betydeligen udvidedes under Knud den Store, som tillige gav dem en bestemt Ordning ved sin Vitherlagsret og skjænkede dem store Privilegier. Denne første staaende Hær, **Thinglid**, som Knud oprettede, forfaldt imidlertid under de følgende Konger, og, skjøndt fornyet under Knud den Sjette, blev den dog for kostbar for Kongerne at underholde, og dens hele Indretning fandtes ikke længere hensigtssvarende efter de Forandringer, som Krigsvæsenet imidlertid havde undergaaet, og den opløstes derfor atter. Rytteriet var nemlig nu blevet den væsentligste Deel af Hæren, og denne Forandring i Krigsforelsen havde en saare vigtig Indflydelse paa Lensvæsenets Uddannelse og Opkomsten af en **privilegeret Adelstand.** I den ældre Tid vare de Danskes fleste Krige førte tilsoes og med Fodtropper, fordi Skibenes Størrelse og Indretning ikke tillod at have Heste om Bord; men senere bleve Landkrigene hyppigere, og man begyndte at føre Heste over Havet, hvorpaa Erik Emune gav det første Exempel. Brugen af Rytteri blev mægtigen fremmet ved den noie Forbindelse, hvori Danmark i det sidste Aarhundrede af dette Tidsrum stod med Tydskland, hvor jernklædte Ryttere længe havde været brugte i Krigene og betragtedes som Kjærnen af Hæren. Næsten alle de Prindser, der levede under Kong Niels og siden spillede en Rolle i Borgerkrigene, havde opholdt sig i kortere eller længere Tid i Tydskland, og nogle havde endog faaet deres Opdragelse der; flere Konger, som Svend Grade, Erik Lam, Knud den Sjette, vare gifte med tydske Prindsesser, og de tre sidste Regenter i dette Tidsrum førte langvarige Krige i Tydskland, hvor de endog

erhvervede sig vidtudstrakte Besiddelser. I det mærkværdige Slag ved Fodevig gjorde en Hob tydske Ryttere, som kjæmpede for Erik Emune, Udslaget til denne Konges Fordeel, og, efterat dette Exempel var givet, blev Anvendelsen af Rytteri stedse almindeligere. Men selv om ikke denne Omvæltning i Krigsvæsenet havde medført Udviklingen af en egen Krigerstand, maatte dette have været en nodvendig Følge af de tiltagende Krige i Forbindelse med den aftagende Krigeriskhed hos Folket i det Hele. Den krigeriske Aand, som havde været de Danskes Særkjende i Oldtiden, begyndte efterhaanden at tabe sig ved Christendommens Indflydelse og ved den større borgerlige Orden og indvortes Sikkerhed, som under dens Beskyttelse udviklede sig. Jo mere fredelige Sysler, Agerdyrkning, Handel og Haandværker fremblomstrede, desto større blev Folkets Ulyst til at lade sig bortrive fra den fredelige Arne for at følge en ærgjærrig Fyrste paa Erobringstog til fremmede Lande. Kongerne, hvis Indkomster i Penge i hine Tider ikke vare betydelige, kunde imidlertid ikke underholde en saa stor Mængde Ryttere paa deres egen Bekostning og heller ikke paalægge Nogen den kostbare Ryttertjeneste uden Vederlag. De valgte derfor en Udvei, som andensteds havde været forsøgt med Held, nemlig at forlene dem, som vilde paatage sig denne Byrde, med Jordegods, og desuden skjænke dem visse Privilegier. I Danmark kunde Kongerne naturligviis ikke udstykke hele Landet til deres Krigere, saaledes som Tilfældet havde været i de Stater, hvor Lensvæsenet var blevet indført ved fremmede Folks Indtrængen; men de vare dog derfor ikke i Forlegenhed for Gods til at aflægge deres Vasaller med. Kongerne besade nemlig betydelige Jordeiendomme, rundt omkring i Riget, det saakaldte Konunglef, der var henlagt til Bestridelse af deres Fornødenheder, og eiede desuden alle Almindinger eller Skove og udyrkede Strækninger, fremdeles alle øde og forladte Jorder. Disse Sidstes Antal var netop paa den Tid, hvorom her er Tale, meget betydeligt; thi deels formedelst Vendernes Søroveri, deels som en Følge af de borgerlige Uroligheder laae ved Valdemar den Stores Thronbestigelse store Strækninger i Landets forskjellige Provindser øde

og udyrkede. Endelig tilfaldt ogsaa Kongerne alt det Gods, som blev forbrudt af dem, der førte Avindskjöld mod Riget, og dette var ikke ubetydeligt i hine urolige Tider. Dette var den ene og rige Kilde til de mange Len, som vare fornødne for derved at skabe en heel Hær af Ryttere; men disses Antal forøgedes ogsaa fra en anden Side. Mange Jordegodseiere, som havde baade Lyst og Evne til at paatage sig Ryttertjenesten, eller, som den siden kaldtes, **Rostjenesten**, søgte at blive optagne i de kongelige Lensmænds Tal og derved blive deelagtige i de Rettigheder, som vare disse tilstaaede, et Ønske, som i de første Tider ingen Vanskelighed mødte.

Til Gjengjæld for de Byrder, som disse **Kongens Mænd, Vasaller** eller **Hærmænd** (hvoraf det senere **Herremand**) paatoge sig, bleve de fritagne for de almindelige Krigsskatter: **Inne** d. e. Arbeide til Landets Forsvar, Anlæg af Fæstninger, Veiarbeide o. s. v., **Stød**, Bidrag til Krigens Førelse, og **Leding**, som deels betyder personlig Krigstjeneste, deels en Pengeafgift. Hærmændene begunstigedes desuden paa andre Maader. Inden Udgangen af dette Tidsrum fik de Ret til at oppebære de Bøder af deres Fæstebønder, som ikke overstege 3 Mark (omtrent 15 Rdlr.) og erholdt Tilladelse til, som det hedder i jydske Lov, „at kjøbe saameget Gods, som de orkede", hvilket ligeledes blev skattefrit, naar det dreves for Hærmandens egen Regning og ikke bortfæstedes. Denne Tilladelse blev imidlertid i lang Tid ikke synderligen benyttet, men gav siden Anledning til Dannelsen af de store Herregaarde eller Sædegaarde, der bleve en vigtig medvirkende Aarsag til Udviklingen og Vedligeholdelsen af det senere fordærvelige Vornedskab og Hoveri. De fleste Len vare militære; men adskillige vare civile, hvilket navnlig gjælder om de Godser, som vare henlagte til Underhold for de kongelige Embedsmænd, der vare fordeelte i Riget for at forestaae Landets indre Styrelse. Penge vare i hine Aarhundreder sjældne, og alle baade Kongens og Statens Tjenere bleve derfor lønnede med Jordegods. Ogsaa det geistlige Gods betragtedes som Len, hvoraf der svaredes Krigstjeneste til Kongen; men de mægtige Bisper havde desuden paa deres Eien-

domme egne Vasaller under sig, der stode i samme Forhold til dem, som de kongelige Vasaller til Kongen. Erkebispen af Lund havde saaledes senere hen i Tiden 36, og Bispen af Roeskilde ikke færre end 43 Len at bortgive. De Geistlige ophørte efterhaanden selv at gaae i Krig, hvilket Ingen vil dadle, men søgte nu ogsaa at unddrage Bønderne paa deres Godser for Krigstjeneste, og dette gav i Forbindelse med andre Omstændigheder Anledning til en blodig Kamp mellem Kongerne og Geistligheden i det 13de og 14de Aarhundrede. Den hele Indretning med Lensvæsen og Lensadel, saaledes som den fremtræder i sin første Skikkelse, fortjener ingenlunde Dadel. Den var ligefrem udsprungen af Tidens Trang og meget hensigtsmæssig indrettet til at afhjælpe den. De øvrige Borgere bleve mindre forstyrrede i deres fredelige Sysler, da Hærmændene stillede den vigtigste Deel af Hæren, og, skjøndt disse havde betydelige Forrettigheder, maatte de ogsaa bære store Byrder; de især maatte, som det hedder i jydske Lov, „vove deres Hals for Kongens og Landsens Fred." Lenene vare heller ikke arvelige, men overlodes kun som et **Len**, det vil sige som et **Laan** til Nytte og Brug, og de til en Hærmands Stilling knyttede Rettigheder forplantede sig derfor ikke arveligen i hans Familie. Hærmændene udgjorde af denne Grund ikke et afsluttet Samfund; men Enhver, som ønskede og havde Evne til at bære de dermed forbundne Byrder, kunde blive optagen i deres Midte. Først i det følgende Tidsrum opkom **Fødselsadel**, og Adelen afsluttede sig som en egen Stand, der ved tilsnegne Privilegier vidste at gjøre en stor Masse af de frie Bønder til Trælle og i Forbindelse med Præstevælden bragte de største Ulykker over Danmark.

Omtrent paa samme Tid, som Krigsvæsenet fik en ny Skikkelse ved Indførelse af Rytteri, blev ogsaa Fodfolket eller **Ledingshæren** anderledes ordnet paa Grund af de Forandringer, som Landbovæsenet i Tidens Løb havde undergaaet. I den ældste Tid stilledes een Mand af hver Familie til Krigstjeneste, og denne Byrde var ikke mere trykkende for den Ene end den Anden; thi alle Landeiendomme havde oprindeligen

samme Størrelse og omtrent samme Værd. Naar nemlig en Landsby anlagdes, blev hver Familiеs Jordlod nøiagtigen afmaalt til samme Omfang, og, om end Eiendommene andre Steder kunde være noget større eller mindre, saa var Forskjellen dog ingensteds betydelig, da man ikke optog Mere til Dyrkning, end der kunde drives ved een Plov og var tilstrækkeligt til een Familiеs Underhold. En saadan Jordlod blev kaldet et **Bol**. Ved tiltagende Befolkning bleve disse Bol imidlertid deelte i mindre Gaarde, hvilket kun havde til Følge, at Krigsbyrden, som før hvilede paa en enkelt Familie, nu blev fordeelt paa flere. Men vigtigere i denne Henseende var den Forskjel, som i Tidens Løb opkom imellem Eiendommene ved forskjellig Dyrkning, større eller mindre Frugtbarhed, meer eller mindre gunstig Beliggenhed o. s. v., hvorved ofte en Jordeiendom kunde faae langt større eller ringere Værd end en anden, uden at Krigsbyrden derfor forandredes. Dette var især Tilfældet i Jylland, hvor der gaves Bol, som vare syv Gange saa meget værd som andre. Derved blev den gamle Maade at bestemme Krigsbyrden paa blot efter Jordloddens Størrelse høist ubillig og uligelig. Derfor blev mod Slutningen af dette Tidsrum en anden Bestemmelsesmaade indført, hvorved man gik ud fra **Udsædens** Størrelse, efter hvilken Jordeiendommens virkelige Værd med nogenlunde Sikkerhed lod sig bestemme. En Jordlod, der i Udsæd kunde modtage for en Mark Sæd d. e. 30 Tønder Rug eller 60 Tdr. Havre, eller som, naar den var bortfæstet, svarede lige saa meget i aarlig Afgift, regnedes for et Bol. Udsæden tagen 24 Gange gav Bolets Værdi, som altsaa blev 24 Mark Sølv eller 3 Mark Guld. I de østlige mere frugtbare Landskaber var Bolets Værdi saavelsom Forpagtningsafgiften en Deel høiere, hiin nemlig 36 Mark Sølv eller 4½ Mark Guld, denne 40 Tdr. Rug eller dobbelt saa meget Havre. En Eiendom af denne Værdi, eller som i Forpagtning svarede en saa stor Sum, stillede ligesom forhen een udrustet Mand til Leding. Men ved den tiltagende Befolkning vare Bolene saaledes deelte, at man i Almindelighed kunde regne tre Heelgaarde paa et Bol; mange vare endog deelte i Halvgaarde

og Fjerdedeelsgaarde. Til Udredning af Skibsmandskab blev Landet derfor inddeelt i Lægd, der indbefattede en Samling af flere større og mindre Eiendomme. Et Lægd, der udredede een Mand med Vaaben, Rustning, Underhold og øvrige Fornødenheder til Krigstjeneste, kaldtes et **Havnelag**. Hver Bonde i Lægdet ydede i Forhold til sin Eiendoms Størrelse, saaledes at den Bonde, der besad en Gaard af en Mark Gulds Værdi, bar en Trediedeel af Havnelagets Krigsbyrde eller udredede, som det hed, en **Tredingshavne**; den der havde en Gaard af en halv Mark Gulds Værdi, udredede en **Sextingshavne**, hvo der kun eiede det Halve heraf, en **Tolftingshavne**, og hvo der eiede endnu mindre, ydede ikke personlig Krigstjeneste, men betalte kun en Skat i Penge. En Forening af Havnelag, der tilsammen udrustede og bemandede et Skib kaldtes **Skipæn**. Udrustningen af et Skib til Leding forestodes af en **Styrismand**, som tillige var Skibets Fører. Han udnævntes af Kongen og modtog som Løn en vis Ydelse i Korn af Lægdsbønderne, hver Gang Leding udbødes. Hans Bestilling gik i Arv i hans ægte mandlige Slægt. — Landets Inddeling i Havnelag og Skipæn til Udredelse af Skibe og Mandskab blev kun paany ordnet af Valdemar Seir; selve Indretningen gaaer tilbage til den hedenske Oldtid, og baade i Sverrig og Norge var Sødedingen ordnet paa en tilsvarende Maade.

Medens **Geistligheden** i dette Tidsrum havde opsvunget sig til en overordentlig Magt, og en egen **Adelstand** begyndte at udvikle sig, der traadte i Geistlighedens Fodspor ved at tilrive sig Rettigheder, der bleve fordærvelige for det Hele, sank **Bondestanden** mere og mere ned fra den Høide, den havde indtaget i Samfundet. De kraftfulde Konger, Valdemar den Store, Knud den Sjette og Valdemar Seir, kunde ikke finde sig i at være afhængige af Mængden og regjerede uden at spørge Folket tilraads. Den samtidige Saxe bemærker udtrykkeligen, at Valdemar den Store, paa Grund af Folkets Ulyst til at deeltage i Togene til Venden, ikke mere overlod Afgjørelsen af Krig og Fred til Folkeforsamlingerne, men kun raadførte sig med sine fornemste Mænd og Høvdinger. Paa

Valdemarernes Tid led ogsaa Folkets gamle Ret til at vælge Kongen et betydeligt Skaar, da disse kloge Fyrster altid sørgede for, at deres Efterfølger blev hyldet og kronet, medens de selv levede. Almuen bar med Uvillie disse Indgreb i sine Rettigheder; men det blodige Forsøg, som Skaaningerne gjorde paa at hævde dem, løb ulykkeligt af, og Oprøret dæmpedes ved Geistlighedens, Adelens og Kongens forenede Magt. Den gamle Oldtidsskik bestandig at gaae bevæbnet, der saa meget havde bidraget til at hæve Bøndernes Selvfølelse og give dem Anseelse, tabte sig efterhaanden, da en egen Krigsstand opkom. Kjøbstæderne, der opkom i dette Tidsrum og fik deres Befolkning fra Landet, svækkede Bondestanden; mange Bønder bleve ogsaa under de borgerlige Uroligheder forarmede, og maatte for at finde Sikkerhed og Beskyttelse overlade deres Eiendomme til en eller anden mægtig Herre, hvis Fæstere de bleve. Skjøndt man med Grund kan regne Folkefrihedens Aftagen fra Valdemarernes Tid, udgjorde Selveierbønderne dog endnu hele dette Tidsrum igjennem en anseet Stand og vare i Besiddelse af vigtige borgerlige Rettigheder, som de udøvede paa Folkeforsamlingerne, hvor enhver Selveier kunde møde og deeltage i Afgjørelsen af Landets Anliggender. Uden deres Samtykke kunde ingen Skatter paalægges og ingen Love gives. derfor hedder det endnu i jydske Lov, som blev given i dette Tidsrums sidste Aar: „Ingen Mand skal dømme imod den Lov, som Kongen giver, og **Landet tager ved**; men efter den Lov skal Landet dømmes og rettes. Den Lov, som Kongen giver, og alt Landet tager ved, **den maa han ei ophæve eller forandre uden Landets Villie**, medmindre den er aabenbar imod Gud, og **selv da maa han ikke forandre den uden Landets Villie**". Men, som sagt, en Forandring heri var allerede bleven mærkelig under de sidste Konger; denne fuldendtes i det følgende Tidsrum, men paa en Maade, som hverken blev glædelig for Kongen eller Folket. Kongerne havde søgt at tilbagetrænge Folket og hæve Adel og Geistlighed, men stode snart hjælpeløse i Kampen med Adel og Præstevælde, der voxede baade Folk og Konge over Hovedet.

Den fornemste og endnu talrige Klasse af Bønder ud-

gjorde **Selveierne** eller de saakaldte **Adelbønder** (**adel** betyder fortrinlig, udmærket), der besade deres Jordlod med fuld Eiendomsret. Efter dem kom **Landboerne** eller **Fæsterne**, der havde en Eiendom i Fæste, hvoraf de svarede en bestemt Afgift. En egen Klasse dannede de saakaldte **Bryder**. Efter Ordets Betydning betegner det en Huusholder, Forvalter, og bruges deels om den, der hos Bonden selv forestod Gaardens Drift og det hele Huusvæsen, deels naar Bonden eiede flere Gaarde, om den, der som Avlskarl eller Forvalter paa Bondens Vegne bestyrede en særskilt Gaard. Forskjellige herfra vare **Fælligsbryderne**, der eiede en Deel af Gaardens Besætning og Indbo, og dreve Gaarden i Fælledskab med Eieren. (Ordet Bryde bruges ogsaa om de Mænd, som Kongerne og Bisperne satte til at bestyre større Landeiendomme, og betegner da en anden og anseeligere Stilling, som Lensmand eller Foged). Længere hen i Middelalderen ophørte Indretningen med Bryder, og de sammensmeltede efterhaanden ganske med Fæstebønderne, skjøndt Navnet forekommer længe efter. Den ringeste Plads blandt Landbefolkningen indtoge **Gaardsidderne**, som man nærmest kan sammenligne med Nutidens **Huusmænd**. De vare oprindeligen Trælle og opkom derved, at Jorddrotten overlod en Deel af sit Tyende smaae Jordlodder i Nærheden af Hovedgaarden, til Gjengjæld for hvilke disse fremdeles dyrkede Hovedmarken og forrettede andet Arbeide for Grundeieren.

Tager man Hensyn til den ældre Tid, da der var Jord i Overflødighed til at opdyrke, var Landet uden Tvivl, forsaavidt det ikke som Krongods (**Konunglef**) udgjorde en Deel af Kongens Besiddelser, deelt mellem de fribaarne Selveiere, Adelbønder, der enten dyrkede deres Bol ved Hjælp af deres Tyende og Gaardsiddere, eller, om de besade flere Eiendomme, lode dem bestyre ved Forvaltere (Bryder), der ligesom Gaardsidderne vare Trælle. Antallet af fribaarne Fæstebønder har i hiin Tid næppe været betydeligt. Selveierne vare frie og uafhængige, kun forpligtede til **Leding** eller personlig Krigstjeneste og visse Bidrag til Krigsførelsen, adskillige Arbeider, som Landets Tarv fordrede, som Anlæg og Vedligeholdelse af Alfar-

veie, Befæstninger o. s. v., og til at modtage Kongen, naar han drog om paa Gjæsteri. Det varede imidlertid ikke længe, inden **Fæste-Bondestanden** begyndte at danne sig, da der efterhaanden begyndte at mangle Jord, som laae til fri Afbenyttelse og let lod sig opdyrke. Især paa de store kongelige Besiddelser og paa Kirkens Eiendomme, der snart ved Tidernes Gavmildhed mod Klostre og andre geistlige Stiftelser fik et overordentligt Omfang, var det en beqvem og passende Maade at faae Jorden dreven paa ved at bortfæste den mod Afgift eller, som det kaldtes, **Landgilde** og andre Betingelser til Fæstebønder (Landboer); og det Samme skete ogsaa paa større private Eiendomme. Fæstebønderne bestode deels af fribaarne Mænd, som ingen Selveiendom besade, deels af Frigivne, hvis Antal maatte tiltage, jo mere Trældommen kom i Strid med Tidens Tænkemaade; ogsaa mange Selveiere opgave, som bemærket, formedelst Tidernes Tryk deres Selveiendom og bleve Fæstere eller Landboer. Vilkaarene, hvorpaa Landboen overtog Fæstet, vare deels Erlæggelsen af en vis Afgift, Landgilde, deels tillige, naar Fæstegaarden laae i Nærheden af Hovedeiendommen, Ydelsen af visse Dages Arbeide med Pløining, Saaening, Høslet, Ægter og deslige for Grundeieren; dette kaldtes **Dagsværk**, senere **Hoveri**. At Gaardsidderne fra ældgamle Tider have forrettet Dagsværk paa Hovedgaarden og dyrket Grundeierens Lod, er vist, og det var netop som Vederlag derfor, at Grundeieren overlod dem smaae Jordlodder paa sin Eiendom; men det Samme har meget tidligen fundet Sted med Landboerne eller Fæstebønderne, først paa Kronens og Kirkens store Godser, dernæst ogsaa paa de mere betydelige private Eiendomme. Det var ogsaa ganske naturligt og passende efter Tidens Tarv, at Fæsteren ydede en Deel af sit Vederlag for Fæstet i Arbeide, hvorved han kom til at betale en saa meget ringere Landgilde; heller ikke var Hoveriet i den ældre Tid, da de private Eiendomme endnu ikke vare samlede til store Jordegodser, trykkende for Bonden, men læmpeligt og i Almindelighed bestemt ved Overeenskomst.

Det Afhængighedsforhold, hvori Landbo, Bryde, Gaard-

sidder (Fæster, Forvalter, Huusmand) stod til Grundeieren, udtrykkes ved Ordet **Vorned**, **Vornedskab**, der deels betegner, at Grundeieren havde disse Mennesker i sit **Værn** og sin Beskyttelse, som den det nærmest paalaae at forsvare dem mod Vold og Uret, deels at disse i deres Liv og Virksomhed vare afhængige af ham og ham forpligtede. Et saadant Vornedskab i denne milde Form har meget tidligen fundet Sted i alle danske Landskaber. Gaardsidderne, ligesom ogsaa de Fæstebønder, der fra Trældom vare gaaede over i de Frigivnes Stand, ere uden Tvivl vedblevne at staae i et strængere Afhængighedsforhold til deres forrige Herrer og have næppe kunnet raade frit for deres Personer. Men i **Almindelighed** vare **Fæstebønderne** ikke bundne til Stavnen, hverken i dette Tidsrum eller i de halvandet hundrede Aar, der fulgte nærmest efter.*) De omtales i Loven som en hæderlig Stand, der i mange Tilfælde stod paa lige Fod med Selveierbonden; Fæstebonden drog ligesom denne i Leding, hvilket Trællene ikke maatte; han tog Bøder for Vold udøvet mod hans Huusfolk; han kunde være Mededsmand, skjøndt ikke Nævning eller Sandemand, en Ret, der var knyttet til Selveiendom. Fæstefor-

*) Saaledes som Undersøgelsen om de ældre Landboforhold nu staaer, er der iblandt de Beviissteder, som anføres for, at Fæstebønderne (coloni) **inden Udgangen af det 14de Aarhundrede** skulle have været stavnsbundne, egentlig kun et, som **udtrykkelig** nævner Fæstebønder, nemlig Erik Plovpennings specielle Befaling fra Aar 1243 om nogle Fæstebønder og Gaardsiddere (coloni et inquilini) paa Sorø Klosters Gods; men, da Trældommen endnu herskede den Tid, bliver dog den Mulighed tilbage, at disse coloni have været **Frigivne**, der stode i et strængere Afhængighedsforhold til Klostret end fribaarne Fæstere. Den Antagelse er ogsaa meget tilladelig, at de her omtalte Fæstere kunne have forladt Klostergodset i Utide uden foregaaende lovlig Opsigelse, og saaledes overtraadt en bestemt Kontrakt. De øvrige Steder, som angaae en Tid, der er ældre end det 14de Aarhundredes Ende, bevise enten **intet Sikkert om Stavnsbundethed**, eller nævne blot Gaardsiddere, eller have de ubestemte Udtryk „Vornede", „familia", der ikke med Nødvendighed her behøve at indbefatte Fæstebønder eller Landboer, men ogsaa godt kunne forstaaes om Gaardsiddere og lignende Folk. At antage, at **Fæstebønder og Bryder** i Almindelighed vare bundne til Stavnen inden Udgangen af det 14de Aarhundrede, strider ligefrem mod de bekjendte Ord i Kong Olufs Haandfæstning.

holdet var overhoved i den største Deel af Middelalderen meget utvungent og grundet paa en fri Overeenskomst mellem Fæsteren og Eieren. Var Fæsteren ikke fornøiet, kunde han aarligaars opsige Fæstet og andensteds søge sig Jord til Fæste; samme Ret til Opsigelse havde Jorddrotten. Indfæstning gaves ikke, men der svaredes kun en aarlig Landgilde efter Overeenskomst, og visse Arbeider ydedes; Fæsteren medbragte i Almindelighed Bygningsmaterialier og Besætning til Gaarden, hvilket han igjen førte med sig, naar han flyttede andensteds hen. Endnu lige ved Udgangen af det 14de Aarhundrede bekræftedes udtrykkeligen Bryders og Fæstebønders Ret til, efter foregaaende lovlig Opsigelse, at forlade den Eiendom, de havde i Forvaltning eller Fæste, og begive sig, hvorhen de vilde. — For Trællen, som ombyttede Trældom med Vornedskab, var dette et stort Fremskridt, og baade Hoveri og Vornedskab i deres ældre mildere Skikkelse vare overhoved en naturlig Udvikling af de historiske Forhold; men begge Dele udartede siden paa en sørgelig Maade til Fordærvelse for Landet og Bondestanden.

Agerdyrkning, Qvægavl, Handel og Fiskeri hørte til de vigtigste Næringskilder i dette Tidsrum. **Agerdyrkningen** var allerede i det 11te Aarhundrede, som man kan see af Adam af Bremens Efterretninger, ikke ubetydelig, men steg efter den Tid endnu langt høiere. Fra den ældste Tid har **Fælledskab** i Jordens Dyrkning været brugelig i Danmark. Naar en Strækning Jord skulde optages til Dyrkning, forenede Flere sig til gjensidig Hjælp og Tjeneste i det lidet befolkede Land og afstak først en Bymark saa stor, som samtlige Familiers Fornødenhed krævede. Denne Bymark blev nu ikke ligefrem deelt i saa mange ligestore Stykker, som der vare Familier; thi derved vilde ikke Alle have faaet lige gode Jordlodder. Men den deeltes i mange Stykker efter Jordens forskjellige Godhed, Beliggenhed og Lethed til at opdyrke, og hvert af disse blev atter deelt i saa mange Agre, som der vare Familier. Paa denne Maade fik hver Bonde i Landsbyen en lige stor og lige god Lod, men fik den tillige adsplittet i en Mængde smaae Strimler, der laae imellem de

øvrige Bymænds Lodder. Inddelingen, som skete ved Hjælp af Reb, kaldtes **Rebning**, og samtlige Smaalodder, der ved Rebning bleve lagte til en Bondegaard, benævnedes et **Bol**. Jorderne dyrkedes efter det saakaldte **Trevangsskifte**, idet nemlig Bymarkerne vare deelte i tre Vænger, af hvilke den ene besaaedes med Rug, den anden med Byg, den tredie laae brak og brugtes som Fælled for alt Byens Qvæg. Dermed skiftedes saaledes, at i Løbet af tre Aar hver Vang havde hvilet eet Aar; kun i Nørre- og Sønderjylland brugtes et længre Vangskifte fra 5 til 10 Aar. Den hele Indretning med Fælledskabet og Jorddelingen, der stod i Forhold til den Tids Kundskaber og svarede til dens Tarv, maatte i Tidens Løb blive høist fordærvelig, da ingen Bonde kunde foretage sig nogen Forandring eller Forbedring i sin Jordlods Dyrkning uden de øvrige Bymænds Samtykke, og en stor Deel Arbeidskraft gik tilspilde ved Jordernes Adsplittelse og Fraliggenhed fra Gaarden. Ikke desto mindre har den vedligeholdt sig ikke blot gjennem hele Middelalderen, men selv indtil Slutningen af forrige Aarhundrede, da man endelig begyndte at gjøre en Forandring heri. Til Landsbyen hørte sædvanlig ogsaa et saakaldet **Overdrev** (Ovredrev), en Udmark, ofte bevoxet med Underskov, der om Sommeren benyttedes til Græsning. Foruden sin Lod i Bymarken havde enhver Bonde en saakaldet **Huustoft** udenfor sin Gaard og i den senere Tid sædvanlig en Kaalhave, Urtegaard eller Æblegaard. En Landsby, der var opkommen paa den her omtalte Maade, kaldtes **By** eller **Adelby**, d. e. Hovedby, og Beboerne vare alle Selveiere eller Adelbønder. De mere velhavende Adelbønder opdyrkede sædvanligviis et Stykke af de ødeliggende Jorder, hvilket blev kaldet **Ornum** og ikke blev rebet eller regnet til Bymarken, men betragtedes som Bondens private Eiendom. Adelbonden lod det bestyre ved Bryder, eller bortfæstede det til Landboer (d. e. Fæstebønder), og der opkom paa denne Maade en Mængde enkelte Gaarde, der efterhaanden voxede op til hele Landsbyer, hvilke til Forskjel fra Adelbyen kaldtes **Torper**. Disse Torper, hvor de færreste Beboere vare Selveiere, ere endnu kjendelige i mange af vore Landsbyers

Endelse paa **torp, strup, drup, rup,** som **Nørtorp, Thystrup, Endrup, Aagerup.**

Handelen dreves deels tillands gjennem Holsteen og Nordtydskland, deels tilsøes paa Østersøen og Nordsøen. Ad Østersøen handlede de Danske især med de nordtydske Kjøbstæder og med Rusland, Estland og Liefland; ad Nordsøen med England og Holland, hvilken Handel især gik over Ribe. Foruden denne By nævnes Slesvig, Horsens, Aarhuus, Randers, Viborg, Aalborg, Roeskilde, Lund og Skanør som ikke ubetydelige Kjøbstæder. Varerne, som indførtes, bestode i Viin, Klæde, Salt, Hvede, Vox, Jern o. s. v.; Qvægavl, Hesteavl og Fiskeri skaffede de vigtigste Varer til Udførsel. Handelen dreves endnu for en stor Deel ved at bytte Varer mod Varer eller veie Sølvet efter Vægt, da Mønt var sjælden. Den første slagne Mønt, man har, hører til **Svend Tveskjægs** Tid, der, ligesom hans nærmeste Efterfølgere, betjente sig af engelske Møntmestere; flere forekomme allerede under Knud den Store, og siden blive de hyppigere. Iøvrigt udøvedes Møntretten ikke blot af Kongerne, men ogsaa **Bisperne** og enkelte **Kjøbstæder** sloge Mønt. Man regnede efter **Penninger;** 10 Penninger gik paa en **Ørtug,** 3 Ørtuger paa en **Øre,** 8 Ører paa en **Mark.** En Mark Sølv, eller et halvt Pund Sølv, var lig 18½ Rdlr. i vore Penge; men tidligen forværrede Mønten sig saaledes, at paa Valdemar den Andens Tid en Mark Penge kun gjaldt omtrent 5 Rdlr. eller en Trediedeel mod en Mark Sølv, og siden sank den endnu langt dybere. Ved Handelen aabnedes en ny Indtægtskilde for Kongerne, idet saavel indgaaende som udgaaende Varer belagdes med **Told** (Salttold, Hestetold), og denne var saa betydelig, at Ribe alene skal have indbragt Valdemar den Anden 10,000 Rdlr. aarligen. Derimod formindskedes Indtægten af **Krongodset** ved Bortforleninger til Hærmænd og ved Kongernes ubetænksomme Gavmildhed mod Geistligheden. Ligeledes lede Kongernes Indkomster af **Bøder** et betydeligt Skaar ved den Geistligheden og Hærmændene tilstaaede Ret til at hæve visse Bøder, men udgjorde dog endnu en vigtig Indtægtskilde, der skal have indbragt Valdemar den Anden 100,000 Mark Penge eller en halv Million Rdlr. aar-

ligen. Et vigtigt Bidrag til Oplysning om denne Konges betydelige Indkomster haves i den saa kaldte **Valdemar den Andens Jordebog**, der giver en Fortegnelse over de kongelige Godser og de Afgifter, som deraf svaredes, og tillige meddeler andre mærkelige Efterretninger om Landbovæsenets og Kulturens Tilstand paa den Tid, om Skattevæsenet og hele Landets indre Forfatning og Bestyrelse.

Qvægavl var en Hovednæringsvei, da Landet var rigt paa fortræffelige Græsgange, og de danske Heste bleve allerede den Gang søgte af Fremmede for deres Styrke og Skjønhed. **Fiskerierne** sysselsatte ligeledes en Mængde Mennesker, da der baade var Rigdom paa forskjellige Slags Fisk, og disse med Begjærlighed søgtes i de katholske Lande, hvor man i Fastetiden ikke maatte nyde Kjødmad. Saxe fortæller, at der var en saadan Mængde Fisk i Limfjorden, at Indbyggerne i Nabolaget levede ligesaa godt deraf, som Andre af Qvægavl og Agerdyrkning. Ligeledes beretter han, at der var en saadan Overflødighed af Sild i Øresund, at man næppe kunde roe sig frem med en Baad, og ikke behøvede Garn for at fange dem, men kunde gribe dem med Hænderne. En anden Forfatter **Arnold**, der levede i Lybek mod Slutningen af dette Tidsrum, siger: „De Danske have Overflod af al Slags Rigdom formedelst det aarlige Fiskeri ved Skaane, hvorhen alle nærliggende Folks Kjøbmænd komme og bringe dem Guld og Sølv og alle Slags Kostbarheder, og tilbytte sig derfor deres Sild, som Gud giver dem for Intet. Derfor iføre de sig nu ei alene Graaværk med Bræmmer af Skarlagen, men endog Purpur og kosteligt Linned. Forhen gik de klædte som Skibsfolk, men nu have de af lang Omgang med de Tydske lært at efterfølge deres Sæder og rette sig efter dem i Vaaben og Dragt. Deres Land er ogsaa fuldt af deilige Heste formedelst de skjønne Græsgange."

Befolkningen i Danmark udenfor Kjøbstæderne har man beregnet at have udgjort ved Midten af det 13de Aarhundrede, til hvilken Tid Folkemængden maa antages at have naaet sit høieste Punkt i Middelalderen, omtrent halvanden Million Mennesker. Heraf skulde omtrent 240,000 falde paa de skaanske

Provindser, 280,000 paa Sønderjylland og noget mindre end en Million paa det øvrige Danmark. Kjøbstædbefolkningen kan til den Tid ikke have været betydelig. Det ligger imidlertid i Sagens Natur, at slige Beregninger ikke kunne være særdeles sikkre.

Videnskabeligheden stod i dette Tidsrum paa et lavt Trin i Danmark som i de fleste andre Lande i Europa. Efter et langt Mørke begyndte Videnskabernes Lys at skyde sine første Straaler hos de sydligere mere begunstigede Nationer; men det varede længe, inden dette naaede det fjærne Danmark. De Geistlige vare de eneste, som studerede; men selv disse vare, paa enkelte hæderlige Undtagelser nær, som oftest høist uvidende. Erkebisp **Andreas Sunesen** og Bisp **Gunner** i Viborg udmærkede sig ved deres Kundskab i Fædrelandets Love; den Første har leveret en latinsk Bearbeidelse af den skaanske verdslige Lov, og den Sidste var virksom ved Affattelsen af jydske Lov. **Saxe** og **Svend Aagesen** skreve hver en Danmarks Historie, hiin udførligere, denne kortere; men foruden disse Fire forekommer intet mærkeligt videnskabeligt Navn i dette Tidsrum. Den første Domskole stiftedes i Lund under Knud den Hellige, men udvidedes betydeligen ved Erkebisp Eskils Gavmildhed; senere bleve Domskoler oprettede ved alle Domkapitler, ligesom Klosterskoler ved de større Klostre. Men, da Underviisningen indskrænkede sig til slet Latin og de Formularer og Bønner, som brugtes ved Gudstjenesten, maatte de, der ønskede noget Mere end denne tarvelige Underviisning, tye til Udlandet. Erkebisp Eskil havde faaet sin lærde Dannelse i **Hildesheim**; men især var **Paris** et berømt Lærdomssæde, hvorhen de unge Geistlige strømmede fra Danmark; her studerede Absalon, Gunner, Andreas Sunesen, og den Sidste skal endog have været Lærer ved Universitetet. Imellem Frankrig og Danmark fandt overhoved i den sidste Deel af dette Tidsrum en meget levende Forbindelse Sted, fremkaldt ved Eskils og Absalons nøie Venskabsforhold til adskillige høie franske Geistlige, ved Philip Augusts Giftermaal med en dansk Prindsesse og forskjellige andre Omstændigheder. Dette gav Anledning til, at der mod Slutningen af det 12te Aarhundrede oprettedes et

eget Kollegium for Danske ved Pariseruniversitetet, som siden i lang Tid stadigen blev besøgt af danske Geistlige, der efter Hjemkomsten hædredes med Navnet **Pariserklerke** og befordredes til de fornemste Værdigheder i Kirken. Dog var selv den Lærdom, som hentedes i Udlandet, i Almindelighed af ringe Værd og bestod meest i spidsfindige Spekulationer over mørke og vanskelige Sætninger af den theologiske Videnskab. Den nylig nævnte Arnold af Lybek fortæller, at ikke blot Geistlige droge til Paris, men ogsaa de Adelige sendte deres Sønner derhen for at oplæres i Videnskaberne. „De Danske", tilføier han, „udmærke sig ved deres Færdighed i at disputere formedelst deres lette og flydende Tunge og den Nemhed, hvormed de tilegne sig det fremmede Sprog. Ogsaa ere de meget anseete for deres Indsigter i den kanoniske Ret."

Endnu i dette Tidsrum taltes over alle de nordiske Lande eet Sprog, som ikke afveg meget fra det gammelnordiske eller islandske og i Almindelighed benævnedes **den danske Tunge.** Ikke blot under de tidligere Konger opholdt islandske Skjalde sig ved Hofferne og sang Digte til Kongernes Ære, som forstodes af Alle, men selv under den allersidste, Valdemar Seir, levede Islænderen **Oluf Hviteskjald** i Danmark og nød Kongens fortrolige Venskab. Der berettes endog, at Valdemar lærte ham en egen Maade at ordne Runebogstaverne paa, hvilket forudsætter nøie Indsigt i Sproget. Alligevel udviklede der sig nogen Forskjel i Ordenes Udtale og Endelser i de tre nordiske Riger, hvorfor man ogsaa ved Siden af den almindelige Benævnelse **dansk Tunge** finder Navnet **norsk Tunge** brugt om det Sprog, som taltes i Norge. Skjøndt Sproget i det Hele taget endnu bevarede sin oprindelige Reenhed, begyndte dog allerede i dette Tidsrum de Aarsager at virke til dets Forvanskning, hvis Følger først bleve ret synlige i det næste. Det stadige Samqvem med Tydskland kunde ikke blive uden skadelig Virkning for Sprogets Reenhed; tydske Digtere begyndte allerede at gjøre de islandske Skjalde Rangen stridig ved Kongernes Hoffer. Men af endnu mere indgribende Følger var den Anseelse, hvori det latinske Sprog kom. Her, som overalt i Europa, blev Modersmaalet som raat og barbarisk

tilsidesat af de Geistlige, og, da disse vare saa godt som de eneste, der forstode at læse og skrive, blev alt Skriftligt affattet paa Latin. Hvad der især vidner om den Ringeagt, hvori Modersmaalet var kommet hos Datidens Lærde, er, at selve Fædrelandets Historie, der fremfor Alt burde skrives i det fædrene Sprog, optegnedes paa Latin af Saxe og Svend Aagesen. Kun Lovene, der vare Folkets eget Værk, skreves paa Dansk, og de ere ogsaa de ældste Sprogmindesmærker, vi have tilbage. Ogsaa **Runerne** begyndte at fortrænges af de latinske Bogstaver, som Munkene brugte, men anvendtes dog jævnligen hele dette Tidsrum igjennem og endnu længere som Folkeskrift paa Gravstene og i andre Indskrifter. Det varede dog længe, inden hine skadelige Indflydelser kunde trænge igjennem det Hele og overvinde den Modstand, som Modersmaalet gjorde dem. Det tydske Sprogs Indvirkning var indskrænket til enkelte Personer og Steder, og, imedens Klerken i sin Celle snirklede sin Munkeskrift i latinske Talemaader, lød endnu Fædrenesproget reent og ublandet blandt Folket paa Thinge. Først i det følgende Tidsrum, da Fædrelandets Selvstændighed var nærved at gaae til Grunde for Tydskernes Indtrængen, var det ikke langt fra, at ogsaa Modersmaalet havde bukket under for det tydske og latinske Sprogs forenede fjendtlige Indflydelse.

Andet Tidsrum,

fra Valdemar Seirs Død og Begyndelsen af Stridighederne om Slesvig indtil Reformationens Indførelse. (1241—1536).

Første Afsnit,

(1241—1319).

---

1. Erik Plovpenning. Sønderjylland gives i Len. Abel. Kiøbstædforfatningens Udvikling og senere Forfald. Christoffer den Første. Strid om Sønderjylland. Kamp imellem Kirken og Kongemagten. Jakob Erlandsen.

Valdemar Seir havde efter sin ældste Søn Valdemars uheldige Død ved et Vaadeskud paa Jagten (1231) klogeligen faaet den næstældste **Erik** kronet og hyldet som sin Efterfølger, men begik den Feil, at udstykke en stor Deel af Riget i Len til sine øvrige Sønner, saa at Erik kun beholdt Skaane, Sjælland, Fyn og Nørrejylland, medens Abel fik Sønderjylland (1232), **Christoffer** Laaland og Falster, **Knud** Blekingen og Valdemars Sønnesøn **Nikolaus** Nørrehalland. Denne Statsfeil var almindelig paa de Tider, men blev en Kilde til store Ulykker for Danmark, da Brødrene satte sig op mod Kongen og søgte at gjøre sig uafhængige. Alle Lenene vare paa Nørrehalland nær, der var en Erstatning for Nikolaus's tabte Mødrenearv i Schwerin, personlige og ikke arvelige. Sønderjylland overgik de øvrige Len i Størrelse og Vigtighed og blev det, hvorom i den følgende Tid den blodigste Kamp førtes. Dette Landskab havde lige fra den ældste Tid været en Deel af Riget, med samme Forfatning, Love og Sprog som de øvrige Landskaber, og, skjøndt det oftere havde været særskilt bestyret ved Prindser af det kongelige Huus, var derved dets Forhold til Riget ikke paa nogen Maade blevet for-

andret. Statholderne kaldtes vel Hertuger; men denne Tittel tillagdes dem kun formedelst deres kongelige Herkomst og betegnede ikke noget selvstændigt Herredomme. Men fra Abels Tid begyndte en fordærvelig Strid mellem Hertugerne af Sønderjylland og Danmarks Konger, i det hine søgte at gjøre Sønderjylland til en arvelig Besiddelse i deres Familie, disse derimod med Grund modsatte sig en saadan Sønderlemmelse af Riget. Hertugerne søgte og fandt Hjælp hos de holsteenske Grever, der gjærne saae Danmarks Svækkelse, og Striden endtes tilsidst efter en mere end hundredaarig Kamp med, at Sønderjylland næsten aldeles løsreves fra Moderlandet.

Erik, som fulgte sin Fader i Regjeringen (1241), var opfyldt af den Plan at hævne sin Fader og tilbagevinde de tabte Erobringer, og Intet kunde derfor være ham mere imod end den nøie Forbindelse, hans Broder Abel havde indgaaet med det holsteenske Grevehuus ved at ægte en holsteensk Prindsesse og paatage sig Formynderskabet for de unge Grever. Det kom derfor strax til en Tvist mellem Brødrene, som dog for en Tid bilagdes. Men, da Abel ikke længe efter kom frem med den Paastand, at Sønderjylland var hans Fædrenearv og en fri og uafhængig Besiddelse, og de øvrige Brødre gjorde fælleds Sag med ham, udbrød en fleeraarig Krig, under hvilken de vigtigste Stæder i Nørre- og Sønderjylland samt Fyn bleve plyndrede og lagte i Aske, snart af det hertugelige, snart af det kongelige Parti, medens Lybekkerne, som Abel havde forenet sig med, hærjede Rigets østlige Provindser. Det lykkedes dog omsider Erik at tvinge sine Brødre til at falde tilføie; Abel maatte opgive sin ugrundede Fordring og tage Sønderjylland til Len af Kongen.

Efter denne Krig besluttede Erik at gjøre et Tog til Estland, hvor det danske Herredømme truedes af de tydske Riddere, og for at bestride Omkostningerne lagde han en Skat paa hver Plov, hvoraf han blev kaldet Plovpenning, skjøndt det ikke var noget nyt Paalæg, men den gamle Ledingsskat, som svaredes ved Udbruddet af enhver Krig. Da den imidlertid var mere trykkende end sædvanlig, gjorde Skaaningerne Opror, men bleve dog snart tvungne til Lydighed og maatte

betale store Boder. Ogsaa Geistligheden maatte til sin store Misfornoielse yde Bidrag til det estlandske Tog, da Kongen af Pave Innocents den Fjerde, med hvem han havde sluttet Venskab, medens de studerede sammen i Paris, havde faaet Tilladelse til at hæve en Deel af Tienden til denne Krig, der betragtedes som et Korstog. Efter lykkeligen at have tilendebragt Toget til Estland, rustede Erik Plovpenning sig til en Krig mod de holsteenske Grever, som gjorde Fordring paa Grændsefæstningen Rendsborg eller Reinoldsborg. Kongen drog igjennem Sønderjylland og blev af sin Broder Abel venlig indbuden til Slesvig; men ved Sammenkomsten kom det til bittre Ord imellem Brodrene. Abel sagde: „Erindrer Du Dig, hvorledes min Datter maatte lobe barfodet omkring som en anden fattig Pige og soge Skjul, da Du plyndrede Slesvig." „Giv Dig tilfreds, Broder", svarede Kongen, „jeg har Gud skee Lov saa Meget, at jeg kan give hende til et Par Sko." Men Abel udbrod forbittret: „Nei, det skal Du ikke gjore tiere!" Han lod derpaa Kongen gribe og overgav ham til et Par af hans bittreste Fjender **Lauge Gudmundsen** og **Thyge Post** med Tilladelse til at handle med ham, som de vilde. De forte ham over Slien, halshuggede ham og nedsænkede Liget betynget med Stene i Vandet, hvorpaa det blev udspredt, at Baaden var kantret, og Kongen paa denne Maade omkommen (1250). Men Mordet aabenbaredes, da den hovedløse Krop et Par Maaneder efter flod op af Vandet: den høire Haand, fortæller Sagnet, ragede frem over Vandfladen, ligesom om den vilde anraabe Himlen om Hævn.

Da Erik ingen Sønner havde efterladt sig, blev Abel som ældste Broder uagtet den almindelige Mistanke om, at han var skyldig i Brodermord, tagen til Konge, idet den Betragtning, at Sønderjylland paa denne Maade igjen vilde forenes med Riget og et fredeligt Forhold med de holsteenske Grever opnaaes, seirede over andre Hensyn Dog maatte Abel ved Ed rense sig for Mistanken om Deelagtighed i Mordet paa Kong Erik Han svor hoitideligen, at han var uskyldig i sin Broders Dod, og 24 tjenstfærdige Adelsmænd bekræftede denne Meened, hvorpaa Abel besteg den med Broderblod besudlede

Throne. Han nød kun kort den dyrekjøbte Kongeværdighed; thi to Aar efter mistede han Livet i et Slag mod Friserne (1252).

Allerede i Midten af forrige Tidsrum begyndte Kjøbstæderne at danne sig. Det er paa sit Sted blevet berørt, hvad der gav Anledning til de fleste Kjøbstæders Anlæg, hvilke Omstændigheder der befordrede deres Opkomst, og hvorledes navnlig Gilderne udøvede en betydelig Indflydelse paa at udvikle Kjøbstædboernes Kraft og Selvstændighed. Imidlertid hengik der dog en rum Tid, inden disse aldeles udsondrede sig fra Landbefolkningen som en egen Borgerstand med særskilte Næringsveie, Rettigheder, Love og Domstole. Først under Abel fremtræde de som en egen Rigsstand paa et Dannehof, der holdtes i Begyndelsen af hans Regjering. Det første Skridt til Udviklingen af en egen Kjøbstædforfatning skete, da der indrømmedes Kjøbstædboerne Ret til at have et eget Bything, hvor deres Retsstridigheder kunde afgjøres, uden at de behøvede at møde paa Herredsthinget. Spor hertil forekommer allerede i det 12te Aarhundrede. Derpaa uddannede sig i Løbet af det 13de Aarhundrede i de større Kjøbstæder et Byraad, og endelig kom en af Raadmændene til at staae i Spidsen for de øvrige under Navn af Borgemester. Raadet fremgik ved Borgernes frie Valg, og enhver bosiddende Borger kunde optages deri; men, da Gilderne indbefattede de meest anseete og velhavende Borgere, var det naturligt, at disse udøvede megen Indflydelse paa Valget, og at Gildebrødre kom til at indtage de fleste Pladser i Byraadet. Gildernes Indretning var desuden ligesom et Forbillede for Kjøbstædforfatningen, og Medlemmerne af Gilderne vare øvede i de Forretninger, som nærmest bleve Gjenstand for Raadets Virksomhed. Byraadet havde kun en bestyrende, ikke en dømmende Myndighed. Det skulde sørge for god Skik og Orden i Byen, til hvilket Øiemed det havde Politibetjente og Vægtere i sin Tjeneste, bestyre Byens Pengemidler, fordele Skatterne paa Borgerne, besørge deres Opkrævning, bestemme Udgifterne til offentlige Foranstaltninger o. s. v. Den dømmende Magt udøvedes derimod i Byen af Borgerne selv, ligesom paa Landet af Bon-

derne, enten ved udvalgte Sandemænd og Nævninger, eller ved de forsamlede Thingmænd. Til at varetage Kongens Interesser var der i hver Kjøbstad en kongelig Foged, der hævede de forskjellige Indkomster, som tilflode Kongen af Byen, havde Forsæde paa Bythinget og lod Dommen fuldbyrde, men iøvrigt ligesaalidt i Kjøbstæderne som paa Landet havde Deel i den dømmende Magt; derimod tilkom det ham i Forening med Raadet at uddele Borgerret.

Denne frie Kjøbstædforfatning led imidlertid efterhaanden adskillige Indskrænkninger, og Folkefriheden tabte sig i Kjøbstæderne ligesom tidligere paa Landet. Raadet søgte at udvide Grændserne for sin Magt og Virksomhed, og Kongerne stræbte at forøge deres Indflydelse paa Styrelsen af Kjøbstædernes Anliggender og Sammensætningen af deres Øvrighed. Eftersom Borgerne sank i Betydning og Indflydelse, formindskedes deres Interesse for det Offentlige, saa at de sjældnere mødte paa Thinge og derved tabte den Kundskab til Lovene, som var nødvendig for at udøve Dommerembedet. Det blev derfor mere og mere almindeligt at overlade de vigtigste Retssagers Afgjørelse til Raadet, hvor Byens meest erfarne og lovkyndige Mænd havde Sæde, indtil Borgerne omsider aldeles mistede den dømmende Magt. Efterat Raadets Anseelse var stegen saa høit, kunde det ikke falde vanskeligt at gaae et Skridt videre til aldeles at løsrive sig fra Afhængighed af Borgerne. Raadmændene begyndte at vælge sig selv indbyrdes, og Byens Bestyrelse, der før havde været et offentligt Anliggende, hvori Enhver, der ved sine Medborgeres Tillid kaldtes til Sæde i Raadet, kunde faae Deel, kom nu i Hænderne paa nogle faa af de rigeste og mægtigste Familier. Men nu søgte ogsaa Kongerne paa deres Side at indskrænke Raadets Myndighed, idet de udvidede Fogdernes. Dommerrettigheden, som Raadet havde tilegnet sig, forblev ikke længe hos det, men overdroges til den kongelige Foged, og mange vigtige Sager, der før havde hørt under Raadets Afgjørelse, bleve ligeledes henlagte under Fogeden eller umiddelbart afgjorte af Kongen. Denne begyndte nu ogsaa at beskikke Borgemestere for Kjøbstæderne og tilsidst endog at besætte Pladserne i Byraadet, hvorved den

sidste Rest af Kjøbstædernes fordums frie Forfatning forsvandt. Imidlertid maa det erindres, at disse Forandringer foregik langsomt i Løbet af flere Aarhundreder, og at Kjøbstædernes Selvstændighed først fuldkommen gik til Grunde i den senere Deel af Middelalderen, da Adels- og Præstevælden, i hvis Nærhed ingen borgerlig Frihed kunde trives, var stegen til sin høieste Spidse.

Kjøbstæderne havde ikke blot egne Bything, men ogsaa **egne Love.** Ligesom Bønderne i Folkefrihedens Tid udøvede den Ret selv at vedtage Love, saaledes forfattede ogsaa Borgerne, til hvis særegne Forhold Landskabslovene ikke passede, de Love, hvorefter deres Samfund styredes. Dette var navnligen Tilfældet med den ældre slesvigske og roeskildske og rimeligviis med den ældre flensborgske Kjøbstædret, ligesom ogsaa med den meget yngre for Aabenraa fra Aaret 1335. Dog gjælder det i Almindelighed kun om den ældre Tid; thi de samme Grunde, som medførte, at den dømmende Magt berøvedes Borgerne, foraarsagede ogsaa Indskrænkning i den lovgivende. Kongerne begyndte med at give deres Bekræftelse paa Kjøbstædlovene betingelsesviis, saaledes at de forbeholdt sig at gjøre Forandringer, hvis Tiden skulde vise, at dette vilde være gavnligt, eller undsloge sig endog aldeles for at bekræfte visse Artikler. Siden omvendte Forholdet sig saaledes, at Kongerne gave Lovene, og Borgerne samtykkede dem, og tilsidst foreskreve Kongerne Kjøbstæderne Love uden at spørge om Borgernes Samtykke. — Den ældste danske Kjøbstædlov er **den ældre slesvigske**, der blev forfattet af Borgerne, rimeligviis 1201 og ikke, som det før har været antaget, given af Svend Grade i Midten af det 12te Aarhundrede. Den ligger til Grund for flere af de sønderjydske Kjøbstædlove, navnligen Flensborgs og Egernfjords, der forfattedes mod Slutningen af det 13de Aarhundrede. Den næstældste er den **kjøbenhavnske**, som gaves af **Jakob Erlandsen** (1254), som den Gang var Bisp i Roeskilde. Den tredie er den **roeskildske**, forfattet af Borgerne selv og bekræftet af **Erik Glipping** (1268); derefter følger den **riberske**, given af Erik Glipping (1269). Disse Kjøbstædlove, eller, som de kaldes, Stads-

retter, bleve tagne til Mønstre i de fleste andre Byer. De nørrejydske og fynske Stæder fulgte meest den riberske, ligesom de sønderjydske den slesvigske, og de sjællandske den roeskildske Stadsret; Kjøbstæderne i Skaane rettede sig fra det 14de Aarhundrede meest efter den helsingborgske. Tidlig bleve ogsaa **almindelige Stadsretter** givne, gjældende for alle Landets Kjøbstæder. Allerede Erik Glipping skal have givet en saadan (1269); men den er maaskee yngre end denne Konge, og, uagtet den kaldes almindelig, fik den kun Indgang i Nørrejylland og Fyn. Derpaa forløb mere end hundrede Aar, indtil Dronning **Margrete** gav en ny almindelig Kjøbstædret, der afløstes af **Christoffer af Bayerns** og siden af Kong **Hanses**.

Kjøbstædlovene danne en skarp Modsætning til den Mildhed i Straffebestemmelserne og den Ængstelighed for at træde den Enkeltes Rettigheder for nær, som findes i Landskabslovene. I Kjøbstæderne, hvor saa Mange levede sammen, vare der flere Leiligheder og større Fristelser til at begaae Forbrydelser, hvorfor der tilstodes Øvrigheden en mere udvidet Magt til at forfølge og gribe Forbryderen, Straffene skjærpedes, og Bøderne forhøiedes. Kjøbstædlovene dannede saaledes Overgangen til en bedre Retspleie og en strængere retlig Orden i Samfundet. Medens det efter Landskabslovene i de fleste Tilfælde kom an paa den Fornærmede, om en Sag skulde forfølges eller ikke, havde Fogeden i Kjøbstæderne Ret til at indstævne Forbryderen for Bythinget og tvinge den Gjenstridige til at møde, og, naar en Domfældt vægrede sig ved at udrede den idømte Bøde, kunde Byfogeden gjøre Indførsel hos ham, hvilket paa Landet i Almindelighed tilkom den Fornærmede selv. Landskabslovene udmærkede sig ved en til det Yderste dreven Omhu for den personlige Frihed, idet ingen Forbryder maatte belægges med Arrest, forinden hans Sag var foretagen og paakjendt paa Thinget, uden alene i det Tilfælde, at han grebes i Gjerningen; men i Kjøbstæderne kunde Øvrigheden bestemme Arrest endog for Gjæld. Anvendelsen af Mededsmænd som Beviis for Retten, der gav Anledning til megen Misbrug, blev tidligere afskaffet i Kjøb-

stæderne end paa Landet, og i dets Sted Vidnebeviset indført. Imidlertid overskred dog Kjøbstædlovenes Strænghed undertiden de fornuftige Grændser. Saaledes bestemmer Riberret Dødsstraf for den, som solgte forfalskede Varer, og om Tyveri hedder det: „Hvilken Qvinde, som stjæler, burde med Rette hænges, men for en qvindelig Æres Skyld skal hun levende begraves."

De fleste Kjøbstæder stode umiddelbart under Kongen, og kun enkelte, der vare anlagte paa privat Grund, gjorde en Undtagelse herfra; saaledes **Nyborg** og **Kallundborg**, hvilken Sidste var anlagt af **Esbern Snare** og i lang Tid gik i Arv i hans Familie. **Skovkloster** eiede hele Byen **Nestved**, Ærkebispen af Lund alle Kjøbstæder paa Bornholm, og Bispen af Roeskilde Staden **Kjøbenhavn**. Enkelte Byer betragtedes som Kongernes private Eiendom og udskiftedes efter deres Død til Arvingerne tilligemed det øvrige Fædrenegods, hvilket var Tilfældet med **Skjelskør** og **Svenborg** efter Valdemar Seirs Død. Disse private, eller som de kaldes, **middelbare** Kjøbstæder stode i samme Forhold til Eieren af Grunden, som de umiddelbare til Kongen. Derfor fik Kjøbenhavn sine to første Stadsretter af Bisperne i Roeskilde; senere, da Byen kom under Kongen, gav **Erik af Pommern** den en ny Stadsret. Skjøndt Kongerne søgte at indskrænke den frie Kjøbstædforfatning og udvide deres egen Magt, vare Kjøbstæderne dog Gjenstand for deres Omhu og Beskyttelse; de overlode dem Jordeiendomme, Andeel i Boderne, skjænkede dem Ret til at slaae Mønt, fritoge mange Byer for at betale Told o. s. v. Grændsestæderne begunstigedes især af Fyrsterne, fordi deres Beliggenhed gav Borgernes Troskab og Hengivenhed en forhøiet Vigtighed. Saaledes fik **Ribe** mange Privilegier, som ikke bleve de andre jydske Kjøbstæder til Deel; det Samme gjælder om Haderslev, som de sønderjydske Hertuger af lignende Grunde begunstigede. Overhoved droge de sønderjydske Stæder megen Fordeel af Striden mellem Kongerne og Hertugerne; thi begge kappedes om at vinde dem ved Velgjerninger, og dette var Grunden til, at Raadet i disse Byer beholdt den dømmende Magt, efterat den i de øvrige danske Stæder for længe siden

var gaaet over til den kongelige Foged. Imellem Kongerne og Borgerstanden vedligeholdt sig ogsaa bestandigt et godt Forhold, og, medens man i den danske Middelalders Historie ofte hører om Oprør af Geistligheden, Adelen og Bønderne, forekommer intet Exempel paa, at en enkelt eller flere Kjøbstæder have sat sig op mod Kongerne. Disse havde meget betydelige Indkomster af Byerne, nemlig, foruden Andeel i Bøderne og den indbringende Told, Arnegjæld eller Midsommergjæld, Jordskyld, Jule- og Paaskeskud, Ølgjæld, Ledingspenge o. s. v., hvilke forskjellige Afgifter siden forandredes til en eneste aarlig Byskat, der af Raadet fordeeltes paa Borgerne efter deres Formue og Næring og derpaa udbetaltes til den kongelige Foged. Desuden maatte i Krigstilfælde Søstæderne udruste og bemande Orlogsskibe, der anførtes af hver Byes Borgemester, og Landstæderne baade levere Levnetsmidler og stille Krigsfolk til Hæren.

Kjøbstæderne vaagede med Skinsyge over, at deres Privilegier ikke kom Andre til Gode end Byens egne Borgere. Fremmede Handlende, eller de saakaldte **Gjæster**, vare underkastede betydelige Indskrænkninger; de maatte ved Ankomsten betale **Gjæsteskud**, **Vogntold**, **Torvegjæld** til Byen, turde kun falbyde deres Varer paa Markeds- og Torvedage og paa visse bestemte Steder i Byen, maatte ikke sælge eller kjøbe i Alen- og Pottemaal, men kun i det Store, maatte blot handle med Byens Borgere og ikke med hverandre indbyrdes, og turde ikke begynde Udsalget, førend Fogeden eller Borgemesteren havde erklæret, om de vilde benytte deres **Forkjøbsret** til at kjøbe Varerne til Kongens eller Byens Fordeel. Tidligen vidste ogsaa Kjøbstæderne at faae udvirket et Forbud mod at kjøbe og falholde Varer paa Landet. Den første Forordning desangaaende blev allerede udgiven af **Valdemar Atterdag**, og bekræftet af **Erik af Pommern**, som tilføiede en anden betydelig Indskrænkning i Landboernes Næringsfrihed ved at forbyde dem at drive Haandværker. Adelsmænd, der besade Gaarde og Huse i en Kjøbstad, nøde ifølge de ældste Stadsretter ingen Fritagelse for Skatter og Afgifter, men skulde deeltage med Borgerne i Byens Byrder og Tyngder. Man skulde

tro, at de danske Kjøbstæder formedelst de Begunstigelser, som de nøde, og den særdeles frie Forfatning, som de længe bevarede, vilde have opnaaet en høi Grad af Velstand, især naar man tillige tager Hensyn til Landets heldige Beliggenhed for Handel og dets Rigdom paa vigtige Produkter. Dette blev imidlertid ikke Tilfældet. Deels formedelst den allerede høit stegne Adelsvælde, deels formedelst Hansestædernes fordærvelige Indflydelse, der i det Følgende nærmere skal omtales, naaede den danske Borgerstand i Middelalderen aldrig den Magt og Betydning i Staten, hvorved den efter andre Landes Exempel kunde blive en Støtte for Kongerne og den Klippe, hvorpaa Adelens og Geistlighedens Vælde brød sig.

Efter Abels Død udvalgtes Broderen Christoffer til Konge med Forbigaaelse af Abels Sønner Valdemar og Erik, og det uagtet Stænderne paa et Dannehof havde lovet, at Prinds Valdemar, eller hvis han døde uden Afkom, da hans Broder Erik skulde følge Abel i Regjeringen, hvilken Bestemmelse Christoffer endog havde beseglet. Denne Tilsidesættelse af Abels Sønner, der for en Deel lader sig forklare af den Omstændighed, at ingen af dem ved Faderens Død var mandvoxen, og den ældste, Valdemar, desuden ikke tilstæde i Landet, havde de sørgeligste igjennem Aarhundreder virkende Følger, thi Sønderjylland skiltes herved atter fra Riget, og Danmark indvikledes i en Række fordærvelige Krige med Hertugerne af Sønderjylland og Greverne af Holsteen, der et Par Gange bragte Staten Undergang nær. Christoffer den Første bemægtigede sig vel Sønderjylland; men de holsteenske Grever toge sig af Abels umyndige Børn, der vare deres Søstersønner, og fortsatte Kampen i flere Aar. Endelig bilagdes Striden (1253), saaledes at Formynderskabet over Abels Børn, hvorpaa Christoffer som Farbroder gjorde Fordring, blev ham overdraget, mod at han forlenede Valdemar med Hertugdømmet. Denne forpligtede sig til at være Kongen huld og tro, følge ham i Krigen med et vist Antal af sine Mænd; Indvaanerne i Sønderjylland skulde, naar Leding udbødes, møde til Landets Forsvar ligesom Undersaatterne i de andre

Landskaber; endelig skulde Hertugen ikke have den øverste Dommerrettighed, men fra Urnehovedthing kunde man henskyde sig under Rigets almindelige Dannehof, hvor ogsaa Hertugen skulde indfinde sig som en anden Vasal. Saaledes blev Freden sluttet, fordi man paa begge Sider manglede Kræfter til at fortsætte Krigen; men, da det egentlige Stridspunkt, om Lenet var arveligt eller personligt, ikke var afgjort, vedbleve Kongerne i deres Bestræbelser for at forene Hertugdommet med Riget, og Hertugerne i deres Forsøg paa at gjøre deres Herredomme arveligt og uafhængigt.

Denne Fred kom høist beleilig for Kongen; thi i Rigets Indre vare udbrudte Uroligheder, der gjorde Fordring paa hans hele Opmærksomhed. Den længe forberedede Kamp mellem Kirken og Kongemagten kom under Christoffer den Første til et voldsomt Udbrud. I det øvrige Europa var det undersaatlige Forhold, hvori Kirkens Tjenere stode til Fyrsten, allerede noget tidligere blevet opløst, da Paverne efter en langvarig Strid havde tilkjæmpet sig Ret til at besætte de vigtigste geistlige Embeder, og Bisperne betragtede sig nu som uafhængige Herrer, der kun skyldte Kirkens Overhoved Regnskab og Lydighed. I Danmark forhaledes Udbruddet af Kampen i nogen Tid deels derved, at Landet laae fjærnet fra Middelpunktet for den pavelige Magt, deels ved det venskabelige Forhold, der herskede mellem Kongerne og flere af Lunds Ærkebisper, deels endelig ved disse Kongers kraftige og bestemte Charakteer, der indgjød alle Urolige og Ærgjærrige Frygt. Men i denne Mellemtid indførtes Coelibatet, og Geistligheden samlede Kræfter, saa at den med rimelig Udsigt til et heldigt Udfald turde byde den verdslige Magt Spidsen. Det er i det Foregaaende viist, hvilke rundelige Indkomster, store Jordeiendomme, talrige Vasaller og stærke Fæstninger især Ærkebispen af Lund og Bispen af Roeskilde besade, og det sees let, hvilken Uro og Forvirring en Mand, der forstod at bruge disse Midler med Klogskab og Kraft, maatte kunne anrette i Riget paa en Tid, da Geistligheden betragtedes med overtroisk Ærbodighed af den vankundige Almue, medens Kongernes Magt lammedes ved udenrigske Fjender, ved Oprør

af Bønderne og de store Lensvasallers Gjenstridighed. Grundet Anledning til Klage manglede heller ikke paa Geistlighedens Side. Den led mange Ulæmper paa Person og Eiendom af verdslige Voldsmænd, som i hine lovløse Tider agtede Kirkens Bandstraaler ligesaalidt som Kongernes Trusler. Da Kroer og Værtshuse den Gang vare sjældne, var det ganske sædvanligt, at Reisende trængte ind i Præstegaarde og Klostre, tvang Beboerne til at beværte sig og udøvede allehaande Voldsomheder; ligeledes klagedes der hyppigen over, at verdslige Herrer tvang Klostre og andre geistlige Stiftelser til at modtage deres Heste og Jagthunde til Fodring.

Geistligheden havde hidtil manglet et Hoved, der kunde give dens Klager Kraft og saavel hævde dens hjemlede Rettigheder som sætte dens ubeføiede Paastande igjennem. En saadan Mand fandt den i **Jakob Erlandsen**, med hvem Kampen mellem den verdslige og geistlige Magt begyndte, som varede over 70 Aar igjennem 4 Kongers Regjering, og i Forbindelse med Stridighederne med Hertugerne af Sønderjylland og de holsteenske Grever, en ødelæggende Søkrig med Norge, Bondeoprør og Kongemord, styrtede Danmark i den dybeste Elendighed. Jakob Erlandsen, af den mægtige skjalm-hvidiske Familie, var en Mand fuld af høie Tanker om Kirkens Magt og Myndighed og besjælet af det Forsæt at sætte Danmarks Kirkevæsen paa samme Fod som andre Landes. Da han havde tilbragt mange Aar i Udlandet, var han bleven nøie bekjendt med Geistlighedens Stilling i de forskjellige Stater og havde tillige erhvervet sig dybe Indsigter i den kanoniske Ret. Disse fik han en heldig Leilighed til at anvende til Forsvar for Pave Innocents den Fjerde paa Kirkeforsamlingen i Lyon, hvor denne maatte udholde et hæftigt Angreb af sine Fjender, og kunde derfor i paakommende Tilfælde gjøre Regning paa kraftig Understøttelse af det kirkelige Overhoved. Da han efter Hjemkomsten til Fædrelandet formedelst sin Byrd og sine Kundskaber var bleven udnævnt til Bisp i Roeskilde, blev han Vidne til den Myndighed, som Erik Plovpenning viste mod den danske Geistlighed. Denne Konge havde hævet Tiende af Kirken, forjaget Erlandsens Formand i Bispesædet, **Niels Stygot** eller

Stigsen, fra Riget og inddraget Stiftets Gods under Kronen. En Bandbulle var vel bleven udstædt paa en Forsamling af Rigets Geistlige i Odense (1245) mod dem, som fornærmede geistlige Personer eller bemægtigede sig kirkeligt Gods; men denne blev dagligen krænket af Landets Mægtige.

Erlandsen besluttede, at dette skulde blive anderledes. I Begyndelsen af Christoffers Regjering blev han imod Kongens Villie valgt til Ærkebisp, og Striden udbrød strax, da Erlandsen vilde forandre den skaanske Kirkeret, som var given i en ældre Tid med Folkets Deeltagelse og derfor i flere Punkter afveg fra den strænge kanoniske Ret. Skaaningerne vilde ikke opgive deres Kirkeret, men fastsatte endog, at den skulde oplæses i Folkeforsamlingerne, for at Enhver kunde blive bekjendt med dens Indhold, og deres Modstand fandt Medhold hos Kongen, som høiligen fortørnedes over, at Ærkebispen vovede at forandre en Kirkeret, som var bleven given med kongelig Bekræftelse. Bønderne toge Parti i Sagen, Nogle for Kongen, Andre for Ærkebispen, og Forvirringen steg til det Høieste. Ærkebispen sammenkaldte en Kirkeforsamling i **Veile** til den 5te Marts 1256; samme Dag vilde Kongen holde et Dannehof i Nyborg og opfordrede derfor Erlandsen til at udsætte Kirkeforsamlingen nogle Dage; men under Paaskud af, at vigtige og uopsættelige Sager skulde forhandles, vægrede denne sig herved. Mødet blev altsaa holdt i Veile paa den berammede Dag, og, da der kun toges een Beslutning, blev det tydeligt, hvilke de vigtige Anliggender vare, der havde foranlediget Sammenkaldelsen. Her fastsattes i den saakaldte **Veilekonstitution**, at, naar en Bisp fængsledes eller tilføiedes anden Ulæmpe paa sin Person af Kongen, eller dog saaledes, at der var Formodning om, at det skete med Kongens Vidende og Villie, skulde al Gudstjeneste ophøre, og Riget belægges med Interdikt. En blot Formodning kunde altsaa efter denne nye og uhørte Bestemmelse bringe al den Ulykke og Forvirring over et Land, som altid fulgte med Forkyndelsen af Interdikt. Dette bestod nemlig i Forbud mod al Gudstjeneste: Kirkerne bleve lukkede; Messe og Skriftemaal ophørte; ingen Klokke maatte lyde og intet indviet Lys brænde; kun eengang om Ugen maatte

Messe læses inden lukte Døre og Sakramentet rækkes den Doende; men Liget maatte ikke begraves i christen Jord. Det er let at forestille sig, hvilken Rædsel et saadant Forbud maatte frembringe i en stræng religiøs Tidsalder, da man var tilbøielig til at sætte samme Priis paa Kirkens udvortes Skikke som paa selve Religionen.

Efter dette Skridt blev Striden mellem Kongen og Erkebispen uforsonlig. Kongen sammenkaldte et nyt Dannehof til Vordingborg og fremsatte saavel her som paa flere følgende Forsamlinger sine Klagepunkter mod Erlandsen. Disse gik især ud paa, at denne imod Kongens Villie havde opkastet sig til Erkebisp, at han indviede Bisper uden at spørge om Kongens Samtykke, at han egenmægtigen havde forandret den skaanske Kirkeret, at han nægtede at indsætte de Præster, som Kongen ifølge sin Kaldsret til enkelte af hans Forfædre byggede Kirker beskikkede. Videre havde Erkebispen, saa klagede Kongen, forbudt sine Bønder at følge Kongen i Leding, inddraget Bønderne under den geistlige Domstol i Sager, der hørte under den verdslige Ret, anlagt adskillige nye Fæstninger paa Kirkens Grund og tilegnet sig Rettigheder, der kun tilkom Kongen, saasom Boder i 40 Marks Sager, Told og Strandret af Skibe, der landede i det ærkebispelige Distrikt o. s. v. Endelig beskyldte Kongen Erlandsen for at vække Oprør og staae i forræderisk Forbindelse med de Norske og Hertugen af Sønderjylland. Erkebispen lod det paa sin Side heller ikke mangle paa Klager over Indgreb i Rettigheder og Voldsomheder mod Geistligheden, men erklærede iøvrigt, at han ikke skyldte Kongen, men kun Paven Regnskab, og, hvad den skaanske Kirkeret angik, da vilde han ikke holde den i de Punkter, som strede mod den kanoniske Ret: thi dette vilde føre til evig Fordømmelse. Et Par Gange blev Forlig vel mæglet; men Striden blev snart igjen fornyet, og, da Kongen nu vilde inddrage alle de Len, som hans Forfædre havde skjænket til Lunds Stift, udbrød et frygteligt Oprør af de ærkebispelige Bønder, de saakaldte Kotkarle, d. e. Hytteboer eller Huusmænd, som dyrkede de geistlige Godser og vare ganske afhængige af Erkebispen. De klagede over, at de

Verdsliges Tyranni hindrede dem i at høre Guds Ord, og droge omkring i Landet væbnede med Køller og Knipler under Udøvelse af de rædsomste Voldsomheder, der længe bevarede sig i skrækkelig Erindring. — Nogen Tid efter indtraf en Begivenhed, som gjød Olie i Ilden og bevægede Kongen til at skride til det Yderste. Han ønskede nemlig at faae sin Søn Erik kronet, hvilket Erlandsen ikke alene vægrede sig ved selv at forrette, men han truede endog Enhver, som gjorde det, med Band, hvoraf Følgen var, at ingen af Bisperne vovede at paatage sig Kroningen. Et Dannehof, som i den Anledning var sammenkaldt i Nyborg, skiltes ad, uden at Kongen opnaaede sin Hensigt. Kong Christoffer besluttede nu at lade den gjenstridige Ærkebisp fængsle, hvilket heldigen udførtes ved dennes egen Broder **Niels Erlandsen**, som var Kongen tro. Den fangne Ærkebisp blev behandlet paa den haanligste Maade; man bandt ham paa en Hest, afførte ham hans geistlige Dragt, satte en Hue med en Rævehale paa hans Hoved og førte ham saaledes igjennem Landet til Hagenskov ved Assens. Nu skulde Veilekonstitutionen træde i Kraft, og Riget belægges med Interdikt; men Erlandsen fandt kun Medhold hos Bisperne af Roeskilde og Odense, **Peder Bang** og **Regner**. Efterat Regner og Peder Bang havde forkyndt Interdiktet i deres Stifter, flygtede de; den Sidste begav sig til Rygen, der hørte under Roeskilde Stift, hvor han ophidsede Fyrst Jarimar til et Indfald paa Sjælland. Under al denne Forvirring døde Christoffer den Første pludselig i Ribe (1259), forgivet af Domprovst Arnfast, som efter et dog upaalideligt Sagn endog skal have udøvet denne Udaad i Sakramentet.

---

2. Erik Glipping. Formynderregjering. Strid om Sønderjylland. Forhandlinger med Pavestolen. Krig med Norge. Oprør af Adelen. Erik Menved. Formynderregjering. Uenighed med Hertug Valdemar af Sønderjylland. Kongemorderne. Ny Kamp med Kirken. Johan Grand. Tog til Sverrig og Nordtydskland. Oprør af Adelen. Rigets Svækkelse ved Pantsættelse af mange Landsdele. Hanseforbundets Opkomst og Følger.

Da Kong Christoffers Søn, **Erik Glipping**, kun var 10 Aar gammel, var Riget uden Styrer, og hele Staten truedes med Opløsning. Men lykkeligviis havde Christoffer den Første efterladt sig en Dronning, **Margrete**, af sin mørke Ansigtsfarve kaldet **Sorte Grete**, eller Sprænghest formedelst sit dristige Ridt, der udmærkede sig baade ved Klogskab og Uforfærdethed. Hun stillede sig i Spidsen for Regjeringen og samlede Kongehusets Tilhængere om sig. For at tilveiebringe en Udsoning med Erlandsen, løslod hun ham af Fængslet; men denne trodsige Mand viste sig lige fjendtlig og vilde Intet høre om Forlig, førend Paven havde paakjendt hans Sag. Han tilbød endog Hertugen af Sønderjylland Danmarks Throne, satte Bispen af Viborg, der havde kronet Erik Glipping, i Band og udnævnte Kongemorderen Arnfast til Bisp i Aarhuus. **Jarimar af Rygen**, som var falden ind i Sjælland, foer frem med det største Barbari og slog aldeles den sjællandske Landalmue, som Enkedronningen havde opbudt, i et blodigt Slag ved Næstved, hvor flere Tusinde Bønder faldt, efter Nogles Beretning endog 10,000 (1259.) Den roeskildske Bisp Peder Bang forbød at begrave dem, der vare faldne i Kampen for Kongen, i christen Jord, hvilket efter Tidens Tro var det Samme som at lukke Himmeriges Porte for dem. Siden drog Jarimar over til Skaane, som ligeledes blev hærjet paa det frygteligste; men her fandt han tilsidst Døden for en skaansk Bondekones Haand. For at gjøre Ulykken fuldkommen faldt ogsaa Hertugen af Sønderjylland tilligemed Greverne af Holsteen ind i Landet. Efter Hertug Valdemars Død (1257) havde han Broder **Erik** forlangt at belenes med Hertugdømmet; men Kong Christoffer den Første nægtede det og inddrog Lenet som forfaldet. Enkedronningen var vel

villig til at overlade Hertugen Sønderjylland som et personligt Len, men han fordrede det arveligt, hvilket Margrete afslog. Det kom til et Slag paa **Lohede** (1261), som de Kongelige tabte formedelst Anførerne **Peder Finsens** og **Iver Tagesens** Forræderi; baade Kongen og Enkedronningen faldt i Fjendernes Hænder. Margrete tabte imidlertid ikke Modet, men udnævnte Hertug **Albrecht** af Brunsvig til Rigsforstander i sin Fraværelse og bragte det ved kloge Underhandlinger saavidt, at først hun selv, og senere hendes Søn, Erik Glipping, kunde vende tilbage til Riget. Hertug Albrecht styrede ikke Staten til Folkets Tilfredshed, hvorfor han efter et Par Aars Forløb maatte nedlægge Rigsforstanderskabet og forlade Danmark.

At faae Stridighederne bilagte med Ærkebispen var en af Margretes vigtigste Sorger, og, da andre Midler forgjæves vare forsøgte, henvendte hun sig til Rom med Klager over den urolige Erlandsen. Disse fandt i Begyndelsen ikke synderlig Indgang; men, da stedse flere Klager indløb, understøttede af adskillige af Rigets Bisper, opstod den Formodning ved det romerske Hof, at Ærkebispens Sag vel ikke maatte være aldeles reen, og, for at undersøge Omstændighederne nærmere, sendtes en pavelig Legat Magister **Gerhard** til Danmark. Denne erklærede sig aldeles til Fordeel for Kongen og Dronningen og befalede Erlandsen under Trusel af Band at begive sig til Rom for at fralægge sig de Beskyldninger, man gjorde ham; men Erlandsen brød sig hverken om Konge eller Pave og vedblev at hævde sig i sit Embede. Nogen Tid efter fik han et strængt Brev fra Pave **Urban**, hvori denne bebreider ham, at den danske Kirke ved hans Hovmod og Ondskab blev ødelagt, og det syntes nu at være ude med Erlandsen. Men Urban døde kort efter, hvorved Erlandsen fik nyt Mod og ilede til Rom for at retfærdiggjøre sig for den nye Pave **Clemens den Fjerde**. Dette lykkedes ham ogsaa aldeles. Der blev derpaa sendt en ny Legat **Guido** til Danmark, som kort efter sin Ankomst (1266) indstævnede Kongen til at møde for sig i Slesvig; men denne nægtede med god Grund at give Møde i denne Stad, der tilhørte hans Fjende, Hertugen af Sønderjylland, og indskjød sig under Pavens

umiddelbare Dom. Uden at bryde sig herom dømte Guido Kongen til at betale Erkebispen en uhyre Sum i Erstatning, og, da Erik Glipping vedblev sin Vægring, forkyndte han paany Interdiktet over Riget, skjøndt ikke med bedre Virkning end før, og forlod derpaa Landet. Saaledes henstod Sagen i flere Aar, uden at nogen af Parterne vilde give efter. Tilsidst begav Enkedronningen sig til Rom for at virke til sin Søns Bedste, og efter lange Underhandlinger blev et Forlig sluttet (1273) paa det Vilkaar, at Kongen skulde betale Erkebispen 15,000 Mark lødigt Sølv og igjen indsætte ham i hans Værdigheder. Erlandsen begav sig nu paa Reisen fra Rom til sit længe savnede Erkesæde; men paa Rygen, hvor han allerede kunde øine Danmark, overraskedes han af Døden og betraadte ikke mere Fædrelandet, over hvilket han havde bragt saa store Ulykker. En pavelig Legat løste i Aaret 1275 høitideligen Interdiktet, som, naar man regner fra dets første Forkyndelse 1259, havde varet paa sytten Aar; men der havde været flere Afbrydelser, og først fra 1266 vedblev det stadigt indtil dets endelige Ophævelse; men ikke engang i denne sidste Tid, og endnu mindre i den foregaaende, blev det strængt overholdt.

Erik Glippings hele Regjering var meget urolig, fuld af indre Tvistigheder og Krige med ydre Fjender. Den norske Konge **Magnus Lagabøter** havde ægtet Ingeborg, en Datter af Erik Plovpenning, men ikke faaet den betydelige Medgift, som var ham tilsagt, strax udbetalt. Siden hindrede Pengeforlegenhed, indvortes Uroligheder og fornemmelig Stridighederne med Hertugerne af Sønderjylland, hvor en stor Deel af Godset var beliggende, de danske Konger i at opfylde denne Forpligtelse. Herover udbrøde langvarige Tvistigheder, der omsider gik saa vidt, at de Norske (1284) begyndte en Søroverkrig, som med enkelte Afbrydelser varede omtrent 25 Aar og førtes med en Grusomhed og Voldsomhed, der mindede om Vendernes Røvertog i ældre Tider. Den vældige Sømagt, som Danmark for kort siden havde havt under Valdemar Seir, var under de indvortes Uroligheder forfalden, og de forsvarsløse Kyster og Kjøbstæder bleve derfor et let Bytte for

Fjenderne. Uagtet Erik Glipping ikke kunde værge sig mod de Norske, blandede han sig dog i de borgerlige Uroligheder i Sverrig, hvor Brødrene **Valdemar** og **Magnus**, siden kaldet **Ladelaas**, kjæmpede om Thronen. Erik Glipping understøttede først Hertug Magnus; men, da denne ikke betalte de danske Hjælpetropper, der anførtes af Marsken **Stig Andersen** og Grev **Jakob af Halland**, den betingede Sold, tog Kongen Parti med Valdemar. Denne fleeraarige Krig førtes meest ved Plyndringer i Grændseprovindserne og bragte Erik hverken Ære eller Fordeel.

Forliget med Hertug Erik af Sønderjylland efter Slaget ved Lohede var blevet Kongen aftvunget, og han agtede ikke at holde det længere, end Nødvendigheden bød. Paa Leilighed til Tvist kunde det ikke mangle, og, da Hertugen ikke vilde erkjende Kongens Overdommerrettighed, faldt Erik Glipping (1271) ind i Sønderjylland, erobrede hele Hertugdømmet og beholdt det under Kronen i 12 Aar. Hertug Erik døde Aaret efter, og hans Søn **Valdemar** søgte forgjæves at blive belenet med Sønderjylland, hvorfor han indlod sig i Forbindelse med den norske Konge, den oprørske Jakob Erlandsen og andre ligesindede danske Stormænd. Hans Fordringer gik nu ikke blot ud paa Sønderjylland; men han forlangte ogsaa **Ærø, Als** og **Femern** som Fædrenegods, ja lod sig endog forlyde med, at han havde Ret til den danske Throne. Hans ærgjærrige Planer strandede imidlertid paa Erik Glippings List. Han fangede Hertugen (1283) og tvang ham til at udstæde en ydmyg Bekjendelse af sin Brøde, opgive sine Fordringer paa Ærø, Als og Femern, samt erkjende sig for Kongens troe og lydige Vasal. Derimod blev Stridspunktet om Lenets Arvelighed staaende uberørt som Tønder for tilkommende Krige. Hertugen brændte af Hævngjærrighed og forbandt sig med en Deel misfornøiede danske Adelsmænd imod Kongen. Danmark led nemlig paa den Tid ikke blot af en oprørsk og overmodig Geistlighed, men ogsaa af en tøilesløs og uregjerlig Adel, der satte sig op imod Kongen og indlod sig i forræderisk Forbindelse med de Norske og Rigets andre Fjender. Erik Glippings Uordholdenhed, Uretfærdighed og tøilesløse Sæder, der stedse

fremkaldte nye Klager og Uroligheder, forøgede disse Onder. Paa et Dannehof i Nyborg (1282) var Kongen bleven nødt til at give en skriftlig Forsikkring fra sig om at føre en bedre og retfærdigere Regjering efter Rigets gamle Vedtægter og Love, og maatte tillige indrømme adskillige nye Punkter, der skulde sikkre Undersaatterne mod Misbrug af den kongelige Magt. Men, da Erik Glipping snart overtraadte disse Bestemmelser, opstod der ny Misfornøielse, og omsider indgik 12 Adelsmænd, der Alle hørte til de fornemste Familier i Landet, en Sammensværgelse, der gik ud paa at skille Kongen ved Livet. Hovedmændene for de Sammensvorne vare Marsken **Stig Andersen**, hvis Ære Kongen havde krænket ved at forføre hans Hustru, medens Marsken selv var fraværende paa et Tog til Sverrig, og **Jakob af Halland**, hvem Kongen i flere Aar havde forholdt hans Arvelen, Grevskabet Nørrehalland. Forklædte som Munke og veiledede af Kongens egen Kammersvend, **Ranild Jonsen**, der forraadte sin sovende Herre, trængte de ind i en Lade i Landsbyen **Finderup** ved Viborg, hvor Kongen overnattede efter at have tilbragt Dagen med Jagt, og myrdede ham med 56 Saar (1286). Han var den tredie danske Konge, som i et Tidsrum af Noget over 30 Aar omkom ved Snigmord.

Erik Glippings Søn, **Erik Menved**, var ved sin Faders Død ikkun 12 Aar gammel, hvorfor hans Moder **Agnes** blev udnævnt til Rigets Bestyrerinde i Kongens Mindreaarighed. For at løsrive Hertug Valdemar af Sønderjylland fra sin Forbindelse med Kongemorderne og sikkre Landet for Angreb fra denne Kant, tog hun Hertugen til Medformynder, hvorved han vel blev vunden for Kongehuset, men hans Venskab maatte dyrt betales med Afstaaelsen af Ærø, Als og Femern, som han saa længe havde gjort Paastand paa. Kongemordernes Sag blev nu foretagen paa et Dannehof, hvor 9 bleve dømte skyldige og erklærede for fredløse. Disse havde imidlertid fundet Tilflugt hos **Erik Præstehader** i Norge, der var forbittret over Tilbageholdelsen af sin Moder Ingeborgs Arv. Han overlod dem Fæstningen **Kongshelle** i Vigen; en af de Fredløse, den før nævnte Ranild Jonsen, eiede en befæstet

Borg paa den lille Ø **Hjelm** ved Jyllands Østkyst; desuden kom de i Besiddelse af **Varbjerg** og **Hunehals** i Halland, og selv det lille Sprogø i store Belt blev befæstet af dem for at tjene dem til Smuthul. De danske Farvande vare saaledes ligesom bespændte med et Net af Røverborge, hvorfra de Fredløse, anførte af Stig Andersen og Jakob af Halland med mageløs Grusomhed begyndte at rase imod deres eget Fødeland. De fore frem med Myrden, Brænden og Skjænden paa Sjællands, Fyns, Langelands, Laalands og Jyllands aabne Kyster og lagde mangfoldige Kjøbstæder, som laae nær ved Havet, i Aske.

Denne Rigets sørgelige Tilstand forøgedes, da en ny Kamp udbrød mellem Geistligheden og Kongemagten. Geistligheden tog Parti med Adelen, og begge disse mægtige Stænder stræbte i Forening at overvælde den kongelige Myndighed. Anføreren for Geistligheden i denne Kamp var Johan Grand, en Fætter til Jakob Erlandsen og Søstersøn til Peder Bang i Roeskilde, og ligesom disse af den skjalm-hvidiske Familie. Herved blev han tillige beslægtet med Kongemorderne, hvilke næsten Alle hørte til denne berømte Slægt. Han var Domprovst i Roeskilde og blev 1289 udvalgt til Erkebisp, uagtet Kongen og Enkedronningen længe modsatte sig hans Valg, da de havde ham mistænkt for Deelagtighed i Kongemordet. Men, da han ved en høitidelig Renselsesed fralagde sig denne Mistanke, indvilligede de i det, som de ikke kunde forhindre uden at føie en ny mægtig Fjende til de mange, de allerede havde. Denne Eftergivenhed nyttede imidlertid intet; thi Erkebispen lagde snart det fjendtligste Sindelag mod Kongen for Dagen ved at indlade sig i aabenbar Forbindelse med Kongen af Norge og de Fredløse. Han tillod disse at anlægge Fæstningen **Hunehals** paa den bispoppelige Grund og forbød sine Bønder under Straf af Band og Eiendomsfortabelse at hjælpe Kongen mod de Norske; ja hans lidenskabelige Had mod Alt, hvad der var kongeligt, gik saavidt, at han lod Ligene opgrave af de Mænd, som vare faldne i Kongens Tjeneste, og kaste i Havet. Skjøndt Jakob Erlandsens Fængsling havde ført saa store Uleiligheder med sig, vidste

Kongen dog intet bedre Middel mod den ligesaa trodsige Johan Grand. Baade Ærkebispen og hans Domprovst Jakob Lange bleve med List tagne til Fange af Kongens Broder Christoffer, der ved denne Leilighed viste en Raahed mod Fangerne, der var ham egen. Efterat Ærkebispen havde tilbragt lang Tid i et Fangehul paa Søborg i Nordsjælland, hvor han var bleven behandlet med en saadan Haardhed, at der udbrød Bylder og aabne Saar over hele hans Legeme, tilbød Kongen at sætte ham paa fri Fod, mod at han betalte en stor Sum Penge, afstod Bornholm og edeligen lovede aldrig at ville hævne sit Fængsel; men den uboielige Mand svarede, at Kongen maatte sønderskjære ham Ledemod for Ledemod, forend han vilde indvillige i slige Vilkaar. Imidlertid havde Kongen dog løsladt Jakob Lange; men denne benyttede strax sin Frihed til at ile til Rom og berette det Skete til Paven, som den Gang netop var **Bonifacius den Ottende**, en af de myndigste Mænd, der nogensinde har beklædt den romerske Bispestol. Denne sendte strax et Brev til Kongen, hvori han paa det Alvorligste befaler ham at løslade Ærkebispen og onsker ham et sundere Raad, der ei forførte ham med Sqvalder og Løgn, hvoraf saa forfærdelige Ting vare opstaaede. Kort før dette Brevs Ankomst havde det lykkedes Ærkebispen at flygte af sit Fængsel og undkomme til Bornholm, hvorfra han begav sig til Paven, der modtog ham som en Martyr for Kirkens Sag. Der blev nu indledt en formelig Proces i Rom, der paa Kongens Vegne førtes af hans Kantsler **Martin Mogensen**, en meget skarpsindig Mand, der var øvet i den Tids juridiske Fiinheder. Men, som man kunde vente, gik Dommen Kongen imod: Ærkebispen frikjendtes for al Skyld, og Kongen dømtes til at betale 49,000 Mark lødigt Sølv i Erstatning; indtil denne Sum udrededes, skulde hele Landet belægges med Interdikt. Dette skulde egentlig være skeet strax efter Ærkebispens Fængsling; men Johan Grand var saa forhadt, og hans Fremfærd saa almindelig misbilliget, at ikke blot hele Landets øvrige Geistlighed, men selv Kapitlet i Lund modsatte sig Anvendelsen af Veilekonstitutionen. Da Kongen hverken kunde eller vilde betale en saa

stor Sum, blev Riget af den pavelige Legat Isarnus belagt med Interdikt (1298), der varede i 5 Aar. Uagtet det ligesaalidt som de ældre Interdikter strængt overholdtes, blev det dog i Forbindelse med de andre Ulykker, hvoraf Riget led, tilsidst trykkende, og Kongen besluttede sig derfor til at gjøre et Forsøg paa at forsone Paven ved at tilskrive ham følgende ydmyge Brev: „Jeg beder Eders Hellighed barmhjærtigen at antage mig, at ikke hele Riget skal fordærves, og Folket gaae til Grunde. Thi de ere ikkun Faar, hvad have de gjort? Lad Peders Sværd stikkes i Skeden, og Christi Statholder, eller rettere Christus selv, læge mit Øre, for at jeg igjen kan blive indlemmet i Christi Kirke og høre Guds Ord. Hvadsomhelst Eders Hellighed lægger paa mine Skuldre, som jeg kan bære, skal jeg ikke undslaae mig for, om det end er nok saa haardt. Hvad skal jeg sige mere? Tal Herre og din Tjener lyder?" Dette Brev, der blev overbragt ved en jydsk Domprovst Esger Juel, gjorde sin Virkning. Paven nedsatte strax Erstatningssummen fra 49,000 til 10,000 Mark og hævede Interdiktet (1303). Tillige bestemtes for at sikkre Freden for Fremtiden, at Johan Grand skulde forflyttes til et Bispesæde i et andet Land, og Isarnus, der havde vundet Kongens Yndest, udnævnes til Ærkebisp i Lund.

Under Striden med Geistligheden havde de Fredløse i Forbindelse med de Norske fortsat deres ødelæggende Hærgninger paa de danske Kyster, hemmelig understøttede af de mange adelige Familier, med hvilke de stode i Slægtskabsforhold. Derimod havde Erik Menved været heldigere mod Hertug Valdemar af Sønderjylland, hvem han efter et blodigt Slag i Grønsund tvang til at hæve Forbindelsen med de Fredløse og afstaae Ærø, Als og Femern, som han under Formynderregjeringen havde tilrevet sig. Med Norge kom det først til en endelig Fred i Kjøbenhavn i Aaret 1309, hvorved Nørrehalland blev afstaaet til Hagen den Femte, deels som Eiendom til Vederlag for hans Mødrenearv, deels som et arveligt Len. Adskillige af de Fredløse bleve indbefattede i denne Fred og kom tilbage til Fædrelandet, men gjorde sig snart skyldige i nye Voldsomheder, hvorved de atter bleve landflygtige. Freden

til Kjøbenhavn blev med noget forandrede Vilkaar bekræftet i en ny Fred til **Helsingborg** (1310), hvori alle tre nordiske Riger deeltoge. Baade før og efter Freden med Norge tog Erik Menved nemlig levende Deel i de borgerlige Uroligheder, som herskede i Sverrig, hvor hans Svoger **Birger** maatte kjæmpe mod sine oprørske Brødre **Erik** og **Valdemar**. Den ærgjærrige svenske Hertug Erik, der ikke blot tragtede efter at støde sin Broder fra Thronen, men ogsaa efter at forene Norge med Sverrig ved et Giftermaal med Hagen den Femtes Datter **Ingeborg**, og som maaskee hemmelig nærede Tanker om en Forening af alle tre nordiske Riger, havde længe vedligeholdt Spliden mellem Danmark og Norge, for derved at lamme Virkningen af den Hjælp, som hans Broder kunde faae fra Danmark. Nu, da Freden havde lukket Norge for Kongemorderne, fandt de aabent Tilflugtssted hos Hertugen i Sverrig. Erik Menved gjorde adskillige store Tog til dette Rige og befæstede en Tidlang Birgers vaklende Throne, uden dog at kunne sikkre ham mod Følgerne af hans Uklogskab og Grusomhed, der omsider kostede ham selv Thronen og hans Søn Livet.

Erik Menved kunde ikke glemme sine Forfædres glimrende Erobringer i Nordtydskland og gjorde især i sine sidste Regjeringsaar flere kraftige Forsøg paa at fornye de Danskes Herredømme i disse Egne. Han drog gjentagne Gange over Havet med store Flaader og Hære, og, skjøndt Beleiringen af Stralsund mislykkedes, maatte dog **Rostok** og **Wismar** underkaste sig, og Kongen erhvervede sig betydelig Indflydelse paa Nordtydsklands Anliggender, saa at endog den mægtige Stad **Lybek** valgte ham til sin Skytsherre.

Danmark udviklede baade i den svenske og nordtydske Krig betydelige Stridskræfter; men at Udfaldet dog ikke aldeles svarede til Anstrængelsen, deri var den troløse og oprørske Adel Skyld, som idelig lammede Kongens Virksomhed. Paa et Tog til Sverrig (1309) aabenbarede sig især Adelens Oprørsaand. En stor Mængde Adelsmænd, i Spidsen for hvilke stode **Niels Brok**, **Timme Lauritsen** og **Niels Uffesen**, erklærede Kongen ligefrem, at de ikke behøvede at tjene længere, end de selv vilde, og forlode uden videre Hæren. Kongen, som var trængt

dybt ind i Sverrig, kom herved i den største Fare, og, hvis ikke hans tydske Leietropper vare blevne ham troe, vilde det have været ude med ham. De indgik derpaa en Sammensværgelse, som gik ud paa at berede Erik Menved samme Skjæbne, som var vederfaren hans Fader; men deres Plan opdagedes og blev i Tide forhindret. Efterat dette Forsøg var strandet, ophidsede de Bønderne i Nørrejylland til Oprør. Disse seirede først over en Deel af de kongelige Krigsfolk ved Kolding, men bleve kort efter overrumplede af hele Kongens Magt og aldeles slagne. De maatte nu underkaste sig, betale store Bøder og selv arbeide paa at opføre en Deel Fæstninger, som skulde sikkre deres fremtidige Lydighed. Derpaa blev en stor Mængde Adelige dømt fra Livet som Landsforrædere, af hvilke Nogle bleve henrettede, Andre undkom til Udlandet og forøgede de Fredløses Skarer. Den farligste af disse Oprørsmænd var Kongens egen Broder **Christoffer**, som, skjøndt han havde modtaget mange Beviser paa Erik Menveds Overbærelse og Ædelmodighed, dog vedblev at vise et fjendsk og forræderisk Sind mod sin Broder. Han sluttede Forbund med Erik Menveds tydske, svenske og norske Fjender, og hærjede sit Fædrelands Kyster i Ledtog med sin Faders Mordere og sin Broders Dødsfjender.

Kampen med Adelen blev saa meget farligere, som Kongen i sine sidste Regjeringsaar maatte prøve en ny Dyst med Geistligheden, der anden Gang indgik et Forbund med de verdslige Stormænd for at bekjæmpe Kongemagten. Striden kom denne Gang fra en Mand, som Kongen mindst kunde vente det af, nemlig **Esger Juel**, som saa troligen havde staaet ham bi i Tvisten med Johan Grand og saa vel røgtet hans Ærinde hos Paven. Erik Menved havde belønnet hans Tjenester med at forhjælpe ham til Bispestolen i Aarhuus og efter Isarnus's Død understøttet hans Valg til Ærkebisp i Lund. Men, efterat han havde opnaaet den høieste geistlige Værdighed i Riget, blev han ligesom en anden Mand, forbød sine Bønder at understøtte Kongen med Skatter, bekræftede den forhadte Veilekonstitution, indlod sig tilsidst i Forbindelse med Prinds Christoffer og de Fredløse og begyndte ganske at

spille Jakob Erlandsens og Johan Grands Rolle. Denne Gang blev dog Kongen Seirherre i Kampen; thi Interdiktet, som Esger Juel forkyndte over Riget, blev uden al Virkning, og han maatte omsider flygte til Sverrig, da Bornholmerne, efterat den ærkebispelige Fæstning Hammershuus var indtagen, gik over til Kongen og svore ham Troskabsed.

Erik Menved døde 1319 efter en 33aarig Regjering kun 45 Aar gammel, uden at efterlade sig Børn, skjøndt han skal have havt 14 Sønner; men disse bortrykkedes ulykkeligviis alle ved en tidlig Død. Herved aabnedes den slette Christoffer Adgang til Thronen, uagtet Erik Menved paa sin Dødsseng skal have fraraadet Stænderne at vælge ham til Konge. Erik Menved var en ædel og retsindig Mand, der havde fortjent en bedre Skjæbne, end at tilbringe sit Liv i Kamp med en oprørsk Adel og Geistlighed og en unaturlig Broder. Hans Retskaffenhed var saa almindelig erkjendt, at udenlandske Fyrster hyppigen valgte ham til Voldgiftsmand i deres Stridigheder. Meest kan lægges ham til Last hans Pragtlyst og hans mange Krige, der ikke alle vare Nødvendighedens Værk. Disse Krige vare saa meget kostbarere, som de førtes med Troppemasser, der for den Tid vare overordentlig store; saaledes havde han paa det ovenomtalte Tog til Sverrig en Hær paa 60,000 Mand (hvoriblandt 2500 jernklædte Ryttere), hvis Underholdning dagligen kostede 1000 Mark Sølv. Disse store Udgifter bragte Kongen i bestandig Pengeforlegenhed og nødte ham deels til at pantsætte en Mængde af Kronens Len og Indtægter, især til tydske Adelsmænd, som han jævnlig betjente sig af imod sin egen oprørske Adel, deels til at bebyrde Undersaatterne med Skatter, der bleve en medvirkende Aarsag til de hyppige Oprør. Disse Pantsættelser fik især i Erik Menveds sidste Aar et frygteligt Omfang, blottede Kronen for Indtægter og gjorde Udlændinger til Herrer i Riget; thi Panthaveren hævede alle de Indkomster, som ellers tilfaldt Kronen, og Slotte og Fæstninger, som fandtes i det pantsatte Landskab, overdroges ham med Ret til at lægge Besætning i dem. Da Erik Menved døde, vare ikke blot de meklenborgske Erobringer, for hvilke han havde gjort saa store Offre, saa godt som tabte;

men hele Fyn var pantsat til de holsteenske Grever Geert og Johan; hele Laaland og Falster, Ærø og Femern, tilligemed store Len i Nørrejylland vare givne i Pant til forskjellige indenlandske og udenlandske Herrer; en stor Deel af Bleking ligeledes bortpantet, og hele Skaane pantsat til Marsken Ludvig Albertsen, en Tydsker; Langeland var overladt til Enken efter en Prinds af de sønderjydske Hertugers Huus; Nørre-Halland afstaaet allerede i Freden til Kjøbenhavn (1309), og Sønder-Halland med Samsø givet i Len til Kongens forræderske Broder Hertug Christoffer. Disse Omstændigheder forklare ligesaa meget, som hans Efterfølgers Slethed og Udueligbed, den Opløsning af Riget, som snart efter Erik Menveds Død indtraadte.

Fra Midten af det 13de Aarhundrede begyndte ved Østersøens sydlige Kyster en Magt at danne sig, der blev et fordærveligt Onde for Danmark. Valdemarerne havde gjort Ende paa Vendernes blodige Hærgninger; men disse afløstes af Hansestædernes sædvanligviis mere fredelige, men derfor ikke mindre ødelæggende Plyndringer. Det store Hanseforbund, der kom til at spille en saa betydelig Rolle ikke blot i Danmarks, men i hele Verdens Historie, gik ud fra en ringe Begyndelse. Det bestod i Forstningen kun af nogle enkelte nordtydske Stæder, som forenede sig om at udføre større Handelsforetagender ved fælleds Kræfter og paa almindelig Bekostning udruste Krigsfartøier til at beskytte deres Handelsskibe mod Sørøvere, som hele Middelalderen igjennem foruroligede de nordlige Have. Antallet af de forbundne Stæder beløb sig i det 13de Aarhundrede kun fra 10 til 12, hvis eneste Formaal var fredelig Handel: de forlangte endnu ikke at herske, men kun at taales. Deres Antal forøgedes efterhaanden ved ny tilkomne Stæder, og den løsere Forbindelse ordnede sig lidt efter lidt til et fastsluttet Selskab, der underkastede sig fælleds Love og Domstole og paa almindelige Møder tog Beslutninger, der vare bindende for alle Stæder. Imidlertid varede det dog omtrent et Hundredaar, inden de ret kom til Bevidsthed om deres Kraft; men, da de først vare komne paa Gled, gik de frem med Kjæmpeskridt. Deres Antal steg til 80, og de herskede med en Vælde

over Havene, hvortil først vore Dage har viist os Mage i Englands Søherredømme. Deres Gesandter modtoges som Konger, foreskreve Nationerne Love og afgjorde Krig og Fred. Nordsøen og Atlanterhavet bedækkedes af deres Flaader, og selv England maatte bøie sig for dem; men Hovedsædet for deres Magt var Østersøen, hvor de med Udelukkelse af alle andre søfarende Nationer tilegnede sig Handelen paa Danmark, Norge, Sverrig, Polen og Rusland.

For at forklare sig, hvorledes en Deel tydske Kjøbmænd saaledes kunde opsvinge sig til Herrer i Norden, maa man erindre sig, at Hanseforbundets Dannelsestid netop falder mellem 1240 og 1340, i hvilke hundrede Aar Danmark blev hjemsøgt af næsten alle de Plager og Ulykker, som kunne ramme et Rige, og mod Slutningen ikke var langt fra fuldkommen Opløsning. Medens Danmarks Kraft fortæredes ved en blodig Kamp mellem Kongerne, Geistligheden, Adelen og Bønderne, ved de evindelige Stridigheder med Hertugerne af Sønderjylland og Greverne af Holsteen, ved den norske Søroverkrig, under hvilken Halvdelen af Landets Kjøbstæder blev ødelagt, gik det ikke mindre broget til i Sverrig, og Norges Velmagt var undergravet ved tidligere Borgerkrige. Ved den Vending, som Krigsførelsen havde taget, sørgede Kongerne desuden kun for Landhæren og lode Søværnet aldeles forfalde, hvorimod Hansestæderne altid havde en vældig Flaade, der gav dem en afgjort Overvægt i deres Stridigheder med de nordiske Riger. Hertil kom, at den Tids Fyrster manglede de simpleste Indsigter i Handelsvæsenet, og ubekymrede, om Handelen dreves ved deres egne Undersaatter eller ved Fremmede, ofte for en øieblikkelig Vindings Skyld tilstode Hansestæderne de fordærveligste Privilegier. — Hvad der først og fornemmelig lokkede disse Stæders Kjøbmænd til Danmark, var det vigtige Sildefiskeri, som fandtes ved Skaanes Kyster. Silden opholdt sig først ved Rygen, vandrede derpaa for Begyndelsen af det 13de Aarhundrede over til de skaanske Kyster, hvor den forblev til omtrent 1425, da den for en Deel trak sig hen til Kysterne af Norge, Skotland og England. Handelen rettede sig efter disse Sildens forskjellige Vandringer. Allerede i de første Aar af det 13de Aar-

hundrede, endnu inden Hanseforbundet var stiftet, kom nordtydske, især **lybske** Skibe i Mængde til Sundet for at drive Sildefangst. Paa samme Tid blev **Lybek** ved Valdemar den Andens Erobringer en dansk Stad, og denne Konge søgte nu at vinde sine nye Undersaatter ved at tilstaae dem store Privilegier (1203). De fik ikke blot Frihed til at drive Fiskefangst uden anden Indskrænkning end Forpligtelse til at betale den sædvanlige Told; men der overlodes dem ogsaa Liggepladser paa Kysten, hvor de kunde nedsalte og tilberede Silden. Denne forsendtes derpaa til alle Europas Markedspladser, hvor de skaanske Sild søgtes fremfor andre formedelst deres udmærkede Godhed. De fik dernæst Ret til at tage sig en Foged af deres egne Landsmænd, som skulde dømme i deres Stridigheder, og ingen Dansk maatte uden deres Samtykke nedsætte sig eller drive nogen Haandtering paa Ladepladserne. Det tilstodes ellers aldrig Fremmede at drive Handel i det Smaae; men Lybekkerne kunde nu ikke betragtes som Fremmede og fik derfor Tilladelse til at indføre og forhandle Klæde, Linned og hvad Andet der maales, alenviis, og at sælge Alt, hvad der veies, med Bismer eller anden Vægt. Siden, da Lybekkerne faldt fra Danmark (1226), skulde vel deres Privilegier ophøre; men, efterat de eengang havde faaet Indpas i Landet, var det vanskeligt at blive dem qvit, og de følgende ulykkelige Tider begunstigede kun altfor meget deres Anmasselser. Under Brodertvisten mellem Abel og Erik Plovpenning toge de Parti med den Første, hvorfor de, da han var bleven Konge, belønnedes med nye Privilegier, som nu ogsaa udstraktes til **Wismar, Rostok, Stralsund** og **Hamborg**; dog vedblev **Lybek** at spille Hovedrollen. Disse Stæder tilligemed Lyneborg dannede en snævrere Forening indenfor det store Hanseforbund og kaldtes sædvanlig **de sex vendiske Stæder**. Under Erik Glipping, ikke et halvt Hundredaar efter Valdemar Seir, som havde kunnet bringe Flaader i Søen paa 1000 Skibe, var det kommet saavidt, at Kongen af Danmark maatte laane 30 Skibe af Hansestæderne for dermed at forsvare Sundet mod de norske Sørøvere, og nogle Aar efter maatte han, paa disse Stæders Forlangende, forpligte sig til at forbyde sine Undersaatter al Handel

paa Norge. Erik Menveds mange Tog til Meklenborg og Pommern befordrede Udvidelsen af Lybekkernes Handel, da de altid vedligeholdt god Forstaaelse med Kongen og derfor fik Tilladelse ikke blot til at handle i Salsterbo og Skanør, hvortil Valdemar den Andens Privilegier havde indskrænket sig, men hvorsomhelst de vilde i Danmark.

At Landet, der saaledes var givet i Vold til fremmede rovgjærrige Kjøbmænd, maatte udsuges og forarmes, at al Kraft og Driftighed maatte forsvinde af Kjøbstæderne, indlyser af sig selv. Uagtet Danmarks heldige Beliggenhed for Handelen, vare der næsten ingen Handelsskibe og ingen Handelsstand; thi de fremmede Hansestæder høstede den Fordeel, som tilkom Landets Børn, og, skjøndt Landet frembragte en Mængde Produkter, som lode sig forædle, vare der ingen Fabrikker, og Haandværksstanden var forarmet og forknyttet; thi Tydskerne indførte næsten alle de Varer, man behøvede, forarbeidede. Korn opkjøbtes i Landet og indførtes igjen tilberedet som Meel; dansk Øl, brygget med Pors, der før havde været en almindelig og yndet Drik, maatte vige for det stærke tydske Øl, der var brygget med Humle. Selv de almindeligste og simpleste Gjenstande, som Sko, Klæder, alt Slags Bohave o. s. v., indførtes fra Tydskland. Fiskerierne, der før havde været en saa vigtig Næringskilde, forfaldt mere og mere, da Indvaanerne af Fremmede maatte kjøbe den Fisk, der faldt i saa rigelig Mængde ved deres egne Strande. Thi ikke blot andre søfarende Nationer bleve udelukkede fra Fiskerierne ved Skaane, men selv de danske Undersaatter lede under Hansestædernes Overvælde; ja Kongen af Danmark turde ikke engang uden paa visse bestemte Dage lade fange og nedsalte den Fisk, der brugtes ved Hofholdningen. Dette Hansestædernes fordærvelige Herredømme gjør det forklarligt, hvorfor den danske Borgerstand uagtet dens mange Begunstigelser i andre Henseender, hele Middelalderen igjennem spillede en saa ubetydelig Rolle i Staten; thi uden Handel, uden Haandværker og uden Kapitaler maatte Borgerstanden nedsynke til et Intet.

Andet Afsnit.
(1319—1397).

1. Christoffer den Anden. Haandfæstninger. Indre Splid. Grev Geert af Holsteen. Hertug Valdemar af Sønderjylland bestiger Thronen. Grev Johan. Mellemregjering. Niels Ebbesen. Valdemar Atterdag samler Riget igjen. Oprør. Skaanes Gjenforening. Toget til Gulland. Krig med Hansestæderne. Abels Stamme uddøer i Sønde.jylland.

Efter Erik Menveds Død (1319) var hans Broder Christoffer den nærmeste til Thronen; men Mange, som kjendte hans slette Charakteer, stemte for den sønderjydske Hertug Erik, ved hvis Valg tillige det vigtige Sønderjylland vilde gjenforenes med Riget. Ikke desmindre lykkedes det Christoffer, understøttet af sin Halvbroder **Johan** af Holsteen og de mange mægtige Familier, hvis Formand han havde været i Kampen mod Erik Menved, at naae den Throne, hvorefter han saalænge havde higet.

Ved Christoffer den Andens Thronbestigelse viste sig nu Følgerne af den Kamp, som Geistligheden og Adelen, først hver for sig, siden med forenede Kræfter, i en Tid af omtrent 80 Aar havde ført mod Kongemagten, idet nemlig Kongerne fra nu af, inden de bestege Thronen, maatte udstæde og beedige en **Haandfæstning**, der næppe levnede dem en Skygge af Magt. Det Skadelige ved disse Haandfæstninger laae ikke deri, at de overhoved indskrænkede Kongemagten og gjorde Undersaatterne deelagtige i Statens Styrelse; thi mange Landes Exempel har viist, hvor godt en saadan Forfatning lader sig forene med Borgersamfundets Lykke og Blomstren. Men, foruden at Haandfæstningerne bandt Kongerne i Tilfælde, hvor Statens øverste Styrere burde have frie Hænder, maae de ulykkelige Følger fornemmelig udledes deraf, at de kun gave to Stænder, Adelen og Geistligheden, Privilegier, og det høist ubillige og skadelige Privilegier, medens Borger- og Bondestandens Rettigheder bleve saa godt som uændsede. Disse to Stænders Anseelse og Indflydelse i Staten sank derfor ved Haandfæstningerne i samme Grad, som Adelens og Geistlighedens steg. Ved Haandfæstningerne bleve de to høiere Stænders Rettigheder, der hidtil

meest havde beroet paa Vedtægter, lovhjemlede og urokkelige, og den Konge, der forsøgte at forandre eller ophæve dem, blev derved ikke alene en Meeneder, men udsatte sig tillige for Oprør. Disse Haandfæstninger, der uden at berøve Kongerne Magten til at gjøre Ondt, naar deres Hu stod dertil, hindrede dem i at gjøre det Gode, de ønskede, vedligeholdt sig i 340 Aar lige til Enevoldsmagtens Indførelse. I den Haandfæstning, som Christoffer den Anden undertegnede og beedigede den 25de Januar 1320, bekræftes først Geistligheden i alle dens erhvervede Rettigheder: ingen Geistlig maatte stævnes for verdslig Ret, ingen Bisp fængsles eller forvises uden efter Pavens Bud; Bønderne paa de kirkelige Godser skulde ikke staae under verdslig Ret, men dømmes af Geistligheden, som ogsaa berettigedes til at hæve de derved faldende Bøder; geistlig Eiendom og geistlige Personer fritoges for Skatter, Byrder og Afgifter, af hvad Navn nævnes kan. Ligesaa bekræftes og udvides Adelens Privilegier: alle Adelige berettigedes til at oppebære 3 eller 9 Marks Bøder af deres Bønder og Mere, om de dertil havde Ret; de Adelige skulde ikke være forpligtede til at fare i Krig udenfor Riget; og, naar de i Kongens Tjeneste bleve tagne til Fange af Fjenden enten indenlands eller udenlands, paalaae det Kongen at udløse dem i det Mindste inden et Aar og erstatte dem alle Omkostninger; skete dette ikke, da kunde de uden Skaar i deres adelige Friheder nægte at gjøre videre Krigstjeneste. Saaledes blev den egentlige og oprindelige Betingelse for Adelens store Privilegier, nemlig Forpligtelsen til at følge Kongen i Krig paa egen Bekostning baade uden- og indenlands, betydeligen indskrænket paa samme Tid, som disse Privilegier bleve fornyede og udvidede. Kongen maatte ikke begynde Krig uden Adelens og Prælaternes Samtykke, maatte ikke give Tydskere Forleninger eller optage dem i sit Raad; alle kongelige Slotte i Nørrejylland skulde nedrives undtagen Ribe, Kolding og Skanderborg. Ingen hverken Adelig eller Uadelig maatte fængsles, førend han var stævnet, anklaget og dømt først paa Herreds- og Landsthing, siden paa Kongens Thing, og, var den Saggivne ikke tilfreds med den af Kongen fældede Dom, kunde han henskyde

sig under det almindelige Dannehof, som aarligen skulde holdes i Nyborg; Ingen maatte stævnes umiddelbart for Kongens Thing, og Kongen maatte ikke vredes paa Nogen, fordi han paastod Lands Lov og Ret mod ham; Love kunde alene gives, forandres og ophæves paa de aarlige Dannehoffer med hele Rigets Samtykke efter Prælaters og „de bedste Mænds“ (d. e. Adelens) Raad. Med Hensyn til Bondestanden bestemmes kun i Almindelighed, at Bønderne ikke maatte forurettes af de kongelige Fogeder og ikke nødes til at føre Kongens Sager ud over deres Herredsskjel. Om Borgerstanden forekommer ikke Andet, end at Kjøbmænd frit maatte sælge deres Varer og føre dem ud af Riget uden at bebyrdes med usædvanlig Told og Afgifter. Endelig tilføies, at alle Skatter, der vare paalagte siden Valdemar den Andens Dage, skulde ophæves; derimod skulde Christoffer betale al den Gjæld, hvori hans afdøde Broder stod til Undersaatterne, og Panthaverne, indtil dette skete, beholde deres Panter.

Christoffer den Anden, der for enhver Priis søgte at erholde Kronen, indrømmede Alt, hvad man forlangte, hvilket kostede ham saa meget mindre Overvindelse, som han ikke havde i Sinde at holde nogen af de indgangne Forpligtelser. Han paalagde strax baade Adelen og Geistligheden Skatter, optog Tydskere i sit Raad, inddrog eller formindskede de Len, der vare givne i Pant for laante Summer, og opvakte herved snart en almindelig Misfornøielse. Efter sin Broder Erik arvede han Tvisten med Lunds Stift om Bornholm. Ærkebisp Esger Juel, der i Erik Menveds sidste Tid havde opholdt sig landflygtig i Sverrig, havde siden begivet sig til Paven i Avignon, hvor han udvirkede en Befaling til de danske Bisper, at ingen maatte krone Christoffer, saalænge Ærkebispen var fraværende. Nogen Tid efter kom Esger Juel tilbage til Danmark, ledsaget af en pavelig Legat, som stiftede et Forlig mellem Kongen og Ærkebispen, saaledes at Lunds Stift skulde have Bornholm tilbage, men dog erstatte Marsken Ludvig Albertsen de Udgifter, han havde havt med at indtage og forsvare Bornholm og Hammershuus; hvad Tvist der for Resten kunde være, skulde ansees som bilagt ved dette Forlig. Kongen blev derpaa, efterat en Tid var hengaaet, tilligemed sin Søn Erik kronet af Ærke-

bispen; men Striden oprippedes paany i Anledning af en Pengefordring, som Kongen gjorde til Erkebispen. For denne Pengesum skulde Bornholm være Pant; men den forrige Marsk Ludvig Albertsen forsvarede Øen mod Kongen, hvorfor denne lod Slottet Hammershuus beleire ved sin Marsk **Peder Vendelbo**. Efter 16 Maaneders haardnakkede Forsvar overgav Ludvig Albertsen, da Erkebisp Esger Juel allerede var død, Øen til Kongen, mod at denne forpligtede sig til at betale ham en meget betydelig Pengesum. Først under den følgende Erkebisp **Karl** kom Bornholm tilbage til Stiftet, da Christoffer var bleven forjaget fra Riget. Med denne Tvist endte den gamle Kamp mellem Geistligheden og Kongemagten; thi Kirken havde nu opnaaet samme Uafhængighed af Staten i Danmark som i andre Lande og faaet denne betrygget ved Haandfæstninger, og Kongerne fandt sig efterhaanden i det, de ikke kunde forandre. Forholdet mellem Kongerne og Geistligheden blev siden den Tid ikke blot fredeligt, men endog venskabeligt, da Bisperne begyndte at frygte for Adelens stedse stigende Vælde og derfor gjorde fælleds Sag med Kongerne mod de verdslige Stormænd.

Medens Christoffer den Anden endnu laae i Tvist med Geistligheden, hævede Adelen Oprørsfanen imod ham, anført af Drosten **Laurits Jonsen**, Marsken **Ludvig Albertsen**, en Tydsker, og **Knud Porse**, der alle tre vare mægtige og urolige Mænd, som vilde benytte sig af Landets slette Forfatning til at udvide deres allerede store Besiddelser. Alligevel vidste Christoffer nogenlunde at hævde sig i de 6 første Aar af sin Regjering; men, da Hertug Erik af Sønderjylland var død (1325), kom han i Uenighed med Grev **Geert den Store** af Holsteen angaaende Formynderskabet for den unge Hertug **Valdemar**, hvilken Strid blev en Kilde til de bittreste Ydmygelser for Christoffer og havde de ulykkeligste Følger for Danmark. Greven faldt ind i Danmark, hvor de Misfornøiede allevegne forenede sig med ham, saa at Christoffer efter nogen Modstand maatte forlade Throne og Rige og flygte til Meklenborg. Efterat Christoffer, understøttet af meklenborgske og pommerske Fyrster, havde gjort et uheldigt Forsøg paa at gjenvinde sit Rige, er-

klærede hans Fjender Thronen for ledig og valgte paa Grev Geerts Forslag Hertug Valdemar til Konge (1326). Som saadan udstædte han en Haandfæstning, der kun afviger fra Christoffers i enkelte Punkter, der sigte til endnu mere at udvide Adelens Magt. Saaledes faaer Adelen foruden dens Ret til at hæve 3 og 9 Marks Boder ogsaa Ret til Fredkjøbsboder for Drab og fritages ganske ubetinget for paa egen Bekostning at gjøre Krigstjeneste enten uden- eller indenrigs eller opholde sig i Kongens Leir. De kongelige Slotte i Skaane og Halland skulde aldeles nedrives undtagen Helsingborg, Skanør og Falkenberg; derimod stod det Adelen frit for at befæste sine Borge og Gaarde, saameget den vilde, og ligeledes Borgerne at befæste Stæderne. Saalænge Kongen levede, maatte hans Efterfølger ikke vælges, og intet Løfte gives om et tilkommende Kongevalg. Om Geistligheden bestemmes, for at dens Uafhængighed af Staten kunde blive fuldkommen, at den ikke maatte beklæde verdslige Embeder. Den nye Konge belønnede nu sine Tilhængere: Knud Porse fik Sønderhalland, Samsø og Grevskabet Kallundborg, snart ogsaa Tittel af Hertug, og hans Anseelse blev nu saa stor, at den svenske Enkehertuginde Ingeborg, en Datter af Kong Hagen den Femte i Norge, ikke forsmaaede hans Haand; Marsken Ludvig Albertsen fik hele Jellingesyssel, Byerne Ribe og Kolding med Møntrettighed, Told og alle kongelige Indkomster, og Ret til alle de Boder, som faldt paa Viborg Landsthing; Drosten Laurits Jonsen fik Langeland og Ærø; Grev Johan af Holsteen Laaland, Falster og Bekræftelse paa Femern, og Grev Geert hele Sønderjylland som et arveligt Len.

Denne Rigets Udstykning i Forbindelse med Holstenernes tyranniske Regjering vakte almindelig Forbittrelse og Oprør i flere Landskaber, hvoraf Kong Christoffer benyttede sig til at gjøre et nyt Forsøg paa at gjenvinde sin Throne. Han forbandt sig med sin Halvbroder Grev Johan, der var bleven uenig med Grev Geert om Delingen af Byttet, og gjorde ved dennes Hjælp saa betydelige Fremskridt, at Geert bevægedes til at indgaae Forlig i Ribe (1330). Valdemar maatte nu opgive sin kortvarige Kongeværdighed og lade sig nøie med Sønder-

jylland; istedenfor dette Land skulde Geert have **Fyn** som et arveligt **Len** samt en stor Deel af Nørrejylland som Pant for 40,000 Mark, og, hvis Hertug Valdemar døde uden retmæssige Arvinger, skulde Sønderjylland tilfalde Geert, mod at han tilbagegav Fyn til Danmark; Grev Johan skulde for de Tjenester, han havde viist Kongen, og de Laan, hvormed han havde forstrakt ham, foruden Laaland, Falster og Femern, have **Sjælland** og **Skaane**. Med saa uhyre Opoffrelser kjøbte Christoffer en Krone, som han besad saa liden Kraft til at bære; men Maalet for hans Ydmygelser var endnu ikke kommet. Han indlod sig i en Krig med Grev Geert, der endtes med nye Nederlag og nye Tab. Grev Geert seirede efter en haardnakket Kamp i Slaget paa **Lohede** (1331), og Kongens ældste Søn **Erik**, der allerede for flere Aar siden var kronet som sin Faders Efterfølger, styrtede paa Flugten med Hesten og forslog sig saaledes, at han ikke længe efter døde. Ved Freden i **Kiel** i Begyndelsen af det følgende Aar, fik Grev Geert **Nørrejylland** og **Fyn** for en Pantesum af 100,000 Mark, og det bestemtes, at disse Landskaber ikke skulde kunne indløses deelviis og efterhaanden, men kun naar hele Pantesummen paa **eengang** udbetaltes: det var det Samme som at gjøre Afstaaelsen evig. Grev Johan sørgede ligeledes for i denne Fred at faae sin Deel af det Bytte, som endnu var tilbage. Det er tvivlsomt, om Kong Christoffer efter denne Fred eiede en Plet af Danmarks Rige, eller besad et eneste Slot, hvor han kunde boe. I hans sidste Dage var hans Anseelse sunken saa dybt, at to simple Adelsmænd, **Henrik Breyde** og **Johan Ellemose**, turde vove at overfalde ham og stikke Ild paa hans Huus i Saxkjøbing. Kun ved at stige ud igjennem Vinduet frelste han Livet; Mordbrænderne grebe ham derpaa og førte ham, i Haab om en stor Belønning, til Grev Johan; men denne vægrede sig ved at tage imod en Fange, der nu var altfor ubetydelig til at kunne frygtes. Kort efter denne dybe Krænkelse døde Christoffer den Anden (1332), vel den sletteste og ulykkeligste Konge, som har siddet paa Danmarks Throne; men hans Ulykker fortjene næppe Medlidenhed; thi de vare selvforskyldte og en bitter Frugt af den Sæd, han havde udstroet under sine Opror mod sin Broder Erik Menved.

Efter Christoffers Død var Landet i 8 Aar kongeløst og led af alle de Ulykker, som følge med en saadan Tilstand. Riget var deelt mellem en halv Snees deels fremmede deels indenlandske Herrer, som plagede og udsugede Indbyggerne, traadte Lov og Ret under Fødder, haanede Sprog og Sæder og Alt, hvad der var Nationalt. Rigets ældgamle Landskaber, Skaane, Halland og Blekingen, gjorde Opstand mod Tydskerne og gave sig under den svenske Konge **Magnus Smek**, som for at give sin Erhvervelse større Hjemmel udbetalte Grev Johan de 34,000 Mark, for hvilke Landskaberne vare ham pantsatte. Den ene Kongesøn Otte, der havde gjort et Forsøg paa med Vaaben at gjenvinde sine Fædres Throne, var i det ulykkelige Slag paa **Taphede** falden i Grev Geerts Magt; den anden, **Valdemar**, levede landflygtig fra Fædrelandet ved Keiser Ludvigs Hof, og Danmarks gamle Rige syntes nu at være sin Opløsning nær. Da fremstod endelig en Frelser i den jydske Adelsmand **Niels Ebbesen**. Han var personligen fornærmet af Grev Geert og havde offentlig undsagt sin og Fædrelandets Fjende paa Liv og Død og var efter et saadant Varsel, ifølge Tidens Skik og Vedtægt, fuldkommen berettiget til at fælde Greven, naar og hvor han kunde. Paa samme Tid gjorde Grev Geert et Forsøg paa at tilbytte sig Sønderjylland for Nørrejylland; han vilde overlade dette til Hertug Valdemar, som derfor igjen skulde overdrage ham Sønderjylland og desuden betale en betydelig Sum Penge. Et saadant Mageskifte vilde være meget fordeelagtigt for Grev Geert, som herved fik sine Lande sammenhængende og istedenfor de urolige og stridige Nørrejyder fik at gjøre med de mere taalmodige Sønderjyder, hos hvilke han desuden havde mange Forbindelser, da han havde været Valdemars Formynder og selv i 4 Aar hersket over Landet. Hertug Valdemar gik i Begyndelsen ind herpaa og afsluttede derom en Overeenskomst med Geert (11te Febr. 1340); dog kun foreløbigt, da han forbeholdt sig at betænke sig paa, om han hellere vilde blive ved sit Land eller tage imod Nørrejylland paa de foreslagne Vilkaar. Han havde imidlertid allerede længe været kjed af at være et Redskab i Grev Geerts Haand, havde sat sig i Forbindelse med den landflygtige Kongesøn Valdemar og

dennes Venner i Tydskland, og brød strax efter aabenbart med Grev Geert. Han begyndte Feide med ham og overfaldt Ribeby, som var i Holstenernes Magt. Norrejyderne havde ved samme Tid reist sig og vare i fuld Opstand mod de tydske Voldsherrer. Grev Geert, som havde forudseet det sig nærmende Uveir, havde allerede en Tid forud samlet Leietropper i Tydskland, og brød nu op med en vældig Hær for at kue Jydernes Mod. Overalt hvor han drog frem med sine vilde Skarer, skjændte og brændte og myrdede han. Tilsidst kastede han sig ind i Randers med 4000 Mand; men her blev han overfaldet af Niels Ebbesen, som kun ledsaget af 60 Mand trængte om Natten ind i den med Fjender opfyldte By og med egen Haand nedlagde Danmarks Tyran (Natten mellem 1ste og 2den April 1340). Denne Daad gav det første Stød til Danmarks Befrielse og erhvervede Niels Ebbesen et evigt Krav paa Fædrelandets Taknemmelighed. Holstenerne, som havde mistet deres Hoved og Anfører, bleve nu ligesaa modløse, som de før havde været overmodige, og bleve allevegne angrebne og forjagede. Niels Ebbesen fortsatte den hæderlige Kamp for Fædrelandets Uafhængighed, indtil han faldt i en Træfning ved Skanderborg allerede 1342 eller maaskee endnu tidligere.

Valdemar, Christoffers yngste Søn, opholdt sig i de sidste Aar i Nordtydskland og fulgte med opmærksomt Øie Begivenhederne i Danmark. Flere anseete danske Mænd, der vare kjede af Holstenernes Herredømme, knyttede Forbindelse med ham og tilsagde ham deres Troskab og Tjeneste; Nogle begave sig personlig til ham. Hans tydske Slægtninge, især Svogeren Kurfyrst Ludvig af Brandenborg, Søn af Keiser Ludvig, understøttede ham i hans Bestræbelser for at bane sig Veien til sine Fædres Throne. Det var dog ikke blot for Slægtskabets Skyld, men tillige af Egennytte; thi Kurfyrst Ludvig haabede paa denne Maade at komme til den store Medgift, der var tilsagt ham ved hans Giftermaal med Christoffer den Andens Datter, men som endnu stod ubetalt. Grev Geerts Død bragte en afgjørende Vending i Tingene. Kun 3 Uger efter denne Begivenhed (April 1340) holdtes et Møde i Spandau i Brandenborg, hvor Fuldmægtige fra de forskjellige Herrer vedtoge

en foreløbig Overeenskomst. Ifølge denne skulde Valdemar, skjøndt yngre Søn af Christoffer, være Konge i Danmark, og hans ældre Broder Otte løslades af sit Fangenskab, naar han først havde frasagt sig alt Krav paa Danmarks Krone; Valdemar skulde ægte Grev Geerts Datter Elisabet, Søster til de holsteenske Grever, og med hende have en Medgift af 24,000 Mark, der skulde afkortes i den Sum, hvorfor Nørrejylland var Holstenerne pantsat, og derfor en betydelig Deel af dette Landskab strax overlades ham; men Fyn blev staaende i Pant for 41,000 Mark og Resten af Jylland for 35,000 Mark. Ved de snart paafølgende endelige Overeenskomster i Lybek og Sønderborg skete imidlertid den mærkelige Forandring i disse Bestemmelser, at Kong Valdemar istedenfor den holsteenske Elisabet skulde ægte Hertug Valdemars Søster Helvig; og Hertug Valdemar fandt sig i, omtrent saaledes som Grev Geert for ikke længe siden havde villet, at overlade sine Besiddelser i Sønderjylland til de holsteenske Grever, og derimod modtage Nørrejylland i Pant; Bestemmelsen om Medgiften blev uforandret, og Kongen kunde fra Hertugen indløse Resten af Nørrejylland, hvorved Hertugen vilde blive istand til efterhaanden igjen at indløse Sønderjylland fra Holstenerne. Denne Overeenskomst var gunstig nok for Kong Valdemar, men ikke synderlig for Hertug Valdemar. Kongen ægtede strax Helvig, hans Broder Otte frasagde sig al Ret til Thronen og gik siden ind i den tydske geistlige Ridderorden, hvorved Kongen befriedes fra al Bekymring for, at Broderen senere kunde komme med Fordringer paa Riget. Da de vigtigste Punkter paa den nævnte Maade vare ordnede, begav Valdemar sig til Jylland og blev paa Viborgthing (1340) høitidelig tagen til Konge, hvorefter han istedenfor Haandfæstning udstædte et Forglemmelsesbrev for Alt, hvad der i den foregaaende ulykkelige Tid var skeet.

At gjensamle Danmarks adsplittede Rige var Maalet for hele Valdemars Id og Stræben. Men det kostede ham mange sure Aar fulde af Møie, Kamp og Fare, inden han naaede det. I Valget af sine Midler var han iøvrigt ikke nøieregnende: han tog ikke i Betænkning at tilbagevinde ved List, hvad

der var røvet ved Vold. Han begyndte med **Sjælland**. Deels ved Kjøb, deels ved Underhandlinger, deels ved Magt og mangen blodig Kamp, i hvilken han understøttedes af den opbragte danske Almue, som overfaldt og fældede Holstenerne, hvor den kunde komme over dem, lykkedes det ham omsider — men først efter fem Aars Anstrængelser — at komme i heel Besiddelse af denne vigtige Deel af Riget. **Laaland** og **Falster** fulgte snart efter, og tillige indløste han i denne og den følgende Tid betydelige Dele af **Nørrejylland**. Dernæst gjaldt det Fyn, som Holstenerne havde i Pant for 41,000 Mark. Ved kløgtig Benyttelse af Omstændighederne og, hvor Klogskab og Snildhed ikke forslog, ved Sværdets Magt, bragte han det dertil, at de holsteenske Grever ved et Forlig i Rebbegaard (1348) afstode ham Halvdelen af Fyn og indrømmede andre gunstige Betingelser, der gave Udsigt til, at Kongen ogsaa snart vilde komme i Besiddelse af den anden Halvdeel. Senere opstod dog Tvist om Forstaaelsen af disse Betingelser, og om denne Rest af Fyn førtes derefter flere Aars blodige Kamp, i hvilken Kongen snart led Nederlag, snart vandt glimrende Seire, som i Slaget udenfor Slottet Gamborg i den nordvestlige Deel af Fyn (1357).

De store Udgifter, Valdemar maatte gjøre, deels for at føre Krigene deels for at indløse Slotte og Len, nødte ham til at paalægge Undersaatterne store Byrder. For at forebygge Misfornøielse herover, sammenkaldte han alle Rigets Stænder til et Dannehof i Ringsted (1349), hvor han gjorde Regnskab for Anvendelsen af de ham tilstaaede Summer, og Folket, som saae det forhen Ydede saa vel anvendt, blev herved villigt til nye Opoffrelser. Et andet Middel til at tilveiebringe de fornødne Pengemidler var Salget af det fjærntliggende og for Danmark unyttige Landskab **Estland**, som han overlod til de tydske Riddere for 19,000 Mark, hvilke derpaa anvendtes til at indløse vigtigere Dele af Riget. Det var Valdemars ivrige Ønske at tilbagevinde de skaanske Landskaber; men, da Omstændighederne i Begyndelsen af hans Regjering ikke begunstigede denne Plan, opgav han den for Øieblikket, ja bekræftede endog Afstaaelsen og erholdt for denne Villighed en Sum Penge af Magnus Smek. Dog tabte han ingenlunde de skaanske

Landskaber af Sigte, men vedblev med et opmærksomt Øie at følge Begivenhederne i Sverrig, hvor det gik meget uroligt til, saa at den kloge Konge nok kunde haabe, at der vilde komme en gunstig Leilighed, hvor han med større Fordeel kunde gjøre sine Fordringer gjældende.

Rigets Gjensamling vilde være gaaet endnu raskere fra Haanden, hvis Kongen havde havt trofaste Undersaatter; men det var ikke altid Tilfældet. Forstandige og betænksomme Mænd kunde vel ikke andet end paaskjønne Valdemars store Fortjenester af Riget, men der gaves dog mange Misfornøiede, især blandt Adelen og navnligen den **jydske Adel**. Den forrige Opløsningstilstand havde vænnet Adelen til Voldsomhed og Selvraadighed, hvorfor den ikke kunde finde sig i den strænge Retfærdighed, hvormed Valdemar Atterdag nu hævdede Lovenes Herredømme baade mod Høie og Lave. Kongen blev udraabt for en Tyran, fordi han inddrog under Kronen og til Landets Bedste anvendte de mange Godser, som Adelen i den foregaaende urolige Tid havde tilvendt sig. Bønderne sloge sig paa mange Steder til den oprørske Adel, idet de klagede over utaalelige Byrder og Arbeider, som Kongen paalagde dem. Man begyndte efterhaanden at glemme de Ulykker, som Valdemar havde befriet Riget for, og følte kun Trykket af de nærværende Byrder, som dog vare en nødvendig Følge af de tidligere Onder. I flere Aar maatte Valdemar kjæmpe mod de oprørske Jyder, som fornemmelig anførtes af den rige og mægtige jydske Herremand **Niels Bugge** paa Hald, og af **Klaus Limbek**, en Adelsmand af holsteensk Æt, der besad store Eiendomme baade i Nørre- og Sønderjylland. De forbandt sig med de holsteenske Grever og med den ustadige Hertug Valdemar af Sønderjylland, der, skjøndt Kongens Svoger, ofte var iblandt hans Fjender, stundum ogsaa med Hertugerne af Meklenborg. Flere Gange sluttedes vel Forlig; men saasnart Holstenerne igjen rørte sig, kom ogsaa de misfornøiede Jyder i Bevægelse. Under Striden indtraf en Begivenhed, der æggede Forbittrelsen til det Høieste. Tre af de fornemste jydske Herrer, **Niels Bugge, Uffe Stigsen** og **Peder Andersen**, som havde været i Slagelse hos Kongen for at underhandle og vare dragne

bort uforligte, men dog med hans Leide, bleve paa Tilbagereisen myrdede ved Middelfarsund ved Nytaarstide 1359. Den almindelige Mistanke faldt paa Kongen. Han rensede sig vel ved en høitidelig Ed, understøttet efter Lovens Forskrift ved et Antal Adelsmænd som Mededsmænd; men Mange vedbleve dog at troe, at han var skyldig. Efter flere Aars i det Hele seirrige Kamp, kom Kongen omsider (1360) til Fred med sine ydre Fjender, og med det Samme til et Forlig med sine Undersaatter, der varede adskillige Aar. Dette stadfæstedes paa et Dannehof i Kallundborg 1360, hvor der tillige vedtoges en Forordning, der sigtede til at bestemme Kongens og Undersaatternes Rettigheder og befæste Fred og Orden i Landet. Heri lover Kongen at overholde de gamle Love og Vedtægter samt Adelens, Geistlighedens, Borgernes og Bondernes hjemlede Rettigheder: alle Tilstædeværende forpligte sig til at forfølge Røvere, Mordbrændere og Andre, som stifte Ufred i Landet, og af yderste Evne bidrage til, at de, der forbryde sig mod Danmarks Konge og Krone, kunne blive dømte og straffede; naar Kongen eller hans Fogeder straffe Ugjerningsmænd efter Loven, maa det ikke lægges dem til Last, som om de gjorde det af Had og Fjendskab; men paa den anden Side maa Kongen heller ikke hade eller forfølge Nogen, der ved Loven søger Hjælp mod Forurettelser af ham eller hans Tjenere. Man har kaldet denne Forordning en Haandfæstning, og, hvis den bør betragtes som saadan, da maatte man ønske, at alle Haandfæstninger vare affattede i samme Aand. Thi den paalægger ikke blot Kongen, men ogsaa Stænderne Forpligtelser, og indeholder ikke som de tidligere og senere Haandfæstninger en særskilt Opregnelse af Adelens og Geistlighedens Privilegier, men kun en almindelig Bekræftelse paa disse, ligesom paa Borgernes og Bondernes. Som en Følge af denne Haandfæstnings særegne Beskaffenhed blev den ikke blot beseglet af Kongen; men alle Bisperne og en stor Deel af den tilstædeværende Adel forpligtede sig med Haand og Segl til at overholde dens Bestemmelser. Den er et stort Vidnesbyrd om den Klogskab og Kraft, hvormed Valdemar Atterdag paa en saa vanskelig og urolig

Tid forstod at hævde Kongemagten og derved tillige de ringere Stænders Rettigheder mod den mægtige Adel og Geistlighed.

Valdemar nærmede sig nu mere og mere Opnaaelsen af sit længe nærede Ønske, de skaanske Landskabers Gjenforening med Riget. Kong Magnus Smek laae i bestandig Strid med sit Riges ustyrlige Adel, der endog fik Medhold af hans egen Søn og Medregent Erik. I disse Forlegenheder søgte han Hjælp hos den danske Konge, der var rede til at staae ham bi, men tillige lod sig Hjælpen rundelig betale af den enfoldige Magnus Smek. I Selskab med sin Dronning **Blanka** og sin Søn **Hagen** aflagde Magnus et Besøg hos Valdemar i Kjøbenhavn (1359), og ved denne Sammenkomst skal han have lovet at afstaae de skaanske Landskaber til Danmark, naar Valdemar vilde hjælpe ham mod hans oprørske Undersaatter og ulydige Søn. Den rænkefulde Blanka, som hadede sin Søn Erik og søgte Valdemars Beskyttelse for sin Yndling **Bengt Algotsen**, var det især, som drev disse Underhandlinger. Forbundet mellem Kongerne bestyrkedes ved en Forlovelse mellem Valdemars syvaarige Datter **Margrete** og Magnus Smeks tyveaarige Søn Hagen, der var ligesaa eftergivende og føielig mod sin Fader, som hans Broder Erik var stridig og fjendsk. Det følgende Aar (1360) drog Valdemar over til Skaane, besatte hele Landet og bevægede Magnus Smek til at udlevere sig de Dokumenter, hvorpaa Sverrigs Ret til disse Landskaber støttede sig, nemlig Grev Johans Kjøbebrev og et Hyldingsbrev, som Indvaanerne i Skaane, Halland og Blekingen havde udstædt til den svenske Krone. Disse Dokumenter skal derpaa Valdemar, saasnart han var kommen i Besiddelse af dem, efter et dog næppe paalideligt Sagn, have tilintetgjort. Efter saa vel forrettede Sager i Skaane rustede Valdemar sig til et Tog til **Visby** paa **Gulland**, en af de rigeste Handelsstæder i hele Europa og det fornemste Oplagssted for Hansestædernes Handel paa Østersøen. Som Grund til Valdemars Tog til Visby angives almindelig, at Indvaanerne havde spottet ham i Viser; men rimeligere er det, at Valdemar søgte en Anledning til at tilføie Hansestædernes Handel et Knæk og bemægtige sig Visbyes Rigdomme. Staden blev indtagen, Murene nedrevne og et

uhyre Bytte bortført (1361). Fra denne Dag sank Visbyes Anseelse, en Deel af dets Handel trak sig hen til det nu frem-blomstrende Kjøbenhavn, og kun Sagnet blev tilbage om dets fordums Herlighed.

Efter Gullands eller **Gotlands** Erobring antog Valdemar Tittelen „**de Goters Konge**"; men Visbyes Ødelæggelse og de skaanske Landskabers Erobring bragte alle hans forrige Fjender igjen paa Benene. Det svenske Folk tvang Magnus Smek til at ophæve sin Søns Forlovelse med Margrete og erklære Valdemar Krig; Greverne af Holsteen, hvis Søster **Elisabet**, Geert den Stores Datter, det nu blev bestemt, at Hagen skulde ægte, Hertug Valdemar af Sønderjylland og noget senere ogsaa Hertug **Albrecht** den Ældre af Meklenborg, der var besvogret baade med det svenske Kongehuus og de holsteenske Grever, indgik en Forbindelse med Hansestæderne mod Valdemar Atterdag. 77 Hansestæder sendte Valdemar paa eengang ligesaa mange Feidebreve; men han spottede over de mange Hansestæder, som han sammenlignede med en Flok skrigende Gjæs, og splittede snart det mægtige Forbund deels med Magt deels ved List. I den Søkrig, som udbrød, hører man atter efter lang Taushed tale om en dansk Flaade. Den kjæmpede med Ære mod de seirvante Hansestæder, hvis Flaade led et saa stort Tab, at dens Anfører, en lybsk Borgemester, ved Tilbagekomsten blev henrettet. Efter dette Uheld søgte først enkelte Hansestæder Stilstand med Danmark, og dette bevægede derpaa de øvrige til at slutte en saakaldet evig Fred. Medens dette foregik, reiste Prindsesse **Elisabet** sildig om Efteraaret fra Holsteen for at ægte Kong Hagen i Norge, men blev af Storm og Uveir kastet ind paa den danske Kyst. Valdemar modtog hende med største Høflighed; men, under forskjellige Paaskud og Skin af Omhu for hendes Person, vilde han ikke tillade hende at begive sig igjen tilsøes paa en saa farlig Aarstid. Imidlertid sendte han Ilbud efter Hagen og Magnus Smek, som strax indfandt sig, hvorpaa Ægteskabet blev sluttet mellem Hagen og Margrete (1363), skjøndt Bruden endnu ikke havde fyldt sit ellevte Aar. Dette Giftermaal fik en forhøiet Vigtighed, da Valdemars eneste Søn **Christoffer** kort efter døde af

Følgerne af et Saar, han havde faaet i et Slag med Hansestædernes Flaade, og der saaledes aabnedes Udsigt til en Forening mellem Danmark og Norge, i hvilket sidste Rige Hagen var Konge. Den ulykkelige Elisabet ombyttede den hende bestemte Throne med en Klostercelle.

Havde Valdemars Fjender før været forbittrede paa ham, bleve de det endnu mere efter denne Handling. De Svenske udelukkede Hagen fra Thronfølgen, afsatte Magnus Smek og toge hans Søsterson **Albrecht** af Meklenborg, en Søn af Hertug Albrecht den Ældre, til Konge; Hansestæderne sluttede kort efter den evige Fred et nyt Forbund med Holsteen, Meklenborg og Sverrig. I nogle Aar lykkedes det Valdemar at betvinge Stormen og nøde flere af sine Fjender til Fred; men i Aaret 1368 gjorde en stor Deel af de mægtigste jydske adelige Familier et nyt Oprør og indgik et formeligt Forbund med Rigets udvortes Fjender, hvorved Valdemar saae sig nødsaget til at forlade Danmark og søge Hjælp i Udlandet. Det gik nu sørgeligt til i Danmark: de holsteenske Grever faldt ind i Jylland, Albrecht angreb Skaane, Hansestæderne hærjede Kysterne og Øerne; Fjendernes Fremskridt vare saa store, at de allerede lagde en Plan til at dele det danske Rige imellem sig. Det lykkedes imidlertid den kloge **Henning Podbusk**, som Valdemar havde udnævnt til Rigsforstander i sin Fraværelse, at skille den farligste Fjende, Hansestæderne, fra de øvrige, skjøndt ikke uden store Opoffrelser. I Freden til Stralsund (1370) tilstodes Hansestæderne fri Handel baade i det Store og det Smaae over hele Danmark; de fik Ret til at bosætte alle Slags fremmede Haandværkere i de dem overladte Stæder og toldfrit indføre Alt, hvad disse behøvede; Sundtolden ophævedes aldeles for Fiskevarer og nedsattes til en Ubetydelighed for Skibene og de øvrige Varer; endelig skulde alle de skaanske Søstæder med tilhørende Flækker og Herreder overlades dem paa 15 Aar. Desuden maatte Henning Podbusk og de øvrige kongelige Raader indrømme disse overmodige Kjøbmænds Fordring, at Hansestæderne efter Valdemars Død skulde have Deel i Kongevalget, og at Valdemar selv ikke maatte vende tilbage til Danmark, førend han havde underskrevet denne Fred.

Efter lang Tøven undertegnede Valdemar Freden og kom tilbage til sit Rige (1372), hvor han saae Frugterne af 30 Aars Møie næsten aldeles tilintetgjorte. Imidlertid lykkedes det dog Valdemar Atterdag ved sin sjældne Klogskab og utrættelige Virksomhed i de tre Aar, han endnu levede, paany at bringe Orden tilveie i Riget og læge Krigens værste Saar. Han besad endnu saa megen Kraft, at han (1374) kunde gjøre et Indfald i Nordfrisland og alvorligen tugte de oprørske Friser, som nægtede at betale Skat. Ved at tilpante sig det ene Stykke af Sønderjylland efter det andet vedblev han ufortrøden at arbeide paa sin Plan at gjenforene dette Landskab med Riget, hvortil Udsigten nu syntes større end nogensinde, da den sidste Hertug af Abels Stamme, Henrik, døde barnløs (1375). Deels kort før Hertugens Død deels umiddelbart efter den havde Kongen klogeligen truffet Foranstaltninger til at sikkre sig Besiddelsen af Sønderjylland ved at besætte Haderslev, Aabenraa, Tønder, Als med Sønderborg og Nordborg og i disse Stæder og Slotte indsætte kongelige Lensmænd. Men Greverne af Holsteen, som efter Forliget til Ribe (1330) meente at kunne gjøre Fordring paa Sønderjylland, rustede sig, og det syntes at ville komme til en alvorlig Kamp, da Døden overraskede Valdemar Atterdag samme Aar (1375) paa Gurreslot.

Valdemar fik sit Tilnavn **Atterdag**, fordi ved hans store Egenskaber Dagen atter begyndte at oprinde paa Danmarks længe formørkede Himmel, eller, som andre forklare det, fordi han brugte det Mundheld: „**I Morgen er det atter Dag,**" naar hans Planer stødte paa uventede Hindringer, som bevægede ham, ikke til at opgive, men til at udsætte dem, indtil det beleilige Øieblik kom. Den utaknemmelige Almue kaldte ham Valdemar den **Onde**, fordi han, selv stræng i Opfyldelsen af sine Kongepligter, fordrede Anstrængelser og Opoffrelser af Andre, og fordi Rigets Tilstand nødte ham til at paalægge Undersaatterne store Byrder. En gammel Aarbog, skreven af en samtidig Geistlig, klager jammerligen over Valdemars Haardhed: „Paa Valdemar Atterdags Tid," hedder det, „ophævedes al god Skik i Danmark; hverken Soldaten, Bonden

eller Kjøbmanden havde Ro; der levnedes Ingen Tid til at spise, sove eller hvile; men alle dreves under Straf af Kongens Unaade til ideligt Slæb og Arbeide." Men Danmark har havt faa Konger, hvis Fortjenester af Fædrelandet kunne lignes med Valdemar Atterdags. Uagtet han saa at sige maatte skabe Staten paany, og skjøndt han uafladeligen maatte kjæmpe mod oprørske Undersaatter og udenlandske Fjender, fandt han dog Tid til at sørge for Rigets indre Forbedring; han lod Landeveie anlægge, Kanaler grave, øde Jorder optage til Dyrkning, Aaer opdæmme og Vandmøller anlægge, og opførte en stor Mængde Slotte og Fæstninger. Selv reiste han idelig omkring i Riget, pleiede Retten paa Thinge og vaagede over Lovenes Efterlevelse. Den danske Flaade hævede han af sit Intet og underholdt til dens Tjeneste et vist Antal faste Søfolk, for hvilke han lod Boliger indrette i Vordingborg. Et Beviis paa denne store Konges virksomme Aand er ogsaa det, at han uden at forsømme sit Riges Styrelse kunde foretage sig hyppige Reiser til Udlandet, hvor han altid var velkommen formedelst sin sjældne Gave til at underhandle og mægle i Stridigheder. Han reiste mangfoldige Gange til Tydskland, besøgte eengang Paven i det sydlige Frankrig og gjorde en anden Gang en hurtig Pilegrimsreise til det fjærne Palæstina.

Under Valdemar Atterdag indtraf (1348) den ødelæggende smitsomme Sygdom, der er bekjendt under Navn af den **sorte Død**, og som rasede med en saadan Hæftighed i de til Danmark grændsende Lande, at f. Ex. i Lybek 2500 Mennesker skulle være omkomne i et Døgn og 90,000 i en Sommer, i hvilket sidste Tal der dog maa være en stor Overdrivelse. Ogsaa i Danmark, hvorhen den skal være bragt ved et menneskétomt Skib, som strandede i Vendsyssel, var dens Voldsomhed meget stor, saa at efter nogle, skjøndt maaskee overdrevne, Beretninger paa mange Steder næppe eet Menneske af 100 blev tilovers.

2. Kong Oluf. Danmarks og Norges Forening. Sønderjylland gives i Len til Gerhard af Holsteen. Margrete, Formynderinde for Erik af Pommern. Krig med Albrecht af Sverrig. De tre nordiske Riger forenes. Lensadels Overgang til Arveadel. Rigsraadets Opkomst. Rigsembedsmænd.

Med Valdemar Atterdags og den sønderjydske Hertug Henriks Død, som begge indfaldt i samme Aar, udslukkes den mandlige Linie af den estridske Kongestamme. De nærmest arveberettigede vare **Albrecht den Yngre af Meklenborg**, en Søn af Valdemars ældre Datter **Ingeborg** og Hertug **Henrik af Meklenborg**, og **Oluf**, en Søn af Valdemars yngre Datter **Margrete** og Kong **Hagen** i Norge. Det fjendtlige Sindelag, som det meklenborgske Huus længe havde viist imod Danmark, gjorde imidlertid Folket lidet tilbøieligt til at vælge Albrecht. Denne ugunstige Stemning forøgedes ved Albrechts egen Uklogskab, idet han uden at spørge om Stændernes Samtykke antog Kongetittel og endog strax efter Valdemars Død indgik et Forbund med Danmarks Fjender, Greverne af Holsteen, som netop da truede med et Indfald i Jylland. Oluf, som desuden fandt en kraftig Talsmand i Kongehusets Ven, den kloge og anseete **Henning Podbusk**, vandt derfor de fleste Stemmer og blev kaaret til Konge. Før han kronedes, underskrev Hagen og Margrete paa deres sexaarige Søns Vegne en Haandfæstning, der i det Hele stemmer med de tvende tidligere af 1320 og 1326. Kun blev det, paa Grund af Bøndernes Klager over Undertrykkelse under Valdemar Atterdags Regjering fastsat, at de ikke vilkaarligen maatte tvinges til at opbygge Kongens Gaarde, Slotte og Møller, og den Kongemagten indskrænkende Bestemmelse, at man kunde henskyde sig fra Kongens Thing under et almindeligt Dannehof, blev udeladt af denne Haandfæstning.

Albrecht af Meklenborg, understøttet af sin Farbroder, Kong Albrecht i Sverrig, Greverne af Holsteen og flere tydske Fyrster, søgte med Magt at sætte sine Fordringer paa den danske Krone igjennem; men, da hans Flaade var bleven splittet ad ved Storm, indgik han med sine Forbundsfæller en Stilstand, hvorved Stridsspørgsmaalet udsattes indtil videre. Ved Kong Hagens Død (1380) blev Oluf ogsaa Konge i

Norge, og derved Begyndelsen gjort til en Forening mellem dette Rige og Danmark, der siden varede uafbrudt i 434 Aar, indtil den hævedes ved fremmed Vold.

Medens Riget saaledes voxede mod Norden, formindskedes det mod Syden. De holsteenske Grever havde strax efter Valdemar Atterdags Død bemægtiget sig Sønderjylland og for at sikkre sig Besiddelsen heraf indgaaet et Forbund med Hertugen af Meklenborg og Danmarks øvrige Fjender. For at splitte denne Forbindelse, der let kunde blive farlig for Olufs endnu ikke befæstede Throne, ilede Margrete, som styrede Riget for sin umyndige Søn, med at slutte en Stilstand med Greverne (1376), hvorved de beholdt Hertugdømmet, indtil man kunde blive enig om en endelig Fred. Saaledes henstod Sagen uafgjort i 10 Aar, da Margrete omsider besluttede sig til at overlade Greverne Sønderjylland (1386), som et **arveligt**, men tillige **udeleligt** Len, saa at kun den ene Greve, **Gerhard den Sjette**, blev Hertug i Sønderjylland med Forpligtelse til at følge Kongen af Danmark i Krigen som en tro Vasal med et bestemt Antal Krigsfolk. Dette Skridt, som Margrete saa nødigen gjorde og siden ved given Leilighed søgte at omgjøre, var et Værk af Nødvendigheden. Kongen af Sverrig og Hertugen af Meklenborg truede hver Dag med et Indfald i Riget, og, skjøndt Hansestæderne efter de 15 Aars Forløb uden Indvending havde tilbagegivet Skaane (1385), vare disse egennyttige Kjøbmænds Venskab dog ikke at lide paa. Dersom nu Margrete længere havde vedblevet at modsætte sig de holsteenske Grevers Forlangende, var det at befrygte, at de vilde forene sig med de øvrige Fjender til en Krig, i hvilken Danmark næppe havde gjenvundet Sønderjylland, men muligen lidt endnu større Tab. Margrete havde altsaa kun Valget mellem to Onder og valgte det mindste. Gerhard den Sjette var den Første, der kaldte sig Hertug af **Slesvig**; de ældre Regenter kaldte sig alle „**Hertuger af Jylland**“ eller „**Sønderjylland.**“

Aaret efter denne Begivenhed døde Oluf (1387), kun 17 Aar gammel. En Bedrager, som nogle Aar efter fremstod og udgav sig for den afdøde Oluf, vakte nogen Opsigt, men ingen Uroligheder, da man ikke fæstede Lid til hans urimelige

Foregivende. Efter at være greben og overbeviist om at fare med Løgn, blev han dømt til Døden paa Baalet og brændt ved Falsterbo i Skaane.

Da Thronen ved Olufs Død atter var bleven ledig, søgte Hertug **Albrecht den Yngre** paany at gjøre sin Ret gjældende; men de Danske vilde ikke have nogen Konge fra det fjendske Meklenborg og valgte Margrete, der ved den Maade, hvorpaa hun havde styret Riget under sin Søns Mindreaarighed, havde vundet almindelig Kjærlighed og Høiagtelse, til Rigsforstanderinde, eller, som det hedder i Hyldingsbrevet: „de annammede den hæderlige Fyrstinde og Frue, Fru Margrete Valdemar Dankonges Datter, til fuldmægtig Frue og Huusbonde og Danmarks Riges Formynder, indtil de med hende bleve enige om at vælge en Konge.“ I Norge derimod, hvor Erkebisp **Vinald** i Throndhjem var Margrete en ligesaa virksom Ven som Henning Podbusk i Danmark, blev hun i Begyndelsen af det følgende Aar (1388), som Arving efter sin barnløse Søn Oluf, erkjendt for regjerende Dronning, saalænge hun levede. Det norske Rigsraad erklærede sig tillige paa hendes Ønske villigt til at vælge hendes Søsterdattersøn **Erik af Pommern**, der dengang kun var 5 Aar gammel, til Arvekonge med Forbigaaelse af den førnævnte Hertug Albrecht den Yngre af Meklenborg, der som Margretes Søstersøn var nærmere berettiget til Thronen end Erik. Hertug Albrecht var imidlertid død; men Efterretningen derom var endnu ikke kommen til Norge; Drosten **Hagen Jonsen**, der var af den gamle Kongefamilie, blev bevæget til at frafalde sine Fordringer paa Thronen. Næste Aar (1389) blev Erik erklæret for Norges Konge, dog under Margretes Formynderskab, indtil han naaede den lovlige Alder.

Kong Albrecht af Sverrig, der efter Hertug Albrechts Død selv gjorde sig Haab om Norges Throne, da han gjennem en Søster af Magnus Smek var beslægtet med den norske Kongestamme, blev over sin skuffede Forventning opflammet af den hæftigste Forbittrelse mod Margrete, som han allerede hadede, fordi hun tvende Gange havde berøvet hans Brodersøn Udsigten til at blive Konge. Længe havde hans Harme givet

sig Luft i afmægtige og uværdige Skjældsord mod Margrete, som han aldrig benævnede anderledes end „Dronning Buxeløs" eller „Munkedeien", hvorved han sigtede til Margretes uskyldige Venskab for Abbeden i Sorø; men nu begyndte han at bruge kraftigere Midler og udruste en Hær for at falde ind i Danmark. Han antog tillige efter sin Brodersøns Død Tittel af Konge i Danmark, ligesom han tidligere havde kaldet sig Konge i Norge. Men, medens Albrecht udstrakte Haanden efter tre Kroner, mistede han den ene, han besad. Den svenske Adel var oprørsk og uregjerlig og saa rig, at adskillige Adelsmænd besade større Eiendomme og Indkomster end selve Kongen. Disse mægtige Stormænd, der længe havde været misfornøiede med Albrecht, især fordi han indkaldte saa mange Tydske, indlode sig i Forbindelse med Margrete, som lovede dem Hjælp under den Betingelse, at de erkjendte hende for Sverrigs Dronning, hvortil de ogsaa fandtes villige. Imidlertid udbrød Krigen, og ved **Falkøping** i Vestergotland, kom det den 24de Februar 1389 til et Slag, der for mange Aar afgjorde Nordens Skjæbne. Den danske Afdeling af den forenede Hær anførtes af **Ivar Lykke**, den norske af **Henrik Parrov** og den svenske af **Erik Ketilson Puke**. Albrecht vovede sig uforsigtigen med sit sværtbevæbnede Rytteri ud paa en let tilfrossen Mose, hvor Hestene bleve siddende fast, og han selv tilligemed sin Søn og en stor Mængde holsteenske og meklenborgske Adelige toges til Fange. Albrecht blev ført for Margrete, som skal have gjengjældt den Haan, hvormed han havde behandlet hende, med lignende Spot. Da han havde erklæret, at han ikke vilde bære sin Krone, før han fik Danmarks Dronning i sin Magt, lod hun sætte en Narrehue paa hans Hoved med en 19 Alen lang Hale — hvis man ellers kan troe dette Sagn.

Med Seiren ved Falkøping var imidlertid Sverrig ikke erobret; thi, medens de sydlige Landskaber allerede længe havde hyldet Dronningen, vedbleve endnu Hovedstaden og de nordlige Dele af Riget at gjøre Modstand. Stokholm led især frygteligt i denne Kamp; thi udenfra bestormede de Danske Byen, og i dens Indre rasede et svensk og et tydsk

Parti, de saakaldte **Hættebrødre**, med gruelig Blodtørst imod hinanden. Stadens Overgivelse forhaledes flere Aar ved den Understøttelse, som tilførtes den af Sørøvere, der udrustedes i de meklenborgske Stæder Rostok og Wismar. De ere bekjendte under Navnet **Fetaliebødre**, saaledes kaldte, fordi Mandskabet selv forsynede sig med Levnetsmidler, eller **Ligedelere**, fordi de deelte alt Byttet indbyrdes, og vare i flere Aar en frygtelig Plage for de danske Vande. Hansestæderne, hvis Handel forstyrredes af disse Røvere, der tilsidst hverken skaanede Ven eller Fjende, søgte at bevirke Albrechts Frigivelse og derved gjøre Ende paa dette Uvæsen; men Margrete vilde ikke indlade sig herpaa, inden hun fik Stokholm i sin Magt. Efter langvarige Underhandlinger i **Helsingborg**, **Falsterbo** og paa **Lindholm** Slot (1393—95) kom endelig et Forlig istand paa de Vilkaar, at Albrecht, der nu havde siddet paa syvende Aar som Fange paa **Lindholm** Slot i Skaane, skulde løslades af Fængslet, mod at Stokholm i tre Aar blev overladt Hansestæderne som Pant for 60,000 Mark Sølv; dersom Albrecht ikke inden denne Tids Forløb betalte Pengesummen, skulde Staden overgives Margrete, eller Albrecht gaae i Fængsel igjen. Margrete kunde uden Fare indgaae dette Forlig, da hun kunde være temmelig vis paa, at Albrecht aldrig vilde være istand til at udrede den bestemte Sum og endnu mindre vilde indstille sig paany til Fængsel. Stokholm blev ogsaa efter de tre Aars Forløb uden Vægring udleveret Dronningen af Hansestæderne.

Paa de ovennævnte vigtige Møder i Helsingborg, Falsterbo og paa Lindholm Slot, hvor Raader fra alle tre Riger vare tilstede og handlede i Fælledskab, havde uden Tvivl ikke blot Albrechts Løsgivelse, men ogsaa Rigernes Forening og Eriks Valg til Konge i Danmark og Sverrig været Gjenstand for Forhandling og Overeenskomst. Da Sagen med Albrecht var bleven afgjort, fortsatte Margrete sine Bestræbelser for Erik, som allerede 1389 var bleven erklæret for Konge i Norge under Margretes Formynderskab, og nu ogsaa valgtes og hyldedes i Danmark i Slutningen af Aaret 1395 og Begyndelsen af 1396. Sverrig var saaledes ene tilbage. Da Mar-

grete foreslog de Svenske Eriks Valg, skulle de endnu have gjort mange Indvendinger; de ønskede hende et langt Liv og erklærede, at de ikke behøvede nogen Konge, saalænge hun levede; men omsider maatte de give efter for hendes alvorlige og indtrængende Forestillinger, og Erik blev i Skara den 11te Juni 1396 valgt til Sverrigs Konge og derefter hyldet paa Morastenen ved Upsala. Margrete var nu nær ved Opnaaelsen af det Maal, hun saa længe og saa klogt havde arbeidet paa, Foreningen af de tre nordiske Riger. I Begyndelsen af Aaret 1397 mødte Udsendinge fra Danmark, Norge og Sverrig i **Kalmar**, i hvis Nærværelse den sextenaarige Erik af Pommern kronedes af Ærkebisperne i Lund og Upsala som Konge over Nordens tre Riger. Ligeledes blev der gjort et Udkast til en stedsevarende Forbindelse eller **Union** mellem Danmark, Norge og Sverrig, som bekjendtgjordes paa Dronning Margretes Navnedag den 13de (eller 20de) Juli 1397. I dette **Udkast** eller rettere **Vidnesbyrd** om, hvad der mundtligen var forhandlet og vedtaget i Kalmar (noget retsgyldigt Dokument som Grundlov for Foreningen haves ikke og er næppe nogensinde blevet udstædt), indeholdes følgende Bestemmelser: „De tre Riger skulde til evig Tid være forenede i god Fred og Samdrægtighed under een Konge; efterlod denne sig Sønner, da skulde een ef dem tages til Konge over alle Riger; hvis han derimod døde barnløs, skulde Rigernes Stænder i Enighed vælge en Anden til fælleds Konge; hvert Rige skulde regjeres efter sine egne Love og Vedtægter, men være pligtigt at komme de andre til Hjælp i Tilfælde af fjendtligt Angreb, og hvo der var dømt fredløs i eet Rige, skulde ogsaa være det i de andre. Kongen havde Ret til i Forbindelse med de Raader, han havde hos sig i hvert Rige, at slutte Forbund og Overeenskomster med fremmede Magter, og, hvad der saaledes besluttedes, skulde være gyldigt for alle tre Riger." — Skjøndt dette Foreningsudkast manglede den retlige Form, bleve dets Bestemmelser dog i den følgende Tid betragtede som gyldige og forbindende for Rigerne.

Det var Margretes store Tanke at forene de tre nordiske Riger til eet Statssamfund og derved vende de Kræfter, der

saalænge havde fortæret hinanden i indbyrdes Splid, mod eet fælleds Maal. Hun havde forstaaet at vinde den svenske Nation for sig, gjort den forhen stridige og uboielige svenske Adel eftergivende og føielig, og sammenflettet Danmarks og Sverrigs Interesser ved at gjøre Sverrigs Fjender til sine og sine til Sverrigs, og derved lagt en Grundvold til en Forening, paa hvilken Efterkommerne kunde bygge videre. Norske, Danske og Svenske vare ved fælleds Herkomst, Sæder, Skikke og Sprog, ved en eensartet Udvikling og et lige Trin af Kultur, ligesaa nærbeslægtede indbyrdes som forskjellige fra Europas øvrige Folkefærd, og dannede herved saavelsom ved Landenes Beliggenhed et for sig afsluttet Hele. Margretes Plan syntes derfor at maatte kunne lykkes; thi det var kun at forene det, som oprindelig hørte sammen, men i Tidens Løb var blevet adskilt. Fordelene af en saadan Forbindelse vare indlysende. Hele den nordiske Handel var i Hansestædernes Vold, som ikke blot høstede Fordelen af Danmarks Qvægavl og Fiskeri, men ogsaa havde tilrevet sig Enehandel med Norges og Sverrigs mangfoldige vigtige Produkter. Lykkedes det at forene de tre Riger til een Stat, vilde det ikke være vanskeligt at gjøre sig til Herre over Nordsøen og Østersøen, knuse Hansestædernes Vælde og selv begynde en blomstrende Handel, der vilde have bragt Velstand i Rigerne, hvis Indbyggere nu bleve udsugede af fremmede Kjøbmænd. Sverrig havde længe været udsat for farlige Anfald af Rusland, Danmark et Par Gange været nærved at opløses ved Tydskernes Indtrængen. Først forenede vilde Rigerne være istand til at byde enhver Fjende Spidsen baade i Østen og Syden, hævde deres Uafhængighed og indtage en betydelig Plads blandt Europas Stater. — Den nordiske Forening blev imidlertid aldrig det, som dens store Stifterinde havde tilsigtet og haabet. Tværtimod adsplittede den istedenfor at forene, fremkaldte Had og Tvedragt istedenfor Kjærlighed og Forsoning, og endtes tilsidst efter et sygeligt og krampagtigt Liv ved Christiern den Andens blodige Daad. At en saa klog anlagt Plan, der var ledsaget af saa aabenbare Fordele, alligevel strandede, beroede paa flere Omstændigheder, som det ikke stod i Margretes Magt at for-

andre, men hvis Ændring hun maatte overlade til Tiden og sine Efterkommere paa Thronen. Rigerne, skjøndt forenede under een Konge, kunde ikke glemme, at de før havde været særskilte Stater og vedbleve at nære den gamle Skinsyge mod hverandre. **Sverrig** især klagede over Tilsidesættelse og beskyldte Unionskongerne for at ville gjøre Danmark til Hovedrige og betragte Sverrig som et erobret Landskab. Man besværede sig over, at Danske bleve indsatte til Fogeder og Embedsmænd i Sverrig, at haarde Skatter bleve paalagte, og Pengene førte ud af Riget for at anvendes til Danmarks Bedste i Krige, som ikke vedkom Sverrig. Disse Klager vare i Almindelighed ugrundede eller overdrevne: Svenske bleve ligesaavel ansatte i Danmark, som Danske i Sverrig, og det fulgte ligefrem af Unionen, at det ene Rige i Krigstilfælde maatte understøtte det andet med Penge og Tropper. Men det var en uheldig Omstændighed for den unge Forening, at Danmark strax i Begyndelsen indvikledes i en langvarig og kostbar Krig, hvilket hos de Svenske vakte den Mistanke, at Foreningen snarere vilde skaffe dem nye Byrder end nye Fordele. Sverrig havde i de 100 Aar, der gik forud for Unionen, været et ulykkeligt af indre Kampe sønderrevet Rige. I denne lange Tid var ikke en eneste Konge bleven siddende paa Thronen til sin Dødsdag. Den ene efter den anden, baade indfødte og fremmede, forjoges af de oprørske Adelige. Margrete var dem for klog og bestemt; men de følgende Unionskonger gik det ikke bedre end Sverrigs tidligere Fyrster. En medvirkende Aarsag til Foreningens vaklende Gang og korte Varighed var endelig ogsaa den Omstændighed, at Udkastet, om man end ikke nægtede dets Bestemmelsers Gyldighed, dog ikke fik den retlige Form, som den Tids Vedtægt krævede, og endnu mere, at selve dets Indhold var af en høist mangelfuld Beskaffenhed, da det lod Meget ubestemt, som burde være bestemt, og bestemte Andet paa en aldeles urigtig Maade. Den væsentligste af disse Mangler ved Udkastet var, at det ikke alene ikke fastsatte en arvelig Regjering, hvorved alle Valgstridigheder vilde være forebyggede, men ikke engang angav nogensomhelst Regel for Valget. Det var let at forudsee, at,

naar Thronen engang blev ledig, vilde hver Nation søge at faae En af sin Midte valgt til fælleds Konge eller endog gribe Anledning til at hæve Foreningen ved at vælge sig en særskilt Regent.

I **Norge** var Stemningen med Hensyn til Foreningen langt bedre end i Sverrig. Der laae noget Saarende for den svenske Nationalfølelse i den Omstændighed, at Foreningen fra Begyndelsen var iværksat ved Vaabenmagt. Dette var ikke Tilfældet i Norge, hvilket Rige Oluf fredeligen forenede med Danmark ved Arv efter sin Fader; Erik af Pommern var beslægtet med Margrete, som de Norske havde valgt til Dronning, og blev antagen til Konge med udtrykkelig Tilføielse af, at det var paa Grund af hans Arveret. Hertil kom den vigtige Omstændighed, at Norges Adel, som næsten var bleven opreven i tidligere Borgerkrige, var altfor svag til at vække saadanne Uroligheder som den svenske eller modsætte sig Geistlighedens og de andre Stænders forenede Ønske. Uagtet de mange Hindringer, der i Sverrig stode i Veien for Foreningen, vare de dog af den Beskaffenhed, at de havde kunnet bortryddes, hvis Margrete havde havt dygtige, kloge og kraftfulde Efterfølgere, der havde forstaaet at fortsætte det begyndte Værk. Saadanne Fyrsters Bestræbelser for at give Unionen Fasthed og Varighed vilde uden Tvivl være blevne kronede med et heldigt Udfald, saa meget mere som Foreningen havde en kraftig Støtte i den svenske Geistlighed, der bedre end de andre Stænder forstod at vurdere Fordelene af en Forbindelse mellem Nordens tre Riger og desuden led meget af den voldsomme og mægtige Adel. Men ulykkeligviis vare alle Unionskongerne paa den Sidste nær, lidet begavede Mænd, og den Første var endog en i høi Grad svag og uduelig Konge. Den Sidste, **Christiern den Anden**, besad vel store Evner, men tillige en saa voldsom Charakteer, at han derved fremskyndede Foreningens længe truende Opløsning.

De endelige Følger af Kalmarunionen vare velgjørende for Sverrig, hvor der under Kampen med Danmark udviklede sig en kraftig Borger- og Bondestand, fuld af Selvfølelse og Frihedskjærlighed, men derimod sørgelige for Danmark, hvis

Kraft fortæredes under de frugtesløse Bestræbelser for at underkaste sig Sverrig, og hvis Borger- og Bondestand, trykket af de uhyre Byrder, som den evindelige Krig medførte, gik ligesaameget tilbage, som Sverrigs gik frem. Ved Forbindelsen med Sverrigs mægtige Adel gaves et kraftigt Stød til Adelsvældens Udvikling i Danmark og dennes Fuldendelse ved Oprettelsen af et **Rigsraad**. Indtil Slutningen af det 13de Aarhundrede havde Lensadelens eller Hærmændenes Byrder og Retligheder staaet i et nogenlunde ligeligt Forhold; men efter den blodige Kamp i Slutningen af det 13de og Begyndelsen af det 14de Aarhundrede lykkedes det Adelen at aftvinge Christoffer den Anden en Haandfæstning, hvorved den fritoges for at gjøre Krigstjeneste paa egen Bekostning, og desuagtet beholdt sine ældre Rettigheder, ja endog fik dem betydelig udvidede. Det blev ikke herved, men næsten enhver ny Haandfæstning tilstod Adelen nye Privilegier, der vare ligesaa mange Krænkelser af de øvrige Borgeres Rettigheder. Saalænge byrdefulde Pligter vare forbundne med de adelige Privilegier, kunde Enhver, der vilde underkaste sig hine, blive deelagtig i disse; men nu, da Fordelene begyndte langt at overveie Byrderne, søgte Adelen at udelukke Andre fra Optagelse i deres Samfund og at gjøre de reent **personlige** Rettigheder **arvelige**. Lensadelens Overgang til **Arveadel** lader sig naturligviis ikke henføre til noget vist Aar, men udviklede sig lidt efter lidt under gunstige Omstændigheder. Jo mere nemlig de engang tilværende adelige Familiers Privilegier, Magt og Rigdomme voxede, desto mere tilbøielige bleve de til at vaage over, at disse Herligheder ikke kom Andre end dem selv og deres Efterkommere til Gode, og desto heldigere kunde de modsætte sig Andre, som søgte at blive optagne i deres Stand. Ved Arveadelens Opkomst gik vel ikke alle, men dog en stor Deel af de Krongodser, som Kongerne havde overladt Hærmændene paa Livstid, mod at de deraf svarede Lenstjeneste, over i Adelens bestandige Besiddelse. Denne Stands Rigdomme forøgedes desuden ved Gaver af Kongerne som Belønning for beviste Tjenester, ved Panteforleninger, der formedelst Kongernes stadige Pengeforlegenheder aldrig bleve indløste, og ikke sjælden i de

urolige Tider ved ubillig Sag og voldsom Tilegnelse af de Forsvarsløses Eiendomme.

Efterat Adelen havde faaet saa megen indre Fasthed, deels ved Indførelsen af **Arvelighed**, deels derved, at dens Rettigheder bleve den tilsikkrede ved de **Haandfæstninger**, som enhver Konge ved sin Regjerings Tiltrædelse maatte underskrive, fik den ogsaa i det Ydre en Indretning, der svarede til den, som var almindelig over hele Europa, og hvorved Adskillelsen mellem Adelige og Uadelige blev endnu skarpere. Der opkom nu **Adelsbreve**, **stadige adelige Vaaben og Skjoldmærker**, **adelige Slægtenavne**, og mellem de Adelige selv dannede der sig **forskjellige Klasser** med forskjellig Rang. Det første adelige Frihedsbrev man har, er fra Aaret 1334, udstædt af Hertug Valdemar Eriksen i Sønderjylland. I slige ældre adelige Frihedsbreve hedder det sædvanligen: „Vi antage ham til vor **Mand** (d. e. Lensmand, Krigsmand) og lade ham og hans Afkom fri og frels for al Leding, Stød og Inne," og Forpligtelsen til Krigstjeneste sættes altsaa endnu som Betingelse for Skattefrihed og adelige Rettigheder. Men forskjellige fra hine Frihedsbreve ere de egentlige **Adelsbreve** eller **Skjoldbreve**, der først forekomme i Begyndelsen af det 15de Aarhundrede under Erik af Pommern. Her er der ingen Tale om Krigstjeneste, og det Væsentlige ved Adelskabet sættes i Ret til at føre adeligt Skjold og Vaaben, saa at ogsaa Andre end Landeiendomsbesiddere kunde adles. I disse Skjoldbreve hedder det: „Vi have undt og givet ham og hans ægte Afkom Frihed og Frelse, som andre Riddere og Svende have, med Skjold og Hjælm til evig Tid." — Den Skik, at Krigeren førte et eller andet **Mærke**, sædvanligviis et Dyr, i sit Skjold eller paa sin Hjælm, stiger op til den hedenske Tid, men endnu langt ind i Middelalderen herskede ingen Stadighed i Brugen; Sønnen optog ofte et andet Mærke end Faderen og flere Brødre førte forskjellige Skjoldmærker. Først i det 14de Aarhundrede blev det almindeligt, at hver adelig Familie førte sit Vaaben. Endnu længere varede det, inden Adelen antog faste **Slægtenavne**. Næsten hele Middelalderen igjennem var det Skik, at Adelsmænd kaldte og skreve sig blot med deres

Fornavn, hvortil føiedes Faderens Fornavn med Endelsen sen, ligesom Bønderne endnu gjøre, saasom **Niels Christensen**, **Peder Nielsen**. Dette var saa almindeligt, at selv flere tydske Adelsmænd, som nedsatte sig i Danmark, opgave deres Familienavn og kaldte sig paa dansk Viis. For at forebygge den Forvirring, der opkom ved de mange eenslydende Navne og deres bestandige Forandring, befalede Frederik den Første (1526) Adelen at antage faste Familienavne; men alligevel vedbleve Mange lige til Statsforandringen 1660 at kalde sig paa den gamle Maade, f. Ex. **Christen Thomæsen** (Sehested). De danske Adelige toge sædvanligen deres Familienavn af det Billede, som fandtes paa deres Skjold, som **Galt**, **Oxe**, **Griis**, **Grib**, **Juel**, eller benævnede sig efter en eller anden Legemseiendommelighed, som **Lange**, **Lille**, hvorimod de tydske og andre fremmede Adelige, som kom ind i Landet, kaldte sig efter en af deres fornemste Besiddelser, foran hvilken de satte **von** eller **de**. — Den fornemste Klasse blandt Adelen udgjorde **Ridderne**, som dog ikke havde særdeles Forrettigheder, men kun en høiere Rang; **Væbnere** eller **Svende** kaldtes de Adelige som endnu ikke havde modtaget Ridderslaget, uden at dog denne Mangel hindrede dem i at opnaae de høieste Æresposter i Staten ligesaa godt som Ridderne. De saakaldte **Knapper** vare den ringeste Klasse og tjente de andre Adelsmænd. Foruden „Hærmænd“, som kun betegnede Adelsmændenes Forretning og Forhold til Kongen, var den almindelige Benævnelse paa Adelige i den ældre Tid „gode Mænd,“ „Rigets bedste Mænd“ eller paa Grund af Skattefriheden „frie og frels Mænd.“ Af senere Oprindelse er Ordet „Adel,“ hvortil der først findes Spor i Kong Hanses Haandfæstning, hvor der forekommer Udtrykket „Rigets Ædlinger,“ men selve Navnet „Adel“ findes ikke i Haandfæstningerne førend i Frederik den Førstes i den første Deel af det 16de Aarhundrede. I Modsætning til Adelens Benævnelse „frie Mænd“ kaldtes Borger og Bønder „Ufrie,“ hvilket oprindelig betegnede disse Stænders Skattepligtighed, men siden fik en mere forhadt Betydning med Bibegreb af personlig Ufrihed.

Næst efter Haandfæstningerne og Indførelsen af Arvelighed var der Intet, som havde en mere afgjørende Indflydelse paa at befæste Adelsvælden end Oprettelsen af et **Rigsraad**, der kom til at bestaae af Landets fornemste verdslige og geistlige Herrer. Allerede tidligen omtales **et kongeligt Raad**; men Medlemmerne heraf havde ingen anden Indflydelse end den, Kongerne frivillig skjænkede dem, eller som de ved deres Erfarenhed og Dygtighed kunde erhverve sig; og det stod til Kongen, om han vilde følge eller forkaste deres Raad, ligesom han ogsaa kunde antage og afskedige dem som andre Embedsmænd. I Slutningen af det 14de og Begyndelsen af det 15de Aarhundrede uddannede dette af Kongen afhængige Raad sig til et selvstændigt **Rigsraad** med bestemte ved Haandfæstningerne hjemlede Rettigheder og blev derefter en Kongerne sideordnet eller rettere overordnet Magt i Staten. Skjøndt man ikke kan angive noget bestemt Tidspunkt, da Rigsraadet er opstaaet, er det dog ikke vanskeligt at paapege flere Omstændigheder, som i Løbet af det angivne Tidsrum have befordret dets Opkomst. Dertil høre Valdemar Atterdags hyppige Udenlandsreiser, under hvilke Raadet styrede Riget, og hvor stor Myndighed allerede det **kongelige Raad** tiltog sig, viste sig især ved Valdemars sidste nødtvungne Bortreise, da det paa egen Haand sluttede Fred med Rigets Fjender, afstod et heelt Landskab og endog forpligtede sig til ikke at lade Kongen komme tilbage til Riget, forend han undertegnede denne Fred. Derefter fulgte Margretes Formynderregjering først for Oluf, siden for Erik af Pommern, og, skjøndt Margrete var en høist forstandig og villiekraftig Qvinde, kunde det dog ikke være Andet, end at Rigets høie Embedsmænd i de mange Aar, da Landet var uden myndig Konge, maatte faae en usædvanlig Vigtighed og Betydning. Margrete afløstes i Regjeringen af Erik af Pommern; og under denne svage og uduelige Konge var det netop den rette Tid for en mægtig og herskesyg Adel at anmasse sig uhørte Rettigheder. Men det, der saa at sige slog Hovedet paa Sømmet, var Foreningen med Sverrig. I dette Rige var Kongemagten under svage Konger og efter mange Omvæltninger nedsunken til et fuld-

kommen Intet; Kongens Raad var blevet et uafhængigt Rigsraad, i hvis Haand Kongen kun blev et villieløst Redskab, der maatte handle og beslutte som Rigsraadet bød. En saadan Statsforfatning forekom den danske Adel at være den bedste af alle, og den forsømte ikke at benytte den gode Leilighed, som Foreningen gav, til ogsaa at faae den indført i Danmark. Den Omstændighed, at Rigerne uagtet Foreningen beholdt deres egen Forfatning og særskilte Bestyrelse, og de deraf følgende Forviklinger og Stridigheder gave Raadet en Betydning, som det før ikke havde havt. Thi paa de mange Møder, som derved foranledigedes mellem Rigerne, optraadte de Udsendte ikke som Kongens Raad, men som den Stats Befuldmægtigede, til hvilken de hørte, og handlende i dens Navn. Da der nu allerede gaves et norsk og et svensk Rigsraad, traadte i Overeensstemmelse hermed Benævnelsen „det danske Riges Raad," istedenfor det ældre Navn „kongeligt Raad," og de Rettigheder, hvoraf hine vare i Besiddelse, bleve uden Vanskelighed overførte paa dette. I Udkastet til Kalmarunionen af 1397 nævnes ikke Rigsraadet, men derimod i Udkastet til Fornyelsen 1436, og tre Aar efter fremtræder det handlende i hele Statens Navn ved at afsætte Erik af Pommern og indkalde Christoffer af Bayern. I den første Haandfæstning, som haves efter Kalmarforeningen, nemlig Christiern den Førstes (Erik af Pommern og Christoffer af Bayern udstædte sandsynligviis ingen), hedder det allerede, „at Kongen ikke maatte foretage sig nogen Sag af Vigtighed, som angik Danmarks Rige og Krone, uden Rigsraadets Minde og Samtykke." Rigsraadets Oprettelse forandrede væsentligen Danmarks Statsforfatning og gav Adelen et hidtil savnet Midtpunkt, hvorfra den med større Eenhed og Sikkerhed kunde arbeide paa at indskrænke Kongemagten og udvide sine Privilegier. Kongerne der før havde havt at gjøre med hele Landets Adel og Geistlighed, blandt hvilke det ikke kunde være vanskeligt at skaffe sig et Parti, bleve nu omgivne af et Selskab af omtrent en Snees Personer af Rigets mægtigste Stormænd, som ifølge deres Stilling vare kaldte til ikke blot umiddelbart at styre Landet med Kongen, men ogsaa til at vaage over de privilegerede Stænders Rettigheder og holde

Die med ethvert af Kongens Skridt, der kunde sigte til at indskrænke disse.

Rigsraadernes Antal var forskjelligt til forskjellige Tider, undertiden ikke større end 13, undertiden næsten det dobbelte, men blev senere bestemt til 23. Rigets Erkebisp og samtlige Bisper tilligemed nogle Priorer af de vigtigste Klostre vare ifølge deres Embedsstilling Medlemmer af Rigsraadet; de Øvrige bleve lige indtil 12 Aar før den Statsforandring, der for stedse gjorde Ende paa Rigsraad og Adelsvælde, umiddelbart valgte af Kongen, og bestode af Adelsmænd, som toges af Rigets forskjellige Dele, Jylland, Fyn, Skaane, Sjælland, saaledes at hvert Landskabs Adel altid havde nogle i Raadet, der kunde paasee deres Tarv. I den katholske Tid havde de geistlige Medlemmer den første Plads i Rigsraadet, næst efter dem fulgte **Hofmesteren** og **Marsken** og derefter de øvrige verdslige Raader, der toge Plads efter deres Embedsalder. Da Bisper og andre Prælater ved Reformationen mistede deres Sæde i Rigsraadet, indtoge **Hofmesteren**, **den kongelige Kantsler** og **Marsken** som Rigets høieste Embedsmænd den første Plads.

I den tidligere Deel af Middelalderen besørgede Kongerne deres Regjeringsforretninger ved en **Staller**, en **Kjøgemester**, og en **Mundskjænk**, der bestyrede de forskjellige Grene af Hofholdningen, en **Kammermester**, der havde Opsynet med de kongelige Indkomster, og **Hofkapellanen**, der som den eneste Mand ved Hoffet, der besad lærd Dannelse, besørgede alle skriftlige Forretninger. I Tidens Løb undergik disse Embeder en Deel Forandringer, idet Forretningerne bleve anderledes fordeelte, og nye Navne kom i Brug. **Drosten**, hvilket Ord har den samme Betydning som Kjøgemester, og hvis oprindelige Forretning synes at have været at forestaae Kongens Hofholdning, blev i det 13de og 14de Aarhundrede Rigers første Embedsmand og havde hele Landets indre Forvaltning under sig, Bestyrelsen af Kongens Gods og Indtægter, Overopsynet med Fæstninger og Slotte, sad i Retten paa Kongens Vegne o. s. v. Han synes overhoved at have havt den øverste Befaling overalt, hvor Kongen ikke selv var tilstede. Men, da

den store Myndighed, som var nedlagt i Drostens Hænder, let kunde give Anledning til Misbrug, blev den efterhaanden indskrænket, og efter Erik af Pommerns Tid ophørte dette Embede aldeles. **Rigets Hofmester** fik nu den første Plads blandt de verdslige Raader og ham overdroges den indre Forvaltning af Landet samt Bestyrelsen af Hofholdningen, Krongodserne og de kongelige Indtægter. **Kantsleren,** der næsten uden Undtagelse var en Geistlig, førte Kongens Brevvexling, udfærdigede alle Dokumenter, der skulde udgaae i Kongens Navn, ledede Underhandlingerne med fremmede Magter; tillige hørte det til hans Embede at varetage Retspleien paa Kongens Vegne og udstæde alle didhenhørende Breve og Domme. Dog tog ogsaa Drosten og de andre høie Embedsmænd ofte Deel i disse sidste Forretninger. Da imidlertid Kongens dømmende Myndighed efterhaanden tiltog i Betydning og Omfang, især efterat der i Slutningen af det 13de og Begyndelsen af det 14de Aarhundrede var opkommet et eget kongeligt Thing, ansaaes det fornødent, at overdrage alle Sager, der vedkom Retspleien, til en egen Embedsmand. Denne kaldtes til Forskjel fra den kongelige Kantsler **Rigets Kantsler** og var altid en Verdslig. Han havde ikke høiere Sæde i Rigsraadet, end der tilkom ham efter hans Embedsalder, medens derimod, som bemærket, den kongelige Kantsler efter Reformationen altid indtog den anden Plads. En Tidlang forekommer ogsaa en **øverste Kantsler,** der synes at have havt Overtilsynet med de tvende Andres Embedsførelse. **Marsken,** der i den ældre Tid kaldtes Staller og forestod Kongens Staldvæsen og hvad dertil hørte, fik siden Styrelsen af Krigsmagten. I det 16de Aarhundrede ansattes tillige en **Rigsadmiral,** der havde Flaaden og Søvæsenet under sin Bestyrelse og ligeledes var Medlem af Rigsraadet.

Tredie Afsnit,

(1397—1448).

1. Margretes Virksomhed som Regentinde. Erik af Pommern. Krig om Slesvig. Opstand i Sverrig. Kalmarforeningen fornyes. Erik af Pommern afsættes. Dronning Philippa. Kjøbstædvæsen. Geistlighedens Sæder.

Efterat Margrete havde bragt Foreningen mellem de tre nordiske Riger istand, gik hendes Bestræbelser ud paa at tilbagevinde Slesvig. Faa Aar efterat Gerhard den Sjette var bleven arveligen forlenet med Slesvig, opstod der Tvistigheder mellem ham og Dronningen, da han nægtede at yde den skyldige Krigstjeneste, og af denne Grund erholdt han heller ikke ved Erik af Pommerns Thronbestigelse Fornyelse af Lenet. Det kom imidlertid ikke til aabenbare Fjendtligheder, saalænge Gerhard levede, og Sagen tog en ny Vending, da han var falden (1404) paa et Tog mod Ditmarskerne og havde efterladt sig tre umyndige Sønner, **Henrik, Adolf** og **Gerhard**, hvoraf den ældste kun var 7 Aar gammel. Enkehertuginde **Elisabet** kom nu i den største Forlegenhed, da paa den ene Side Ditmarskerne truede med Anfald, paa den anden Side hendes Mands Broder **Grev Henrik**, Biskop af Osnabryk, med Vaaben i Hænde fordrede et stort Stykke af Landet og Andeel i Regjeringen, og desuden de slesvigske Adelige, der vare udnævnte til hendes Medformyndere, søgte at berøve hende al Magt. Trængt af saamange Fjender besluttede hun med sine Børn at kaste sig i Armene paa Margrete, der med Glæde greb denne Leilighed til at blande sig i de slesvigske Anliggender. Hun lovede Erkehertuginden Beskyttelse mod hendes Fjender, men lod sig Hjælpen betale i dyre Domme. Margrete fulgte aldeles sin Fader Valdemars kloge Politik, idet hun snart ved Kjøb, snart ved Pant, snart ved Underhandlinger erhvervede sig den ene Stad i Hertugdømmet efter den anden, og var paa denne Maade nærved aldeles at trænge Holstenerne ud af Landet, da Elisabet endelig begyndte at indsee, at hun ikke kunde være tjent med Margretes Venskab. Hertuginden sluttede nu Fred med sin Svoger Grev Henrik, hvorpaa det

kom til en Krig med Danmark, der førtes med vexlende Lykke. Flere Forlig bleve sluttede og strax efter brudte, snart af det ene Parti, snart af det andet.

Under disse Stridigheder døde Margrete (1412) i Flensborg, hvorhen hun havde begivet sig for at underhandle om en Fred med Hertuginden. „Døden," siger en svensk Historieskriver, „gjorde Ende paa hendes Liv, men ikke paa hendes Berømmelse, der vil leve til evige Tider." Skjøndt hendes dybe Statsviisdom er meest ioinefaldende i Ledelsen af Rigets ydre Anliggender, i Stiftelsen af Kalmarforeningen, i hendes kloge Behandling af Hansestæderne, som under hendes Regjering holdt Fred og Venskab med Danmark, uden at gjøre noget Forsøg paa at hindre en Forening, som dog efter al Rimelighed maatte have fordærvelige Følger for deres Handel: saa aabenbarer den sig dog ikke mindre i den indre Bestyrelse af de tre nordiske Riger, hvor hun forstod at vedligeholde Fred og Rolighed uagtet det meget Stof til Misfornøielse og Opror, som fandtes i Sverrig. Den ustyrlige svenske Adel, som ingen af de nærmest foregaaende Konger havde kunnet faae Bugt med, maatte bøie sig for Margretes mægtige Aand og finde sig i at tilbagegive alle de Krongodser og frie Bondergaarde, som den havde tilrevet sig siden 1363, da Albrechts urolige Regjering begyndte, og endog forpligte sig til paa Dronningens Befaling at nedrive de befæstede Borge, som vare opførte i de sidste 40 Aar. Ligesaa tvang hun den danske Adel til at tilbagegive de Krongodser, som den havde tilvendt sig, siden Valdemar sidste Gang forlod Riget, og forbød den at opføre flere befæstede Gaarde. Ved en anden Leilighed bevægede hun en stor Mængde Adelsmænd til at give en skriftlig Forpligtelse for, at de baade selv vilde holde sig Lovene efterrettelige, og tillige understøtte Dronningen i hendes Bestræbelser for at befordre almindelig Landefred. Voldsom Gjæstning havde længe været en Plage for Landet, især for dem, som boede nær Landeveiene, og skjøndt flere Lovbud havde været rettede derimod, havde de dog ikke havt den tilsigtede Virkning, fordi Kroer og Herberger paa den Tid endnu vare sjældne. Margrete gjorde en Ende paa dette Uvæsen ved den hensigts-

mæssige Anordning, at der skulde anlægges Kroer ved hver fjerde Miil, hvor Reisende kunde erholde alle Slags Fornødenheder til samme Priis, som i nærmeste Kjøbstad. Hvor skinsygt Margrete holdt Øie med Adelen og modsatte sig Alt, hvad der blot kunde have Udseende af at træde Kronens Rettigheder for nær, fremgaaer af det Sagn, at hun forbød Rosenkrandserne at føre en Løve i deres Vaaben, hvilket hun betragtede som altfor anmassende for en Adelsmand. Hun pleiede ogsaa at sige, at „hun vilde ryste Abildgaarden, stæmme Bækken og bryde Bægeret," hvorved hun sigtede til de tre mægtige adelige Familier Abildgaarderne, Limbekkerne og Begerne. Medens Margrete saaledes bestandig holdt Adelen indenfor de tilbørlige Skranker, viste hun sig meget gavmild mod Kirken og smigrede for Geistligheden, hvorfor hun var overordentlig elsket af denne Stand. For at sammensmelte Nationerne udnævnte Margrete mange Danske til Embedsmænd i Sverrig, ligesom ogsaa Svenske bleve ansatte i Danmark, og dette tilligemed nogle Skatter, som hun paabød i Sverrig, gjorde, at hun var mindre yndet i dette Rige end i Danmark og Norge; men alligevel havde man en saadan Ærbodighed for denne store Dronning, at der, saalænge hun levede, ikke yttrede sig noget udvortes Tegn paa Misfornøielse.

Erik af Pommern var allerede 1400 bleven erklæret myndig i Sverrig og noget senere rimeligviis ogsaa i de andre Riger; men Dronningen vedblev lige til sin Dødsdag at have den afgjørende Stemme i Statens Styrelse, og det vilde have været en Lykke for Danmark og alle de forenede Riger, om hun havde levet længere for ved sin Viisdom at lede den uforstandige Erik af Pommern; men han var nu overladt til sig selv og lagde snart for Dagen, hvor lidet voxen han var sit store Kald at styre hele Norden. I 25 Aar førte Herskeren over Nordens tre Riger en frugtesløs Krig med Slesvigs Hertuger, under hvilken han forspildte sin Agtelse hos Undersaatterne, udtømte Statens Kræfter og lagde Grunden til en Misfornøielse, der fremførte det første Brud paa Unionen og endelig skilte ham ved Kronen. Det kort for Margretes Død sluttede Forlig blev brudt, og Hertugerne indstævnede til at møde i

Nyborg (1413) for at høre Dom i deres Sag. Her blev i en stor Forsamling af Rigets vigtigste geistlige og verdslige Mænd Slesvig høitideligen fradømt de unge Hertuger, fordi baade de og deres Fader havde undladt at faae Forleningen fornyet i rette Tid, fordi de havde vægret sig ved at yde den skyldige Lenstjeneste og siden endog ført Avindskjold imod Riget. Denne Dom, som Keiseren bekræftede, gjorde et saadant Indtryk paa Enkehertuginden, at hun lod sin ældste, den Gang sextenaarige Søn, **Henrik**, begive sig til Kongen og ydmygst bønfalde ham om Forleningen mod at gjøre den sædvanlige Krigstjeneste; men Erik forlangte nu Overgivelsen af hele Hertugdømmet med alle Stæder og Fæstninger; da først kunde Prindsen vente det Øvrige af hans Naade. Det hertugelige Parti meente imidlertid ikke at kunne stole paa denne Naade, og Krigen udbrød igjen med fornyet Hæftighed. Kongen besatte flere Gange Hertugdømmet med store Troppemasser, der vare samlede fra alle tre Riger; men han lod sig bestandig drive tilbage af Fjendens ringere Styrke og kunde, uagtet alle Anstrængelser, ikke faae Slottet **Gottorp** i sin Magt.

Efterat Krigen havde varet i 14 Aar, indstævnede han Sagen (1424) for Keiser **Sigismunds** Domstol og begav sig selv til **Ofen** i Ungarn, hvor Keiseren opholdt sig. Denne afsagde en Kjendelse ganske til hans Fordeel, og Erik var saa sikker paa sin Sag, at han, endnu førend Dommen var falden, begav sig paa en Reise til det hellige Land, uden Bekymring for Fremtiden, som om Slesvig var vundet ved Keiserens Ord, og alle Farer fjærnede. Hertugerne vilde naturligviis ikke erkjende den fældede Dom, og ved Kongens Tilbagekomst begyndte Krigen igjen. Kongen faldt atter ind i Slesvig og beleirede Gottorp med en stor Armee; men her fik han en Krigserklæring fra **Hansestæderne**, der indjog ham en saadan Skræk, at han strax lod Beleiringen ophæve og Hæren foretage et hovedkulds Tilbagetog, der udførtes med betydeligt Tab. Under Krigen med Hansestæderne lykkedes det vel den danske Flaade under Kongens egen Anførsel engang at tilføie Fjenderne et betydeligt Nederlag; men dette Held var forbigaaende, og Hansestæderne vedbleve at hævde deres Herredømme paa

Søen. Norges rigeste Handelsstad, **Bergen**, blev endog et Par Gange under denne Krig udplyndret af en hanseatisk Sørøverflaade under Anførsel af **Bartholomæus Voet**. Men Stædernes fjendtlige Forhold til Riget havde dog den gode Følge, at hollandske og engelske Kjøbmænd udvidede deres Handel til Danmark, Norge og Sverrig og efterhaanden optraadte som hines Medbeilere i de nordiske Vande. Det var Hansestædernes Agt at bemægtige sig den vigtige Handelsplads **Kjøbenhavn**, som de angrebe (1428) med en Flaade paa 240 Skibe og 12,000 Mand Landingstropper, men ved Kongens og Dronningens, den engelske Prindsesse **Philippas**, hensigtsmæssige Foranstaltninger blev dette Angreb gjort til Intet. Imidlertid begyndte begge Partier, kjede af den frugtesløse Kamp, at blive tilbøielige til Fred, Erik af Pommern tillige af den Grund, at der var udbrudt alvorlige Uroligheder i Sverrig. Ogsaa i Hansestæderne havde Borgerne i flere Byer gjort Oprør imod Raadet, forbittrede over den Standsning i Handelen, som den langvarige Krig foraarsagede. Efter lange Underhandlinger kom Freden med Holsteen istand i Vordingborg (1435) saaledes, at Kongen overlod Slesvig, med Undtagelse af Haderslev samt Ærø, Vesterherred paa Før og List paa Sild, som **en fri Besiddelse** til Adolf, den eneste af Brødrene, som endnu var i Live, dog **ikke arveligen**, men kun for Livstid og **to** Aar efter Hertugens Død til hans Arvinger. I den Fred, som Hansestæderne sluttede, fik de deres forrige Handelsrettigheder bekræftede, mod at indrømme nordiske Kjøbmænd samme Rettigheder i deres Havne.

I Sverrig havde længe hersket en hemmelig Gjæring, der næredes ved de idelige Udskrivninger af Folk og Penge til den holsteenske Krig. Ogsaa klagede man over de fremmede Adelsmænd, som Kongen førte ind i Riget og betroede Slotte og Len, og Geistligheden var fornærmet over, at han havde befordret sin Kantsler, Udlændingen **Johannes Jerechini**, et for sine slette Sæder berygtet Menneske, til Ærkebisp i Upsala. Jerechini maatte tilsidst nedlægge sit Embede og blev derpaa sendt til Island som Bisp i Skalholt; men, da han fortsatte sit forrige Levnet, blev han kastet i en Aa og druknet af Is-

lænderne. Den nærmeste Anledning til Udbrud af Uroligheder gav, et Par Aar før Krigen med Holsteen var endt, en Foged i Dalerne **Jens** eller **Jøsse Erikssen**, uvist om dansk af Fødsel, som behandlede Indvaanerne med den skrækkeligste Grusomhed. Han skal, hvis Sagnet ellers er paalideligt, have taget Heste og Oxne fra Bønderne og ladet frugtsommelige Koner trække tunge Hølæs, indtil de styrtede, ladet Næse og Øren skjære af dem, der klagede, og have ophængt adskillige Bønder i Røg, indtil de qvaltes. **Engelbrecht Engelbrechtsen**, en Bjergværksbruger i Dalerne af adelig Byrd, besluttede at gjøre Ende paa dette Tyranni. Han begav sig selv til Kongen og klagede over Jens Erikssen, idet han tilbød sit Liv til Pant for Sandheden af hvad han fremførte. Kongen befalede strax det svenske Raad at undersøge Sagen, hvilket ogsaa skete; men Jens Erikssen blev ikke afsat. Nu begav Engelbrechtsen sig atter til Kongen, som denne Gang modtog ham med Vrede og sagde: „Du kommer altid med dine Klager, gaae bort og kom ikke tiere for mine Øine." Engelbrechtsen adlød, men sagde, idet han forlod Kongen, at han nok skulde komme igjen. Da det uheldige Udfald af Engelbrechtsens sidste Sendelse var blevet bekjendt, udbrød der et Opror blandt Dalekarlene, som dog strax lagde sig, da Jens Erikssen nu blev afsat. Men Engelbrechtsen vilde ikke lade denne Leilighed til at løsrive sit Fædreland fra Afhængigheden af Danmark gaae unyttet hen og bragte snart i Forbindelse med den mægtige Adelsmand **Erik Puke** et nyt Opror istand, som udbredte sig over hele Sverrig. Rigsraadet forsamlede sig i **Vadstena** for at tage Forholdsregler mod det vidt om sig gribende Oprør; men Engelbrechtsen ilede derhen i Spidsen for 1000 Bønder, trængte ind i Salen og forlangte, at Rigsraadet skulde opsige Kongen Huldskab og Troskab. Nogle af Bisperne foreholdt ham det Ulovlige i hans Oprør, saalænge Udvei stod aaben til fredelig Afgjørelse; men, uden at svare et Ord, greb han dem i Brystet og kastede dem den Ene efter den Anden ud til Bønderne. Efter dette Optrin vovede Ingen at knye, og Opsigelsesbrevet blev skrevet og afsendt til Kongen, saaledes som Engelbrechtsen bød.

Da Kongen fik Efterretning om disse Begivenheder, begav han sig i Slutningen af Aaret 1434 til Stokholm, hvor Rigsraadet fralagde sig al Deel i Oprøret og erklærede sig villigt til fremdeles at lyde Kongen, naar han vilde overholde Rigets Love og Forfatning. For at udjævne Stridighederne aftaltes tillige et Møde det følgende Aar, som ogsaa, uagtet Engelbrechtsen gjorde Alt for at hindre det, kom istand især ved Ærkebisp **Olufs** og den brave stokholmske Lensmand **Hans Krøpelins** Bestræbelser. Paa Mødet i **Halmstad** (1435), hvor alle tre Rigers Rigsraader indfandt sig, blev et Forlig sluttet, som Kongen siden ved sin Ankomst til Stokholm bekræftede. Ifølge dette skulde Erik atter erkjendes for Konge mod at bekræfte alle Undersaatternes Friheder; Rigets Slotte og Len maatte ikke betroes til andre end Indfødte, undtagen **Stokholm**, **Kalmar** og **Nykøping**, som Kongen, om han vilde, ogsaa kunde overlade til Norske og Danske; en Drost og en Marsk, begge Indfødte, skulde ansættes af Kongen og styre Riget i hans Fraværelse. Til Drost udnævnte Kongen den aldrende og sindige **Christiern Nielsen Vasa**, til Marsk den unge og ærgjærrige **Karl Knudsen Bonde**, og indsatte derpaa Fremmede til Hovedsmænd i de tre ovennævnte Fæstninger og i nogle andre Slotte. Da dette vakte Misfornøielse, bade Rigsraaderne ham om at forandre denne Bestemmelse; men han svarede med utidig Stivsindethed, at han ikke vilde være deres Jaherre og beskyldte dem endog for at være den egentlige Aarsag til Oprøret.

Efter Kongens Bortreise udbrød strax et nyt Opror, hvori nu flere af Rigsraaderne toge Deel. Dog sluttede de sig ikke til Engelbrechtsen, som Adelen hadede, fordi han altid forfægtede Folkets Rettigheder, men til Karl Knudsen, en Mand, der i sine Hensigters Reenhed stod langt tilbage for Engelbrechtsen og ikke havde noget andet Maal end at tilfredsstille sin Ærgjærrighed. Der blev foretaget et Valg paa en Rigsforstander, hvorved Karl Knudsen fik 23, Engelbrechtsen 3 og Erik Puke 2 Stemmer. For imidlertid at dæmpe den Misfornøielse, som Engelbrechtsens Forbigaaelse vakte hos hans talrige Tilhængere, udnævnte man ham til Befalingsmand over Hæren. Han

gjennemdrog anden Gang Sverrig, indtog og nedbrød de kongelige Slotte og gjorde endogsaa et Indfald i de skaanske Landskaber; men midt i Løbet af sine Seirvindinger blev han snigmyrdet af en Adelsmand **Mogens Bengtsen**, som Karl Knudsen strax tog i sin Beskyttelse. Nu begyndte en Borgerkrig med alle sine Rædsler at rase i Sverrig mellem det kongelige Parti, Karl Knudsens Tilhængere og den myrdede Engelbrechtsens Venner, som nu samlede sig om **Erik Puke**. Karl Knudsen seirede i denne Kamp, men ved Midler, som have plettet hans Minde. Han lod Erik Puke myrde og **Broder Svendsen**, en tapper svensk Ridder, som havde udmærket sig meget i Søkrigen mod Hansestæderne, uden Lov og Dom henrette, og siden, da den gamle Drost Christiern Nielsen og Erkebisp Oluf bestræbte sig for at vedligeholde Foreningen, lod han den første fængsle og den Sidste efter den almindelige Mistanke forgive i Mandelmælk. Medens Kampen førtes med stor Forbittrelse paa begge Sider, gjordes der nemlig flere Forsøg af det maadeholdne Parti paa at opretholde den vaklende Union, af hvilke det mærkeligste er det, som skete i Aaret 1436. Ved en Sammenkomst af udvalgte Mænd fra alle tre Riger enedes man om et Udkast til en Fornyelse af Foreningen, som forfattedes af Nordens tre Erkebisper, samt en dansk, en norsk og en svensk Ridder. Ifølge dette mærkværdige Udkast skulde alle Rigerne fremdeles være forenede og regjeres af een Konge; men hvert Rige skulde beholde sine egne Love og Friheder. Efter Kongens Død skulde 40 Mænd fra hvert Rige, udvalgte af alle Stænder (fra Danmark: Erkebispen i Lund, Bisperne i Roeskilde og Ribe, Drosten og Marsken, de 5 Landsdommere i Rigets forskjellige Landskaber, et Antal Adelige fra de forskjellige Landsdele, 12 Borgemestre fra de vigtigste Kjøbstæder, 2 Adelbønder (Selveiere) fra Jylland, 2 fra Skaane, 2 fra Fyn og rimeligviis ogsaa 2 fra Sjælland*) komme sammen

*) Saaledes angives i det Mindste i den nøiagtigere Udgave af Unionsudkastet fra Aar 1436, som findes hos **Hadorf** i Tillæggene til den svenske Riimkrønike, II. 117. Hvitfeldt har ingen Adelbønder for Sjælland. Uden Tvivl bør der, som Prof. Paludan-Müller antager og har meddeelt Forfatteren,

i Halmstad for at vælge en ny Konge for alle Rigerne. Dersom Kongen kun efterlod sig een ægtefødt Søn, skulde denne komme i fortrinlig Betragtning; men, havde han flere Sønner, stod det Stænderne frit for at vælge den, som de ansaae for den dygtigste. Hvis Kongen ingen ægte Sønner efterlod sig, kunde Stænderne vælge enten en udenlandsk Fyrste eller en Indfødt, og i sidste Tilfælde skulde der trækkes Lod om, hvilket Rige han skulde tages af. Dersom de 120 Valgmænd ikke kunde blive enige, skulde de vælge 12 Mænd af deres Midte, 4 fra hvert Rige, som derpaa bleve indesluttede i et Huus, indtil de forenede sig om et Valg. I ethvert Rige skulde der ansættes en Drost, en Marsk, en Hofmester, samt en överste Kantsler og en Gaardskantsler, der Alle burde være Indfødte. Kongen skulde aarligen besøge hvert Rige, efter Omstændighederne længere eller kortere Tid, men i Regelen 4 Maaneder; denne Pligt maatte han ikke uden vigtige Aarsager forsømme. Naar han opholdt sig i eet Rige, skulde han altid have hos sig tvende Raader fra hvert af de andre Riger, for med dem at overlægge, hvad der vedkom alle tre Rigers Tarv. Naar en Krig udbrød, skulde den føres med alle tre Rigers forenede Kræfter, som det kunde være eet Rige, men maatte heller ikke begyndes uden efter fælleds Samtykke og Overlæg. Dette Udkast, der havde mange Fortrin fremfor det ældre af 1397, fornemmelig fordi det giver faste Regler for Kongevalget, bringer nøiere Forbindelse mellem Rigerne ved et fælleds Raad og nøie fastsætter Kongens og Undersaatternes gjensidige Rettigheder og Forpligtelser, kunde maaskee have givet Foreningen Fasthed, naar det var blevet langt til Grund ved dens Stiftelse; men nu, da Spliden havde slaaet dybe Rødder og udspredt sig saa vidt, kom det for silde og blev heller aldrig mere end et Udkast, der ingensinde fik Lovskraft.

Imidlertid foregik der i Danmark Begivenheder, som

læses: to Adelbønder af Jylland, to af Skaane, to af Fyn, to af Sjælland, een af Laaland; og de 4 Riddere forandres til 9, hvilke derefter opregnes for de enkelte Landsdele. Kun saaledes udkommer Tallet 40, og der bliver lige mange Adelbønder og Riddere.

fremskyndede Erik af Pommerns Fald. Ogsaa i dette Rige klagede man deels i Almindelighed over Eriks uduelige Regjering, som man paastod var Aarsag i, at Sverrig havde skilt sig fra Danmark, deels over den slette Mønt, han slog, og over de mange Byrder, hans langvarige og ulykkelige Krige medførte for Riget. Stor Misfornøielse vakte ogsaa de mange fremmede især pommerske Adelsmænd, som han indførte i Landet og til Fornærmelse for den danske Adel overlod de vigtigste Slotte og Len; men det værste Anstød foraarsagede hans Bestræbelser for at faae sin Farbroderson, Hertug **Bugislav** af Pommern, udnævnt til sin Medregent og Efterfølger. Da Rigsraadet gjentagne Gange havde afslaaet hans Begjæring desangaaende, forlod han tilsidst fortrydelig Danmark (1438) og begav sig, efter at have samlet sine Kostbarheder, Klenodier og vigtigste Papirer, til **Gulland**, ledsaget af sin Frille **Cæcilie**, en af den afdøde Dronning Philippas Hofdamer. Rigsraadet betragtede sig nu som Herre i Danmark og gik saa vidt i sin Egenraadighed, at det, for at vinde en Forbundsfælle i Hertug Adolf af Slesvig, og for at sikkre sig mod, at han skulde tage Parti med Bønderne i Nørrejylland, der havde begyndt en voldsom Opstand mod Adel og Prælater, paa egen Haand afstod ham Haderslev og Ærø, erklærede Slesvig for et frit og arveligt Len og saaledes opoffrede alle de dyrekjøbte Frugter af Erik af Pommerns 25aarige Kamp. Derpaa tilbød det Eriks Søstersøn **Christoffer af Bayern** den danske Krone og tilskrev Erik af Pommern i Lybek, hvor det havde begivet sig hen for at modtage Christoffer, et Brev, hvori det opsagde ham Huldskab og Troskab (1439). Sverrig tøvede ikke længe med at følge dette Exempel. Erik opholdt sig efter sin Afsættelse 10 Aar paa Gulland, hvor han hævnede sig paa de Svenske, som han især var forbittret paa, ved at opbringe deres Skibe. Da han blev nødt til at forlade dette Tilflugtssted, begav han sig til Pommern, hvor han endnu tilbragte 10 Aar, og døde i Rygenwalde i en Alder af over 70 Aar (1459).

Erik af Pommern var unægtelig en svag og uduelig Konge og ingenlunde de vanskelige Forhold voxen, hvori Skjæbnen

havde sat ham; men han var hverken ond eller feig. Han havde maaskee uden Skam kunnet bære den pommerske Hertugkrone; men Nordens tredobbelte Kongekrone var ham for tung. Uagtet det Meget, der er at dadle hos Erik af Pommern, er hans Minde dog i flere Henseender skeet Uret. Saaledes hedder det almindeligen, at han lod Margretes Yndling **Abraham Brodersen** henrette af Skinsyge over hans Indflydelse hos Dronningen og for at tilføie sin Pleiemoder en Krænkelse; men Abraham Brodersen var en voldsom og tyrannisk Herre, der havde gjort sig skyldig i mange Misgjerninger og tilsidst opført sig feigt i den holsteenske Krig, hvilket paadrog ham en retfærdig Straf. Da Hansestæderne i Aaret 1428 angrebe Kjøbenhavn, skal Kongen være flygtet og kroben i Skjul hos Abbeden i Sorø; men Kjøbenhavns Frelse skyldtes netop de kloge og dygtige Forsvarsanstalter, som Erik traf. En af de værste Beskyldninger mod Erik af Pommern er den Grusomhed, hvormed han skal have behandlet sin forstandige og af Riget høit fortjente Dronning **Philippa**. Efter det uheldige Udfald af et Tog, som hun havde foranstaltet mod **Stralsund**, skal Erik have sparket og mishandlet den frugtsommelige Dronning saaledes, at hun foer ilde og af Sorg herover gik i Kloster i Vadstena, hvor Græmmelse kort efter gjorde Ende paa hendes Dage. Men alt dette er en Fabel, opfunden i en senere Tid, der har fundet Tiltro formedelst det Vanrygte, hvori Erik af Pommern engang var kommen. Dronningen var aldrig frugtsommelig, levede efter samtidige Beretninger i bedste Forstaaelse med sin Mand og gik ikke i Kloster, men døde tilfældigviis i Vadstena paa en Reise i Sverrig.

Kjøbenhavn, hvilken vigtige Stad allerede Valdemar Atterdag havde faaet den roeskildske Bisp til at overlade sig for en Tid, kom under Erik af Pommern for bestandig under Kronen mod rigelig Erstatning til den roeskildske Bispestol. Under den følgende Konge, Christoffer af Bayern, blev det Rigets Hovedstad og Kongesæde istedenfor Roeskilde, ved hvilken Leilighed Vederlaget til Bispen af Roeskilde betydelig maatte forøges. Erik af Pommern søgte at ophjælpe Kjøbenhavn ved at tilstaae Byen samme Rettigheder som de meest begunstigede

Stæder i Riget og ved andre Bestemmelser, der vare grundede i den Tids Anskuelser om, hvad der hørte til en Kjøbstads Tarv. I en Forordning, som udkom 1422, findes det første Spor af **Laugstvang**, idet der befales, at ingen Haandværker maatte beskjæftige sig med meer end een Haandtering og ikke gribe ind i Andres Næringsvei; det forbydes tillige Landboerne at drive Handel eller Haandværker, hvilke Næringsveie udelukkende skulde være Kjøbstædboerne forbeholdne. Efter samme Forordning skulde for Fremtiden Borgemesterne udelukkende tages af Kjøbmandsstanden og ikke afsættes uden med Kongens Samtykke. Erik af Pommern gav først **Helsingør** og **Landskrone** Kjøbstadsrettighed og fremmede disse Byers Opkomst ved at skjænke dem store Privilegier. Denne Konge har ogsaa den Fortjeneste, at han først var betænkt paa at oprette et **Universitet** i Danmark, hvortil han erhvervede sig Pave **Martin den Femtes** Tilladelse (1419). Formedelst Krigsurolighederne kunde der imidlertid ikke gjøres Brug af den pavelige Bevilling, hvis Værd ogsaa betydelig formindskedes ved den Indskrænkning, at Theologien, som næsten var den eneste Videnskab, der den Gang dyrkedes, ikke maatte foredrages paa det nye Universitet, og at Bevillingen selv skulde ansees som hævet, hvis Indretningen ikke kom istand inden to Aar.

Under Erik af Pommern blev (1425) holdt en Kirkeforsamling i Kjøbenhavn af Ærkebisp **Peder Lykke**, hvis Bestemmelser give adskillige ikke umærkelige Oplysninger om Tidens Sæder og Forhold. Det forbydes her de Geistlige at søge Kroer og hengive sig til Fraadseri og Drukkenskab, at holde offentlige Medhustruer i deres Huse og besøge Nonneklostre uden deres Foresattes Tilladelse. Geistlige Mænd maatte ikke bære Vaaben uden i Nødsfald for deres Sikkerheds Skyld og heller ikke bruge kostbare Klæder, der vare aabne i Ryggen eller i Siden, forsynede med vide nedhængende Ærmer og udenpaa besatte med Foerværk og brede Bræmmer; thi deres Ære skulde være indvortes. Der lyses Band over dem, som med Magt søgte at tilbageføre en Forbryder, der havde fundet Tilflugt paa hellig Grund, over dem, som forvandlede Kirker til Fæstninger og Blokhuse, samt over Alle, der formindskede

Tienden eller gjorde nogetsomhelst andet Indgreb i Kirkens Rettigheder. Saadanne kunde først løses af Banden i Dødstimen, og, hvis Nogen døde, inden Kirkens Straf var hævet, da maatte han „ikke begraves", det vil sige, ikke nyde Begravelse i christen Jord. Ogsaa forkyndes Kirkens Band imod alle Personer, **af hvor høi Stand og Rang de end vare,** som hindrede nogen Anklaget i at underkaste sig den geistlige Domstol. Hexer, Troldmænd og Spaaqvinder blive ligeledes lyste i Band, og da Landet i lang Tid havde lidt af Tørke og ugunstigt Veirligt, paalægges det Præsterne at anstille høitidelige Optog for at formilde „Gud og den hellige Jomfru." Endelig forordnes det, at der skal holdes Bønner i Kirken for Kongen og Dronningen og **Margrete Valdemars Datter,** der havde været en saa stor Velgjørerinde mod den danske Kirke.

---

2. Christoffer af Bayern. Bondeoprør. Spaltning i Hanseforbundet. Lybek. Bondestandens Fornedrelse. Stavnsbaand. Folkefrihedens almindelige Aftagen. Næringsforhold.

Christoffer af Bayern kom først ind i Landet som Rigsforstander, men blev Aaret efter (1440) hyldet som Konge paa Viborgthing, efter at have lovet at underskrive en Haandfæstning, som siden skulde forelægges ham. Derpaa reiste han om i Riget for efter gammel Skik at lade sig hylde paa Landsthingene; men, da Rigsraadet baade denne Gang havde valgt Kongen og siden efter bestandig tiltog sig den samme Ret, saa blev Folkets Hylding nu en tom og intetbetydende Handling. Christoffers første Forretning, efterat han var antagen til Konge, var at stadfæste det ufordeelagtige Forlig, som Rigsraadet havde indgaaet med Hertug Adolf, hvorved Slesvig erklæredes for et Arvelen. Dernæst henvendte han sin Opmærksomhed paa de to andre Riger og søgte at blive antagen til Konge i disse ligesom i Danmark, hvilket ogsaa efter mange Møder og Underhandlinger lykkedes. I Sverrig herskede vel **Karl Knudsen** som Rigsforstander med uindskrænket Vælde,

efter at have ryddet sine farligste Modstandere af Veien; men han havde tillige ved sin tyranniske og vilkaarlige Regjering vakt et stort Parti imod sig. Da derfor Christoffer gjorde ham det lokkende Tilbud at overlade ham Finland og Oland som Len og fritage ham for at aflægge Regnskab for sin hidtil førte Regjering, beqvemmede han sig til for en Tid at overlade Magten til en Anden i den Tanke, at, hvad der var opsat, derfor ikke var opgivet. Christoffer blev derpaa kronet i Sverrig (1441), men maatte først underskrive en Haandfæstning, der næsten aldeles gav Magten i Adelens og Rigsraadets Hænder og ikke levnede andet Baand mellem Rigerne end det, den fælleds Konge medførte. Christoffer skyldte fornemmelig den svenske Geistlighed og navnligen den upsalske Erkebisp **Niels Ragnvaldsen** sin Krone, hvilket en gammel svensk Klosterkrønike udtrykker med de Ord: „Christoffer blev tagen til Konge med Prælaternes, Gud give ogsaa med Himlens Villie.“ I Norge vare Vanskelighederne større for Christoffer; thi der havde Erik af Pommern et stort Parti, og hans Bestræbelser for at faae sin Farbrodersøn Bugislav udnævnt til Thronfølger havde i dette Rige ikke vakt nogen Misfornøielse, da Norge fra gammel Tid var et Arverige, og Rigsraadet desuden allerede 1388 havde lovet, at en af hans Slægtninge i den mandlige Linie efter hans Død skulde være arveberettiget til Thronen. Imidlertid lykkedes det dog Christoffer ligeledes ved Geistlighedens Hjælp at blive antagen til Konge og kronet i Norge (1442). Derpaa blev han ogsaa kronet i Danmark (1443), hvor man hidtil havde opsat Kroningen for at undgaae Skin af at ville skille sig fra de andre Riger ved at antage en egen Konge.

Medens Christoffer var beskjæftiget med at erhverve sig Sverrigs og Norges Kroner, havde hans Herredømme i Danmark været nærved at rokkes ved flere voldsomme Oprør af Almuen især i Fyn og Nørrejylland, der var Erik af Pommern hengiven og desuden blev haardt trykket af Adelen og Geistligheden. Det første Oprør, der begyndte allerede 1438 ved den Tid Erik af Pommern forlod Danmark, og som fra Sjælland udbredte sig over de andre Landskaber, synes at have

lagt sig igjen eller at være dæmpet uden synderlig Blodsudgydelse; men i Aaret 1441 udbrød i Nørrejylland et af de farligste Bondeopror, som nogensinde har fundet Sted i Danmark. Bondehæren, der skal have været 25,000 Mand stærk, slog de kongelige Tropper i et Slag, hvor begge de fjendtlige Anførere faldt. Liget af den ene af disse, **Eske Brock**, der især var Bønderne forhadt for sine Grusomheder, blev hugget i mange Stykker, og 12 Herremænd, der toges til Fange i Slaget, bleve alle henrettede. Men kort efter kom Kongen selv over til Jylland med en stor Hær, hvorpaa Bønderne maatte trække sig tilbage. Efterat det var lykkets ved Overtalelser og Løfte om Tilgivelse at lokke **Morsingerne** og **Thyboerne** ud fra den stærke Vognborg, bag hvilken Bondehæren havde forskandset sig paa en høi Bakke, bleve **Vendelboerne**, som ikke vilde høre noget om Overgivelse, overvundne efter en blodig Kamp, hvori et Par Tusinde skulle være faldne. Ti af Hovedsmændene, der bleve tagne til Fange, blandt hvilke Adelsmanden **Henrik Tagesen** af Slægten **Reventlov**, bleve lagte paa Steiler. Af Bønderne blev en Deel vel tagen til Naade, men maatte ved store Bøder løse deres Liv. Efterat Bønderne saaledes vare kuede, blev det ved en almindelig Forordning forbudt Enhver at bære andre Vaaben end den sædvanlige korte Kniv, og det paalagdes Geistligheden at vaage over dette Forbuds Efterlevelse ved at sætte Overtræderne i Band. Ligeledes blev den lange Strid om Tienden, der havde været fort hele Middelalderen igjennem, nu endelig afgjort til Geistlighedens Fordeel (1443). Paa mange Steder vilde man nemlig af Kjøbegods istedenfor Tiende kun yde en Femtendedeels Afgift, og især var baade Adel og Almue uvillig til at betale Bispetiende, da Bisperne ellers havde saa rigelige Indkomster; men, efterat Sagen var undersøgt af Rigsraadet og Kongen, blev der fældet den Dom, at Enhver af sit Gods „efter Bibelens Udsagn og andre Landes priisværdige Exempel" skulde betale fuld Tiende til Deling imellem Præst, Kirke og Bisp.

Christoffer af Bayern, der tilfulde indsaae det Fordærvelige i Hansestædernes Enehandel paa de nordiske Riger, søgte at tilintetgjøre den ved at tilstaae Hollændere, Engellændere

og Skotter samme Handelsfriheder, som hine hidtil udelukkende havde nydt. Han forhøiede Sundtolden og vægrede sig længe ved at stadfæste Hansestædernes Privilegier, og, da det omsider skete, var det kun under den Betingelse, at nordiske Kjøbmænd skulde nyde samme Rettigheder i tydske Havne, og at Hansestæderne ikke maatte lægge Hindringer i Veien for andre Nationers Handel i de nordiske Vande. Kongens Hensigt at indskrænke Hansestædernes Handelsherredomme i de nordiske Riger understøttedes fortræffeligt ved et Brud, som ved denne Tid opstod i Hanseforbundet selv. Kort før Christoffer kom til Regjeringen havde Handelsskinsyge fremkaldt en hæftig Feide mellem Østersøstæderne og Stæderne i Holland, Zeeland og Friisland. Der blev vel efter nogle Aars Forløb sluttet en Stilstand, men begge Partier betragtede fra den Tid af hinanden som fjendtlige Medbeilere, og Bruddet forblev ulægeligt. Denne Spaltning i Hanseforbundet kom de følgende danske Konger, naar de ellers havde Øie for, hvad der tjente til Rigets Tarv, meget til Gode i deres Bestræbelser for at bryde det Handelsaag, Østersøstæderne havde lagt paa Danmark og de andre nordiske Riger. Man tillægger ogsaa Christoffer en Plan, der, om den var lykkets, vilde have tilføiet Hansestædernes Handel et uforvindeligt Knæk. Den gik ud paa intet Mindre end at overrumple **Lybek** og lægge denne By under den danske Krone. Han indgik, siges der, en Forening med flere tydske Fyrster, der under Skin af at ville holde en Turnering begave sig til Lybek, ledsagede af et stort Antal Soldater. Disse vare forklædte som Tjenere, og deres Vaaben bleve indførte i tomme Viinfade. Paa samme Tid ankom Kongen foran Lybek med en velbemandet Flaade; men, da der tilfældigviis opkom Ildebrand i Byen, brøde de Sammensvorne for tidlig frem i den Tanke, at det var Kongen, som gjorde Anfald. De bleve overmandede af de tililende Borgere, som vare maadeholdne nok til at vise disse farlige Gjæster ud af Byen uden at tilføie dem videre Ulæmpe. Denne Fortælling er vel ikke i sine Enkeltheder paalidelig, men viser i alt Fald, hvad man tiltroede Kongen. — Skjøndt Sverrig heller ikke under denne Konge var tilfreds, hvilket Sverrig overhoved aldrig blev, saalænge For-

eningen med Danmark varede, kom det dog ikke til aabenbare Stridigheder. Christoffer af Bayern indkaldte i Begyndelsen af sin Regjering en stor Mængde af sine Landsmænd; men, da man baade i Danmark og Sverrig klagede herover, var han klog nok til strax at sende dem tilbage til deres Fædreland. Derimod besværede man sig i Sverrig hæftigen over de mange Penge, som Kongen paa forskjellige Maader sammenskrabede og førte til Danmark; men, efter hvad Christoffer paa sit Yderste erklærede, var det hans Hensigt at anvende den Skat, han havde samlet, til nye Forsøg paa at undertvinge Lybek, et Foretagende, der var ikke mindre nyttigt for Sverrig end for Danmark og Norge. Den svenske Almue kaldte Christoffer „Barkekongen", fordi man under en Misvæxt havde maattet blande Barkmeel i Brodet, retsom om Kongen raadede for Veirliget og Jordens Frugtbarhed. Meest grundede vare de Svenskes Besværinger over, at Kongen Intet gjorde for at forhindre Erik af Pommerns Søroverier, der forstyrrede den svenske Handel. Kongen brød sig ikke om disse Klager, men slog dem hen i Spøg, idet han sagde, „at hans Morbroder ogsaa skulde have noget at leve af." — Efter en kort, men ikke umærkelig Regjering, døde Christoffer af Bayern 1448.

Det er i det Foregaaende blevet bemærket, hvilken høi og hæderlig Plads Bondestanden saavel i Oldtiden som i den tidligere Deel af Middelalderen indtog i Samfundet, samt hvorledes den allerede i Valdemarernes Tid begyndte at fortrænges fra denne. Alligevel udgjorde endnu ved nærværende Tidsrums Begyndelse, i Midten af det 13de Aarhundrede, Adelbønderne eller Selveierne en baade talrig og indflydelsesrig Deel af Samfundet, der med de øvrige Stænder paa Thing og Danehof deeltog i Kongevalget, Lovgivningen, Retspleien, Skattebevillingen og andre vigtige borgerlige Rettigheder. Skjøndt Fæsterne ikke havde en saa anseelig Stilling i Staten som Selveierne, dannede de dog endnu en Tidlang en agtet Stand og deelte mange, om end ikke alle, Rettigheder med hine. Selv de ringeste Klasser af Bondestanden omtales endnu mod Slutningen af det 14de Aarhundrede som stemmeberettigede paa Landsthingene. Vornedskabet var et naturligt Afhængigheds-

og Beskyttelsesforhold mellem Fæsteren og Grundeieren, og i en betydelig Deel af Tidsrummet ikke forbundet med noget **Stavnsbaand** eller **personlig Ufrihed**, i det Mindste ikke hvad de egentlige Landboer og Bryder eller Fæstebønder og Forvaltere angaaer. I denne milde og naturlige Skikkelse fremtræder Vornedskabet, som ovenfor anført, ikke blot i Sjælland og omliggende Øer, hvor det siden blev saa trykkende, men ogsaa i Jylland, Fyn, Skaane, Bornholm, hvor det senere Vornedskab ikke blev herskende. **Hoveriet** var i hiin Tid ligeledes i Almindelighed læmpeligt og stod i naturlig Forbindelse med de stedfindende Forhold og Maaden, hvorpaa Jorden dyrkedes. Men omtrent fra Begyndelsen af det 15de Aarhundrede viser sig en sørgelig Forandring i Bondestandens Kaar i Almindelighed og Fæstebøndernes i Særdeleshed, der var forberedet og udviklet i det nærmest foregaaende Aarhundrede. Mangfoldige Selveiere vare blevne Fæstere, og Fæsterne i visse Dele af Landet **ufrie** eller **stavnsbundne** Vornede, og Hoveriet blev efterhaanden en stedse tungere og utaaleligere Byrde. **Det senere Vornedskab** bestod deri, at Bonden betragtedes som en Deel af Herremandens Eiendom og derfor ikke turde forlade det Gods, hvor han var født, uden Godseierens Tilladelse og Erlæggelsen af en Sum Penge. Den vornede Bonde var fremdeles forpligtet til at antage, hvilken Gaard, selv den allerusleste, Herremanden vilde give ham i Fæste, og paa de Vilkaar, denne fandt for godt at bestemme; ja tilsidst gik Undertrykkelsen saavidt, at Herremanden drev Handel med sine Vornede og solgte dem som umælende Qvæg. Kun deri var denne Tilstand forskjellig fra den ældre Trældom, at Qvindekjønnet ikke var bundet til Godset, og at Jorddrotten ikke maatte dræbe eller lemlæste de Vornede, som ogsaa havde Ret til at arve og besidde egen Eiendom.

Endnu mod Slutningen af det 14de Aarhundrede forekommer der dog Spor til, at man har baaret Omsorg for at hævde Fæstebøndernes Rettigheder. Det hedder nemlig i en Artikkel af Kong Olufs Haandfæstning, „at Bryder og Landboer (d. e. Forvaltere og Fæstere) efter lovlig Opsigelse til Jorddrotten frit kunde forlade den Eiendom, de havde i For-

valtning eller Fæste." Men fra det 15de Aarhundredes Begyndelse forekommer der i Gavebreve, i Dokumenter om Mageskifter, Arv og anden Eiendomsoverdragelse stedse bestemtere og hyppigere Vidnesbyrd om, at Vornedskabet nu var forbundet med personlig Ufrihed eller Stavnsbaand. I Aaret 1446 udkom en Forordning for Laaland, de saakaldte **Laalands Vilkaar**, hvori det fastsattes, „at ingen Mand, der er Kronens, Kirkens eller Ridderskabets **Vorned, eller hvo han saa tilhører**, maa sælge Eg eller Bøg, heller ikke fiske, jage eller holde Mynder og andre Jagthunde;" endvidere, „at Ingen, der er saa heel eller førlig, at han selv kan drive en Bondegaard, maa være Huusmand, hvorfor Kongens Foged, naar Jorddrotten ikke var istand dertil, skulde forsyne en Saadan med Bolig og Jord, **men først dele ham fra sin Jorddrot til Kongens Grund efter Landslov.**" Det fremgaaer heraf, at den Vornede betragtedes som Herremandens Eiendom, og at denne kunde nøde om ikke enhver Vorned, saa i det Mindste Huusmanden, til at antage en Gaard, eller mod Erstatning overlade sin Rettighed over ham til Kongen. I en Overeenskomst til Kalmar (1483) forekomme de udtryksfulde Ord, „at enhver Adelsmand skulde være Konge over sine egne Bønder," ved hvilket ubestemte og vidtomfattende Udtryk der aabnedes en vid Mark for al Slags Undertrykkelse og Misbrug af Magten. Det var den Gang et almindeligt Rygte i Sverrig, at alle danske Bønder vare Trælle og Slaver, hvilket især gjorde et slemt Indtryk paa den svenske Bondealmue og bestyrkede dens Ulyst til en nærmere Forbindelse med Danmark, som den frygtede for vilde berede den en lignende Skjæbne. For om muligt at svække og gjendrive denne Mening lod derfor Kong Hans i Aaret 1497 et Thingsvidne optage, som skulde bevise, at slig Trældom ikke fandt Sted i Danmark; men dette Vidne blev klogeligen ikke taget i Sjælland, men i Fyn, hvor Bondestandens Vilkaar vare meget bedre end paa de andre Øer. Ved Begyndelsen af det 16de Aarhundrede var det kommet saa vidt med Bondestandens Ufrihed, at Herremændene tilbagefordrede en Vorned, der var født paa deres Gods, men siden havde nedsat sig som Borger i en Kjøbstad, hvorfor Kong Hans lod

udgaae en Forordning (1504), hvori der tilstaaes saadanne Borgere, **naar de havde tjent i Krigen med Bøsse og Piil,** Frihed for at deles til Stavns. I den ældre Tid fik dog selv en Træl, uden nogen saadan Betingelse, sin Frihed, naar han havde vundet Borgerret i en Kjøbstad. Endelig naaede Vornedskabet sin høieste Spidse af Afskyelighed, da Herremændene begyndte at sælge de vornede Bønder, hvilket Christiern den Anden forbød i en Forordning af 1521, hvori det hedder: „Slig ond uchristelig Vane, som hidtil haver været i Sjælland, Laaland, Falster og Møn, med at sælge og bortgive stakkels Bønder og christne Mennesker, ligesom andre uskjellige (ufornuftige) Kreaturer, skal ei ydermere efter denne Dag skee." Men denne Forordning blev med Christiern den Andens øvrige Love brændt paa Viborgthing, efterat Kongen var fordreven af den seirende Adel. Ifølge det her Anførte maa det antages, at Fæste-Bondestandens Ufrihed som noget Almindeligt paa Sjælland og omliggende Øer i det Tidligste lader sig henføre til de sidste Aar af det 14de Aarhundrede, men i alt Fald til Begyndelsen af det 15de, og at Undertrykkelsen siden bestandig er skreden videre fremad.

Som nylig bemærket var **Hoveriet** i den ældre Tid, medens Adelens Jordeiendomme endnu vare smaae og adspredte, ikke trykkende, men en til Tidens Vilkaar passende og beqvem Indretning, idet Fæsteren ved Arbeide afbetalte en Deel af det Vederlag, han skyldte Grundeieren for Nytten og Brugen af Fæstegaarden. Arbeidsdagenes Antal var sædvanligviis ikke betydeligt og i **Almindelighed** fastsat ved Vedtægt eller gjensidig Overeenskomst mellem Fæster og Jorddrot, med en tilsvarende Lettelse i den aarlige Landgilde. Saaledes vedblev det til henimod Enden af det 15de Aarhundrede; men, da Adelen ved denne Tid begyndte at samle sine adspredte Eiendomme til store Godser og tillige at indføre en omhyggeligere Dyrkning af Jorden, blev Hoveriet meget forøget og nu **ubestemt**, saa at Fæstebonden til enhver Tid kunde kaldes fra sit eget Arbeide til Hoveri paa Herregaarden. Fra nu af nedsank Bondestanden ved den forenede Indflydelse af Vornedskab og Hoveri i en saadan Usselhed og Foragt, at **„Bønder og Trælle,"**

som det hedder i Frederik den Førstes Haandfæstning, bleve eenstydige Udtryk. — Sporges der om de **almindelige** Aarsager, der hidførte denne Bondestandens dybe Fornedrelse, da ligger Svaret ikke langt borte. Den var en Følge af den elendige sønderrevne Tilstand, hvori Danmark befandt sig lige fra Valdemar Seirs Død og indtil den store Margrete kom til at styre Riget. I dette lange Tidsrum af næsten halvandet Hundrede Aar er der næppe et eneste Fredsaar, næppe et Aar, hvor ikke Landet var hjemsøgt af de meest ødelæggende indre Kampe mellem Kongerne, Adelen og Geistligheden, eller plaget med for det Meste uheldige Krige med alle Naboer, med Norge, med Sverrig, med Tydskland, Hansestæderne, Holsteen og Sønderjylland. Adelen hævede sig imidlertid til en Vælde, hvortil man ikke let finder Mage i noget andet Land i Europa, medens derimod Bondestanden Aar fra Aar blev svagere, mere forarmet og mindre istand til at forsvare sine Rettigheder. Haandfæstningerne kronede Værket og gav Adelens voldelig tilrevne Herredømme Lovlighedens Stempel. Stundom gav Fortvivlelsen Bønderne Mod til at vove en Kamp mod deres Tyranner; men disse Forsøg under Christoffer den Første, Erik Glipping, Erik Menved, Valdemar Atterdag og de nysomtalte under Christoffer af Bayern endte alle med at gjøre Bondestandens Elendighed dybere og Adelens Herredømme sikkrere. Det var ikke muligt for de sletbevæbnede Bønder med deres Leer, Øxer, Knipler og Høtyve og andre Vaaben, som Øieblikket gav dem i Hænde, længe at holde Stand mod Adelens jernklædte Ryttere, af hvilke en Eneste kunde fælde mangfoldige af hine, inden han selv blev saaret. Hansestædernes Udsugelser undergrove Statens Velstand i det hele, men yttrede dog først og nærmest deres Virkning paa de ringere Stænder, som beskjæftigede sig med Frembringelsen og Forædlingen af Landets Produkter. Kalmarforeningen, der syntes at skulle bringe Danmarks Storhed til det Høieste, endte med en udmattende Kamp, under hvilken den sidste Levning af Kraft hos Bondestanden gik til Grunde, medens Adels- og Præstevælden fik sin Fuldendelse ved Oprettelsen af Rigsraadet. En fordærvelig Indflydelse paa Bondestandens Kaar udøvede ogsaa den **tydske Adel**, som især i

det 15de Aarhundrede, da Danmark fik den ene tydske Konge efter den anden, i Mængde vandrede ind i Landet. I Tydskland havde allerede længe ikke blot Mandkjønnet, men ogsaa Qvinderne, været Herremandens Livegne, og den tydske Adels Indvirkning netop i denne Henseende, sees bedst deraf, at flere danske Ord, som vare brugelige i Landboforholdene, saasom **Bryde** og **Dagsværk**, fortrængtes af de tydske **Soged** og **Hoveri**.

Det er en mærkelig, men ikke uforklarlig Omstændighed, at Vornedskabet blev indskrænket til Sjælland, Laaland, Falster og Møn. Paa Sjælland laae Kongesædet, og her opholdt de fleste Adelige sig i Nærheden af Hoffet; Geistligheden havde ligeledes her større Besiddelser end noget andet Sted i Riget, fornemmelig den rige Roeskilde Bispestol. Laaland og Falster vare yndede Opholdssteder for Adelen og Prælaterne formedelst disse Øers Frugtbarhed og deres store med Vildt opfyldte Skove. Den omhyggeligere Maade, hvorpaa Jordens Dyrkning allerede tidlig synes at være dreven i Sjælland fremfor i Jylland, maatte ogsaa bidrage til at gjøre Bondens personlige Arbeide ulige vigtigere for Jorddrotten, og det maatte derved blive denne magtpaaliggende at sikkre sig Fæsternes Tilstedeblivelse paa Godset. Paa Sjælland begyndte ogsaa Adelen først at opføre befæstede Borge, og denne Øes Adelsmænd vare tidligen i Besiddelse af større Rettigheder end de andre Landskabers, som først bleve deelagtige deri ved Valdemar Erikſens Haandfæstning (1326). Det var desuden i sig selv lettere at gjøre sig til Herre over Befolkningen paa en lille Ø end i det videre udstrakte Jylland og Skaane, hvilket Sidste desuden havde en Støtte i sin Forbindelse med Sverrig; og i disse større Landskaber førtes Bondeoprørene med en Kraft, som gjorde, at Bønderne frygtedes, selv naar de vare slagne. Foruden hyppige med Grusomhed undertrykkede Bondeoprør, ramtes Sjælland af flere andre store Uheld, af hvilke alene Nederlaget ved Nestved (1259) under Jarimars Indfald, hvorved 10,000 Bønder skulle være omkomne, kunde synes tilstrækkeligt til at give denne Øes ikke store Bondebefolkning et uforvindeligt Knæk.

Ved noget nærmere at betragte Danmarks indre Forfatning og Stændernes indbyrdes Forhold i de Aarhundreder, i Løbet af hvilke Bornedskabet udviklede sig, vil det vise sig, at dette ikke var noget Enkeltstaaende, men nøie sammenhængende med Folkefrihedens almindelige Undergang, med Kjøbstædernes Forarmelse og Svækkelse og Borgerstandens saavel som Bondestandens Udelukkelse fra alle politiske Rettigheder. I den ældre Tid holdtes der aarligen et Dannehof i **Nyborg**, hvor alle fire Stænder mødte, og dette fastsattes endnu som Regel i Kong Olufs Haandfæstning mod Slutningen af det 14de Aarhundrede. Men de ringere Stænder indfandt sig sjældnere og sjældnere paa disse Forsamlinger, fordi deres Stemme ingen Betydning havde ligeoverfor den mægtige Adel og Geistlighed. I den følgende Tid hører man derfor kun Tale om **Herredage**, saaledes kaldte, fordi blot **Herrerne**, det vil sige, Adel og Prælater, her gave Møde. Kun ved overordentlige Leiligheder, som ved Kongevalg eller naar usædvanlige Skatter skulde paalægges, bleve alle fire Stænder sammenkaldte til en **Rigsdag**, hvor imidlertid Borger- og Bondestandens Stemmer betydede lidet eller intet og egentligen kun betragtedes som en Stadfæstelse af, hvad Rigsraad, Adel og Prælater havde besluttet. Saaledes blev efterhaanden **Ret til at bevillige Skatter og Magten til at forkaste eller antage Love**, som dog selv efter den første Haandfæstning af 1320 skulde udøves af det **hele Folk**, aldeles unddragen de ringere Stænder. Paa samme Tid gik den **frie Retspleie** paa Landet med Sandemænd og Nævninger for en Deel til Grunde. De kongelige Lensmænd lode de mindre Dommerembeder paa Herredsthingene besørge ved deres uvidende og bestikkelige Fogeder og Skrivere, og, skjøndt Nævningers og Sandemænds Indflydelse paa Retten endnu ikke aldeles tabte sig, blev den dog kun en Skygge mod, hvad den før havde været. Derimod de vigtigere og mere indbringende Dommerembeder paa Landsthingene forbeholdt Adelen sig udelukkende ifølge en udtrykkelig Bestemmelse i Christiern den Andens Haandfæstning, og, da Rigets øverste Domstol, Rigsraadet og Kantsleren, ligeledes bestod af Adel, kom paa denne Maade hele Retspleien i denne Stands Hænder. Under disse

for Folkefriheden ugunstige Forhold kan man ikke undre sig, om ogsaa Kjøbstæderne mistede den Uafhængighed i deres Bestyrelse og de store Rettigheder, hvoraf de før havde været i Besiddelse. Kjøbstædlovene bleve ikke længere givne af Borgerne, men af Kongen, den dømmende Magt ikke udøvet af Borgerne og Raadet, men af den kongelige Foged, og tilsidst endog Byens Borgemester og Raad indsatte af Kongen.

Medens saaledes Kjøbstædernes og Bondestandens offentlige Rettigheder bleve mere og mere beskaarne og gjorte saa ubetydelige, at tilsidst Sandsen for deres Værd næsten uddøde hos Folket, udtørredes ogsaa Kilderne til Kjøbstædernes Velstand, og disses Afmagt virkede atter tilbage paa Bondestanden. Uagtet mangfoldige Lovbud hjemlede Kjøbstædernes Eneret til at drive Handel og Kjøbmandskab, tilvendte Adelen og Prælaterne sig dog efterhaanden ikke blot en betydelig Deel af disse Næringsveie, men dreve dem tillige under langt fordeelagtigere Vilkaar end Kjøbstædboerne. I Løbet af det 15de Aarhundrede erhvervede de sig nemlig Ret til at føre Alt, hvad der avledes paa deres egne Gaarde, saavel som den Landgilde, Fæsterne svarede dem, uden **Told og Accise** til Kjøbstæderne og derfra **ligeledes frit** at udføre Alt, hvad de behøvede til deres eget Forbrug paa Sædegaardene. Men derved blev det ikke; thi Herremændene afkjøbte Bønderne i den nærmeste Omegn deres Varer og førte dem tilligemed Herregaardens egne Frembringelser til Kjøbstaden, hvor de sædvanligviis ikke engang bleve solgte til Byens Borgere, men umiddelbart til Hansekjøbmændene; ja nogle af disse rige Jorddrotter eiede selv Skibe, hvorpaa deres Varer bragtes til Udlandet. Paa samme Maade kjøbte Herremændene fra første Haand langt flere Varer, end de selv behøvede, og førte dem **uden Erlæggelse af Told** ud paa Herregaarden, hvorfra de afsattes til Omegnens Bønder. Skjøndt de Adelige, naar de eiede Huse og Gaarde i en Kjøbstad, egentlig skulde deeltage lige med de andre Indvaanere i Byskatterne, vidste de dog i Almindelighed under Paaskud af deres Privilegier at unddrage sig herfor. Borgerne, der maatte svare Byens Tyngder og Afgifter og desuden betale Told og Accise, kunde derfor umulig

bestaae sig mod disse Medbeilere, der baade kunde kjøbe og sælge til ringere Priis end de. Betænkes nu tillige, at hele **Udenrigshandelen** var i Hansestædernes Hænder, indsees det let, i hvor ussel en Tilstand den danske Kjøbstædhandel maatte befinde sig. Hansekjøbmændene opnaaede en saa overordentlig Anseelse i de danske Kjøbstæder, at Borgemestrene og de andre Medlemmer af Øvrigheden i flere Byer vare lutter Tydskere. Sædvanlig bosatte dog de tydske Kjøbmænd sig ikke selv i Danmark, men holdt kun Handelsfuldmægtige, de saakaldte **Pebersvende**, som, efter at have samlet sig Formue her, droge bort og nedsatte sig som Kjøbmænd i deres Fædreneby. Ligesaa slet stod det til med den anden Green af Bynæringen, **Haandværkerne**; thi de danske Kjøbstæder vare ikke blot fulde af tydske Pebersvende, men ogsaa af tydske Haandværksfolk, og, hvad disse ikke forfærdigede, blev indført færdigt fra Tydskland. Desuden fandtes paa Landet, trods de talrige Forbud, ved alle Klostre, Herregaarde og Slotte forskjellige Slags Haandværkere, Skræddere, Skomagere, Tømrere, Murere, Snedkere, Smede o. s. v., som ikke blot arbeidede for Stedets Beboere, men ogsaa for de omkringboende Bønder.

En Omstændighed, der meget trykkede Handelen og Næringsveiene, var den slette Tilstand, hvori **Møntvæsenet** hele Middelalderen igjennem befandt sig. Som tidligere bemærket, gjaldt allerede paa Valdemar den Andens Tid en Mark Penge ikke mere end en Trediedeel af en Mark Sølv; men senere blev Forholdet endnu langt ugunstigere. Skjøndt dette foraarsagede mange Besværinger især af Geistligheden, hvis Indkomster herved lede et betydeligt Skaar, vedblev dog Forskjellen mellem den virkelige Værdi og Navneværdien at tiltage i den Grad, at der efter Erkebisp Jens Grands Klage i Aaret 1296 behøvedes 10 Pund af den nye Mønt for at udgjøre en Mark rede Sølv. Under den stadige Pengeforlegenhed, hvori Kongerne befandt sig, søgte de nemlig en Nødhjælp i at inddrage den gamle Mønt og sætte en ny i Omløb af samme Navneværdi, men med en større Tilsætning af uædle Metaller, hvilken Enhver under stor Straf var forpligtet til at modtage i Handel og Vandel. Dette skete meget hyppigt og tilsidst

endog eengang hvert Aar. Forvirringen blev endnu større derved, at Mønten ikke havde samme Værdi i alle Rigets Landskaber, men en skaansk Mark var bedre end en sjællandsk, og denne undertiden bedre, undertiden slettere end en jydsk. Denne Ustadighed i Pengevæsenet havde foruden de øvrige skadelige Følger ogsaa den, at fremmede Møntsorter kom i Omløb i Riget, da Hanserne og andre udenlandske Kjøbmænd vragede Landets Mønt og forlangte Betaling i gode Penge. Paa denne Maade fortrængtes efterhaanden den gamle danske Møntberegning efter Marker, Órer, Ortuger og Penninger af engelske Shilling og Sterling og franske eller nederlandske Grot, hvilke atter afløstes af den nordtydske Møntberegning efter Mark, Skilling og Penning, med 16 Skilling paa Marken og 12 Penninger paa hver Skilling. Erik af Pommerns fortjente Dronning **Philippa** lykkedes det for en Tid at raade Bod paa Pengeforvirringen ved at slaae god Mønt og slutte en Overeenskomst med Hansestæderne, hvori Forholdet mellem danske og fremmede Møntsorter nøie bestemtes; men snart efter begyndte igjen det forrige Uvæsen. Først henimod Slutningen af Middelalderen indførtes nogen større Orden af **Kong Hans**, som ogsaa var den første, der slog større Mønter, saasom Nobler, Gylden og Dalere, medens man tidligere blot prægede Smaamønt og alene brugte de større Møntsorter til Beregninger. Foruden disse Hindringer for Handel og Omsætning, var der endnu en anden væsentlig Omstændighed, som virkede lammende paa den danske Kjøbmandsstands Driftighed, nemlig den Vanskelighed, som der i hine Aarhundreder var forbunden med **at faae Kapitaler tillaans.** Efter en i Middelalderen gjængs og af Geistligheden hævdet Mening betragtedes Udlaan paa Rente som en fordømmelig Handling, der ikke var bedre end Aager. Geistligheden og Adelen, der vare i Besiddelse af næsten hele Landets Formue, udlaante derfor kun deres Penge mod Pant i faste Eiendomme og Jordegods, hvoraf Udlaaneren havde Nytten og Brugen, lige indtil Summen tilbagebetaltes. Da disse Laanevilkaar vare langt ubilligere end selv en høi Rente, og desuden de færreste Kjøbmænd vare Eiere af Jordegods, maatte den danske Handelsstand virke med ind-

skrænkede Pengemidler og saaledes ogsaa i denne Henseende staae tilbage for Hansestæderne, der havde store Kapitaler at raade over.

Fjerde Afsnit.
(1448—1536).

---

1. Christiern den Første. Efterhaanden ogsaa erkjendt for Konge i Norge og Sverrig. Hans Valg til Hertug i Slesvig og Greve i Holsteen. Skadelige Følger for Sønderjyllands Nationalitet af de holsteenske Grevers Herredømme og holsteensk Adels Indvandring. Opstand i Sverrig. Udenlandsreiser. Universitetet i Kjøbenhavn. Hansestæderne. Kong Hans. Hertugdømmernes Deling. Sverrig gjenerobret. Toget til Ditmarsken. Opstand i Norge og Sverrig. Krig med Hansestæderne. Poul Laxmand.

Da Thronen ved Christoffer af Bayerns pludselige Dødsfald var bleven ledig, henvendte Rigsraadet sine Tanker paa Hertug Adolf af Slesvig. Vel var der et Parti, som ønskede at sætte en dansk Adelsmand, **Knud Henrikssen**, af den rige og mægtige Familie **Gyldenstjerne**, paa Thronen; men, skjøndt Enkedronning **Dorothea**, der yndede denne Herre og skal have tænkt paa at indlade sig i Ægteskab med ham, anvendte sin Indflydelse for at sætte hans Valg igjennem, seirede dog det andet Parti, som meente, at man burde gribe denne Leilighed til paa en fredelig Maade at gjenforene Slesvig med Riget. Rigsraadet tilbød derfor Hertug Adolf Kronen; men han undskyldte sig med sin Alder, ihvorvel han kun var 47 Aar gammel. Den sande Grund var, at han foretrak sin Stilling som Hertug i Slesvig og Greve i Holsteen for den danske Kongeværdighed, der under de mange Uroligheder, som længe havde plaget og endnu truede Landet, kun kunde have lidet Tillokkende for en Mand, som efter en Ungdom tilbragt under Kamp og Gjenvordigheder havde lært at sætte Priis paa Fred og Rolighed. Da han selv var barnløs, henviste han Rigsraadet til **Grev Christiern af Oldenborg**, der var en Søn af Adolfs Søster **Hedevig** og Grev **Diderik den Lykkelige** af Oldenborg og igjennem Erik Glippings Datter **Richissa** beslægtet med

den gamle danske Kongestamme. Denne tog beredvillig imod Tilbudet og søgte ved at ægte Enkedronningen og ved at uddele store Pengesummer til de mægtigste Mænd af Modpartiet at bortrydde de Vanskeligheder, som endnu stode i Veien for hans Valg. Inden han valgtes, gav han en Forskrivning, der i sin Form adskiller sig fra Haandfæstningerne derved, at Kongen ikke forpligter sig til alle Rigets Stænder eller dog til Adelen og Geistligheden, men kun til Rigsraadet. Heri erklærer Kongen, at han er kommen overeens med **Danmarks Riges Raad paa alle Indbyggernes Vegne**, at Danmark skulde have og beholde sit frie Valg til at kaare en Konge efter hans Død, efterdi det var et frit Valgrige; fremmede Herrer maatte ikke optages i Raadet eller overlades Slot og Len i Riget uden de fleste Rigsraaders Samtykke; Kongen maatte ikke paalægge Skat, ikke begynde Krig, ikke bortforlene noget Slot uden med Rigsraadets Minde; hans Hof og Gaard skulde styres efter Rigsraadets Villie, og han maatte overhoved ingen vigtig Sag foretage sig, som angik Danmarks Rige og Krone, uden de fleste Rigsraaders Tilladelse. Borger- og Bondestanden nævnes ikke med et Ord. Christiern den Første reiste derpaa omkring paa Landsthingene, hvor der for en Forms Skyld blev foretaget Valg og derefter Hylding aflagt under aaben Himmel. Efter denne Hyldingsreise blev Christiern den Første, Stamfader for det oldenborgske Kongehuus, salvet og kronet i Kjøbenhavn den 28de Oktober 1449.

Medens dette foregik i Danmark, havde **Karl Knudsen** ikke været ledig i Sverrig. Med et Følge af 800 Riddere og Svende og andre Væbnede begav han sig fra Finland til Stokholm, og blev her, uagtet al Modstand af den mægtige oxenstjernske Familie og hele Geistligheden, der ledes af Erkebisp **Jens Bengtsen Oxenstjerne**, valgt til Konge og kort efter hyldet paa Morastenen ved Upsala. Ikke tilfreds hermed tragtede han ogsaa efter den norske Throne. Han havde en Tilhænger i den throndhjemske Erkebisp **Aslak Bolt**, og ved dennes Bestræbelser lykkedes det ham at blive hyldet i den nordlige Deel af Riget og kronet i Throndhjem (1449), skjøndt

Christiern den Første tidligere paa en Forsamling i Oslo var antagen til Konge. For at afgjøre Stridighederne mellem Rigerne kom 12 danske og ligesaa mange svenske Rigsraader sammen til et Møde i Halmstad (1450), hvis Udfald var ligesaa uventet som ubehageligt for Karl Knudsen. Thi de svenske Udsendinge bleve enige med de danske om, at Foreningen mellem Rigerne skulde fornyes, saasnart enten Karl Knudsen eller Christiern den Første var død, eller i alt Fald efter Begges Død; og Karl Knudsen skulde strax afstaae sin Ret til Norge og overlade dette Rige til Christiern den Første. Spørgsmaalet om Gulland, som Erik af Pommern, da han ikke længer kunde forsvare Den mod de Svenske, havde overgivet til Danmark, blev udsat indtil videre. Christiern den Første begav sig derpaa til Norge, hvor der nu, især efter at Aslak Bolt var død, ingen Vanskeligheder vare i Veien for hans Kroning, som foregik i Throndhjem (1450). Tillige blev der i Bergen indgaaet en Overeenskomst mellem Danmark og Norge, ifølge hvilken disse Riger altid skulde have samme Konge, enten saa Sverrig vilde tiltræde Foreningen eller ikke.

Karl Knudsen blev høist forbittret over det, der var vedtaget paa Mødet i Halmstad, og det varede ikke længe, inden det kom til en fleeraaarig Krig, som især førtes med stor Grusomhed i de skaanske Landskaber, men ikke ledede til noget Afgjørende. Den store Vilkaarlighed, hvormed Karl Knudsen herskede, og fornemmelig hans voldsomme Indgreb i Geistlighedens Rettigheder, gjorde ham imidlertid Dag for Dag mere forhadt i Sverrig og hidførte endelig hans Fald. Ærkebisp Jens Bengtsen traadte ind i Domkirken i Upsala, iførte sig Hjælm og Brynie, efterat have nedlagt sin Bispestav og geistlige Dragt paa Alteret, og greb Sværdet med den Erklæring, at han ikke vilde nedlægge det, forend han havde fordrevet Kirkens Tyran. Forladt af Alle, maatte Karl Knudsen nu flygte ud af Riget og begive sig til Danzig (1457), hvor han opholdt sig i 7 Aar. Christiern den Første blev derpaa indkaldt og kronet som Sverrigs Konge i Upsala; ja det svenske Rigsraads Forekommenhed gik nu saavidt, at det efter det norske Rigsraads Exempel og Opfordring udnævnte Kongens ikke meer end tre Aar gamle Søn

Hans til Thronfølger, saa at de tre nordiske Rigers Forening paany syntes sikkret for en lang Tid.

Aaret efter denne Begivenhed døde Hertug Adolf (1459), med hvem tillige den mandlige Linie af det gamle holsteenske Grevehuus udslukkes, og det store Spørgsmaal, om Sønderjylland, dette gamle og vigtige danske Landskab, atter skulde forenes med Riget eller paany adskilles, skulde nu afgjøres. Egentlig kunde der slet ingen Tvivl være; thi vel var Slesvig i Begyndelsen af Christoffer af Bayerns Regjering blevet erklæret for et frit og arveligt Len; men denne Arvelighed indskrænkede sig baade efter tydsk og dansk Lensret til den mandlige Linie, og Landet kunde saaledes nu med al Ret inddrages under den danske Krone. Derimod var der den Vanskelighed, at Hertug Adolf havde bevæget sin Søstersøn Christiern, da han fik Udsigt til at bestige den danske Throne, til at frasige sig sin Ret til Slesvig og love, at dette Land og Danmark aldrig skulde have fælleds Regent. Denne Frasigelse og dette Løfte vare imidlertid aldeles betydningsløse, da Christiern, som kun beslægtet med Adolf paa Qvindesiden, ingen lovlig Adkomst havde til Slesvig og ikke paa egen Haand kunde bortgive Rigets Rettigheder, og, om de endog kunde forpligte Christiern personligen, saa kunde de dog ikke være bindende for den danske Krone. Istedenfor ifølge sin Ret som Konge af Danmark at inddrage Hertugdømmet som en nu hjemfalden Deel af Riget, indlod Christiern den Første sig i Underhandlinger med Ridderskabet og Prælaterne og lovede dem Alt, hvad de forlangte, naar de vilde vælge ham til deres Hertug. Aarsagen til denne Fremgangsmaade var, at Kongen ved denne Føielighed haabede at vinde Prælaterne og Ridderskabet i Holsteen, til hvilket Land hans Ret var tvivlsom. Dette lykkedes ogsaa, men ikke uden betydelige Opoffrelser. Kongen maatte afkjøbe Grev Otte af Schaumborg, der meente at have nærmeste Ret til Holsteen, med 43,000 Gylden, udbetale hver af sine Brødre Gerhard og Morits 40,000 Gylden, for at de skulde frafalde deres Fordring paa Holsteen og Slesvig, samt overlade dem sin Trediedeel af Oldenborg og Delmenhorst. Udredelsen af disse store Pengesummer, hvortil

16*

endnu kom den afdøde Hertugs betydelige Gjæld, satte Kongen siden i bestandig Pengeforlegenhed og nødte ham til at paalægge Undersaatterne trykkende Skatter, hvilket tilsidst fremkaldte Opror i Sverrig. Den ene af Brødrene, Gerhard, hvis Fordringer Kongen ikke kunde tilfredsstille, gjorde flere ødelæggende Indfald i Slesvig og Holsteen og forstyrrede i mange Aar Roligheden i disse Egne. Disse Onder vare imidlertid forbigaaende; men af langt fordærveligere Følger var den saakaldte Kapitulation, som Christiern den Første i Aaret 1460 maatte indgaae med Ridderskabet og Prælaterne i Hertugdømmerne, hvorved Slesvig skiltes fra Moderlandet i samme Oieblik, det tilsyneladende forenedes dermed, uden at nogen sand Forbindelse opnaaedes med Holsteen, for hvis Skyld dog disse store Opoffrelser vare skete. I disse Privilegier, som Christiern den Første udstædte ved sit Valg paa Landdagen i Ribe 1460, og som kort efter i Kiel fik adskillige Tillæg og Udvidelser, erklæredes, at Stænderne i Holsteen og Slesvig, hvilke Lande til evige Tider skulde blive udeelte sammen, havde af fri Villie og uden Hensyn til hans Værdighed som Konge i Danmark valgt ham til deres Hertug og Greve; efter hans Død havde Stænderne frit Valg blandt hans Børn, eller i Mangel af Børn, blandt hans rette Arvinger, og, hvis han kun efterlod een Søn, der var Konge i Danmark, skulde det staae Stænderne frit for at vælge en anden af hans rette Arvinger; Kongen maatte ikke begynde Krig og ikke paalægge Skat uden Samtykke af Stænderne, det vil sige, Adelen og Prælaterne og Deputerede fra de Stæder, som den Gang havde Kjøbstædret; en Landdag skulde aarligen holdes paa Urnehoved i Slesvig og paa Bornhoved i Holsteen, og der skulde ansættes en Marsk og en Drost, der ligesom alle høie Embedsmænd skulde være af Landets indfødte Adel og ikke kunde afsættes uden Raadets Minde; endelig skulde enhver Prælat og Ridder have fuldkommen Toldfrihed for alle de Varer, han selv brugte. — Det følgende Aar blev Kongen ogsaa hyldet i Hamborg som denne Stads Landsherre.

Var Christiern den Førstes Undladelse af at inddrage Slesvig under Riget en Feil, der i politisk Henseende havde

meget ulykkelige og vidtvirkende Følger, saa var den Forbindelse, der med det Samme fornyedes mellem det danske Sønderjylland og det tydske Holsteen ikke mindre fordærvelig i national Henseende. Allerede en Tid forud havde det Plattydske fra Holsteen begyndt at bane sig Vei til Sønderjylland. Den Politik, som Hertug Abel og hans Efterkommere fulgte, at støtte sig til de holsteenske Grever under det fjendtlige Forhold til det danske Kongehuus, skabte mange Forbindelser og forøgede Samqvemmet mellem begge Landskaber, og lettede derved Indvandring og Bosættelse af Holstenere i Sønderjylland. Et stærkere Skridt skete, da de holsteenske Grever selv, fra 1386 til 1459, bleve regjerende Herrer i Landet. Sproget ved deres Hof var tydsk, deres Lensmænd og andre Embedsmænd vare Tydskere, og hele Forretningssproget ved Landets Bestyrelse blev plattydsk. Selv ved Retspleien trængte det Plattydske ind, først i de sydligere Egne, i Løbet af det femtende Aarhundre ogsaa til Mellemslesvig, her dog kun brugt ved Siden af Dansk. Ved de holsteenske Grevers Herredømme forøgedes den tidligere begyndte Indvandring af holsteenske Adelsmænd i en overordentlig Grad. De befandt sig saa vel i Sønderjyllands smukke og rige Egne under Styrelse af deres egne Landsmænd, der bare Hertugkronen, at de som en ustandselig Strøm udbredte sig over hele Landet og aldeles bortskyllede og fortrængte den oprindelig danske Adel. Danske Adelsnavne forsvinde mere og mere, indtil de i Løbet af det femtende Aarhundrede ganske ere afløste af holsteenske. Hvad de holsteenske Adelsmænd vare for Landet, vare de tydske Kjøbmænd og Kjøbsvende fra Hansestæderne for Slesvigs Kjøbstæder, hvor de i Mængde nedsatte sig. Disse Forhold, der vare svagt begyndte under Hertugerne af Abels Stamme, stærkt uddannede og førte videre af de holsteenske Grever, fortsatte sig nu under den ved Christiern den Første atter knyttede Forbindelse mellem Holsteen og Slesvig. Christiern den Første, selv tydsk født og tydsk opdraget, tænkte ikke paa at standse Tydskens Udbredelse, men fandt, at den Ting var i sin gode Orden; hans Søn Hertug Frederik tænkte endnu mindre derpaa, men snarere paa at løse de Baand, der bandt Slesvig til

Kongeriget. Og om end de med Hertug Frederik samtidige danske Konger, Hans og Christiern den Anden, vare tilboielige til at holde den danske Nationalitet i Hævd, saa var der for dem ikke meget at gjøre, da næsten Alting var sammenfiltret med Holsteen. Hvad her er bemærket om Tydskens Udbredelse i Slesvig i 14de og 15de Aarhundrede og dets skadelige Følger for den danske Nationalitet, vedrører dog alene Bestyrelses- og Forretningssproget: **Folkets Sprog** holdt sig uforvansket og uforrykket indenfor de Grændser, det fra Oldtiden af havde, ja bevarede disse med en vidunderlig Fasthed i meer end tre følgende Aarhundreder, og det under Prøvelser, som vare langt strængere end de, der for Øieblikket bødes det.

Saaledes herskede nu Christiern den Første fra Elben til Nordkap og fra Nordsøens Kyster til Ruslands Grændser; men dette store Rige manglede en besjælende Aand og opløstes derfor inden føie Tid. I Sverrig begyndte en alvorlig Misfornøielse at yttre sig i Aaret 1463, medens Kongen var paa et Tog mod Rusland. Almuen besværede sig over de idelige Pengeudskrivninger, kaldte Kongen „en bundløs Pung" og vægrede sig ved at betale flere Skatter. Da Kongen troede, at Erkebisp **Jens Bengtsen** var Ophavsmand til disse Uroligheder, lod han ham ved sin Ankomst til Stokholm fængsle og derpaa føre til Danmark; men dette var Tegnet til et almindeligt Oprør. Biskop **Ketil Karlsen Vasa** greb til Vaaben og begyndte at spille samme Rolle mod Christiern den Første som Erkebispen før mod Karl Knudsen. I denne Forlegenhed besluttede Kongen at løslade Jens Bengtsen, der forglemte den Krænkelse, der nylig var vederfaren ham, for at kunne tilfredsstille sit brændende Had mod Karl Knudsen, som imidlertid havde grebet Leiligheden til at vende tilbage fra sin Landflygtighed. Biskop Ketil Vasa forenede sig strax med Erkebispen, og Karl Knudsen maatte anden Gang nedstige fra Sverrigs Throne (1465) og begive sig til Finland, hvor han tilbragte 3 Aar i saa kummerlige Omstændigheder, at han klagede over ikke at kunne betale en Gjæld paa 50 Mark. Karl Knudsens Fordrivelse skaffede imidlertid ikke Christiern Thronen; under Partiernes fortsatte Kamp blev **Erik Axelsen**

af den mægtige thottske Familie valgt til Rigsforstander, og ved hans Hjælp kaldtes Karl Knudsen tredie Gang til den svenske Throne, som han under idelige indre Uroligheder beklædte til sin Død (1470) Den kloge og tappre **Steen Sture den Ældre**, Søstersøn til Karl Knudsen, hvis vaklende Throne han i de sidste Aar havde opretholdt, blev nu valgt til Rigsforstander.

Christiern den Første havde ventet, at Karl Knudsens Død igjen vilde aabne ham Adgang til Sverrigs Throne; men, da dette Haab glippede, og fredelige Underhandlinger Intet udrettede besluttede han at lade Sværdet dømme i Striden. Han lagde sig udenfor Stokholm med en stor Flaade og landsatte en Hær paa 5000 Mand, der leirede sig paa **Bunkebjerg**, en Bakke udenfor Stokholm. Steen Sture tilbød Kongen Stilstand og Fornyelse af Underhandlingerne, naar han vilde trække sine Tropper tilbage; men Christiern svarede: „Vi have ofte hørt, at Knægtene ville fordrive Herrerne; men vi ville først røre vore Arme, inden dette skal skee med os." Det kom derpaa den (10de Oktober 1471) til et blodigt og haardnakket Slag, under hvilket den dobbelt saa stærke svenske Hær tre Gange blev slagen tilbage; men fjerde Gang lykkedes dens Anfald bedre, da et Par Tusinde Mand af Besætningen i Stokholm brød ud af Byen og angrebe de Danske i Ryggen. Christiern den Første fægtede med den yderste Tapperhed og nedlagde selv en af de fjendtlige Anførere; men kort efter blev han ramt af en Piil, som gik tvært igjennem begge Kinder, hvorpaa han maatte bæres ud af Slaget, og Flugten blev nu almindelig. En Tougbro, som vedligeholdt Forbindelsen med de danske Skibe, brast midt under Flugten, hvorved mangfoldige Mennesker omkom. De Tilbageblevne samlede sig om den danske Fane, som var plantet midt paa Bunkebjerg, og fandt her, omtrent 500 i Tallet, en hæderlig Død.

Efter dette ulykkelige Slag opgav Christiern den Første sine Planer paa Sverrig og henvendte sin Øu paa fredelige Sysler. Han foretog sig i Aarene 1474 og 1475 tvende kostbare Udenlandsreiser, den ene til **Rom**, hvorhen han begav sig som Pilegrim for af Paven at erholde Fritagelse for en Val-

fart til det hellige Land, som han engang havde lovet at gjøre; den anden til Køln for at mægle Forlig mellem Keiser Frederik den Tredie og den berømte Hertug Karl den Dristige af Burgund. Disse tvende Reiser skulle have medført en Udgift af 70,000 Gylden. Den vigtigste Følge af Kongens Romerreise var, at Pave Sixtus den Fjerde tillod ham at oprette et Universitet paa et passende Sted i sine Riger uden de Indskrænkninger, hvorved den Bevilling, som tidligere var skjænket Erik af Pommern, næsten var bleven intetsigende. Efter sin Hjemkomst lagde han Haand paa Værket; men hele Planen var nærved at strande af Mangel paa Penge. Kongen udstædte derfor Breve til alle Rigets Bisper, hvori han bad dem „for Rigets og den hellige Kirkes Æres Skyld at yde Bidrag til Universitetets Stiftelse, at ikke et saa herligt Værk, for hvilket han selv havde gjort sig saa megen Umage, skulde slet forfalde." Efter mange Vanskeligheder blev Universitetet, til hvis bestandige Kantsler Bispen i Roeskilde udnævntes, endelig indviet den 1ste Juni 1479, og fik sine første Love af Erkebispen i Lund **Johan Broftorp**. Det maatte for det Første behjælpe sig med tre Lærere, nemlig en i Theologien, en i Lovkyndigheden, hvilke begge hentedes fra Køln, og en i Lægevidenskaben. Da Universitetet var saa slet udstyret baade med Lærere og Penge, opfyldte det kun maadeligt sin Bestemmelse, at gjøre Reiser til fremmede Lærdomssæder overflødige. Den følgende Konge, **Hans**, udgav derfor en Forordning (1498), hvori han klager over, at „gode Mænds Børn, Kjøbstædmænds og Almues," forsmaaede den Velgjerning, der var viist dem af hans Fader, idet de vedbleve at gjøre kostbare Reiser til udenlandske Universiteter; han befaler derfor, „at Ingen for Fremtiden maatte studere udenlands, inden han havde opholdt sig tre Aar ved Universitetet i Kjøbenhavn eller Upsala." Men dette hjalp ikke; de Studerende vedbleve at reise til Paris og Køln, og Universitetet i Kjøbenhavn vandt ingen Kraft eller Anseelse før efter Reformationen. Paa sin Udenlandsreise bevægede Christiern den Første ogsaa Keiseren til at ophøie Holsteen, Stormarn og Ditmarsken til et Hertugdømme; tillige erholdt han keiserlig Bekræftelse paa sine Fordringer paa sidstnævnte Land,

hvis Indvaanere dog længe forsvarede deres fra Fædrene arvede Frihed og først henved hundrede Aar senere efter en blodig Kamp bukkede under for Overmagten.

Christoffer af Bayerns Planer til at undertrykke Hansestædernes Handel bleve ikke fortsatte af hans nærmeste Efterfølger paa Thronen, Christiern den Første, og de tydske Kjøbmænds Aag vedblev endnu længe at hvile tungt paa Norden. Deres Dristighed gik endog videre end nogensinde før, især i Bergen, det fornemste Oplagssted for deres nordiske Handel, hvor de vovede at nægte Kongens Øvrighed Lydighed og begaae de største Voldsomheder. De overfaldt saaledes (1455) den kongelige Lensmand Oluf Nielsen og myrdede ham tilligemed Byens Bisp og henved 60 andre Personer, efterat de først havde stukket Ild paa Munkelivs Kloster, hvori de Forfulgte havde søgt Tilflugt, en Udaad, hvorfor Ophavsmændene aldrig lede nogen Straf. Uagtet Christiern den Første ikke vovede aabenbart at bryde med Hansestæderne, ihvor megen Opfordring han end havde dertil, søgte han dog at indskrænke deres Indflydelse ved at slutte Handelsforeninger med flere fremmede Stater, som England, Skotland, Frankrig, Burgundien, Nederlandene. Kort efter Kongens Romerreise (1475) udkom en mærkelig Handelsforordning, der vel indeholder adskillige Bestemmelser, som sigtede til at oplive den danske Handel, men endnu flere, der robe saavel Hansestædernes Overmagt som en næsten utrolig Mangel hos Kongen og Rigsraadet paa Indsigt i Handelens almindelige Grundsætninger. Ifølge denne Forordning maatte for Fremtiden ingen tydske Kjøbmænd opholde sig Vinteren over i Danmark eller have fast Bopæl her, men skulde boe til Leie hos Borgerne; de maatte heller ikke reise omkring paa Landet og opkjøbe Varer hos Bønderne, men skulde tage dem i Kjøbstæderne; det tydske Kompagni i Kjøbenhavn skulde ophæves og forandres til et dansk, hvilket dog kun blev en Forandring af Navnet og ikke af Sagen, da de danske Kjøbmænd handlede med fremmede Penge, en Misbrug, som Forordningen vel forbød, men dog ikke kunde forebygge. Dernæst tillodes det de tydske Kjøbmænd frit at seile til Danmark og at udføre alle Slags Varer der-

fra; men danske maatte ikke seile til Tydskland og kun bortfragte deres Skibe til tydske Kjøbmænd uden selv at sende Varer med. Dyne maatte af indenrigske Mænd ikke drives længere sønderud end til Ribe, Kolding, Assens og Falsterbro; Korn, Honning og unge Heste maatte aldeles ikke udføres hverken af Fremmede eller Indfødte; af tydsk Øl, som var en meget vigtig Handelsvare, skulde der svares Kongen Told; men enhver „god Mand“, d. e. Adelig, maatte uden Erlæggelse af Told indføre saa Meget, han behøvede til sin Huusholdning.

Kong Christiern var i bestandig Pengeforlegenhed, og det uagtet han i Begyndelsen af sin Regjering erholdt en meget betydelig Forøgelse i sine Indkomster ved Inddragelsen af en Mængde Krongodser, der vare pantsatte i ældre Tider. Kongen forestillede nemlig Rigsraadet, at Besidderne af disse Panter, hvoraf nogle hidrørte fra Valdemar Atterdags Tider, for længe siden havde faaet baade den laante Sum og Renterne betalte ved de Indkomster, som de imidlertid havde oppebaaret af Godserne, og forlangte paa Grund heraf disses Tilbagelevering. Sagen blev behandlet efter den geistlige Ret som Aager, og Godserne tildømtes Kongen, „paa det at ikke de første Panthavere, som havde taget ubillig Rente, skulde pines i Skjærsilden.“ De skadelige Følger af denne Kongens Pengemangel viste sig især, da hans Datter Margrete blev gift med Kong Jakob den Tredie af Skotland. Da nemlig Kongen ikke kunde udrede mere end 2000 Gylden af Medgiften, som var bestemt til 60,000 Gylden, opgaves Fordringen paa den Afgift, som Skotland hidtil svarede af Sydernerne og Man, og for Resten af Summen bleve med det norske Rigsraads Samtykke Orkenøerne og Hetland satte i Pant. Disse Øer bleve derved for stedse skilte fra Norge, da man i lang Tid ikke var istand til at indløse dem, og Skotland siden, da Gjælden var bleven forældet, heller ikke vilde lade dem indløse. Inddragelsen af Krongodserne skaffede Kongen ogsaa mange Fjender iblandt Adelen, især i den talrige thottske Familie, der havde Besiddelser baade i Danmark og Sverrig og i begge Riger foraarsagede ham store Uleiligheder. En af denne

Familie, **Iver Axelsen Thott**, der var Lensmand paa **Gulland**, nægtede Kongen endogsaa aldeles Lydighed og holdt sig i en Række af Aar uafhængig paa denne Ø.

Christiern den Første døde den 21de Mai 1481. Af Udvortes var han en smuk Mand, meget høi, og besad en sjælden Legemsstyrke; selv svenske Forfattere fra Unionstiden rose ham for hans Godhed og Fromhed; han var desuden en driftig og virksom Konge og personlig tapper. Lastes maa han derimod for sin Mangel paa Huusholderiskhed og sin ukloge Adfærd ved Erhvervelsen af Holsteen og Slesvig.

Uagtet **Hans** i sin Faders Live var valgt til Efterfølger i Danmark, Norge og Sverrig, stode der dog betydelige Vanskeligheder i Veien saavel for hans Hylding i de to sidste Riger, som for hans Antagelse til Hertug i Holsteen og Slesvig. I Danmark blev det tidligere Valg bekræftet paa en Rigsdag i Kallundborg, hvortil ikke blot Adel og Prælater, men ogsaa Udsendinge fra Borger- og Bondestanden vare indkaldte. I Norge derimod havde **Steen Sture** vundet et Parti ved Hjælp af Erkebisp **Gaute** i Throndhjem; men, da Fleerheden af de Norske var for Foreningen med Danmark, kom et Møde istand til Halmstad (1483), hvor Kong Hans ogsaa antoges til Konge i Norge. Han maatte her underskrive en Haandfæstning, der viser, til hvilken Høide Adelens og Geistlighedens Vælde nu var stegen. Heri bekræftes alle Geistlighedens gamle Rettigheder, og især fremhæves dens Uafhængighed af verdslige Domstole og dens Ret til at dømme dens egne Undergivne; dernæst fastsattes, at Kongerne ikke paa nogen Maade maatte blande sig i Valg af Bisper og andre Prælater. Dette Punkt, hvorom der i den tidligere Middelalder havde været saa megen Strid mellem Kongerne og Prælaterne, blev her for første Gang optaget i en Haandfæstning; men desuagtet blev fra denne Tid, da Pavemagten var i saa stærk Aftagende, Kongernes Indblanding i Kirkens Anliggender større end nogensinde før. Med Hensyn til Adelen bestemtes, at Ingen maatte optages i Rigsraadet, uden de vare Rigets indfødte „Ædlinge, indfødte Mænd af Riddere og Svende"; dersom Nogen i Rigsraadet adskilte sig fra sine Medbrødre og søgte „at gjøre sig god hos Kongen",

da skulde han med Skamme jages ud af Raadet. Kongen skulde styre og regjere sine Riger og sit Hof med gode indenlandske Mænd og „ikke drage dem nogen Vanbyrding over Hoved paa nogen Maade"; heller ikke maatte han afsætte Nogen fra sit Len uden med Samtykke af Rigsraaderne fra det Landskab, hvori Lenet laae. Hverken Kongen eller hans Hustru maatte kjøbe eller tilpante sig noget Gods fra Adelen, og heller ikke nogen ufri Mand ved Kjøb eller Pant erhverve sig frit Gods, en Bestemmelse, hvorved Adelen sikkrede sig en stedsevarende Besiddelse af de store Eiendomme, som den for Tiden havde. Derimod skulde Mageskifterne mellem Adelsgods og Krongods (der i Almindelighed vare til Adelens store Fordeel) urokkeligen staae ved Magt. Under Margrete var det blevet de Adelige forbudt at befæste deres Gaarde; men dette blev ved denne Haandfæstning atter tilladt, „dem selv og Riget til Nytte og Gavn", som det hedder. Adelen fritoges endvidere i visse Tilfælde for at staae under Landets almindelige Domstole; allerede Christiern den Første havde (1466) gjort Rigsraadet til Adelens Værnething i Æressager, hvilket nu udvidedes til de Sager, som Kongen eller hans Fogeder anlagde mod Adelige; men ellers kunde Adelen sagsøges ogsaa ved de lavere Domstole. Ingen almindelig Landskat maatte paalægges Almuen og Kjøbstæderne uden med Rigsraadets, Adelens og Prælaternes Tilladelse og „nogen Almues" Samtykke; ikke blot Adelen og Geistligheden selv samt deres Tyende vare skattefrie, men ogsaa deres Bønder, som boede i det Sogn, hvor Eieren havde sin Sædegaard, vare fritagne for enhver Afgift. Det eneste, der kunde paalægges disse Bønder, var at befordre Kongen og hans Sendebud fra Herred til andet, naar de droge igjennem Riget. Landets „Dressel" eller Skatkammer og Rigsarkiv skulde i hvert Rige overgives til to verdslige og to geistlige Herrers Opsigt og i Danmark bevares paa Kallundborg. Endelig bestemtes, at Rigsraadet skulde være den Domstol, for hvilken Kongen skulde stande enhver Mand til Rette, og, naar han ikke holdt sig Haandfæstningens Bud efterrettelig, skulde Rigets Indbyggere ikke alene være berettigede, men end-

ogsaa ved deres Ære forpligtede til at tvinge ham dertil, uden derved at forbryde sig imod deres Troskabsed.

Denne Haandfæstning, der tillige indeholdt de almindelige Betingelser og Vedtægter for Rigernes Forbindelse, blev beseglet af de danske og norske Rigsraader; for de svenske, som ikke havde indfundet sig paa Mødet, blev en Plads ladt aaben, for at de senere kunde besegle. Paa en Forsamling, som kort efter fandt Sted i Kalmar, bleve de svenske Rigsraader ogsaa enige om at antage disse Betingelser; men derved kom Hans den svenske Throne ikke nærmere; thi den snedige Rigsforstander **Steen Sture** vidste altid at finde paa nye Udflugter. Ved idelige Møder, hvor Intet besluttedes, eller hvis Beslutninger ikke kom til Udførelse, trak han Tiden ud i 14 Aar. Naar det undertiden syntes, som om Sagen skulde komme til Endelighed, forlangte de svenske Rigsraader pludseligen, efter Rigsforstanderens Befaling, Udsættelse af Mødet, erklærede, at de ikke havde tilstrækkelige Fuldmagter, eller fordrede først Gulland afstaaet til Sverrig. Herpaa vilde Hans ikke indlade sig, inden han blev kronet; thi Følgen vilde kun have været, at Steen Sture ved Erhvervelsen af Gulland havde tillagt sig en ny Fortjeneste af Sverrig og endnu mere befæstet sin Magt hos Folket. Saaledes bar han sig i det Mindste ad med Afstaaelsen af Øland, som han fralokkede den umistænksomme Hans under Foregivende af, at derved alle Vanskeligheder for hans Thronbestigelse vilde ryddes af Veien. Medens han paa Møderne lod forsikkre, at hans ivrigste Bestræbelser gik ud paa at forskaffe Kong Hans Thronen, og at det kun var Almuen, som satte sig derimod, søgte han paa enhver Maade at sætte Kongen i slet Rygte hos det svenske Folk. Han foregav, at Hans havde indgaaet et Forbund med Russerne til hele Folkets Fordærvelse og kaldte ham i sine Breve ikke andet end „vor og Rigets hadskelige Fjende“.

Medens Hans var beskjæftiget med disse Underhandlinger i Sverrig, havde han havt mange Fortrædeligheder af sin Broder Frederik i Danmark. Kong Hans havde nemlig strax efter sin Faders Død søgt at blive valgt til Hertug i Holsteen og Slesvig; men Enkedronningen, den kloge og myndige

Dorothea, meente, at, naar hendes ældre Søn havde faaet tvende Kongeriger, kunde den yngre, Frederik, ikke have mindre end begge Hertugdømmerne, og søgte derfor at overtale Stænderne til at vælge Frederik til Hertug. Kong Hanses Bestræbelser for at bevare Hertugdømmernes hidtilværende Forbindelse med Riget lykkedes ikke, da Prælaterne og Ridderskabet efter flere Underhandlinger benyttede deres Valgret til at vælge baade Hans og Frederik til Hertuger, hvorpaa Hertugdømmerne (1490) deeltes i den **gottorpske** og **segebergske** Deel. Hermed begyndte Delingerne af Hertugdømmerne, der siden fortsattes og bragte saa mange Ulykker over Riget. Skjøndt Kong Hans behandlede sin Broder med stor Ædelmodighed, idet han overlod ham Valget mellem Lodderne og endog, efterat Frederik havde valgt den gottorpske Andeel, tillod ham inden 4 Aar at faae den ombyttet med den segebergske, var Frederik dog stedse lige misfornøiet og utilfredsstillelig. Han forlangte Udbetalingen af en stor Sum Penge, antog Tittel af „Arving til Norge“ og fordrede Halvdelen af dette Rige og desuden i Danmark Laaland, Falster og Møn som Arv efter sin Fader. I denne Anledning sammenkaldte Kong Hans en Rigsdag i Kallundborg (1494), hvor der foruden Rigsraadet mødte 4 Adelige af hvert Stift, en Borgermester og en Raadmand fra hver Kjøbstad og nogle Bønder. Her bleve Hertug Frederiks Fordringer erklærede for aldeles uhjemlede, og han maatte nu lade sig nøie med det, han havde faaet, men vedblev stedse siden at vise et ukjærligt og ubroderligt Sindelag mod Hans, som han hverken vilde understøtte mod Sverrig eller i den senere Krig mod Lybekkerne.

Efterat have ventet i 14 Aar forgjæves paa den svenske Krone, var Taalmodigheden omsider forgaaet Kong Hans, og han besluttede nu, da hans Moder Dorothea, der altid havde raadet til Fred, var død, at gjøre sin Ret gjældende med Vaaben. Omstændighederne i Sverrig syntes just paa den Tid at love hans Foretagende et heldigt Udfald; thi Steen Sture, som nu i 26 Aar med stor Klogskab havde styret Sverrig, var kommen i en hæftig Tvist med Rigsraadet og den mægtige **Svante Sture**; desuden havde han en uforsonlig

Fjende i Upsalas Ærkebisp, Jakob Ulfsen, hvis Borg Stæke han beleirede. Da Hans var ankommen til Sverrig med en mægtig Hær, maatte Steen Sture indeslutte sig i Stokholm, hvor han oppebiede Undsætning fra sine Venner Dalekarlene, der i alle disse Uroligheder spillede en vigtig Rolle. Dalekarlene nærmede sig ogsaa Stokholm; men den 30,000 Mand stærke Bondehær blev overrumplet af de Danske ved Rotebro og aldeles slagen (28de Oktober 1497). Da de Danske vendte tilbage med de erobrede Faner i Spidsen, troede Steen Sture, at det var Dalekarlene, som kom ham til Undsætning, og gjorde et Udfald fra Byen for at forene sig med dem; men det uventede Sammentræf med Fjender istedenfor Venner foraarsagede Flugt og Forvirring i den svenske Hær, og Rigsforstanderen frelste med Nød og Næppe Livet. Efter disse tvende Nederlag var der ikke at tænke paa Modstand; Stokholm overgav sig strax, og Kong Hans blev kronet som Sverrigs Konge den 26de November 1497, 100 Aar efter Unionens Stiftelse. Steen Sture blev, efter at have frasagt sig Rigsforstanderskabet, aflagt med store Forleninger og desuden fritagen for at aflægge Regnskab for sin hidtil førte Regjering. Mange af Steen Stures svenske Fjender vare misfornøiede med den Lemfældighed, der vistes mod den styrtede Rigsforstander, og søgte at bevæge Kongen til at lade ham henrette; men disse Tilskyndelser viste Kong Hans tilbage med Afsky. Ja han mæglede endog Forlig mellem Steen Sture og dennes bittreste Fjende Ærkebisp Jakob Ulfsen, som truede med Kirkens Straf for de Voldsomheder, Rigsforstanderen havde udøvet imod ham, en Tjeneste, hvorfor Steen Sture siden kun viste sig lidet taknemmelig.

Efterat Hans havde opholdt sig et Par Aar i Sverrig for at ordne de forviklede Anliggender i dette Rige, og faaet sin Søn Christiern udnævnt til sin Efterfølger, begav han sig til Danmark for at iværksætte en længe paatænkt Plan, nemlig Ditmarskens Erobring. Dette lille Lands Indvaanere vare besjælede af Kjærlighed til Frihed og Uafhængighed og havde gjennem flere Aarhundreder med Heltemod forsvaret disse Goder mod de holsteenske Grever, som ofte havde forsøgt at

underkaste sig Landet, men altid vare viste tilbage med Tab og Nederlag. Landets naturlige Beskaffenhed understøttede Indbyggernes Mod; thi Jordbunden var overalt meget moradsig og gjennemskaaren af en Mængde Grøfter og Kanaler, som gjorde det yderst vanskeligt for en Hær at trænge frem. Desuden kunde hele Landet i Nødsfald sættes under Vand, naar man aabnede Sluserne paa de Diger, som beskyttede det mod Vesterhavets Indbryden. Ditmarsken bestyredes af 48 Mænd, som vare udvalgte af Folkets Midte, og havde aldrig adlydt nogen fremmed Hersker, skjøndt Greverne af Stade, Erkebisperne af Bremen og de holsteenske Grever til forskjellige Tider havde været erkjendte for dets Skytsherrer. Indbyggerne vilde ikke erkjende den slet begrundede Ret, som Keiser Frederik den Tredies Brev gav Christiern den Første til Landet, og henvendte sig med Klager til Paven. Denne forbød ogsaa Enhver at angribe Ditmarsken som erklæredes for en kirkelig Eiendom under Erkebispen af Bremens Overherredømme. Krigen med Sverrig havde længe hindret Hans i at gjøre sine Fordringer gjældende; men, da dette Rige nu havde underkastet sig, fik han friere Hænder og udrustede sig til et stort Tog. Ditmarskerne fremskyndede selv Udbruddet af Krigen ved nogle Fjendtligheder, som de i deres Overmod tillode sig imod Kongens Broder, Hertug Frederik. En betydelig Hær, hvis Kjærne dannedes af den saakaldte sachsiske Garde, en Samling Leietropper, der vare bekjendte baade for deres Tapperhed og Toileløshed, rykkede i Begyndelsen af Aaret 1500 ind i Ditmarsken. Hæren var fuld af den overmodigste Selvtillid og talte med Haan om den usle Flok af Bønder, som det neppe var Umagen værd at drage Sværdet imod. Junker Thomas Slentz, der anførte den sachsiske Garde, spurgte Kongen, „om Ditmarsken da var lænket til Himlen, siden man gjorde saa store Forberedelser for at indtage det." Adelen aflagde sine tunge Rustninger og pyntede sig, som om man gik til et Gjæstebud og ikke til Kamp; Mange førte store Pengesummer med sig for at affjøbe Soldaterne det rige Bytte, som man ventede at gjøre, og bag efter Hæren fulgte en Mængde tomme Vogne, hvorpaa det erobrede Gods skulde læsses. Men Ud=

faldet skuffede høiligen disse overmodige Forventninger. Efterat nogle Stæder uden synderlig Modstand vare besatte, kom det til en Kamp ved Hemmingstedt, hvor omtrent 1000 Ditmarskere stillede sig til Modværge mod hele den dansk-holsteenske Hær, hvis Størrelse med Sandsynlighed kan anslaaes til 15,000 Mand. De anførtes af Bonden Wolf Isebrandt, og deres Banner bares af en Jomfru, som fra denne Dag indviede sit Liv til Gud. Den danske Hær rykkede tætsluttet frem ad en smal Landevei, som paa begge Sider var omgiven af dybe Grøfter, og led derfor skrækkelig af det fjendtlige Skyts, som var opstillet paa en høitliggende Skandse ved Enden af Landeveien. Frosten var gaaet over til Toveir, Regn og Slud slog de Danske i Ansigtet, og Veien var bleven et bundløst Morads, hvor hverken Heste eller Kanoner kunde komme frem; og for at gjøre Ulykken fuldkommen bleve Sluserne paa Digerne aabnede midt under Kampen, hvorved hele Egnen forvandledes til en Sø. Nederlaget var frygteligt; flere Tusinde Mand skulle være faldne og deriblandt Kjærnen af den holsteenske og slesvigske Adel; desuden tabtes Danmarks gamle Hovedbanner, Dannebrog, der siden Valdemar Seirs Dage altid havde ledsaget den danske Hær, og Fjenden vandt et umaadeligt Bytte i Guld og Sølv og andre Kostbarheder.

I hvor stort og ydmygende end dette Nederlag var, saa blev dog den Virkning, som Efterretningen herom frembragte i Sverrig, dets værste Følge. Her yttrede sig strax Spor til Misfornøielse og Uroligheder, som snart udbrøde til et aabenbart Oprør. Steen Sture kom paany i Spidsen for Regjeringen, og inden kort Tid bemægtigede de Svenske sig alle de Fæstninger, som havde dansk Besætning, paa Slottene Stokholm og Kalmar nær. Stokholms Slot forsvaredes heltemodigen af Hanses Dronning Christina og overgaves først efter 8 Maaneders Beleiring, da den 1000 Mand stærke Besætning var smeltet hen til 70. Tre Dage efter Slottets Overgivelse ankom Kong Hans med en Flaade for Stokholm, men maatte nu vende tilbage med uforrettet Sag; Kalmar overgav sig først langt senere efter flere Aars Beleiring. Ogsaa i Norge opstod der ved de Svenskes Ophidselser et Oprør (1502) under

Anforsel af **Knud Alfsen**, som dog stilledes, efterat denne Mand var bleven myrdet mod givet Leide ombord paa et dansk Skib. Et senere Oprør (1508), for hvilket en Herluf Hydefad stod i Spidsen, og hvori Biskop Karl af Hammer tog Deel, dæmpedes med Strænghed af Hanses Søn Christiern, som Kongen under disse vanskelige Omstændigheder havde overgivet Bestyrelsen af Norge siden 1501. Den unge Prinds udmærkede sig allerede den Gang ved Hurtighed, Bestemthed, Mod og Hærførerdygtighed, som han lagde for Dagen ved flere heldige Indfald i Sverrig, hvor han 1502 vandt en Seir ved Elfsborg, men tillige ved Haardhed og Grusomhed, som siden kun altfor meget fordunklede hans øvrige Egenskaber.

I Sverrig døde Steen Sture den Ældre mod Udgangen af Aaret 1503, som man mener, forgivet af **Svante Nielsens** Forlovede, **Marthe Ivarsdatter**, der var Enke efter den i Norge myrdede Knud Alfsen. Derpaa blev **Svante Nielsen** af samme Familienavn **Sture**, som den afdøde Rigsforstander, men af en anden Slægt, valgt til Rigets Styrer. Derved gjordes ingen Forandring i Sagernes Stilling, og de sidste Aar af Kong Hanses Regjering hengik ligesom de første 16 Aar med frugtesløse Underhandlinger og med Krigsforetagender, som ikke førte til Noget. Omtrent halvandet Aar efter Steen Stures Død berammedes et Møde i Kalmar (1505) for at afgjøre Spørgsmaalet om Gulland og andre stridige Punkter, men især for at alle tre Rigers Raad skulde paakjende Kong Hanses Klager over Svante Nielsen Sture og hans Tilhængere, der forholdt ham hans Ret til Sverrigs Rige og Throne. De Svenske udebleve fra Mødet; men det danske og norske Rigsraad afsagde, efter at have undersøgt Sagen, den Kjendelse, at Steen Stures Arvinger, Svante Nielsen og Flere tilligemed deres Tilhængere, idet de med væbnet Haand havde sat sig op imod deres rette Herre og Konge, havde gjort sig skyldige i Forræderi og Oprør. Begge Rigers Raad opfordrede derpaa Keiser Maximilian til at bekræfte denne Dom, idet de tilføiede den Begjæring, at Keiseren vilde forbyde alle Lande og Stæder i Tydskland, under Straf af Rigets Akt, at have noget Samqvem med Sverrig eller bringe det nogen Tilforsel,

saalænge det vedblev i sin Ulydighed mod sin rette Konge. Keiseren gik videre end man forlangte, idet han, efter de forældede Anskuelser om den romerske Keisers Overhøihed over alle christne Riger og Lande, erklærede Sverrig selv i Rigets Akt for dets Oprør mod Kong Hans.

Det svenske Folk blev i Løbet af disse Aar flere Gange træt af Kampen og ønskede at faae Ende paa den evindelige Strid; men der var fremstaaet en ny Mand i Sverrig, som ved sin glimrende Veltalenhed udøvede stor Magt over Almuen og forstod at bortfjærne Udsigten til Fred, naar den syntes allernærmest. Dette var **Hemming Gad**, udvalgt Biskop til Linkøping, en Mand af stor Lærdom, men endnu større Krigsdygtighed og opfyldt af et brændende Had mod Danmark og det danske Folk, som han i sine Taler kaldte „en Nation af Røvere, en Samling af Tyve og Mordere fra alle Folk, Menneskehedens evige Fjender, som under bestandig Sværgen og Banden lurede paa de Skibbrudne ved Jyllands Sandbanker." Han stillede det svenske Folk altid Ditmarskens Exempel for Øie, idet han sagde, at „den Gud, som havde reddet 7 Kirkesogne fra de Danskes Overmagt, ogsaa kunde frelse et heelt Kongerige."

Medens Sagerne stode saaledes i Sverrig, blev Danmark indviklet i en farlig Krig med Hansestæderne, som Kong Hans vilde forbyde at drive Handel med hiint Rige, saalænge Oprøret vedvarede. De vare desuden forbittrede over de mange Indskrænkninger, som deres Handel nu begyndte at lide i Danmark og Norge, især ved en Handelsforening, som Kong Hans i Aaret 1490 havde indgaaet med Englands Konge Henrik den Syvende, og hvori han havde tilstaaet Englænderne næsten samme Rettigheder som Hansestæderne. Kong Hans havde draget megen Omsorg for den danske Flaade, og foruden de Skibe, som Kjøbstæderne og Lensmændene vare forpligtede til at stille, selv bygget store og skjønne Orlogsskibe, der endog toges til Mønstre for Hansestædernes Krigsfartøier. Krigen førtes ikke uden Held af de dygtige danske Søkrigere **Otte Rud, Søren Norby** og **Jens Holgersen Ulfstand**, som endog gjorde et Tog til Hansestædernes Hjem, hvor adskillige Stæder

bleve ødelagte og hele Wismars Krigsflaade bortført. Imidlertid bleve ogsaa de danske Øer og Kyster slemt medtagne af Fjenderne, saa at Kong Hans paa Stædernes Begjæring var villig til at slutte Freden i Malmø (1512), hvorved Hansestæderne forpligtede sig til ingen Tilforsel at gjøre Sverrig, saalænge det var i Krig med Danmark, samt udbetale Kongen 30,000 Gylden i Krigserstatning. Dette var den første fordeelagtige Fred, som Danmark sluttede med Hansestæderne, og et Tegn paa deres aftagende Vælde, skjøndt de endnu en Tidlang vedbleve at spille en stor Rolle i Norden. Ogsaa med Sverrig kom det samme Aar og i samme Stad til et Slags Forlig, hvorved de Svenske forpligtede sig til at betale til Kong Hans en aarlig Pengesum eller ogsaa sætte ham eller hans Søn Christiern i Besiddelse af Sverrigs Throne. Men Pengesummen blev ikke betalt, og efter Svante Nielsen Stures Død i Begyndelsen af samme Aar (1512) blev hverken Hans eller Christiern antagen til Konge, men Svantes Søn, Steen Sture den Yngre, udnævnt til Rigsforstander.

Ikke længe efter døde Kong Hans i sin Fødeby Aalborg efter en lang og mærkværdig Regjering den 20de Februar 1513. Han roses for sin gode Huusholdning med Statens Midler, for sine simple jævne Sæder og for sin Kjærlighed til danske Skikke, dansk Sprog og Levemaade. Selv samtidige svenske Forfattere sige om ham, at han var en redelig, retsindig og retfærdig Mand, og han skulde uden Indskrænkning have fortjent dette Vidnesbyrd, der bekræftes ved flere skjønne Træk af hans Liv, hvis ikke hans Retfærdighed var bleven stillet i et tvetydigt Lys ved hans Fremfærd mod Rigshofmesteren **Poul Laxmand**. Denne Mand besad Rigdomme, som give et Begreb om den danske Adels Vælde paa den Tid; han eiede 5 Herregaarde med tilliggende Bøndergods og dertil hørende 900 Arvegaarde og 14 Møller, flere Huse og Gaarde i 9 af Landets Kjøbstæder, et stort Krigsskib og 3 mindre Skibe; desuden havde han Slottene Sølvitsborg og Gjøngeholm i Pant for store Summer. Disse Rigdomme, som han undertiden synes at have forøget ved Midler, der ikke vare aldeles lovlige, vakte ham Fjender. Da han en Dag kom fra Slottet

i Kjøbenhavn efter en venlig Samtale med Kongen, blev han overfaldet og haardt saaret af to Adelsmænd **Ebbe Strangesen** og **Bjørn Andersen**, som derpaa kastede ham halvdød i Kanalen ved Hoibro med de haanende Ord: „Du hedder Laxmand, svom nu som din Natur er." Morderne, af hvilke den ene var Laxmands personlige Fjende, gik aldeles fri; men mod Laxmand blev der efter Mordet anlagt Sag for Landsforræderi. Sagen forfulgtes under Jagttagelse af den Tids Retsformer, og, da hans Slægtninge ikke dristede sig til at paatage sig hans Forsvar mod Kongens Anklage, blev han af det hele Rigsraad kjendt skyldig i forræderske Forbindelser med de Svenske, og alt hans store Gods tildømt Kongen. Nogle af hans Dommere berigede sig siden ved Kjøb eller Gave af hans Eiendomme. Poul Laxmands Børn fremtraadte imidlertid senere med Klager over denne Doms Uretfærdighed, og de svenske Rigsraader aflagde det Vidnesbyrd, at Laxmand aldrig havde staaet i nogen Forbindelse med dem. Under Frederik den Første blev der Spørgsmaal om at ophæve den over Laxmand fældede Dom, men, da en stor Deel af Godset imidlertid var kommen i forskjellige Eieres Hænder, blev det derved, at hans Børn fik deres Mødrenearv tilbage, men maatte give Afkald paa deres Fædrenegods. Ogsaa Henrettelsen af Kongens Rentemester **Anders**, der anklagedes for Underslæb, men efter den almindelige Mening var uskyldig, foraarsagede megen ond Omtale. Kong Hans var undertiden udsat for Anfald af dyb Tungsindighed, der nærmede sig Vanvid, hvilket Onde i endnu høiere Grad forplantedes paa hans Søn Christiern.

---

2. Christiern den Anden. Sverrigs Erobring. Det stokholmske Blodbad. Forhold til de høiere og ringere Stænder. Lovgivning. Reformationens Begyndelse. Strid med Hertug Frederik. Oprør. Landflygtighed.

Christiern den Andens Regjering har faaet en særegen Betydning i Danmarks Historie derved, at den blev Anledning til en Kamp mellem de høiere og lavere Stænder, hvori disse, som længe taalmodigen havde baaret Adelens og Geistlighedens Aag, gjorde et kraftigt Forsøg paa at afryste dette. Tillige

begyndte de renere religiøse Begreber, som vare opkomne i Udlandet, at blive bekjendte i Danmark og optræde i Kamp mod den katholske Kirkes vrange Lærdomme og forældede Misbrug. Christiern den Anden, som stillede sig paa Folkets Side og i Spidsen for den borgerlige og religiøse Bevægelse, faldt som et Offer for denne og sin egen voldsomme Charakteer; men Folket fortsatte endnu længe Kampen, og Gjæringen lagde sig først ved Reformationens Indførelse og Christian den Tredies Thronbestigelse (1536). Adels- og Præsteveldens mægtige Bygning rystedes voldsomt; men kun den sidste faldt, da Kirkeforbedringen indførtes; Adelen udholdt Stormen og hævede sig nu, da Geistligheden, som hidtil havde holdt den Stangen, var styrtet, til Enevælde i Staten. Borger- og Bondestanden, hvis Kræfter vare udtømte i Striden, maatte derefter i lang Tid taalmodigen bære Aaget.

Christiern den Andens Haandfæstning indeholdt ikke blot de samme Punkter som hans Faders, men tillige en Deel nye Bestemmelser, der sigtede til yderligere at indskrænke Kongemagten og udvide Adelens Rettigheder. De vigtigste af disse vare, at Kongen maatte forpligte sig til ikke at anmode Rigsraadet eller Indbyggerne om at udnævne nogen af hans Sønner til Efterfølger i Regjeringen, en Bestemmelse, hvorved Rigsraadet søgte at værne om sin Valgret, som de to foregaaende Konger havde omgaaet ved at faae deres Søn udnævnt til Thronfølger, medens de selv levede. Rigsraadet skulde aflægges med Kronens bedste Len, „at de ikke paa egen Kost og Tæring skulde besøge Rigsdagene og bære Rigets andre Tynger.“ Ikke blot Rigets Slotte og Len skulde forbeholdes de Adelige, men for Fremtiden alle **Landsdommerembeder** udelukkende besættes med Rigets indfødte „Ædlinge“, og de „Vanbyrdige“, som Kong Hans imod sin givne Forpligtelse havde overantvordet Slotte, Len og Landsthing, **skulde med det Første afsættes.** Det havde før staaet Kongerne frit for at adle, hvem de vilde; men nu bestemtes, at Kongen ikke maatte give nogen „ufri Mand“ den Frihed og Frelse, som Adelige havde, uden hele Rigsraadets Samtykke, undtagen han udmærkede sig saaledes i Krigen, at han var det værd. Der-

som en Mand, der var født ufri, efterlod sig frit Gods, maatte dette ikke tilfalde hans ufri Slægtninge, men skulde sælges til Adelige og den indkomne Sum overlades Arvingerne. Ikke blot de kongelige Lensmænd, men ogsaa Adelsmænd, som havde Gods i Pant af Kronen, berettigedes til at udnævne Skrivere og Herredsfogeder paa Godset; alle Adelige tilstodes Ret til at oppebære af deres Bønder og Undergivne den høieste Bøde, hvori Nogen kunde falde, nemlig 40 Mark; Rigets „gode Mænd, verdslige eller geistlige", skulde ikke være pligtige at gjøre Kongen nogen Tjeneste udenrigs, uden naar Rigsraadet besluttede det, og da skulde Kongen holde dem aldeles skadesløse for deres Udgifter. Endelig fik Adelen og Prælaterne nu uden nogensomhelst Indskrænkning Ret til at drive Handel med udenlandske Kjøbmænd.

Christiern den Anden, som tilfulde indsaae det Fordærvelige i Adelens og Prælaternes Rettigheder, underskrev kun denne Haandfæstning med det faste Forsæt ikke at holde den. Han havde allerede i tolv Aar deeltaget med sin Fader i Regjeringen og navnligen havt hele Bestyrelsen af Norge, hvorved han havde faaet god Leilighed til at gjøre sig bekjendt med Statens indre Forfatning og de store Brøst og Mangler, hvoraf Riget led. Han besad en lys Forstand og en kraftig Villie og skulde ved disse Egenskaber i Forbindelse med sin Kjærlighed for det undertrykte Folk være bleven en af Danmarks største Velgjørere, hvis han ikke tillige havde været behersket af utæmmelige Lidenskaber, især en vild Hævngjærrighed, der forledede ham til de grusomste og voldsomste Handlinger og ikke alene tilintetgjorde alle hans skjønne Planer, men tilsidst berøvede ham Throne og Frihed. En Opdragelse, hvorved han snart var aldeles overladt til sig selv, snart blev behandlet med utidig Strænghed, bidrog til at udvikle hans naturlige Feil, og den Omstændighed, at han en Tidlang blev opfostret i et borgerligt Huus hos **Hans Metzenheim**, med Tilnavnet **Bogbinder** (den Ældre), en anseet og velhavende Kjøbmand i Kjøbenhavn, blev næppe uden Indflydelse paa hans følgende Stemning mod de høiere Stænder.

Christiern den Andens Opmærksomhed henvendtes først

paa Sverrig, hvor det gik meget uroligt til. Rigsraadet havde først udnævnt den gamle **Erik Trolle** til Rigsforstander og fastsat, at Forbindelsen med Danmark ifølge Forliget til Malmø skulde gjenoprettes; men det lykkedes **Steen Sture den Yngre**, Svante Nielsens Søn, at fortrænge hiin og selv blive valgt til Rigets Styrer. Ledet af **Hemming Gad** viste Steen Sture strax det fjendtligste Sindelag mod Danmark og afbrød alle Underhandlinger; men han hindredes i at foretage sig noget Alvorligt, da han indvikledes i en voldsom Strid med Upsalas Ærkebisp **Gustav Trolle**, en Søn af Erik Trolle, der med sin hele mægtige Familie stillede sig i Spidsen for det danske Parti. Ved denne Tid kom der en pavelig Legat **Arcembold** til Danmark for at sælge Aflad, hvortil han fik Kongens Tilladelse mod at betale en Sum Penge. Efter at have beriget sig i Danmark, tænkte han paa at begive sig til Sverrig for der at drive samme indbringende Handel. Kongen troede, at Arcembold, der som Pavens umiddelbare Sendebud til Norden nød stor Anseelse, kunde være ham nyttig ved hans Planer paa Sverrig. Legaten lovede ogsaa paa enhver Maade at befordre hans Hensigter; men, da han var kommen til Sverrig, lod han sig bestikke af Steen Sture, aabenbarede ham alle de Hemmeligheder, Kongen havde betroet ham, og erklærede sig offentlig mod Ærkebispen, som havde sat Steen Sture i Band. Forbittret herover lagde Kongen nu Beslag paa alle de Penge og Varer, Korn, Ost, Smør, som Legaten havde fralokket den lettroende Almue, og søgte endog at bemægtige sig hans Person. Gustav Trolle, som havde udholdt en langvarig og haardnakket Beleiring paa sit stærkt befæstede Slot Stæke, havde imidlertid seet sig nødt til at overgive sig til Rigsforstanderen, da **Søren Norbys** Forsøg paa at undsætte ham med en Flaade fra Danmark var mislykket (1517).

Det følgende Aar drog Christiern den Anden selv med en Flaade over mod Stokholm i Haab om at overrumple Byen; men heller ikke dette Foretagende havde Held med sig. Medens han endnu laae med sin Flaade for Stokholm, foreslog han Rigsforstanderen et Fredsmøde og forlangte Gidsler til Sikkerhed. Disse bleve ogsaa sendte ombord paa Flaaden;

men, da der imidlertid reiste sig en gunstig Vind, lettede han Anker og seilede tilbage til Danmark med Gidslerne. Iblandt disse vare **Hemming Gad** og den unge **Gustav Vasa**, som siden blev Sverrigs Konge. Efter Overgivelsen af Stæke blev Gustav Trolle ikke blot afsat fra sin Værdighed som Erkebisp, men endog indespærret i et Kloster, og hans befæstede Borg jævnedes med Jorden. Denne Fremfærd mod en saa fornem Geistlig fremkaldte en pavelig Bulle, hvorved Steen Sture og alle hans Tilhængere bleve satte i Band, og hele Sverrig belagt med Interdikt; Udførelsen af Pavens Straffedom overdroges Christiern den Anden. Han udrustede i dette Øiemed en mægtig Hær, hvortil ikke blot de verdslige og geistlige Lensmænd, men ogsaa alle Landets Kjøbstæder stillede Bevæbnede; desuden blev en Mængde fremmede Leietropper, tydske franske, skotske, tagne i Sold. Hæren drog ind i Sverrig under Anførsel af **Otte Krumpen**, som overalt, hvor han kom frem, lod den pavelige Bulle opslaae paa Kirkedørene. Da de Danske rykkede frem til Vestergotland, drog Steen Sture dem i Møde; men han blev slagen den 19de Januar 1520 ved Bogesund paa Søen Aasunds Iis og blev saa farlig saaret, at han en Maaned efter døde. Efter Rigsforstanderens Død, og da en stor svensk Bondehær efter en blodig og haardnakket Kamp var bleven slagen udenfor Upsala Langfredag 1520, underkastede hele Sverrig sig paa Stokholm nær, som Steen Stures Enke, den heltemodige **Christine Gyldenstjerne**, vedblev at forsvare. Efterat Otte Krumpen paa Kongens Vegne havde lovet, at Alt, hvad der var skeet, skulde være glemt, erklærede Sverrigs verdslige og geistlige Herrer sig villige til at erkjende Christiern den Anden for Sverrigs Konge. Han ankom selv i Begyndelsen af Foraaret med en Flaade for Stokholm, ledsaget af Hemming Gad, som i sit Fangenskab havde skiftet Sind og nu, efterat have tilbragt sit hele Liv i en uafladelig Kamp mod de Danske, i sit 80de Aar optraadte som deres Talsmand. Ved Overtalelser af ham og Biskop Matthias af Strengnæs bevægedes Christine til at aabne Stokholms Porte for Christiern den Anden, som derpaa kronedes som Sverrigs Konge den 4de November 1520.

Festlighederne ved Kroningen havde forsamlet en stor Mængde Prælater og Adelige i Stokholm, som bleve behandlede med megen Venlighed af Kongen og intet Ondt anede; men, da tre Dage vare hengaaede, tog Sagen uformodentlig en anden Vending. De fleste svenske Herrer, som vare tilstede i Stokholm, Geistlige og Verdslige, bleve om Onsdagen den 7de November kaldte op paa Slottet, hvis Porte derefter bleve tilsluttede. Her fremstod nu Erkebisp **Gustav Trolle** som Klager og fordrede Straf over sine og Kirkens Fjender, der havde afsat ham fra hans Embede og ladet hans Borg Stæke nedbryde; herved vilde Kongen, sagde han, erhverve sig Guds Løn og Roes af hele den christne Verden. Da Kongen ikke vilde have Skin af at bryde sit givne Løfte om almindelig Tilgivelse, havde han begjærligen taget mod et Raad, som **Diderik Slaghoek** gav, nemlig at dømme de Anklagede ikke som Oprørere men som Forbrydere imod Kirken. Denne Slaghoek, som Arcembold skal have bragt med sig til Danmark, var Doktor i den kanoniske Ret og udøvede tillige Lægekunsten. Han besad stor Forstand og megen Øvelse i Forretninger, hvilket skaffede ham Indflydelse hos Kongen, men var iøvrigt et Menneske af ryggesløse Sæder og et fordærvet Hjærte. Alle, som havde undertegnet den Rigsdagsbeslutning, hvorved Erkebispen var bleven afsat og fængslet, med Undtagelse af Biskop **Brask** i Linkøping, som havde stukket en Seddel under sit Segl, hvori han erklærede, at han kun nødtvungen deeltog i Erkebispens Fordømmelse, og en anden Biskop, der var optraadt som Klager tilligemed Gustav Trolle, bleve strax satte i Fængsel. De øvrige svenske Herrer, som vare opkaldte paa Slottet, bleve ligeledes holdte i Forvaring Natten over. Den følgende Morgen Klokken 9, Torsdagen den 8de November, bleve disse forsamlede, og **Jens Andersen Beldenak**, Biskop i Fyn — den eneste Danske, som tog Deel i denne Sag — forelagde dem det Spørgsmaal, om ikke de, som havde sammensvoret sig imod Paven og den hellige romerske Stol, vare Kjættere, hvilket Forsamlingen naturligviis ikke kunde andet end besvare bejaende. Denne Erklæring var tilstrækkelig for den grusomme Konge til at lade de Anklagede henrette. Samme Dag hen-

imod Middag bleve omtrent 90 af Sverrigs fornemste Mænd, Adelige, Geistlige og Borgere, førte til Skafottet, som var opreist midt paa Torvet i Stokholm, og henrettede den Ene efter den Anden. Flere af Tilskuerne, som ikke kunde holde deres Taarer og Klager tilbage ved dette Syn, bleve trukne ind i Kredsen og halshuggede med de Øvrige. De Henrettede bleve liggende i tre Dage ubegravede, og, da der til samme Tid indtraf Regnveir, førtes derved Blodet over alle Stokholms Gader, saa at hele Staden syntes at svømme i Blod. Paa den tredie Dag bleve Ligene førte uden for Byen og ikke begravede, men brændte som Kjættere. Steen Sture tilligemed et spædt Barn, der var født ham under hans Bandsættelse, blev optagen af Jorden, og Begge kastede paa Baalet. For at det aldeles kunde faae Udseende af, at Kongen blot handlede som Fuldbyrder af Pavens Dom, skaanede han end ikke sine trofasteste Tilhængere, som Bisp **Matthias** af **Strengnæs**, der var blandt de Henrettede i Stokholm, og **Hemming Gad**, hvis Hoved noget efter faldt for Boddelens Øxe i Finland, hvor han ivrigt arbeidede for Kongens Sag. Ikke blot de Svenske, men ogsaa de Danske fordomte Kongens grusomme Daad; Otte Krumpen skal have nedlagt sin Kommando, og den tappre **Søren Norby** dulgte ikke sin Harme over Blodbadet og frelste mange Svenske ombord paa sine Skibe i Stokholms Havn. Paa Tilbagereisen til Danmark drog Christiern igjennem adskillige af Sverrigs Landskaber og betegnede sin Vei med nye Rædselsgjerninger. Saaledes lod han i Klostret **Nydal** Abbeden og adskillige Munke drukne, fordi de i Krigen havde nægtet hans Folk Levnetsmidler, og i Jønkøping lod han En ved Navn Ribbing hænge tilligemed alle hans Folk og hans to Sønner, hvoraf den ældste kun var 9 Aar gammel. Christiern den Anden troede nu at have qvalt de Svenskes Oprørsaand i Blod; men heri blev han høiligen skuffet. Det stokholmske Blodbad blev den nordiske Unions Grav. Den ædle **Gustav Vasa**, hvis Fader var bleven henrettet i Stokholm, var under mange Farer flygtet fra Danmark og fremstod nu i Spidsen for Dalekarlene som sit Fædrelands Befrier. Skarer fra alle Sverrigs Landskaber samlede sig efterhaanden under

hans Faner, og, efterat næsten alle Christierns Tropper vare fordrevne, blev han valgt til Konge 1523, og dermed Foreningen hævet for stedse.

Medens Christiern den Anden ved sine Grusomheder forspildte den svenske Krone, gjorde han sig ogsaa i Danmark forhadt hos Adelen og Geistligheden ved sin vilkaarlige Regjering og den Foragt, han viste mod de høiere Stænder. Derimod var Kongen, uagtet han paa Grund af den langvarige svenske Krig paalagde trykkende Skatter og slog slet Mønt, elsket af Borger- og Bondestanden, som han altid forsvarede mod de andre Stænders Undertrykkelse. Uagtet han var bunden ved en stræng Haandfæstning, regjerede han, som om den slet ikke var til, paalagde Adelen og Geistligheden Skatter og raadførte sig ikke med Rigsraadet eller fulgte ikke dets Raad. Det vakte ogsaa stor Fortørnelse hos de høiere Stænder, at han altid var omgiven af Personer af lav Herkomst, som han hævede til Værdighed og skjænkede sin Fortrolighed. En af disse, **Diderik Slagboek**, er allerede nævnet; men endnu større Indflydelse erhvervede Sigbrit sig. Hun var en Hollænderinde, som formedelst borgerlige Uroligheder skal være flygtet fra sit Fædreland og havde nedsat sig som Gjæstgiverske i Bergen, hvor Christiern den Anden under sit Ophold i Norge som Kronprinds blev bekjendt med hendes Datter den skjønne **Dyveke**, der blev hans Frille. Ved sin store Forstand og sine mange Indsigter især i Handelsvæsenet vandt Sigbrit Indflydelse hos Prindsen, og, da han siden blev Konge, overlod han hende hele Bestyrelsen af Toldvæsenet og raadførte sig med hende i alle vigtige Statsanliggender, men fornemmelig ved de mange nye Indretninger, han gjorde til Handelens og Kjøbstædernes Opkomst. Som Hollænderinde agtede hun Borger- og Handelsstanden over Alt, men nærede derimod en dyb Foragt for Adelen, hvorpaa hun heller ikke lagde noget Skjul. Naar Kongen besøgte Sigbrit for at raadslaae med hende om Statssager, saae man undertiden Hofembedsmænd af Landets fornemste Familier staae udenfor hendes Port paa Amagertorv, ventende paa, at Kongen skulde komme ud, uden at nogen vovede at gaae ind i Huset, skjøndt det var midt om Vinteren i den strængeste

Frost, saa at de rystede af Kulde og søgte at holde sig varme ved at trampe med Fødderne og gnide Hænderne.

Sigbrits Anseelse beroede ikke paa hendes Datters Forhold til Kongen; thi hun bevarede den længe efter Dyvekes Død i Aaret 1517. Dette Dødsfald blev Anledning til en høist vilkaarlig og lovløs Handling af Christiern den Anden, hvorved Adelens Had til ham vandt ny Næring. Slotsherren i Kjøbenhavn **Torben Oxe**, en Adelsmand, hvis Charakteer iøvrigt ikke var bekjendt paa det Bedste, var bleven indtagen af Dyveke, og det synes ikke at have været Sigbrit imod, om et Ægteskab mellem hendes Datter og en fornem Adelsmand som Torben Oxe havde kunnet komme istand. Da Dyveke døde meget pludselig, opkom allehaande Rygter, og Mange ymtede om, at hun ikke var død en naturlig Død, men omkommen ved Gift. Rygtet nævnte Forskjellige som Ophavsmænd, men almindelig troedes, at hun var død efter Nydelsen af nogle forgiftede Kirsebær, som Torben Oxe skulde have sendt hende, og Kongen selv nærede denne Mistanke. Torben Oxes Skriver, **Hans Faaborg**, et foragteligt Menneske, der søgte at høste Fordele og gjøre sig vigtig ved Øretuderi, havde tillige angivet for Kongen, at Torben var meget fri i sin Opførsel mod Dyveke, og navnlig havde han forebragt, at hiin havde tilladt sig en grov og uanstændig Spøg mod Dyveke i Kongens eget Værelse. Torben Oxe, som Kongen selv adspurgte om denne Sag, vedgik uden Tilbageholdenhed, at han havde tragtet efter Dyvekes Gunst, men erklærede tillige, at han ikke havde naaet sit Ønske. Kongen blev opfyldt af Harme og lod Sag anlægge mod Torben Oxe for Rigsraadet, som det synes baade for Giftblanderi og for at have besmittet den kongelige Seng. Men Rigsraadet frikjendte den Anklagede, med det Tillæg, at Loven ingen Straf fastsatte for Tanker. Da Kongen blev underrettet om denne Dom, udbrød han forbittret: „Dersom jeg havde saa mange Venner i Rigsraadet som Torben Oxe, vilde der nok være falden en anden Dom; men om Torben Oxe havde en Hals saa tyk som en Tyr, skal han dog miste den." Uagtet Rigsraadet var den eneste lovlige Domstol for en Adelsmand i slige Sager, lod Kongen en Ret nedsætte

for at dømme Torben Oxe, bestaaende af 12 Bønder fra Kjøbenhavns Omegn. Disse gave den Kjendelse: „Vi dømme ikke Torben; men hans egne Gjerninger fordømme ham", en besynderlig Dom, der Intet bestemte hverken om Forbrydelsen eller Straffen. Derpaa lod Kongen Torben Oxe henrette, uagtet dennes mægtige Slægt, Dronningen selv og hele Hoffet gik i Forbøn for ham.

Geistligheden behandlede Kongen ligesaa skaanselløst som Adelen, og de Stridigheder, han førte med flere af Rigets Bisper, vise paa en paafaldende Maade, hvorledes Geistlighedens Stilling i Staten var forandret siden det 13de og 14de Aarhundrede, da ingen Konge ustraffet vovede at fornærme en af Rigets høiere Geistlige. Christiern den Anden kom i en hæftig Strid med den før nævnte Bisp i Fyn **Jens Andersen**, af Almuen formedelst sin skaldede Isse kaldet **Jens Beldenak**. Denne Mand besad store Aandsgaver, men var tillige bekjendt for Trættekjærhed, Hovmod og Gjærrighed. Han beskjæftigede sig mere med Kjøbmandskab og andre verdslige Forretninger end med sit geistlige Kald, og er blandt Andet bekjendt deraf, at han var den første blandt Prælaterne, der lod staldfodrede Øxne drive lige til Elben, hvor de afsattes med stor Fordeel umiddelbart til Hollænderne. Dette Exempel fulgte siden de øvrige Prælater og Adelen, og denne Stand tilegnede sig tilsidst næsten udelukkende denne indbringende Handel, der ifølge Landets Love skulde være Kjøbstædboerne forbeholdt. Under Kong Hans var han ofte bleven brugt i Statssager og havde engang uden tilstrækkelig Fuldmagt sluttet en Overeenskomst med Lybekkerne, hvorved Kongen forpligtedes til at betale en meget betydelig Pengesum. Christiern den Anden, som var bleven forbittret paa Bispen for flere egenmægtige Handlinger, han havde tilladt sig i sin Embedsførelse, og for den nærbødige Opførsel, denne hovmodige Mand viste mod Kongens Moder, der havde sit Enkesæde i Nærheden af Odense, fordrede nu, at han skulde tilbagebetale hiin Sum, der udregnedes til 80,000 Gylden. Da Jens Andersen ikke vilde beqvemme sig hertil, lod Kongen ham kaste i Fængsel, hvorfra han først slap ud efter henved 3 Aars Forløb, da han ydmygede sig for Kongen, bad Enke-

dronningen om Forladelse, og forpligtede sig til at betale den omtvistede Sum; indtil dette skete, skulde Kongen være berettiget til at hæve to Trediedele af de verdslige Indkomster af Bispestolens Jordegods. Siden fulgte han, som bemærket, Christiern den Anden til Sverrig, hvor han gik Kongen til Haande ved det stokholmske Blodbad. — Domkapitlet i Lund maatte lade sig den ene Ærkebisp paatvinge af Kongen efter den anden. Da Aage Sparre, som Kapitlet havde valgt, ikke fandt Kongens Bifald, udnævnte Domherrerne den kongelige Kantsler Jørgen Skodborg til Ærkebisp; men, da han heller ikke vilde føie sig efter Christierns Ønsker og afstaae Bornholm, overdrog Kongen Rigets høieste geistlige Værdighed til den forhadte og foragtede Diderik Slaghoek og bemægtigede sig baade Bornholm og Aahuus Slot i Skaane, som tilhørte Ærkebispestolen.

I det hidtil Anførte har Christiern den Anden viist sig enten som en grusom eller en vilkaarlig Hersker; men fra en fordeelagtigere Side fremtræder han i sine Love, og, skjøndt Straffebestemmelserne i disse ere altfor haarde og enkelte af de Foranstaltninger, som ved dem kaldtes til Live, ikke vare tilstrækkeligen forberedede, blive de dog uforgjængelige Mindesmærker om Christiern den Andens lyse og frie Aand, hvorved han stod hævet over mange af sin Samtids Fordomme og Vildfarelser, om hans Kjærlighed til Borger- og Bondestanden og hans Omsorg for Sædelighed og Folkeoplysning. I disse Love findes ogsaa adspredte Træk af Menneskekjærlighed og Omhu for den Fortrykte og Hjælpeløse, der danne en skjøn Modsætning til Kongens sædvanlige Haardhed. Da hans Lovgivervirksomhed udstrakte sig næsten til alle Grene af den indre Bestyrelse, kaste hans Love tillige meget Lys over Sæderne og hele Landets indre Forfatning ved Udgangen af Middelalderen, og vise de store næsten utrolige Onder, hvoraf Staten led.

At udvide Danmarks Handel og indskrænke Hansestædernes, at hæve Kjøbstæderne og frarive de privilegerede Stænder de Handelsrettigheder, de havde anmasset sig, og som han selv i sin Haandfæstning havde maattet bekræfte: dette var et Hovedformaal for Christiern den Andens Bestræbelser. Han forbød

derfor Bisper og andre Geistlige, Herremænd og kongelige Lensmænd, Bønder og den øvrige Almue at drive Kjøbmandskab paa Landet med Andet, end hvad de behøvede til deres egen Forbrug; de maatte heller ikke udskibe Korn, Heste og Øxne til Udlandet: men disse og alle andre Varer skulde føres til danske Kjøbstæder og der sælges til Markedspriser. Ligeledes forbødes det Hansestæderne at opkjøbe Landets Frembringelser eller afsætte deres egne Varer ved omløbende Bissekræmmere og Landprangere, som bedroge Bønderne og undergrove Kjøbstædhandelen. For end mere at hæve **Kjøbenhavn**, hvis heldige Beliggenhed for Udenrigshandel ikke undgik hans Opmærksomhed, havde han i Sinde at gjøre denne By til en Stapelplads for den østersøiske Handel, en Plan, hvis Udførelse vilde have ødelagt Lybekkerne, og som de derfor aldrig tilgave ham. • I denne By, der var Gjenstand for Kongens særdeles Omhu, bevægede han adskillige driftige hollandske Kjøbmænd til at nedsætte sig og søgte ligeledes at faae de rige **Fuggere** fra Augsborg indkaldte. Her skulde aarligen holdes et Møde af en Borgemester og Raadmand fra hver Kjøbstad i Riget, for i Fælledskab at overlægge, hvad der kunde tjene til Handelens og Kjøbstædernes Tarv. Det er indlysende, hvor meget slige Møder maatte bidrage til at oplive Almeenaanden og vække Samvirksomhed mellem Landets hele Borgerstand. Til stor Forvirring i Handel og Vandel brugtes i Rigets forskjellige Landskaber **forskjellig Vægt og Maal**, hvorfor Kongen befalede, at Vægt, Alen- og Pottemaal skulde være eens over hele Riget og indrettes paa samme Fod som i Kjøbenhavn og Malmø. Lettelsen af den indre Forbindelse i Landet, der er saa vigtig for Handelen, laae Kongen meget paa Hjærte, og han gjorde i dette Øiemed det første Forsøg paa at indrette et **Postvæsen** ved at befale, at der i hver Kjøbstad skulde beskikkes to til tre „**Løbere**“, som Sommer og Vinter skulde løbe med Breve og have en Betaling af 2 Skilling for hver Miil, de befordrede Brevet. Ligeledes paalagde han Herreder og Sogne at sørge for Veienes Vedligeholdelse og befalede, at, hvis nogen Reisende kom til Skade formedelst Veienes Slethed, skulde vedkommende Sogn erstatte Tabet.

En af de værste Hindringer for den udenrigske Handel var den uretfærdige og grusomme Behandling, som skibbrudne Somænd ofte mødte paa Danmarks Kyster. Lensmænd og Bisper, som eiede den saakaldte **Strandret**, bemægtigede sig det strandede Gods, og undertiden blev hele Mandskabet myrdet af de nærmeste Kystboere, for at de ustraffet kunde rane. Christiern den Anden gjorde Ende paa dette oprørende Uvæsen ved sin **Forordning om Vrag**, hvorved det tillodes de Skibbrudne selv at bjerge deres Gods, og ingen ubudne Bjergere maatte under Livsstraf befatte sig dermed; hvis derimod Skibsfolket forlangte det, skulde Lensmanden eller Strandfogeden være pligtige at skaffe dem Hjælp; Godset skulde henlægges under sikker Bevaring i den nærmeste Kirke og Bjergerne have en bestemt Løn. Dersom der kom et Vrag til Land uden levende Mennesker, skulde Godset henligge Aar og Dag i Kirken for at tilstilles den rette Eiermand, hvis han inden denne Frist indfandt sig. Lensmanden skulde gjøre offentligt Regnskab over Strandingsgods, „for at Kongen ikke skulde høre ilde.“ Christiern den Anden fortjener saameget mere at roses for denne Forordning, som han derved led en Formindskelse af 70,000 Gylden aarligen i sine Indtægter. Da de fleste Strandinger skete paa Jyllands Vestkyst, lede Bisperne i denne Deel af Landet ved den nye Lov et stort Tab i deres Indkomster, og et Par af dem besværede sig derover for Kongen. Han forestillede dem det Uchristelige i Strandretten, hvorimod de indvendte, at der dog ikke stod Noget i Bibelen om Vrag og Strandret; men de bleve bragte til Taushed, da Kongen spurgte dem: „Have I da aldrig læst det femte og syvende Bud?“

Ved flere Bestemmelser søgte Kongen at værne om **Sædeligheden** og sørge for god **Orden og Politi og Rettens tilbørlige Pleie** baade i Kjøbstæderne og paa Landet. Løsagtige Qvinder skulde boe paa et eget Sted i Byen, og, naar Nogen hos dem bortspillede eller drak sine Penge og Klæder op, kunde derom intet Søgsmaal finde Sted. **Troldmænd og Hexe skulde ikke som hidtil brændes**, men pidskes og forjages af Byen, og samme Straf skulde de lide, som, efterat være

advarede, søgte slige Folks Raad. Ikkun Syge og Vanføre maatte tigge og skulde have et Tegn af Øvrigheden, der berettigede dem til at søge Almisse; Spedalske, af hvilke der fandtes en stor Mængde i Middelalderen, skulde adskille sig fra andre Tiggere ved at klappe med en Kjæp paa et Stykke Træ. Kjøbstædboerne skulde ikke alene holde Gaden og Rendestenen udenfor deres Huse rene; men det paalagdes ogsaa Enhver at lade Borde, Bænke og Gulv skure om Løverdagen og Dagen før en Høitid. Ingen Borgers Bryllupsgilde maatte vare længere end to Dage, nemlig Søndag og Mandag, og der maatte ikke indbydes flere Gjæster, end der kunde rummes i det Huus, hvori han boede. Paa Landet maatte Bønderne aldeles ingen Gilder holde om Sommeren og i Høstens Tid; men „om Helligdagene og St. Hans Nat maae de gaae og dandse paa Gaden og øve andre Beqvemmeligheder og Glædskab." Hvor raae endnu Sæderne vare, sees af flere Lovbud angaaende Retspleien, hvori der advares mod at komme beruset i Retten, mod at true, slaae og undsige Dommerne, og hvori det forbydes disse, baade geistlige og verdslige, at bande og skjælde, naar de sade paa Dommersædet. Fattige og Andre, som ikke selv kunde tale deres Sag for Retten, skulde Dommeren beskikke en Talsmand; forældreløse Børns Opdragelse forpligtedes de nærmeste Arvinger til at tage sig af, og i Mangel af Saadanne, skulde Dommeren udnævne en Værge for dem.

Christiern den Anden var den undertrykte Bondestands Ven og Beskytter. At han forbød „den onde og uchristelige Skik at sælge de stakkels Bønder og christne Mennesker som andre ufornuftige Kreaturer", er forhen anført; men hertil føies den Bestemmelse, „at Bønderne i Sjælland, Laaland, Falster og Møn, naar deres Herskab farer uredeligen med dem og gjør dem Ulov og Uret, maae flytte fra det Gods, de paasidde, og ind paa et andet, som Bønderne gjøre i Jylland, Fyn og Skaane", hvilket var, om ikke en Ophævelse af Vornedskabet, saa dog en betydelig Indskrænkning heri. Tidligere i Middelalderen havde det været almindeligt, at Gaarde bortfæstedes paa aarlig Opsigelse, saavel fra Fæsterens som fra

Jorddrottens Side, og da betaltes heller Intet i Indfæstning, men svaredes kun Landgilde og Arbeide. I Løbet af det 15de Aarhundrede blev det en temmelig sædvanlig Skik, at Fæstet overlodes paa flere Aar, stundom paa Livstid, og Fæsteren maatte da ved Gaardens Tiltrædelse betale en vis Sum i Indfæstning. Denne Indretning var til Fordeel baade for Fæster og Jorddrot, men uredelige Herremænd tillode sig stundom under intetsigende Paaskud at bortvise en Fæster fra Gaarden, inden Fæstetiden var udløben. Imod denne Misbrug rettede Kongen den Bestemmelse, at ved Gaardes Bortfæstning skulde bestemmes et vist Aaremaal, inden hvilket Fæsteren ikke maatte bortvises fra Gaarden, naar han holdt den vedlige og betalte sin Landgilde. Lensmanden tilligemed 12 tiltagne Bønder skulde afgjøre, om en Fæstegaard var rigtigen skyldsat. Bønderne fritoges for at møde, naar de i Høstens Tid tilsagdes til Klapjagt og Langægter, og det blev Herremændene forbudt at tvinge deres Bønder til at modtage Øxne til Staldfodring. Endvidere fik Bønderne Tilladelse til at sende deres Børn til Kjøbstæderne for at lære hvad Haandværk de vilde. Christiern den Anden søgte ogsaa ved flere Lovbud at bevæge Bønderne til at lægge Vind paa Havedyrkning, som var meget forsømt; men endnu mere virkede han i denne Henseende ved at indkalde en Deel hollandske Bondefamilier, som bleve bosatte paa Amager. Dette skete formodentlig efter Tilskyndelse af Sigbrit og hans Dronning Elisabet, som var en nederlandsk Prindsesse og Søster til Keiser Karl den Femte.

Folkets Oplysning var en af de Gjenstande, som laae Christiern den Anden meest paa Hjærte, og til hvis Fremme han foretog mange og vigtige Forbedringer saavel i den lærde som i Almue-Underviisningen. Præster og Degne blev det gjort til Pligt at undervise Bønderbørnene i Religionens Hovedsandheder, samt lære dem at læse og skrive dansk. Borgerne skulde lade deres Børn lære at læse, skrive og regne og derefter et Haandværk, „hvormed de kunde vide at behjælpe sig, naar der gik dem nogen Armod paa.“ De latinske Skoler søgte han at hæve af den usle Forfatning, hvori de befandt sig, ved en ny og for den Tid meget god Skoleforordning;

han lod en stor Deel af de gamle ubrugelige og barbariske Skoleboger brænde og andre mere hensigtsmæssige forfatte; Lærernes Løn blev betydeligen forbedret; men det blev tillige gjort dem til Pligt for Fremtiden at underkaste sig Examen. Da Skoletugten ofte udøvedes paa en meget barbarisk Maade, forbød han strængelig Lærerne at straffe Børnene saaledes, at deres Sundhed og Førlighed led derunder. Det var paa den Tid almindeligt, at fattige Skolebørn søgte deres Ophold ved at tigge og synge for Dørene; denne stygge Skik, der nødvendig maatte have en skadelig Indflydelse paa Børnenes Charakteer og Sædelighed, afskaffede han og paalagde Forældrene at sørge for deres studerende Børns Underhold eller anbringe dem i en anden Stilling. Ligeledes blev det forbudt Skolediscipleme at udklæde sig i Fastelavnstiden „for at drive allehaande Skalkhed", eller om Efteraaret at forlade Skolen for at drage paa Fiskeri. Alle Børn, der vare bestemte til Studeringer, skulde gaae i Byens latinske Skoler, „og ikke", hedder det, „sættes til andre ulærde Mænd, som fordærve dem med det Første i deres Ungdom, hvilket aldrig siden kan oprettes igjen."

Geistlighedens store Magt, Overdaad og fordærvede Sæder vare en Torn i Øiet paa Christiern den Anden, som derfor ogsaa ved flere Lovbud søgte at raade Bod paa disse Onder; men, da han herved, ligesom ved flere af sine andre Foranstaltninger, ikke iagttog den Forsigtighed og det Maadehold, som Omstændighederne fordrede, forøgede han kun det Nag, som Geistligheden allerede bar til ham. Han forbød saaledes Geistlige at kjøbe eller arve Jordegods og faste Eiendomme, „med mindre de vilde efterfølge Pauli Lærdom, som han skriver i sin første Epistel til Timotheus, hvor han raader dem at tage en Hustru og leve udi den hellige Ægtestand, som deres gamle Forfædre havde gjort." Dog blev saavel denne sidste som adskillige af de andre skarpe Bestemmelser mod Geistligheden, der findes i Udkastet til Loven, ved dennes Bekjendtgjørelse udeladte eller i det Mindste mildnede, paa Grund af den mislige Stilling, hvori Kongen imidlertid var kommen til Pavestolen. Han ophævede næsten aldeles den

danske Kirkes Afhængighed af Rom ved at oprette en høieste Ret i Roeskilde, bestaaende baade af geistlige og verdslige Medlemmer, som skulde dømme ligesaavel i geistlige som verdslige Sager, uden at nogen Appel til Paven maatte finde Sted. Blandt de mange Misbrug, som havde indsneget sig i Kirken, var ogsaa den, at de Geistlige ikke levede i deres Sogne og Stifter, men i Kjøbstæderne og ved Hoffet, hvor de beskjæftigede sig med deres verdslige Sysler og Planer, medens deres Embeder røgtedes ved Kapellaner og Vikarier. Dette gik saavidt, at man har Exempel paa, at en Biskop i Ribe blev indviet i Slutningen af det 15de Aarhundrede, men ikke læste Messe i sin Stiftskirke førend i det 14de Aar af det følgende Aarhundrede, og det er ikke at undre sig over, at de ringere Geistlige, med slige Exempler for Die, troede sig enhver Forsømmelse af deres Embedspligter tilladelig. Christiern den Anden tilholdt alvorligen Bisperne at opfylde deres Kalds Pligter, og, da de Geistliges Uvidenhed var ligesaa stor som deres Ladhed og Forsømmelighed, forbød han for Fremtiden at indvie nogen til Præst, som ikke havde studeret ved Kjøbenhavns Universitet og der aflagt Prøve paa, at han var saaledes bekjendt med den hellige Skrift, at han deraf kunde undervise Andre. For at gjenoprette Klostertugten, hvis Forfald for en stor Deel reiste sig deraf, at Klostrene med pavelig Bevilling havde unddraget sig Bispernes Opsigt, underlagde han disse atter Bisperne og forbød Andre end de egentlige Tiggermunke at bede om Almisse; de saakaldte „Stænkedegne" maatte ikke længer gaae omkring og stænke Vievand paa Maden om Helligdage, og Nonner ikke indklædes, førend de havde fyldt deres 25de Aar. De høie Prælater paalagdes det at gaae klædte i anstændig geistlig Dragt og ikke som Verdslige; Bispernes væbnede Følge indskrænkedes til 14 og Ærkebispens til 20 Personer, og det forbødes dem „at lade Piber og Trommer gaae foran sig til Spot for den hellige Kirke." — De fleste af Christiern den Andens Indretninger gik til Grunde med ham selv, og hans Love bleve efter hans Fordrivelse brændte af Adelen paa Viborg Landsthing som „skadelige og stridende mod gode Sæder;" men uagtet denne deres „Skade-

lighed og Usædelighed" blev dog en stor Deel af dem optagen i de følgende Kongers Forordninger, skjøndt ikke saa mange, som det, navnligen hvad Bondestanden angaaer, havde været at ønske.

Mange af de Forandringer, som Christiern den Anden foretog med Geistligheden, vare foranledigede ved Luthers nylig begyndte Reformation i Tydskland, som han fulgte med levende Deeltagelse og Opmærksomhed, og om hvis Gavnlighed han snart saaledes overbeviste sig, at han søgte at faae den indført i Danmark. Han var den første Regent i Europa, næst Luthers egen Landsherre, som laante Øre til de nye Sandheder, der forkyndtes, og skrev allerede 1519, to Aar efter Luthers Optræden, til sin Morbroder, Kurfyrst Frederik af Sachsen, om at erholde en Lærer fra Wittenberg, der kunde udbrede Reformationen i Danmark. Ifølge denne Opfordring kom ogsaa Magister **Martin Reinhard** i Aaret 1520 til Kjøbenhavn, hvor han om Søn- og Helligdagene prædikede i Nikolaikirke; men, da han ikke kunde Dansk, maatte hans Ord fortolkes af en Anden, og denne Forretning hedder det **Poul Eliæsen** paatog sig. Denne Mand, som var en Karmelitermunk fra Helsingør og ansat som Lærer ved Universitetet i Kjøbenhavn, var ved egen Eftertanke og Læsning af Luthers tidligere Skrifter kommen til Erkjendelse af de store Misbrug, som fandt Sted i den katholske Kirke, og fremstod nu som Reinhards Hjælper og en varm Talsmand for Kirkeforbedringen. Imidlertid maatte den Omstændighed, at Læren først blev foredragen i et fremmed Sprog og derpaa fremsat af en Anden paa Dansk, nødvendigviis svække Indtrykket, og de Fagter, hvormed Reinhard ledsagede sine Ord i det fremmede Tungemaal, forekom Mængden latterlige. Heraf benyttede den kjøbenhavnske Geistlighed sig til at udklæde en Dreng i Reinhards Dragt, som løb omkring og efterabede dennes Ord og Lader og derved gjorde ham saa latterlig, at han ikke oftere turde vise sig paa Prædikestolen. Hertil kom, at Poul Eliæsen nu ogsaa trak sig tilbage, idet Luther i sin Reformation begyndte at gaae langt ud over de Grændser, som Poul Eliæsen ansaae for de rette. Han havde kun villet en Forbedring af Kirkens Sæder og det christelige

Liv; men Luther angreb snart selve Kirkelæren og rokkede Kirken i sin Grundvold ved at forkaste Pavens Magt og Myndighed. Dette maatte Poul Eliæsen, der, hvad Læren angik, altid vilde være en rettroende Katholik, aldeles misbillige. Hans Uvenner derimod paastode, at hans Sindsforandring var bleven bevirket ved et rigt Kanonikat, som de katholske Bisper skulde have givet ham Løfte om. Han unddrog sig nu fra al Samvirken med Martin Reinhard og kjæmpede senere baade med Mund og Pen ligesaa ivrigt mod Reformationen, som han før havde arbeidet for den, for hvilken Ustadigheds Skyld han blev kaldet **Poul Vendekaabe**. Da Reinhard nu, opgivende Haabet om at kunne virke mere, drog tilbage til Tydskland, søgte Kongen at faae Luther selv til at komme til Danmark. Dette lykkedes ikke; derimod sendtes Luthers daværende Ven, **Karlstadt**, til Kjøbenhavn, hvor han dog opholdt sig ganske kort, rimeligviis fordi Omstændighederne nu nødte Kongen til at gjøre nogle Tilbageskridt.

Et Uveir begyndte nemlig at trække sammen over Christiern den Andens Hoved, der truede ham med Fald og Undergang. Sverrig var i fuldt Oprør, Lybekkerne erklærede Danmark Krig, mellem Kongen og hans Farbroder, Hertug **Frederik**, udbrøde alvorlige Tvistigheder, og hos Adelen og Prælaterne ulmede en Misfornøielse, der snart brød ud i lyse Luer. Desuden var Christiern den Anden kommen paa en meget spændt Fod med det romerske Hof, deels formedelst sine Forandringer i Kirken, deels formedelst det stokholmske Blodbad, hvor to Bisper vare blevne henrettede. Da Paven imidlertid ønskede at behandle Christiern den Anden, der var besvogret med den mægtige Keiser Karl den 5te, med Skaansel, blev Sagen bilagt i Mindelighed, og den pavelige Nuntius **Johan Frants de Pontentia**, som i denne Anledning blev sendt til Danmark, frikjendte Kongen for al Skyld i Blodbadet. Hele Brøden blev væltet over paa Diderik Slaghoek, nu Erkebisp i Lund, som for denne og mange andre slette Gjerninger blev dømt til Døde og først ført hen under Galgen, derpaa brændt den 24de Januar 1522 paa Gammeltorv i Kjøbenhavn tæt ved Raadhuset. Kongen udnævnte derpaa sin Sekretær **Johan**

Weze til Slaghoeks Efterfølger paa Erkesædet i Lund. Han var den tredie Erkebisp, som Kongen i Løbet af 4 Aar paatrængte det lundske Domkapittel. — Hovedpunktet for Striden mellem Christiern den Anden og hans Farbroder var Forleningen af Holsteen, som Kongen paa et Besøg hos sin Svoger Keiser Karl havde faaet sig overdragen. Herover troede Hertugen sin Høihed krænket og oprippede nu de gamle Fordringer paa Arveret til Norge, Fædrenearv i Danmark, Udbetaling af en Sum Penge o. s. v., som allerede vare tilbageviste under Kong Hans; desuden nægtede han at understøtte Kongen i Krigen med Lybekkerne. Det kom imidlertid til et Forlig i **Bordesholm** (1522), hvor Kongen, som var trængt af saa mange Fjender, gav efter; han frasagde sig sin Forleningsret, tillod Hertugen at forholde sig fredelig under Feiden med Lybekkerne og lovede at betale en Sum Penge: men dette Forlig krænkede han selv ikke længe efter ved at lade det fælleds Arkiv i Segeberg opbryde og, som der siges, en Deel for Hertugen vigtige Papirer udtage og opbrænde.

Derefter ilede Christiern til Sjælland, hvor Lybekkerne truede med et Angreb paa Kjøbenhavn; men de maatte drage bort med uforrettet Sag, da Kongen samlede en Bondehær paa 10,000 Mand og traf de kraftigste Foranstaltninger til Forsvar. Da imidlertid hans Pengemangel Dag for Dag blev større, og han ikke længere kunde dølge for sig selv den farlige Gjæring, som herskede blandt Adelen og Prælaterne, besluttede han at sammenkalde en Herredag i Kallundborg mod Udgangen af Aaret 1522. Dagen kom; men alle de jydske Bisper og Adelsmænd udebleve under Paaskud af, at Vind og Veir havde hindret dem i at komme over til Sjælland. For at gjøre det beqvemmere for de jydske Herrer berammedes nu en Rigsdag til Aarhuus, hvor tillige 2 Borgere af hver Kjøbstad og 4 Bønder af hvert Herred bleve indkaldte, og Kongen selv begav sig til Jylland. Men en Deel af de jydske Prælater og verdslige Herrer havde allerede i Slutningen af December 1522 i Viborg indgaaet en Forening om at støde Christiern den Anden fra Thronen og indkalde hans Farbroder. De opsatte et **Klageskrift**, hvori de søgte at retfærdiggjøre

deres Handling og først og fornemmelig besværede sig over, at Kirkens Friheder krænkedes, og alle Slags Voldsomheder udøvedes mod geistlige Personer, at Kongen tillod Kjættere „med luthersk List og Skalkhed“ at fordærve den christelige Tro, og at „Trælle og Skrivere“ (Johan Weze) skaltede og valtede med geistligt Gods, „hvorfor Gud ogsaa i 7 Aar havde hjemsøgt disse Riger med Pestilents, Sygdom, Armod, Krig og Feide.“ Fremdeles havde Kongen uretfærdig taget mange uskyldige Mennesker af Dage og imod sin Haandfæstning paalagt Adelen Skat „som andre Bønder“, indkaldt Udlændinger og istedenfor at følge Rigsraadets Raad betroet sig til Tyranner, Skalke og Troldqvinder (Sigbrit), Danmarks Rige til evig Skade, Trældom og Fordærvelse.“ Kort efter fik Kongen et **Opsigelsesbrev** af lignende Indhold, som overbragtes ham i Veile af Landsdommeren **Mogens Munk**.

Dette Slag berøvede Christiern den Anden al Fatning. Istedenfor at handle tog han sin Tilflugt til Bønner og Løfter; men de jydske Rigsraader kjendte Kongens Uordholdenhed og vare desuden gaaede for vidt til at kunne træde tilbage. Kongen havde endnu foruden Norge alle Øerne og hele Skaane paa sin Side tilligemed tre stærke Fæstninger, Kallundborg, Malmø og Kjøbenhavn, hvis Borgere vare ham trofast hengivne. Naar han strax i Begyndelsen af de jydske Rigsraaders Opstand havde gjort et kraftigt Opbud til Borger- og Bondestanden, vilde han have samlet Tusinder under sine Faner, og støttet paa disse to Stænder vilde han uden Tvivl have bestaaet Kampen med Prælaterne og Adelen; Kongens Seir vilde tillige have været Borger- og Bondestandens, og disse vilde saaledes langt tidligere, end det siden blev Tilfældet, være indtraadte i deres naturlige Rettigheder. Men han var bleven forknyt og forvirret ved de mange Ulykker, som brøde ind paa ham, og, da Intet kunde udrettes ved Underhandlinger, drog han raadvild og modløs over til **Kjøbenhavn**. Stillingen blev snart fortvivlet; thi Oprørerne handlede rask og hurtigt, gjorde sig til Herrer ikke blot over hele Jylland, men ogsaa over Fyn, det ene Frafald skete efter det andet, Uroligheder udbrøde ogsaa i de østlige Landskaber, ved hvis Grændser

Gustav Vasa var i Bevægelse; Lybekkerne rustede af al Magt deres Flaade i den Hensigt at indeslutte Kjøbenhavn og spærre Sundet. Frygtende for at blive afskaaren i Kjøbenhavn og fra alle Sider omringet, øinede Kongen i sin nedslagne Stemning ingen anden Udvei end at forlade Riget og søge Hjælp i Udlandet. Efter at have udnævnt Henrik Gjø til Befalingsmand i Kjøbenhavn og modtaget Forsikkring om tappert Forsvar af Borgerne i denne Stad og Malmø, indtil han, som han haabede, om tre Maaneder kunde bringe dem Undsætning, indskibede han sig den 13de April 1523 med sine tre smaae Børn og sin to og tyveaarige Dronning. Han saae ikke Kjøbenhavn igjen førend 9 Aar efter som Fange ombord paa et af sin Farbroders Skibe. Kjøbenhavns Borgere løb ned til Strandbredden og op paa Volden og fulgte med sorgmodige Blik deres bortseilende Konge, indtil Skovshovedpynten unddrog ham for deres Syn. Adskillige af Danmarks meest fortjente Mænd forlode Slægt og Venner og fulgte den landflygtige Konge, et Træk, som hædrer dem, men ogsaa taler til Fordeel for Christiern den Anden. For hvad han havde forbrudt, bødede han haardt, først ved en niaarig Omflakken i fremmede Lande, hvor han maatte lide mange Krænkelser, siden ved et syv og tyveaarigt Fængsel, hvori han mod Tro og Love forræderisk blev lokket, og hvor han i nogle Aar behandledes med umenneskelig Grusomhed. Imidlertid besteg den ene Konge efter den anden hans Fædres Throne, hans Børn levede i Landflygtighed, og hans Hustru var død nogle og tyve Aar gammel i Nød og Elendighed*).

---

*) Folket følte dybt Tabet af sin Beskytter, Christiern den Anden, og Klagerne over hans og dets egen Ulykke have bevaret sig i en skjøn Folkesang, hvori det hedder:

Bort da fløi den gamle Ørn
Alt med sine Unger saa smaae;
De andre smaae Fugle de bleve saa vilde,
De vidste dem ingen Raad.

Nu sidder Høgen (Adelen) i Egetop,
Og breder han ud sine Vinger:

3. Frederik den Første. Borgerkrig. Søren Norby. Forhold til Sverrig og Lybek. Reformationens Udbredelse. Christiern den Andens Indfald i Norge. Grevens Feide. Sæder og Levemaade. Modersmaal.

Den samme Mogens Munk, der havde bragt Christiern den Anden Opsigelsesbrevet, overbragte ogsaa Hertug Frederik den jydske Adels Opfordring til at modtage Regjeringen. Han forsmaaede ikke at bemægtige sig sin Brodersøns Krone og sluttede strax Forbund med dennes Fjender Lybekkerne, der lovede at understøtte ham af yderste Evne, mod at han gjengav dem de Handelsrettigheder, som Christiern den Anden havde berøvet dem. Han blev derpaa hyldet paa Viborg Landsthing efter at have underskrevet en Haandfæstning, der var endnu mere bindende for Kongen og fordeelagtig for Adelen end selve Christiern den Andens. Bisper og andre høie Prælater skulde for Fremtiden tages af Adelen, og alene i det Tilfælde, at en Borgerlig udmærkede sig ved særdeles Lærdom, kunde han vente at stige til slig Værdighed. Den katholske Kirkes Rettigheder bleve bekræftede i de stærkeste Udtryk, og de Besiddelser, Lunds Ærkesæde havde mistet, hvoriblandt Bornholm, skulde tilbagegives. Kongen forpligtede sig til ikke at tillade nogen af Luthers kjætterske Disciple at prædike „mod den hellige romerske Kirke og den hellige Fader Paven;" men, hvor slige Kjættere fandtes, skulde Kongen lade dem straffe paa Liv og Gods. Det Punkt af Haandfæstningen, hvorved Undersaatterne løstes af deres Troskabsed, naar Kongen ikke rettede sig efter Haandfæstningen, og hvoraf den jydske Adel og Geistlighed nylig havde gjort en saa udstrakt Brug, blev udtrykt endnu skarpere og bestemtere end før. Adelens Rettigheder bleve ikke blot fornyede, men ogsaa udvidede. I Haandfæstningen selv hedder det, at Adelen skulde nyde Sagefald af dens egne Bønder og

---

De andre smaae Fugle i Skoven ere,
Han monne saa jammerlig trænge.

Nu sidde alle de andre Smaafugle
Og tie saa qvær som Stene,
De have mist' deres deilige Sang;
Vil Gud de faae hannem igjen.

Tjenere ligesom **Prælater** og **Ridderskab** i **Slesvig**; men den adelige Historieskriver **Hvitfeldt**, som levede i Slutningen af samme Aarhundrede, beretter, at Frederik den Første gav Adelen **Hals** og **Haand**, **Boeslod** og alle 40 Marks Sager lige saa frit som Adelen i Hertugdømmet Slesvig, „hvilket", tilføier han, „er en drabelig Frihed, hvis Lige ingen Konge i Danmark haver givet, hvorfor denne Konges Ihukommelse bør hellig og uforglemmelig at være hos os (Adelen) og vore Efterkommere."

Efter Hyldingen i Jylland drog Frederik den Første gjennem Fyn over til Sjælland, hvor det aabne Land snart blev besat af hans Tropper, og Kallundborg overgav sig ved Forræderi af Befalingsmanden **Klaus Eriksen**, som derfor blev kaldet „Klaus Slippeslot;" men Borgerne i **Kjøbenhavn** og **Malmø** gjorde tapper Modstand og holdt mere end dobbelt det Løfte, de havde givet Christiern den Anden. Thi de overgave sig først efter henved 8 Maaneders Beleiring, da de manglede Levnetsmidler, og der ikke længere var Haab om Undsætning, i Begyndelsen af Aaret 1524 til Frederiks tappre Hærfører **Johann Ranzau**. Ogsaa Norge, der ellers var Christiern den Anden meget hengivent, men hvor den danske Adel allerede i længre Tid havde havt stor Indflydelse, underkastede sig Frederik den Første. Han udstædte derpaa en Haandfæstning, hvori Norge erklæredes for et frit Valgrige ligesom Danmark, og som en Følge heraf Kongen frasagde sig sin Tittel af „Arving til Norge;" men hans Efterkommere optoge den paany.

Christiern den Anden flakkede imidlertid omkring i England, Tydskland og Nederlandene for at søge Hjælp og fik ogsaa en betydelig Hær samlet i Nordtydskland; men, da han manglede Penge, oploſtes den, uden at Noget udrettedes. Den fordrevne Konge havde derimod efterladt sig et betydeligt Parti i Danmark, der virkede for hans Sag, paa hvad Maade de bedst kunde, ventende paa en gunstig Leilighed til at foretage noget Afgjørende. Dristige Kapere, som **Skipper Klement**, **Klaus Kniphoff** og Flere, foruroligede idelig Hansestædernes og de Svenskes Handel i Vesterhavet og Østersøen; men især udmærkede sig den tappre Fynbo **Søren Norby**, Lensmand

paa Gulland, ved Iver og Virksomhed for at fremme den fordrevne Konges Bedste og skade hans Fjender. Da han omsider ikke længer kunde modstaae de Svenske og Lybske, som beleirede **Visborg** paa Gulland, overgav han med Christiern den Andens Samtykke Øen til Danmark, da han nødigen vilde, at denne vigtige Besiddelse skulde komme fra Danmarks Krone. Dette gjorde imidlertid ingen Forandring i Sagen: thi han beholdt Befalingen over Øen og vedblev at feide paa de Svenske og Lybske.

Christiern den Andens Svoger, Keiser **Karl den Femte**, havde hidtil ved sin Krig med Frants den Første af Frankrig været hindret i at understøtte sin Frænde; men, da han i Begyndelsen af Aaret 1525 havde overvundet og fanget denne farlige Modstander, bleve Udsigterne lysere for Christiern den Anden. Søren Norby undlod ikke at benytte sig af denne gunstige Vending i Sagerne. Han gjorde fra Gulland et Indfald i Skaane, hvor Almuen ligesom i det øvrige Danmark var høist misfornøiet med den nye Regjering og derfor hobeviis strømmede til hans Faner. Frederik den Første var uforberedt paa Krig, manglede baade Penge og Krigsfolk, saa at Søren Norby i Begyndelsen gjorde store Fremskridt. Men, da omsider **Johan Ranzau** kom over til Skaane med en Deel Tropper, blev først en Bondehær paa 8000 Mand slagen udenfor **Lund**, ved Forræderi, som Søren Norby siden klagede, og noget efter havde en anden paa 24,000 Mand samme Skjæbne ved **Brunktofte Lund**, en Skov, som ligger en Miilsvei fra Landskrone. Anføreren, **Otte Stisen**, skal have været blandt de Første til at flygte. I begge Slag anrettedes et frygteligt Blodbad paa Bønderne, og store Voldsomheder udøvedes i Lund af de seirende Soldater, som myrdede 60 af Byens værgeløse Borgere, der tildeels havde søgt Tilflugt i Kirken. Efter disse Begivenheder maatte den skaanske Bondestand underkaste sig. Søren Norby, som var indesluttet i Landskrone, hvor han forgjæves ventede Undsætning fra Christiern den Anden, maatte omsider overgive sig, men erholdt dog meget gode Vilkaar; thi man frygtede hver Dag for, at den fordrevne Konge, understøttet af sin Svoger, skulde gjøre et Indfald i

Riget. Norby maatte forpligte sig til at overgive Visborg, men til Erstatning herfor skulde han have Sølvitsborg, Ronneby og flere Besiddelser i Blekingen. Efter adskillige Vanskeligheder overgaves Visborg, og Norby kom i god Behold til Blekingen, til stor Misfornøielse for Lybekkerne, der gjærne vilde have havt denne farlige Mand i deres Magt. Han kunde imidlertid ikke lade være at fortsætte sine Fjendtligheder mod Sverrig og Hansestæderne, som derfor i Forening med Frederik den Første angrebe ham, og, efterat hans Slotte vare indtagne og hans fleste Skibe ødelagte, maatte han søge Frelse i Flugt. Efter Kong Christierns Befaling drog han til Rusland, for at søge Hjælp til at tilbagevinde Finland og Norge; men Czaren Vasilius holdt ham tilbage i Moskov i et langvarigt Fangenskab. Efterat Czaren længe forgjæves havde fristet Norby til at gaae i sin Tjeneste, bevirkede omsider Keiser Karl og dennes Broder Kong Ferdinand ved deres indtrængende Forestillinger hans Løsladelse (1528). Han drog derpaa til Nederlandene og senere til Italien, hvor han faldt i Keiser Karl den Femtes Tjeneste ved Beleiringen af Florents (1530), just paa en Tid, da denne djærve og trofaste Kriger kunde have været den landflygtige Konge til stor Nytte.

Lybekkerne, som Frederik den Første for en stor Deel skyldte sin Throne, bleve rigeligen betalte for deres Tjenester; thi de fik ikke alene deres Handelsrettigheder bekræftede, men desuden overlodes dem paa 4 Aar Indtægterne af Gulland, hvilket snart ombyttedes med en 50aarig Besiddelse af Bornholm. Gustav Vasa, som imidlertid var bleven Konge i Sverrig (1523), havde understøttet Frederik imod Christiern den Anden; men desuagtet var Forholdet mellem Nabokongerne meget spændt, da Frederik den Første ikke ganske kunde beqvemme sig til at opgive Tanken om en Fornyelse af den kalmarske Forening. Imidlertid kom det til et personligt Møde mellem Kongerne i Malmø (1524), hvor Lybekkerne mæglede et Forlig, ifølge hvilket begge Rigers Uafhængighed erkjendtes. Dog vedblev man i flere Aar at tvistes om Landets Grændser, da Gustav Vasa gjorde Fordring paa Vigen, Gulland og Blekingen; men omsider fandt han sig dog i, at disse Landskaber kom under

Danmark. Frygten for den fælleds Fjende, Christiern den Anden, holdt Sværdet i Skeden og knyttede endog senere Venskabet saa fast imellem Kongerne, at de forbandt sig til at understøtte hinanden med Skibe og Krigsfolk, ifald den fordrevne Konge skulde gjøre noget nyt Forsøg.

Christiern den Andens Forsøg paa at indføre Reformationen var mislykket, og ved Frederik den Førstes Thronbestigelse og den af ham udstædte Haandfæstning syntes den katholske Kirke og Geistlighed mere end nogensinde befæstede i deres Rettigheder. Imidlertid var dog Opmærksomheden bleven vakt og henvendt paa de store Misbrug, som herskede i Kirken, og det blev en stedse mere almindelig Overbeviisning, at en gjennemgribende Forbedring af Kirkens Lære og Forfatning var nødvendig. Tidens Fylde nærmede sig, da Præstevælden og hele den fordærvede katholske Lære- og Kirkebygning skulde falde for den nye Aand, som med uimodstaaelig Kraft gjorde sig gjældende. Misbrugene vare nu ogsaa blevne saa store, at man blot behøvede at paapege dem for at bevise Nødvendigheden af deres Afskaffelse. Christendommens oprindelige Lære var bleven forvansket og skjult under en Mængde nye selvopfundne Lærdomme, der snart bidroge til at ængste Samvittighederne, snart til at dysse dem i en farlig Søvn; Fromheden blev sat i Udøvelsen af Kirkens ydre Handlinger, Helgendyrkelsen traadte istedenfor Gudsdyrkelse, og Aflad skaffede Forladelse for alle Synder, naar man havde Raad til at kjøbe den. Gudstjenesten holdtes paa Latin, ligesom om det var tilsigtet, at Ingen skulde tænke eller føle Noget ved den; Bibelen maatte ikke oversættes i Landets Sprog, for at ikke Menigmand skulde blive bekjendt med dens Sandheder. Den katholske Geistlighed kunde ikke give den vaklende Kirkebygning nogen synderlig Støtte; thi den var uvidende, fordærvet og usædelig. Geistlige Personer saaes ofte i Kroer og Værtshuse at overgive sig til Drukkenskab og de groveste Udsvævelser, og Præsterne, som ikke maatte gifte sig, forargede deres Menigheder ved at holde Friller, uden at dette paataltes af de høiere Geistlige, som toge sig den samme Frihed. Om Nonnernes og Munkenes Levnet vare de forsmædeligste Rygter i Omløb

blandt Folket, og det blev oftere oplyst, at Rygtet ikke var værre end Sandheden. **Kirkens Bestyrelse** førtes paa den meest uforsvarlige og samvittighedsløse Maade af Bisperne, der betragtede deres geistlige Embede som Bisag og deres verdslige Forretninger som Hovedsag, hvorpaa i det Foregaaende mærkelige Exempler ere anførte. Kannikerne eller Domherrerne, der i Almindelighed vare unge Adelsmænd, som skyldte deres Families Indflydelse deres magelige og indbringende Embeder, hvoraf ofte flere forenedes i een Person, lagde Studeringerne aldeles tilside og lode deres geistlige Forretninger besørge ved Vikarier, medens de selv morede sig med at gaae paa Jagt, øve sig i Vaaben og lignende adelige Sysler. Deres Uvidenhed var saa stor, at man kort før Reformationen har Exempel paa Kanniker, der ikke kunde skrive deres eget Navn. Paa Landet lode Bisperne en stor Mængde Kald staae ubesatte, for selv at kunne hæve Indkomsterne deraf, eller de lode dem bestyre ved de saakaldte „Læsepræster", ustuderede og uvidende Personer, der til Nød kunde læse en Prædiken op af en Bog, og som bleve saa usselt aflagte, at de næppe kunde friste Livet. I mange Kirker holdtes kun Gudstjeneste to til tre Gange om Aaret, og i Aarhuus Stift fandtes i Aaret 1530 16 Kirker, som ikke havde mere end to Præster. At det under disse Omstændigheder maatte være ilde fat med Folkets religiøse Oplysning, især da Gudstjenesten holdtes paa Latin, er let at indsee. En Bisp i Ribe paalagde vel i Slutningen af det 15de Aarhundrede sit Stifts Geistlighed hver Søndag at forklare et Stykke af Evangelierne i Landets Sprog; men først Christiern den Anden gjorde det til en almindelig Pligt for hele Landets Geistlige at holde danske Prædikener for deres Menigheder. Disse Prædikener bestode imidlertid for det Meste af æventyrlige Fortællinger om Helgener og Helgeninder, der vare mere skikkede til at more og adsprede end til at belære og opbygge. Almueskoler gaves aldeles ikke paa Landet, og de, der fandtes i Kjøbstæderne, vare yderst slette, indtil ogsaa Christiern den Anden søgte at tilveiebringe nogen Forandring i denne Henseende. Allerede i lang Tid vare de høieste geistlige Embeder, skjøndt ikke udelukkende, blevne besatte med Adelige, og ved

Reformationens Begyndelse vare alle danske Bisper, paa Jens Andersen Beldenak nær, Adelsmænd. Efter Ærkebisp Birgers Død (1519), hvis Fader havde været simpel Degn, bestemte Kapitlet i Lund, at der for Fremtiden ikke maatte vælges Andre end Adelsmænd til Ærkebisper, og denne Bestemmelse udvides ved Frederik den Førstes Haandfæstning til alle høie Kirkeembeder. Alligevel blev Adelen, som tragtede efter en fri og uindskrænket Besiddelse af det store Kirke- og Klostergods, Geistlighedens farligste Fjende, da Reformationen begyndte. Hos Kongerne kunde den katholske Geistlighed ikke vente nogen Beskyttelse: de foregaaende danske Konger havde lidt alt for meget af Geistlighedens Vælde, til at ikke enhver af deres Efterkommere med Glæde skulde gribe Leiligheden til at knække denne Stands Magt. At Adelen vilde stige ligesaa meget som Geistligheden faldt, derpaa tænkte man i Begyndelsen ikke. Endnu misligere var dens Stilling til Folket. I tidligere Tider havde den været Gjenstand for Folkets Ærefrygt og Kjærlighed og ofte udmærket sig paa en ædel Maade ved at antage sig den undertrykte Almue; men i den senere Tid havde Forholdet forandret sig. Geistlighedens ryggesløse Sæder oprørte Folkets bedre Følelse, og dens Uvidenhed vakte Foragt; den var bleven fornem, verdslig og adelig, havde adskilt sin Sag fra Folkets og derved vendt dettes Hjærte fra sig. Den faldt derfor, uden at en Haand rørte sig til dens Forsvar, som et Offer for Folkets Had, Adelens Gjærrighed og Regjeringens Frygt og Skinsyge, ved sin egen indre Fordærvelse allerede længe moden til Undergang.

Skjøndt Frederik den Første yndede Reformationen, blev denne dog ikke indført ved noget Magtbud, men udviklede sig frit i Folket ved Mænd, som udgik af dettes Midte, og som stillede sig i Spidsen for Tidens aandelige Bevægelse. Hovedmanden for den danske Reformation var **Hans Tausen**, en fattig Bondesøn fra Fyn. Hans fortrinlige Aandsgaver skaffede ham Velyndere, som lode ham studere, hvorefter han siden blev optagen som Munk i Klostret Antvorskov. Her vandt han i den Grad Priorens Gunst, at denne lod ham foretage en Udenlandsreise paa Klosterets Bekostning, for at den bega-

vede Yngling ved fremmede Universiteter kunde uddanne sig videre til Kirkens Tjeneste. Men det gik ganske anderledes, end Prioren havde ventet: Tausen blev ikke en Støtte for den vaklende katholske Kirke, men tværtimod dens farligste og djærveste Bekjæmper. Efterat have studeret en Tidlang i Køln og Løwen, hvor den katholske Lære foredroges i al sin Strænghed, synes han at være bleven bekjendt med Luthers Skrifter, hvis Udbredelse intet Forbud kunde hæmme. Han blev nu opfyldt af Lyst til at høre den nye Lærer, hvis Ry Dag for Dag blev større, og begav sig til Wittenberg, hvor han aldeles blev vunden for de Sandheder, som Luther forkyndte. Men Prioren i Antvorskov Kloster kaldte ham pludselig hjem fra Wittenberg (1524) og lod ham strax efter Hjemkomsten sætte i et Fangetaarn paa Antvorskov. Herfra sendtes han det følgende Aar til Johanniterklosteret i Viborg, for at dettes Prior, **Peder Jensen**, der var bekjendt for sin Lærdom og Veltalenhed, skulde overbevise ham om hans Vildfarelser eller med Magt bringe ham til Taushed. Efter nogle Maaneders Ophold i Viborg Kloster vidste Tausen imidlertid saaledes at vinde Peder Jensens Venskab og gode Mening, at han fik Lov til at prædike i Klosterkirken, naar Vespertjenesten var forbi. Han fik nu snart et saa stort Tilløb af Borgerne i Viborg, at Prioren fortrød den Tilladelse, han havde givet, og begyndte at tænke paa at sætte ham i Fængsel for at forebygge videre Ulykke. Da Tausen mærkede, at Priorens Sindelag havde forandret sig, tilkjendegav han en Dag mod Slutningen af Prædikenen sine Tilhørere den Fare, hvori han svævede, og bad dem om Beskyttelse. Mange af de Tilstedeværende tilbøde ham strax et sikkert Tilflugtssted i deres Huus, selv om de skulde udsætte sig for nok saa megen Fare, hvorpaa Tausen begav sig til en af Byens meest anseete Borgere, der var Broder til Borgemesteren i Viborg (1526). Paa samme Tid kom Jørgen Sadolin, der ligesom Tausen havde været Luthers Tilhører i Wittenberg, til Viborg og tog virksom Deel i Bestræbelserne for at skaffe de nye Lærdomme Indgang hos Borgerne. Rektoren ved Byens latinske Skole lod sig bevæge til at indrømme dem St. Hans Kirke (forskjellig fra Klosterkirken af samme Navn) til at præ-

dike i; men, da den ikke kunde rumme den store Mængde, der strømmede til, prædikede Tausen paa Kirkegaarden, staaende paa Trappen til Kirketaarnet. Da dette imidlertid faldt ubeqvemt baade for Tausen og hans Tilhørere, besluttede de at begive sig til den rummelige Graabrødrekirke; men Munkene vilde ikke lade dem komme ind, hvorfor Tausen nogle Gange prædikede fra Beenhuset udenfor Kirken. Men tilsidst bleve Borgerne saa forbittrede over, at Munkene ikke vilde overlade dem Brugen af deres Kirke, at de med Vold sprængte Døren og satte sig i Besiddelse af Kirken. Bispen i Viborg, **Jørgen Friis**, tabte omsider Taalmodigheden og sendte en Dag nogle af sine Bevæbnede hen for at gribe Tausen midt under Prædikenen. Da Anføreren for de Bevæbnede bød Tausen at holde inde med sin Prædiken og strax begive sig til hans Herre, Bispen, svarede han uforfærdet: „Jeg er her i en større Herres Tjeneste; naar jeg har forrettet den, skal jeg indfinde mig hos Bispen." Anføreren truede nu med at bruge Vold; men herover kom Borgerne i den hæftigste Bevægelse: Nogle stimlede omkring Tausen for at beskytte ham; Andre løb til Nabogaden for at hente Vaaben; selv Konerne hentede Vaaben til deres Mænd. Herover bleve Bispens Bevæbnede forskrækkede og trak sig tilbage, uden at have opnaaet deres Hensigt. Saaledes beskyttet ved Borgernes Hengivenhed vedblev Tausen, i Forbindelse med Sadolin, at arbeide for Udbredelsen af den forbedrede Kirkelære i Viborg.

Deres Bestræbelser fandt en mægtig Støtte i den **Oversættelse af det nye Testamente**, som **Hans Mikkelsen**, forhen Borgemester i Malmø og nu en frivillig Ledsager af den landflygtige Christiern den Anden, havde udarbeidet og ved Kongens Understøttelse udgivet i Antwerpen (1524). Denne Bog førtes i Mængde ind i Landet af hollandske Kjøbmænd og læstes med Begjærlighed af Folket, som derved kom til klarere at indsee, hvor vrange og ugrundede mange af den katholske Kirkes Lærdomme vare. Bisperne udstædte vel Forbud mod at kjøbe og læse denne farlige Bog; men dette vakte kun større Lyst efter at komme i Besiddelse af den, og Forbudet hævedes kort efter paa Kongens Befaling. Ligesaa lidet virkede den

Bestemmelse, som Bisperne toge paa en Forsamling i Kjøbenhavn (1524), „at Enhver, som udbredte de Kjætterier, som den forløbne Munk, Broder Luther, lærte, skulde straffes med Fængsel“; thi Frederik den Første modsatte sig alle Voldsomheder. Bisperne lode nu Poul Eliæsen drage omkring i Riget for at prædike mod den nye Lære; men han udrettede Intet; thi de Lutherske hadede denne „Poul Vendekaabe“ formedelst hans Frafald, og Katholikerne mistænkte ham, fordi han engang havde holdt med Lutheranerne, saa meget mere som han vedblev at erklære sig for Gavnligheden af flere Forbedringer i Kirkevæsenet. Medens den katholske Geistlighed saaledes maatte opbyde alle sine Kræfter for at modarbeide Kjætteriet, der Dag for Dag vandt mere Grund fra Kirken, blev den ogsaa trængt fra en anden Side. Adelen betragtede nemlig med Misundelse de store Rigdomme og betydelige Indtægter, hvoraf Geistligheden var i Besiddelse, og besværede sig navnligen over, at Prælaterne hævede Bøder af Bønderne i mange Tilfælde, hvor de adelige Godsbesiddere meente selv at have Ret til denne Indtægt. Ligeledes viste der sig paa flere Steder især i Jylland stor Uvillighed til at betale Tiende. Under al denne Splid og Spænding var det kun Christiern den Andens truende Rustninger, der hindrede Udbruddet af alvorlige Uroligheder; thi ham frygtede Kongen og Adelen og Geistligheden alle lige meget. Derfor erklærede ogsaa Adel og Geistlighed sig paa en Herredag (1525) rede til at understøtte Kongen mod Christiern den Anden ved et større Krigsbidrag, saaledes at der af 100 Marks faste Indtægter stilledes en fuldstændig rustet Rytter og af 50 Mark en bereden Skytte.

Kongen viste sig imidlertid stedse utvetydigere som en Ven af Lutheranerne, uden dog ligefrem at krænke de Rettigheder, som vare den katholske Geistlighed tilstaaede. I Hertugdømmerne, hvor **Herman Tast** i Aarene 1522 til 1525 havde udbredt og næsten gjennemført Reformationen, havde han udgivet den Forordning, at Ingen under Livsstraf maatte forfølge Nogen for sine religiøse Meningers Skyld, og hans Søn Christian bekjendte sig offentlig til den lutherske Lære. Allerede ved sin Kroning (1524) havde Kongen lagt sin religiøse Overbeviisning

for Dagen ved at medbringe en luthersk Geistlig til sin private Gudstjeneste; og end tydeligere viste han nogen Tid efter, til hvilken Side han hældede, idet han, til stor Forargelse for Tilhængerne af den gamle Lære, tilsidesatte de kirkelige Regler om Fastespiserne og begyndte at nyde Kjød og lignende Fødemidler, hvis Nydelse var forbuden i Fastetiden. En af Landets høieste Embedsmænd, Rigshofmesteren **Mogens Gjø**, erklærede sig endnu bestemtere for Protestantismen ved at nyde Nadveren paa luthersk Viis under tvende Skikkelser. Af stor Vigtighed for Reformationens Fremme var det, at Kongen tog Tausen, ligesom tidligere Herman Tast, i sin Beskyttelse. Han udstædte nemlig (i Slutningen af Oktober 1526), nogen Tid efter at Tausen var sluppen ud af Klostret i Viborg, et Beskjærmelsesbrev for denne, hvori han forbød Enhver at tilføie ham nogen Ulæmpe, og udnævnte ham til sin egen Kapellan, dog saaledes at han fremdeles maatte forblive i Viborg for at prædike det rene Evangelium for Byens Borgere. Reformationens Fremgang i denne By sikkredes ved Oprettelsen af en evangelisk Skole, ved hvilken den før nævnte **Jørgen Sadolin** blev ansat som Lærer.

Det i Viborg givne Exempel fandt snart Efterligning i andre Stæder, og først i **Malmø**. Her havde uden Tvivl Oversættelsen af det nye Testamente, der var forfattet af Byens forrige elskede Borgemester, Hans Mikkelsen, fundet meest Indgang og derved forberedet det, som siden skete; ogsaa Byens nuværende Borgemester, **Jørgen Kok**, eller som han kaldtes, fordi han en Tidlang havde været Møntmester, **Jørgen Mønter**, yndede og befordrede Reformationen. Den Første, som her optraadte mod den katholske Lære, var **Klaus Mortensen** eller **Tøndebinder**, en ulærd Mand, men fuld af Begeistring for den rene Lære og i Besiddelse af et uforfærdet Mod og en kraftig Veltalenhed (1527). Af Mangel paa Kirke prædikede han under aaben Himmel paa en Eng udenfor Byen; men, da Engen nedtraadtes og fordærvedes ved den Mængde Mennesker, som stimlede til for at høre ham, maatte Geistligheden tilsidst paa Borgernes Forlangende indrømme ham en Kirke i Byen. Dog led Reformationen i Malmø nogen Tid en Af-

brydelse, idet den katholske Geistligheds, navnlig den udvalgte Ærkebisp Aage Sparres Modstand nødte Klaus Mortensen til samme Aar at forlade Byen; men rundt omkring i Riget vandt den forbedrede Lære Dag for Dag større Fodfæste. Præsterne begyndte nu ogsaa at gifte sig, hvorpaa Tausen skal have givet det første Exempel ved at ægte Jorgen Sadolins Søster, et Skridt, hvorfor han maatte høre meget ilde af de Katholske. Bisperne kom ved alt dette i den største Forlegenhed og vidste ikke, hvad de skulde gribe til for at standse det overalt indbrydende Kjætteri. Poul Eliæsen vedblev at reise omkring, men prædikede for døve Øren; heller ikke frugtede det, at alle Bisperne udstædte Hyrdebreve, hvori de advarede mod Luthers fordømmelige Kjætteri. I deres Nød besluttede de at indkalde to berømte tydske Doktorer, **Johan Eck** og **Cochlæus**, for at bekjæmpe Lutheranerne. De skreve et Brev til Eck, fuldt af de meest overdrevne Smigrerier, hvori de med den ydmyge Bekjendelse, at de selv ikke vare Kampen voxne, indbøde ham til Danmark, hvilket de beskreve som et Land, der flød med Mælk og Honning, hvor han ikke skulde mangle nogetsomhelst af Livets Goder. Men baade Eck og Cochlæus vare saa sysselsatte i Tydskland, at de ikke kunde tage imod denne smigrende Indbydelse.

Medens begge Partier saaledes kjæmpede, det ene for at vinde Fodfæste og Indgang for den nye Lære, det andet for at bevare sin Magt og Kirkens gamle Tro, holdtes tvende mærkelige Herredage i Odense, den første ved Udgangen af Aaret 1526, den anden om Sommeren 1527. Paa begge kom mange Sager under Overveielse, som vedkom den verdslige Forfatning og Rigets Stilling i det Hele; men tillige bleve de kirkelige Spørgsmaal, som bevægede Tiden, bragte paa Bane, og vigtige Beslutninger tagne. Prælaternes Øiemed var at standse Kongen paa den Bane, han hidtil havde fulgt i Religionssagen, og afnøde ham Forholdsregler, der kunde qvæle det forhadte Kjætteri, der daglig greb mere om sig i Riget. Men deres Bestræbelser strandede paa Kongens bestemte Vægring, og tjente kun, som ethvert mislykket Forsøg, til at styrke Modpartiet. De søgte tillige at værne om deres verdslige

Fordele og Rettigheder, men Sagen tog en saadan Vending, at de fandt det klogest at offre en Deel af dem til den misundelige Adel, for at kunne bevare de øvrige. Paa Herredagen 1526 kom man uden Vanskelighed overeens om tvende Punkter, der vare vigtige for Kongen og ikke synderlig stridende mod Geistlighedens Interesser, nemlig at Bisper og andre Prælater ikke skulde søge Stadfæstelse paa deres Værdighed i Rom hos Paven, men her i Riget hos Ærkebispen af Lund, og at de betydelige Afgifter, som ved slige Leiligheder pleiede at svares til Paven, herefter skulde tilfalde Kronen. For at vinde de verdslige Rigsraader og Adelen til Forbundsfæller i Kampen mod det lutherske Kjætteri, som Kongen begunstigede, sluttede Prælaterne Forlig med hine om et Punkt, som hidtil havde vakt megen Tvivl og Misnøie, nemlig den Formindskelse af det adelige Jordegods, som skete derved, at Kirken erhvervede sig sligt Gods til Eiendom. Bisper og Prælater forpligtede sig nemlig til herefter ikke at ville tilkjøbe eller tilpante sig adeligt Gods anderledes, end at det igjen kunde falde tilbage til deres adelige Arvinger; og var den geistlige Kjøber ikke af adelig Byrd, erklæredes Sælgerens Arvinger berettigede til uden videre at tage Godset tilbage. Til Gjengjæld for denne vigtige Indrømmelse lovede de verdslige Rigsraader paa egne og hele den menige Adels Vegne, at ville forsvare Kirken og Kirkens Personer i Besiddelsen af deres Friheder og Rettigheder og i Særdeleshed af alle Kræfter at understøtte dem mod „Luthers uchristelige Lærdom." Nu indgav det hele Rigsraad i Forening en meget fyndig Besværing til Kongen, hvori det minder ham om hans Haandfæstning og svorne Ed, og beder ham holde Alle og Enhver, og særdeles Kirkens Personer, ved deres Privilegier, og hævde Kirkens Tro i dens rette Skikkelse, som Kongerne før hans Tid i dette gamle christne Kongerige havde gjort; det formaner ham tillige til ikke at gribe ind i Bispernes Omraade ved at tilstaae den nye Lærdoms Forkyndere Beskjærmelsesbreve eller give Nogen Tilladelse til Bispen uadspurgt at prædike. Dersom han ikke vilde tage Hensyn til disse Raad, kunde det let skee, at han bragte store Ulykker over sig og sit Huus og det hele Rige. Paa denne Besværing

svarede Kongen undvigende og afvisende: han vidste ikke Andet, end at han altid havde skikket sig som en christen Herre og Konge, og holdt Enhver baade Geistlig og Verdslig ved Ret og Skjæl, og saa vilde han fremdeles gjøre. Han havde aldrig paalagt Nogen at prædike Andet end Guds Ord og Evangelium, og hans Beskjærmelsesbreve gik kun ud paa at sikkre Vedkommende mod Vold og Uret, hvad ikke var mere end hans kongelige Pligt. — Videre kom man ikke paa denne Herredag; men paa Mødet i Odense Sommeren 1527 toges Sagen op paany. I Mellemtiden havde imidlertid Gjæringen hos den jydske Almue i en betænkelig Grad tiltaget; den viste sig overalt gjenstridig mod Geistligheden og nægtede at betale Tiende og andre Afgifter. Det Første derfor Rigsraadet begjærede var, at Kongen skulde tvinge den opsætsige Almue til Lydighed og straffe Hovedmændene. Derpaa vendte det sig atter til Kongen med Klage over den nye Lære, som prædikedes af Munke, der vare løbne bort fra deres Klostre, og forlangte, at han ikke maatte beskytte slige Mennesker eller give dem Tilladelse til at prædike; vilde de ikke vende tilbage til deres Klostre igjen, burde de forvises Riget. Til det første Punkt bemærkede Kongen, at, naar Geistligheden førte Besværing over Almuen, saa klagede denne ikke mindre over Geistligheden og paastod, at der krævedes ulovlige og utilbørlige Afgifter og Ydelser af den: det var derfor billigt, at begge Parter hørtes. Hvad den nye Lære angik, yttrede han, at Troen var en fri Sag, i hvilken Enhver maatte følge sin Overbeviisning; han vilde ikke tvinge Nogen; thi han var kun Konge og Dommer over Liv og Gods, men ikke over Sjælene. Han vilde vel herefter ikke udstæde Beskjærmelsesbreve; men dersom Nogen imod Forventning vilde tilføie de nye Prædikanter Vold og Overlast, vilde han ikke undlade at tage dem i Forsvar. Som et Middel til at udjævne Striden mellem Almuen og Geistligheden foreslog han et Møde af Prælater og Adel i Jylland, til hvilket tillige Kjøbstædmænd og nogle Bønder fra hvert Herred skulde indkaldes; men et saadant Møde frabad Rigsraadet sig meget, og forlangte Sagen afgjort her paa Herredagen i Odense.

For at ydmyge Prælaterne og knække deres Mod, forenede

Kongen sig nu med den menige Adel. Denne var langtfra ikke tilfreds med Indrømmelsen paa forrige Herredag, men forlangte flere Offre af Prælaterne. Kongen og Adelen i Forening begjærede nu, at den Ret, som Bisper og Prælater havde til at hæve Sagefald af Kronens og Adelens Bønder, naar disse ved en geistlig Domstol vare idømte Bøder, skulde falde bort. Prælaterne strede først hæftigen imod, henviste til de Farer, der kunde opstaae af indre Splid og Usamdrægtighed; mindede om, at Adel og Prælater jo i Grunden havde fælleds Interesser, og vare Blodsfrænder og nær Slægt, som burde holde sammen. Men Adelen og Kongen lode sig ikke røre af disse Forestillinger; og Prælaterne fandt det derfor raadeligt at give efter, i Haab om derved atter at vinde de verdslige Rigsraaders Understøttelse mod Kongen. De tilbøde at opgive deres Sagefaldsret, undtagen i ganske enkelte Tilfælde, og frafaldt adskillige mindre Ydelser af Almuen, under Betingelse af at den fulde Nydelse af Tienden tilsikkredes Geistligheden. Men naar de offrede saa meget, saa krævede de ogsaa alvorligen, at de Foranstaltninger, som de tidligere havde paakaldt mod de nye Prædikanter, endelig sattes i Værk. Disse Forslag understøttedes nu af Rigsraadet hos Kongen. Men han var urokkelig. Indrømmelsen af Sagefaldsretten tog han imod, og mod en Bestemmelse af Tienden havde han Intet at indvende; men om Tvang mod de nye Lærere vilde han Intet høre. Hvilken Geistlig der vilde gifte sig eller forlade sit Kloster, maatte gjøre det efter sin Samvittighed og paa eget Ansvar; Kongen vilde heri hverken byde eller forbyde Noget. I Overeensstemmelse hermed fattedes en Herredagsbeslutning, der ordner Spørgsmaalet om Sagefaldsretten og Tienden, men Intet bestemmer om den nye Lære eller dens Forkyndere.

Prælaterne havde paa Herredagene i Odense truffet det kortere Straae, og Kongen havde saa utvetydigen lagt sin Stemning for Dagen, at dette ikke kunde andet, end i høi Grad oplive Modet hos den nye Troes Bekjendere og fremme dennes Udbredelse. Dette viste sig især i Malmø. Klaus Mortensen vendte efter omtrent et Aars Fraværelse tilbage (1528) ledsaget af **Hans Spandemager**, der havde maattet forlade

Byen tilligemed ham, og nu blev en virksom Medhjælper i Forkyndelsen af den nye Lære. Med disse forenede sig snart **Frants Vormordsen**, der besad lærde Kundskaber i den hellige Skrift. Alle katholske Skikke afskaffedes nu ved Gudstjenesten, og denne holdtes paa Dansk, hvorved man benyttede sig af en Oversættelse af Davids Psalmer, som Frants Vormordsen havde forfattet. Med Kongens Tilladelse blev tillige i denne By oprettet en lærd Underviisningsanstalt, hvor de første Præster for den evangeliske Kirke i Danmark bleve dannede under Veiledning af nogle af de lærdeste Reformatorer. Munkene, især Tiggermunkene, som Ingen mere vilde give Almisse, vandrede deels frivilligen ud, deels bleve de ogsaa under Forhaanelser og Voldsomheder forjagne. I Viborg, hvor imidlertid Tausen og Sadolin vedbleve med utrættet Iver at arbeide for Reformationen, bleve ligeledes danske Kirkesange indførte og Gudstjenesten holdt paa luthersk Viis, og, da nu Lutheranerne vare blevne det stærkere Parti, maatte de forhadte Munke her ligesom i Malmø udstaae mange Forfølgelser, indtil de omsider forlode Byen. Reformationen var nu saavidt fremmet i Viborg, at Tausens Nærværelse ikke længre syntes nodvendig, hvorfor Kongen kaldte ham til **Kjøbenhavn** (1529). Her optraadte han i Nikolai Kirke paa samme Sted, hvor Reinhard og Poul Eliæsen 8 Aar tidligere første Gang havde forkyndt den evangeliske Lære. Men Forholdene og Folkets Stemning havde imidlertid betydelig forandret sig, saa at Tausen havde den meest afgjorte Fremgang, og største Delen af Kjøbenhavns Borgere hyldede Reformationen.

Disse tre Stæder, **Viborg, Malmø og Kjøbenhavn**, bleve nu Hovedpunkterne for Reformationen, som derfra med uimodstaaelig Kraft udbredte sig over hele Landet. Et vigtigt Befordringsmiddel for den var den nye Oversættelse af Davids Psalmer og det nye Testamente, som den lærde **Christen Pedersen**, ligeledes en af de Mænd, der deelte Landflygtigheden med Christiern den Anden, udgav samme Aar, som Tausen kom til Kjøbenhavn. Den udmærkede sig fremfor de ældre Oversættelser ved sit renere og bedre Sprog og læstes med en

saadan Begjærlighed af Folket, at der inden kort Tid maatte gjøres et nyt Oplag.

Paa denne Tid forberededes i Tydskland den berømte Rigsdag i Augsborg (1530), som alle Katholiker haabede vilde ende med Lutheranernes Undertrykkelse, og de danske Bisper troede derfor, at det Samme vilde kunne opnaaes i Danmark ved en Forsamling af Rigets fornemste geistlige og verdslige Herrer. De fordrede altsaa, at Protestanternes Ordførere skulde indstævnes til at møde for Kongen og Rigsraadet, for at Stridspunkterne kunde blive undersøgte og paakjendte, og, naar Protestanterne da bleve overbeviste om at være Kjættere, der med Rette vare lyste i Kirkens Band og Straf, haabede Prælaterne, at Kongen vilde blive nødt til at unddrage Protestanterne sin Beskyttelse og holde sig sin Haandfæstning efterrettelig, hvori han edelig havde forpligtet sig til at forsvare den romerske Kirke og straffe Kjætterne paa Liv og Gods. Hovedmændene for Reformationen, der vare sig deres Overlegenhed bevidste over den for største Delen uvidende katholske Geistlighed og desuden vare sikkre paa Medhold hos Kongen og mange af Rigsraadets verdslige Medlemmer, vare heller ikke uvillige til et saadant Møde, hvor der gaves dem Leilighed til offentlig at udvikle og forsvare deres Lære. Kongen, der ikke vel kunde afslaae Prælaterne deres tilsyneladende billige Forlangende, og som tillige ventede, at der under den herskende Stemning hos Folket og Rigsraadet vilde tilbyde sig Leilighed til at indføre en Forbedring i Kirkevæsenet, eller i det Mindste til at skaffe Protestanterne en sikkrere Stilling og nye Fordele, ligesom paa Herredagen i Odense 1527, gav derfor sit Minde til Sammenkaldelsen af en Herredag i Kjøbenhavn (1530), hvor begge Partier skulde føre deres Sag og forsvare deres Meninger for Kongen og Rigsraadet, og en endelig Dom derefter afsiges i Religionsstridighederne. Det var lykkets de katholske Geistlige til dette Møde at faae indkaldt en Doktor Stagefyhr fra Køln og en anden tydsk Doktor, som dog ikke bleve dem til synderlig Gavn.

I de første Dage efterat Herredagen var aabnet, holdt Protestanterne sig stille uden at svare paa Katholikernes høie

Raab om de mange Kjættere, som undergrove Kirkens rene Lære, og Prælaterne troede derfor allerede at have vundet Spillet, da Tausen pludselig den ottende (eller tiende) Dag fremlagde Protestanternes Troesbekjendelse i 43 Artikler, hvis Hovedsætning var, „at den hellige Skrift uden alle menneskelige Tilsætninger og Paafund var den eneste Regel og Lov for et christent Menneske at leve og regjere sig efter." Disse Artikler fordeelte derpaa de lutherske Geistlige iblandt sig og holdt dagligen under et umaadeligt Tilløb af Mennesker to Prædikener derover i Helliggeistes Kirke, hvorved de ei blot gjorde hæftige Udfald mod den katholske Kirkes Lære, men ogsaa tillode sig de bittreste Udladelser mod den katholske Geistligheds Personer. Prælaterne forsøgte først, om de ikke kunde faae Ende paa Sagen, uden at de kirkelige Stridspunkter bleve drøftede, og indgave derfor en Forestilling til Kongen, hvori de alvorlig mindede ham om hans Haandfæstning og erklærede, at Lutheranerne, „hvis Paafund baade af Pave og Keiser, af Universiteter og Lærde i alle Lande vare fordømte som Kjætteri", uden videre Undersøgelse burde straffes og holdes i Ave ved Anvendelse af Magt og Tvang. Imidlertid indsaae de snart, at de maatte bruge en anden Fremgangsmaade for at gjøre noget Indtryk paa Kongen og den Deel af Rigsraadet, der forud var gunstig stemt for Protestanterne. De indgave derfor 27 Artikler, hvori de søgte at gjendrive de lutherske Meninger som vrange og stridende mod den hellige Kirkes Lære; de forlangte tillige i Efterskriften, at Lutheranerne skulde opfordres til at give Gjensvar herpaa, og Dom derefter affiges i Striden. Disse 27 Artikler vare fulde af Overdrivelser og Fordreielser, hvorfor Protestanterne sagde om dem, „at de indeholdt ligesaa mange Løgne som Artikler." Snart efter indgave Protestanterne som Gjensvar et Forsvarsskrift, ligeledes bestaaende af 27 Artikler, hvori de gjendreve eller afviste Katholikernes Beskyldninger, og retfærdiggjorde den protestantiske Lære, saaledes som de vedkjendte sig den. Med dette Forsvarsskrift fulgte 12 Klagepunkter over Biskoppernes Embedsførelse. De blotte heri uden Skaansel Bispernes strafværdige Forsømmelse af deres Kaldspligter, deres Ligegyldighed for at forsyne Menighederne

med værdige Lærere og deres store Gjærrighed, og paastaae ikke uden Grund, at Bisperne kun bare det biskoppelige Navn, men fornægtede det i deres Embede og Gjerninger. Baade Katholikernes og Protestanternes Indlæg havde hidtil været givne paa Dansk; men Katholikerne følte sig efterhaanden mere hæmmede ved Brugen af dette Sprog, der indskrænkede den Nytte, de skulde have af deres tydske Hjælpere, og de udbade sig derfor gjentagne Gange af Kongen, at Sagen maatte forhandles paa Latin. Men dette vilde Protestanterne paa ingen Maade indrømme: det var dem altfor vigtigt, at Folket kunde følge Forhandlingerne og saaledes blive Meddommer i Sagen. Borgerne i Kjøbenhavn vare, medens Herredagen stod paa, i en meget opirret Stemning, der næredes og vedligeholdtes ved de protestantiske Præsters hæftige Prædikener. De katholske Geistlige klagede over, at de ikke kunde gaae paa Gaden uden at være udsatte for Forhaanelser, Trusler og Skjældsord, ja selv Haandgribeligheder; især var man forbittret paa den tydske Doktor Stagefyhr, som Drengene endog sang Spotteviser om paa Gaden. Ikke bedre var Stemningen ved Hoffet; en af de paa Herredagen tilstedeværende katholske Geistlige besværede sig ikke blot over Kongens Partiskhed, men endnu mere over visse „Hofhunde" (hvorved uden Tvivl hentydes paa **Mogens Gjøes** og hans Slægtninges Navn), der vare endnu værre end Kongen selv. Under disse Omstændigheder opgave Prælaterne Haabet om et heldigt Udfald, og søgte blot i Stilhed at trække sig ud af Sagen. Der var desuden opkommen Tvist om, hvo der skulde være Dommer i Striden, idet Katholikerne henviste til Paven eller den almindelige Kirkeforsamling, medens Protestanterne erklærede, at Stridspunkterne om Læren kun kunde afgjøres efter Guds rene Ord, og at de ikke erkjendte andre Dommere end dem, der fulgte den hellige Skrift som Regel for deres Dom. Da Prælaterne trak sig tilbage, fik Protestanterne mere Mod og indgave nu et Bonskrift til Kongen, hvori de opfordrede ham til kraftigere at fremme Reformationen ved umiddelbart at gribe ind i Kirkens Bestyrelse; men herpaa vilde Kongen dog ikke indlade sig. Henimod Slutningen af Herredagen tilbøde Prælaterne, tirrede ved Protestanternes ud-

fordrende Tone, pludselig at ville holde en Religionssamtale med dem; men, da Protestanterne toge dem paa Ordet, søgte de Udflugter, og der blev ikke Noget af Disputatsen. Herredagen opløstes omsider, uden at der blev tagen nogen egentlig Beslutning om Kirkestriden. Kongen erklærede kun, at han, indtil en almindelig Kirkeforsamling afgjorde Sagen, vilde tage begge Kirkepartier under sin særdeles Beskyttelse, hvilket ganske stemmede med Recessen i Odense 1527 og de der tagne Bestemmelser.

Under disse gunstige Forhold gjorde Reformationen i Frederik den Förstes tre sidste Regjeringsaar saa store Fremskridt, at den blev indført næsten i alle Rigets Stæder; Helsingør var en af de Stæder, som længst holdt fast ved den katholske Lære. Denne Reformationens seirende Fremgang var dog paa flere Steder ledsaget af betydelige Uordener og Voldsomheder. Saaledes brød paa tredie Juledag 1530 en Hob Borgere, anført af Borgemesteren **Ambrosius Bogbinder**, ind i Frue Kirke i Kjøbenhavn, hvor de ødelagde Kirkeprydelserne, søndersloge Helgenbillederne og adsplittede Kirkearkivet. Først da Byfogeden ankom med væbnet Mandskab, blev det muligt at standse Uordenen og frelse det kostbare Høialter, som den rasende Hob just vilde til at ødelægge. I andre Stæder forefaldt lignende Optrin. I Begyndelsen gik det meest ud over Tiggermunkene, men siden udstraktes Forfølgelsen ogsaa til andre Klostergeistlige, ja selv enkelte Bisper, som Jørgen Friis i Viborg, vare ikke sikkre for Forhaanelser og Voldsomheder, naar de viste sig offentlig. Adelen viste sig især ivrig i at fordrive Munkene, for siden at kunne bemægtige sig det rige Klostergods. Som en af de værste af disse Klosterstormere nævnes Rigshofmesteren **Mogens Gjø**, som Munkene derfor kaldte „Djævelens Drabant og Tjener."

En Omstændighed, der væsentlig bidrog til Katholicismens hurtige Fald, var den mislige Stilling, hvori flere af Kirkens høieste Embedsmænd befandt sig. Rigets Ærkebisp Aage Sparre var erkjendt af Kongen, men kunde ikke faae pavelig Bekræftelse, hvorfor han i denne vanskelige Tid var uden al Myndighed og tilsidst nedlagde sit Embede. I den fynske Biskops, Jens An-

dersen Beldenaks, Person vare alle danske Prælater paa det Føleligste blevne ydmygede, da han paa Herredagen i Kjøbenhavn (1530) formedelst nogle fornærmelige Udladelser om Kongen, af Rigsraadet var bleven dømt som Tremarksmand. Viborgs Bisp, den oftere nævnte **Jørgen Friis**, blev i Aaret 1530 for en ubetydelig Tvistigheds Skyld sat i Band af Paven, som herved berøvede sig selv en af sine ivrigste Forsvarere. **Lage Urne**, Bisp i Roeskilde, en kraftig, men sindig Modstander af Reformationen, døde i Aaret 1529, og Kongen udnævnte til hans Efterfølger **Joachim Rønnov**, en stolt og ærgjærrig og tillige meget egennyttig Mand. Han var ingen afgjort Modstander af Reformationen, naar den kun gik for sig uden altfor stor Forstyrrelse af den borgerlige Orden, og fornemmelig uden at gjøre Skaar i hans bispoppelige Myndighed eller Indtægterne af hans Stift. Han erholdt sit Embede kun mod at erlægge en betydelig Sum Penge til Kongen, hvem det ifølge Herredagsbeslutningen i Odense 1527 tilkom at bekræfte Bispevalgene, og maatte desuden love ikke at ville hindre den protestantiske Læres Udbredelse i sit Stift. Dette i Forbindelse med hans hele vaklende og ubestemte Handlemaade gjorde, at han aldrig vandt nogen ret Tillid hos Katholikerne, uagtet han efter Frederik den Førstes Død modsatte sig Reformationens Udbredelse. Kun en af Rigets Bisper, **Knud Gyldenstjerne** i Odense, Jens Andersens Efterfølger, udmærkede sig ved en klog Eftergivenhed for Tidens Fordringer. Han kaldte **Jørgen Sadolin** fra Viborg til Odense og lod ham oversætte Luthers lille Katechismus, som derpaa uddeeltes til Stiftets Geistlige med Opfordring til at benytte den ved Folkets Underviisning.

Søren Norbyes Bestræbelser for at gjenopreise Christiern den Andens styrtede Throne vare mislykkede. Den fordrevne Konge besluttede nu selv at gribe til Sværdet for at gjenvinde sine Riger, saasnart Omstændighederne føiede sig saaledes, at der var nogen rimelig Udsigt til et heldigt Udfald. Hans mægtige Svoger, Keiser Karl, opholdt sig i Aarene 1530—31 i Tydskland og Nederlandene nærmere ved de nordiske Riger, med Frankrig var der sluttet Fred, og de øvrige Fjender havde maattet bøie sig for hans seirrige Vaaben, saa at Christiern

nu turde gjøre sig Haab om en kraftigere Bistand, end der før var bleven ham til Deel. Det lykkedes ham ogsaa at faae en Flaade udrustet i Holland, hvormed han landede i det sydlige Norge mod Udgangen af Aaret 1531. Den forrige upsalske Erkebisp **Gustav Trolle**, som ved Gustav Vasas Fremgang var bleven nødt til at forlade Sverrig, havde siden begivet sig til sin gamle Ven og Beskytter, Christiern den Anden, og virkede nu paa det Kraftigste for hans Sag i Norge. Forklædt som Bjergmand havde han gjennemstreifet Landet og forberedet Christierns Komme ved at slutte Forbindelser med den throndhjemske Erkebisp, **Oluf Engelbrechtsen**, **Hans Reff**, Bisp i Oslo, og Biskop **Mogens** i Hammer. Christiern den Anden blev strax efter sin Ankomst hyldet af Stænderne i Oslo, og det norske Rigsraad tilsendte Frederik den Første et Opsigelsesbrev. Saasnart der kom Efterretning til Danmark om disse Begivenheder, udrustedes der i al Hast en Flaade, som sendtes op til Norge under Anførsel af den nysnævnte Bisp Knud Gyldenstjerne. Lybekkerne, der frygtede for deres Handels Undergang, naar Christiern den Anden igjen kom paa Thronen, allerhelst naar det skete ved **Hollændernes** Hjælp, lode en Deel af deres Skibe forene sig med den danske Flaade. Skjøndt Christiern den Anden i Begyndelsen havde havt stor Fremgang, kunde han dog ikke indtage **Agershuus** eller bemægtige sig noget andet fast Punkt og blev derfor nødt til at indlade sig i Underhandlinger med Knud Gyldenstjerne, af hvem han forlangte sikkert Leide til en personlig Sammenkomst med sin Farbroder. Denne lovede Kongen „ved sin bispelige Ære, Tro, Love og Redelighed et trygt og ubrodeligt Leide, som skulde holdes under Guds store Hævn og evige Straf.“ Skjøndt Knud Gyldenstjerne havde uindskrænket Fuldmagt til at underhandle med Christiern den Anden, havde han dog fundet det rigtigt at sende Bud ned til Frederik den Første for at underrette ham om Sagernes Stilling og indhente nærmere Forholdsordre. Disse kom tilbage, inden endnu Underhandlingerne med Christiern den Anden vare aldeles afsluttede, med den Befaling, at han aldeles ikke maatte indlade sig paa noget Forlig med Kong Christiern, men skulde fordre Overgivelse paa Naade og

Unaade. Bispen meddeelte imidlertid ikke Christiern den Anden denne væsentlige Forandring i Sagernes Stilling, og den ulykkelige Konge gik derfor, stolende paa det givne Leide, ombord paa Flaaden, som førte ham til Kjøbenhavns Rhed (Juli 1532). Her kom Kongen og Rigsraadet i nogen Forlegenhed ved det Løfte, som Knud Gyldenstjerne havde givet; men man redede sig snart ud deraf ved Gyldenstjernes Foregivende, at Kong Christiern havde overtraadt nogle af Punkterne i Forliget, saa at man ikke behøvede at holde ham, hvad der var lovet. Efter et Ophold af 6 Dage, der tilbragtes med Forhandlinger om hans fremtidige Skjæbne, førtes han til Sønderborg Slot, hvor han en kort Tid behandledes som Statsfange, men siden indesluttedes i et lille muret Aflukke, der alene fik sit Lys igjennem en høit oppe anbragt tilgittret Aabning. I dette usle Fangehul, hvor han kun havde en norsk Dværg og siden en gammel Soldat til Selskab og Opvartning, tilbragte den ulykkelige og forraadte Konge nogle af de første Aar af sit syttenaarige Fangenskab paa Sønderborg. Frederik den Første udstædte en Forpligtelse til 4 danske og 4 holsteenske Rigsraader paa hele Adelens Vegne, og disse igjen til ham, om at Christiern den Anden aldrig skulde komme paa fri Fod, hvilken Overeenskomst fornyedes ved Christian den Tredies Thronbestigelse.

Frederik den Første døde Skjærtorsdag den 10de April 1533 paa Gottorp, hvor han sædvanlig opholdt sig, da han elskede Hertugdømmerne mere end Danmark. Af Folket var han kun lidet yndet, men desto mere af Adelen, som han føiede i alle dens Fordringer. Hans Adfærd, først mod hans Broder **Hans** og siden mod hans Brodersøn **Christiern den Anden**, viser ikke hans Charakteer fra nogen elskværdig Side; derimod fortjener han al Roes for sin sindige og kloge Fremgangsmaade ved Reformationens Indførelse.

Efter Frederik den Førstes Død paafulgte en Mellemregjering af eet eller egentlig tre Aar; thi først efter denne Tids Forløb blev den udvalgte Konge, Christian den Tredie, almindelig erkjendt. Adelen og Geistligheden traadte kort efter Frederiks Død sammen til en Herredag i Kjøbenhavn for at vælge en ny Konge; men først bragte Prælaterne Religionssagerne

paa Bane. Bisperne klagede over de Forurettelser, der vare vederfarede dem af Adelen paa Herredagen i Odense (1527), besværede sig over det lutherske Kjætteri og den Foragt, som allevegne vistes Kirken og Geistligheden. Adelen vilde imidlertid ikke opgive de Rettigheder, som den ved hiin Leilighed havde vundet paa Geistlighedens Bekostning, og Prælaterne fandt sig omsider i, at Recessen til Odense, der i det Mindste tilsikkrede dem Nydelsen af Tienden, blev erkjendt for gyldig. Derimod bortfaldt den Samvittighedsfrihed og den frie Udovelse af Religionen, hvoraf Protestanterne siden Herredagen i Odense 1527 havde været i Besiddelse. Der toges nu, uagtet stor Modstand fra nogle af de verdslige Rigsraaders Side, adskillige Bestemmelser, der lode Protestanterne føle, at deres Beskytter, Frederik den Første, var bortfalden. Saaledes blev det nu fastsat, at ingen Præst maatte indsættes i noget Stift **uden Biskoppens Samtykke**, og **Messe skulde atter indføres**; alle Domkirker, Munke- og Nonneklostre tilligemed de endnu tilværende Tiggerklostre skulde fremdeles bestaae; om det inddragne Klostergods, (som for største Delen var i Adelens Eie), skulde siden nærmere underhandles. Derpaa begyndtes Forhandlingerne om Kongevalget; men ogsaa her kom den religiøse Splid med i Spillet. Nogle af de verdslige Rigsraader vilde have Frederiks ældste Søn Christian til Konge; men, da han var bekjendt som en ivrig Lutheraner, modsatte Bisperne sig af alle Kræfter dette Valg og stemte for den yngre Søn **Hans**, som endnu var et Barn, og som de derfor haabede at faae opdragen i den katholske Religion. Følgen af denne Strid var, at man besluttede at udsætte Kongevalget til næste Aar under Paaskud af at oppebie de norske Rigsraaders Ankomst, og imidlertid skulde Regjeringen forestaaes af Rigsraadet. Misfornøiede over, at der Intet blev af Kongevalget, forlode Rigshofmesteren **Mogens Gjø** og Rigsraaden **Erik Banner**, der heller ikke havde villet undertegne de Beslutninger, der gik ud paa Protestanternes Undertrykkelse, Herredagen og begave sig til Hertug Christian, som de opfordrede til at bemægtige sig Thronen uden at vente paa Rigsraadets Afgjørelse. Men Christian, som frygtede for at give det første Løsen til Borgerkrig,

der alligevel ikke udeblev, forkastede saavel dette som et lignende Forslag, der kort efter gjordes ham af Lybekkerne.

Den første Brug, Bisperne gjorde af deres Seir og gjenvundne Magt, var at lægge Sag an imod den forhadte Hans Tausen, som de indstævnede til at møde paa Kjøbenhavns Raadhuus. Listigen anklagede de ham ikke blot for Kjætteri, men ogsaa for hans fornærmelige Udladelser mod den katholske Kirkes Geistlige, hvem han havde kaldt „Sjælemordere, Ulve i Faareklæder, Tyve og Røvere, haarde og forblindede Knubbe.“ Han blev „af særdeles Naade“ kun dømt til at nedlægge sit Præsteembede i Kjøbenhavn og forlade Stiftet inden en Maaned; heller ikke andensteds i Riget maatte han prædike eller lade Noget trykke eller paa anden Maade befatte sig med Religionssagerne. Medens Tausen var inde i Raadhuset, havde Kjøbenhavns Borgere forsamlet sig væbnede udenfor paa Gammel Torv, beredte til at forsvare deres Præst mod enhver Voldsomhed. Tummelen tiltog, da Biskop Rønnov traadte ud af Raadhuset, og Hoben vilde allerede til at lægge voldsom Haand paa ham, da Tausen traadte til og reddede hans Liv ved at tage ham under sin Beskyttelse og ledsage ham til Bispegaarden. Ifølge den fældede Dom forlod Tausen Kjøbenhavn; men en farlig Gjæring udbrød imellem Borgerne, saa at Rønnov maatte tillade ham at komme tilbage under den Betingelse, at han herefter opførte sig mere maadeholdent. Lignende Optrin forefaldt paa andre Steder i Riget, da Bisperne overalt søgte at fordrive de protestantiske Geistlige. Paa Landet, hvor Almuen endnu for en stor Deel hang fast ved den fædrene Tro og Overtro, skete det uden synderlig Modstand; men i Kjøbstæderne satte Borgerne Magt imod Magt, og Bisperne kunde ingen Vegne komme.

Rigsraadet havde ikke kunnet blive enigt om at vælge en Konge: nu begyndte ogsaa Folket at lade sin Stemme høre. Det havde under Frederik den Førstes tiaarige Regjering atter følt Adelens trykkende Herredømme og længtes efter Christiern den Anden, Folkets Forsvarer, som sukkede i Fængslet paa Sønderborg. Borgemestrene i to af Rigets vigtigste Stæder, **Ambrosius Bogbinder** i Kjøbenhavn og **Jørgen Kok** eller

Mønter i Malmø, stillede sig i Spidsen for Bevægelsen, og Borger- og Bondestanden beredte sig til at gjøre et nyt Forsøg paa at afkaste Adelens og Geistlighedens Aag. Lybekkerne, som i Slutningen af Frederik den Førstes Regjering vare blevne misfornøiede, fordi han havde tilstaaet Hollænderne adskillige Handelsfriheder, blandede sig i Striden. Deres Borgemester **Jørgen Wullenweber**, som tilligemed Admiralen **Markus Meier** fra en ringe Herkomst havde opsvunget sig til den høieste Magt i Lybek, mødte paa Herredagen i Kjøbenhavn og fordrede, at Danmark skulde afbryde Forbindelsen med Holland. Da Rigsraadet ikke alene afslog dette, men endog indgik et nøiere Forbund med Hollænderne og tilstod dem fri Fart i Sundet paa 30 Aar, sluttede Jørgen Wullenweber og Markus Meier en Forbindelse med Ambrosius Bogbinder og Jørgen Mønter, hvis dobbelte Formaal erklæredes at være Christiern den Andens Gjenindsættelse og Reformationens Indførelse. Wullenweber synes imidlertid at have havt ganske andre Planer i Baggrunden, og navnlig at have ponset paa at faae Danmarks vigtigste Søstæder indlemmede i Hanseforbundet, hvorved dette vilde have vundet en overordentlig Tilvæxt i Magt og Styrke. Rigsraadet styrkede sig nu ved et Forbund med **Gustav Vasa**, hvem de fælleds Fjender, Lybekkerne og Christiern den Anden, gjorde til en villig og virksom Forbundsfælle, og ved en saakaldet **Union** med Hertugdømmerne, ifølge hvilken alle Stridigheder skulde afgjøres ved Voldgiftsmænd, og Landene understøtte hinanden i Krig baade til Forsvar og Angreb.

Lybekkernes Hærfører, Grev **Christoffer af Oldenborg**, Christiern den Andens Slægtning, efter hvem hele denne Krig fik Navn af **Grevefeiden**, gjorde et forstilt Indfald i Hertugdømmerne, hvorved Sjælland blottedes for Tropper. Derpaa førte han sin Hær uventet over til denne Ø, hvor han landede ved Skovshoved den 23de Juni 1534. **Kjøbenhavn** aabnede sine Porte for ham, og **Malmøes** Borgere fordreve Rigsraadets Besætning fra Byen og Slottet. Inden kort Tid underkastede Skaane, Sjælland, Fyn og de øvrige Øer sig Grev Christoffer, der modtog Hyldingen i Christiern den Andens Navn. Adelen maatte, saa nødig den vilde, give efter for

Omstændighedernes Tvang og erkjende Christiern den Anden. Naturligviis gik dette ikke af uden store Voldsomheder af den opbragte Bondealmue, som overfaldt Adelens Gaarde og Borge og med Mord og Brand hævnede sin mangeaarige Undertrykkelse. „Udi de Dage", siger Hvitfeldt, „var det ikke godt at være eller hedde Adelig: jævnlig lød de Ord: Man skulde slaae Ulvene ihjel, saa blev der ingen Unger efter dem. Mange Fruer og Frøkener forklædte sig som Bønder og søgte paa denne Maade at frelse sig." Katholikerne maatte ogsaa føle, at deres Modstandere nu havde Magten i Hænde. Overalt hvor Grev Christoffer drog frem, blev den protestantiske Gudstjeneste gjenoprettet; Biskop Rønnov blev afsat, og hans Embede overgivet den forrige upsalske Ærkebisp Gustav Trolle, som nu paany traadte frem paa Skuepladsen og virkede for Christiern den Anden. Men, da Rønnov anden Gang kjøbte Bispestolen for 10,000 Mark, blev Gustav Trolle Bisp i Fyn, hvor Gyldenstjerne, som skyldig i Christiern den Andens Fængsling, var bleven afsat.

Grev Christoffers truende Fremskridt bevægede Adelen og Geistligheden i Jylland til at sørge for deres Sikkerhed ved at vælge Hertug **Christian** til Konge. Paa en Forsamling, som i denne Anledning holdtes i den nuværende Landsby **Ry** ved Skanderborg, gjorde Bisperne vel endnu nogle Indvendinger mod Valget af Lutheraneren Christian, men gave dog omsider efter for den bydende Nødvendighed. **Ove Bilde**, Bisp i Aarhuus, en ædel og værdig Mand og uden Tvivl den bedste af de katholske Bisper, beseglede med Taarer i Øinene Valgbrevet, idet han følte, at han derved havde underskrevet den katholske Kirkes Dødsdom. Grev Christoffer søgte imidlertid ogsaa at udbrede sine Vaaben i Jylland. Den ovennævnte Skipper **Klement**, der under Frederik den Første havde udmærket sig som en Forsvarer af Christiern den Andens Sag, sendtes derover og saae snart mange Tusinde Bønder og Borgere samlede under sine Faner. Adelen drog vel en Hær sammen for at kue Opstanden i dens Begyndelse; men den blev aldeles slagen i Nærheden af Aalborg, hvorpaa Oprøret under allehaande Voldsomheder mod Adelen og Prælaterne udbredte

sig over største Delen af Nørrejylland. — Folkepartiet var nu paa den høieste Spidse af Magt; næsten hele Danmark adlød Grev Christoffer, og der var al Udsigt til, at Christiern den Anden atter skulde bestige Thronen; men pludselig indtraadte en Vending i Sagerne. Christian den Tredie sluttede Fred med Lybekkerne, hvilken, uagtet han var valgt til Konge i Danmark, kun skulde gjælde Hertugdømmerne; men herved fik han Raadighed over de Tropper, som hidtil havde beleiret Lybek, og kunde sende sin udmærkede Hærfører, **Johan Ranzau**, mod den jydske Bondehær, som nødtes til at trække sig ind i Aalborg. Ranzau indtog Staden med stormende Haand, og benyttede sig af Seiren med en Grusomhed, som man sjælden finder Exempel paa uden i Borgerkrige. Ikkun Qvinder og Børn bleve skaanede; alle Mandfolk, hvoriblandt alene 2000 Bønder, maatte springe over Klingen; Kommandør Klement blev fangen og to Aar efter halshugget og lagt paa Steile. Derpaa drog Ranzau omkring i Landet og bragte allevegne Bønderne til Lydighed. Dette Nederlag tilføiede den djærve og kraftige jydske Bondestand et uforvindeligt Knæk: Kronen og Adelen bemægtigede sig de faldne Bønders Eiendomme, og de Overlevende bleve af Viborgthings adelige Landsdommere dømte fra Liv og Gods. De bleve vel benaadede paa Livet, og de, som formaaede det, tilbagekjøbte deres Eiendomme og forrige Friheder, men Resten bleve Fæstere. Hvert af de oprørske Herreder maatte udstæde et Brev, hvori det hedder: „Efterdi vi Efterskrevne med den øvrige oprørske Almue udi Nørrejylland have os med Liv og Gods forbrudt mod den stormægtige Herre, Hr. Christian, udvalgt Konge til Danmark, have vi for igjen at løse vor Hals for slig Utroskab, Brøst og Forseelse, opladt og afhændt fra os og vore Arvinger alt vort Bondergods og Eiendom til Kongen til evig Tid, med mindre han mildelig os benaade vil."

Johan Ranzau drog derpaa over til Fyn og vandt her en afgjørende Seir (1535) ved **Øxnebjerg**, en Bakke i Nærheden af Assens, hvor Gustav Trolle blev dødelig saaret og kort efter endte sit urolige og skjæbnerige Liv. Den skaanske og sjællandske Adel, som kun nødtvungen havde hyldet Grev

Christoffer, faldt nu fra, da Lykken begyndte at svigte ham, og Gustav Vasa gjorde ifølge det sluttede Forbund et Indfald i Skaane og Halland, hvor han havde den største Fremgang. Under denne Sagernes mislige Gang beskikkede Lybekkerne Hertug **Albrecht af Meklenborg**, der var gift med Christiern den Andens Sosterdatter, til Medanfører; men, da der opkom Splid mellem ham og Grev Christoffer, blev der snarere tabt end vundet ved denne Forandring. Det søndenfjeldske Norge hyldede Christian den Tredie kort efter Seiren ved Dxnebjerg, og Ærkebisp **Oluf Engelbrechtsens** Bestræbelser for at vække Opstand i det **Nordenfjeldske** til Fordeel for Christiern den Anden mislykkedes saa aldeles, at Ærkebispen maatte flygte ud af Riget. Ogsaa tilsoes fulgte Seiren Christian den Tredies Vaaben. **Peder Skram**, for sit Mod kaldet **Danmarks Vovehals**, slog under Bornholm en stor lybsk Flaade, uagtet han ikke var opdragen til Søen og aldrig tilforn havde anført en Flaade. Efterat Søen saaledes var bleven ryddelig, blev Johan Ranzau med sin Hær fort over til Sjælland, og Kjøbenhavn beleiret baade til Lands og til Vands.

I Lybek foraarsagede Krigens uheldige Gang store Uroligheder, under hvilke Markus Meiers og Wullenwebers Parti styrtedes; Wullenweber blev først afsat fra sin Værdighed som Borgemester, siden fængslet, lagt paa Pinebænken og henrettet. Deeltageren i hans vidtomfattende Planer, Markus Meier, der i 16 Maaneder havde forsvaret sig paa Varberg Slot, som han med List havde bemægtiget sig, nød ikke bedre Medfart i Danmark, skjøndt der ved Overgivelsen var lovet ham sikkert Leide. Da Wullenweber var styrtet, sluttede Lybek Fred med Danmark saaledes, at dets Handelsrettigheder bekræftedes, og Tiden, hvori det endnu skulde beholde Bornholm, forlængedes til 50 Aar. **Kjøbenhavn** blev nu, efter først at være forsynet med Levnetsmidler, overladt til sin egen Skjæbne og forsvaredes med mageløst Mod af sine Borgere. **Malmø**, den anden Stad i Riget, som endnu ikke var i Christian den Tredies Magt, overgav sig den anden April 1536, da Jørgen Monter ikke øinede nogen anden Udvei til Frelse. Han blev derpaa sendt ind i Kjøbenhavn for at bevæge Borgerne til Overgivelse; men Byen holdt

sig endnu 4 Maaneder, forgjæves ventende paa Undsætning fra Holland. Keiser Karl havde ikke understøttet sin fangne Svogers Sag, fordi Lybekkerne stode i Spidsen for Kampen, og deres Seir vilde have truet den nederlandske Handel i Østersøen med Undergang. Statholderinden i Nederlandene, Maria, havde derfor i Begyndelsen endog tilsagt Christian den Tredie Bistand til at vinde Danmarks Krone; men, da Pfalzgrev Frederik, en Kriger, der havde store Fortjenester af Keiserhuset, ægtede Christiern den Andens ældste Datter Dorothea, forandredes Politikken. Men det var nu for silde. Vel samlede Grev Frederik en Deel Skibe og Tropper for at komme den beleirede Stad til Hjælp; men ved et Indfald af Christian den Tredie i Ostfrisland tilintetgjordes denne Plan. Hungersnøden steg tilsidst til den Høide, at man maatte spise Kjødet af Heste, Hunde, Katte og Krager, og Mennesker styrtede døde omkuld, som de gik paa Gaden. Efter et heelt Aars Beleiring overgav Kjøbenhavn sig paa Naade og Unaade den 29de Juli 1536, og dermed faldt det sidste Bolværk for Folkefriheden.

Af de flere Træk, som i det Foregaaende ere anførte paa Geistlighedens raae og forargelige Levnet og store Uvidenhed, Religionens Udartelse og Folkeundervisningens usle Forfatning, lader sig slutte, at Sædeligheden i Middelalderen i Almindelighed ikke stod paa noget høit Trin. Thi naar Folkets Lærere vare lastefulde og usædelige, hvorledes skulde da Folket selv være dydigt og sædeligt? Den Behandling, der mødte de Skibbrudne, der havde den Ulykke at strande paa de danske Kyster, bringer snarere til at tænke paa hedenske Barbarer i en fjærn Oldtid, end paa et christent Folk i det 16de Aarhundrede. Lovenes Svaghed avlede en usædvanlig Mængde Forbrydelser, der dog i Almindelighed mere fremtræde som lidenskabelige Udbrud af en raa og voldsom Tænkemaade end som Handlinger af beregnende Lumskhed eller overlagt Ondskab. Naar man kom sammen til Gilder og selskabelige Fornøielser, overlod man sig til en umaadelig Nydelse af berusende Drikke, hvilket gav Anledning til Slagsmaal og Tvistigheder, og, da

Enhver førte Værge hos sig, endtes disse sjælden uden Blodsudgydelse og Drab. Dette var saa almindeligt, at Konerne i nogle Egne af Norden førte deres Mænds Liigskjorter med sig til Gilderne for at kunne bruge dem, naar det behovedes. Landets Sikkerhed forstyrredes ved en Mængde Stimænd, som under de hyppige indvortes Krige og de mangelfulde Politiindretninger ustraffet kunde drive deres Spil, og paa Havet vrimlede det af Sørøvere. Medens Loven forbød Statens øvrige Borgere at tage sig selv til Rette, var det Adelsmændene tilladt selv at afgjøre deres Stridigheder med Sværdet og efter givet Varsel feide paa hverandre. Adelen betragtede denne Ret til at forstyrre Landefreden som et af sine vigtigste Privilegier, og den blev meget ombyggeligen indført i den ene Haandfæstning efter den anden. Qvindekjønnet led meget under Mændenes Raahed og beskyttedes stundom næppe ved Klostermuren mod Vold og Mishandlinger; Usædeligheden i denne Retning var saa meget mere almindelig, som Geistligheden heri gav det værste Exempel ved sit Frillelevnet. Med alle disse mørke Sider i Middelalderens sædelige Tilstand, fandtes der dog baade hos Høie og Lave en Aabenhed, Jævnhed og Ligefremhed i Tænkemaaden, der indtager og tiltrækker, og som man forgjæves vil søge i en mere dannet Tidsalder; og det maa vel erindres, at Historien meest omtaler de store Forbrydelser og udmaler det Usædvanlige og Overordentlige, medens det, som ikke afviger fra Tingenes regelmæssige Gang, enten slet ikke omtales eller kun løseligen berøres.

Folket havde i Almindelighed en dyb religiøs Følelse, men af Mangel paa sund Næring forvildede den sig ofte i Overtroens Egne. Denne Overtro, som vedligeholdtes ved Geistlighedens Vindesyge og Almuens Vankundighed, yttrede sig især i Tillid til Helgenbilleders og Helgenlevningers (Reliqviers) undergjørende Kraft. Hver Kirke og hvert Kloster havde sin Helgen tilligemed een eller flere Reliqvier, saasom: Stykker af Christi Kors eller Arons Stav, Tænder, Ledemod, Haar og Skjæg af een af Apostlene eller Kirkens hellige Mænd. Enkelte Kirker stode i særdeles Ry for Hellighed og havde Tilløb ikke blot af den nærmeste Egns Beboere, men fra hele Landet, saaledes

St. Knuds Kirke i Odense, hvor den **nationale** Helgen, Martyren **Knud den Hellige**, laae begraven. Der gaves ogsaa hellige Kilder, hvis Vand tillagdes lægende Kraft, og som derfor til visse Tider, især St. Hans Nat, besøgtes af store Skarer af Lamme og Gigtsyge, f. Ex. **St. Helene Kilde** paa Kysten af Nordsjælland ved den hellige Helenes Grav, hvis Liig engang var kommet flydende til Land paa en Møllesteen. Ligesom Hedenskabets Guder, havde hver Helgen en egen Virkekreds; En var god at paakalde for Tandpine, en Anden for Dienværk; En beskyttede Reisende, en Anden Faarehyrder, en Tredie Svinehyrder, og der gaves overhoved ingen Livets Gjerning eller Tilskikkelse, som jo havde sin Helgen.

Dette Slags Overtro var imidlertid fælleds for hele det katholske Europa; derimod gaves der andre Forestillinger om overnaturlige Væsener, der ikke stode i nogen Forbindelse med Religionen, og som vare eiendommelige for den danske Almue. Disse vare enten Levninger fra Hedenskabet, eller senere dannede ved Folkets frit skabende Indbildningskraft. Disse Gjenstande for Folketroen vare deels venlige og uskadelige, deels frygtelige og fordærvelige Væsener, der levede paa Jorden og under Jorden, i Lundene og i Havet, eller endog hemmeligen færdedes i Menneskenes Boliger. **Havmænd og Havfruer**, oventil skjønne Menneskeskikkelser, nedentil dannede som Fisk, boede paa Havets Bund i Krystalslotte. Undertiden stege de op paa Vandets Overflade ved Strandbredden for at varsle Mennesket vigtige Begivenheder eller for at lokke den Uforsigtige, der lod sig bedaare af deres fagre Ord, ned i deres Boliger, hvorfra han aldrig mere kom op til Sollyset. **Ellekongen** og **Ellepigerne**, som dandsede paa Engene og i Lundene ved Maaneskin, vare skjønne af Udseende, men forræderske mod den, som hengav sig til dem. **Klintekongen** thronede paa Stevnsklint og herskede over hele Stevnsherred, hvis Grændser derfor ikke turde betrædes af nogen dansk Konge; hver Juul lagde Egnens Beboere deres Underdanighed mod deres Konge for Dagen ved at hensætte Julemad til ham paa Klinten. **Nisser og Hulder** opholdt sig i Husene, hvor de hjalp Tyendet med Qvægets Røgt og anden Huusgjerning. De vare fromme og

venlige, saalænge man ikke drillede dem eller forsømte at hensætte Mad til dem, men meget ondskabsfulde og hævngjærrige, naar de bleve fornærmede. **Dværge og Bjergfolk** boede under Jorden, især i Høiene, hvor man om Natten ofte saae dem dandse, idet Høien hævede sig og stod paa fire gloende Pæle. Disse Underjordiske vare især frygtede, fordi de borttoge christne Folks Børn og lagde en **Skifting** isteden, hvilket kun kunde forebygges ved strax at lade det nyfødte Barn døbe. Levninger af slig uskyldig Folketro have hist og her paa Landet vedligeholdt sig lige til vore Dage. Troen paa **Hexeri og Trolddom** var meget stærk i Middelalderen, og Hexe bleve hyppigen brændte, naar det, efterat de vare kastede i Vandet, befandtes, at de ikke kunde synke, hvilket ansaaes for et ufeilbarligt Tegn paa Forbindelse med Djævelen. Dog fandt dette ikke blot Sted i Middelalderen; men til Skam for Oplysningen og Lovgivningen vedligeholdt Hexeprocesser sig indtil over Midten af det 17de Aarhundrede.

Paa Hoitidsdage morede Folket sig med Dands og Lege; **Julen** var ligesom i Oldtiden hele Aarets baade gladeste og høitideligste Fest. Juleaften hensatte man under aaben Himmel paa en Stang tre Kornneg til Føde for Fuglene, at ogsaa de maatte glæde sig over vor Herres Juul. Denne smukke Skik, der skriver sig fra den fjærne Oldtid, er endnu ikke ganske forsvunden. Ved Sommerens Begyndelse fandt en skjøn Folkeforlystelse Sted, der endnu i vore Dage har vedligeholdt sig i flere Egne, nemlig at **ride Sommer i By**. Landsbyens Ungdom forsamlede sig da festligen smykket med Løvgrene, Krandse og brogede Baand omkring et Maitræ under Anførsel af en Karl og en Pige, der vare udvalgte til at være Maikonge og Maidronning, og hilsede Sommerens Komme med Sang og Dands og anden Morskab. Midsommertid eller **St. Hans Dag** høitideligholdtes med lignende Festligheder. **Fastelavnen** var baade paa Landet og i Kjøbstæderne indviet til overgiven Glæde og tilbragtes med Væddeløb og Væddeøridt og andre Folkeforlystelser; det var da Skik at udklæde sig i pudseerlige Dragter og Masker og under disse at udøve allehaande Skjæmt ligesom i Karnevalstiden i det sydlige Europa.

De **Sødemidler**, som man hyppigst nød i Middelalderen, vare stærke og nærende. Man foretrak Kjødretter for de lettere Næringsmidler af Planteriget, og Flesk og Oxekjød, begge Dele langt oftere saltede end ferske, udgjorde Hovedbestanddelene ved ethvert Gjæstebud. Tillige blev Fisk, deels saltet og røget eller tørret, deels fersk og tilberedt paa mange forskjellige Maader, nydt i langt større Mængde end nu omstunder. Salt var i Begyndelsen det eneste Krydderi, man kjendte; men senere, da Hansehandelen var kommen i Gang, brugtes en paafaldende Mængde af Østens og Sydens stærke Krydderier til Madens Tillavning. Der holdtes sædvanlig to Maaltider med varm Mad om Dagen, det ene om Formiddagen Klokken 10, det andet om Eftermiddagen Klokken 5. Desuden nødes som Frokost eller Davre Øllebrød, strax efterat man var staaet op, ligesom i vore Dage Kaffe og The. Middelalderens almindelige Drikkevarer bestode i Øl og Mjød, og for dennes Skyld dreves en saa betydelig Biavl, at der endog svaredes Tiende af Bistader. Derimod tabte det danske Øl tidligen sin Anseelse, da det bryggedes med Pors og derfor ikke var saa stærkt og velsmagende som det tydske, der bryggedes med Humle. Tydsk Øl, hvoraf der gaves en halv Snees forskjellige Slags, udgjorde derfor en vigtig Indførselsgjenstand for Hansestæderne og nødes i saa rigeligt Maal baade af Høie og Lave, at man regnede 6 Potter Øl til en Mands daglige Fortæring, og en Klosterjomfru aarligen tilstodes 14 Tønder Øl til sin Forbrug. Franske og tydske Vine bleve ligeledes indførte i Mængde, derimod brugtes Brændeviin kun som Lægemiddel og falholdtes paa Apotheker. Kaffe, The og Chokolade vare aldeles ubekjendte og kom først til Danmark i den sidste Halvdeel af det 17de Aarhundrede. De Danske vare i Middelalderen ilde berygtede saavel for deres Umaadelighed i Mad som for deres Hengivenhed til stærke Drikke. Danmark kaldtes undertiden i fremmede Skrifter af denne Grund „det vellystige Land", og en engelsk Forfatter i Middelalderen veed ikke stærkere at udtrykke den Begeistring, som greb selv de fjærneste Folk, da Pave Urban begyndte at prædike Korstog, end ved at sige: „da hørte de Danske op at drikke." Det kan heller ikke nægtes, at dette Vanrygte, der

iøvrigt deeltes med Tydskerne og Nordboerne i Almindelighed, jo var grundet. Drikfældighed var en almindelig Feil hos vore Forfædre og fælleds baade for Geistlige og Lægfolk. Ved Begravelser, Bryllupper og Barselsgilder, som uagtet Kongernes og Kjøbstædlovenes Forbud derimod varede mange Dage i Træk, fortæredes en overordentlig Mængde af Spise og Drikkevarer, og Umaadeligheden i denne Henseende var i bestandig Tiltagen henimod Slutningen af Middelalderen. Ved et Bryllupsgilde, som en Adelsmand holdt omtrent 1500, brugtes 72 Tønder tydsk Øl, 5 Fade Emserøl, 3 Fade Pryssingøl, 2 Tønder Hamborgerøl, 12 Tønder Mjød, 640 Potter Rhinskviin, 800 Potter Franskviin, 4 Tønder Eddike, ½ Tønde Honning. Fødemidlernes Mængde svarede hertil: 4 Kokroppe, 40 røgede Faar, 10 Oxne, hvoraf de fem saltede, 60 Lam, en Tønde saltet Lax o. s. v. Ved et Begravelsesgilde i det 14de Aarhundrede brugtes blot af Kryderier 1½ Pund Safran, 12 Pund Kommen, 3 Pund Annis, 4¾ Pund Ingefær, 1½ Pund Paradiiskorn, et Pund Kaneel, 6 Pund Peber, 3 Pund Peberrod, 12 Pund Mandelolie, 120 Pund Mandler. En Klosterjomfru fik til sin aarlige Underholdning 2 levende Sviin, 6 Lam, 2 Faar, 6 Gjæs, 10 Par Høns, ½ saltet Oxe, ½ Tønde saltet Fisk, foruden en stor Mængde tørret og røget, 25 Skippund Meel, en stor Mængde Gryn og Ærter, 4 Skjæpper Lyneborger Salt, men kun een Fjerding Smør, hvilken Gjenstand altsaa maa have været kostbarere og mindre brugt i Huusholdningen end nu omstunder.

Hvad **Klædedragten** i Middelalderen angaaer, da bar man inderst paa Legemet en ulden Skjorte; linnede Underklæder vare yderst sjældne selv mod Slutningen af det 15de Aarhundrede. Oven paa Skjorten havde man en Vest og en snæver Trøie eller Kofte, og som Overklædning brugtes en vid Kappe. Buxerne gik i Almindelighed heelt ned over Benene, da Mandfolkene ingen Strømper brugte; Fruentimmerne gik med syede Klædesstrømper, da man endnu ikke forstod at strikke. Omkring Livet havde man et Belte, hvori bares det sædvanlige Vaaben, en Kniv eller Dolk, en Skik, man holdt saa fast ved, at selv Geistlige et halvt Hundredaar efter Reformationen gik med

Kniv i deres Belte. I dette gjæmte man ogsaa Madkniven og Skeen, som enhver Gjæst maatte medbringe til Gildet. Hovedbedækningen var deels Hætter, der kunde slaaes ned over Ansigtet, deels Huer eller Kabusser af forskjellig Form, og mod Slutningen af Middelalderen ogsaa Filthatte, undertiden meget høie. Fruentimmernes Dragt, der endnu mere end Mændenes skiftede efter Moden, havde intet særdeles Mærkeligt uden den høie Halskrave og den kostbare med Perler besatte Hue samt Hoveddugen eller Sløret; til Overklædning brugte Fruentimmerne ligesom Mandfolkene Kapper, der hos de Rigere vare prydede og fodrede med kostbart Pelsværk. Stoffet til Klæderne var for de mindre Formuende Vadmel, for de Rigere og Fornemmere Klæde, tidligst tydsk og engelsk, senere det kostbare nederlandske Klæde. Snittet var i den første Deel af Middelalderen nordisk, men henimod Slutningen af dette Tidsrum bleve det glimrende burgundiske Hofs Moder herskende over hele Europa, og navnligen skal Christiern den Andens nederlandske Dronning, Elisabet, have bidraget meget til deres Indførelse i Danmark. Tidligen førtes der Klager over Overdaadighed i Klædedragt; allerede Erik Glipping i det 13de Aarhundrede udgav en Forordning derimod, hvori det forbydes at bære udskaarne, med Guld og Sølv bræmmede Klæder, og der tilføies, at det ikke skulde ansees for en Skam at bære en Klædning et Aars Tid eller længere. Et senere Forbud under Erik af Pommern, der udstædtes af Ærkebisp **Peder Lykke** mod Geistlighedens Overdaad i Klæder, er ovenfor omtalt. Denne Overdaadighed tiltog imidlertid overordentlig henimod Udgangen af Middelalderen: Guld og Ædelstene, Perler, Silke, Fløiel, Damask, Brokade, gjennemvirket med Guld og Sølv, kostbart Foderværk af Zobel og Hermelin tjente til Pynt baade for Mandfolk og Fruentimmer. Rige Adelsmænd klædte endog deres Tjenere i Silke, og Hestene bleve ved høitidelige Optog behængte med kostbart Klæde og Prydelser af Guld og Sølv. En mindre kostbar end sær Skik var herskende i det 15de Aarhundrede og bestod deri, at de Adelige bare Bjælder og smaae Klokker syede i deres Ærmer. Ligesaa besynderlig var den Mode at gaae med Sko, der havde saa lange Snabler, at de

maatte bindes op til Knæerne; jo fornemmere En var, desto længere maatte Skospidserne være. Som et Exempel paa Yppigheden i Klædedragten kan ogsaa det ovenanførte Bryllup, der holdtes ved Aar 1500, tjene. Til Brudepynt indkjøbte Bruvens Fader, Rigsraaden **Ole Stisen**, 8 Alen Guldbrokade, 38 Alen Fløiel, 13 Alen Damask, 35 Alen engelsk Klæde, 16 Alen Sindal, en stor Mængde Hermelin, 27 Alen Perler og desuden 12 Lod til at pryde Brudens Hue og Brudgommens Skjortelinning med, endelig forskjellige Guldsmykker, hvis Vægt tilsammen beløb sig til 2 Pund, og desuden et Guld-Hovedsmykke, en Kjæde, et Halsbaand og et stort Spænde. Hvor kostbar denne Brudepynt maa have været, kan sees deraf, at alene en Alen Guldbrokade kostede 10 rhinske Gylden, en Alen engelsk Klæde ligesaa meget som en Staldoxe, og en Alen Fløiel dobbelt saameget. De her valgte Exempler paa Overdaad i Klædedragt og Umaadelighed i Mad og Drikke hørte ingenlunde til Sjældenheder, og kunde forøges med en Mængde lignende. Hvor uhyre maae ikke Adelens Rigdomme have været, og hvorledes maa Landet ikke være blevet udsuget for at nære denne Stands Yppighed, Overdaad og Ødselhed? Og dog er det vist, at disse Onder tiltoge i en endnu høiere Grad efter Reformationen, da Adelens Rigdomme voxede saa betydeligen ved Erhvervelsen af en stor Deel af Kirkegodset, og vedblev saaledes i en bestandig Stigen lige indtil 1660, da Adelen mistede baade sin Magt og sine rige Indtægtskilder.

Bygningskunsten stod i Danmark paa et temmelig lavt Trin. De fleste Huse i Kjøbstæderne vare Bindingsværk, Væggene ofte klinede med Leer, og Tagene tækkede med Straa, hvorfor Ildsvaader vare meget hyppige og ødelæggende. Enkelte af de senere Konger, som Erik af Pommern og Christiern den Anden, søgte ved Lovbud og Eftergivelse af Skatter at bevæge Kjøbstædboerne til at opføre grundmurede Huse. Skorstene vare sjældne i det 12te Aarhundrede, og Glasruder baade sjældne og kostbare i det 15de, hvorfor man sædvanlig betjente sig af Horn eller Skind. Kongerne og Adelen opførte faste og varige Slotte og Borge; men Hensyn til Skjønhed og Beqvemmelighed maatte som oftest vige for Bestræbelsen efter

at gjore Bygningen saa sikker som muligt mod fjendtligt Anfald. De skjønneste Bygninger opførtes af den rige Geistlighed, hvis Kunstsands ofte var dannet ved Ophold i fremmede Lande, hvorfra ogsaa Bygmesteren sædvanlig hentedes. Klostrene vare som oftest anlagte i en yndig Egn og opførte i gotisk Stiil; ikke et eneste er tilbage i sin oprindelige Skikkelse, da den allerstørste Deel efter Reformationens Indførelse forvandledes til Herregaarde, Resten efterhaanden sank i Ruiner af Ælde, eller endog ødelagdes med Vold af Menneskehaand. Kirkerne vare opførte i samme Stiil som Klostrene, og deres Antal var langt større end i vore Dage, skjøndt Folkemængden har tiltaget saa betydeligt; Roeskilde havde saaledes 28 Kirker, Lund 27, Viborg 22, Slesvig 17, Ribe 14, Aarhuus 9. Af Kirkerne have enkelte baade paa Landet og i Kjøbstæderne bevaret sig, hvis Alder stiger op lige til det 11te og 12te Aarhundrede. Domkirkerne i Roeskilde, Ribe, Lund og Viborg, den første opført i Slutningen af det 11te, de tre sidste i Midten af det 12te Aarhundrede, bære et herligt Vidnesbyrd om Bygningskunsten i Danmarks tidligere Middelalder og om den Kraft, som hiin Tids religiøse Begeistring besad. Ogsaa Kirkerne lede meget under og efter Reformationen; ikke faa bleve aldeles nedbrudte, og næsten alle mistede deres skjønneste og meest eiendommelige Prydelser. Selv Bygningsmindesmærker som Ribe og Viborg Domkirker skaanedes ikke, men bleve under de følgende Tiders Barbari lemlæstede og paa den smagløseste Maade omdannede.

Om **Videnskaber** kan der, saaledes som hele Middelalderens Forfatning var, ikke være stor Tale. Selv den Kundskab til den latinske Litteratur, som i forrige Tidsrum Adskillige besade, og hvorpaa Saxe er et saa mærkeligt Exempel, og den Indsigt i Fædrelandets Love, hvorved Andreas Sunesen og Gunnerus udmærkede sig, tabte sig efterhaanden. De faa Lærde, som endnu fandtes, hengave sig til en ufrugtbar Grublen over de spidsfindige og urimelige Spørgsmaal, hvormed den Tids mørke Theologi og Filosofi beskjæftigede sig. Adskillige Danske erhvervede sig stor Berømmelse for saadan Lærdom, deriblandt Magister **Morten Mogensen**, der er nævnt i Erik Menveds Historie som denne Konges Kantsler og Sendebud

til Rom i Anledning af Striden med Johan Grand; han skrev en Haandbog i Dialektikken, der kom i almindelig Brug. Flere danske Lærde, som opholdt sig i Paris for at studere, nøde den høie Ære at blive Rektorer ved denne Byes berømte Universitet. I det fjortende Aarhundrede nævnes ikke mindre end fire Danske, som beklædte denne Værdighed. Den ene af disse var Magister **Peder fra Danmark**, som ikke alene var Theolog og Filosof, men tillige bekjendt over hele Europa for sine mathematiske og astronomiske Kundskaber. **Musikken** og **Lægekunsten** fandt enkelte Dyrkere, især blandt de Geistlige. En af de berømteste Lægekyndige var **Henrik Harpestræng**, Kannik i Roeskilde i det 13de Aarhundrede, hvis Lægebog, skreven paa Dansk, men i den Skikkelse, hvori vi nu have den, noget yngre end Forfatterens Levetid, er et vigtigt Sprogmindesmærke, og det ældste næstefter Landskabslovene. **Lærde Udenlandsreiser** vedbleve, som ovenfor erindret, selv efterat Danmark havde faaet sit eget Universitet; men **Paris** og **Bologna** maatte nu dele Rangen med **Køln**, **Løwen**, **Erfurth** og andre tydske Stæder. Foruden hvad der i det Foregaaende er sagt om Skolevæsenets slette Tilstand, fortjener endnu at bemærkes, at alle Skolebøgerne vare skrevne paa Latin og i lige høi Grad udmærkede ved Smagløshed og grov Uvidenhed, saa at Christiern den Anden med al Ret lod en stor Deel af dem brænde. **Peder Lolles** danske Ordsprog gjorde en Undtagelse fra de sædvanlige latinske Skolebøger; men dog kun halvt; thi de danske Ordsprog ere kun tilføiede som en Oversættelse af de latinske, og disse synes at have været Hovedsagen ved Underviisningen. Skoletiden varede 16 til 20 Aar, og i denne lange Tid lærte Disciplene, som Christen Pedersen klager, „hverken at tale ret Latin eller skrive god Dansk paa deres Modersmaal;" Græsk blev aldeles ikke læst i Skolerne og kun maadelig foredraget ved Universitetet. Af Mangel paa andre Underviisningsanstalter bleve ogsaa de Børn, som ikke vare bestemte til Studeringer, optagne i de latinske Skoler, hvorfor Disciplenes Antal var overordentlig stort: i Ribeskole var der paa Reformationstiden 700 og i Roeskilde ikke mindre end 900 Skolebørn. En hæderlig Undtagelse fra den Tids slette Skoler gjorde Aarhuus Skole,

saalænge **Morten Borup** var Rektor ved den (1491—1526). Han var en Bondesøn, men forlod i sit 25de Aar Ploven, og tiggede sig ind i Aarhuus Skole, hvor han siden blev Rektor og en af Danmarks meest fortjente Skolemænd. Han har ingen skriftlige Arbeider efterladt sig; men hans Disciple, Reformatorerne **Hans Tausen** og **Jørgen Sadolin** og flere af den Tids meest udmærkede Mænd, bare et levende Vidnesbyrd om den Aand, som udgik fra ham. Den før nævnte **Poul Eliæsen** besad lærde Kundskaber og udgav forskjellige Skrifter og Afhandlinger. Som Forstander for Karmelitermunkenes Kollegium i Kjøbenhavn og senere som Lærer ved Universitetet virkede han oplivende og vækkende paa hengivne Disciple og fremmede saaledes selv imod sin Villie Reformationen.

Skjøndt Folket voxede op i Uvidenhed, fordi der ingen Skoler fandtes til Almueungdommens Underviisning, savnede det dog ikke al aandelig Dannelse. Det hang med Kjærlighed ved Mindet om Fædrenes Færd og Bedrifter og forplantede det i Folkesange eller saakaldte **Kjæmpeviser**. Alt hvad Stort og Mærkeligt, der tildrog sig, baade Glædeligt og Sørgeligt, blev opfattet af Folket i Sang og saaledes overantvordet fra Slægt til Slægt. Dog ere disse Kjæmpeviser langt fra ikke alle historiske; en stor Deel handler om lykkelig og ulykkelig Kjærlighed, andre om de forunderlige Væsener, hvormed vore Forfædre befolkede hele Naturen, Ellepiger, Havmænd, Nisser og Dværge, og disses Indgriben i Menneskenes Skjæbne. Adskillige indeholde Minder og Sagn fra den hedenske Tid, men som ere forunderligen omdannede efter den senere Tids Begreber og Sæder; det største Antal er imidlertid fra det 14de og 15de Aarhundrede og Enkelte ere yngre. De bleve sungne saavel i Riddersalen som i Borgestuen, i Borgernes Huus som i Bondens Hytte, hvilket Sidste endnu paa mange Steder er Tilfældet. De vare Folkets dyrebareste Eiendom og ere for os et uskatteerligt Mindesmærke om vore Fædres Tænkemaade, Sæder og hele aandelige Forfatning. Vore Forfædres Anskuelse af Livet udtrykte sig ogsaa i en Mængde **Ordsprog**, som bevaredes i Hukommelsen fra Slægt til Slægt og i kjærnefuld Korthed udtalte en Leveregel eller en Dom over et eller

andet vigtigt Forhold i Livet. De bleve allerede samlede i det 15de Aarhundrede af en Landsdommer **Peder Lolle** i Halland og første Gang trykte 1506. Et mærkeligt Vidnesbyrd om vore Forfædres Kjærlighed til Fædrelandets Historie er den Omstændighed, at den første danske Bog, som trykkes efter Bogtrykkerkunstens Indførelse i Landet, var **den danske Riimkrønike**, som blev læst med en saadan Begjærlighed, at den i kort Tid oplevede flere Oplag. Denne Riimkrønike eller rimede Fædrelandshistorie skal være forfattet 1470 af Broder **Niels** i Sorø og blev første Gang trykt i Kjøbenhavn 1495. Først efterat **Bogtrykkerkunsten** en Tidlang havde været anvendt i Udlandet, blev den indført i Danmark. Den første Bog, som vides at være udkommen paa Tryk her i Landet, er en Beskrivelse paa Latin over Tyrkernes Beleiring af Rhodus, som trykkes i **Odense** 1482 af en gjennemreisende Bogtrykker **Johan Snell**; den er uden Tvivl den ældste trykte Bog ikke blot i Danmark, men i alle de nordiske Riger. I Slesvig trykkes en Bog 1486; men Kjøbenhavn blev Hovedsædet for den begyndende danske Presse, efterat **Gotfred af Gehmen** havde nedsat sig her. Han udgav først, i Aaret 1493, en latinsk Grammatik og 1495 den danske Riimkrønike; ikke længe efter udkom „Historien om Keiser Karl og hans 12 Jævninge" ved Christen Pedersen, „Tyrkens Tog mod Rhodus" og andre historisk-romantiske Bøger, tillige med adskillige danske Love og en Deel Skolebøger. Næst Kjøbenhavn fik Ribe et Trykkeri, hvor **jydske Lov** trykkes i Aaret 1504. Saavel før som længe efter Bogtrykkerkunstens Indførelse i Danmark bleve mange Bøger trykte udenlands, som i Paris, Antwerpen, Leipsig og flere Stæder.

Det **danske Sprog** maatte i de sidste Aarhundreder af Middelalderen udholde en svær Kamp for sin Selvstændighed. Mod Udgangen af forrige Tidsrum eller Midten af det 13de Aarhundrede havde Modersmaalet endnu bevaret en stor Lighed med Stamsproget, det gamle nordiske eller islandske, baade i Ordenes Endelser, Bøininger, Udtale og i Ordforraadet; men hermed foregik i Løbet af nærværende Tidsrum en betydelig Forandring. En stor Deel af de gamle Ord gik af Brug, og

fremmede, især tydske, Ord og Vendinger trængte sig ind i Sproget, Ordenes Endelser bortfaldt, og mange Bøininger og Former tabte sig. Det kunde ikke vel være anderledes, naar man betænker de mange fjendtlige Indflydelser, som det danske Sprog i disse Aarhundreder var udsat for, og man maatte snarere undre sig over, at Modersmaalet ikke aldeles gik til Grunde, hvis ikke Folkets og Sprogets Liv var saa nøie knyttet til hinanden, at det ene sjældent ophører før det andet. Det danske Sprog henlaae saa godt som aldeles udyrket; thi de Lærde foragtede Modersmaalet og skreve alene paa deres barbariske Latin. Alle offentlige Dokumenter udstædtes paa Latin, indtil Kong Oluf mod Slutningen af det 14de Aarhundrede befalede, at det danske Sprog skulde bruges ved offentlige Forhandlinger; men selv efter den Tid bleve de fleste baade offentlige og private Dokumenter, selv Testamenter, Kjøbekontrakter og Panteforskrivninger, affattede paa Latin, fordi Geistlige vare de eneste, som førte Pennen. Den vigtige Leilighed til Sprogets Uddannelse, som de offentlige Folkemøder havde givet, tabte sig, da Folket efterhaanden udelukkedes fra Deeltagelse deri. Hovedsproget ved Gudstjenesten var Latin; men det fortjener at bemærkes, at baade tidligere og senere i Middelalderen holdtes dog jævnlig Prædiken paa Modersmaalet for Almuen; man havde ogsaa danske Fortællinger om Kirkens Helgene og danske gudelige Sange. Exempel forekommer paa, at de paa Latin affattede Beslutninger paa Kirkeforsamlinger bleve oversatte paa Dansk for at forstaaes af Lægfolk. Men tarvelig var dog med alt dette den Agt, der vistes Modersmaalet: Latinen sad paa Høisædet. Endnu mere umiddelbart end det latinske virkede det tydske Sprog til at fordærve Modersmaalet. Hansestæderne tilreve sig hele Danmarks Handel og kom endog i mangeaarig Besiddelse af hele Landskaber af Riget; deres Udsendinge gjennemstreifede Landet fra Ende til anden, deres Kjøbmænd og Haandværkere satte sig fast i Stæderne. Slesvig forenedes med Holsteen, og den holsteenske Adel udbredte sig over hele Danmark. Flere tydske Konger, som efter hverandre bestege den danske Throne, Erik af Pommern, Christoffer af Bayern og Christiern den Første, elskede tydsk Sprog og tydske

Sæder og indkaldte talrige Skarer af deres tydske Landsmænd, som næsten aldeles fortrængte den danske Adel. Kong Hans og Christiern den Anden yndede Modersmaalet, og den sidste Konge opmuntrede til at skrive paa Dansk; men Frederik den Første og Christian den Tredie hverken forstode eller talte det Lands Sprog, hvis Konger de vare*). Under Frederik den

---

*) Da **Rosenvinge** (i Udvalg af gamle danske Domme. Første Samling. Fortalen S. X. Note 3) har anfægtet Rigtigheden af denne Yttring med Hensyn til Christian den Tredie og betegnet den som „en ugrundet Paastand", anseer jeg det for passende her kortelig at vise, at den er fuldkommen befeiet. Rosenvinge maa have overseet, at der haves et bestemt Vidnesbyrd om, at Christian den Tredie ikke **forstod** Dansk. Dette findes i en Tilegnelse til Frederik den Andens Dronning **Sofie** foran en gammel dansk haandskreven Bennebog, der gjæmmes paa det store kongelige Bibliothek, forfattet omtrent 1580 af en adelig Dame, der havde været Fadder til Dronningens Datter, Prindsesse **Anna** (født 1574). I Fortalen til denne Bog, som hun tilegnede Dronningen, for at denne deri kunde øve sig i det danske Sprog, hedder det: „Det er os Danske en Ære og stor Fortrøstning, at vore danske Konger og Dronninger tale eller **kunne forstaae** vort danske Maal, om Nogen fornøden havde **selv at tale for sig**; hvilket vor salige oc heilovlige sist afgangne gode Konge Christian den Tredie, med sin salige dydelige Dronning Dorothea, gjerne havde gjort, **om de det havde kunt**." (See Minerva for 1788. 3die Ovartal. Side 261.) Et saa bestemt Vidnesbyrd af en adelig Dame, der har været samtidig med Christian den Tredie, i det Mindste i den sidste Deel af hans Regjering (da han snarest maatte antages at have lært at forstaae Dansk), og som skjønnes at have været vel bekjendt med Hoffet, afkræftes ikke ved den Slutning, Rosenvinge mener at kunne drage fra Christian den Tredies hyppige Tilstedeværelse ved Retterthingene. Heller ikke er det rigtigt, naar samme Forfatter tilføier, at man forhen „dog nøiedes med at sige", at Christian den Tredie ikke kunde tale eller skrive Dansk. Fire Forfattere, **Nyerup**, (anf. St.), **Baden**, (antiquariske Notitser S. 201), **E. C. Werlauff** (Priisskrift om det danske Sprog i Slesvig S. 58 Anm. f), **N. M. Petersen** (danske Sprogs Historie S. 190), have tidligere brugt det selv samme, og en femte, **Behrmann** (Christian den Andens Fængsels Hist. S. 183) et lignende Udtryk. — Hvad en anden Yttring af samme Forfatter angaaer (anf. Værk II B. S. XXI Note 30), hvorved min Dom over Frederik den Første, „at han kun var lidet yndet af Folket, men desto mere af Adelen" (6te Udg. S. 305), dadles, og derimod stilles Holbergs Ord (Danmarks Hist. II B. S. 269), „at han var elsket af alle sine Undersaatter:" antager jeg ikke, at denne min Dom trænger til noget særdeles Forsvar. Jeg henviser kun til

Første gik det saavidt med Brugen af Tydsk, at Rigsraadet paa Herredagen i Kjøbenhavn 1530 fandt sig foranlediget til at paaminde Kongen om, at Herredagsforhandlingerne burde efter god gammel Sædvane føres paa Dansk. Da saaledes blandt de syv sidste Konger de fem vare tydske, og tillige en stor Deel af Adelen, Kjøbmands- og Haandværksstanden var tydsk, medens den ringe Litteratur, som gaves, var latinsk, var der al rimelig Udsigt til, at det danske Sprog vilde blive aldeles fordærvet og nedsynke til et foragtet Almuesprog; men Modersmaalet beviste sin Kraft i Kampen for sin Selvstændighed; thi om end det Ydre undergik store Forandringer, saa forblev dog selve Sprogbygningen og Sprogets eiendommelige Charakteer uforvansket, og den langt overveiende Masse af det gamle danske Ordforraad bevaredes. Ogsaa Sprogets Grændser udvidedes betydeligt, da den norske Sprogform under Foreningen sammensmeltede med Dansk; derimod forsvandt Udsigten til et fælleds nordisk Sprog ved Sverrigs Losrivelse fra Unionen. Det var imidlertid først Reformationen, der sikkrede Modersmaalet mod de Farer, som hidtil havde truet dets Selvstændighed. Den stærke aandelige Bevægelse, hvori Folket kom under Kampen for en Forbedring i Kirke og Religion, vakte ogsaa et nyt Liv i Litteraturen, og den nylig indførte Bogtrykkerkunst skaffede Bøgerne en hidtil ukjendt hurtig Udbredelse. Bibelen blev oversat og almindelig læst, og Protestanterne benyttede under den fortsatte Kamp med Katholikerne Pressen med Kraft til at udbrede deres Meninger blandt Folket ved en Mængde større og mindre Skrifter. Medens Modersmaalet saaledes blev dyrket og bearbeidet, ordnedes efterhaanden de mange forskjelligartede Stoffer, som hidtil havde gjæret og kjæmpet i Sproget, og der uddannede sig en fast Sprogform, som siden er bleven den herskende.

Den Mand, som erhvervede sig den største Fortjeneste af

---

det historisk bekjendte, og, siden Holbergs Ord ere anførte, til det Meget, der er fremkommet til denne Konges Historie i de mere end hundrede Aar, der ere forløbne siden Holberg skrev. Iøvrigt tilføier Holberg ret naivt: „Af alle Undersaattere var han dog meest elsket af den danske Adel."

denne Sprogets Gjenfødelse, var den ædle, i det Foregaaende oftere nævnte, **Christen Pedersen**, den danske Litteraturs Fader. Endnu førend han optraadte som Forfatter i sit Modersmaal, besørgede han i Paris, opfordret af Bisp Lage Urne og understøttet af Christiern den Anden, **den første Udgave af Saxe**, efterat han med megen Møie havde skaffet sig et af de faa da tilværende Haandskrifter, og reddede derved dette vigtige Værk fra Undergang. Under sit Ophold i Paris udgav han endnu en Samling af Legender og Prædikener eller den saakaldte „Jertegnspostil", hvorved han efter den Grad af Oplysning, han selv den Gang besad, søgte at virke for sine Landsmænds religiøse Dannelse. Efter sin Hjemkomst til Fædrelandet gik han over til den protestantiske Religion og fulgte siden Christiern den Anden i Landflygtighed til Holland, hvor han udgav en Oversættelse af det nye Testamente og Davids Psalmer. Senere kom han tilbage til Danmark og vedblev at berige den danske Litteratur med en Mængde Skrifter, der deels handle om Skoleunderviisningen, som laae ham særdeles paa Hjærte, deels ere af historisk og lægevidenskabeligt Indhold, og alle udmærke sig ved et reent, smukt og flydende Sprog. Hans Fortjenester ville gjøre hans Navn udødeligt i den Litteratur, som han saa meget bidrog til at vække til nyt Liv og ny Virksomhed.

Tredie Tidsrum,

fra den forbedrede Kirkelæres Erkjendelse som Statsreligion indtil Enevoldsmagtens Indførelse (1536—1660).

Første Afsnit, (1536—1596).

---

1. Christian den Tredie. Rigsdag i Kjøbenhavn. Reformationens Indførelse. Recessen og Haandfæstningen. Norge mister sin Selvstændighed. Kirkevæsenets Ordning. Universitets- og Skolevæsen. Religiøs Ufordragelighed. Forhold til Keiser Karl den Femte. Christiern den Andens Svigersønner. Forbund med Sverrig i Bremsebro. Hertugdømmernes Deling. Handelsvæsen og Love.

Efter Kjøbenhavns Fald var Kongen og Adelen Herre i Danmark. Reformationens Indførelse laae Christian den Tredie især paa Hjærte, og for at naae dette Maal gik han frem baade med Kraft og Forsigtighed. Endnu før alle de geistlige Rigsraader vare komne til Kjøbenhavn, samlede han de verdslige til et hemmeligt Møde den 12te August 1536 og foreslog dem at berøve Bisperne for Fremtiden al Deel i den verdslige Regjering og inddrage Bispegodset under Kronen. De verdslige Raader gave gjerne deres Minde til et Skridt, der gjorde dem til Eneherrer i Rigsraadet, og det besluttedes, „at for Fremtiden skulde Danmarks Regimente ikke hænge af Ærkebispen og de andre Bisper, men alene af Kongen og hans Efterkommere og de verdslige Rigsraader og deres Efterkommere.“ For at sikkre Udførelsen af denne Plan, blev der udstædt Befaling til at paagribe og fængsle Bisperne over hele Riget, hvilket ogsaa heldigen udførtes samme Dag (den 12te August 1536) med dem, der vare tilstæde i Kjøbenhavn; ikkun Biskop Rønnov skal have forhalet sit Fangenskab een Dag ved at skjule sig under Taget i Bispegaarden i Kjøbenhavn. De Bisper, som vare udenfor Kjøbenhavn, bleve ligeledes saa betimelig tagne i Forvaring, at der ikke blev Leilighed til at

forberede Modstand, om nogen skulde have dristet sig dertil. Da dette Skridt imidlertid kun var gjort for Sikkerheds Skyld, tilbød Kongen, da Reformationen kort efter var bleven gjennemført, de fangne Bisper Frihed og anstændigt Underhold, naar de ved deres Ære, Liv og Gods vilde forpligte sig til at forholde sig rolige. Da de villigen gik ind paa dette Forslag, bleve de satte paa fri Fod; to af Bisperne, **Knud Gyldenstjerne** og den værdige **Ove Bilde**, gik endog over til den protestantiske Kirke. Rønnov derimod blev holdt i Fængsel til sin Død (1544), uagtet han gjentagne Gange søgte Udsoning med Kongen, og hans Slægtning, Kong Gustav i Sverrig, gik i Forbøn for ham hos den danske Regjering, en Strænghed hos den ellers milde Christian den Tredie, som man ikke veed tilstrækkeligen at forklare.

For at give Kongens og Rigsraadets Handling fuldkommen Gyldighed og skaffe den evangeliske Lære almindelig Erkjendelse som Statsreligion, behøvedes endnu Folkets Samtykke. Der blev derfor udskrevet en Rigsdag i Kjøbenhavn (begyndt den 15de Oktober 1536), hvor næsten hele Rigets Adel, henved 400 Personer, og Udvalgte af Borgerstanden og ligeledes Nogle af Bondestanden mødte; men, at de ringere Stænders og navnligen Bondestandens Indflydelse har været liden, kan skjønnes deraf, at man ikke engang ansaae det for fornødent, at Bøndernes Fuldmægtige undertegnede eller beseglede Rigsdagsbeslutningen, saaledes som de andre Stænder. Mod Slutningen af Rigsdagen (den 30te Oktober 1536) holdtes et Møde under aaben Himmel paa Gammeltorv, hvor alle de indkaldte Stænder vare forsamlede. Dette Møde aabnedes med en lang Tale, hvis Oplæsning varede i 4 Timer, og hvori Borger- og Bondestanden først maatte høre en skarp Irettesættelse, fordi de havde sat sig op imod Adelen, „deres Herskab og Øvrighed;" derpaa bleve Beskyldninger fremsatte saavel mod hele den biskoppelige Stand som mod hver af de enkelte Bisper, der fremstilledes som den fornemste Aarsag til de foregaaende blodige Stridigheder. Kongen foreslog paa Grund heraf aldeles at afskaffe den biskoppelige Tittel og Værdighed, indføre den evangeliske Lære og lade Kirken bestyre ved **Superintendenter** uden verdslig

Myndighed; Bispegodset skulde inddrages under Kronen for at lette Undersaatternes Skatter og betale Rigets Gjæld; Bispetienden, Klostergodset og de øvrige geistlige Eiendomme skulde anvendes til gudeligt Brug, eller til milde Stiftelser og Hospitaler, til lærde Mænds Forsorgelse, til Universitetets og Skolevæsenets Forbedring. Forsamlingen blev derpaa adspurgt, om den billigede dette, hvorpaa Alle raabte, den ene høiere end den anden, „at de vilde blive ved det hellige Evangelium, og ikke have saadanne Bisper mere, Kirkegodset skulde lægges under Kronen for at skaffe Folket Lettelse i dets Byrder."

Efterat de kirkelige Sager vare afgjorte paa denne Maade, blev det foreslaaet at udnævne Christian den Tredies toaarige Søn **Frederik** til Thronfølger, for at forebygge nye Uroligheder, hvis Kongen døde uden at hans Eftermand var valgt, hvilket Forsamlingen ligeledes bifaldt. De paa Rigsdagen tagne Bestemmelser bleve indførte i en saakaldet **Reces** eller Rigsdagsbeslutning, hvori tillige adskillige andre Punkter, der især sigtede til at udvide Adelens Magt, bleve optagne. For at gjøre Ende, hedder det, paa den megen Strid, som tilforn havde været mellem Adelen og Kongen om 40 Marks Sager og andre Rettigheder, tilstod Kongen høitideligen for sig og sine Efterkommere hele Danmarks Adel alle 40 Marks Sager med Hals og Haand og al anden Rettighed og Herlighed over dens egne Bønder og Tjenere, ligesaa frit som Kongen selv havde over sine Bønder og Tjenere. Ligeledes bekræftedes for første Gang Adelens Ret til at have frit Fiskeri udenfor deres egen Grund og handle med fersk og saltet Fisk „ligesom andre inden- og udenlandske Kjøbmænd", en Rettighed, som den Gang, da Fiskerierne vare langt betydeligere end nu, var høist vigtig og indbringende. Endvidere berettigedes Adelen til at sælge saa mange Staldøxne, som den selv kunde opfodre eller lade opfodre hos sine Fæstebønder, hvilket siden, til stor Forurettelse for Bondestanden og Skade for Landet, udartede dertil, at Adelen fik **udelukkende** Ret til at lade Staldøxne opfodre. Kongen skulde ligesom tilforn have en **Rigshofmester**, en **Kantsler** og en **Marskalk**, men disse Embedsmænds Myndighed fik den Udvidelse, „at de skulde modtage Klager fra alle

dem, som besværede sig over at have lidt Uret af Kongen, og derpaa formane denne til at gjøre Klageren Ret og Skjel; hvis Kongen ikke lod sig bevæge herved, skulde Sagen bringes for Rigsraadet, som tilligemed nogle tilkaldte Adelige skulde affige Dom i Striden."

Paa Rigsdagen blev ogsaa Kongens Haandfæstning affattet og underskreven. Istedenfor Geistlighedens Privilegier kom nu et Løfte fra Kongens Side om at hævde og beskjærme den evangeliske Lære; iøvrigt indeholdt den de samme Adelsvælden udvidende og Kongemagten indskrænkende Bestemmelser som de forrige, undtagen den Artikkel, som berettigede Undersaatterne til Oprør, naar Kongen ikke holdt Haandfæstningen, hvilket Punkt nu, da man havde gjort en saa dyr Erfaring, endelig blev udeladt. Den Bestemmelse, at en Adelsmand, der formedelst begaaet Voldsgjerning var bleven fredløs, kunde, som det hed, „kjøbe sin Fred af Kongen", naar han først havde forliget sig med den Fornærmede, gjentoges her fra de tvende næstforegaaende Haandfæstninger. I disse fandtes ogsaa en lignende Bestemmelse om Fredkjøb for de uadelige Stænder. Men dette forbigaaes med Tavshed baade her og i de følgende Haandfæstninger, medens derimod Adelens Ret til Fredkjøb bestandig gjentages. I Christian den Tredies Haandfæstning var tillige den mærkelige Bestemmelse optagen, hvorved Norges Selvstændighed som et eget Rige ophævedes. „Efterdi Norges Rige", hedder det, „nu er saa forringet i Magt og Formue, at det ikke formaaer at underholde en egen Konge, og desuden er forpligtet til at blive ved Danmarks Krone til evig Tid, og nu i kort Tid tværtimod denne Forpligtelse tvende Gange har gjort Oprør" (hvorved sigtedes til Christiern den Andens Forsøg 1531 og de Uroligheder, som Ærkebisp Oluf Engelbrechtsen nylig havde vakt i det Nordenfjeldske): „saa have vi lovet og tilsagt Danmarks Rigsraad og Adel, at, hvis det lykkes os atter at underkaste os Norge, saa skal det herefter være og blive under Danmarks Krone ligesom et af de andre Lande, Jylland, Fyn, Sjælland eller Skaane, og hverken være eller hedde et kongeligt Rige for sig, men en Deel af Danmarks Krone til evig Tid." Denne Bestemmelse blev ogsaa i Hoved-

sagen udført; thi, skjøndt Kongen af Danmark vedblev at kalde sig Konge til Norge som et særskilt Rige, blev han dog ikke længre kronet i Throndhjem, men blot hyldet i Oslo ligesom i Danmarks øvrige Provindser, og idet det norske Rigsraad ophævedes uden at Nordmænd fik Sæde i det danske, mistede Landet en væsentlig Deel af sine politiske Rettigheder. Norge bestyredes herefter af en Statholder og en Kantsler, og de Sager, som disse eller Lensmændene ikke selv kunde afgjøre, indsendtes til det danske Rigsraad. Dog holdtes der lige til Enevoldsmagtens Indførelse oftere Møder saavel af samtlige som af enkelte Rigsstænder, og disse udøvede en ikke ubetydelig Indflydelse paa Lovgivningen og Skattevæsenet. At Norge bragtes i et saadant Afhængighedsforhold til Danmark finder sin Forklaring, om end ikke sin Retfærdiggjørelse, i den Svækkelsestilstand, hvori Norge længe havde befundet sig, hvorved det blev muligt, at en saadan Tanke kunde opkomme og sættes i Værk uden Modstand fra Norges Side. Den udgik ikke fra Kongen eller det danske Folk, men fra Rigsraadet og Adelen, som tragtede efter Gods og Len i Norge, hvis indfødte Adel kun var lidet talrig. I den følgende Tid, især under Frederik den Anden, gav ogsaa den danske Adels Herredømme i Norge Indbyggerne Anledning til grundede Klager, hvilke endelig bleve afhjulpne af Christian den Fjerde, der sørgede lige faderligt for begge Riger.

Med den kjøbenhavnske Rigsdag endte det sidste Optrin af Folkekampen mod Adelen. Borger- og Bondestanden var bleven overvunden og deelte alle Overvundnes sædvanlige Kaar, haardere Undertrykkelse og dybere Trældom. Adelen steg ved Geistlighedens Fald og Bispernes Udstødelse af Rigsraadet, ved Norges Omstøbning til Provinds og ved den uhyre Mængde Kirkegods, som den efterhaanden tilvendte sig, til en Rigdom og Vælde, der næsten gjorde den til Eneherre i Staten. Kongemagten, som havde sluttet Forbund med Adelen mod den øvrige Deel af Nationen, glædede sig ikke længe ved Frugterne af denne Forening. Medens Kongerne tidligere ofte havde fundet en Støtte i de geistlige Rigsraader mod de verdsliges Anmasselse, bleve de nu ganske bundne og afhængige af disse.

Imidlertid var dog et stort Gode vundet, Kirkelærens Forbedring og Tilintetgjørelse af Præstevælden, hvorved først videre Fremskridt bleve mulige. Reformationens nærmeste Følge var en større Tænkefrihed og en mere almindelig Oplysning, som fra det gjenfødte Universitet og de forbedrede Skoler udbredte sig især i Kjøbstæderne; og det unaturlige fjendtlige Forhold, hvori Geistligheden en lang Tid havde staaet til Folket, undergik en velgjørende Forandring. Geistligheden, som før næsten havde været hævet over Loven, blev nu saa godt som aldeles forsvarsløs given til Priis for Adelens Hævngjærrighed, Raahed og Havesyge. Følgen heraf var, at den sluttede sig til Folket, af hvis Midte den nu ene fremgik; thi Adelen attraaede nu ikke længere geistlige Embeder, der ikke mere vare forbundne medÆre og Fordeel. Geistlighedens Anskuelser, større Kundskaber og Indsigter gik efterhaanden mere over i Folkets Masse, og saaledes dannede sig, under en stedse klarere Indsigt i Adelsvældens Fordærvelighed for Staten og en stedse dybere Følelse af de ringere Stænders Forurettelse, lidt efter lidt den Magt, for hvilken Adelsvælden skulde falde.

Efterat Reformationen nu var indført, var det nødvendigt paa ny at ordne det opløste Kirkevæsen, i hvilket Øiemed Luthers Ven **Bugenhagen**, Professor i Wittenberg, blev indkaldt (1537). Efter først at have kronet Kongen, indviede han den 2den September 1537 Rigets nye **Superintendenter** eller Bisper; thi dette mere kirkelige Navn fortrængte snart det nyopfundne Superintendent. Kongen udnævnte denne første Gang selv Bisperne, og Valget blandt de fornemste Reformationsmænd og andre lærde Geistlige var i det Hele heldigt, med Undtagelse af Ribe Bisp **Wandal**, som var en Tydsker, der ikke forstod et Ord Dansk, hvorfor han bestandig paa sine Visitatsreiser maatte føre en Tolk med sig. Særdeles paafaldende var det ogsaa, at den fortjente **Hans Tausen**, uvist af hvad Grund, blev forbigaaet; dog blev han siden efter Wandals Død valgt til Bisp af Ribe Stifts Geistlighed. Bispesædet i Roeskilde forlagdes til Kjøbenhavn, og Bispesædet i **Børglum**, som nu blev kaldet Vendelbo Stift, blev (1554) forflyttet til Aalborg. Samme Dag som Bispevielsen foregik, bekjendtgjordes ogsaa

Kirkeloven eller **Kirkeordinantsen**, som var forfattet af danske Geistlige og bifaldet af Luther, til hvis Prøvelse den havde været indsendt. Den erklæredes at være bygget alene paa „Guds rene Ord, som er Loven og Evangelierne“, uden at der nævnes nogensomhelst symbolsk Bog, og fik Lovskraft paa Herredagen i Odense 1539. Siden fortsattes den kirkelige Lovgivning paa Forsamlingerne i Kjøbenhavn 1540, i Ribe 1542, Antvorskov 1546 og Kjøbenhavn 1555. Den omhandler ikke mindre Kirkestyrelsen end Kirkeskikkene og Formen for Gudstjenesten. Ifølge den skulde Præsterne paa Landet vælges af Menighederne selv, hvor ikke Herremændene, som rigtignok paa flere Steder var Tilfældet, havde Kaldsret; i Kjøbstæderne valgtes Præsterne af Borgemesterne og Raadmændene; Provsterne bleve valgte af Præsterne, og Bisperne af Kjøbstædpræsterne gjennem fire af de øvrige udnævnte Valgmænd. Denne Valgret fik imidlertid i den følgende Tid ikke meget at betyde. Ved Siden af hver Bisp stilledes een eller flere Stiftslensmænd, som skulde besørge Bispernes forrige verdslige Forretninger og bestyre det inddragne Kirkegods og i Forbindelse med Bispen have Opsigt med Kirkernes Indkomster, Skolevæsenet, Hospitaler og Præsternes Embedsførelse; Stiftslensmændenes Sag var det ligeledes at give de af Menighederne paa Landet valgte og af Bisperne prøvede Sognepræster Bekræftelse paa deres Embeder. Imidlertid bleve allerede ved en Forordning af 1582 Stiftslensmændenes Forretninger overdragne til de enkelte Lensmænd paa hvert Sted. — Skjøndt Bisperne siden 1536 vare udelukkede fra Rigsraadet, havde Geistligheden i dette Tidsrum dog nogen, om end ikke betydelig, politisk Indflydelse, forsaavidt den som en egen Stand indkaldtes til og havde Sæde paa Rigsdagene.

Det havde været Luthers gjentagne Raad og Ønske, at alt det katholske Kirkegods skulde anvendes til Kirke- og Skolevæsenets Fornødenheder og Fattiges Underhold; men dette Raad blev langtfra ikke fulgt i sin hele Udstrækning. Bispegodset blev som bemærket inddraget til Statens Fornødenheder; men af Klostergodset og det øvrige Kirkegods tilrev Adelen sig en umaadelig Mængde. Selv en Deel af Bispegodset kom efter-

haanden deels som Gave deels ved Forlening paa Livstid eller arveligen i Adelens Besiddelse. Den Ret, som Rigsdagsbeslutningen af 1536 gav Adelen til at tilbagefordre de Eiendomme, som dens Forfædre stundum for Aarhundreder siden havde skjænket til Kirker og Klostre, blev især et velkomment Paaskud for denne Stands Rovgjærrighed. Naar den ikke ad Lovens Vei kunde trænge igjennem med sine Fordringer, brugte den undertiden Vold. Saaledes blev Tausen engang, medens han stod paa Prædikestolen, angreben med draget Sværd af en Adelsmand, fordi han vægrede sig ved at udlevere et Gods, som dennes Forfædre for lang Tid siden havde skjænket til Ribe Kirke. Bispetienden blev forandret til Kongetiende og for en Deel anvendt paa den af Luther foreslagne Maade. Præste- og Kirketienden beholdt sin gamle Bestemmelse at tjene til Underhold for Præsterne og til Kirkernes Vedligeholdelse; men, uagtet Reformationen var bleven en rig Kilde for Adelen til Forøgelse af dens Gods og Eiendomme, undslog denne Stand sig dog for at yde noget Bidrag til Gudstjenestens Vedligeholdelse, og Christian den Tredie maatte, skjøndt høist nødigen, i sin Haandfæstning indrømme Adelen Tiendefrihed for dens Sædegaarde. Forgjæves formanede Kongen Adelen i Kirkeordinantsen „til at betænke, at de vare Christne, og derfor burde give Kirkens Tjenere, om ikke den hele Tiende, saa dog hvad dem selv godt og ret syntes", og forgjæves foregik Kongen dem med sit Exempel ved at betale Tiende af de kongelige Godser og Gaarde: Adelen brød sig hverken om Formaning eller Exempel, og i Christian den Tredies Reces af 1558 fastsattes endelig, „at Adelen skulde være fri for Tiende af sine Sædegaarde, paa det at den skulde holde sine Bønder til at tiende retfærdeligen", hvilken Tiendefrihed derefter har vedligeholdt sig til vore Dage. Adelen unddrog sig ikke alene for Præstetienden, men tilvendte sig endog i den følgende Tid paa mange Steder Kirketienden og ved Gaver og Mageskifter selv Kongetienden. Derfor paatog den sig vel den Forpligtelse at vedligeholde Kirkerne; men istedenfor at vedligeholde dem, plyndrede den deres Kostbarheder, lod dem aldeles forfalde, ja nedbrød dem endog og brugte Stenene til dermed at opføre Herre-

gaarde. Imidlertid blev dog, foruden en betydelig Deel af Kongetienden, ogsaa Adskilligt af Klostrenes og Domkapitlernes Eiendomme anvendt til Bedste for Kirken og Skolen. En Deel af Klostrene forblev aldeles uinddragen, indtil de daværende Beboere efterhaanden uddøde, og nogle vedbleve selv efter den Tid under en noget forandret Form, blandt hvilke det sidste, Maribo Nonnekloster, først ophævedes 1621. Ikkun Tiggerklostrene bleve aldeles ophævede, hvorfor de fleste Tiggermunke tilligemed en Deel af de katholske Præster, der nu kun havde Valget imellem at antage den protestantiske Lære eller nedlægge deres Embeder, vandrede i Landflygtighed. Ligeledes bleve Domkapitlerne i Lund, Roeskilde, Ribe, Aarhuus og Viborg beholdte, indtil Domherrerne uddøde, og efter den Tid bleve de anvendte til Forsørgelse for Videnskabsmænd, Bisper, Kjøbstædpræster, undertiden ogsaa for verdslige Embedsmænd, indtil de efter Enevoldsmagtens Indførelse efterhaanden aldeles inddroges og ophævedes.

Ikkun et Sted i Riget foraarsagede Kirkeordinantsens Indførelse Blodsudgydelse, nemlig paa Island. Bispen i Holum, Jon Aresen, tilligemed den forrige Bisp i Skalholt, Øgmund, modsatte sig Indførelsen af den nye Kirkeanordning, idet de erklærede, „at de ikke kunde holde en ny Tro, som gik over deres Forstand, og at ingen Forandring kunde gjøres i Kirkens Skikke og Messer for Landets Fattigdoms og Vanvittigheds Skyld". Familietrætter forenede sig paa gammel Viis med de religiøse Stridigheder, og efter mange Aars blodige Tvist blev Jon Aresen fangen af sin Fjende David Gudmundsen og henrettet tilligemed sine to Sønner (1551), hvorpaa Reformationen blev almindelig indført.

Efter den Opløsningstilstand, hvori den danske Kirke nu i flere Aar havde befundet sig, var der en stor Mangel paa duelige Lærere; uvidende Munke, som vare gaaede over til den protestantiske Lære, Bispernes Karle og Skrivere, Adelens Tjenere og Fogeder bleve derfor i Begyndelsen ansatte som Præster. Saa meget nødvendigere var det at tænke paa Universitetets Gjenoprettelse, hvis Virksomhed under de borgerlige Uroligheder aldeles var standset. Kongen, understøttet af Bugenhagen, drev

ogsaa dette Værk med en saadan Iver, at Forelæsningerne allerede kunde begynde igjen 1537. To Aar efter fik Universitetet sit nye Stiftelsesbrev, ifølge hvilket der skulde være 14 Professorer, 3 i Theologien, en i Retsvidenskaben, to i Lægevidenskaben og 8 i det philosophiske Fakultet, blandt hvilke en Lærer i Musikken; „thi", hedder det, „ved at øve sig i Musik blive Studenterne desmere muntre til deres øvrige Studeringer, mere stille, sagtmodige og omgjængelige". Ved Bestemmelsen af de Lærefag, som skulde foredrages ved Universitetet, ledede man af en frisindet og videnskabelig Aand: „Vi vedligeholde", siges der et Sted, „alle Videnskaber ved dette Akademi (uden Hensyn til om der læres mange Ting, hvis Nytte den menige Almue ikke indseer), for at øve Næmmerne til at kjende Guds Gjerninger, og tjene Næsten med herlige og besynderlige Guds Gaver, og for at opdrage og opklække Mænd for vore Riger, saavel for den verdslige Regjering som for Menighederne". Christian den Tredie sørgede med rundelig Gavmildhed for sin nye Stiftelse ved at henlægge en stor Mængde Kirkegods og en Deel af Kongetienden til Universitetets Fornødenheder, Professorernes Lønninger og trængende Studerendes Understøttelse, i hvilken priisværdige Omhu for Videnskaberne han efterlignedes af sin Søn Frederik den Anden. Ligesom Universitetet undergik ogsaa **Latinskolerne** en Forbedring ved Indførelsen af hensigtsmæssigere Lærebøger og en bedre Læremaade, og understøttedes ved Indkomster af Kirkegodset. I disse Skoler, hvoraf der skulde være **en i hver Kjøbstad** med to eller tre Lærere, vedblev imidlertid **Latin** at være den Gjenstand, hvorom Underviisningen næsten udelukkende dreiede sig. Naar Børnene havde gjennemgaaet de to Begyndelsesklasser, maatte de blot tale Latin, og selv i deres Lege formanedes de til at vogte sig for at bruge danske Ord; Græsk lærtes først i øverste Klasse, og Modersmaalet havde ikke en eneste Underviisningstime. For Borgerskoler i Kjøbstæderne droges der Omsorg, for saavidt det paalagdes Øvrigheden at sørge for deres Oprettelse; men paa Landsbyskoler blev aldeles ikke tænkt. Paa Landet bestod hele Underviisningen i lang Tid deri, at Degnen engang om Ugen forsamlede Ungdommen og vedblev saalænge at gjentage

Luthers lille Katechismus samt nogle Bønner og Sange, indtil Noget blev hængende i Hukommelsen. Christian den Tredie søgte at virke til Udbredelsen af almindelig christelig Oplysning i Folket ved at lade hele Bibelen, hvoraf hidtil kun enkelte Dele vare udkomne paa Dansk, oversætte i Modersmaalet; men formedelst den anførte mangelfulde Beskaffenhed af Almueunderviisningen havde dette roesværdige Foretagende ikke saa gavnlige Følger, som ellers med Grund kunde have været at vente.

Reformationen indførte ligesaalidt i Danmark som andensteds altid Overbærelsens og Fordragelighedens Aand; tværtimod indsneg der sig en uprotestantisk Troestvang og en uchristelig Forkjættren af Alle, som i mindste Maade afvege fra den gjældende Læres Bogstav. Et sørgeligt Exempel herpaa indtraf allerede under Christian den Tredie, og flere ville forekomme i det Følgende. **Johan Lascy**, en polsk Adelsmand, flygtede i Aaret 1553 fra England med 170 af sine reformeerte Troesbrødre for at undgaae Dronning Maries blodige Forfølgelser, og begav sig til Danmark i det Haab her at finde et Tilflugtssted. Men han blev aldeles skuffet; thi, da Hofpræsten **Poul Noviomagus** i en Prædiken havde skildret Flygtningene som de værste Kjættere, fordi de afvege i nogle Punkter af Læren om Nadveren, befalede Kongen, at de strax skulde forlade Riget, uagtet det var midt i den strængeste Aarstid og derfor at befrygte, at mange af de spæde Børn og frugtsommelige Qvinder, som de førte med sig, vilde bukke under for Reisens Besværlighed. Da end ikke et Ophold af to Maaneder, som de tilsidst kun bønfaldt om, blev dem tilstaaet, maatte de midt i December Maaned begive sig paa Reisen til Tydskland, hvor den haarde Medfart, der var vederfaret dem i Danmark, ikke uden Grund fremkaldte megen ond Omtale og bitter Dadel hos Alle, der ikke meente, at Had og Forfølgelse mod Anderledestænkende hørte til en god Protestants Pligter.

Skjøndt Christian den Tredie ingen Krige førte, var hans Forhold til adskillige fremmede Magter meget spændt. Christiern den Andens Svigersønner, Hertug **Frants** af **Lothringen** og især Pfalzgrev, siden Kurfyrst, **Frederik**, truede flere Gange med Magt at gjøre deres Fordringer paa den danske Throne

gjældende, hvori de understøttedes af Christiern den Andens Svoger Keiser Karl den Femte og dennes Søster Marie, som var Statholderinde i Nederlandene. For at sikkre sig mod disse farlige Fjender indgik Christian den Tredie et Forbund med **Frants den Første** af Frankrig, med hvem Karl den Femte den Gang var indviklet i Krig, og med Hertug **Vilhelm af Kleve**, en anden af Keiserens Fjender. Tillige søgte han at fornye og befæste det venskabelige Forhold med Sverrig, som i de senere Aar havde været nærved at opløses, deels paa Grund af nogle Pengefordringer, som Gustav Vasa havde paa den danske Regjering, deels formedelst det gamle Stridspunkt, Besiddelsen af Øen Gulland, foruden nogle Tvistigheder om Mellemrigstolden. Ved et personligt Møde mellem begge Nordens Konger i **Brømsebro** (1541) bleve imidlertid alle Tvistigheder bilagte, og der blev sluttet den nøieste Forbindelse mellem Rigerne, ifølge hvilken ingen af Staterne maatte begynde Krig eller slutte Fred uden den andens Samtykke; begge Stater skulde understøtte hinanden saavel i Angrebs- som Forsvarskrige baade med Landtropper og Krigsskibe; alle Tvistigheder, der for Fremtiden kunde opkomme, skulde afgjøres ved et Antal af Voldgiftsmænd, som vare valgte af hver Stat; de følgende Konger skulde ved deres Thronbestigelse være forpligtede til edeligen at bekræfte dette Forbund. Denne Forening, der kunde være bleven til saa overordentlig Gavn for alle de nordiske Riger, skulde efter sin Bestemmelse i det Mindste have varet 50 Aar; men allerede medens Gustav Vasa og Christian den Tredie levede, kjølnedes Venskabet betydeligen. Christian den Tredie kunde ikke glemme, at hans Forfædre havde hersket over alle Nordens Lande, og antog (1548) tre Kroner i sit Vaaben for at antyde sin Fordring paa de tre nordiske Riger, skjøndt Gustav Vasa Aaret før Foreningen i Brømsebro havde bevæget Sverrigs Stænder til at tilsikkre hans Sønner Thronfølgen; og dette i Forbindelse med andre tilstødende Omstændigheder blev Aarsag til en blodig Krig, som udbrød kort efter begge disse Kongers Død mellem deres Sønner Frederik den Anden og Erik den Fjortende.

Karl den Femte, hvem Gjenoprettelsen af Nederlandenes

længe afbrudte Handel paa Danmark og Norge var vigtigere end Christiern den Andens og hans Svigersønners Sag, sluttede omsider Fred til Speier (1544), hvorved Stridspunkterne udjævnedes saaledes, at Keiseren opgav Christiern den Anden, og Nederlandene erholdt fri Seilads paa Danmark og Norge mod at svare den Told, som fra Arilds Tid var brugelig. I Freden havde Christian den Tredie lovet Keiseren at formilde Christiern den Andens Fængsel, og, skjøndt dennes Svigersønner ingenlunde vilde tiltræde den speierske Fred, men længe efter vedbleve at gjøre Fordring paa Danmark og Norge, besluttede han dog at lette den fangne Konges Skjæbne. Allerede før Freden i Speier havde Christian den Tredie ladet sin fangne Slægtning nyde en lemfældigere Behandling, og, da Christiern den Anden efter denne Fred frasagde sig al Ret til Rigerne for sig og sine Efterkommere, indtraadte endnu en større Formildelse i hans Kaar; endelig forflyttedes han, efter at have tilbragt henved 17 Aar paa Sønderborg, i Aaret 1549 til Kallundborg Slot. Her henlevede han 10 Aar under anstændig Bevogtning og døde i Begyndelsen af Aaret 1559, faa Uger efter Christian den Tredie, i en Alder af 78 Aar, af hvilke de sidste 27 tilbragtes i Fangenskab. — Christian den Tredie var allerede i Aaret 1538 indtraadt i det schmalkaldiske Forbund, som sigtede til at opretholde den protestantiske Kirke mod de Katholskes Angreb. Men, da den schmalkaldiske Krig udbrød kort efter Freden til Speier, kom Kongen i en ikke ringe Forlegenhed, da han ikke kunde opfylde sine Forpligtelser mod Forbundet, uden at krænke det nylig sluttede Forlig med Keiseren. Han læmpede sig imidlertid efter Omstændighederne, idet han forbød al Hverving i sine Lande til de Forbundnes Tjeneste, men hemmeligen sendte et Bud til Tydskland med det Pengebidrag, som han havde lovet at betale istedenfor Hjælpetropper. Disse Penge kom imidlertid ikke til deres Bestemmelse, da Budet holdt dem tilbage, fordi Forbundets Skjæbne allerede var bleven afgjort; Slaget ved Mühlberg var nemlig tabt, og begge Hovederne for det protestantiske Parti, Kurfyrsten af Sachsen og Landgreven af Hessen, vare komne i Keiserens Magt.

Til de udenlandske Forhold under denne Konge høre ogsaa hans Bestræbelse for at faae Orkenøerne og Hetland indløste fra Skotland, som nu næsten i hundrede Aar havde besiddet dem som Pant, uagtet den ene danske Konge efter den anden i sin Haandfæstning havde forpligtet sig til at indløse dem. Vidtløftige Forhandlinger førtes derom under Christian den Tredie og fornyedes under hans Efterfølger, men uden at føre til det forønskede Maal. Derimod indledede Christian den Tredie Kjøbet af Stifterne Øsel, Wieck og Kurland, hvilket Kjøb fuldbyrdedes under Frederik den Anden. Staden Reval vilde frivilligen have overgivet sig til Christian den Tredie, da den haardt trængtes af Russerne; men for ikke at komme i Strid med den mægtige og voldsomme russiske Czar Ivan den Anden Vasilievitsch, afslog han dette Tilbud.

Hertugdømmerne Holsteen og Slesvig havde udeelte bevaret deres Forbindelse med Danmark fra 1460 til 1490, da Kong Hans deelte dem med sin Broder Frederik, ved hvis Thronbestigelse i Aaret 1523 Forbindelsen gjenoprettedes; men 1544 foretog Christian den Tredie en ny Deling med sine to Brødre, uagtet den gamle erfarne Statsmand og Hærfører **Johan Ranzau** meget misbilligede dette Skridt og raadte Kongen at indføre Arvelighed og forene Hertugdømmerne med Riget eller i det Mindste inddrage Slesvig under Kronen og overlade Brødrene Holsteen til Deling. Dette Raad blev ikke hørt; Ranzau faldt endog i Unaade og nedlagde sine Embeder. Den ene Broder Adolf fik den gottorpske Andeel og blev Stamfader til det holsteen-gottorpske Huus, hvis Forhold til Danmark i den følgende Tid blev saa fjendtligt; den anden Broder **Hans den Ældre** fik den haderslevske, og Kongen den sønderborgske Deel. Høihedsretten over Ridderskabet, de adelige Klostre, Tolden i Gottorp og Rendsborg, Hamborg og Fordringerne paa Ditmarsken forbleve udeelte og fælleds for alle tre regjerende Herrer. Den fjerde Broder **Frederik** fik ikke Noget ved Delingen, men erholdt (1551) Stiftet Slesvig og senere Stiftet Hildesheim. De skadelige Følger af denne Deling viste sig allerede i Christian den Tredies Live; thi Adolf tilrev sig efter sin Broder Biskop Frederiks Død ulovligen og mod Kongens

Villie Stiftet Slesvig, og begge Hertuger vægrede sig ved at modtage Forlening af Kongen. De opripppede nemlig det i Middelalderen saa meget omtvistede Stridspunkt, om den slesvigske Vasal var forpligtet til at gjøre sin Lensherre, Kongen af Danmark, Krigstjeneste, hvilket de nægtede, paastaaende, at Slesvig var et frit og arveligt Len. Følgen heraf var, at Hertugerne hensade i deres Lande uden at aflægge nogen Lenshylding, saalænge Christian den Tredie levede.

Hansestædernes Handelsvælde i Norden indskrænkedes betydeligen under Christian den Tredie, og fra hans Efterfølger, Frederik den Anden, kan man regne dens fuldkomne Ophør. Idet Fyrsternes Magt tiltog, mistede mange Hansestæder deres frie Forfatning og dermed deres blomstrende Handel; Lybekkerne lede i Grevens Feide et Knæk, som de aldrig siden forvandt, og den europæiske Handel tog en anden Retning, hvorved Hollænderne og Englænderne, som hidtil havde været Hansestædernes Medbeilere, nu bleve deres Overmænd. De Danske begyndte nu ogsaa selv at udføre Landets Frembringelser og hente fremmede Varer paa egne Skibe, og flere Stæder, som Kjøge, Kjøbenhavn og Aalborg, begyndte at drive en betydelig Handel; især blev Mellemrigshandelen med Norge, som før udelukkende havde været i Lybekkernes Hænder, vigtig og indbringende. Hansestæderne lode vel ikke disse Indgreb i deres gamle Rettigheder gaae upaatalte hen; men deres Tone var nu bleven bedende istedenfor bydende, og Besværinger indtraadte istedenfor Krigserklæringer. Christian den Tredie søgte ogsaa ved flere Foranstaltninger at lette og fremme Landets Handel: han indførte lige Vægt og Maal i begge Riger og slog god Mønt, som først nu, da Bispernes Møntrettighed ved Reformationen var bleven ophævet, kunde blive eens i alle Landskaber. Flere Kjøbstæder beholdt vel i længere Tid Møntrettighed; men de maatte slaae Mønten efter samme Møntfod, som de kongelige Mønter, og sætte Kongens Brystbillede derpaa. **Renter** bleve først lovligen bestemte i en af denne Konges sidste Forordninger, hvori det hedder, „at, skjøndt Rente var Aager og stridende mod Guds Bud, saa kunde dog denne Handel ikke ganske afskaffes, men det maatte overlades til Enhvers egen

Samvittighed, om han vilde tage Rente eller ei; dog maatte Renten ikke overstige 5 af 100 aarligen under Straf af Hovedsummens Fortabelse." — Den store Forandring, som Staten havde undergaaet i kirkelig Henseende ved Reformationens Indførelse, gjorde en tilsvarende Forandring i de verdslige Love nødvendig og gav Christian den Tredie Anledning til at erhverve sig Fortjenester som Lovgiver. De vigtigste af hans Love foruden Kirkeordinantsen og den kjøbenhavnske Rigsdagsbeslutning af 1536 ere den **kjøbenhavnske Reces** af 1547, den **dronningborgske Reces** af 1551 og den udførlige **koldingske Reces** af 1558; denne Sidste er et Sammendrag af de Recesser og Forordninger af denne Konge, som ere yngre end 1547, og en Deel deraf gik siden over i Christian den Femtes danske Lov.

Christian den Tredie døde paa Koldinghuus Nytaarsdag 1559. Skjøndt han ikke besad store Egenskaber som Konge, roses han dog eenstemmigen som en retfærdig, from og redelig Mand og en for Statens Vel omhyggelig Fyrste. Han var selv videnskabelig dannet og en Beskytter af Videnskaber og Videnskabsmænd, tarvelig i sin Levemaade og en stor Fjende af Tidens Overdaad i Klædedragt og Umaadelighed i Spise og Drikke. Derimod kan det ikke nægtes, at hans Godmodighed undertiden gik over til en Svaghed, der blev skadelig for Staten. Dette viste sig i hans Eftergivenhed mod Adelen og Rigsraadet saavel i andre Henseender som især med Hensyn til Norge, i Delingen af Hertugdømmerne og hans senere Handeler med Hertugerne Hans og Adolf, ligesom ogsaa i den altfor store Indflydelse, han tilstod sin herskesyge Dronning **Dorothea**. Hun skal have været Aarsag til, at **Peder Oxe**, en Mand af store Indsigter i Penge- og Skattevæsenet, maatte forlade Riget som Flygtning, og hende tillægges almindelig Skylden for det spændte Forhold, hvori Kongen i sine sidste Aar kom til Sverrig.

2. Kong Frederik den Anden. Ditmarskens Erobring. Prinds Magnus. Den nordiske Syvaarskrig. Daniel Ranzau. Peder Oxe. Sundtold. Hansestædernes Rolle udspillet. Nye Delinger i Hertugdømmerne. Omsorg for Videnskaberne. Tyge Brahe. Troestvang. Niels Hemmingsen. Christian den Fjerde. Formynderregjering.

Frederik den Anden, som allerede var bleven valgt 1536 og hyldet først paa Rigsdagen i Kjøbenhavn (1542) og derpaa efter gammel, men nu betydningsløs Skik, ved Omreise til de forskjellige Landsthing i Viborg, Odense, Lund og Ringsted, ligesom 5 Aar senere i Oslo i Norge, besteg strax Thronen efter sin Faders Død.

Endnu førend han blev kronet, deeltog han med sine Farbrødre **Hans** og Adolf i Toget mod **Ditmarsken**, som endtes med dette Lands Undertvingelse. Den ærgjærrige og krigerske Hertug Adolf havde gjentagne Gange opfordret Christian den Tredie til at angribe Ditmarsken og aftvætte den Plet, som Toget i Aaret 1500 havde sat paa de danske Vaaben; men hans Erobringsplaner strandede paa denne Konges Fredsommelighed. Efter Christian den Tredies Død besluttede han at erobre Ditmarsken for sig selv; men, da den kongelige Statholder i Hertugdømmerne Henrik Ranzau havde erfaret denne Plan og ved sin Fader Johan Ranzau underrettet Frederik den Anden derom, maatte Adolf finde sig i at dele Æren og Byttet med sin Broder Hans og Brodersøn Kong Frederik. En Hær paa 20,000 Mand under Anførsel af den gamle Johan **Ranzau** faldt ind i Ditmarsken, og, skjøndt Indbyggerne kjæmpede med fortvivlet Mod, maatte de dog bukke under for den store Overmagt og Johan Ranzaus Krigserfarenhed. Ved **Heide**, den eneste By, der endnu var uerobret, havde Ditmarskerne samlet deres Hovedstyrke og kjæmpede her, Qvinder tilligemed Mænd, den sidste Kamp for Friheden; men alle Anstrængelser vare forgjæves; Byen blev tagen med Storm, efterat 3000 Ditmarskere vare faldne. Den næste Dag mødte Resten af Ditmarskens mandlige Befolkning, omtrent 4000 Mand, udenfor Heide, hvor de knælende afbade den Forbrydelse at have forsvaret den fra Fædrene arvede Uafhængighed, og hyldede de tre nye Landsherrer, som deelte Ditmarsken imellem sig.

Efter Ditmarskens Erobring (1559) blev Kongen kronet i Kjøbenhavn og underskrev sin Haandfæstning, der ikke er synderlig forskjellig fra hans Faders. Adelens Ret til Fiskeri og Oxenhandel med inden- og udenlandske Kjøbmænd blev bekræftet i de videste Udtryk; den Bestemmelse, at alle Rigets Slotte og Fæstninger efter Kongens Død skulde staae under Rigsraadets Myndighed, hvilket havde været udeladt af Christian den Tredies Haandfæstning, fordi hans Søn allerede var udnævnt til Thronfølger, blev her paany optagen, og Rigsraadet derved aldeles gjort til Herre over Kongevalget. Til Bondestandens Bedste blev her for første Gang fastsat, at Adelen ikke maatte kjøbe eller tilpante sig fri Bondeeiendom **uden Kongens Tilladelse**, hvilken Bestemmelse nærmest sigtede til at betrygge Kronen mod det Tab i Indkomster, som den led ved skattepligtig Bondeeiendoms Overgang til skattefrit Adelsgods. Men deels kom dette Bud vel sildigt, deels var det ikke vanskeligt at erholde en saadan kongelig Tilladelse; thi netop under Frederik den Anden finder man, at Adelen tilvendte sig frit Bondegods i langt større Mængde end under de foregaaende Konger.

I Sverrig var Gustav Vasa død Aaret efter Christian den Tredie og blev efterfulgt af **Erik den Fjortende**. Under de to unge krigslystne Konger, som nu næsten samtidigen havde besteget Thronen i Danmark og Sverrig, blev et Brud mellem Naborigerne, som deres kloge Fædre havde søgt at forebygge, uundgaaeligt. En af Anledningerne til Krigen var Brugen af det svenske Vaaben, tre Kroner, som den danske Konge ikke vilde opgive; men hertil kom endnu, at Erik den 14de søgte at drage den østersøiske Handel til Staden Reval, hvoraf han nylig var kommen i Besiddelse, og desuden havde tilladt sig flere Fornærmelser mod den danske Prinds Magnus, Kong Frederiks Broder, som opholdt sig i Liefland. For at undgaae Deling af Hertugdømmerne, i det Mindste med en af sine Brødre, havde nemlig Frederik den Anden overladt denne Magnus Stifterne **Øsel** og **Kurland**, mod at han frasagde sig al Fordring paa Andeel i Slesvig og Holsteen. Men, da Magnus (1560) var kommen til Liefland, blev han snart ind-

viklet i de Stridigheder, som den Gang førtes med stor Voldsomhed om Besiddelsen af Lifland mellem Sverrig, Rusland, Polen og den tydske Ordensmester **Gothard Kettler**. Ruslands Czar **Ivan den Anden Vasilievitsch** brugte Prindsen som et Redskab for sine Erobringsplaner, og, skjøndt han engang udnævnte ham til Konge i Lifland under russisk Overhøihed og endog gav ham en russisk Prindsesse til Ægte, berøvede han ham dog tilsidst alle hans Besiddelser, saa at Magnus døde i stor Elendighed. Den fjendtlige Stilling, som Sverrig indtog mod Prinds Magnus i Lifland, blev Hovedaarsagen til den blodige nordiske Syvaarskrig, som udbrød 1563. De Danske vare ikke heldige tilsøes, skjøndt de anførtes af Søhelte, som **Peder Skram**, „Danmarks Bovehals", den ædle og kjække **Herluf Trolle** og den uforfærdede **Otte Rud**; men den Første var gammel og nedlagde snart Anførselen, Herluf Trolle blev dødelig saaret, og Otte Rud tagen til Fange og ført til Sverrig, hvor den fremfusende og undertiden næsten vanvittige Kong Erik den 14de behandlede ham paa den uværdigste Maade. Efter Tabet af disse Mænd, hvortil endnu kom, at en voldsom Storm under Gulland ødelagde en stor Deel af den danske Flaade, hvorved 7000 Mennesker skulle være omkomne, havde de Svenske en Tidlang imod Sædvane Overmagten tilsøes.

Langt heldigere gik det derimod tillands, dog ikke saalænge Krigen førtes af Grev **Günther af Schwartsburg**; thi denne lod Hæren ligge stille og var kun beskjæftiget med at sende store Hjorde af Qvæg, som han havde samlet i det fjendtlige Land, hjem til sit Grevskab i Tydskland. Efterat Grev Günther var bleven afskediget, modtog Oldingen **Otte Krumpen**, som for meer end 40 Aar siden under Christiern den Anden havde erobret Sverrig, Overbefalingen, men overlod den snart til **Daniel Ranzau**, der i denne Krig erhvervede sig et udødeligt Navn. Hans mærkeligste Bedrift var Slaget paa **Falkenbergs Hede** ved Svarteraa den 20de Oktober 1565. Han blev med en Styrke, der beløb sig til i det Høieste 7—8000 Mand, indesluttet af en svensk Hær paa 20,000 Mand under Anførsel af **Jakob Henrikssen Hestesko**. Der var intet andet

Vilkaar end Overgivelse eller Kamp: Daniel Ranzau valgte det Sidste. Han lod alt Krigsfolket sammenkalde og holdt en Tale til dem, hvori han formanede dem til ikke at ræddes for Fjendernes Mængde, men fægte mandeligen og ihukomme, hvad de skyldte Konge og Fædreland og deres egen Ære. Alle raabte, at de vilde kjæmpe til det Yderste, hvorpaa hele Hæren knælede og bønfaldt Gud om Seiren. Den svenske Anfører lod haant om de Danskes ringe Antal og sagde, at han vilde nedtræde dem under Hestehovene; men Udfaldet svarede ikke til hans pralende Ord. De Danske med **Daniel Ranzau** og den tappre **Frants Brockenhuus** i Spidsen styrtede frem med uimodstaaelig Tapperhed og dreve Fjenden paa Flugt; 48 Feltstykker erobredes, og mindst 3000 Svenske vare faldne. Erik den Fjortende blev saa rasende over dette Nederlag, at han lod en stor Deel af sine Soldater nedhugge, og holdt derpaa et triumpherende Indtog i Stokholm med adskillige danske Fanger, som han ved en anden Leilighed havde faaet. Daniel Ranzau forøgede den Hæder, han havde vundet, ved nye Bedrifter. I Aaret 1566 gjorde han et ødelæggende Indfald i Vestergotland, som hærjedes lige til Wenern, og slog den svenske Hær, som stillede sig imod ham paa Tilbagetoget. Endnu af større Betydning var Felttoget det følgende Aar. Han brød op med sin Hær 20de Oktober 1567, Aarsdagen for Slaget paa Falkenbergs Hede, trængte ind i Smaaland og banede sig gjennem den farlige Huulvei østen om Wetteren, hvor baade Fjenden og Naturen lagde ham de største Hindringer i Veien, Adgang til Østergotland. Han og Brockenhuus bare deres seirrige Vaaben til hiin Side Motalastrømmen, hvor en glimrende Seir blev vunden ved **Kongs Norby**. Da Ranzau imidlertid ikke kunde holde sig længe i det for Levnetsmidler blottede og baade af Fjender og Venner ødelagte Land, foretog han et Tilbagetog, der ikke mindre end Seiren ved Svarteraa har givet ham Adkomst til at kaldes en af sin Tids største Hærførere. Midt om Vinteren førte han Hæren gjennem bjergige og skovrige Egne og farlige Huulveie, bestandig forfulgt af en overlegen fjendtlig Styrke, i Behold tilbage til Danmark, hvor han ankom den 14de Februar 1568, efter at

have slaaet to store svenske Hære og fanget tre fjendtlige Generaler. Denne langvarige og uheldige Krig trættede omsider Sverrig, og, efterat Erik den 14de var stødt fra Thronen, begjærede hans Broder Johan Fred, som ogsaa efter meget lange Underhandlinger kom istand til Stettin (1570) paa følgende Vilkaar: Sverrig skulde betale 150,000 Rdlr. i Krigsomkostninger; de gjensidige Erobringer skulde tilbagegives, og de liflandske Anliggender overlades til den tydske Keisers Afgjørelse. Spørgsmaalet om Brugen af de tre Kroner i Rigsvaabenet, der ved de tidligere begyndte, men siden afbrudte, Fredsunderhandlinger i Roeskilde var bleven Danmark indrømmet, overlodes til nogle fra begge Sider valgte Voldgiftsmænds Kjendelse. Endelig opgaves paa Danmarks Side al Fordring paa Sverrig, ligesom Sverrig frafaldt sin Paastand paa Norge, Skaane, Halland, Blekingen og Gulland, hvorved omsider de langvarige Tvistigheder, der vare udsprungne af Kalmarunionens Ophævelse, fuldkommen bilagdes. Freden var ærefuld for Danmark; men det maatte beklage Tabet af sine to store Hærførere Daniel Ranzau og Frants Brockenhuus, som begge faldt for Beleiringen af **Varbjerg**, kort for Underhandlingernes Aabning.

En Omstændighed, der bidrog meget til, at Danmark i de sidste Aar kunde føre Krigen med saa stor Kraft, var Hjemkaldelsen af den dygtige Finantsminister **Peder Oxe**. Penge- og Skattevæsenet var ved hans Ankomst i en saadan Forvirring, at man næppe kunde fortsætte Krigen, og Leietropperne havde gjentagne Gange gjort Oprør, fordi de ikke kunde faae deres Sold betalt. Men Peder Oxe bragte snart Sagerne paa en anden Fod, deels ved at indføre Besparelser, deels ved neiagtigere at bestemme Afgifterne af Kronens Len og strængt vaage over deres rigtige Erlæggelse, deels ved Øresundstoldens Forhøielse og endelig ogsaa ved Skatter, som fordeeltes saa billigen og ligeligen efter Enhvers Evne, at Ingen besværede sig derover. Denne Mand har ogsaa Fortjenester af Danmarks Kultur ved Indførelsen af Karper, Karudser, Krebs og adskillige fine Frugttræer.

Frederik den Anden havde under Syvaarskrigen gjort den

Erfaring, at Skandsen **Krogen** ved Øresund ikke var istand til at beherske dette Farvand, da den svenske Flaade under Krigen havde lagt sig i Sundet og krævet Told af de forbiseilende Skibe. For at forebygge Lignende for Fremtiden lod han Fæstningen **Kronborg** anlægge, hvis Opførelse medtog 9 Aar (1574—83). Øresundstoldens Forhøielse efter Peder Oxes Raad fremkaldte mange Klager, og Lybekkerne gik endog saavidt, at de besværede sig derover for den tydske Keiser; men dette tog Frederik den Anden dem saa ilde op, at han forhøiede Tolden i nogle Aar særligen for Lybekkerne. Det lader sig ikke afgjøre, naar Øresundstolden først er begyndt at svares; men det synes, at den allerede har fundet Sted i det 13de Aarhundrede eller vel endog tidligere, og i det 14de Aarhundrede blev den allerede en Kilde til Stridigheder med Hansestæderne. Christiern den Første bestemte, at Tolden, som hidtil erlagdes i Varer, skulde betales med fiint Sølv, og i en af de første Handelstraktater, som sluttedes med England (1490) under Kong Hans, blev det udtrykkeligen fastsat, at et Skib kun i yderste Nødsfald maatte gaae igjennem Belterne istedenfor Øresund, og i dette Tilfælde skulde Skipperen betale Tolden i Nyborg. Beføielsen til at hæve Øresundstolden grunder sig paa den Høihedsret, som Danmarks Konger fra umindelige Tider have udøvet over de Belter og Sunde, der gjennemfløde Landet. Det smalle Øresund, der flod mellem danske Lande paa begge Sider, betragtedes som en Flod, hvor Landsherren havde fuld Ret til enten aldeles at forbyde eller i alt Fald beskatte Seiladsen; og en saadan Toldret over Øresund har heller aldrig været nægtet eller bestridt af fremmede Magter, men er tværtimod bleven indrømmet og bekræftet ved mangfoldige Traktater. Om Størrelsen af Tolden og dens Ydelsesmaade have derimod til forskjellige Tider store Tvistigheder fundet Sted. Ifølge samme Høihedsret over Øresund erkjendtes ogsaa Danmarks Konger berettigede til at lægge Beslag paa alle i Sundet værende Skibe og benytte dem i Krigen mod at give Skipperne Godtgjørelse for Tabet. Denne Ret blev endnu i det 16de Aarhundrede flere Gange udøvet f. Ex. af Kong Hans, som under Krigen med Lybekkerne (1511)

lagde Beslag paa en Deel hollandske Kjøbmandsskibe og sidste Gang af Christian den Tredie under Grevens Feide. Saaledes at tage fremmede Kjøbmandsskibe, der kom til Rigets Havne, og anvende dem til Krigsbrug, var iøvrigt en Ret, som i Middelalderen udøvedes af alle Europas Sømagter. Sundtolden har været overordentlig indbringende for Danmark, og Søren Norby kaldte den derfor i en Samtale med Keiser Karl den Femte ikke uden Grund Danmarks „Guldmine"; men denne Guldmine foranledige ogsaa Tabet af Provindserne paa hiin Side Sundet, Skaane, Halland og Blekingen, da Sømagterne, foruroligede over den Høide, hvortil Sundtolden under Christian den Fjerde var bleven opskruet, troede at burde sikkre sig for Lignende i Fremtiden ved at berøve Danmark den ene Kyst af Sundet.

Lybekkerne havde deeltaget i Syvaarskrigen mod Sverrig; men hermed var ogsaa deres politiske Rolle i Norden udspillet; deres aftagende Magt lagde sig tydeligen for Dagen deri, at de maatte finde sig i at lade Bornholm udløse, før Overdragelsestiden var udløben, og underkaste sig den forhøiede Sundtold. Den danske Handel tiltog som en Følge af Hansestædernes Svækkelse saa meget, at Frederik den Anden derved fandt Anledning til at give en ny Søret (1561), for hvilken den gamle visbyske blev lagt til Grund; ogsaa Landhandelen med Qvæg var i hele dette Tidsrum saa vigtig, at man regnede, at der alene fra Jylland aarligen udførtes 50,000 Stude og 150,000 Sviin. — Medens de fleste Hansestæder tabte deres forrige Glands, var der dog een, som ved sin heldige Beliggenhed for den Retning, som Verdenshandelen havde taget ad Nordsøen og Atlanterhavet, bevarede sin Rigdom og Anseelse og ogsaa gjerne vilde have vedblevet at spille sin politiske Rolle, naar Omstændighederne havde tilladt det, nemlig Hamborg. Denne Stad søgte at gjøre en saakaldet „Tvangsret" gjældende, ifølge hvilken den ligesaa ubilligt som overmodigt, endnu under Christian den Tredie, forlangte, at de holsteenske Stæder ved Elben nedenfor Hamborg skulde føre deres Korn og andre Varer til denne Stad og der sælge dem til en af Raadet bestemt Priis. Christian den Tredie døde

under de derved foranledigede Stridigheder; men Frederik den Anden nødte Hamborg til at opgive denne Ret og betale 10,000 Rdlr. i Erstatning, og siden, da Staden fornyede Striden og endog lagde Krigsskibe paa Elben for at gjennemføre denne Tvang, til at erlægge 100,000 Rdlr.

Stridighederne angaaende Forleningen af Slesvig vedvarede lige til 1579, da der blev sluttet et Forlig i **Odense**, hvori fastsattes, at Slesvig var et arveligt Len, og at Hertugerne kun skulde være forpligtede til Krigstjeneste, „naar Krigen begyndtes med deres Samtykke". — Derpaa bleve Kongens Farbrødre **Hans den Ældre** og Adolf og hans Broder **Hans den Yngre** det følgende Aar høitideligen forlenede med Slesvig, efterat de tvende førstnævnte i 36 Aar havde besiddet deres Lande uden at aflægge Lenshylding. Hertugdømmernes Deling fortsattes under Frederik den Anden, som i Aaret 1564 overlod sin Broder **Hans den Yngre**, der blev Stifter af den **sønderborgske Linie**, Amterne Sønderborg, Nordborg og Ærø; den anden Broder **Magnus** var, som ovenfor bemærket, bleven aflagt ved Besiddelser i Lifland. Den sønderborgske Linie deelte sig ved Hans den Yngres Død i fire nye Linier: **Sønderborg, Nordborg, Pløen** og **Glücksborg**, og den første af disse igjen i fem andre. Alle disse Linier ere efterhaanden uddøde undtagen den **augustenborgske** og **beckske***), hvilke dog nu ingen Lande besidde i Hertugdømmerne. De øvrige uddøde Liniers Eiendomme ere Tid efter anden deels ved Arv, deels ved Kjøb og Overeenskomst komne under den danske Krone. Stænderne vægrede sig imidlertid saavel 1564 som senere standhaftigen ved at hylde Hans den Yngre, da de meente, at de havde nok i de Herrer, de allerede havde. Derfor bleve hverken Hans eller de fra ham nedstammende Fyrstelinier nogensinde regjerende Herrer, men kun Besiddere af de dem tildeelte Distrikter, og, efterat Hans den Ældre var død (1580), skiftede Hertugdømmernes fælleds Regjering blot imellem det holsteen-gottorpske Huus og Kongen af Danmark. Efter sidstnævnte Hertugs Død vilde Broderen Adolf af Gottorp tilegne

*) Siden 1825 kaldet den glücksborgske.

sig hans Lande, idet han beraabte sig paa jydske Lov, der giver Broder Arveret fremfor Brodersøn; men ifølge Forlig deeltes Landene mellem ham og Kongen. Kongens Broder, Hans den Yngre, skulde egentligen ogsaa have havt Lod i denne Arvedeling; men Frederik den Anden affandt sig med ham ved at overlade ham nogle Stykker af den kongelige Andeel af Hertugdømmerne. Saaledes bleve Hertugdømmerne udstykkede, som det kunde være privat Eiendom, og det uagtet Stænderne ifølge de dem af Christiern den Første tilstaaede Privilegier havde Valgret; men disse Privilegier kom kun sjælden i Betragtning, uden naar det gjaldt om at bruge dem mod Danmark.

Videnskaberne nøde Opmuntring og Beskyttelse af Frederik den Anden, som, heri følgende sin Faders Exempel, gavmildt understøttede ikke blot indenlandske, men ogsaa fremmede Lærde. Han forøgede Universitetets Indkomster ved betydelige Gaver af Jordegods og Tiender og stiftede (1569) den veldædige Indretning **Kommunitetet** eller **Klosteret**, hvor 100 Studenter nøde fri Kost. Grunden til denne Anstalt var vel allerede lagt under Christian den Tredie, men efter **Peder Oxes** og Kantsleren **Johan Friis** til Hesselagers Raad udvidede Frederik den Anden den saaledes, at han kan ansees for dens Stifter. **Sorøkloster** forandredes (1586) til en Skole, hvor 30 adelige og ligesaamange borgerlige Børn fik fri Underviisning og Kost, og, naar de vare fattige, tillige Klæder. En anden lærd Skole skylder privat Godgjørenhed sin Tilblivelse, nemlig **Herlufsholms Skole**, til hvilken Søhelten **Herluf Trolle** og hans ædle Hustru **Birgitte Gjø** (1565) skjænkede Skovkloster ved Næstved. Frederik den Andens Regjering forherligedes ogsaa ved mange store Lærde. **Henrik Ranzau** med Tilnavn „den Lærde", en Søn af Hærføreren Johan Ranzau, var berømt over hele Europa for sine Rigdomme, sin Lærdom og sin for de Tider store Bogsamling, bestaaende af 7000 Bind, og for den Mængde af Billedstøtter, Malerier og Indskrifter, hvormed alle hans Gaarde vare prydede. Han anvendte sine store Rigdomme ikke blot til at befordre Videnskaberne, men ogsaa til at iværksætte andre almeennyttige Foretagender: han byggede

Broer, anlagde Landeveie, indrettede skjønne Brønde og Vandspring, anlagde Bogtrykkerier, Olie-, Krudt-, Saug- og Papiirsmøller, Jern- og Kobberværker.

Det skyldes Frederik den Anden, at den verdensberømte Stjernekyndige **Tyge Brahe** blev bevaret for Fædrelandet. Han stod allerede i Begreb med at forlade Danmark for stedse, da Kongen lod ham kalde til sig og skjænkede ham aarligen 500 Rdlr., samt hele Øen Hveen foruden flere meget indbringende Len. Paa Hveen opførte Tyge Brahe sit berømte Slot **Uranienborg** og Observatoriet **Stjerneborg**, og tilbragte her 21 Aar beskjæftiget deels med dybsindige Granskninger over Himmelbygningen, deels med andre Arbeider, der gik ud paa at hæve Bindskibeligheden, Kunsterne og Haandværkerne i Fædrelandet. Han bragte Farverierne i Kjøbenhavn i Opkomst, indrettede paa Hveen en Smedie til Instrumenters Forfærdigelse, et Bogtrykkeri, en Vandmølle, paa hvilken der baade kunde males Korn, forfærdiges Papiir og tilberedes Skind. Han indkaldte fremmede Kunstnere, Malere, Bygmestere, og var stedse omgiven af en Mængde unge Mænd, som han deels oplærte i Søvidenskaberne til Flaadens Tjeneste, deels i Mathematik og Naturvidenskaberne, af hvilke Flere siden gavnede deres Fædreneland og hædrede deres Mester ved deres Lærdom og Indsigter. Konger, Fyrster og Lærde kom fra alle Europas Kanter til Hveen for at hylde Tyge Brahes store Aand og beundre hans sindrige Opfindelser. Dog manglede han heller ikke Misundere og Fjender, selv blandt sin egen Familie, som ansaae det for en Plet paa dens adelige Ære, at Tyge Brahe studerede, skrev Bøger og holdt Forelæsninger ved Universitetet, og endnu mere, at han giftede sig med en borgerlig Pige. Tyge Brahe paa sin Side skaanede heller ikke sine adelige Medbrødre, men spottede bidende over deres Raahed, Uvidenhed og Fordomme. Lægerne hadede Tyge Brahe, fordi han ved Hjælp af sine dybe Indsigter i Naturvidenskaberne helbredede mange Syge, der vare opgivne som ulægelige. Hans farligste Fjender vare imidlertid Rigshofmesteren **Christoffer Valkendorph** og Kantsleren **Christian Friis** til Borreby. Valkendorph var ellers en Mand af Fortjenester og havde udmærket sig som

kongelig Lensmand i Bergen ved at holde de overmodige Lybekker i Ave, og gjorde sig siden endog fortjent af Videnskaberne ved at stifte den Fribolig for Studerende, som bærer hans Navn; men hans Hævngjærrighed forledede ham til Handlinger, der have skjæmmet hans Minde. Det lykkedes disse Avindsmænd efter Frederik den Andens Død at indbilde den unge og endnu uerfarne Konge, Christian den Fjerde, at Tyge Brahes Indretninger vare unyttige og altfor kostbare. En af Tyge Brahes lærde Misundere, **Thomas Fincke**, Professor i Mathematik ved Universitetet, blev sendt over til Hveen for at undersøge hans Instrumenter og øvrige Indretninger og gav ved Tilbagekomsten den Erklæring, at de vare kostbare Snurrepiberier uden nogen sand Nytte. Tyge Brahe blev nu efterhaanden berøvet sine fleste Indkomster og paa mange andre Maader krænket og fortrædiget, saa at han omsider forlod Danmark og begav sig til Udlandet, hvor hans berømte Navn allevegne skaffede ham den meest forekommende Modtagelse. Tilsidst tog han Ophold hos den videnskabselskende tydske Keiser **Rudolf den Anden**, der ædelmodigen sørgede for hans Børn, da han døde i Aaret 1601. Under Frederik den Anden levede ogsaa **Anders Sørensen Vedel**, der ved sin Oversættelse af Saxe, sin Udgave af Kjæmpeviserne og andre Arbeider har store Fortjenester af Fædrelandets Sprog og Historie. Han havde det Hverv at skrive en Danmarks Historie; men ligesom Tyge Brahe faldt han under Christian den Fjerdes Mindreaarighed i Unaade hos det herskende Parti. Han maatte udlevere alle sine store Samlinger og Udarbeidelser, og disse overgaves derpaa til **Niels Krag**, der nu som kongelig Historiograf skulde skrive Danmarks Historie, og skrive den, ikke som Vedel paa Dansk, men paa Latin. Dette Slag knækkede Vedel; han var da kun 54 Aar og levede endnu 20 Aar; men han skrev fra den Dag Intet mere.

Uagtet Videnskaberne fremmedes under Frederik den Anden kunde dog fri Videnskabelighed ikke trives under den Troestvang, som herskede paa den Tid. Allerede Christian den Tredie havde (1554) befalet, at alle Fremmede skulde lade sig overhøre i Troesartiklerne, inden det tilstædedes dem at bosætte

sig i Landet. Denne Forholdsregel blev skjærpet af Frederik den Anden, der (1569) udstædte 25 Troesartikler, som enhver Fremmed, der vilde nedsætte sig her, under Eds Aflæggelse maatte antage. Hvo der vægrede sig herved, maatte inden trende Dage rømme Kongens Lande og Riger, og befandtes det, at Nogen, efter at have antaget Artiklerne, ikke holdt sig dem efterrettelig, „skulde han straffes uden al Naade paa Liv og Gods". Denne Ufordrageligheds Aand havde høist skadelige Følger for Danmark, da netop paa den Tid Mangfoldige af de flittige og vindskibelige Nederlændere vankede omkring landflygtige fra deres mishandlede Fædreland og gjerne vilde have nedsat sig her i Landet, naar de ikke vare blevne skræmmede tilbage ved disse haarde Forordninger. Et beklageligt Offer for den Tids indskrænkede Anskuelser i Religionssager blev **Niels Hemmingsen**, der var ligesaa berømt for sin Aand og theologiske Lærdom som Tyge Brahe for sine Indsigter i Naturvidenskaberne, og i samtidige Skrifter næsten aldrig nævnes uden det hædrende Tillæg, „Danmarks almindelige Lærer" eller „Fædrelandets og Universitetets Ære og Pryd". Han var mistænkt for at hælde til den reformeerte Kirkes Anskuelse af Læren om Nadveren og derfor bittert hadet af de luthersksindede tydske Theologer, navnlig af den tybingske Professor **Jakob Andreæ**, som ophidsede Kurfyrst August af Sachsen til at anklage ham hos Frederik den Anden. Paa Grund heraf blev Hemmingsen indstævnet til at møde for Nogle af Rigsraadet, som Kongen havde udnævnt til at undersøge Sagen; men denne Gang lykkedes det ham dog ved sit veltalende Forsvar at afvende den truende Storm. „Tydskland", sagde han blandt Andet, „er stort, haver mange Theologer og mange Meninger, og Hver føier sig efter sin Fyrstes og Herres Villie, og giver os mange underlige og besynderlige Konfessioner, den ene undertiden imod den anden; men, efterdi der kun er een Gud og een Sandhed, synes det ubilligt, at man skal blafre for hver Vind og underskrive, hvad fremmede og urolige Hoveder ville optænke eller paafinde. Den Artikkel i min Bog, som man støder sig over, vil jeg gjerne udslette; men jeg kan Intet skrive eller indsætte i dens Sted." Imid-

lertid kom der snart en ny Klage over ham fra Kurfyrsten af Sachsen, og nu maatte den 63aarige Hemmingsen, som paa den ene Side blev truet med Kongens høieste Unaade, paa den anden bønfaldt af sine talrige Disciple om at skaane sig selv og sin fremtidige Lærervirksomhed ved at give efter for Tidsomstændighederne, efter lang Vægring udstæde en Tilbagekaldelse, først paa Latin og siden, for at Menigmand kunde blive bekjendt med den, paa Dansk. Hermed var dog ikke hans tydske Fjenders Had tilfredsstillet: de hvilede ikke, før de fik ham afsat fra hans Embede, hvilket skete pludselig i Aaret 1579 ved en kongelig Befaling uden Undersøgelse og uden Lov og Dom. Til sin Underholdning fik han et Kanonikat i Roeskilde, hvor han, hædret og beklaget af alle Retsindige, opholdt sig til sin Død, som indtraf 1600, i hans Alders 87de Aar. Hovedaarsagen til al denne Forfølgelse var Jakob Andreæs Ønske at faae sin saakaldte Konkordieformel (Enighedsformel) indført i Danmark, hvilket Hemmingsen modsatte sig, fordi heri, under Skin af at befordre Enigheden i Kirken, det lutherske Lærebegreb var forøget med en Mængde nye spidsfindige Bestemmelser. Hemmingsens Fald bragte imidlertid ikke Jakob Andræ Opnaaelsen af sit Ønske nærmere; thi baade Kongen og Geistligheden fattede den største Afsky for Konkordieformelen. Kongen skal endog med egen Haand have kastet et Exemplar af denne Bog, som var sendt ham af hans Svoger, Kurfyrsten af Sachsen, paa Ilden med de Ord: „at han havde fanget en Djævel, som han vilde opbrænde." Ligesom kort forhen de, der hældede til de Reformeertes Lærebegreb, vare blevne forfulgte, saaledes gik det nu ud over dem, der yndede denne Bog. De Boghandlere, der falholdt den, „skulde have deres Boeslod forbrudt og straffes paa Livet uden Naade", og de Præster, som havde den hos sig, skulde afsættes fra deres Embede og desuden lide anden Straf!

Frederik den Anden døde paa Antvorskov Slot den 4de April 1588, kun 54 Aar gammel, og man mener, at den umaadelige Nydelse af stærke Drikke, hvortil Kongen, ligesom de Fleste af hans Samtid, var hengiven, har forkortet hans Dage.

Frederik den Anden havde længe levet ugift, hvortil Grunden skal have været en Kjærlighed, som han havde fattet til Rigshofmesteren Hardenbergs Datter. Siden giftede han sig med Sofie, en meklenborgsk Prindsesse af udmærkede Aandsgaver, der fødte ham Sønnen **Christian**. Da denne ved Faderens Død endnu ikke var voxen, skulde Enkedronningen ifølge gammel Vedtægt, som desuden var bleven bekræftet paa den kjøbenhavnske Rigsdag 1542, føre Regjeringen, saalænge hendes Søn var mindreaarig. Men, da det herskesyge Rigsraad gjorde mange Indvendinger herimod, opgav hun omsider sin retmæssige Fordring og begav sig til Falster, der tilligemed Laaland blev hende overladt til Enkegods. I Hertugdømmerne derimod, hvis Stænder ingen Betænkelighed fandt ved at overlade den forstandige Dronning Deel i Regjeringen, blev hun udnævnt til Formynder for sin Søn. Det danske Rigsraad beskikkede 4 Regjeringsraader til at styre Staten, indtil Kongen blev myndig, nemlig den kongelige Kantsler **Niels Kaas**, Rigsadmiralen **Peder Munk**, Rigsraaderne **Jørgen Rosenkrands** og **Christoffer Valkendorph** (Rentemester), hvilke imidlertid Alle, deels bortdøde, deels udtraadte og erstattedes af Andre, inden Kongen naaede Myndighedsalderen. For at beholde Magten saalænge som muligt, fastsatte Rigsraadet, at Kongen først skulde være myndig, naar han fyldte sit 20de Aar, hvilket var en usædvanlig lang Tid. Iøvrigt blev Formynderregjeringen i det Hele taget ført upaaklageligen. En Deel Besværinger over formeentlig krænkede Rettigheder under den forrige Regjering, som Adelen troede, det nu var det rette Øieblik til at komme frem med, bleve med Værdighed viste tilbage af Rigsraadet. Derimod handlede Formynderregjeringen i et andet Tilfælde tværtimod Kongens Fordeel; da nemlig Christian i Aaret 1588 skulde hyldes i Hertugdømmerne, bekræftede det danske Regjeringsraads Udsendte Prælaternes og Ridderskabets Valgret, der hidtil saa godt som aldrig var bleven udøvet, i saa vide Udtryk, at de endog erklærede Stænderne for løste fra deres Hyldingsed og berettigede til at vælge en anden Herre, hvis Kongen, naar han blev myndig, ikke bekræftede alle deres Privilegier. Dette var saa meget mere

paafaldende, som Filip, en Søn af den i Aaret 1586 afdøde Hertug Adolf af Gottorp, gjorde kraftige Indvendinger mod denne Valgret, og fordrede Arvehylding, som han rimeligviis ogsaa vilde have erholdt, hvis ikke de danske Regjeringsraader havde svigtet baade hans og deres Myndlings Sag. Den største Fortjeneste erhvervede Formynderregjeringen sig ved den fortræffelige Opdragelse, som den gav den unge Fyrste, og som ved dennes Lærelyst og Lærenemhed bar saa gode Frugter. Han blev grundigen underviist baade i Sprog og Videnskaber, og lærte ikke blot Tydsk og Fransk, men ogsaa Spansk, Italiensk og Latin, hvilke to sidste Sprog han talte flydende. Blandt Videnskaberne fattede han især Kjærlighed til de mathematiske og lagde sig desuden saa ivrig efter Tegning og de saakaldte mechaniske Kunster, at han selv kunde gjøre Udkast til mange af de Bygninger, Maskiner og andre Arbeider, som han lod udføre, og selv holde Regnskab over, hvad der medgik. Da han allerede tidligen yttrede Tilbøielighed for Sølivet, blev der bygget et Fartøi for ham paa Skanderborgsø, hvor han under bestandige Øvelser erhvervede sig den Dygtighed og Indsigt i Søvæsenet, der siden blev til saa stor Gavn for Fædrelandet og saa megen Hæder for ham selv. Skibsbygningskunsten forstod han saa fuldkomment, at han selv forfærdigede Modellen til mange af de Orlogsskibe, som han lod bygge, og som agtedes for de skjønneste i Europa. Der blev baaret samme Omhu for Udviklingen af hans legemlige Evner som for hans aandelige Uddannelse, og han bragte det derved til en saadan Færdighed i alle Slags ridderlige Øvelser, at Faa af hans Samtidige heri kunde maale sig med ham. Da Christian den Fjerde var 19 Aar gammel, foreslog en Deel af Adelen, at Rigsraadet skulde erklære Kongen for myndig, saa meget mere, som dette allerede et Par Aar tidligere var skeet i Hertugdømmerne; men Regjeringsraadet vilde ikke give Slip paa Magten før Tiden. Først nogle Maaneder før Christian fyldte sit 20de Aar, blev han erklæret for myndig (1596) og udstædte derpaa en Haandfæstning, der stemmer aldeles overeens med Frederik den Andens.

---

3. Indre Forfatning. Finantser og Skattevæsen. Bondestandens voxende Undertrykkelse. Birkeret, Hals- og Haands-Ret. Selveiernes Formindskelse. Mageskifter. Bondestanden trykket, Geistligheden nedværdiget af Adelen.

Danmarks ydre Tilstand i de Aar, som vare forløbne siden Reformationens Indførelse, var særdeles god og vedblev at være det i den første Fjerdedeel af det følgende Aarhundrede; Krigene vare heldige, og Staten agtet og anseet af fremmede Magter. Ogsaa den indre Forfatning havde sine lyse Sider: Landet var rigt paa store Lærde (Tyge Brahe, Niels Hemmingsen, Henrik Ranzau, Anders Sørensen Vedel o. fl.), udmærkede Statsmænd og Krigere (Peder Oxe, Johan Ranzau, Daniel Ranzau, Peder Skram, Herluf Trolle, Otte Rud). Statens Finantser vare siden Peder Oxes Tid i en ypperlig Stand, og skjøndt Indtægterne ikke vare store, overstege de dog langt Udgifterne. Efter en Gjennemsnitsberegning for 3 Aar beløb Indkomsterne af Norge og Danmark sig i Aaret 1602 til 411,000 Rdlr. Specier, hvoraf Øresundstolden udgjorde 142,000 Rdlr., og Udgifterne 247,000 Rdlr. Spec., saa at der var et Overskud af 164,000 Rdlr., eller 2 Femtedele af samtlige Indkomster. Udgifterne medgik især til Hofholdningen, Flaaden, Gesandters og Embedsmænds Lønning og Pensionering, forsaavidt de ikke vare aflagte med Len og Jordegods; Landmagten kostede Intet, da man ingen staaende Hær havde. Adskillige uvisse, men dog betydelige Udgiftsposter, ere ikke tagne med i den anførte Beregning; men paa den anden Side ere heller ikke Indkomsterne af Hertugdømmerne medregnede. Indtægtskilderne vare fornemmelig Afgifterne af Kronens Len, Kjøbstædskatterne, Told, hvoraf især den jydske Oxentold ved Kolding og Tolden af Vine og fremmed Øl vare vigtige. Indkomsterne af Bøder og Sagefald, der i ældre Tider havde været saa store, vare nu ikke længere af synderlig Betydenhed, da Adelen havde tilvendt sig Sagefaldsretten; derimod var Øresundstolden en Indtægtskilde, som, ved den forøgede Skibsfart paa Østersøen og den forhøiede Sundtold, Aar for Aar blev mere og mere indbringende.

Uagtet Finantsernes heldige Stilling, Videnskabernes Blom-

stren og de øvrige gunstige Omstændigheder synes at tyde paa indre Kraft og Velmagt, led dog Staten af dybtindgroede Onder, der tærede paa dens Marv og gjøre det forklarligt, hvorledes Danmark i de sidste 35 Aar, der gik forud for Statsforandringen 1660, kunde synke saa dybt. Skjøndt Statens Indtægter ingenlunde kunne siges at være betydelige, var Afgiftsbyrden dog trykkende for Yderne, deels fordi den alene hvilede paa Bonden, Borgeren og den Geistlige, medens den rige Adel aldeles Intet bidrog til Statens Fornødenheder, deels fordi der svaredes langt større Afgifter til Lensmændene, end der indflød i Statens Kasse. I Tilfælde af Krig og ellers under overordentlige Omstændigheder vare de sædvanlige Indkomster ikke tilstrækkelige, og da paalagdes Skatter, hvilket Ord netop betegner slige overordentlige Paalæg; thi stadige Skatter kjendtes i hine Tider ikke. Ved slige Leiligheder lagdes Bønderne i Lægd, hvert paa 10 Gaarde; et saadant Lægd, bestaaende af Selveiere, betalte i Almindelighed 20 Daler Spec., men undertiden meget Mere; Fæstebønder betalte halvt mod Selveiere, og Kronens Ugedagstjenere eller stadige Hovbønder halv saa meget som Fæsterne, men Adelens Ugedagstjenere aldeles Intet. Kun yderst sjælden gav Adelen sit Samtykke til, at dens Ugedagstjenere sattes til Skat, og endnu sjældnere fandtes den villig til selv at deeltage i Skattens Ydelse. Hver Kjøbstad ansattes til en vis Sum, som derefter af Byøvrigheden lignedes paa Næringsbrugerne og Besidderne af faste Eiendomme. Skatten erlagdes sædvanlig i Penge eller umøntet Sølv, dog ofte ogsaa i Fødevarer til Flaadens Brug (Madskat) og undertiden i Metal til deraf at støbe Kanoner (Kobberskat). Oppebørselen af Skatterne paa Landet besørgedes af de kongelige Lensmænd, hvilke tillige, hver i sit Len, forestode Rettens Pleie, Politivæsenet og alle andre vigtige Grene af den indre Forvaltning, og derfor kunne sammenlignes med vor Tids Amtmænd. Lenene, som i Almindelighed skulde fornyes hvert Aar og kun sjælden overdroges paa flere Aar og næsten aldrig paa Livstid, vare enten Len paa Genant, naar Lensmanden indsendte alle Indtægterne med Fradrag af Omkostningerne til Rigshofmesteren eller Rentemesteren og

derfor erholdt en aarlig Løn (Genant); eller Len paa Afgift, naar alle Indkomster tilfaldt Lensmanden, mod at han svarede en vis Afgift til Kronen; eller Len paa **Regnskab**, naar Lensmanden erholdt en vis Andeel af det indkomne Beløb af Lenets Indtægter, for hvilke han maatte aflægge Regnskab; nogle Len endelig overdroges, som det hed, **qvit og frit**, uden at der svaredes enten Regnskab eller Afgift. Foruden de øvrige Indtægter havde gjærne hver Lensmand en eller flere Kongsgaarde med tilliggende Jordegods til sin Nytte og Brug, men var tillige forpligtet til at udruste og underholde et vist Antal Ryttere til Rigets Forsvar (**Rostjeneste**). Alle Rigets Len skulde ifølge Haandfæstningerne udelukkende besættes med Mænd af adelig Byrd og vare en af Adelens vigtigste Indtægtskilder, da de Afgifter, som svaredes til Kronen, som oftest vare høist ubetydelige i Forhold til de Indkomster, Lenet indbragte.

Bondestandens Forarmelse og Fornedrelse, der var en Følge af Adelens Vælde og haarde Herredømme, var imidlertid det Onde, som i dette Tidsrum (1536—1660) virkede meest ødelæggende paa Staten. I den første Menneskealder efter Reformationen og noget derudover var vel Undertrykkelsen ikke saa stor og Bondens Vilkaar i det Hele ikke saa slette, som de siden bleve: der forekommer i den første Tid ikke saa sjælden Exempler paa, at Fæstebønder møde for Retten og forsvare deres Sag mod Herremanden eller den kongelige Lensmand, og stundum endog optræde som Klagere mod dem. Men Adelen grundfæstede og udviklede i denne Tid den ved Reformationen erhvervede Magt, og undlod siden ikke baade at bruge og misbruge den. Et mærkeligt Tidernes Tegn for den Forandring, som snart indtraadte i Bondestandens Kaar, er den Omstændighed, at Bøndernes Møde paa Rigsdagene (hvor desuden **allerede i lang Tid** deres Nærværelse havde havt saare lidet at betyde) aldeles ophører efter Aar 1570. I det Mindste kan man ikke paavise, at de senere have mødt eller været indkaldte til nogen Rigsdag. I hiin første Tid udkom vel af og til enkelte Forordninger, som sigtede til at beskytte Bondestanden. Men Love og Forordninger formaae ikke let at sætte nogen varig Skranke imod Misbrug, der have deres Rod

i en heel Tidsudvikling og ere grundede i mægtige Forhold. Adelsvælden var i sin Stigen, og Intet formaaede at standse dens Strøm, forend den naaede sit Hoidepunkt, da den pludselig gjorde et brat Fald. Flere af disse Forordninger, der skulde værne om Bondens Ret, vise ogsaa netop, til hvilken Hoide Undertrykkelsen maatte være stegen, naar den gjorde slige Forbud nodvendige. Saaledes befalede Frederik den Første (1532) med Hensyn til Laaland, at een af Selveiernes Sonner ikke maatte deles til Stavns, men skulde blive ved Faderens Gaard, hvoraf altsaa sees, at man mod al Lov og Ret har udstrakt Vornedskabet til Selveiernes ovrige Sonner. Christian den Tredie gav (1539) de Borgere i Nakskov, som vare fodte paa Kronens Gods, Frihed for at deles til Stavns, men befalede tillige, at for Fremtiden ingen Vornede maatte optages til Borgere. Da Adelen og Lensmændene ogsaa vilde betragte Præste- og Degnesonner som Vornede og dele dem til Stavns, forbod han denne ulovlige Fremgangsmaade ved en Forordning af 1550. Ved en Forordning af Frederik den Første fra 1523 forbodes det at udvise Fæstebonden af hans Gaard, saa længe han udforte de ham paahvilende Forpligtelser, og denne Fæstebondens Ret til livsvarig Besiddelse af Fæstet forudsættes som en almindelig Regel i Christian den Tredies Koldingreces af 1558. Under Frederik den Anden bestemtes i Aaret 1565 med Hensyn til Kronens Fæstegods, at Enken, saa længe hun forblev ugift, maatte hensidde i Gaarden uden ny Indfæstning, hvilket ogsaa snart synes at være bleven Vedtægt paa de adelige Godser.

Bonderne vare i dette Tidsrum deels **Selveiere**, deels **Fæstere**, deels **Ugedagstjenere**; med dette sidste Navn betegnedes de Fæstebonder, som boede nærmest ved Herregaarden, hvor de vare forpligtede til at gjore Hoveri **nogle Dage ugentligen**, eller saa ofte og saa længe, som Herremanden forlangte det. De fjærnere boende Fæstebonder forrettede kun Hoveri i den travle Tid, om Foraaret og Hosten, og besorgede desuden kortere og længere Reiser for Herskabet (Kortægts- og Langægts-Bonder). Hoveriet blev i dette Tidsrum langt besværligere end tilforn; thi tidligere havde Adelens Eiendomme for største

Delen bestaaet i en Mængde smaae Gaarde, der vare spredte rundt omkring i Riget, og hvis Dyrkning ikke kostede stort Arbeide. Men fra Slutningen af det 15de Aarhundrede og især efter Reformationen, da de indvortes Krige ophørte, og Adelen fik Smag paa en roligere Levemaade, begyndte den at samle de smaae Eiendomme til store Landgodser, deels ved Kjøb og Salg, deels ved indbyrdes Bytte eller endnu hellere ved Mageskifter med Kronen, deels endelig ved Erhvervelsen af store geistlige Eiendomme, hvis Beboere nu maatte ombytte Geistlighedens milde Herredømme med Adelens trykkende Aag. Da disse samlede Adelsgodser dreves blot med Ugedagstjenere, blev Hoveriet overordentlig trykkende, og jo omhyggeligere Hovedgaardens Jorder dyrkedes, desto mindre Tid levnedes Hovbonden til eget Arbeide, og desto mere forfaldt derfor det omliggende Bondegods. Hoveriet havde allerede i længere Tid været ubestemt, mere som en Følge af den bestandig tiltagende Undertrykkelse end af noget egentligt Lovbud; men de ubestemte Udtryk, der forekomme saavel i tidligere Forordninger som i Christian den Tredies Koldingreces af 1558, „at Bonden skyldte sin Hosbonde **Lydighed og Hørighed med Ægt og Arbeide**", kunde dog, i Mangel af Andet, tjene til at lovhjemle enhver Vilkaarlighed. Indfæstningssummen, eller som den kaldtes, **Stedsmaalet**, der betaltes ved Fæstets Tiltrædelse, var ubestemt og høist ulige paa de forskjellige Steder. Den aarlige Landgilde rettede sig vel i Almindelighed efter gammel Vedtægt og Egnens Sædvane; dog var Jorddrotten ikke bunden dertil, og om end den Fæster, der allerede var i Besiddelse af Fæstet, kunde klage og stundum faae Ret imod Godseieren, der forsøgte at forhøie den engang vedtagne Landgilde, saa var der dog Intet til Hinder for, at Jorddrotten forøgede Landgilden ved Fæstets Fornyelse. Hoveriet rettede sig ogsaa i Almindelighed efter gammel Vedtægt; men nogen fast Bestemmelse var der ikke. Der var under disse Omstændigheder en vid Mark aaben for alskens Vilkaarlighed af en ubillig Herremand ved at opskrue Indfæstningen, ved at forøge Hoveriet og ved at forhøie Landgilden. Selv paa Kronens Gods, hvor Bønderne dog havde det bedst, bleve de paa mange Steder saa forarmede,

at flere Gaarde maatte lægges sammen for at udrede de Afgifter, som for hver enkelt svarede.

For at fuldende Bondens slaviske Afhængighed af Herremanden kom i dette Tidsrum paa en Deel Steder en ny adelig Rettighed til, nemlig **Birkeretten**, som bestod deri, at Herremanden ved sine selvbeskikkede Birkedommere og Birkeskrivere kunde lade Bonden, som boede i Birket, anklage og dømme. Selve Rettigheden er vel ældre, men den benyttedes ikke synderlig, saalænge Adelens Eiendomme vare smaae og adspredte. I Christiern den Førstes Privilegier for Jylland (1466) findes det første nogenlunde sikkre Spor til adelige Birker, der saaledes ere betydelig yngre baade end de geistlige Birker og Bondebirkerne, som forekomme i det 13de Aarhundrede, og de kongelige Birker, som omtales i den første Deel af det 14de Aarhundrede. Oprindelsen til Adelens Birkeret kan i den ældre og mere urolige Tid søges i ulovlig Anmasselse, senere fornemmelig i kongelige Benaadninger, Gaver og Salg af kongelige Godser, Mageskifter med Kronen og Pantelens Overgang til adelig Eiendom. Efterat Folkets Dommermagt allerede længe havde været saa betydelig indskrænket derved, at de kongelige Lensmænd udnævnte deres Fogeder til Dommere paa Herredsthingene, var der ikke noget Paafaldende i, at Adelsmanden udøvede den samme Ret paa sine egne Landgodser; men Følgerne heraf vare høist fordærvelige for Rettens Pleie og Retfærdighedens Haandhævelse. De af Herremændene indsatte Dommere vare som oftest uvidende og bestikkelige; de vare Herremandens Tjenere og altsaa afhængige af denne, saa at han ofte paa en Maade blev Dommer i sin egen Sag. Vel var det ikke ved noget Lovbud formeent Bonden at appellere fra Birkethingsdom til en høiere Ret; men sædvanligviis fandt den forkuede Bonde det raadeligere at lade det forblive ved denne Dom, end ægge Herremandens Vrede ved en Appel, der kunde see ud som Opsætsighed. Desuden havde han heller ikke nogen trøstelig Udsigt til en billigere Dom, naar en Sag mellem ham og selve Herremanden skulde paakjendes af Landsthinget, hvor Dommerne vare lutter Adelige. Et andet adeligt Privilegium var **Hals- og Haands-Retten**, der ligeledes er

ældre, men først fik lovlig Hjemmel i Christian den Tredies Haandfæstning. Kun enkelte Adelige havde Birkeret, men alle havde **Hals og Haand** over deres Bønder, det vil sige, Ret til at lade dem gribe og fængsle og tiltale for Herredsthinget, samt derefter afstraffe. Denne Ret har sit Navn deraf, at den oprindeligen angik saadanne Sager, der kunde medføre Tab af Hals og Haand, hvorunder siden mindre Sager indbefattedes. Skjøndt Hals- og Haands-Retten, naar den ikke var forbunden med Birkeret, gav mindre Anledning til Undertrykkelse, da Sagerne i dette Tilfælde skulde afgjøres ved de almindelige Domstole, blev den dog ligesaavel som Birkeretten misbrugt af samvittighedsløse Herremænd, idet de stundum, uden at lade Sagen komme til de høiere Domstoles Paakjendelse, strax lode Underrettens Dom fuldbyrde, til andre Tider igjen for Gunst og Gave lode de groveste Forbrydelser gaae ustraffede hen. Derom vidne noksom Undersaatternes hyppige Klager, blandt andre den jydske Borgerstands Besværing (1629) til Christian den Fjerde, og Kongernes jævnlige Paamindelser til Adelen i denne Anledning. — I et Land, hvor Adelens Vælde og de ringere Stænders Undertrykkelse er stegen til en betydelig Høide, vil man i Almindelighed finde grusomme og barbariske Jagtlove: dette var ogsaa Tilfældet i Danmark. I et kongeligt Brev af Frederik den Anden fra 1573 befales, at i de Egne, hvor der fandtes Jagt, Ingen maatte holde meer end een Hund i sin Gaard, og at dennes ene Forbeen skulde være afhugget over Knæet. Recessen af 1537 berettigede Enhver, som kunde gribe en Krybskytte, til at føre ham til det nærmeste Thingsted og der lade begge hans Øine udstikke, eller ogsaa lade ham hænge i det første det bedste Træ. Samme Reces forbød Borgere, Bønder og Geistlige under Fortabelse af Liv og Gods at holde Jagthunde.

Den dybe Undertrykkelse, hvorunder Bondestanden i flere Aarhundreder havde lidt, havde medført en betydelig Formindskelse i Antallet af Selveierne, der tilforn havde udgjort Kjærnen af Landbefolkningen. Dette skete paa forskjellige Maader: deels ved Undertrykkelse og ubillig Sag, deels ved Kjøb, uagtet Haandfæstningerne forbød det, deels ved frivillig Overdragelse

af Selveieren, naar denne ikke paa anden Maade troede at kunne frelse sig fra den mægtige Jorddrots Forfølgelse, eller lokkedes ved Løfte om fordeelagtige Fæstevilkaar og ved Udsigt til Formindskelse i Skatter, hvoraf Fæsteren kun betalte halvt mod Selveieren. Hvis Fæsteren boede i Nærheden af Herregaarden, forvandledes han atter let til **Ugedagstjener**; thi derved slap han baade for Skatter og Krigstjeneste. Og selv, naar Fæsterne boede i længere Afstand fra Hovedgaarden, vidste Herremanden at faae dem forvandlede til Ugedagstjenere ved at oprette **Ladegaarde** og til disse henføre alle de Rettigheder, som egentligen kun tilkom Herregaarden. Paa denne Maade bleve hele Landsbyer nedlagte og forvandlede til Hovmarker, der dyrkedes ved Ugedagstjenere, til Berigelse for Adelen, men til Ødelæggelse for Bondestanden og Formindskelse af Statens Indtægter og Forsvarsstyrke. Dette var vel ligefrem stridende mod Lovene, som kun tilstode Adelen Skattefrihed for Sædegaarden, eller den Gaard, hvor Herremanden havde sit jævnlige Sæde eller Ophold, og for det Bondegods, som laae i det Sogn, hvor Herregaarden var beliggende; men Adelen var mægtig, Kongerne svage, eller, som Frederik den Første og Frederik den Anden, større Venner af Adelen end af Borger- og Bondestanden, og Misbrugene bleve derfor enten aldeles uændsede eller ikke paatalte med saadant Eftertryk, at de ophørte. Selv paa Kronens Gods solgte mange Selveiere, der vare blevne forgjældede, deres Eiendom, eller overdroge den til Kongen mod at erholde adskillige Lettelser og Begunstigelser som Fæstere.

Intet virkede imidlertid mere ødelæggende paa den danske Bondestand end de oftere nævnte **Mageskifter**, og det paa en dobbelt Maade. Thi deels bortbyttede Adelen sit slette og udpiinte Fæstegods, der var ansat til høi Skyld, mod Kronens gode og lavt skyldsatte Gods, og dette blev under de nye Herrer snart sat paa samme Fod som det Øvrige, deels gave disse Mageskifter Anledning til, at en stor Mængde Selveiergaarde forandredes til Fæstegaarde. Ofte overlod nemlig Kronen sin Ret til Skatter og Afgifter af jordeget Bondergods til den adelige Jorddrot som en Deel af Byttet, og tillod ham som

oftest tillige at handle med Bonden om Eiendomsrettens Afstaaelse og derefter besidde Godset som evig Eiendom. Vel var dette kun en Tilladelse, og Selveierens Forhold blev strængt taget ikkun forandret, forsaavidt han nu kom til at svare sine Afgifter til Herremanden istedenfor til Kronen; men i de allerfleste Tilfælde blev Udgangen paa Sagen saaledes, at Selveieren enten med det Gode eller Onde maatte afstaae sin Gaard til Herremanden og blive Fæstebonde. Disse Mageskifter bleve først ret hyppige mod Udgangen af det 15de Aarhundrede under Kong Hans, hvem Adelsmanden Hvitfeldt derfor giver den Berømmelse, „at han gjærne mageskiftede med sin Adel." Under ingen Konge vare de imidlertid saa talrige og ødelæggende for Selveier-Bondestanden som under Frederik den Anden. Alene i Aarene fra 1572—1588 skete der i Danmark (de skaanske Landskaber ikke engang medregnede) 330 Mageskifter mellem Kronen og Adelen, og efter en lav Beregning kan man antage, at i det Mindste ved Halvdelen af disse afstodes Kronens Ret i Selveiergods stundum i 10 stundum i færre, men undertiden ogsaa i flere Gaarde; ja i Aaret 1583 skete et Mageskifte, hvorved Kronen bortgav sin Ret til 200 jordegne Eiendomme med Tilladelse til at handle med Bønderne om Eiendomsrettens Afstaaelse. Antager man, at Kronen kun ved Halvdelen af disse Mageskifter afstod sin Ret hver Gang til 10 Selveiergaarde, saa kom i de sidste 16 Aar af Frederik den Andens Regjering ikke mindre end 1650 Selveiergaarde under Adelen, af hvilke den allerstørste Deel blev Adelens bestandige Eiendom. Under disse Omstændigheder kan man ikke undre sig over, at Antallet paa Selveiere i Danmark nogle Aar efter Christian den Fjerdes Død var sunket ned til 5000. Deraf fandtes de fleste i Jylland, nemlig 3400, af hvilke 2200 boede i Skanderborglen, saa at der kun blev 1200 til hele det øvrige Jylland; i de andre Landskaber fandtes tilsammen omtrent 1470, nemlig paa Fyn 603, paa Laaland 618, paa Sjælland 185, paa Langeland 55 og paa Falster 2!

Endog de Selveiere, som ikke bleve Fæstere, lede under Bondestandens almindelige Undertrykkelse. Tidligere besade jordegne Bønder deres Gaarde med ligesaa fuld Eiendomsret som

Adelen og svarede kun en Pengeafgift til Kronen istedenfor det ældre Gjæsteri, Stød og Leding, samt ydede nogle Ægter og Arbeider; men i nærværende Tidsrum foregik heri en saadan Forandring, at Begrebet om fri jordegen Bondeeiendom aldeles forsvandt af Lovene, som derefter ikkun omtale saadanne Selveierbønder, som besade deres Gaarde med ufuldkommen Eiendomsret. Denne Indskrænkning i Eiendomsretten bestod fornemmelig deri, at Selveierbonden ikke maatte sælge sin Gaard, til hvem han vilde, ikke afhænde nogen enkelt Deel af den, ikke benytte Skovene paa sin Grund efter eget Tykke, og at han i Overtrædelsestilfælde kunde sættes fra Gaarden, som da overdroges til en af Medarvingerne. Endvidere maatte der af Gaarden udredes en aarlig Afgift, svares visse Arbeider samt betales en Kjendelse kaldet **Huusbondhold**, hver Gang Gaarden skiftede Besidder. Indbegrebet af disse Rettigheder kaldtes Gaardens **Herlighed**, og eiedes enten af Kronen eller den nærmeste Herremand, som kaldtes Selveierens **Huusbonde**. Grunden til, at Selveierne saaledes beroevedes en Deel af deres Eiendomsret og paalagdes forhen ukjendte Byrder, kan ikke søges i det jydske Bondeoprør under Grevens Feide (1534); thi vel formindskedes derved overordentlig Antallet paa Selveierne i Jylland; men de Bønder, som tilbagekjøbte deres forbrudte Eiendomme, fik samme Friheder og Rettigheder som før. Derimod forklares det rigtigere deels i Almindelighed af Bondestandens tiltagende Forkuelse under Adelens bestandig stigende Vælde, deels i Særdeleshed af de mange Mageskifter, der bleve en Kilde til saa mange Ulykker for Bondestanden. Herved blev nemlig Herlighedsretten overladt til Herremanden, som ved given Leilighed ikke undlod at forøge og udvide den.

Da Adelen efter Reformationen var bleven fritagen for at betale Tiende, hvilede der i dette Tidsrum ingen andre Byrder paa denne Stand end Forpligtelse til at gjøre Krigstjeneste til Hest, der kun var et ringe Vederlag for dens store Friheder og Privilegier. Men selv fra denne Byrde unddrog Adelen sig hyppigen i den senere Tid og blev under Krigen rolig siddende hjemme paa sine Gaarde, hvorfor Christian den Fjerde med megen Møie fik det bragt dertil, at de kongelige

Lensmænd og Adelen istedenfor personlig Krigstjeneste stillede et Antal Heste og fuldrustede Ryttere til Statens Forsvar. Antallet var meget ringe ansat, nemlig en Rytter paa 312 Tønder Korns Indtægt; men hvad der var værre, Hestene vare yderst slette og ubrugbare, og istedenfor stridbare og øvede Ryttere sendtes, som den jydske Borgerstand klagede til Christian den Fjerde, „Løbere, Kudske, Fiskere, Ladegaardsfogder og Kokkedrenge." Derfor maatte man sædvanligen tage sin Tilflugt til fremmede Leietropper, baade Hestfolk og Fodfolk; dog udskreves i Nødsfald ogsaa Fodtropper af Rigets unge Mandskab, og det saavel i Kjøbstæderne som paa Landet. Sædvanlig lagdes paa Landet Beboerne i Lægd, hvert paa 10 Mand, hvoraf een stilledes til Krigstjeneste, medens de øvrige bekostede hans Udrustning og Underhold. Undertiden stilledes ogsaa hver femte Mand, og i yderste Fare opbødes alt det vaabenføre Mandskab i en Provinds. Kun Adelens Ugedagstjenere vare, som bemærket, fritagne for al Udskrivning.

En Forfatter ved Navn **Kornelius Hamsfort** (uden Tvivl den **Ældre**, som døde i Aaret 1580) har efterladt os et Maleri af sin Tids Sæder og Stændernes, navnligen Bondestandens og Adelens, indbyrdes Forhold. Hans Farver ere rigtignok mørke, men derfor ikke i det Hele taget overdrevne; thi ogsaa Tiden han skildrer, var mørk. „Den ringeste Stand i Danmark," hedder det, „indbefatter dem, som boe paa Landet i Byer og Torper, og med Qvinder og Børn have Vaaning tilfælleds med Qvæget. Hytter med Leervægge og Straatag ere deres Bolig; Grovbrød, Mælk, Flæsk, Byggrød og Kaal deres Føde, Valle og Øl af Havremalt deres Drikke; en Kofte af Vadmel eller Lærred, to Sko og en luslidt Hat deres Dragt. Deres Herskab, som de kalde **Huusbonde**, maa de ofte trælle for, hvilket Arbeide i Almindelighed faaer Navn af **Hovtjeneste**, og bestaaer deri, at de dyrke hans Jord, saae, høste, age ind, sauge Brænde, bygge, grave, kort sagt, der er Intet, hvortil disse stakkels slaviske Mennesker jo beqvemme sig, Intet, som de, naar de tilsiges, tør vægre sig ved at gjøre; thi i saa Fald vilde de vorde haardt straffede. Det haardeste for denne Klasse af Menne-

sker er, at kun en liden Deel selv eier de Gaarde, som de beboe, men at de aarligen maae svare en vis Landgilde i Korn og andre Varer til Herremanden, af hvem ogsaa Bønderne, i Tilfælde af Faderens Død, maae fæste Gaarden, for hvad han vil lade den for, eller og betale deres Frihed i dyre Domme. Rangen foran dem have **Kjøbstædboerne**, som enten ere fornemme eller simple Borgere. **Hine** leve af deres Midler og Indkomster og føre sig op som Adelen, eller ere Kjøbmænd, hvis meest indbringende Handel er med Bonden, som de artigen prelle; **disse** passe deres Værksteder og Næringsveie. Deres Klæder ere uldne, men Farve og Snit forskjelligt; thi den gammeldags simple Klædedragt gaaer nu omstunder Ingen med. Hvad Husene angaaer, da bygge de Rige Grundmuur, de mindre Formuende Bindingsværk; men altid ere de teglhængte, og Gaderne ere brolagte. **Adelsstanden** eier Landet og hæver deraf sine Indkomster. Det vilde ansees for en Plet paa deres adelige Ære, om de giftede sig med et Fruentimmer, der ikke var Adel, eller satte sig ned som Borger i en Kjøbstad; men uagtet de forsmaae Kjøbstædlivet, drive de dog nu Handel, Borgerne til Skade. De gaae meget paa Jagt, og det paastaae de Lovene hjemle dem udelukkende Ret til; om Andre jage, er det en halsløs Gjerning. De ere overdaadige i Mad og Drikke, klæde sig prægtigt, have et talrigt Følge og søge at trække Mængdens Øine til sig. Som oftest er det en hovmodig Slægt, der plager sine Bønder uden Ophør med Arbeide og mishandler disse Stakler, som de endog kunne dræbe uden at befrygte at lide Straf derfor. — Hvad den daglige Levemaade i Danmark angaaer, da er det almindeligt at sidde og drikke Nat og Dag og tømme det ene Bæger efter det andet. Der gjøres aldrig et Bryllup, Gjæstebud eller Gilde, uden at det jo gaaer paa en Drikken løs, og, naar En halvforrykt eller aldeles uden Samling lægges hen paa en Seng, leer man og gotter sig derover som over tusinde Løier. Adelen især fører et saadant Liv og glemmer Statens Forsvar. Den holdes for meest stridbar, som drikker meest; den, der er afholden, foragtes og ansees for en Kujon. I forrige Tider øvede Adelen sig i at

kaste, løbe, brydes, ride; nu forsager den al Krigstugt og har ingen andre Vaaben end Bægret."

Borgerstanden led ikke mindre end Bondestanden under Adelens trykkende Herredømme. De faa Levninger, som endnu vare tiibage af Kjøbstædbestyrelsens Selvstændighed, forsvandt aldeles. De kongelige Lensmænd udnævnte i de fleste Kjøbstæder Borgemester og Raad, Byfoged og Byskriver; kongelige Befalinger til Byøvrigheden sendtes først til Lensmanden; for denne skulde ogsaa Byøvrigheden stande til Rette, hvis den overtraadte de kongelige Forordninger; til hans Paategnelse skulde Kæmneren indsende sit Regnskab og i hans og nogle Raadmænds Nærværelse overlevere Kassebeholdningen. Endogsaa Gjennemsynet af Kjøbmændenes Protokoller, Udnævnelsen af Overformyndere, Tilsyn med Skoler og Hospitaler og andre Dele af den bylige Bestyrelse tilkom den kongelige Lensmand. Hvorledes Kjøbstædernes Handel og Næringsveie bleve undergravede ved de Adelen tilstaaede Privilegier, Frihed for Told og Accise o. s. v., er vist i det Foregaaende. Den vigtige og indbringende Oxenhandel bemægtigede Adelen sig i dette Tidsrum saa udelukkende, at den forbød Præster og Bønder at opfodre Staldøxne for egen Regning. Skjøttede en Adelsmand ikke om selv at drive Handel, tillod han en Kjøbstædborger at handle paa sit Navn, og denne maatte da betale den ulovlige Fordeel, han derved vandt, med at levere Adelsmanden Viin og andre Varer frit hele Aaret igjennem. Dersom en Borgerlig havde en Pengefordring paa en Adelsmand, var det ham næsten umuligt at erholde sin Ret; thi, naar Adelsmanden enten ikke kunde eller ikke vilde betale, gjorde han paa Skrømt Opbud, og den Borgerlige maatte da enten opgive sin Fordring eller kjøbe Godset til en Priis, som af Adelsmandens Venner dreves op langt over dets virkelige Værdi. Dette Gods kunde imidlertid den Borgerlige ikke beholde, men skulde ifølge de gjældende Bestemmelser inden Aar og Dag afhænde det til en Adelig, hvilket tvungne Salg naturligviis maatte være forbundet med Tab. Foruden at Borgerstanden paa disse og flere lignende Maader trykkedes og forurettedes af Adelen, maatte den endnu høre den haanlige Benævnelse af **Ufrie**,

hvormed Adelen i dette Tidsrum næsten udelukkende beærede de ringere Stænder, hvilket, da Borgerstandens Selvfølelse efterhaanden voxede, i Forbindelse med det Øvrige, i høi Grad bidrog til at nære det almindelige Had mod Adelen.

Geistligheden deelte de andre Stænders Forbittrelse mod Adelen og havde høiligen Grund dertil. Ikke nok at den rige Adel vægrede sig ved at betale Tiende, formindskede den stadigen Præsternes Indkomster ved de mange Bondergaarde og Landsbyer, som bleve nedlagte og inddragne under Herregaardens Jorder. Adelens Kaldsret blev udøvet paa den forargeligste Maade; ikke Kundskaber og Dygtighed, men et Ægteskab med Herremandens Frille eller Huusholderske og lignende smudsige Midler banede ofte Veien til de Kald, som Adelen havde at bortgive. Den saaledes kaldede Præst maatte underkaste sig den kaadeste og overmodigste Behandling af Herremanden, i Et og Alt føie sig efter dennes Luner, hvis han ikke vilde udsætte sig for at blive plaget, drillet og forfulgt paa alle Maader, og tilsidst endog forjaget fra Kaldet. Selv Landets fornemste Geistlige, Bisperne, vare ikke sikkre for den uværdigste Behandling af den raae Adel. Saaledes blev Bispen **Niels Jespersen** i Odense (1564) afbrudt midt i sin Prædiken og udskjældt af en adelig Frue, med hvis Mand han havde en Tvist. Forgjæves formanede Bispen hende til at forholde sig rolig, i det Mindste til Gudstjenesten var til Ende: hun vedblev at skjælde, og Bispen maatte tilsidst holde inde med sin Prædiken og nedstige fra Prædikestolen. Denne forargelige Opforsel paadrog, saavidt vides, ikke den adelige Frue nogen Straf eller Ulæmpe. Blandt de flere Fortællinger, som haves om Adelens voldsomme Fremfærd mod Geistligheden, hører ogsaa Beretning om den Medfart, som Præsten Hr. **Mads** maatte lide (1570) af Ridderen og Rigsraaden **Jørgen Lykke** til Bunderup. Præsten havde i en Prædiken skarpt angrebet Jørgen Lykke, fordi han havde nedrevet en Kirke (Noget som Adelen iøvrigt ofte tillod sig, men hvortil Jørgen Lykke i dette Tilfælde havde en særlig Tilladelse) og brugt Stenene til dermed at opføre en Herregaard. Den forbittrede Adelsmand skal derpaa have forfulgt Præsten saalænge, indtil han fik ham

dømt fra Livet ved en Herredsthingsdom, hvorpaa han strax, uden Indankning til høiere Ret, lod ham halshugge i Nærheden af den nedbrudte Kirke*)

Saaledes blev hele Nationen, Bønder, Borgere og Geistlige, traadt under Fødder af otte til ni Hundrede Adelsmænd. Alligevel finder man ikke, at Folket lige indtil Christian den Fjerdes Tid gav noget offentligt Tegn paa den Uvillie, hvormed det bar Aaget. Den haardnakkede, men uheldige Kamp ved Aarhundredets Begyndelse havde knækket Folket Mod; hos Frederik den Første og Christian den Tredie, der bestege Thronen efterat have beseiret Folket ved Adelens Hjælp, var ingen Beskyttelse at vente, ligesaa lidet som hos Frederik den Anden, der var en i høi Grad adeligsindet Konge. I hele denne Tid vovede derfor Folket hverken at klage eller handle, men led og sukkede i Stilhed. Under Christian den Fjerdes Regjering begyndte Folket endelig at fatte nyt Mod og den længe dulgte Harme at træde tydeligere frem: Folket klagede høit og lydeligt over Adelens utaalelige Tyranni, Forfatterne

---

*) Hoffmanns Beretning om denne Sag i hans Fortsættelse af Pontoppidans danske Atlas (4de Bd. Side 550—551) er saa omstændelig, at man ikke vel tør forkaste den. Med Hoffmann stemmer ogsaa Pontoppidan i sine annales ecc. D. 3die B. S. 430 i det Hele overeens, skjøndt han er mindre nøiagtig. Det omtales ogsaa i Mads Petersen Farstrups og Laurids Axelsens Dagbog for Aar 1536 til 1715, i Tillæggene S. 311 flg. Sammesteds S. 318 flg. fremstilles Jørgen Lykkes Fremfærd mod en anden Præst Mag. Anders Grønning. At Jørgen Lykke har været en voldsom og hovmodig Herre, derpaa findes baade i trykte og utrykte Kilder flere Beviser. Saaledes klager Enkedronning Dorothea i et Brev (Geh. Ark.) til sin Søn Frederik den Anden, dat. Sønderborg 5te Sept. 1567, over den Behandling, Præsterne paa Als maatte lide af ham. Hun siger: „Die Pastores alhie in Alsen bekhennen sambtlich, das sie von Jorgen Lucke, sich namlich aus vnser verpflichtung zu geben, mit höchster bedrawung geschreckt, mit der bedeutung: Kopff ab, Kopff ab, wollte sie kopffen lassen". Af Frederik den Anden selv findes der et Brev, dat. 6 Mai 1567 (Tegn. over alle Lande fol. 315) med en skarp Irettesættelse til Jørgen Lykke, fordi han havde undsagt Slotsskriveren paa Hald og truet ham paa Livet. Disse Træk kaste ikke noget godt Lys paa Manden, og vise i Forbindelse med det Bekjendte, at Benævnelsen „Præstehader", hvormed man har kaldt ham, ikke er aldeles ufortjent.

skreve mod Adelen, og Kongen, Folkevennen Christian den Fjerde, antog sig den undertrykte Bondestand. Dog vilde Lænkerne ikke briste for det første Forsøg; Folkets Klager løde endnu en Tid forgjæves, Forfatterne bleve bragte til Taushed, og den ædle Christian fortærede en Deel af sine bedste Kræfter i en frugtesløs Kamp mod Adelen; men — Tiden modnedes!

Andet Afsnit,

(1596 — 1660).

---

1. Christian den Fjerde. Omsorg for Norge. Kalmarkrigen. Omhu for Rigets indre Forbedring. Universitetet og Skolevæsen. Handel og Næringsveie. Opførelsen af nye Bygninger, Anlæg af Stæder og Fæstninger. Rettens Haandhævelse. Deeltagelse i Trediveaarskrigen. Uvillie hos de borgerlige Stænder mod Adelsvælden. Bondestanden. Forholdet til de gottorpske Hertuger. Øresundstolden. Krig med Sverrig. Spænding mellem Kongen og Rigsraadet.

I Aaret 1596 besteg **Christian den Fjerde** Thronen, en Konge fuld af Kraft og Gavnelyst og udrustet med de Kundskaber, som ere nødvendige for en Fyrste, der vil virke med Held for Staten. Norge, som var blevet saa meget forsømt under de foregaaende Regenter, tildrog sig strax den unge Konges Opmærksomhed. Han foretog sig lige fra sin Regjerings Tiltrædelse næsten hvert Aar eengang og stundum to Gange samme Aar Reiser til Norge, og vedblev dermed til sin høie Alderdom, ja til to Aar før sin Død, uden at lade sig skrække af den lange Søreises Besværlighed. Under disse jævnlige Ophold i Norge søgte han ved Retspleiens Forbedring, ved Retfærdighedens strænge Haandhævelse og et skarpt Tilsyn med hele Rigets indre Forvaltning at gjøre sine Forgjængeres Feil god. En af de mærkeligste af disse Reiser var den, som foretoges i Aaret 1599 med en Flaade, hvorpaa han selv tjente som Kapitain. Han seilede langs med Norges sydlige og vestlige Kyster op forbi Nordkap og indtil Bugten ved

Kola, gjorde sig overalt bekjendt med Kyster, Havne og Indløb og undersøgte nøie den nordøstlige Landegrændse mod Sverrig og Rusland. Den nærmeste Anledning til denne besværlige Reise, hvor han endog en Gang kom i Livsfare, vare de Fordringer paa en Deel af den norske Finmark, som Sverrig allerede dengang lod sig forlyde med. Paa en anden Reise (1604) afsatte han Lensmanden **Peder Grubbe**, ligesom tidligere **Ludvig Munk**, der begge havde gjort sig skyldige i de skammeligste Uretfærdigheder og de blodigste Udsugelser, og mellem Aarene 1600 og 1604 havde alle Lagmændene med Undtagelse af tvende, samme Skjæbne paa Grund af deres slette Retspleie. Kongens længe nærede Ønske om en Forbedring af Norges Love gik endeligen i Opfyldelse i Aaret 1604, da den nye norske Lov udkom, som for største Delen var udarbeidet af Norges Kantsler **Hans Pedersen Basse**; paa Lovbogen fulgte (1607) den norske Kirkeordinants. — I Norge, hvor Rigsraadets og Adelens Indflydelse var ringere, havde Kongen friere Hænder; men i Danmark maatte han lige fra sin Regjerings første Aar kjæmpe med Adelens Modstand mod ethvert for Staten nyttigt Foretagende. I Aaret 1604 havde han udskrevet et Møde til Horsens af Befuldmægtigede fra alle Jyllands Kjøbstæder, for med dem at overlægge, hvad der kunde tjene til Kjøbstædernes Opkomst og Handelens Fremme; men, saasnart Rigsraadet og den jydske Adel fik Nys om dette farlige Foretagende, gjorde de Kongen saa alvorlige og indtrængende Forestillinger, at han maatte afsige Mødet.

De Misforstaaelser, der længe have fundet Sted mellem Christian den Fjerde og den svenske Konge **Karl den Niende**, udbrøde omsider (1611) til en aabenbar Krig, der efter den Fæstning, hvorom Kampen en Tidlang dreiede sig, er bleven kaldt **Kalmarkrigen**. Skjøndt en af Aarsagerne til Fjendtlighedernes Udbrud var, at Karl den Niende havde antaget Titel af „Konge over Lapperne i Nordlandene" og ladet kræve Skat i disse Egne, vare dog Handelstvistigheder Krigens egentlige Grund. Karl den Niende havde nemlig paa den smalle Stimmel Land, som Sverrig den Gang eiede mellem den danske og norske Grændse, anlagt og stærkt befæstet Staden

Gothenborg, og derved skaffet sit Rige en Havn nordenfor Øresund, hvorfra Handelen kunde føres paa Nordsøen uden at besværes af Sundtolden. Fremdeles vilde han formene baade danske og andre Handlende al Seilads paa Lifland og Kurland og lod paa en fornærmelig Maade et Forbud desangaaende opslaae om Natten paa Toldboden i Helsingør; endelig blev Mellemrigshandelen mellem Norge og Sverrig besværet med nye og usædvanlige Paalæg. Christian den Fjerde, der i de 15 Aar, han nu havde regjeret, havde bygget en skjøn og fortræffelig udrustet Flaade, som kunde maale sig med hvilkensomhelst Sømagt i Europa, hævdede Seiladsens Frihed paa Østersøen ved at lade danske og fremmede Kjøbmandsflaader ledsage af Krigsskibe, og, da Karl den Niende ikke vilde afstaae fra sine ugrundede Fordringer, erklærede han omsider Sverrig Krig. Den førtes heldigt tillands af de Danske og med afgjort Overlegenhed tilsøes, da den svenske Flaade allevegne veg for den danske uden at turde lade det komme til Slag. Under Kongens egen Anførsel indtoges efter en haardnakket Beleiring den stærke Fæstning **Kalmar**, hvorover den gamle svenske Konge blev saa forbittret, at han sendte Christian den Fjerde en Udfordring til Tvekamp i et grovt Brev, der blev besvaret i samme Tone. Siden erobrede Christian den Fjerde Fæstningerne Guldborg og Elfsborg ved Gothenborg, hvorpaa denne Stad, hvis Anlæg havde været ham saa meget imod, blev aldeles ødelagt. Karl den Niende døde i Løbet af Krigen, hvorpaa hans Efterfølger, den siden saa berømte **Gustav Adolf**, begjærede Fred, som blev sluttet i **Knærød** eller Sjørød (1613) paa følgende Vilkaar: Kongen af Sverrig frasagde sig Tittel af Konge over Lapperne; Sverrig betalte Danmark en Million Rdlr., for hvilke Elfsborg og Guldborg med tilhørende Herreder overlodes som Pant; om Staden Gothenborg bestemtes, at, hvis den gjenopbyggedes, maatte dens Privilegier ikke være til Skade for Kongen af Danmarks Ret til Øresundstold; Handelen paa Lifland og Kurland skulde være fri med Undtagelse af Farten paa Riga, saalænge denne Stad holdtes beleiret af de Svenske; endelig afgjordes den langvarige Strid om Brugen af de tre Kroner i Vaabenet

saaledes, at begge Riger erkjendtes berettigede til at føre dette Vaabenmærke, dog uden at der fra Danmarks Side deraf maatte udledes nogen Ret til Sverrig. — I denne Krig var det, at de norske Bønder i Gudbrandsdalen indlagde sig saa stor Berømmelse ved deres heltemodige Kamp mod Oberst Sinclair. Han forsøgte med omtrent 600 skotske Leietropper at trænge tværtigjennem Norge til Sverrig; paa sin Vei havde han at passere flere snævre Passer i Gudbrandsdalen, hvor den smalle Vei paa den ene Side begrændsedes af Lougens rivende Elv, paa den anden af høie Klipper. Han fik ikke Lov ustraffet at besøge disse Egne. Den kjække Foged **Lars Gram** opbød Bønderne fra de omliggende Sogne. En Deel opstillede han ved Passet Kringlen og beskikkede dem til Anførere Bønderne Hans Hage og Gudbrand Seglestad; selv tog han med en Hob Stade ved et andet nærliggende Pas, for aldeles at tilintetgjøre Fjenden, om han skulde slippe igjennem ved Kringlen. Men Sinclair blev ved Kringlen saaledes modtagen af Bønderne, at han selv og alle hans Skotter, paa tvende nær, omkom paa Stedet. Derimod lykkedes det en anden Hob paa omtrent 1400 Mand, bestaaende af Skotter og Nederlændere, som en Oberst **Munkhaven** havde hvervet, uden Modstand af Indbyggerne at trænge gjennem det Nordenfjeldske ind i Sverrig. Lensmanden i det Throndhjemske Steen Bilde havde stor Skyld deri ved sit forsømmelige Forhold, og maatte efter Fredens Slutning bøde derfor ved en stræng Lov.

Efter den heldige Tilendebringelse af Kalmarkrigen fulgte det lykkeligste Tidsrum i Christian den Fjerdes Regjering, fra 1613 til hans Deeltagelse i Trediveaarskrigen 1625, i hvilket han udviklede alle de sjældne Egenskaber, der have givet ham saa høi en Rang blandt Danmarks Konger. Videnskaberne, Handelen, Haandværkerne, Lovgivningen, Forsvarsvæsenet, Alt blev i videste Omfang Gjenstand for hans utrættelige Virksomhed. — **Universitetet** undergik en Forbedring ved de nye Statuter af 1621, og dets Virksomhed udvidedes Tid efter anden ved Oprettelsen af 7 nye Professorater, saa at der nu kunde holdes Forelæsninger over adskillige Videnskaber, som

Historie og Geografi, flere Dele af Filosofien, Naturvidenskaberne o. s. v., der ved Universitetets nye Indretning 1539 vare blevne tilsidesatte. Til disse nye Professorers Lønning henlagde Kongen Indkomster af geistligt Gods, som endnu var tilovers fra Reformationen. Begyndelsen gjordes til Indretningen af en botanisk Have. Regentsen opbyggedes (1623) til Bolig for uformuende Studenter, Universitetsbibliotheket fik en ordentligere Indretning, større Indkomster og udvidedes betydeligt; Kongen selv skjænkede dertil en betydelig Deel af sin Bogsamling, bestaaende af 1100 Bind. Hans velgjørende Omhu udstrakte sig ogsaa til de **lærde Skoler**, som (1604) fik en forbedret Plan for Underviisningen; tillige sørgede han for Udarbeidelsen og Indførelsen af nye og mere passende Lærebøger. For at de unge Studerende kunde komme mere modne og bedre forberedte til Universitetet, oprettedes der (fra 1618) **Gymnasier** ved de vigtigste Latinskoler, nemlig Roeskilde, Odense, Ribe, Aarhuus, Lund, Christiania. Ved hvert af disse Gymnasier ansattes tre til fire Professorer, som deels skulde føre den i Skolen begyndte Underviisning i de gamle Sprog videre, deels holde Forelæsninger over Theologi, Logik, Naturlære, Mathematik, og tillige, hvor der gaves Leilighed til det, over Plantelære og Anatomi. Disse gavnlige Indretninger forfaldt imidlertid for største Delen ved de Ulykker, som siden overgik Riget; ikkun Gymnasiet i Roeskilde holdt sig til Slutningen af det 17de, og det i Odense til Slutningen af det 18de Aarhundrede. Da den Reiselyst, som synes at være et eiendommeligt Træk hos de Danske, yttrede sig meget stærkt under Christian den Fjerde, især hos den rige Adel, som ikke blot stadigen besøgte Universiteterne i Tydskland, Frankrig og Italien, men ogsaa stundum af Lyst til at see Verden begav sig til fjærne Lande i Asien, besluttede Kongen, for om muligt at holde Adelen hjemme, at oprette et adeligt Akademi i Sorø (1623), og befalede tillige, at ingen Adelig maatte reise udenlands for sit 19de Aar. En stor Mængde fremmede Professorer bleve indkaldte for at holde Forelæsninger ved Akademiet, som blev rigt udstyret med Mariboes og Børglums Klostergods. Disciplene ved Akademiet bleve ikke

blot underviste i de vigtigste Videnskaber og Sprog, baade gamle og nye (Latin, Tydsk, Fransk, Italiensk), men tillige ovede i allehaande Legemsfærdigheder. Den lærde Skole baade for Adelige og Borgerlige, som var oprettet af Frederik den Anden, vedblev at bestaae ved Siden af Akademiet. Tidens Aand afpræger sig paa en ret mærkelig Maade i en Bestemmelse i Akademiets Fundats, hvori det hedder: „de Adelsbørn, som ere ved Skolen, skulle herefter, for adskillige Aarsagers Skyld, i deres Underviisning, Spiisning, Sovekammer og anden Omgjængelse være adskilte fra andre Børn, som ikke ere af Adel." — Selv efter Krigen med Keiseren vedblev Christian den Fjerde, skjøndt hans Midler til slige Foretagender ved denne uheldige og ødelæggende Krig vare blevne betydeligen indskrænkede, at lægge sin Iver for Videnskabernes Fremme for Dagen, blandt Andet ved Opforelsen af det saakaldte „runde Taarn" til astronomiske Jagttagelser og ved Indretningen af et Anatomitheater.

For Lettelsen af **Handel og Vandel** sørgede Christian den Fjerde ved at slaae udmærket god Mønt, hvortil den ved Kongsberg (1623) opdagede Sølvaare kom ham meget til Hjælp, ved at indføre Tøndemaalet i Danmark og Norge og noiere bestemme Pundsvægten og Alenmaalet. Han oprettede en Mængde **Handelsselskaber**, som begavedes med store Rettigheder. Omendskjøndt slige privilegerede Selskaber efter den nyere Tids mere fremskredne Indsigter ikke kunne ansees for gunstige for Handelens Udvikling, svarede de dog til den Tids Oplysning og betragtedes over hele Europa som ypperlige Midler til at ophjælpe et Lands Handel. For at tilegne sine egne Undersaatter Fordelen af Handelen paa Island, som hidtil for største Delen havde været i Fremmedes, Englændernes og Hansestædernes Hænder, oprettede han (1602) det islandske Kompagni, til hvilket siden ogsaa den nordlandske og finmarkske Handel overdroges. Ligeledes oprettedes et Klædekompagni, hvorfra alle Hofbetjenterne fik deres Klæde, et Silkekompagni, og et Saltkompagni, som paa egne Skibe hentede Salt fra Frankrig og Spanien. Christian den Fjerde opmuntrede Kjøbmændene til at bygge store Skibe til lange Søreiser og for-

syne dem med Kanoner, hvorved de baade betryggedes mod de den Gang hyppige Kapere og Sørøvere og tillige i Nødsfald kunde bruges til Rigets Forsvar (Defensionsskibe). — Det var paa den Tid, at Portugiserne og Hollænderne berigede sig saa overordentligen ved den ostindiske Handel. Kongen ønskede, at ogsaa Danmark skulde blive deelagtigt i disse Fordele og oprettede derfor (1616) et **ostindisk Kompagni**. For end mere at sikkre denne Handel, søgte han at erhverve sig nogle Besiddelser i Ostindien og sendte (1618), foranlediget af en hollandsk Eventyrer **Boshouvers** Løfter, en Flaade under Admiral **Ove Gjedde** til Ceilon. Paa denne Ø mislykkedes vel Forsøget; men derimod erhvervedes Staden Trankebar paa Koromandelkysten, hvor Fæstningen Dansborg anlagdes, og en blomstrende Handel en Tidlang dreves. Christian den Fjerde gjorde sig ogsaa megen Umage for at fornye Handelen med Grønland og gjenfinde Østerbøigden, hvortil Farten for længe siden var gaaet af Glemme. Han lod fire Opdagelsesreiser foretage til disse nordlige Egne. De to første skete under Admiral **Lindenov**, den tredie under den søkyndige Holstener **Richardson**, den fjerde under **Jens Munk** (1619). Denne sidste Reise havde tillige til Øiemed at finde en nordvestlig Gjennemfart til Asien Norden om Amerika, en Sag, der den Gang levende sysselsatte de europæiske Sømagter, og som for Christian den Fjerde, efterat han havde erhvervet Besiddelser i Ostindien og grundlagt den ostindiske Handel, havde en særlig Vigtighed. Jens Munk var uheldig, men han erhvervede sig paa denne Reise et uforglemmeligt Navn ved det uforfærdede Mod og den sjældne Sømandsdygtighed, han lagde for Dagen. Han trængte frem indtil den 63de Grad nordlig Brede, men blev her aldeles indskruet af Isen og maatte overvintre paa en øde Ø, hvor Mandskabet led saa meget af Kulde, at foruden ham selv kun Tvende bleve i Live. Saa fortvivlede Omstændigheder bøiede ikke hans Mod. Han gav sig selv Tredie tilsøes med det ene af de to Skibe, han havde havt med sig, og kom det følgende Aar lykkelig tilbage. Skjøndt disse kostbare og farlige Reiser ikke førte til det ønskede Maal, Opdagelsen af en nordvestlig Gjennemfart og Grønlands Østerbøigd,

lykkedes det dog at gjenfinde Vestkysten, hvorhen et i denne Anledning oprettet grønlandsk Kompagni begyndte at sende Skibe paa Hvalfiskefangst. Mere Glæde havde Christian den Fjerde af sine andre Bestræbelser for at fremme Danmarks Handel, som i denne lykkelige Deel af hans Regjering blomstrede saaledes, at flere Kjøbstæder opnaaede en betydelig Grad af Velstand, og danske Handelsflaader bedækkede de fjærneste Have.

Vigtig for Handelen og den inden- og udenlandske Forbindelse var Indretningen af **Postvæsenet**, hvis Skaber Christian den Fjerde kan kaldes, naar man ikke tager Christiern den Andens mindre fuldkomne Forsøg i Betragtning. I Aaret 1624 oprettedes den hamborgske Post, som gik fra Kjøbenhavn over Nyborg til Kolding, hvor den modtog de jydske Breve, og derfra til Hamborg; desuden en Post imellem Kjøbenhavn og Helsingør og de skaanske Provindser, mellem Kjøbenhavn og Laaland og Falster, samt mellem Kjøbenhavn og Kallundborg; ligeledes lagdes den første Grund til en Postforbindelse med Norge. Da Postvæsenet var oprettet fornemmelig for Handelens Skyld, overdroges hele Bestyrelsen deraf til fire Postdirektører, som valgtes af de fire daværende vigtigste Handelsselskaber i Kjøbenhavn, nemlig det islandske, det ostindiske, Klæde- og Silke-Kompagniet. Til Bedste for de kjøbenhavnske Handlende begyndte Kongen 1619 at bygge den skjønne Børs, der fuldendtes 1640. At ophjælpe **Fabrikker**, **Haandværker** og **Kunster** var ligeledes en Gjenstand, hvorpaa Christian den Fjerde stadigen havde sin Opmærksomhed henvendt. Foruden Klæde- og Silkefabrikker indrettede han Salt- og Saltpeterværker, Krudtmøller, Papirsmøller, Kobberværker, Sukkerraffinaderier, Sæbesyderier og mange Ølbryggerier. I 1617 anlagde han **Tugthuset** eller **Børnehuset**, der deels bestemtes til Optagelse af Tiggere eller Løsgjængere, deels sattes i Forbindelse med Fabrikker, hvori der forfærdigedes forskjellige Slags Klæde, Kniplinger, Atlas og Fløiel. Han indkaldte mange Handlende, især hollandske Kjøbmænd, der nedsatte sig i Kjøbenhavn, og en Mængde Haandværkere, Gartnere, Bygmestere og andre Kunstnere, hvoriblandt den nederlandske Maler **Karl van Mandern**. **Laugsvæsenet** havde især fra Erik af Pom-

merns Tid uddannet sig som en ny Form af det ældre Gildevæsen, og vundet Fasthed under de følgende Konger. Christian den Fjerde, som indsaae det fordærvelige i dette Baand paa Flid og Vindskibelighed, ophævede ved en Forordning af 1613 alle Laug og al Laugstvang, og, skjøndt han otte Aar efter fandt sig foranlediget til at tilstæde Haandværkerne at have Laugshuse og holde Forsamlinger, forbød han dog strængeligen at indføre den gamle Tvang. Desuagtet troede nu Laugsmestrene, at der var Leilighed til at faae deres Privilegier gjenoprettede, og begyndte paany at indføre tvungne Priser og at besvære Optagelsen i Lauget for begyndende Mestere ved store Bekostninger, ved at forlange Mesterstykke, Lærebreve og endog Beviser for ægte Fødsel. Da Kongen mærkede dette, udstædte han det følgende Aar (1622) en ny Forordning, hvori disse Misbrug forbødes, og Enhver tillodes at ernære sig ved hvad Haandværk han vilde, uden Mesterstykke og uden at behøve at lade sig indskrive hos Oldermanden eller forevise Ægtbreve og Lærebreve. Disse Forordninger forhindrede imidlertid ikke, at jo Laugstvangen i den følgende Tid atter indsneg sig.

Christian den Fjerde opførte under sin Regjering flere Bygninger og anlagde flere Stæder og Fæstninger end hans Efterfølgere i Aarhundreder, og bidrog derved mægtigen til at oplive Kunster og Haandværker. Foruden de allerede nævnte Bygninger, Børsen, Regentsen og runde Taarn, opførte han i Kjøbenhavn Trinitatis og Holmens Kirke, paabegyndte St. Annæ Kirke, byggede Nyboder, Proviantgaarden, Tøihuset, Rosenborgslot, Christianshavn paa Amager, den stærke Fæstning Glückstadt ved Elben, Christianspriis ved Kielerbugten, Christianopel i Blekingen, ogsaa kaldet **Styr-Kalmar**, fordi det anlagdes imod Kalmar, Christianstad i Skaane, Christiania, Kongsberg, Christiansand i Norge. Det skjønne **Frederiksborg**, der siden blev Kongens kjæreste Opholdssted, opførtes med stor Pragt i Aarene 1602—20, efterat det ældre Slot af samme Navn for største Delen var nedbrudt. Til disse Bygninger og mange andre kostbare Indretninger savnede Kongen ikke Penge; thi han var en ypperlig Huusholder, der baade forstod at spare

og at give ud i rette Tid. Under sine fredelige Sysler forsømte Christian den Fjerde ikke at være rustet til Krig; thi foruden at han anlagde Fæstninger paa Grændsen af Sverrig og paa de vigtige militære Punkter ved Elben og Kielerbugten indrettede han i Kjøbenhavn et velforsynet Tøihuus og holdt Flaaden i en saa forsvarlig Stand, at den indgjød Danmarks Fjender Ærefrygt og væsentligen bidrog til Statens Frelse i den følgende uheldige Krig. I Aaret 1615 oprettede han en **staaende Hær** paa 5000 Mand, den første i Danmark siden Ophævelsen af Thingmannalid. Soldaterne bleve udskrevne af Kronens Bønder og indlagdes i Kjøbstæderne, hvor de stadigen øvedes i Vaaben under Kommando af Officerer, som havde udmærket sig i Kalmarkrigen. Deres Lønning og Udrustning bestredes af Kongens egen Kasse. Allerede 1598 havde Kongen indrettet en fuldstændig **Borgervæbning** i Kjøbstæderne, og fra disse udskreves desuden 1500 Baadsmænd, der paa Bremerholm i Kjøbenhavn bleve øvede i allehaande Skibsarbeider og dannede en fast Stok for Flaadens Bemanding. Til Bolig for disse faste Skibsfolk byggedes **Nyboder**, og en **Navigationsskole** indrettedes til deres Underviisning.

Ogsaa som **Lovgiver** var Christian den Fjerde én virksom Konge. Foruden den norske Lov (1604) og den norske Kirkeordinants (1607) udgav han 1625 **den lille Reces**, 1621 **Rigens Ret og Dele**, 1623 **Birkeretten**, 1643 **den store Reces**, der indbefatter de Forordninger og Love, som vare udkomne siden hans Regjerings Tiltrædelse 1596. Men Christian den Fjerde lod det ikke blive ved at give Love: han sørgede ogsaa for deres Overholdelse. Til den Ende reiste han jævnligen omkring paa Herredagene baade i Danmark og Norge, og Enhver ønskede altid helst at faae sin Sag paadømt, naar Kongen selv var tilstede; thi hans strænge Retfærdighed var almindelig bekjendt. Allerede som fjortenaarig Dreng aflagde han paa en Herredag i Kjøbenhavn et mærkeligt Beviis paa sin levende Følelse for Ret og Retfærdighed, der ikke lod sig blænde eller bestikke ved Hensyn til Rang og Stand. Tre jydske Adelsmænd af Navnet **Friis** havde paa Viborg Gade overfaldet en værgeløs Adelsmand ved Navn **Peder Skram**

og afhugget hans Haand. Da Sagen kom for paa Herredagen, vilde Rigsraadet gjerne skaane de tre adelige Brødre; men Kongen spurgte, hvad Loven fastsatte for sligt et Tilfælde, hvortil Kantsleren **Niels Kaas** svarede, at skaanske Lov vel fastsatte 3 Marks Bode for den, som afhuggede en Træls Haand; men nærværende Sag var foregaaet i Jylland, og baade Gjerningsmændene og den Fornærmede vare af Adel. Da reiste den unge Fyrste sig og sagde: „Saa skal da en Træl i Skaane have større Ret end en Adelsmand i Jylland! Min Mening er, at de to af Gjerningsmændene, som leve, bør bøde deres tre Mark og have deres Ære forbrudt, den tredie, som er død, faaer Gud at dømme.“ Enkelthederne i denne Beretning kunne vel ikke være rigtige; thi saavel jydske Lov som de andre Provindsiallove fastsatte virkelig Straf for sligt et Tilfælde som det omhandlede, nemlig en Pengebøde. Meningsforskjellen mellem Kongen og Rigsraaderne synes snarere at have været den, at Kongen vilde, at en saa grov Misgjerning skulde straffes alvorligere end med en Pengebøde, medens derimod Rigsraaderne holdt sig til Lovens Bestemmelse. Kongens Mening gik igjennem, idet Dommen faldt, at de to endnu levende Gjerningsmænd **skulde holdes og regnes for æreløse Mænd.** Men selv saaledes indskrænket, bliver Sagen ligefuldt et Vidnesbyrd om den levende Retsfølelse, der besjælede Kongen allerede i saa tidlig en Alder, og som han siden bevarede. Kongens sjældne Skarpsindighed som Dommer viser sig i det skjønneste Lys i den Maade, hvorpaa han opdagede Adelsmanden Christoffer Rosenkrandses Falskneri, som ved Hjælp af en eftergjort Haandskrift søgte at aftvinge Christen Juels Enke en betydelig Sum Penge. Ved nemlig at undersøge det Papir, hvorpaa Rosenkrandses Gjældsfordring støttede sig, opdagede Kongen, at Papirsmærket var yngre end Dokumentets Datum, og dette følgeligen falsk. Paa denne Maade frelstes Enken, og Rosenkrands, som haardnakket vedblev at nægte sin aabenbare Forbrydelse, maatte bøde med Livet.

Christian den Fjerde havde nu tilbragt 12 Aar med fredelige Sysler, da han anden Gang bortkaldtes til Krig. Tredive-

aarskrigen rasede paa den Tid i Tydskland, og de protestantiske Fyrster, som vare nærved at bukke under for de Keiserlige, valgte i deres Nod Christian den Fjerde til Kredsoberst for den nedersachsiske Kreds og til Anfører i Krigen. Kongens tydske Forbundsfæller havde gjort glimrende Løfter for at bevæge ham til at tage sig af deres Sag, men svigtede, da det afgjørende Dieblik kom; Holland, Frankrig og England, som havde lovet betydelige Pengeunderstottelser, opfyldte heller ikke deres Forpligtelser. Følgen heraf var, at Krigen, uagtet Kongens Mod og Indsigter som Hærfører, førtes saare uheldigt. Den Fremgang, han i Begyndelsen havde, standsedes, da han gjorde et ulykkeligt Fald med Hesten fra Fæstningen **Hamelns** høie Volde, hvorved han en Tidlang blev ude af Stand til at anføre Hæren. Efter en haardnakket og længe tvivlsom Kamp, som varede fra Klokken 8 om Morgenen til Klokken 5 om Eftermiddagen, tabte Kongen Slaget ved Lutter am Baremberg mod den bayerske General **Tilly** (1626). Herved aabnedes de danske Lande for Fjenderne, som det følgende Aar under **Tilly** og **Wallenstein** bemægtigede sig Holsteen, Sønder- og Nørrejylland. Wallenstein søgte derpaa at gjøre sig til Herre over Østersøen og saaledes fuldende Danmarks Erobring; men Christian den Fjerde tilintetgjorde denne Plan ved sin Flaade og hindrede alle Wallensteins Forsøg ad denne Kant. Da der ingen Hjælp var at vente hos Forbundsfællerne, og Rigets Stilling Dag for Dag blev mere betænkelig, besluttede Kongen, som Rigsraadet desuden bestormede med Bønner og selv truende Forestillinger om Fred, sig omsider til at indgaae Freden i **Lybek** (1629), i hvilken han lovede ikke mere at blande sig i Tydsklands Anliggender, og frasagde sig Stifterne Bremen, Verden og Schwerin, som han tidligere havde erhvervet for sine Sønner Frederik og Ulrik. Freden maatte efter Omstændighederne kaldes heldig; men Danmark var i en ynkelig Forfatning: alle Statens Hjælpekilder vare udtømte, og det halve Rige, Holsteen, Slesvig og Nørrejylland, havde i tvende Aar været besat af Fjenderne, der paa det Skrækkeligste havde hærjet disse Lande. En velordnet Stat, under en Konge som Christian den Fjerde, vilde imidlertid snart have forvundet disse

Ulykker; men i Danmark regjerede en egennyttig og ufædrelandssindet Adel, paa hvis haardnakkede Vægring ved at deeltage i Statens Byrder alle Kongens Bestræbelser for at ophjælpe Riget strandede. Danmark gik derfor siden den Tid bestandig mere tilbage; 14 Aar efter paafulgte en endnu mere ødelæggende Krig, og en halv Snees Aar derefter en tredie, som bragte Danmark Undergangen nær.

I denne Statens Nød viste det sig imidlertid, at en ny Aand begyndte at røre sig i Folket, og at dette ikke længere upaatalt vilde taale Adelens Undertrykkelse. De jydske Kjøbstæder indgave samme Aar, som Krigen med Keiseren endtes, et høist mærkeligt Klageskrift til Kongen, hvori der udtaler sig den meest glødende Forbittrelse mod Adelen, og tillige nøie paavises de fordærvelige Følger af Adelsherredømmet for Staten i det Hele, som Adelen nægtede sin Hjælp, for Bonden, som den mishandlede, for Geistligheden, som den haanede og forurettede, for Borgerne, hvis Handel og Næringsveie den undergravede. Besværingerne over Bondestandens Undertrykkelse udgjøre ikke den mindste Deel af Borgernes Klageskrift. Derom hedder det mod Slutningen: „Saaledes er det frie Bondegods ved Mageskifter, Panter og Herligheds Overdragelse kommet i Adelens Vold og blevet dens evindelige Eiendom, idet Mange, at de for ulidelig Besværing kunde forskaanes, have forladt deres Rettighed og ere flyttede derfra med Hustru og Børn, hvorved er nedreven en Pille, som vel med Troskab bar sin Deel af Rigets Tynger; og Ingen tør det beklage formedelst de haarde Baand, Menigmand er bunden med, og som han dagligen som en Træl maa lade sig føre udi, indtil den alvidende Gud, som seer og veed alle Ting, vil dem løse.“ Adelen fnyste af Harme over Borgerstandens Dristighed, og udvirkede en Forordning, som forbød Geistlige, Borgere og Bønder at indkomme med noget Andragende til Kongen, førend det var foreviist vedkommende Lensmand og af ham paategnet. Dette og flere Klageskrifter, som Borgerstanden senere indgav til Christian den Fjerde, havde saaledes vel ingen Følger for Øieblikket; men det var dog et mærkeligt Tidernes Tegn og et Varsel om det, som om føie Tid skulde

skee. Allerede noget tidligere vare tvende Mænd efter hinanden offentlig optraadte som Adelstandens Bekjæmpere, men rigtignok med ulykkeligt Udfald for begge. Den Første af disse var **Jørgen Dybvad**, Professor i Theologien ved Kjøbenhavns Universitet og en meget lærd, men tillige ubesindig Mand. Han udgav (1607) et Universitetsskrift, hvori han ivrede mod Magthavernes Undertrykkelse af de ringere Stænder, dadlede Adelens tomme Stolthed over Forfædrenes Gjerninger og mindede dem om Alles oprindelige Lighed; tillige fremhævede han det Ubillige i, at den rige Adel siden Christian den Tredies Tid havde unddraget sig for at betale Tiende til Kirke og Præst. Adelen var altfor mægtig, til at en slig Forvovenhed kunde blive ustraffet. Der blev strax lagt Sag an imod Jørgen Dybvad, som efter Universitetets Dom blev afsat fra sine Embeder og berøvet alle Indkomster, saa at han inden sin Død maatte lide stor Nød og Mangel. Den Anden var Doktor **Christoffer Dybvad**, en Søn af Jørgen Dybvad, og ligesom denne et lyst Hoved og en Mand af Lærdom. Han havde paa Udenlandsreiser gjort sig bekjendt med andre Landes Forfatning og var derved kommen til end klarere at indsee de store Mangler, hvoraf den danske Statsforfatning led. Da han var kommen hjem til Fædrelandet, gav hans Had til Adelen, der fandt Næring i hans Faders Skjæbne, sig Luft i adskillige bittre Yttringer og i et Par Skrifter, som han forfattede, men ikke lod trykke. Disse Skrifter og endnu mere hans mundtlige Udladelser paadroge ham en Anklage, hvori der lagdes ham til Last, at han havde kaldt Adelen **Pessimater** istedenfor Optimater (d. e. Niddinger og ikke Ædlinger), havde sagt, at Danmarks Konge kun var Konge af Navn, at Kronens Len ikke burde gives til Adelen, men til Embedsmænd, som aflagde Regnskab for Indtægterne, at Adelen burde miste sin Ret til 40 Marks Bøder og Hals og Haand over Bønderne, at Borgere og andre Medlemmer af Statssamfundet burde have Sæde i Rigsraadet tilligemed Adelen o. s. v. Kongen vilde gjerne have skaanet Dybvad, men dette tillod det forbittrede Rigsraad ikke; han blev derfor

(1620) dømt til Fængsel paa Livstid, hvori han døde et Par Aar efter.

Dersom disse Begivenheder lagde for Dagen, at Adelen besad baade Villie og Evne til at kue Udbruddene af den Misfornøielse, som hemmeligen gjærede i Folket: saa viste det sig ikke mindre tydeligt i Christian den Fjerdes mislykkede Forsøg paa at lette den undertrykte Bondestands Kaar, at Adelen formaaede at qvæle ethvert Forsøg paa at tilveiebringe en bedre Tingenes Orden, selv naar dette udgik fra Kongen. Det Ubillige og Skadelige i **Vornedskabet** og **Hoveriet** undgik ikke en Konges Opmærksomhed, som med en lys Forstand forbandt en levende Retfærdighedsfølelse og en varm Kjærlighed for Folket. Allerede i Aaret 1620 havde han viist sig som Bondestandens Velgjører ved at skjænke Bønderne i Antvorskov Len Vornedfrihed; tre Aar senere overlod han Kronens Fæstebønder paa Kjøbenhavns, Frederiksborgs og Kronborgs Len deres Gaardbygninger til arvelig Eiendom, og i Aaret 1633 begyndte han at ophæve Hoveriet paa Kronens Gods ved at forandre det til en Pengeafgift. Endnu vigtigere var det Forsøg, som Kongen det følgende Aar (1634) gjorde paa at faae Vornedskabet paa Sjælland, Laaland, Falster og Møn afskaffet; men dette Forslag mødte den største Kulde hos Adelen. Paa Herredagen i Kjøbenhavn, hvor Sagen forhandledes, vare der kun tvende Adelsmænd, som aldeles bifaldt Kongens Andragende, nemlig den kongelige Kantsler **Christian Friis** til Kragerup og Rigsmarsken **Jørgen Urne**; 16 modsatte sig det ubetinget, og Resten bandt deres Samtykke til Vilkaar, der ikke lode sig opfylde. Saaledes strandede ogsaa her Kongens ædle Hensigt paa Adelens Egennytte og Mangel paa Fædrelandssind. Den offentlige Mening udtalte sig ved denne Leilighed med megen Skarphed imod Adelen hos flere samtidige Forfattere, som truede Adelen med, at Straffen for deres uchristelige Haardhed ikke vilde udeblive.

Forholdet til de **holsteen-gottorpske Hertuger** var i den første Deel af Christian den Fjerdes Regjering meget venskabeligt. Hertug **Johan Adolf**, der ægtede Christian den Fjerdes Søster, døde 1616 og efterfulgtes af sin Søn, **Frederik den**

Tredie, der regjerede til 1659, samtidig med sin Morbroder Christian den Fjerde og sin Fætter Frederik den Tredie af Danmark. Med Hertugdømmernes Statsforfatning foregik en vigtig Forandring under Johan Adolf, idet han ved en testamentarisk Bestemmelse (1608), som fik Christian den Fjerdes Samtykke og keiserlig Bekræftelse, indførte arvelig Regjering i den mandlige Linie efter Førstefødselsret, hvorved fremtidige Delinger af Hertugdømmerne forebyggedes. Stænderne, hvem denne Bestemmelse meddeeltes 1609, gjorde den Gang ingen Indsigelser derimod; men, da Hertug Frederik den Tredie efter sin Faders Død vilde tiltræde Regjeringen uden Valg, fremkom de med adskillige Indvendinger, som dog ingen videre Følger havde. I den kongelige Deel af Hertugdømmerne indførtes vel Arveligheden først ved Kong Frederik den Tredies Arvestatut af 1650; men siden Christian den Fjerdes Thronbestigelse skete ingen nye Delinger, da Kongen standhaftigen modsatte sig sine Brødres Fordringer i denne Henseende og skaffede dem Godtgjørelse andensteds. Blandt de mange sørgelige Følger af Danmarks Deeltagelse i Trediveaarskrigen var ogsaa den, at den venskabelige Forstaaelse, som hidtil havde fundet Sted mellem Danmark og de holsteen-gottorpske Hertuger, forstyrredes, og Grunden lagdes til et Fjendskab, som siden vedligeholdt sig til stor Skade for begge Partier. Da nemlig Wallenstein i Aaret 1627 faldt ind i Hertugdømmerne, sluttede Frederik den Tredie Forlig med ham og overlod ham sine Fæstninger, en Adfærd, der lige meget stred imod den Troskab, han skyldte sin Lensherre, Kongen af Danmark, og det Forhold, hvori han stod til sin Morbroder, Christian den Fjerde. Siden bleve vel Misforstaaelserne, i det Mindste tilsyneladende, bilagte, og den 1533 mellem Danmark og Hertugdømmerne sluttede Union, som var bleven udvidet kort før Krigen med den tydske Keiser, blev endog senere flere Gange fornyet; men, da Hertugen i den sidste svenske Krig (1643) bar sig ligesaadan ad som i Krigen med Keiseren, ja endog, som det synes, denne Gang havde i Sinde aldeles at slaae sig til de Svenskes Side, hvis Omstændighederne havde føiet sig, blev Fjendskabet mellem begge Fyrstehusene ulægeligt.

Christian den Fjerde var i Aaret 1603 bleven hyldet i Hamborg (den sidste Gang Staden opfyldte denne Forpligtelse mod Danmarks Konger som Hertuger til Holsteen), men laae desuagtet i idelig Tvist med denne By, der under ham som under de foregaaende Konger søgte at hævde sin „Tvangsret". Under Danmarks Deeltagelse i Trediveaarskrigen udvirkede Raadet i Hamborg endogsaa et keiserligt Privilegium, hvorved Byen indrommedes Herredommet over Elben. Christian den Fjerde vilde naturligviis ikke taale denne Anmassfelse, og drog derfor, Aaret efter at Freden til Lybek var sluttet, med en Flaade ned paa Elben for at tvinge Hamborg til Eftergivenhed. Denne mægtige Stad havde imidlertid ogsaa samlet omtrent tredive Krigsskibe, der leverede den danske Flaade en Træfning paa Elben; men Slaget endtes med Hamborgernes fuldkomne Nederlag. Kongen vedblev derpaa i en Tid af 13 Aar at kræve Told af alle hamborgske Skibe ved den nylig anlagte Fæstning Glückstadt, som beherskede Elben. Da han omsider i Aaret 1643, for en Gang at faae Ende paa disse langvarige Tvistigheder, gjorde Mine til at indeslutte Hamborg baade tillands og tilvands, maatte Staden falde til Foie, udstæde en skriftlig Afbigt og betale 280,000 Rdlr. i Skadeserstatning.

Christian den Fjerde forhoiede jævnligen Oresundstolden og ansaae sig saa meget Mere berettiget hertil, som han aarligen med stor Bekostning udrustede betydelige Flaader for under den almindelige europæiske Krig at værne om Søfartens Sikkerhed paa Østersøen. Dette i Forbindelse med Kongens Fordring paa udelukkende Herredømme over den Deel af Nordsøen, som flyder mellem Norge og Island, opvakte stor Misfornoielse og fremkaldte mangfoldige Klager fra alle søfarende Nationer, men især fra Hollænderne og Englænderne. Saalænge imidlertid Danmark var i sin Velstand og i Besiddelse af en ærefrygtbydende Sømagt, havde dette ingen videre Følger. Men, da Kongen efter den tydske Krig, paa Grund af sin store Pengeforlegenhed, i den Grad forhoiede Sundtolden, at f. Ex. en Tønde Salpeter kostede 14 Rdlr. i Told, og slet intet Hensyn vilde tage til Hollands Forestillinger herimod, sluttede denne Stat sig nøie til Sverrig og ponsede herefter

paa Leilighed til at skille Danmark ved de østlige Sundprovindser. Sverrig var den Gang meget fjendtlig stemt mod Danmark, fordi Christian den Fjerde modsatte sig den svenske Regjerings vidtudseende Erobringsplaner i Tydskland og ved sin Mægling søgte at bringe den blodige Trediveaarskrig til en saadan Ende, at Sverrig ikke vandt altfor store Fordele. Sverrigs snilde Minister **Oxenstjerna** besluttede derfor at bruge en af de flere svenske Hære, som stode rustede i Tydskland, til et Angreb paa Danmark, og derved forvandle den ukjærkomne Mægler til Part i Sagen, en Plan, som lovede et heldigt Udfald, da Danmark den Gang var i en meget slet Forfatning og aldeles uforberedt paa Krig. Christian den Fjerde havde vel længe frygtet Sverrigs fjendtlige Hensigter og alvorligen opfordret Adelen og Rigsraadet til at tilstaae sig Midler til at sætte Riget i tilbørlig Forsvarsstand; men Raadet var ligesaa sorgløst og kortsynet, som Adelen uvillig til Opoffrelser for Fædrelandet. Endnu i Aaret 1642, da **Torstenson** gjorde saa truende Fremskridt i Tydskland gjentog Christian den Fjerde sine Forestillinger til Raadet og erklærede, at han for sin Person og sine Efterkommere vilde være undskyldt for hvad der maatte hænde; men Raadet vedblev at vægre sig ved at gjøre noget for Rigets Sikkerhed. Da derfor den nævnte svenske General i December 1643, **uden Krigserklæring**, brød ind i Holsteen, var der slet ingen Anstalter truffet til at modsætte sig en Fjende. Hertug Frederik svigtede anden Gang Danmark ved at indgaae særskilt Forlig med den svenske General, og inden kort Tid var hele Halvøen besat af Fjenden. Paa samme Tid faldt en anden svensk Hær ind i Skaane; begge disse Hære skulde ved en forenet svensk-hollandsk Flaade føres over til Øerne, og saaledes Danmarks Erobring fuldendes. Men Christian den Fjerde vaagede over Danmark. Skjøndt en Olding paa 67 Aar viste han dog i denne Farens Stund samme Utrættelighed som i sine kraftigste Manddomsaar; han ilede fra det ene Landskab til det andet; fra Flaaden til Landet og atter til Flaaden, og overalt, hvor han selv var tilstede, bleve Fjendens Anslag tilintetgjorte. Imidlertid var den svenske Flaade, som skulde bevirke den fjendtlige Hærs Overgang til Øerne, løbet

ud og havde lagt sig under Femern. Christian den Fjerde gik med 30 Skibe imod den svenske Flaade, som bestod af 46 Skibe og traf den paa Kolberger Rhed ved Femern, hvor det den 1ste Juli 1644 kom til et hæftigt tre Gange afbrudt og atter fornyet Slag. Den gamle Konge førte selv Kommandoen paa Skibet **Trefoldighed**, der var udsat for den hæftigste fjendtlige Ild og en Tidlang maatte kjæmpe alene. Kongen havde allerede faaet flere Saar, da en Kugle med en saadan Kraft ramte en Bjælke paa Skibet, at de adsplittede Træstumper deels dræbte, deels saarede 12 Mand, som omgave Kongen, og han selv mistede sit høire Øie og flere Tænder. Ved dette Slag segnede Christian den Fjerde bedøvet om paa Dækket, og Skibsfolket, som ansaae Kongen for død, opløftede et Klageskrig og begyndte at tabe Modet. Men pludselig reiste Kongen sig, bedækket med Blod, og sagde: „Nei! Gud har endnu levnet mig Liv og Styrke til at stride for mit Folk, saalænge Enhver af Eder ligeledes vil gjøre sin Pligt." Han blev derpaa staaende paa Dækket med forbundet Hoved, støttet paa sit Sværd, og fortsatte Kampen, indtil Fjenden ud paa Natten ilde tilredt trak sig tilbage.

Den svenske Flaade søgte Tilflugt i Kielerbugten, hvor Kongen lod den indespærre ved Admiral Peder Galt, med stræng Befaling til at vaage over, at den ikke slap ud. Dog lykkedes det den fjendtlige Flaade at undkomme ved en utilgivelig Forseelse af Peder Galt, som siden maatte bøde for sin Pligtforsømmelse med Livet. Den svenske og hollandske Flaade, som tilsammen udgjorde 64 Skibe, forenede sig nu, og overfaldt uventet under Laaland en dansk Flaade, som kun bestod af 17 Skibe. Den danske Admiral **Pros Mund** og hans Folk kjæmpede som Helte, men bukkede under for den uhyre Overmagt; hele den danske Flaade tilintetgjordes, skjøndt Fjenderne selv lede et saa stort Tab, at de maatte søge Havn. Danmark var nu i den farligste Stilling: de vestlige Landsdele, Holsteen, Sønder- og Nørrejylland vare besatte af Fjender under **Torstenson** og **Vrangel**, som føre frem med det største Barbari: i de østlige Landskaber, Skaane, Halland og Bleking, havde de Svenske ligeledes stor Fremgang, og paa Havet herskede den

forenede svensk-hollandske Flaade. Danmarks eneste Forbundsfælle, den tydske Keiser, gjorde Landet ingen Gavn; thi den keiserlige General Gallas, der blev sendt med en Hær til Holsteen, udrettede saa Lidet, at han blev til Spot baade for Venner og Fjender. Christian den Fjerde maatte derfor, saa tungt det faldt ham, beslutte sig til en Fred, hvis Betingelser under disse Omstændigheder ikke kunde andet end blive haarde. Da han imidlertid blev underrettet om de overdrevne Fordringer, som de svenske Fredsunderhandlere gjorde, blussede hans Mod og hans Harme op paa ny. Han sammenkaldte Stænderne og spurgte dem, „om de ikke hellere vilde stride end modtage Fjendens vanærende Vilkaar." Af Borger- og Præsteſtanden fik han et nogenlunde tilfredsstillende Svar, men Adelen raadede til Fred, „hvordan saa Gud vilde give den", og af samme Mening var Rigsraadet. Kongen maatte nu bøie sig under Nødvendigheden. Ved Freden i Brømsebro (1645) maatte Danmark indrømme Sverrig Toldfrihed i Sundet og Belterne, afstaae Herjedalen og Jæmteland, Gulland og Øsel, samt til Sikkerhed for Toldfriheden Halland paa 30 Aar, efter hvilken Tids Forløb dette Landskab kunde ombyttes med et andet. Den de Svenske tilstaaede Toldfrihed medførte en følelig Formindskelse af Sundtolden, der før havde været over 300,000 Rdlr. Specier, men nu sank ned til 80,000. Denne store Forringelse hidrørte imidlertid ikke blot fra de svenske Skibes Toldfrihed, men endnu mere fra den Omstændighed, at andre Nationer benyttede sig af svensk Flag, hvilket ikke kunde forhindres, da de Svenske nu vare fritagne for alt Gjennemsyn ved Helsingør. Hertil kom ogsaa, at Tolden blev nedsat for Hollænderne; samme Dag nemlig, som Freden til Brømsebro undertegnedes, sluttedes i Christianopel en Traktat med Holland, hvorved der fastsattes en ny for denne Stat meget fordeelagtig Toldrulle, hvilken siden er bleven en Regel ikke blot for Hollænderne, men ogsaa for andre søfarende Nationer.

Danmarks Historie i de tre sidste Aar af Christian den Fjerdes Regjering frembyder et sørgeligt Billede af et ødelagt og udtømt Land og en høitfortjent Konge, som dagligen krænkedes og ydmygedes af et overmodigt Rigsraad og en sletsindet

Adel. Kongen tilskrev Rigsraadet flere alvorlige Breve, hvori han paamindede baade det og Adelen om at tage Rigets farlige Stilling under Overveielse og ikke nægte Staten den Understøttelse, som var saa høist fornøden. Han gjør Adelen den Bebreidelse, „at den ikke var vant til at gjøre sine Herrer noget Godt", og siger i et andet Brev: „**Eftersom Forstaaelsen mellem Adelen og de andre Stænder her i Landet kun er ringe, saa frygte vi, at, dersom noget Nyt skulde tilkomme, det da ikke vil gaae vel til.** Det kommer os ogsaa underligt for, at naar de med Penge deres Herre til Fædrelandets Forsvar skulle understøtte, da ere de ikke ved Middel; men, naar de Kronens Gods til brugeligt Pant eller under deres Birk kunne bekomme, Penge da ere forhaanden." Da han imidlertid snart mærkede, at disse Forestillinger intet frugtede, besluttede han at gjøre et Forsøg paa at vinde Rigsraadet ved Eftergivenhed og Tilstaaelse af nye Benaadninger. Raadet havde længe besværet sig over, at Kongen paa en Maade bragte hele Statens Regjering til sig selv ved at lade de høieste Rigsembeder ubesatte, saasom det vigtige Hofmesterembede, der forblev ubesat fra 1601 til 1630 og atter fra 1632 til 1643; desuden var det meget fortørnet over, at han forøgede sin Indflydelse i Raadet ved deri at optage flere af sine Svigersønner. Blandt disse udøvede især Rigshofmesteren **Korfits Ulfeldt** en Indflydelse, som de øvrige Raadsherrer ikke kunde finde sig i. Han var gift med Christian den Fjerdes høitelskede Datter **Eleonore Kirstine**, født af **Christine Munk**, til hvem Kongen efter Dronning Anna Katharinas Død havde ladet sig vie ved venstre Haand (1615). For at tilfredsstille Rigsraadet indrømmede Kongen (1645), at Raadsherrerne og Landkommissærerne i det Landskab, hvor en afdød Rigsraad havde hjemme, maatte foreslaae ham 6 til 8 af Landskabets Adel, blandt hvilke Kongen da vilde vælge En til at beklæde den Afdødes Plads. Skjøndt Rigsraadet og Adelen herved opnaaede, at de kunde holde dem ude, som de ikke vilde have ind i Raadet, var man dog ikke hermed tilfreds. Rigsraadet benyttede den gode Leilighed, som frembød sig ved det tre Aar efter paafølgende Thronskifte, deels til at give den nysomtalte Indrømmelse en for Kongen endnu

mere indskrænkende Form, deels til at tilvende sig en anden meget vigtig Rettighed, nemlig Forslagsret til Besættelsen af de sex høie Rigsembeder, Rigshofmesterens, den kongelige Kantslers, Rigsmarskens, Rigsadmiralens, Rigskantslerens og Statholderembedet i Norge, saaledes at Kongen forpligtedes til, hver Gang et af disse Embeder blev ledigt, dertil at beskikke en af de tre Mænd, som Rigsraadet gav ham Valget imellem. Disse nye Rettigheder fuldendte Rigsraadets Uafhængighed af Kongerne; men det nød kun en føie Tid godt af dem; thi faa Aar efter indførtes Enevoldsmagten.

Christian den Fjerdes Eftergivenhed gjorde Rigsraadet kun mere paastaaeligt. Det Andragende, som Kongen forelagde Rigsraadet, og hvorved han haabede at raade Bod paa Rigets nærværende store Nød, gik især ud paa to Punkter: Ophævelsen af de fleste Forleninger, saaledes at Godset og Gaardene forpagtedes til de Høistbydende, og Forandringen af Adelens og Lensmændenes unyttige Rostjeneste til en Pengeafgift, hvorved Kongen kunde underholde en til Landets Forsvar tilstrækkelig Krigsmagt. Men disse Forslag mødte den stærkeste Modstand hos Rigsraadet, som i sit Svar endog vovede at true den 70aarige Konge, som nu i mere end et halvt Aarhundrede havde styret Staten med saa megen Hæder baade i Medgang og Modgang, med Misfornøielse hos Adelen, hvis slige Forandringer iværksattes. Kongen maatte derfor opgive sin gavnlige Plan med Lenenes Bortforpagtning og indskrænke Rostjenestens Forandring til Krongodset. Medens disse Forhandlinger stode paa, havde Kongen den Sorg at miste sin Søn, Christian, der allerede 1608 var udnævnt til sin Faders Efterfølger. Det uværdige Rigsraad benyttede sig af denne Omstændighed til at sætte sin Villie igjennem hos den af Kummer nedbøiede Fader. Det lod ham nemlig vide, „at det vilde være forgjæves at tænke paa at faae hans anden Søn Frederik valgt til Thronfølger, naar ikke Rigsraadets Forestillinger bleve tagne til Følge.“ Nu udstædte Kongen den 23de November 1647 et aabent Brev, hvori alle de skete Forandringer med Lenene og Rostjenesten tilbagekaldtes, og i Slutningen af Brevet tilføiedes tillige som et Slags Afbigt til Adelen, „at det ingenlunde havde været

hans Hensigt at overtræde Rigets gamle Love og Haandfæstninger, eftersom det Hans Majestæt Intet anstod udi sin høie Alderdom at krænke Rigets Grundlove." Tre Maaneder efter denne Begivenhed døde Christian den Fjerde paa Rosenborg Slot i Kjøbenhavn, den 28de Februar 1648, 71 Aar gammel.

Christian den Fjerde var en af Danmarks meest udmærkede Konger. At flere af hans Foretagender mislykkedes, kan ikke forringe hans Roes; thi det grundede sig enten paa uheldige Tidsomstændigheder, over hvilke han ikke raadede, eller paa Adelens Slethed, der foretrak egen Fordeel for det almindelige Bedste. Han var besjælet af en dyb Følelse af sine Pligter som Konge, og en levende Kjærlighed til det Folk, han var kaldet til at styre. Faa Konger have lignet ham i den utrættelige Virksomhed, hvormed han omfattede alle Statens Anliggender, de mindste som de største, og hvori han understøttedes ikke mindre af et kraftigt og sundt Legeme og sjældne Aandsgaver, end af de mangesidige Kundskaber, han i sin Ungdom havde erhvervet sig. Han var ligefrem i sit Væsen og omgjængelig mod Alle, baade Høie og Lave, gudsfrygtig, retfærdig, i høieste Grad personlig tapper, en dygtig Hærfører og en endnu større Admiral. Vi see dagligen Mindesmærkerne af hans virksomme Aand for vore Øine; men hans store Dyder og hans ægte danske Sind have skabt ham et endnu skjønnere Minde i alle Danskes Hjærter, der vil bevare sig til de sildigste Slægter.

---

2. Frederik den Tredie. Adelen opskruer Haandfæstningen. Forhold til Holland. Postvæsenet. Korfits Ulfeldt styrtes. Krig med Sverrig. Fred i Roeskilde. Ny Krig med Sverrig. Kjøbenhavns Beleiring. Fred i Kjøbenhavn. Sæderne. Videnskabelighed. Troestvang. Modersmaalet.

Efter Christian den Fjerdes Død stod Thronen et Par Maaneder ledig, da hans Søn **Frederik** endnu ikke var valgt. I denne Mellemtid styredes Riget af de fire høie Embedsmænd: Rigshofmesteren **Korfits Ulfeldt**, den kongelige Kantsler **Christian Thomæsen Sehested**, Rigsmarsken **Anders Bilde** og Rigsadmiralen **Ove Gjedde**. Korfits Ulfeldt har man beskyldt for at have tragtet efter Thronen enten for sig selv eller for

sin Kones Broder, Grev **Valdemar Christian**, en Søn af Christian den Fjerde og Christine Munk; men vistnok uden al Grund. For at afgjøre Kongevalget holdtes i Aprilmaaned 1648 en Rigsdag i Kjøbenhavn, paa hvilken baade Adelen, Geistligheden og Borgerstanden mødte; men om Bondestanden var der ingen Tale. Ogsaa ved denne Leilighed lod det sig mærke, at de ringere Stænder ikke længre taalmodigen vilde finde sig i Rigsraadets og Adelens Anmasselse; thi, da Kantsleren i den Tale, hvormed Rigsdagen aabnedes, yttrede, at Stænderne kun vare indkaldte for at samtykke den Konge, som Rigsraadet vilde vælge, fremstod pludselig Universitetets Rektor Professor **Scavenius** og erklærede i samtlige Stænders Navn, „at de alle af den afdøde Konge vare indkaldte for at raadslaae om, hvo der efter hans Død skulde være Konge, hvorfor og Stænderne formeente, at de vare berettigede til at have deres Stemme ved Valget og ingenlunde fandt sig forbundne til blot at samtykke den, som Rigsraadet fandt for godt at vælge." Hvad Kantsleren svarede hertil, er ikke bekjendt; men uden al Virkning blev dog denne djærve Indsigelse ikke; thi i Kantslerens Tale ved Frederik den Tredies Kroning hed det: „Danmarks Riges Raad har vel betænkt, og **alle Mænd i begge Riger med enig Raad og Stemme bevilget og samtykt Frederik til Konge**", medens det derimod ved Christian den Fjerdes Kroning blot havde heddet: **Danmarks Riges Raad** har samtlig udvalgt, kaldet og samtykt Christian til Konge."

Frederik den Tredies Haandfæstning blev mere bindende end nogen af hans Forgængeres, selv Christoffer den Andens ikke undtagen. Første Gang efter lang Tids Forløb havde Thronen staaet ledig efter den foregaaende Konges Død, en Omstændighed, som Rigsraadet ikke undlod at benytte sig af til at tilrive sig nye Rettigheder og sikkre sig mod en Tilsidesættelse, som det havde maattet taale i Christian den Fjerdes kraftigere Dage. Først optoges i den nye Haandfæstning blandt Rigsraadets Privilegier den ovenfor omtalte Indrømmelse af Christian den Fjerde, som nu fik den Form, at naar en Rigsraad var død, skulde Rigsraaderne og Adelen i det Landskab, hvor den Afdøde havde hjemme, være berettigede til at foreslaae

Rigsraadet til Valg 6 eller 8 Mænd; blandt disse skulde Rigsraadet udvælge tre, og en af disse tre var Kongen forpligtet til at beskikke til Rigsraad i den Afdødes Sted. Ligeledes indførtes for første Gang i en Haandfæstning den tidligere nævnte Bestemmelse, hvorved Kongen ved Besættelsen af de ledige høie Rigsembeder blev bunden til Valg mellem tre ham af Rigsraadet foreslagne Mænd. Kongen turde heller ikke lade et saadant Embede i længre Tid staae ledigt, men skulde besætte Pladsen i det Seneste til den Tid, da den nærmestfølgende Herredag traadte sammen. Endvidere fastsattes, at Kongen ingen Forandring maatte gjøre med Monten uden Rigsraadets Minde; den Bestemmelse, at Kongen ikke paa egen Haand maatte erklære Krig, udvidedes dertil, at han ikke maatte lade enten den hele eller halve Flaade udruste eller Rostjenesten opbyde uden Rigsraadets Bevilling, og heller ikke selv reise ud af Landet uden med Rigsraadets Samtykke. Christian den Fjerde havde ved at forhøie Afgifterne af Lenene søgt at sætte disse i et nogenlunde rigtigt Forhold til Indtægterne; Rigsraadet fastsatte derfor nu, at Afgifterne af Lenene ikke maatte forhøies og Genanterne ikke formindskes, heller ikke maatte Nogen afsættes fra sit Len uden med Samtykke af det Landskabs Rigsraader, hvori Lenet laae. Hvorledes disse Bestemmelser bragtes i Anvendelse, sees deraf, at medens Afgiften af samtlige sjællandske Len under Christian den Fjerde udgjorde 36,000 Rdlr., sank den under Frederik den Tredie ned til 10,000 Rdlr. I Haandfæstningens sidste Artikkel fastsattes endelig, at, hvis Kongen foretog sig Noget, som var stridende mod Haandfæstningen og ikke vilde lade sig sige eller raade af de tilstedeværende Rigsraader, da skulde han indkalde alle Raadsherrerne for at høre deres Betænkning. „Gjøre vi det ikke", hedder det videre, „da skulle de tilstedeværende Rigens Raad selv have Magt til at forskrive deres Medbrødre paa et beleiligt Sted for at bevæge os til det, som de agte ret og billigt at være. Lade vi os endda ikke raade (som ikke er at formode), da stande det Rigens Raad frit for efter Lands Lov og Ret at statuere og forordne det, som ret og billigt er, hvormed vi os skulle lade nøie!"

Frederik den Tredie søgte, saavidt hans indskrænkede Magt tillod det, at ophjælpe det ødelagte Rige og ordne de mislige udenlandske Forhold. Man var ved en dyrekjøbt Erfaring kommen til den Erkjendelse, at det var nødvendigt at forene sig nøie med Holland, for at sikkre sig mod Sverrig, der stedse greb mere og mere om sig. Korfits Ulfeldt blev derfor, Aaret efterat Kongen havde besteget Thronen, sendt til Holland, hvor han mæglede et Forbund mellem denne Stat og Danmark, til gjensidig Understøttelse baade tillands og tilvands mod enhver Fjende, og sluttede en Overeenskomst om Sundtolden ved den saakaldte **Redemptionstraktat**. Ifølge denne skulde Holland istedenfor Sundtold betale 150,000 Gylden aarligen, og hollandske Skibe derfor være fritagne for Ophold og Gjennemsøgelse ved Helsingør. Da denne Traktat imidlertid vakte Misfornøielse baade i Danmark og Holland, ophævedes den (1653) ved **Rescissionstraktaten**; men Forbundet blev ved samme Leilighed bekræftet og udvidet. Landets Forsvarsvæsen, saavel Flaaden som Landmagten, trængte høiligen til Forbedring, og nogle Foranstaltninger bleve ogsaa trufne i dette Øiemed, men den kort efter udbrydende Krig viste, hvor slet Alting var bleven udført. Paa Grændsen af Nørre- og Sønderjylland anlagdes den stærke Fæstning **Fredericia**, der tillige erholdt store Privilegier som Kjøbstad, og derved snart kom i en blomstrende Forfatning; men Fæstningen blev ikke Landet til nogen Nytte. Heldigere var Kongen i sine Bestræbelser for at udvide det af Christian den Fjerde indrettede Postvæsen, der fik en fortræffelig Bestyrer i **Poul Klingenberg**. Skjøndt Rigsraadets Magt var stegen saa høit, at den næppe syntes at kunne voxe meer, hvis Danmark skulde vedblive at regjeres af en Konge, erholdt den dog en ny og vigtig Udvidelse i Aaret 1651 ved den Bestemmelse, at Enke-Dronningen herefter skulde være aldeles udelukket fra Deeltagelse i Regjeringen under Kongens Mindreaarighed. Denne blev ved samme Leilighed fastsat til det 19de Aar, og, indtil Kongen naaede denne Alder, skulde Staten styres af syv Rigsraader.

I de første Aar af Frederik den Tredies Regjering spillede Rigshofmesteren Korfits Ulfeldt den vigtigste Rolle i Staten

og var i Besiddelse af en Magt og Anseelse, der ikke var langt fra at stille Kongen selv i Skygge. Denne Magt skyldte han ikke blot sin høie Embedsstilling, sine Rigdomme og sine sjældne Aandsgaver, men ogsaa sine talrige Familieforbindelser. Ved sit Giftermaal med Christian den Fjerdes Datter, **Eleonore Kirstine**, var han i Svogerskab med denne Konges mange Sønner og Svigersønner; af hans talrige Sodskende vare endnu syv levende, og han var saaledes, enten paa den ene eller den anden Maade, beslægtet med Landets vigtigste adelige Familier. Kongen hadede den mægtige Mand, om hvem Rygtet sagde, at han havde havt den meste Deel i at opskrue Haandfæstningens haarde Betingelser og endog pønset paa at udelukke Frederik fra Thronfølgen; og Dronningen, den stolte **Sofie Amalie**, bar personligt Nag til Eleonore, fordi hun var nærved at overstraales af dennes Aand og Skjønhed. For at fjærne Ulfeldt fra Danmark blev han, som bemærket, sendt som Gesandt til Holland; men, da han kom tilbage, var man ikke fornøiet med hvad han havde udrettet, og der blev strax nedsat en Kommission for at undersøge saavel hans Forhold under Gesandtskabet i Holland som hans Finantsbestyrelse under Christian den Fjerde, hvorved man troede, han havde gjort sig skyldig i Underslæb. Ulfeldt, som følte sig dybt krænket herover, trak sig nu tilbage fra Hoffet, saa meget mere som man begyndte at nægte hans Hustru de Æresbeviisninger, hun tidligere havde nydt som Christian den Fjerdes Datter. Medens Sagerne stode paa denne spændte Fod mellem Ulfeldt og Hoffet, opfandt en vis Oberst **Walter** et ligesaa plumpt som lumpent Kunstgreb for at berede den forhadte Rigshofmester Undergangen. Han fik nemlig et berygtet Fruentimmer ved Navn **Dina Winhofer** til at angive, at Ulfeldt og hans Kone tragtede efter at tage Kongen af Dage ved Gift. Da Dina imidlertid indviklede sig i saa mange Modsigelser, at det blev aabenbart, at hun foer med Usandhed, maatte hun bøde med Livet for sin falske Beskyldning; men Walter blev ikkun landsforviist fra Danmark. Ulfeldt harmedes over den Lemfældighed, hvormed Walter blev behandlet, og spurgte ikke uden Grund, hvorfor Walter blev straffet, naar han var uskyldig, eller, hvis han var skyldig, hvorfor han da

ikke blev straffet efter Lovens Strænghed. Fuld af Harme mod Danmark og Danmarks Regjering forlod han hemmeligen med Kone og Børn sit Fædreland, og, da han næste Gang betraadte Danmarks Grund, var det som Landsforræder i Ledtog med Karl den Tiende af Sverrig. Han begav sig først til Holland og derfra til Sverrig, hvis lunefulde Dronning **Christine** fandt Behag i at drille Danmarks Regjering og derfor modtog Flygtningen med største Udmærkelse. Hun nedlagde vel kort efter Regjeringen; men Ulfeldt beholdt sin Indflydelse hos hendes Efterfølger Karl den Tiende, hvem han søgte at ophidse til en Krig mod Danmark.

Skjøndt Ulfeldts Raad ikke fandt et uvilligt Øre hos Karl den Tiende, besluttede denne dog først at angribe Polen. Thi med Hensyn til Danmark var han aldeles ubekymret, da hans Gesandt i Kjøbenhavn, **Dureel**, havde givet ham nøie Underretning om Landets Tilstand og forsikkret, at Sverrig ikke havde noget at frygte af Danmark, saalænge dette Riges Forfatning forblev som den var, og at denne ikke vilde blive bedre, saalænge Adelen beholdt den Magt, den havde, og — i begge Dele havde han fuldkommen Ret. I Danmark troede alligevel Mange, at det rette Øieblik til at tilbagevinde de ved sidste Fred tabte Landskaber var kommet nu, da Karl den Tiende var beskjæftiget med sin Hær i Polen, og, uagtet de Forstandigere indvendte, at man hverken havde Penge, Flaade eller Landmagt til at føre en Krig med, lykkedes det dog Hine at trænge igjennem med deres utidige Krigsiver. Deres Beregninger fik ogsaa et Skin af Sandsynlighed, da Polen, Brandenborg, Holland og den tydske Keiser lovede Danmark den kraftigste Understøttelse; men disse Magter vare mere redebonne til at give end holde Løfter, da det kun var dem om at gjøre at faae de Svenske ud af Polen og Tydskland. Danmark begyndte Krigen (1657) med at bemægtige sig de holsteen-gottorpske Skandser og Fæstninger, da man med god Grund formodede, at Hertug Frederik den Tredie denne tredie Gang ikke vilde vise større Troskab mod Danmark end i de to foregaaende Krige, især da den svenske Konge nu var bleven hans Svigersøn. Aldrig saa snart havde imidlertid Karl den Tiende erfaret Fredsbruddet,

forend han forlod Polen, ilede gjennem Tydskland og stod ved Grændsen af Holsteen, forend man i Danmark vidste, at han var dragen bort fra Polen. Efterat hans udmattede Soldater i Hamborg vare blevne forsynede med alle Fornødenheder, faldt han ind i Holsteen og udbredte sig derpaa som en rivende Strom over begge Hertugdømmerne. Den danske Marsk **Anders Bilde** lod sig jage fra eet Sted til et andet og kastede sig tilsidst ind i Fredericia; men denne stærke Fæstning, som havde en Besætning paa 6000 Mand, lod han indtage af 3000 Svenske under General **Vrangel**, og aabnede derved Fjenden Veien til Nørrejylland. Fredericias Indtagelse havde tillige til Følge, at den polske General **Czarnetzky**, som med 12,000 Ryttere ilede Danmark til Undsætning, i den Tanke, at alt Haab nu var ude og hans Hjælp unyttig, trak sig tilbage med sine Tropper. Ulfeldt ledsagede Karl den Tiende overalt og søgte at bevæge Indbyggerne til Frafald; han skrev et Brev til Landsdommerne i Jylland, hvori han raadede dem at hylde Karl den Tiende; men Brevet blev modtaget selv af hans Slægtninge med fortjent Foragt.

Efter at have erobet Fastlandet, var det Karls høieste Ønske at komme over til Øerne, i hvilket Øiemed han lod en stor Flaade paa 59 Skibe gaae i Søen; men den blev angreben ved Falsterbo af den danske Flaade paa 30 Skibe under Viceadmiral **Henrik Bjelke** og saaledes medtagen, at den maatte søge Havn. Imidlertid gjorde snart den strænge Vinter, som indfaldt 1657—58, en Flaade overflødig: Frosten dannede en Landevei mellem de danske Øer, som den dristige Karl ikke tog i Betænkning at betræde. Først drog han over til Fyn, som næsten uden Modstand underkastede sig ham, uagtet der laae et ikke ringe Antal Tropper paa Øen. Ikkun Kommandør **Bredahl**, som med 4 Krigsskibe laae indefrossen i Nyborg-Fjord, viste i denne Nødens og Forsagelsens Time, at der endnu fandtes Mandemod i Danmark. Skjøndt Skibene laae ubevægelige i Isen, baade beskudte af Nyborg Fæstnings Kanoner og angrebne af de Svenske fra Isen, vilde han ikke høre Noget om Overgivelse men fortsatte sit kjække Forsvar, indtil det lykkedes ham at ise Skibene ud og føre dem i Behold til

Kjøbenhavn. Fra Fyn drog Karl den Tiende paa Isen over Langeland, Laaland og Falster til Sjælland. Alt underkastede sig den seirrige Erobrer, og selv den befæstede By Nakskov blev ved Ulfeldts List bevæget til at overgive sig til Fjenden uden Sværdslag. I Kjøbenhavn, hvor man var intet mindre end forberedt paa at tage imod en Fjende, kom Alt i den yderste Bestyrtelse over Karls uventede Fremskridt, og man begyndte nu for sildig at angre den uforsigtigt begyndte Krig. Rigshofmesteren Gersdorf og Rigsraaden Skeel bleve sendte til den svenske Konge for at anholde om Fred, hvorpaa Underhandlingerne toge deres Begyndelse i Høie Tostrup, en Landsby et Par Miil fra Kjøbenhavn, og fuldendtes i Roeskilde. Karl den Tiende beredte de danske Gesandter den Ydmygelse at maatte underhandle med Landsforræderen Ulfeldt, der paa sin nye Herres Vegne forlangte Afstaaelsen af Skaane, Halland og Blekingen, Bornholm, Anholt, Læsø, Hveen, Saltholm, Ditmarsken, Pinneberg, Bahuus, Throndhjems og Aggershuus Stifter, det halve af Oresunds Told, 12 Orlogsskibe og en Million Rigsdaler. Ved fransk og engelsk Mægling opnaaedes imidlertid noget Afslag i disse oprørende Fordringer, saa at Karl den Tiende i Freden til Roeskilde, som undertegnedes den 26de Februar 1658 lod sig nøie med Skaane, Halland, Blekingen og Bahuus, Throndhjem, Bornholm, 12 Orlogsskibe og 2000 Mand Hestfolk; Hertug Frederik den Tredie erholdt Amtet Schwabstädt og løstes fra Lensforpligtelsen til Danmark, eller fik for sig og sine Efterkommere i den mandlige Linie, som det hed, Souverænitet, dog saaledes at den fælleds Regjering vedblev; endelig fastsattes, at Ulfeldt skulde have alle sine Godser tilbage.

Karl den Tiende, hvis hemmelige Attraa var at forene de tre nordiske Rigers Krone paa sit Hoved, fortrød snart den Fred, han havde sluttet. Fredens Fuldbyrdelse blev under allehaande Paaskud trukken i Langdrag, og største Delen af de svenske Tropper blev staaende i Danmark. Pludselig landede den svenske Konge, fem Maaneder efter Roeskildefreden, i Korsør (den 8de August 1658) og erklærede, at han betragtede den sidste Fred som usluttet. Da man fik Efterretning herom i

Kjøbenhavn, sendtes strax Gesandter til Karl den Tiende for at spørge om Aarsagen til dette uformodede Fredsbrud; men han vægrede sig ved at give noget Svar og henviste dem til sine Ministre. Disse istemte en høi og overmodig Tone: „Det kunde jo være det Samme, enten de Danskes Konge hed Karl eller Frederik; Danmarks sidste Time var kommen; naar Landet først var erobret, skulde man nok angive Aarsagerne til Krigen" o. s. v. Da dette Svar kom til Kjøbenhavn, var man ikke længe tvivlsom i Valget mellem feig Overgivelse, der vilde have været Danmarks Undergang, og mandig Modstand, enten denne saa førte til Seir eller hæderfuld Død. Harme over dette skjændige Brud paa den nylig sluttede Fred, den hos Alle vakte Bevidsthed om, at Statens Frelse beroede paa Forsvaret af Hovedstadens Volde, Kongens heltemodige Exempel: Alt opflammede Borgernes Begeistring til at offre Liv og Blod for Fædrelandet. Borgere og Studenter, geistlige og verdslige Embedsmænd, Qvinder og Mænd, Unge og Gamle vare besjælede af een Aand og arbeidede baade Dag og Nat paa at sætte Fæstningsværkerne i tilbørlig Forsvarsstand. Nogle raadede Kongen til at forlade Staden og søge sin Tilflugt i Norge eller Holland; men han svarede, „at han vilde døe i sin Rede", og viste i Gjerningen, at det var hans faste Beslutning at dele alle Beleiringens Farer med Indvaanerne. Thi han færdedes idelig ved Voldene og var snart paa det ene, snart paa det andet Punkt for at have Tilsyn med Arbeidet, hvorved han ofte ledsagedes af sin kjække Dronning, **Sofie Amalie**, til Hest. For end mere at opmuntre Borgerne til standhaftig Udholdenhed, skjænkede Kongen dem store Privilegier: Byen fik alle en Frihavns Rettigheder, Borgerne fik Ret til at kjøbe og besidde adeligt Gods med samme Friheder som Adelsmænd, de fik lige Adgang med Adelen til de høieste Æresposter, og Staden fritoges for al Indqvartering i Fredstid.

Den 11te August kom Karl den Tiende med sin Hær for Kjøbenhavn, og faa Dage efter skete adskillige hæftige Udfald, der viste Fjenden, hvad han havde at vente. Et stort Uheld var det imidlertid for Kjøbenhavn, at Fæstningen Kronborg ved de Overstbefalende **Brunovs**, **Beenfeldts** og **Bildes** Feighed

og Enfoldighed overgav sig til de Svenske. General Wrangel, som beleirede Fæstningen, lod nemlig det Rygte udsprede, at Kjøbenhavn var indtaget og Kongen fangen, og i den Anledning skyde Glædessalver under Trommeslag og Lyd af Trompeter. Herover bleve de nævnte Officerer saa forfærdede, at de, uden at undersøge Sagen, strax overgave den stærke og velforsynede Fæstning til Fjenderne, der herved kom i Besiddelse af en Mængde Kanoner, Krudt og andet Krigsforraad, som de netop trængte til for med Eftertryk at fortsætte Kjøbenhavns Beleiring. Tre Mænd, **Steenvinkel**, **Rostgaard** og Præsten **Gerner**, for hvem Fædrelandskjærligheden var den høieste Lov, gjorde et Forsøg paa at vinde Kronborg tilbage fra de Svenske; men Planen opdagedes, og Ophavsmændene straffedes haardt. Steenvinkel maatte bøde med en Forbryders forsmædelige Død paa Retterstedet; Gerner slap med Livet efter at være martret paa Pinebænken. Ikkun Rostgaard lykkedes det at undkomme til Kjøbenhavn, hvor han under Beleiringen gjorde betydelige Tjenester ved at udspeide Fjendens Stilling og tjene som Mellembud mellem Kongen og de fremmede Hjælpetropper, som nærmede sig. Et lignende Forsøg af Borgerne i **Malmø** paa at løsrive sig fra det forhadte svenske Herredømme og overgive deres Stad til Danmark havde ikke bedre Held; thi Planen blev ogsaa her opdaget ved et Tilfælde, inden den kom til Udførelse, og flere af Hovedmændene maatte lade Livet under Bøddeløxen.

Kjøbenhavns Borgere fortsatte imidlertid under **Schack**, **Gyldenløve**, Stadshauptmand **Thuresen** og Kongen selv, som aldrig sparede sig, deres kjække Forsvar og vedbleve at forstyrre Fjenden ved jævnlige Udfald. Blandt disse er det, som skete paa Amager, hvori Frederik den Tredie selv tog Deel, og hvor Karl den Tiende nær var tagen til Fange, især blevet mærkeligt. Mangelen paa Levnetsmidler begyndte imidlertid efterhaanden at blive mere og mere følelig, og man ventede derfor med Længsel Ankomsten af den Flaade, som den hollandske Gesandt **van Beuningen** paa sin Stats Vegne havde lovet skulde komme Danmark til Undsætning. Det var Holland overordentligt magtpaaliggende at forhindre, at Sverrig ved

Danmarks Fald gjorde sig til Herre over Østersøen, og man udrustede derfor en Flaade med en Hast og Iver, der ikke kunde have været større, om det havde gjældt Hollands egen Frelse. Den ankom til Øresund den 29de Oktober 1658 under Anførsel af Admiral **Opdam**, og, skjøndt beskudt baade fra Kronborg og Helsingborg, slog den dog den større svenske Flaade, som modsatte sig dens Gjennemfart, og naaede Kjøbenhavn, hvor dens Ankomst med Levnetsmidler og friske Folk udbredte almindelig Glæde og styrkede Modet til fortsat Udholdenhed. Medens dette foregik paa Sjælland, havde de Svenske paa andre Steder lidt betydelige Tab. De djærve Bornholmere under Anførsel af **Jens Kofod**, **Niels Gummeløs** og Præsten **Poul Anker** havde afrystet Fjendens Aag; i det Trondhjemske vare ligeledes de Svenske blevne fordrevne, og Danmarks Forbundsfæller under Anførsel af Kurfyrst **Frederik Vilhelm** af Brandenborg brøde med en Hær paa 30,000 Mand, bestaaende af Polakker, Brandenborgere og Keiserlige, ind i Holsteen. Ved deres Hjælp blev snart hele Halvøen renset for Fjender, undtagen Fredericia, som de Svenske bedre forstode at forsvare end Anders Bilde. Under disse Omstændigheder indsaae Karl den Tiende, at det var nødvendigt at vove et afgjørende Skridt, og besluttede derfor at foretage en Hovedstorm mod Kjøbenhavn. Den begyndte ved Midnat mellem den 10de og 11te Februar 1659 og endtes først om Morgenen. Man kjæmpede med Haardnakkenhed paa begge Sider; men tilsidst maatte de Svenske efter et frygteligt Blodbad trække sig tilbage, og deres seirvante Konge for første Gange med Ydmygelse erkjende, at Borgeren, der kjæmper for Fødelandet, er stærkere end Soldaten, der fægter for Bytte og Ære.

Efter dette Nederlag indskrænkede de Svenske Beleiringen til en Blokade og anvendte en Deel af deres Tropper til at erobre Smaaøerne, hvilket dog ikke skete uden kjæk Modstand af Indbyggerne, som nu ved Hovedstadens Exempel vare vaagnede af den Dvale, hvori de havde været nedsunkne. **Nakskovs** Borgere udmærkede sig især ved glimrende Tapperhed, idet de først overgave deres By efter en Beleiring af

10 Uger, da de ikke havde et Skud Krudt mere tilbage, en Standhaftighed, der fuldkommen aftvættede den Skamplet, de havde paadraget sig i den forrige Krig ved deres overilede Overgivelse. Modet var nu saaledes voxet, at selv en lille Ø som **Møn** gjorde Fjenden kjæk Modstand. Danmark maatte bittert føle Savnet af en Flaade i denne Krig, da det derved blev umuligt at overføre de fremmede Hjælpetropper fra Jylland til Øerne; thi Holland, som ikke vilde gjøre mere end netop frelse Danmark for Undergang, vægrede sig ved at laane sin Flaade dertil. Omsider lod den hollandske Admiral **Ruyter** sig bevæge til at overføre nogle tusinde Mand til Fyn. Disse forenede fremmede og danske Tropper vandt en afgjørende Seir over de Svenske ved Nyborg (den 14de November 1659) og indtoge derpaa denne Fæstning, saa at hver svensk Soldat, der fandtes paa Fyn, blev tagen til Fange. Efter dette store Uheld forlod Karl den Tiende Danmark og begav sig til Gothenborg, hvor Ærgrelse over hans feilslagne Planer lagde ham i Graven. Havde Ruyter nu villet føre Tropperne over til Sjælland og Skaane, vilde det have været let aldeles at fordrive de Svenske og tilbagevinde alle de tabte Landskaber; men dertil var han ikke at bevæge. Det sidste Foretagende af de Svenske var et Indfald i Norge, hvor **Frederikshalds** Borgere, tredie Gang i denne Krig, indlagde sig en uforgjængelig Hæder ved det Heltemod, hvormed de forsvarede deres By.

Allerede længe havde Englands, Hollands og Frankrigs Gesandter i **Haag** arbeidet paa en Fred, som endelig kom istand i Kjøbenhavn (den 27de Mai 1660), hvorved Danmark maatte afstaae Bahuus, Skaane, Halland og Blekingen, og kun erholdt Throndhjem og Bornholm tilbage, det Sidste endda kun mod Erstatning til Sverrig; desuden overlodes nogle uvigtige svenske Handelspladser i Guinea til Danmark; en gunstigere Fred vilde Hollands og Englands Handelspolitik ikke tillade, og Danmark, hvis Forbundsfæller, Polen og Brandenborg, allerede havde indgaaet Fred med Sverrig, maatte finde sig i den haarde Nødvendighed.

Med **Sæderne** foregik ingen synderlig Forandring siden Slutningen af forrige Tidsrum, eller, om der skete nogen, var det snarere til det Værre end til det Bedre. Adelens og de Riges Umaadelighed i Mad og Drikke, deres overdaadige Pragt og hensigtsløse Ødselhed i Klæder og Prydelser steg til en Grad, der overgaaer al Beskrivelse. Christian den Fjerde arbeidede meget for at sætte Grændser for denne ødelæggende Overdaad. Han greb endog til den Udvei i Aaret 1631 at sammenkalde „**nogle fine fornemme Fruer**" fra Jylland og Fyn, som tilligemed nogle Adelsmænd skulde overveie denne Sag og selv fastsætte en vis Skik og Orden for Klædedragten; men man finder ikke, at dette Middel viste sig mere virksomt end de andre. Samme Konge udstædte et Forbud mod Indførelsen af fremmed Øl og forbød **Borgerfolk** at drikke Viin ved deres Gilder, ligesom det ogsaa var Borgerlige formeent at klæde sig i Atlas og Fløiel eller kjøre i Kareter med Himle. Tildeels som en Følge af hiint Forbud blev nu Brugen af **Brændeviin** mere almindelig, og Drikfældighed blandt de ringere Stænder tiltog saaledes, at man fandt det fornødent at paalægge Præsterne ikke at holde Forsamlinger med deres Sognefolk om **Eftermiddagen** af Frygt for, at disse til den Tid skulde være berusede. At den almindelige Oplysning stod paa et saare lavt Trin, sees af de hyppige Hexeprocesser, hvoraf en af de meest berygtede, det saakaldte **Kjøge Huuskors**, begyndte i Aaret 1608. I Ribe blev 1641 et Fruentimmer brændt som Troldqvinde; hun var bleven frikjendt af Ribe Raadstueret; men Rigsraadet, til hvilket Sagen indankedes af den kongelige Lensmand, dømte hende paa Herredagen i Kjøbenhavn 1641, efterat først Pinebænken havde aftvunget den Anklagede en Bekjendelse af hendes Brøde, til at lide Døden paa Baalet. I Byen Ribe dømtes iøvrigt i Tidsrummet fra 1572 til 1652 ikke mindre end tolv Fruentimmer til at brændes som Hexe. I en Tid af blot 12 Aar (1570—81) bleve i Helsingør 3 Mennesker levende brændte for Hexeri og Trolddom.

Heller ikke i dette Tidsrum mangle samtidige Vidnesbyrd om den vornede Bondestands Forkuelse og haarde Undertryk-

kelse. Hos en Forfatter, der skrev i Midten af det 17de Aarhundrede, hedder det saaledes: „Bornede i Sjælland, Laaland, Falster og Møn ere ganske ufrie og som Trælle og Slaver at regne; de kunne og tvinges imod deres Villie at bygge og besidde hvilken øde Sted og Plads, som Huusbonden dennem forelægger, uanseet de ei have Lyst paa det Sted at boe og ei heller kunne vide sig og Sine der at ernære; de kunne og sælges og kjøbes og bortskiftes ligesom Bæster. Somme Huusbonder kunne ogsaa være saa sindede, at de, om de befinde en fattig Mand, som først haver opbygt en øde Gaard og kan der nogenledes ernære sig eller og kan synes at have noget lidet i Forraad, og han i det Ringeste kunde forsee sig, strax kaste hannem ud og føre hannem paa et andet øde Sted og endelig tvinge hannem til det i lige Maade at opbygge, indtil han bliver slet forarmet og med Hustru og Børn kommer i største Elendighed; hvorover Mange formedelst saadan haard Tvang og Trældoms Aag blive modvillige, dovne og lade, saa de af ret Had mod Øvrigheden fortrædelig hensidde og bryde sig hverken om deres Næring og Avlsbrug, meget mindre om deres Gaardes Opbyggelse, hvilket altfor meget er for Øine, og som mangen god Mand uden Tvivl befinder.“

Videnskabeligheden blev i dette Tidsrum beskyttet og fremmet af Kongerne Christian den Tredie, Frederik den Anden og Christian den Fjerde. Selv Adelen yndede Videnskaberne, og dette er en af de faa fordeelagtige Sider, hvorfra den danske Adel viser sig i dette Tidsrum. Det var ikke sjældent at træffe Adelsmænd, som vare vel bevandrede i den gamle Litteratur og talte færdig Latin, Fransk, Italiensk og Spansk; nogle vare endog berømte for dybere Lærdom, som **Henrik Ranzau, Holger Rosenkrands** o. Fl. Adskillige skjænkede en stor Deel af deres Midler til videnskabelige Stiftelser, som **Herluf Trolle** og **Christoffer Valkendorph**. Den lærde adelige Dame **Birgitte Thott** udmærkede sig i sine Oversættelser af latinske og græske Klasikere ved sit rene og smukke danske Sprog. Uagtet Historie først blev offentlig foredraget under Christian den Fjerde, var der dog lige fra Frederik den Anden kongelige Historiografer, som bleve lønnede for at skrive hele

Fædrelandets Historie eller enkelte Kongers Begivenheder; men besynderligt er det, at flere af disse Historiografer vare Udlændinger, saasom **Pontanus** og **Meursius***). Adelsmanden **Arild Hvitfeldt**, der var Rigets Kantsler under Christian den Fjerde, fuldendte i Begyndelsen af denne Konges Regjering sit vigtige Værk **Danmarks Krønike**, der ender med Christian den Tredie. Den **islandske** Litteratur, der er saa vigtig for Danmarks og hele Nordens Historie, begyndte nu ogsaa at dyrkes, og fik sin første grundige Kjender og Bearbeider i den lærde islandske Provst **Arngrim Jonsen**. Efter ham erhvervede **Brynjulf Svendsen**, Biskop i Skalholt, sig store Fortjenester ved at samle og saaledes frelse fra Undergang en betydelig Mængde islandske Haandskrifter. Sjællands første protestantiske Biskop, **Peder Palladius**, udmærkede sig ikke mindre ved theologisk Lærdom, end ved sin virksomme Embedsforelse og sin Iver for Almuens og den lavere Geistligheds Oplysning. Biskop **Hans Poulsen Resen**, der under Christian den Fjerde udgav en Oversættelse af Bibelen efter Grundsprogene, var, ligesom hans Efterfølger paa Sjællands Bispestol, **Jesper Brochmand**, en lærd Theolog, men begge manglede **Hemmingsens** Aand. Sønderjyden **Jørgen Callisen** (Georg Calixt) vandt i Udlandet sin Navnkundighed som lærd og skarpsindig Theolog. **Kaspar Bartholin**, Stamfaderen til Bartholinernes lærde Slægt, var, ligesom Sønnen **Thomas Bartholin**, en berømt Læge og Anatom. **Oluf Vorm** udmærkede sig som Lægekyndig og tillige som den, der først bragte Lys i Fædrelandets Oldsager. **Langberg** eller **Longomontanus**, en Lærling af Tyge Brahe, erhvervede sig et ikke ringe Navn som Mathematiker.

Uagtet Videnskaberne saaledes fra flere Sider bleve begunstigede, og der heller ikke manglede lærde Mænd i flere Fag, kunde dog hverken en eiendommelig national Litteratur

---

*) **Pontanus** var født i Helsingør af hollandske Forældre, men han kom i en tidlig Alder til Holland, hvor han ogsaa tilbragte hele sin følgende Tid og skrev sin Danmarks Historie. **Meursius** var en født Hollænder, der indkaldtes til Danmark og ansattes som Professor i Sorø.

danne sig eller et frit videnskabeligt Liv komme til Udvikling, og hertil maa Grunden fornemmelig søges i **Troestvangen, Censuren og det latinske Sprogs næsten udelukkende Brug. Censuren**, denne Opfindelse af Paverne, der ligesaa meget stemmer med Katholicismens Lys og Sandhed fjendske Aand, som den strider mod Protestantismens Væsen, blev desuagtet optagen i de protestantiske Stater og samtidig med Reformationen indført i Danmark. Allerede i Kirkeordinantsen af 1537 blev det paalagt det kjøbenhavnske Universitet tilligemed Bisperne at have Opsigt ikke blot med de theologiske, men ogsaa med de politiske og historiske Skrifter, som udkom i Danmark eller indførtes andensteds fra, „fordi", hedder det, „der udi denne Tid udgaae mange Skarns Bøger, af hvilke ei alene de Uerfarne og Vankundige, men ogsaa de Lærde forføres." Flere sørgelige Exempler paa Følgerne saavel af Censuren som den snæverhjærtede Troestvang ere i det Foregaaende berørte (Johan Lascy, Fremmedartiklerne, Niels Hemmingsen, begge Dybvaderne), og de kunne forøges med endnu flere. En Præst **Iver Berthelsen** blev under Frederik den Anden dømt til at halshugges, fordi han havde udeladt Exorcismen eller Djævleuddrivelsen ved Daaben; han blev vel benaadet paa Livet, men dømt til evigt Fængsel. Biskop **Hans Knudsen Vedel** blev ved Medvirkning af den nys nævnte Bisp H. P. Resen afsat fra sit Embede (1616), fordi han heldede til de Reformeertes Lære. Den samme Resen blev siden selv anklaget for Kjætteri af en kjøbenhavnsk Præst ved Navn **Kock**; men efterat Sagen var bleven drøftet i en offentlig Disputats, hvori Christian den Fjerde, der var meget stræng i Religionssager, selv tog Deel, endtes den saaledes, at Kock forvistes Kongens Riger og Lande, men Resen frikjendtes. **Niels Mikkelsen Aalborg**, en lærd Præst i Helsingborg, blev i Aaret 1614, uagtet hans Skrift af Censorerne eengang var erklæret for godt og uskyldigt, afsat fra sit Embede, fordi han nærede „den hæslige Vildfarelse" (saa kaldte man det), at Hedningerne ved Guds Naade kunde blive salige.

Modersmaalet maatte endnu kjæmpe med sine gamle Fjender, Latin og Tydsk. Den livlige Bevægelse, hvori Folket

var kommet ved Reformationen, og som havde været saa held-bringende for den danske Litteraturs Udvikling, tabte sig efterhaanden og afløstes af Stilhed i Folkelivet og Folkelitteraturen. Ikke blot alle lærde Værker, men ogsaa andre Bøger, naar man undtager de egentlige Opbyggelsesskrifter, bleve forfattede paa Latin. Saa ringeagtet var Modersmaalet, at det udtrykkeligen paalagdes de kongelige Historiografer at skrive Fædrelandets Historie paa Latin, hvilket Bud dog Nogle, i hvem der flød en kraftigere dansk Aare, saasom **Anders Sørensen Vedel** og **Lyschander**, ikke adløde. Tydsk var, med Undtagelse af den danskfindede Christian den Fjerdes Tid, for det Meste Hofsprog, og blev det endnu mere i den første Deel af det følgende Tidsrum. Uagtet Modersmaalet saaledes fristede en kummerlig Tilværelse, viste sig dog den danske Digtekunsts første Morgengry inden dette Tidsrums Udgang med den geistlige Digter **Anders Arreboes** Fremtræden (født paa Ærø 1587, død 1637).

Fjerde Tidsrum,

fra Enevoldsmagtens Indførelse til dens Ophør ved Grundlæggelsen af en fri Forfatning. (1660—1849).

Første Afsnit, (1660—1766).

---

1. Frederik den Tredie. Landets Tilstand og Folkestemningen. Rigsdag i Kjøbenhavn. Spænding mellem Adelen og de andre Stænder. Arvelig Regjering overdrages Kongen. Haandfæstningen tilintetgjøres. Bondestandens Vorn[illegible]. Souverænitetsakten. De tre Stænder faae Privilegier. Indretning af den nye Regjering, Kollegier o. s. v. Misbrug af Magten. Kav Lykke. Korfits Ulfeldt. Omsorg for Handel og Videnskaber. Trist med England.

Efter Freden til Kjøbenhavn var Danmark i den elendigste Tilstand. Riget var pludselig blevet skilt ved flere af

sine ældste og bedste Provindser; Hæren var opløst, Flaaden ødelagt og Handelen tilintetgjort; Landet var forgjældet og Skatkammeret tomt, saa at man manglede Midler til at bestride Embedsmændenes Lønning og andre nødvendige Udgifter; Fjender og Venner havde været lige gode om at udsuge og hærje Landet, og Bøndergaarde i tusindviis, ja hele Landstrækninger, laae øde og udyrkede: overalt herskede en dyb Modløshed og ængstelig Forventning om, hvad Fremtiden skulde føre med sig. Spurgte man, hvorledes Riget var kommet i denne jammerlige Tilstand, og hvad Roden var til de mange Onder, hvoraf Staten led: da lød allevegne fra Svaret: **Adelen.** Adelen med sine uhyre Rettigheder og fordærvelige Privilegier undergraver de to Grundpiller, hvorpaa Landets Velstand beroer, Agerdyrkning og Handel. Den mishandler paa det Uforsvarligste sine vornede hoveripligtige Fæstebønder og vil ved sine Undertrykkelser snart bringe det dertil, at der ikke findes en eneste Selveierbonde mere i Danmark; Kjøbstædboernes Land- og Søhandel ødelægges ved dens Told- og Konsumtions-Frihed. Adelen alene maa besidde Landgodser, og den har udelukkende Adgang til alle de Embeder, der medføre Ære eller Fordeel. Rettens Pleie er ganske i dens Hænder, fra Kantslerembedet til det ringeste Fogedembede; thi de Embeder, som ikke ere fornemme eller indbringende nok til at beklædes ved Mænd af dens egen Stand, har den Magt til at bortgive til sine Tjenere og Skrivere, til liden Baade for Ret og Retfærdighed. Krænkes Bonde og Borger i deres lovlige Ret af en Adelsmand, da have de ondt ved at tvinge ham til at gjøre Ret og Skjel; thi han er allevegne omgjærdet af Privilegier og understøttet af mægtige Venner og Slægtninge. Adelen alene erholder Kronens Len, og det for en utilbørlig ringe Afgift, medens Statens Pengeforlegenhed er stegen til det Høieste; den beklæder alle høie Poster i Hæren og Flaaden og har i sidste Krig gjort sig skyldig i skammelig Feighed; den alene sidder i Rigsraadet og vælger Kongen, hvilket fra gamle Dage har været en uomtvistelig Ret for alle Rigets Stænder. Adelen har Skattefrihed, Tiendefrihed for sig og sine Ugedagstjenere, den har Kaldsret til en stor Deel

af Landets Kirker og paa mange Steder ogsaa Kirketienden, og desuagtet lader den Kirkerne rundt omkring i Riget forfalde, og Præsten forurettes og trædes under Fødder ikke mindre end Bonden. Adelen har Birkeret, Hals- og Haands-Ret og Sagefaldsret til alle de Bøder, som falde paa dens Godser og Birker. For alle disse Fordele bærer Adelen ingen andre Byrder end den ubetydelige Rostjeneste, ved hvis Ydelse den kun opfylder den fælleds Borgerpligt at deeltage i Fædrelandets Forsvar mod fjendtligt Angreb, og — hvor slet har den ikke opfyldt denne Pligt? Føres Krigen udenfor Landets Grændser, fordrer den rige Adel endog Sold af den forarmede Stat! Hvor skal Enden blive paa Adelens og Rigsraadets stedse stigende Anmasselse, hvor Grændsen sættes for den bestandig tiltagende Vilkaarlighed? I de sidste 15 Aar, hvor Staten stedse er gaaet mere tilbage, har Rigsraadet tilvendt sig den ene nye Rettighed efter den anden (1645 Forandringen med Besættelsen af ledige Pladser i Rigsraadet, 1648 Tillæggene til Frederik den Tredies Haandfæstning, 1651 Enkedronningens Udelukkelse fra Formynderskabet). Hvad Ret skal der tilsidst levnes Borgeren, „**den Ufrie**", hvad Magt Kongen? Ingen Fyrste i hele Europa er saa indskrænket som Danmarks Konge; selv de bedste Planer til Statens Forbedring er det umuligt for ham at sætte igjennem, naar de stride mod Adelens virkelige eller foregivne Privilegier. Med Hensyn til Krig og Fred, Love og Skatter er han indskrænket, ikke af Nationens samtlige Stænder, men af et lille Selskab paa nogle og tyve Adelsmænd, som foreskrive ham og Staten Love. Ja han er end ikke Herre over sin egen Person; thi han tør ikke reise ud af Landet uden at spørge Rigsraadet om Tilladelse, og sine Ministre og øverste Embedsmænd tør han ikke vælge frit, men maa tage imod dem, som Rigsraadet byder ham, om det endog var hans værste Fjender og personlige Modstandere. — Saaledes tænkte og saaledes talede Borgerne, og det varede ikke længe inden de handlede.

Med Borgerstandens Forhold til og Stemning mod Adelen var foregaaet en stor Forandring. Den slaviske Taalmodighed, hvormed man under de Konger, der fulgte nærmest efter den

uheldige Folkekamp, som endtes 1536, havde baaret Adelsaaget, havde givet Plads for en dyb Harme over denne fornedrende Tilstand, og fra Christian den Fjerdes Regjering var det ved flere umiskjendelige Tegn (de jydske Kjøbstæders Klageskrifter, begge Dybvaderne, Christian den Fjerdes Forsøg paa at ophæve Hoveriet og Vornedskabet og den Understøttelse, som disse Bestræbelser fandt i den offentlige Mening, Professor Scavenius's Tale ved Kongevalget 1648) blevet tydeligt, at en Forandring ikke længere kunde være fjærn. Borgerstanden var i flere Kjøbstæder bleven mere velhavende, dens Selvfølelse var bleven vakt, fornemmelig de kjøbenhavnske Borgeres, ved Bevidstheden om udviist Mandighed og den Kjendsgjerning, at Statens Frelse skyldtes dem. En betydelig Grad af Oplysning og Dannelse havde efterhaanden udbredt sig i Borgerstanden, og den Andeel, som Adelen levnede Borgerne i Statens Styrelse, skjøndt ikke betydelig, var dog altid stor nok til at vedligeholde Interesse for de offentlige Anliggender og en deraf følgende Indsigt i Statens Forfatning, hvorom noksom vidne de mange velgrundede Forslag, som Borgerstanden indgav paa den kjøbenhavnske Rigsdag. Geistligheden, før Reformationen Adelens Forbundsfælle og Medhjælper i at udsuge Folket, havde siden 1536, da den kom til at lide under det samme Tryk som Borger- og Bondestanden, sluttet sig nøie til disse. Denne Stands mægtige Indflydelse som Folkets Lærer og Opdrager virkede, om end langsomt, dog sikkert; dens Klager og Misfornøielse fandt Gjenklang hos Folket, og, da det afgjørende Dieblik kom, dannede Geistlighedens og Borgerstandens Udvalgte en tætsluttet Skare, som med fælleds Kræfter var beredt til at bekjæmpe den fælleds Fjende. Under den stedse stigende Forbittrelse hos de ringere Stænder, som udtaler sig i de offentlige Skrifter og endnu mere aabent og uforbeholdent i Breve og private Meddelelser fra den Tid, syntes en blodig og voldsom Omvæltning næsten uundgaaelig: alle Forstandige befrygtede det, og Christian den Fjerde havde i et af sine Breve mindet Rigsraadet om denne Fare; men den truende Storm blev afledet ved den kjøbenhavnske Rigsdag, som løste Knuden paa en fredelig Maade.

Kongen havde forelagt Rigsraadet adskillige Forslag, der især sigtede til at sætte Forsvarsvæsenet paa en bedre Fod; men Rigsraadet svarede kun med Undskyldninger og Klager over Rigets Nød. Kongen besluttede derfor at sammenkalde Stænderne, hvortil Raadet ogsaa gav sit Samtykke; men det forlangte, at Rigsdagen skulde holdes i Odense, hvorimod Kongen vilde, at Samlingsstedet skulde være Kjøbenhavn, i hvis hengivne Borgerstand han ventede en fast Støtte for sine Forslag, og Rigsraadet gav omsider efter i dette Punkt. Den 8de September 1660 mødte Deputerede af Adelen, Geistligheden og Borgerstanden i Kjøbenhavn; Bondestanden var ligesaalidt indkaldt til denne Rigsdag som til den næstforegaaende 1648. Endnu førend Rigsdagen aabnedes, sluttede de ringere Stænder det nøieste Forbund imellem sig og bleve enige om ikke at tage nogen Beslutning uden efter fælleds Overlæg. Denne Borgerstandens og Geistlighedens Samdrægtighed gav sig offentlig tilkjende den 10de September, da Stænderne samledes paa Slottet for at høre den Tale, hvormed Hofmesteren **Gersdorf** aabnede Rigsdagen; thi de Deputerede af Geistligheden og Borgerstanden begave sig derhen i et høitideligt Optog, parviis, en Geistlig ved Siden af en Borgerlig. Rigshofmesteren udviklede i sin Tale Kongens store Fortjenester af Fædrelandet, fremstillede dernæst Statens nærværende ulykkelige Forfatning og sluttede med at opfordre Enhver af Stænderne til at indkomme med Forslag om Midler til at raade Bod herpaa. Allerede den næste Dag toge Møderne deres Begyndelse. Borgerstanden samledes i Bryggernes Laugshuus, Geistligheden i Helliggeistes Kirke eller i Konventhuset ved Frue Kirke, Adelen i Holmens Kirke eller paa det islandske Kompagni, hvor ogsaa undertiden alle tre Stænder samledes for at tage Beslutninger i Fælledskab; de to ringere Stænder holdt ofte Fælledsmøder paa Bryggernes Laugshuus. Regjeringens Forslag gik ud paa at skaffe Penge til Veie ved at paalægge en Konsumtionsskat af alle Varer. Men nu aabenbarede sig strax Adelens Uvillighed til at deeltage i de Opofrelser, som Statens Tilstand med bydende Nødvendighed fordrede. Idet den beraabte sig paa sin Skattefrihed, søgte den at vælte

hele Byrden over paa de ringere Stænder, og en Adelsmand, **Ove Juul**, bemærkede, „at selve Kongen ikke kunde paalægge Adelen Noget". Muligen skulde ogsaa den mægtige Adel, som endog fandt Understøttelse hos flere Deputerede fra Stæderne, navnligen de mindre jydske Kjøbstæder, der vare aldeles afhængige af Adelen paa Landet, have seiret i Kampen med Borgerstanden og Geistligheden, hvis ikke heldigviis disse to Stænder havde havt saa udmærkede Anførere, der baade forstode at tale og at handle, medens derimod Adelen savnede et Hoved, der kunde lede dens Anliggender og give dens Bestræbelser Eenhed og Kraft.

I Spidsen for Geistligheden stod Sjællands Bisp **Svane**, en Mand af udmærket Veltalenhed, stor Statsklogskab og en egen Gave til at gribe det rette Dieblik; iøvrigt var hans personlige Charakteer ikke elskværdig; thi han omtales af Alle som forfængelig og herskesyg, haardhjærtet og hævngjærrig. Svanes ivrige og virksomme Medhjælper var Provst **Villadsen** fra Slagelse. Borgerstanden ledede af Kjøbenhavns Borgemester **Nansen**, en klog og behjærtet Mand, som under Beleiringen havde vundet Kongens og alle Borgernes Agtelse og Tillid; ogsaa **Thuresen**, der førte Befalingen over Borgervæbningen, havde megen Deel i Sagernes lykkelige Udførelse. Den misligste Omstændighed for Adelen var, at nogle af dens dygtigste Medlemmer sloge sig til Hofpartiet. **Hannibal Sehested**, næst Ulfeldt den talentfuldeste og statsklogeste Adelsmand i Danmark, søgte at gjenvinde Kongens Gunst, som han havde forspildt formedelst sin uredelige Embedsførelse i Norge og sit Svogerskab med Ulfeldt, ved at arbeide imod Rigsraadet og Adelen, og gjorde dette saameget hellere, som disse ikke havde skaanet ham efter Ulfeldts Fald, skjøndt han selv havde været en bitter Fjende af denne sin Slægtning. **Schack**, Byens Gouvernør, der var yndet baade af Borgere og Militære for den Kjækhed, hvormed han havde forsvaret Staden imod Fjenden, var Kongehuset hengiven og gunstig stemt for en Forandring i det Bestaaende, hvilket ogsaa var Tilfældet med Rigsraaden **Henrik Bjelke**. Særdeles virksom var Kongens Kammerskriver, Tydskeren **Gabel**, et overordentlig snildt Hoved, som

med Lethed vidste at snoe sig i de vanskeligste Sager og især stiftede Nytte som hemmeligt Mellembud mellem Kongen og Stænderne. Kongen selv, som ikke vilde have Skin af at bryde den Ed, han havde aflagt paa Haandfæstningen, iagttog, uden just at være uvirksom, en klog Forsigtighed og Tilbageholdenhed; men den store Hengivenhed, som fornemmelig den kjøbenhavnske Borgerstand nærede for ham formedelst hans Mandighed under Beleiringen, bidrog ikke Lidet til, at Rigsdagen fik det Udfald, som den fik. Dronningen, den kloge og kjække Sofie Amalie, drev med Iver paa sit Maal, at ydmyge Adelen og hæve Kronens Magt. Under disse Omstændigheder kunde man vel vente, at Adelens første Forslag med Hensyn til Konsumtionsskatten, som gik ud paa, at den for tre Aar vilde betale Konsumtion, naar den opholdt sig i Kjøbstæderne, men at dens Ugedagstjenere ligesom den selv, naar den opholdt sig paa sine Sædegaarde, skulde være fri for alle Afgifter, ikke blot vilde blive modtaget med Kulde, men endog bestemt forkastes. Ja, da Adelen ikke vilde gaae ind paa mere antagelige Forslag, bragte Svane og Nansen i et af de første Møder Adelens Forleninger paa Bane. De omtalte de ubillige Fordele, som Adelen drog af Kronens Len, foresloge, at man først skulde gribe til dem og bortforpagte dem til de Høistbydende, enten de vare Adel eller Uadel, eller lade dem bestyre ved regnskabspligtige Embedsmænd, hvorved vilde indkomme adskillige Hundredetusinde Rdlr. mere end nu: da først var det Tid at see, om nye Paalæg vare fornødne. Imidlertid bleve dog Geistligheden og Borgerstanden enige om at indgaae med Forslag til en Konsumtionsskat, der i tre Aar skulde svares af Alle uden Forskjel. Nogle Deputerede fra de mindre Kjøbstæder i Jylland gjorde vel Indvendinger og meente, at man kunde lade det blive ved, at Borgerstanden og Geistligheden betalte Konsumtion; men deels ved blide Ord, deels ved Trusler fik man ogsaa disse til at skrive under. Da dette Forslag blev Adelen overleveret, opstod den hæftigste Forbittrelse. Rigsraadet lod strax nogle af de Deputerede hente og overøste dem med Grovheder; men den anden Borgemester i Kjøbenhavn, **Christoffer Hansen**, sva-

rede djærvt: „Vi ere ikke Eders Drenge, at I saaledes tør overfuse os."

Spændingen blev nu stærkere paa begge Sider, og Borgerstanden gik stedse videre i sine Forslag om Reformer. Den indgav flere udforlige Andragender til Kongen, hvori blandt Andet følgende vigtige Punkter forekomme: „at Kronens Len ikke længere maatte bortgives til Adelen, men enten bortforpagtes eller bestyres ved Embedsmænd; at de kongelige Ladegaarde maatte afskaffes og enten udskiftes til Bønderne eller bortforpagtes ligesom Kronlenene; at Vornede for en taalelig Betaling maatte kunne kjøbe sig fri; at Kronens Bønder istedenfor Ægt og Hoveri maatte erlægge noget Vist i Penge, „hvad baade vilde forøge Rigets Indtægter og blive Bønderne til Gavn"; at der ikke maatte underholdes en større staaende Milits, end der behøvedes til at besætte Rigets Fæstninger med, men derimod alle Landets Indvaanere øves i Vaaben; at Orlogsskibene maatte indrettes saaledes, at de ogsaa kunde bruges til Handelen; at der maatte indføres Besparelser i Hofholdningen og Toldvæsenet; at alle Ydelser i Korn og andre Varer til Hof- og Sø-Etaten maatte afskaffes, og hvad der behøvedes indkjøbes for rede Penge; at nogle Mænd af Borgerstanden og Adelen maatte have Tilsyn med Rigets Indtægter og Udgifter, og et aarligt Regnskab aflægges; at Lensmændene ikke maatte befatte sig med Kjøbstædernes indre Bestyrelse, og at hver By maatte vælge sin egen Øvrighed; at de ringere Stænder maatte forskaanes for at kaldes Ufrie; at Kjøbstæderne maatte have en Fuldmægtig til Hove, som kunde forestille Kongen deres Trang og Fornødenheder; at ligeledes hvert Landskab maatte have en saadan Fuldmægtig ved Hoffet og et Landskabsmøde aarligen holdes i Roeskilde; at Saltkompagniets Enehandel og alle andre Monopoler maatte afskaffes; at Intet det almindelige Bedste betræffende maatte besluttes uden samtlige Stænders Samtykke." — Da Adelen fik disse Forslag at høre, blev den noget mere eftergivende med Hensyn til Konsumtionen, i det Haab derved at redde sine Len. Den tilbød nu at betale Konsumtion ikke blot for sig selv, naar den opholdt sig i Kjøbstæderne, men ogsaa for sine Ugedagstjenere, „uagtet den var en besvær-

lig Afgift, ikke saa meget for Bekostningens Skyld, som fordi den skjar saa dybt i Privilegierne"; men endnu vægrede den sig ved at betale Konsumtion paa sine Lade- og Sædegaarde; „thi hvis dette blev paalagt Adelen, saa vilde der ingen Forskjel blive mellem en Adelsmand og en Bonde uden Navnet alene." Da imidlertid de ringere Stænder ligesaalidt vilde indlade sig herpaa som paa det tidligere Forslag, gav Adelen omsider efter og tilbød at betale Konsumtion af det, som den brugte paa sine Herregaarde; men det var nu for silde: Begivenhedernes Strøm lod sig ikke længer standse, og den Sag var allerede indledet, som for stedse skulde knække Adelsvælden i Danmark. Deputerede af de ringere Stænder havde nemlig den 26de September personligen overleveret deres Andragende til Kongen, som takkede dem for deres Omsorg for Statens Vel, men tillige erklærede, at han ifølge sin Haandfæstning ikke kunde foretage sig de foreslagne Forandringer uden Rigsraadets Samtykke. Men Stænderne indsaae vel, at Rigsraadet aldrig vilde indvillige heri, og nu først synes den Tanke at være modnet, at gjøre Regjeringen arvelig og give Kongen en mere udvidet Magt. Samme Aften overbragte Gabel et egenhændigt Brev fra Kongen til Svane og Nansen, hvori han tillader dem at meddele den paatænkte Plan til Thuresen og andre paalidelige Mænd, og opmuntrer dem til Fasthed, Enighed og Hurtighed; „thi", skriver han, „vinde de Andre Tid, kunne de maaskee vinde Mere". Borgervagterne bleve nu fordobblede og alle Militære, som ikke hørte til Besætningen, fik Befaling at forlade Byen. Adelen begyndte nu at mærke, at noget Alvorligt var i Gjære, men vidste ikke ret hvad, og søgte i sin Forlegenhed at redde sig ved at udstrøe Uenighed mellem de ringere Stænder. Den udspredte nemlig det Rygte, at, hvis Adelen skulde berøves sine Len, skulde Geistligheden ogsaa miste sin Tiende. Herover opstod en ikke ringe Bekymring blandt Sjællands Geistlige, hvorfor Svane i al Hast sendte Villadsen til Roeskilde, hvor der var foranstaltet et Møde (den 4de October) af alle Sjællands Provster. Det lykkedes snart Villadsen at berolige dem og erholde en ny og udvidet Fuldmagt, hvorved de bifaldt ikke alene, hvad der var skeet, men ogsaa Alt

hvad man fremdeles vilde foretage sig paa Rigsdagen. Da Villadsen kom tilbage fra Roeskilde den 5te Oktober med Efterretning om det heldige Udfald af sin Sendelse, kom der nyt Liv blandt Hovederne for Borgerstanden og Geistligheden. Hyppige Møder bleve holdte, Flere bleve indviede i Planen, og Gabel opmuntrede alle til Standhaftighed ved de Bud, han bragte fra Kongen.

Endelig kom den 8de Oktober, da Alt var tilbørligen forberedt, og et Dokument opsat af Svane og Nansen, hvori Arveregjering paa Mands- og Qvindesiden overdroges Kongen. I Borgernes Forsamling havde Nansen just bragt Efterretning om, at en Forordning om Stempelpapir ved Adelens Indflydelse var bleven anderledes affattet, end Stænderne havde ønsket. Under de Forsamledes lydeligt yttrede Misfornøielse over at være indkaldte til en Rigsdag, hvor deres Forslag ikke bleve tagne til Følge, fandt Nansens Andragende saa meget lettere Indgang, og man erklærede sig strax villig til at underskrive. Næppe havde Geistligheden faaet Efterretning herom, førend den i Masse begav sig til Borgerstandens Forsamling paa Bryggernes Laugshuus, hvor Svane med sin sædvanlige indtrængende Kraft holdt en Tale, som omstemte dem, der endnu gjorde Vanskeligheder. Efterat Alle havde underskrevet, blev Dokumentet endnu samme Aften overleveret Rigshofmesteren Gersdorf med Anmodning om at forelægge det for Rigsraadet og Adelen. Disses Overraskelse og Forbittrelse over dette uventede Skridt var ubeskrivelig; men deres Harme kunde nu kun give sig Luft i tomme Trusler. Just den følgende Dag mødte Nansen, som kom fra Kongen, den adelstolte Rigsraad **Otte Krag** paa Slotsbroen. Denne spurgte ham, idet han pegede paa **Blaa Taarn**, „om han kjendte det", hvortil Nansen koldsindig svarede ved at pege hen paa Frue Kirkes Taarn og spørge, „om han vidste, hvad der hængte", nemlig Stormklokken, som snart kunde kalde alle Kjøbenhavns Borgere under Vaaben. Efterat Rigsraadet havde ladet vente i to Dage, sendte det endelig den 10de Oktober Bud til Stænderne, at det nu vilde give det forlangte Svar paa deres Andragende, men ønskede, at kun nogle enkelte Deputerede vilde indfinde sig

for at modtage det; men de Forsamlede raabte, at de Alle havde underskrevet, og Alle vilde følge med. Da man var kommen til Rigsraadet og nogle Faa vare traadte ind i Salen, raabte den nysnævnte Otte Krag flere Gange, at man skulde lukke Døren og ikke indlade Flere; men de Deputerede trængte sig med Magt ind ad Døren og stillede sig ligeover for det forsamlede Raad. Dette kom nu frem med adskillige Indvendinger mod den foreslagne Forandring af Regjeringsformen, saasom at dette Punkt ikke var blandt dem, der vare bestemte til Forhandling paa denne Rigsdag, at Rigsraadet ikke var fuldtalligt formedelst flere Medlemmers Sygdom og Fraværelse, at Stænderne roligen kunde overlade Rigsraadet Omsorgen for Kongehusets Ære og Fordeel, at ikke engang alle Deputerede af de ringere Stænder vare enige herom o. s. v. Svane yttrede sin Forundring over, at Rigsraadet vilde modsætte sig et Forslag, der alene sigtede til Kongens Ære, der havde gjort sig saa høiligen fortjent af Alle, og — sluttede han — allermeest af Eder, I gode Herrer, som sidde inde med den bedste og største Deel af Landet og nyde de største Privilegier, hvorfor I ogsaa først og fremmest burde vise Eders Taknemmelighed mod Kongen og hans Huus. I sige, at kun nogle faa og ikke alle Stændernes Deputerede ere enige herudi; spørger dem selv, og I ville erfare, om det er saa." I det Samme vendte han sig om til de Deputerede, hvorpaa Alle som med een Mund raabte, at de vare enige i det, han sagde; over hvilket høie Raab Rigsraaderne studsede meget. Efterat Svane flere Gange havde forlangt skriftligt Svar og tilsidst faaet et bestemt Afslag, erklærede han, at saa vilde Stænderne begive sig lige til Kongen, hvortil Otte Krag svarede, „de kunde gjøre, som de lystede." Da Stænderne kom til Slottet, bleve de modtagne med den største Venlighed af Kongen, Dronningen og Kronprindsen, Christian, og erholdt den Erklæring af Kongen, at han vilde underhandle med Rigsraadet om deres Forslag. Der blev nu taget alvorligere Forholdsregler, da man havde faaet Nys om, at Adelen vilde søge at splitte Rigsdagen ved hemmeligen at forlade Byen. Portene bleve lukkede, Forbindelsen tilsøes afbrudt, og Borgervæbningen tilsagt at møde,

saasnart Stormklokken lod. Adelen og Rigsraadet maatte nu bide i det sure Æble og beqvemme sig til at overdrage Kongen Arveregjering, først blot paa Mandssiden, men, da der skete Indvendinger mod denne Indskrænkning, ogsaa paa Qvindesiden. Dog forbeholdt Rigsraadet sig udtrykkeligen, at denne Overdragelse ikke maatte være til Skade for dets egne eller Stændernes Rettigheder og Privilegier, hvorpaa Arveretten den 13de Oktober høitideligen overgaves Kongen af alle Stænder.

I disse Dage indkom Borgerstanden med adskillige Andragender, der deels vare Gjentagelser af de tidligere, deels indeholdt adskillige nye Punkter, der røbe en dristigere Holdning hos de ringere Stænder og en endnu bittrere Stemning mod Adelen. Saaledes foreslaaes, „at den gamle Haandfæstning maatte tilintetgjøres, og en ny Reces eller Forpligtelse udstædes i dens Sted; at 4 Borgerlige og to Geistlige af hver af Rigets større Landskaber maatte udnævnes til at tage Sæde i Rigsraadet, „for at dette paa denne Maade kunde blive fuldtalligt, efterdi Raadet nyligen havde nægtet at tage nogen Beslutning med Hensyn til Arveregjeringen paa Grund af, at det ikke havde et tilstrækkeligt Antal Medlemmer"; at Landsdommere, Landkommissærer og Rentemestere maatte tages saavel af de ringere Stænder som af Adelen, og at de høie Rigsembeder maatte besættes efter Forslag af **alle** Stænder; at Oplysning maatte gives om, hvortil Kronens og Rigets Indtægter i saa mange Aar vare anvendte; at Borgerstanden aarligen maatte holde et Møde, og Rigsdagen herefter holdes i Kjøbenhavn og ikke andensteds; at Kongen vilde ophæve Vornedskabet paa Sjælland, Laaland, Falster og Møn (dette Punkt gjentoges næsten i hvert Andragende), „for at ogsaa Bønderne kunde glæde sig over den indførte Arveregjering, og Kongen, der nu selv var løst af sine haarde Baand, have en udødelig Berømmelse deraf"; at Bønderne herefter maatte søge deres Ret ved Herredsthing, og Adelens Birkeret og Hals- og Haandsret være aldeles afskaffet, „efterdi dermed skeer den største Misbrug og Retsforvildelse"; at de Tiender, som vare tillagte Adelen, maatte falde tilbage til Kronen; at ligeledes Adelens

Kaldsret, som den ved Mageskifter og paa andre Maader havde tilvendt sig, maatte hjemfalde til Kronen, og at Menighederne, saaledes som Kirkeordinantsen bod, maatte erholde Forslagsret til Kirkens Embeder; at Borgerlige maatte kjøbe og besidde adelige Godser; at alle Rigets Love maatte forandres efter de nye Tidsomstændigheder, undtagen jydske Lov og Kirkeordinantsen."

Den arvelige Regjering var nu indført, men endnu var aldeles intet bestemt om, hvad Indflydelse denne Forandring af et enkelt Punkt af Statsforfatningen skulde have paa Regjeringsformen i det Hele, og hvad Magt der herefter tilkom Arvekongen. I Arveretsdokumentet var den gamle Haandfæstnings Ophævelse ikke omtalt med et Ord, tværtimod havde Rigsraadet paa egne og Stændernes Vegne forbeholdt sig alle bestaaende Rettigheder og Privilegier. Mellem selve de Deputerede synes de forskjelligste Meninger og Anskuelser at have krydset hverandre: Nogle havde ladet Yttringer falde som, „at det var bedre at lade sig regjere af En end af Mange"; men blandt de af Stænderne indstillede Punkter var der en stor Deel, som aldeles ikke lod sig forene med en uindskrænket Regjeringsform, og flere Deputerede paastode, da der blev Tale om Haandfæstningens Ophævelse, at en ny Haandfæstning burde udstædes, inden den gamle tilintetgjordes. Man har ogsaa et Udkast til en saadan Haandfæstning, der, naar man undtager, at Regjeringen skulde være arvelig, er ligesaa bindende for Kongen som den ældre; men med den mærkelige Forskjel, at Borgerstanden og Geistligheden overalt ere satte ved Siden af Adelen, og de vigtigste af de af Stænderne indgivne Forslag ere gjorte til Regel for Statens fremtidige Styrelse. Tilhængerne af denne Anskuelse mødte imidlertid den bestemteste Modstand hos Forsamlingens to virksomste og meest anseete Medlemmer, Svane og Nansen, der vare Hoffet aldeles hengivne, og disses Mening trængte saa meget lettere igjennem, som Adelen paany med utaaleligt Hovmod og utidig Iver søgte at gjøre alle sine gamle Rettigheder gjældende i deres hele Udstrækning og derved opirrede de ringere Stænder. Kongen handlede med megen Hurtighed og Bestemthed. Endnu samme

Dags Aften som Arveregjeringen var bleven ham overdragen, paalagde han et Udvalg, bestaaende af 4 Rigsraader, 4 Adelige og 12 af Borgerstanden og Geistligheden, blandt hvilke Kongens bestemte Tilhængere, Schack, Bjelke, Thuresen, Nansen, Svane, at træde sammen for at overlægge, hvad der videre var at foretage med Hensyn til Kongens Arveret, og derom give skriftlig Erklæring. Mødet tog sin Begyndelse den følgende Dag (den 14de Oktober), som var en Søndag, om Formiddagen Kl. 10. Midt under Forhandlingerne ankom Professor **Villum Lange**, som havde faaet Befaling af Kongen til at bivaane Forsamlingen paa Universitetets Vegne. Han begyndte at udvikle, hvorledes enhver Stat i Europa havde sin Konstitution og sine Grundlove, hvorefter Regjeringen førtes, og meente, at dette ogsaa burde iagttages ved nærværende Forandring af Regjeringen. Denne Tale fandt Bifald hos adskillige af Udvalget; men Svane afbrød pludselig Forhandlingerne ved at foreslaae at udsætte Mødet til efter Prædikenen, da Aftensang nu snart skulde begynde, hvilket ogsaa blev antaget af Fleerheden af Udvalget. Efter Gudstjenesten mødte man atter; men Professor Lange havde i Forveien faaet kongelig Befaling til ikke oftere at indfinde sig i Forsamlingen. Om det første Punkt, som nu kom under Forhandling, nemlig den gamle Haandfæstnings Tilintetgjørelse, blev man snart enig; men Spørgsmaalet om den nye Haandfæstning fremkaldte en Tvivst, som varede adskillige Timer, da flere Medlemmer af Udvalget ivrigen paastode, at Stænderne maatte have en Forsikkring for deres Privilegier og Rettigheder. Tilsidst spurgte Nansen, hvilke Privilegier da Adelen for sin Stand vilde forbeholde sig, hvorpaa en af de Adelige begyndte at opregne alle de Punkter, som fandtes i den gamle Haandfæstning, idet han tilføiede, at Adelen var den eneste Stand i Riget, som var fri og frels, og lignende stødende Udtryk. Dette vakte lydelig Harme hos de borgerlige Deputerede og fremkaldte flere bittre Udladelser mod Adelen. Nu greb Svane Øieblikket og ledede her, som sædvanlig, ved sin henrivende Veltalenhed Forsamlingen, hvorhen han vilde. Det blev besluttet, at den gamle Haandfæstning skulde erklæres død og magtesløs, og Kongen

anmodes om selv at forfatte en ny, der kunde være til Tarv for alle Stænder. Derpaa blev Kongen den 18de Oktober høitideligen hyldet som Arvekonge af de tre Stænder; Bondestanden lod man baade latterligt og sørgeligt forestille ved en Flok Amagerbønder. Da imidlertid Mange ikke vare tilstæde ved denne Arvehylding, blev en ny foranstaltet den 14de November, ved hvilken Leilighed ogsaa Udvalgte af Bondestanden vare indkaldte.

De til Kjøbenhavn ankomne Bønder, som saae, at Adelens gamle Herrevælde omsider var brudt, toge nu Mod til sig og indkom Dagen efter Arvehyldingen med et Bønskrift, der indeholdt deres velgrundede Besværinger over Adelens tyranniske Regjering. Deri hedder det: „I gamle Dage, før Adelen havde saa meget at raade, vare der henved 6000 Selveiergaarde i Riget, som hver til Kronens Tjeneste holdt en Rytter i Beredskab, hvilket til Rigets Bestyrkelse forsynligen var anordnet, men ved adelig Regjering er blevet forandret, og efterhaanden er af slige Gaarde en stor Deel byttet fra Kronen til Adelen for ringe og forskyldt Gods, og vi og vore Formænd saa haardeligen med Hoveri betynget, fast ligesom Israels Børn under Ægyptens Trældom, saa at Mange have maattet forlade den Selveiergrund og Eiendom, som ellers nogle Tusinde Rigsdaler var værd, en Deel er søgt ubillig Sag hos, dem til Undertrykkelse, og endnu baade ved Mageskifte og Pant stræber Adelen efter at tilvende sig de faa øvrige Selveiergaarde og ellers Kronens Gods, hvorved en mægtig Pille udi Fædrelandet er nedreven og omstødt. Ja ikke det alene, men mange Kirker og frie Birker have de sig tilbyttet, dem til grevelig Ophøielse, Kronen til Forringelse, saasom og Kirkerne for en stor Deel forfalde, idet deres Indkomster optages og ikke til Kirkernes Bedste og Vedligeholdelse anvendes, til største Skade for Præsterne, som og paa deres Rettigheder forkrænkes. Dersom Eders Majestæt ved sine troe Mænd af ringe Stand lod undersøge, hvorledes tilstaaer, da skulde erfares, hvorledes Eders Majestæt er i slige Mageskifter bleven bestjaalen, formedelst det var Adel, det begjærte, det var adelige Lensmænd, som sig derover skulde erklære, det var Adel, som Ligningen skulde gjøre

og Sagen videre i Kancelliet befordre, og den ene Adelige gjorde ikke den anden, sin Broder eller Svoger, imod, hvorover den fattige Bonde, ihvormeget han supplicerede og tilbød at holde Kronen til Tjeneste, intet blev hørt eller og slet ikke fremført. Men eftersom nu Eders Majestæt, Gud være lovet, har baade Ret og Magt til sligt Gods igjen at lade annamme mod det, som derfor er givet, kunde Eders Majestæt bevise en stor Naade, Riget til stor Bestyrkelse, og ere vi derfor underdanigst begjærende, at Eders kongelige Majestæt sine fattige Undersaatter vilde redde fra dette Trældomsaag. Ogsaa var det heiligen at ønske, at Eders Majestæt ikke vilde tilstæde adelige Lensmænd herefter at faae Regjering over Bønderne, dem til Fordærvelse, som før desværre var i Brug; thi Bonden, som haver enten Øxe eller Andet, de begjære, maa det afstaae for halv Værd og undertiden for slet Intet, om han ikke vil forhades, fængsles og ilde mishandles, foruden anden Misbrug, som nu ikke tør siges. Vi formode allerunderdanigst, at Eders kongelige Majestæt denne vores ydmyge Begjæring i Naade optager og med et naadigt Svar os fattige og undertrykte Undersaatter trøster, slig kongelig Naade den høieste Gud vil belønne." Men denne klagende Stemme fra den undertrykte Bondestand blev ikke hørt: endnu 128 Aar maatte den sukke under Trældomsaaget.

Kongen var hyldet af Rigets samtlige Stænder som Arveherre og løst fra sin Ed paa Haandfæstningen. Imidlertid kunde der endnu opkastes Tvivl om Udstrækningen af den kongelige Magt; thi vel havde Stænderne erklæret Haandfæstningen for død og magtesløs, men dog kun under Forventning af, at Kongen vilde udstæde en ny Forpligtelse, hvorfor ogsaa Stænderne længe efter Arvehyldingen vedbleve at indkomme med Forslag, der forudsatte en indskrænket Regjeringsform, og i selve Arvehyldingsakten var den kongelige Myndighed ikke nærmere bestemt. For at hæve alle Tvivl og sikkre sig mod de Misfornøiede, som man vidste der fandtes rundt omkring i Riget, udstædtes den 10de Januar 1661 en Erklæring, hvori Kongen tilkjendtes Arveret, Souverænitet og absolut Regjering, og hans Ret til siden nærmere at bestemme Regjeringsformen

og Arvefølgen bekræftedes, hvilket Dokument blev underskrevet af hver Adelsmand i Danmark, af alle Geistlige og en stor Deel af Borgerstanden; Bondestandens Underskrift derimod blev ikke anseet for nødvendig. En lignende Erklæring blev samme Aar udstædt i Norge og det følgende Aar paa Island og Færøerne. Med denne Souverænitetsakt var Værket fuldført og den meest indskrænkede Valgkonge forvandlet til arvelig Enevoldsherre. Adelens Vælde knækkedes ved Statsforandringen, Borgerstanden hævedes betydeligt, og der kom større Fasthed og Eenhed i Statsstyrelsen. Men dog kan det paa den anden Side heller ikke nægtes, at denne Forandring i Regjeringsformen, hvorved hele Statsmagten nedlagdes i en Enestes Hænder, havde sine mindre heldige Følger. Folket tabte efterhaanden Interesse for de offentlige Anliggender og hengav sig ene til sine private Sysler, ubekymret om Staten, hvis Vee og Vel man vænnede sig til at betragte som Noget, der ene vedkom Regjeringen. Med Sandsen for de offentlige Anliggender uddøde den Almeenaand og den Samvirken mellem Folk og Regjering, der er Betingelsen for Statslivets fremskridende Udvikling. Ogsaa var det endnu langt fra, at statsborgerlig Lighed indførtes, fordi Adelen faldt; thi Bondestanden forblev i samme Trældom som tilforn, og deels beholdt Adelen mange Privilegier, der ikke lode sig forene med Begrebet om almindelig Lighed for Loven og Ligelighed i Byrder og Rettigheder, deels syntes det en Tid, som Adelen — og det ikke den gamle danske, men en nyskabt og fornemmelig tydsk Adel — atter skulde hæve Hovedet i Veiret. Først efter en langsom gjennem meer end et Aarhundrede fortsat stille Kamp gjorde Grundsætningerne om statsborgerlig Lighed sig omsider gjældende baade ved Bondestandens Frigjørelse og ved Indskrænkning i Adelens med hele Statssamfundets Vel ikke forenelige Rettigheder; og tilsidst seirede fuldstændig baade Ligheden og Friheden ved Indførelsen af den nye Grundlov.

Efterat Frederik den Tredie havde erholdt den uindskrænkede Magt, gik hans Bestræbelser ud paa ved hensigtsmæssige Foranstaltninger at sikkre den nye Forfatning og at afhjælpe nogle af de store Mangler, hvoraf Statsstyrelsen led, og som

Stænderne gjentagne Gange i deres Forestillinger havde gjort opmærksom paa. Istedenfor den af Stænderne begjærede Recess eller almindelige Forpligtelse, gav Kongen den 24de Juni 1661 hver Stand sine særlige Privilegier, ikke som Ret, men „af kongelig Naade og Mildhed“ og med den Indskrænkning, „at de ikke paa nogen Maade maatte være Kongens Rettigheder eller det almindelige Bedste til Skade.“ **Adelen** fik en Deel af sine gamle Privilegier paany bevilget; den fik Birkeret, forsaavidt den tidligere havde været i Besiddelse deraf, Hals og Haand over sine Bønder, Kaldsret, Forstrandsret, Jagtret; ingen Adelsmand maatte fængslig paagribes, men kunde stille Borgen for sig undtagen i Livs- og Æressager, og i disse Sager fik Adelen et eget Værnething i Høiesteret. Til adskillige andre Rettigheder føiedes foruden den almindelige Indskrænkning, hvorunder alle Privilegier meddeeltes, endnu yderligere Betingelser, saaledes Frihed for Skat og Paalæg, „med mindre Kongehusets og Undersaatternes Velfærd det udkræver;“ Frihed for Rostjeneste, „men kun for 10 Aar;“ dens Bønder fritoges for Udskrivning til Krigstjeneste „undtagen i Nodstilfælde;“ den fik Adgang til Beneficier og Æresposter, men kun „for saa vidt den dertil var dygtig.“ Ifølge disse indskrænkende Bestemmelser blev ogsaa Skat kort efter paalagt Adelen, og derved blev det, indtil Christian den Femte besteg Thronen. — **Geistligheden** fritoges herefter for at staae under Lensmændene og skulde alene modtage kongelige Befalinger igjennem Bisperne; Præsterne sikkredes mod Tab i Indkomster, naar Bøndergaardene bleve nedbrudte og inddragne under Sædegaardsjorderne; Kirkeeierne forpligtedes under Fortabelse af deres Rettighed til at holde Kirkerne vedlige, og Sognemændene erklæredes for de nærmeste til at fæste Kirketienden. Ligeledes udstædtes Privilegier for **den borgerlige Stand i al Danmark**, ifølge hvilke Kjøbstædernes Borgemester og Raad herefter ikke skulde beskikkes af Lensmændene, men af Kongen selv; kongelige Befalinger skulde sendes umiddelbart til Kjøbstædøvrigheden og ikke først til de kongelige Embedsmænd, ligesom ogsaa disses Paategning paa Ansøgninger og Forestillinger fra Kjøbstæderne til Kongen skulde være afskaffet; Benævnelsen „Ufri“ maatte ikke længere bruges

om nogen Borgerlig; Haandværker maatte, med Undtagelse af nogle faa, ikke drives paa Landet, men kun i Kjøbstæderne; disses Beboere fik ogsaa Ret til at opfodre Staldøxne og fritoges for Kongeægter, hvilken Byrde nu kom til at hvile paa Landmændene alene. Saaledes fik Rigets tre Stænder hver deres særlige Privilegier, kunde den fjerde, Bondestanden, fik ingen; ja nogle af de Rettigheder, som bleve tilstaaede de andre Stænder, vare ligefrem til Skade og Byrde for Bondestanden, navnligen Kjøbstædernes Ret til at opfodre Staldøxne, og deres Fritagelse for Kongeægter. Alt, hvad der skete til Bedste for Bondestanden under Frederik den Tredie, indskrænkede sig til, at de Soldater, som havde tjent under Kjøbenhavns Beleiring, samt Bonderne paa det kongelige Gods Frydendal, erklæredes vornedfrie. Foruden de almindelige Privilegier for „den borgerlige Stand over al Danmark" fik **Kjøbenhavns** Borgere, der havde gjort sig saa vel fortjente af Staten og Kongehuset, deres særlige Rettigheder, der deels vare en Gjentagelse og Bekræftelse af de ældre, som vare tilstaaede kort før Beleiringen, deels vare forøgede med adskillige nye. Blandt Andet fik det Borgerraad af 32 Mænd, som havde uddannet sig under Beleiringen, kongelig Stadfæstelse. Disse 32 Mænd, der skulde vælges af Borgerstanden og Magistraten, berettigedes til i Forbindelse med denne at tage Beslutninger saavel om Stadens almindelige Bedste som om dens Indtægter og Udgifter, og tvende af Medlemmerne fik umiddelbar Adgang til Kongen i Stadens Anliggender. Endvidere skjænkede Kongen Byen hele Roeskilde Len til dermed at bestride dens Embedsmænds Lønning og andre Udgifter. Borgerskabet blev imidlertid efter nogle og tyve Aars Forløb udelukt fra Deelagtighed i Valget af Stadens 32 Mænd, som derefter valgte sig selv under Medvirkning af Magistraten, og Byens øvrige Privilegier have efterhaanden under forandrede Tidsforhold tabt deres Betydning.

Ogsaa de enkelte Mænd, som havde viist sig meest virksomme ved Statsforandringen, bleve belønnede: **Svane** fik Tittel af Erkebisp, den første og sidste i Danmark siden Reformationen, udnævntes til Præsident for Universitetets Konsi-

storium og erholdt store Gaver i Penge og Jordegods; **Nansen** fik ligeledes rige Foræringer og udnævntes til første Præsident i Kjøbenhavns Magistrat; **Hannibal Sehested** blev Rigsskatmester og Gabel Statholder i Kjøbenhavn, og alle Fire bleve desuden optagne i de nyoprettede høie Regjeringskollegier; Provst **Villadsen** blev Biskop i Viborg. De kjække Bornholmere, der med egne Kræfter havde fordrevet de Svenske og derpaa overgivet deres Ø som evig Eiendom til Kongen, bleve heller ikke forglemte. Denne lille lykkelige Plet af Danmark, der formedelst sin afsides Beliggenhed og mindre frugtbare Jordbund, ikke har været saa meget besøgt af Adelen og derved forskaanet for ubestemt Hoveri og Vornedskab, og, paa Grund af sin særegne Militærindretning, for det senere Stavnsbaand, erholdt store Privilegier. Ifølge disse Benaadninger, som Indbyggerne ved flere Leiligheder med Standhaftighed have forsvaret, har Øen lige til vore Dage været aldeles fritagen for mange Skatter, saasom Konsumtion, Kongetiende, Oxeskat o. fl., og af de fleste øvrige kun erlagt det halve eller et endnu ringere Beløb. Desuden ere Indbyggerne frie for Udskrivning til Krigstjeneste, hvorimod de have paataget sig den Forpligtelse selv at forsvare deres Ø ved et Landeværn, der dannes af hele den vaabendygtige Befolkning.

Statens Forvaltning og hele indre Styrelse undergik vigtige Forandringer, hvorved Kongen og de Mænd, hvis Raad han heri fulgte, især havde tvende Ting for Øie, deels at svække Rigsraadet ved at fordele Statsstyrelsen til flere forskjellige Regjeringskollegier, deels at hæve Borgerstanden som Modvægt mod Adelen ved at optage den i disse Kollegier. Til den Ende bleve allerede ved en foreløbig Anordning af 4de November 1660, som siden fik nogle nærmere Bestemmelser, 6 Kollegier oprettede, nemlig **Statskollegiet**, der skulde beskjæftige sig med Ledelsen af de udenrigske Forhold, Underhandlinger og Forbund med fremmede Magter, vaage over Kongens Enevoldsmagt og Kongehusets Interesser; **Skatkammerkollegiet**, hvorunder hele Skatte- og Finantsvæsenet henlagdes; **Krigskollegiet**, som fik Landmagten, **Admiralitetskollegiet**, som fik Flaaden under sin Bestyrelse; **Kancelliet**, under hvis Overopsigt

henlagdes en Deel af Justitsvæsenet, Kirkevæsenet, Politiet og forskjellige andre Grene af den indre Bestyrelse; endelig **Justitskollegiet** eller **Høiesteret**, der blev Rigets øverste Domstol, fra hvis Kjendelser ingen Appel kunde skee. Et Konsistorialkollegium, under hvis Bestyrelse alle geistlige Sager skulde staae, og hvori Erkebisp Svane skulde være Præsident, var paatænkt, men kom ikke til Udførelse. I alle disse Kollegier optoges et lige stort Antal Adelige og Borgerlige; Kongen selv var Præsident for Høiesteret; Præsidenterne for de 5 øvrige Kollegier dannede et **Geheime-Statsraad**, hvori de i de enkelte Kollegier forhandlede Sager under Forsæde af Kongen paany toges under Overveielse og fik deres endelige Afgjørelse. Ved Sager af stor Vigtighed bleve foruden Præsidenterne ogsaa et adeligt og borgerligt Medlem af hvert af de 5 Kollegier kaldte til Geheimeraadet, og, naar der skulde tages Beslutning om Skatter og Paalæg, Krig og Fred, Forbund og Traktater med fremmede Magter, skulde samtlige Medlemmer af Kollegierne sammenkaldes til et **stort kongeligt Hofraad**, og derpaa endelig Sagen forelægges **alle Rigsstænder**. Denne sidste Bestemmelse, der gjentages i de senere udstædte Privilegier for Kjøbenhavns Borgerstand, er særdeles mærkelig: thi den viser, at man i den første Tid efter Enevoldsmagtens Indførelse ikke tænkte sig Stændernes Deeltagelse i Statens Styrelse aldeles ophævet. Denne af Frederik den Tredie indførte kollegiale Forretningsgang dannede indtil 1848, skjøndt den i Tidens Løb blev en Deel forandret, Grundvolden for Statsstyrelsens Form.

Et af de Onder, som for Dieblikket meest trykkede Staten, var Pengemangelen og Finantsernes fuldkomne Forvirring, som Kongen derfor ogsaa strax henvendte sin Opmærksomhed paa og søgte at afhjælpe deels ved at paalægge Adelen Skat i Lighed med de andre Stænder, deels ved at iværksætte det af Stænderne saa ivrigt paadrevne Forslag om Lenenes Inddragelse. Indtil 1ste Mai 1662 blev det Adelen tilstaaet at beholde Lenene; men fra den Tid bleve de for største Delen overgivne til de kongelige **Amtmænd** og **Stiftamtmænd**, og man sporede snart i de næsten femdobbelt forøgede Indtægter Virkningen af den forandrede Bestyrelsesmaade. Til disse kongelige

Embedsmænd overdroges ogsaa Politivæsenet og de vigtigste Grene af Forvaltningen, som før havde været besørgede ved Lensmændene.

For fuldkommen at betrygge den nye Forfatning ogsaa for Fremtiden, lod Kongen ifølge den ham af Stænderne givne Fuldmagt **Kongeloven** forfatte. Denne blev sandsynligviis af **Schumacher**, siden **Griffenfeldt**, som under denne Konge begyndte sin glimrende, men korte Løbebane, udarbeidet i sin nærværende Skikkelse efter flere foreløbige Forslag og Udkast, som vare indkomne fra de vigtigste Deeltagere i Statsforandringen. Den blev undertegnet den 14de November 1665 af Frederik den Tredie, men holdt hemmelig indtil efter hans Død, da den første Gang blev oplæst ved Christian den Femtes Kroning; ved Trykken blev den først bekjendtgjort i Aaret 1709. Denne Kongelov, der erklæredes for en uforanderlig Grundlov baade for Kongen og Undersaatterne, fastsatte Arvefølgen saavel paa Mands- som Qvindesiden, Værgemaalet under Kongens Mindreaarighed, som ophørte med det fyldte 13de Aar; der tillagdes Kongen den udøvende, dømmende og lovgivende Magt; han var hævet over Lovene og skyldte kun Gud Regnskab for sine Handlinger; kun deri var han indskrænket, at han skulde bekjende sig til og haandhæve den evangelisk-protestantiske Lære efter Bibelen og den uforandrede augsborgske Troesbekjendelse, opholde sig i Landet og ikke dele Riget. Uagtet den uindskrænkede Magt, som Grundloven indrømmede Kongen, blev Statens Bestyrelse dog altid ført igjennem Kollegier, hvori Sagerne drøftedes og forhandledes, inden Kongen tog en Beslutning, og den øverste dømmende Magt blev overgiven en uafhængig Domstol, Høiesteret. Undersaatterne have saaledes, selv under denne Forfatning, aldrig ganske været uden Betryggelse mod Vilkaarlighed og Misbrug af Magten. — Den nye Statsforfatning gjorde en tilsvarende Forandring i Lovene nødvendig, hvortil der desuden var Opfordring nok i Mangelfuldheden af de gjældende Lovbestemmelser, der for en stor Deel vare forældede. I Aaret 1661 blev nedsat en Lovkommission bestaaende af de kyndigste Retslærde, og desuden udstædtes en Opfordring til samtlige Bisper,

Provster og juridiske Embedsmænd om at indkomme med Forslag til Forandringer i de bestaaende Love. Kommissionen endte sit Arbeide 1669; men Loven, som gjentagne Gange blev gjennemseet og forbedret, udkom først 1683 under Navn af **Christian den Femtes danske Lov**. Denne Lov, i hvis Udarbeidelse Professor **Rasmus Vinding**, Assessor i Kancelliet og Hoiesteret, og Hoiesteretsassessor **Peder Lasson** havde den vigtigste Deel, var en for hiin Tid hoist fortrinlig Lovbog og udmærket ved et skjont Sprog, Tydelighed og Korthed.

Uagtet den uindskrænkede Regjering af Frederik den Tredie i Almindelighed blev fort med Maadehold og skaansomt Hensyn, kan den dog ikke siges fri for enkelte uretfærdige Handlinger. At Dronningen, den stolte og hævngjærrige Sofie Amalie, havde den storste Deel heri, er til Nod en Undskyldning, men aldrig en Retfærdiggjorelse for Frederik den Tredie. **Kay Lykke**, en af Landets rigeste, smukkeste og mægtigste Adelsmænd, havde skrevet et Brev til et Fruentimmer ved Navn **Soffi Abels Datter**, der levede i hans Huus og synes at have været hans Frille. I dette Brev havde han, for at berolige hende, der folte sig foruleiliget af Folkesnak om det Forhold, hvori hun stod til Kay Lykke, og derfor havde i Sinde at forlade hans Bolig, yttret, at selv Dronningen ikke gik fri for Rygte om en Brode, der er den forsmædeligste for en Ægtekone; og i plumpe Udtryk tilfoiet, at han selv ikke tvivlede om Sandheden af dette Rygte. Denne Kay Lykkes fem Aar gamle Ubesindighed — hans Brev var skrevet den 12te April 1656 — blev Aaret efter Enevoldsmagtens Indforelse dragen for Lyset, Brevet blev fremlagt, og Kay Lykke anklaget for Majestætsforbrydelse. Kay Lykke tilskrev Dommerne et Brev, hvori han tilstod, at han havde gjort sig skyldig i Majestætsforbrydelse og forbrudt Ære, Liv og Gods, men bonfaldt om, at hans Forseelse, da den ikke var fremgaaet af Ondskab, men kun af Ubesindighed, maattes bedommes mildere og ikke straffes med Tabet af Ære og Liv; derimod tilbod han at afsone den med alt sit Gods eller saa stor en Bode, som man vilde bestemme. Men der var ingen Naade: Kay Lykke domtes fra

Ære, Liv og Gods. Da det imidlertid var lykkets ham at undkomme, blev Straffen udført paa hans Billede, og hans store Godser inddragne under Kronen. — **Gunde Rosenkrands**, en af de gamle Rigsraader, maatte, fordi han havde paadraget sig Kongens personlige Mishag og havde dennes Yndling Gabel til Fjende, forlade sit Fædreland, for hvis Forsvar han havde offret to haabefulde Sønner.

Heller ikke kan Fremgangsmaaden mod Ulfeldt i enhver Henseende billiges, og endnu mindre den Behandling, som vistes hans ædle og uskyldige Kone, retfærdiggjøres. I den sidste Tid af Karl den Tiendes Regjering var Ulfeldt ogsaa bleven mistænkt i Sverrig, og en Kommission nedsat for at undersøge hans Forhold. Han blev imidlertid frikjendt, men flygtede fra Sverrig, inden Sagens Udfald blev bekjendt, da man havde givet ham den falske Efterretning, at Dommen var gaaet ham imod. I det Haab at finde et Tilflugtssted i Danmark, begav Ulfeldt sig med Hustru til Kjøbenhavn; men de bleve strax efter Ankomsten satte i Forvaring og siden sendte til Bornholm. Her bleve de i Begyndelsen behandlede med megen Haardhed; men efter Statsforandringen sattes de paa fri Fod, efterat Ulfeldt havde givet det høitidelige Løfte Intet at foretage sig til Skade for Kongen og Riget, ikke forlade Landet uden Kongens Tilladelse og afstaae en Deel af sine Godser. Ulfeldt kunde imidlertid ikke finde sig i den nye Tingenes Orden i Danmark og søgte derfor om Tilladelse til at begive sig til Badet i Spaa, hvilket ogsaa blev ham tilstaaet; men istedenfor at reise til Spaa, begav han sig til Amsterdam, fra hvilket Sted han skal have ført forræderske Underhandlinger med Regjeringen i Holland og Frankrig og Kurfyrsten af Brandenborg. Denne angav det for Hoffet i Kjøbenhavn, uden dog at ville være sit Navn bekjendt derved; men for disse hemmelighedsfulde Beskyldninger, der ikke vovede at træde frem for Dagens Lys, er der aldrig blevet ført noget gyldigt Beviis. Betænker man tillige, hvilke mægtige Fjender Ulfeldt havde ved Hoffet, da beføies man vel til at nære Tvivl om Retfærdigheden af den over ham fældede Dom, ifølge hvilken han skulde miste Ære, Liv og Gods (1663).

Straffen blev ligesom ved Kay Lykke udført paa hans Billede da det ikke lykkedes at gribe ham, uagtet den store Priis, der var udsat for den, som bragte ham død eller levende; hans Gaard i Kjøbenhavn blev nedreven og paa den øde Plads opreist en Støtte „til evig Skam og Skjændsel for Landsforræderen Korfits Ulfeldt“, der først i Aaret 1841 er bleven borttagen. Børnene lede med Faderen; de bleve berøvede deres Adel, al Andeel i Faderens store Efterladenskab, som inddroges under Kronen, og maatte vanke hjælpeløse omkring i fremmede Lande. Ulfeldt, forfulgt som Fredløs fra det ene Land til det andet, forladt af Alle undtagen sine Børn, døde Aaret efter denne Dom (1664) i en Baad paa Rhinen og blev hemmelig begravet af sine Sønner under et Træ paa Strandbredden. Lægen **Sperling**, Ulfeldts Ven og Fortrolige, hvis eneste bekjendte Brøde bestod deri, at han havde paataget sig at oversætte et af hans Forsvarsskrifter, blev under Paaskud af, at en Syg trængte til hans Bistand, lokket fra Hamborg til Altona, og derpaa sat i Fængsel, hvor han blev til sin Dødsdag. Var Fremfærden mod Ulfeldt ikke retfærdig, saa var den oprørende og grusom mod hans høihjertede Hustru **Eleonore.** Hun havde begivet sig til England for at fordre en Pengesum, som Ulfeldt i sine Velmagtsdage havde laant Kong Karl den Anden; men denne greb til den lumpne Udvei at slippe for Gjældens Betaling ved at udlevere Eleonore til den danske Regjering. Da hun var ankommen til Kjøbenhavn, blev hun forestillet Dronningen og i hendes Nærværelse berøvet sine Juveler og Prydelser og omklædt i en simpel Dragt. Hun blev derpaa kastet i et Fangehul i det saakaldte Blaataarn ved Langebro, hvor Lyset kun trængte ind gjennem en Aabning i Taget, der tillige tjente til Udgang for Røgen; thi Kakkelovnen manglede Rør. Hun havde ingen Kniv, men maatte behjælpe sig med en Stump Been, og, da hun søgte at forkorte Tiden i Fængslets Ensomhed ved Haandarbeide og Forfærdigelse af Kunstsager, havde man den Grusomhed at berøve hende Midlerne dertil. Under denne Behandling maatte Eleonore Ulfeldt, Christian den Fjerdes Datter og den regjerende Konges Søster, hvis eneste Brøde var trofast Kjærlighed

med hendes ulykkelige Ægtefælle, tilbringe 22 Aar af sit Liv. Først da Døden havde gjort Ende paa Dronning Sofie Amalies Magt og Had, satte Christian den Femte (1685) Eleonore i Frihed og skjænkede hende et Gods paa Laaland, hvor hun endelig efter sit stormfulde Liv fandt en rolig Havn. Hun døde her i en Alder af 77 Aar den 16de Marts 1698.

De sidste Aar af Frederik den Tredies Regjering henflede roligen under fortsatte Bestræbelser for at forbedre Rigets Tilstand og befæste den nye Forfatning. For om muligen at tilvende Danmark noget af Hamborgs Handel, blev Altona betydelig udvidet, fik Kjøbstædret og tilstodes andre store Privilegier, deriblandt fri Religionsøvelse for alle Troesbekjendelser. Handelen paa Guinea og Vestindien blev bragt i Gang, skjøndt den ikke drevės med synderlig Fordeel. Saltkompagniet, hvorover Stænderne havde besværet sig saa meget, og som i den Grad havde fordyret Saltet, at det kunde kjøbes en Trediedeel lettere hos Fremmede, blev ophævet tilligemed det islandske Kompagni; men begge bleve ikke længe efter atter oprettede. Flaaden blev i Frederik den Tredies sidste Aar sat i en ypperlig Stand af den hjemkaldte **Kort Adelaer**, en Nordmand af ringe Herkomst, der i fremmed Tjeneste havde erhvervet sig Navn som en af sin Tids største Søhelte. Ligeledes blev Landmagten forbedret og forøget indtil 24000 Mand, for største Delen hvervede Tropper. Frederik den Tredie havde selv nydt en videnskabelig Opdragelse og yndede Videnskaberne. Han stiftede det store kongelige **Bibliothek** og lagde den første Grund til et Kunstkammer og Naturaliekabinet; Universitetsbibliotheket, der var blevet overordentlig forøget ved privat Gavmildhed, saa at det snart regnedes for et af de rigeste i Europa, blev henstillet i en Sal over Trinitatiskirke, hvor det indviedes den 7de Juli 1657. Derimod maatte Sorø adelige Akademi gaae ind (1655), tildeels fordi Godset var blevet ødelagt under Krigen, men ogsaa fordi en saadan adelig Stiftelse ikke passede godt til den nu indførte Eneveldsmagt og fandt Modstand i den herskende Stemning mod Adelen. Frederik den Tredies Videnskabelighed bevarede ham ikke for at dele Tidens Overtro paa Guldmager=

kunsten, hvorved han forledes til at anvende betydelige Summer paa den italienske Guldmager **Burrhis** alchymistiske Arbeider. — En Krig, som udbrød med England, og hvis udvortes Anledning var, at en engelsk Admiral angreb en hollandsk Kjøbmandsflaade midt i Bergens Havn, blev ikke af nogen Betydning og endtes det følgende Aar (1667) ved Freden til **Breda**. Betænkeligere syntes derimod Forholdet at ville blive til **Christian Albrecht**, som (1659) havde fulgt sin Fader, Hertug Frederik den Tredie, i Regjeringen over den gottorpske Deel af Hertugdømmerne, da denne Fyrste indgik den nøieste Forbindelse med Sverrig. Der opkom alvorlige Tvistigheder saavel om andre Punkter, som fornemmelig om Betydningen af den Souverænitet, der i Fredene med Sverrig var indrømmet de gottorpske Hertuger. Disse Uenigheder bleve imidlertid heldigen bilagte ved Recessen til Glückstadt (1667), og Venskabet beseglede ved et Ægteskab mellem Hertugen og Frederik den Tredies Datter Frederikke Amalie. Deels herved, deels ved et senere sluttet Giftermaal mellem Karl den Ellevte af Sverrig og en anden af Frederik den Tredies Døttre, haabede man at forebygge fremtidige Stridigheder: men det Følgende vil vise, hvorlidet ægteskabelige Forbindelser, naar ikke andre Omstændigheder træde til, formaae at knytte Stater til hverandre.

Efter en mærkelig Regjering af 22 Aar døde Frederik den Tredie 1670. Han var en Mand af sjælden Klogskab og Snildhed og gav under Kjøbenhavns Beleiring Prøver paa personlig Tapperhed og stor Fasthed i Charakteren. Derimod har man ikke uden Grund dadlet ham for den store Indflydelse, han indrømmede sin Dronning Sofie Amalie, der forledte ham til Handlinger, som have kastet en Skygge paa hans ellers retfærdige og roesværdige Regjering. Ogsaa har man bebreidet ham, at han omgav sig med saa mange tydske Yndlinge, og tilligemed Dronningen indførte en Tydskhed i Tone og Tale ved Hoffet, der skal være gaaet saavidt, at Kronprinds Christian længe ikke forstod Dansk*).

*) Ifølge en Beretning af Suhm skyldes det kun en tilfældig Omstændighed,

2. Christian den Femte. Adelen begunstiges. Indførelse af høiere Adel. Rangvæsen og Ordener. Erhvervelse af Oldenborg og Delmenhorst. Krig med Sverig. Hertugen af Gottorp. Fred i Fontainebleau. Griffenfeldt. Hofyndlinge. Ny Trist med Hertugen af Gottorp. Den indre Bestyrelse. Bondestandens haarde Undertrykkelse. Handel og Fabrikker. Samvittighedstvang og politisk Mistænksomhed.

Christian den Femte var den første danske Konge, som ifølge den nye Statsforandring besteg Thronen uden foregaaende Haandfæstning (1670). I Begyndelsen af hans Regjering syntes andre Grundsætninger end de, der havde hersket under Frederik den Tredie, at ville gjøre sig gjældende i Statsstyrelsen. Det var uden Tvivl Frederik den Tredies alvorlige Hensigt efterhaanden at tilveiebringe Lighed i Rettigheder og Byrder mellem de forskjellige Stænder, eller dog en Tilnærmelse dertil. Thi om end langtfra ikke alle Borgerstandens Forslag og Ønsker bleve opfyldte af Frederik den Tredie, saa var det dog af flere Foranstaltninger umiskjendeligt, at han stræbte efter at tilveiebringe en større Lighed i Rettigheder og Byrder mellem de forskjellige Stænder, og netop det Haab, som Borgerstanden i denne Henseende satte til Kongen, havde en vigtig Deel i Haandfæstningens Tilintetgjørelse. Men næppe havde Christian den Femte et Par Maaneder siddet paa Thronen, forend der paany tilstodes Sædegaardene Skattefrihed for Hovedgaardstaxten; næste Aar indførtes en ny Adel, der fik endnu

at Kronprinds Christian kom til at lære sit Lands Sprog. Det hedder derom i Suhms Saml. Skr. 10 B. S. 51: Frederik den Tredie adspurgte Thormod Torfesen, eller Torfæus, som han meget elskede, om han havde seet og talt med Kronprinds Christian. Han svarede Nei. Kongen befol ham at gaae did. Da Torfæus kom ind, tiltalte Christian ham paa Tydsk. Torfæus kunde det til Nød, men vilde af Patriotisme ei tale det. Han buttede, gik bort og Audiencen var endt. Noget efter spurgte Kongen Torfæus: Har Du talt med Prindsen? — Ja! — Hvad sagde han? — Jeg veed ikke. — Efter nogle Svar og Spørgsmaal kom Sandheden ud, og Prindsen lærte Dansk, som han til den Tid ei kunde, og som Kongen ikke vidste, fordi man da almindelig talte Tydsk til Hove. Tiden, naar dette er foregaaet, angives ikke. Der findes imidlertid et utrykt, egenhændigt Brev af Prinds Christian til hans Fader, dateret 24de Juli 1661 og skrevet paa ganske ordentlig Dansk. Dette viser, at Prindsen i sit femtende Aar har forstaaet og skrevet Dansk.

større Privilegier end den gamle. Nogle Aar efter (1676) ophævedes Statskollegiet, der hidtil havde virket ved Siden af Geheimeraadet; da det indbefattede saavel Borgerlige som Adelige, havde det repræsenteret det borgerlige Element i den høiere Deel af Statsstyrelsen, medens derimod i hele den følgende Tid, indtil den sidste Statsforandring, kun en eller to Borgerlige have havt Sæde i Geheimeraadet eller Geheime-Konseillet. Den kongelige Resolution, hvorved Skattefrihed tilstodes Sædegaardenes Hovedgaardstaxter, omtaler vel ikke, at denne Rettighed ene skulde gjælde for adelige og privilegerede Sædegaardseiere, men den kom dog disse næsten udelukkende til Gode; thi de allerfleste Sædegaarde eiedes endnu den Gang af Adelige, og hele Borgerstanden fik først ved Forordningen af 28de Juli 1682, som bekræftedes i Christian den Femtes danske Lov, udtrykkeligen Ret til at kjøbe og besidde adelige Sædegaarde. Tre Aar efter hiin Resolution maatte Adelen vel igjen paatage sig Rostjeneste (1673); men denne ophævedes atter 1679, og selv om den havde vedblevet, vilde den kun have været et ringe Vederlag for hiint store Privilegium. En vægtigere Grund til Fornyelsen af Sædegaardenes Skattefrihed var den Forarmelse, hvori baade Bondestanden og Godseierne vare nedsunkne, og som gjorde, at Kronen ikke kunde faae sine Skatter betalte. Man valgte derfor at fritage Sædegaardseierne for at betale Skat, mod at de skulde indestaae for de Afgifter, som deres Bønder havde at erlægge til Kronen. Paa denne Maade sikkredes rigtignok Kronens Indkomster; men ved hines Skattefrihed væltedes en saa meget større Byrde over paa de øvrige Undersaatter. Der gaves et andet Middel til at afhjælpe det Onde, hvoraf Landet led, et Middel, hvis Anvendelse Stænderne paa Rigsdagen 1660 saa indstændigen havde andraget paa, hvis Iværksættelse Frederik den Tredie havde paalagt et af sine Kollegier at bære særdeles Omhu for, og hvis Nødvendighed, for at Danmark kunde hæve sig til indre Kraft og Velstand, den statskloge Hannibal Sehested i sit saakaldte politiske Testament saa klarligen havde paaviist, Ophævelsen af Vornedskabet og Hoveriet; men til denne Udvei vilde man ikke gribe.

Den egentlige Grund til Indførelsen af en høiere Adel, kaldet **Grever og Baroner**, var uden Tvivl Lyst til at efterligne Ludvig den Fjortendes glimrende Hof, hvilken Konge den Gang angav Tonen i Europa, og hvis Exempel Christian den Femte, saavel heri som i meget Andet, tog sig til Mønster. Hertil kom endnu en Bestræbelse efter at styrke den nye Kongemagt ved at knytte de rigeste og meest formaaende Familier i Landet til Hoffet og ved denne nye Adel danne en Modvægt mod den gamle. Disse nye Privilegier bleve ogsaa sjældnere givne til danske Adelige, hyppigere til indvandrede Tydske, saa at i den anden Halvdeel af det 18de Aarhundrede af 31 Grevskaber og Baronier kun 11 eiedes af danske, Resten af tydske Familier. De nye Lensvasaller og Len, af hvilke der skulde høre 2500 Tdr. Hartkorn til et Grevskab og 1000 til et Baroni, fik ikke blot alle de samme Rettigheder, som den ældre Adel besad, men disse forøgede med store og nye Privilegier. Grever og Baroner fik Kaldsret, Birkeret, Hals- og Haandsret over deres Bønder, en udvidet Jagtret, Forstrandsret med Ret til Vrag; deres Len fritoges aldeles for at staae under Amtmændene og Amtstuerne, idet Rettens Pleie, de kongelige Skatters Oppebørsel, Bondernes Udskrivning til Krigstjeneste o. s. v. besørgedes ved Grevernes og Baronernes egne Tjenere, hvorfor ogsaa alle kongelige Anordninger skulde sendes umiddelbart til Lensbesidderne; fra de af Greverne og Baronerne selvsatte Birkedommere maatte ikke appelleres uden umiddelbart til Høiesteret, med Forbigaaelse af Landsthingene; Grevskaber og Baronier kunde ikke behæftes med eller udlægges for Gjæld undtagen til Kongen; Grever og Baroner, hvis Værnething Høiesteret ene skulde være, maatte ikke fængsles for Gjæld eller for nogensomhelst Gjældssag dømmes paa „Ære, gode Navn og Læmpe", og selv, naar de vare anklagede for Forbrydelser, der kunde medføre Fortabelse af Ære og Liv, maatte de ikke sættes i et almindeligt Fængsel, men skulde bevogtes paa deres Godser. Det vigtigste af de den nye Adel meddeelte Privilegier var imidlertid **en udvidet Skattefrihed**. De ældre Sædegaardseiere havde 1670 dog kun faaet Skattefrihed for de Sædegaarden underliggende Jorder, eller den saakaldte **Hovedgaardstaxt**.

De nye Lensgodser fritoges ikke blot for at betale Skatter og Afgifter af Hovedgaardstaxten, men ogsaa en stor Deel af Bondegodset blev skattefrit, nemlig 300 Tdr. Hartkorn paa et Grevskab og 100 paa et Baroni, uden at dog Bønderne paa disse Jorder derfor slap for at betale Skatter; men disse tilfaldt nu Lensbesidderen istedenfor Staten. Tillige fik Grevskaberne og Baronierne **Tiendefrihed** for Hovedgaardstaxten, uagtet det i Geistlighedens Privilegier af 24de Juni 1661 var lovet, at Præsterne for Fremtiden ikke skulde lide Skaar i deres Indkomster ved nye Sædegaardes Oprettelse. Af mindre vigtig Natur, men meget betegnende for Tidens Aand, vare nogle andre Rettigheder, som tilstodes den nye Adel, saasom at Greves og Baroner alene maatte forsegle med rødt Vox, at de alene maatte bruge Stole med Himmel over o. s. v. Den udvidede Skattefrihed, som indrømmedes den høiere Adel, maatte endnu mere end det Privilegium, som Aaret tilforn var tilstaaet de almindelige Sædegaardes Hovedgaardstaxter, bebyrde de andre skatteydende Borgere, da disse ved forøgede Afgifter maatte dække den betydelige Afgang, som Staten paa denne Maade led i sine Indkomster. Desuden blev **Hoveriet** betydeligen forøget ved de store Hovmarker, som lagdes under de nyoprettede Sædegaarde, og dette Onde, der allerede var saa rodfæstet, blev tilligemed Bondestandens anden Plage, **Vornedskabet**, nu næsten urokkeligt, da saa mange indflydelsesrige Familier bleve interesserede i dets Vedligeholdelse. Agerdyrkningen vandt Intet ved Oprettelsen af disse store privilegerede Jordegodser; thi, da Besidderne sædvanligen opholdt sig i Hovedstaden ved Hoffet, bleve Godserne under fremmed Tilsyn slet bestyrede og snart ødelagte og forgjældede. — Samme Dag, som Forordningen om Greves og Baroner udkom, 25de Mai 1671, udgaves den første **Rangforordning** i Danmark. Frederik den Tredie havde vel allerede 1661 givet de kongelige Embedsmænd i Kjøbenhavn samme Privilegier og Rettigheder som Stadens Borgere, men Christian den Femte er Skaberen af det egentlige Rangvæsen, hvorom der i Løbet af hans Regjering udkom fire forskjellige Forordninger. Herved dannedes en ny Klasse af privilegerede Borgere; thi de med Rang be-

naadede erholdt, naar de hørte til de høiere Grader, adelige Rettigheder for sig og ægte Efterkommere. Rangen var, hvor den uddeeltes som Belønning for sande Fortjenester, et Middel til at knytte dygtige Mænd af forskjellige Stænder til Thronen — og dette var uden Tvivl den Tanke, der laae til Grund for dens Udførelse — men den blev ofte en Næring for tom Forfængelighed og et Pirringsmiddel for smaalig Rangsyge. I Forbindelse med Rangen stod Stiftelsen af **Dannebrogsordenen** eller **det hvide Baand** (1671) og **Elefantordenen** eller **det blaae Baand**, til hvilken sidste Orden der dog forekomme langt ældre Spor, nemlig i det af Christiern den Første stiftede Broderskab, hvis Medlemmer bare et lignende Ordenstegn.

Den gode Forstaaelse, som i Frederik den Tredies sidste Aar havde hersket mellem Danmark og Hertug Christian Albrecht af Gottorp, blev i Begyndelsen af Christian den Femtes Regjering forstyrret ved Striden om **Oldenborg** og **Delmenhorst**. Den sidste Greve i disse Lande, **Anton Gynther**, døde 1667 og overlod sine Besiddelser til Deling mellem Kongen af Danmark og Hertugen af Gottorp under Forudsætning af, at de vare de nærmeste Arvinger. Men kort efter Christian den Femtes Thronbestigelse fremkom Hertug **Joachim Ernst af Pløen** med Fordring paa begge Grevskaber og beviste, at han var nærmere berettiget til Arven. Den kloge Griffenfeldt, som forudsaae, at Hertugen af Pløen vilde vinde Sagen, der var indstævnet for den keiserlige Hofret, indlod sig i mindelige Underhandlinger med ham og opfordrede tillige Christian Albrecht til at tage Deel deri. Men, da denne bestemt vægrede sig herved, fortsatte Griffenfeldt Underhandlingerne alene og bragte det dertil, at Hertugen af Pløen afstod sine Fordringer til Danmark mod Erstatning i Penge og Landeiendomme. Saaledes kom Danmark, da den keiserlige Hofret afsagde en Kjendelse til Fordeel for Hertugen af Pløen, i udeelt Besiddelse af Grevskaberne, til stor Fortørnelse for Christian Albrecht, som for at hævne sig sluttede et nøie Forbund med Sverrig. Paa samme Tid udbrød der store Krigsuroligheder i Europa, da Ludvig den Fjortende angreb Holland og truede denne Stat

med Undergang. Flere Magter, deriblandt den tydske Keiser og Kurfyrsten af Brandenborg, rustede sig til Hollands Forsvar; Sverrig derimod traadte over paa Ludvig den Fjortendes Side. Griffenfeldt raadede til, at Danmark skulde forholde sig fredeligt under denne Strid, fordi Landet endnu trængte til mange Forbedringer, som vilde standses ved Krig; og, om Krig endelig skulde begyndes, stemte han for at slutte sig til Frankrig, hvorved det gode Forhold med Sverrig vilde bevares. Heri fulgte han den store Statsmand Hannibal Sehesteds Grundsætninger, som i sit ovennævnte politiske Testament havde raadet Frederik den Tredie til ikke blot at holde Fred med Sverrig og glemme Tabet af de skaanske Landskaber, men endog at slutte et nøie Forbund med dette Rige, fordi Danmark og Sverrig kun forenede, det ene med sin Flaade, det andet med sin Landmagt, vilde kunne indtage en uafhængig Stilling og hævde sig ligeover for de øvrige europæiske Stater. Tillige gjorde Griffenfeldt opmærksom paa, at Ludvig den Fjortende besad en saadan Magt, at den Stat, der forenede sig med ham, kunde være vis paa en heldig Fred, og, hvor rigtig han heri dømte, viste Krigens Udfald kun altfor meget. Det skuffende Haab om de skaanske Landskabers Tilbageerobring, den unge Konges Lyst til at vinde Laurbær paa Valpladsen og Kurfyrsten af Brandenborgs Forestillinger bevirkede, at Krigen mod Sverrig blev erklæret (1675).

Det var af stor Vigtighed for Krigens heldige Gang at sikkre sig mod Hertugen af Gottorp. Christian den Femte indbød derfor sin Svoger til et Møde i Rendsborg og foreslog ham her at indgaae et Forbund med Danmark og overlade sine Fæstninger og Krigsfolk til Danmarks Raadighed; men, da Hertugen reent ud afslog dette, bleve Portene lukkede, og Hertugen erklæret for Fange. Overrasket og tvungen maatte han nu ved det rendsborgske Forlig (10de Juli 1675) afstaae alle de Fordele, som Sverrigs Vaaben havde forskaffet ham i den sidste Krig, navnligen Souverænitet og Amtet Schwabstædt, samt overlade Danmark sine Fæstninger og sin Hær. Hertugen begav sig derpaa til Hamborg og protesterede mod Alt, hvad der var skeet, hvoraf Følgen var, at Kongen lod den hertuge-

lige Deel af Slesvig besætte og inddrage. Hele denne Fremgangsmaade, der rober megen Klogskab, men liden Retfærdighed, var et Værk af Griffenfeldt. Han raadede nu til at begynde Krigen i Skaane, fordi dette Landskab var blottet for Tropper, og Indbyggerne, som trykkedes af den svenske Regjering, endnu nærede stor Hengivenhed for Danmark; men, da dette kloge Raad ved Brandenborgs Indflydelse forkastedes, og Krigen aabnedes i Tydskland, anvendte han alle sine store Gaver til at føre dette Felttog til en heldig Ende. Det gjaldt om at erobre den stærke Fæstning **Wismar**, som de Svenske forsvarede saa haardnakket, at de danske Generaler erklærede dens Indtagelse for umulig og vilde ophæve Beleiringen; men ved Griffenfeldts Standhaftighed blev Beleiringen fortsat tiltrods for Generalernes modsatte Mening, og i Aarets sidste Maaned lykkedes det endelig at indtage Staden (13de December 1675). Derfor erklærede Kongen ogsaa offentligen, da han havde holdt sit Indtog i Byen, at det ene skyldtes Griffenfeldt, at man var kommen saa vidt. Det følgende Aar seirede omsider Griffenfeldts Anskuelse: Landkrigen forflyttedes til Skaane, og den danske Flaade viste sig paa Havet. I Begyndelsen ledsagedes de danske Vaaben af glimrende Held; største Delen af Skaane og Blekingen med flere stærke Fæstninger erobredes; **Gyldenløve**, Kongens Halvbroder, Frederik den Tredies uægte Søn, faldt ind fra Norge, erobrede Jæmteland og havde stor Fremgang i Halland og Bahuus, hvor han erobrede Klippefæstningen **Karlsteen** ved **Marstrand**, som man havde anseet for uindtagelig. General **Løvenhjælm** overraskede en svensk Hær af overlegen Styrke ved **Uddevalle**, fratog den næsten hele dens Artilleri og en stor Mængde Fanger, og drev den i Forvirring paa Flugt. Men snart fulgte det ene Uheld ovenpaa det andet; de Danske bleve slagne ved **Halmstad**; Slagene ved **Lund** og **Landskrone**, hvor begge Kongerne selv anførte deres Folk, og hvor Christian den Femte udmærkede sig ved personlig Tapperhed, vare vel ikke aldeles afgjørende; men dog var Fordelen større paa de Svenskes Side. Tilsidst havde de Danske af deres mange Erobringer ikkun Fæstningen **Christianstad** tilbage. General **Frederik Ahrensdorf** sendtes med en

Hær paa 16,000 Mand for at undsætte Fæstningen; men denne feige og skjødesløse Anfører tillod de Svenske lige for sine Øine at bemægtige sig dette vigtige Punkt, hvis Befalingsmand **von Østen** med sine kjække Folk forsvarede sig til det Yderste, og først overgav Fæstningen, da Hungersnøden var stegen til en saa frygtelig Høide, at de manglede endog Hunde og Katte til at stille deres Hunger med.

Søkrigen derimod førtes hele Tiden med uafbrudt Held af **Niels Juel**, som forstod at bruge den Flaade, som **Kort Adelaer** havde bygget og sat i en fortræffelig Stand. Han erobrede den vigtige Ø **Gulland**, vandt derpaa i Forbindelse med den hollandske Admiral **Tromp** en herlig Seir over de Svenske ved **Øland**, 1ste Juni 1676, slog Aarsdagen efter, 1ste Juni 1677, den svenske Admiral **Sjøblad** paa Kolberger Rhed under Femern og tilintetgjorde en Maaned efter, 1ste Juli 1677, aldeles den svenske Flaade i Kjøgebugt, hvilken sidste Bedrift blandt hans mange andre Manddomsgjerninger især har givet hans Navn en udødelig Berømmelse. Slagene ved Øland og Kjøgebugt vare af stor Vigtighed med Hensyn til Krigens Gang; thi ved det første blev det de Danske muligt at gjøre Landgang i Skaane, og ved det sidste afværgedes de Svenskes Forsøg paa at landsætte en Hær paa Sjælland. Som en Følge af denne de Danskes Overlegenhed tilsøes seilede Kjøbmandsskibene under hele Krigen med samme Sikkerhed paa de nordiske Farvande som i den dybeste Fred. Imidlertid vare de andre Magter blevne trætte af Krigen med Frankrig og havde sluttet Fred, som derfor ogsaa Danmark maatte finde sig i at modtage paa de Vilkaar, som den mægtige Ludvig den Fjortende foreskrev. Uagtet Danmark aabenbart havde havt Overmagten i Krigen, erholdt det dog i Freden med Frankrig til Fontainebleau og med Sverrig til Lund (1679) ikke en Fodbred Land, end sige hele Skaane, Halland og Bleking, hvis Erobring havde været Krigens fornemste Maal, men maatte tværtimod forpligte sig til at indsætte Hertugen af Gottorp i alle de Rettigheder, han havde før Forliget i Rendsborg. Sexten Kanoner tilstodes det Danmark at medtage fra hver af de erobrede Fæstninger, en ringe Erstatning for det meget

udøste Blod og de store Bekostninger. Til Bestyrkelse af det gode Forhold med Sverrig blev der sluttet et Ægteskab mellem Karl den Ellevte og Frederik den Tredies Datter **Ulrikke Eleonore**, hvorom der allerede tidligere havde været aabnet Underhandlinger, men som bleve afbrudte ved Krigen. Hun blev Moder til den berømte Karl den Tolvte.

Griffenfeldts Klogskab vilde vel have bragt en anden Fred til Veie; men denne store Mand sad ikke længere i Kongens Raad og havde været fjærnet derfra i Krigens tre sidste Aar, hvilket ogsaa var en af Hovedgrundene til den uheldige Vending, som Landkrigen tog. Thi de Mænd, som efter hans Fald ganske bemægtigede sig Kongens Fortrolighed, Tydskerne **Hahn**, **Ahlefeldt**, **Ahrensdorferne** og Flere, vare uduelige, uvidende og feige og kun betænkte paa deres egen Fordeel med Tilsidesættelse af det almindelige Bedste. Griffenfeldt eller, som hans Fødenavn lød, **Peder Schumacher** var af borgerlig Herkomst, Søn af en Viintapper i Kjøbenhavn; men allerede som ung tildrog han sig ved sine sjældne Aandsgaver Frederik den Tredies Opmærksomhed, hvilken Konge senere tog ham i sin Tjeneste og viste ham den største Tillid. Efterat han under Frederik den Tredie havde lagt Grunden til sin følgende Storhed, steg han under Christian den Femte i en Tid af 4 Aar fra det ene Trin af Ære og Høihed til det andet. Aaret efter at Christian den Femte havde besteget Thronen, blev han ophøiet i Adelsstanden under Navn af **Griffenfeldt**, udnævnt til Medlem af Geheimeraadet og Ridder af Dannebroge. Derefter blev han (1673) Rigskantsler, Ridder af Elefanten og benaadet med den grevelige Værdighed, ved hvilken Leilighed hans Eiendom i Tønsberg Amt i Norge ophøiedes til et Grevskab; det følgende Aar udnævnte Keiseren ham til Rigsgreve. Men denne store og pludselige Lykke i Forbindelse med Uforsigtighed paa Griffenfeldts Side vakte ham mægtige Fjender, der bevægede den svage Konge til at opoffre en Minister, der havde saa store Fortjenester af Fædrelandet og var berømt som Europas første Statsmand. Enkedronning **Sofie Amalie** var fortørnet paa Griffenfeldt for den Behandling, der var vederfaret hendes Svigersøn og Datter, Hertugen og Hertuginden af Gottorp.

Kongens Halvbroder **Gyldenløve** kunde aldrig tilgive Griffenfeldt, at han havde nægtet at bekræfte en for Danmark ufordeelagtig Traktat, som Gyldenløve havde sluttet med Hertugen af Gottorp; hans Had blev endnu uforsonligere, da Griffenfeldt bevirkede at han blev forsat som Statholder til Norge, fordi han i Kjøbenhavn forledede Kongen til de uanstændigste Udsvævelser. Hertug **Johan Adolf** af Pløen tragtede efter Hævn, fordi Griffenfeldt havde trukket sig tilbage fra et allerede indledet Giftermaal med hans Slægtning, en Prindsesse af Augustenborg; **Ahrensdorferne, Ahlefeldt, Hahn, Knuth** og de øvrige tydske Adelsmænd ved Hoffet arbeidede paa Griffenfeldts Undergang, fordi de alle vare overbeviste om, at de vare langt bedre skikkede til at lede Kongen og styre Staten end Viintappersonnen Peder Schumacher. Disse Griffenfeldts Avindsmænd fandt Understøttelse hos Kurfyrsten af Brandenborgs indflydelsesrige Gesandt, **Brandt**, som i Griffenfeldt altid havde fundet en uovervindelig Modstander af Kurfyrstens egennyttige Planer. Griffenfeldt blev pludselig arresteret i Kongens Forværelse (den 11te Marts 1676), og Sag anlagt imod ham for Høiforræderi. Klagepunkterne, der fremsattes af en for sine mange slette Handlinger berygtet tydsk Doktor **Mauritius**, vare for største Delen enten ubeviislige eller aabenbart falske, og flere af de Handlinger, man vilde udlægge som Forbrydelser, udgjorde netop Griffenfeldts største Fortjenester som Statsmand. Aldeles brødefri var Griffenfeldt vel ikke; men det var mindre hans Brøde, end hans Fjenders Had og Bagvaskelse, der fældede ham. Dommen lød paa, at han som Høiforræder skulde miste Ære, Liv og Gods; men tre af Dommerne, Adelsmanden **Christian Skeel**, Geheimeraad **Holger Vind** og den lærde **Rasmus Vinding** erklærede, at de ikke med god Samvittighed kunde underskrive denne Dom, og en Fjerde, den lærde Jurist **Peder Lasson**, døde i bittre Samvittighedsqvaler, fordi han efter lang Vaklen havde ladet sig bevæge til at stemme for Griffenfeldts Dødsdom. I Følelsen af den store Uretfærdighed, hvormed han blev behandlet, og styrket ved Bevidstheden om de vigtige Tjenester, han havde ydet Staten, gik Griffenfeldt Døden imøde med Rolighed og Fasthed, og knælede paa Ret-

terstedet med den Erklæring, at alle hans Bestræbelser havde sigtet til Kongens Ære og Fædrelandets Bedste. Bøddelen hævede allerede Sværdet, da General Schack pludselig traadte frem og i Kongens Navn forkyndte, at Dødsstraffen var forandret til evigt Fangenskab, en Naade, som Griffenfeldt selv erklærede for haardere end Døden. Han blev først sat i Fængsel i Kastellet ved Kjøbenhavn, hvorfra han efter 4 Aars Forløb forflyttedes til Klippefængslet paa Munkholmen i Throndhjemsfjord, hvor han sad som Fange i 18 Aar, og kom først paa fri Fod Aaret før sin Død (1699). I alle Dele af Statsstyrelsen føltes snart Griffenfeldts Fraværelse; men Ingen savnede ham mere end Kongen selv, som en Gang under Forhandlingen af en vanskelig Sag mismodig udbrød: „Griffenfeldt alene kjendte bedre, hvad der tjente til Statens Tarv, end mit hele Geheime-Konseil." Dette var uden Tvivl Grunden til, at Griffenfeldt blev fjærnet endnu længere fra Kongens Person og sendt til Munkholm, hvor han blev behandlet med saa mageløs Grusomhed, at man berøvede ham Bøger, Pen og Papir og andre uskyldige Midler, hvormed han søgte at forkorte Fængslets sørgelige Ensomhed. En af de tydske Adelsmænd, som havde været med at styrte Griffenfeldt, **Frederik Ahrensdorf**, blev et Par Aar efter Griffenfeldts Fald, paa Grund af sit slette Forhold i den skaanske Krig, dømt til at lide samme Straf som denne; men Begges Lod blev høist forskjellig: Griffenfeldt hentærede sit Liv paa Munkholms Klippe; Ahrensdorf blev aldeles benaadet af Kongen og beklædte siden høie Embeder.

Ved Freden til Lund og Fontainebleau var Christian Albrecht indsat i sine forrige Rettigheder; men der opkom snart nye Tvistigheder angaaende Fælledsregjeringen og Erstatning for Krigsomkostningerne. Det gik saavidt, at Kongen paany lod den hertugelige Deel af Slesvig besætte (1684); men flere Magter lagde sig derimellem og mæglede et Forlig til Altona (1689), hvorved Hertugens Rettigheder atter bleve erkjendte. Nu endelig vendte den beklagelsesværdige Hertug Christian Albrecht tilbage fra Hamborg, hvor han havde levet lige siden 1676 som privat Mand under meget kummerlige Omstændig-

heder. Begge Svogrene levede derpaa i Fred til Christian Albrechts Død (1694); men, da hans Søn og Efterfølger, Hertug Frederik den Fjerde, indgik Forbund med Sverrig, ægtede Karl den Tolvtes Søster, opførte Fæstninger og indkaldte svenske Tropper til deres Forsvar, opstode nye Misforstaaelser, som efter Christian den Femtes Død udbrøde til Krig. — Med Hamborg havde Christian den Femte, ligesom sine Forgjængere, vidtløftige Stridigheder, som dog bleve bilagte ved Forliget i Pinneberg 1679, hvorved begge Partier forbeholdt sig deres gjensidige Rettigheder, men Hamborg forpligtede sig til at betale Kongen 220,000 Rdlr. Tvistighederne bleve senere (1686) fornyede, og Hamborg indesluttet baade til Lands og til Vands; men, da Kurfyrsten af Brandenborg erklærede, at han ansaae Hamborgs Beleiring for det samme som et Anfald paa Berlin, havde det sit Forblivende ved Forliget i Pinneberg. Den samlede Krigsmagt blev derpaa brugt til at inddrive Qvarteerpenge i nogle smaae Stater i Nordtydskland, som havde været forskaanede for Indqvartering under Krigen med Sverrig.

I den indre Deel af Statsstyrelsen herskede under Christian den Femte megen Virksomhed. Lovbogen, som var udarbeidet under Frederik den Tredie, men siden havde undergaaet en Deel Forandringer, udkom 1683 under Navn af **Christian den Femtes danske Lov** og er den gjældende Landslov i Kongeriget Danmark, medens i Slesvig Valdemar den Andens jydske Lov endnu følges. Norge fik ligeledes en almindelig Lov (1687) omtrent af samme Indhold som den danske; i Kjøbenhavn stiftedes en Hof- og Borgret og i Norge en Overhofret, hvorfra der appelleredes til den kjøbenhavnske Høiesteret, som Griffenfeldt havde givet en forbedret Indretning. Til at bevirke Ligeformighed i Gudstjenesten udkom (1685) et Ritual og (1688) en Alterbog, og en ny Psalmebog forfattedes, hvis Indhold for største Delen skyldtes Digteren **Thomas Kingo**, der var Bisp i Odense. — Den store Mathematiker **Ole Rømer** var en af de Mænd, som viste sig meest virksom ved Indførelsen af nyttige Indretninger baade til Bedste for Landet i Almindelighed og i Særdeleshed for **Kjøbenhavn**,

hvis Politi- og Borgemester han var. Ved hans Foranstaltning bleve eens Vægt og Maal indførte over hele Riget, Landeveiene bleve opmaalte, Milepæle opreiste og Befordringsvæsenet forbedret; Gaderne i Kjøbenhavn bleve oplyste med Lygter, Omhu droges for Brolægningen og Gadernes Reenlighed, den offentlige Sikkerhed betryggedes ved Indførelsen af et ordentligt Nattepoliti, Faren for Ildsvaade formindskedes ved Brandvæsenets Forbedring, et Assistentshuus indrettedes til Hjælp for Trængende, og Byen forskjonnedes ved Anlægget af flere Gader, offentlige Pladser og Bygninger. Til Rømers store Fortjenester hører ogsaa Forfattelsen af en **Matrikel** eller **almindelig Jordebog**, hvorved først en ligelig Skyldsætning af alt Landets Jordegods blev mulig. Tidligere havde man beregnet Afgifterne af Jordeiendomme efter Udsædens Størrelse eller fastsat dem efter et omtrentligt Skjøn over, hvad Eiendommen kunde indbringe. Slig Skyldsætning maatte være meget unøiagtig og upaalidelig. Da efter Enevoldsmagtens Indførelse Adelens Fæstegods skulde sættes i Skat lige med andet Jordegods, foltes Ulæmperne af den hidtilværende Skyldsætningsmaade saa meget stærkere, og dette blev Anledning til, at det overdroges Rømer at forfatte en ny Matrikel, der kunde give en sikkrere Maalestok. Dette vidtløftige og vanskelige Arbeide udførte han fra 1681 til 1688, saaledes at alle Landets Jorder bleve opmaalte og Jorden tillige vurderet efter sin forskjellige Godhed. Størrelsen i Forbindelse med Jordsmonnets større eller mindre Frugtbarhed blev herefter Maalestokken for Skatteevnen og lagt til Grund for den nye Skyldsætning. Enhver Matrikel, ihvor nøiagtig den end oprindelig er, maa i Tidens Løb ved øde Jorders Optagelse til Dyrkning eller ved Forandringer og Forbedringer i Agerbruget blive mindre anvendelig. I den sidste Tid er ogsaa en ny Matrikel bleven udarbeidet og sat i Kraft for at afløse Rømers. — Forsvarsvæsenet blev holdt i god Stand under Christian den Femte. **Span** og **Jens Juel**, Broder til Admiralen, sørgede for Flaaden, som ved Slutningen af den svenske Krig beløb sig til 48 Orlogsskibe med en Besætning af 14,000 Mand. Landmagten blev indrettet efter fransk Mønster af den indkaldte Grev **de Roye**, og beløb sig i

Fredstid til 24,000 Mand, deels Udskrevne, deels Hvervede; Rytterne vare næsten alle Hvervede og fordeelte paa de kongelige Godser, hvis Bønder meget trykkedes ved denne Byrde. Flere nye Fæstninger bleve anlagte, blandt andre den vigtige **Christiansø** paa en af Ærteholmene ved Bornholm, og de gamle forbedredes og udvidedes. Finantsvæsenet var den Green af Forvaltningen, som blev maadeligst bestyret under Christian den Femte. Den ene Finantsminister afløste den Anden, og den efterfølgende var altid slettere end den foregaaende, indtil omsider den duelige **Sigfried von Pless** bragte nogen Orden til Veie. Men, uagtet man greb til saadanne Midler som at sælge Kirkerne tilligemed Retten til at besætte Præste=Embedet og at udleie danske Soldater til fremmed Krigstjeneste, efterlod Christian den Femte dog en Gjæld af halvanden Million Rdlr., foranlediget ved Hoffets ødsle Pragt, ved kostbare Krige og egennyttige Yndlinge, som berigede sig paa Statens Bekostning.

Bondestandens Kaar have maaskee aldrig været uslere end under Christian den Femte. Medens Adelen var i sin Vælde, bleve dens Bønder vel plagede med Hoveri, men vare dog tildeels frie for Skatter til Staten og for Krigstjeneste; men nu bleve de baade flaaede af Herremændene og trykkede med Skatter og en Udskrivning, der ikke sjælden var uretfærdig og vilkaarlig. Jordegodset sank under disse Omstændigheder overordentlig i Priis, et Onde, som man søgte at afhjælpe ved Forordningen af 28de Januar 1682, der siden blev noget nærmere bestemt (den 16de December 1682 og den 2den Oktober 1694), hvorved det tillodes Enhver, uden Hensyn til, om han var Adelig, Privilegeret eller simpel Borger, at kjøbe og besidde Sædegaarde. Disse beholdt deres forrige Skattefrihed, naar der foruden Hovedgaardstaxten hørte 200 Tønder Hartkorn Bondeeiendom til Godset, beliggende ikke længere end 2 Miil fra Hovedgaarden; ligeledes vedblev Tiendefrihed at følge den nye Besidder, hvis Gaarden havde været tiendefri før 1661 eller senere faaet særdeles kongelig Bevilling derpaa. Herved stege de store Jordegodser betydelig i Priis; men derved blev Bondestandens Nød ikke afhjulpen. Ved Forordning af

27de Decbr. 1687 blev det forbudt „Bønder, Præster, Fogeder og Møllere" at opfodre Staldøxne, hvilket blev forbeholdt Sædegaardseiere og Kjøbstædboere. Den naturlige Følge heraf var, at den fordum saa vigtige Øxenhandel Dag for Dag mere tabte sig. I den forhen anførte Forordning af 28de Januar 1682 bestemtes, „at ingen Bonde eller Enke maatte **opsige eller flytte fra deres Gaard, saalænge Herremanden agtede dem gode nok for samme Gaard at forestaae,** med mindre han handlede med dem mod Lovene"; videre hedder det: „Hvilken Bonde, som forsidder eller forløber sin Gaard og ikke retter sig efter Lovene, **maa Herremanden levere til Bremerholm, der at arbeide et Aar i Jern."** Denne skrækkelige Rettighed, der aldeles gjorde Fæstebonden til Herremandens Slave og aabnede Veien til de skjændigste Misbrug, blev nogle Aar efter, ikke ophævet, men noget indskrænket derved, at Amtmanden skulde bevidne, at Sagen forholdt sig efter Herremandens Angivende. I samme Forordning fastsattes, at, naar ældre Bønderkarle, der havde fæstet Gaarde, ikke vilde gifte sig, skulde de ligesom de yngre Karle udskrives til Krigstjeneste. Mange Bønder foretrak nemlig under den Elendighed, hvori de sukkede, at føre et ugift Liv, og vare kun betænkte paa ved given Leilighed at rømme bort fra Godset og Fædrelandet, hvilket nu var den eneste Udvei til Frelse fra Herremændenes Tyranni. Under en saadan Tilstand og med saadanne Love maatte Agerdyrkningen og Qvægavlen nødvendigviis komme i det dybeste Forfald. Man regnede, at **over en Femtedeel** af Bondegodset paa Kronens Eiendomme laae øde, og endnu værre saae det ud paa de private Godser; **Ost og Smør** maatte i det frugtbare og græsrige Danmark, der eengang var saa berømt for sin ypperlige Qvægavl, hentes fra Holland til Hærens Forsyning. At de Bønderkarle, som flyttede ind paa de kongelige Ryttergodser, samt Indvaanerne paa de smaae Øer, Baagø og Møn, under Betingelse af at opdrage i det Mindste een af deres Sønner til Søvæsenet, bleve erklærede vornedfrie (1695 og 1696), havde kun lidet at betyde, saalænge hele Sjællands, Laalands og Falsters Befolkning sukkede i Trældom.

Handelen og **Fabrikvæsenet** havde under Christian den Femte en heldigere Skjæbne end Agerdyrkningen og Landvæsenet, endskjøndt de rigtignok efter Tidens indskrænkede Oplysning meest søgtes fremmede ved Tilstaaelse af Enerettigheder og Oprettelse af Handelsselskaber med udelukkende Privilegier. Der oprettedes et **Kommercekollegium**, som skulde drage Omsorg for Handelen og Fabrikvæsenet; ved Indretningen af en Navigationsskole i Kjøbenhavn under Rømers Bestyrelse aabnedes Leilighed for de Søfarende til at erhverve sig de Kundskaber, som ere nødvendige i deres Fag. Defensionsskibene, som under Christian den Fjerde vare befundne saa nyttige, bleve paany indførte og bidroge særdeles meget til at oplive den umiddelbare Handel paa fjærnere Lande. Det ostindiske Kompagni blev fornyet, der oprettedes et islandsk og et færøisk Handelsselskab, samt tvende grønlandske, et i Kjøbenhavn og et i Bergen. Den vestindiske Handel var begyndt under Frederik den Tredie, men fik først Fasthed under Christian den Femte ved Erhvervelsen af St. Thomas og St. Jan (1672). Især i de 10 sidste Aar af Christian den Femtes Tid havde den danske Handel en glimrende Periode, da næsten alle de øvrige Handelsstater i Europa vare indviklede i blodige Krige. Da nogle af de krigførende Magter bleve misundelige over Danmarks blomstrende Handel og søgte at forstyrre og forulæmpe den, indgik Danmark og Sverrig (1691), ligesom omtrent 100 Aar senere ved en lignende Leilighed, **en væbnet Neutralitets-Forening** til det fredelige Handelsflags Beskjærmelse.

Videnskaberne bleve, da de havde mistet deres ivrige Beskytter Griffenfeldt, ikke begunstigede af Regjeringen, derimod stiftedes ved privat Godgjørenhed til Bedste for de Studerende **Collegium Mediceum** af **Ole Borch** og **Elersens Collegium** af **Elers**, som i en ulykkelig Ildebrand paa Amalienborg Slot havde mistet sine to eneste Børn. Hoffets Ligegyldighed virkede imidlertid ikke saa hæmmende paa Videnskabelighedens Udvikling som den Mangel paa Frihed til videnskabelige Undersøgelser, der herskede i hine Samvittighedstvangens og den politiske Mistænksomheds Dage. Det var paa den Tid, at Ludvig den Fjortende saa grusomt forfulgte sine reformeerte Undersaatter,

hvilke derfor i Hobetal udvandrede og søgte Tilflugt i fremmede Lande, blandt andre ogsaa i Danmark. Men Sjællands Bisp **Bagger** indgav en udførlig Forestilling til Kongen, hvori han viste det Farlige for den protestantiske Læres Reenhed i at lade disse Kjættere faae Indpas i Landet, og tillige skildrede de Reformeerte som upaalidelige og urolige Borgere, der vilde sætte sig op imod Kongen, ligesom de satte sig op imod Gud. Den Betænkning, som til samme Tid indkom fra flere andre Bisper, gik i samme Retning som Baggers. Dronningen, **Charlotte Amalie**, var reformeert; men, da hun elskedes mindre af Kongen end **Sofie Amalie Moth**, der var en Datter af hans afdøde Ungdomslærer og Livlæge, **Poul Moth**, og siden ophøiedes til Grevinde af Samsø, kunde hun Intet udrette for sine Troesbeslægtede. De flittige og vindskibelige franske Reformeerte bleve altsaa, ligesom hundrede Aar tidligere de nederlandske Flygtninge, bortviste fra Danmark og vandrede derpaa til Holland og Brandenborg, hvis Fabrikker og Manufakturer de bragte i en blomstrende Forfatning. Denne Uforddragelighedsaand i Danmark var saa meget mere paafaldende, som baade Jøder og Katholikker (1682) fik fri Religionsøvelse i Fredericia, og to Aar efter de portugisiske Jøder endog tilstodes det Samme over hele Riget. Imidlertid indsaae man dog siden den store Feil, der var begaaet, og tilstædede (1685) de Reformeerte under visse Betingelser fri Udøvelse af deres Religion i Kjøbenhavn og gav dem Tilladelse til at bygge en Kirke. Men ikke Mange benyttede sig heraf, deels fordi de i Mellemtiden havde nedsat sig andensteds, deels fordi de intet Godt ventede sig af de lutherske Theologers snæverhjertede Aand og fjendtlige Stemning. At denne Mistillid ikke var ugrundet, viste sig ikke længe efter, da den tydske Hofprædikant og Professor **Masius**, der stod i stor Anseelse ved Hoffet, udvirkede adskillige trykkende Forordninger mod de kjøbenhavnske Reformeerte. Saaledes befaledes det ved Reskript af 6te September 1690, at Ægtefolk af forskjellig Troesbekjendelse skulde vies og deres Børn døbes i en luthersk Kirke; ligeledes forbødes det de Reformeerte at ringe til Gudstjeneste med Klokken i Kirketaarnet. Aarsagen til dette Masius's fortsatte Fjendskab

imod de Reformeerte var en Strid, hvori han var bleven indviklet med nogle Lærde af denne Troesbekjendelse. Masius udgav (1687) et Skrift, som var tilegnet Kongen af Danmark, hvori han søgte at vise, at Kongemagten hidrørte umiddelbart fra Gud, og at det var i Fyrsternes egen Interesse at hævde den protestantiske Lære, fordi de andre Religionsbekjendelser ikke saa vel lode sig forene med en uindskrænket Regjeringsform, og at navnligen de Reformeerte i denne Henseende ikke vare at stole paa. Herimod tog blandt Andre Filosofen **Thomasius** i Halle til Gjenmæle i et Skrift, hvori han viste, at Kongemagten grundede sig paa en Overdragelse fra Folkets Side, og at de Reformeerte kunde være ligesaa gode Undersaatter som Lutheranerne. Masius havde den Fornøielse at see Bøddelen i Kjøbenhavn brænde dette Skrift af Thomasius, og hermed endtes Striden, men ikke Mindet om dens Vanære. Just da denne Strid var paa det Hæftigste, udkom ovennævnte Forordninger mod de Reformeerte.

Et andet sørgeligt Exempel paa, hvor liden Tænke- og Skrivefrihed der paa den Tid herskede i Danmark, giver den Behandling, som vederfores den lærde **Oluf Rosenkrands**, en Efterkommer af hiin berømte gamle danske Adelsslægt, der endnu betragtedes med Ugunst og Mistænksomhed af Regjeringen. En tydsk Professor **Buno** havde skrevet en Bog, hvori han vilde bevise, at Danmark altid havde været et Arverige, og at den Valgret, som Adelen havde udøvet, havde været lutter Anmasselse. For at gjendrive denne Beskyldning skrev Rosenkrands „et Forsvar for den danske Adel.“ Paa Grund af dette Skrift, der vel indeholdt adskillige stødende Udtryk, men ellers var reent historisk, blev Rosenkrands (1682) anklaget som Majestætsforbryder. Han bønfaldt om Naade og Tilgivelse, hvis han havde forseet sig, og bad, at hans Skrift maatte gjennemgaaes og bedømmes af nogle lærde og sagkyndige Mænd, istedenfor at underkastes en Domstols Paakjendelse; men denne billige Begjæring blev afslaaet. Først blev der nedsat en Ret af 6 Mænd; men da Halvdelen af disse vægrede sig ved at underskrive Dommen, der gik ud paa en Bøde af 6000 Rdlr. og Bogens Konfiskation, blev Sagen overgiven til Høiesteret.

Her blev Rosenkrands dømt til at miste sine Embeder, have sin Hovedlod forbrudt, forvises Kjøbenhavn og tilbagekalde, hvad han havde skrevet. Hovedloddens Fortabelse blev af Kongen forandret til en Bøde af 20,000 Rdlr. Men Rosenkrands tog sig denne Behandling saa nær, at han døde nogen Tid efter af Græmmelse.

Christian den Femte døde 1699 i en Alder af 53 Aar, efter en næsten trediveaarig Regjering. Alle ere enige i at rose ham for personlig Tapperhed og en ædelmodig ridderlig Tænkemaade: men ligesaa enig er man om at tillægge ham Hang til Forlystelser og Adspredelser, Mangel paa Huusholderiskhed og en i høi Grad svag og uselvstændig Charakteer. Denne Svaghed gjorde ham til et Bytte for hans udsvævende Halvbroder Gyldenløves Forførelser og foraarsagede, at han i sin hele Regjeringstid lod sig lede af Andre, først af den duelige Griffenfeldt, siden af dennes uduelige Efterfølgere. Hans Krig med Sverrig var uklog og unødvendig, og hans Politik mod hans Svoger Hertugen af Gottorp og adskillige smaae tydske Fyrster var mere støttet paa Magt end Retfærdighed. Under hans Regjering fik ogsaa, meer end nogensinde før, en tydsk Tone Indgang ved Hoffet: Kongen var omgiven af tydske Hofmænd, tydske Embedsmænd sade i de høieste Regjeringskollegier, og tydske Generaler anførte Hæren; Flaaden var det Eneste, som forblev dansk; selv Operaer bleve spillede paa Tydsk, og tydske Indskrifter sattes paa offentlige Mindesmærker. Kronprindsens Opdragelse, ikke den mindst vigtige af de Pligter, som paaligge en Konge, blev aldeles forsømt, og Prindsen med Flid holdt fjærnet fra Regjeringsforretningerne, saa at han først Ugedagen før Christian den Femte døde, fik Sæde i Geheimeraadet. — Christian den Femte var gift med **Charlotte Amalie** af Hessen, en ædel og elskværdig Dame, som imidlertid hos den ustadige Konge ikke formaaede at skaffe sig den Indflydelse, hvortil hun var mere værdig end flere baade følgende og foregaaende Dronninger. Skjøndt tydsk født var hun mere dansk end Mange ved Hoffet. Hun tilegnede sig sit nye Fædrelands Sprog og elskede det og dets Litteratur.

---

3. Frederik den Fjerde. Krig med Hertug Frederik den Fjerde af Gottorp. Ellevaarig Krig med Sverrig. Slesvigs Gjenforening med Danmark. Spændt Forhold til Rusland. Vornedskabet hævet, Stavnsbaandet indført. Hans Egede. Omsorg for Almueundervisningen. God Statshuusholdning.

Frederik den Fjerde arvede Tvistighederne med Gottorps Hertug Frederik den Fjerde efter sin Fader. Hertugen opførte paany de af Christian den Femte nedrevne Skandser, sluttede Forbund med Hannover og fik Tropper tilsendt fra sin Svoger Karl den Tolvte for at bruge dem mod Danmark. Efterat Kong Frederik den Fjerde havde styrket sig ved Forbund med **Peter den Store** af Rusland og **August**, Kurfyrste i Sachsen og Konge i Polen, lod han en Hær rykke ind i Slesvig, som i Begyndelsen havde megen Fremgang. Men England, Holland og Sverrig, der vare gaaede i Borgen for Overholdelsen af det i Aaret 1689 sluttede Altonaerforlig, havde kort i Forveien indgaaet en Forening om at understøtte Hertugen af Gottorp, hvis han blev angreben af Danmark. Som Følge heraf brød strax en Hær af svenske, tydske og hollandske Tropper ind i Holsteen, hvorved den danske Hær hindredes i at foretage sig noget mod Hertugen. Den kloge og virksomme Vilhelm den Tredie, som den Gang styrede England og Holland, var det desuden magtpaaliggende at bevare Freden i Norden, for at have fri Haand til at deeltage i Løsningen af det spanske Arvefølgespørgsmaal, der hver Dag tegnede til at foranledige en blodig Krig i det sydlige Europa. England og Holland sendte derfor hver en Flaade ind i Sundet fra Nordsøen, og en svensk Flaade ankom søndenfra. Disse tre Flaader indesluttede den danske imellem sig paa Kjøbenhavns Rhed og søgte at stikke den tillige med Hovedstaden i Brand ved et Bombardement. Kongen var den Gang fraværende ved Hæren i Holsteen; men Enkedronningen, den kjække Charlotte Amalie, var forbleven i Byen og opmuntrede Borgerne ved sit Mod. Hun tilkjendegav Borgerne, at ingen Fare skulde skille hende fra dem, hun vilde leve og døe med dem. Forsøget paa at stikke Staden og Flaaden i Brand mislykkedes vel; men ved samme Tid landede Karl den Tolvte paa Sjælland (4de August 1700)

med 12,000 Mand og nærmede sig Kjøbenhavn fra Landsiden. Under saa truende Farer og ikke tilbørligen understøttet af sine Forbundsfæller, maatte Frederik den Fjerde ile med at slutte Freden til **Travendal** (18de August 1700), samme Aar, som Krigen var begyndt. Herved bekræftedes Hertugens Souverænitet, og han fik udtrykkeligen Ret til at anlægge Fæstninger, holde Tropper, slutte Forbund, Fælledsregjeringen indskrænkedes til Prælater og Ridderskab, og Kongen betalte Hertugen 260,000 Rdlr. Imidlertid opkom snart igjen Misforstaaelser. Hertug Frederik den Fjerde faldt (1702) i et Slag i Polen, hvorhen han havde fulgt sin Svoger Karl den Tolvte, og Regjeringen over Hertugdømmerne blev derpaa, da hans Søn **Karl Frederik** kun var to Aar gammel, overdragen til Enkehertuginde **Hedevig Sofie**, Karl den Tolvtes Søster, og den afdøde Hertugs Broder, Administratoren **Christian August**, Koadjutor i Lybek, samt Geheimeraadet. Men der opkom Splid blandt Medlemmerne af Formynderregjeringen, af hvilke nogle hældede til dansk, andre til svensk Side. I Spidsen for det første Parti stod den retsindige **Wedderkopp**; det sidste ledede af den kloge, men rænkefulde **Gørtz**, der fik Wedderkopp styrtet og vilde have ladet ham henrette, hvis ikke Kong Frederik ved sine Trusler havde forebygget det. Stridspunkterne angik deels det **lybekske** Stift, som Administratoren gjorde Fordring paa, men som Kongen søgte at erhverve for sin Broder **Karl**, deels Fælledsregjeringen, som man fra Gottorps Side søgte at faae aldeles ophævet, deels endelig, hvorvidt Hertugen maatte skrive sit Navn og sin Tittel i de fælleds Forordninger med ligesaa store Bogstaver som Kongen af Danmark (Frakturstriden). Denne sidste latterlige Tvist gjorde, at der i 8 Aar ingen Landretter bleve holdte i Hertugdømmerne. Efter otte Aars Forløb syntes det imidlertid, som om Alt skulde faae en fredelig Udgang ved Forliget i Hamborg (1711), der afgjorde de fleste Stridspunkter og nøiere bestemtes i det rendsborgske Forlig (1712). Men pludselig toge Sagerne en anden Vending ved den Falskhed, som den gottorpske Regjering viste mod Danmark i den Krig, som paany var udbrudt med Sverrig.

Den udvortes Anledning til denne Krig vare nogle For-

nærmelser, som de Svenske havde viist mod danske Skibe, og nogle Ytringer af Karl den Tolvte, der gave Grund til at formode, at han vilde angribe Danmark, naar han blev færdig med sine andre Fjender. Men den sande Grund var den Udsigt, som nu mere end nogensinde syntes at aabne sig til at tilbageerobre de tabte skaanske Landskaber, da Sverrig var i den meest hjælpeløse Forfatning og saa udmattet ved sin Konges glimrende, men unyttige Seire, der tilsidst endtes med Nederlaget ved Pultava (1709), at det ikke syntes at kunne modstaae et alvorligt Angreb. Frederik den Fjerde havde mod Udgangen af Aaret 1708 foretaget en Udenlandsreise til Italien og paa Tilbagereisen besøgt Kong August i Dresden, hvor der blev sluttet et Forbund mod Sverrig mellem Danmark, Polen og Sachsen, som Rusland siden tiltraadte. En dansk Hær paa 16,000 Mand under Anførsel af Grev **Reventlov**, der i udenlandsk Krigstjeneste havde erhvervet sig Navn af en dygtig og erfaren Officeer, landsattes i Slutningen af Aaret 1709 i Skaane og udbredte sig i Begyndelsen af det følgende Aar over hele dette Landskab. Men den kjække **Magnus Stenbock**, der i en Hast skabte en Hær af nyudskrevne Soldater, nødte Reventlov, hvis Hær var saa slet udrustet, at den savnede de første Fornødenheder, til at trække sig tilbage. Det kom derpaa den 10de Marts 1710 til et Slag ved **Helsingborg**, som **Jørgen Ranzau**, der i Reventlovs Sygdom havde overtaget Befalingen, aldeles tabte ved ubesindigen at forlade den faste Stilling, som Reventlov havde anviist Hæren. Levningerne af den danske Hær bleve derpaa overskibede til Sjælland, og en ny Landgang gjort umulig ved en voldsom Pest, som rasede i Skaane og Sjælland.

Krigen blev derpaa forflyttet til Tydskland, hvor de Danske havde stor Fremgang og erobrede alle Sverrigs vigtige tydske Landskaber paa Stettin og Stralsund nær. Imidlertid lykkedes det ogsaa Stenbock at komme over til Tydskland og overvinde de Danske i det haardnakkede og blodige Slag ved **Gadebusch** (den 20de Decbr. 1712), efterat først en Deel sachsiske Hjælpetropper ved en feig Flugt havde aabnet de Danskes Slaglinie og bragt Uorden i deres Rækker. Tabet af dette Slag blev

dog ikke saa fordærveligt, som man kunde have ventet; ja dets fjærnere Følger vare endog meget heldige for Danmark. Thi Stenbock, som allevegne saae sig omringet af Fjender, blev nødt til at kaste sig ind i den hertugelige Fæstning **Tønning**, efterat han paa Veien derhen med en Grusomhed, der var ligesaa unyttig, som den var æreløs, midt om Vinteren havde afbrændt den aabne Stad Altona. Men store Skarer af danske og medforbundne Tropper forfulgte Stenbock, indesluttede ham i Tønning og begyndte denne Fæstnings Beleiring. Frederik den Fjerde var med Rette forbittret paa den hertugelige Regjering, som ganske nylig havde givet ham de høitideligste Forsikkringer om et venskabeligt Sindelag og den ubrødeligste Neutralitet og desuagtet gav Stenbock Tilflugt i Tønning. Paa Grund heraf tog Frederik den Fjerde ved et Patent af den 13de Marts 1713 hele den gottorpske Deel af Hertugdømmet i Besiddelse. Da imidlertid Stenbock nogen Tid efter (den 20de Mai) drog ud af Fæstningen og med sine 11,000 Mand overgav sig som Krigsfange, og da Gørtz vedblev at forsikkre, at Kommandanten uden Befaling fra den gottorpske Regjering havde aabnet Portene for Stenbock, var Kongen endnu en Tidlang tilbøielig til at tilbagegive Hertugen hans Lande. Men, da Tønning, som endnu et Aar forsvaredes af de hertugelige Tropper, endelig overgav sig, kom Frederik den Fjerde i Besiddelse af den udtrykkelige Ordre, hvorved Kommandanten befaledes at indlade Stenbock, og han besluttede nu ikke længere at vedblive en utidig Ædelmodighed, men at beholde det, som Omstændighederne og Vaabenlykken havde givet ham i Hænde.

Tilsøes vare de Danske endnu heldigere end tillands. Træfningen i Kjøgebugt 1710 er ikke bleven saa mærkelig ved sine Følger for Krigen som ved Hvitfeldts Heltemod. Hans Skib **Dannebroge** kom strax i Fægtningens Begyndelse i Brand agterud; han kunde uden Tvivl have frelst sit og Besætningens Liv ved at drage sig ud af Kampen og sætte Skibet paa Grund; men han maatte da med sit brændende Skib være gaaet igjennem den tæt sammentrængte danske Flaade med Fare for at stikke den i Brand. Han forsmaaede derfor denne Udvei. Medens Ilden fra Skibets bagerste Ende mere og mere greb om

sig, vedblev han med den visse Død for Øie uforfærdet Kampen mod Fjenden, idet han med de forreste Kanoner fyrede Skud paa Skud, indtil Ilden naaede Krudtkammeret og Skibet sprang i Luften. Han selv tilligemed den hele Besætning af 700 Mand fandt en Heltedød i Luerne og Bølgerne. Admiral **Gabel** deels ødelagde deels erobrede en heel svensk Eskadre paa Kolberger Rhed (1715), og han tilligemed **Sehested** og **Raben** hævdede saaledes Herredømmet over Østersøen, at Forbindelsen mellem Sverrig og dets tydske Landskaber blev yderst vanskelig. Imidlertid var Karl den Tolvte, som efter Nederlaget ved Pultava havde tilbragt 5 Aar i Tyrkiet i en besynderlig Orkesløshed, medens Fiender hærjede og erobrede hans Rige, mod Slutningen af Aaret 1714 kommen tilbage og havde først begivet sig til den stærke Fæstning Stralsund, en af de faa Levninger af Sverrigs Besiddelser i Tydskland. Denne frygtede Fjendes Tilbagekomst gjorde, at der blev knyttet et fastere Forbund mellem Danmark, Polen og Rusland, som nu ogsaa Preussen, Hannover og England tiltraadte. Ved denne Leilighed kjøbte Kurfyrst Georg af Hannover, der siden 1714 var Konge i England, for 6 Tønder Guld Fyrstendømmerne **Bremen** og **Verden**, som Danmark havde erobret fra Sverrig. Da Karl den Tolvte ikke længere kunde holde sig i Stralsund, der blev haardt beleiret af de forenede Magter, begav han sig i December 1715 til Sverrig og bragte snart en stor Hær paa Benene, hvormed han tænkte at gaae over Isen og overvælde Danmark; men et pludseligt Toveir reddede Danmark for denne Fare. Karl vendte sig derpaa mod Norge; men ogsaa her strandede hans Planer paa Frederikshalds Borgeres Mod og Fædrelandskjærlighed; thi anførte af de ædle Brødre, **Peder** og **Hans Kolbjørnsen**, stak Borgerne Ild paa deres egen By og trak sig derpaa tilbage til Fæstningen. Denne kunde Karl den Tolvte ikke indtage, da alt det Krigsforraad, han i dette Øiemed havde samlet, blev ødelagt af **Tordenskjold** i Dynekilen. Blandt de mange Søhelte, som Danmark og Norge have frembragt, ligefra Søren Norby, Peder Skram, Otte Rud, Herluf Trolle, Christian den Fjerde til de senere Kort Adelaer og Niels Juel, er **Tordenskjold**, eller som hans

Fødenavn lød **Peder Wessel**, en af de navnkundigste. Han var af borgerlig Herkomst, først Skrædderdreng, siden Matros, men svingede sig ved en Række af Heltebedrifter, i hvilke han udviklede et Mod, der steg i samme Grad, som Faren voxte, og en Snildhed og Aandsnærværelse, der lode ham seire over Vanskeligheder, som maatte forekomme Andre uovervindelige, op til en Admirals Værdighed. Af Frederik den Fjerde, som bar megen Godhed for denne sjældne Kriger, erholdt han Navnet **Tordenskjold**, fordi han var et Værn for Danmark og en Rædsel for dets Fjender. Til hans mærkeligste Bedrifter hører Slaget i **Dynekilen** og Indtagelsen af den næsten uovervindelige Klippefæstning **Karlsteen**. Med ikke mere end een Fregat og 5 Smaaskibe løb han ind i den stærkt befæstede Havn Dynekilen, og bragte efter 4 Timers Fægtning de fjendtlige Batterier til Taushed, erobrede 12 Krigsskibe og 8 Fartøier, som vare lastede med Krigsforraad til Frederikshalds Beleiring; af Resten af den svenske Flaade undkom kun to Lastskibe, een Gallei sank, en anden sprang i Luften. Fæstningen **Karlsteen** ved Marstrand blev angreben af Tordenskjold med en høist ubetydelig Magt; men ved sit blotte Navn og ved en Forening af Snildhed og Dristighed bragte han den svenske Kommandant saaledes ud af Fatning, at han overgav en af de stærkeste Fæstninger i Europa, der kunde have trodset en Magt, der var mange Gange større end Tordenskjolds. Tordenskjold døde i en ung Alder kort efter Fredens Slutning, dræbt af den svenske Oberst og Duellist Stahl; men hans mageløse Heltegjerninger, hans ædle Hjærte, hans aabne og ægte nordiske Tænkemaade have bevaret ham i udødeligt Minde hos det danske Folk.

Medens Karl den Tolvte saaledes spildte sine Kræfter for Frederikshald, gjorde man i Danmark alvorlige Forberedelser til en ny Landgang i Skaane. En Hær paa 22,000 Mand blev (1716) sammentrukken paa Sjælland, og Flaaden udrustedes; med den danske Krigsmagt forenede sig en russisk Hær paa henved 40,000 Mand, som under Peter den Stores egen Anførsel leirede sig udenfor Kjøbenhavn, og en stor russisk Flaade ankrede paa Rheden. Men der opkom Misforstaaelser mellem de Forbundne, fordi Frederik den Fjerde ikke vilde ind-

romme Peter den Store Karlskrone i Blekingen, som han saa meget ønskede for at udvide sin Magt paa Østersøen. Man fattede snart den stærkeste Mistanke om, at Peter den Store mindre tænkte paa at gjøre et Indfald i Sverrig end paa at bemægtige sig Kjøbenhavn og Kronborg, hvorfor der hurtigen bleve trufne saadanne Anstalter til at møde denne svigefulde Plan med Magt, at den russiske Keiser maatte drage bort med uforrettet Sag. Peter den Store begyndte nu at pleie hemmelige Underhandlinger med Karl den Tolvte, hvilke lededes af **Gørtz**, der var traadt i den svenske Konges Tjeneste. Gørtzes Bestræbelser gik ud paa at bevirke Fred og Forbund mellem Rusland og Sverrig, hvorpaa Danmark med forenede Kræfter skulde angribes og tvinges til at afstaae Norge til Sverrig og hele Holsteen og Slesvig til den gottorpske Hertug. Men disse og andre vidtudseende Planer gik overstyr, da Karl den Tolvte ved et nyt Indfald i Norge faldt for Frederikshald (den 11te December 1718). Den nye Regjering i Sverrig ønskede Fred, som ved engelsk og fransk Mægling kom istand i **Frederiksborg** den 3die Juli 1720, hvorved den elleveaarige Krig bragtes til en for Danmark hæderlig og lykkelig Ende. Thi foruden de 8 Tønder Guld, som Danmark havde erholdt ved Salget af Fyrstendømmerne Bremen og Verden, betalte Sverrig endnu 600,000 Rdlr. i Krigsomkostninger og frasagde sig den Toldfrihed i Sundet, hvoraf det havde været i Besiddelse siden 1645. Dette Punkt var overordentlig vigtigt; thi ved de Svenskes Toldfrihed, hvoraf ogsaa andre Nationer droge Fordeel ved en svigefuld Brug af det svenske Flag, var Øresundstolden sunken ned til en ubetydelig Indtægt (70 til 80,000 Rdlr.), men steg nu til henved 400,000 Rdlr. og voxede siden bestandig ved den tiltagende Handel.

Krigens største Vinding var imidlertid Erhvervelsen af den hertugelige Deel af Slesvig, som nu efter Aarhundreders Adskillelse med Vaabenmagt atter blev forenet med Moderlandet. Sverrig forpligtede sig til ikke mere at understøtte den forrige gottorpske Hertug, og baade Frankrig og England gik i Borgen for Danmarks Besiddelse af Slesvig til evige Tider. Paa Grund af disse Fredsbetingelser tog Frederik den Fjerde ved

et Patent af 22de August 1721 den forrige hertugelige Deel af Slesvig i Besiddelse og opfordrede Indvaanerne til at hylde sig. Hyldingseden aflagdes den 4de September 1721 paa Gottorps Slot af Slesvigs daværende Stænder, Ridderskabet og Prælaten for det adelige Frøkenkloster, samt af Godseierne og paa Geistlighedens Vegne af Provsterne; paa Landet og i Kjøbstæderne modtoge Amtmændene Arvehyldingen paa Kongens Vegne; Hertugen af Augustenborg indsendte en skriftlig Hylding. I Hyldingseden lovede Enhver for sig og sine Efterkommere at være Kongen tro og huld som eneste souveræn Landsherre, ligesom ogsaa alle hans kongelige Arveefterfølgere efter Kongelovens Lydende. Paa Grund af denne Forandring i Slesvigs Forhold til Riget, blev ogsaa det slesvigske Vaaben, to Løver, flyttet fra sin forrige Plads i Middelskjoldet, hvor det var anbragt sammen med Holsteens, og hensat i Hovedskjoldet mellem Kongerigets øvrige Skjoldmærker.

Saaledes var nu Slesvig atter indlemmet i Riget; men i den lange Adskillelsestid vare store Forandringer foregaaede. Hvad der under de holsteenske Grevers Regimente og den holsteenske Adels Indvandring i Slesvig var begyndt til at fortrænge Folkets Modersmaal og indføre tydsk Sprog og tydske Indretninger, fortsattes efter 1460 under Fyrsterne af det oldenborgske Huus. Flere af Kongerne vare formedelst deres tydske Dannelse og Opdragelse ligegyldige for det danske Sprog, og Hertugerne, som regjerede efter Delingen 1490, grundtydske, fremmede for Danmark og som oftest fjendtlige mod det. Reformationen, som i andre Henseender var saa velgjørende, og et af hvis væsentlige Formaal det netop var, igjen at føre Modersmaalet ind i Kirken, blev til Fordærvelse for det danske Folkesprog i Slesvig og en ny og mægtig Støtte for Tydskheden. Det var fornemmelig Tydskere, som udbredte de nye Lærdomme, og efterat Reformationen var gjennemført, overstrømmedes Slesvig, ligesom tidligere af den holsteenske Adel, saaledes nu af en uendelig Skare af tydske geistlige og verdslige Embedsmænd, som søgte og fik Ansættelse og Levebrød. Af 13 Mænd, som have havt den øverste Styrelse af Kirkevæsenet i Slesvig, de saakaldte General-Superintendenter, har

Ingen havt hjemme i Kongeriget; tre have været indfødte Slesvigere, de øvrige 10 ere komne fra Vestfalen, Sachsen, Lifland, Holsteen, Hamborg, Brandenborg, Pommern o. s. v. Paa Delingen 1490 fulgte en anden 1544 og efter den endnu flere. Alle de mange Smaafyrster, som Slesvig ved disse forskjellige Delinger fik, selv de af dem, som umiddelbart udgik af det danske Kongehuus, vare tydske af Sind og Sprog, og fremmede Fortydskningen, hvor de kunde. Naar saaledes Fyrsterne, Hofferne, Adelen, Embedsmændene, baade verdslige og geistlige, vare Tydskere, maatte det danske Folkesprog have sin store Nød. Folket bevarede imidlertid under disse Trængsler med Trofasthed og Udholdenhed sit Modersmaal; men tydsk Bestyrelsessprog blev almindeligt, tydsk Retssprog bredte sig videre og videre, og i Egne, hvor Folket ikke talede andet end Dansk, lød tydsk Tale fra Præsterne i Kirken og udenfor den. Forvirringen og Folkets Lidelser bleve endnu større, da det plattydske Sprog afløstes af det høitydske, der endnu i langt høiere Grad end hiint var uforstaaeligt for den danske Almue. Denne Forandring foregik først ved Hofferne og den verdslige Bestyrelse omtrent i Midten af det 16de Aarhundrede, noget senere ved Rettergangen, og endelig i den første Halvdeel af 17de Aarhundrede indførtes den ogsaa i Kirken. Det var en Vestfaler **Stefan Klotz** og en Sachser **Johan Reinboth**, hiin Superintendent i den kongelige, denne i den hertugelige Deel af Slesvig, der skaffede sig en sørgelig Navnkundighed ved at drive Folkesproget ud af Kirkerne og i dets Sted indføre Høitydsk, som ikke engang den plattydsktalende Befolkning i Slesvigs sydlige Egne kunde forstaae, end sige de dansktalende Angelboer. De danske Menigheder klagede stundum bitterlig over den Uret, de maatte lide ved deres Modersmaals Undertrykkelse og det uforstaaelige Sprog, de hørte af deres Præst og Sjælesørger; men deres Klager løde forgjæves. — Skjøndt alle de Fyrstehuse, mellem hvilke Slesvig var udstykket, udmærkede sig ved Tydskhed, overgik det gottorpske dog heri de øvrige. De gottorpske Hertuger, der havde større Besiddelser end de andre, vare tillige besjælede af Had til Danmark og Alt, hvad der var Dansk. Hele deres Historie er en Række af Fjendtligheder

og Troløsheder mod deres Lensherre, Kongen af Danmark. Under deres Stræben efter aldeles at løsrive Slesvig fra Kongeriget, var det danske Folkesprog dem en forhadt Hindring; thi om end andre Baand brast, saa vilde dog Fælledskabet i Sproget endnu danne et mægtigt og betydningsfuldt Forbindelsesled mellem de adskilte Dele. Det danske Sprogs Undertrykkelse stod derfor i nøie Sammenhæng med de gottorpske Hertugers politiske Planer, og en af de sidste, den ovenfor omtalte Hertug Frederik den Fjerde, erklærede ogsaa uden Forbehold, at det var hans Hensigt aldeles at udrydde dette Sprog i Slesvig. Da nu Slesvig ved Kong Frederik den Fjerdes Bestræbelser, lykkelig igjen var forenet med Riget, havde det været Tid ved varige Foranstaltninger at værne om den længe undertrykte Danskhed i Slesvig og afhjælpe de store Misforhold og unaturlige Tilstande, som kun under ulykkelige Tider og under et Fyrstehuus, der var fjendtlig sindet mod Folkets eget Modersmaal, havde kunnet uddanne sig og sætte sig fast. Vanskelighederne herved vilde have været langt ringere end i senere Tider; thi dansk Retssprog var endnu ikke ganske fortrængt, dansk Kirkesprog holdt sig endnu i en betydelig Deel af Landet, og hvad der var Hovedsagen, det danske Tungemaal lød endnu hos Folket indenfor hele det Omraade, det fra Arilds Tid havde havt, lige til Slien og paa hiin Side Slien i Svans. Men Frederik den Fjerde forsømte at benytte sig af disse heldige Forhold og de andre gunstige Omstændigheder, som fulgte af den nylig lykkelig tilendebragte Krig. Han havde ikke den samme Klogskab og Forsynlighed til at bringe Orden i det Forstyrrede og betrygge Fremtiden, som han havde havt Kraft og Energi til at benytte Dieblikket til at gjenvinde det Tabte. Der skete Intet for at sikkre Folkets Modersmaal mod fremtidig Undertrykkelse ved at fjærne den tydske Embedsstand og give det dansktalende Folk danske Præster og dansk verdslig Øvrighed. Han lod sig nøie med at adskille Slesvigs Retspleie og Bestyrelse fra Holsteens ved at indrette en egen slesvigsk Overret paa Gottorp, der tillige var et Regjerings-Kollegium. Hermed meente han, man kunde hjælpe sig indtil videre.

Det kostede Danmark endnu omtrent et halvt Aarhundredes

Anstrængelse at forsvare Besiddelsen af Slesvig. Hertug **Karl Frederik**, som efter Freden valgte Kiel til sit Regjeringssæde, vilde ikke erkjende Gyldigheden af Slesvigs Afstaaelse eller indlade sig paa nogen mindelig Afgjørelse desangaaende, og da han siden ægtede Peter den Stores Datter **Anna**, blev han Danmark en meget farlig Fjende. Saavel **Peter den Store** som hans Efterfølgerske **Katharine den Første**, truede med at gjøre Hertugens Fordringer gjældende med Magt, hvorfor Frederik den Fjerde maatte holde store Flaader i Østersøen indtil 1727, da Katharine døde, og det venskabelige Forhold mellem det danske og russiske Hof gjenoprettedes. Ja Rusland, tilligemed Østerrig, garanterede endog Danmark (1732) Besiddelsen af hele Hertugdømmet Slesvig. Men senere blev Tvisten flere Gange fornyet paa en Maade, som bragte Danmark i den farligste Stilling, indtil omsider Mageskiftet 1767 gjorde Ende paa disse mislige Forhold. Iøvrigt regjerede Frederik den Fjerde i Fred siden 1720 og forøgede endnu Riget med Grevskabet Ranzau, som erhvervedes (1725), da Grev **Christian Detlev Ranzau** var bleven myrdet, og den yngre Broder ved retslig Undersøgelse fandtes deelagtig i denne Misgjerning.

Frederik den Fjerde benyttede Fredstiden baade før og efter den svenske Krig til at indføre mange nyttige Forbedringer i Staten. Denne forstandige og sine Undersaatter elskende Konge stiftede sig et uforglemmeligt Æresminde ved **Ophævelsen af Vornedskabet.** Allerede strax i Begyndelsen af sin Regjering havde han frigivet de Vornede paa Jægerspriisgods, og tre Aar efter udkom Forordningen af 21de Februar 1702, hvori Kongen erklærer, „at han har bemærket de gavnlige Følger af denne Frihed og derfor nu vil gjøre en Forandring med Vornedrettigheden paa Sjælland, Laaland, Falster og omliggende Øer, paa det at de, ligesom Undersaatterne i de andre Landskaber, med Tiden kunne nyde lige Frihed og derved faae desmere Lyst og Mod og Hjærte til at være arbeidsomme, flittige og vindskibelige, ja til at vove Livet for Kongen og Fædrelandet i fornødent Tilfælde, helst naar de see, at de og deres Børn med Frihed kunne besidde og i Brug beholde det Sted, de

stræbe for, saa og at de unge Karle fra de andre Landskaber kunne faae Lyst til at tjene og fæste Gaarde paa forbemeldte Øer i deres Fædreland, hellere end at de af Frygt for Vornedtvang skulle begive sig ud af Landet, samt at de Mænd paa Landet, der have mange Sønner, hvilke ikke alle behøves til eller have Lyst til Bondearbeide og Agerdyrkning, kunne lade nogle af dem lære Haandværker, Kjøbmandskab, Søfart eller Andet, hvorved de i Fremtiden sig ærligen kunne ernære, uden at frygte for at tvinges til deres Fødestavn." Ifølge heraf fastsætter Forordningen, at Bønderkarle fra Jylland og de andre Landskaber, hvor intet Vornedskab herskede, skulde forblive frie, naar de nedsatte sig paa Sjælland og de øvrige nævnte Øer; dernæst at alle Bønder, som vare fødte efter Frederik den Fjerdes Regjeringstiltrædelse, den 25de August 1699, tilligemed deres Afkom til evige Tider skulde være frie for Vornedrettighed og Fødestavns Tiltale. Ogsaa for de øvrige Bønders Kaar blev der sørget ved følgende Bestemmelser: det indskjærpedes Jordegodseierne **ikke at sælge deres Vornede**, og de forpligtedes mod en billig Kjendelse efter Enhvers Formue, dog ikke over 30 til 50 Rdlr., til at give enhver Karl, som forlangte det, Frihed; Fæstebønderne **maatte ikke mod deres Villie sættes fra Gaardene eller tvinges til at antage øde og ubebygte Gaarde**, men skulde ligesom i de Landskaber, hvor intet Vornedskab fandt Sted, for Livstid beholde de Gaarde, som de nu havde eller herefter fik i Fæste. Endelig bleve ogsaa alle de Vornede, som en vis Tid havde opholdt sig udenfor det Gods, hvorpaa de vare fødte, enten i Kjøbstæderne eller andensteds, frie for Fødestavns Tiltale. Amtmændene paalægges det i Særdeleshed at have strængt Tilsyn med denne Forordnings nøiagtige Efterlevelse og forebygge, at Bønderne paa nogen Maade forurettedes af Godseierne. Men desværre vare de tilsigtede Frugter af denne skjønne Forordning for en Deel tilintetgjorte, inden de kom for Lyset. Thi Aaret forhen, den 22de Februar 1701, var der udkommen en Anordning om Oprettelsen af et **Landeværn** eller **Landmilits**, ifølge hvilken **hele Landet** skulde inddeles i Lægd og af ethvert saadant stilles en Soldat til sexaarig Krigstjeneste. Men paa det pri-

vilegerede Jordegods tillodes det Herremændene selv at indrette Lægdene og udskrive til Soldat, hvem de vilde; de saaledes Udskrevne bleve indførte i en Rulle og turde ikke forlade Godset før efter endt Krigstjeneste. Den vilkaarlige Magt, som Herremændene herved fik over deres undergivne Bønder, og som var bleven dem betrygget ved en et Par Dage tidligere udkommen Forordning, der forbød Præsterne overalt i Danmark at give noget Tjenestetyende Skudsmaal til at flytte fra et Sogn til et andet, med mindre den Paagjældende først havde faaet Fripas af vedkommende Godseier, blev af egennyttige Herremænd misbrugt paa den meest oprørende Maade. Gunst og Gave, Fjendskab og Venskab afgjorde, hvo der skulde være fri og hvo Soldat; den Bondekarl, som havde Noget til Bedste, afpressedes hver Skilling for at slippe for Krigstjeneste, den Fattige, som Intet kunde give, eller den, som ved en eller anden Leilighed havde paadraget sig Herremandens eller Forvalterens Vrede, maatte bære Musketten. Uagtet alt dette vare endda store Fordele vundne for Bondestanden ved Forordningen af 21de Februar 1702; Trældomsmærket hæftede nu ikke længere ved Bonden lige fra Fødselen, og han betragtedes ikke længere som et ganske andet Slags Menneske end de øvrige Borgere; han kunde ikke som forhen tvinges til Antagelse af en øde Gaard og derved til sin visse Ødelæggelse, eller vilkaarligen afsættes fra den, han havde. Endelig havde Herremanden kun Ret til at holde dem ved Godset, som vare indrullerede; alle de Øvrige kunde han efter Loven ikke nægte Reisepas. Men Herremændenes Magt fik 23 Aar senere en overordentlig Udvidelse ved Forordningen af 8de Februar 1724, som bestemte, at alle de unge Karle fra 14 til 35 Aars Alder skulde indføres i en Reserverulle og forblive paa det Gods eller i det Lægd, hvorunder de hørte, indtil de havde udtjent deres 6 Aar eller naaet det 35te Aar. Følgerne af **Stavnsbaandet**, saaledes kaldte man denne nye Tvang, der traadte istedenfor Vornedskabet, vare saameget sørgeligere, som det ikke blev indskrænket til hine Øer, hvor Vornedskabet havde hersket, men udstrakt over hele Danmark, Bornholm undtaget.

Det af Frederik den Tredie indrettede Landeværn bestod

af 18,000 Mand og kunde have været en meget gavnlig Indretning, blandt Andet som Forberedelse til Afskaffelse af hvervede Soldater (hvoraf der endnu underholdtes en Hær paa over 20,000 Mand), naar den blot ikke var bleven iværksat paa Bondefrihedens Bekostning. Denne Konge, der overhoved drog megen Omsorg for Forsvarsvæsenet, udvidede den ældre Indretning med at give Rytteriet Underhold paa Kronens Gods, og fordeelte paa denne Maade ikke mindre end 12 Regimenter Hestfolk, hvoraf 3 laae i Jylland og 9 paa Øerne. Skjøndt Bonderne paa Ryttergodset paa Grund af denne Byrde vare fritagne for andre Afgifter, bleve disse Indqvarteringer dog en sand Plage for dem, da baade Officerer og de simple Ryttere tillode sig de største Undertrykkelser mod disse forsvarsløse Mennesker. Derom vidne flere kongelige Forordninger, der sigtede til at standse dette Uvæsen blandt andre en af 9de April 1701, der forbyder Officererne under Fortabelse af deres Post „at bruge Bonderne til privat Arbeide, Pløining eller Dagsværk, Høst, Reiser eller hvad andet Navn det kan have", og en anden fra 1729, der forbyder Officererne og de Gemene, „at begegne Bonden med Hug og Slag, naar han er i Hoveri." — Kjøbenhavns Farer under Krigen i Aaret 1700 havde viist, at Staden manglede et tilstrækkeligt Værn mod Søsiden. For altsaa at forebygge lignende Tilfælde for Fremtiden, begyndtes midt under Krigen i Aaret 1713 Anlægget af Søbatterierne **Tre Kroner** og **Prøvestenen.** Til Dannelse af duelige Officerer for Flaaden og Hæren oprettedes først et Søkadetakademi, og siden et Landkadetakademi, hvert for 100 Lærlinge. For altid at have øvede Søfolk i Beredskab blev Holmens faste Stok forøget til 30 Kompagnier Matroser, og i den Anledning de af Christian den Fjerde opførte **Nyboder** betydeligen udvidede. Frederik den Fjerde søgte ligesom sin Fader at forøge sine Indkomster ved at overlade fremmede Magter danske Krigsfolk. Vel indkom herved betydelige Summer i Skatkammeret, og de danske Soldater indlagde sig stor Ære i den spanske Arvefølgekrig og i Ungarn mod Tyrkerne; men baade Pengene og Hæderen vare dyrt kjøbte ved det meget Blod, der blev udgydt i en Fædrelandet uvedkommende Sag.

Handelen kunde ikke have synderlig gunstige Vilkaar under en Konge, der næsten i sin halve Regjeringstid var indviklet i blodige Krige; dog blev der baade før og efter Krigen truffet flere Foranstaltninger til dens Fremme. Der oprettedes et nyt Kommercekollegium og (1726) et Soassurance-Kompagni, der stiftede megen Nytte; Grønland blev paany beseilet, og et grønlandsk Kompagni stiftedes 1723. Derimod forfaldt det ostindiske Kompagni aldeles, indtil det mod Slutningen af Frederik den Fjerdes Regjering igjen bragtes paa Fode ved Kronprindsens, siden Christian den Sjettes Bestræbelser. I Aaret 1726 erholdt Kjøbenhavn udelukkende Handel med Brændeviin, Viin, Salt og Tobak. Hensigten hermed var at forebygge Smugleri og sikkre den kongelige Kasse Indtægterne af Tolden, hvilket bedst kunde skee i en af Volde og Grave indesluttet By som Kjøbenhavn; men det havde kun til Følge, at Handelen med disse Varer aldeles bortvendte sig fra Kjøbenhavn, og at Smugleriet tiltog i Provindserne, hvorfor ogsaa denne Tvang ophævedes under den følgende Konge. Fabrikker og Manufakturer søgte man ligesom tidligere at befordre ved at indkalde Fremmede; flere Fabrikker bleve ogsaa indrettede i Kjøbenhavn, deels for fremmede, deels for indenlandske Varers Forarbeidelse, blandt andre en stor Klædefabrik, der forsynede hele Hæren med Klæde, og en Seildugsfabrik i Kjøge. **Postvæsenet**, som under Frederik den Tredie og Christian den Femte indtil 1685 havde været bestyret af Poul Klingenberg, blev derefter overdraget Grev Gyldenløve som et Slags Len for ham og hans mandlige Efterkommere mod en aarlig Afgift. Men under Frederik den Fjerde blev det, Aar 1711, overtaget for kongelig Regning og erholdt nu adskillige Forbedringer. En Deel af Overskuddet af Postindtægterne anvendtes til Forsørgelse for afgaaede civile og militære Embedsmænd og disses Enker, hvilke Pensioner paa Grund af Kongens store Sparsommelighed i Aaret 1729 ikke beløb sig til mere end 11000 Rdlr.

Frederik den Fjerde viste en priisværdig Omsorg for Christendommens Udbredelse og Folkeoplysningens Befordring. I hiint Øiemed stiftede han et Missionskollegium, der virkede for at udbrede den christelige Religion i Ostindien, Finmarken og

Grønland. Under hans Regjering var det, at den ædle **Hans Egede**, opflammet af Begeistring for at udbrede Evangeliets Lys blandt Grønlands vankundige Hedninger, forlod Fædreland, Slægt og Venner og med Kone og Børn begav sig til Grønland (1721), hvor han i 15 Aar under utrolige Savn og Meisommeligheder virkede for det, han havde gjort til sit Livs Maal, indtil han afløstes af sin Søn, der var besjælet af samme Aand. Folkeoplysningen stod indtil Frederik den Fjerdes Tid paa et saare lavt Trin i Danmark og besørgedes næsten blot ved omflakkende Skolelærere, som om Sommeren vandrede fra Landsby til Landsby for at meddele Børnene en Underviisning, der under disse Omstændigheder ikke kunde andet end blive høist tarvelig. Paa de allerfleste Steder savnedes endog Skolebygninger, hvorfor Læreren samledes med Børnene i Jordhytter, hvis Tag dannedes af sammenflettet Løvværk; om Vinteren kunde aldeles ingen Underviisning finde Sted. Frederik den Fjerde blev Skaberen af et ordentligt Underviisningsvæsen for Almueungdommen, idet han opførte 240 grundmurede Skolebygninger paa Ryttergodset, anviste Lærerne faste Indtægter og gav en bestemt Anordning om Fremgangsmaaden ved Børnenes Underviisning. **Hersleb**, der den Gang var Slotspræst paa Frederiksborg og senere blev Bisp i Sjælland, skal have givet Kongen Tanken til dette gavnlige Foretagende. En anden velgjørende Indretning af Frederik den Fjerde var **Vaisenhuset**, som stiftedes til Forsørgelse og Oplærelse for forældreløse Børn. De egentlige Videnskaber, hvis Værd Kongen formedelst sin forsømte Opdragelse ikke havde lært at sætte Priis paa, bleve derimod utilbørligen tilsidesatte under hele hans Regjering. Dog yndede og befordrede han Billedskjærerkunsten, Musik, Maleri og Havekunsten.

Foruden de her nævnte Indretninger foretog han sig mange hensigtsmæssige Forandringer med **Regjeringskollegierne** og indførte en stræng Forretningsorden. Især sørgede han med stor Omhyggelighed for Finantsernes gode Forvaltning, gjennemsaae selv alle Regnskaber og indførte Besparelser, hvor det kunde skee. Ved hans Død beløb Gjælden sig vel til omtrent 3 Millioner; men heraf var 1,500,000 Rdlr. en Arv efter

Christian den Femte, og i de offentlige Kasser fandtes omtrent 2 Millioner Rdlr. i Beholdning. Desuden skal han have efterladt sig en Skat af flere Millioner, hvis Tilværelse imidlertid efter nyere Undersøgelser bliver tvivlsom. Men selv uden Hensyn til en saadan efterladt Skat fortjener hans Finantsbestyrelse, især sammenlignet med hans Efterfølgers, al Paaskjønnelse, naar man betænker hans langvarige Krige, hans mange kostbare Indretninger til Statens Gavn og de ikke faa Bygninger, han opførte, saasom Kancelli- og Rentekammerbygningen, Fredensborg, Frederiksberg, Udvidelsen af Slottet i Kjøbenhavn. Desuden blev Riget under hans Regjering ramt af adskillige haarde Landeplager, der medførte betydelige Udgifter. Saaledes rasede 1710—11 en skrækkelig Pest paa Sjælland, der alene i Kjøbenhavn bortrykkede omtrent 23,000 Mennesker, eller over Trediedelen af Stadens daværende Befolkning. Juleaften 1717 skete et voldsomt Digebrud i Marsklandene, hvorved flere Tusinde Mennesker omkom og en Skade anrettedes, der ansloges til mange Tønder Guld. Endelig hjemsøgtes Kjøbenhavn den 20de Oktober 1728 af en Ildebrand, der vedblev at rase i flere Dage i den nordlige og vestlige Deel af Staden og ødelagde omtrent 2500 private Huse foruden en stor Mængde offentlige Bygninger, eller næsten to Trediedele af hele Byen. Videnskaberne lede et ubodeligt Tab ved denne Ildebrand; thi ikke blot Universitetet med de øvrige dertil hørende Bygninger og Stiftelser, men ogsaa det rige Universitetsbibliothek, der besad kostbare Skatte af sjældne Haandskrifter, hvoraf endog Nogle vare de eneste i deres Slags, fortæredes af Luerne.

Frederik den Fjerde var først gift med Luise af Meklenborg. Men dette Ægteskab blev formedelst Kongens Forhold meget ulykkeligt og fuldt af Bitterhed og Krænkelse for Dronning Luise. Flere Aar før Dronningens Død indgik han Ægteskab (1712) med **Anna Sofie**, en Datter af Storkantsler Konrad Reventlov. Faa Dage efter Dronning Luises Død (1721) lod han sig anden Gang vie til Anna Sofie, og gjorde hende, der hidtil havde havt Tittel af Fyrstinde af Slesvig, til Rigets Dronning. Dette forargelige Levnet med tvende Hustruer og Anna Sofies følgende Ophøielse til Dronning

vakte stort Anstød hos Alle, for hvem Sæder og kirkelig Anordning havde nogen Betydning, og fremkaldte Splid i den kongelige Familie. Flere af Kongehusets Medlemmer fjærnede sig aldeles fra Hoffet, og Dronning Luises Søn Kronprinds Christian fattede et uforsonligt Nag til en Stifmoder, hvis Forhold dybt saarede baade hans sønlige og religiøse Følelse. Før Frederik den Fjerde blev bekjendt med Anna Sofie, havde han havt flere Friller, deriblandt Grevinde **Viereck** og Grevinde **Schindel**; paa sine Reiser i Italien baade som Kronprinds og Konge stod han i Forbindelse med en Grevinde **Velo**. Ogsaa med Grevinde Viereck skal Kongen have indgaaet Dobbeltægteskab.

Frederik den Fjerde døde den 12te Oktober 1730 efter en 31aarig Regjering, som han førte saa vel, at han har Krav paa at kaldes en af Danmarks bedste Konger. Vel var hans Opdragelse bleven forsømt; men ved Arbeidsomhed og virksom Deeltagelse i Regjeringsforretningerne søgte han at bøde paa denne Mangel og erhverve sig de fornødne Indsigter; han lignede Christian den Fjerde i Virksomhed og vilde, ligesom denne, selv kjende alle Regjeringssager, hvorfor han ofte arbeidede til langt ud paa Natten med at gjennemgaae indkomne Ansøgninger, Forslag og Indberetninger. Hvor virkelig Trang var tilstede, viste han sig gavmild og var aldrig sparsom, hvor det gjaldt almeennyttige Indretninger, men ellers en stræng Huusholder med Statens Midler. I sine politiske Forhold viste han Klogskab og efterlod derfor Staten til sin Eftermand udvidet i Omfang og forøget i Indkomster. Han besad et dansk Sind, var ærlig og aaben i Tænkemaade, jævn af Sæder og ligefrem mod Høie og Lave. Kun i sine sidste Aar viste han undertiden en altfor stor Mistænksomhed, der blev fremkaldt ved den Utroskab, han oftere opdagede hos sine Embedsmænd. Han elskede Folket, holdt Adelen indenfor de tilbørlige Skranker og var sparsom med at uddele Titler og Ordener; Bondestanden tæller ham med Christiern den Anden, Christian den Fjerde og Frederik den Sjette blandt sine store Velgjørere. Hans Navn og Regjering have derfor med Rette bevaret sig i kjært Minde hos det danske Folk.

---

4. Christian den Sjette. Forandringer med de høie Embedsmænd. Bondestanden haardt trykket. Religiositeten fremmet ved ydre Midler. Pietisme. Tydskhed griber om sig. Ødsel Statshuusholdning. Omsorg for Videnskaber og Folkeundervisning. Handel og Fabrikvæsen fremmes. Banken. Flaaden. Thronfølgen i Sverrig.

Strax efterat **Christian den Sjette** havde besteget sin Faders Throne foregik en stor Omvæltning i Regjeringspersonalet, idet næsten alle den afdøde Konges Venner og høiere Embedsmænd, især saadanne, som havde befordret Giftermaalet med Anna Sofie Reventlov, fik deres Afsked. Enkedronningen selv modtog et Brev fra Kongen affattet i strænge Udtryk og forvistes til Slottet **Klausholm** i Jylland, efterat hun først havde maattet afstaae adskillige Godser, ja endog en Deel Juveler og Kostbarheder, som hendes afdøde Ægtefælle deels havde foræret, deels efterladt hende ved Testament. Heller ikke fik de Taler og Vers, som vare forfattede til Ære for der afdøde Konge, Lov til at komme i Trykken. De Ministre, som nu bleve de meest formaaende i Christian den Sjettes 5 første Regjeringsaar vare **Iver Rosenkrands**, en særdeles duelig Mand, en Ven af Videnskaberne og selv i Besiddelse af mange Kundskaber, **Ludvig Plesś**, der besad megen Erfaring i Finantsvæsenet, og dennes Broder **Karl Plesś**.

Kongens Opmærksomhed blev strax henvendt paa **Bondestanden**, som, uagtet Frederik den Fjerde havde ophævet Vornedskabet og den tvungne Gaardfæstning, dog endnu ikke var i Besiddelse af personlig Frihed, men sukkede under det nye ved Landeværnets Oprettelse indførte Stavnsbaand. Christian den Sjette besluttede at ophæve dette og derved skjænke Bondestanden den fuldstændige personlige Frihed, som den i mange Aarhundreder ikke havde kjendt. Næppe havde han regjeret 14 Dage, forend Landeværnet ophævedes ved Forordning af 30te Oktober 1730, „fordi", hedder det, „Erfaring noksom havde viist, at adskillige Misbrug havde indsneget sig ved den af Kong Frederik den Fjerde oprettede Landmilits, hvorved denne Indretning var bleven Landet i Almindelighed og det unge Mandskab i Særdeleshed en stor og snart utaalelig Byrde." Hele Landet gjenlød af Bondestandens Jubel og Kongens Berømmelse, og

Glæden steg, da han den 5te Januar 1731 udstædte en Generalpardon for alle dem, der vare undvegne fra Landeværnet eller bortrømte fra Godserne af Frygt for at blive udskrevne til Soldater, hvortil endog føiedes den Tilladelse, at enhver maatte nedsætte sig, hvor han vilde, paa Landet og i Kjøbstæderne. Men denne Glæde varede kun kort; thi to Maaneder efter (den 5te Marts 1731) udkom en ny Forordning, hvori det erklæredes, „at de unge Bønderkarle formedelst Landeværnets Ophævelse ingenlunde maatte fatte den Tanke, at de vare satte i en saadan Frihed, at de kunde opsige deres Tjeneste og flytte fra et Gods til et andet eller nedsætte sig i Kjøbstæderne, ja vel endog reise aldeles ud af Landet, hvorved Bondegodset vilde blive øde." For at forebygge Sligt, befalede Kongen, at Ingen af Bondestanden uden særdeles kongelig Bevilling maatte forlade Landet under Straf af at ansees for „**fredløs**;" endvidere, at enhver Bonde, der uden Godseierens Tilladelse og Følgeseddel forlod det Gods, hvor han havde hjemme, skulde forfølges og eftersættes som Rømningsmand; endelig tillodes det Godseierne, at lade en Bondekarl, som de ikke fandt dygtig til at antage og forestaae en Gaard, efterat han i 8 Aar havde tjent som Karl paa Godset, indskrive til Krigstjeneste, naar først Karlens Brøst var godtgjort for Øvrigheden. Dette var den første Forordning, som uden Hensyn til Landeværnsindretningen bandt Bonden til Fødestavnen, og dette Aag varede i tvende Menneskealdre, indtil Frihedstimen endelig slog den 20de Juli 1788. Den naturlige Følge af denne ligesaa haarde som uventede Lov var, at de forfærdede Bønder skareviis søgte at komme ud over Landets Grændser, for i fremmede Egne at finde den Frihed, som Fædrelandet nægtede dem. Grændser og Færgesteder bleve derfor bevogtede, og de, som grebes, bleve strængt straffede; endelig blev ved Forordning af den 4de Februar 1733 Landeværnet gjenoprettet, uagtet baade Rosenkrands og Plesserne stærkt fraraadede det, idet de erklærede, at den sande Aarsag, hvorfor Bønderne rømmede ud af Landet, „var det meget Arbeide, Hoveri og anden haard Omgang, hvormed Godseierne plagede deres Undergivne." Til dette Landeværn, som iøvrigt kun blev halv saa stærkt som det forrige, **indskreves alt det**

unge Mandskab fra 14 til 36 Aar i Reserveruller, og Tjenestetiden fastsattes til 8 Aar. Godseierne fik nu udtrykkelig Ret til at bestemme, hvem de vilde, til Krigstjeneste, hvorved der atter aabnedes det frieste Spillerum for Herremændenes, Forvalternes og Ladefogdernes Gjærrighed og Tyranni. Dog beholdt Bondekarlen, naar han havde udtjent sin Tid eller fyldt sit 36te Aar, Ret til at nedsætte sig, hvor han vilde; men dersom han undveg fra Godset, medens han stod i Reserverullen, skulde han første Gang straffes med Fængsel paa Vand og Brød, efter gjentagne Forsøg med nogle Aars Fæstningsarbeide. Efterat denne Begyndelse var gjort, paafulgte nu den ene Forordning haardere end den anden. Ved en Forordning, som udkom i Slutningen af Aaret 1735, blev det Godseierne tilladt at lade de Karle, som hengik til deres 18de eller 19de Aar uden at beflitte sig paa en saadan Kundskab, at de kunde stædes til Sakramentet og derefter indrulleres som Voxne, hensætte i Hullet paa Vand og Brød, og, hvis dette ikke frugtede, maatte de sende dem til Fæstningsarbeide eller afgive dem som Soldater til Vestindien! Derpaa blev Tjenestetiden forlænget til 12 Aar, og, naar en Karl, efterat have tjent denne lange Tid, ikke vilde antage en Gaard paa det Gods, hvorfra han var udskreven fik Herremanden Ret til at afgive ham til Garden, eller et hvervet Regiment, hvor han atter skulde tjene 8 til 10 Aar. Derefter blev Udskrivningstiden udstrakt til det 40de Aar, og Godseiernes Ret til det unge Mandskab skulde ifølge Forordning af Oktober 1742 begynde med det 9de Aar. — Endelig kronedes Værket ved en Forordning af 1ste Juli 1746, som Kongen underskrev faa Dage for sin Død, ifølge hvilken ingen Landsoldat skulde have Tilladelse til andensteds at nedsætte sig end paa det Gods, hvorfra han var udskreven, og hvor han skulde være pligtig Gaard at antage. Saaledes efterlod Christian den Sjette de danske Bønder, som han ved Tiltrædelsen af sin Regjering forefandt i Besiddelse af en, skjøndt indskrænket, Frihed, og som han selv i 4 Maaneder havde ladet smage Friheden heel og ubeskaaren, ved sin Død alle tilhobe som en Flok af stavnsbundne Trælle. Man har paastaaet, at Christian den Sjette ved disse Forordninger ikke

meente at forurette Bondestanden, men meget mere derved havde denne Stands saavel som hele Landets Bedste i Sigte, og efter de af Kongen efterladte egenhændige Papirer synes det virkeligen at forholde sig saaledes: dette maa da være en Undskyldning for Kongens Hjærte; men det viser tillige, hvor langt man i hine Tider var fra Erkjendelsen af de naturlige Menneskerettigheder og fra Indsigt i det, som tjener til Statens sande Tarv.

Medens Bondestandens personlige Frihed saaledes aldeles tilintetgjordes, udkom der flere Forordninger, som i andre Henseender virkede fordærveligt paa denne Stand. Det blev Godseierne næsten tilladt at nedrive Bøndergaarde og hele Landsbyer og derpaa inddrage Jorderne under Sædegaarden. Det hedder nemlig i Forordning af 10de Februar 1731, „at, skjøndt det i Almindelighed bliver ved Lovens Bydende (Frederik den Fjerdes fra Aar 1725), at ingen Landsbyer eller Bøndergaarde maae ødelægges, saa tillades det dog dem, der ved nogen fordeelagtig Forandring kunne forbedre deres Gaarde, derom at henvende sig til Kongen og forvente kongelig Bevilling, naar Kronen derved ikke lider nogen Afgang i sine Indtægter!" Følgerne af denne ødelæggende Lov vare imidlertid saa iøinefaldende, at man efter 9 Aars Forløb maatte ophæve den og sætte den ældre Forordning i Kraft igjen, „saasom en Deel Godseiere, istedenfor at see de øde Gaarde opbyggede og besatte, have trukket saadanne øde Gaarde og ubesatte Jorder sammen for deraf at gjøre Avls- og Ladegaarde, **hvorved deres øvrige Bønder betynges med mere Hoveri, Landet blottes for Indvaanere og Kongen lider Afbræk i sine Indkomster.**" En anden Foranstaltning, der skadede baade Agerdyrkningen og Handelen, var **Kornloven** af 1735, som indeholdt Forbud mod Korns Indførsel i Danmark tilligemed den ubillige Bestemmelse, at det søndenfjeldske Norge skulde tage sit Korn alene fra Danmark. Følgen af denne uforstandige Forordning, der først ophævedes 1788, var, at ingen Landmand lagde Vind paa at avle godt Korn, da han altid var vis paa Afsætning, og at Prisen paa disse slette Varer over al Maade opskruedes.

Christian den Sjette var stræng religiøs, men hans Reli-

giøsitet var ikke ledsaget af den fornødne Indsigt og forledede ham derved til Forholdsregler, der, langt fra at fremme det Maal, han havde for Øie, meget mere undergrove al sand Gudsfrygt. Han udgav 1735 en mere i jødisk end christelig Aand affattet **Sabbatsforordning**, hvorved adskillige forældede og urimelige Lovbestemmelser angaaende Kirkegang paany indskjærpedes; det befaledes saaledes, at Enhver under Straf af Helligbrøde skulde indfinde sig i Kirken om Søn- og Helligdage baade til Høimesse og Aftensang. I Kjøbstæderne straffedes Forsømmelse med Pengebøder, som paa Præstens Andragende inddreves ved Politimester og Byfoged; paa Landet derimod skulde Bønderne, naar de ikke kunde betale Pengene, straffes med at **staae i Gabestokken**, hvorfor det paalagdes enhver Kirkeeier **at lade slige Gabestokke opreise paa Kirkegaarden udenfor Kirkedøren!** Samme Straf skulde Bonden lide, naar han arbeidede om Helligdagene. For at forekomme Lystreiser og Spadseregange skulde Kjøbenhavns og andre befæstede Byers Porte paa slige Dage være lukkede indtil Kl. 4 om Eftermiddagen. Böndernes uskyldige Fornøielse „at ride Sommer i By" blev aldeles forbuden som en Uorden og Misbrug, „hvorved Gud fortornes, og Bonden ruineres"; ligeledes forbødes i Kjøbstæderne Dands, Maskerader, Komedier, Julestuer og lignende Forlystelser, og intet Bryllup, Jaord eller Gjæstebud maatte holdes om Søn- og Helligdagene eller Aftenen forud. Ved en senere Forordning af samme Aar befaledes det strængt at haandhæve Kirketugten ved aabenbar Skriftemaal og Irettesættelse fra Prædikestolen med Angivelse af Synderens Navn. Endelig oprettedes den 1ste Oktober 1737 et **General-Kirke-Inspektions-Kollegium**, der skulde have Tilsyn med, at Kirke- og Skolelærerne forrettede deres Arbeide tilborligen og foredroge Menighederne den evangeliske Kirkes Lærdom uforfalsket og retteligen efter Symbolerne og Troesbekjendelserne; videre skulde Kollegiet vaage over, at Kirketugten opretholdtes, at Gudstjenesten overalt forrettedes paa en „**opbyggelig og uniform Maade.**" Endelig fik det Ret til at indkalde enhver Præst i Danmark og Norge for sin Domstol, for at det ved sin Myndighed strax kunde dæmpe Tvistigheder om Religionen, som

muligen reiste sig, og i samme Øiemed bemyndigedes det til at underkaste de Bøger, som havde gjennemgaaet Bispens og Universitetets Censur, en ny Prøvelse.

Disse Foranstaltninger af Christian den Sjette og den Bevægelse, som under ham viste sig i det kirkelige Liv, stode i Forbindelse med en Forandring i den religiøse Stemning, der tidligere var fremtraadt i Tydskland. Her vare i Slutningen af det 17de og Begyndelsen af det 18de Aarhundrede flere Mænd optraadte, som med christelig Iver bekjæmpede den eensidige Forstandsretning og tomme Bogstavtro, der længe havde hersket, og søgte at føre Christendommen ind i Livet ved at gjøre den virksom paa Hjærtet og Følelsen. Disse saakaldte **Pietister** udøvede en særdeles heldig Indflydelse paa det religiøse Livs Fornyelse efter en lang og sørgelig Dvale, men holdt sig dog paa den anden Side heller ikke frie for Overdrivelse, Eensidighed og Partiaand. Den nye religiøse Aand yttrede sig paa en velgjørende Maade under Frederik den Fjerde ved denne Konges Omsorg for Missionsvæsenet og Skolevæsenet, men tog en uheldig Retning under Christian den Sjette ved Overdrivelse og ved en besynderlig Sammenblanding af det Indre og Ydre, det Væsentlige og Uvæsentlige. Denne Miskjendelse af Religionens Væsen bar høist sørgelige Frugter: allevegne udbredte sig Skinhellighed, Andægtighedssyge og et utroligt Hykleri, da de, der paatoge sig et helligt Væsen, hængte med Hovedet og sukkede over Verdens Daarligheder, bleve befordrede til Embeder, medens de Bedre, som ikke vilde nedværdige sig til Sligt, maatte staae tilbage. De Svageres Samvittigheder bleve ængstede; Mange fattede Lede til Livet og toge sig selv af Dage, eller dræbte Andre for selv ved Lovens Straffedom at faae Ende paa deres Tilværelse. Istedenfor „Uniformitet" udbrøde de hæftigste Tvistigheder i Kirken, da de orthodoxe Præster med stor Iver forsvarede Troens gamle Former mod Pietisternes nye Sætninger; Partierne forkjættrede hverandre med Bitterhed fra Prædikestolen, og separatistiske Forsamlinger dannede sig rundt omkring i Landet. De endelige Følger af Kongens uforstandige og overdrevne Iver for Religionen og de bagvendte Forholdsregler, hvorved man søgte

at fremtvinge Fromhed, vare Lunkenhed og Ligegyldighed for Christendommen, som netop efter Christian den Sjettes Død traadte istedenfor den strænge Gudfrygtighed, der havde været hele den foregaaende Tids Særkjende. Den vigtigste Deel i disse uheldbringende Foranstaltninger havde Hofpræsten **Bluhme**, der havde erhvervet sig et overordentligt Herredømme over Kongen. Som dennes Skriftefader og Hovedet for Kirke-Kollegiet tragtede han efter at regjere den danske Kirke med pavelig Myndighed, og understøttedes heri kraftigen af Christian den Sjettes andægtige Dronning **Sofie Magdalene** af Kulmbach-Bayreuth.

Christian den Sjettes Foranstaltninger med Hensyn til Bondestanden og Kirken gjorde ham kun lidet yndet af Nationen, og denne Fjærnelse mellem Konge og Folk, som dannede en skarp Modsætning til hans nærmeste Forgjængers Regjering, forøgedes ved den Stivhed og Fornemhed, der herskede ved Hoffet. Slottet var omgivet med talrige Vagter af forskjellige Slags Militære, og langs med det var trukken en Jernkjede for at hindre Folk i at kjøre for nær. Hvo der gik over Slotspladsen, fortælles der, maatte gaae med Hatten i Haanden, indtil han kom forbi Slottet, hvorfor der gjærne var folketomt i Kongens Nærhed, da de Fleste skyede den Vei. Naar nogen af Kongehuset kjørte ud, gik Lakaier med dragne Kaarder foran Vognen, Heidukker stode paa Vogntrinnet, og bagefter fulgte Livgarder til Hest; Ridende maatte stige af Hesten og Kjørende af Vognen for at hilse paa den kongelige Familie. Kongen talte sjælden med Nogen af sine Undersaatter, undtagen de hørte til den høie Adel, hvilket endnu mere gjælder om hans stolte Dronning. Rangsygen, der var bleven tilbagetrængt under Frederik den Fjerde, fik ny Næring, og Titler og Ordener søgtes saa begjærligen, at man for de Summer, som indkom ved Salget heraf, for største Delen kunde opføre Fruekirkes Taarn og grundlægge adskillige offentlige Indretninger. Hertil kom endnu den Tydskhed, som under Christian den Sjette atter vandt Indgang ved Hoffet og naaede det Høieste, den nogensinde havde været eller blev i Danmark. Det Sprog, som Christian den Sjette sædvanligen talte og

skrev, var Tydsk; af de mangfoldige Breve, man har fra ham, ere de allerfleste skrevne paa Tydsk, nogle faa paa Fransk, ikke et eneste paa Dansk. Dog foragtede og haanede han ikke Sproget, saaledes som hans tydske Dronning, men viste endog i eet Punkt større Omsorg for det end hans Forgjænger og to nærmeste Efterfølgere. Han befalede nemlig, som tilforn bemærket, at ansætte danske Præster i den dansktalende Deel af Sønderjylland og modsatte sig et Forslag fra det tydske Parti, som gik ud paa at indføre tydsk Sprogundervilsning for den danske Ungdom paa Landet. Dronningen derimod lagde et aabenbart Had for Dagen mod det danske Sprog og viste Uvillie mod Kronprinds Frederik, der elskede Fædrenesproget og de fædrene Sæder og derfor ofte haanligen af hende benævnedes „der dänische Prinz". Hendes fattige Slægtninge tilligemed en heel Skare af andre tydske Adelsmænd strømmede ind til Danmark som til det forjættede Land, og aflagdes med Gaver, Æresposter og Pensioner. Den bedste af de indvandrede Tydske var **Schulin**, der kom ind i Landet som Student, men snart blev Kongens og Dronningens erklærede Yndling og derpaa steg fra det ene Ærestrin til det andet. Han blev omsider Medlem af Geheime-Konseillet, hvorpaa han tilligemed **Johan Ludvig Holstein** havde den vigtigste Deel i Statens Styrelse i Christian den Sjettes sidste elleve Regjeringsaar. Schulin var en særdeles duelig Mand; men man har ikke uden Grund meent, at den udmærkede Iver Rosenkrands, en gammel dansk Adelsmand, som fortrængtes af ham, og Ludvig Pless, der fik sin Afsked, fordi han nægtede at tilfredsstille Dronningens umaadelige Ødselhed, kunde have styret Staten ligesaa godt om ikke bedre end Udlændingen, der var fremmed for Landet og dets tidligere Udvikling og ikke vovede at afslaae Dronningen nogen Begjæring.

Dronningens Ødselhed yttrede sig ikke blot i en grændseløs Gavmildhed mod hendes tydske Slægtninge og Landsmænd, men ogsaa i en overdreven Pragt ved Hoffet og en urimelig Byggelyst. Udgifterne til Hoffet bleve derfor ogsaa under Christian den Sjette langt høiere, end de havde været under Frederik den Fjerde. Slottet i Kjøbenhavn, paa hvis Istandsættelse

Frederik den Fjerde nylig havde anvendt mange Tønder Guld, blev nedrevet, da Dronningen ikke fandt det prægtigt nok, hvorpaa Christiansborgslot opførtes med en saa ødsel Pragt, at det kostede Landet den uhyre Sum af syv og tyve Tønder Guld. Slottene **Friederichsruhe, Sofienberg** og **Eremitagen** bleve opførte fra ny, det gamle **Hørsholm** blev nedbrudt, og et nyt Slot opført, som efter Dronningens Ønske byggedes midt i en Sump med umaadelige Bekostninger, og paa Tydsk blev kaldet **Hirschholm**. — Paa Grund af disse mange Udgifter befandt Christian den Sjette sig i jævnlig Pengeforlegenhed; ved sin Død efterlod han en Gjæld, som har været angiven forskjellig, men efter de nyeste Undersøgelser beløb sig til 2,380,000 Rdlr., saa at der altsaa siden Frederik den Fjerdes Død, da Gjælden var omtrent 3 Millioner, er afbetalt omtrent $\frac{3}{4}$ Million Rigsdaler paa Statsgjælden, og i de offentlige Kasser fandtes en Beholdning af noget over en Million Rdlr. Men alligevel vil man dog næppe kunne kalde denne Finantsernes Forfatning tilfredsstillende, naar man tager i Betragtning, at han ligesom sine to nærmeste Forgjængere modtog betydelige Subsidiepenge fra fremmede Magter, at Statens Indtægter hvert Aar stege ved den forøgede Sundtold og den blomstrende Handel, at han førte en sextenaarig fredelig Regjering, og endelig at Danmark under ham var frit for alle saadanne Landeplager og Ulykker, som hjemsøgte det under hans Forgjænger.

Disse vare de mørkere Punkter i Christian den Sjettes Regjering; men heldigviis har den ogsaa en lysere Side. Kongens Omsorg for Videnskaber og Kunster, Folkeoplysning, Rettens bedre Pleie, for Søværnet og Handelen, Fabrikker og Manufakturer, hædrer hans Minde og kaster et formildende Lys over de Feil, han begik i andre Grene af Statsstyrelsen. Kjøbenhavns Universitet var deels ved Branden, deels ved de to foregaaende Regjeringers Forsømmelighed kommet i et saadant Forfald, at Studiet af Rets- og Lægevidenskaben næsten aldeles var ophørt, ligesom der ogsaa, skjøndt af tilfældige Grunde, en Tid var kun een Professor i det theologiske Fakultet. Ved Universitetspatronen Iver Rosenkrandses Omhu,

der understøttedes af den lærde og erfarne **Gram**, blev der kraftigen arbeidet paa atter at bringe Universitetet paa Fode. Bygningerne reiste sig snart af Asken, og Universitetet fik en ny til Tidernes Tarv svarende Fundats, Examinerne skjærpedes, og Lærernes Løn forhøiedes. Det juridiske Fakultet blev forøget med et nyt Professorat, der fra 1734 beklædtes af den berømte **Andreas Høier**, som man har kaldet den danske Lovkyndigheds Fader. Fra hans Skole udgik Adskillige af vore meest udmærkede Retslærde, blandt Andre Danmarks første Lovhistoriker **Kofod Anker** og den udmærkede Retskyndige **Henrik Stampe**. Da nu tillige en juridisk Examen for første Gang blev indrettet (1736), kan man med Grund regne Retsstudiets Opkomst i Danmark fra Christian den Sjettes Tid. Det omhyggeligere Studium af Lovene havde naturligviis Indflydelse paa Rettens bedre Pleie, som endnu mere fremmedes ved den forbedrede Indretning af **Høiesteret**. Tidligere var nemlig Enhver, der havde Justitsraads Tittel, Medlem af Høiesteret, og disse Assessorer fik ingen Løn, hvilket gav Anledning til megen Uorden og Forsømmelighed i deres Embedsførelse og til endnu værre Ting. Nu bestemtes, at Assessorerne skulde have en fast Løn, og at strængere Fordringer skulde gjøres til dem, som ansattes i denne Ret, der fornemmelig fra den Tid erhvervede sig Ry for Indsigtsfuldhed, Upartiskhed og Uafhængighed. Ogsaa nedsattes under Christian den Sjette en **Lovkommission** for at gjennemgaae Christian den Femtes danske Lov og de mange senere udkomne Forordninger og kongelige Resolutioner, og derefter udarbeide en ny Lovbog; men denne Lovkommission sad i over 50 Aar uden at fuldføre sit Hverv. Ved Oprettelsen af et anatomisk Theater og et medicinsk Kollegium, under hvilket hele Medicinalvæsenet lagdes, samt ved flere hensigtsmæssige Anordninger lagdes Grunden til den Høide, hvortil Lægevidenskaben siden hævede sig i Danmark.

Til Videnskabelighedens Fremme bidrog ogsaa væsentligen den Hovedforandring, som de latinske Skoler undergik 1739, hvori den fornævnte **Gram** ligeledes havde en vigtig Deel. Disse Skolers Antal formindskedes til omtrent 20, medens der

tilforn alene i Jylland havde været 24 og i Sjælland 18 latinske Skoler med indskrænkede Midler, faa og sletlønnede Lærere. Idet Antallet nu blev indskrænket, erholdt hver enkelt Skole flere og bedre lønnede Lærere; tillige sørgedes for Udarbeidelsen af nye til Tiden mere passende Lærebøger, og en bedre Plan lagdes for Underviisningen, ihvorvel Latinen endnu, ligesom forhen, indtog en altfor betydelig Deel af Underviisningstiden. Forordningen tog dog noget Hensyn til Modersmaalet, forsaavidt det bestemtes, at de nye Lærebøger skulde affattes paa Dansk og Disciplene øves i skriftlig at udtrykke deres Tanker paa Modersmaalet. I Altona stiftede Kongen (1738) et **Gymnasium** og nogle Aar efter et **Pædagogium** til Skolelæreres Dannelse; men begge disse Indretninger gik siden ind. **Herlufsholms Skole**, der var kommen i dybt Forfald, blev bragt paa Fode igjen ved Grev Holstein, og **Sorø Akademi**, der havde hvilet siden 1665, tænkte Christian den Sjette paa at gjenoprette; Bygningerne bleve ogsaa opførte og Værket saavidt fremmet, at Akademiet kunde indvies eet Aar efter hans Død under den følgende Konge Frederik den Femte. Christian den Sjette viste ogsaa sin Kjærlighed for Videnskaberne derved, at han lod Sølieutenant **Norden** gjøre en Reise til Ægypten og Nubien, hvorfra han kom hjem med et ikke ringe Udbytte af videnskabelige Opdagelser og Jagttagelser, der siden bleve offentliggjorte.

I videnskabelig Henseende er denne Konges Regjering endnu mærkelig af tvende lærde Selskabers Stiftelse; det første var det **kjøbenhavnske Videnskabernes Selskab**, der uddannede sig af en Kommission, der var nedsat for at beskrive danske Mønter og Medailler. Efter den lærde Grams Forslag stiftedes (1742) under Forsæde af Grev J. L. Holstein, der lignede sin Forgjænger, Iver Rosenkrands, i Omsorg for Videnskaberne, et Selskab for Fædrelandets Historie og Oldsager, der siden ogsaa optog Naturvidenskaberne blandt Gjenstandene for sin Virksomhed og i begge disse Retninger har virket saare meget Godt. Det andet lærde Samfund stiftedes (1744) af den fædrelandssindede **Langebek** og kaldte sig **Selskabet for det danske Sprogs og den danske Histories Forbedring.** Som

Formand for dette Selskab udgav Langebek, der for ikke længe siden havde begyndt sin berømmelige Løbebane som Historiegransker, „danske Magazin", der ligesom selve Selskabet allerede i sit Navn indeholdt en Modsætning til den ved Hoffet og i de fornemmere Kredse herskende Tydskhed. Dette antydede Langebek selv i Fortalen til første Bind af danske Magazin med disse Ord: „Vi troe ikke, at nogen Danskſindet vil lægge os det til Last, at vi skrive i Modersmaalet, men meget mere maatte støde sig over, om vi som danske Patrioter, der skrive i et dansk Land om danske Ting til det danske Folks Nytte, vilde bruge andet end det danske Sprog, der er ligesaa rigt, reent og skjønt som noget andet i Verden." Desuagtet erholdt dette Selskab ikke mindre end det førstnævnte Beviser paa Kongens Velvillie og Beskyttelse. — Kunsterne fremelskedes ved de mange pragtfulde Bygninger, som i denne Tid bleve opførte, og hævedes ved Indkaldelse af duelige Kunstnere fra Udlandet. Af indfødte Kunstnere fortjener at nævnes **Nikolai Eigtved**, der erhvervede sig et anseet Navn som Bygmester; han var født af Bonderfolk i Landsbyen Egtved i Sjælland. Lidt ældre end Eigtved var **Magnus Berg**, en Nordmand, der udmærkede sig som Billedskjærer, og **Henrik Krogh**, en Flensborger, der gjorde sig bekjendt som Maler; de arbeidede især i Frederik den Fjerdes Tid. Allerede i Begyndelsen af Frederik den Fjerdes Regjering bestod der en Kunstskole i Kjøbenhavn, som under denne Konge og hans Efterfølger Christian den Sjette udviklede sig videre. Sidstnævnte indrettede 1738 et Maler- og Billedhugger-Akademi, tillagde det visse Indtægter og overlod det Værelser til Underviisning og Arbeider. Dette Akademi fik under Frederik den Femte en udvidet Indretning, saa at man almindeligen, skjøndt mindre rigtigt, nævner denne Konge som Stifteren.

Skjøndt Christian den Femtes og Frederik den Fjerdes Regjering, som ovenfor bemærket, ikke var gunstig for Videnskabernes Blomstren, fandtes dog under disse Konger enkelte udmærkede Videnskabsmænd. Saaledes **Peder Hansen Resen**, der leverede mange vigtige Arbeider over Fædrelandets Historie, Statistik og Oldsager; **Thomas Bartholin**, en Søn af den

forhen nævnte berømte Anatom af samme Navn, opnaaede kun en Alder af 31 Aar, men gjorde inden den Tid sit Navn udødeligt ved et Værk over den nordiske Oltids Sæder, Skikke og Meninger; Fysikeren og Filologen **Ole Borch**, Stifteren af Collegium Mediceum eller Borchs Kollegium; **Ole Rømer**, der ikke alene gavnede Fædrelandet paa mange Maader ved sin Embedsvirksomhed, men ogsaa i Videnskaben erhvervede sig et Navn, der var bekjendt over hele Europa, ved Opfindelsen af mange sindrige astronomiske Instrumenter og ved Opdagelsen af den Hastighed, hvormed Lyset bevæger sig; Islænderen **Thormod Torfesen** eller **Torfæus**, der først tilfulde benyttede de islandske Sagaer til dermed at oplyse Nordens Historie; Islænderen **Arne Magnussen** eller **Magnæus**, der har erhvervet sig uforglemmelige Fortjenester ikke saa meget ved egne Skrifter som ved at samle et stort Forraad af islandske Haandskrifter, der oplyse den nordiske Oldtid, og testamentere største Delen af sin Formue til deres Udgivelse. Disse Mænd, af hvilke den Første døde 1688, den Sidste 1730, virkede under Christian den Femte og Frederik den Fjerde. Den adelige Frøken **Karen Brahe** fortjener at nævnes med Ære for det skjønne Bibliothek, hun samlede og skjænkede til Frøkenklostret i Odense, rigt især paa gamle og sjældne danske Bøger. **Niels Steno** eller **Steensen** († 1686) var vel født i Kjøbenhavn og en kort Tid ansat ved Universitetet, men døde i Udlandet, hvor han tilbragte største Delen af sit Liv og blev navnkundig ved sine Indsigter i Lægekunsten og Naturvidenskaberne og de Opdagelser, han heri gjorde. Den navnkundige Anatom **Jakob Winsløv** (født i Odense 1669) erhvervede sig især sin Berømmelse i Frankrig, hvor han tilbragte det Meste af sit Liv, og hvor han ligesom tidligere Niels Steno i Italien gik over til den katholske Lære. — Under Christian den Sjette levede den førnævnte **Andreas Høier**, en Sønderjyde af Fødsel, der ikke blot udmærkede sig som Lovkyndig, men ogsaa skrev flere fortrinlige historiske Arbeider, blandt andre Kong Frederik den Fjerdes Levnet († 1739). **Markus Wøldike** var en lærd Theolog, og **Erik Pontoppidan** Kirkehistoriker samt Forfatter af flere naturhistoriske og statsøkonomiske Skrifter, ligesom han

ogsaa fremmede christelig Folkeoplysning ved en Mængde populære Skrifter og Afhandlinger. **Hans Gram** gav ved sin dybe Lærdom og sjældne Skarpsindighed Danmarks Historie i Middelalderen en ny Skikkelse; han besad ogsaa stor Færdighed i de gamle Sprog og udøvede som Embedsmand i mangehaande Forhold en kraftig Virksomhed til Videnskabernes Fremme. Men alle disse overstraalede den ene **Ludvig Holberg** († 1754) i Berømmelse for Geni og Originalitet, ligesom han ogsaa udøvede en langt mægtigere Indflydelse paa den danske Litteraturs Udvikling end alle de Nævnte tilsammen, der for største Delen skreve paa Latin, Nogle, som Høier og tildeels Pontoppidan, endog paa Tydsk. Holberg blev ved sine Komedier og Skjæmtedigte, der næsten alle forfattedes under Frederik den Fjerde, og sine historiske Skrifter den nyere danske Litteraturs Fader, og, skjøndt ikke yndet af den alvorlige Konge, under hvis hele Regjering den under Frederik den Fjerde aabnede danske Skueplads stod lukket, vandt han dog til Trods for Hoffets Smag en Plads i Folkets Hjærte, hvorfra han aldrig vil fortrænges, saalænge det danske Folk bliver sig selv ligt. Før Holberg, i Christian den Femtes Tid, levede Digterne **Thomas Kingo** og **Anders Bording**. Kingo udmærkede sig i sine alvorlige, meest geistlige, Sange og Digte, ved en Kraft, Høihed og Rigdom, som hidtil var ukjendt i det danske Sprog; Bording brugte i sine muntre Viser og Leilighedsdigte Modersmaalet med usædvanlig Lethed. Disses Samtidige **Peder Syv** erhvervede sig ved grammatiske Arbeider og Udgaver af ældre danske Sprogmindesmærker store Fortjenester. Alle tre bidroge de ved at rense, forædle og uddanne Modersmaalet til at berede Holberg Veien. Holbergs Jævnaldrende **Christian Falster** vandt et anseet Navn som latinsk Filolog og dansk Satiredigter. Skjøndt Holbergs Berømmelse fordunklede de samtidige eller nærmest følgende danske Digtere, var der dog adskillige, som hævdede sig et Navn i Litteraturen og fortjene at nævnes. **Jørgen Sorterup** udmærkede sig i sine Heltedigte ved et skjønt og kraftigt Sprog og ægte Digterbegavelse; Psalmedigteren **H. A. Brorson** var en værdig Efterfølger af Kingo; **Ambrosius Stub** († 1758) vandt sig Digter=

navn ved sine skjønne Sange og mindre lyriske Digte. — Skjøndt Christian den Sjette var en Ven og Befordrer af de mere alvorlige Videnskaber, var det dog langtfra, at han eller hans Samtid vare komne til den Erkjendelse, at den nødvendige Betingelse for, at Videnskaberne kunne trives, er **Frihed**. Dette viste sig i den skjærpede Censurmyndighed, som blev overdragen Kirke-Inspektions-Kollegiet; dette viste sig for at nævne eet Exempel fremfor alle, i den Behandling, som mødte den siden saa berømte Historiegransker **Langebek**. I første Bind af det før nævnte Tidsskrift „Danske Magazin" havde han gjort opmærksom paa en Deel urigtige Aarstal og andre Feiltagelser i Professoren og Hofpræsten Erik Pontoppidans danske Kirkehistorie. Denne ellers meget fortjenstfulde Lærde blev høist forbittret over, at en saa ung Mand som Langebek, som dertil kun var simpel Student, turde finde Feil i hans Skrifter, og udgav desangaaende et hæftigt Brev, som Langebek ikke lod ubesvaret. Men nu klagede Pontoppidan til Kongen, hvorpaa Langebek efter stræng kongelig Befaling maatte gjøre Erik Pontoppidan Afbigt for Konsistorium. Men derved bleve Folk næppe overbeviste om, at Pontoppidans urigtige Aarstal vare rigtige.

Almueunderviisningen og almindelig Folkeoplysnings Udbredelse maatte efter hele Christian den Sjettes religiøse Stemning være en Sag, som i høi Grad laae ham paa Hjærte. Han lod derfor ikke alene Borgerskoler oprette i de mange Kjøbstæder, hvor de latinske Skoler bleve ophævede; men befalede tillige ved Forordning af 23de Januar 1739, at der overalt paa Landet, hvor Stedforholdene tillode det, under Tilsyn af Biskoppen og Stiftsbefalingsmanden skulde indrettes Almueskoler, for at alle, selv de fattigste Børn, kunde faae en tilstrækkelig Underviisning i Christendommens Lærdomme, samt Læsning, Skrivning og Regning. Samtidig hermed udgaves en Forordning om Fremgangsmaaden ved Underviisningen, der er bygget paa sunde og fornuftige Grundsætninger. Men Kongen besad ikke Kraft nok til at sætte dette Værk igjennem og overvinde den Modstand, som det vakte hos de egennyttige Godseiere, der ømmede sig ved de Udgifter, der vare forbundne

med Indretningen af slige Skoler. Bevæget ved de mange Forestillinger, som indkom mod hiin Forordning, udgav Kongen næste Aar (29de April 1740) en anden, der for en stor Deel ophævede de tilsigtede gode Virkninger af den tidligere Forordning. Det blev nemlig nu fastsat, at ikke Amtmanden og Bispen, men **Proprietærerne selv**, „som de, der bedst kjendte deres Godsers Leilighed og deres Bønders Vilkaar, og nærmest burde sørge for Begges virkelige Bedste", ikke alene skulde foreslaae, hvor og hvormange Skoler der skulde anlægges paa hvert Gods, men endog selv **bestemme** og **ligne** de dertil nødvendige Udgifter. Følgen heraf var, at forholdsviis faa Skoler bleve anlagte, og at den danske Bondealmue uagtet Kongens gode Hensigt endnu længe vedblev at staae paa samme lave Trin af Dannelse og Oplysning som tilforn. Det samme Aar, hvori den anden Hundredaarsfest for Reformationens Indførelse i Danmark høitideligholdtes, betegnedes ved Indførelsen af en betydningsfuld kirkelig Indretning, nemlig **Konfirmationen**, der paabødes ved Forordning af 13de Januar 1736, og nu i mere end et Aarhundrede har havt velsignelsesrige Følger for christelig Oplysnings Udbredelse. Forslaget til denne fortræffelige Indretning gjordes af Hofpræst **Bluhme** og Kongens Ungdomslærer **Schrøder**.

Den levende Deeltagelse, som Christian den Sjette følte for Folkeoplysnings og Christendoms Kundskabs Udbredelse, ledede ogsaa hans Opmærksomhed hen paa de ulykkelige Forhold, som bestode i Slesvig, hvor Christendommen i mange Menigheder prædikedes som for døve Øren, fordi Præsterne talte i et Tungemaal, som Menigheden ikke forstod. Han besluttede at tilveiebringe en Forandring heri, og befalede, at Sagen skulde undersøges og Beretninger indgives om Forholdene baade i Skole og Kirke. Den Kilde, hvorfra Oplysningerne fløde, var, navnlig i de Egne, hvor de største Misligheder fandt Sted, ikke synderlig reen. Beretningerne afgaves meest af tydske Amtmænd, Provster og Præster, der hverken vare upartiske eller kyndige Dommere om det, der var Spørgsmaal om. Flere af dem søgte ogsaa at drage et Slør over Misforholdene ved en urigtig eller forskjønnende Fremstilling af

Tilstanden; Nogle raadede til at afhjælpe det Onde ved at drive paa Underviisning i Tydsk, selv i Egne, der havde dansk Kirkesprog; en Præst i Angel gik saa vidt, at han foreslog, at der ikke burde ansættes andre Skolelærere end de, som blot kunde Tydsk; thi Ulykken kom af, at de dansktalende Børn ikke lærte Tydsk til Gavns; Andre fremhævede som en vægtig og betydningsfuld Bemærkning, at, om Bønderne i Angel og andensteds i Slesvig end talte Dansk, saa var det dog ikke det rette Sjællandske Dansk, hvorfor der ingen Anledning var til at indføre dansk Prædiken hos dem. De virkelige Forhold lode sig imidlertid ikke skjule, saa meget mindre som der i enkelte Tilfælde i Modsætning til en forskjønnende tydsk Beretning kom en anden fra en danskſindet Mand. Kongen kom til den Overtydelse, at der paa en stor Mængde Steder i Slesvig holdtes tydsk Gudstjeneste, uagtet faa eller ingen af Sognefolkene forstode Tydsk, og at ligeledes Skoleunderviisningen og Katechisationerne i Kirken dreves paa Tydsk, enten Børnene forstode det eller ikke. Han lod atter og atter indhente nye Oplysninger og Beretninger fra alle Sogne i Slesvig, og gjorde Sagen gjentagne Gange til Gjenstand for Overveielse i sit Raad. Den Beslutning han tog (1739), faldt imidlertid ud til meget Mindre, end man efter de store Forberedelser skulde have ventet. Den gik kun ud paa, at der herefter ved Besættelsen af Præste- og Skolelærer-Embeder skulde tages Hensyn til Vedkommendes Færdighed baade i det danske og tydske Sprog, og at de theologiske Kandidater som ønskede Ansættelse i Slesvig, skulde formanes til ved Siden af Tydsk ogsaa at beflitte sig paa Færdighed i Dansk; tillige tilkjendegav Kongen, at han ved første Leilighed vilde forflytte nogle af de tydske Præster, som vare aldeles uvidende i deres Menigheders Sprog. Vare disse Bestemmelser ikke meget gjennemgribende, saa var det endelige Udbytte af Christian den Sjettes Bestræbelser endnu tarveligere. Der er ikke Spor til, at der i den følgende Tid er taget det ringeste Hensyn til hans udtalte Villie; alle de gamle Misbrug vedbleve at bestaae; ikke blot bleve hine tydske Præster siddende i deres Embeder, men der ansattes ogsaa siden i danske Egne Sachsere, Brandenborgere, Lausitzere, Holstenere, Pom-

meranere. Det hele egentlige Udbytte af Kongens Foranstaltninger var, at tydsk Psalmesang ved dansk Gudstjeneste afskaffedes i to Sogne. Aarsagen til, at Kongens Bestræbelser bleve saa frugtesløse, var fornemmelig den, at han betjente sig af tydske Raadgivere og tydske Embedsmænd for at betrygge dansk Sprog og dansk Nationalitet mod tydsk Undertrykkelse.

For **Handel, Manufakturer** og **Fabrikker** blev der under Christian den Sjette baaret en Omsorg, som fortjener Paaskjønnelse, om end de Midler, man valgte for at fremme dem, undertiden vare mindre rigtige. Efter Forslag af Grev **Danneskjold-Samsø** oprettedes et Land-Økonomi- og Kommerce-Kollegium, der fik en meget omfattende Virkekreds, saa at det næsten havde hele den indre Statshuusholdning under sin Bestyrelse. Det ostindiske Kompagni fik (1732) en ny Oktroi, hvorved dets Handel udvidedes til China og blomstrede saaledes, at den opvakte Hollændernes store Misundelse. Fra Aar 1731 til 1745 udgik 37 Skibe med Ladninger til Værdi af 4 Millioner Rdlr. Kourant, der hjemførte Ladninger til Værdi af 11½ Million Rdlr. Kourant. Det vestindisk-guineiske Kompagni fik en betydelig Udvidelse derved, at Selskabet kjøbte Øen **St. Croix** af Frankrig for 167,000 Rdlr., hvorpaa dette Selskab ligesom det ostindiske tilstodes store Rettigheder og Begunstigelser. Ogsaa den islandske og finmarkske Handel søgte man, skjøndt med mindre Held, at fremme ved at tilstaae Kompagniet store Friheder. Det var en Tid paatænkt aldeles at ophæve den grønlandske Handel og Mission; men ved **Egedes** indtrængende Forestillinger, der fandt en Støtte i Kongens Nidkjærhed for den christelige Religions Udbredelse, toges denne Beslutning tilbage. Hele Handelsflaaden under denne Konges Regjering har man angivet til 2069 Skibe, drægtige 96,500 Læster, med en Besætning af 12,500 Matroser. Et af Kongens vigtigste Foretagender til Handelens og den indre Driftigheds Fremme, var Stiftelsen af en **Assignations-, Vexel- og Laanebank** (1736), der fik en aldeles uafhængig Bestyrelse og Tilsagn om, at dens Formue i intet Tilfælde skulde angribes af Regjeringen. Den virkede i en lang Række af Aar som privat Bank overordentlig meget til at befordre Handel og Vindskibelighed

og lettede Omløbet af rede Penge i den Grad, at Renten sank ned fra 6 til 4 af Hundrede; men 1773 blev den ved en beklagelig Foranstaltning af den ældre Grev **Schimmelmann** indløst for kongelig Regning. — For **Fabrikker** og **Manufakturer** bar Kongen en saadan Omhu, at man har kaldet ham disses Fader og Skaber i Danmark. Fremmede Manufakturister bleve indkaldte for at anlægge Klæde- og Silkemanufakturer i Kjøbenhavn; Enhver, der vilde gjøre et nyt Anlæg, fik med Lethed kongelig Understøttelse, hvilket imidlertid mange Bedragere og Projektmagere benyttede sig af til at fravende Regjeringen store Summer. For at lette Afsætningen oprettedes et **Varemagasin**, hvortil Kongen skjænkede en Tønde Guld; til dette Magasin kunde enhver Mester indlevere sine Varer og strax erholde fuld Betaling, og de Handlende, som toge Varer derfra, tilstodes Kredit for længere Tid. Da man imidlertid klagede over Varernes Slethed og Dyrhed, indrettedes en **Halle**, hvor Varerne prøvedes, vurderedes og stempledes. Det paalagdes alle kongelige Embedsmænd at tage en Tiendedeel af deres Løn i Varer fra Magasinet, og, saasnart en Fabrik kom nogenlunde i Gang, blev Indførelsen af fremmede Varer af det Slags, som Fabrikken forarbeidede, enten aldeles forbuden eller belagt med en høi Told. Alligevel vilde dette Værk ingen Fremgang have: Magasinet opfyldtes med Varer, og man vedblev at foretrække de fremmede Manufakturer, som ligefuldt indførtes; thi Forbudet og den høie Told var kun en Spore for Snighandelen og Smugleriet. Man regner, at i det Hele 6,700 Personer i de sidste Aar af Christian den Sjettes Regjering vare beskjæftigede med Haandværker, Fabrikker og Manufakturer i Kjøbenhavn.

Blandt almeennyttige Indretninger, som skete under Christian den Sjette, fortjene endnu at nævnes Stiftelsen af Brandassurancefelskabet og Oprettelsen af en almindelig Enkekasse. Landmagtens Forfatning var efter Ophævelsen af Landeværnet mindre god under denne Konge. Landeværnet blev vel siden gjenoprettet, men kun halv saa stærkt som før, og dog formindskedes derved ikke den betydelige Udgift af 2 Millioner, som Landmagten aarligen kostede at underholde. Thi de kostbare

og til Landets Forsvar lidet paalidelige hvervede Tropper, der for største Delen vare Udlændinger, bleve beholdte i samme Styrke som forhen. Derimod blev Danmarks Sømagt, som aarligen kostede 6 til 700,000 Rdlr., sat paa en fortræffelig Fod af Grev **Frederik Danneskjold-Samsø**, som heri kraftigen understøttedes af Admiral Suhm, Fader til den berømte Historieskriver. Da Danneskjold tiltraadte Bestyrelsen af Søvæsenet, bestod Flaaden, som i Frederik den Fjerdes sidste Tid var bleven forsømt, kun af 15 tjenstdygtige Linieskibe og 7 Fregatter; men ved hans elleveaarige Virksomhed bragtes den til 30 Linieskibe og 16 Fregatter foruden mindre Krigsfartøier. Desuden bleve mange Magasiner opførte, Orlogshavnen gjort meget dybere, Flaaden ved velanlagte Værker sikkret for Angreb, og det vigtige Anlæg **Dokken**, som man to Gange forgjæves havde prøvet paa, lykkeligen fuldført. Uagtet disse mange kostbare Indretninger vidste Danneskjold ved en stræng Orden i Flaadens og Holmens Bestyrelse betydeligen at formindske de sædvanlige Udgifter, saa at der alene i de 7 første Aar af hans Bestyrelse sparedes en Sum af 850,000 Rdlr. Beklageligt er det, at denne store Mands Charakteer var plettet af Hævngjærrighed og Herskesyge, hvilket især viste sig i hans Adfærd mod **Benstrup** og **Frederik Lütken**. Benstrup der havde indført mange Forbedringer i Skibsbygningskunsten og bygget 11 Orlogsskibe saa skjønne og letseilende, som man aldrig tilforn havde seet i den danske Flaade, blev anklaget af Danneskjold for adskillige Feil, der udlagdes som Forbrydelser, og endog kastet i Fængsel. Den ædle og djærve Lütken, som vægrede sig ved at underskrive den over Benstrup nedsatte Kommissions uretfærdige Dom og vedblev at forfægte hans Uskyldighed, blev afsat fra sit Embede uden engang at erholde Pension.

De udvortes Forhold under Christian den Sjette var fredelige, skjøndt det flere Gange truede med Krig. Tvistighederne med Hamborg, der allerede vare opstaaede i Frederik den Fjerdes sidste Tid i Anledning af en Bank, som Hamborg havde anlagt til Skade for det danske Pengevæsen, bleve endte 1736, da Hamborg hævede Banken og betalte 500,000 Mark Lybsk i Erstatning. Ligeledes bleve nogle Fjendtligheder med Hannover

og England om Amtet Steinhorst i det Lauenborgske snart bilagte i Mindelighed. Det betænkeligste og vanskeligste Punkt i de udenlandske Forhold var Danmarks Stilling til det holsteenske Fyrstehuus, der ikke kunde glemme Tabet af Slesvig. I Aaret 1732 sluttedes et Forbund mellem Danmark, Rusland og Østerrig, hvorved iblandt Andet Besiddelsen af Slesvig paany tilsikkredes Danmark, mod at Hertug **Karl Frederik** fik en Million Rdlr. i Erstatning; men Hertugen vilde ikke modtage den tilbudte Sum og forkastede enhver mindelig Overeenskomst. Endnu farligere blev det holsteenske Huses Fjendskab mod Danmark, da Karl Frederiks Søn, Hertug **Karl Peter Ulrik**, udvalgtes til Thronfølger i Rusland (1743), og til samme Tid en anden Prinds af den yngre Linie af dette Huus, **Adolf Frederik**, bestemtes til Thronfølger i Sverrig. Dette Sidste var saa meget mere ubehageligt, som derved den Udsigt til en ny Forening mellem de tre nordiske Riger, der uventet havde aabnet sig, atter blev tilintetgjort. Den svenske Bondestand, Geistligheden og en Deel af Adelen, „Hattepartiet", der var Rusland fjendsk, ønskede nemlig den danske Kronprinds **Frederik** til Thronfølger, og dette Parti, mener man, skulde ogsaa have seiret, hvis der havde været en dueligere dansk Gesandt i Sverrig end den daværende **Berkentin.** De djærve Dalekarle, der i fordums Tider havde kjæmpet saa ivrigen mod Foreningen med Danmark, droge nu, nogle Tusinde Mand stærke, bevæbnede til Stokholm og fordrede Prinds Frederik af Danmark valgt til Thronfølger. Men efter en blodig Kamp i Stokholms Gader bleve de slagne tilbage, hvorpaa Adolf Frederik ved Ruslands Indflydelse udnævntes til Kongens Efterfølger. Danmark rustede sig; men Christian den Sjettes Fredsommelighed forebyggede en Krig, der under de stedfindende Omstændigheder heller næppe havde ført til det forønskede Maal. Adolf Frederik frasagde sig nu sine Fordringer paa Slesvig, og Storfyrst **Karl Peter Ulrik** turde Intet foretage sig mod Danmark, saalænge Keiserinde Elisabet levede.

Christian den Sjette døde den 6te August 1746. Denne Konge besad en Blanding af gode og slette Egenskaber, hvilket har gjort, at han er bleven høist forskjelligt og ofte meget

uretfærdigt bedømt. Hans Gudsfrygt var ikke hyklet, men oprigtig; han var heller ikke en uvirksom Konge, men søgte at gjøre sig bekjendt med alle vigtige Regjeringssager og brevvexlede dagligen med sine Ministre og Embedsmænd, hvorom mange tusinde efterladte Breve vidne. Men han var svag og uselvstændig og ikke istand til at modstaae sin stolte og ødsle Dronnings, Hofpræsten Bluhmes og de adelige Jorddrotters Indskydelser, hvorved han forledes til Beslutninger, der bragte Ulykke over Bondestanden, Forvirring i Kirken og Uorden i Statens Finantser og gjorde ham mindre elsket, end han maaskee fortjente, naar hans Dyder veies mod hans Feil. Hans gode Hjærte og redelige Villie, hans Omsorg for Videnskaber og Folkeoplysning, for Søvæsen, Handel og Skibsfart maae være hans Roes og Undskyldning hos Efterverdenen.

---

5. Frederik den Femte. Forandring i den offentlige Tone. De høiere Embedsmænd. Strid med Rusland om Slesvig. Mageskifte. Omsorg for Fabrikker, Manufakturer, Handel og Skibsfart. Videnskaber og Kunster understøttes. Sorø Akademi. Bondestanden trykket; Begyndelse til en Forandring til det Bedre. Adel og Tittelvæsen. Statsgjældens Forøgelse. Almindeligt Blik paa Landets Tilstand.

Da **Frederik den Femte** havde besteget sin Faders Throne, blev strax en anden Tone indført i det Offentlige. Ligesaa stille og tyst som det tilforn havde været i Hovedstaden og ved Hoffet, ligesaa frit og muntert blev det nu. Frederik den Femte lod den stygge Jernkjede borttage, som omgav Christiansborg, og afskaffede de mange Vagter, der havde givet dette Slot Udseende af en Fæstning, som frygtede for fjendtligt Overfald; Baller, Koncerter og lignende Forlystelser bleve indførte, og ved Hoffet saaes nu ogsaa andre end Adelige. Den danske Skueplads blev atter aabnet, saa at Holberg havde den Glæde at see sine Stykker efter mange Aars Hvile paany opførte og modtagne med levende Bifald. Der blev nu ogsaa spillet franske Komedier og italienske Operaer: men dette varede ikke længe, da Folket foretrak den danske Mesters kjærnefulde Arbeider, for de fremmede Varer, som bødes det. Bønderne fik atter Lov at **ride Sommer i By**, „paa det at Bonde-

standen, som næsten det ganske Aar igjennem med Agerdyrkning og anden til den Stand hørende Gjerning haver et tungt Arbeide, ogsaa undertiden kunde nyde en liden sommelig og med deres Stand overeensstemmende Fornøielse." — Frederik den Femte havde allerede som Kronprinds været saa elsket for sin Venlighed og den fordringsløse Jævnhed, der fremlyste af hele hans Væsen, at Rygtet herom nær havde skaffet ham en Throne i Sverrig, og denne Folkets Hengivenhed voxede, da han blev Konge, formedelst hine folkelige Foranstaltninger, hvormed han aabnede sin Regjering. Hans Dronning **Luise**, en engelsk Prindsesse, lignede Kongen i Sindelag og deelte Nationens Kjærlighed med ham. Frederik den Femte gjorde ikke mange Forandringer blandt de høiere Embedsmænd. **Schulin** beholdt sin velfortjente Indflydelse lige til sin Død (1750), og efterfulgtes af den som Menneske og Statsmand lige udmærkede **Johan Hartvig Ernst Bernstorf; Johan Ludvig Holstein** fortsatte sin velgjørende Virksomhed for Videnskaberne og Lovgivningen som Patron for Universitetet og Præsident i det danske Kancelli, hvor han fandt en kraftig Støtte i den udmærkede **Henrik Stampe**. Derimod fik Grev **Danneskjold**, der med saa megen Hæder havde bestyret Søvæsenet under Christian den Sjette, Afsked, uden at dog Flaaden derfor forfaldt under Frederik den Femte, og **W. A. v. d. Osten**, der havde forestaaet Finantserne i de sidste Aar af den forrige Konges Regjering, afløstes af den duelige **Otte Thott**. Megen Indflydelse erholdt ogsaa Kongens Yndling, **Adam Gottlob Moltke**, med hvem han allerede som Kronprinds havde levet i det fortroligste Forhold, og som han siden ophøiede til Greve af Bregentved.

Det spændte Forhold, som i Christian den Sjettes sidste Tid havde fundet Sted mellem Danmark og Sverrig, hævedes ved Schulins og Bernstorfs forenede Bestræbelser for at vedligeholde god Forstaaelse mellem Naborigerne, i den Overbeviisning, at dette var til begge Staters sande Bedste. De Tvistigheder, som muligen engang kunde opstaae mellem Danmark og Sverrig angaaende Slesvig og Holsteen, bleve forebyggede ved en Traktat (den 23de April 1750), hvorved den

svenske Thronfølger **Adolf Frederik**, som Hovedet for den yngre holsteen-kielske Linie, ikke blot fornyede sin Afstaaelse af alle Fordringer paa **Slesvig**, men tillige forpligtede sig til, naar den hertugelige Deel af **Holsteen** engang tilfaldt hans Linie, da at ombytte den med Oldenborg og Delmenhorst. Det følgende Aar bleve Grændserne mellem Norge og Sverrig berigtigede ved Fuldmægtige fra begge Sider, der sluttede en Traktat, hvorved der gjordes Ende paa de forhen saa jævnlige Grændsestridigheder. For at befæste Venskabet mellem Rigerne blev der ved Bernstorf indledet et Giftermaal mellem Adolf Frederiks Søn, der siden blev Konge i Sverrig under Navn af **Gustav den Tredie**, og Frederik den Femtes Datter **Sofie Magdalene**, hvilket Ægteskab ogsaa omsider kom istand kort efter Frederik den Femtes Død, uagtet et Parti baade i Danmark og Sverrig modsatte sig det. I de Krige, som under denne Konges Regjering rasede næsten over hele Europa, tog Danmark ingen Deel; derimod optraadte Kongen ved sin Minister Grev **Lynar** som Fredsmægler i Syvaarskrigen og tilveiebragte et Forlig i **Kloster Zeven** mellem de i Nordtydskland kjæmpende Hære, hvilket dog snart efter blev brudt. Men, uagtet Danmark ikke blandede sig i Fjendtlighederne, var Freden næsten ligesaa kostbar som Krig; thi for at beskytte de danske Grændser maatte man i flere Aar holde en Hær paa 24,000 Mand i Holsteen, og Handelen forstyrredes ved franske og engelske Kapere. Sverrig led ikke mindre derunder end Danmark, og begge bleve derfor (1756) enige om at holde en Flaade i Søen til det neutrale Flags Beskjærmelse, hvilket Forbund ogsaa siden Rusland tiltraadte.

Med Rusland var Forstaaelsen, saalænge Keiserinde Elisabet levede, høist venskabelig; men efter hendes Død (1762) brød den længe truende Storm løs. **Karl Peter Ulrik**, som nu blev russisk Keiser, havde fra sin Barndom næret det bittreste Had mod Danmark, og, da han nu havde faaet Magten i Hænde, gjorde han alle Anstalter til at mætte sin Harme og tage Hævn over de virkelige og indbildte Forurettelser, hans Forfædre havde lidt. Han fordrede Tilbagegivelsen af Slesvig, og, da dette afsloges, truede han ikke alene med at berøve

Danmark Slesvig og Holsteen, men endog med at jage det danske Kongehuus aldeles ud af Europa og anvise det Opholdssted paa Trankebar. For at iværksætte disse Trusler drog en stor russisk Hær ind i Tydskland og leirede sig i Meklenborg. I Danmark var man imidlertid heller ikke ledig, men ruslede sig med største Anstrængelse til Kamp mod det uhyre Rusland. En Flaade paa 36 Orlogsskibe krydsede i Østersøen, og Hæren bragtes til 71,000 Mand, hvoraf en Afdeling paa 40,000 Mand under Anførsel af den duelige franske General **St. Germain**, som i denne Anledning var indkaldt, rykkede ind i Meklenborg (1762) for at møde Russerne. Hærene stode kun faa Miil fra hinanden, og man ventede hver Dag et afgjørende Slag, da der pludselig indløb Efterretning om, at Peter den Tredie var afsat og myrdet, hvorved Danmark reddedes for en Krig, der altid vilde være bleven ødelæggende, om end maaskee ikke uheldig. **Katharine den Anden,** Peters Efterfølgerske, var nemlig villig til Fred, som ogsaa kom istand, efterat først nogle mindre Tvistigheder vare bilagte i Mindelighed.

Saaledes var Freden nu vel gjenoprettet; men Spiren til fremtidige Krige var der endnu, saalænge det kielske Huus besad det halve Holsteen og vedblev at gjøre Fordringer paa den hertugelige Deel af Slesvig. Bernstorf erhvervede sig derfor sin største Fortjeneste af Danmark ved at bringe denne mislige Sag til en endelig Afgjørelse. Allerede Griffenfeldt skal have tænkt paa at bringe Heelhed i den danske Stat ved et Mageskifte af Oldenborg og Delmenhorst mod den hertugelige Deel af Holsteen og Slesvig; Christian den Sjette foreslog den russiske Regjering et saadant Bytte, og Grev Lynar arbeidede til det samme Maal i Frederik den Femtes første Regjeringsaar; men begge Gange strandede Forsøget paa Karl Peter Ulriks Haardnakkethed. Først efter denne Mands Død lykkedes det **Bernstorf** efter flere Aars kloge Underhandlinger at bringe Byttet istand ved en Traktat, som sluttedes Aaret efter Frederik den Femtes Død, den 22de April 1767. Ifølge heraf frasagde det holsteen-kielske Huus sig alle Fordringer paa **Slesvig** og byttede sin Deel af **Holsteen,** med Undtagelse af Eutin og

nogle andre Distrikter, mod Grevskaberne **Oldenborg** og **Delmenhorst.** Grevskaberne afstodes aldeles gjældfrie; men Kongen af Danmark overtog hele det holsteen-kielske Huses Gjæld, som beløb sig til omtrent 700,000 Rdlr., og forpligtede sig til at betale den yngre Linie en Godtgjørelse af 300,000 Rdlr. Desuden skulde Frederik den Femtes yngre Søn, Arveprinds Frederik, opgive Stiftet Lybek, hvis Erhvervelse havde kostet Danmark henved 400,000 Rdlr., og samtlige Prindser af den yngre Linie tilstodes en aarlig Apanage af 12,000 Rdlr., indtil selve Mageskiftet fuldbyrdedes. Thi Traktaten var kun foreløbigen sluttet af Keiserinde Katharine den Anden paa hendes Søn Pouls Vegne, som først blev fuldmyndig 1773. Som en Følge af samme Overeenskomst erkjendtes ogsaa Hamborg, der hidtil havde staaet i et vel ofte omtvistet, men aldrig opgivet Afhængighedsforhold til Danmarks Konger som Hertuger af Holsteen, for en fri Rigsstad mod en Godtgjørelse af 1 Million Rdlr. Uagtet dette Mageskifte vistnok indeholdt flere byrdefulde Betingelser for Danmark og medførte store Opoffrelser, maa det dog kaldes heldigt og gavnligt; thi det afrundede Rigets Grændser, bragte Heelhed i Staten og tilstoppede en evigtrindende Kilde til Tvistigheder, der vare blevne dobbelt farlige og truende, efterat Prindser af det holsteen-kielske Huus havde besteget Ruslands og Sverrigs Throner.

I Omsorg for Manufakturer, Fabrikker, Handel og Skibsfart lignede eller rettere overgik Frederik den Femte sin Fader og understøttedes heri paa det Ivrigste af Bernstorf, der gjorde det til et Hovedmaal for sine Bestræbelser at bringe Danmarks Fabrikvæsen og Manufakturer til den størstmulige Høide. De Grundsætninger, man herved fulgte, og de Midler, man valgte for at opnaae dette Øiemed, vare de samme som under den foregaaende Regjering. Fremmede bleve indkaldte og paa alle Maader begunstigede; Understøttelser i Penge, deels som Gaver, deels som Forskud af Statskassen, bleve uddeelte med rundhaandet Gavmildhed; Enerettigheder tilstodes i Mængde, og strænge Forbud udstædtes mod Indførsel af fremmede Varer. Især fra Aar 1753 udkom der strænge Forbud mod Indførsel af fremmede Silketøier, uldne Varer og Bomuldstøier. Ingen

maatte forhandle og Ingen bruge slige i Udlandet forarbeidede Varer „under Straf af Kongens Unaade og anden Undgjældelse som de kongelige Befalingers modvillige Overtræder;" Kjøbmænd, der tvende Gange bleve grebne i slig forbuden Handel, skulde for Livstid miste al Ret til at handle og desuden erklæres udygtige til nogetsomhelst Embede eller offentlig Bestilling; Skræddere, som syede saadanne Klæder, skulde have forbrudt deres Laugsrettighed; og alle Forskrivninger og Gjældsbreve angaaende forbudne Varer skulde være aldeles ugyldige og magtesløse. Disse Forordninger bleve gjentagne Gange fornyede og indskjærpede, da man vedblev at bruge udenlandske Manufakturvarer, og de kongelige Befalinger, som det udtrykkeligen siges i Forordningerne, „ikke virkede det Ringeste til at afholde Undersaatterne fra en strafværdig Yppighed og en slem Vindesyge." Forbudene forøgedes hvert Aar med nye, saa at der tilsidst gaves **halvandethundrede** forskjellige Handelsgjenstande, i Spidsen for hvilke stod Korn, som det var formeent at indføre i Danmark. Ved disse Foranstaltninger lykkedes det for en Tid at bringe de danske Fabrikker og Manufakturer til en betydelig Høide. Danske Silketøier kappedes i Udseende og Godhed med de bedste franske og italienske og havde kun den Feil, at de vare **dyrere** end de udenlandske. Antallet af Haandværkere, Fabrikanter og Manufakturister i Kjøbenhavn, som under Christian den Sjette var steget til 6700 Personer, voxede under Frederik den Femte til 8400, hvortil endnu kom 3000 særskilte Arbeidere og Dagleiere, saa at det hele Antal beløb sig til 11,400, og heraf vare alene 4000 beskjæftigede med Manufakturer. Der fandtes 16 Silkefabrikker i Kjøbenhavn, som havde 303 Væverstole i Gang, hvoraf alene 105 paa den kongelige Silkefabrik, og Klædefabrikken paa Guldhuset beskjæftigede dagligen 1400 Arbeidere. Det vil alligevel ikke kunne nægtes, at denne Glands var mere tilsyneladende end virkelig, fremkunstlet ved kongelige Gaver, Understøttelser og Tilstaaelse af udelukkende Privilegier paa almindelig Handels- og Næringsfriheds Bekostning. Vigtigere end hine Manufakturer, hvoraf nu næsten ethvert Spor er forsvundet, var Anlægget af Geværfabrikken ved Helsingør og Jernfabrikken paa Frederiksværk med

sine Krudtmøller, Kanonstøberier og andre Værker til Metalsagers Forfærdigelse. Ved Siden af de mange Indskrænkninger, som paalagdes Handel og Omsætning for at fremelske den indenlandske Industri, finder man dog Spor til en Bestræbelse efter at løsne Laugstvangens trykkende Baand. Saaledes erklærede Kongen 1761 til Kjøbenhavns Magistrat, „at han engang for alle havde besluttet, at intet nyt Laug efterdags maatte indrettes, og at han heller ikke vilde bekræfte nye Laugsartikler, medmindre de vare saaledes forfattede, at Enhver uden Bryderi og Bekostning kunde optages i samme Laug. Heller ikke vilde Kongen for Fremtiden bekræfte noget Monopol, hvorved nogle enkelte Personer med alle Andres Udelukkelse søgte at blive berettigede til at forarbeide og falholde visse Varer. Øvrighederne skulde herefter være berettigede til at fritage en Svend for at gjøre Mesterstykke, naar de af andre Grunde kunde overbevise sig om hans Dygtighed.“ Samtidig hermed udstædtes ogsaa et Brev til alle Stiftamtmænd, hvori det befales, „at i de Kjøbstæder, hvor der ikke var noget sluttet Laug, skulde det være Enhver, som havde taget Borgerskab, tilladt at ernære sig, paa hvad lovlig Maade han bedst vidste og kunde, uden at Nogen maatte lægge ringeste Hindring i Veien derfor.“

Ogsaa med Hensyn til Omhu for **Handel** og **Skibsfart** tog Frederik den Femte sin Fader til Mønster, idet der hverken sparedes Flid eller Bekostning for at aabne disse Næringsgrene nye Veie. Indtil Christian den Sjettes sidste Aar var det danske Flag aldeles ubekjendt i Middelhavet; men denne Konge indledede Forbindelser med Algier, som havde til Følge, at der blev sluttet en Handelstraktat faa Dage efter Kongens Død. Frederik den Femte fortsatte disse Bestræbelser og indgik Handelstraktater med **Marokko, Tunis, Tripolis, den tyrkiske Sultan, Genua** og **Neapel.** Formedelst Sørøverstaternes Troløshed blev imidlertid den umiddelbare Handel paa Afrika ikke af Betydenhed, og det **afrikanske Handelsselskab** gik ind efter at have bestaaet 17 Aar, uagtet Regjeringen paa disse Foretagender anvendte omtrent 2 Millioner. Dog vare disse store Summer ikke spildte; thi ved de indledte Forbindelser lagdes

Grunden til den siden saa vigtige Fragthandel paa Middelhavet, hvor det danske Flag blev agtet og søgt fremfor de fleste andre søfarende Nationers. Iøvrigt foraarsagede disse Forbindelser med Sørøverstaterne et meget spændt Forhold til Spanien og Portugal, som vedvarede adskillige Aar, men dog hævedes, uden at det kom til Krig. Planerne til at udvide den danske Handel paa Middelhavet foranledigede ogsaa Oprettelsen af et **almindeligt Handelsselskab** (1747), hvormed den grønlandske og siden den islandske Handel forenedes. Hensigten var at gjøre Kjøbenhavn til en Stapelplads for Østersøens Varer, som herfra skulde føres til Middelhavet og „Vesterleden" (d. e. Frankrig, Spanien og Portugal) for at omtuskes med sydeuropæiske Produkter; men dette Foretagende havde ikke den forønskede Fremgang. Den **ostindiske** Handel var i en blomstrende Forfatning under Frederik den Femte. Kompagniet udsendte i hans Tid 62 Skibe med Ladninger til en Værdi af 13 Millioner Rdlr. Kourant, og de hjemførte Ladningers Værdi beløb sig til 26½ Mill. Rdlr. Kour., hvoraf Varer til 5 Millioners Værdi forbleve i Landet, Resten udførtes til Udlandet. Derimod vilde den vestindiske Handel ikke trives, hvortil man troede at finde Grunden i Kompagniets Berettigelse til Enehandel, og man besluttede derfor at forsøge, om ikke Tilstaaelse af almindelig Handelsfrihed vilde føre til et bedre Resultat. Forsøget stod sin Prøve; thi, medens Antallet af de Skibe, der vare beskjæftigede med denne Handel, Aaret før Kompagniet hævedes (1753), kun beløb sig til 7, steg det, inden Kongen døde, til 38, og Sukkeravlen paa St. Croix havde imidlertid fordobblet sig **elleve Gange**: men Kompagniets Indløsning kostede Staten den store Sum af 2,220,000 Rdlr. En lignende Velgjerning viste Kongen Island (1759) ved at ophæve det islandske Kompagni, som længe havde mishandlet denne fjærne Ø; men Island nød kun kort denne Lykke; thi allerede 5 Aar efter blev Handelen overdragen til det almindelige Handelsselskab. Dette var en af Hovedaarsagerne til, at flere Bestræbelser for at ophjælpe Islands Faareavl, Baadebygning, Fiskerier og Haandværker mislykkedes; thi de egennyttige og pengegridske Kjøbmænd udsugede Landet og modsatte

sig alle Forbedringer, hvorved Indvaanerne kunde blive mindre afhængige af Kompagniet.

Videnskaber og Kunster havde varme Venner og Befordrere i Kongen selv, i Bernstorf, J. L. Holstein, A. G. Moltke, og Universitetets Prokantsler, den for nævnte Erik Pontoppidan, hvilken Sidste noie paasaae, at Universitetslærerne opfyldte deres Embedspligter. Man har bebreidet Bernstorf den Ældre, at han indførte en større Glands ved det danske Hof, end Statens Kræfter tillode, og at han begunstigede Manufakturer og Fabrikker med en Gavmildhed, der ikke stod i Forhold til det Udbytte og de Frugter, som disse Anlæg gave, og for denne Anke kan han vistnok ikke frikjendes. Derimod har man ogsaa lastet ham, fordi han indkaldte saa mange fremmede, især tydske og franske Lærde: men det maa erindres, at disse Fremmede vare udmærkede og fortjente Mænd, der gavnede Videnskaben og hædrede det Land, der modtog dem. Saadanne vare den geistlige Taler **Cramer**, den berømte tydske Digter **Klopstock**, der fik en Pension af Regjeringen og i Kjøbenhavn fuldendte sin Messiade; Naturforskerne **Oeder** og **Kratzenstein**, Pædagogen **Basedow**, Historieskriverne og Statsokonomerne **J. H. Schlegel**, **Mallet**, **Roger**, **Reverdil**, hvilken Sidste blev en af Kronprinds Christians Lærere; Reverdil og Oeder erhvervede sig tillige uforglemmelige Fortjenester af deres nye Fædreland ved den Iver, hvormed de arbeidede for den undertrykte danske Bondestands Bedste. Blandt de Foretagender, der vare ligesaa meget til Hæder for Danmark som til Nytte for Videnskaberne, fortjener at nævnes den lærde Reise, som Bernstorf (1761) lod foretage ved **Niebuhr** og tre andre Videnskabsmænd og en Maler til Ægypten og Arabien, for at undersøge disse Landes, især det Sidstes Oldsager, Sprog, Sæder, borgerlige Forfatning og naturlige Beskaffenhed. Alle Niebuhrs Reisefæller bukkede under for det usunde Klima og Reisens Besværligheder; men han selv nedlagde i et lærdt Værk Frugterne af deres og sine egne Jagttagelser, og det herved vundne Udbytte for Videnskaberne var vel de 21,000 Rdlr. værdt, hvortil samtlige Udgifter ved dette Foretagende beløb sig. En vigtig Foranstaltning til Videnskabernes Fremme var Gjenoprettelsen af Sorø

Akademi, som havde hvilet siden 1665. Christian den Sjette havde opført de nye Bygninger; men for at bringe Værket i Gang manglede endnu — Penge. Disse skaffede Holberg ved at skjænke Akademiet 15,000 Daler i rede Penge og over 1000 Tdr. Hartkorn; desuden testamenterede han denne Stiftelse sin betydelige Bogsamling. Akademiet blev derpaa indviet (1747) og havde under Frederik den Femtes og en Deel af Christian den Syvendes Regjering en meget glimrende Periode, idet en stor Mængde af Danmarks meest udmærkede Videnskabsmænd, saasom **Schytte, Kraft, Jens Schelderup Sneedorf, Schønning, John Erikſen, Ove Guldberg** og Flere, her lærte og virkede. Foruden disse Mænd forherligedes Frederik den Femtes Regjering af de store Retslærde **Kofod Anker** og **Henrik Stampe**, hvilken Sidste tillige var en udmærket Forretningsmand, af Historiegranskerne **Langebek** og **Suhm**; og **Holberg** fortsatte endnu adskillige Aar under Frederik den Femte sin berømmelige Virksomhed for den danske Litteraturs Udvikling og Berigelse († 1754). Den dybe Krænkelse, som i Slutningen af Christian den Sjettes Regjering havde vederfarets Langebek, søgte Frederik den Femte strax efter sin Regjerings Tiltrædelse at gjøre god ved at tilstaae Selskabet for den danske Histories og det danske Sprogs Forbedring, hvis Formand Langebek var, Censurfrihed for dets Skrifter. Foruden de allerede bestaaende lærde Selskaber, der modtoge mange Beviser paa Kongens Velvillie, stiftedes i Kjøbenhavn (1763) **Selskabet for de skjønne Videnskaber** ved Jens Schelderup Sneedorf, Carstens, Luxdorf, Tyge Rothe og Flere, og i Throndhjem (1760) **det throndhjemske Selskab**, eller som det senere kaldtes **det norske Videnskabernes Selskab** af Gunnerus, Schønning og Suhm. **Otte Thott** — den Sidste i Danmark af denne gamle Adelsslægt — indlagde sig baade under denne og den følgende Konge i høie Embedsstillinger ikke blot betydelige Fortjenester af Staten, men udmærkede sig tillige ved sin videnskabelige Sands og sin Kjærlighed for Bøger. Han samlede et Bibliothek, der var den største private Samling af denne Art i Europa og inden hans Død voxede til 120,000 Bind, af

hvilke han skjænkede den vigtigste Deel, nemlig alle Haandskrifterne og Palæotyperne, til det Offentlige.

Det var imidlertid fornemmelig Natur- og Statshuusholdningsvidenskaberne, som begunstigedes af Regjeringen, fordi den indflydelsesrige A. G. Moltke og dennes Yndling, den mangesidige og flittige Forfatter Prokantsler **Erik Pontoppidan**, der selv har efterladt sig naturhistoriske og statsøkonomiske Skrifter, havde Forkjærlighed for disse Studier. Den store Plantekjender og Statsøkonom **Oeder** og Fysikeren **Kratzenstein**, som Bernstorf havde indkaldt, virkede kraftigen til at befordre Naturvidenskabernes Dyrkelse i Danmark. Oeder anlagde i Nærheden af Frederiks Hospital **en botanisk Have**, hvorved han selv blev ansat som Professor, og foretog sig derpaa en Reise først til Udlandet, siden gjennem Norge og Danmark, hvoraf Frugten var hans ypperlige og prægtig udstyrede Flora Danica, eller Beskrivelse over de danske Planter. Efter Oeders Forslag og under Forsæde af A. G. Moltke oprettedes paa Charlottenborg et **Naturalie- og Huusholdningskabinet** (1759), hvorved den udmærkede danske Naturkyndige **Jørgen Tyge Holm** og tvende andre Professorer ansattes for at læse over Natur- og Statshuusholdningsvidenskaberne. Universitetet fik for første Gang en Professor i **Økonomien**, ja man tænkte endog paa at oprette et femte Fakultet ved Universitetet for denne og de dermed beslægtede Videnskaber. Stiftelsen af det fortræffelig indrettede og rigt udstyrede **Frederiks Hospital** og af Jordemoderskoler i Kjøbenhavn, Flensborg og Altona var baade vigtig for Lægevidenskaben og tillige et skjønt Vidnesbyrd om Kongens menneskekjærlige Hjærte. Dette lagde sig ogsaa for Dagen ved Oprettelsen af et **Opfostringshuus**, hvor 260 fattige Drenge fik fri Pleie og Underviisning fra det 5te til det 16de Aar. — For at bevirke en friere og alsidigere Drøftning af de Sager, som angik Statshuusholdningen og Landvæsenet, udgik 1755 en kongelig Opfordring til at indlevere Afhandlinger om slige almeennyttige Gjenstande til Grev Moltke, og de indkomne Skrifter bleve ikke alene trykkede uden Bekostning for Forfatterne, men erholdt endog **Censurfrihed**, en Begunstigelse, som især skyldtes Grev Moltkes Frisindethed og Iver for Sagen.

Nationen greb med Begjærlighed denne Frihed, og der indkom en Mængde vigtige Afhandlinger, der med Frimodighed drøftede de angivne Gjenstande og bleve udgivne af Erik Pontoppidan (1757—1764) under Navn af „Økonomisk Magazin." Dog var der Maade med den tilstaaede Trykkefrihed; thi den kundskabsrige **Frederik Lütken**, Benstrups djærve Forsvarer under Christian den Sjette, maatte finde sig i, at mange af de frimodigste Steder i hans „Økonomiske Tanker til høiere Eftertanke" bleve udeladte. — Den under Frederik den Femte herskende Pragt saavel som Bestræbelsen for at bringe de danske Manufakturer og Fabrikvarer til samme Høide som Udlandets havde en gunstig Indflydelse paa Kunsterne. Man troede at have bemærket, at den Overvægt, som de franske Manufakturer havde over de danske, fornemmelig grundede sig paa det franske Malerakademies Indflydelse paa at udbrede Smag og Kunstsands hos Haandværkerne. Dette foranledigede, at Kongen (1754) gav det af hans Fader stiftede Maler- og Billedhugger-Akademi en betydelig Udvidelse under Navn af „det kongelige Billedhugger-, Maler- og Bygnings-Akademi", som ganske indrettedes efter det franske Mønster. Der blev ansat flere Professorer, som gave enhver, der ønskede det, fri Underviisning, og Akademiet har siden den Tid virket saare Meget til at forædle Smagen og Sandsen for det Skjønne baade hos Nationen i Almindelighed og Haandværkerne i Særdeleshed.

Den danske Bondestand, som under Christian den Sjette var bleven trykket paa alle Maader, havde med Hensyn til Hoveri og personlig Frihed ikke synderlig bedre Kaar under Frederik den Femte, ihvor folkemild denne Konge end var. Ja Stavnsbaandet blev endog strammet haardere ved Forordningen af 13de April 1764, hvorefter Herremandens Ret til det unge Mandskab skulde begynde allerede med det fyldte fjerde Aar, saa at Stavnsbaandet nu var lidet eller intet forskjelligt fra det gamle Vornedskab. Bondedrengen fødtes vel ikke længere som Træl; men den Frihed, som det spæde Barn nød, indtil det fjerde Aar var fyldt, kunde kun lidet nytte, naar Faderen var stavnsbunden. Det var saa langt fra, at denne Skjærpelse af Pligten til at pleie Fødestavn opnaaede sit angivne Øiemed,

at holde det fornødne Antal Bonderkarle paa Godserne til Jordens Dyrkning, at Landet tværtimod blev mere og mere folketomt ved de hyppige Udvandringer og Bortrømninger, som de strængeste Forholdsregler ikke kunde hæmme. Man maatte derfor gribe til den sørgelige Udvei at tillade Bestyrelserne af Fattigvæsenet og Vaisenhuset at udlevere fattige Børn til Godseierne, for at de dermed kunde besætte deres Godser. Man begyndte nu ogsaa at ville binde Bøndernes Døttre ligesom Sønnerne til Godset, og prøvede paa at forny den Menneskeheden haanende Skik ved Salg af Landeiendomme at forbeholde sig Bønderne ligesom Gaardens Besætning af Heste og Qvæg. Men Bønderne havde i Henrik Stampe, Generalprokurør og Assessor i det danske Kancelli, en djærv Talsmand, som ved alle Leiligheder forfægtede deres Sag hos Regjeringen, og ved hans Forestillinger bleve begge hine Forsøg qvalte i Fødselen. Det var ogsaa ham, der tidligere end nogen Anden udtalte, at, naar Bondestanden virkelig skulde ophjælpes, saa maatte man først og fremmest give den personlig Frihed. — En Foranstaltning, som meget bidrog til at forværre Bondestandens allerede saa tunge Kaar, var Salget af Krongodserne, der begyndte 1765 og fortsattes til 1776. Kronen eiede over 61,000 Tdr. Hartkorn eller omtrent en Sjettedeel af Landets Jordegods, som bestyredes for kongelig Regning, men bragte liden eller ingen Fordeel. Man besluttede derfor at sælge disse Godser ved offentlig Auktion, hvorved der indkom en Sum af 4 Millioner, der kom Statens trykkede Finantser til god Hjælp. Men ligesaa fordeelagtigt som dette Foretagende var for Finantserne, ligesaa uheldige Følger havde det for Bondestanden: thi kun paa nogle faa Steder i Fyn og i Koldingamt i Jylland vare Bønderne istand til selv at kjøbe deres Fæstegaarde og derved blive Selveiere; den allerstørste Deel af de kongelige Godser kjøbtes af andre Folk, som ansaae det for fordeelagtigt at sætte deres Penge i Jordegods. Der oprettedes flere Snese nye Herregaarde, for hvis Skyld mangfoldige Bondergaarde, ja hele Landsbyer bleve nedlagte, og de beklagelsesværdige Fæstebønder maatte ombytte Kronens milde Herskab med de ubarmhjærtige Godskjøbere, som ved forøget Hoveri, forhøiede Fæste-

penge og allehaande Udsugelser søgte at drage den størst mulige Fordeel af det kjøbte Jordegods.

Uagtet alle disse for Bondestanden ugunstige Omstændigheder var det dog under Frederik den Femte, at den Aand kom i Bevægelse baade hos Folk og Regjering, hvoraf endeligen Bondestandens Frigjørelse fremgik. Nationen havde med levende Deeltagelse fulgt Bondens heldige og uheldige Skjæbne under de forskjellige Regjeringer. Den havde deelt Christian den Fjerdes retfærdige Harme over Adelens Modstand mod hans ædle Bestræbelser for Bondens Frihed og Hoveriets Afskaffelse; paa Rigsdagen 1660 talte Borgerstanden med Varme den fraværende Bondestands Sag, skjøndt uden at udrette Noget; da Frederik den Fjerde ophævede Vornedskabet 1702, kappedes alle den Tids Digtere og Forfattere om at forherlige den kongelige Velgjerning, og Christian den Sjettes første Foranstaltning med Hensyn til Bondestanden vakte hos hele Folket en ligesaa almindelig Jubel som hans senere Forordninger Sorg og Misbilligelse. Hele Tidsrummet igjennem talede Forfatterne Bondestandens Sag med saamegen Frimodighed, som den strænge Censur tillod; men først da Grev Moltke bortryddede denne Bom ved at skaffe Forfatterne Tilladelse til at yttre sig med nogenlunde Frihed om Landvæsenet og Statshuusholdningen, blev Sagen for Alvor offentlig drøftet. Vel gik Moltkes Bestræbelser ved hiin Foranstaltning nærmest ud paa at virke til en Forbedring i Agerdyrkningen; men det kunde dog ikke være andet, end at derved baade maatte gives og tages mangen Anledning til at berøre det nedværdigende og uretfærdige Stavnsbaand, det ødelæggende Hoveri, det Fordærvelige i Ubestemtheden af Fæsterens Forhold til Jorddrotten, der gjorde hiin næsten retløs, og til at vise, hvorledes Fæstebondens Ruin var Herremandens egen Skade, for at omsider Egennyttens Stemme maatte bevæge dem, hos hvem Menneskelighedens intet gjaldt. Fra denne Tid af stillede Nationens ædleste og bedste Mænd sig i Spidsen for Bondesagen, talte, skrev og handlede for den under vexlende Forhold, snart nær ved at naae Maalet, snart igjen langt fjærnede fra det, indtil endelig Aaret 1784 sikkrede Fædrelandets og Menneskehedens Venner

Seiren. Hvor magtpaaliggende Bondestandens Ophjælpning og Agerdyrkningens Forbedring var Frederik den Femte, viste han ved (1757) at oprette en egen Kommission, som fornemmelig beskjæftigede sig med den økonomiske Side af Landvæsenet. Det fordærvelige **Fælledskab**, der, som tidligere bemærket, havde uddannet sig samtidigen med Agerdyrkningens første Opkomst i Danmark og uforandret bestaaet i mange Aarhundreder, blev først Gjenstand for Kommissionens Opmærksomhed, og efter dens Forslag udkom fra 1758 til 1761 flere Lovbud, der sigtede til Ophævelsen af Fælledskabet og Jordernes Udskiftning; men disse Lovbud, der ikke engang nærmest angik de dyrkede Jorders, men kun Fællederness eller de saakaldte Overdrevs Udskiftning, stødte paa saa mange Hindringer i Uvidenhed, Egennytte, Fordomme og gammelt Slendrian, at Intet synderligt udrettedes. Hertil indskrænkede sig Regjeringens Foranstaltninger under Frederik den Femte: **Friheden**, denne første og uundværlige Betingelse for alle videre Fremskridt, vilde man endnu ikke give Bonden, skjøndt Retfærdighed og Statsklogskab lige stærkt talte derfor. Imidlertid yttrede sig den eengang i Nationen vakte Aand ved adskillige skjønne Foretagender af flere for Bondestandens og Fædrelandets Vel varmt følende Mænd, hvis Navne fortjene at bevares i Erindring. Den ældre Bernstorf lod (1764) efter sin Brodersøns, den siden saa berømte Andreas Peter Bernstorfs Raad Gaardene udflytte og Jorderne udskifte paa sit Gods Bernstorf ved Kjøbenhavn, og skjænkede derpaa Bønderne Arvefæste, Hoveri- og Tiendefrihed, hvorved disse Bønder, som den Gang vare i den usleste Forfatning, snart bleve de lykkeligste og meest velhavende i Danmark. En Støtte, opreist af Bønderne paa Godset, minder Efterverdenen om Bernstorfs Fortjenester og Bøndernes Taknemmelighed. Allerede et Par Aar tidligere havde Enkedronning **Sofie Magdalene** efter den ældre Grev **Stolbergs** Raad viist Bønderne en lignende Velgjerning, og disse skjønne Exempler bleve enten ganske eller dog i mange vigtige Punkter efterlignede af Knuth paa Ravnstrup, Holstein paa Lethraborg, Gyldenkrone paa Vilhelmsborg, Askanius paa Dueholm, Schack paa Giesegaard, Lindenkrone paa Gjorslev, Holsteen paa Hol-

steenhuus, Ryberg og Flere. Da disse Mænds Foretagender kronedes med Held, idet Godsernes Indkomster forøgedes, Agerdyrkningen forbedredes, og Velstand og Tilfredshed udbredtes blandt Bønderne, blev det bestandig mere og mere klart, at Meddelelse af Hoverifrihed og Selveiendom eller Arvefæste var ligesaa meget til Fordeel for Jorddrotten som Bonden, og Andre opmuntredes derved til at træde i Hines Fodspor.

Den svageste Side af Frederik den Femtes Regjering var Finantsbestyrelsen. I de første 8 Aar blev Statsgjælden ved Otte Thotts Bestræbelser bragt ned til een Million; men efter 1754 voxede den Aar for Aar. Dette Misforhold mellem Indtægter og Udgifter havde deels sin Grund i de overordentlige Anstrængelser, som Fjendtlighederne med Rusland i Slutningen af Frederik den Femtes Regjering gjorde nødvendige for at redde Statens Tilværelse, deels i ødsle og uoverlagte Udgifter. Hofholdningen var saa kostbar, at den opslugte en Femtedeel af begge Rigers samtlige Indtægter, og man søgte i Pragt og Glands at kappes med det franske Hof, uden at betænke Forskjellen paa Danmarks og Frankrigs Hjælpekilder. Denne overdaadige Pragt viste sig paa sin høieste Spidse ved Kongens Kroning 1747 og ved de tvende Jubelfester, som indtraf under Frederik den Femte, den første 1749, da den oldenborgske Stamme havde regjeret 300 Aar, den anden 1760, da hundrede Aar vare forløbne siden Enevoldsmagtens Indførelse. Anlægget af Frederiksstad med sine pragtfulde Bygninger forskjønnede Kjøbenhavn, men kostede uhyre Summer; alene Frederiks- eller Marmorkirken foraarsagede en Udgift af 850,000 Rdlr. Kourant eller 1,360,000 Rdlr. Sølv, inden Bygningen blev opgiven ufuldendt. Imidlertid maa det ikke glemmes, at store Bekostninger ogsaa anvendtes paa Indretninger, der vare nyttige og velgjørende for Staten, som Kunstakademiet, den botaniske Have, Frederiks Hospital, Fødselsstiftelsen, Opfostringshuset, Indløsningen af det vestindiske Kompagni o. s. v. Den Gavmildhed derimod, som Regjeringen viste mod Manufakturer og Fabrikker, var i mange Tilfælde mere velmeent end veloverlagt, og bar derfor ingen sunde eller varige Frugter. Det

samme gjælder om Forsøget paa at faae Jyllands Heder besatte med tydske Nybyggere. Ved store Løfter og Forhaabninger blev ogsaa en Mængde tydske Bønder bevæget til at nedsætte sig paa Hederne (1759); men de Fleste bleve snart kjede af Opholdet her og vandrede tilbage til deres Fædreland Pfalz og Hessen. Dette Foretagende, som havde kostet omtrent en Million, mislykkedes saaledes aldeles, men havde dog det Gode med sig, at **Kartoffelavlen** derved blev bekjendt i Danmark. Ligesaa uheldigt var Forsøget paa at anlægge en Galeiflaade i Norge, da Galeierne byggedes saa store, at Roerkarlene efter nogle Aars Forløb maatte døe af Anstrængelsen, og Frederik den Femtes Retfærdighed tillod ham ikke at antage et Forslag, som i den Anledning blev gjort, nemlig at bruge Livsfanger til dette Arbeide. Da den sidste Hertug af Pløen døde, modtog Kongen hans Lande mod tillige at overtage hele Hertugens Gjæld, som beløb sig til 880,000 Rdlr. Kour., og udbetale flere betydelige Pensioner; ogsaa en Deel af Den Ærø kjøbtes for 350,000 Rdlr. Kour.; med saa store Pengeopoffrelser maatte man afhjælpe Følgerne af de tidligere fordærvelige Udstykninger af det danske Rige. Imidlertid skulde dog Statsgjælden ikke være voxet til den Høide, som den gjorde, hvis ikke Rustningerne baade til Lands og Vands under Syvaarskrigen (1756—1763) og fornemmelig Felttoget mod Rusland 1762 havde foraarsaget saa overordentlige Bekostninger, der ved det Sidste alene skulle have beløbet sig til 8 Millioner Rdlr. Kour. Hærens Underholdning kostede aarligen under Frederik den Femte to Millioner Rdlr. og Flaaden 700,000 Rdlr. Først efter Freden med Rusland lykkedes det General St. Germain at bringe Udgifterne til Landmagten ned til 1,700,000 Rdlr., deels ved at formindske Hærens Størrelse, deels ved at gjøre dens hele Indretning simplere og afskaffe unødvendige Prydelser, hvilke Forandringer imidlertid paadroge ham bittre Fjendskaber og stræng Daddel. For at afhjælpe den Pengeforlegenhed, hvori Staten befandt sig, brugte den ældre Grev Schimmelmann, som i Frederik den Femtes sidste Aar fik Finantserne under sin Bestyrelse, ved Siden af Laan især tvende Midler; det ene var det forhen omtalte fordeelagtige Salg af Krongodserne,

det andet var Paabudet af en Extraskat. Dette var et overordentlig trykkende Skattepaalæg, som derfor ogsaa foraarsagede adskillige Uroligheder i Norge; Enhver skulde uden Hensyn til Stand og Formue erlægge 8 Skilling maanedligen; for Børn over 12 Aar og Tjenestefolk skulde Forældrene og Huusbonden betale, saa at den maanedlige Udgift for mangen Familie kunde beløbe sig til een Rdlr. og derover. Uagtet de herved indkomne betydelige Summer var Statsgjælden ved Frederik den Femtes Død 20 Millioner, foruden den svævende Gjæld, og Renten var voxet fra 100,000 til over 900,000 Rdlr.

Den slette Finantsbestyrelse er ikke den eneste Anke mod Frederik den Femtes Regjering; man har ogsaa, og det med Grund, klaget over, at Adelen under den hævede sig til en Anseelse og Indflydelse, der var uden Exempel siden 1660. Ligesom Sorø adelige Akademies Oprettelse under Christian den Fjerde frembød adskillige Træk til at skildre den gamle danske Adels Magt og Hovmod, saaledes kunne adskillige Omstændigheder, der indtraf ved Akademiets Gjenoprettelse under Frederik den Femte, tjene til at oplyse, hvilken Aand der besjælede den nyere Adel, og hvilken Indflydelse den besad under en uindskrænket Konge. Den udødelig fortjente Holberg, hvem det netop skyldtes, at Sorø Akademi kunde gjenoprettes, ansaaes ikke værdig at sidde ved Kongens Bord med de øvrige fornemme Herrer ved den Fest, som holdtes i Anledning af Akademiets Indvielse, men henvistes til et andet Værelse blandt de simplere Gjæster, en Tilsidesættelse, som Holberg skal have taget sig mere nær, end den fortjente. Paa en mere oprørende Maade viste Adelens Indflydelse sig deri, at den bevirkede, at Holbergs Gavebrev og Testament blev krænket og forvansket. Holberg havde nemlig skrevet i sit Testamente: „Min sidste Bøn er, at det vilde behage Deres Majestæt, at, saasom der ogsaa udi Middelstanden findes mange Personer af Meriter, det Privilegium at blive Akademist ogsaa maatte extendere sig til dem, paa det jeg ikke skal synes at ville foragte min egen Stand; dette haver altid ligget mig meget paa Hjærte." Hele dette Sted blev udeladt i Gavebrevet, fordi det ikke ansaaes for

passende, at adelige Ynglinge omgikkes med Borgersønner, og Holberg maatte i sin Grav taale den aldeles uforskyldte Bebreidelse, at have tilsidesat den Stand, hvoraf han selv var udgaaet. Ogsaa herskede der under Frederik den Femte en umaadelig Ødselhed med Titler og udvortes Ærestegn, hvorved smaalig Rangsyge næredes, og hine Tegn selv tabte al Betydning. Frederik den Femte uddeelte i sin tyveaarige Regjering ikke mindre end 532 høie Titler, skjænkede 38 det blaae og 119 det hvide Baand, ophøiede 14 i Greve- og Baronstanden og 74 i Adelstanden.

Frederik den Femte døde den 14de Januar 1766, kun 43 Aar gammel. Hans første Dronning var Luise, en Datter af Georg den Første af England. Hun udmærkede sig fordeelagtigen fremfor den nærmest foregaaende Dronning ved den Kjærlighed, hun viste for alt Dansk. Strax efter sin Ankomst til Danmark, afskedigede hun sit engelske Følge, lærte Dansk, talte dette Sprog og var stedse omgiven af Danske. Dette i Forbindelse med hendes venlige ligefremme Væsen gjorde hende overordentlig elsket af Nationen, og hendes pludselige Dødsfald (1751) vakte en virkelig Bedrøvelse hos hele Folket. Kongen ægtede derpaa **Juliane Marie** af Brunsvig, der blev Moder til Arveprinds **Frederik**. Frederik den Femte var meget elsket af Folket formedelst sit venlige Væsen og milde Sind; men ved Vellevnet og uordentlig Levemaade forkortede han sit Liv og gjorde sig især i sine sidste Aar uskikket til selvvirksom Deeltagelse i Statsstyrelsen. Heri stod han i det Hele tilbage endog for sin Fader Christian den Sjette, og endnu mere for sin Farfader Frederik den Fjerde; men hans Ministre Schulin, Holstein og Bernstorf, fornemmelig den Sidste, vare særdeles duelige Mænd.

Kaste vi et Blik paa Danmarks Tilstand ved Aar 1766, da kan det vistnok ikke fordølges, at de Brøst, hvoraf Staten led, hverken vare faa eller ubetydelige. Den talrigste Deel af Danmarks Befolkning, **Bondestanden**, sukkede i Elendighed og Usselhed, og dennes Kaar maatte have den meest indgribende

Indflydelse paa de øvrige Dele af Borgersamfundet; thi fra Agerdyrkningen og Qvægavlen hentede Fabrikanten, Manufakturisten, Haandværkeren og Kjøbmanden de Produkter og Varer, som forarbeidedes eller udførtes. Hoveri, Jordfælledskab og Tiendens Ydelse i Kjærven lagde uoverstigelige Hindringer i Veien for et forbedret Agerbrug; Kartofler, Kløver og andre Foderurter vare ubekjendte, Hvede kun dyrket paa Laaland og Falster, Hør og Hamp dyrkedes kun lidet og endnu mindre Raps, Kummen og Sennep. Den forkuede Landmand manglede Mod og Lyst til nye Foretagender og Kræfter til at staae de Uheld imod, som kunde ramme ham. Indtraf der mindre gode Aaringer, kunde det kornrige Danmark ikke brødføde sig selv, endnu mindre udføre Korn til fremmede Lande, og en eneste Misvæxt var nok til at ødelægge mangen Bonde og bringe ham fra Gaard og Eiendom. Landets Befolkning aftog Aar for Aar; utallige Bøndergaarde, ja hele Landsbyer forsvandt for at give Plads for en Mængde nye Herregaarde, og Selveiernes Antal formindskedes i den Grad, at f. Ex. paa Laaland, hvor der faa Aar før 1660 fandtes 618 Selveiere, nu næppe taltes 100. Man antager, at Landets Befolkning har været i stadig Aftagende fra det 16de til Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, og i det 18de Aarhundrede var Tilvæxten saa ringe, at den i 50 Aar, fra 1735 til 1784 kun beløb sig til 74,000 Mennesker. Ubetydeligheden af denne Forøgelse bliver især indlysende, naar man veed, at Folkemængden i de første 33 Aar af det 19de Aarhundrede er tiltaget med henved 300,000 Mennesker, saa at Overskuddet for 10 Aar i det 19de Aarhundrede var betydelig større end for 50 Aar i det 18de. Armods og Usselheds sædvanlige Følgesvende, sædelig Fordærvelse, Trællesind og sløv Ligegyldighed udebleve heller ikke her; Laster, Overtro og grov Vankundighed fandt en frugtbar Jordbund at spire i, saa meget mere som Almue-Underviisningsvæsenet, uagtet Frederik den Fjerdes og Christian den Sjettes Bestræbelser i denne Henseende, stod paa det laveste Trin. Grunden hertil laae deels i Mangelen paa Anstalter til at danne Skolelærere for Almuen, deels i de store Jordegodseieres Uvillie til at understøtte Regjeringen i dens Bestræbelser for at udbrede

Oplysning og Dannelse blandt Bondealmuen. **Adelens** Vælde blev knækket 1660; men den beholdt dog endnu store Forrettigheder; Christian den Femte skabte en ny og høiere Adel med udvidet Skattefrihed, Birkeret, Kaldsret og andre Herligheder, som i overmodig Foragt for de andre Stænder og Stræben efter Magt og Indflydelse ikke gav den ældre synderlig efter, hvorpaa mærkelige Exempler i det Foregaaende ere anførte. Til Birkedommere valgte Adelen hyppigen Kudske, Tjenere, Skrivere og andre uvidende og af Birkepatronen afhængige Mennesker, der ofte solgte Retfærdigheden for Gunst og Gave. Hvor store Misbrug denne Birkeret kunde give Anledning til, derpaa forekommer endnu i Christian den Femtes sidste Tid et oprørende Exempel, idet Grev **Vedel Vedelsborg** ved sin Birkedommer lod en Bonde og hans Hustru dømme til Fængsel og Boeslods Fortabelse og den Sidste tillige til at stryges til Kagen, hvilken Dom han, uden at tilstæde nogen Appel, lod udføre ved en af ham selv beskikket Skarpretter. Dommen blev siden af Kongen erklæret død og magtesløs, og den vanærende Straf, som den ene Domfældte havde lidt, skulde ingensomhelst Følger have for hendes ærlige Navn og Rygte; Greven erholdt, „paa Grund af hans Broders tro Tjeneste“ og af særdeles Naade, Kongens Tilgivelse. Med Udøvelsen af den uindskrænkede Kaldsret fandt ligeledes store Misligheder Sted. Kaldene bortgaves, uden at noget Hensyn toges til Kundskaber og Duelighed, til dem, som havde vundet Kaldsherrens Yndest, og denne Yndest maatte i mange Tilfælde vedligeholdes med Opoffrelse af Præstens Værdighed og Selvstændighed som Menneske og Embedsmand, om end det ydre Forhold mellem Præst og Herremand ved Tidens tiltagende Dannelse efterhaanden blev mindre stødende, end det havde været før 1660. **Borgerstanden** viste i dette Tidsrum langt mindre Liv og Selvvirksomhed end i noget foregaaende, da der efter Statsforandringen ikke længere tilstædedes Borgerne Deeltagelse i Ordningen af Statens almindelige Anliggender, og heller ikke Kjøbstædforfatningen var af den Beskaffenhed, at den kunde bidrage til at nære og vække Almeenaand. Thi den Indflydelse, der tilstodes Borgerne paa Kjøbstædbestyrelsen, var høist indskrænket, og der manglede

saaledes al Spore til Udviklingen af den Samfundsaand og den frie Samvirken mellem Borgerne, der er saa gavnlig for Staten i det Hele som for dens enkelte mindre Samfund.

Levemaaden var i Løbet af dette Hundredaar i det Hele taget bleven finere, Sæderne mere slebne, om end ikke mere rene, Dannelse og Oplysning mere almindelig udbredte. Den ældre Tids Umaadelighed i Mad og Drikke, den smagløse Overdaad i Klæder, Prydelser og Bohave var efterhaanden ophørt; men Overdaadigheden var derfor ikke forsvunden, kun var den nu mindre plump og smagløs. Under de pragtelskende Konger Christian den Sjette og Frederik den Femte udbredtes fra Hoffet og Adelen en overordentlig Yppighed i Levemaade, Klæder og Bohave blandt de rigere og fornemmere Borgerklasser. Retterne vare mindre stærke og nærende end før, men derfor ikke mindre kostbare og talrige; The, Kaffe, Chokolade, som bleve bekjendte i Danmark nogle Aar efter 1660, fortrængte det tarvelige Øl og Øllebrød, som før den Tid almindeligen nødes om Morgenen selv af de Allerfornemmeste. Drikfældigheden, som før 1660 blev dreven til en saa stor Yderlighed ved Hoffet og i de høiere Kredse, aftog efterhaanden som stridende mod den der herskende finere Tone, men tiltog i de ringere Stænder ved den mere almindelige Nydelse af Brændeviin.

Under Kongerne i dette Tidsrum, tildeels med Undtagelse af Frederik den Fjerde, herskede i større eller mindre Grad tydsk Sprog og tydsk Aand og Tone ved Hoffet og i de høiere Stænder. Denne Tydskhed, som under Christian den Sjette steg til den høieste Spidse, men den Gang ogsaa begyndte at finde sin Modvirkning i fædrelandsksindede og ægte danske Forfattere, som Langebek, Holberg og Flere, aftog under Frederik den Femte, ihvorvel Hæren endnu længe vedblev at kommanderes paa Tydsk. Derimod begyndte under Frederik den Femte fransk Tone og Smag at vinde Indgang saavel ved Hoffet og i de høiere Kredse som hos Forfatterne. Dette kom deels af den Anseelse, hvori det franske Hof, fransk Sprog og Litteratur den Gang stode, deels af den Yndest, som Kongen og hans Minister Bernstorf den Ældre viste for Alt, hvad der var fransk;

dog manglede heller ikke nu Danskhed i Aand og Sprog en varm Forsvarer i Jens Schelderup Sneedorf. — Den religiøse Stemning var i den første Deel af disse hundrede Aar i det Hele taget stræng og alvorlig; men Christian den Sjette vilde ved Lovbud fremtvinge Fromhed der, hvor den ikke fandtes i Hjærtet. Dette Misgreb hævnede sig først ved Hykleri og Skinhellighed, siden ved religiøs Slappelse, der under den stedse stigende Indflydelse af franske Sæder og fransk Litteratur tiltog i den Grad, at Vantro og Spot med Religionen mod Slutningen af det 18de Aarhundrede hørte til Dagens Tone. Christian den Sjette og Frederik den Femte yndede og befordrede Videnskaberne, som ogsaa under dem gjorde betydelige Fremskridt; men Censurens Aag hvilede endnu over Forfatterne, hæmmende den frie Bevægelse af Videnskab og Litteratur. Handelen havde en gunstig Periode især under de to sidste Konger; dog beskjæftigede den sig efter det lave Trin, hvorpaa Agerdyrkning og Industri stode, ikke synderlig med Udførsel af Landets egne Frembringelser; men Fragthandelen paa Middelhavet og den ost- og vestindiske Handel vare meget fordeelagtige. Tidens herskende Overdaad og Pragt havde ikke den Indflydelse paa Haandværkernes Udvikling, som man kunde have ventet, i det Mindste ikke førend efter længere Tids Forløb. Thi endnu paa Christian den Sjettes Tid bleve Borde, Stole, Chatoller, Dragkister og lignende Bohave indførte fra Tydskland og Holland; ja endog Hestesko indførtes forarbeidede fra Sverrig. — Dette Billede af Danmark i det forløbne Hundredaar er vistnok ikke glædeligt: men det Mørke i Farverne mildnes Noget ved Betragtningen af de Fremskridt, som imidlertid gjordes i Videnskaber, Kunster, almindelig Oplysning og Dannelse, samt i Handelen og enkelte Retninger af den indre Vindskibelighed. Meget var ogsaa kommet i Bevægelse, især med Hensyn til Bondesagen, som kun ventede paa gunstige Forhold for at bryde frem til Velsignelse for Fædrelandet. Staten nød i de sidste 46 Aar en uforstyrret Ro, og den danske Borger kunde derfor i Fredens Tryghed drive sine Sysler, medens det øvrige Europa fortæredes af Krigens Luer og vædedes af Blod. Uagtet denne

lange Fred var Statens ydre Anseelse ikke sunken, og dens Udstrækning endog foroget ved flere betydelige Landeerhvervelser.

Andet Afsnit,
(1766—1839).

1. Christian den Syvende. Forandringer blandt de høie Embedsmænd. Kongens Udenlandsreise. Struensee, Brandt, Ranzau-Ascheberg. Struensee kommer i Spidsen for Statens Styrelse. Forandringer i de vigtigste Grene af Bestyrelsen. Finantserne, Retspleien, Bondestanden, Universitetet, Trykkefrihed. Krænkelse af Folkets Sprog og Sæder. Struensees Fald.

Den syttenaarige Yngling **Christian den Syvende** besteg i Begyndelsen af Aaret 1766 sin Faders Throne og ægtede ikke længe efter den engelske Konge Georg den Tredies Søster **Karoline Mathilde**, der dengang var i sit sextende Aar. Kongens forrige Lærer, den ædle og uegennyttige **Reverdil**, som nu var bleven udnævnt til Kabinetssekretær, fik megen Indflydelse og brugte den især til at fremme Bondesagen. Iøvrigt fulgtes i de første Aar de samme Grundsætninger for Statsstyrelsen som under den forrige Regjering. Den ældre Bernstorf maatte udholde et svært Angreb af sin Uven Grev Danneskjold-Samsø, men forsvarede sig saa godt, at han aldeles gjenvandt Kongens Tillid. Ikke længe efter fik Danneskjold-Samsø et meget smigrende Brev fra Kongen, hvori han opfordredes til atter at overtage Bestyrelsen af Søvæsenet og Flaaden, som han havde sat i en saa fortræffelig Stand under Christian den Sjette. Denne Naade varede imidlertid kun kort; thi inden et Aars Forløb fik Danneskjold-Samsø pludselig sin Afsked i en meget haard Skrivelse, hvori han befaledes at rømme Kjøbenhavn inden trende Dage. Denne Fremgangsmaade mod en Mand af saa udødelige Fortjenester tilskrives hans Efterfølger i Flaadens Bestyrelse, den i meer end een Henseende foragtelige Grev **Christian Conrad Danneskjold-Laurvig**, der selv skyldte sin Frænde Danneskjold-Samsø, at han var kommen tilbage til Hoffet, hvorfra han i Slutningen af Frederik den Femtes Tid formedelst begangne Feil var

bleven forviist. Disse Forandringer fulgtes af andre, General **St. Germain** afskedigedes, Reverdil hjemsendtes til sit Fædreland Schweitz, og Grev Holck vandt en Indflydelse, som han brugte til at forlede den unge Konge til uværdige Fornøielser og Adspredelser og vække Kulde mellem det kongelige Ægtepar.

I Aaret 1768 foretog Kongen en Udenlandsreise, der blev af de vigtigste Følger for Staten; thi paa denne blev han bekjendt med **Johan Friederich Struensee.** Denne Mand, der den Gang var Læge og Stadsfysikus i Altona, var født 1737 i Halle, hvor hans Fader, **Adam Struensee,** var ansat som Præst og Professor; Faderen blev 1757 af den danske Regjering kaldet til Altona og udnævnt til Provst i denne By og tre Aar efter til Generalsuperintendent i Hertugdømmerne. Ved formaaende Velynderes Indflydelse blev **J. F. Struensee** valgt til at ledsage Kongen paa Reisen som Livlæge og vidste i denne Stilling at gjøre et fordeelagtigt Indtryk paa den unge Fyrste ved sin mangesidige Dannelse og sit kloge Forhold. Efter Hjemkomsten satte han sig saa fast i Kongens og Dronningens Yndest, at han snart fik den meest afgjørende Indflydelse paa Statens Bestyrelse. Et af de Redskaber, han betjente sig af for at sikkre sin Magt, var **Enevold Brandt,** i hvis Omgang Kongen fandt meget Behag, men som iøvrigt var en høist ubetydelig Charakteer. Struensee var opfyldt af de nye, og i det Hele taget rigtige, Anskuelser om Statsstyrelsen, der i den sidste Tid med større eller mindre Held vare komne til Anvendelse i forskjellige Stater i Europa, og ønskede at overføre disse paa Danmark, hvor Statsmaskinen gik sin gamle Gang, og hvor man endnu ikke var bleven berørt af de nyere Ideer, uden forsaavidt der var skeet nogle smaae Lempelser i Censuren, og adskillige Bestræbelser for at forbedre Bondestandens trykkende Kaar havde begyndt at yttre sig. Een Mand stod imidlertid i Veien for hans Planer, den gamle af hele Folket agtede og af Fædrelandet høit fortjente Bernstorf, som nu i en Række af 20 Aar havde havt den vigtigste Deel i Statens Styrelse. Ved Hjælp af Grev **Ranzau-Ascheberg,** som i Begyndelsen understøttede Struensee og først havde anbefalet ham til Kongen, lykkedes det at styrte Bernstorf, og fra

denne Dag, den 13de September 1770, kan man egentligen regne Struensees Ministerium. Efterat denne Anstødsstееn var ryddet af Veien, paafulgte nu mere gjennemgribende Forandringer. Geheimekonseillet, der havde bestaaet næsten lige siden Enevoldsmagtens Indførelse, og hvor alle vigtige Statssager undergik den sidste Drøftelse og Behandling, blev aldeles ophævet (27de December 1770), og Geheimeraaderne **Thott, Moltke, Reventlov** og **Rosenkrands** fik deres Afsked; samme Skjæbne havde allerede tidligere **Holck** og **Danneskjold-Laurvig** havt. Ogsaa **Ranzau-Ascheberg**, der ikke længe kunde enes med Struensee, afskedigedes og blev herefter Struensees bittreste og farligste Fjende. Da saaledes de ældre anseete Medlemmer af Regjeringen vare fjærnede, blev Struensee istand til aldeles at behersко Kongen og iværksætte de mange Planer til Forandringer i Statsstyrelsen, hvormed han gik frugtsommelig. Det kom nu i Brug at udstæde „**Kabinetsordrer**", det vil sige Befalinger, der udgik umiddelbart fra Kongen og sattes i Værk, uden at Kollegierne bleve hørte derom. Struensee, der fra Livlæge var bleven Etatsraad, derpaa Konferentsraad og endelig tilligemed sin Ven **Brandt** ophøiet i Grevestanden, udnævntes den 14de Juli 1771 til Geheime-Kabinetsminister og erholdt derved baade en Værdighed og en Magt, som aldrig tilforn havde været kjendt i Danmark. Han skulde nemlig herefter skriftlig opsætte de Ordrer, som Kongen gav ham mundtlig, og fik Fuldmagt til i Kongens Navn og under Kabinettets Segl at udstæde disse Ordrer, der, naar de blot ikke strede mod en tidligere Forordning eller kongelig Resolution, skulde have samme Gyldighed, som om de egenhændig vare skrevne af Kongen. Ret som for at vise, at det var Struensee og ikke Kongen, der regjerede Landet, befaledes tillige, at alle Breve, Ansøgninger og Forestillinger, som indsendtes til Kongen, skulde afleveres paa Kabinetskontoret hos Struensee.

De Grundsætninger, som Struensee efter at have faaet Magten i Hænde fulgte i Statsstyrelsen, har han selv siden angivet at have været følgende: „I de høie Regjeringskollegier skulde tilveiebringes større Hurtighed, Orden og Simpelhed ved at adskille de mange forskjelligartede Forretninger, som vare

henlagte under dem; for Finantserne burde lægges en fast Plan, de forskjellige Grene af Statens Indtægter og Udgifter underlægges een fælleds Bestyrelse, og alle mulige Besparelser indføres for at betale Gjælden; Retspleien skulde forbedres ved Afskaffelse af den saakaldte skarpe Examination og en hensigtsmæssigere Indretning og Fordeling af Domstolene; Fabrikker og Manufakturer ikke vedligeholdes paa Statens Bekostning, men derimod Landmanden understøttes og Agerdyrkningen ophjælpes og alle Naturalleveringer forandres til Pengeafgifter; den altfor rundelige Uddeling af Ærestegn og Titler, som tilforn havde fundet Sted, skulde indskrænkes, og Adelige ved Embeders Besættelse ikke foretrækkes Borgerlige, men hine som disse tjene fra neden op til de høiere Grader; endelig burde Staten, saa meente han, ikke befatte sig med Sædernes Forbedring ved Lovbud og andre Foranstaltninger, men overlade dette til Folkelærerne." Efter disse Grundsætninger handlede Struensee i sit Ministerium, som kun varede lidt over et Aar, og saare meget Godt kom derved istand, skjøndt det heller ikke manglede paa Misgreb og aabenbart forkastelige Indretninger.

Næsten hele den Form af Statsstyrelsen, som havde været brugt siden 1660, blev forandret: thi foruden den allerede omtalte Ophævelse af Geheimekonseillet, bleve det danske og tydske Kancelli, Rentekammeret, Toldkammeret, Kommercekollegiet, Admiralitetet og General-Postamtet omdannede til Bureauer med Departementer med en simpel og nøie bestemt Forretningsgang. Men især tiltrak Finantsernes Bestyrelse, hvori der hidtil havde hersket stor Uorden, sig Struensees Opmærksomhed, og i denne vigtige Sag fandt han dygtige Medarbeidere i Oeder og sin indsigtsfulde Broder Justitsraad Struensee. Der oprettedes et **Finantskollegium**, der under Forsæde af Grev **Ulrik Adolf Holstein** til Holsteinborg skulde have Bestyrelsen af Statens samtlige Indtægter og Udgifter, der før havde været henlagte under Toldkammeret, Rentekammeret, Kommercekollegiet og andre Kollegier. En fast Plan blev lagt for Finantsernes Forvaltning, Besparelser indførtes ved Hofholdningen, overflodige Betjenter afskedigedes, og Pensionslisten formindskedes.

Oresundstolden, der før var indflydt i Kongens Partikulærkasse, blev inddragen i Statskassen, hvilket allerede nogle Aar tidligere var skeet med den norske Nordenfjelds Told; istedenfor disse og lignende ubestemte Indtægter anvistes der en fast Sum, hvormed Hoffets Udgifter skulde bestrides. — Med Hensyn til Embeders Besættelse gjordes det til Regel, at ingen Domestikker eller Andre, som havde gjort personlig Tjeneste for deres Herrer, maatte anbefales til Embeder, Noget, hvormed tilforn store Misbrug havde gaaet i Svang. Strax efterat Struensee havde vundet Indflydelse hos Kongen, var der udkommet et Reskript (4de Sept. 1770), hvori Kongen erklærede det for sin Beslutning herefter at ville iagttage et strængere Valg ved Uddelelsen af Rang og Titler, for at ikke disse ved at uddeles til Uværdige skulde tabe deres Betydning som Belønning for sande Fortjenester. Det blev nu tillige paalagt Kollegierne at være ansvarlige for deres Værdighed, som de indstillede til at benaades med Hæderstegn. Hele Kjøbenhavns Ovrighed fik en ganske ny Indretning, efterat samtlige Medlemmer af den gamle Magistrat vare afsatte og de 32 Mænds Raad ophævet. I disses Sted kom nu Bestyrelsen til at bestaae af ovennævnte Grev Ulrik Adolf Holstein som Overpræsident, 4 andre Embedsmænd, 4 Raadmænd og to Borgerrepræsentanter, hvilke sidste sex Mænd skulde vælges af Borgerne og aarligen fornyes; tillige skulde der aflægges et aarligt offentligt Regnskab over Stadens Indtægter og Udgifter. Dog maa det tilstaaes, at, ihvor rigtige end de Grundsætninger vare, som udtalte sig i Forordningen om Forandringen af Kjøbenhavns Bestyrelse, saa manglede dog hele denne Foranstaltning sin tilbørlige Betryggelse, idet der ikke blev fastsat noget Valgsystem, hvorefter Borgerne kunde vælge hine Medlemmer af Kjøbstædbestyrelsen. Byen fik tillige en ny Politimester **Bornemann**, der inden faie Tid tilveiebragte en forhen ukjendt Orden og Fasthed i Politivæsenets Indretning; til samme Tid sørgedes der ved flere Lovbud for, at Politiet ikke overskred de tilbørlige Grændser for sin Myndighed eller fortrædigede Borgeren i hans lovlige Virksomhed.

Rettens Pleie i Kjøbenhavn havde hidtil været besørget ved 6 til 7 forskjellige Domstole, hvilket foruden andre Uleilig-

heder foraarsagede store Bekostninger og hindrede Rettens hurtige Fremme ved de idelige Tvistigheder, som reiste sig om Værnethinget. Disse Ulæmper bleve afhjulpne ved Ophævelsen af de mange Domstole og Indretningen af Hof- og Stadsretten, af hvilken alle Sager, som forefaldt i Kjøbenhavn, skulde paadømmes med Undtagelse af de reent militære, der hørte under Krigs- og Søretten, og geistlige Sager, der paakjendtes af Provsteretten. Dette var een af de faa af Struensees Indretninger, der formedelst sin indlysende Nytte blev beholdt af det følgende Ministerium. Ikke saa god en Skjæbne havde en anden ligesaa priisværdig Foranstaltning af Struensee, nemlig Afskaffelsen af den saakaldte skarpe Examination med Tamp og Kat og lignende Midler for at aftvinge den Anklagede en Bekjendelse. Herom hedder det i Forordningen af 30te December 1771, „at Kongen hellere vil, at en Skyldig skal gaae fri, end en Uskyldig saaledes behandles, hvorfor slige Tvangsmidler for Fremtiden aldeles forbydes, da den Anklagede bør overbevises alene ved Vidner og Omstændighedernes Rimelighed." Til Struensees Fortjenester af Retspleien hører det ogsaa, at han gjorde den dømmende Myndighed hos Rigets øverste Domstol aldeles uafhængig af den udøvende Magt. Det var nemlig under Kong Christian den Femte i Instruxen for Høiesteret af 15de April 1690 blevet gjort til Regel, at, naar Sager fremkom af særdeles Vigtighed og navnligen naar de angik Kongens Indkomster, Gods og Eiendom, saa maatte Dom heri ikke afsiges, førend Sagen var Kongen foredragen og hans Beslutning derom indhentet. Denne paafaldende Bestemmelse holdt sig til 7de December 1771, da den hævedes ved en ny Instrux, saa at Retten herefter kunde kjende i enhver Sag uden nogen Forespørgsel hos Kongen.

Christian den Syvende havde i Begyndelsen af sin Regjering viist Tilbøielighed til at tage sig af den undertrykte Bondestand og forbedre dens Kaar. I sit første Regjeringsaar skjænkede han Bønderne paa Kjøbenhavns Amt Hoverifrihed og deres Gaarde til Eiendom, og ikke længe efter erklærede han, at det var hans Hensigt, at skaffe hele Bondestanden Frihed, hvilken skjønne Beslutning skyldtes den Indflydelse, hans Kabi-

netssekretær, den ædle **Reverdil**, udøvede paa ham. Der blev nu nedsat en Landkommission, hvori **Reverdil** og **Stampe** fik Sæde, og hvis Bestræbelser især gik ud paa Stavnbaandets Ophævelse, Hoveriets Afskaffelse og almindelig Indførelse af Selveiendom. Men Reverdil tabte kort efter Kongens Yndest og bortsendtes fra Danmark, og, efterat Geheimeraaderne Schack, Schimmelmann og Moltke havde taget Sæde i den til et **Landvæsenskollegium** forandrede Kommission, tog Sagen den Vending, som om det ikke saa meget kom an paa Bondens personlige Retsforhold som paa Agerdyrkningens Forbedring. I denne sidste Henseende udkom der ogsaa adskillige gavnlige Forordninger, navnligen om Fælledskabets Ophævelse (29de Juli 1769); men denne Foranstaltning stødte paa saa mange Vanskeligheder, at Intet synderligt udrettedes. Ogsaa Hoveriet søgte man at faae forandret fra ubestemt til bestemt; men Bestemmelsen blev overladt til Herremændene alene! Paa denne Tid skrev **Oeder** sin berømte „Betænkning om, hvorledes Bondestanden i Danmark kan forskaffes Frihed og Eiendom"; men dette Skrift fandt ikke Magthavernes Bifald. Da imidlertid Struensee, der indsaae det Fordærvelige i de Baand, der hvilede paa Bondestanden, var kommen i Spidsen for Styrelsen, paafulgte kraftigere Forholdsregler. Landvæsenskollegiet blev nu atter forandret til en Kommission, hvori Oeder fik Sæde, og 20de Februar 1771 udkom den for Bondestanden gunstige Forordning, hvorved Hoveriet blev bestemt paa samme Maade som Bondens øvrige Byrder, nemlig efter Hartkornet, og flere Bestemmelser bleve fastsatte for at sikkre Bonden mod Forurettelser. Dernæst blev der tilsagt de Fæstebønder, som bleve Selveiere, et Laan af Kongens Kasse, og Gaardenes Udflytning paa Jordlodden søgtes fremmet ved Uddeling af Belønninger til Udflytterne. Kommissionen indgav derpaa et Forslag til Stavnsbaandets Ophævelse; men imidlertid styrtedes Struensee, og de nye Magthavere hyldede andre Anskuelser i Landbosagen. — Til Fabrikflids og Vindskibeligheds Fremme skete et vigtigt Skridt under Struensee ved Indkaldelsen af **de mæhriske Brødre**, som nedsatte sig i Christiansfeldt og ved deres Flid og Stræb-

somhed snart gjorde denne By til en af de vigtigste Fabrik-steder i Danmark.

Universitetet, hvis brøstfældige Tilstand og mange forældede Indretninger ikke undgik Struensees skarpe Blik, blev ogsaa Gjenstand for hans reformerende Virksomhed. Herved benyttede han sig af den indsigtsfulde og lærde throndhjemske Bisp **Gunnerus**, der ikke alene udarbeidede en Plan til det kjøbenhavnske Universitets Omdannelse, der var fuld af lyse Tanker og fortræffelige Forslag, men tillige indgav et Udkast til Oprettelsen af et norsk Universitet. Begge Dele bleve lagte til Side under det guldbergske Ministerium, og først under Frederik den Sjette naaede Nordmændene deres inderlige Ønske at faae et eget Universitet. Med Sorø ridderlige Akademi foregik den Forandring, at Borgerlige nu ogsaa tilstededes Adgang, hvilket hidtil, tværtimod den i Holbergs sidste Villie udtrykte Bestemmelse, havde været formeent. En af de meest velgjørende Foranstaltninger under Struensees Ministerium, hvilket selv de Forfattere, der have bedømt ham strængest, ikke kunne undlade at rose, var **Indførelsen af Trykkefrihed.** Den 14de September 1770, Dagen efter at Bernstorf var afskediget, sendtes til Universitetet, samtlige Bisper og Overhofmesteren for Sorø-Akademi, hvilke den Gang besørgede Censuren, et kongeligt Reskript, hvori det hedder: „Da det saavel er skadeligt for Sandheds upartiske Undersøgelse, som og hinderligt for at oplyse de ældre Tiders Vildfarelser og Fordomme, naar redeligsindede og nidkjære Fædrelandsvenner formedelst Persons Anseelse, Befalinger og gjældende Meninger skrækkes eller hindres fra at skrive frit efter deres Indsigt, Samvittighed og Overbeviisning, samt angribe Misbrug og lægge Fordomme for Dagen: saa tillades i Kongens Riger og Lande en uindskrænket Trykkefrihed, saa at Ingen efterdags skal være pligtig at lade sine Bøger og Skrifter underkaste den hidtil anordnede Censur." Denne Forordning blev modtagen med almindelig Glæde: Frederik Lütken behøvede nu ikke at lade sine patriotiske Skrifter lemlæste, inden de saae Lyset, og Langebek havde ikke nødig at frygte for Straf, naar han i Tvistigheder, som reiste sig af Bekjendtgjorelsen af hans historiske Granskninger, kom til at støde en eller anden

formaaende Mand. Ikke blot i Danmark, men over hele det oplyste Europa vakte denne Trykkefrihedsforordning en glad Overraskelse; den gamle berømte **Voltaire** tilskrev den unge Konge et Digt, hvori han lykønskede ham til at have viist Verden, at Trykkefriheden, som man hidtil havde troet var en udelukkende Forrettighed for frie Stater, ogsaa kunde trives i et Land med en uindskrænket monarkisk Forfatning. Trykkefriheden virkede med en oplivende Kraft paa Litteraturen og gav det første Stød til Udviklingen af den Fylde og Rigdom baade i Videnskab og Digtekunst, som den danske Litteratur siden udfoldede, og hvorom dens Tilstand før 1770 ikke gav nogen Anelse. At mellem Hveden ogsaa Klinten fremspirede, at Misbrug gik ved Siden af Brugen under den endnu uvante Frihed og den paa hiin Tid herskende politiske Gjæring, var ikke at undres over og forvildede ingen forstandig Mand i sin Dom om Trykkefrihedens Nytte og velgjørende Følger. Disse Misbrug, som i Begyndelsen vare meget store, fremkaldte et kongeligt Reskript af 7de Oktober 1771, hvorved det indskjærpedes, at Trykkefriheden ikke maatte misbruges til Overtrædelse af andre borgerlige Love, og at Enhver for Lovene skulde staae til Ansvar for det, han offentlig havde skrevet, en Bestemmelse, som Ingen vil kunne dadle, naar kun Presseforholdene vare blevne ordnede ved en Lov, affattet i samme Aand som den, der udtalte sig i Reskriptet om Censurens Ophævelse. Men ved den Almindelighed, hvormed nærværende Reskript udtrykte sig, maatte det kunne fortolkes paa en Maade, der kunde give Anledning til den største Vilkaarlighed mod Pressen, hvilket ogsaa blev Tilfældet efter Struensees Fald.

Medens disse og flere lignende Indretninger modtoges med stort Bifald i det Mindste af de Oplyste og Indsigtsfulde, var der andre Foranstaltninger af Struensee især med Hensyn til Kirken og Sæderne, som mødte en bestemt og almindelig Misbilligelse i den offentlige Mening, og det uagtet nogle af dem vare gode og roesværdige, andre saadanne, at der kunde siges Meget baade for og imod dem. Men Struensee var bekjendt som Gudsfornægter og et Menneske af ryggesløse Grundsætninger, hvilket naturligviis gjorde, at Alt, hvad han

foretog med Hensyn til Religion og Sæder, modtoges med et Had og en Mistænksomhed, som kun altfor meget fandt Retfærdiggjørelse i enkelte af hans Foranstaltninger, der ligefrem syntes beregnede paa at undergrave al Sædelighed. En stor Mængde Helligdage bleve enten aldeles afskaffede eller henlagte til den nærmeste Søndag, „fordi de mere brugtes til Lediggang og Laster end sand Gudsdyrkelse;“ Kjøbenhavns Porte aabnedes under Gudstjenesten saavelsom om Natten; Hjemmedaab blev tilladt, og ingen Forskjel maatte gjøres mellem ægte og uægte Fødte enten i det kirkelige eller borgerlige Liv; de hidtil gjældende Forbud mod Ægteskab mellem Slægtninge bleve betydelig indskrænkede og Bøder for Leiermaal ophævedes aldeles, hvilket vakte stor Forargelse. For at standse den Overdaad, som gik i Svang ved Begravelser, befaledes, at Ligene skulde jordes om Natten inden Kl. 6, eller som det senere forandredes, inden Kl. 9 om Morgenen, og det paatænktes aldeles at forbyde Begravelser paa Kirkegaardene inden Byens Mure. Disse Foranstaltninger kunde ikke Andet end støde, fordi de strede mod Tidens Sæder og Tænkemaade; men endnu mere følte Mange deres religiøse og sædelige Følelse krænket derved, at Kapellet ved Frederiks Hospital forvandledes til Sygestue for væmmelige Sygdomme, og at Frederik den Fjerdes fromme Stiftelse, Vaisenhuset, ophævedes og den derværende Kirke lukkedes. Størst Forargelse vakte imidlertid Forordningen for Hertugdømmerne af 28de Juni 1771, hvorved det tillodes Personer, som havde begaaet Ægteskabsbrud med hinanden, at indgaae Ægteskab efter den første Ægtefælles Død eller efter erhvervet Skilsmisse, en Forordning, hvorved Struensee synes at have givet sin Mening, at Staten ikke ved Politiforanstaltninger maatte søge at værne om Sæderne, den Udvidelse, at Staten ved Love maatte arbeide paa at nedbryde Sædeligheden. Under Alt dette indførtes der en Mængde Forlystelser og før ukjendte Adspredelser med festlige Optog, Vædderidt, Baller, Koncerter, Maskerader, undertiden med fri Adgang for enhver Lysthavende; danske, franske og italienske Skuespil bleve givne ikke blot paa søgne Dage, men ogsaa om Søndagen og paa hellige Aftener, hvilket ikke før havde været Brug og derfor

udlagdes som Foragt for Religionen. Rosenborg Have, som tilforn havde været lukket, aabnedes for Alle og oplystes om Aftenen prægtigen med Lamper og fyldtes med Telte, hvor det blev tilladt at spille Hazard mod at erlægge en Afgift til den af Struensee oprettede Stiftelse for Hittebørn. Herom sagde man bittert, at Struensee ved Spillesygen søgte at nære Losagtigheden og ved en Strøm af Forlystelser stræbte at bedøve Folkets sædelige Følelse og afdrage dets Opmærksomhed fra de politiske Forandringer, som imidlertid foregik. Ogsaa det Sædelighed, borgerlig Lykke og Velstand undergravende **Tallotteri** skyldes Struensee, som først indførte denne Pest i Danmark ved Forordning af 12te Januar 1771.

Der begyndte imidlertid efterhaanden at yttre sig Tegn paa en hemmelig Gjæring og en stigende Misfornøielse hos Folket, som truede Struensees Herredømme med en snarlig Ende. Alle, der meente det alvorlig med Religion og Sæder, saae i ham en svoren Fjende af begge; og selv hans bedste Foranstaltninger maatte nødvendigviis skaffe ham en Hær af Fjender; thi de indførtes alle pludseligt og voldsomt. Høit fortjente Embedsmænd bleve afsatte uden Brøde som uden Lov og Dom og erholdt ofte ingen eller en høist ubetydelig Pension. De fjærnere gavnlige Følger af hans Indretninger saae kun de Færreste; men Alle følte Trykket af det nærværende Onde. Hele Adelen var i Harnisk mod en Mand, som selv af borgerlig Herkomst, ofte havde erklæret og flere Gange i Gjerningen viist, at han ikke gav Adelen Fortrin for Borgerlige, men snarere disse for hine, og som endog var betænkt paa at indskrænke den høiere Adels Privilegier. Ved Ophævelsen af Kjøbenhavns Magistrat og de 32 Mænds Raad gjorde han sig en stor Mængde af de meest anseete og formaaende Familier i denne By til erklærede Modstandere. Ved Pressens Frigivelse havde han givet alle sine hemmelige og aabenbare Fjender et frygteligt Vaaben i Hænde, som de ikke lode ubenyttet: Blade og Flyveskrifter regnede dagligen ned med de giftigste og hadefuldeste Udladelser. Den stedse voxende Misfornøielse fandt rigelig Næring i den Haan, som Struensee viste mod Nationens Sprog. Alle kongelige Befalinger bleve udstædte

paa Tydsk, og alle kongelige Kollegier maatte affatte deres Forestillinger i dette Sprog, undtagen det danske Kancelli, som fik Lov til at beholde Dansk, men dog maatte altid et Udtog paa Tydsk følge med. Ingen, der søgte Noget hos Regjeringen, turde vente, at hans Begjæring blev læst, medmindre den var affattet paa Tydsk, hvorfor man saae Folk i Kjøbenhavn løbe omkring for at faae deres Ansøgninger oversatte paa Tydsk. Vakte en saadan Foragt for Sproget en dybtfølt Harme hos Alle, der ikke vare ligegyldige for Fædreland og Nationalitet, saa maatte denne nødvendigviis stige ved den uværdige Maade, hvorpaa Brandt sagdes at behandle Kongen, i hvis Person hele Nationen saae sig krænket. Den gjærende Forbittrelse aabenbarede sig ved flere Tumulter og oprørske Bevægelser. En Deel norske Matroser, hvis Lønning var bleven tilbageholdt, tilligemed Tømmermændene paa Holmen droge væbnede ud til Hirschholm, hvor Hoffet opholdt sig; senere, da man vilde ophæve Livvagten og stikke Soldaterne, der bestode af lutter Indfødte, ind i andre Regimenter, satte denne sig til blodigt Modværge og begav sig ud til Frederiksberg, truende Struensee og hans Parti med Død og Undergang. Kun ved svag Eftergivenhed mod Oprørerne standsedes for et Øieblik disse Uroligheder.

Struensee søgte nu at holde sig ved Magt; Kjøbenhavns Volde bleve besatte med flere Kanoner, i Tøihuset holdt Kanoner ladede med Kartætsker, Christiansborg Slot omgaves med stærke Vagter, og, naar Hoffet kjørte ud, vare Vognene omringede af store Skarer Ryttere, og Toget gik i flyvende Galop gjennem Byens Gader, som om man frygtede for Overfald. Alle disse Anstalter vare imidlertid forgjæves. Ved Livvagtens Opstand skal Struensee have givet Tegn paa Modløshed og gjort Forberedelser til at flygte ud af Riget: dette gjorde hans Fjender dristigere. I Spidsen for disse stode Enkedronning **Juliane Marie** og hendes Søn, Kongens Halvbroder, **Arveprinds Frederik**, der vare blevne aldeles fjærnede fra Kongen og desuden troede sig personlig fornærmede af Struensee. **Ove Guldberg**, der før havde været Professor i Sorø, derpaa Arveprindsens Lærer og nylig var udnævnt til

hans Kabinetssekretær, tilveiebragte en Forbindelse mellem **Ranzau-Ascheberg**, **Østen**, General **Eichstädt**, Oberst **Køller** og General-Krigskommissær **Beringskjold**, der gik ud paa at styrte Struensee og bemægtige sig hans Person. Et Par Regimenter, der gjorde Tjeneste som Livvagt, vare vundne af Køller og sikkrede Deeltagerne for Fare. Det lykkedes de Sammensvorne at overrumple og fængsle den trygge Struensee tilligemed hans vigtigste Tilhængere den 17de Januar 1772 om Morgenen tidlig efter et Hofbal. Den kjøbenhavnske Pøbel jublede over Struensees Fald og begik i Glædesrusen adskillige Optøier og Voldsomheder, medens tillige Blade og Skrifter kappedes om at overøse den faldne Minister med Forhaanelser og Skjældsord. Der blev strax anlagt Sag imod Struensee for en blandet Kommission, der vel for største Delen bestod af Høiesterets Medlemmer, men hvori dog ogsaa Andre, deriblandt Ove Guldberg selv, fik Sæde. Struensee tilstod under Forhørene, at han havde staaet i en forbryderisk Forbindelse med Dronningen. Dermed var hans Dødsdom fældet. Brandt fandt ikke en mildere Dom, skjøndt de Beskyldninger, der fremførtes mod ham, vare tvivlsomme eller mindre betydende. Kommissionen dømte dem begge til at have forbrudt Ære, Liv og Gods, deres grevelige Vaaben skulde sønderbrydes af Skarpretteren, Haanden først levende afhugges dem, derpaa Hovedet skilles fra Legemet, Kroppen parteres og lægges paa Steile og Hovedet sættes paa Stage, hvilken barbariske Dom ogsaa blev udført den 28de April 1772 paa Østerfælled udenfor Kjøbenhavn. Dronningen, den unge og ulykkelige **Karoline Mathilde**, blev først ført som Fange til Kronborg og derpaa, efterat Ægteskabet med Kongen var ophævet, sendt til Celle i Hannover, hvor hun tilbragte 3 Aar under Udøvelse af stille Godgjørenhed mod denne Stads Fattige og Syge. Her døde hun i en Alder af 24 Aar den 10de Mai 1775. — Struensee bliver et advarende Exempel paa, at et Folks Sæder, Tænkemaade og Meninger ikke lade sig trodse eller voldsomt forandre, og dets Sprog ikke ustraffet haane. Han besad udmærkede Aandsgaver, et skarpt Blik for de Mangler, hvoraf Statsstyrelsen led, og disses Afhjælpning var det Maal, han ved de fleste

af sine Forandringer havde for Øie; men han savnede den sædelige Alvor og Reenhed, der ligesaa lidet tør mangle hos Statsmanden som hos den Private, naar noget varigt Godt skal bringes istand.

---

2. Det guldbergske Ministerium, Tilbagevenden til det Gamle. Mageskiftet med Storfyrst Poul fuldbyrdes. A. P. Bernstorf. Væbnet Neutralitet. Handelen. Finantserne. Omsorg for Modersmaalet. Skolevæsenet. Indfødsretten. Vilkaarlighed mod Pressen. Bondestanden trykket.

Enkedronning **Juliane Marie**, der var ærgjærrig og herskesyg, men i andre Henseender uden Tvivl bedre end sit Rygte, havde nu, tilligemed sin lidet betydende Søn Arveprinds Frederik, Magten fra 1772 til 1784. Men Sjælen i Styrelsen blev inden lang Tid **Ove Guldberg**, som ogsaa havde taget virksom Deel i Statsomvæltningen den 17de Januar 1772. I Aaret 1774 blev han Geheime-Kabinetssekretær, to Aar efter Statssekretær, det følgende Aar ophøiet i Adelsstanden under Navn af **Høegh-Guldberg** og omsider i Begyndelsen af Aaret 1784, kort før Kronprinds Frederik tiltraadte Statens Styrelse, Geheimestatsminister, og hans Indflydelse var saa overveiende, at man har kaldet hele dette Tidsrum efter ham det **Guldbergske**. Tilligemed Guldberg havde Otto Thott, Schack Rathlau, General Eichstädt og Grev Schimmelmann en vigtig Andeel i Regjeringen; **S. C. Kaas**, som kun slet havde anbefalet sig ved Toget til Algier (1770), der endtes med Skam og Tab, blev faa Dage efter Struensees Fald udnævnt til Deputeret i Admiralitetet, og blev efter den duelige Admiral **Rømelings** Død (1775) den Øverste i Flaadens Bestyrelse til 1784. Adskillige andre Mænd, der havde understøttet Enkedronning Juliane Marie i at styrte Struensee, beholdt ikke længe deres Anseelse hos den nye Regjering. Ranzau-Ascheberg, Osten og Køller bleve inden føie Tid fjærnede fra de høie Poster, der i Begyndelsen vare dem betroede. Ihvor forskjelligt man har bedømt Struensee, saa have dog Alle været enige om, at han besad en udmærket Gave til at udfinde dygtige og indsigtsfulde Mænd til at udføre sine vidtomfattende Planer.

Saadanne vare Grev Ulrik Adolf Holstein, Gunnerus, Oeder, Sturz, Grev Struensees egen Broder, Justitsraad **Struensee**, der roses som en dygtig Finantsmand og siden blev Statsminister i Preussen, og den duelige General Huth. Alle disse bleve, paa den Sidstnævnte nær, afsatte eller fjærnede, hvilken Skjæbne ogsaa ramte Reverdil, som Struensee paany havde indkaldt til Danmark. — De nye Magthavere bragte Sagerne snart igjen i det gamle Gled og afskaffede efterhaanden de fleste af Struensees Indretninger, de gode for største Delen ikke mindre end de slette. Geheimekonseillet blev gjenoprettet under Navn af Geheimestatsraadet, og dertil føiedes ved Forordning af 13de Februar 1772 den Bestemmelse, at alle Sager skulde gaae igjennem det Kollegium, hvorunder de hørte, og derefter foredrages i Statsraadet, saaledes at en af Kongen undertegnet Befaling ikke skulde have nogen Gyldighed, med mindre den var udfærdiget gjennem Statsraadet. Det danske og tydske Kancelli tilligemed de øvrige Kollegier bleve satte paa den gamle Fod, og Finantsbestyrelsen atter fordeelt mellem forskjellige Kamre og Kollegier; Kjøbenhavns nye Magistrat tilligemed de 4 Raadmænd og 2 Borgerrepræsentanter blev afsat, og den ældre Bestyrelse og de 32 Mænds Raad gjenindsatte i deres Værdighed; den skarpe Examination ved Tamp og Kat blev gjenindført, og Politiet fik sin forrige vilkaarlige Myndighed; endelig ophævedes ogsaa Landvæsenskommissionen, og dens Forretninger underlagdes Rentekammeret. Tallotteriet derimod forblev urokket. — En af de største Prydelser for det guldbergske Ministerium var **Andreas Peter Bernstorf**, Brodersøn til den ældre Bernstorf, som blev indkaldt til Danmark (1773) og stillet i Spidsen for Bestyrelsen af de udenlandske Sager. Han havde den Tilfredsstillelse at see den af hans Farbroder (1767) sluttede Overeenskomst med Rusland angaaende Mageskiftet af det hertugelige Holsteen mod Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst bekræftet og fuldbyrdet i Aaret 1773, da Storfyrst Poul var bleven myndig. Danmark kom herved i Enebesiddelse af Holsteen, og alle Linierne af det holsteen-kielske Huus frasagde sig deres Fordringer paa den forrige gottorpske Deel af Slesvig. Grevskaberne Oldenborg og Delmenhorst, som ophøiedes til et

Hertugdømme, overlod Storfyrst Poul til en Prinds Frederik August af den yngre kielske Linie. Da den sidste Hertug af Glücksborg døde 6 Aar efter, tilfaldt hans Lande Danmark, saa at alle de ved tidligere Delinger adskilte Stykker af Riget i Aaret 1779 vare gjenforenede med det, med Undtagelse af de augustenborgske Besiddelser.

Bernstorf kunde imidlertid i Tidens Længde ikke billige de Grundsætninger, som det guldbergske Ministerium fulgte i Statsstyrelsen, og tog sin Afsked 1780 Nogen Tid før han fratraadte Styrelsen af de udenlandske Sager, sluttede Danmark sig til den **væbnede Neutralitet**, som Rusland foreslog, men hvortil Tanken, om end ikke i det Omfang, hvori den siden blev udført, først var udgaaet fra Bernstorf selv. Nordamerikanernes Frihedskamp imod England havde paa den Tid foraarsaget en almindelig Krig mellem England og de øvrige Sømagter, under hvilken det fredelige Danmark drev en overordentlig blomstrende Handel paa Middelhavet, i Vestindien og Østindien. Denne Handel led imidlertid megen Ulæmpe af franske og spanske, men især engelske Kapere og Krigsskibe, da England ikke vilde taale, at Nordamerikanerne og de andre Magter betjente sig af de neutrale danske Skibe for at udføre deres Varer under Krigen. For at raade Bod paa disse Indgreb i den almindelige Handelsfrihed, der tildeels vare i Strid med bestaaende Traktater, foreslog Bernstorf 1778 først Sverrig og derpaa Rusland at indgaae et lignende Forbund til den neutrale Handels Beskyttelse mod de krigførende Magters Vilkaarlighed og Fornærmelser, som i Aaret 1756 var blevet sluttet, og som gik ud paa, at de i Fællesskab med væbnet Magt vilde beskytte deres Undersaatters lovlige Handel, tage Repressalier, naar Erstatning for Fornærmelser ikke med det Gode kunde erholdes, og at de vilde gjøre fælleds Sag, naar noget af Rigerne paa Grund af denne Overeenskomst blev udsat for Angreb og Fjendtlighed fra nogen anden Magts Side. Sverrig gik ind paa dette Forslag og understøttede det hos Hoffet i Petersborg. Men dette Hof, som da var meget indgaaet med England, optog Forslaget med Kulde. Det vægrede sig i den Erklæring, det gav det følgende Aar, ved at indgaae noget

formeligt Forbund, som det meente let kunde afstedkomme farlige Forviklinger med de krigførende Magter, og foreslog blot, at Rigerne hvert for sig skulde lade Krigsskibe krydse langs Kysterne for at beskytte Handelen paa selve de nordiske Farvande; Rusland vilde i saa Fald lade en Flaade krydse paa det hvide Hav og indtil Nordkap, og Beskyttelsen skulde strække sig ikke blot til de nordiske Rigers, men til alle Nationers Skibe, som kom til disse Farvande. Dette Forslag passede meget godt til Ruslands Interesser, da dette Rige kun havde ringe aktiv Handel, og den det havde, indskrænkede sig til de nordiske Have; men det vilde kun være af liden Nytte for Danmark og Sverrig, hvis Handel dreves paa alle Europas Farvande; og desuden maatte den Bestemmelse, at Beskyttelsen skulde udstrække sig til alle handlende Nationers Skibe, netop føre til fjendtligt Sammenstød med de krigførende Magter. Bernstorf kunde ikke gaae ind paa dette Forslag, og opgav Haabet om at kunne sætte sin Plan igjennem, saa meget mere som han vidste, at den engelske Gesandt i Petersborg, understøttet af Katharina den Andens Yndling Potemkin, mere og mere drog Keiserinden over i Englands Interesser, og var nær ved at faae afsluttet en Traktat, der vilde have sikkret England Ruslands Understøttelse i den nærværende Krig. Men ganske uventet skete der et stort Omslag i Petersborg. Katharina den Andens Minister **Panin**, der saae sin Indflydelse truet ved Potemkin, og Keiserinden i Færd med at gjøre et Skridt, som var aldeles stridende mod Ruslands Interesser, fik pludselig med stor Snildhed Keiserinden omstemt og bevæget til at gaae ind paa en Plan, hvorved hun optraadte som første Beskytterinde og Forsvarer af Handelens Frihed. Denne Plan, hvis Betydning Keiserinden ikke engang ret forstod, og som hun endog troede skulde være England velkommen, smigrede hendes Forfængelighed. Efter Panins Raad og Forslag udstædte hun nu (28de Februar 1780) en Erklæring om at ville haandhæve en **væbnet Neutralitet** efter den Grundsætning, at **frit Skib gjør fri Ladning**, eller at neutrale Skibe frit maatte seile fra den ene Havn til den anden i de krigførende Magters Lande, og at fjendtlig Eiendom, med Undtagelse af **Kontrebande**, som indskrænkedes til

Vaaben og andre Krigsfornødenheder, var sikker, naar den var ombord paa Skibe under neutralt Flag. Bernstorf, der nærede Mistillid til Rusland og frygtede for gjentagne Svingninger i dets Politik, der kunde blive farlige for en mindre Magt, som sluttede sig til det, var ikke uden Betænkelighed ved at tiltræde hiin Erklæring og gik først efter nogen Tøven ind derpaa. Det Samme var Tilfældet med Sverrig. Ved Traktat af 9de Juli 1780 forenede Danmark og kortefter ogsaa Sverrig sig med Rusland til at hævde den neutrale Handels Frihed efter hine Grundsætninger, og Forbundet tiltraadtes senere af Preussen, Holland, Portugal og den tydske Keiser. Dette mægtige Forbund indgjød de krigførende Magter Agtelse; Frankrig og Spanien erkjendte den væbnede Neutralitets Grundsætninger, og England forandrede sin Fremfærd, saa at Danmark i den øvrige Deel af Krigen drev sin Handel uforstyrret.

Det var fornemmelig den ost- og vestindiske Handel tilligemed Fragthandelen paa Middelhavet, som i dette Tidsrum blomstrede. Fra 1775 til 1784 udgik 106 Skibe til Ostindien, der hjembragte Ladninger til en Værdi af 51 Millioner; til Vestindien udgik 465 Skibe alene i Aarene 1781 til 1783, og blot i Aaret 1782 førtes for 3 Millioner Rdlr. Kour. Varer fra Vestindien til Kjøbenhavn. Til Handelens Fremme anlagdes (1777—1783) med en Bekostning af halvtredie Million Rdlr. Kour. den 5 Mile lange Kanal mellem Kielerfjorden og Eiderstrømmen, hvorved Østersøen sattes i Forbindelse med Vesterhavet. Skjøndt store Summer tilfløde Statskassen ved den blomstrende Handel, den forøgede Sundtold og den Aar for Aar tiltagende Konsumtion, befandt Regjeringen sig dog under det guldbergske Ministerium i stadig Pengeforlegenhed. For at afhjælpe denne greb den ældre Grev Schimmelmann, som ledede Finantsbestyrelsen, til den Udvei at indløse den private Bank og forvandle den til en kongelig, uagtet denne Indløsning baade stred mod den af Christian den Sjette givne Oktroi og Interessenternes Ønske. Denne Foranstaltning havde den skadelige Følge, at Regjeringen nu ved enhver Forlegenhed benyttede sig af Banken til at udstæde en Mængde Sedler uden at være i Besiddelse af en tilsvarende Værdi i Sølv eller

Eiendomme, hvorved Landets Pengevæsen tilsidst blev i Bund og Grund forstyrret. Uagtet Regjeringen ved dette Foretagende vandt flere Millioner, og uagtet Handelen under den bestandig vedligeholdte Fred blomstrede mere end nogensinde, voxede dog Statsgjælden, som i Aarene 1766—1772 var bragt ned til 16 Millioner, under det guldbergske Ministerium fra 16 til 29 Millioner, og Seddelgjælden steg fra 5 til 16 Millioner.

Det guldbergske Ministerium udmærkede sig paa en hæderlig Maade ved sin Kjærlighed og Omhu for Alt, hvad der var Dansk, for Sproget, Litteraturen og Videnskaberne. Enkedronningen, Arveprindsen og hans Ægtefælle, en meklenborgsk Prindsesse, viste en Agtelse for Landets Sprog, der blev til en Fortjeneste formedelst den Ringeagt, de foregaaende Magthavere havde viist det. Det franske Skuespillerselskab afskedigedes, saa at Modersmaalet nu blev ene herskende paa Skuepladsen; ved Hæren bleve de tydske Kommando-Ord afløste af danske, og det befaledes at bruge det danske Sprog ved den militære Retspleie, hvor det kunde skee. Arveprinds Frederik gav et Vidnesbyrd om sit fædrelandske Sind ved at lade opreise Mindestøtter paa Jægerspriis for Mænd og Qvinder, som havde gjort sig fortjente af Fædrelandet, og han tilligemed Enkedronningen og Guldberg kappedes om at opmuntre danske Videnskabsmænd og understøtte danske videnskabelige Arbeider. Universitetet modtog adskillige Forbedringer, skjøndt langt fra ikke i det Omfang, som det havde været ønskeligt for Videnskabernes Tarv, eller efter saa frisindede Grundsætninger, som Gunnerus havde udviklet i det fortræffelige Forslag til Universitetets Omdannelse, som han indgav til Regjeringen under Struensees Ministerium. De lærde Skoler fik ligeledes en forbedret Indretning ved en Forordning af 1775, hvis største Fortjeneste var den Omhu, der vistes for Modersmaalet, som hidtil havde været utilbørligen tilsidesat i de lærde Skoler. Det vigtigste Mindesmærke om den fædrelandske Aand, der besjælede det guldbergske Ministerium, var Forordningen om **Indfødsretten** (15de Januar 1776), som Kongen paalagde sine Efterkommere at betragte som en Grundlov. Ifølge den skulde ikkun Indfødte, eller de,

som vare at betragte lige med Indfødte, befordres til Embeder og Æresposter i Staten; „thi", hedder det, „Billighed vil, at Landets Børn nyde Landets Brød, og at Fordelene i Staten falde i dens Borgeres Lod. Alle Tiders Erfaring har og lært, at i et Land, hvor der sørges for Ungdommens Opdragelse, aldrig mangle duelige Folk, naar Regenten søger dem. Ogsaa kunne vi med Fornøielse kalde for Tankerne vort Fædrelands Historie, fordi den kan af alle Stænder fremvise Mænd, som have tjent, æret og reddet Landet og med den ædleste Beslutning opoffret sig for deres Konge." En saadan Lov kunde efter det Meget, som Danmark gjennem Aarhundreder havde lidt af Fremmede, ikke kaldes overflødig, og dens Udstædelse vandt almindeligt Bifald hos Folket.

Man skulde synes, at Kjærlighed til Videnskaberne ikke lod sig adskille fra Kjærlighed til Trykkefriheden, og dog var dette Tilfældet med Guldberg. Han understøttede gavmildt Videnskaberne og var selv endog Videnskabsmand og Forfatter; men alligevel blev Pressen i hele den Tid, da Guldberg havde en overveiende Indflydelse paa Regjeringen, given til Priis for den største Vilkaarlighed og Undertrykkelse. Ved Reskript af 20de Oktober 1773 blev det forbudet „at indføre i Aviserne eller Ugebladene Noget, som **angik Regjeringen og almindelige Foranstaltninger**, eller Stridsskrifter, især saadanne, hvori Personer angrebes, eller Byrygter og opdigtede Fortællinger, der indeholdt noget Fornærmeligt eller Uanstændigt." Overtræderne heraf bemyndigedes Politimesteren til at straffe med Bøder fra 50 til 200 Rdlr., eller, i Mangel af Betaling, med Vand og Brøds Straf fra 4 til 28 Dage, **uden at nogen Appel til Domstolene turde finde Sted.** Ifølge en efter kongelig Befaling udstædt Kancelliskrivelse (27de Novbr. 1773) udvidedes ovennævnte Reskripts Bestemmelser til Kobberstik og andre Bekjendtgjørelsesmaader. Undertiden greb ogsaa Regjeringen umiddelbart ind i Pressen ved Kabinetsordrer, og ikke blot Ugeblade og Flyveskrifter vare underlagte Politimesterens vilkaarlige Myndighed, men ogsaa Værker af større Omfang, der omhandlede Gjenstande, som vare af høi Vigtighed for det almindelige Vel, bleve undertrykte, konfiskerede eller lemlæstede, inden de kom ud.

Saaledes blev Martfelts fortræffelige Skrift „om den danske Kornhandel", hvori han viste de fordærvelige Følger af Forbudet mod Kornindførsel, undertrykt, og, skjøndt Værket begyndte at trykkes i Aaret 1774, udkom det først 1784, da det guldbergske Ministerium havde ophørt at regjere. **Suhm** maatte efter Guldbergs alvorlige Forestilling udelade mange af de frimodigste Steder i sin Danmarks, Norges og Holsteens Historie i Udtog, og et andet Skrift, der i et Tillæg indeholdt 42 saakaldte „mærkelige Regler for Regjerekunsten", turde han slet ikke lade komme i Boghandelen med hiint Tillæg „af Frygt for Fortræd af Politimesteren." Et Forsvar for den ældre Bernstorfs Ministerium i det franske Sprog blev forbudet og de tilstedeværende Exemplarer konfiskerede, og en bebudet Oversættelse af Göthes „Werthers Leiden" blev kvalt i Fødselen. Blandt alle de Vilkaarligheder, som i den Tid øvedes mod Pressen, var der imidlertid ingen, der gjorde større Opsigt end den Fremgangsmaade, der brugtes mod **Thomas Christoffer Bruuns** Skrift, „Mine Fritimer", et smudsigt og usædeligt Skrift, der netop herved reddedes fra den fortjente Forglemmelse, hvori det ellers for længe siden vilde være nedsunket. Ifølge en kongelig Befaling blev nemlig Skriftet ikke alene konfiskeret, og Forfatteren dømt til en Bøde af 100 Rdlr.; men det paalagdes tillige denne at indfinde sig hos Biskop **Balle** for i tvende Præsters Nærværelse at lade sig overhøre i sin Religionskundskab, og, hvis det da, som man formodede, befandtes, at han var uvidende i Religionen, skulde der antages en Skolemester til ham, til hvem han skulde gaae, indtil han fik den fornødne Kundskab. „Skulde han", hedder det til Slutning, „herimod findes uvillig eller stridig, da ville Vi underrettes derom, for at han som et foragteligt og ondt Menneske kan hensættes i Tugt- eller Rasphuset!"

Med Hensyn til Bondestanden var det Guldbergs Mening, **„at Bondens Aag ikke kunde afkastes, uden at Danmark maatte ryste og bæve i sine Grundvolde"**, og med saadanne Anskuelser hos det meest formaaende Medlem af Regjeringen var der intet Godt at haabe for Bondestanden. Ogsaa blev,

som bemærket, Landvæsenskommissionen ophævet strax efter Struensees Fald, og dens virksomste Medlem **Oeder** fik sin Afsked med det mundtlige Tilføiende af Statsministeren **Schack Rathlau**, „at han havde været en skadelig Mand for Danmark.“ Kommissionens Forretninger bleve derpaa underlagte Rentekammeret, hvis Præsident **Gregers Juel** ikke var Bonden god. Den velgjørende Hoveriforordning, som udkom under det struenseeske Ministerium blev ophævet, og ifølge Forordning af 12te August 1773 blev Hoveriet nu atter **ubestemt** baade med Hensyn til Tid og Maal og skulde forrettes **„efter enhver Egns gammel Skik og Brug.“** Det følgende Aar blev Landmilitsen betydelig forøget, og tillige bestemtes, at, naar en Karl efter at have udtjent sine 12 Aar ikke vilde antage en Gaard paa billige og lovlige Vilkaar, skulde han atter tjene 6 Aar, og selv efter disse 18 Aar manglede en uretfærdig Godseier ikke Midler til at tvinge Karlen til at blive paa det Gods, hvor han havde fyldt sit 4de Aar. Bondens Trængsler forøgedes ved det bestandig tiltagende Antal af Herregaarde, af hvilke der alene i Aaret 1774 opkom 9 nye ved Salget af de kongelige Godser i Antvorskov Amt. Bondestandens Kaar vare i disse Aar, som man har kaldet „Herremændenes Tidsrum“, saa sørgelige som nogensinde; thi den nuværende Regjering syntes ikke blot at have opgivet de tidligere Forsøg paa at skaffe Bonden Frihed og Ret, men endog at ville tage Parti for de store Godseiere mod Bondestanden. Dog udkom, efterat **Joachim Gotsche Moltke** var bleven Præsident for Rentekammeret, den for Agerdyrkningen vigtige Forordning om Fælledskabets Ophævelse (23de April 1781), der var saa meget mere nødvendig, som de tidligere Forordninger om denne Gjenstand næsten Intet havde frugtet.

---

3. Det guldbergske Ministeriums Fald. Kronprinds Frederik, A. P. Bernstorf. Feide med Sverrig. Danmark fredeligt under den almindelige europæiske Krig. A. P. Bernstorfs Død. Den væbnede Neutralitet. Krig med England, Slaget paa Kjøbenhavns Rhed. Fredens Gjenoprettelse. Englændernes Overfald paa Kjøbenhavn, Krig med England og Sverrig. Frederik den Sjette Konge. Prinds Christian August af Augustenborg. Fred i Jønkøping. Fordring om Norges Afstaaelse, Deeltagelse i den almindelige europæiske Krig. Træfning ved Sehested. Fred i Kiel, Norges Tab.

Imidlertid var Kronprinds **Frederik**, siden Frederik den Sjette, voxet til og bleven konfirmeret den 4de April 1784, da han allerede var indtraadt i sit 17de Aar. Ikkun faa Dage forløb efter denne Begivenhed, forend en Statsforandring fandt Sted, der gjorde Ende paa det guldbergske Ministerium. Ved en Befaling af 14de April 1784, der var undertegnet af Kongen, Kronprindsen og Statsministrene **Schack Rathlau** og **Otto Thott**, blev hele det hidtilværende Kabinet ophævet, og tillige indskjærpedes en tidligere Forordning af 13de Februar 1772, som det guldbergske Ministerium selv havde udgivet, men i den senere Tid ikke overholdt, nemlig at alle de offentlige Sager skulde gaae igjennem de Kollegier, hvorunder de hørte, inden de foretoges i Statsraadet og forelagdes Kongen til Underskrift. Af de ældre Ministre bleve ikkun Schack Rathlau og Otto Thott optagne i det nye Ministerium; J. G. Moltke, Rosenkrone, Stemann og Guldberg tilligemed Kronprindsens forrige Hovmester General Eichstädt bleve afskedigede, dog i al Naade, da Kronprindsen erklærede, at han vilde glemme, hvad der var skeet, og ikke bar Nag eller Fjendskab til Nogen. I hines Sted tog Kronprindsen til sine Raadgivere **Rosenkrands**, General **Huth**, Geheimeraad **Henrik Stampe** og den for 4 Aar siden afskedigede **Andreas Peter Bernstorf**, et Valg, der havde hele Nationens Bifald. Fra den Tid vedblev Kronprindsen at staae i Spidsen for Statens Styrelse, indtil han selv besteg Thronen 1808; thi Christian den Syvende, som i sine første Aar havde glimret ved sin Vittighed og lyse Forstand, led senere og lige til sin Død (1808) af en sørgelig Sindssvaghed,

der gjorde ham uskikket til at forestaae Regjeringen. Her gives derfor i Sammenhæng en Udsigt over det følgende Halvhundredaar, der baade med Hensyn til de ydre Begivenheder og Omskiftelser og den indre Udvikling af Borgersamfundet har været rigere og vigtigere end nogetsomhelst andet ligesaa stort Aaremaal af Danmarks Historie.

Danmarks nøie Forbindelse med Rusland og de Forpligtelser, det havde paataget sig mod dette Rige ved Forbundet 1773, bragte det i Krig med Sverrig, som havde angrebet Rusland. En dansk Hær under Anførsel af Landgrev Karl af Hessen, Christian den Syvendes Svoger, rykkede fra Norge ind i Sverrig (1788). Paa dette Felttog, hvori Kronprinds Frederik selv deeltog, besattes flere af de svenske Grændseprovindser med Slottet Bahuus og Stæderne Kongelf og Venersborg, og Gothenborg var nærved at overgive sig, da England og Preussen ved deres truende Mægling gjorde Ende paa denne Krig, som havde kostet Danmark 7 Millioner Rdlr. — Kort derpaa udbrød den franske Revolution, som snart satte hele Europa i en almindelig Krigslue. Ikkun Danmark bevarede under **Andreas Peter Bernstorfs** vise Styrelse af de udenlandske Anliggender en klog Neutralitet, uden at lade sig rokke ved de andre Magters glimrende Tilbud og stærke Opfordringer til at forene sig mod den franske Republik, som man fremstillede som Europas almindelige Fjende. Denne kloge og standhaftige Politik lønnedes med det heldigste Udfald. Medens Borgerblod flød strømmeviis over hele Europa, medens Landene hærjedes, Handel, Vindskibelighed og alle fredelige Idrætter standsedes, fremblomstrede Danmark til en høi Grad af Velstand og indre Kraft, og Regjeringen fik Ro og Evne til at indføre mangfoldige velgjørende Forbedringer, saavel i andre vigtige Punkter af Samfundsforholdene som i Særdeleshed i Landbovæsenet, hvorved Staten blev istand til at bære de store Ulykker, som siden overgik den. Handelen steg i disse Fredens Aar, da alle de øvrige Sømagter vare indviklede i Krig, til en Høide og et Omfang, som man før ikke havde kjendt Mage til. **England**, som midt under Krigen kunde beskytte sine Handelsskibe med

sin mægtige Flaade, **Nordamerika** og **Danmark** deelte Verdenshandelen imellem sig; Kjøbenhavn havde Handelshuse, der udstrakte deres Forbindelser over hele den handlende Verden. Den ostindisk-chinesiske Handel var saa livlig, at der aarligen førtes for 5 Millioner Rdlr. Kour. Varer til Kjøbenhavn; den vestindiske og nordamerikanske Handel tilligemed Fragthandelen paa Middelhavet var ligeledes overordentlig fordeelagtig. Handelen paa det middellandske Hav led en kort Afbrydelse (1797), da Deien af Tripolis tillod sig Fornærmelser mod de danske Handelsskibe. Men den kjække **Steen Bille** bragte efter en seirrig Kamp af tre danske mod syv tripolitanske Skibe Deien til at begjære Fred og sikkrede derved den danske Handel paa disse Farvande. Danmark nød imidlertid ikke sin blomstrende Handel og Fredens øvrige Goder uden store Anfægtelser og Fornærmelser af de krigførende Magter, blandt hvilke især den franske Republik gik frem med en Vilkaarlighed, der kun blev overtruffen af det mægtige og overmodige England. Der behøvedes derfor en Bernstorfs hele dybe Statsklogskab, som selv Fjenderne ikke kunde nægte Beundring, for at bevare Freden uden at kjøbe den med Opoffrelse af Statens Værdighed eller Opgivelse af det hidtil fulgte politiske System. En betydningsfuld Foranstaltning af Bernstorf for at værne om den nordiske Handels Sikkerhed, var det Forbund, som i Aaret 1794 sluttedes mellem Danmark og Sverrig, hvorved disse tvende Stater vedtoge i Forening at udsende Orlogsskibe paa Krydstog i de nordiske Farvande for at beskytte danske, norske og svenske Handelsfartøier mod Overlast af de krigførende Magters Krydsere. Bernstorf døde imidlertid 1797 og ledsagedes til Graven af hele Nationens Taarer, der følte, at hans Tab var uerstatteligt. Alligevel bliver det tvivlsomt, om selv hans Viisdom vilde have været istand til at betvinge den truende Storm, thi nu begyndte en Tid, da al Folkeret traadtes under Fødder, og Europas mægtigste Nationer syntes at ville overbyde hverandre i Vold og Uretfærdighed.

England gik under Revolutionskrigen stedse videre i sine fornærmelige Indgreb i de neutrale Skibes Handelsfrihed og søgte navnligen at give Begrebet om **Kontrebande** en Udvidelse, som aldrig før havde været kjendt, og som, naar det blev strængt gjennemført, maatte tilintetgjøre næsten hele Danmarks Handel. Medens man tidligere til Kontrebande kun havde regnet de Varer, som nærmest henhørte til Krigsfornødenheder, som Geværer, Krudt, Kanoner og deslige, vilde England nu dertil ogsaa henføre **Kjød, Meel og Korn** og formene Danmark at føre slige Varer til Frankrig og de andre fjendtlige Lande. Frankrig brugte til Gjengjæld en lignende Fremgangsmaade mod neutrale Skibe, som handlede paa England eller dets Kolonier. Herover reiste sig mange Tvistigheder, som det dog lykkedes Andreas Peter Bernstorf ved kloge Underhandlinger at faae afgjorte i Mindelighed. Men efter denne Ministers Død begyndte man at lade Handelsskibene konvoyere ved Krigsfartøier, hvilket Bernstorf netop for at undgaae fjendtligt Sammenstød med England bestandig havde undladt. Følgerne af den forandrede Fremgangsmaade udebleve ikke: England vilde ikke erkjende Orlogsskibenes Beskyttelsesret og begyndte Fjendtlighederne ved at overfalde og opbringe den danske Fregat **Freia**, der ikke vilde tillade, at en Handelsflaade, der seilede under dens Beskyttelse, blev visiteret af de engelske Krigsskibe (25de Juli 1800). Videre Fjendtligheder bleve imidlertid for Øieblikket forebyggede, da Danmark fandt sig i at slutte en Konvention (29de August 1800), ifølge hvilken Freia tilbagegaves; men Danmark forpligtede sig til ikke at lade sine Kjøbmandsskibe konvoyere, indtil det omtvistede Spørgsmaal var blevet afgjort ved nærmere Underhandling. Kort efter indgik Rusland, Sverrig og Preussen en Forening til en **væbnet Neutralitet** liig den af 1780, hvilken Danmark opfordredes til at tiltræde. Før den ovennævnte Konvention med England vilde et saadant Forbund have været høist kjærkomment for den danske Regjering, som tidligere flere Gange, skjøndt uden Virkning, selv havde opfordret Rusland og Sverrig til at indgaae en Forening til det fredelige Handelsflags Beskjærmelse; men nu kom

hine Magters Forlangende høist ubeleiligt, og først efter lang Toven gav Regjeringen efter for den lunefulde russiske Keiser Pouls truende Forestillinger. Dog tiltraadte Danmark Forbundet kun under visse Indskrænkninger, saaledes at det ikke stred mod den med England sluttede Traktat. Ikke desmindre begyndte England Krigen, to Dage før Forbundet undertegnedes af Danmarks Regjering (16de Januar 1801), ved at lægge Embargo paa alle danske Skibe, som fandtes i engelske Havne, og ved at give Befaling til at besætte de dansk-vestindiske Øer (14de Januar 1801).

En engelsk Flaade paa 51 Skibe, hvoriblandt 20 Linieskibe, ankom derpaa i Marts Maaned i Sundet under Anførsel af Admiralerne **Parker** og **Nelson**, og, skjøndt hæftig beskudt fra Kronborg, lykkedes det den dog at komme forbi denne Fæstning uden at lide nogen Skade, da den holdt tæt over til den svenske Kyst, hvor ingen Anstalter vare trufne til at modsætte sig Fjenden. Grunden hertil var gjensidig Mistillid mellem den danske og svenske Regjering. Kronprinds Frederik skal ugjerne have seet, at der opførtes faste Værker paa den svenske Side af Sundet, og Gustav den Fjerde siges ved samme Leilighed at have ladet sig forlyde med Fordringer paa Andeel i Sundtolden. Da den engelske Flaade var kommen ned mod Kjøbenhavn, deelte den sig i to Afdelinger, af hvilke den ene under Nelson seilede længere sydpaa for at angribe den sydlige danske Forsvarslinie, den anden under Parker holdt sig krydsende mellem Hveen og Tre Kroners Batteri. Nelsons Afdeling bestod af 12 Linieskibe, 7 Fregatter og 19 mindre Skibe, med 1200 Kanoner og en Besætning af henved 9000 Mand. Den danske Forsvarslinies sydlige Deel, (hvilken alene kom til at kjæmpe), dannedes af 7 store Blokskibe, adskillige mindre, nogle Pramme og et Par smaa Fregatter, med 630 Kanoner og en Besætning af noget over 5000 Mand. Der var saaledes en afgjort Overmagt paa Fjendens Side, og denne bestod ikke blot i det større Antal Skibe og Kanoner, men ogsaa deri, at de engelske Skibe alle vare Seilfartøier, medens de danske, med Undtagelse af 4 smaa Fartøier, vare ubevægelige Blok-

skibe. **Skjærtorsdag den anden April** 1801 om Formiddagen Klokken 10 begyndte den blodige Kamp, der fortsattes med yderste Haardnakkenhed i 4 til 5 Timer. De danske Sømænd kjæmpede med det fra Fædrene arvede Heltemod og hævdede under Anførsel af **Olfert Fischer** deres gamle Søhæder mod den seirvante Nelson og hans overlegne Magt. Nelsons Admiralskib blev ilde tilredt, og skjød tilsidst kun med enkelte Kanoner; det Skib, hvorpaa Olfert Fischer først kommanderede, **Dannebrog**, kom i Brand midt under Slaget, hvorpaa han begav sig ombord paa **Holsteen**, og, da dette ogsaa blev saa forskudt, at det ikke længere kunde bruges, begav han sig selv saaret til Tre Kroners Batteri, for derfra at fortsætte Kommandoen. Uagtet Dannebrog stod i Flammer, vedblev Besætningen dog at kjæmpe under Anførsel af **Braun** og derpaa af **Lemming**, og først da næsten en Trediedeel af Mandskabet var falden eller saaret og kun tre Kanoner ubeskadigede, overgaves det brændende Skib til Fjenden. Blandt Blokskibene udmærkede sig især **Prøvestenen**, som den kjække **Lassen** forsvarede imod to Linieskibe og en Fregat og en Brig, indtil Skibet var et fuldkomment Vrag og der kun var to brugbare Kanoner tilbage. Mod næsten ligesaa stor Overmagt og med lignende Tapperhed kjæmpede **Risbrich** paa Blokskibet **Vagrien**. Den unge **Villemoes**, der kommanderede et Flydebatteri, hvormed han lagde sig tæt ind under Nelsons Admiralskib og bibragte det flere Grundskud, tilkjæmpede sig Nelsons Beundring og en uforgjængelig Berømmelse hos sine Landsmænd.

Da Slaget havde varet i tre Timer, begyndte Admiral Parker at mistvivle om et heldigt Udfald og gav Nelson Signal til at trække sig tilbage; men denne tog ikke Hensyn dertil og fortsatte Kampen endnu et Par Timer. Imidlertid var den sydlige Forsvarslinie for største Delen ødelagt, hvorimod den nordlige ikke havde lidt det ringeste, og de fleste Skibe i den engelske Flaade vare i en jammerlig Forfatning. Flere af dem havde mistet baade Seil og Stænger, og Masterne vare saa forskudte, at de hvert Dieblik truede med at styrte overbord; desuden vare nogle af Skibene i det snævre og for Fjenden

ubekjendte Farvand komne paa Grund; tre af de sværeste engelske Linieskibe dreve ned foran Tre Kroner, og eet kom endog til at ligge fast udenfor dette Batteri, hvis Kanoner aabnede en frygtelig Ild paa det. Under disse Omstændigheder sendte Nelson en Parlementær i Land med et Brev, hvori han erklærede, at, hvis Ilden vedblev fra dansk Side, vilde han være nødsaget til at opbrænde de danske Skibe, han havde i sin Magt, uden at kunne redde Mandskabet. Medens Parlementæren forrettede dette Ærinde, holdt Nelson et Krigsraad, hvor det Spørgsmaal opkastedes, om det var raadeligt med de Skibe, som havde lidt mindst, at angribe den nordlige Deel af den danske Forsvarslinie, som endnu ikke havde været i Træfningen. Men de Tilstedeværende antoge eenstemmigen, at det ikke lod sig gjøre, og at det bedste var at trække sig tilbage og benytte den gunstige Vind, som just blæste, til at komme ud af det vanskelige Farvand, hvor Skibene hvert Dieblik vare udsatte for at komme paa Grund. Efter Modtagelsen af Nelsons Brev afsendte Kronprindsen, der ikke tilfulde var bekjendt med Slagets Gang, en Parlementær med Fuldmagt til at slutte en foreløbig Stilstand og indlede Underhandlinger. Saaledes endte dette blodige og for Danmark saa hæderfulde Slag. Nelson lod de Danskes Tapperhed vederfares Ret og erklærede selv, da han siden kom i Land for personligen at drive paa Underhandlingerne, at blandt de 105 blodige Træfninger, hvori han havde taget Deel, var Slaget paa Kjøbenhavns Rhed det blodigste og meest haardnakkede. De Danskes Tab af Døde og Saarede var 1035; de Engelske angive deres til 1200; men der er næppe Tvivl om, at det har været meget større, da de, efter deres egen Angivelse, alene paa eet Skib mistede 220 Mand. De fortsatte Underhandlinger ledede til en Stilstand paa 14 Uger, under hvilken Danmark frasagde sig virksom Deeltagelse i den væbnede Neutralitet. Imidlertid var Keiser Poul bleven myrdet allerede den 23de Marts 1801, og dette gav Sagerne en anden Vending; thi hans Søn og Efterfølger **Alexander** opgav den væbnede Neutralitet og sluttede Fred med England, hvori Danmark ogsaa blev deelagtigt.

Den danske Handel kom sig snart igjen efter det Stød, som Krigen med England havde foraarsaget. Den ostindiske og vestindiske Handel blomstrede som før, og fra Nordamerika udskibedes i enkelte Aar for 8 Millioner Rdlr. Varer til Danmark. Formedelst Krigen med Frankrig og de med det forenede Magter vare Englænderne betydelig indskrænkede i deres Handel, og det neutrale Danmark blev derfor den Kanal, hvorigjennem en stor Deel af Europa forsynedes med Kolonialvarer. Af denne Grund var ogsaa Farten gjennem Øresund og den holsteenske Kanal i disse Aaringer overordentlig levende; hiin steg aarligen til over 12000 og denne til henimod 3000 Skibe. Staten maatte imidlertid hele denne Tid bære store Byrder, da det paa Grund af de jævnlige Krigsuroligheder paa Landets Grændser ansaaes for nødvendigt at holde en Hær rustet i Holsteen, der kostede saare betydeligt. — Som en Følge af det tydske Riges Opløsning 1806, hævedes den Lensforbindelse, hvori Holsteen havde staaet til den tydske Keiser, og dette Land blev derfor ved Patent af 9de September 1806 erklæret for en uadskillelig Deel af den danske Stat.

Lige siden 1720, med Undtagelse af de korte Afbrydelser 1788 og 1801, havde Danmark nydt Fredens Velsignelser, der især i de sidste Aar havde været rige og velgjørende for Statens Opkomst og indre Udvikling. Denne lykkelige Tilstand ophørte 1807, med hvilket Aar en Række af tildeels uforudseelige og uforskyldte Ulykker styrtede ind over Danmark og bragte Staten Undergang nær. Den danske Regjering havde saa længe som muligt søgt at bevare Danmarks Neutralitet; men under den vældige Kamp, som gjennemrystede hele Europa, blev det omsider umuligt, allerhelst for en Stat af Danmarks Beliggenhed, at blive partiløs, og, da Regjeringen bestandig udsatte at erklære sig for en af Siderne, blev den tilsidst voldsomt reven midt ind i Kampen. Det var Napoleons Hensigt at spærre alle Fastlandets Havne for Englænderne, og for at opnaae dette vedtoges det i nogle hemmelige Tillægsartikler til Tilsitterfreden (9de Juli 1807) mellem ham og Ruslands Keiser Alexander at opfordre Danmark til at erklære England Krig, hvis denne Magt ikke vilde beqvemme sig til en billig

Fred med Frankrig. Uden at der imidlertid i denne Henseende var skeet nogen Opfordring fra Ruslands eller Frankrigs Side til Danmark og uden nogen foregaaende Krigserklæring, begyndte England Fjendtligheder mod Danmark ved at opbringe danske Handelsskibe og sende en Flaade til Sundet bestaaende af 54 Krigsskibe, hvoriblandt 23 Linieskibe, samt 500 Forselsskibe, under Anforsel af Admiral **Gambier.** Denne forlangte den danske Flaades Udlevering, „fordi", hed det, „den engelske Regjering var underrettet om, at den danske Flaade vilde blive overladt til Frankrig for at bruges mod England", og truede i Tilfælde af Vægring at bruge Magten. Men selv om Danmark skulde være blevet nødt til at sætte sig i Krigsforhold til England, besad dette Rige Midler nok til at sikkre sig mod den deraf følgende Fare ved at holde en tilstrækkelig Flaade i Østersøen, hvilket alligevel blev en Nødvendighed formedelst det fjendtlige Forhold, hvori det kom til Rusland. Men England valgte at tage sin Tilflugt til en al Folkeret krænkende Udaad, der har sat en uaftvættelig Plet paa den engelske Regjering, i Spidsen for hvilken den Gang **Canning** og **Castlereagh** stode. Den danske Regjering var vel gjentagne Gange og fra flere Sider bleven advaret og underrettet om et forestaaende Angreb fra England, men den daværende Udenrigsminister **Christian Bernstorf** og hans Broder **Joachim Bernstorf**, der forestod det udenlandske Departement, havde ved en besynderlig Forblindelse ikke villet fæste Lid dertil, og som Følge heraf vare slet ingen Forsvarsanstalter trufne. Stemningen hos Kjøbenhavns Borgere og det ringe Antal Militær, som fandtes i Byen, var imidlertid god, og den steg til Begeistring, da den elskede Kronprinds Frederik ilsomt den 11te August ankom fra Holsteen til Staden. Man var overbeviist om, at han vilde dele Fare med Borgerne og lade samme Skjæbne overgaae sig som de Øvrige. Men dette Haab blev bitterlig skuffet, da han allerede efter en Dags Ophold vendte tilbage til Holsteen, som det hed sig, for at bringe Hjælp fra den her liggende Hær, hvilket var en Umulighed, da Englænderne beherskede Havet og afskare Forbindelsen tilsøes. Det var ikke saaledes, at Frederik den Tredie 1658 værgede Kjøbenhavn. Det gjorde et bedrøveligt

Indtryk. Ogsaa alle de øvrige Medlemmer af Kongehuset forlode i en lang Række en Stad, som syntes indviet til Undergang. Skjøndt dette virkede dæmpende paa Stemningen, vare dog Alle rede til at gjøre hvad de kunde. Da det oprørende Forlangende om Flaadens Udlevering mødte bestemt Afslag, landede de engelske Tropper uden at finde nogen Modstand den 16de August 1807 ved **Vedbek** et Par Mile fra Hovedstaden. Landingshæren anførtes af General **Cathcart** og voxede efterhaanden ved Forstærkninger fra Nordtydskland til 30,000 Mand. En Deel Landeværnsfolk under **Castenskjold** og **Oxholm** forsøgte at gjøre Modstand ved Kjøge, men disse uøvede og sletvæbnede Tropper — de havde end ikke tilstrækkeligt Krudt til de faa og daarlige Kanoner, de førte med sig — formaaede ikke at holde Stand mod de krigsvante engelske Soldater under Anførsel af **Arthur Wellesley** (Welligton). Skjøndt enkelte Afdelinger fægtede tappert, opkom snart Forvirring, og ved Englændernes hæftige Kavalleri-Angreb og den voldsomme Ild fra deres talrige Skyts splittedes Massen uden synderlig Møie. Fra Staden selv gjordes gjentagne Gange kjække Udfald, i hvilke især Livjægernes borgerlige Korps under F. C. Holstein vandt Ære og blodige Palmer. Studenterne hævdede det Navn, de havde fra ældre Dage. Ogsaa Kanonbaadene kjæmpede med Hæder i flere Træfninger langs Kysten. Den 18de August var Staden bleven indesluttet, og den 2den September begyndte et skrækkeligt tre Dages Bombardement (2—5 September), hvorved over 300 private Huse og en stor Mængde offentlige Bygninger, deriblandt den prægtige Fruekirke med sit høie Spiir, lagdes i Aske, og mange hundrede Mennesker dræbtes eller lemlæstedes. Et fortsat Bombardement vilde have forvandlet hele Staden til en Gruushob, og en Storm, som Englænderne forberedte, vilde det have været umuligt at afslaae. Dette bevægede den Overstbefalende, den gamle General **Peymann**, til at indgaae en Kapitulation (7de September 1807), hvorved Flaaden overgaves Englænderne, og Citadellet **Frederikshavn** blev besat af engelske Tropper paa 6 Uger, medens Flaaden gjordes seilklar. Modstanden havde svaret til Kræfterne og Omstændighederne, og Overgivelsen var forsaavidt ikke

uhæderlig. Alt Haab om Undsætning var ude, da engelske Krigsskibe krydsede i Lillebelt og hindrede den danske Hærs Overgang fra Holsteen. Et Sendebud fra Kronprindsen med Befaling til i Nødsfald hellere at opbrænde Flaaden end overgive den til Fjenden, var uheldigviis blevet opsnappet af Englænderne. 18 Linieskibe, 17 Fregatter, 8 Brigger og 32 mindre Fartøier og Kanonbaade tilligemed det store Forraad af alleslags Skibsfornødenheder, som Flaadens velforsynede Arsenaler indeholdt, var det rige Rov, som Fjenden bortførte. Holmen blev fuldstændig udplyndret; hvad man ikke kunde føre med sig, blev ødelagt; blandt Andet forhuggede og nedstyrtede Voldsmændene flere Orlogsskibe, der stode paa Stabelen. — Den øverstbefalende General Peymann tilligemed Generalerne Bielefeldt og Gedde og flere høie Officerer bleve satte under Anklage og af en Krigsret idømte haarde Straffe, der for Peymanns og Bielefeldts Vedkommende gik ud paa Forbrydelse af Liv, Ære og Gods, og for Geddes paa Tab af Livet, medens deres Brøde dog ikke var anden end den, at de havde overgivet en Stad, som Regjeringen selv havde ladet uden tilstrækkelige Forsvarsmidler. Regjeringen syntes ved denne Anklage og Dom at ville dække og bringe i Glemme sine egne store Feil og sin Mangel paa almindelig Klogskab og Forsynlighed. De Dømte bleve strax benaadede.

Efter en saadan Fremfærd vovede det engelske Ministerium at tilbyde Danmark Valget mellem Forbund med England, eller Bevarelse af dets forrige Neutralitet, eller Krig, og i sidste Tilfælde truede det med at ville bevirke Norges Adskillelse fra Danmark og Overgivelse til Sverrig. Det var første Gang, at denne Plan udtaltes, som 7 Aar efter gik i en saa sørgelig Opfyldelse. Forslaget om Forbund med England efter den store Uret og uhørte Krænkelse, dette Rige havde tilføiet Danmark, syntes en ny Fornærmelse og at føie Haan til Skade; den retmæssige Harme, som fyldte baade Folk og Regjering, tillod ikke et Øieblik at laane Øre dertil, skjøndt den ranede Flaades Tilbagelevering, naar Krigen var endt, stilledes i Udsigt som Priis for Forbundet. Forbund med England vilde desuden være det samme som Krigserklæring mod Frankrig.

Noget anderledes var det med **Fredstilbudet.** Flere have meent, at dette Tilbud burde have været modtaget, og at Danmark herved, under Nydelse af en lykkelig Neutralitet, vilde have undgaaet ikke blot store indvortes Trængsler og Ulykker under en syvaarig Krig, som det efter Tabet af Flaaden førte meer end halv vaabenløst mod England, men selv den tunge Skilsmisse fra Norge, som blev Enden paa Krigen. Men uden al Tvivl havde Danmark ikke noget frit Valg. Napoleon havde, da den engelske Flaade var paa Veien til Sundet, sagt: „erklærer Danmark ikke England Krig, saa erklærer jeg Danmark Krig", og en Hær stod rede ved Danmarks Grændse for at udføre hans Villie. Der er ingen Grund til at antage, at han efter Flaadens Bortførelse havde forandret sin Beslutning, eller vilde have taalt, at Danmark satte sig paa en fredelig Fod med England. Heraf vilde nemlig have fulgt, at Handelssamqvemmet mellem begge Riger var blevet fornyet, og at det neutrale Danmark blev den Vei, hvorigjennem England aabnede sig Handelsforbindelse med alle Østersølande. Men Napoleons Hovedøiemærke paa denne Tid var netop at tilintetgjøre Englands Magt og Velstand ved at udelukke det fra al Handel med hele Europas Fastland. Han tillod ingen Magt at blive neutral i denne Kamp, og allermindst vilde han have taalt, at et Rige af Danmarks Beliggenhed vedligeholdt fredelig Forbindelse med hans bittre, eneste endnu uovervundne Fjende. Hans Behandling af Danmark i den nærmest følgende Tid viser ogsaa, at dette var hans alvorlige Mening. Napoleons mægtige Villie var den Gang Lov for alle Europas Fastlandsmagter, og Danmark kunde ikke unddrage sig den almindelige Lod at bøie sig for den. Neutralt kunde det i hvert Tilfælde ikke blive. Kronprindsen valgte Fortsættelsen af Krigen med England og indgik et nøie Forbund med Frankrig, og nu først, efterat Hovedstaden var ødelagt, Flaaden ranet og mange Hundrede Handelsskibe opbragte, erklærede England Danmark Krig den 4de November 1807! Englands Voldsdaad vakte ei alene i Danmark, men hos alle Europas Nationer, for hvem Folkeret ikke var en tom Lyd, en retfærdig Harme; ja selv hos det engelske Folk baade i og udenfor Parlementet mødte Mini-

steriets Handlemaade skarp og bitter Daddel. Ruslands Keiser Alexander gav høit sin Uvillie tilkjende og erklærede, at han vilde afbryde al Forbindelse med England, indtil Danmark fik Opreisning for de lidte Fornærmelser. Denne Alexanders Retfærdighedsfølelse hindrede ham imidlertid ikke i faa Aar efter at indgaae en Forening med England og Sverrig om at berøve Danmark Norge. Aaret efter Udbruddet af Krigen med England fik Danmark en ny Fjende i Sverrigs Konge Gustav den Fjerde, der var opfyldt af et lidenskabeligt Had mod Danmark, og skjøndt han næppe kunde værge sig i sit eget Rige, dog udstrakte Haanden efter Norges Krone. I hans fjendtlige Hensigter og hans Forbindelse med England laae der Anledning nok til Fredsbrud; men dette fulgte uundgaaeligt efter Danmarks Forbund med Napoleon, der var i Krig med Sverrig. Danmark erklærede Krigen den 29de Februar 1808.

Faa Dage efter Udbruddet af Krigen med Sverrig døde Christian den Syvende i Rendsborg (13de Marts 1808) og efterlod Riget i den betænkeligste Stilling til sin Søn, **Frederik den Sjette**: Staten var indviklet i en dobbelt Krig, berøvet sin Flaade og derved ude af Stand til at tilføie sin farligste Fjende, England, nogen synderlig Skade; i sin Politik var det bundet til Frankrigs Keiser, som kun fulgte sine egne Interesser uden Hensyn til Danmarks Gavn; Pengevæsenet begyndte at forvirres, den indre Virksomhed var lammet og Handelen næsten tilintetgjort: ikke mindre end 600 Kjøbmandsskibe til en Værdi af 18 Millioner Rdlr. vare opbragte af Englænderne, inden Krigen blev erklæret, og næsten ligesaa mange bleve tagne i Løbet af Krigen.

For som det hed at understøtte Danmark mod Sverrig og i Forening med danske Tropper foretage en Landgang i Skaane, rykkede en fransk Hær paa 33,000 Mand under Anførsel af **Bernadotte, Prinds af Ponte Corvo**, i Begyndelsen af Aaret 1808 ind paa Halvøen. En betydelig Deel af Hæren udgjordes af Spaniere (14,000 Mand) under Befaling af Marqvis **de la Romana**, Resten af Franskmænd og Hollændere. Store Forberedelser gjordes til Landgangen i Skaane; blandt andet sammenbragtes om Foraaret i Store Belt og Øresund

flere hundrede Førselsskibe, og holdtes i længre Tid samlede til stor Ulæmpe for Handelen og Norges Forsyning med Korn, der var saa magtpaaliggende. Bernadotte trak Sagen i Langdrag, og ved Forhalingen kom en ny Vanskelighed til, idet Englænderne fik Leilighed til at sende Krigsskibe til Beltet og Sundet. Det blev efterhaanden tydeligt, at det aldrig ret havde været Napoleons Alvor med denne Landgang i Skaane; og selv om den var kommen i Stand, er der god Grund til at antage, at Diemedet ikke vilde have været at hjælpe Danmark og skaffe det Fordele, men blot ved denne Bevægelse at understøtte Russerne, som paa denne Tid efter Aftale med Napoleon havde angrebet Sverrig og søgte at fravriste det Finland. Hovedsagen for Napoleon synes at have været at skaffe sine Tropper Forpleining og Underhold i et godt Land, og fuldkommen sikkre sig Danmark, som han endnu bestandig mistænkte for at ville forlige sig med England, ved at besætte Halvøen og Fyn. Den fremmede Hær udbredte sig over Holsteen, Slesvig og en Deel af Nørrejylland, og teede sig som Herre i Landet; selv i Fæstningerne Rendsborg og Glückstadt optoges en Deel franske Tropper. Forstaaelsen mellem de forskjellige Dele, hvoraf Hæren bestod, var imidlertid ikke den bedste. De spanske Soldater, som imod deres Villie vare sendte fra deres Fædreland til det fjærne Norden for at kjæmpe for en Sag, der var dem fremmed og ligegyldig, vare høist utilfredse og forligedes slet med de franske Tropper. For at fjærne dem, lagdes en betydelig Deel af Spanierne over paa Fyn, og et Par Regimenter førtes over til Sjælland. Imidlertid havde Napoleon afsat det spanske Kongehuus, og indsat sin Broder Joseph til Konge; men det spanske Folk reiste sig snart i almindelig Opstand mod den paatvungne Hersker. Ved Rygtet om disse Begivenheder, som naaede de spanske Soldater i Danmark, gik deres Forbittrelse snart over til aabent Oprør. De Fleste vægrede sig ved at aflægge Ed til den nye Konge, eller gjorde Forbehold, som ikke kunde tilstædes; paa nogle Steder kom det til voldsomme Optrin. Marquis de la Romana, som deelte sine Soldaters Følelser, besluttede at gjøre et Forsøg paa at udfrie dem fra det franske Aag. Han satte sig i For-

bindelse med de engelske Krigsskibe, som krydsede ved Fyn og Langeland, og som vare rede til at tage Spanierne ombord. En stor Deel indskibede sig fra Langeland, Andre overrumplede og besatte Nyborg, og gik herfra ombord paa de engelske Skibe (9 August 1808); en Deel, som laae i Nørrejylland, droge til Aarhuus og satte sig med Magt i Besiddelse af de i Havnen liggende Fartøier, ved Hjælp af hvilke de forenede sig med deres Landsmænd. Nogle derimod, som stode sydligere i Jylland, og de to Regimenter, som laae paa Sjælland, bleve afvæbnede og tagne til Fange. Selv efter denne Begivenhed blev Bernadotte endnu længe staaende paa Halvøen; først næste Aars Foraar (1809), efter at have opholdt sig her over et Aar, trak Hæren aldeles bort, da Napoleon havde Brug for den andensteds. Denne Hær havde været en Plage og tung Byrde for Landets Indbyggere, udtømt Statens Kræfter ved de overordentlige Udgifter, dens Underhold krævede, og ved sin Nærværelse ikke gjort Danmark den ringeste Gavn.

Da Englænderne herskede paa Havet, blev Forbindelsen med Norge meget vanskelig, og det ansaaes derfor for hensigtsmæssigt at overdrage Norges Styrelse til en egen Regjeringskommission, der havde sit Sæde i Christiania. Formanden for denne blev Prinds **Christian August** af Augustenborg, der tillige siden 1806 var kommanderende General i Norge; et andet af Kommissionens meest betydende Medlemmer var **Enevold Falsen**, der dog snart ved en brat Død bortkaldtes fra sin Virksomhed; ikke længe efter fik Grev **Herman Vedel-Jarlsberg** Sæde i Kommissionen, hvorved der vistes ham en Tillid, som han kun lidet fortjente og slet lønnede. Da de fjendtlige Kapere og Krigsskibe sværmede i Kattegattet og Nordsøen, var Norges Forsyning med Korn fra Danmark yderst vanskelig, og Landet derfor udsat for Nød og Dyrtid. Den danske Regjering gjorde imidlertid overordentlige Anstrængelser for at afværge disse Onder for Norge, og naaedes end ikke Hensigten ganske, saa var det i det Mindste ikke, fordi Regjeringen skyede noget Offer for dette Maal. Da det var kommet til Brud med Sverrig, begyndte Fjendtligheder paa den norske Grændse, og skjøndt der her ikke forefaldt særdeles mærkelige Begivenheder,

blev denne Krig dog i sine Følger af stor Betydning. En svensk Hær, Vest-Armeen, overskred Grændsen; men den indsigtsfulde og krigsdygtige Prinds Christian August, der anførte den norske Hær, drev Fjenden efter flere hæderfulde Træfninger tilbage. Herved befæstede Prindsen ydermere den store Yndest, han ved sin tidligere Færd allerede havde vundet, og blev folkekjær som ingen anden Mand i Norge. Fjendtlighederne standsede imidlertid allerede inden Udgangen af Aaret 1808. Sverrig var paa den Tid i den sørgeligste Forfatning. Medens en Hær maatte forsvare Grændsen mod Norge, og en anden Hær vogte Skaane, som en Tidlang truedes med Indfald fra Danmark, oversvømmedes Finland uagtet de Svenskes Tapperhed af Ruslands Overmagt, og det egentlige Sverrig selv stod Fare for et Angreb af Russerne. Gustav den Fjerde førte ved sin Halstarrighed og en Uforstandighed, der grændsede til Vanvid, Staten stedse nærmere og nærmere til Afgrundens Bred. Flere fædrelandssindede Mænd øinede tilsidst ingen anden Udvei til Frelse end at afsætte Kongen og skaffe Riget en anden Styrer. Hovedmanden for Opstanden var **Georg Adlersparre**, som for Øieblikket stod i Spidsen for Vesthæren ved den norske Grændse. Han underhandlede med Prinds Christian August og fik af denne det Tilsagn, at han, naar Vesthæren drog til Stokholm for at bevirke Kongens Afsættelse, ikke vilde overskride den svenske Grændse, med mindre hans Konge befalede ham at rykke ind, eller Russerne faldt ind i Sverrig og derved fremkaldte hans militære Medvirkning. Adlersparre brød derpaa op imod Stokholm, hvor imidlertid endnu før hans Komme Revolutionen var fuldbyrdet (13de Marts 1809), Kongen under voldsomme Optrin tagen til Fange og afsat fra Regjeringen. Gustav den Fjerdes Afsættelse forandrede den politiske Stilling og aabnede nye Udsigter og Muligheder. Frederik den Sjette, som i Begyndelsen havde misbilliget Fjendtlighedernes Standsning og den betingede Vaabenhvile, Prinds Christian August havde tilsagt de Svenske, godkjendte siden hans Handlemaade. Han havde nemlig, da han erfoer Gustav den Fjerdes Afsættelse, fattet Haab om at kunne forene Sverrigs Krone med Danmarks og Norges, og ved denne

Forening berede de tre Riger en fredelig, lykkelig og stærk Fremtid. Prindsen paatog sig ved de Forbindelser, han havde i Sverrig, at fremme og understøtte Kongens Valg. Om Prindsen har virket noget i den Retning, saa udrettede han i det Mindste Intet. Det viste sig inden føie Tid, at Frederik den Sjette havde skuffet sig med Hensyn til de Svenskes Stemning: de valgte paa Rigsdagen i Orebro den afsatte Konges Farbroder Karl den Trettende til Konge, og heller ikke til Valget af Thronfølger havde Frederik den Sjette nogen Udsigt. Der kom derimod Rygter og Beretninger til ham, som sagde, at der hemmelig arbeidedes paa at skille Norge fra Danmark og forene det med Sverrig. Midlet hertil skulde være, at vælge den i Norge elskede Prinds Christian August til Thronfølger i Sverrig: han skulde drage Norge med sig. De Underretninger, Frederik den Sjette fik, vare ikke falske, om end Faren ikke var saa stor som det hed; thi det norske Folk var Kongen trofast hengiven, og det tænkte ikke paa at skilles fra Danmark, med hvilket det i saa mange Tider havde deelt Godt og Ondt. Men der var en enkelt indflydelsesrig Nordmand, der nærede Planer, som ikke kunne betegnes anderledes end som Brud paa den Troskabs-Ed, han havde svoret sin Konge Frederik den Sjette. Det var den fornævnte Grev Herman Vedel, Medlem af Regjerings-Kommissionen. Han arbeidede paa at faae Norge forenet med Sverrig og havde til dette Diemeds Fremme sat sig i Forbindelse med de ledende Mænd i Sverrig, Grev Platen, Georg Adlersparre og Flere. Disse Mænd, understøttede af Andre, som nærede det samme Haab som de, satte igjennem, at Christian August paa Rigsdagen i Orebro valgtes til Thronfølger i Sverrig (18de Juli 1809). Efterretningen om, at den Mand, som havde paataget sig at virke for Frederik den Sjettes Valg, selv var bleven valgt, fremkaldte en ubehagelig Overraskelse ved det danske Hof, og forøgede den Mistanke, man havde begyndt at fatte til Prindsens Hensigter. Denne Mistanke bestyrkedes ved den paafaldende Adfærd, han i den sidste Tid havde viist. Da nemlig Frederik den Sjette havde overbeviist sig om, at der ingen Udsigt var for hans Valg i Sverrig, besluttede han at

følge en anden Politik. Det var at forudsee, at Sverrig, der havde lidt saa meget ved den foregaaende slette Bestyrelse og var udmattet af den haarde Kamp med Rusland, efter det stedfundne Kongeskifte vilde søge Fred med sine Naboer og med Frankrig. Det var da af Vigtighed for Kongen forinden at kunne vinde nogle Fordele for derved at opnaae gunstige Fredsvilkaar; Øieblikket syntes beqvemt dertil, da Russerne gik frem med Eftertryk i Sverrigs østlige Egne; det kunde heller ikke forenes med de Forpligtelser, Frederik den Sjette havde indgaaet med Frankrig og Rusland, under disse Omstændigheder at lade Hæren staae ledig og ørkesløs ved den norske Grændse. Allerede sidst i Mai 1809 paalagde han Prindsen at holde sig beredt til at angribe, ikke at indlade sig i Underhandlinger, men strængt følge de ham givne Befalinger. Siden paalagde Kongen ham at bryde ind i de svenske Grændselandskaber, og gjentog, da Prindsen snart gjorde Indvendinger, snart lod som om han ikke forstod Kongens Skrivelser, flere Gange i de bestemteste Udtryk denne Befaling; men Prindsen forblev ulydig mod sin Krigsherres og Konges Bud. Dette skete, medens Thronfølgervalget i Ørebro stod paa; her kjendte man dette Prindsens Forhold, og det gjordes stærkt gjældende hos Rigsdagen som en Anbefaling for hans Valg. Det kan vel ikke siges, er i det Mindste ikke beviisligt, at han har billiget eller samvirket med de forbryderiske Planer, som Grev Bedel nærede (der iøvrigt var hans fortrolige Ven); men det lader sig ikke nægte, at han for at fremme sin egen Høihed har tilsidesat de Pligter, han skyldte den Stat og den Konge, han tjente. Derved er en Skygge kastet paa et ellers hæderfuldt Minde. — Russernes Fremgang nødte Sverrig til at indlade sig i Underhandlinger, der førte til Freden i **Frederikshamn**, som Rusland sluttede i September 1809, uden at bryde sig om sin Forbundsfælle Danmark. Rusland vandt herved Finland, som tabtes for Norden. Danmark, hvis Hær paa den norsk-svenske Grændse af de anførte Grunde havde været næsten ganske uvirksom, indgik Fred med Sverrig i **Jønkøping** (December 1809), ved hvilken Alt blev, som det havde været før Krigen. — Prinds Christian August, eller som han i

Sverrig ved et Navnebytte kaldte sig, Karl August, bortreves allerede, inden et Aar var omme, ved en utimelig Død (28de Mai 1810). Nu blev der atter Spørgsmaal om Valg af en Thronfølger i Sverrig. Frederik den Sjette fornyede sine tidligere Bestræbelser, og syntes en Tid at have nogen Udsigt for sig; et større Parti var dog stemt for hans Medbeiler, Hertug **Frederik Christian** af Augustenborg, Broder til den nys afdøde Prinds; men Valget tog pludselig en uventet Vending, idet det faldt paa en af Napoleons Generaler, den ovennævnte **Bernadotte, Prinds af Ponte Corvo.**

Med England fortsatte imidlertid Danmark Krigen med uhyre Anstrængelse og stor Forbittrelse, men formedelst Tabet af Flaaden kunde Danmark ikke virke med Kraft mod denne forhadte Fjende, hvis Flaader bedækkede alle Nordens Vande. De faa Orlogsskibe, som havde været fraværende fra Kjøbenhavn 1807 og derved undgaaet at falde i Fjendens Magt, bleve efterhaanden overvældede og tilintetgjorte af Englænderne. Linieskibet **Prinds Christian**, der førtes af den kjække **Jessen**, blev efter en heltemodig Kamp med tvende engelske Orlogsskibe drevet paa Grund paa Nordkysten af Sjælland og opbrændt (1808). Ogsaa den nybyggede Fregat **Najaden**, som førtes af Kapitain **Holm**, blev overfaldet af en langt overlegen fjendtlig Magt i Lyngørs Havn i det sydlige Norge og efter en yderst blodig og haardnakket Fægtning tilintetgjort (1812). Under Statens Nød viste Fædrelandskjærligheden sig i sit skjønneste Lys; Borgerne kappedes om at overgaae hverandre i ædelmodig Opoffrelse af Penge og Gods, og paa denne Maade byggedes inden kort Tid en Roflotille, hvorved det atter blev muligt for den danske Sømagt at byde den overmodige Fjende Spidsen. Danmark havde vel kun Kanonbaade; men den danske Sømands ubetvingelige Mod, der aldrig lagde sig skjønnere for Dagen end under denne ulige Kamp, bødede paa Midlernes Ringhed, og Fjenden led i Krigens Løb mangt et føleligt Tab. Ikke faa engelske Orlogsskibe, Brigger og Kuttere maatte stryge Flag for de danske og norske Kanonbaade. Englændernes Handel paa de nordlige Farvande blev ogsaa stadigen forstyrret af dristige Kapere, som udrustedes fra danske og

norske Havne. Imidlertid kunde det ikke forhindres, at Englænderne (1809) satte sig fast paa Øen Anholt midt i Kattegattet, hvorved Mellemrigshandelen led overordentlig meget. Der gjordes vel et Forsøg (1811) paa at tilbagetage Øen; men det endtes uheldigt og med betydeligt Tab.

Saaledes henstode Sagerne til 1812. Danmark havde hidtil kun havt een Fjende, England, som det nu paa sjette Aar med Nød værgede sig imod; snart skulde det faae mange Fjender og drages ind i den store europæiske Krigs Malstrøm. Den svenske Thronfølger Johan Bernadotte, eller som han nu kaldte sig, Karl Johan, havde gjenoptaget den Plan, der, allerede undfanget af Gustav den Tredie, ved Prinds Christian Augusts Valg paany havde været paa Bane, at frarive Danmark Norge og forene dette Rige med Sverrig, en Plan, som naar den lykkedes, mægtigen maatte bidrage til at befæste hans nye Dynasti i Sverrig. Hos Napoleon kunde han for dette Formaal ingen Støtte vente at finde. Han var snart efter sit Thronfølgervalg kommen i en meget spændt Stilling til den franske Keiser, hvis Politik, der var uforenelig med Sverrigs Interesser, han ikke vilde føie sig efter. Rigtignok erklærede Sverrig efter Napoleons Forlangende England Krig, men det var kun paa Skrømt, Handelen fortsattes, til Napoleons store Fortørnelse, mellem begge Riger som i den dybeste Fred. Den franske Keiser lod Svensk-Pommern besætte, og der fattedes ikke andet i et fuldstændigt Brud end en Krigserklæring. Imidlertid aabnede der sig fra en anden Kant Udsigt for Karl Johan til at naae sit Maal. Forholdet mellem Frankrig og Rusland blev stedse fjendtligere, og dette Rige maatte snart vente at see sine Grændser overskredne af de vældige Hærmasser, som den franske Keiser samlede. Under den frygtelige Kamp, som forestod, var det en Hovedsag for Rusland at sikkre sig mod et Anfald fra sin gamle Fjende Sverrig, som det var at formode, ikke vilde sidde ledigt under saa fristende Omstændigheder. Det friske Saar af Finlands Tab blødte endnu og i sin Thronfølger havde Sverrig en udmærket Hærfører. Rusland indledede derfor Underhandlinger om Forbund med Sverrig, og Karl Johan gik villigen ind paa en Forbindelse, der

stemmede saa godt med de fjendtlige Følelser, han nærede mod Napoleon, og aabnede Udsigt til Udførelsen af den Plan, han havde baaret paa, ligesiden han blev svensk Thronfølger. Hans Priis for Forbundet var ikke Finland, men Norge. I Petersborg sluttedes 5te April 1812 en Traktat, hvorved Sverrig lovede sin Medvirkning til Krigen mod Napoleon og Rusland forpligtede sig til at bringe Danmark til at afstaae Norge til Sverrig, om muligt med det Gode og mod Erstatning i Tydskland, men, om det ikke kunde naaes paa den Maade, da med Magt. Ved et følgende personligt Møde mellem Karl Johan og Keiser Alexander i Aabo August 1812, paa samme Tid som de Franske vare trængte dybt ind i Rusland, stadfæstedes dette Forbund. Det var ved denne mærkelige Forbindelse mellem de tvende Arvefjender Sverrig og Rusland, som rakte hinanden Haanden for at plyndre en svagere Nabomagt, at Norge og Danmark reves fra hinanden. Sverrig og Rusland vare den Gang i den fuldeste Fred med Danmark; og Ruslands Alexander, som for fem Aar siden offentlig havde yttret sin Afsky for Englændernes Voldsdaad, gjorde sig nu skyldig i en ligesaa oprørende Krænkelse af Folkeretten. England, skjøndt allerede i Krig med Danmark, tiltraadte nølende og efter flere Betænkeligheder først det følgende Aar (3die Marts 1813) de uretfærdige Fordringer, Karl Johan havde sat som Betingelse for sin Medvirken mod Napoleon.

Frederik den Sjette blev allerede inden Udgangen af Aaret 1812 vidende om den farlige Forbindelse, Karl Johan havde indgaaet med Rusland, og søgte ved Underhandlinger og Forandring af Politik at afvende det truende Slag. Det var saa meget nødvendigere at slaae ind paa denne Vei, som der efter Nederlaget i Rusland var liden eller ingen Udsigt til Hjælp fra Frankrig. Han meddeelte Napoleon, at Forholdene med bydende Nødvendighed krævede, at han skilte sin Sag fra hans, og søgte Forlig med England og en Overeenskomst med de andre Magter, som truede Danmark. Keiseren erkjendte det Grundede i Kongens Forestilling og indrømmede ham Frihed til at handle saaledes som hans Rigers Interesser krævede det; det var et usædvanligt Maadehold hos Keiser Napoleon, som

imidlertid vilde fortjene mere Paaskjønnelse, om det havde været øvet i hans Velmagts Dage og ikke i den nærværende Svaghedens Tid. Frederik den Sjette aabnede nu Underhandlinger med Rusland og England, tilbød at tiltræde Forbundet mod Napoleon og søgte ved egne Sendebud til Keiser Alexander og den engelske Regjering at stemme disse til Billighed. Et Glimt af Haab viste sig et Dieblik. Fyrst Dolgorucky ankom Marts 1813 til Kjøbenhavn som Sendebud fra Rusland, og sluttede en Traktat, hvori der ikke var Tale om nogen Afstaaelse af Norge, men Danmark blot forpligtedes til at lade en Deel af sin Hær forene sig med de Allierede. Men Dolgorucky havde frivillig eller ufrivillig misforstaaet sin Regjerings sande Mening; den svenske Regjering, høist forbittret over hans Optræden i Kjøbenhavn, klagede over ham og bevirkede hans Tilbagekaldelse, og Keiser Alexander forkastede Alt, hvad han havde afsluttet i Kjøbenhavn. Snart kom ogsaa Joachim Bernstorf, der var bleven sendt til London, tilbage med det trøstesløse Svar, uden Norges Afstaaelse ingen Fred, og at Veien til Fred gik over Sverrig. Dog gjordes paa samme Tid fra engelsk Side det Forslag, blot at afstaae **Throndhjems Stift**; men Frederik den Sjettes Hjerte oprørte sig ved Tanken om Norges Sønderlemmelse, og Forslaget havde ingen Følger. Det kom endnu engang frem fra Østerrig, hvis Keiser, selv haardt prøvet, havde Deeltagelse for Frederik den Sjette, men i en saa seen Stund (Nov. 1813), at dets Antagelse ingen Frugt kunde have. Karl Johan stod da med sin Hær i Holsteen, og vilde have hele sit Bytte. Saaledes afviist fra England og Rusland, vendte Kongen sig atter til Napoleon, som velvillig kom ham imøde; Forbundet mellem Danmark og Frankrig fornyedes. En Deel af den danske Hær, omtrent 10,000 Mand, under Anførsel af Kongens Svoger Prinds Frederik af Hessen, forenede sig med den franske Hærstyrke, der under Marskalk Davoust, Prinds af Eckmühl, stod i Nordtydskland. Til det truede Norge, hvor Prindsen af Hessen siden Christian Augusts Afgang havde været Vicestatholder, opsendtes nu en Prinds af Kongehuset, **Christian Frederik**, Søn af Arveprinds Frederik. Det var vanskelige Forhold, den

unge Fyrste gik imøde. Hans vindende Personlighed lettede ham imidlertid Veien og erhvervede ham Folkets Kjærlighed. Havde det beroet paa det norske Folks Stemning, havde der ingen Fare været; thi det hængte endnu med Kjærlighed ved den gamle Forbindelse med Danmark, og havde ingen Lyst til Forening med Sverrig. Det var kun enkelte Misfornøiede, i Spidsen for hvilke den før nævnte Grev Herman Vedel stod, der rugede over Planer til Adskillelse fra Danmark, og vare i Ledtog med deres Konges Fjende.

En kort Tid syntes det at lysne for Danmark. Napoleon syntes at have gjenvundet sin gamle Kraft, han slog sine Fjender i gjentagne Slag, og stod i Forsommeren 1813 atter mægtig og truende ligeoverfor dem. I samme Grad voxede Haabet i Danmark om en god Udgang. Den danske Hær under Frederik af Hessen, som ifølge Overeenskomsten med Napoleon havde forenet sig med de Franske under Davoust, faldt i August ind i Meklenborg og kjæmpede i Forbindelse med Franskmændene heldigen mod Fjenden; nogle Uheld, som ramte de Franske i det østlige Tydskland, nødte den senere til at gaae tilbage til Lauenborg, hvor den hele Efteraaret 1813 i en Række smaae, men hæderlige Træfninger mod Tydskerne og Russerne under **Walmoden** og **Tettenborn** hævdede det danske Vaabens Ære. Men Lykken svigtede tilsidst aldeles Napoleon; Tabet af det store Slag ved Leipzig og Frafald af hans Forbundsfæller nødte ham til at rømme Tydskland. Marskalk Davoust fandt sig derved nødsaget til at kaste sig ind i det stærkt befæstede Hamborg, og skille sig fra den danske Hær, som nu, da svære Hærmasser fra alle Kanter brøde frem, maatte tænke paa Tilbagetog. Ved den danske Hær forblev dog den kjække franske General **Lallemand**, og hos Davoust de **jydske Dragoner**, som under Obersterne Engelsted og Bonnichsen ved et forvovent Mod og kjække Bedrifter i dette korte Felttog vandt en glimrende Berømmelse. Den svenske Thronfølger Karl Johan, som havde havt væsentlig Deel i de Allieredes Fremgang mod Napoleon, begyndte nu at tænke paa sine egne Interesser. Afladende fra Forfølgelsen af de Franske, bøiede han sidst i November fra Hannover op mod den danske

Grændse: Norge skulde erobres i Holsteen. Han havde under sig 25,000 Mand; med ham forenede sig de tydske Tropper under Walmoden og de russiske under Tettenborn; den samlede Hær beløb sig til 50,000 Mand, og den kunde, om det behøvedes, med Lethed forøges fra Troppeafdelinger, som stode i Nærheden. Det var den Magt, som den lille danske Hær havde overfor sig; den var nu sammensmeltet til 9000 Mand. Karl Johan drog frem gjennem det østlige Holsteen over Lybek og Segeberg, Walmoden midt igjennem Landet ad Oldesloh og Neumünster, og Tettenborn gjennem det vestlige Holsteen op imod Eider. Under den danske Hærs Tilbagetog forefaldt den første Træfning med Walmodens Tropper ved Landsbyen Boden i Nærheden af Oldesloh; men en skarpere Fægtning fandt strax efter Sted med de Svenske ved **Bornhøved** (7de December). Den svenske Hærs Fortropper, 12 Eskadroner Husarer under General Sköldebrand, havde uhindret ladet de danske Bagtropper, som førtes af Lallemand, passere over den aabne Segeberger Hede; men da de Fleste netop vare komne igjennem den snævre en halv Fjerdingvei lange Gyde, som Landeveien danner søndenfor Bornhøved, brode de Svenske frem med ustandselig Hæftighed, toge de to foran Passet opstillede Kanoner, trængte, blandede med de Danske, ind i Snævringen og frem til Bornhøved. Men her mødte de den overlegne danske Magt og maatte tænke paa Tilbageveien; men denne gik alene gjennem den samme Snævring, ad hvilken de vare komne. Her lede de Svenske et svært Mandefald, idet de maatte passere lige under Bøssepiberne af de Danske, som imidlertid havde besat begge Siderne af Passet. De efterlode her efter deres egen Beretning et Par hundrede Døde og Saarede. Efter denne Fægtning fortsattes Tilbagetoget nordefter, og Hæren samlede sig i Omegnen af Kiel for at forberede Overgangen over Eiderkanalen, hvilken iværksattes den 9de December. Men dens Stilling blev strax høist farlig; Walmoden rykkede frem mod Eideren og besatte Eiderpasset **Kluvensiek** ligeoverfor **Sehested**; en Afdeling af hans Hær under General Dørnberg gik over Eideren og rykkede frem i Retning af Egernfjord. General Tettenborn havde passeret Eideren ved Frederiksstad

og hans Kosakker streifede henimod Byen Slesvig; de Svenske endelig vare i Fremmarsch for at slutte sig til Walmoden. Den danske Hær var saaledes omgaaet, Tilbagetoget nordefter afskaaret, og Veien spærret til Fæstningen Rendsborg. Frederik af Hessen besluttede under disse Omstændigheder, hvad det saa skulde koste, at bane sig Vei til Rendsborg. Her var Hæren for det Første i Behold, og kunde forene sig med den øvrige danske Hær, hvis denne, som det vel maatte ventes, rykkede frem. Den eneste Vei, ad hvilken Hæren kunde komme til Rendsborg, gik over Sehested; om denne Landsbyes Besiddelse kom derfor den hæftige Kamp til at dreie sig. Den 10de December om Morgenen Klokken 8 begyndte Fægtningen og fortsattes, saalænge Vinterdagens Lys varede. Først kastede de Danske Fjenden tilbage fra den Stilling, han havde indtaget nordenfor Sehested, og gjorde sig derpaa efter flere Timers haardnakkede Kamp til Herrer over selve Byen. Men Fjenden samlede sig igjen ved Byens sydlige Udgang, og satte sig, efter at have erholdt Forstærkning, atter i Besiddelse af Sehested. De beholdt den imidlertid ikke længe. Prinds Frederik gav tre Eskadroner fynske Dragoner Befaling til at hugge ind. De trængte med uimodstaaelig Kraft ind i Byen, rede den der staaende fjendtlige Batallion overende, erobrede flere Kanoner og toge halvtredie hundrede Mand til Fange. Hermed syntes Kampen afgjort. Men da de fynske Dragoner under deres videre Fremrykken havde stødt paa friske Tropper og tilsidst med Tab havde maattet drage sig tilbage, troede Walmoden Øieblikket kommet til at forsøge endnu et afgjørende Angreb, og prøve, om han ikke kunde vende Dagens Lykke. Den voldsomste Kamp paafulgte endnu engang søndenfor Sehested. Efter en morderisk Strid, under hvilken en heel Eskadron meklenborgske ridende Jægere, der var i Spidsen for Angrebet, blev aldeles tilintetgjort, kastedes Fjenden omsider tilbage. Han trak sig nu ned mod Eider. For fuldkommen at rense den nordlige Bred for Fjender, udførtes endnu et Angreb ved to saakaldte holsteenske Eskadroner (det var lutter Jyder fra Egnen af Kolding og Haderslev); de kastede ogsaa det ligeoverfor staaende fjendtlige Infanteri; men da de intet Maal kjendte for

deres Mod, og ligesom tidligere de fynske Dragoner i deres Iver vovede sig for vidt, lede de et betydeligt Tab. Men Walmoden mistvivlede om at kunne udrette mere og trak sig mellem Klokken 4 og 5 tilbage over Kluvensiek til den sydlige Bred af Eider. Veien var nu aaben for den danske Hær, som uforstyrret fortsatte sin Marsch til Rendsborg. De Danskes Tab beløb sig til omtrent 300 Døde og Saarede; Fjenden havde efter sine egne Angivelser 4—500 Døde og Saarede, og havde mistet omtrent 650 Mand som Fanger.

Kampen ved Sehested var en herlig Vaabendaad, der nu ved Krigens Slutning kastede sin Glands over den danske Hær, men den var langtfra ikke tilstrækkelig til at tilfredsstille det danske Folks Følelse. Danmark havde endnu foruden hine 9 til 10,000 Mand en Hær paa 30 til 40,000 Mand, som i flere Aar med umaadelig Bekostning og Anstrængelse var holdt paa Krigsfod. Man spurgte sig, naar hine Faa kjæmpede saa tappert, hvad kunde der da ikke været udrettet med den hele Hær. Folkene vare saa veløvede, som Soldater overhoved kunne blive det, inden de have havt Leilighed til at maale sig med Fjenden, og især var Kavalleriet fortræffeligt. Dersom denne Hær, den Gang Forbundet fornyedes med Napoleon, havde forenet sig med de franske Tropper, var det ikke usandsynligt, at den kunde have tilveiebragt en Vending i Krigslykken i Tydskland; men i alt Fald havde det været Tiden at bruge den, da den fjendtlige Hærfører brød ind over Rigets Grændser og overmodig og bydende forlangte Norges Afstaaelse. Nationens Ære og Nationens Følelse krævede, at der sloges et stort Slag for Norge, at der vovedes det Yderste, før man lod sig dette Rige fravriste. Hæren, hvoraf den største Deel laae færdig til Opbrud paa Fyn, medens der kjæmpedes i Holsteen, brændte af Begjærlighed efter at føres mod Fjenden og opfylde Fædrelandets Forventning; men den maatte staae som en bunden Løve. Intet skete. Frederik den Sjette var forladt af Alle, og fandt ikke hos sig selv den Tillid, Styrke og Bestemthed, som i dette store Dieblik krævedes. Efter Fægtningen ved Sehested sluttedes en Stilstand, og Underhandlinger aabnedes, som førte til en ulykkelig Fred. Endnu kort før

Freden sluttedes, kom det Uheld til, at den velforsynede stærke Fæstning Glückstadt, efter et kort og slet og umandigt Forsvar, uden Nødvendighed overgaves til Fjenden af Kommandanten General Czernikov. Ved Freden i **Kiel** (14de Januar 1814) afstodes Norge til Sverrig, og som et Slags Vederlag overlod Sverrig til Danmark **Svensk Pommern** og **Rygen**, hvilke siden byttedes med Preussen for Lauenborg og en Sum Penge; Island, Færøerne og Grønland bleve ved Danmark; Norge skulde overtage en forholdsmæssig Deel af Statsgjælden, saaledes som den var 1ste Jan. 1814. Samme Dag undertegnedes i Kiel Freden med England, som fik **Helgoland**; Danmark forpligtede sig desuden til at deeltage i Krigen mod Napoleon og stille 10,000 Mand mod ham. Ikke længe efter gjenoprettedes ved forskjellige Fredslutninger det forrige Forhold til Rusland, Preussen og Spanien. Da Napoleon endelig var styrtet, og den tydske Forbundsstat oprettet paa Kongressen i Wien, blev Hertugdømmet Holsteen optaget deri og gjort deelagtigt i de Rettigheder og Forpligtelser, som dermed følge.

Sønderrivelsen af det Baand, der gjennem mange Aarhundreder havde forenet de tvende Broderfolk, fremkaldte i Danmark en dyb Smerte, som fuldkommen deeltes af den store Fleerhed i det norske Folk. Havde der end til enkelte Tider, skjøndt forholdsviis sjældent, været Klager og Misstemning, saa var det glemt i dette Øieblik; man tænkte kun paa de Goder, Folkene gjensidig havde ydet hinanden, paa de fælleds historiske Minder, paa den Trofasthed, hvormed Begge i onde og gode Dage havde staaet ved hinandens Side, paa den Inderlighed, Forbindelsen under det lange Samliv havde vundet, og hvorved de tvende Folk næsten vare blevne til Eet. Ved fremmed Vold og Uretfærdighed vare de nu revne fra hinanden, og Norge som andet Gods og Liggendefæ givet en lykkelig Erobrer til Bytte. Men mod saaledes at hengives, opreiste sig hele det norske Folks Følelse. Prinds **Christian Frederik**, der i den Tid han som Statholder havde styret Norge, havde vundet almindelig Kjærlighed, deelte levende denne Følelse, og blev det Midtpunkt, hvorom Alle samlede sig, som vilde et selvstændigt og frit Norge. Efter Samraad med flere anseete

Mænd overtog han Regentskabet, forkastede i Norges Navn Kielerfredens Bestemmelser og erklærede Norge for et selvstændigt Rige. En Forsamling valgt af Folket sammenkaldtes til Møde paa Eidsvold 10de April 1814 for endelig at afgjøre Rigets Skjæbne og vedtage dets Forfatning. Allerede 17de Mai samme Aar var Norges nye og frie Grundlov udarbeidet og vedtaget af Rigsforsamlingen paa Eidsvold, og samme Dag valgtes Christian Frederik til Norges Konge. Men nu skulde Friheden og Selvstændigheden forsvares med Vaabenmagt; thi Karl Johan var ilet hjem og nærmede sig Norges Grændser med en Hær af 30,000 nylig ved Krig hærdede og øvede Soldater, for med Magt at gjennemføre Kielerfreden; England og Rusland havde tilsagt ham deres Understøttelse hertil; engelske og svenske Skibe blokerede de norske Havne og Kyster. At modstaae dette Angreb var vanskeligt og næsten umuligt. Folket var vel modigt og tappert, men lidet krigsøvet, og Norge manglede Penge, Levnetsmidler, Krigsfornødenheder, og endnu mere en duelig Hærfører; thi uagtet Christian Frederik var prydet med flere skjønne Egenskaber, saa var han mindst af Alt Hærfører. Ingensteds var Hjælp at vente; Danmark var lamslaaet, og Frederik den Sjette i den piinlige Stilling paa Magternes Forlangende at maatte optræde misbilligende og truende mod Christian Frederiks Foretagende. Fjendtlighederne begyndte den 26de Juli; Held og Uheld vexlede i de Par Uger, Krigsførelsen varede; men det endelige Udfald var ikke vanskeligt at forudsee. Heldigviis var Karl Johan stemt for Maadehold; han indsaae, at Blod vilde være et slet Bindemiddel for den nye Forening, og søgte at vinde det norske Folk med det Gode. Han tilbød Vaabenstilstand og Betingelser for en Overeenskomst, hvorved ingen Anden tabte, end Christian Frederik, som maatte opgive den nyserhvervede Krone. Vaabenstilstanden sluttedes i Moss den 14de August 1814, og samme Dag og Sted vedtoges en Konvention, hvorved Karl Johan paa den svenske Konges Vegne erkjendte den Grundlov, som var antagen i Eidsvold, i hvilken kun saadannne Forandringer skulde gjøres i Samraad med Storthinget, som vare nødvendige for Foreningen med Sverrig. Christian Frederik

forpligtede sig til at nedlægge sin Magt i et til dette Diemed sammenkaldt Storthings Haand. Saaledes skete det ogsaa. Den 10de Oktober nedlagde han Kronen og overgav Magten til Storthinget. Samme Dags Aften forlod han Norge. Han fortjener at mindes med Velvillie og Tak af det norske Folk. Det skylder fornemmelig ham, at Overgangen fra den gamle Tilstand til den nye blev saa let. Under ham grundlagdes baade Selvstændigheden og Friheden, og det engang fuldførte Værk var det ikke saa let at omstøde. Tvivlsomt er det, hvorledes det vilde være gaaet, naar Norge i denne skjæbnesvangre Tid havde manglet et Hoved og Foreningspunkt; hans Nærværelse forhindrede den Splid, Raadløshed og Forvirring, som under saadanne Omstændigheder saa let kan indtræde, og som uden Tvivl vilde have fremkaldt en heel anden Fremgangsmaade fra Karl Johans Side og tildeels retfærdiggjort den. — Under de følgende Forhandlinger, som i Henhold til Overeenskomsten i Moss fandt Sted mellem Storthinget og svenske Fuldmægtige, vedtoges Norges Forening med Sverrig som et selvstændigt Rige, enkelte Forandringer gjordes i Grundloven, og Karl den Trettende valgtes derefter til Konge (4de Nov. 1814). Ved en saakaldet Rigsakt blev det følgende Aar begge Rigers indbyrdes Forhold nærmere bestemt.

Norge havde det Held med forholdsviis faa Offre og Lidelser at gjennemgaae de vældige Storme, som i en Menneskealder rystede Europa, og traadte ind i den nye Tid under lykkeligere Vilkaar, end det havde, da Omvæltningerne begyndte. De store politiske Goder, Frihed og Selvstændighed, for hvilke mange Folk i Aarrækker have kjæmpet med Anspændelse af alle Kræfter og under Strømme af Blod, stundum uden endda at naae Maalet, vandt Norge i en Haandevending og uden synderlig Møie. Det syntes som en Gjengjældelse af Forsynet for den lange Tid, da det knyttet til Danmark havde maattet savne ikke blot Frihed, men ogsaa national Selvstændighed.

4. Forbedringer i det Indre. Bondestandens Gjenopreisning. Kronprinds Frederik, C. D. Reventlov. Stavnsbaandets Løsning, Selveiendoms Udbredelse, Forandringer med Hoveri, Tiende o. s. v. Modstand af de jydske Godseiere. Indskrænkning af Adelens Forrettigheder. Jødernes borgerlige Stilling forbedres. Negerhandelen ophæves. Forbedringer i Retspleie og Krigsvæsen. Omsorg for Folkeoplysning og Skolevæsen. Universitetet. Videnskaber og Kunster. Trykkefriheden indskrænkes. Finantserne og Pengevæsenet. Bevægelser i den offentlige Stemning og de herskende Synsmaader. Folkeaandens Udvikling.

Danmarks Tilstand strax efter Krigens Tilendebringelse var saa slet, som man vel kan forestille sig; men at Staten dog ikke aldeles bukkede under for Byrden af de Ulykker, som brøde ind paa den den ene efter den anden, maa for en stor Deel tilskrives de vigtige Forbedringer i det Indre, som vare foretagne i Fredens Aar, hvorved Landet havde vundet Kræfter til nogenlunde at modstaae Stødene udenfra.

At **ophjælpe Agerdyrkningen og hæve de Tryk, hvorunder Bondestanden sukkede**, var det første Maal for Kronprindsens Bestræbelser, da han (1784) fik Deel i Statsstyrelsen, og heri understøttedes han paa det Kraftigste af de ædle Mænd **Christian Ditlev Frederik Reventlov, Andreas Peter Bernstorf** og **Christian Colbjørnsen.** Uagtet der, som ovenfor er fortalt, tidligere var gjort adskillige Skridt til Forbedring i Bondestandens Kaar, vare disse dog for største Delen tagne tilbage under det guldbergske Ministerium, og Bondens Stilling var i Aaret 1784 saa sørgelig som muligt. Vel gaves der retsindige Godseiere, som udøvede den vidtudstrakte Myndighed, som Loven gav dem over deres Bønder, med Mildhed og Læmpe; men paa det større Antal Godser, hvor enten Godseieren ikke var besjælet af menneskekjærlige Grundsætninger, eller selv var fraværende og havde overladt Bestyrelsen til en egennyttig Forvalter, eller naar Godset, som hyppig var Tilfældet, var kjøbt blot i den Hensigt at drage den størst mulige øieblikkelige Fordeel deraf, var den forsvarsløse Bonde given til Priis for al Vilkaarlighed. — Fra sit fjerde Aar var Bonden ved Stavnsbaandet fængslet til den Plet, hvorpaa han var født, og selv efter 18 Aars Krigstjeneste bestod endnu Forpligtelsen til at pleie Fødestavn. Forsøgte Bondekarlen ved Flugten at undgaae

en uretfærdig Herremands Tyranni, blev han efterſat ſom Rømningsmand, og første Gang var Fængſel, anden Gang Fæſtningsarbeide den Straf, ſom ventede ham, om han blev greben. Udſkrivning til Krigstjeneſte beroede ganſke paa Herremandens Tykke, hvilket gav denne, naar han var mindre rettænkende, eller hans vindeſyge Forvalter Anledning til de ſkammeligſte Udſugelſer og den meeſt oprørende Vilkaarlighed. Den Ret, ſom Herremanden havde havt til at paanøde en Karl ſelv den meeſt forfaldne Gaard til en vilkaarlig Fæſteſum, var bleven afſkaffet af Frederik den Fjerde, men atter indført af Chriſtian den Sjette, og misbrugtes paa den uretfærdigſte Maade af egennyttige og haardhjærtede Godseiere. De tvang de rigeſte Karle til at fæſte de ſletteſte Gaarde, og, naar Fæſteren havde tilſat ſin Formue paa Gaardens Forbedring, udjoge de ham under et eller andet Paaſkud og ſatte Gaarden paany til Fæſte for en høiere Sum. Leilighed til at faae en Bonde dømt til Fæſtes Forbrydelſe kunde ikke let mangle en uretfærdig Jorddrot, da Gaardene ikke overleveredes efter foregaaende Syn. Det var derfor aldrig muligt at modbeviſe Herremandens Paaſtand, at Fæſteren havde ladet Gaarden forfalde eller formindſket Beſætningen. Naar Bonden af denne Grund, eller fordi han ikke kunde betale ſin Landgilde, ſine Skatter og Afgifter, blev udjagen fra Fæſtegaarden, tiltog Herremanden ſig Ret til ſom ſelvbeſkikket Foged at beſkrive alt hans Gods, ligeſom han ved Dødsboer ſom Skifteforvalter paadømte ſine egne Fordringer, hvilket gav Anledning til de ſtørſte Misligheder og ligefrem ſtred mod danſke Lov, ſom forbyder Nogen at være Dommer i ſin egen Sag. **Hoveriet**, ſom under Struenſees Miniſterium var bleven beſtemt, blev under det følgende Miniſterium atter ubeſtemt, og var ſaa trykkende, at mangfoldige Bønder aldeles ødelagdes derved. Ikke blot Hovedgaardsmarkens Dyrkning beſørgedes af Fæſtebønderne; men man nødte dem ogſaa til en Mængde andre, Hoveriet aldeles uvedkommende Arbeider, ſom at ſkjære Tørv, hugge Brænde, ſkjære Hakkelſe, grave Grøfter, udtørre Sumpe, rydde og opdyrke øde Jorder o. ſ. v. Bonden var aldrig Herre over ſin Tid, men maatte afbryde ſit Arbeide, ſaaſnart der

kom Bud fra Herregaarden med Tilsigelse om Hoveri; hans egen Mark blev derfor slet dyrket, pløiet og høstet i Utide, og gav som en Følge heraf som oftest en saa ringe Afgrøde, at Bonden, naar han havde betalt Landgilde og Skatter, sædvanlig manglede Fødekorn for Vinteren. Viste Bonden nogen Uvillighed til at forrette det paalagte Arbeide, da var Forvalteren, Forpagteren, Ladefogden, Skytten og Udrideren rede til med Pidsken eller Stokken at indprænte ham Lydighed. Middelalderens Begreber om ubetinget **Hørighed og Lydighed** bestode endnu i al deres Strænghed, og, begik Bonden Noget, der kunde udlægges som en Krænkelse heraf, da kunde Herremanden, hvis han ikke fandt sin Regning ved at lade ham dømme til Fæstes Forbrydelse, ved barbariske Straffe som **Træhest, Halsjern, spanske Kappe, Hangehul** o. s. v. minde Bonden om, at han var Træl, der havde Pligter, men ingen Rettigheder. **Fælledskabet**, som uagtet Forordningen af 1781 endnu bestod paa de fleste Steder, **Tiendens Ydelse i Kjærven** og **skadelige Love for Kornhandelen** forenede sig med de øvrige Onder for ret at gjøre Landmandens Stilling ussel og beklagelig. Ligesom Bondens ydre Kaar vare i høi Grad elendige, saaledes var han som en Følge af den langvarige Trældom og Undertrykkelse nedsunken i aandelig Slovhed og Dorskhed, uvidende og indskrænket, uden tilbørlige Kundskaber i det, som laae ham nærmest, og ubekymret om hele den øvrige Verden. Almueskolevæsenet havde aldrig staaet paa noget høit Trin, og dets Tilstand havde i den senere Tid snarere forværret end forbedret sig; endogsaa de Landsbyskoler, som Frederik den Fjerde havde stiftet, ophørte for en Deel ved de kongelige Godsers Salg, da Kjøberne vægrede sig ved at udrede Bekostningerne til deres Vedligeholdelse.

Begyndelsen til Forbedringerne i Landbovæsenet skete med de kongelige Godser paa Kronborg og Frederiksborg Amter, efterat en Kommission under Forsæde af Grev **Christian Reventlov** i den Anledning var bleven nedsat (3die November 1784). I Løbet af nogle Aar bleve Jorderne udskiftede, Gaardene udflyttede og Markerne indhegnede; derpaa blev Hoveriet ophævet og tilligemed Tienden forandret til en taalelig

Pengeafgift, og endelig erholdt Fæsterne mod en ringe Forhøielse i Skatterne deres Gaarde overdragne som Selveiendom. 1300 Gaardmands- og 2500 Huusmandsfamilier nøde godt af denne Velgjerning og gave snart ved stigende Velstand og Oplysning, som befordredes ved en Mængde Skoler, der til samme Tid bleve anlagte rundt omkring i Amterne, et uforkasteligt Vidnesbyrd mod dem, som endnu tvivlede om Hoverifriheds og Selveiendoms Nytte. Det Held, hvormed disse Foretagender vare blevne kronede, ansporede til mere almindelige og gjennemgribende Foranstaltninger. Ved at foredrage adskillige Besværinger, som vare indkomne fra en Deel Landmænd, greb Reventlov Leiligheden til at forestille Kronprindsen de Onder, hvorunder Bondestanden i det Hele led, men lagde heller ikke Skjul paa de Vanskeligheder, som for Øieblikket stillede sig i Veien for en Forandring heri. „Mig forekommer det dog", svarede Kronprindsen, „at man i en saa vigtig Sag, hvorpaa Landets Vel beroer, ikke bør tabe nogen Dag. Kan man ikke ligesaa godt begynde at arbeide derpaa i Morgen som i Overmorgen?" Følgen af denne Samtale var Nedsættelsen af en Kommission (25de August 1786), som skulde tage under Overveielse, ved hvilke Midler Bondestandens Stilling kunde forbedres. **Reventlov** og **Colbjørnsen** bleve Sjælen i denne Kommission og fandt den kraftigste Understøttelse hos den ædle **A. P. Bernstorf**, der allerede for en Snees Aar siden havde tilskyndet sin Farbroder, den ældre Bernstorf, til at frigive Bønderne paa Godset Bernstorf ved Kjøbenhavn, og saaledes givet det første følgerige Exempel paa Hoveriets og Stavnsbaandets Afskaffelse. Allerede det følgende Aar saaes Frugterne af Kommissionens Virksomhed i Forordningen af 8de Juni 1787, hvori Fæsterens og Jorddrottens gjensidige Rettigheder og Pligter bleve nøie og udførligen bestemte. Ingen Gaard kunde herefter bortfæstes uden efter foregaaende Synsforretning af edsvorne Synsmænd, da Jorddrotten i manglende Fald tabte al Ret til Erstatning, hvis Bonden havde ladet Gaarden forfalde; opfyldte Fæsteren ikke sine Pligter, maatte Herremanden ikke paa egen Haand sætte ham fra Gaarden, men dette skulde under høi Straf skee paa den lovbefalede Maade ved Rettens

Betjente, ligesom ogsaa Stedets almindelige Dommer skulde paadømme Godseierens Fordringer i Bondens Dødsbo. Forordningen bestemte tillige Begrebet af Fæsterens Horighed og Lydighed mod Jorddrotten og erklærede Anvendelsen af Halsjern, Træhest, Fangehul, spanske Kappe o. s. v. for evigt afskaffet. Denne velgjørende Lov fulgtes det næste Aar af en om muligt endnu mere vigtig og gjennemgribende: **Forordningen om Stavnsbaandets Ophævelse den 20de Juni 1788.** „Da Bondestanden", hedder det i Indledningen til Forordningen, „indbefatter den talrigste Deel af Landets Indbyggere, og Statens Styrke saavel med Hensyn til Forsvarsvæsenet som til den almindelige Velstand fornemmeligen beroer paa denne vigtige Stands Bindskibelighed, Mod og Fædrelandskjærlighed: saa kan Kongen ikke gjøre en for ham selv kjærere og for det Almindelige gavnligere Brug af sin kongelige Myndighed end at anvende samme til omhyggeligen at beskjærme og haandhæve Undersaatterne af Bondestanden i deres Rettigheder, **især den personlige Frihed**, som ikke mindre tilkommer denne Stand end de øvrige." Ifølge denne Forordning, som erklæredes for uigjenkaldelig og uforanderlig, blev Stavnsbaandet **strax** hævet for alle Bondefødte, som vare under 14 eller over 36 Aar og for alle de Øvrige fra 1ste Januar 1800. Som en Følge af Stavnsbaandets Ophævelse afskaffedes ogsaa den Indretning, som havde foranlediget dets Tilblivelse nemlig Godseiernes Forpligtelse til at stille Mandskab til Hæren, og Krigstjeneste blev herefter en umiddelbar personlig Byrde, der hvilede paa hele Landbefolkningen og bestemtes ikke efter Hartkornet, men efter hver Egns Mandtal. Saaledes udryddedes for evigt et Onde, der først som Vornedskab, siden som Stavnsbaand havde paatrykt den danske Bondestand Trældommens Mærke, og efter mange tunge Aarhundreder af Undertrykkelse og Fornedrelse traadte Bonden ind i det nittende Aarhundrede for som fri og hæderlig Statsborger at begynde en ny Tilværelse under Vilkaar, der aldrig havde været saa gunstige siden Folkefrihedens skjønne Dage.

Foruden disse to Hovedforanstaltninger til en Grundforbedring i Bondestandens Kaar, udkom der baade tidligere og

senere en Række af Forordninger, der kraftig virkede til det samme Maal. Fra Adelsvældens værste Tid bestod endnu en Lov, som forbød Bonden at **staldfodre Øxne**, en Rettighed, der var Herremændene og Kjøbstædboerne udelukkende forbeholdt. Da tillige **Udførselen af Græsøxne** i Aaret 1747 var bleven forbuden paa Grund af en den Gang herskende Qvægsyge, maatte Bonden til Spotpriis overlade sit Qvæg til Herremændene, som, efterat have staldfodret det en kort Tid, solgte det med overdreven Fordeel. Følgen af denne unaturlige og uretfærdige Lov var Qvægavlens Undergang og Bondens Forarmelse. Dette store Onde hævedes ved en Forordning af 11te Juni 1788, hvorved det blev Enhver tilladt at fodre sit Qvæg paa Stald eller paa Græs, eftersom han fandt det tjenligst; Forbudet mod Udførselen hævedes, og Tolden blev betydelig nedsat. Denne Told er senere (12te Januar 1827) bleven endnu yderligere nedsat og aldeles hævet, hvad Udførselen til Hertugdømmerne angaaer. Ogsaa paa **Kornhandelen** hvilede de unaturligste Baand. Under Christian den Sjette havde de mægtige Jorddrotter udvirket en Lov (1735), der forbød Indførsel af Korn i Danmark, og paalagde det søndenfjeldske Norge at tage sit Korn herfra. Denne Lov, der var uretfærdig mod Norge, skadelig for Danmark, fordi Landmanden, der var vis paa Afsætning, forsømte at lægge Vind paa at avle godt Korn, og kun fordeelagtig for de store Godseiere, som berigede sig ved de høie Kornpriser, blev hævet ved Forordning af 6te Juni 1788, der tillod fri Indførsel af Kornvarer. Senere er denne Handelsfrihed gjort fuldstændig ved en Forordning af 27de December 1820, hvorved Tolden paa Udførsel af Kornvarer hævedes. **Selveiendoms** Udbredelse blandt Bønderne var et Hovedformaal for Regjeringens Virksomhed. Den havde selv givet et skjønt Exempel i denne Henseende og vedblev ved flere hensigtsmæssige Love at opmuntre Private til at følge det. Ved flere kongelige Resolutioner (1784, 1785, 1791) blev der givet Sædegaardseierne Adgang til, under visse nærmere Bestemmelser, at erholde Bevilling til at afhænde Bondegodset fra Hovedgaarden, uden at de derfor mistede Skattefrihed, og uden at de behøvede at indestaae for Skatterne af Bondegodset, hvilket

hidtil havde været en ufravigelig Betingelse; ja selv Hovedgaardsmarkerne tillodes det nu at udstykke i Parceller, saaledes at disse dog beholdt Hovedgaardsfrihed. Paa denne Maade opkom fra 1785 til 1807 mange Tusinde frie Selveiergaarde; men i det sidste Aar fandt Regjeringen sig foranlediget til at gjore en Indskrænkning i hine Bevillinger, da man troede, at Sagen, der var i saa god Gang, nok vilde gaae uden slige Opmuntringsmidler. Siden foraarsagede Krigens Udbrud, Pengevæsenets Omvæltning og de øvrige uheldige Begivenheder en betydelig Standsning i Afhændigelsen af Bondeeiendom fra Sædegaardene. Et mægtigt Beførdringsmiddel saavel for Udbredelse af Selveiendom som for Forandringen af Hoveriet og Tienden, Jordernes Udskiftning af Fælledskab og de øvrige Forbedringer i Landvæsenet var den i Aaret 1786 oprettede **Kreditkasse**, der indtil 1804, da Krigsurolighederne begyndte at standse dens Virksomhed, udlaante mellem tre og fire Millioner Rdlr. paa særdeles billige Vilkaar til Bønder og Sædegaardseiere.

Landbokommissionen havde endnu to Opgaver at løse, der frembode særegne Vanskeligheder, nemlig Forandringen af **Hoveriet og Tiendens Ydelse i Kjærven.** Regjeringen kunde her ikke gribe ind med et Magtsprog, da det gjaldt Eiendomsrettigheder, som ikke uden Uretfærdighed kunde berøves de nærværende Besiddere, med mindre der gaves dem et passende Vederlag; men et saadant vare Bønderne paa de fleste Steder ikke istand til at yde. Det **ubestemte** Hoveri maatte imidlertid Staten, paa Grund af dets aabenbare Uretfærdighed og fuldkomne Uforenelighed med det Heles Vel, være berettiget til at forandre til en **bestemt** Ydelse af Arbeide, der blev fastsat saaledes, at Bonden derved ikke hindredes i at sørge for sin egen Gaards Drift. Dette iværksattes ogsaa allevegne ifølge flere Lovbud af 1791, 1793, 1795 og 1799, deels ved mindelige Overeenskomster mellem Bønderne og Sædegaardseierne, deels ved Kjendelser af Kommissarier, som Regjeringen i dette Øiemed udsendte. Paa en Deel Steder, skjøndt paa langt færre end det for Bondestandens og Agerdyrkningens Tarv havde været at ønske, blev Hoveriet forandret til en aarlig Pengeafgift.

Dette var især Tilfældet i Jylland, mindre derimod paa Sjælland og omliggende Øer, hvis Bondestand var mere forkuet og forarmet ved den lange Trældom, og hvor derfor før 1848 over Halvdelen af Sædegaardene endnu dreves ved Hoveri. **Tiendens Ydelse i Kjærven** er skadelig, fordi den foruden andre Ulæmper unddrager Landmanden en Tiendedeel af det vigtige Straafoder, uretfærdig, fordi den stiger, jo mere Bondens Flid og Anstrængelse forbedrer Avlingen og forøger Afgrøden. Ved en kongelig Opfordring, som udgik 18de Marts 1796, søgte Regjeringen først at virke til, at mindelige Overeenskomster om Tiendens Forandring sluttedes mellem Tiendeyderen og Tiendetageren, og paa denne Maade blev i de nærmest paafølgende Aar Tiendens Ydelse i Kjærven paa et ikke ringe Antal Steder forandret til en fast Pengeafgift eller et bestemt Vederlag i Korn efter Skjæppemaal. Den endelige Ordning af dette vigtige Anliggende forhaledes imidlertid ved de senere udbrydende Krigsuroligheder, indtil omsider Forordningen af 8de Januar 1810 udkom, der baade viste Skaansel mod de engang bestaaende Forhold og tillige opfyldte Retfærdighedens Fordringer, ved paa den ene Side at tilsikkre Tiendetageren den fremtidige Nydelse af Tiende eller Vederlag derfor, men paa den anden Side tillige skjænke Tiendeyderen Ret til at forlange Tiendens Ydelse i Kjærven forandret til et bestemt Vederlag i Penge eller Korn efter Skjæppemaal. — I Holsteen og Slesvig (navnligen i den østlige Deel, hvor Efterkommerne af de i fordums Tider indvandrede og overvundne vendiske Folkestammer boede) levede Fæstebonden under en Tvang, der endnu var værre end Stavnsbaandet, nemlig **Livegenskabet**, som gjorde baade Mand og Qvinde til Herremandens Eiendom. Ved Bernstorfs Iver bragtes det (1797) dertil, at man besluttede Ophævelsen af Livegenskabet, hvilken Beslutning, skjøndt ikke uden Modstand fra Ridderskabets og Godseiernes Side, kom til Udførelse ved Forordning af 19de December 1804, der skjænkede 20,000 livegne Familier Frihed og Eiendomsrettigheder.

Den offentlige Stemme, som, lige siden Christian den Fjerde gjorde det første Forsøg paa at hæve Bondens Ufrihed

og afskaffe Hoveriet, bestandig havde yttret levende Deeltagelse for Bondestandens Lidelser, havde fornemmelig fra den Tid, da almindelig Yttringsfrihed var bleven indført, med Varme talt den undertrykte Bondes Sag og kraftigen understøttet Regjeringens Bestræbelser i denne Henseende. Regjeringen selv erkjendte Gavnligheden af Sagens offentlige Drøftelse ved at lade Landbokommissionens Forhandlinger udgive i Trykken. Herremændenes Parti lod det imidlertid heller ikke mangle paa Stridsskrifter, hvori de forsægtede deres formeentlige Rettigheder; men deres Indvendinger, hentede fra Fordomme og blind Egennytte, tjente kun til at sætte Hensigtsmæssigheden og Retfærdigheden af de trufne Foranstaltninger i et klarere Lys. Da de Intet kunde udrette ad den Vei, overrakte de Kronprindsen et saakaldet **Tillidsskrift** (1790), undertegnet af 102 jydske Godseiere, hvori de fordrede Tilbagekaldelsen af de skete Forandringer som fordærvelige for Landet og stridende mod dets Forfatning. Men dette Forsøg, kun lidet hædrende for dets Ophavsmænd, de adelige Jorddrotter **Lyttichau** og **Beenfeldt**, strandede paa Kronprindsens faste Villie at hævde Bondestandens Frihed og Rettigheder. Hos hele den øvrige Deel af Nationen var der kun een Følelse af taknemlig Paaskjønnelse af Regjeringens vise og retfærdige Fremgangsmaade i Bondesagen. Denne Stemning lagde sig for Dagen deels i begeistrede Sange af den fædrelandske Digter **Thaarup**, deels i Oprettelsen af **Frihedsstøtten** udenfor Kjøbenhavn, det skjønneste Mindesmærke, noget Land kan opvise. Kronprindsen lagde den 31te Juli 1792 Grundstenen til Støtten, paa hvis ene Side sattes følgende Indskrift: „**Kongen bød, Stavnsbaandet skal ophøre, Landbolovene gives Orden og Kraft, at den frie Bonde kan vorde kjæk og oplyst, flittig og god, hæderlig Borger, lykkelig.**"

Ved Ophævelsen af Stavnsbaandet, Bestemmelsen af Forholdet mellem Jorddrot og Fæster, Forandringen af Hoveriet og Tienden var Adelen, til hvilken Stand Fleerheden af Sædegaardseierne endnu hørte, bleven berøvet en Deel af de ubillige Rettigheder, som en Tidsalder, i hvilken Begreberne om almindelige Borger- og Menneskerettigheder kun vare lidet betydende,

havde skjænket den over dens Medborgere. Men endnu besad Adelen og de med den lige Privilegerede adskillige Rettigheder, der vare ligesaa stridende mod Billighed som uforenelige med det almindelige Vel og med Grundsætningerne for en velordnet Statsstyrelse. Blandt disse hørte Adelens og de privilegerede Sædegaardseieres Ret til at besætte de vigtige Præste- og Dommerembeder, en Rettighed, der havde givet Anledning til store Misbrug og gjennem Aarhundreder fremkaldt grundede Besværinger. Ved et Lovbud af 3die Juni 1809 erklærede Kongen, at en slig Ret, som alene tilkom Statens Regjering, aldrig i Fremtiden vilde blive tilstaaet Private; selve Rettigheden ophævedes og forandredes til en **Forslagsret**, som blev bunden til flere indskrænkende Bestemmelser og blot kunde udøves af de nuværende privilegerede Besiddere for deres Personer, og forsaavidt de vare af Adel, tillige for deres ægte Efterkommere. En lignende Indskrænkning fik Adelens **Forstrandsret** ved en Forordning af 1815. Ved Statsforandringen 1660 fik Adelen ikkun betinget Løfte paa **Skattefrihed**, som herefter skulde være afhængig af Statens Fornødenhed. Paa Grund heraf maatte Adelen ogsaa betale Skat, saalænge Frederik den Tredie regjerede; men hans Søn, Christian den Femte, skjænkede alle Besiddere af Jordegods af en vis Størrelse Skattefrihed for en Deel af Eiendommen, det saakaldte **frie Hartkorn**. Paa denne Fod vedbleve Sagerne at staae indtil Begyndelsen af dette Aarhundrede, da Tidsomstændighederne gjorde nye Skattepaalæg nødvendige, der ved Forordningen af 10de Oktober 1802 og flere følgende Lovbud bleve lagte saavel paa det frie som ufrie Hartkorn, idet disse Forordninger gik ud fra den Grundsætning, at Hovedgaardsjorderne og andre frie Jorder vel skulde være frie for de gamle Hartkornsskatter, men derfor ikke kunde fritages for at deeltage i de nye Byrder, som Statens Tarv gjorde det nødvendigt at paalægge Landet. Disse forskjellige Paalæg bleve siden ved Forordningen af 15de April 1818 samlede til een Landskat af det frie Hartkorn, som paa Grund af den Omvæltning, der imidlertid havde fundet Sted i Pengevæsenet, og den derved foranledigede Forandring i Beskatningen, kun blev lidet ringere

end den, der ydedes af det ufrie. Selv om disse Paalæg ikke havde været fremkaldte ved en bydende Nødvendighed, vilde de dog have en tilstrækkelig Retfærdiggjørelse i den Billighedens Lov, som forbyder at fritage en liden Deel af Statens Borgere for Byrder, for at lade disse falde desto tungere paa alle de øvrige. — Det for Landmanden saa besværlige **Veiarbeide** havde Eierne af det frie Hartkorn tidligere unddraget sig for; men ved Forordning af 13de December 1793 blev det paalagt Sædegaardseierne at deeltage i Udgifterne til Anlæg af nye Hovedlandeveie, Sluser og Broer; ligeledes kom det frie Hartkorn, som Billighed krævede, til at bære en Deel af de Udgifter, som ere nødvendige til Vedligeholdelsen af forskjellige almeennyttige Indretninger i den Landkommune, hvortil Hartkornet hører.

Den samme Retfærdsaand, som Regjeringen lagde for Dagen i sine Foranstaltninger for Bondestanden, viste den ogsaa mod et mindre Antal danske Borgere, som, skjøndt de bare alle borgerlige Byrder, hidtil næsten vare uden borgerlige Rettigheder. **Jøderne** havde i Danmark samme Skjæbne som i det øvrige Europa: de vare udelukkede fra de fleste Haandteringer, Næringsveie og Embeder og derved tvungne til at tage deres Tilflugt til saadanne Erhvervsmidler, som misbilligedes af den offentlige Mening. Som en Følge heraf vare de Gjenstand for ond Omtale, Had og Foragt, hvilket atter bevirkede, at de bleve endnu mere fastgroede i deres stødende Særheder, tilbageholdende, mistroiske og fremmede for det Land, hvori de levede. Danmark foregik flere Stater, der ellers antages at staae paa et høiere Trin af borgerlig Udvikling, med et skjønt Exempel ved at lade Jøderne vederfares Retfærdighed. Allerede ved en Forordning af 1788 tilstodes der Jøderne Adgang til Laugene; men det vigtigste Skridt skete ved Loven af 29de Marts 1814, hvorved Jøderne erholdt „lige Adgang med de øvrige Undersaatter til at ernære sig paa enhver lovlig Maade;" og, da ved samme Leilighed hensigtsmæssige Bestemmelser bleve fastsatte for den jødiske Ungdoms Oplærelse og Underviisning, vandt Staten Sikkerhed for, at den opvoxende Slægt vilde blive dygtig til at indtage en hæderlig Plads

blandt de andre Borgere. Ved denne velgjørende Lov bleve flere Tusinde Borgere vundne for Statssamfundet. Jøderne lærte efterhaanden at føle sig som Borgere i den Stat, der beskyttede dem, aflagde deres forrige forhadte Erhvervsgrene og beskjæftigede sig med Haandværker og andre nyttige Næringsveie, og paa Grund heraf blev ogsaa lidt efter lidt den offentlige Mening billigere i sin Dom om dem. Siden bleve Jøderne berettigede til at deeltage i Kjøbstædbestyrelsen og i Stændervalgene; men een vigtig borgerlig Rettighed, Ret til at tage Sæde i Stænderforsamlingen, manglede dem endnu.

En Frugt af den samme menneskekjærlige og humane Aand, som afpræger sig i de nævnte Foranstaltninger, var Forordningen af 16de Marts 1792, hvorved den Menneskeheden vanærende **Negerhandel** ophævedes. Ved dette Lovbud blev ikke alene Slavehandelen for stedse afskaffet paa de danskvestindiske Øer fra Begyndelsen af Aaret 1803, men der blev ogsaa draget Omsorg for at forbedre Negerslavens Stilling ved christelig Underviisnings Meddelelse, ved at befordre ordentlige Ægteskaber og ved at forbyde at skille Ægtefolk fra hinanden eller Forældre fra Børn, inden disse havde naaet en vis Alder, som dog ikke sattes høiere end 6 Aar. Ligesom Stavnsbaandets Løsning kostede megen Kamp at overvinde, saaledes fandt ogsaa Negerhandelens Ophævelse høirøstede Modstandere, som paastode, at Kolonierne vilde blive ødelagte ved denne Forholdsregel, og en Deel Kolonister indkom endog med en Begjæring om Tilbagetagelse af denne Lov eller i det Mindste Udsættelse af dens Udførelse; men Negerne manglede heller ikke varme Forsvarere, og Regjeringen blev standhaftig ved sin Beslutning. Danmark var den første Stat, som gav Verden dette Exempel paa Menneskekjærlighed, og England den første, som fulgte det. Siden har England ophævet selve Negerslaveriet, hvilket Exempel Danmark senere har fulgt.

Rettens Pleie modtog i dette Tidsrum store Forbedringer. Ved en Forordning af 10de Juli 1795 indførtes de vigtige **Forligelseskommissioner**, der saa mægtigen have virket til at formindske unødvendige og kostbare Retstrætter, og hvis Nytte

er bleven saa almindeligen erkjendt, at flere Stater have taget dem til Mønstre for lignende Indretninger. Det følgende Aar (1796) udmærkede sig ved en fortræffelig Lov om **Rettens vedbørlige og hurtige Pleie**, udkastet af Christian Colbjørnsen, hvorved „de ikke mindre beføiede end almindelige Klager over Rettergangens Langsomhed" bleve afhjulpne, og Skranker satte for „Lovtrækkeriets Krumveie", og de underordnede Retsbetjente stillede under en saadan Opsigt af Overdomstolene, „at de ikke kunde undgaae Straf, om de vovede at ynde Kroglove og tillode, at Medborgernes Ret forhindredes eller spildtes." Ved Ophævelsen af Privates Ret til at besætte Dommerembeder, ved det juridiske Studiums Forbedring og flere enkelte Bestemmelser er der fremdeles i den senere Tid gjort Meget til at sikkre Rettens retfærdige og hurtige Pleie. Istedenfor de ældre Landsthing, som fandtes i hver Provinds, og de Raadstueretter, som vare enkelte Kjøbstæder bevilgede, oprettedes (1805) to Landsoverretter, af hvilke den ene for Nørrejylland fik Sæde i Viborg, den anden for Oerne forbandtes med Hof- og Stadsretten i Kjøbenhavn. Straffeloven erholdt en vigtig Forbedring ved en ny Forordning om Tyveri (20de Februar 1789); men selv denne Lov frembød, foruden andre Mangler, endnu i mange Tilfælde stort Misforhold mellem Straf og Forbrydelse, hvorfor der i den senere Tid er udkommen en ny udførlig Forordning om dette vigtige Punkt af Straffelovgivningen. Da den hertugelige Deel af Holsteen blev forenet med den danske Stat, blev den der brugelige Tortur afskaffet; i en senere Tid har Ophævelsen af den saakaldte „skarpe Examination", som anvendtes i visse Tilfælde, af Brændemærke og den barbariske Spidsrodsstraf givet nye Beviser paa den danske Regjerings humane Aand.

Hæren bestod i forrige Aarhundrede deels af tydske Leiesvende, hvis Troskab var saa lidet at stole paa, at man om Vinteren maatte udstille Poster paa Isen for at sikkre sig for, at de ikke rømmede over til Sverrig, deels af Landsoldater, som vilkaarligen udskreves af Herremændene og oplærtes i Krigstjenesten efter tydsk Kommando og Prygl af tydske Underofficerer. Det guldbergske Ministerium indførte dansk Sprog

ved Kommandoen og den militære Retspleie, men lod de fleste øvrige Mangler forblive uforandrede. Først da Herremændenes Indflydelse paa Udskrivningen hævedes tilligemed Stavnsbaandet, begyndte en Grundforbedring i Hærens Indretning. Udskrivningen skete nu i Forhold til hvert Distrikts Folketal, Tjenestetiden nedsattes fra 12, undertiden 18 Aar, til 8, og af disse fordredes i Fredstid kun fast Tjeneste i to til tre Aar; Hvervingen afskaffedes aldeles, og Landets Forsvar overlodes til Landets Indfødte. I Aaret 1776 var der bleven oprettet en Artilleriskole, hvoraf General Huth havde store Fortjenester; Forbedringerne i de militære Underviisningsanstalter fortsattes siden, og ved den i Aaret 1830 stiftede militære Høiskole søgedes der for at bibringe Officererne de Kundskaber og den almindelige Dannelse, som de før savnede. Idet Hæren saaledes ved de fremmede Bestanddeles Fjærnelse blev dansk og dens Officerer oplyste og dannede, gav den Uvillie, hvormed Borgerstanden og Militærstanden tilforn betragtede hinanden, efterhaanden Plads for en bedre Stemning.

Bondestanden var bleven fri; men Frihed uden Oplysning er en Modsigelse. I Erkjendelse heraf iværksattes en Række af Foranstaltninger til Folkeoplysnings Fremme, der ere blevne et Hædersminde for den danske Regjering. Allerede Aaret efter at Stavnsbaandet var løst, nedsattes en Kommission for at tage denne vigtige Sag under Overveielse, og Anstalter bleve strax føiede til at lægge en varig Grundvold for et forbedret Almueunderviisningsvæsen ved Dannelse af en duelig Skolelærerstand. Flere Skolelærerseminarier oprettedes, hvis Antal siden indskrænkedes til 4, nemlig: Jonstrup i Sjælland, Skaarup i Fyen, Snedsted og Lyngby i Jylland, hvortil i den senere Tid er kommet et femte i Jellinge. En stor Mængde nye Skolebygninger opførtes rundt omkring i Landet og fik en beqvemmere og hyggeligere Indretning end tilforn; Skolelærerne erholdt overalt fri Bolig, og ved Degnekaldenes Forening med Skolelærerembederne, ved Udlæg af Jord og Tildelelse af andre Indkomster bleve deres Kaar betydeligen forbedrede, om end langtfra alle Savn i denne Henseende endnu bleve afhjulpne. I Aaret 1806 udkom en foreløbig

Anordning for Skolevæsenet paa Landet, som, efterat være prøvet ved flere Aars Erfaring, med enkelte Forandringer og Forbedringer gik over i den almindelige Anordning om denne Gjenstand (29de Juli 1814). For Kjøbstædskolevæsenet viste Regjeringen en lignende Omhu og gav det ved en Forordning, som udkom samme Dag som hiin, en ny og forbedret Indretning. Nye Skoler oprettedes, hvor der var Trang dertil, Katecheter med fast Løn ansattes i Kjøbstæderne for at forestaae Ungdommens Underviisning i Forbindelse med flere Underlærere, Læremaaden forbedredes og nye Gjenstande optoges i Underviisningen. Overalt i Danmark, saavel paa Landet som i Kjøbstæderne, kan ethvert Barn erholde fri Underviisning, og det er ikke blot en Tilladelse, men tillige en Forpligtelse for Forældre, der ikke selv have Evne til at skaffe deres Børn den fornødne Dannelse, at lade disse nyde godt af den Underviisning, som Staten tilbyder. Som en Følge af disse Regjeringens Foranstaltninger staaer den danske Almue paa et Trin af Dannelse og Oplysning, der kan taale Sammenligning med hvilketsomhelst andet Lands og endog overgaaer den, som findes i flere større og mere begunstigede Stater. Ved Siden af Regjeringen virkede flere ædelsindede private Mænd, som Brødrene **Christian** og **Ludvig Reventlov**, med Iver for Folkeoplysnings Udbredelse, og Præsten **Massmann** i Kjøbenhavn erhvervede sig store Fortjenester ved Oprettelsen af Søndagsskoler (Aar 1800), hvor i Aarenes Løb flere Tusinde Haandværkere, Mestere, Svende og Drenge, have erholdt en for deres Stilling gavnlig og passende Underviisning. I den følgende Tid yttrede der sig Trang til høiere Underviisningsanstalter for Saadanne, som uden at være bestemte til Studeringerne dog attraaede en videnskabelig Dannelse, hvilket Savn man søgte at afhjælpe ved Oprettelse af egne videnskabelige Realskoler eller ved at forbinde Real-Underviisningen med den lærde. Af høi Vigtighed baade for Videnskaberne og for Udviklingen af Haandværker og de mekaniske Kunster var den i Aaret 1829 oprettede **polytechniske Læreanstalt.** Den har i de Aar, den har bestaaet, virket kraftigen til Udbredelse af naturvidenskabelige Kundskaber og disses Anvendelse paa Livet, og navnligen ved de med den

forbundne Haandværksskoler og Institutet for Metalarbeidere bidraget meget til at udbrede en bedre Smag, større Kunstfærdighed og grundigere Indsigter i Haandværksstanden.

Det **lærde Skolevæsen** tilligemed **Universitetet** har i det sidste halve Aarhundrede undergaaet store Forandringer, og, om end endnu en Deel staaer tilbage at gjøre, modtaget mange virkelige Forbedringer. Efterat en Kommission under Forsæde af den indsigtsfulde og for Sagen nidkjære Hertug **Frederik Christian af Augustenborg** var bleven nedsat (1790), blev Spørgsmaalet om en Forandring i de lærde Skolers Indretning underkastet offentlig Drøftelse, hvortil Hertugen selv gav Exemplet ved at lade sine Forslag desangaaende udgive i Trykken. Derpaa udkom (1797) en foreløbig Forordning for de lærde Skoler, der ligesom Anordningen for Almueunderviisningen blev underkastet en fleeraarig Prøve, inden den gjordes til en almindelig Lov ved Forordning af 7de November 1809. Ved denne Skoleforordning blev grundig Kundskab i Oldsprogene som det rette Grundlag for den lærde Underviisning ikke opgiven; men ved en bedre Læremaade og en omhyggeligere Benyttelse af Tiden blev det muligt at optage flere nye vigtige Fag i Underviisningen. Lærernes Løn blev ved samme Leilighed forhøiet, bedre Lærebøger indførtes, og adskillige Misbrug, som den fra Middelalderen levnede Uskik, at Skolebørnene gjorde Opvartning med Sang i og udenfor Kirken, afskaffedes. For at danne Lærere til de latinske Skoler oprettedes (1799) et Seminarium, og da dette efter nogle Aars Forløb gik ind af Mangel paa Deeltagere, blev senere (1818) en egen Examen paabuden for dem, der attraae høiere Skoleembeder. Samtidigen med disse Forandringer ved de lærde Skoler erholdt Universitetet, først under Prokantsler **Jansons**, siden under den nysnævnte Hertug **Frederik Christian af Augustenborgs** Bestyrelse, en Reform, hvorved en Deel af Gunnerus's længe henlagte Forslag paany kaldtes til Live, og som i Forbindelse med senere Forandringer i samme Aand har givet Universitetet en til Tidens Fordringer mere svarende Indretning. Universitetet fik en ny Fundats (1788), dets Indkomster forbedredes ved en forandret Bestyrelse af Univer=

sitetsgodset. Lærernes Antal forøgedes ved Ansættelse af overordentlige af Staten lønnede Professorer, og som en Følge heraf optoges flere nye Videnskaber i det akademiske Foredrag; den mislige Privatinskription afskaffedes, Embedsexaminerne skjærpedes, og Examen Artium gaves (1805) en heel ny Indretning, der siden har modtaget flere Forbedringer, og endelig blev samme Aar baade Universitetet og de lærde Skolers Bestyrelse henlagt under en egen Direktion. Stiftelsen af **Frederiksuniversitetet** i Norge (1811) imødekom et længe næret Ønske i dette Land, kort før det skiltes fra Danmark. Sorø-akademi, der afbrændte 1813, kom paany i Virksomhed 1822, og det 1785 oprettede chirurgiske Akademi forenedes 1842 med Universitetet til bedre Fremme af begge Grene af Lægevidenskaben. En af de gavnligste Forbedringer, som allerede Gunnerus for 60 Aar siden havde foreslaaet, blev først i Aaret 1835 sat i Værk, nemlig Indførelsen af Modersmaalet baade ved Foredraget af de fleste Videnskaber og ved Examinerne istedenfor det latinske Sprog, der var et Baand baade for Lærerne og Tilhørerne. Blandt Foranstaltninger, der i dette Tidsrum have havt en vigtig Indflydelse paa Videnskabeligheden i Almindelighed eller paa enkelte Videnskaber i Særdeleshed, fortjene at nævnes, foruden Oprettelsen af det chirurgiske Akademi (1785), Aabningen af det store kongelige Bibliothek til offentlig Brug (1793), Oprettelsen af et Museum for nordiske Oldsager (1807), Stiftelsen af Oldskriftselskabet, der i Forbindelse med Kommissionen for det Arne-Magnæanske Legat har virket kraftig for Udgivelsen af Skrifter, der oplyse Fortidens Historie og Mindesmærker, Oprettelsen af et Selskab for Naturlærens Udbredelse og den ovenomtalte Stiftelse af den polytechniske Læreanstalt og den militære Høiskole.

Næsten alle Videnskaber bleve i dette Tidsrum dyrkede med Flid og Held, og i flere af dem kan Danmark opvise udmærkede Navne. **Langebek**, **Schøning** og **Suhm** danne et berømt Trekløver i Bearbeidelsen af Nordens Historie. Suhm virkede gjennem et halvt Hundred Aar (1748—1798) som Forfatter nærmest og meest i det historiske Fag, men ogsaa i andre Grene af Litteraturen, og erhvervede sig et udødeligt

Navn ved den dybe Lærdom og rigtbegavede Aand, han lagde for Dagen i sine talrige Værker. Ikke mindre udmærkede han sig ved en virksom og opoffrende Iver for Alt, hvad der kunde tjene til Fremme for Litteratur og Videnskab, og kunde paa Grund af sin store Formue og uafhængige Livsstilling følge sin ædle Tilbøielighed i denne Henseende i et Omfang, som er sjældent hos en Privatmand. Hine tre fandt værdige Efterfølgere i den lærde og med et sjældent kritisk Blik begavede **Carstens**, i **John Erikſen, Skule Thorlacius, Abraham Kall, Nyerup, Münter, L. Engelstoft, F. H. Jahn,** og **P. V. Jacobſen. H. F. J. Eſtrup** udmærkede sig ikke mindre ved grundig og omfattende historisk Lærdom end ved en varm og virksom Fædrelandskjærlighed. Den skarpsindige **Peter Erasmus Müller** har givet Nordens Sagnhistorie en ny Skikkelse. **Finn Magnusſen** erhvervede sig stor Berømmelse som lærd Oldgrandsker. Baade **Peter Erasmus Müller** og **Münter** udmærkede sig som Theologer og sidstnævnte tillige som en lærd Kjender af Orientens Sprog og Oldtidsminder; foruden disse erhvervede ogsaa **Baſtholm, Balle, Rasmus Møller, Tage Müller** og **Tryde** sig et anseet Navn blandt Danmarks Theologer. **Jakob Chriſtian Lindberg** og **Rudelbach** vare lærde Theologer, hiin fornemmelig udmærket ved sin dybe Indsigt i de semitiske Sprog, denne ved historisk Lærdom; begge vare tillige hæftige Polemikere under de religiøse Bevægelser og theologiske Stridigheder. **Søren Kierkegaard** var en aandfuld og dyb Tænker, der, skjøndt bortrykket i en tidlig Alder, ved mærkelige Værker gjorde sit Navn udødeligt i den danske Litteratur. Dybt føltes Tabet af **Jakob Peter Mynſter**, der som Sjællands Bisp og i andre vigtige Stillinger har udøvet en betydelig Indflydelse paa Danmarks aandelige Udvikling i det 19de Aarhundrede. Han var en lærd Theolog, men især virkede han ved sin mægtige Veltalenhed til at oplive og nære det religiøse Liv, som ved Aarhundredets Begyndelse var nærved at hensygne: han har sin store Deel i den Forandring til det Bedre, som heri er indtraadt. Hans store Gaver og den rige og omfattende Dannelse, hvormed han havde udstyret sin Aand, satte ham istand til at frembringe fortrinlige Arbeider

i meget forskjellige Grene af Litteraturen; en sikker og smagfuld Behandling og et fyndigt godt dansk Sprog udmærkede Alt, hvad han skrev. Blandt de ikke mange filosofiske Forfattere, som Danmark har frembragt, indtager han en udmærket Plads. **Moldenhawer**, en mangesidig dannet Lærd og nøie Kjender af Orientens og Sydeuropas Litteratur og Historie, skrev ikke Meget, men udmærkede sig ved Grundighed og en sjælden Smagfuldhed i Behandlingen. **Ole Worm** indlagde sig Fortjenester af den gamle klassiske Litteratur, men blev især berømt som Skolemand. Ogsaa **N. L. Nissen** og **M. Nielsen** gjorde sig fortjente af Skolevæsenet. **Jakob Baden** arbeidede i flere Retninger til Modersmaalets Forbedring. **Wilster** og **N. Dorph** vandt sig et Navn ved smagfulde Oversættelser af de gamle græske Digtere. **Brøndsted** erhvervede sig en vidtudbredt Berømthed ved sine sjældne Indsigter i den græske Oldtids Kunstmindesmærker. **Rask** bortrykkedes ved en tidlig Død, men efterlod sig et udødeligt Eftermæle som en af Verdens største Sprogkyndige. **Christian Molbech** har grundfæstet sit Navn i den danske Litteratur ved en rig, omfattende og fortjenstfuld litterær Virksomhed, der strakte sig til Sprogvidenskab, Historie og æsthetisk Kritik. **N. M. Petersen** var en dyb og grundig Forsker i Nordens Sprog, Litteratur og Historie. En inderlig Fædrelandskjærlighed og en nordisk national Betragtningsmaade afprægede sig i alle hans Værker, der ere af det Slags, som seent ville glemmes eller ældes. — Retsstudiet, som Kofod Anker saa mægtigen havde fremmet, fandt siden ivrige Dyrkere i **Kongslev**, **Dons**, **Jakob Edvard Colbjørnsen**, **J. F. V. Schlegel**, **Kolderup Rosenvinge** og **P. D. C. Paulsen**. De overstraaledes alle i Berømmelse for Skarpsindighed og Lærdom af **Anders Sandø Ørsted**. Med dyb Indsigt i Retsvidenskaben forbandt han en grundig filosofisk Dannelse; han udøvede i forskjellige høie offentlige Stillinger gjennem et langt Liv en udbredt praktisk Virksomhed, der alligevel ikke hindrede ham i at berige Litteraturen med omfattende og vigtige Værker. Det friere Statsliv, som begyndte at røre sig i Fædrelandet, fandt i den første Tid i ham en Støtte; men Udviklingen skred snart saa rask frem, at han ikke kunde følge

med den og fra Ven og Befordrer forvandledes til en Modstander. Som Statsmand lod han det mangle paa Fasthed og Konseqvents; de hæftige Angreb, han som Forsvarer af det Bestaaende blev Gjenstand for i Pressen, forbittrede hans Sind, og han kom tilsidst i en heel skjæv Stilling til sin Tid. Men om hans retsindige Tænkemaade, hans sjældne aandelige Begavelse og ualmindelige Indsigter ere Alle enige, og de ville altid sikkre ham et hæderfuldt Eftermæle og en høi Plads blandt Danmarks udmærkede og fortjente Mænd. **Peter Georg Bang** var en dygtig Retskyndig og en fortrinlig Forretningsmand. **J. E. Larsen** erhvervede sig et anseet Navn som lærd og skarpsindig Jurist, og indtog tillige en udmærket Plads iblandt de Mænd, som gjorde sig fortjente af Fædrelandet ved at udvikle og befæste det nye Statsliv. En af de Mænd, hvis Navn seent vil glemmes, er **Jonas Collin**. I Besiddelse af dybe og omfattende Indsigter i de forskjelligste Retninger, stor Arbeidskraft og sjælden Lethed i Forretninger, et velvilligt Sind og en fast Charakteer, udstrakte han paa sin lange Embedsbane sin velgjørende Virksomhed til de vigtigste og forskjelligste Grene af den offentlige Bestyrelse, Finantsvæsen, Landbovæsen, Handel, Industri; og Kunst og Videnskab fandt tillige i ham en ligesaa kyndig som virksom Beskytter. Ethvert for det Almene nyttigt Foretagende var vis paa i ham at finde en Talsmand og Støtte. — De danske Lægers allerede tidligere grundfæstede Anseelse er i den nyere Tid bleven hævdet af **Tode, Callisen, M. Saxtorph, F. L. Bang, Winsløv, Herholdt, Schumacher, O. H. Mynster, A. C. Senger, Brandis, L. Jacobson** og **Thal**; **Withusen** vandt især Berømmelse som Dienlæge. I Naturvidenskabernes forskjellige Grene udmærkede sig **Wahl**, en af Europas største Plantekyndige, **O. F. Müller**, en udmærket Zoolog og Fortsætter af Oeders Flora Danica; **Rottbøll**, begge **Fabricierne**, **J. W. Hornemann** som Botanikere; **Reinhardt** som Zoolog og **Zeise** som Chemiker; **Tetens, Geuß, Degen, Th. Bugge, A. Krejdal** ere bekjendte som Mathematikere og **Poul Løvenørn** ved sine Kaart over de nordiske Farvande. Dyrlægen **Peter Christian Abildgaard** vandt et berømt Navn i sin Videnskab og stiftede Dyrlæge-

skolen paa Christianshavn (1773), i hvis Bestyrelse han fik en værdig Efterfølger i **Erik Viborg**. Botanikeren **Wallich** erhvervede sin Berømmelse udenfor Danmark, men glemte aldrig sit Fædreland, hvis Samlinger han berigede ved værdifulde Gaver. **Hans Christian Ørsted** gjorde sit Navn verdensberømt ved Opdagelsen af Elektro-Magnetismen, der siden har havt saa store Følger for Livet og Videnskaben. Ved en Mængde Skrifter, baade strængt videnskabelige og populære, og ved hyppige Forelæsninger virkede han overordentlig meget til Naturvidenskabernes Fremme i Danmark og til at udbrede Kundskab til Naturen i en vid Kreds. Grundlæggelsen af den polytechniske Læreanstalt, der omfatter baade Naturvidenskaberne og deres Anvendelse paa Livet, skyldes fornemmelig hans Iver og utrættelige Virksomhed. Som Forfatter virkede han i mange Retninger udenfor sit egentlige Fag, og udmærkede sig altid ved sit rene Sprog og sin klare Fremstilling, ved et fædrelandsk Sind og en varm Deeltagelse for Alt, hvad han antog kunde blive til Gavn for hans Medborgere eller for Videnskab og Litteratur. Almindelig Høiagtelse og Kjærlighed fulgte ham til Graven. **J. F. Schouw** vandt et berømt Navn som Botaniker; i Udviklingen af Plantegeografien og Klimatologien som særegne Fag af Naturvidenskaberne har han taget en afgjørende Deel. Hans dygtige Kræfter vare deelte mellem Videnskaben og Bestræbelserne for at fremme Samfundslivets og den borgerlige Friheds Udvikling i Fædrelandet. Faa eller Ingen skylder Danmark i denne Henseende saa meget som ham. Han virkede derfor baade ved Skrift og ved Gjerning. Som Formand i en lang Række af Aar, først for Sjællands og Jyllands raadgivende, siden for Rigets grundlovgivende Forsamling, virkede han paa engang fremmende og beroligende paa den politiske Udvikling, idet han med en sjælden Forretningsdygtighed og Hurtighed i at arbeide og en afgjort bestemt Charakteer forbandt Maadehold, et sikkert Øie for det Mulige og en Mildhed og Fordringsløshed, der vandt Alle. Hans erfarne Raad og venlige Ord undlode derfor sjældent at finde Indgang. Hans Død, der indtraf, da en høist kritisk Tid for Danmarks indre Udvikling begyndte at melde sig, var derfor

et haardt Slag for Alle, der ønskede, at Besindighed og Frisindethed maatte komme til at raade for Danmarks Fremtid, og beklagedes ikke blot af dem, der fulgte samme politiske Vei som han, men ogsaa af dem, der stode paa den modsatte Side. Thi Alle erkjendte hans Værd. — I Kunsten indtoge **Poulsen**, **Juel**, **Nikolai Abildgaard**, **Kratzenstein-Stub**, **Gebauer**, **W. Bendz**, **Chr. Holm**, **Rørbye**, **Lundbye**, **Ernst Meyer** og **Eckersberg** som Malere, og **Wiedewelt** og **Freund** som Billedhuggere, en høi Rang; **Harsdorf** og den geniale **Bindesbøll** udmærkede sig som Bygmestere og **Clemens** som Kobberstikker. Billedhuggeren **Bertel Thorvaldsen** gav Kunsten en ny Skikkelse og forherligede sig selv og sit Fødeland ved udødelige Værker, der have gjort hans Navn hjemligt hos alle den dannede Verdens Nationer. Komponisterne **Weyse** og **Kuhlau** regnedes blandt de første af deres Tids berømte Musikere. Blandt udmærkede Skuespillere i den nyere Tid fortjene at nævnes **Frydendal**, **Lindgreen**, **Ryge**, **Rosenkilde**, **Winsløv**, **Nielsen** og **Fru Nielsen**. Skjøndt Danmark ikke kan opvise noget egentligt berømt Navn i Filosofien, fortjene dog **Chr. Hornemann**, **Treschow** og **Birckner** en hæderlig Omtale. Som Filosof virkede ogsaa den tidligt bortdøde **Poul Møller**; han var tillige en begavet Digter og udmærket ved Skjønhed og Reenhed i Sprog og Fremstilling. Rigt begavet i filosofisk Retning var ogsaa den tidligere nævnte **Søren Kierkegaard**, og **J. L. Heiberg** har ved Siden af sit Digternavn ogsaa Navn som Filosof. **Johannes Hage** vandt et hædret Navn baade som politisk Forfatter og politisk Charakteer. **Den skjønne Litteratur** erholdt en stor Berigelse ved den Mængde Digtere, som fremstode i nærværende Tidsrum, og ved hvis Bestræbelser Modersmaalet rensedes og uddannedes og tiltog i Rigdom, Boielighed og Bestemthed. Til disse Digtere høre blandt Flere **Tullin** († 1765), **Johan Nordahl Bruun** († 1816), Brødrene **Claus Frimann** († 1829) og **Peter Harbo Frimann** († 1839), **Storm** († 1794), **Peter Magnus Troiel** († 1793), **Pram** († 1821), **Zetlitz** († 1821), **Rein** († 1821), hvis egentlige Blomstringstid falder omtrentlig mellem Midten af det 18de Aarhundrede og dets Slutning, skjøndt Flere af dem levede

ind i det nittende. Alle de Nævnte, med Undtagelse af Troiel, vare Nordmænd. De udmærkede sig i det Hele mere ved en jævn forstandig Betragtning af Naturen og Menneskelivet end ved Følelsens Dybde eller Fantasiens Rigdom og Kraft, og vare ogsaa for en stor Deel Efterlignere af franske, tydske og engelske Mønstre. Høit fremragende over de Øvrige stod imidlertid den ædle og ulykkelige **Johannes Evald** (1743—1781), hvis Dybde og Inderlighed hans Samtid ikke tilfulde forstod at vurdere og paaskjønne. Han var den nyere danske Digtekunsts Morgenrøde og Forløberen for den store Digteraand, som ved det nittende Aarhundredes Begyndelse gav den danske Poesi en ny Skikkelse og Retning. Samtidig med Evald virkede den vittige Nordmand **Wessel** (1742—1785), der ved sin „Kjærlighed uden Strømper" saa kraftigen modarbeidede den Svulst og Overdrivelse, som ved Efterligning af franske Mønstre truede med at trænge sig ind i Litteraturen. **Knud Lyne Rahbek** (1760—1830) indlagde sig paa sin lange Forfatterbane uforglemmelige Fortjenester af den danske Litteratur, til hvis Udvikling han virkede i de mangfoldigste Retninger, baade som Digter og Prosaforfatter. Størst Betydning indtog han imidlertid som Kritiker og Æsthetiker, skjøndt han i denne Henseende mere tilhørte det 18de end det 19de Aarhundrede, og derfor ogsaa oplevede at see de Grundsætninger, for hvilke han havde kjæmpet, fortrængte af en nyere Smag. **Thaarup** (1749—1821) vandt en hæderlig Plads blandt Nationens Digtere ved sine skjønne folkelige Sange og Digte. **Schack-Staffeldt** (1770—1826) stod næsten ene ved sine Digtes anelsesfulde Dybsind og ualmindelige Tankefylde. **Jens Imanuel Baggesen** (1764—1826) sikkrede sig et uforgjængeligt Navn ved sin fuldendte Sprogform og levende Fantasi og sprudlende Vittighed. **Steen Blicher** har ved sine Skildringer af dansk Natur og dansk Folkeliv indskrevet sit Navn i Rækken af de Digtere, som Folket aldrig vil glemme. **Adam Oehlenschlæger** er Faderen til den nyere danske Digtekunst; baade den og Sproget fik ved hans mægtigt skabende Aand en ny Skikkelse. Han færdedes med lige Lethed i det gamle Norden, med hvis Minder Folket først gjennem ham blev fortroligt, og

i Østens Feeverden, af sin rige Indbildningskrafts uudtømmelige Fylde uafladelig fremdragende nye Billeder, Skikkelser og Handlinger. Hans Navn er udødeligt ikke blot i Danmark, men i hele Norden, hvis adskilte Folk han ved sin Sang forstod saa mægtigt at drage til hinanden. **Johan Ludvig Heiberg** indtog en fremragende Plads blandt Danmarks Digtere og Æsthetikere ved sin Vittighed, sin fine dannede Smag og fuldendte Form. **Ingemann** udmærkede sig som Digter ved Følelsens Inderlighed og en fædrelandsk Tone. — Hvad Fædrene have virket i Kunst og Videnskab, pleies og føres videre af den nærværende Slægt, hvis mange berømte Navne, som det her ikke er Stedet at opregne, give Danmark en høi Plads blandt Europas videnskabelige og dannede Nationer.

Den vilkaarlige Myndighed, som under det guldbergske Ministerium var bleven Politimesteren overdragen i Pressesager, vedblev endnu nogle Aar efter dette Ministeriums Fald. Men at den derpaa følgende Regjering hyldede andre Grundsætninger med Hensyn til Pressen end den forrige, lagde sig for Dagen, **deels** derved at en stor Mængde frimodige Skrifter uhindret fik Lov at udkomme, deriblandt **Martfelts** i ti Aar undertrykte Skrift om Danmarks Kornhandel, **deels**, og endnu tydeligere, ved Reskriptet af 3die December 1790. Ved dette løstes nemlig Pressen fra den vilkaarlige Behandling, som den havde været undergiven ligesiden Reskriptet af 20de Oktober 1773, idet herefter alle Pressesager skulde behandles ved de almindelige Retter og paakjendes af Domstolene efter Lovens Lydende. Danmark nød nu en Tidlang en høi Grad af Trykkefrihed, men den i de sidste Aar af det 18de Aarhundrede herskende politiske og religiøse Gjæring, som naturligviis stærkt afprægede sig i Litteraturen, vakte omsider Betænkelighed hos Regjeringen og bevægede den til at tage strænge Forholdsregler mod Pressen. Først paafulgte en Række af Trykkefrihedsprocesser mod Skrifter, hvis Indhold og Tone Regjeringen fandt at være fornærmelig og forbrydersk; derpaa udkom, tvende Aar efterat **Andreas Peter Bernstorf**, Trykkefrihedens varme og utrættelige Talsmand, var død, Forordningen af 27de September 1799, der ophævede Anonymiteten, indførte meget haarde Straffe-

bestemmelser for Presseforseelser, fastsatte livsvarig Censur for domfældte Forfattere og saaledes gjorde et mægtigt Skaar i den hidtil bestaaende uindskrænkede Trykkefrihed. De mærkeligste af hine Processer vare de tvende, som anlagdes mod **P. A. Heiberg** og **Malte Konrad Bruun.** Den Første, bekjendt som Skuespildigter og Forfatter til flere Skrifter, der udmærke sig ved deres vittige og bidende Satire, blev ved Hof- og Stads-Rets Dom (24de December 1799) dømt til Landsforviisning og begav sig til Frankrig, ledsaget af en almindelig offentlig Deeltagelse. **Malte Konrad Bruun,** der ligesom Heiberg flere Gange tidligere havde været tiltalt for Presseforseelser, blev dømt til samme Straf og forlod, kun 25 Aar gammel, sit Fædreland, der saaledes gik Glip af Frugterne af hans store Talenter. I Frankrig, hvor han siden tog sit blivende Ophold, erhvervede han sig et berømt Navn som en af Nutidens største geografiske Forfattere. — Skjøndt Forordningen af 27de September 1799 siden skjærpedes ved flere Bestemmelser og navnligen Blade, der handle om udenlandsk Politik, bleve underkastede Censur, og skjøndt Regjeringen i en senere Tid gjentagne Gange følte stærk Fristelse og Lyst til at indføre almindelig Censur, beholdt Danmark dog sin Trykkefrihed, om den end var beskaaren og beklippet. Den Regel, som Forordningen udtaler, at det fremdeles skulde være „enhver Mand uformeent med Frimodighed og Anstændighed offentligen at fremsætte sine Tanker om hvad der kan bidrage til at fremme det almindelige Bedste, eller hvad der kan være at rette og forbedre i Landets Love, Anordninger og offentlige Indretninger“, blev aldrig hævet, og naar der blev Spørgsmaal om Overtrædelse af Trykkeloven, tilkom Afgjørelsen Landets almindelige Domstole.

Under Krigen kom Danmarks Pengevæsen i den sørgeligste Forvirring. Ved Udgangen af det 18de Aarhundrede beløb Statsgjælden sig til 28 Millioner Rdlr. Kourant og Seddelgjælden til 16½ Million; men under Krigen 1801 og Rustningerne baade til Lands og til Vands i de følgende 6 Aar, som Krigsurolighederne i Nabolandene antoges at gjøre nødvendige, steg hiin til 41 og denne til 26 Millioner. I den

ulykkelige syvaarige Krig, som derefter udbrød, tiltoge Statens Fornødenheder i samme Grad, som Folkets Kræfter til at bære nye Paalæg formindskedes; Statslaan i Udlandet vare under disse Omstændigheder ikke til at erholde, og man greb derfor til en Udvei, som ogsaa tidligere, ligesiden Banken ophørte at være privat (1773), hyppigen var bleven benyttet, nemlig at udstæde Sedler, uden at man var i Besiddelse af en dertil svarende Værdi. Hertugdømmerne havde 1788 faaet deres eget Møntvæsen ved Oprettelsen af Speciesbanken i Altona og befriedes derved for de Ulykker, som i Danmark anrettedes ved Kourantbanken. Massen af de paa dansk Kourant lydende Sedler steg omsider til 142 Millioner, medens Statsgjælden den 1ste Jan. 1814 var voxet til omtrent 100 Mill. Rdlr. Sølv. Denne forøgedes siden ved flere betydelige Laan og beløb sig i Aaret 1834 til 130 Mill. Rbdlr. Som en Følge af den overordentlige Forøgelse af Seddelmassen, for hvilken ingen betryggende Sikkerhed havdes, sank Papirspengene dybt under deres paalydende Værdi. Man maatte derfor under den stedse voxende Forvirring i Pengevæsenet gribe til det sørgelige, men uundgaaelige Middel at nedsætte Pengenes Værdi, saaledes at 6 Rdlr. Kourant kun gjaldt lige med 1 Rbdlr. af de nye Rigsbankpenge, derimod bleve de paa Navneværdi lydende kongelige Obligationer omskrevne Daler for Daler. Rigsbankpengene udstædtes af den nyoprettede Rigsbank (5te Januar 1813), som under Mangelen af rede Værdi grundedes paa hele Landets urørlige Formue, saaledes at alle Eiere af Jorder, Tiender og faste Eiendomme forpligtedes til at betale Banken 6 Procent af deres Eiendoms Værdi og forrente denne Sum med 6½ Procent, indtil Bankhæftelsen indfriedes ved Betalingen af det paalydende Beløb. Dog overtoge Finantserne $\frac{5}{6}$ af Renten af Hæftelserne for Jorder og Tiender i Danmark, da Landmanden ikke var istand til at bære denne nye Byrde. Hiin Forandring af Pengevæsenet var vistnok efter det Punkt, hvortil Sagerne vare komne, en Nødvendighed; men den havde i naturlig Følge med sig en stor Omvæltning i Formuesforholdene og mange Ulykker for de Enkelte, ligesom den aabnede et vidt Rum for egennyttig Spekulation og Uredelighed. For yderligere at be-

trygge Pengevæsenets Sikkerhed for Fremtiden blev den konge-lige Bank (4de Juli 1818) forandret til en privat Bank under Navn af Nationalbanken, der fik en af Regjeringen uafhængig Bestyrelse. Banken var egentlig beregnet paa den hele Stat; men da der i Slesvig og Holsteen yttrede sig en stærk Stemning mod Forbindelse med Banken og Indførelse af Seddelmønt, gav Kongen efter for denne Stemning, og fastsatte, skjøndt det var forbundet med store Ulæmper for Pengevæsenet i Kongeriget, at Sølvmønt i hine to Landsdele skulde være det eneste lovmæssige Betalingsmiddel. Han gav endvidere Grundeierne i Holsteen og Slesvig frit Valg, om de vilde vedblive at være Deeltagere i Banken, eller udtræde af Forbindelse med den og derimod gaae ind under Bankinstitutet i Altona, saaledes at de til dette betalte det Bidrag til Bankfondet, Enhver i Forhold til Værdien af sin Eiendom havde at yde. De allerfleste valgte det Sidste. Bidraget til Bankfondet var for de forskjellige Landsdele bestemt i et aldeles ligeligt Forhold, og det var først i en meget senere Tid, at man fra Holsteen og Slesvig fremkom med Klager over uforholdsmæssig Bebyrdelse, hvis Ugrundethed paa det Klareste er bleven godtgjort. Rigsbankens og Nationalbankens Hovedformaal var, ved de Midler, der stode i dens Magt, at bringe det dertil, at rede Sølv eller Banksedler, som paa Anfordring verles med Sølv, snarest muligt kunde blive det eneste gjængse og gjældende Betalingsmiddel. Dette Maal blev, da Seddelgjælden efterhaanden var bleven betydelig formindsket, store Afbetalinger skete paa de forskjellige andre Forpligtelser, Nationalbanken overtog efter Rigsbanken, og et tilstrækkeligt Sølvfond samlet, omsider naaet i Aaret 1845, da Bankens Sedler erklæredes indløselige mod Sølv. — En af de sørgeligste af Krigens mange ulykkelige Følger var Handelens fuldkomne Standsning og mangfoldige driftige Handelshuses Undergang ved Opbringelsen af et overordentlig stort Antal af Kjøbmandsskibe, hvorved Danmarks Handel i Forbindelse med de andre uheldige Omstændigheder fik et Knæk, som den ikke siden har kunnet forvinde. Den glimrende Handel, som førtes før 1807, og som tildeels grundede sig paa den særegne Omstændighed,

at Danmark var fredeligt, medens det øvrige Europa var indviklet i Krig, forsvandt og kan ikke ventes at ville komme igjen uden under ganske overordentlige Forhold. Ved Toldforordningen af 1797 gjordes det første Skridt til at opgive den hidtil gjældende Grundsætning, at fremme Landets Handel og Industri ved høie Toldpaalæg eller fuldkomment Forbud mod Indførsel af visse Varer: i den senere Tid er man skreden videre frem i den samme Aand.

I Synsmaader, Stemninger og den almindelige Betragtning af Livet, foregik i Danmark store Svingninger fra den sidste Deel af det attende Aarhundrede indtil ind i det nuværende. I Slutningen af forrige Aarhundrede raadede en glad og oprømt Stemning; man nød sorgløs og med let Sind de Livets Goder man havde, uden at gjøre sig store Bekymringer om, hvad det næste Dieblik kunde bringe. Velstand og Velvære herskede allevegne; Handelen blomstrede og bragte hvert Aar til Danmarks Kyster umaadelige Rigdomme, der for en Deel samlede sig paa enkelte Hænder, men for en Deel ogsaa udbredte sig i gyldne Strømme over hele Landet, og ved at befrugte Virksomheden og Driftigheden lettede Erhvervet, og hos de forskjellige Samfundsklasser fremkaldte en før ukjendt Velstaaenhed og baade Evne og Lyst til at gjøre sig Livet behageligt og hyggeligt. Man følte sig saa vel og tryg her hjemme, og misundte ikke den øvrige Verden, hvor det gik saa uroligt til med Krig og Blodsudgydelse og evig skiftende voldsomme Omvæltninger. Man betragtede det som et Skuespil med stor Deeltagelse, talede og skrev med Varme om det, men var glad ved at være paa Afstand. Man talede om Menneskerettigheder, var begeistret for Friheden, sværmede for den franske Republik, men fandt sig alligevel meget godt i at staae under en eneväldig Konge og et absolut Regimente. Og man havde ogsaa Grund til at være tilfreds med denne Regjering, saaledes som den i Dieblikket var. Thi foruden at Landet under en uforstyrret Fred bugnede af Velstand, var Regjeringen i fuldkommen Harmoni med Folket: det var den store Landboreforms og de andre velgjørende Reformers Tid, og Ærbødighed for Menneskerettigheder var ikke blot herskende i de Kredse, som angave

Tonen for Folkets Stemning, men ogsaa hos de øverste Regjeringsmænd. Den unge Kronprinds var almindelig elsket, fordi han var Reformens Mand, og med en vis Begrændsning, som man fandt rimelig, tilhørte den nye Tid, og fordi han havde omgivet sig med folkekjære Mænd af sjælden Dygtighed og en fortræffelig Villie. I denne den glade Tilfredsheds Tid blomstrede **Klublivet**, et af Tidens eiendommelige Mærker. Den Tids unge Danmark samlede sig jævnlig i Klubber og Selskaber, hvor under muntre Drikkelag og Sange, der klart og træffende udtrykte Tidens Stemning, ikke blot Glæden dyrkedes, men ogsaa Tidens Spørgsmaal, store og smaae, og Begivenheder og Forhold i Indland og Udland gjordes til Gjenstand for en livlig Drøftelse. Store og dristige Ord faldt ofte her, men det var meest kun en Lyd; Alvoren manglede ved det Hele. Selv de største og betydningsfuldeste Begivenheder vare kun et Taleæmne, og fremkaldte i det Høieste en forbigaaende Opbrusning; man fandt sig altfor vel ved den Tryghed og de Goder, man nød, til at man skulde lade sig dybt og alvorligen bevæge og tage sig Verden nær. Gjennem den ellers saa velstemte Tid lød der dog et Par skurrende Toner. Den ene hidrørte fra Misstemning over den skarpe Retsforfølgelse, Regjeringen i den senere Tid bragte i Anvendelse mod de Misbrug, som den ubundne Pressefrihed gav Anledning til. Enkelte Domfældelser, der ramte Mænd, som for Øieblikket bares høit af den offentlige Mening, vakte en ikke ringe Forstemning og en usædvanlig Bevægelse. En anden Mislyd, som af og til klingede temmelig skarpt, fremkaldtes ved den Tydskhed, som endnu bredede sig fornem og høi i enkelte Kredse i Kjøbenhavn, og som man nu, da den nationale Selvfølelse var begyndt at vækkes, ikke fandt sig saa taalmodig i som i tidligere Dage. Disse tydske Kredse, der levede afsluttede for sig uden Deeltagelse i det almindelige Liv, som ellers rørte sig i Hovedstaden, dannedes deels af adskillige holsteenske adelige Familier, deels af enkelte borgerlige Familier, som vare indvandrede fra Tydskland og her havde erhvervet sig Rigdom og Anseelse; som Masse sluttede sig til dem den talrige tydske Embedsstand, der opholdt sig i Kjøbenhavn. Enkelte Huse, som det Schim-

melmanske og Bruunske, fik en vis Betydning som Midtpunkt for denne Tydskhed, der udmærkede sig ved Fornemhed, litterær Politur og Sentimentalitet. Adskillige Sammenstød med den offentlige Mening, meest fremkaldte ved tilfældige Anledninger, viste ved den Storm, der reiste sig i Pressen, hvor ilde lidt og ilde seet det tydske Væsen nu var. Det trak sig efterhaanden tilbage for den herskende Stemning eller skylledes bort ved den følgende Tids forandrede Forhold.

Af en Tid som den beskrevne vil man ikke vente nogen alvorlig Opfattelse af Livet eller nogen dybere Sands for Aandens Interesser. Livsanskuelsen var overfladisk som Livet selv. Man hjalp sig med en jævn Livsfilosofi og en Dydelære; til Trøst og Støtte fra en aabenbaret Religion følte man ingen synderlig Trang; Livet gled saa let. Derimod begeistrede man sig for den nye **Oplysning**, som efter Midten af det attende Aarhundrede havde gjort sig gjældende i Tydskland, og senere efterhaanden vandt Indgang i Danmark. Den skulde bryde de Lænker, hvormed Fordomme holdt Menneskeaanden bunden, og bortjage den gamle Tids Taager. Alt, hvad der ikke var haandgribeligt og indlysende for Forstanden, Alt hvad der ikke havde sin umiddelbare Nytte, skulde kastes overbord. Ved Oplysningen skulde beredes en ny og herlig Fremtid; de Unge skulde ved den opdrages til nyttige Lemmer af Samfundet; først skulde de renses for de gamle Fordommes Suurdeig, derefter beriges med Kundskaber, som lode sig anvende i Livet og passede til dets nærmeste Krav; kun slige Kundskaber vare nyttige, de øvrige skadelige eller overflødige. Oplysning og Almeennytte vare tvende af Tidens Stikord; Dyd og den deraf følgende Lyksalighed her og hisset, de tvende andre. Det lader sig ikke nægte, at der gjennem denne Retning ogsaa udrettedes meget Priseligt. Den førte en Kamp, som vel kunde behøves, mod den foregaaende Tids stivnede Væsen, sjælløse Former, ufrugtbare Underviisningsmaade, dens Overtro og Fordomme. Forbedret Folkeunderviisning, Oprettelsen af Skoler og Seminarier, Udbredelse i videre Kredse af mange gavnlige Sandheder, Udryddelse af gjængse Vildfarelser i det daglige Liv, vare en ligefrem Frugt af de Bestræbelser, som tilhøre

Oplysningstiden. Men det lader sig ligesaa lidet nægte, at det var en halv Oplysning, altfor fattig og tarvelig til at gjøre Fyldest for Menneskelivet i dets Heelheed; ikke istand til at indblæse det Gamle nogen ny Aand, fordi den selv var aandsforladt, fremmed for en dybere Opfattelse af Livet og hildet i det Endelige.

Den alvorlige Religiøsitet og strænge Kirkelighed, som tidligere havde været herskende i Danmark, var allerede før den nysomtalte Aandsretning ret trængte igjennem, bleven rokket, undergravet og afløst først af død Ligegyldighed, siden af Vantro og Fritænkeri. Dette var tildeels en naturlig Følge af den Tvang, der tidligere havde været øvet paa Religionens Omraade, idet man ved Magtbud og Straffetrusler søgte at opretholde et udvortes Væsen, værnede om Bogstaven og Formularerne, men brød sig ikke om Aanden eller den frie Tilegnelse. Livet døde efterhaanden ud i Kirken, kun Former, en død Bekjendelse og en vanemæssig Opfyldelse af de kirkelige Skikke blev tilbage. En saadan udhulet og udmarvet Christendom var ikke istand til at udholde et fjendtligt Angreb, naar det med nogen Kraft reiste sig mod den. Og Angreb udebleve ikke. I de Lande, som have Hævd paa at udøve den største Indflydelse paa den almindelige Tænkemaade i Europa og paa Betragtningen baade af guddommelige og menneskelige Ting, England, Frankrig og Tydskland, vare i Løbet af det attende Aarhundrede Anskuelser komne til Magt, som, hvilende paa en eensidig Forstandsretning, havde begyndt med at bestride enkelte af Christendommens Sætninger, derpaa gaaende videre, havde angrebet dens Hovedlærdomme, og tilsidst endt i fuldkommen Vantro og Fritænkeri, forkastende enhver aabenbaret Lære og enhver religiøs Sandhed, der hidtil havde været hellig og trøstefuld for Menneskeslægten. Denne Retning, som var udgaaet fra England, blev videre uddannet i Frankrig, hvor den fik sit Hovedsæde og sine videst virkende Talsmænd, og bemægtigede sig derefter tillige Tydskland. Gjennem franske og tydske Skrifter udbredte den sig til Danmark, fandt Indgang først ved Hoffet og i de høiere Stænder, siden i videre Kredse. Fra Hovedstaden og Kjøbstæderne trængte Vantroen

ud paa Landet. Den indgik Forening med „Oplysningen“, og havde derved saa meget lettere ved at udbrede sig. Oplysningsmændene vedkjendte sig ikke Fritænkeriet i dets værste Udskeielser; de fastholdt saa meget af de høiere Sandheder, som dem syntes fattelige og tiltalende for den sunde og simple Menneskeforstand. Ladende det Øvrige beroe ved sig, dreve de paa en Sædelære eller Klogskabslære, hvorved Menneskene skulde blive istand til at føre et anstændigt og lykkeligt Liv. Der var mange Kirker i Danmark, ja vel de allerfleste, hvor der i Slutningen af det attende Aarhundrede hele Aaret om fra Prædikestolen ikke hørtes et Ord om Christendommens Grundlærdomme, men megen triviel Tale om alskens Ting, som Prædikanten meente, hans Tilhørere kunde have godt af at vide og gjøre Brug af i Livet; til Afvexling berømmedes Viismanden Christus, der ved sin fortræffelige Sædelære havde gjort sig saa vel fortjent af Menneskene. Fornægtelse af Christendommens Væsen og Sandhed trængte igjennem overalt, og savnede heller ikke blandt dem, der ved Universitetet skulde danne de vordende Geistlige, sine Repræsentanter. Vis paa Medhold i en vid Kreds, traadte Vantroen frem uden Sky, hovmodig og trodsende som Seirherre, overøsende med Haan og Spot de Enkelte, som vovede at føre Ordet for Bibel og Christendom. Blandt disse Enkelte fortjener at nævnes med Ære Sjællands Biskop **Nikolai Edinger Balle**. Uden at skrækkes af Haan og Spot og uden at tabe Modet, fordi han næsten alene maatte udfægte Kampen, stred han mandig for sin Tro og sin Overbeviisning. Han var ikke nogen særdeles begavet Mand, men et kjækt og ærligt Vidne for Sandheden. Han formaaede ikke at vende Strømmen. Der behøvedes større og mægtigere Kræfter for at tilveiebringe den Vending i Tiden, som snart efter indtraadte.

Just ved det nye Aarhundredes første Gry brød en ny Aand frem over Danmark, vederqvægende Livet med friske Kilder. Slaget paa Kjøbenhavns Rhed den anden April 1801, den første Manddomsbedrift af nogen Betydning efter en fiirsindstyveaarig næsten uforstyrret Fred, syntes at vække det danske Folk af den lange Dvale og fremkalde slumrende Kræfter.

Den bløde, i smaalige og tilfældige Interesser nedsænkede Stemning, veg for en dybere Alvor; Nationen, rystet og livlig bevæget, vendte tilbage til sig selv og til sine herlige Fortidsminder; den følte sig efter den aflagte Styrkeprøve løftet ved den Bevidsthed, at den Kraft, som havde udmærket Fædrene, endnu ikke var vegen fra Efterkommerne. **Oehlenschläger** fremtraadte da, selv vakt og vækkende Andre, og snart rivende det hele Folk med sig ved herlige Digtninger, hvori han oprullede Billedet af det gamle Nordens kraftige, rige og eiendommelige Liv. I denne Opvækkelsestid fik **Henrik Steffens** en særegen Betydning. Fuld af Begeistring gjorde han sig i glødende Ord til Tolk for den nye Tid og den nye Retning i Aanden, og henrev Alle, som hørte ham. Næsten alle Samtidige, der senere kom til at tage virksom Deel i den nye Udvikling, have aflagt Vidnesbyrd om den overordentlige Indflydelse, han udøvede ved sit begeistrede Ord. En anden betydningsfuld Indvirkning kom endnu til udenfra. Allerede i længre Tid havde i Tydskland en ny Aandsretning gjort sig gjældende. Store og mægtige Aander havde skabt en ny Filosofi og en ny Digtekunst. Da Isen nu var brudt i Danmark, kom ogsaa det Liv, som rørte sig hist saa kraftigen i Kunst og Videnskab, til at øve sin Indflydelse her, ikke til slavisk Efterlignelse, men vækkende og befrugtende. De fleste af de Mænd, som i denne Tid dannede sig til det, de siden bleve, vare stærkt paavirkede deraf.

Det varede kun føie Tid, inden den nye Aand havde indtaget Herresædet; det Gamle faldt uden Kamp eller Modstand, yttrede høist en gnaven Misfornøielse over det Nye, som viste sig, hvis Betydning det ikke kunde fatte. Den Vending i Tankegang og Stemning, Tro og Livsanskuelse, som indtraadte, kom saa meget brattere og brød igjennem med saa meget større Kraft, jo mere overfladisk, fattig og aandsforladt den nærmest foregaaende Tid havde været. Det var som Jorden, der efter lang Tørke begjærligen indsuger den befrugtende Væde. Litteraturen blomstrede frodigt; Oehlenschläger frembragte det ene skjønne Digterværk efter det andet; Grundtvig traadte snart til, Baggesen var allerede tidligere fremtraadt; flere andre

Digtere, tildeels af høi Rang, brøde sig Baner og grundlagde deres Berømmelse. Fædrelandets Historie dyrkedes med Iver; Nordens Oldtid, dets Sprog, Historie og Mindesmærker bleve Gjenstand for et omfattende Studium og den alvorligste Granskning. Naturvidenskaberne grundlagdes ved H. C. Ørsted og forberedte deres tilkommende Herredømme. Kort før det nye Liv indtraadte, havde Regjeringen udstædt den strænge Forordning (27de Sept. 1799), hvorved Brugen af Trykkefriheden saa betydelig indskrænkedes. De Baand, som her bleve Pressen paalagte, harmonerede kun slet med det nye Aandsliv, som var i Frembrud, og man skulde synes, at de maatte have hæmmet den frie Bevægelse strax i sin Begyndelse. Visselig virkede Forordningen ogsaa lammende og standsende; men den ramte fornemmelig kun den gamle Tids Mænd, af hvilke en stor Deel forstummede og trak sig tilbage. Det var ogsaa fornemmelig mod den frie Behandling af det, der vedrørte Statsstyrelsen og de offentlige Sager, at Forordningen vendte sig truende. Paa dette Omraade bevirkede den en Stilstand, som var beklagelig nok, men som dog sandsynligviis snart vilde være indtraadt af sig selv. Thi medens Napoleon holdt sit Jernscepter over Europa, maatte Tale om Frihed forstumme og fri Drøftelse af Statssager overalt høre op. Det var heller ikke saa meget Forordningen selv, skjøndt dens Bestemmelser vare strænge nok, som en pludselig Skræk og Overraskelse og overdrevne Forestillinger om Betydningen af Forordningen, der virkede lammende. Det viste sig senere under forandrede Forhold, da Opmærksomheden og Kræfterne atter havde vendt sig til Statslivet, at man selv under denne Forordning kunde bevæge sig med ikke ringe Frihed i Drøftelsen af offentlige Forhold. Som Tiden nu var, virkede Forordningen, uden at ville det, paa en vis Maade fremmende for den nye Udvikling, for saa vidt Mange, der fandt de andre Veie spærrede eller vanskeliggjorte, vendte deres Kræfter ind paa en Bane, hvor intet Anstød truede, til Kunst og Videnskab, som Tiden elskede og fremmede. Danmark fik i denne Tid en Litteratur saa rig og værdifuld som sjælden et Folk saa ringe i Tal som det danske i saa kort et Aaremaal har erhvervet sig. Men Folket omfattede

ogsaa med en mærkværdig Kjærlighed og Deeltagelse denne fremvoxende Litteratur og hvad der stod i Forbindelse med den. Næsten al dets Interesse syntes at gaae op i den. Den ulykkelige Krig og den derpaa følgende sørgelige Fred gjorde ingen Forandring heri. Tvertimod syntes man i den følgende Tid, hvor Alt saae saa trøstesløst ud, ligesom med Flid at fordybe sig i Fortidens Minder og ved Betragtningen af dens lysende Bedrifter søge Opreisning for det trykkede Sind og glemme det Skibbrud, Staten havde lidt. I det man ikke ret havde Mod til at see det nærværende Dieblik og Virkeligheden under Dine, samlede sig alle de Interesser, der ellers under mere regelmæssige Forhold sprede sig paa Livets mangfoldige Opgaver, næsten udelukkende om Litteraturen og dens Frembringelser. Et nyt litterært Værk, et nyt Drama, en litterær Polemik, kunde vække en Opsigt og fremkalde en saa almindelig Deeltagelse, som ellers kun pleier at være tilstæde ved vigtige offentlige Begivenheder, der gribe ind i det Hele. Denne Retning og Stemning vedvarede til henimod 1830, da Livet og Kræfterne igjen begyndte at vende sig mod Staten og de offentlige Interesser.

Medens den nye Aandsretning, som ved Aarhundredets Begyndelse indtraadte, forholdsviis hurtig brød igjennem paa de øvrige Enemærker, varede det længre, inden den paa Kirkens og Religionens Omraade formaaede at gjøre sig gjældende. I de andre Forhold var det ogsaa nærmest kun en ringere Deel af Folket, de Dannede, som grebes og bevægedes, men her gjaldt om aandelig at forny hele Folkets store Mængde. Her var Modstanden trægere, og en gjennemgribende Forandring kunde egentlig først ventes at indtræde, naar de Geistlige, som vare opvoxede og dannede under en flad Rationalismes eller ligefrem Vantroes Indflydelse, efterhaanden vare blevne afløste af andre, som tilhørte den nye Udvikling. Tilsidst trængte det nye Liv dog igjennem ogsaa paa dette Punkt, og en dybere og inderligere Religiøsitet og alvorligere Christendom har, tildeels under Kamp og mangehaande Brydninger, seirrig afløst tidligere Dages Ligegyldighed og Aandløshed. **J. P. Mynster, N. F. S. Grundtvig, H. N. Clausen** have, hver paa sin

Viis, havt den betydeligste Deel i denne Fornyelse af det religiøse og kirkelige Liv.

---

5. Sprogforholdene i Slesvig. Frederik den Sjettes Forsøg paa at sikkre det danskstalende Folks Modersmaal mod fortsat Undertrykkelse i Slesvig lammes af det slesvigholsteenske Kancelli i Kjøbenhavn. De slesvigholsteenske Bestræbelser tage deres Begyndelse strax efter Freden i Kiel, udgaaende fra Ridderskabet og det kielske Universitet. Fordringen om en fælleds Forfatning for Slesvig og Holsteen afvises af Frederik den Sjette. Ridderskabet klager til Forbundsdagen, men udretter Intet herved. Preussens Erklæring om, at det tydske Forbund Intet har med Slesvig at gjøre. Indførelse af raadgivende Stænder. Danmark kommer efterhaanden til Kræfter efter det haarde Tryk af Pengeomvæltningen og Krigens Onder. Stændernes første Virksomhed. Begyndende Offentlighed i Finantsbestyrelsen. Kamp for Trykkefriheden. Politiske Presssesager. Frederik den Sjettes Død. Dommen over hans Person og Regjering.

Allerede i Krigsaarene var Frederik den Sjettes Opmærksomhed bleven henledet paa den sørgelige Tilstand, hvori dansk Sprog og Nationalitet i Slesvig formedelst langvarig og endnu fortsat Undertrykkelse befandt sig. Ved Begyndelsen af dette Aarhundrede var Tilstanden følgende: Dansk var Folkesproget fra Nørrejyllands Grændse lige til Slien; kun i Sli-Egnen var et Slags Plattydsk, der var en Blanding af Dansk og Høitydsk tilligemed noget virkelig fra de sydligere Egne indtrængt Plattydsk, kommen i Brug ved Siden af det danske Folkesprog. Sønden for Slien og en Linie mellem denne Fjord og Husum taltes Plattydsk som oprindeligt eller i det Mindste fra gammel Tid herskende Tungemaal; paa Slesvigs Vestkyst holdt det Frisiske sig med Nød og Næppe; fra Syden trængte her det Plattydske ind, og fra Norden og Østen udbredte det Danske sig af sig selv og uden nogensomhelst Tvang. Det eneste virkelige Tab, som det danske Modersmaal, trods Aarhundreders Undertrykkelser, havde lidt paa sit gamle Omraade, var Halvøen Svans mellem Slien og Egernfjord; her var det nu i Forsvinden. Men til denne Tilstand af Folkesproget i Slesvig svarede ingenlunde det officielle Sprog, som brugtes i Kirke og Folkeskole, i de høiere Underviisningsanstalter, ved Rettergangen og i hele den offentlige Bestyrelse og Regjering. Her

havde, i et Land, som var dansk og som stod under en dansk Konges Regjering, et fremmed Sprog, det høitydske, ved en næsten utrolig Misbrug trængt sig ind og sat sig paa Høisædet, med Udelukkelse af Modersmaalet, af det Tungemaal, som Landets Børn talte. Ikkun i den nordlige Deel af Slesvig brugtes endnu i Kirke og Skole Folkesproget, og det endda kun paa Landet, i Kjøbstæderne havde det tydske Sprog i Kirke og Skole fortrængt eller sat sig ved Siden af det danske. Sydligere, i Mellemslesvig og Angel, raadede udelukkende Tydsk; der var mangfoldige Sogne, hvor Skoleunderviisningen dreves paa Tydsk, uagtet Børnene, naar de kom i Skole, ikke forstode et Ord Tydsk, og hvor der prædikedes Tydsk, uagtet Menighederne ikke forstode andet end Dansk. Med Retssproget var det ikke bedre fat; eller rettere, Tilstanden var endnu værre, forsaavidt tydsk Retssprog havde trængt sig ind endog i de Egne, hvor Folket dog i Kirke og Skole havde beholdt sit Modersmaal. Med Undtagelse af et Par Herreder lige ved Grændsen af Nørrejylland, og Øerne Als og Ærø, havde tydsk Rettergang overalt banet sig Vei, og selv paa hine enkelte Steder blev det Danske endnu i dette Aarhundrede, mellem 1810 og 1840, tildeels fortrængt. I det danske Land maatte Folk i Sager, der kunde gjælde hele deres timelige Velfærd, møde for Dommere, som kun halvt, og oftest ikke halvt, forstode Dansk, ja som selv ved Leilighed erklærede, at de ikke vare dette Sprog mægtige; og danske Vidneforklaringer toges til Protokols i tydsk Oversættelse med uundgaaelige og fordærvelige Feil; enhver Sag maatte gives i Hænderne paa tydske Advokater, fordi Rettens og Folkets Sprog ikke var det samme. Der gaves i hele Slesvig for dets danske Indbyggere ikke en eneste høiere Underviisningsanstalt; Seminariet, alle de lærde Skoler og de høiere Borgerskoler vare udelukkende tydske; og det kielske Universitet havde siden 1768 faaet et Slags Tvangsret over de slesvigske Studerende, saaledes at de skulde være forpligtede til i tvende Aar at høre Forelæsninger i Kiel. Hele Forretningssproget, alle de offentlige Myndigheders Sprog, verdslige eller geistlige, mod Syd eller Nord, var tydsk. Vi have tidligere omtalt, hvorledes disse unaturlige Forhold vare

opkomne og havde udviklet sig, hvorledes Frederik den Fjerde, da han havde gjenforenet Slesvig med Riget, uheldigviis forsømte at ordne denne saa vigtige Sag, hvilket da saa let havde kunnet skee, og hvorledes det Forsøg, Christian den Sjette gjorde, aldeles ikke førte til Noget. Siden den Tid var Undertrykkelsen af Folkets danske Modersmaal gaaet videre og videre og Bestræbelserne for at faae det fortrængt og afløst af Tydsk blevne stærkere, mere vedholdende og mere bevidste. **Adam Struensee**, Fader til den bekjendte Johan Fr. Struensee, er bleven mærkelig ved den Iver, hvormed han i den lange Tid (1759—91), han som General-Superintendent styrede Slesvigs Kirke- og Skolevæsen, arbeidede for dette Maal. Han var **Brandenborger** af Fødsel og aldeles fremmed for Dansk, da han ved Hannoveraneren J. H. E. Bernstorfs Yndest kaldtes til General-Superintendent. Han gjorde Erfaringer, som burde have standset ham i Fortsættelsen af sin fordærvelige Virksomhed. Han overbeviste sig om, at i store Strækninger af Slesvig Folket kun talte Dansk, medens Kirke- og Skolesproget var tydsk, og at paa de Steder, hvor Dansk brugtes i Kirke og Skole, „Ungdommen besad gode Kundskaber", men hvor Tydsk var indført, „Uvidenheden var stor"; han mødte ogsaa af og til alvorlige Modforestillinger mod sin hensynsløse Fremgangsmaade. Men langt fra herved at lade sig afholde, fordobblede han kun sin Iver for gjennem Skoleunderviisningen at drive det Danske ud og det Tydske ind i Børnene, og udvirkede i dette Diemed det ene Reskript efter det andet, hvorved det strængelig paalagdes Skolelærerne, udelukkende at betjene sig af det høitydske Sprog ved Underviisningen. At han alligevel i de 32 Aar, han virkede, udrettede forholsviis Lidet, havde sin Grund deri, at Skolerne, som han benyttede som Middel til Fortydskningen, paa den Tid i Slesvig vare i en yderst maadelig Forfatning, og at Skolelærerne næsten allevegne underviste i Folkesproget, i de danske Egne paa Dansk, i de frisiske paa Frisisk. De Reskripter, han udvirkede for at faae dette forandret, udrettede ikke synderligt, og kunde det ikke engang, efterdi Lærerne selv paa de fleste Steder ikke vare det høitydske Sprog mægtige. Anderledes blev det under hans

Efterfølger J. Georg Christian Adler, der 1792 tiltraadte sit Embede. Han kastede sig med al sin Iver paa Skolevæsenets Omdannelse og Forbedring, og efter flere Aars ufortrødne Arbeide lykkedes det ham at give det en ny Skikkelse. Veloplærte tydskdannede Lærere kom fra Seminarierne i Tønder og Kiel; Underviisningen dreves omhyggeligere end før og nu blot paa Tydsk; dansk Tale af Børnene i Skoletiden eller paa Legepladsen straffedes med Prygl; Skolebesøget, der tidligere havde været meget uregelmæssigt og paa mange Steder i Sommertiden aldeles havde hvilet, bragtes ved Tilhold til Forældrene og hensigtssvarende Foranstaltninger til Stadighed og Fasthed. Dette Skolevæsen, efterat det nogle Aar ind i dette Aarhundrede ret var kommet i Gang, arbeidede med en ganske anden Kraft end det tidligere paa Fortrængelse af Folkesproget og Indførelse af Tydsk. Virkningen af dette velordnede og vedholdende Angreb paa det danske Tungemaal var vanskelig at modstaae, og der beredtes dette herved en Fare større end nogen af dem, det hidtil havde bestaaet.

Da Frederik den Sjette var bleven oplyst om de unaturlige Forhold, som bestode i Slesvig, besluttede han strax heri at tilveiebringe en Forandring; thi hans Følelse oprørtes ved at see et dansk Folks Modersmaal saaledes undertrykt, og hans sunde Forstand sagde ham, at der beredtes Fremtiden en stor politisk Fare, naar man tillod et af de vigtigste Baand, der knyttede Slesvig til det øvrige Rige, saaledes at opløses. I en mindeværdig Skrivelse til det slesvigholsteenske Kancelli af 15de December 1810 erklærede han, at det var hans Villie, „at det tydske Sprogs Brug ved Gudstjeneste, Skoleunderviisning og Rettergang skulde ophøre og det danske Sprogs Brug træde i sammes Sted i alle de Dele af Slesvig, hvor det danske Sprog er Almeenmands Sprog." Han paalagde Kancelliet at træffe de fornødne Forberedelser til, at „denne for det Hele særdeles gavnlige og vigtige Forandring" paa bedste Maade kunde blive sat i Værk og befalede det herom at indgive Forestilling til ham. Ifølge denne Befaling lod nu Kancelliet Betænkninger og Erklæringer indhente fra alle de Embeds-Myndigheder i Slesvig, som burde høres i Sagen.

Disse indkom ogsaa til Kancelliet. Men nu skete noget høist Mærkeligt: Kancelliet henlagde i Stilhed hele Sagen med alle dens Akter, uden at meddele Kongen de indkomne Oplysninger eller gjøre ham noget Forslag til den Forandring, som han selv havde betegnet som saa vigtig og magtpaaliggende. Selve Sagens Akter forsvandt af Kancelliets Arkiv. Saaledes lammedes Kongens Villie af hans Embedsmænd. At Kongen selv kunde tabe Sagen af Syne, kan nogenlunde forklares af de Ulykker, som just ved denne Tid væltede ind over ham og Staten og ganske fyldte hans bekymrede Sind; det var den Tid, da Pengeomvæltningen stod for Døren, og Adskillelsen fra Norge forberededes, og Danmark reves ind i den store europæiske Krig. Det slesvigholsteenske Kancellies Fremfærd mod Kongen i denne Sag er ikke eneſtaaende: det bar sig ligesaadan ad med tre andre kongelige Befalinger, vedrørende Sprogforholdene i Slesvig. Det lod disse Sager hvile i 10 Aar; omsider paamindet af Kongen, gjorde det Undskyldninger og lovede strax at efterkomme Kongens Befaling; men det skete ikke, saalænge Frederik den Sjette levede. Saa afmægtig var den enevældige Konge ligeoverfor sine tydske Embedsmænd, naar det gjaldt om at bryde det Aag, som hvilede paa hans danske Undersaatter i Slesvig, og i dette Land tilveiebringe en Tilstand, der stemmede med naturlig Ret og Billighed.

Efter Freden i Kiel begyndte det tydske Element i den danske Stat at optræde med en Fordringsfuldhed og gjøre sig gjældende ogsaa i politisk Henseende paa en Maade, som tidligere ikke var kjendt. Dette havde en dobbelt Grund; den ene var det stærke Opsving, som den tydske Nationalfølelse efter den lykkelig tilendebragte Befrielseskrig havde taget, og som yttrede sig desto mere overstadig, jo dybere den foregaaende Ydmygelse havde været; den anden var den Svækkelse af Statens danske og nordiske Element, som samtidig indtraadte ved Norges Adskillelse fra Danmark; de tydske Bestanddele, som tillige fik en Tilvæxt ved Lauenborgs Erhvervelse, kom herved til at veie en heel Deel mere i Staten, end de hidtil havde gjort. Man blev sig i Holsteen snart bevidst den nye fordeelagtige Stilling, hvori man var kommen. Medens man tidligere

godt havde fundet sig i at være forbundet med Danmark, ja til sine Tider havde priist denne Forbindelse som en stor Lykke, saa krævede man nu under Indflydelse af den nyvakte tydske Selvfølelse en selvstændig Stilling for Holsteen, og ikke blot det, men, modig ved Danmarks Svaghed, forlangte man **Slesvig** som Tilgift. Ikke længer nøiet med Slesvigs Fortydskelse gjennem Kirke, Skole og Bestyrelse, krævede man nu en politisk Forbindelse mellem Holsteen og Slesvig.

Det var imidlertid ikke fra Holsteens Folk, at slige Bestræbelser og Fordringer udgik; det menige Folk var i hiin Tid aldeles fremmed for sligt og uberørt af den hele Bevægelse. Den havde sit Midtpunkt i det **slesvigholsteenske Ridderskab** og i **Kiels Universitet**, hvis Professorer tjente Ridderskabet med Mund og Pen. Fra Ridderskabet udgik Stødet til den Bevægelse, som siden, med et Mellemspil af et blodigt Oprør, har vedvaret til det nærværende Dieblik. Dristigt ved de Vanskeligheder, som fra alle Sider omspændte Kongen, begyndte Ridderskabet i Aaret 1815 og de følgende Aar at bestorme Frederik den Sjette med trodsige Besværinger og med stedse videre og videre gaaende Petitioner. Tagende Anledning af den Bestemmelse i Wiener-Akten, at hver tydsk Forbundsstat skulde have en Stænderforfatning, beskikkede det sig selv til Landets Talsmand og optraadte som om det var dets gyldige Repræsentant; og det talte ikke blot i Holsteens, men ogsaa i **Slesvigs** Navn. Det paastod, at den gamle Stænderforfatning, som eengang havde været fælleds for Slesvig og Holsteen, endnu bestod i fuld Gyldighed, og forlangte, at den Forfatning, som Kongen var forpligtet at give Holsteen, tillige skulde omfatte Slesvig; det begjærede desuden ved Mænd, som det selv valgte af sin Midte, at faae Indflydelse paa Affattelsen af den nye Grundlov. Denne Optræden af Ridderskabet gjennem dets saakaldte „bestandige Deputation" (et Slags Komitee, som det i en temmelig ny Tid, 1775, havde faaet Lov til at have for at lede de fælleds Anliggender), var saa ubeføiet som muligt. Ridderskabet var en privat Korporation, der havde visse Standsrettigheder, men ingen politiske Rettigheder; det havde ingen Beføielse til at tale paa Holsteens, endnu mindre paa Slesvigs

Vegne. Den Stænderforfatning, det talte om, var for længe siden gaaet til Hvile; det var omtrent halvandethundrede Aar siden, at der var holdt nogen fuldstændig Landdag, og hundrede Aar siden der holdtes en ufuldstændig, blot af Riddere og Prælater bestaaende Landdag (1712); mellem Holsteen og Slesvig var i det Mindste siden 1721 al politisk Forbindelse hævet. Selve den private Forbindelse, den saakaldte Nexus socialis, der bestod mellem det holsteenske og slesvigske Ridderskab, og hvorved det blev til **een** Korporation, beroede paa Kongens Naade, og var af Christian den Sjette i Aaret 1732 kun bleven stadfæstet med Forbehold af den souveræne Myndighed og under Betingelse af, at den ikke anvendtes til Skade for Kongens Rettigheder. Frederik den Sjette, forsaavidt han besvarede de mange Andragender, der strømmede ind, afviste bestemt de ugrundede Fordringer og tilkjendegav Ridderskabet, at Landets Forfatning ikke kunde gjøres til Gjenstand for Forhandling i deres Forsamlinger, at det tilkom ham selv at bestemme Tiden og Maaden for Holsteens Forfatning, at hvad der end i Wiener-Akten var fastsat om Holsteen, saa vedkom det ikke Slesvig, som var et dansk Land og en Deel af Danmarks Rige. Iøvrigt stadfæstede han 1815 med samme Forbehold som Christian den Sjette Ridderskabets Nexus socialis, og det følgende Aar særskilt det slesvigske og holsteenske Ridderskabs Standsrettigheder, og for hiints Vedkommende med det samme Forbehold af den souveræne kongelige Myndighed, som ligesiden 1721 af hans Forgjængere paa Thronen har været indført i Bekræftelsen. Ridderskabet blev herved kun dristigere, og udtalte ligefrem, at idet han havde stadfæstet Ridderskabets Privilegier, havde han med det Samme bekræftet den gamle Stænderforfatning for Slesvig og Holsteen, hvilken nu maatte betragtes som aldeles urøggelig. Foruden det, som vedrørte Forfatningssagen, indkom der ligeledes, snart til Kongen, snart til det slesvigholsteenske Kancelli, Besværinger i lidet maadeholdne Udtryk over Landets Tilstand, de trykkende Skatter, Fordring paa Erstatning af Krigsskade, Eftergivelse af Restancer o. s. v. I alle disse Sager gik de øvrige adelige Godseiere, som ikke vare Medlemmer (reciperede) af Ridderskabet, Haand i Haand

med dette. Dette bevægede Kongen til (3die Februar 1816) aldeles at forbyde den ikke reciperede Adel at deeltage i Ridderskabets Forsamlinger. Men det følgende Aar gik Ridderskabet og Adelen videre. De indgave gjennem den bestandige Deputation en Forestilling (27de Jan. 1817), hvori det uden Omsvøb erklæredes, at man ikke ansaae sig forpligtet til at betale Skatter, som ikke vare bevilgede af Stænderne. Man lod det ikke blive ved Ord. Paa Kieler Omslag indgik en stor Mængde Riddere og Adelige en Forening om i Fælledskab at bære de Tab, som for de Enkelte kunde følge af den Inddrivelse af Skatterne ved Exekution, som man maatte vente og som tildeels var begyndt, og til dette Øiemed oprette en fælleds Kasse, hvortil hver gav sit forholdsmæssige Bidrag. Dette var mere end nogen Regjering kunde taale. Kongen kassèrede og annullerede i de strængeste Udtryk den ulovlige Forening og truede Enhver, som fremdeles gjorde sig skyldig i Ulydighed, med Lovens hele Straf. Foreningen ophørte nu, men Skatterne maatte hos de gjenstridige ridderlige og adelige Godseiere næsten allevegne inddrives ved Exekution. De indgave endog en Protest, hvori de Ord forekomme, „at de vege for Magten, men ikke fra deres Ret", og at hvad der skete imod dem, stred imod de Rettigheder, Kongen selv nylig havde anerkjendt og stadfæstet. Flere Protester i lignende Aand indkom i Løbet af Aaret 1818. Herved udtømtes Frederik den Sjettes Taalmodighed. I en Skrivelse af 5te December 1818 irettesatte han ikke blot Ridderskabet paa det Alvorligste, men tilkjendegav tillige, at hvis det ikke forandrede sin Opførsel, vilde dets „bestandige Deputation", hvis Oprettelse i Aaret 1775 kun skyldtes kongelig Naade, „strax og uden videre aldeles blive opløst." Nu indtraadte nogen Tids Ro. Det var dog maaskee mindre, fordi Ridderskabet var blevet skræmmet, end fordi der indtraadte en Vending i Tiderne, som var lidet gunstig for dets Bestræbelser. Det var ved denne Tid, at der saavel i andre Lande, som navnlig i Tydskland, udbrød en voldsom Reaktion mod de stærkt gjærende Frihedsbevægelser, der vare ubeqvemme og truende for Fyrsterne. I det slesvigholsteenske Ridderskabs Bestræbelser var der rigtignok ikke meget af Frihed,

men det var i alt Fald en Opposition mod Regjeringsmagten, for hvilken Luften ikke længer var gunstig. Ved Karlsbaderbeslutningerne 1819 bleve Universiteterne, der havde været et Hovedpunkt for Bevægelsen, stillede under strængt Opsyn, og Pressen yderligere indskrænket ved nye og skarpe Censurbestemmelser. Næste Aar vedtoges et Tillæg til Wiener-Traktaten, i hvilket det vel forbeholdtes Forbundsdagen at vaage over Udførelsen af den ældre Bestemmelse, at alle Forbundsstater skulde have en Stænderforfatning, men iøvrigt overlodes enhver Fyrste selv at ordne sit Lands Forfatning uden Indblanding af Forbundsdagen; kun naar en ældre Forfatning bestod i anerkjendt Virksomhed, var Fyrsten bunden til den og kunde kun med Stændernes Medvirkning foretage Forandringer. Ridderskabet betænkte sig en Tid, indtil det Uveir, der havde reist sig 1819, noget var sagtnet, og greb da til en ny Udvei. Det henvendte sig sidst i Aaret 1822 med en Besværing til Forbundsdagen, hvori det paakaldte dennes Hjælp til Opretholdelsen af den, som det paastodes, lovlig bestaaende og anerkjendte fælleds Stænderforfatning for Slesvig og Holsteen. Forbundsdagen afviste imidlertid, som det var at vente, ved Beslutning af 27de Nov. 1823 Ridderskabets Besværing, efterdi den gamle Forfatning i Holsteen ikke bestod i anerkjendt Virksomhed, og henviste dem til som troe Undersaatter af Kongen at vente den nye Forfatning for Holsteen, som han havde bebudet. Værd at mindes er formedelst Preussens Holdning i senere Tider den Erklæring, som dets Fuldmægtig paa Forbundsdagen i Mødet den 10de Juli afgav. Han sagde: „Den af de Klagende begjærede Opretholdelse af Forbindelsen mellem Holsteen og Slesvig under een og samme Stænderforfatning, er, foruden hvad der ellers kan være at erindre derimod, allerede af den Grund ikke en Gjenstand, hvorpaa Forbundsdagen kan øve en tænkelig Indvirkning, efterdi Hertugdømmet Slesvig ikke hører til de tydske Forbundslande, og derfor ganske ligger udenfor Forbundets Indflydelse."

Efter Afgjørelsen af Forbundsdagen slog Ridderskabet sig en Deel Aar til Ro. Allerede 1816 havde Frederik den Sjette nedsat en Kommission for at raadslaae om den Forfatning,

som skulde gives Holsteen, og den var efter 7 Aars Forløb bleven fornyet 1823, da Forbundsdagen havde givet sin Kjendelse. Men 7 andre Aar hengik endnu, uden at der spoređes noget Resultat af Kommissionens Overveielser; Frederik den Sjette var nidkjær over sin uindskrænkede kongelige Myndighed, og kunde ikke finde sig i Noget, der i Form eller Virkelighed medførte en Formindskelse deraf. Sagen vilde derfor uden Tvivl fremdeles have hvilet, hvis ikke i Aaret 1830 mærkelige Begivenheder vare indtrufne. Den franske Juli-Revolution udbrød og satte hele Europa i Bevægelse. I Tydskland kom det paa flere Steder til voldsomme Optrin, og fra det øvrige Tydskland forplantede Bevægelsen sig til Holsteen. Paa samme Tid udgav **Uwe Lornsen**, indtil for kort siden Kontorchef i det slesvigholsteenske Kancelli, og nylig kaldet til Landfoged paa sin Fødeø Sild, et Flyveskrift, „over Forfatningsværket i Schleswigholstein", der frembragte en overordentlig Virkning og forøgede den allerede stærke Gjæring og Bevægelse. I kort Tid bortreves over 8000 Exemplarer af hans Skrift. Han forlangte en fælleds repræsentativ Forfatning for Slesvig og Holsteen med skattebevilgende og lovgivende Myndighed, Henlæggelse af alle Kollegier og Regjerings-Myndigheder til Hertugdømmerne, helst til Kiel, fuldkommen Adskillelse fra Kongeriget i administrativ og alle andre Henseender; kun „Konge og Fjende" skulde være fælleds. Ridderskabet, der saa længe havde arbeidet paa gjennem sine Privilegier at fremkalde en Fællesforfatning for Slesvig og Holsteen, trak sig i dette Dieblik sky tilbage; det frygtede denne Bevægelse, der havde en folkelig Retning, og syntes lidet om en Forfatning, under hvilken efter Lornsens egne Yttringer Middelstanden vilde blive den herskende. Det indsendte loyale Adresser til Kongen, og flere ansete Ridderskabsmedlemmer optraadte i Flyveskrifter mod Lornsen, fordømmende hans Foretagende og bestridende hans Forslag. Frederik den Sjette, som ikke havde veget for Ridderskabet, gav imidlertid efter for Trykket af den stærke folkelige Bevægelse. Under 28de Mai 1831 udstædte han en Anordning, hvori han tilkjendegav sin Beslutning at indføre raadgivende Stænder særskilt for Slesvig og Holsteen, og tillige meddeelte

de væsentlige Grundtræk af den nye Forfatning. Endnu faa Uger forud (7de April 1831) havde Ridderskabet ved de indstændigste, skjøndt i en mere maadeholden Tone end tidligere affattede Forestillinger baade til Kongen og Kancelliet gjort et sidste Forsøg paa at bevirke en Fællesforfatning for Slesvig og Holsteen. Men Frederik den Sjette var fast i sin Villie, ikke at indrømme nogen politisk Forbindelse mellem det danske Land Slesvig og det tydske Forbundsland Holsteen. — De nærmere og endelige Bestemmelser om Stænderforfatningen, udkom 15de Mai 1834, efterat Udkastet havde været underkastet saakaldte erfarne eller oplyste Mænds Prøvelse. Den første Samling af de holsteenske Stænder aabnedes 1ste Oktober 1835, og den første af de slesvigske 11te April 1836. Men samme Dag, som hine Bestemmelser udstædtes (15de Mai 1834), betegnedes ved Indførelsen af nogle ilde betænkte og i deres Følger høist skadelige Fælleds-Institutioner for Slesvig og Holsteen. Kongen lod sig forlede til at skabe et nyt og hidtil ukjendt administrativt Fælledskab mellem disse to Lande. Hidtil havde Slesvig og Holsteen hver havt sin særlige lokale Regjering og sin særskilte øverste Domstol. Men ved flere Forordninger af 15de Mai 1834 indførtes en fælleds Regjering, som havde sit Sæde paa Gottorp, og en fælleds Høieste-Ret (Overappellationsret), der holdtes i Kiel; endvidere hævedes den hidtil særskilte Examen for slesvigske theologiske og juridiske Embeds-Kandidater, og underlagdes et fælleds Examenskollegium, som sattes i Forbindelse med den nye slesvigholsteenske Regjering. Disse Instituter knyttede et nyt Baand mellem det tydske Forbundsland og en Deel af Danmarks Rige, som den simpleste Statsklogskab under de stedfindende Forhold burde have lært at holde saa meget som muligt ud fra hinanden, og skabte et Middel, som af en ildesindet og mod Rigets Enhed fjendtlig Embedsstand kunde benyttes til at anrette meget Ondt, og virkelig ogsaa blev benyttet dertil. Ved dette store Misgreb forspildtes for en betydelig Deel Frugterne af den Standhaftighed, hvormed Frederik den Sjette havde modsat sig Ridderskabets Fordring om en politisk Forbindelse mellem Slesvig og Holsteen.

Naar Slesvig og Holsteen fik en Forfatning, der gav Folket Indflydelse paa dets Styrelse, og om end ikke et stort Maal af politisk Frihed, saa dog altid noget: saa gik det ikke vel an at lade Kongeriget blive uden det Samme. Der udkom ogsaa samme Dag som Stænderanordningen for Slesvig og Holsteen en lignende for Kongeriget, hvorved Øerne og Nørrejylland hver fik deres Stænderforsamling. Kongen forudsaae, at Begjæring om en Forfatning ikke vilde udeblive, og vilde, som han udtrykte sig, helst give den, „inden de forlangte den." Danmark var i det Mindste modent til at benytte det, der bødes. Den Slaphed og Nedtrykthed, som havde været almindelig herskende i adskillige Aar efter Krigens Slutning, havde efterhaanden givet Rum for en freidigere og tillidsfuldere Stemning og et bedre Haab for Fremtiden. Landets Velstand hævede sig efterhaanden, skjøndt rigtignok efter de dybe Saar, den havde modtaget, kun langsomt. Efter al den Forstyrrelse i Formuesforholdene, som fulgte af Pengeomvæltningen, kom der en Tid, der var nok saa sørgelig og trykkende, Aarene fra 1820 til 1826, da Priserne paa de Varer, hvoraf Danmark havde sin Hoved-Indtægtskilde, Korn og andre Landbovæsenets Frembringelser, sank saa dybt, at Nød og Forlegenhed hos Rigets talrigste Samfundsklasse, Jordbrugerne, steg til det Høieste, og fra disse i sine Virkninger udbredte sig til alle de øvrige. Mange Jordbrugere maatte gaae fra Huus og Eiendom, og sælge dem for Spotpriis; mangfoldige Landeiendomme, større og mindre, maatte afhændes, fordi Eierne ikke formaaede at udrede Skatterne. Regjeringen søgte ved forskjellige Foranstaltninger at komme Landmanden til Hjælp; men Ondet var saa stort og udbredt, at Intet kunde bøde paa det. Omsider fra 1826 indtraadte en bedre Tilstand, og Landets Kræfter voxede synlig Aar for Aar. Med det Samme steg ogsaa Modet, og Stemningen hævede sig. Som tidligere bemærket, var det i hiin Nedslagenhedens og den offentlige Forknyttelses Tid, at Interessen samlede sig om Litteraturen og dens Frembringelser saa udelukkende, at der ikke syntes at være Rum for nogen anden. Imidlertid var der dog tilstæde Spirer til et andet Liv, som begyndte at røre sig og voxede en stille Væxt.

Der vaagnede efterhaanden, navnlig i Hovedstaden og hos de mere dannede Stænder, en Interesse for Statslivet og det Politiske, som havde slumret siden 1799. Man fulgte med levende Interesse de Bevægelser, som i de sidste Aar rørte sig rundtomkring i Europa, og Kampen for politisk Frihed, hvad enten den førtes med Vaaben mod Voldsherrer, eller foregik i Parlamenter og Folkekamre, fremkaldte en Deeltagelse, som det kunde have været en fælleds Sag. Da Efterretningen om Juli-Revolutionen rystede Europa, var Danmark ikke det Land, hvor den frembragte det mindste Indtryk. Nærmere ved sig havde man tillige Exemplet af Norge, fra hvilket Land Danmark kun faa Aar tilbage var blevet skilt, og til hvilket endnu saa mange Erindringer knyttede det. Man fulgte dets Udvikling med Deeltagelse, og saae, hvorledes her hos et beslægtet Folk, paa samme Trin af Dannelse og Kultur som det danske, en fri Forfatning, benyttet med Indsigt og Dygtighed, frembragte Lykke og Velvære og vakte de slumrende Kræfter. Intet Under, om Ønsker vaagnede om et lignende Gode, og Tiltro til at kunne benytte det ligesaa heldigt. Nationen var saaledes ikke uden politisk Interesse, og i Besiddelse, om ikke af en ved Selverfaring erhvervet politisk Dannelse, saa dog af en ikke ringe Grad af politisk Indsigt og Forstand paa det, som hører til en fri Forfatning. Der var en anden Omstændighed, som lettede Overgangen til en ny Bane. Der fandtes ikke i Danmark, som i mange andre Lande, en dyb Kløft mellem de forskjellige Stænder; her var ikke, som f. Ex. i Holsteen, en mægtig Adel, der ved Særrettigheder, Rigdom og Overlegenhed trykkede de øvrige Samfundsklasser. Under de enevældige Kongers lange Herredømme var Standsforskjellen mellem Undersaatterne bleven udjævnet, og Lighedsfølelsen voxet. De adelige Forrettigheder vare efterhaanden blevne borttagne, den ene efter den anden, og ikke faa eller uvigtige, som Retten til at beskikke Dommere og Præster paa de adelige og privilegerede Godser, hævedes netop under Frederik den Sjette selv. Af de gamle Rettigheder vare kun Ruiner blevne tilbage; de nye og betydelige Skatter, som paalagdes siden 1802, hvilede ligelig paa Alle. Den tidligere stavnsbundne Bondestand var bleven fri

og indtraadt i Statsborgernes Række og begyndte at faae en Fornemmelse af sin uafhængige og selvstændige Stilling. En almindelig Folkeoplysning og vidtudbredt Dannelse bidrog fremdeles til at nærme de forskjellige Samfundsklasser til hinanden og udjævne Forskjellen, og hvor Standsfordomme endnu søgte at gjøre sig gjældende, fandt de en Modvægt i den stærkt vakte borgerlige Selvfølelse. Stænder-Institutionen traf saaledes det danske Folk i flere væsentlige Henseender vel forberedt til at gjøre det første Skridt paa den nye Bane, hvilket tillige, netop fordi det var det første, var et stort Skridt. Og Stænder-Institutionen var tillige en Indledning og i flere Henseender en ypperlig Forberedelse til det fulde frie Statsliv, som siden skulde indtræde.

Hensigten med Indførelsen af en Stænderforfatning angav Kongen selv at være „at sætte ham og hans Efterkommere paa Thronen desto fuldkomnere istand til at erholde den tilforladeligste Kundskab om Alt, hvad der kunde fremme hans kjære og trofaste Folks Tarv, og derved tillige knytte de Baand desto fastere, som forene Kongehuset med Folket, saa og bidrage til Almeenaandens Oplivelse." Stænderne vare kun raadgivende. Til Betænkning og Raadslagning skulde forelægges dem alle Love, der havde Forandring i Undersaatternes personlige og Eiendomsforhold eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Gjenstand. Stænderne fik endvidere Ret til at indkomme med Petitioner og Forslag til nye Love og med Besværinger over Misbrug i Anvendelsen af de bestaaende Love eller i Bestyrelsen af offentlige Indretninger. Adskillige af Forsamlingens Medlemmer valgtes af Kongen. Valgene skete ellers umiddelbart af Vælgerne; baade Valgret og Valgbarhed var betinget af Besiddelse af Grundeiendom. Dog var Census ikke sat særdeles høit; Adgangen for Bondestanden, baade Selveiere og Fæstere, var ikke vanskelig, da en Besiddelse af 4 Tdr. Hartkorn for hine, og 5 Tdr. for disse, gav Valgret. For Valgbarhed var Census i Almindelighed dobbelt saa høi som for Valgret. Forsamlingens Møder vare ikke offentlige, og kun det Væsentlige af Forhandlingerne skulde efterhaanden bekjendtgjøres ved Trykken. — Den første Samling for Øerne begyndte den

1ste Oktober 1835 i Roeskilde, den første for Nørrejylland 11te April 1836 i Viborg. Stor og fortjent Paaskjønnelse fandt i den første Stændertid Anders Sandø Ørsted, der som kongelig Kommissær i en lang Række af Aar mødte baade ved Stænderne i Roeskilde og Viborg, og ved sine sjældne Evner, udbredte Kundskaber, og sit redelige og velvillige Sind meget bidrog til at føre den nye Institution heldigen ind i Livet. Han var da i den høieste Folkeyndest og betegnedes jævnlig med den smukke Benævnelse: „Kongens og Folkets Mand". Til de meest betydende Medlemmer af den roeskildske Forsamling i denne og den følgende Tid hørte blandt andre: Algreen-Ussing, Haagen, Godseierne P. A. Tutein, Scavenius og C. Neergaard, Professorerne P. G. Bang, J. F. Schouw, H. N. Clausen, J. E. Larsen, C. N. David, Grosserne L. N. Hvidt, H. P. og A. N. Hansen, Fabrikant J. C. Drewsen; i den viborgske: Bonden Ole Kirk, Funder, Fleischer, Otterstrøm, Brink-Seidelin, Herredsfoged With, Oberst Brock, Godseierne Tang og Nyholm, Høiesterets-Assessor Bruun, Prokurator Jespersen, Oliemøller Schytte; de to ovennævnte J. F. Schouw og J. E. Larsen havde tillige Sæde i den viborgske.

Statens Finantsvæsen vil altid være en af de Sager, som en Folke-Repræsentation i fortrinlig Grad maa skjænke Opmærksomhed og inddrage under sin Indflydelse. Danmarks finantsielle Tilstand blev ogsaa strax i den første Stænderforsamling Gjenstand for omhyggelig Undersøgelse og Overveielse. Hidtil havde i Finantsernes Bestyrelse ingen Offentlighed fundet Sted. Lige kort før Stænderne traadte sammen, skete Begyndelsen til en Forandring heri, idet Kongen lod bekjendtgjøre en almindelig Oversigt over Statens Indtægter og Udgifter og Statsgjældens Størrelse. Denne Oversigt blev imidlertid af Stænderne funden meget utilfredsstillende, og efter en Drøftelse af hele Statshuusholdningen og Forholdet mellem Indtægter og Udgifter, fandt man sig foranlediget til at indgaae til Kongen med en Petition, der gik ud paa, at der maatte tages de meest energiske Forholdsregler for ved Besparelser at formindske Statens aarlige Udgifter; og at en Kommission, ikke udelukkende bestaaende af Embedsmænd, maatte blive nedsat

for at undersøge den finantsielle Tilstand og udarbeide en Plan, der skulde lægges til Grund for Statens aarlige Huusholdning; og endelig at Regnskaberne over samtlige Indtægter og Udgifter for Fremtiden aarligen maatte ved Trykken blive offentliggjorte. Da Kongens Svar paa denne Petition ikke var synderlig tilfredsstillende, blev den i Stændernes følgende Samling gjentaget. Nogle indledende Skridt til Forbedringer i Finantsbestyrelsen bleve vel gjorte; men i det Hele kom det i Frederik den Sjettes Tid ikke videre end til Bekjendtgjørelse af almindelige Oversigter over Finantstilstanden. — En anden Sag af almindelig Interesse, som i den første Tid sysselsatte Stænderne, var Spørgsmaalet om Foreningen af de to Forsamlinger, den roeskildske og viborgske, til een. Saa nødvendigt det var og grundet i Holsteens og Slesvigs forskjellige statsretlige Stilling, at disse to Landsdele havde hver sin Stænderforsamling, saa urimeligt var det og blottet for enhver holdbar Grund, at Kongeriget Danmark var blevet tvedeelt. Denne Tvedeling var forbunden med en umaadelig Spilde af Kræfter; den gjentagne Behandling af de samme Sager, som eengang vare blevne udtømmende drøftede, sløvede Opmærksomheden og dræbte Interessen, og kunde ikke føre til Andet end i høi Grad svække den folkelige Deeltagelse for hele Stænder-Institutionen. Da man for Delingen ikke kunde anføre andre gyldige Grunde, fik det Udseende af, at Regjeringen kun havde gjort denne Deling for at svække Stændernes Betydning, og at den frygtede for, at den Indflydelse, som en enkelt Forsamling for hele Kongeriget kunde vinde, skulde blive altfor ubeqvem og tvingende. Men den Begjæring, som indgaves om begge Forsamlingers Forening, mødte kun et lidet gunstigt Øre hos Regjeringen. Petitionen afsloges med den Bemærkning, at en saadan Forening vilde „forvandle Stænderne til en Institution af en heel anden Natur.“ Baade ved denne Sags og Finantssagens Indbringelse og Behandling var Algreen-Ussing den virksomste, og den, som indlagde sig de største Fortjenester. — Savnet af Offentlighed føltes strax som Noget, der maatte svække Stændernes Virksomhed og Folkets Deeltagelse for dem. Allerede i den første Forsamling indgik derfor Stænderne med Begjæring om, at Mo-

derne maatte blive offentlige og Meddelelserne i Stændertidenden fuldstændige. Offentlighed afsloges, derimod indrømmedes, at Tidenden fik en saadan Skikkelse, at den herefter, med et Par enkelte Undtagelser, blev et tro Billede af Forhandlingerne.

Dersom Stænderne med den knappe Myndighed, der var tilstaaet dem, skulde udrette Noget, maatte de understøttes af en fri Presse, der kunde gaae Haand i Haand med dem og give den offentlige Mening et sandt og kraftigt Udtryk. Pressefrihed var ligesom den Luft, der ikke kunde undværes, hvis det nye Frihedsliv, som begyndte 1830, skulde kunne drage Aande og trives. Danmark havde, skjøndt det regjeredes af enevældige Konger, havt det sjældne Held at være kommet i Besiddelse af Trykkefrihed, der syntes saa lidet forenelig med et uindskrænket Kongedømme. Sammenstød vare heller ikke udeblevne. Friheden havde ved Presseloven af 27de Sept. 1799 lidt et betydeligt Skaar, og ved en Række følgende Anordninger og Kongeskrivelser var den end yderligere bleven indskrænket. Det Liv, der havde rørt sig før 1799 var ogsaa ved hine Anordninger og under Trykket af almindelige europæiske Tilstande, aldeles død hen. Man vidste i en Menneskealder knap af, at man havde Trykkefrihed, gjorde i det Mindste ingen Brug af den paa det Omraade, hvor den havde sin væsentligste Betydning, i det som vedkom Staten og det offentlige Liv. Der bestod ikke destomindre endnu i Danmark Trykkefrihed under Ansvar for Loven; Censur kunde ikke lovligen udøves uden alene for de Blades Vedkommende, som meddeelte udenlandske politiske Nyheder. For disse var af Hensyn til Udlandet ved Forordning af 1810 og flere senere Bestemmelser denne Tvang bleven indført. Næppe havde imidlertid 1830 det nye Liv begyndt at røre sig, før man igjen mindede sig Trykkefrihedens længe forglemte Gode og begyndte at gjøre Brug af det. Der dannede sig en uafhængig Presse, dygtige Kræfter traadte i dens Tjeneste, Statens Tilstand og alle offentlige Anliggender bleve inddragne under Drøftelse, granskede og fremstillede med Frimodighed og Indsigt. Den offentlige Mening begyndte gjennem Pressen at blive en Magt. Det kom imidlertid snart til Kamp. Den gamle Konge kunde ikke forstaae den nye Tid;

hvad der nu rørte sig, kaldte tilbage i hans Erindring Tiden før 1799, og han tænkte paa at anvende de gamle Midler mod den nye Dristighed. De høie Embedsmænd, der for største Delen ogsaa tilhørte den gamle Tid, saae med Uro og Misnøie, hvorledes Regjeringens Handlinger kritiseredes, dømtes og fordømtes, hvorledes Pressen Dag for Dag gjorde større Indgreb paa det Omraade, som Regjeringen hidtil havde været vant til at betragte som udelukkende sit. I Begyndelsen af Aaret 1835 udbredte det Rygte sig, at Regjeringen forberedte nye Indskrænkninger i Trykkefriheden, vel endogsaa tænkte paa Indførelse af Censur. Dette fremkaldte almindelig Uro og Bekymring hos alle dem, der i Trykkefrihedens Bevarelse saae en Betingelse for Udviklingen af det begyndte friere Statsliv. Der opsattes en Adresse til Kongen, der baade i og udenfor Kjøbenhavn fik talrige Underskrifter, i hvilken man bad Kongen ikke yderligere at indskrænke Trykkefriheden, og yttrede det Haab, at Ytringsfriheden fremdeles kun maatte være begrændset ved Loven, og Overtrædelse af denne alene være undergiven Domstolenes Kjendelse. Frederik den Sjette gav et temmelig unaadigt Svar. Strax efter dannede sig imidlertid **Trykkefrihedsselskabet**, hvis Medlemsantal i kort Tid voxede til flere Tusinde, og som fik en ikke ringe Betydning for Udviklingen af det begyndende politiske Liv. Det blev ved Selskabet i Hovedstaden og ved Forgreninger over hele Landet et Midtpunkt for alle dem, der tilhørte den nye Tid; virkede ogsaa gavnligt ved Udgivelsen af en Mængde værdifulde Folkeskrifter. Kort før hiin Adresse indgaves til Kongen, havde Regjeringen begyndt Angrebet paa Pressen. Den havde anlagt en Sag for Overtrædelse af Trykkelovene, der som den første politiske Pressesag, Danmark i mange Aar havde seet, gjorde overordentlig Opsigt og fremkaldte en stor Bevægelse. Professor i Statsøkonomi **C. N. David** havde begyndt Udgivelsen af Ugebladet Fædrelandet, som han ledede med den sjældne Dygtighed og Sagkundskab, hvoraf han var i Besiddelse. Men Bladet kom ikke videre end til det ellevte Numer, før Sag anlagdes mod Udgiveren. Han frikjendtes af Domstolene, men blev ikke desmindre det følgende Aar (1836) entlediget fra sit Embede.

Medarbeider og siden Medudgiver af Fædrelandet var Johannes Hage, en kundskabsrig, djærv og frihedselskende Mand, der i den korte Tid han virkede, indlagde sig store Fortjenester under den Kamp, som Pressen og det frie Statsliv, der arbeidede sig frem, havde at bestaae. Han bortreves ved en brat Død allerede i sit 37te Aar (1837). Regjeringen gik imidlertid frem paa den Vei, den havde betraadt. Pressen underkastedes flere Indskrænkninger, foruden adskillige mindre, en betydelig ved Anordningen af 1ste Nov. 1837, som udkom uagtet baade de roeskildske og viborgske Stænder saa godt som eenstemmigt havde fraraadet den. Ved denne Anordning skabtes en ny Rubrik for Presseforseelser, nemlig „Mangel paa pligtskyldig Opmærksomhed“, hvilken skulde komme til Anvendelse, naar de Udtryk, som vare Gjenstand for Paatale, ikke ligefrem faldt ind under de ældre Bestemmelser i Loven af 27 Sept. 1799. Dette standsede imidlertid ikke Pressen, den fortsatte sin Kamp, kraftigen understøttet af den offentlige Mening.

Frederik den Sjette bortkaldtes den 3die December 1839 i sit 72de Aar, efterat han i 55 Aar havde forestaaet Statens Styrelse. Hans Regjering var en af de mærkværdigste, som nogen dansk Konge har ført, rig paa Omskiftelser og store Forandringer baade i det Indre og Ydre. Hans Ungdomstid lyste ved store Reformer og velgjørende Forbedringer i mangfoldige Retninger; hans Alderdom betegnedes ved Indførelsen af en Forfatning, der var det første Skridt til en friere Statsform og Udgangspunktet for den følgende Udvikling. Men til en betydelig Deel af hans Regjering knytte sig bittre og sørgelige Minder: Tabet af Flaaden, Hovedstadens Ødelæggelse, en ulykkelig syvaarig, Rigets Kraft fortærende Krig, Omvæltningen i Pengevæsenet, og endelig Adskillelsen fra Norge. Tager man end, som man bør, billigt Hensyn til, at Tiderne vare saa vanskelige, som de sjælden i Verden have været, Begivenhedernes Bølgegang saa voldsom, uimodstaaelig og uberegnelig, at det selv for en klog og skarpsynet Styrer med en fast Haand vilde falde vanskeligt at føre en lille Stat som Danmark aldeles uskadt gjennem Brændingen, saa lader det sig dog ikke nægte, at Ulykkerne bleve saa meget større, fordi

Frederik den Sjette netop manglede de Egenskaber, som slige Tider, naar ikke Alt skulde gaae til Grunde, nødvendig gjorde Krav paa; han mødte ikke Farerne med Mod og Fasthed eller Vanskelighederne med Kløgt og Fremsynethed. Svag i Handling, raadløs og vaklende i Politik, blev han uundgaaelig et Offer for Overmagten og Tidernes Uretfærdighed. Staten maatte bøde haardt for sin Styrers Mangler og Feilgreb. Men alligevel bevarede det danske Folk lige til det Sidste en Kjærlighed, Høiagtelse og Hengivenhed for Frederik den Sjette, som sjælden en Konge har været Gjenstand for. Disse Følelser havde deres Rod i den Overbeviisning, at han havde et Hjerte for sit Folk, at al hans Id og Stræben i et langt og arbeidsomt Liv kun gik ud paa at fremme dets Vel, saaledes som han forstod det; og de styrkedes ved Indtrykket af hans hele ædle, redelige og sanddru Personlighed, hans fordringsløse Jævnhed, hans folkelige deeltagende Sind, som gjorde, at den ringe Mand fandt hans Øre og Hjerte ligesaa aabent som den, der stod høit ved Rang og Byrd.

Tredie Afsnit.

(1839—1855).

---

1. Christian den Ottende. Tidens Stemning og Forventninger. Kongen gaaer ikke ind paa Ønskerne om en fri Forfatning. Stænder-Komiteer. Kamp med Pressen. Forbedringer i den offentlige Bestyrelse. Finantsvæsen, Kommunalvæsen, Retsvæsen. Negerslaveriets Ophævelse forberedes og bestemmes. Landets stigende Velstand. Herskende Misstemning. Bevægelse i Bondestanden. Skandinavismen. Stændernes Andragender. Sprogkampen i Slesvig, Nis Lorenzen fra Lilholt. Sprogreskriptet af 14de Mai 1840. Slesvigholstenerne. Hertugen og Prindsen af Augustenborg. Prindsen udnævnes til Statholder i Slesvig og Holsteen. Peder Hjort Lorenzen. Patent af 29 Marts 1844. Slesvigholstenerne blive dristigere i deres separatistiske Bestræbelser. Modstand fra Kongerigets Stænder og Folk. Spørgsmaalet om Arvefølgen. Det aabne Brev af 8de Juli 1846. Christian den Ottende forandrer System, Prindsen af

Augustenborg afskediges. De holsteenske og slesvigske Stænder opløse sig selv. Det tydske Forbund. Spænding og Uro i Riget. Christian den Ottende døer.

Med Frederik den Sjette sank den gamle Tid i Graven, og en ny Tid med andre Formaal og andre Overbeviisninger, der allerede i hans sidste Aar havde begyndt at røre sig, brød under hans Efterfølger **Christian den Ottende** igjennem med ustandselig Kraft. Han var som Søn af den i Aaret 1805 afdøde Arveprinds Frederik den nærmeste til Thronen, da Frederik den Sjette var død sønneløs. Til Christian den Ottende knyttede sig de største Forventninger. Han var en ualmindelig dannet og begavet Mand, hjemme i Kunst og Videnskab, og fortrolig med den nyere Tid og dens Ideer. Man troede for vist, at man af ham uden stor Vanskelighed vilde opnaae, hvad det vilde have været aldeles forgjæves at tænke paa under Frederik den Sjette, en konstitutionel Forfatning, og støttede navnlig dette Haab derpaa, at Norge under hans Styrelse havde faaet sin frie Konstitution, der afløste den gamle Enevoldsmagt. Strax efter hans Thronbestigelse strømmede fra alle Kanter Adresser ind til ham, hvori man under stærke Hengivenhedsyttringer og Hylding af de udmærkede Egenskaber, han var i Besiddelse af, meer eller mindre ligefrem udtalte Ønsket og Haabet om, at han vilde lade Danmark en lignende Velgjerning blive til Deel, som Norge havde opnaaet ved den frie Forfatning, der som et lysende Minde for bestandig knyttede hans Navn til dette Danmarks Broderland. Kongen, der paa denne Tid blev løftet høit paa Folkegunstens Vinger, svarede i velvalgte Udtryk, undgaaende saavidt muligt at støde Nogen, men vogtede sig omhyggelig for at give noget Løfte om en Konstitution; derimod gav han det bestemte Tilsagn, at han vilde indføre gjennemgribende Forbedringer i **Forvaltningen.** Dette var imidlertid langt fra at tilfredsstille de Mange, som kun i en fri Forfatning saae Midlet til en heldbringende Udvikling for Danmark, og den store Skuffelse af et Haab, der i Kongens Fortid syntes at have saa stor Berettigelse, fremkaldte snart en betydelig Misstemning. Denne tiltog, da det viste sig, at Kongen ikke lod sig rokke ved de fornyede Yttringer af

den almindelige Stemning, som stærkt udtalte sig deels gjennem Pressen deels gjennem Stænderne, men endog traadte skarpt og alvorligt op imod Bevægelsen. Der indtraadte snart et fuldstændigt Brud mellem ham og de **Liberale**, saaledes kaldte man dem, der arbeidede for Gjennemforelsen af et friere Statsliv i Danmark. Ved den første Samling af Stænderne 1840, som holdtes efter hans Tiltrædelse af Regjeringen, indkom der, baade til den roeskildske og viborgske Forsamling, Petitioner med mange Tusinde Underskrifter, hvori der begjæredes, at Kongerigets to Stænderforsamlinger maatte forenes til een og erholde fuldstændig Skattebevillingsret; flere Petitioner gik et Skridt videre, idet de forlangte Forening af de tre Stænderforsamlinger, den roeskildske, viborgske og slesvigske, og Skattebevillingsretten udøvet ved en saadan Forsamling, der repræsenterede hele Danmarks Rige. Stænderne selv indgave et Andragende til Kongen, der gik ud paa en Omdannelse af Stænder-Institutionen ved Forening af Kongerigets to Forsamlinger, Indførelse af Offentlighed i Forhandlingerne og Forandring af Valgloven, saaledes at ikke længer Besiddelse af Grundeiendom skulde være den udelukkende Betingelse for Valgbarhed og Valgret. Endvidere begjæredes, at Kongen vilde lade den forenede Stænderforsamling et toaarigt Budget over hele Statens Indtægts- og Udgiftsvæsen forelægge til Betænkning, inden det erholdt kongelig Stadfæstelse; og at ligeledes Regnskaberne over Indtægt og Udgift maatte forelægges Forsamlingen til Prøvelse. Da det ikke ansaaes tilstædeligt efter den bestaaende Forfatning ligefrem at andrage paa Skattebevillingsret, lode Stænderne sig nøie med at indsende til Kongen de herom indgivne Petitioner som et Vidnesbyrd om Folkets Ønsker og den hos Nationen herskende Stemning. Kongen gik imidlertid ikke ind paa Stændernes Andragender, men erklærede at ville holde fast ved det af hans Forgjænger givne Grundlag for Stænder-Institutionen og ikke indrømme Noget, hvorved dette væsentlig forandredes. Med Hensyn til Finantserne henviste han derhos til de Forbedringer i deres Bestyrelse, der deels vare gjorte, deels vilde blive det. Mod dem, der havde underskrevet Petitioner om Skattebevil-

lingsret, foretog han et Skridt, der kom temmelig uventet og paa eengang viste, hvor meget man havde skuffet sig, naar man troede, at Kongen vilde gaae ind paa en Forandring i Forfatningen, der medførte en Opgivelse af Enevælden. Alle de Embedsmænd og Lensbesiddere, der havde deeltaget i hine Petitioner, fik efter Kongens Befaling hver især gjennem det danske Kancelli en alvorlig Paamindelse om den Ed, de havde svoret Kongen, og den Pligt, de skyldte ham, med tilføiet Trusel om Tab af Embede og Tiltale og Ansvar for Loven, hvis de for Fremtiden gjorde sig skyldige i et lignende Forhold.

Medens Kongen saaledes afslog Stændernes Andragender om en videre Udvikling af Stænder-Institutionen, opfordrede han paa samme Tid (1842) de da forsamlede Stænder til at yttre sig om, hvorvidt de fandt Indførelse af stadige Stænderkomiteer, bestaaende af Mænd udvalgte af alle fire Forsamlinger, ønskelig og nyttig. Disse Komiteer skulde paa Kongens Opfordring afgive Betænkning om særdeles vigtige Sager, der vedkom deels enkelte Landsdele, deels og fornemmelig den hele Stat. Denne Henstilling til Stænderne om Indførelse af en ny og vigtig Institution, der aabnede Udsigt til at give Stænderne noget større Betydning, skulde tjene til at formilde Afslaget af de Andragender, Forsamlingerne selv havde indgivet; tillige var det Kongens Hensigt ved en saadan Fælleds-Institution at skabe en Modvægt mod den statsopløsende Retning, som i den slesvigske og holsteenske Forsamling stærkere og stærkere fremtraadte. Sagen fandt en meget god Modtagelse hos Kongerigets Stænder. Den roeskildske Forsamling anbefalede Stænder-Komiteer som et Middel til at fremme Enhed og Enighed i Riget, og som ypperlig egnede til at behandle Budgettet og hele Statens Finantsvæsen, hvilket Kongen havde nægtet de enkelte Forsamlinger, fordi det vilde medtage for megen Tid, naar de Alle skulde høres. Den viborgske Forsamling paaviste enkelte Misligheder, som kunde følge af Stænderkomiteer, naar man ikke i Tide var opmærksom derpaa; men tilraadede dem dog, navnlig fordi Budgettet saa hensigtsmæssigt kunde forelægges dem, og fordi de kunde blive et Mellemled

til en friere Udvikling, „hvis Maal maatte være en konstitutionel Forfatning." Den slesvigske og holsteenske Forsamling derimod, hvis Fleerhed ønskede saa lidet som muligt Fælledskab med Kongeriget og kun tragtede efter en fuldkommen Løsrivelse ved Dannelsen af en ny Stat „Schleswig-Holstein", frabad sig meget bestemt disse Komiteer som uforenelige med den saakaldte Forfatning af 1460. I den slesvigske Forsamlings Betænkning undsaae man sig endog ikke ved at sige, at Slesvig ikke havde mere at gjøre med Kongeriget Danmark end f. Ex. Ungarn med de østerrigske Arvestater. Da Stænderne næste Gang samledes, lod Kongen dem tilkjendegive, at kun een af Forsamlingerne, den roeskildske, „fuldelig havde sat sig ind i hans Hensigt med den videre Udvikling, han var sindet at give Stænder-Institutionen ved Indførelsen af Stænder-Komiteer;" hvorfor han havde stillet Sagen i Bero indtil videre. Skjøndt den viborgske Forsamling her var slaaet i Hartkorn med den slesvigske og holsteenske, seer man dog let af det Anførte, at den Mis-Opfattelse af hans Hensigt, som Kongen omtaler, hvilede paa meget ulige Grunde i de forskjellige Forsamlinger.

Den Kamp, der allerede i Frederik den Sjettes sidste Aar var begyndt mellem Pressen og Regjeringen, fortsatte sig under Christian den Ottende. Der indtraadte en Standsning i den første Tid efter hans Thronbestigelse, da man var fuld af Haab om, at han vilde imødekomme Ønsket om en fri Forfatning; men saasnart det viste sig, at man heri storligen havde skuffet sig, blev Kampen saa meget hæftigere og lidenskabeligere. Alle de mange Baand, som indskrænkede Yttringsfriheden i Frederik den Sjettes Tid, bestode fremdeles, og gave Regjeringsmagten, som udøvedes gjennem det danske Kancelli, stærke Midler mod Pressen, der ikke lodes ubenyttede. Beslaglæggelser og Retsforfølgelser hørte til Dagens Orden, og saaledes vedblev det under hele Christian den Ottendes Regjering. Pressen kuedes ikke herved, men blev kun mere bitter. Stænderne, der havde en naturlig Opfordring til at tage sig af Pressen, eftersom deres egen Indflydelse for en stor Deel beroede paa den Støtte, de kunde vinde i en oplyst offentlig Mening, undlode ikke gjentagne Gange at andrage paa Afskaffelse af nogle af de værste

Baand, der hvilede paa Pressen; men Kongen afviste under Paaberaabelse af de Misbrug, hvori Pressen gjorde sig skyldig, disse Petitioner. Omsider lod han Stænderne forelægge et Udkast til en heel ny Trykkelov; men denne var af den Beskaffenhed, at begge Stænderforsamlinger ikke blot fandt sig foranledigede til at foreslaae mangfoldige betydelige Forandringer, men endog gjorde Udeladelsen af visse Bestemmelser til en ufravigelig Betingelse for, at de kunde tilraade Lovens Udgivelse. Den kom ikke ud. — En af de Retssager, som vakte den største Opsigt og Deeltagelse, var den, som anlagdes mod **Orla Lehmann** i Begyndelsen af 1841. Anledningen til den var en Tale, han havde holdt ved et Valgmøde i Nykjøbing paa Falster, og hvorom Beretning havde været meddeelt i Stiftstidenden. Talen havde fornemmelig dreiet sig om de ældre souveræne Kongers Forhold til Bondestanden, og tillige udbredt sig om den Betryggelse, som laae i en konstitutionel Forfatning, og de Fordele, den overhoved frembød fremfor en enevældig Konges Regjering. Den Anklagede blev af Høieste-Ret dømt til tre Maaneders Fængsel, men modtog saa mange Beviser paa almindelig Deeltagelse, at Domfældelsen snarere syntes en Triumf og paa det Tydeligste godtgjorde, hvor dyb Kløften var mellem det Bestaaende og Tidens Ønsker og Stræben.

Medens Kongen bestandig vægrede sig ved at gaae ind paa en Forandring af Statsforfatningen, arbeidede han med stor Iver paa at indføre Forbedringer i Forvaltningen og indfriede i den Henseende fuldelig det Tilsagn, han ved sin Regjerings Tiltrædelse havde givet. Der skete under hans otteaarige Regjering overordentlig meget i den Retning. Et Hovedpunkt var Finantserne. I deres Bestyrelse bragtes en Orden og Offentlighed, som hidtil ikke var kjendt. Statens Udgifter fastsattes ved et Normalbudget; aarlige udførlige Budgetter bekjendtgjordes tilligemed Oversigter over Regnskaberne for det foregaaende Aar. I flere andre Bestyrelsesgrene indførtes større Orden og en simplere Forretningsgang. For Hærens Organisation lagdes en ny Plan (1842) og ligesaa for Marinen. Kommunalloven for Kjøbenhavn af 1ste Jan. 1840

var et betydeligt Fremskridt til et friere og selvstændigere Kommunalliv i Hovedstaden. (Kjøbstæderne udenfor Kjøbenhavn havde allerede under Frederik den Sjette 1837 faaet en ny Kommunalforfatning). Kommunevæsenet paa Landet fik en heel ny Ordning (13de August 1841) ved Oprettelse af Amtsraad og Sogneraad. Ved disse tre vigtige Love skabtes nyt Liv og nye Midler til Udvikling i alle de mindre borgerlige Samfund, som Staten omslutter, og idet Samfundsaanden herved udvikledes og Leilighed paa mange Punkter aabnedes de Enkelte til offentlig Virksomhed, forberededes Dygtigheden til selvvirksom Deeltagelse i et friere Statsliv, naar dets Tid kom. Toldtarifen, der ved den under Frederik den Sjette udkomne Forordning af 1ste Mai 1838 havde modtaget vigtige Forbedringer, modtog flere gavnlige Ændringer. Borger- og Skolevæsenet i Kjøbenhavn blev ved en gjennemgribende Omdannelse (20de Marts 1844) sat bedre istand til at opfylde sit vigtige Formaal For det lærde Skolevæsen lagdes en ny Plan (1845), sigtende til at udvide Skoleundervisningen, saaledes at det første akademiske Aar kunde falde bort, en Plan, hvis Hensigtsmæssighed siden er bleven ulige bedømt. Flere Dele af Kriminallovgivningen omdannedes og forbedredes; Indiciebeviset fik Anvendelse i Forbrydelsessager; til Fængselsvæsenets Forbedring forberededes Indførelsen af de nyere Systemer for Straffe-Anstalters Indretning. Legemlig Revselse afskaffedes i Hæren (1846), saaledes at den herefter kun turde anvendes mod dem, der ved Krigsretsdom vare nedsatte i anden Klasse af Menige. Spidsrodsstraffen var allerede 10 Aar tidligere bleven hævet. For at lette Negerslavernes Kaar paa de danskvestindiske Øer bleve først adskillige Foranstaltninger trufne, sigtende til at skaffe Negerne nogen mere Leilighed til eget Arbeide og derved Midler til at frikjøbe sig. Senere blev det ved kongelig Skrivelse af 28de Juli 1847 bestemt, at Børn af Ufrie, som fødtes efter denne Dag, fra Fødselen af skulde være frie, og hele den øvrige ufrie Befolkning indtræde i Friheden efter en Tidsfrist af 12 Aar, som skulde bruges til at forberede Overgangen. Det varede dog ikke saa længe; thi i Aaret 1848 vakte Negerne Uroligheder, som ledede til deres

øieblikkelige Frigivelse. Den aarlige Tribut eller Present, som hidtil svaredes til Marokko, for at danske Skibe kunde befare Middelhavet, uden at være udsatte for at antastes af marokkanske Sorøvere, bevirkedes hævet 1845 ved en Underhandling understøttet af Krigsskibe, saaledes at en Traktat betryggede Skibsfartens Sikkerhed uden Ydelse af hiin ydmygende Tribut. Alle tre nordiske Riger samvirkede ved denne Leilighed for et fælleds Maal. Samme Aar overlodes de danske Besiddelser paa Ostindiens Fastland, der ikke vare Staten til virkelig Gavn, mod en Godtgjørelse af omtrent en Million Rdlr., til det britisk-ostindiske Kompagni. En Frugt af Kongens videnskabelige Interesse var Udsendelsen af Korvetten Galathea til en Jordomseiling (1845). Ved Siden af videnskabelige Formaal havde dette Søtogt tillige til Øiemed at berede nye Veie for den danske Handel i fjærne Farvande.

Allerede i de sidste 10 Aar af Frederik den Sjettes Regjering havde Landets Velstand taget et betydeligt Opsving; Agerdyrkning og Qvægavl, Handel og Skibsfart og indre Bindskibelighed vare i rask Fremgang. I Aaret 1831 udgjorde Udførselen af Kornvarer og Raps omtrent 1 Million Tønder; men i Aaret 1840 var den, uagtet den stigende Folkemængde medførte en forøget Forbrug i Landet selv, voxet til to Millioner og 377,000 Tønder. Det aarlige Gjennemsnit for denne Tid (1831–1840) var 1 Million og 800,000 Tønder, deriblandt 217,000 Tønder Raps. Af denne Udførsel faldt omtrent to Trediedele paa Kongeriget og en Trediedeel paa Hertugdømmerne. Forøgelsen i Udførselen af Smør (meest fra Hertugdømmerne) og Fedevarer, Qvæg og Heste var til samme Tid ligeledes meget betydelig. Baade Tallet og Drægtigheden af de Skibe, som sattes i Virksomhed ved Handel eller Fragtfart, voxede ligeledes efter en stærk Maalestok. Landets stigende Velstand forøgede Statsindtægterne og forbedrede Finantstilstanden. Statsgjælden, som i Aaret 1834 udgjorde 130 Millioner var ved Frederik den Sjettes Død bragt ned til 124 Millioner. Den kraftige Fremskriden og Udvikling af næsten alle de Erhvervsgrene og Næringskilder, hvorpaa Nationalvelstanden i Danmark beroer, som var begyndt under Frederik

den Sjette, ikke alene fortsattes under Christian den Ottende, men tog, understøttet af lykkelige og frugtbare Aaringer og fredelige ydre Forhold, et endnu stærkere Sving. Udførselen af Korn og Raps, der i Tiden fra 1831 til 1840, som nys bemærket, aarlig i Gjennemsnit havde været 1,800,000 Tdr., voxede i Aarene 1844—47 i Gjennemsnit til 2,770,000 Tdr.; heraf faldt de to Millioner paa Kongeriget, saaledes at dette i disse Aar i Gjennemsnit udførte mere, end alle Monarkiets Lande i den nærmest foregaaende Tid. Indtægterne af Told og Konsumtion, der 1841 udgjorde noget over 3 Millioner, vare 1847 stegne til 4 Millioner, et sikkert Vidnesbyrd om Velstandens Stigen. Statsindtægterne havde 1841 et Beløb af noget over 16 Mill.; men vare 1847 forøgede til nærved 18 Millioner. Udgifterne vare imidlertid ogsaa forholdsviis tiltagne, da Normalreglementets Bestemmelser ikke overholdtes, og vanskelig under de stigende Fornødenheder kunde overholdes. Udgifternes Tiltagen, naar samtidig Indtægterne voxede og Statsgjælden formindskedes, vakte dog mindre Bekymring, især da Statshuusholdningen ved Bekjendtgjørelse af Budget og Regnskaber stod under Stændernes og den offentlige Menings Kontrol, og Udgifterne i det Hele taget anvendtes vel. Statsgjælden bragtes under Christian den Ottendes Regjering fra 124 Millioner ned til 104 Mill.; dog tilveiebragtes ikke hele denne Formindskelse af 20 Millioner ved Afbetaling; en betydelig Deel deraf, nemlig omtrent 6 Millioner, hidrørte fra Inddragelse af de mange særskilte Fonds, som vare henlagte under forskjellige Bestyrelsesgrene. Disse Summer, der for største Delen bestode i Statsobligationer, bleve ligefrem afskrevne paa Statsgjælden.

Men hverken de mange Reformer i Forvaltningen eller Finantsernes forbedrede Tilstand eller Næringsveienes Blomstren tilfredsstillede Tiden. Man længtes efter en virkelig Deeltagelse i Statslivet, en selvvirksom Indflydelse paa Styrelsen, efter en fri Forfatning, som gav en Borgen for Fremtiden og sikkrede mod Tilfældighedens Spil under de skiftende Personligheder, som indtoge Thronen. Høitideligholdelsen af Maifesten til Minde om Udstædelsen af Stænderanordningen hørte op; In-

teressen for Stænder-Institutionen tabte sig, man vendte sig bort fra den og fæstede Tanke og Haab til noget Fremtidigt, der bedre vilde tilfredsstille Tidens Tarv og Behov. Bevægelsen gik dybere ned, og, hvad der var af megen Betydning, den greb ogsaa Bondestanden, som hidtil havde været lidet eller intet berørt af den. Regjeringen søgte at standse den begyndende Vækkelse ved at forbyde Forsamlinger paa Landet (8de Nov. 1845) uden forud given Tilladelse af Øvrigheden, og selv naar denne efter meddeelt Oplysning om Forhandlingsgjenstandene og de Personer, som vilde deeltage i Forsamlingen, var erhvervet, turde i intet Tilfælde andre end Sognets egne Beboere tage Deel i Mødet. Men denne betydelige Indskrænkning af Forsamlingsfriheden maatte Regjeringen allerede efter et halvt Aars Forløb hæve igjen. Ved denne Tid (1845) dannede sig **Bondevennernes** Selskab, deels for at fremme Bondestandens særlige Interesser, deels for at virke for mere almindelige politiske Formaal. Det har havt stor Betydning ved at vække Bondestanden til politisk Liv, og har under forskjellige Skikkelser fortsat sin Virksomhed til den sidste Tid. **Skandinavismen** bragte et nyt Gjæringsstof ind i Tiden. Tidligere Tilnærmelser, som havde fundet Sted mellem de nordiske Folk, navnlig sidst i forrige Aarhundrede, vare snart igjen afløste af Fjærnelse og fjendtligt Sind. Siden havde Oehlenschläger ved sine Digterværker, som læstes over hele Norden, atter virket forsonende, fornyet Mindet om Oldtiden, og fremkaldt en vis almindelig Følelse af Folkeslægtskabet og Nordens Enhed. Men for at denne Følelse kunde blive frugtbar og virksom, behøvedes en stærkere og mere bestemt Impuls. Denne udeblev heller ikke; den kom fra Danmark. Under den folkelige Bevægelse, som fra 1830 tog sin Begyndelse, og under den stærke Vækkelse af Nationalfølelsen, som fremkaldtes ved den haarde Kamp, hvori Modersmaalet og Danskheden i Sønderjylland snart blev stædt, vaktes ogsaa Bevidstheden om, at det danske Folk ikke var en eneſtaaende Stamme, men havde Rod fælleds med Broderfolkene i Norge og Sverrig, at det var et nordisk Folk, som, naar det vilde være tro mod sin egen Natur, maatte træde i Samfund med og søge fælleds Udvikling

med de Folk, som det ved Oprindelse, Tungemaal og Aandens Præg hørte til. Ved at vende tilbage til sig selv og finde sig som et dansk Folk, fandt det sig tillige som et Led af en nordisk Folke-Enhed. Det gik efterhaanden mere og mere op for Bevidstheden, at kun ved at slutte sig sammen, kunde de tre nordiske Folk opnaae en sund, rig og kraftig Udvikling saavel paa det aandelige Livs som paa de materielle Interessers Omraade. Dette var den skandinaviske Idee i sin Frembryden. Den voxede i Stilhed under de Bevægelser af mangehaande Art, som ledsagede det nyvakte Liv i de sidste Aar af Trediverne og de første af Fyrgetyverne, og det varede ikke længe, inden den traadte udvortes frem. Sin første ydre Skikkelse fik den ved de skandinaviske Naturforskeres Møde. Skjøndt det Nationale træder mindre frem i Naturvidenskaberne end i mange andre Videnskabsfag, saa var det dog Naturvidenskabens Dyrkere i Norden, der først følte Trang til at slutte sig sammen. Tidligere havde de jævnlig deeltaget i de tydske Naturforskeres Møder; men den store Fordeel, som Overeensstemmelsen i Sproget frembød for videnskabeligt Samqvem, og den Strømning i Tiden, der førte beslægtede Folk hinanden imøde, gjorde, at saasnart Tanken om et skandinavisk Møde var udtalt, fandt den ogsaa Bifald og Deeltagelse. Det første Møde holdtes i Gøtheborg 1839, næste Aar et andet Møde i Kjøbenhavn, og siden have disse Møder med nogle Aars Mellemrum stadigen gjentaget sig i Nordens Hovedstæder. Regjeringen viste sig ikke ugunstig mod disse Møders Afholdelse, lettede dem endogsaa ved sin Understøttelse. En større Betydning fik imidlertid Tanken om Nordens Enhed, da den studerende Ungdom grebes af denne Idee med en Begeistring, som snart rev de Ældre med sig. Allerede samtidig med Naturforskernes Møder havde den studerende Ungdom ved de nærliggende Universiteter i Lund og Kjøbenhavn gjæstet hinanden (1839 og 1842); et større Skridt var det, da de kjøbenhavnske Studenter i Forbindelse med Lundenserne 1843 besøgte Upsala; to Aar efter saae Kjøbenhavn alle tre Rigers studerende Ungdom samlet i sin Midte. I Upsala og Stokholm og ikke mindre i Kjøbenhavn strakte den livlige Deeltagelse sig til alle Stænder

og alle Aldre, og ved disse tvende Møder blev den skandinaviske Tanke saaledes befæstet og grundet, at dens Vært for Fremtiden var sikkret. Møderne have siden med uformindsket Liv og Fylde gjentaget sig i de forskjellige Universitetsstæder, og senere ere skandinaviske Kirkemøder komne til, omfattende en anden stor Kreds af Fælleds-Interesser. Regjeringen betragtede med Mistillid og Ugunst de første skandinaviske Møder, fordi den overhoved følte et Slags Engstelighed mod Alt, hvad der satte Almeenheden i levende Bevægelse, og frygtede for, at politiske Planer skjulte sig bag den skandinaviske Enhedstanke. Den modsatte sig (1843) Oprettelsen af et skandinavisk Samfund i Kjøbenhavn, men maatte tilsidst bøie sig for den offentlige Menings Magt og lade Stiftelsen af det skandinaviske Selskab uændset og uhindret. Der synes ogsaa lidt efter lidt at være indtraadt et Omslag i Hoffets Stemning: de tre Riger samvirkede ved Ophævelsen af Tributen til Marokko; Aaret efter det store Studentermøde i Kjøbenhavn besøgte Kong Oscar med flere Medlemmer af den svenske Kongefamilie det danske Hof (1846), og modtoges med Hjertelighed af Christian den Ottende og med Jubel af Folket. Det følgende Aar var Kronprinds Frederik i Stokholm, og knyttede her et nøie Venskab med den svenske Kronprinds Karl, som bevarede sig eller blev endnu inderligere, efterat de begge ved deres Fædres Død havde besteget Nordens Throner. Den skandinaviske Enhedstanke fik sin Bloddaab 1848 under Danmarks Kamp mod Tydsklands Overvælde, idet norske og svenske Ynglinge ilede til de danske Faner, kjæmpede og blødte og gave Livet hen for Danmarks Sag, som var Nordens fælleds Sag.

Under alt dette fortsatte Stænderne deres Virksomhed i den tidligere antydede Retning. Forsamlingerne i Roeskilde og Viborg, skjøndt adskilte, gik bestandig Haand i Haand, indgivende om de samme almeenvigtige Gjenstande Andragender, der stemmede i Aand og Indhold. Forskjellen var kun, at Tonen hos Jyderne sædvanlig var lidt friere og djærvere, medens der i den roeskildske Forsamling viste sig større Talent i Debatten og i Almindelighed en dybere Indsigt og mere omfattende Sagkundskab. Andragenderne om Finantserne, om

Trykkefriheden, om Stænderkomiteer, om Stændernes Forening og en friere Udvikling af Stænder-Institutionen, gjentoges, men bare ingen Frugter. I den sidste Samling, som holdtes under Christian den Ottende (1846), fremkom der baade i Roeskilde og Viborg Forslag om en forandret Sammensætning og Organisation af det Geheime-Statsraad, og ligeledes fremsattes for første Gang uden Omsvøb Forslag om en fri Forfatning. Men hiint Forslag fremkaldte ikke nogen Petition, og om dette blev der ikke engang nedsat nogen Komitee. Iblandt dem, der tidligere havde arbeidet sammen for Udviklingen af et friere Statsliv, indtraadte efterhaanden en Spaltning. Flere, som i den første Stændertid havde været de virksomste, bleve betænkelige ved den ilsomme Gang, som Udviklingen syntes at tage. De vilde ikke gaae udenfor det Grundlag, som var givet ved Stænder-Institutionen, men bygge videre paa dette. Men Tidens Fordring gik bestandig stærkere og stærkere i Retning af en virkelig fri Forfatning, og de, der vilde lade sig nøie med det, der ved Stænder-Institutionen var vundet og af den ligefrem kunde udvikles, kom til at staae som Modstandere af den friere Udvikling, beskyldtes vel ogsaa for at have svigtet deres tidligere Overbeviisning. Det Sande var, at Tiden løb fra dem, at dens Udvikling var saa hurtig, at de ikke kunde følge med. Stemningen i Landet blev Aar for Aar mere mørk; Folket trættedes ved Stænder-Institutionen, og Stænderne selv trættedes ved deres frugtesløse Arbeiden; Pressen fortsatte sin bittre Kamp imod Regjeringen. Tiden var forstemt, forvirret, urolig og ligesom trykket af en Forudfølelse af forestaaende voldsomme Brydninger og stormfulde Omskiftelser. Dette havde ikke blot sin Grund i det, vi allerede have nævnt, men fuldt saa meget i den ulykkelige og truende Gang af Forholdene i Slesvig og Holsteen og den forunderlige Vaklen og Holdningsløshed, som Kongen viste i denne Sag, der var den vigtigste af alle. Disse Forhold, der siden Christian den Ottendes Thronbestigelse Aar for Aar fik en mere betænkelig Skikkelse, kunde ikke andet end vække dyb Bekymring for Fremtiden hos Enhver, der følte noget for sit Fædreland.

Vi have allerede omtalt den haarde Undertrykkelse, som det danske Modersmaal og dansk Nationalitet i Slesvig gjennem mange Tider havde maattet lide, og hvor frugtesløse enkelte Kongers Bestræbelser for heri at tilveiebringe en Forandring havde været. Ved Indførelsen af Stænder-Institutionen blev det for første Gang muligt for Folket selv at vinde nogen Indflydelse paa Afgjørelsen af sin Skjæbne i denne Henseende, og prøve paa, om det ved egen Anstrængelse kunde sætte igjennem, hvad Kongerne hidtil ikke havde magtet, saa at der endelig en Gang sattes en Grændse for Undertrykkelsen, og dansk Tungemaal og dansk Folkelighed fik Lov til at være til paa sin egen Grund. Det var en slesvigsk Bonde, **Nis Lorenzen** fra **Lilholt**, der brød Banen i den første Stænderforsamling, som holdtes i Slesvig 1836. Han fremsatte det Andragende, at Tydsk maatte afskaffes og Dansk indføres som Rets- og Regjeringssprog overalt, hvor det brugtes som Kirke- og Skolesprog. Hans Andragende understøttedes ved en Mængde Petitioner, som fra forskjellige Egne i Slesvig indgaves til Stænderne. Sagen blev imidlertid ikke afgjort i denne Samling, men fremkom igjen i den næste, 1838. Efter en haard Kamp gik omsider Nis Lorenzens Forslag igjennem, men kun med en Fleerhed af 3 Stemmer; og hertil knyttedes et andet Forslag, som antoges næsten med Enstemmighed, at der i de **danske Landsbyskoler** skulde gives Underviisning i **Tydsk**. Idet man saaledes indrømmede det Danske en knap Retfærdighed, tog man Erstatning ved at aabne nye Veie for det Tydskes Udbredelse lige op til Kongeaaen. Ved Skrivelse af 14de Mai 1840 fastsatte Kongen i Henhold til Stændernes Andragende, at Dansk skulde være Rets- og Bestyrelses-Sprog i de Dele af Slesvig, hvor det var Kirkesprog; tillige bestemte han, at Skolelærerne i de samme Egne skulde være forpligtede til at give Underviisning i Tydsk. Saaledes syntes den store Uretfærdighed, at Retten pleiedes og Bestyrelsen førtes i et Sprog, der ikke var Folkets, nu omsider at være hævet i det Mindste for en Deel af Slesvig. Men Gjennemførelsen af denne retfærdige Bestemmelse mødte den meest haardnakkede Modstand hos den største Jordegodseier i Slesvig, Hertugen

af Augustenborg, det slesvigholsteenske Ridderskab, som havde Godser i Slesvig, de talrige tydske Advokater, hvis Tilværelse tildeels beroede paa, at det tydske Retssprog beholdtes, og endelig hos de tydskdannede juridiske Embedsmænd. Denne Modstand og flere Læmpelser, som den svage Konge lod sig bevæge til at gjøre i Sprogpatentets Bestemmelser, bevirkede, at det kun blev halvt gjennemført, og næppe det. Man lod sig ikke nøie med at modarbeide dets Udførelse, men søgte ligefrem at faae det hævet, strax efter at det var kommet ud. Den samme slesvigske Stænderforsamling, som 1838 havde fundet det billigt, at dansktalende Folk fik dansk Retssprog, anholdt 1840 om, at det maatte blive ved det Gamle, og at det Reskript, som den for to Aar siden ved sin Petition selv havde fremkaldt, maatte blive taget tilbage eller Udførelsen af dets Bestemmelser udsættes. Ogsaa blev der til samme Tid gjort Forslag om at afskaffe den danske Udgave af Stændertidenden og Petition indgivet om, at den kun betingelsesviis maatte udkomme. Dette Had mod det danske Sprog og denne Uretfærdighed mod det store Fleertal af Landets Indbyggere, som talte det, havde ikke blot sin Grund i en forudfattet hovmodig Mening om det tydske Sprogs Fortrinlighed frem for Dansk og ethvert andet Sprog, men stod i nøie Forbindelse med de politiske Planer, man nærede, og som sigtede til at opløse og sønderlemme det danske Rige ved at faae oprettet en egen Stat Slesvigholsteen. Man paastod, idet man beraabte sig paa Dokumentet af 1460 (som for længe siden havde tabt al Gyldighed, og desuden ikke indeholdt det, man udledede deraf), at Slesvig og Holsteen vare uadskillelig forbundne til et Hele, udgjorde en selvstændig Stat „Slesvig-Holsteen", som havde en anden Arvefølge og anden Forfatning end Kongeriget Danmark. For slige Planers Gjennemførelse var det danske Sprog en af de største Hindringer; thi saalænge Folket bevarede dette Sprog og derved Bevidstheden om sit Sammenhæng med det øvrige danske Folk, var det en vanskelig Sag at tilveiebringe en Adskillelse fra Danmark og en Forbindelse med Holsteen. Derfor hadede man det Danske og søgte paa enhver Maade at undertrykke det.

Hovedmændene i denne slesvigholsteenske Bevægelse vare de tvende fyrstelige Brødre Hertug **Christian af Augustenborg** og **Prinds Frederik til Noer**. Hertugen gjorde sig Haab om Slesvigholsteens Krone og fremstillede sig som Arving til denne selvskabte Stat, naar, som der var Udsigt til, den regjerende kongelige Linie uddøde paa Mandssiden. Da samme Arvefølge gjaldt i Slesvig som i Kongeriget, og han, selv om der var en anden Arvefølge i Holsteen, ikke var nærmeste Arving til dette, vare disse Prætentioner saa grundløse som muligt. Men dette forhindrede ikke, at han, dreven af en forbrydersk Ærgjærrighed, ved hvilketsomhelst Middel arbeidede for Opnaaelsen af sit Maal, selv om dette tilsidst maatte lede til Oprør. For at skaffe sig et Parti sluttede han sig nøie til Slesvigholstenerne og understøttede dem i alle deres mod Staten og Danskheden fjendtlige Bestræbelser, og var sædvanlig, naar noget skulde gjøres i den Retning, selv tilligemed sin Broder Prinds Frederik enten hemmelig eller aabenbar Leder og Anfører. Han forfattede selv anonyme Skrifter, hvori han søgte at godtgjøre sin Arveret, han skrev selv eller lod Andre for Betaling skrive for sig Avisartikler i Mængde, som gik ud paa at ophidse Befolkningen mod Danmark, vække Had og Foragt for Alt, hvad der var Dansk. Han forsmaaede ikke Hjælp selv fra de foragteligste Personligheder, naar det kunde fremme hans Maal. I Stænderne modsatte han sig, at det danske Slesvig fik dansk Retssprog og hindrede siden Sprogpatentets Udførelse paa sine Godser, og hvor han ellers kunde. Han og hans Broder overbøde overhoved hinanden i Stænderne i hadefulde Angreb paa det Danske og fjendtlige Bestræbelser mod Statens Enhed. Prinds Frederik førte i Stænderne altid „die Landesrechte" i Munden, stemte for Foreningen af de holsteenske og slesvigske Stænder, erklærede Danmark for et fremmed Land, modsatte sig, at der tilstodes det danske Sprog nogensomhelst Ret, foreslog at afskaffe den danske Stændertidende o. s. v. Naar Sagerne stode saaledes, da er det en ubegribelig Forblindelse og en uforklarlig Svaghed af Christian den Ottende, at han udnævnte denne Prætendentens Broder og Haandlanger til Statholder og kommanderende General i Slesvig og Holsteen og

Overpræsident i Provindsialregjeringen. Det var at sætte Ulven til at vogte Faarene. Dette skete i Marts 1842. Det er saa meget mere ubegribeligt, som det er utvivlsomt, at Kongen havde baade en god Villie og en klar Indsigt i Forholdene. Han skal have stolet paa Prindsens ridderlige Tænkemaade! Dette Skridt var saa aldeles i Strid med den simpleste Statsklogskab, at tvende af Regjeringens gamle Tjenere, Udenrigs-Ministeren Krabbe-Carisius og Præsidenten i det slesvigholsteenske Kancelli Otto Moltke, ikke vilde dele Ansvaret for et saadant Regjeringssystem, men nedlagde deres Embeder. Paa den almindelige Stemning gjorde Kongens Handling det meest uhyggelige og nedslaaende Indtryk. Efter Prindsens Raad udnævnte Kongen til Præsident for det slesvigholsteenske Kancelli Grev Josef Reventlow-Criminil, der ved sin senere Færd tilfulde godtgjorde, at Prindsen ikke havde taget feil i sit Valg. Udenrigsminister blev Grev Henrik Reventlow-Criminil, Broder til nysnævnte, og til Uheld for sit Minde traadte A. S. Ørsted ind i den saaledes dannede Regjering ved at modtage Udnævnelse til Medlem af Geheimeraadet.

Følgerne af Kongens store Misgreb udebleve ikke. Slesvigholstenismen tog et nyt og stærkt Opsving. Den slesvigske Stænderforsamling, som sammentraadte om Efteraaret 1842, overgik de foregaaende i fjendtlig Aand og statsfordærvelige Bestræbelser. I en Adresse, hvori Kongen takkedes for Valget af de nye høie Embedsmænd, betegnedes Slesvig ligefrem som et tydsk Hertugdømme; Forslag fremkom i Forsamlingen om Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund og Optagelse i den tydske Toldforening, om Afskaffelse af den danske Kokarde, Afskaffelse af Dannebroge som Flag og Indførelse af et eget slesvigholsteensk Flag, Adskillelse af de „slesvigholsteenske Finantser" fra Kongerigets, Oprettelse af et militært Akademi i Rendsborg til Uddannelse af slesvigholsteenske Officerer o. s. v. Den holsteenske Stænderforsamling fulgtes broderlig ad med den slesvigske; de samme eller lignende Forslag og Petitioner fremkom her. Kun var der i de Andragender, som kom fra den slesvigske Forsamling, en endnu hæftigere og lidenskabeligere Tone end i de holsteenske, en større Hadskhed mod Danmark, en endnu videre

gaaende Forvanskning af historiske Kjendsgjerninger, en endnu stærkere prokuratormæssig Brug af Sofismer og Haarkloverier i Begrundelsen af de formeentlige Statsrettigheder. Det havde sin naturlige Grund deri, at de slesvigske Stænder havde endnu mindre Ret end de holsteenske, og ikke kunde handle, som de gjorde, uden ved at gjøre Vold paa Samvittigheden og fornægte Moderlandet og Samfundet med det.

Det var i den samme Samling, at Slesvigs Stænder dreve Forhaanelsen af det Sprog, som taltes i den største Deel af Landet, til den yderste Grændse, ved at forbyde, at det maatte tales i Forsamlingen. Tidligere var Dansk ofte bleven brugt under Forhandlingerne uden nogen Indvending. Men Slesvigholstenernes Forbittrelse var bleven vakt mod den Deputerede **Peder Hjort Lorenzen**, som med Talent og Veltalenhed forsvarede den danske Sag, og med Kraft traadte op imod Forsamlingens statsfjendtlige Retning og de hadefulde Yttringer mod Danmark, som flere Medlemmer, upaatalt af Præsidenten Falck og den kongelige Kommissar, den ovennævnte Josef Reventlow-Criminil, tillode sig. Da han, der tidligere havde talt Tydsk, nu betjente sig af det danske Sprog som det naturlige for den Sag, han forsvarede, forbød Præsidenten ham at tale Dansk; hans Foredrag bleve ikke optagne i Protokollen, og et tidligere, som var indført i tydsk Oversættelse, blev igjen udslettet. Da han uagtet Forbudet vedblev at tale Dansk, befalede Præsidenten ham at forlade Salen, og lovede at sørge for, at han ikke skulde komme der tiere. Imod denne Vold fandt han ikke den ringeste Beskyttelse hos den kongelige Kommissar Josef Criminil. I de følgende Møder forbodes det ogsaa andre Deputerede at tale Dansk, deriblandt Nis Lorenzen fra Lilholt, som tidligere stadigen havde brugt dette Sprog. Efterretningen om det, som var forefaldet i Slesvig, gjorde et ubeskriveligt Indtryk paa alle Danske; Overraskelse, Brede og Harme var almindelig i Land og By; den Forhaanelse, at en Mand i sit eget Land ikke turde tale Landets Sprog, var større, end nogen Nation kunde taale den. De viborgske Stænder, som just vare samlede, gave Landets Stemning et kraftigt Udtryk i en djærv Adresse til Kongen; talrige Adresser fra for-

skjellige Egne af Riget sendtes til P. H. Lorenzen med Tak, fordi han mandig havde hævdet Modersmaalets Ret; flere Foreninger dannede sig for at understøtte den danske Sag i Slesvig; talrige Folkemøder, f. Ex. paa Skamlingsbanke (Mai 1843), hvor 6000 slesvigske Bønder vare samlede, styrkede Stemningen og oplivede Modet til Kamp for Modersmaalet og Modstand mod Uret og Undertrykkelse. Men hos Kongen fandt hverken Danskhedens Talsmand eller det danske Sprog selv den Beskyttelse, som man skulde have ventet. Det Patent, han udgav den 29de Marts 1844, gjorde et ligesaa sørgeligt Indtryk som tidligere Prindsen af Noers Udnævnelse til Statholder. Ifølge dette Patent skulde en dansk Deputeret i den slesvigske Forsamling ikke have Ret til at bruge sit Modersmaal uden i det Tilfælde, at han ikke tiltroede sig tilstrækkelig Færdighed i det **tydske** Sprog, og danske Foredrag maatte kun i **tydsk Oversættelse** optages i Protokollen, og alle skriftlige Andragender skulde indgives paa **Tydsk**. Dette Patent viste, at selv hos Danmarks Konge kunde det danske Sprog ikke finde Ret, Landets eget Sprog var nedværdiget og tilsidesat for et fremmed. Følelsen heraf var bitter og almindelig, den lagde sig for Dagen i en alvorlig Adresse til Kongen med over 20,000 Underskrifter fra alle Landets Egne. Baade de viborgske og roeskildske Stænder lagde ham samme Aar (1844) indtrængende paa Hjerte at beskjærme det danske Sprog i Slesvig og skaffe det den Ret og Betryggelse, som det endnu aldeles savnede. Da ingen synderlig Frugt heraf sporedes, kom Sagen atter for i den næste Samling.

Imidlertid begyndte efterhaanden Overbeviisningen om, at det var nødvendigt at slaae ind paa en anden Vei, hvis ikke Alt skulde gaae til Grunde, at arbeide sig frem hos Christian den Ottende. Den fremkaldtes deels ved de i Holsteen og Slesvig, deels i Stænderne deels udenfor disse, stedse mere aabenlyst fremtrædende Bestræbelser for at tilveiebringe en Sønderlemmelse af Staten, ved de statsfarlige Rænker, der dreves af Prindsen og Hertugen af Augustenborg, som længe havde været tydelige for Andre, og som Kongen tilsidst ogsaa fik Dinene op for, og paa den anden Side ved den Modstand

og Forbittrelse, som herved vaktes i Kongeriget, og som blev saa hæftig og almindelig, at det syntes, som om Taalmodigheden snart vilde briste hos det danske Folk. Den følgende slesvigske Stænderforsamling (1844), i hvilken de danskfindede Deputerede paa Grund af Patentet af 29de Marts ikke gave Møde, var ligesaa gjenstridig og uretfærdig som den foregaaende. Den vilde ikke engang samtykke den betingede Ret, som Kongen havde givet de Dansktalende, men forlangte, at det skulde beroe paa den tydskfindede Majoritets Afgjørelse, paa dens Naade, om en Dansk i noget Tilfælde maatte bruge sit Modersmaal. Og baade denne slesvigske Forsamling og den kort efter sammentrædende holsteenske gave i Petitioner, hvori de uden Forbehold krævede Grundlæggelsen af et Slesvigholsteen, de utvetydigste Vidnesbyrd om, at deres Id og Tragten gik ud paa Statens Opløsning. De samtidige danske Stænder bleve ikke ligegyldige herved. Den viborgske Forsamling opfordrede Kongen indstændig til at drage Omsorg for at sikkre Stats-Enheden. Stænderne i Roeskilde fremsatte det Samme, efter et Andragende af Algreen-Ussing, i en bestemtere Form ved en Petition, som gik ud paa, at Kongen ved en høitidelig offentlig Erklæring skulde tilkjendegive for Undersaatterne, at alle Dele af det danske Monarki gik i udelelig Arv efter den i Kongeloven fastsatte Arvegang; Forsamlingen henstillede derhos til Kongen, naar en saadan Erklæring var given, ved passende Midler at standse Foretagender, der stode i Strid med den. Dette fremkaldte den største Bevægelse hos de da forsamlede holsteenske Stænder. Strax efter at Andragendet var fremkommet i Roeskilde, endnu før Forsamlingen havde taget nogen Beslutning, men efter at den kongelige Kommissar havde yttret sig bifaldende derom, bragte et ridderskabeligt Medlem Sagen frem i Itzeho og fremstillede hiint Andragende som et farligt og formasteligt Angreb paa Slesvigholsteens utvivlsomme Ret. Forsamlingen vedtog derefter en Erklæring til Kongen, hvori disse Sætninger opstilledes: Hertugdømmerne ere selvstændige Stater; Mandslinien hersker alene i dem; Hertugdømmerne ere fast med hinanden forbundne Stater. Disse tre Sætninger bleve herefter Slesvigholstenernes stadige Løsen. Den Gang denne

Erklæring blev bekjendt, vare Kongerigets Stænder ikke samlede, men Kjøbenhavns Borgerrepræsentanter paatoge sig i Fædrelandets Navn at fremstille for Kongen (10de April 1845) det Farlige og Truende i en Tilstand, hvor saadanne Erklæringer, der bebudede Statens Opløsning, offentlig turde fremsættes, og opfordrede ham alvorligt at sørge for Statens Sikkerhed, idet de tillige, med Fortrøstning til at udtale hele Folkets Tanke, erklærede, at det danske Folk aldrig vilde taale, at Slesvig fravristedes Riget, men for dets Bevarelse var rede til at vove og offre Alt. I lignende Tone talte Stænderne i Viborg, da de næste Gang samledes, i en Adresse til Kongen.

Skjøndt Kongen i de Svar, han gav paa Adresserne og Stændernes Andragender, yttrede sig noget utilfreds, og navnlig lod Stænderne forstaae, at de ved slige Andragender gik udenfor Grændserne af deres lovlige Omraade, der var indskrænket til Kongerigets egne Anliggender: saa virkede dog alle de nævnte Omstændigheder saaledes paa ham, at han besluttede at forsøge et Skridt, der kunde tjene til at berolige den oprørte Stemning og ave de separatistiske Bevægelser. Da disse fornemmelig syntes at have deres Rod i de Tvivl, der vare reiste om Arvefølgen, naar den kongelige Mandslinie uddøde, troede han, og Mange havde paa den Tid samme Mening, at Uroen vilde lægge sig, og de augustenborgske Agitationer tabe deres Braad, naar disse Tvivl bleve fjærnede, og Gyldigheden af den i Kongeloven fastsatte Arvefølge for alle Monarkiets Dele blev bragt til Anerkjendelse. Han lod ved en Kommission Arveforholdene undersøge, og indledede snart efter Underhandlinger med Rusland og de øvrige Stormagter for at rydde de Vanskeligheder i Veien, som der kunde være for en saadan Anerkjendelse af Kongelovens Arvegangs almindelige Gyldighed. At vinde Understøttelse og Tilslutning hos Hoffet i Petersborg var ham især magtpaaliggende, da han ikke ansaae Arvegangens Enshed for den Deel af Holsteen, som Danmark fik ved Mageskiftet med Rusland 1773, den tidligere gottorp-kielske Deel, for saa sikker og utvivlsom, som den var for alle Monarkiets øvrige Dele. I Overdragelsesbrevet af 1773 stod der nemlig blot, at den afstodes til Kongen af Danmarks mandlige Descendenter.

Der havde allerede af Frederik den Sjette, strax efter at Hertugen af Augustenborg ved et anonymt Skrift (1837) havde gjort Verden bekjendt med sine Prætensioner, herom været pleiet Underhandlinger, men de vare ved Kongens snart paafølgende Død blevne stillede i Bero.

Ved et aabent Brev af 8de Juli 1846, der tillige var undertegnet af Kronprinds Frederik og Arveprinds Ferdinand, erklærede Kongen, at han for at modvirke de falske Anskuelser om Arvefølgen, der forsøgtes udbredte blandt Undersaatterne, fandt sig foranlediget til at kundgjøre for Alle, at det ved en Undersøgelse af vedkommende Statsakter havde viist sig som klart og utvivlsomt, at samme Arvefølge gjaldt for Slesvig som for Kongeriget, hvorfor han og hans Efterfølgere paa Thronen vilde ansee det for deres Pligt og Kald at opretholde Forbindelsen mellem begge. Om enkelte Dele af Holsteen, hed det videre, var endnu ikke samme Vished tilstæde, men Kongens Bestræbelser vare rettede paa at faae de forhaandenværende Tvivl hævede og sikkre Bevarelsen af det samlede danske Monarki under samme Arvefølge. Skjøndt denne Erklæring i sin Form var lidet heldig, traadte den dog bestemt op imod de augustenborgske Prætensioner og de slesvigholsteenske Paastande. Den fremkaldte derfor fra den Kant et Udbrud af den hæftigste Forbittrelse. Uagtet det ved de holsteenske Stænders Sammentræden, som fandt Sted kort efter at det aabne Brev var udstædt, var blevet dem tilkjendegivet, at Kongen ikke vilde modtage nogen Petition om Arvefølgen eller de statsretlige Forhold, affattede de en trodsig og truende Adresse, hvori de paa det Hæftigste angrebe den kongelige Kundgjørelse. Da den kongelige Kommissar vægrede sig ved at modtage denne Adresse, protesterede de, besluttede at indanke Sagen for den tydske Forbundsdag, og opløste sig derpaa paa egen Haand. Hertugen af Augustenborg indgav en Protest mod det aabne Brev, ligesaa Hertug Karl af Glücksborg og Storhertugen af Oldenborg. Hvad enten det var for den Modstand og Trods han mødte, eller han allerede samtidig med det aabne Brev havde besluttet det, saa brød nu Christian den Ottende ganske med sin foregaaende Politik og viste ved flere bestemte Skridt, at det var

hans Alvor med en Systemforandring. Prinds Frederik af Noer blev afsat fra Statholderskabet og sine øvrige Poster, Hertug Karl af Glücksborg fik Afsked fra den danske Krigstjeneste, flere Medlemmer af Ridderskabet mistede deres Virilstemme i den holsteenske og slesvigske Stænderforsamling, Josef Reventlow-Criminil fjærnedes fra sin Post som Præsident for det slesvigholsteenske Kancelli, 6 Medlemmer af den slesvigholsteenske Regjering fik deres Afsked. Til Præsident for den fornyede Regjering beskikkedes **L. N. Scheel**, og den energiske og retsindige **Karl Moltke** blev Præsident for Kancelliet. Standse Slesvigholstenismen ved disse Forandringer kunde man ikke, dertil havde man altfor længe ladet den voxe og drive sit Spil; men der opnaaedes i det Mindste saa meget, at de statsopløsende Bestræbelser fandt Modstand, og ikke som tidligere Understøttelse hos de høieste Embedsmænd. I Holsteen og Slesvig, hvor Kongen havde begivet sig over og tilbragte et Par Maaneder af Sommeren, fandt paa flere Steder tumultuariske Optrin Sted; i Neumünster holdtes et stort politisk Folkemøde; et endnu større, der var berammet til Nortorf, maatte dog skilles ad, da Militærmagt havde besat Mødestedet. Den slesvigske Stænderforsamling, som traadte sammen om Efteraaret 1846, sidste Gang i Christian den Ottendes Tid, fulgte ganske i Sporene af den holsteenske. Først vedtog den en Petition om Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund, derpaa opsatte den en Adresse til Kongen, der var i samme Aand som Holstenernes. Da den kongelige Kommissar, som nu ikke længer var Josef Criminil, men L. N. Scheel, hverken vilde modtage Petition eller Adresse, gik Forsamlingen under høitidelige Protester fra hinanden. Af den Besværing, som de holsteenske Stænder havde indgivet til Forbundsdagen, kom der for Øieblikket ikke synderligt ud. Men da Kongen i den Erklæring, som han lod afgive (7de Sept. 1846) indlod sig paa at give den tydske Forbundsdag en Forklaring om Slesvigs Forhold til Holsteen, greb Tydskland dette senere som et Paaskud til at indblande sig i det danske Riges Anliggender og paastaae, at Holsteen havde en **Ret** til Forbindelse med Slesvig, hvilken det tilkom det tydske Forbund at hævde.

Det sidste Aar af Christian den Ottendes Levetid hengik i Uro og Spænding. Slesvigholstenismen, skjøndt hindret og ikke længre drivende sit Spil saa frit som før, fortsatte sit Værk og forberedte hemmelig væbnet Modstand. I Kongeriget var der Uro og Bekymring. Den 20de Januar 1848 døde Kongen temmelig pludseligt i sit 62de Aar. Hans Regjering kan ikke kaldes en lykkelig Tid, hverken for hans Rige eller ham selv. De glade Forhaabninger, hvormed han hilsedes ved sin Thronbestigelse, og som fandt en Berettigelse i hans Fortid, hans gode Villie, hans lyse Hoved, hans Dannelse og mangehaande Indsigter, forsvandt snart, og afløstes af Skuffelse og Misnøie. Han kom i en skjæv Stilling til største Delen af sit Folk og i en bestandig Strid med Tidens Fordringer, da han ikke vilde eller ikke kunde give den frie Forfatning, som man saa sikkert havde gjort Regning paa. Forholdene i Slesvig og Holsteen, som allerede ved hans Regjerings Tiltrædelse vare vanskelige, bleve under hans Styrelse næsten uhelbredelig forvirrede, og han var ved sin Mangel paa en bestemt Villie, sin vaklende og holdningsløse Politik ikke uden Skyld i, at det ved hans Død var kommet saavidt, at en voldsom Brydning stod som en nær Mulighed. Han havde en Forudfølelse heraf og skal i sin sidste Tid have søgt et Middel herimod i en fri Forfatning for hele Riget, og kun ved Døden være bleven hindret i Udførelsen af denne Tanke. Men de Grundtræk til en Forfatning, som strax efter hans Død bleve bekjendtgjorte og sagdes at have deres Udspring fra ham, tilfredsstillede Ingen hverken paa denne eller hiin Side Kongeaaen.

---

2. Frederik den Syvende. Bekjendtgjørelse af 28de Januar 1848 om en Fællesforfatning; almindelig Misnøie med den bebudede Forfatning. Den franske Februar-Revolution. Slesvigholstenerne berede sig til Oprør. Møde i Rendsborg 18de Marts 1848. Møder i Kasino. Kongen antager et nyt Ministerium. Oprør i Holsteen; Rendsborgs Overrumpling. Hertugen og Prindsen af Augustenborg. Fægtning ved Bov. Preussen sender en Hær mod Danmark under General Wrangel. Slaget ved Slesvig. Den danske Hær tager Stilling paa Als; Tydskerne besætte Sønderjylland og gjøre et Indfald i Nørrejylland. Slagene ved Nybel og Dybbøl.

Norske og svenske Frivillige. Stilstand sluttet i Malmø. Den krænkes af Slesvigholstenerne og Krigen fornyes. Den tydske Hær under General Prittwitz, Oprørshæren under General Bonin. Fægtning ved Ullerup. Ulykken i Egernfjord. Slaget ved Kolding. Fredericia beleires. General Ryes Tilbagetog i Nørrejylland. Slaget ved Fredericia. Tilstanden i Tydskland. Vaabenstilstand sluttet i Berlin 10 Juli 1849. En blandet Bestyrelseskommission i Slesvig. Fred i Berlin 2den Juli 1850. Slaget ved Isted. Dannevirkestillingen. Angrebet ved Missund. Stormen paa Frederikstad. Tillisch overordentlig Regjerings-Kommissær i Slesvig. Ordning af Sprogforholdene. — Grundloven af 5te Juni 1849. Østerrigerne besætte Holsteen. Notevexlingen med Østerrig og Preussen. Ministerskifter. Kundgjørelsen af 28de Januar 1852. Traktat i London 8de Mai 1852. Forandring af Kongelovens Arvegang. Gjennemførelsen af Fællesforfatningen. Nye Stænderforfatninger for Slesvig og Holsteen. Den danske Rigsdags Modstand mod den nye Arvelov. Rigsdagens Kamp for Landets grundlovmæssige Rettigheder. Ørsteds vilkaarlige Ministerium. Fællesforfatningen af 26de Juli 1854. Nyt Ministerium dannet af L. N. Scheele. Fællesforfatningen af 2den Okt. 1855. — Rigsdagens lovgivende Virksomhed. Store Forbedringer i de offentlige Indretninger og Landets indre Forfatning. Nye Samqvemsmidler, Jernbane-Anlæg, Telegraflinier o. s. v. Sundtoldens Afløsning. Stigende Velstand i Landet. Fremskridt i Agerbrug; Korntoldens Afskaffelse i England. Handel og Haandværksdrift. Nye Bygninger, nye Livsbeqvemmeligheder. God Finantsforfatning. — Modstand i Holsteen mod Fællesforfatningen og ny Trivst med Tydskland.

Efter Christian den Ottende besteg hans Søn **Frederik den Syvende** Thronen, og tog i Arv med den alle de umaadelige Vanskeligheder, som under hans Faders Regjering havde optaarnet sig stedse høiere og høiere. Ved Thronskiftet vaktes til nyt Liv alle de Bestræbelser for en fri Forfatning, som længe havde været i Bevægelse, men hidtil ikke kunnet overvinde Modstanden, og Følelsen af det Uopsættelige og Nødvendige i, at der foretoges noget Alvorligt og Gjennemgribende for at sikkre Statens Enhed, fremtraadte dybere og stærkere end nogensinde før. Pressen, ledet af talentfulde Mænd, drøftede Øieblikkets Stilling, tvende Mænd, der stode høit i deres Landsmænds Agtelse, J. F. Schouw og H. N. Clausen, udgave et Skrift, hvori de fremstillede Tidens Trang og Ønsker, Kjøbenhavns Borgerrepræsentanter og de i Kjøbenhavn tilstedeværende Stænderdeputerede udtrykte i Adresser til Kongen Ønsket om, at et Udkast til en fri Forfatning maatte forelægges

en Forsamling af udvalgte Mænd fra Statens forskjellige Dele. Midt under denne Bevægelse udkom 28de Januar 1848, allerede ottende Dagen efter Christian den Ottendes Død, en Bekjendtgjørelse, hvorved Frederik den Syvende bebudede en ny Forfatning og angav dens Grundtræk. Der skulde indføres fælleds Stænder for Kongeriget og Hertugdømmerne Slesvig og Holsteen; Stænderne skulde bestaae af lige mange Medlemmer fra Kongeriget og fra Hertugdømmerne; Mødestedet skulde skifteviis være i Kongeriget og i Hertugdømmerne. Stænderne skulde have en besluttende Medvirkning ved Forandringer i Skatterne og ved Finantsbestyrelsen, samt ved Udgivelsen af Love, der vedkom Kongerigets og Hertugdømmernes fælleds Anliggender; de fik ligeledes Ret til selv at indgive Andragender om Gjenstande, der laae indenfor Omraadet af de fælleds Sager. Forfatningsloven skulde indeholde Bestemmelser, sigtende til at beskytte saavel det danske som det tydske Sprog i vedkommende Dele af Slesvig. Ved Siden af de nye Fælleds-Stænder skulde de gamle Provindsialstænder bestaae uforandrede. Udkastet til den nye Forfatning vilde Kongen forelægge til Prøvelse for en Forsamling, bestaaende af Mænd, der for den større Deel valgtes af Provindsialforsamlingerne, for en mindre Deel af Kongen. Der skulde være ligemange for Kongeriget og for Hertugdømmerne, nemlig 26 for hver af disse to Dele. — Det var ikke en saadan Forfatning, det danske Folk havde ventet sig. Den vakte den største Misfornøielse eller ret egentlig Forbittrelse. Med en forunderlig Forblindelse og mærkværdig Forglemmelse af Alt, hvad der var skeet siden 1815 og lige til det Øieblik, hvori man befandt sig, støttede den nye Forfatning ligefrem **Slesvigholsteenismen** ved at halvere Staten og stille Kongeriget paa den ene Side, og Slesvig og Holsteen paa den anden Side, som to Heelheder imod hinanden; og den var **uretfærdig** mod Kongeriget, idet den gav Slesvig og Holsteen, skjøndt de vare betydelig ringere af Folketal (800,000 mod Kongerigets 1,300,000), en ligesaa stærk Repræsentation som Kongeriget; den saarede Nationalfølelsen ved den hele Ordning, hvorved det gamle Kongerige Danmark, der altid havde været og altid maatte blive Hovedlandet i Monarkiet,

saalænge Staten skulde kaldes dansk, ikke fik mere at betyde end de to Hertugdømmer, af hvilke det ene var heelt tydsk og statsretlig knyttet til Tydskland. Ligestillingen var dreven saavidt, at Samlingsstedet for Repræsentationen skulde være ikke i Rigets Hovedstad, men skifteviis i Kongeriget og „Hertugdømmerne“. Misstemningen mod den paatænkte Forfatning og Bekymringen for de Farer, den vilde bringe over Danmark, var saa stærk og almindelig, at endog Mænd, der hidtil havde holdt sig udenfor Politikken, som J. N. Madvig, følte sig drevne til offentlig at udtale sig mod den og paavise dens Farer. Pressen bekjæmpede den med Iver og Dygtighed. For faa Uger siden havde man ønsket en Forfatning, der omfattede alle Statsdele; men efter den Prøve man havde faaet paa en Heelstatsforfatning, skete der et stort Omslag; den Tanke, som tidligere havde været udtalt og forsvaret, men ikke havde kunnet trænge almindelig igjennem, seirede nu i den offentlige Mening og blev Udtrykket for den følgende Tids politiske Stræben. Den krævede en fri Forfatning fælleds for Kongeriget og Slesvig, og en særskilt Stilling og Forfatning for det tydske Forbundsland Holsteen. — Skjøndt det herskende slesvigholsteenske Parti var blevet saa høiligen begunstiget paa Kongerigets Bekostning, var Misfornøielsen i Slesvig og Holsteen med den bebudede Forfatning om muligt endnu større end i Kongeriget. Slesvigholstenerne kunde ikke være tilfredse med en Forfatning, der dog bevarede et Fællesskab mellem Statsdelene; deres Maal var Slesvigs Løsrivelse fra Moderlandet og Dannelsen af et selvstændigt Slesvigholsteen under et andet Fyrstehuus end Kongerigets. Det var nærved, at man havde vægret sig ved at foretage de Valg, som Kongen havde befalet skulde skee til den Forsamling, der skulde overveie Udkastet til den nye Forfatning. Paa et Møde i Kiel af slesvigske og holsteenske Stænderdeputerede vedtog man vel at ville vælge, men med stærke Forbehold i slesvigholsteensk Retning.

Medens Stemningen var saadan paa begge Sider, og Spændingen saa stærk, at der kun behøvedes lidet for at bringe Baandet til at briste, kom Efterretningen om den franske Februar-Revolution. Snart paafulgte Begivenheder saa rystende

og voldsomme og vidtomfattende, som Verden sjælden har været Vidne til. Folkene reiste sig med vældig Lidenskab, Regjeringer omstyrtedes, Throner faldt eller vaklede, Keisere, Konger og Fyrster ydmygedes i Støvet; hver Dag meldte en ny Revolution; Verden syntes at være kommen af sine Hængsler. Disse Omvæltninger af det Bestaaende, for hvilke navnlig Tydskland i høieste Grad var Skuepladsen, frembragte en overordentlig Virkning i Nabolandene. Den Bevægelse, som var begyndt i Kjøbenhavn siden Thronskiftet, tog nu et stærkere Sving, men Alt foregik dog her med en Ro og Besindighed, som dannede en glædelig Modsætning til de Optrin, der forefaldt rundt omkring i Europa. Paa Møder i Kasino udtalte man sig bestemtere og hensynsløsere om Nødvendigheden af at sikkre Slesvigs Forbindelse med det øvrige Danmark mod de Farer, som det statsopløsende Parti beredte den, og en virkelig fri Forfatning betegnedes uden Omsvøb som et Krav, der ikke længer lod sig afvise. Paa samme Tid (først i Marts) fremtraadte paa Møder i Hippodromet en mere demokratisk Retning med Bestræbelser for, at Valgloven i den nye Forfatning maatte blive saa fri som muligt. En mindre Klub af konservative Mænd holdt Møder i Hotel Phønix, og arbeidede paa Udsoning og Forebyggelse af aabent Brud med Slesvigholstenerne, men fik ingen Betydning uden som Vidnesbyrd om, at en saadan Stræben under saadanne Forhold ogsaa var tilstæde.

Paa Slesvigholstenerne gjorde Begivenhederne i Tydskland en heel anden Virkning. De fik herved Mod til Oprør. Dette var desuden allerede i længre Tid forberedet, og det Maal, Slesvigholstenerne havde sat sig, Slesvigs Løsrivelse fra Danmark, kunde ikke faae nogen anden Udgang. Hertugen af Augustenborg og hans Broder, Prindsen af Noer, havde ingen Sky for Oprør eller Rædsel for den Blodsudgydelse, det vilde give Anledning til. Paa forskjellige Steder havde man i det sidste Aars Tid hemmelig holdt Vaabenøvelser for at forberede sig paa, hvad der skulde komme. I Februar og Marts holdt Hovederne for Partiet, det ridderskabelige Medlem Fr. Reventlow-Preetz, Advokat Beseler, Jernbane-Direktør Olshausen, Advokat Gülich og Flere, Møder og pleiede Raad,

om det ikke nu var Tid at bryde løs, og hvilke Midler og Veie man i saa Fald skulde bruge. Efterretningen om Revolutionens Fremgang i Tydskland modnede Beslutningen om Oprør. I Rendsborg holdtes den 18de Marts et stort Møde bestaaende deels af holsteenske og slesvigske Stænderdeputerede, deels af andre Personer, som for Tiden spillede en Rolle. Valget af Rendsborg til Mødested var tillige beregnet paa at finde Leilighed til at indvirke paa Fæstningens tydske Garnison. Af dansksindede Deputerede havde kun Een indfundet sig, den slesvigske Bonde **Hans Krüger** fra Beftoft, der i den fjendtlige tydske Forsamling modigen paa Dansk forsvarede Danmarks Ret og protesterede mod det Ulovlige. I Forsamlingen lød de meest oprørske Taler, og Forhaanelser sparedes ikke mod den danske Nation, der bl. A. af **Olshausen** betegnedes som et dovent, dorsk og usammenhængende Folk, der havde tabt al Agtelse i Europas Øine, og som man derfor ikke behøvede at bryde sig Noget om. Efter stormende Forhandlinger besluttede man, inden man ligefrem løftede Oprørsfanen, at sende en Deputation til Kjøbenhavn med en Adresse til Kongen, hvori man fordrede en fælleds Forfatning for Slesvig og Holsteen og Slesvigs Indlemmelse i det tydske Forbund. Tillige vedtoges at sende en Deputation til Frankfurt for at begjære Slesvigs Optagelse i Forbundet.

Efterretningen om Mødet i Rendsborg og de der fattede Beslutninger fremkaldte i Kjøbenhavn den meest levende Bevægelse. Borgerrepræsentanterne vedtoge efter Forslag af Formanden L. N. Hvidt en energisk Adresse til Kongen, hvori der udtaltes Mistillid til det bestaaende Ministerium, og Kongen opfordredes til at omgive sig med Mænd, der vare istand til at møde Øieblikkets Fare, værne om Danmarks Ære og grundlægge Landets Frihed. Samme Dags Aften (20de Marts) holdtes efter Indbydelse af en Deel fædrelandsksindede Mænd et overordentlig talrigt og hæftig bevæget Møde i Kasino. Her toges Beslutninger i samme Aand som Borgerrepræsentanternes Adresse, og Kongen forsikkredes om det danske Folks ubegrændsede Bistand til at værne om det dansk-slesvigske Riges ukrænkede Opretholdelse. Den næste Dag (21de Marts) over-

leverede Borgerrepræsentanterne, til hvilke Byens Magistrat havde sluttet sig, Adressen til Kongen. De ledsagedes, da de fra Raadhuset begave sig til Christiansborg Slot, af mange Tusinde af Kjøbenhavns Borgere, men, skjøndt Stemningen var saa bevæget, herskede der i den store Mængde den fuldkomneste Orden. Kongen svarede Kommunalbestyrelsen, som stædedes til Audients, at han allerede havde forekommet deres Ønske ved at afskedige det gamle Ministerium, og lovede, „naar man vilde have samme Tillid til ham, som han havde til sit Folk, vilde han være det en tro Leder til Ære og Frihed". Denne Dag grundlagde Frederik den Syvende den Folkekjærhed, som han siden har bevaret. De Ministre, som afskedigedes, vare: Stemann, A. S. Ørsted, Grev A. W. Moltke, Grev Henrik Reventlow-Criminil og Grev Karl Moltke. Det nye Ministeriums Dannelse havde, som man kan tænke, sine Vanskeligheder. Forskjellige Sammensætninger, tildeels af temmelig ulige Farve, vare paa Bane. Først den 24de Marts blev det endelig dannet og kom til at bestaae af Grev A. W. Moltke som Premierminister og tillige Finantsminister, Bardenfleth som Justitsminister, Bluhme som Handelsminister, Grev Knuth som Udenrigsminister, Monrad som Minister for Kirke- og Underviisningsvæsenet, Tscherning som Minister for Krigsvæsenet tillands, Hvidt og O. Lehmann som Ministre uden Portefeuille. Bestyrelsen af Marinen overtoges kort efter af Zahrtmann. Grev A. W. Moltke til Bregentved havde tilhørt det gamle Ministerium og knyttede ved sin Indtrædelse i Ministeriet den gamle Tid til den nye. Den Fædrelandskjærlighed, som bevægede ham til at støtte det nye Ministerium, fandt med Rette stor Paaskjønnelse og vil altid hædre hans Minde. Hans Indtrædelse jævnede Overgangen og tjente til Beroligelse for de Ængstelige. — En af Ministeriets første Handlinger (24de Marts) var en foreløbig Forordning, hvorved alle Presseforholdene vedkommende Love, der vare udkomne efter Forordningen af 27de Sept. 1799, ophævedes, og desuden adskillige Læmpelser foretoges i hiin Forordnings Bestemmelser.

Den rendsborgske Deputation med de slesvigholsteenske Fordringer ankom til Kjøbenhavn den 22de Marts og modtog

den 24de Marts Kongens Svar. Han erklærede, at han hverken havde Ret, Magt eller Villie til at indlemme Slesvig i det tydske Forbund; men at tværtimod Slesvigs uopløselige Forbindelse med det øvrige Danmark skulde styrkes ved en fælleds fri Forfatning; dog skulde Slesvig faae en egen Landdag for sine særlige Anliggender; med Hensyn til Holsteen erklærede Kongen, at det var hans Agt at skjænke dette Land som selvstændig tydsk Forbundsstat en i Sandhed fri Forfatning.

Oprøret i Holsteen brød imidlertid ud, uden at man opbiede, hvad Svar den Deputation, som var sendt til Kjøbenhavn, vilde bringe tilbage, og inden man vidste, hvorledes det nye Ministerium var sammensat. Det begyndte allerede den 23 Marts i Kiel, idet det forførte Militær, som laae i Staden, gjorde Opstand og afrev den danske Kokarde; det Samme gjentog sig efterhaanden i andre Stæder, der havde tydsk Garnison. Samme Dags Aften dannede sig i Kiel en provisorisk Regjering, bestaaende af Advokat Beseler, Ridderskabsmedlemmet Fr. Reventlow-Preetz, Prinds Frederik af Augustenborg, Advokat Bremer og Kjøbmand M. T. Schmidt. Endnu samme Aften besluttedes at forsøge at bemægtige sig Fæstningen Rendsborg ved Overrumpling, og Forberedelser gjordes strax til Udførelsen heraf. Næste Dags Morgen, den 24de Marts, udførtes denne forræderske Gjerning af Prindsen af Augustenborg, der ingen Hindring mødte, da Fæstningens Kommandant General Lützow, gammel og sløv, havde forsømt enhver Forsigtighedsregel, som Tidsomstændighederne paabøde. Ved Rendsborgs Overrumpling kom Oprørerne ikke alene i Besiddelse af en stærk og vigtig Fæstning, men tillige af 2 til 3 Millioner Rdlr., som fandtes i de offentlige Kasser, og som bleve dem et vigtigt Middel til at fremme deres videre Foretagender. Hertugen af Augustenborg vilde ikke staae tilbage for sin Broder i Forræderiets Stordaad. Han begav sig, allerede den 21de Marts, paa Reisen til Berlin for at paakalde Kongen af Preussens Hjælp for Oprøret. Herom fik han ogsaa Løfte af denne Konge, der kort forud af sin Hovedstads Befolkning var bleven saaledes ydmyget som sjælden eller aldrig en Konge. I den Skrivelse til Hertugen af 24de Marts, hvori snarlig Hjælp tilsagdes,

udtalte Frederik Vilhelm den Fjerde tillige et Slags Stadsfæstelse paa Slesvigholstenernes tre bekjendte Sætninger, at Slesvig og Holsteen vare selvstændige Stater, fast forbundne Stater, og at Mandsstammen alene herskede i dem. Hertugen sørgede naturligviis for at give denne Skrivelse den størst mulige Offentlighed. Snart strømmede preussiske Officerer til Holsteen som Forløbere for den Krigsmagt, der skulde komme. En vigtig Støtte fik Oprøret i de samme Dage, da det slesvigholsteenske Ridderskab, der ellers pleiede at rose sig af sin Troskab mod Thronen og sin ubesmittede Loyalitet, sluttede sig til den provisoriske Regjering og lovede den sin Bistand.

Oprøret maatte nu dæmpes med Vaabenmagt. Det gamle Ministerium havde paa Grund af de Efterretninger, der indløb fra Holsteen, den 20de Marts givet Befaling til at indkalde Krigsmandskabet. Men ellers var endnu Intet skeet, og det blev derfor det nye Ministeriums første Opgave at sørge for Krigsmagtens Udrustning. Det skete for Hærens Vedkommende ved Tscherning og for Flaadens ved Zahrtmann med stor Energi og saa hurtigt som det efter Omstændighederne var muligt. Den herligste Stemning herskede hos Folket, de indkaldte Soldater kom med Jubel og Glæde til deres Samlingssteder, mangfoldige unge Mennesker stillede sig frivillig til Krigstjeneste, rige Gaver af Penge, Heste og andre Midler til Krigsførelsen, strømmede ind. Nationen var samdrægtig, Fædrelandskjærligheden var levende ikke hos en enkelt Stand, men hos alle Stænder. I de sidste Dage af Marts rykkede de danske Tropper ind i Slesvig. I Begyndelsen af April var en lille Hær paa omtrent 9000 Mand samlet under General **Hedemann.** Oprørshæren, der anførtes af General Krohn, havde lidt tidligere fra Rendsborg udbredt sig over en stor Deel af Slesvig, var trængt op til Aabenraa, men trak sig siden tilbage til Egnen omkring Flensborg. Den udgjorde omtrent 7000 Mand og havde i sin Midte foruden de regulære Krigsfolk, der nys havde sveget deres Fane, en heel Deel kielske Studenter, Turnere og Friskarer fra forskjellige Dele af Tydskland. Ved **Bov,** tæt ved Flensborg, kom det den 9de April til Kamp. Efter en hidsig Fægtning blev Oprørshæren slagen

og dreven paa Flugt; der blev taget omtrent 800 Fanger. Prindsen af Augustenborg havde i den høitravende Proklamation, han udstædte, da Hæren drog ud fra Rendsborg, lovet at jage de Danske tilbage over Beltet; men han høstede ingen Laurbær hverken ved nærværende Leilighed eller senere.

To Dage efter Slaget ved Bov rykkede den danske Hær ind i Byen Slesvig, og Oprøret vilde nu snart have været dæmpet, hvis Danmark havde havt alene med Slesvigholstenerne at gjøre; thi hos den store Fleerhed af Folket havde Oprøret kun fundet ringe Deeltagelse; kun i enkelte Egne, som Angel, hvor det havde lykkets meenederske Embedsmænd ved lang Bearbeidelse at ophidse Befolkningen og bibringe den falske Forestillinger, sluttede den sig virksom og villig til Opstanden. Men Oprøret blev understøttet af Tydskland, og Danmark maatte snart med sine ringe Kræfter optage Kampen mod denne mægtige Fjende. Et fast Mod og Tro paa sin retfærdige Sag førte det danske Folk lykkelig igjennem denne Prøve. Der var meer end een Grund, som bevægede Tydskland til saaledes at vælte sig ind paa Danmark. Den offentlige Mening i Tydskland var i en lang Række af Aar bleven bearbeidet med en saadan Ufortrødenhed af Slesvigholstenerne og Hertugen af Augustenborg, at en stor Deel af det tydske Folk virkelig troede paa Sandheden af de idelig fremførte Paastande; og de, der ikke troede derpaa, fandt det beqvemt at lade, som om de gjorde det. I Nationalforsamlingen i Frankfurt, og, før denne traadte sammen, i Forparlamentet, fandt Slesvigholstenerne den meest afgjorte Understøttelse; flere af de meest anseete Slesvigholstenere havde endog Sæde og stor Indflydelse i hiin Forsamling. Den gamle Forbundsdag, der bøiede sig for Tiden og stræbte at bevare den Magt, som gled den af Hænderne, handlede i samme Aand som Parlamentet. Alle Tydsklands Fyrster ønskede intet hellere, end at skaffe den voldsomme Bevægelse, under hvilken deres Throner vaklede, en Afledning ved et Krigstog mod Danmark. Dette gjælder fremfor Andre om Preussens Konge. Til alt det Øvrige kom endnu baade hos Fyrster og Folk Lysten til at gjøre Erobringer; Leiligheden syntes god til at frarive en svagere Nabo et godt

Stykke Land med fortræffelige Havne og dygtige Søfolk: saa kunde Tydskland let faae, hvad det savnede og heilig ønskede, en Orlogsflaade.

I Overeensstemmelse med det Løfte, den preussiske Konge havde givet Hertugen af Augustenborg, rykkede preussiske Tropper allerede i de første Dage af April ind i Holsteen, og det varede ikke mange Dage, inden nogle og tyve tusinde Mand tydske Tropper stode paa Slesvigs Grund. Preusserne, som udgjorde den større Deel, stode under General **Wrangel**, Hannoveranerne og andre Forbundstropper befaledes af General **Halkett**. Forbundsdagen havde (12te April) overdraget Preussen det meget ønskede Hverv at forfægte Slesvigholsteens Ret mod Danmark, og den preussiske General Wrangel havde derfor Overbefalingen over hele Krigsmagten. Da Danmark afslog Preussens Fordring, at de danske Tropper skulde romme Slesvig, begyndte Fjendtlighederne. Første Paaskedag den 23de April 1848 forefaldt det blodige Slag ved Slesvig. Fjendens Styrke var 27,500 Mand, af hvilke dog kun Preusserne og Oprørstropperne, tilsammen 19,000 Mand, toge Deel i Slaget. Den danske Hær under General Hedemann var kun 11,000 Mand. Den havde indtaget en Stilling nord og vest for Slesvig, hvor Terrænets Beskaffenhed var gunstig til Forsvar for et ringere Tal mod et større. Mod Øst eller paa den venstre Flanke dækkede Slien, hvis vigtigste Overgangssted Miosund var besat. Længst mod Vest var der Slette og Moser, der vel ikke gjorde det umuligt, men dog vanskeligt for Fjenden at omgaae høire Flanke. Hærens Centrum havde sin Stilling nærmere Byen Slesvig, hvor der var betydelige skovbegroede Bakker mod Vest og Nord; Mellemrummet imellem disse og Grunden ved deres Fod var sumpig Mose- og Engbund. Adgangen til Stillingen sydfra var ad den smalle Bustorps Dæmning, som fører til den sydlige Deel af Slesvig (Frederiksberg) og paa begge Sider var omgivet af Vand og Mose. Fjendens Angreb kom uventet; en Deel af Hæren var paa den høie Helligdag gaaet i Kirke i Slesvig, og det var med Nød og Næppe, at Tropperne i det yderste Dieblik bragtes i deres Stillinger. Kampen dreiede sig først om Bustorps Dæmning.

Den var blodig og haardnakket. Dæmningen toges af Fjenden, toges atter tilbage af de Danske, men disse maatte omsider efter den haardeste Kamp vige for den overvældende Overmagt. Mange danske Mænd lode her deres Liv ikke blot for Fjendens Vaaben, men omkom ogsaa nedsænkede og nedtraadte i Mosegrunden og Dyndet paa begge Sider Dæmningen. Som Slaget var begyndt, saaledes fortsattes det haardnakket den øvrige Deel af Dagen. De Danske forsvarede deres Stillinger med det meest udholdende Mod, og dreve flere Gange Fjenden tilbage. Men da denne bestandig med friske Tropper kunde fornye sine Angreb, maatte de, efterat Slaget havde varet fra Klokken 10 om Formiddagen til Klokken 8 om Aftenen, da Mørket brød ind, omsider vige og overlade Fjenden Besiddelsen af Høiderne omkring Slesvig. Der var paa dansk Side halvsyvende hundrede Faldne og Saarede. Heriblandt var et særdeles stort Tal Officerer, da disse for at opmuntre de lidet krigsvante Soldater bestandig gik i Spidsen og udsatte sig til det Yderste. Efterat have bivouakeret Natten til den 24de April mellem Langsø og Arnholt Sø, trak den danske Hær sig tilbage til Flensborg. Ved Oversø blev en Deel af Bagtroppen overrumplet af Fjenden og adsplittet; men nogle Kompagnier af andet Jægerkorps indlagde sig her stor Berømmelse ved det Heltemod, hvormed de forsvarede sig mod den overlegne Fjendes hæftige Anfald. Værre var det, at nogle flygtende Dragoner vakte falsk Allarm i Flensborg, som om Fjenden var udenfor Staden. Herover opstod en panisk Skræk i Byen, og stor Forvirring mellem Soldaterne, der efter en trættende Marsch ovenpaa en Slagdag nylig vare komne til Ro. Efterhaanden bragtes dog Orden til Veie, og Hæren trak sig for største Delen gjennem Sundeved over til Als. Denne Ø, tæt beliggende ved Slesvigs Fastland, men adskilt fra dette ved et dybt Sund, seilbart for store Orlogsskibe, var ypperlig skikket til Samlingssted for den danske Hær, og til Udgangspunkt for videre Foretagender. Hæren udhvilede og forøgedes efterhaanden, stærke Værker opførtes ved Sundet.

Halkett fulgte med 10 til 12,000 Mand Forbundstropper efter den danske Hær og leirede sig i Sundeved ligeover for

Als; Wrangel derimod med Preusserne og Oprørstropperne drog nordpaa ind i Nørrejylland. Hæren holdt sig ved Kolding og Veile, men Streifkorps sendtes ud og kom saa nordligt som Aarhuus. Den 18de Mai paalagde Wrangel Nørrejylland en Brandskat af 4 Millioner Rdlr., som skulde betales inden 28de Mai, eller inddrives med Magt. Men deraf blev der Intet; thi Wrangel trak sig endnu inden den 28de Mai hovedkulds ud af Jylland og ned mod Flensborg. Dette var bevirket ved en russisk Note til Hoffet i Berlin, der i en truende Tone forlangte, at Fjendtlighederne ikke udstrakte sig nord for Kongeaaen. I Berlin frygtede man dengang ingen Magt mere end Rusland, og Wrangel fik derfor af sin Regjering Befaling til strax at forlade Nørrejylland. Halkett blev ikke længe staaende uforstyrret i Sundeved. Den danske Hær paa Als havde sikkret sig Forbindelsen med Sundeved ved at anlægge Blokhuse som et Brohoved paa det ligeover for Sønderborg liggende Dybbelbjerg, og derpaa slaae en Bro over Sundet. Den 28de Mai gik Hæren over og angreb Fjenden paa alle Punkter. Det var en hæderfuld Dag for de danske Vaaben. Fjenden blev efter den hæftigste Kamp fordreven fra alle sine Stillinger ved og omkring Nybel. General Schleppegrell, Nordmand af Fødsel, udmærkede sig især i dette Slag ved sit forvovne Mod, og blev Soldaternes Yndling. Wrangel og Halkett vilde søge Opreisning for Slaget den 28de Mai, og bestemte den 5te Juni, Kongen af Hannovers Fødselsdag, til Angreb. Beregningen var om muligt at afskjære de Danske fra Als=Broen, splitte dem og tage dem til Fange. Angrebet kom uventet, og de Danske maatte i Begyndelsen vige for det hæftige Anfald, og fægtende trække sig hen mod Dybbelbjerg. Hovedstyrken stod paa Als, men rykkede ilsomt frem til Undsætning. Nu tog Tingen en anden Vending. Fjenden kastedes efter flere Timers Kamp ved et hæftigt samtidigt Angreb paa hele Linien med Kraft tilbage og veg henimod Aften paa alle Punkter. Festen ved **Dybbel** blev kun lidet fornøielig for Kongen af Hannover og hans Krigere. — Mange norske og svenske Frivillige deeltoge i disse to Slag. Efterretningen om de Danskes haarde Kamp ved Slesvig Paaskedag gjorde overalt

i Norden et dybt Indtryk. Nordmændene bevægedes hæftigt, og alle de gamle Følelser af Slægtskab og Frændskab og alle gode Minder fra fordums Tider levede op igjen med Kraft. Der var en Deeltagelse som for Brødre, der ere stædte i Nød. Indtrykket var næsten ikke mindre stærkt i Sverrig, hvor gammelt Nag var svundet og afløst af Følelser, der vare naturlige for det ene Broderfolk mod det andet. De sidste Aars Møder af den studerende Ungdom fra alle tre Riger havde oplivet og næret disse Følelser. De unge Mænd glemte ikke, da Prøvens Tid kom, deres Løfte at betragte hele Norden som det fælleds Fædreland. Mangfoldige norske og svenske Ynglinge ilede til den danske Fane, da de hørte, at Danmark var truet med Overvold. I Slaget ved Dybbel beseglede tre af dem deres Troskab mod Norden med deres Liv, Nordmanden Løvenskjold, Svenskerne Sommelius og Leyonhufvud.

Den danske Regjering havde ikke undladt at henvende sig til de to Magter, der 1720 havde garanteret Danmark Besiddelsen af Slesvig, England og Frankrig. Men England, der overhoved nødig griber ind, naar dets egen Interesse ikke ligefrem er truet, var i denne forstyrrede og oprørte Tid endnu mindre tilbøieligt til at indvikle sig dybt i en fremmed Sag og lod det blive ved at mægle. Frankrig havde paa den Tid nok at gjøre med sine egne Anliggender; dog fornyede det sin Garanti for Slesvig og understøttede Danmark i Berlin og Frankfurt med kraftige Noter. Rusland gjorde som bemærket Danmark en stor Tjeneste ved at bevirke Wrangels Udmarsch af Nørrejylland. Den svensk-norske Regjering havde Betænkelighed ved at indvikle sig i Krig, men ydede dog Danmark god Hjælp ved sine kraftige Forestillinger i Berlin. Kong Oscar lod det berlinske Hof tilkjendegive, at han ikke vilde taale noget Angreb paa de danske Øer, og for at give sine Forestillinger Eftertryk, sammentrak han en Hær i Skaane, hvoraf siden en Deel overførtes til Fyn, nær ved Krigsskuepladsen. Denne Sverrigs truende Holdning bidrog uden Tvivl ogsaa noget til Jyllands hurtige Rømning. — Der havde længe været underhandlet om Vaabenstilstand, og Preussen selv ønskede den. Baade Preussen og hele Nordtydskland led overordentlig ved

den fuldkomne Standsning af Handelen, som var en Følge af alle tydske Østersø- og Nordsøhavnes Spærring ved de danske Krigsskibe, og de tydske Handelsskibes Opbringelse, hvor de viste sig i de danske Farvande. Den danske Flaade havde ingen Fjende at kjæmpe med paa Søen, men dens Virksomhed til at lamme den fjendtlige Handel var af den største Betydning. Den 2den Juli 1848 sluttedes i Malmø efter Underhandling mellem den preussiske Fuldmægtig Grev Pourtales og den danske Udenrigsminister Grev Knuth en Vaabenstilstand paa 3 Maaneder. Men General Wrangel vægrede sig heel uventet ved at anerkjende den. Wrangel haade hidtil handlet som preussisk General, og Preussen havde Tydsklands Fuldmagt i Striden med Danmark. Men nu erklærede Wrangel, at han stod under Centralmagten i Frankfurt og den nylig valgte tydske Rigsforstander Erkehertug Johan, og nægtede at antage Vaabenstilstanden, før den var bifaldt af Rigsforstanderen. Preussen, som piintes ved Blokaden, og ikke var uden Frygt for, at de mæglende Magter kunde gaae over til at blive Fjender, fik endelig en ny Fuldmagt fra Frankfurt, og derefter sluttedes Stilstanden i Malmø 26de August. Stilstanden skulde vare i 7 Maaneder med en Maaneds Opsigelse, Blokaden ophøre og de opbragte Skibe og Ladninger tilbagegives. Baade de danske og de tydske Forbundstropper skulde rømme Slesvig og Holsteen, dog maatte Danmark have 2,000 Mand paa Als og Forbundet ligesaa mange i Altona eller andensteds til Bevogtning af Militær-Depoter. En Afdeling indfødte slesvigske Soldater skulde blive i Slesvig, og en Afdeling holsteenske i Holsteen. Slesvig og Holsteen skulde have en Fælledsbestyrelse bestaaende af 5 Medlemmer, af hvilke Kongen af Danmark valgte de to for Slesvig, Kongen af Preussen de to for Holsteen; den femte skulde vælges efter Overeenskomst og være Bestyrelsens Formand. Regjeringen skulde føres i Kongen af Danmarks Navn og alle Love, som vare udkomne efter 17de Marts, skulde være ophævede, men kunde dog igjen sættes i Kraft af den nye Regjering, forsaavidt de ansaaes for nyttige eller uundværlige. I Frankfurt blev denne Stilstand anerkjendt, men først efter en fortvivlet Modstand af de i Parlamentet

siddende Slesvigholstenere. Professor Dahlmann fik endog Rigsministeriet styrtet, men, da han ikke formaaede at danne noget nyt, traadte det gamle ind igjen og stadfæstede Vaabenstilstanden. Den blev alligevel uden al Betydning og snarere til Spot end til Gavn for Danmark. Den provisoriske Regjering i Kiel handlede, som om ingen Vaabenstilstand var sluttet; den truede endog at ville lade gribe de af Kongen af Danmark udnævnte Medlemmer af Fællesbestyrelsen, hvor de viste sig; og den ulovlige Grundlov, hvis Indhold var i fuldkommen Strid med Kongens og Rigets Ret, vedtoges flere Uger efter Vaabenstilstanden. Den Fællesbestyrelse, som omsider blev indsat, handlede aldeles i slesvigholsteensk Aand, stadfæstede den slesvigholsteenske Grundlov og benyttede Vaabenstilstandens Tid til at befæste Oprøret og undertrykke de forsvarsløse Danske i Slesvig.

En saadan Tilstand som den, der herskede i Slesvig under hele Vaabenstilstanden, var utaalelig og værre end Krig. En Deel Bønder i Nordslesvig forsøgte væbnet Modstand mod Slesvigholstenernes grusomme Undertrykkelse; men Forsøget dæmpedes blodigt i et Sammenstød ved Brøns. Kongen erklærede (15de Dec. 1848) Fællesregjeringen, der brugte hans Navn som et Dække for sine oprørske Handlinger, for ulovlig; og Vaabenstilstanden, der ligefra Begyndelsen af havde været krænket og brudt i næsten alle sine Punkter, opsagdes ifølge en Beslutning i Statsraadet af 21de Febr. 1849 til det tidligste Tidspunkt, det kunde skee, nemlig den 26de Marts. Det var et nyt Ministerium, Novemberministeriet, som nu sad ved Roret. Ministeriet af 24de Marts afgik allerede 15de November. Grunden til dets Afgang antages almindelig at have været, at der var en Meningsforskjel mellem det og Kongen om de Betingelser, man kunde gaae ind paa for at opnaae Fred med Tydskland. Martsministeriet var tilbøieligt til i yderste Tilfælde at gaae ind paa en administrativ Deling af Slesvig som Grundlag for Freden; men Kongen nægtede at antage en saadan Deling som Fredsgrundlag, og heri havde han hele det danske Folk for sig. Det nye Ministerium kom til at bestaae af Grev A. W. Moltke til Bregentved, og C. E.

Bardenfleth, hvilke begge havde været Medlemmer af det forrige Ministerium; endvidere P. G. Bang, Grev Sponneck, Professorerne Madvig og Clausen, General Hansen som Krigsminister og Zahrtmann som midlertidig Marineminister. Ministeriet erklærede ved sin Tiltrædelse, at det vilde fortsætte det afgaaede Ministeriums Regjeringssystem og slutte sig til det Udkast til en Grundlov, som hiint Ministerium havde udarbeidet og forelagt Rigsforsamlingen.

Danmark havde siden sidste Felttog bragt sin Hær op til 33,000 Mand veløvede og veludrustede Tropper, over hvilke General **Krogh** førte Overbefalingen. Flaaden var færdig til at løbe ud for at begynde Blokaden af de nordtydske Havne. Vaabenstilstanden udløb 26de Marts. Dens Opsigelse fra Danmarks Side kom heel uventet baade i Tydskland og andensteds; man indbildte sig, at Danmark hellere vilde finde sig i Alt, end paany indlade sig i den ulige Kamp med sin mægtige Fjende; Stormagterne, der kun brøde sig lidet om Retten, naar de blot kunde forebygge nye Uroligheder, misbilligede dette Skridt af Danmark. Efter Englands Begjæring indvilligede Danmark i en Udsættelse af otte Dage, for at et nyt Mæglingsforsøg endnu kunde gjøres. Dette førte ikke til Noget, men Udsættelsen skadede Danmark meget, idet den gav Tydskland Tid til at fuldende sine Rustninger og forberede Indmarschen i Holsteen og Slesvig. Herved forstyrredes ogsaa den Plan, som fra dansk Side var lagt, at angribe den slesvigholsteenske Hær og kaste den tilbage, før den havde forenet sig med Forbundstropperne. Opsigelsen af Vaabenstilstanden og Faren, som truede Slesvigholsteen, frembragte en øieblikkelig Enighed i det splidagtige Parlament i Frankfurt; Reventlow-Preetz og Beseler udnævntes til Statholdere i Slesvigholsteen, og en Hær paa 60,000 Mand, sammensat af Tropper fra forskjellige Forbundsstater, sendtes mod Danmark. Den preussiske General **Prittwitz** førte Overbefalingen, Slesvigholstenernes Hær anførtes af General **Bonin**, ligeledes en Preusser. Han havde været Anfører for de første Tropper, som Preussen i Begyndelsen af April 1848 sendte til Holsteen til Oprørets Understøttelse, og traadte siden i den provisoriske Regjerings

Tjeneste. En stor Deel af de øvrige Officerer i den slesvig-holsteenske Hær vare ligeledes Preussere, andre vare fra forskjellige Egne af Tydskland; ogsaa til Hærens Menige havde baade Nord- og Sydtydskland givet saare betydelige Bidrag. Begyndelsen af Krigen blev, tildeels paa Grund af hiin Forlængelse af Vaabenstilstanden, meget uheldig for Danmark. Den danske Hovedstyrke var samlet paa Als; en mindre Styrke stod ved Kongeaaen under General Rye. Planen var, at begge Afdelinger samtidig skulde bryde ind i Slesvig og forene sig ved Flensborg. Man begyndte at udføre denne Plan, men maatte snart opgive den, da allerede store Masser af Rigstropper vare rykkede ind og samlede ved Flensborg. En Deel af Hæren gik over Alssund og havde 3die April en Træfning med Slesvig-holstenerne; samme Dag gik Rye over Kongeaaen og trængte frem i Nordslesvig. En endnu hidsigere Fægtning forefaldt i Sundeved ved Ullerup den 6te April, idet Rigstropperne angrebe de Danske. Fjenden blev med stor Tapperhed kastet tilbage. Men Dagen forud, den 5te April, havde i Egernfjord en sørgelig Begivenhed fundet Sted. Linieskibet Christian den Ottende og Fregatten Gefion tilligemed et Par Dampskibe vare blevne sendte herned, i den Hensigt at forurolige Fjenden, aflede hans Opmærksomhed fra Sundeved og mulig bevirke en Deling af hans Kræfter. Det var egentlig et Brudstykke af den tidligere Felttogsplan, sam man troede det hensigtsmæssigt endnu at bruge. En stærk Østenvind stod lige ind i Fjorden, i hvis inderste Deel Skibene lagde sig lige over for de her opkastede fjendtlige Batterier. Denne Vind gjorde det vanskeligt at manøvrere eller trække sig tilbage, hvis dette skulde blive nødvendigt. Paa denne Mislighed skulde imidlertid de medgivne Dampskibe bøde. En hæftig gjennem flere Timer fortsat Artillerikamp begyndte nu mellem Skibene og Landbatterierne. Men Gefion kunde ikke bevare sin Stilling, det kom til at ligge saaledes, at det beskjødes langsskibs; flere Forsøg paa at komme ud af denne Stilling mislykkedes, og det led overordentlig meget af den ødelæggende Ild, som det var udsat for. Linieskibet formaaede ikke at bringe det fjendtlige Batterie til Taushed og blev haardt medtaget af dets velrettede Skud.

Der var intet andet for end at drage Skibene ud af Ilden og opgive Kampen. I dette Øiemed hidkaldtes Dampskibene; men nu paafulgte det ene Uheld oven paa det andet; Tougene, hvormed Skibene skulde hales ud, bleve skudte over, Roret bortskjødes paa det ene Dampskib, det andet fik en Kugle i Maskineriet. Hjælp fra Dampskibene var saaledes umulig, og hermed var Linieskibets og Fregattens sørgelige Skjæbne afgjort. Kampen fortsattes, men Gefion var tilsidst i en saadan Tilstand, at længre Modstand var umulig: Dannebrog sank fra Mastetoppen. Linieskibet gjorde et Forsøg paa at komme bort ved Hjælp af Seil; men en Regn af gloende Kugler og andre Ildvaaben sønderrev Takkelage og Seil, saa Skibet laae som en ubevægelig Blok; tilsidst drev det paa Grund under de fjendtlige Batterier. Det overgav sig nu ogsaa. Men der havde længe været Ild i det, som man forgjæves havde søgt at slukke; Ilden fik Overhaand, og snart sprang det i Luften. Gefion blev Fjendens Bytte og er siden bleven en Deel af Preussens Flaade. I Tydskland vakte denne Begivenhed i hver en Vraa en jublende Glæde; men paa alle Danske gjorde Efterretningen om denne Ulykke et rystende Indtryk og fremkaldte den dybeste Sorg og Smerte. Skjøndt Begivenheden ingen videre Følger havde for Krigens Gang, var der maaskee intet Uheld i hele Krigen, der frembragte en større og mere almindelig Sorg. Men ingen Nedslagenhed blandede sig i Sorgen. Samme Dag som Efterretningen kom til Kjøbenhavn, hørtes om Aftenen paa Gaderne Hobe syngende Krigssange: det var Matroser, der vare udskrevne til det nye Linieskib, som Marineministeren øieblikkelig havde befalet at tiltakle i det ødelagtes Sted.

Paa Grund af den tydske Hærs langt overlegne Styrke besluttedes det at drage den danske Hærs Hovedmagt over til Als; General Rye fik tillige Befaling til at forlade Nordslesvig. General Krogh afløstes i Overbefalingen af General **Bylow**. Paa Dybbelbjerg efterlodes kun en Forpostkjede. Denne angrebes den 13de April af Rigstropperne med en Styrke af 11,000 Mand Bairere og Sachsere under General Wynecken, og trængtes med let Møie tilbage. Derpaa førte Tydskerne Artilleri frem og begyndte at beskyde de ligeoverfor liggende

Værker paa Als; men disse svarede saa kraftigt, at det fjendtlige Artilleri ilsomt maatte trække sig tilbage, efterladende flere Kanoner. Tvende af disse toges af tiende slesvigske Batallion, som rykkede ud fra Brohovedet. Det er denne Rigstroppernes Bedrift, som tydske Forfattere kalde Seiren ved Dybbel og „Stormen paa Dybbelskandserne". Hele Slesvigs Fastland var i Fjendens Magt; den drog derpaa nordefter op mod Nørrejylland. Slesvigholstenerne under Bonin angrebe og besatte Kolding. General Bylow besluttede at tage denne By tilbage. Det var den 23de April, Aarsdagen efter Slaget ved Slesvig. Den venstre Fløi og Centrum under Schleppegrell og Moltke trængte efter en haardnakket og blodig Kamp ind i Kolding, som Fjenden derpaa beskjød med Granater og stak i Brand. Dagens Udfald beroede paa høire Fløi, som under General Rye kjæmpede vestlig ved Eistrup. Han mødte imidlertid en saa hæftig Modstand af Fjenden og saa store Vanskeligheder i det skovfulde og bakkede Terræn, at han mistvivlede om at kunne trænge frem med den Styrke, han havde. Han sendte en Melding i Udtryk, som lode formode, at han var i en farlig Stilling. Dette bevægede General Bylow til at afbryde Kampen og befale Tilbagetog, hvilket udførtes i den fuldkomneste Orden. Efterat en hidsig Træfning ved Gudsø den 7de Mai endnu havde fundet Sted, trak den danske Hærs Hovedstyrke sig ind i Frederits. En Deel blev i denne Fæstning, hvis vidtløftige og forfaldne Værker fik saa megen Udbedring, som man i Hast kunde give dem; den øvrige Deel af Hæren førtes over til Fyn. Slesvigholstenerne lagde sig med hele deres Styrke for Frederits og begyndte at beleire den. General Rye fulgte ikke med den øvrige Hær til Frederits, men trak sig op i Nørrejylland. Rigstropperne, under General Prittwitz, 25,000 Mand stærke, fulgte efter Ryes lille Korps i den Hensigt at oprive og tilintetgjøre det. Men han forstod ved Mod og Snildhed og klog Benyttelse af Terrænet at gjøre alle Fjendens Anslag til Intet og af og til at tilføie ham Tab. Tilsidst trak han sig i god Behold hen til den lille Halvø Helgenæs, som ved en smal Tunge hænger sammen med det øvrige Mols. Den gav ved Forskandsninger og ved sin Forbindelse med Havet en

fuldkommen sikker Stilling. Rigstropperne bleve staaende ved Aarhuus.

Det var en sørgelig og bitter Tid for det danske Folk, Maanederne April, Mai og Juni i Aaret 1849. Først en Række af Uheld, derefter en næsten fuldkommen Uvirksomhed af Krigsmagten, i det Mindste tilsyneladende; Fjenden Herre i Sønderjylland og en stor Deel af Nørrejylland, Ryes Korps vigende tilbage for Overmagten, en Deel af Hæren liggende paa Als, omtrent 15,000 Mand, iagttaget af en omtrent lige stærk Magt af Rigstropper, som laae i Sundeved; en anden Deel af Hæren fordeelt paa Fyn; Besætningen i Fredericia indesluttet af hele Slesvigholstenernes Hær, som i Mai og Juni fra de faste Værker, de efterhaanden opførte, beskjøde og bombarderede Fæstningen. Intet skete ellers i Mai og Juni Maaned. Utaalmodig og spændt ventede man den ene Dag efter den anden, at Tidende skulde komme om en Bedrift, der atter kunde give det nedtrykte bekymrede Sind Freidighed og Haab. Men Tiden sneg sig hen, uden at bringe nogen Trøst. Da kom pludselig det gladeste Seirsbudskab fra Fredericia. Den tydske Hær var spredt i en lang Linie fra Aarhuus langs Østkysten ned i Holsteen. Den danske Stridsmagt var ogsaa adskilt, en Deel paa Als, en anden paa Fyn, en tredie paa Helgenæs. Men den kunde samles stille og tyst ad Havets Veie, og naar den var samlet bibringe den Deel af den tydske Hær, som den kastede sig over, et dødeligt Slag. Saaledes skete det. General Ryes Korps overførtes fra Helgenæs til Fyn, og herhen bragtes ligeledes en betydelig Deel af Hæren paa Als under de Meza; de forenede sig med den Styrke, som her havde været samlet siden Mai under Overgeneralen Bylow. Fra Fyn førtes de over til Fredericia. Udenfor Fæstningen laae den beleirende Hær, dækket ved en Række Forskandsninger og faste Værker, omgivne med Løbegrave og rigelig besatte med Skyts. Fjendens Styrke var omtrent 16,000 Mand; den danske Krigsmagt, som kom til at tage Deel i Striden, var omtrent af samme Styrke. Snart efter Midnat, endnu før 6te Julis Sol lyste, rykkede den danske Hær ud af Fredericias Porte. Den frygteligste og blodigste Kamp paafulgte; de Danske

stormede de fjendtlige Værker, der spyede Ild og udsendte en Kugleregn, der nedslog hele Rækker af de Angribende. Men Intet kuede de Danskes Mod. Blev een Storm afslaaet, gjentoges den anden og tredie Gang og flere Gange, indtil man var Herre over Skandsen. Saaledes gjentog det sig i denne blodige Dyst paa alle Punkter. Omsider begyndte Fjenden at vige, og snart blev Flugten almindelig. Hele den fjendtlige Hær opløstes, en Deel trak sig op imod Veile, andre flygtede i spredte Hobe ned ad Slesvig til. Totusinde Fanger toges, 31 Kanoner, flere tusinde Geværer og en stor Mængde Krigsfornødenheder af forskjellig Slags blev Seirherrens Bytte. Rigshæren under General Prittwitz trak sig paa Efterretning om Nederlaget ved Frederits sydligere ned, men foretog Intet. Men de Danskes Seir var dyrekjøbt; der var 1,900 Døde og Saarede, hvilket store Tal var en Følge af Kampens Beskaffenhed, der var en bestandig Storm mod de stærkt besatte og velbefæstede fjendtlige Værker. Smerteligt var Tabet af den kjække General Rye, Normand af Fødsel, der baade for sin Tapperhed og sit venlige ligefremme Væsen havde vundet Soldaternes Hengivenhed i en sjælden Grad. De sidste Ord, man kjender af ham, vare: „Idag maa Ingen vige“.

Allerede en Tid før Slaget ved Frederits var der underhandlet med Preussen paa Tydsklands Vegne om Vaabenstilstand og Fred. Preussen var meget tilbøieligt dertil, da det i Aar ligesom forrige Aar piintes ved Blokaden af dets Havne og Handelens fuldkomne Standsning, og denne Fredstilbøielighed understøttedes mægtig ved den endeløse Forvirring, der var opstaaet i Tydskland selv. Allerede Efteraaret 1848 var Borgerkrigen udbrudt paa flere Punkter. Wien blev bombarderet og taget med Storm af den keiserlige Krigshær, Berlin blev erklæret i Beleiringstilstand og besat med Tropper, den konstituerende Forsamling forvistes fra Byen og maatte tage Sæde i Brandenburg. Reaktionen hævede allevegne Hovedet og begyndte sin seirrige Gang, overalt bekjæmpende Revolutionen. I Parlamentet i Frankfurt var der et blodigt Had og bitter Splid mellem Demokraterne og de mere Moderate. Fornyelsen af Krigen med Danmark frembragte et Dieblikś Enighed, som

strax efter afbrødes af bittrere Strid. Frederik Vilhelm den Fjerde af Preussen valgtes til „de Tydskes Arvekeiser", men havde ikke Mod til at modtage Valget. Alt opløste sig i Forvirring, medens snart hist, snart her Opstandsforsøg blodigen kuedes med Bajonetterne. Centralmagten og Rigsforstanderen tabte al Betydning. Selve Parlamentet i Frankfurt opløste sig i Mai 1849, idet Medlemmerne fra forskjellige tydske Stater hobeviis udtraadte deraf. Omtrent et hundrede Medlemmer, som endnu holdt sammen, toge en kort Tid Sæde i Stuttgard, men joges snart fra hinanden af Soldater. Saa haanlig en Udgang havde den Forsamling, som skulde grundlægge Tydsklands Enhed og Frihed. En Grund hertil blandt flere var, at der ingen Retfærdighedsfølelse var hos det tydske Folk og intet Maadehold; paa samme Tid man byggede paa Frihedsværket hos sig selv, kastede man sig over svagere Naboer for at undertrykke deres Ret og Frihed og Nationalitet. — Overvældelsen af Revolutionen skabte endnu ikke Enighed i Tydskland. Østerrig, der havde svævet paa Undergangens Rand, nær ved fuldkommen Opløsning, hævede sig igjen i sin Vælde, og blev atter den første Magt i Tydskland. Det nærede et bittert Nag mod Preussen og Preusserkongen, der en Tid havde gjort Forsøg, om end svage og usammenhængende, paa at tiltage sig den Rolle, som Østerrig i Aarhundreder havde spillet i Tydskland. I den paafølgende Strid mellem de to rivaliserende Magter, der tilsidst var nærved at gaae over til blodig Kamp, trak Preussen det kortere Straa. Saa meget hellere søgte det under disse vanskelige Forhold at drage sig ud af den mislige Strid med Danmark.

Slaget ved Frederits fremskyndede Afslutningen af Underhandlingerne i Berlin. Fjerde Dagen efter Slaget, 10de Juli, vedtoges mellem den danske Fuldmægtig C. H. Reedtz og den preussiske Schleinitz, under Mægling af den engelske Gesandt Grev Westmoreland, en Overeenskomst om en Vaabenstilstand, som skulde vare mindst 6 Maaneder; de fjendtlige Tropper skulde romme Jylland og Slesvig; dog maatte indtil 6000 Mand Preussere blive staaende i Slesvig søndenfor en Linie dragen tæt sydlig for Flensborg og over mod Tønder; Als og

Ærø maatte holdes militært besatte af Danmark; Slesvig nordenfor hiin Linie skulde besættes af 2000 (siden forhøiet til 4000) neutrale svensk-norske Tropper; Blokaden af de tydske Havne skulde ophøre. Hele Slesvig skulde bestyres af en Kommission, sammensat af en Dansk og en Preusser, og af en Englænder, der skulde være Voldgiftsmand, naar der var Menings-Ulighed mellem hine Tvende. Kommissionen var beføiet til at afgjøre, om Love og Anordninger, der vare udkomne efter 17de Marts 1848, skulde bestaae eller ophæves; den væbnede Styrke i Nord- og Sydslesvig skulde paa Bestyrelseskommissionens Begjæring stilles til dens Raadighed. Samme Dag vedtoges et Grundlag for en endelig Fred mellem Danmark og Tydskland. Man enedes om, at Slesvig skulde have en egen Forfatning med Hensyn til Lovgivning og Bestyrelse, uden at være forenet med Holsteen, men saaledes at dets politiske Forbindelse med den danske Krone lodes urørt; den endelige Ordning, saaledes som den var bestemt ved disse Grundbetingelser, skulde være Gjenstand for yderligere Underhandlinger under engelsk Mægling; Holsteen og Lauenborg skulde vedblive at være Dele af det tydske Forbund, og den endelige Ordning af deres Forhold afgjøres ved nærmere Overeenskomst; forsaavidt det lod sig forene med det opstillede Grundlag, skulde de materielle Interessers ikke-politiske Baand, som tidligere havde bestaaet mellem Holsteen og Slesvig, søges bevarede.

Statholderskabet maatte, saa nødig det vilde, i det Mindste udvortes underkaste sig Vaabenstilstanden. Den slesvigholsteenske Hær gik tilbage over Eideren, og Statholderskabet, som en Tid havde taget Sæde paa slesvigsk Grund, paa Gottorps Slot, drog atter til Kiel. Bestyrelseskommissionen traadte derpaa i Virksomhed. Den kom til at bestaae af **Tillisch**, der var udnævnt af den danske Regjering, Preusseren Grev **Eulenburg** og Englænderen Oberst **Hodges**; den tog sit Sæde i Flensborg. Det kostede Kommissionen forholdsviis ringe Møie at tilveiebringe en ordnet og lovlig Tilstand i den Deel af Slesvig, hvor de svensk-norske Tropper stode; men heelt anderledes var det sondenfor Skillelinien, hvor de preussiske Tropper stode.

Preussen havde kun udvortes brudt med Oproret; underhaanden begunstigede og understøttede det paa enhver Maade Statholderskabets Bestræbelser for at gjøre Vaabenstilstandens Bestemmelser saa betydningsløse som muligt og hæmme og lamme Bestyrelseskommissionens Virksomhed. Hertil fandt Statholderskabet en kraftig Støtte i den slesvigholsteenskfindede geistlige og verdslige Embedsstand. Regjeringens Anordninger bleve ikke offentliggjorte søndenfor Skillelinien, Skatterne sendtes til Rendsborg, Opsætsigheden dreves ustraffet til det Yderste, Præsterne nægtede i Kirkebønnen at bede for Kongen, ulydige Embedsmænd, som Regjeringen afsatte, bleve siddende i deres Embeder: Alt fordi den preussiske Militærmagt nægtede sin Medvirkning til Ordens Opretholdelse, eller gav den paa en saadan Maade, at det snarere styrkede end bøiede Modstanden. Oprørstilstanden fortsattes i Sydslesvig under de preussiske Vaabens Beskyttelse.

Saaledes sled Tiden sig hen til Sommeren 1850. Preussen ønskede under Trykket af de tidligere omtalte Forhold i Tydskland at faae Fred med Danmark; Revolutionen var nu ogsaa overalt underkuet, den gamle Orden vendte tilbage, og Stormagterne, navnlig Rusland, som havde været aldeles uberørt af den store europæiske Bevægelse, gjorde deres vante Indflydelse gjældende. I Berlin sluttedes endelig 2den Juli 1850 under Mægling af den engelske Gesandt Grev Westmoreland en Fred ved de danske Fuldmægtige Reedtz, Pechlin og Scheel og den preussiske Fuldmægtig v. Usedom, ifølge hvilken Venskab og god Forstaaelse herefter skulde herske mellem Danmark og det tydske Forbund; ældre Traktater og Overeenskomster mellem begge Magter skulde paany træde i fuld Kraft, og begge Parter forbeholdt sig alle de Rettigheder, de havde havt før Krigen. Kongen af Danmark skulde i Overeensstemmelse med Forbundsretten kunne paakalde Forbundets Mellemkomst for at faae sin lovlige Myndighed gjenoprettet i Holsteen; ydedes ikke denne Medvirkning fra Forbundets Side eller den forfeilede sin Hensigt, stod det Kongen frit for at gjøre Brug af sin Krigsmagt for at gjenoprette Ordenen i Holsteen. Kongen af Preussen skulde ifølge en Overeenskomst, som under-

tegnedes samme Dag, strax efter Udvexlingen af Fredstraktaten trække sine Tropper ud af Slesvig, Holsteen og Lauenborg, og de svensk-norske Tropper skulde til samme Tid forlade Slesvig. Denne indholdsløse Fred var i Grunden ikke andet end en Afbrydelse af Fjendtlighederne paa ubestemt Tid. Enhver forbeholdt sig sine Rettigheder, og de mange svævende Tvistpunkter bleve saaledes staaende som et rigt Æmne til fremtidig Strid, der heller ikke udeblev. Kongen af Danmark vandt egentlig kun det, at han fik en Forsikkring om, at Preussen ikke vilde hindre ham i at underkue Oprøret i Slesvig.

Dertil vare nu alle Anstalter trufne. Danmark havde en slagfærdig Hær paa 38,000 Mand med et Artilleri paa 96 Kanoner. General Krogh med Flensborg til Stabschef anførte Hæren, under ham befalede Moltke og Schleppegrell hver een af Hærens to Divisioner; Flindt førte Befaling over Kavalleriet, Fibiger over Artilleriet. Men ogsaa Slesvigholstenerne, endnu bestandig understøttede af Tydskland med Officerer og ved Tilstrømning af frivilligt Mandskab, havde anstrængt sig til det Yderste til det afgjørende Slag. Hæren var bragt op til over 30,000 Mand med 82 Kanoner; omtrent tre Fjerdedele af Officererne vare fra Tydskland, især fra Preussen, og en stor Deel Underofficerer og Menige vare ligeledes fra Tydskland. Istedenfor Bonin, der efter Nederlaget ved Frederits havde tabt al Anseelse og var bleven afskediget, var **Willisen**, ogsaa en Preusser, bleven Overanfører. Den 13de Juli 1850 gik den slesvigholsteenske Hær over Eideren, og General Willisen, med Hertugen af Augustenborg ved sin Side, holdt sit Indtog i Byen Slesvig; herhid forlagde Oprørsregjeringen endnu engang og for sidste Gang sit Sæde. Til Valplads valgte Willisen Egnen omkring Landsbyen Isted, fem Fjerdingvei nord for Slesvig. Den 16de Juli gik den danske Hærs forskjellige Afdelinger over Alssund og Kongeaaen og droge sydpaa i Marscher, som den brændende Julisol gjorde overordentlig trættende og besværlige. Da Hæren den 23de Juli rykkede frem ad de Veie, som fra Flensborg føre ned mod Slesvig og Slien, var et Slag nærforestaaende; thi Willisen havde indtaget sin Hovedstilling ved Isted og skudt sine Fortropper frem mod Nord og

Vest. For at skaane Soldaterne for flere Miles Marsch paa selve Slagdagen, besluttede den danske General først at levere det egentlige Slag den 25de Juli, og blot bruge den 24de Juli til at kaste Fjenden tilbage fra hans fremskudte Stillinger. De fjendtlige Fortropper havde sat sig fast i Popholt, Stenderupskov, Elmholt og flere Smaaskove, mellem hvilke Helligbæk bugter sig paa begge Sider af Veien, der fører ned mod Isted. Her kom det den 24de Juli til en levende Fægtning. De Danske toge først Stillingen, men da der fra Holstenernes Hovedstyrke sendtes Forstærkning, fornyedes Kampen og blev hæftig og langvarig, men endte med, at de Danske om Aftenen Klokken syv vare Herrer over Stillingen ved Helligbæk. Samme Dag henimod Aften havde Oberst Schepelern længre vestlig med en Brigade sat sig fast ved Solbro foran den Bro, der fører over Treene, som her optager Helligbæk. Dette var den første Dags Arbeide. Næste Dag skulde 70,000 Mand med 180 Kanoner i en blodig Kamp afgjøre, om Slesvig skulde være dansk eller tydsk.

Den Valplads, hvorpaa den store Afgjørelse skulde finde Sted, udbredte sig fra Vest til Øst, fra Solbro til Vedelspang, i en Strækning af halvtredie Miil. Den vestlige Deel bestod af udstrakte Heder, Mosebund og side Enge, gjennemskaarne af mange Vandløb, hvorved en militær Bevægelse blev yderst vanskelig. Henimod Isted og bagved Isted, hvor Fjenden stod, hoinede Terrænet sig til Bakker bevoxede med Skov; længre mod Øst lige til Vedelspang var Jordsmonnet af samme Beskaffenhed, fuld af Bakker, Skove og Søer. En Række af Søer strakte sig fra Isted mod Øst til Vedelspang. Først Istedsøen østlig og sydlig for Isted, dernæst Langsøen, der som Navnet viser, var smal og langstrakt; den naaede hen til Vedelspang, hvor den modtog Tilløb fra Vedelbækken, ligesom den mod Vest havde et Afløb til Arnholt Sø; mellem Isted- og Langsøen var Skovpasset Grydeskov gjennemskaaren af en Bæk, der løb til Istedsøen; dette Pas, der var stærkt besat, sikkrede Fjendens Stilling paa Mellemrummet mellem de to Søer. Den sydlige Bred af Søerne var paa de fleste Steder bakket og skovbevoxet. Fjenden stod dækket af Søerne i en Linie fra Vedelspang til

Istedpasset og Vesten for Isted ud mod Heden. Stillingens naturlige Styrke var forøget ved Skandser og opkastede Værker. Ved Guldholm, omtrent ved Midten af Langsøen, havde Fjenden lagt en let Bro fra den sydlige Bred over til den nordlige. Ligefor den mod Nord laae paa en Høide Landsbyen Ovre-Stolk. Hvis Fjenden ikke blev omgaaet mod Vest og taget i Ryggen, var der kun to Punkter, imod hvilke et Angreb kunde rettes, det ene var Istedpasset, det andet Passet ved Vedelspang. Ved Isted havde Fjenden befæstet sin Stilling ved alle de Midler, som Krigskunsten frembyder, og der var kun en eneste Vei, ad hvilken man kunde nærme sig den, og denne Vei gjennemskjar den omtalte Hedestrækning og havde paa begge Sider sumpige Grunde og Moser. Vedelspang var ligeledes en meget stærk Stilling ved Enden af Langsøen; Vedelbæk, over hvilken kun en enkelt smal Bro førte, flyder her gjennem en dyb Dalgrund ud i Søen, skovbevoxede Bakker hæve sig til begge Sider.

Som det vil skjønnes af det Anførte havde den, som skulde angribe, overordentlig store Vanskeligheder at overvinde, medens den Hær, som forsvarede sig i en saadan Stilling, i Terrænets Beskaffenhed havde en uvurdeerlig Understøttelse til at gjøre Angrebet frugtesløst. Den danske Angrebsplan var, med Centrum, som rykkede frem ad Istedveien, at tage Istedpasset og her gjennembryde den fjendtlige Linie; venstre Fløi skulde, idet den bevægede sig østligere frem gjennem Angel, deels besætte Passet ved Vedelspang og holde det, hvis Fjenden forsøgte at trænge igjennemm her, deels fordrive Fjenden fra Grydeskov og trængende igjennem dette Skovpas slutte sig til Centrum og i Forening med det kaste og splitte Fjenden. Paa samme Tid skulde Schepelerns Brigade fortsætte sin omgaaende Bevægelse mod Vest, nærme sig Slesvig og falde den fjendtlige Hær i Flanke og Ryg. Herved vilde den fjendtlige Hær drives mod Øst, komme mellem den danske Hær og Slien, med Udsigt til at tilintetgjøres eller fanges.

Slaget begyndte ved Daggry den 25de Juli under en øsende Regn og en Taage, som længe holdt sig og gjorde det vanskeligt at skjælne Fjende fra Ven. Centrums tre Brigader

brøde frem ad Istedveien og udviklede sig paa begge Sider af den i den omtalte Hede-Egn. Fremrykningen havde den yderste Vanskelighed, Soldaterne sank i den bløde dyndede Mosegrund til midt paa Livet og maatte hoppe fra Tue til Tue; Kampen blev langvarig og haardnakket, især mod Vest i den saakaldte Bøgemose. De Danske trængtes en Tid tilbage, men indtoge atter den tabte Grund, da friske Bataillоner førtes i Ilden, og kjæmpede sig langsomt frem mod Syd. Paa samme Tid fægtedes ikke mindre hidsigt nærmere Isted og paa den østre Side af Veien. Efterat den hede og blodige Kamp i Centrum uden Afgjørelse havde raset flere Timer, kom der pludselig en uventet Melding fra venstre Fløi, der førtes af Schleppegrell.

Han var med to Brigader brudt op om Morgenen Klokken to. Nogle Bataillоner under Krabbe besatte den nordlige Side af Vedelspangpasset og holdt det med en forholdsviis ringe Styrke under hele Slaget mod Fjendens gjentagne hæftige Angreb. Han skulde tillige agte paa Overgangsbroen over Langsøen, som man troede Fjenden havde lagt ved den østlige Ende. General Schleppegrell selv med Baggesens Brigade og nogle enkelte Bataillоner rykkede gjennem Øvrestolk. Oberst Læssø var i Spidsen med tre Bataillоner, og trængte, efter at have passeret Øvrestolk, sydvestlig ned mod Grydeskov for at bryde her igjennem og understøtte Centrums Angreb paa Istedpasset. Men den kjække Læssø, som med et forvovent Mod i Spidsen for Soldaterne udsatte sig for den tætte Kugleregn, faldt her, ramt i Brystet af en Spidskugle. Hans Død vakte almindelig Sorg og Beklagelse; thi næsten Alle, som havde kjendt ham i Felten og paa Valpladsen, vare enige om, at der i denne unge Kriger var Æmne til en stor Hærfører. General Schleppegrell holdt ved den Tid sydvestlig udenfor Øvrestolk paa en Bakke, ledsaget af en ringe Styrke; de sidste Bataillоner vare endnu ved at marschere gjennem Øvre-Stolk. Da hørtes pludselig, omtrent Klokken 5 om Morgenen, Skyden i Øvrestolk. Oberst Trepka med 13de Bataillon marscherede igjennem; fra Vinduer og Døre, Hegn og Hækker aabnedes den voldsomste Ild paa de Danske; Oberst Trepka faldt selv, Bataillonen, ude af Stand til at forsvare sig i Byens snævre

Gyder, sprængtes eller nedskjødes. En frygtelig Forvirring udbredte sig i de Danskes Rækker ved dette uventede Angreb. Det kom fra General Horsts Brigade, der understøttet af Regnen og Taagen i den tidlige Morgenstund var gaaet over Broen ved Guldholm, som havde undgaaet de Danskes Opmærksomhed, da de indhentede Efterretninger tydede paa, at Overgangen vilde forsøges længre mod Øst. De danske Kommanderende vare desuden saa ivrige efter at komme til Kampen i Grydeskoven og tage dette Punkt, hvorved Slagets Skjæbne vilde være afgjort, at de strax, naar de havde passeret Øvrestolk, vendte sig i sydvestlig Retning, uden at agte paa Søen og Egnen, der laae sydlig foran dem. Derved opstod der en Aabning i den danske Linie, gjennem hvilken Fjenden trængte ind og ubemærket satte sig fast i Udkanten af Øvre-Stolk og østenfor denne Landsby. General Schleppegrell troede først, da han hørte Skydningen, at den hidrørte fra Bønderne i Landsbyen og sendte Dragoner ind for at rense Byen. Men de nedskjødes næsten Alle. Fjenden brød nu frem fra Byen; Schleppegrell vilde ikke vige; han kastede sig med den ringe Styrke, han havde, imod Fjenden, men kunde Intet udrette. Han selv blev truffen af en Kugle i Hovedet og segnede dødelig saaret af Hesten, idet han raabte: „rask Folk, kun fremad".

Da Efterretningen om denne Ulykke kom til Hovedqvarteret, var Slaget foran Isted i fuld Gang, uden at endnu nogen afgjørende Fordeel var vunden. General Krogh besluttede i denne vanskelige Stilling at kalde Schepelern tilbage, for under Slagets uvisse Gang at have Hovedstyrken samlet; tillige lod han betydelige Forstærkninger strax afgaae til den truede venstre Fløi. General de Meza, en kjæk og koldblodig Mand, afsendtes fra Hovedqvarteret for at overtage Schleppegrells Kommando og gjenoprette Ordenen. Ved hans Ankomst stode imidlertid Sagerne allerede en Deel bedre, end man havde kunnet formode. Oberstlieutnant Henckel var kommen til med Reservebataillonerne og havde med et kjækt og uforstyrret Mod drevet Fjenden ud af sine Stillinger i og ved Stolk. Han forfulgte derpaa sin Fordeel og trængte rask frem. De tre Batailloner, i hvis Spidse Læssø havde været, havde efter

dennes Fald fortsat Kampen i Grydeskoven, gjort sig til Herre over Passet og vare trængte frem paa den anden Side, truende Fjendens Centrum ved Isted. Men medens de stode her, kom Efterretningen om Ulykken i Stolk og Schleppegrells Fald. Herved nødtes de til at trække sig tilbage, hvilket udførtes under den voldsomste og blodigste Kamp med General Horsts Brigade. Men denne, som ingen Forstærkning fik fra nogen Kant, begyndte nu selv, altsom den danske Linie under General Mezas styrende Haand igjen fik Orden og Fasthed, at komme i en mislig Stilling. Der blev intet andet Valg for General Horst end et ilsomt Tilbagetog ad den samme Vei, han var kommen. Klokken halvti kunde General Meza melde, at Alt var i Orden paa venstre Fløi, og at han var rede til at rykke frem.

Ved Centrum havde den gjensidige Udmattelse om Formiddagen frembragt en Standsning i Fægtningen. Man udhvilede sig og samlede Kræfter til den sidste blodige og afgjørende Strid. Denne indlededes ved en voldsom Artillerikamp, der varede halvanden Time til henimod Middag. Schepelern havde imidlertid fuldendt sin omgaaende Bevægelse, ved Solbro tiltvunget sig Overgang over Trenen, og stod til den bestemte Tid Klokken halvtolv ved Skovby vestlig for Slesvig, rede til at falde Fjenden i Flanke og Ryg og afskjære ham Tilbagetoget. Da kom en Ordonnants sprængende med Befaling til ham fra Hovedqvarteret at gaae tilbage med sin Brigade. Denne Befaling var et Tordenslag for Schepelern og hans Officerer og dem ubegribelig, thi Lyden af de fremrykkende Danskes Kanoner hørtes allerede nærmere. Men Schepelern dristede sig ikke til at undlade at udføre en bestemt og tydelig Ordre. Han gik altsaa tilbage. Dog blev hans Fremrykning mod Skovby ikke uden Frugt; General Willisen blev greben af Skræk ved at see sig truet fra denne Side, og den Vaklen og Ubestemthed, hvorpaa han flere Gange under Slaget havde givet Prøver, tiltog med hvert Øieblik. Paa samme Tid, det var i Middagstimen, skete Hovedangrebet fra de danske Linier. Kolonnerne styrtede under vældige Hurraraab frem fra Nord og Nordost mod Isteds og Grydeskovens Passer, hvor de mod-

toges med en Regn af Granater og Kugler. Men Intet formaaede at standse dem eller modstaae det voldsomme Stød af de fremstormende samlede Masser. Fjenden vaklede, veg, flygtede, efterladende en Deel af sine Kanoner, samlede sig igjen, søgte at tage dem tilbage, men kastedes atter tilbage; en forfærdelig Forvirring og Trængen opstod i de snevre Pasſer. Snart blev Flugten almindelig. Klokken eet gav Willisen Befaling til Tilbagetog paa hele Linien. Slaget var tabt. Forfølgelsen kunde deels paa Grund af vore Soldaters Udmattelse, deels formedelst Beskaffenheden af Terrænet, der var fuldt af Hegn, Grøfter og Moser, ikke blive ret kraftig, saa det lykkedes Fjenden uden særdeles store Tab at trække sig tilbage østlig over Misund og vestlig om Slesvig henimod Rendsborg. Anderledes vilde det have været, om ikke Ulykken i Ovre-Stolk var indtruffen og Schepelerns Brigade som Følge deraf ikke tilbagekaldt. Da kunde den fjendtlige Hær næppe have undgaaet fuldkommen Opløsning og Tilintetgjørelse; men selv som det nu var, var Seiren stor og skjøn; det slesvigholsteenske Oprør havde faaet Dødsstødet, og den danske Soldats Mandemod havde i dette blodige og haardnakkede Slag lyst med en Glands saa skjøn som nogensinde i gamle og nye Tider; Sønnerne vare ikke vanslægtede fra Fædrene, de havde hævdet Danmarks Ret og Ære; en glad Følelse heraf gjennemtrængte hele Nationen fra den Høieste til den Laveste. Seiren kostede Danmark 3,600 Døde og Saarede.

De politiske Forhold i det Hele og Bestemmelsen i Freden af 2den Juli om Forbundets Mellemkomst i Holsteen tillode ikke, at den seirende Hær drog for Rendsborg og fuldkommen qvalte Oprøret i Holsteen. Den lagde sig i en fast Leir ved Danmarks gamle Grændseværn mod Syd, **Dannevirke**, som modtog de Omdannelser og Forstærkninger ved nye Værker, som Omstændighederne krævede og den nyere Krigskunst gav Midler til. I denne Stilling, Dannevirkestillingen, blev den staaende i mange Maaneder, indtil Begyndelsen af næste Aar, da Oprørshæren var bleven opløst. Foruden den egentlige Dannevirkestilling sydlig og vestlig for Byen Slesvig, var der baade mod Øst og Vest opstillet en betydelig Styrke, saa at

en fast Linie, ligesom et Jernbaand, strakte sig tværtover Landet fra Østersøen til Vesterhavet. Mod Vest var Frederiksstad ved Eideren et vigtigt Punkt, og Trene og Eider og andre Flodløb, hvis Vande opdæmmedes, ydede i disse Egne ypperlig Hjælp til at forstærke Stillingen; mod Øst fandtes Støttepunkter i Egernfjord og den stærkt befæstede Sli-Snævring Misfund. Statholderskabet besluttede endnu i den sidste Stund at friste Krigslykken, for, om det gik godt, at oplive Tydsklands hendøende Deeltagelse for Oprøret. Det var mere Fortvivlelse, der forsøger enhver Udvei, selv den mindst rimelige, end militært Overlæg og Indsigt, der førte til tvende Forsøg paa at gjennembryde den danske Linie. Det ene var Angrebet ved **Misfund** den 12te September 1850; det mislykkedes aldeles. Fjenden maatte vige efter at have lidt et betydeligt Tab. Det andet var Stormen paa **Frederiksstad**. Den første Storm forsøgtes 29de September, men sloges tilbage. Derefter fulgte et fem Dages Bombardement, under hvilket Staden gik op i Luer og næsten forvandledes til en Gruushob. Den 4de October foretoges Hovedstormen. Byen forsvaredes af et Par Tusinde danske Soldater med nogle faa lette Feltkanoner; den kjække Nordmand, Oberst **Helgesen** førte Befalingen. Fjenden angreb med en Styrke, som vel var fire Gange saa stor, og understøttedes af et frygteligt Antal Ildsvælg af det sværeste Slags. Stormen var noget af det Rædselfuldeste, som denne blodige Krig endnu havde givet Exempel paa, og Kampen saa haardnakket og fortvivlet fra Fjendens Side, som om Alt havde beroet paa denne Dags Udfald. Den danske Soldat mødte Angrebet med det urokkeligste og koldblodigste Mod og spøgte og loe midt imellem Luer, springende Bomber og hvislende Kugler. Efter flere Timers rasende Kamp maatte Slesvigholstenerne tilbage. Dæmninger og Grave rundt omkring vare fyldte af Dynger af Liig. Man har anslaaet Fjendens Tab ved Frederiksstad til 1200 Mand. Helgesens Navn var fra den Dag udødeligt i Danmarks Historie, og blandt de mange kjække Bedrifter, som øvedes i denne Krig, er der faa, som Mindet hellere dvæler ved end Forsvaret af Frederiksstad, eller som Tanken lettere vender tilbage til, naar man ret vil gjøre sig

levende, hvilke skjønne krigeriske Dyder den danske Soldat er i Besiddelse af. Efter Stormen paa Frederiksstad forefaldt ingen Krigsbegivenhed af nogen Betydenhed.

Strax da den danske Hær i Juli 1850 besatte Slesvig, tiltraadte Tillisch som overordentlig Regjerings-Kommissær med udstrakt Fuldmagt Styrelsen af dette Landskab, og begyndte at bringe Orden i de længe forstyrrede Forhold, hvilket nu ikke mødte de Vanskeligheder som tidligere, da han havde en Preusser og en Englænder til Medstyrere. Adskillige af de tydske Embedsmænd, som endnu ikke vilde bøie sig for Loven, bleve afsatte, men et langt større Antal fjærnede sig selv, drevne af deres onde Samvittighed, og søgte Tilhold i Tydskland, hvis Regjeringer, Preussen fremfor alle, kappedes om at give disse Mænd, der havde brudt deres Ed og taget Deel i Oprør mod deres lovlige Fyrste, ikke blot Understøttelse og Beskyttelse, men endog Embeder i Staten. Til det vigtigste af det, som skete under Tillisches Styrelse, hører Ordningen af Sprogforholdene, hvorved omsider det danske Folkesprog nogenlunde kom til sin Ret. Man fulgte herved den Anviisning, som de virkelige Forhold, saaledes som de i Tidernes Løb havde uddannet sig og for Øieblikket bestode, selv angave. I en Deel af Slesvig var Folkesproget blot Dansk, i en anden Deel taltes blot Plattydsk, i en tredie Deel, som mod Nord begrændsedes af det Danske, mod Syd af det Tydske, brugtes begge Sprog jævnsides. Som Følge heraf blev i den danske Deel i det Hele taget Dansk det gjældende Sprog i Kirke og Skole, for Retten og i den offentlige Bestyrelse; og i den reent tydske Deel blev det tydske Sprog som hidtil udelukkende offentligt Sprog; i det mellemliggende blandede Distrikt fik begge Sprog samme Ret, kun at Dansk blev det egentlige Skolesprog, medens der tillige i Skolen skulde gives Underviisning i Tydsk. I Overeensstemmelse med de givne Forhold blev fremdeles den lærde Skoleunderviisning ordnet saaledes, at Slesvig i den nordlige Deel fik en udelukkende dansk Skole, i Haderslev; i den sydlige Deel en reent tydsk, i Byen Slesvig; og i det blandede Distrikt en Skole med blandet Sprog, i Flensborg. Tydskerne have opløftet høie Raab mod denne Ordning af

Sprogforholdene, som om det tydske Sprog herved var blevet forurettet. Med langt større Grund kunde man fra et dansk Standpunkt klage over, at det danske Sprog ikke er skeet sin fulde Ret. Thi det er vist, at flere Egne og Stæder, hvor Sproget var saa godt som udelukkende Dansk, ere blevne regnede til det blandede Distrikt, og Egne, hvor Dansk endnu bestod ved Siden af Plattydsk, henlagte til den udelukkende tydske Deel.

Medens Danmark fristede den haarde Kamp mod Tydskland og mod Oprøret, havde det grundet et stort Fredens Værk, sin frie Forfatning. Frederik den Syvende havde allerede 22de Marts 1848 lovet at dele sin Magt med Folket, og holdt siden troligen sit Løfte. Den 23de Oktober 1848 mødte første Gang den grundlovgivende Rigsforsamling i Kjøbenhavn, sammensat efter en fri Valglov, i hvilken intet Hensyn var taget til Formue eller Eiendomsbesiddelse; dog havde ved Siden af de folkevalgte enkelte kongevalgte Medlemmer Sæde i Forsamlingen. Martsministeriet forelagde Udkastet til en Grundlov for Danmarks Rige, til hvilket Novemberministeriet, som snart efter tiltraadte Styrelsen, erklærede at ville slutte sig. Efterat Udkastet havde undergaaet en omfattende Drøftelse og modtaget forskjellige Ændringer, vedtoges Grundloven af Forsamlingen, og underskreves af Kongen den 5te Juni 1849. Den var bestemt til tillige at omfatte Slesvig, men da Slesvigs Deeltagelse i Grundlovsarbeidet var umuliggjort ved Krigsforholdene, holdtes dets senere Tiltrædelse aaben. Ifølge denne Grundlov udøver Rigsdagen i Forbindelse med Kongen Lovgivningsmagten og Retten til at bevilge Skatter; enhver Lov behøver Rigsdagens Samtykke, og ingen Skat kan paalægges, forandres eller ophæves uden ved Lov. Ministrene ere ansvarlige for Regjeringens Førelse, og dømmes, naar de anklages for deres Embedsfærd, af Rigsretten. Rigsdagen sammentræder aarlig; den bestaaer af Folkething og Landsthing. Valgret og Valgbarhed til Folkethinget er almindelig og kun knyttet til visse personlige Betingelser, som falde af sig selv, som at den Valgte har naaet en bestemt Alder, er uberygtet o. s. v., Formue og Stand komme ikke i Betragtning. For Valgret til Landsthinget

gjælde de samme Bestemmelser, dog udøves Retten i dette Tilfælde middelbart gjennem Valgmænd. For at være valgbar til Landsthinget kræves foruden de almindelige personlige Egenskaber, at Vedkommende enten har en reen aarlig Indtægt af 1200 Rdlr. eller i det sidste Aar til Staten eller Kommunen i direkte Skat har svaret 200 Rdlr. Medlemmer til Folkethinget vælges paa 3 Aar, til Landsthinget paa 8 Aar. Embedsmænd, som vælges til Rigsdagsmænd, behøve ikke Regjeringens Tilladelse til at modtage Valget. Af andre vigtige Grundbestemmelser, der sigte til at betrygge den personlige og borgerlige Frihed, Retsplejens Uafhængighed og Upartiskhed og almindelig Lighed blandt Samfundets Medlemmer med Hensyn til offentlige Byrder og Rettigheder, fortjener at udhæves Indførelsen af fuldkommen Troesfrihed og Ret til at forene sig til religiøse Samfund med offentlig Gudstjeneste, naar kun Intet læres eller foretages, som strider mod Sædeligheden og offentlig Orden; endvidere Forenings- og Forsamlingsfrihed, Trykkefrihed under Ansvar for Loven; Censur kan ingensinde indføres. Den personlige Frihed er betrygget, idet enhver Anholdt inden 24 Timer skal stilles for en Dommer; denne skal derefter med en kort Frist ved en Kjendelse afgjøre, om han skal holdes fængslet eller sættes paa fri Fod; Boligen er ukrænkelig, og Huusundersøgelse kan kun finde Sted efter en Retskjendelse. Alle Indskrænkninger i den frie og lige Adgang til Erhverv, som ikke ere begrundede i det almene Vel, skulle hæves ved Lov; enhver i Lovgivningen til Adel, Tittel og Rang knyttet Forret er hævet; intet Len, Stamhuus eller Fideikommis kan for Fremtiden oprettes; enhver vaabenfør Mand er forpligtet til med sin Person at bidrage til Fædrelandets Forsvar. Dommerne kunne ikke afsættes uden ved Dom, ei heller forflyttes mod deres Ønske; Retspleien skal være adskilt fra Forvaltningen, og den med visse Eiendomme forbundne dømmende Myndighed hæves ved Lov; Offentlighed og Mundtlighed skal saavidt muligt gjennemføres ved hele Retspleien; i Misgjerningssager og politiske Sager skulle Nævninger indføres. Dette er Hovedtrækkene af den nye Forfatning, som ved Grundloven indførtes

i vort Fædreland, og efter hvilken Samfundet for Fremtiden skal styres, ledes og udvikles.

Den gamle Enevoldsmagt sank nu i sin Grav. Intet Had eller Nag fulgte den Faldne, som i mange andre Lande, hvor Friheden har afløst Enevælden. Den faldt heller ikke efter en bitter og haard Kamp, men veg bort som en affældig Gammel, der havde overlevet sig selv, og gav Plads for det Unge og Nye, som den mægtige Tid havde fostret. Man kunde i det Hele taget ved Bortgangen give den et godt Skudsmaal. Enevoldskongerne havde, fraregnet ganske enkelte Tilfælde især i den første Tid, udøvet den dem betroede Magt med Mildhed og Retfærdighed; Haardhed, Vilkaarlighed, Undertrykkelse og Udsugelse af Land og Folk veed Danmarks Historie under disse Kongers Regjering forholdsviis lidet at berette om, medens det i andre Riger med en lignende Forfatning ikke hørte til det Usædvanlige; Retten havde sin uhindrede Gang mod Høie og Lave, og skete der undertiden Afvigelse, var det sædvanlig til Naadens og ikke til Strænghedens Side; Folkeoplysning og Videnskabelighed savnede ikke Fremme og Understøttelse. Især i de sidste Menneskealdre af sin Tilværelse stiftede Enevoldsmagten sig et hæderligt Minde. Den tilegnede sig hele den nye Tids Oplysning og styrede i dens Aand, understøttet af de fortræffeligste Mænd. Store og velgjørende Reformer betegne denne Tid. Disse Reformer og den almindelige Oplysning, som Regjeringen saa villig fremmede, forberedede den Frihed, som skulde komme, og gjorde det muligt, at den saa let kunde fæste Rod og saa heldig udvikle sig. Den nye Forfatning, der er en af de frieste i Verden, har nu allerede bestaaet en Række af Aar, og den har givet sig selv det bedste Vidnesbyrd og vundet Styrke og Fasthed ved den rige og lykkelige Udvikling, som under dens Virksomhed i de mangfoldigste Retninger er bleven Danmark til Deel. Den mødtes i Begyndelsen med Frygt og Mistillid hos ikke Faa, navnlig af Hensyn til Valglovens brede Grundlag. Man sagde, det var for stort et Spring. Vistnok var Springet stort, men det gjordes i den Retning, i hvilken Udviklingen længe var gaaet. Under de enevældige Kongers Regimente havde Lighedsfølelsen voxet og bredt sig; overfor den

uindskrænkede Konge vare Alle blevne lige; den tidligere mægtige Adel var bleven nedtrykt, dens Særrettigheder for største Delen afskaffede, Bondestanden tilsidst hævet af sin dybe Fornedrelse. Denne Lighedsfølelse, der allerede var saa stærk befæstet i den almene Bevidsthed, og som ved den Bevægelse, der 1848 gik over hele Europa, vandt ny Styrke, fandt sit naturlige Udtryk i den almindelige Valgret. Det er heldigt for Danmark allerede at have gjort dette Skridt; thi da Udviklingen over hele Verden gaaer i Retning af Frihed og Lighed, maatte det dog engang komme dertil, og vilde da uden Tvivl være ledsaget af Kampe og Rivninger, for hvilke Danmark nu er sikkret. Den Erfaring, som er vundet i de 12 Aar, den nye Forfatning har bestaaet, stadfæster heller ikke hiin Frygt, og for Fremtiden haves i det danske Folks sindige og rolige Charakteer og stærke Retfærdighedsfølelse en Betryggelse, der er fuldt saa god som nogen anden.

I Henhold til Bestemmelsen i Freden af 2den Juli 1850 havde Kongen paakaldt det tydske Forbunds Mellemkomst for at gjenoprette Ordenen i Holsteen, og Tydskland beredte sig omsider til at slukke den Ild, som endnu brændte i Holsteen, og som det selv længe havde næret og pustet til. Statholderskabet, langt fra at føie sig efter Tiderne og Virkeligheden, vedblev at tale i en Tone saa trodsig og udæskende, som om man endnu skrev 1848 og ikke 1850 og som om der Intet var skeet ved Frederits og Isted. Det maatte dog snart erfare, at Oprørets Tid var forbi. Det var Østerrig, som tog denne Sag i sin Haand. Preussen havde, for at undgaae Krig mod det nu igjen stærke og mægtige Østerrig, med dyb Ydmygelse ved Overeenskomsten i Olmütz November 1850 maattet bøie sig for Østerrig og overlade det Ledelsen af Tydsklands Anliggender. Og Østerrig, som selv havde kuet Revolutionen i sine Stater, vilde have Ende paa Oprøret i Holsteen. I Begyndelsen af Januar 1851 besattes Holsteen af en østerrigsk Hær under Feltmarskalk Legeditsch; Preusserne dannede Reserven. Med Hæren ankom en østerrigsk og preussisk Kommissær, som forlangte, at Statholderskabet skulde nedlægge sin Myndighed, Landsforsamlingen opløses, og de slesvigholsteenske Tropper

trække sig tilbage over Eideren for derefter at afskediges. Saaledes skete det ogsaa. Landsforsamlingen holdt sit sidste Møde 17de Januar 1851; Statholderskabet, af hvilket nu kun Fr. Reventlow-Preetz var tilbage, da Beseler tidligere havde fjærnet sig, nedlagde Magten 1ste Febr. 1851, og Hæren opløstes for største Delen. Landet styredes indtil videre af de to Kommissærer i Forbindelse med den af Kongen af Danmark udnævnte H. Reventlow-Criminil, hvilke indsatte en dem underordnet Civil-Regjering for Ledelsen af de løbende Forretninger. Saaledes var Oprøret dæmpet; men Kongen var endnu ikke gjengivet sin Myndighed, thi den østerrigske Hær blev staaende i Landet, afventende Udfaldet af de Forhandlinger, som pleiedes med den danske Regjering.

Disse Forhandlinger vare aabnede i Overeensstemmelse med det Tilsagn, Kongen havde givet i den sidste Fred, at ville meddele Forbundet sine Hensigter med Hensyn til Ordningen af Forholdene i Holsteen. De toge imidlertid paa Grund af Stillingen snart et videre Omfang, omfattende ogsaa Slesvig. I Begyndelsen gjorde man sig fra dansk Side endnu Haab om at kunne bevare Eiderstaten omtrent saaledes, som det var udtalt i Martsministeriets Program, eller Slesvig, skjøndt med provindsiel Selvstændighed, i Forfatningsforbindelse med Kongeriget, det tydske Forbundsland Holsteen derimod løsere knyttet til Riget. Et hertil sigtende Forslag havde fundet Østerrigs Bifald og forelagdes udvalgte Mænd fra alle Landsdele, de saakaldte Notabler, til Betænkning i Flensborg Mai 1851. Men Østerrig skiftede siden aldeles Sind, og Forslaget mødte hos de holsteenske Notabler bestemt Modstand, medens de fra Kongeriget og Slesvig villig gik ind paa det. Det maatte opgives. Et andet Forslag fra den danske Regjering af 26de August 1851 fandt heller ikke de tydske Magters Bifald, og benyttende sig af deres fordeelagtige Stilling i Holsteen, søgte de bestandig mere og mere at trænge den danske Regjering bort fra Eiderstats-Forfatningen og bringe den til at gaae ind paa Heelstaten eller alle Landsdeles Forbindelse under en Fællesforfatning. De understøttedes i disse Bestræbelser af Rusland; Danmark fandt ingen Støtte hos Frankrig, og heller

ikke hos det frie og konstitutionelle England, uagtet Østerrig og Preussen ikke lagde Skjul paa, at et af de Formaal, de havde ved deres Trykken og Trængen paa den danske Regjering, var, at komme den frie Forfatning i Danmark tillivs eller i det Mindste forhindre at Kongerigets store politiske Friheder og frie Valglov overførtes paa Slesvig og Holsteen. Underhandlingers Gang, i hvilke Danmark bestandig veg mere og mere tilbage, afprægede sig i hyppige Forandringer i Ministeriet. Novemberministeriet, i hvis Sammensætning allerede tidligere enkelte Forandringer vare foregaaede, opløstes den 13de Juli 1851. Adskillige af dets Medlemmer fik dog Plads i det nye Ministerium. Den vigtigste af de Udtrædende var H. N. Clausen, den danske og nationale Opfattelses kraftfulde Talsmand. Det nysammensatte Ministerium kom til at bestaae af W. A. Moltke, H. C. Reedtz, F. Tillisch, Sponneck, A. W. Scheel, Madvig, Fibiger, van Dockum, Bardenfleth og Karl Moltke. Sidstnævnte havde været Medlem af det Ministerium, som maatte vige for Martsministeriet. Den 18de Oktober samme Aar udtraadte igjen Udenrigsministeren Reedtz, samt Fibiger og Karl Moltke; i Reedtzes Sted blev Bluhme Udenrigsminister. Den 7de December udtraadte Madvig og fik til Efterfølger i Kirke- og Underviisningsministeriet P. G. Bang.

Bluhme som Udenrigsminister bragte Underhandlingerne med Østerrig og Preussen til Afslutning. Kongen fandt sig i at gjøre disse Magter en Meddelelse om, hvorledes han agtede at ordne de indre Statsforhold, dog med den udtrykkelige Erklæring, at det, navnlig hvad Slesvig angik, skete af fri Magtfuldkommenhed og ikke efter nogen Ret eller Forpligtelse. Hovedpunktet var, at Kongen gik ind paa Heelstaten, idet han erklærede at ville tilveiebringe en organisk og ligeartet forfatningsmæssig Forbindelse af alle Landsdele til eet samlet Monarki. Slesvig skulde bevare provindsiel Selvstændighed og ikke inkorporeres i Kongeriget; men tillige skulde enhver Forbindelse mellem Slesvig og Holsteen hæves, forsaavidt den ikke fulgte af begges Forhold til Kongeriget, og navnlig skulde det 1834 mellem Slesvig og Holsteen oprettede Fællesskab i Retspleie og Bestyrelse for bestandig bortfalde; undtagelsesviis ind-

rømmedes at visse ikke-politiske Indretninger fremdeles kunde være fælleds for Slesvig og Holsteen. For at Kongen skulde kunne gjennemføre den tilsigtede Heelstatsforfatning, stilledes det som udtrykkelig Betingelse, at den tydske Forbundsdag opgav enhver Fordring paa at indblande sig i det danske Kronland Slesvigs Anliggender, og at Kongen heller ikke i Udøveisen af sin Souverænitet i Holsteen og Lauenborg indskrænkedes mere, end den gjældende Forbundslovgivning hjemlede. — Den østerrigske Regjering, ligesom ogsaa den preussiske, erklærede sig tilfredsstillet ved de givne Forklaringer. I den østerrigske Svarskrivelse udtrykkes den Forventning, at de forskjellige Landsdele, der skulde forenes under Heelstatsforfatningen, vilde faae en ligeberettiget Stilling som Dele af en Heelhed, i hvilken den ene ikke er den anden underordnet. Det udtaltes bestemt som Noget, der forstod sig af sig selv, at Forbundsdagen ikke kunde udstrække sin Myndighed til Slesvig, da dette Land ikke hørte til Forbundet. Om Christian den Ottendes Erklæring til Forbundet af 7de Sept. 1846 angaaende Holsteens og Slesvigs gjensidige Forhold og Forbundsdagens dertil knyttede Beslutning af 17de Sept. samme Aar, bemærkedes, at disse Akter, der kun vare et Udtryk for de da stedfindende Forhold, ikke kunde betragtes som nogen bindende Regel for Fremtiden. — Ved en Kundgjørelse af 28de Januar 1852 bekjendtgjorde Kongen overeensstemmende med de Meddelelser, han havde givet Østerrig og Preussen, sin Villie angaaende Statsdelenes gjensidige Forhold og visse midlertidige Bestemmelser, der skulde gjælde, indtil den bebudede Heelstatsforfatning kunde træde i Kraft. Da Østerrig saaledes havde opnaaet, hvad det vilde, forlode de tydske Tropper i Februar 1852 Holsteen, hvor de havde staaet over et Aar. Forbundsdagen billigede under 29de Juli 1852 Østerrigs og Preussens Virksomhed i denne Sag, og erklærede Bestemmelserne i Kundgjørelsen af 28de Jan. 1852, saavidt de vedkom Holsteen og Lauenborg, for stemmende med Forbundslovgivningen.

Men Dagen før Kundgjørelsen af 28de Januar 1852 foregik et Ministerskifte, idet de Medlemmer, som ikke troede at kunne medvirke til Gjennemførelsen af den nye Forfatning,

trak sig tilbage. Det var A. W. Moltke, F. Tillisch, Bardenfleth, Flensborg og van Dockum. Det nye Ministerium blev sammensat af følgende Mænd: Bluhme som Premierminister for Kongeriget og Udenrigsminister for Monarkiet, Sponneck som Finants-, Hansen som Krigs-, Bille som Marine-Minister for hele Monarkiet, A. W. Scheel som Justitsminister for Kongeriget, og P. G. Bang som Indenrigs- og Kirke- og Underviisnings-Minister for Kongeriget; Karl Moltke blev Minister for Slesvig og H. Reventlow-Criminil for Holsteen. Det var disse Mænd, som paatoge sig at gjennemføre Kundgjørelsen af 28de Januar 1852, og flere af dem havde havt vigtig Deel i dens Tilblivelse. I Kundgjørelsen udtaler Kongen det som sin Beslutning at opretholde og befæste Forbindelsen mellem Monarkiets forskjellige Dele til et velordnet Hele, foreløbigen ved de fælleds Anliggenders Bestyrelse gjennem fælleds Autoriteter, dernæst ved en for de fælleds Anliggenders Behandling fælleds Forfatning, til hvis Indførelse han snarest muligt vilde tage de fornødne Skridt. De Sager, som skulde være fælleds, underlagdes Udenrigs-, Finants-, Krigs- og Marine-Ministeren. Virkekredsen for Indenrigs-, Justits- og Kirke- og Underviisnings-Ministeriet i Kongeriget blev uforandret. Slesvig fik en egen Minister for sine særlige Anliggender, og ligesaa Holsteen-Lauenborg. Disse to Ministre vare alene Kongen ansvarlige for deres Embedsfærd; de øvrige Ministres Ansvarlighed for den danske Rigsdag indskrænkedes til de Dele af deres Embedsvirksomhed, som vedkom Kongerigets særlige Sager. Samtlige Ministre havde Sæde i Geheime-Statsraadet. Kongen erklærede det fremdeles for sin faste Villie, ubrødelig at holde den danske Grundlovs Bestemmelser, og tilkjendegav, at det var hans Hensigt ad forfatningsmæssig Vei at lade Provindsialstænderne baade i Slesvig og Holsteen en saadan Udvikling blive til Deel, at Repræsentationen fik besluttende Myndighed i de Sager, som hidtil hørte under de raadgivende Provindsialstænders Omraade. Om det fremtidige Forhold mellem Slesvig og Holsteen, navnlig om Ophævelsen af Fælledsskabet i Retspleie og Bestyrelse, udtalte Kongen sig paa samme Maade, som var skeet i Meddelelserne til Østerrig og Preussen. Dansk

og tydsk Sprog og Nationalitet i Slesvig tilsagdes lige Ret og Beskyttelse.

Da de Tvivl, som vare reiste om den i Kongeloven fastsatte Arvegangs Gyldighed for alle Monarkiets Dele, naar den regjerende Mandslinie uddøde, havde spillet en betydelig Rolle i Oprøret, og der, under Forudsætning af Mandsstammens Uddøen, fra den russiske Keisers Side gjordes Fordringer gjældende paa visse Dele af Holsteen, om hvis Gyldighed eller Ugyldighed man endnu ikke var kommet paa det Rene, var det af høi Vigtighed at faae en endelig Afgjørelse af Arvespørgsmaalet, der stod i saa nøie Forbindelse med den Ordning af Heelstaten, man havde begyndt paa. Allerede i længre Tid havde Underhandlinger herom været i Gang. Under 2den August 1850 var der i London bleven udstædt en Erklæring af England, Frankrig, Rusland og Sverrig-Norge, som siden tiltraadtes af Østerrig, i hvilken de udtalte sig for Bevarelsen af det danske Monarki i sin Heelhed og bifaldt den danske Konges Hensigt at lette dette Maal ved en ny Ordning af Arvefølgen, hvilken de forbeholdt sig ved en fælleds Erklæring at skaffe europæisk Anerkjendelse. Siden havde den russiske Keiser ved en Akt udstædt i Warschau 5te Juni 1851 afstaaet sine Fordringer til Bedste for den udseete Thronfølger Prinds Christian af Glücksborg og hans mandlige Arvinger. Ved en Familie-Overeenskomst havde den nærmeste Arving efter Kongeloven, Prinds Frederik af Hessen, Søstersøn af Christian den Ottende, tilligemed sin Slægt givet Afkald paa sin Ret (18de Juli 1851) til Bedste for sin Søster Prindsesse Luise, der var gift med Prinds Christian af Glücksborg. Disse Tvende forenede saaledes de forskjellige Rettigheder, og det bestemtes derfor, at Prinds Christian, naar den regjerende Mandslinie uddøde, skulde være Thronfølger, og efter ham hans mandlige Afkom i Ægteskabet med Prindsesse Luise. Ved en Traktat af 8de Mai 1852 i London blev denne Ordning af Arvefølgen i Erkjendelse af den Vigtighed, det havde for de almindelige europæiske Interesser og for Fredens Bevarelse, at det danske Monarki opretholdtes i sin Heelhed, stadfæstet af alle fem Stormagter tilligemed Sverrig-Norge. Det tilføiedes, at hvis en

Gang i Tiden den nye Mandslinie skulde true med at udslukkes, vilde de samme Magter, idet de som bestandig Grundsætning fastholdt Bevarelsen af det danske Monarkies Heelhed, tage under Overveielse de Forslag, som den danske Konge da maatte ville gjøre dem.

Det gjaldt nu om Gjennemførelsen af Kundgjørelsen af 28de Januar 1852; men dette kostede en haard Kamp. Forholdsviis let gik det i Slesvig og i Begyndelsen ogsaa i Holsteen, hvilken Landsdeel senere vakte saa store Vanskeligheder og gjorde en Modstand, der fik Betydning, fordi den fik Understøttelse fra Udlandet. Et Udkast til en ny Forfatningslov og en ny Valglov for Slesvig forelagdes af Regjeringen for den Stænderforsamling, som om Efteraaret 1853 sammentraadte i Flensborg og hvis Medlemmer vare valgte efter den gamle Valglov. Den nye Forfatning tildeelte Stænderne istedenfor den tidligere raadgivende Stemme besluttende Myndighed i de Anliggender, som særlig vedkom Slesvig. Ved den nye Valglov har man senere med Rette dadlet, at den gav Ridderskabet og de større Godseiere, der for største Delen vare Tydskere eller tydsksindede, en uforholdsmæssig stor Deel i Repræsentationen. De fire første Paragrafer, der handlede om visse almindelige Punkter, og blandt andet indeholdt Bestemmelse om, hvilke Sager der hørte ind under Fællesforfatningens Omraade, unddroges Forsamlingens Drøftelse. Forsamlingen gjorde flere Bemærkninger ved Udkastets Enkeltheder, men billigede Hovedpunkterne deri. Udkastet udkom som Lov 15de Febr. 1854. Et lignende Forfatningsudkast forelagdes den holsteenske Stænderforsamling; heri vare de 6 første Paragrafer, der ligesom de 4 første i den slesvigske Forfatning vare af et mere almindeligt Indhold, unddragne Stændernes Drøftelse og Raadgivning. Regjeringen gik ved denne Udelukkelse ud fra den Betragtning, at Stændernes Beføielse kun strakte sig til at give Betænkning om Landsdelens egne særlige Anliggender. Modstanden var stærkere og skarpere i den holsteenske Forsamling end i den slesvigske. I den Betænkning, som det over Forfatningsudkastet nedsatte Udvalg afgav, fandtes en Sætning, der gik ud paa endnu at hævde den retlige Bestaaen af en stedsevarende politisk

Forbindelse mellem Slesvig og Holsteen, og saaledes fastholde et Slesvigholsteen; men den maatte i Forsamlingens endelige Betænkning gaae ud, da den kongelige Kommissar i modsat Fald nægtede at modtage den. I Forsamlingens Betænkning fremsattes Indvendinger mod den bebudede Heelstatsforfatning, om hvilken man af det, som allerede forelaae, sluttede, at den hverken vilde give Holsteen „Ligeberettigelse" eller Betryggelse for sin „Selvstændighed"; og man gik saavidt, at man aldeles fraraadte at lade Udkastet udgaae som Lov, hvorimod man paakaldte Gjenoprettelsen af den før 1848 bestaaende absolute Regjeringsmagt med raadgivende Stænder som den, der alene gav en Borgen for de særskilte Statsdeles lykkelige Sammenbestaaen. Denne mærkelige Lyst til Absolutismen var saa meget mere paafaldende, som den under Oprøret for kort siden vedtagne Grundlov var stærk demokratisk. Regjeringen tog imidlertid ikke Hensyn til disse Bemærkninger, men gav Udkastet Lovskraft den 11te Juni 1854.

Men hæftigst og alvorligst blev Kampen i Kongeriget, der besad en konstitutionel Forfatning med besluttende Myndighed. Allerede Loven om Forandringen af Arvefølgen, som forelagdes den i Oktober 1852 sammentrædende Rigsdag, fremkaldte en bestemt Modstand, der dog ikke var rettet mod Thronfølgens Overførelse paa Prinds Christian og hans mandlige Afkom med Prindsesse Luise af Hessen, men mod den ubetingede Ophævelse af Kongelovens Arvefølge. Man vilde, at for det Tilfælde at den nye mandlige Linie udslukkedes, Kongelovens qvindelige Arvegang igjen skulde træde i Kraft, hvorved det opnaaedes, at der for Danmarks Rige, Danmark-Slesvig, vilde være en bestemt Arving, hvorledes det saa gik med Holsteen. Man frygtede for, at ellers, naar Riget blev arveløst ved Mandsliniens Udslukkelse, Rusland paa Grund af de Fordringer, det gjorde paa en Deel af Holsteen, vilde faae en altoverveiende Indflydelse paa Valget af Monarkiets nye Konge. Modstanden havde imidlertid ikke blot sin Grund i Ængstelse for denne fjærne Mulighed, der vilde fremtræde under Forhold, som nu ikke lode sig beregne, og hvis Farlighed for Rigets Selvstændighed i alt Fald betydelig formindskedes derved, at foruden

Rusland alle de andre Stormagter tilligemed Sverrig-Norge ifølge Traktaten i London af 8de Mai 1852 ved denne Leilighed ogsaa vilde faae et Ord med at sige, men hentede tillige sin Styrke fra den uvillige og bittre Stemning, som herskede i hele Nationen mod det Ministerium, som havde modtaget og paataget sig at gjennemføre den nye Forfatning, der gjorde Skaar i saa mange skjønne og velberettigede Forventninger. Dette bidrog især til at gjøre Modstanden haardnakket og i lang Tid uovervindelig. Paa samme Tid forelagde Regjeringen en ny Toldlov, hvorved Toldgrændsen forlagdes til Elben. Dette hørte nødvendig med til Heelstatssystemet, og det var Ministeriet magtpaaliggende saasnart som mulig at faae Loven antagen. Men Folkethinget var lidet tilbøieligt til saaledes stykkeviis at foretage Forandringer i Grundloven, og besluttede at udsætte Sagen, indtil man vidste, hvorledes Fællesdsforfatningen blev i sin Heelhed. Dagen efter at Folkethinget havde taget denne Beslutning, blev det opløst (13de Januar 1853); Landsthinget derimod kun udsat, indtil Rigsdagen igjen traadte sammen. De nye Folkethingsvalg, som den følgende Maaned foretoges, førte imidlertid de fleste af det opløste Things Medlemmer tilbage igjen i Forsamlingen. Arveloven forelagdes paany. Ifølge Grundlovens Bestemmelse skulde Sagen afgjøres ved Afstemning i begge de forenede Thing, og der behøvedes tre Fjerdedele af de afgivne Stemmer til dens Antagelse. Men Loven fik kun 97 Stemmer for sig og 45 imod sig, og var saaledes forkastet. Strax den følgende Dag (19de April 1853) opløstes begge Rigsdagens Afdelinger. Umiddelbart efter skete der en mærkelig Ministerforandring. Simony, der noget efter Januarministeriets Dannelse var indtraadt i det som Kirke- og Underviisnings-Minister, udtraadte tilligemed Indenrigsminister Bang. I deres Sted indtraadte **Anders Sandø Ørsted** som Premier-Minister og Indenrigs- og Kirke- og Underviisnings-Minister. Denne Ørsteds Indtrædelse i Ministeriet viste tydeligere end noget Andet, hvilket umaadeligt Omsving der siden 1848 var foregaaet i den øverste Styrelse og i de Grundsætninger, man maatte antage at være ledende hos den. Ørsted havde været Minister under Christian den Ottende og til 22de

Marts 1848, og var formedelst den haardnakkede Modstand, han i hiin Tid havde sat imod den nye Tids Fordringer og Bestræbelser, meget ilde anskreven i den offentlige Mening og en af de Statsmænd, som man mindst ønskede ved Roret. Rigsdagen, som efter det nye Valg sammentraadte i Juni 1853, medens en voldsom Cholera-Epidemi herskede i Kjøbenhavn, viste sig føielig. Thronfølgeloven gik igjennem (24de Juni) med stor Stemmefleerhed (119 mod 10); den vigtige Toldlov førtes ogsaa seirrig igjennem. I Slutningsmødet (19de Juli) forelagde Ørsted Udkast til en forandret Grundlov for Danmark, ved hvilken Rigsdagens Virksomhed indskrænkedes til de særlige Anliggender. Dette Udkast kom imidlertid først til Forhandling, da Rigsdagen igjen sammentraadte i Oktober 1853.

Den danske Rigsdag kunde egentlig efter de grundlovmæssige Rettigheder, hvoraf den var i Besiddelse, fordre, at den nye Fælledsforfatning, under hvis Omraade en betydelig Deel af de Lovgivnings- og Skattesager, som hidtil havde hørt under Rigsdagen, for Fremtiden vilde blive henlagt, skulde forelægges den til Drøftelse og Beslutningstagelse. Men den fastholdt, da en lignende Indflydelse ikke kunde tilstaaes de andre Landsdele, som kun havde raadgivende Stænder, ikke denne Fordring. Den erklærede sig villig til at gjøre de Forandringer i Grundloven, som vare uundgaaelig nødvendige, for at den tilsigtede Fælledsforfatning kunde komme istand. Men hermed standsede ogsaa Eftergivenheden. Den vilde paa ingen Maade finde sig i, at Regjeringen benyttede denne Leilighed til at gjøre andre Forandringer i Grundloven end dem, som det angivne Diemed krævede, eller indskrænke det Maal af politisk Frihed, som Nationen engang ved Grundloven var kommen i Besiddelse af. Den vilde fremdeles, inden den gav sit Samtykke til, at Forandringen traadte i Kraft, vide hvad der kom isteden, kjende Beskaffenheden af den nye Fælledsforfatning, og den forudsatte, at den Forsamling, til hvilken en Deel af det Rigsdagen før tilhørende Omraade gik over, blev udrustet med virkelig politisk Magt, med besluttende Myndighed i Lovgivnings- og Skattesager. Den samme Rigsdag, som i Arve- og

Toldsagen havde været saa føielig, var i disse Punkter bestemt og urokkelig. Det Forslag, som Ørsted forelagde til en forandret Grundlov for Kongeriget, gik langt videre end der behøvedes for Istandbringelsen af Fællesforfatningen, idet flere af de vigtigste og væsentligste politiske og borgerlige Rettigheder, som fandtes i Grundloven af 5te Juni 1849, i Udkastet vare forbigaaede; og Ørsted afgav tillige den Erklæring, at der ikke tilkom de enkelte Landsdeles Repræsentationer nogen Indflydelse paa Fællesforfatningen, hvilken Kongen gav af sin frie Magtfuldkommenhed. Rigsdagen tog intet Hensyn hertil; den vedtog kun de nodvendige Forandringer og gjorde deres Ikrafttræden afhængig af sin Beslutning, naar den var bleven bekjendt med Fællesforfatningen, eller denne var bleven vedtaget af en Fællesforsamling. Man saae sig snart foranlediget til at gaae et Skridt videre. Der var opkommet Mistanke om, at Ministeriet havde i Sinde paa anden end den i Grundloven selv foreskrevne Maade at sætte Grundlovsforandringen igjennem, og Ministeriet havde paa en i den Anledning til det rettet Spørgsmaal svaret undvigende og ubestemt. Nu vedtog Folkethinget paa Forslag af Biskop Monrad en Mistillids-Adresse, hvori Ministeriet betegnedes som politisk upaalideligt, hvilken Adresse tiltraadtes af Landsthinget og overgaves Kongen. Dette Skridt gjorde ingen synlig Virkning. Ministeriet blev paa sin Plads, og Rigsdagen blev ikke oplost. Men faa Uger efter Rigsdagens Slutning bleve tre af dens meest anseete Medlemmer, der havde taget virksom Deel i de foregaaende Forhandlinger, afsatte fra deres Embeder, Professor Hall som konstitueret General-Auditør, Oberstlieutenant Andræ som Lærer ved den militære Hoiskole, og Biskop Monrad. Grunden til deres Afskedigelse var alene, at de paa Rigsdagen med Kraft og Dygtighed havde værnet om det Folks Rettigheder, som havde valgt dem til sine Repræsentanter. De havde kun opfyldt en Pligt, som var paalagt dem ved Ære og Samvittighed. Dette Skridt af Regjeringen gjorde et ubeskriveligt Indtryk, hvori Forbittrelse var den overveiende Følelse. Under de enevældige Kongers Regjering havde vilkaarlig Afsættelse af Embedsmænd hort til de store Sjældenheder. Det syntes, at

man nu, da man troede at have vundet lovbefæstet borgerlig og politisk Frihed, kun havde ombyttet Enevældens patriarkalske Magt med Minister-Despotismen. I de samme Dage, ret som for levende at tilbagekalde Mindet om Ørsteds tidligere Ministerium, regnede det ned med Processer mod Pressen. En enkelt Dag befaledes Sag anlagt mod 6 Dagblade for omtrent 40 Artikler. Ved samme Tid fik Ministeriet et nyt Medlem i Tillisch, der indtraadte som Indenrigs-Minister. En hæftig Bevægelse begyndte at røre sig i Folket, lignende den, som flere Gange havde viist sig under Christian den Ottendes Regjering. Foreninger dannede sig til at værne om Grundloven, Møder holdtes i Kasino, et Fond grundlagdes til Understøttelse for de Embedsmænd, som vilkaarlig afskedigedes, Adresser med mange tusinde Underskrifter fra Kjøbenhavn og alle Landets Egne indgaves til Kongen mod det forhadte Ministerium. Imidlertid udkom 26de Juli 1854 Forordningen om det danske Monarkies Fællesdsforfatning. Den var givet af fri kongelig Magtfuldkommenhed eller, som man kalder det, oktroyeret. Den var i det væsentlige en absolutistisk Forfatning. Ikkun ved Paalæg af nye Skatter og Stiftelse af Statslaan eller Forandring og Ophævelse af gamle Skatter havde **Rigsraadet**, saaledes kaldtes den nye Forsamling for Fællesdsanliggenderne, besluttende Stemme; paa hele Lovgivningsomraadet, Toldvæsen, Krigsvæsen, Budget o. s. v., kunde det kun afgive Betænkning. Forsamlingen bestod af 50 Medlemmer fra alle Monarkiets Dele, og af disse valgte Kongen de 20. For det Første skulde den blot dannes af de Kongevalgte. Med Hensyn til Grundloven af 5te Juni 1849, som endnu ikke var bleven forandret, var der dog gjort det Forbehold, at fælleds Lovgivningssager, Budget og Skattevæsen, saavidt de vedkom Kongeriget, først skulde forhandles med Rigsdagen, indtil Grundlovens Indskrænkning til de særlige Sager var iværksat. Hvad enten man seer hen til den politiske Oplysning, som herskede i Landet, eller til den Bevidsthed, som levede hos det danske Folk, at det var det, der ved talløse og dyre Offre havde frelst Rige og Throne, og hvorfor det vel fortjente at lønnes paa en anden Maade end ved at berøves sine lovligste Rettigheder, eller til den for-

bittrede Stemning, som i enhver Egn af Landet herskede mod det magthavende Ministerium, var det ikke at vente, at dette Overgreb skulde lykkes. Ministeriet forsøgte dog en Tid at skride frem paa den betraadte Bane og ved at skræmme og true at trodse sine Planer igjennem.

Rigsdagen traadte sammen i Oktober 1854, og de Begivenheder, som siden dens sidste Samling havde fundet Sted, havde ikke tjent til at gjøre den mere eftergivende. Den var et tro Speil af de hos Folket herskende Følelser og begyndte sine Forhandlinger under en alvorlig og bitter Stemning. Et Forslag, som Godseier Tutein i et af de første Møder bragte frem om at nedsætte et Udvalg for at forberede en Anklage mod Ministeriet for Rigsretten for Brud paa Forfatningen og Overskridelser af Finantsloven, vedtoges næsten eenstemmig. Faa Dage efter besluttede Folkethinget efter Forslag af Hall at indgive en Adresse til Kongen, i hvilken blandt Andet yttredes, at den danske Rigsdag aldrig kunde opgive den Fordring, at den Forsamling, til hvilken Monarkiets Fælledsanliggender betroedes, blev udrustet med besluttende Myndighed i de Dele af Lovgivningen og Statshuusholdningen, som henlagdes under den. Denne Adresse overleveredes Kongen den 19de Oktober; to Dage efter opløstes Folkethinget ved et aabent kongeligt Brev, i hvilket der tillige sagdes Folkets Repræsentanter meget haarde Ting. Nye Valg udskreves til 1ste December, og i den Anledning udgik et aabent Brev til det danske Folk (20de Oktober), i hvilket det formanedes til at have Tillid til de af Kongen valgte Raadgivere, og advaredes mod ved de forestaaende Valg at lade sig forføre ved fordærvelige Indskydelser fra Regjeringens Modstandere, hvilke ikke undsaae sig ved til dette Øiemed paa det Skammeligste at misbruge Presse- og Forsamlingsfriheden. Det tilkjendegaves endvidere, at Kongen med Mishag havde erfaret, at flere Embedsmænd ikke havde holdt sig deres Embedspligt efterrettelige ligeoverfor den seneste Tids politiske Bevægelser, hvorfor de paa det Alvorligste advaredes om for Fremtiden i saa Henseende at være mere agtpaagivende. Endelig paalagdes det alle Embedsmænd med yderste Flid at søge at fremme Regjeringens Formaal. Dette

[illegible] December [illegible]

[illegible]

de fælleds Indtægter, skulde udredes af de enkelte Landsdele i Forhold til Folketallet, 60 pro Cent af Kongeriget, 17 af Slesvig, 23 af Holsteen (siden forandret til 62 for Kongeriget, omtrent $16\frac{1}{3}$ for Slesvig, og omtrent $21\frac{2}{3}$ for Holsteen); Forsamlingen kunde indkomme til Kongen med Andragender og Besværinger, men Lovforslag udgik alene fra Regjeringen; Ministrene vare ansvarlige og kunde af Forsamlingen eller Kongen sættes under Anklage for en Rigsret. Medens i den tidligere Forfatning 20 Medlemmer af 50 vare kongevalgte, blev Forholdet nu 20 af 80, idet Antallet af Rigsraadsmedlemmerne forøgedes til sidstnævnte Tal. Af de 60 valgtes Halvdelen af de forskjellige Landsdeles Repræsentanter, Halvdelen umiddelbart i Landsdelene. Forfatningen af 2den Oktober 1855 mødte ingen Modstand i Holsteen; tværtimod erkjendtes dens Gyldighed derved, at Stænderforsamlingen og ligesaa Landet foretog Valg til Rigsraadet. Det saae nu ud til, at den danske Stat efter 8 Aars stormfulde Bevægelser, betegnede først ved Oprør og Krig, derefter ved hæftige indre Brydninger mellem Statsmagterne, omsider engang skulde komme til Ro. — En Anklage mod alle de ansvarlige Medlemmer af det afgaaede Ministerium for Overskridelser af Finantsloven, som Folkethinget besluttede med 94 Stemmer mod 1, endtes med, at de Saggivne frikjendtes af Rigsretten og Sagens Omkostninger paalagdes Statskassen.

Rigsdagens lovgivende Virksomhed i de Aar, Grundloven har bestaaet, har været stor og velgjørende. Den har været rettet paa de forskjelligste og vigtigste Gjenstande, paa Samfundsforholdenes bedre Ordning, paa materielle Interessers Fremme, paa Forbedring af Rigets Forsvarsvæsen, paa Folkeoplysnings Udbredelse, og paa mange Sager, hvor Hensyn til Humanitetens Fordringer mere end Ret og Forpligtelse eller umiddelbar offentlig Interesse har været afgjørende. Det saakaldte frie Hartkorn er mod Godtgjørelse til Besidderne med Hensyn til offentlige og kommunale Byrder og Rettigheder stillet paa lige Fod med det ufrie, og de sidste Levninger af den jorddrotlige Jurisdiktion ere afskaffede. Værnepligten er i Overeensstemmelse med Grundloven bleven udstrakt til enhver

vaabenfør Mand. Det skadelige Tallotteri er blevet afskaffet og Konsumtionsafgiftens besværlige Byrde hævet. — Udbredelse af almindelig Folkeoplysning maa fremfor Alt i en Stat med en demokratisk Forfatning være en Opgave af høieste Betydning. Der er ogsaa i denne Henseende allerede gjort særdeles meget. Baade Skolevæsenet paa Landet og i Kjøbstæderne har modtaget betydelige Forbedringer. En Mængde Bondehøiskoler ere oprettede rundtomkring i Landet med det Formaal at skaffe den Deel af Befolkningen, der sender et saa betydeligt Antal Medlemmer til Rigets lovgivende Forsamling, en mere omfattende Dannelse og grundigere Oplysning. For at lette disse private Skolers Opkomst har Staten tilstaaet dem en Understøttelse, der i Aaret 1862 beløb sig til 11,000 Rdlr. Af særegen Betydning for Landbostanden har Oprettelsen været af en Veterinær- og Landbohøiskole, som aabnedes 1858. Det for Landbrugets Fremme skadelige Hoveri er nu i de fleste Egne hævet. Spørgsmaalet om Fæstegodsets Overgang til Selveiendom har i en Række af Aar sat Lidenskaberne i Bevægelse og fremkaldt Kamp mellem stridige Interesser. Hidtil er Sagen paa en for Fæsteren gunstig Maade kun ordnet paa det Staten tilhørende Bondegods og paa Universitetets og flere offentlige Stiftelsers Godser. — Flere betydelige Fængselsbygninger af en forbedret Indretning, Anstalter til Sindsyges Helbredelse, Idiotanstalten, det nye Blinde-Institut, Sygehjemmet og flere andre Stiftelser i velgjørende Øiemed, tilveiebragte for største Delen ved offentlige Midler, tildeels ogsaa ved privat Anstrængelse, bære Vidne om den Humanitetens Aand, der lever hos det danske Folk. Det offentlige Sundhedsvæsen er der i den senere Tid skjænket en Opmærksomhed, som det længe har savnet. — I Retspleien ere flere Forbedringer indførte, og adskillige vigtige forestaae. En ny Handels- og Søret er 1861 bleven oprettet i Kjøbenhavn. Den har en retslærd Formand, men bestaaer for Resten af handels- og søkyndige Lægfolk, og ved dens Forhandlinger er Grundsætningen om Offentlighed og Mundtlighed gjennemført. Hoieste-Ret, hvor Rettergangen i Regelen altid har været offentlig og mundtlig, meddeler siden 1856 Grundene for sine Domme. Det Ansvar, der paahviler

den, som misbruger Trykkefriheden, er blevet bestemt ved Lov af 3die Jan. 1851. Den allerede i Grundloven paabudte Indførelse af Nævninger i Misgjerningssager og ved Paakjendelse af politiske Lovovertrædelser, er endnu ikke kommen istand, men er forberedt ved saa betydelige Forarbeider, at denne vigtige Forandring i Retspleien, der staaer i nøie Forbindelse med Landets frie Forfatning, kan ventes inden lang Tid at ville træde i Kraft. Politivæsenet i Kjøbenhavn har modtaget flere Forbedringer, og en gjennemgribende Reform, der bringer Udøvelsen af Politimagten i bedre Overeensstemmelse med de nye Forhold, er nærforestaaende. — Til Forsvarsvæsenet baade tillands og tilvands ere store Summer anvendte for at gjøre det skikket til at afgive et dygtigt Værn imod de Farer, som endnu true udefra. Gode og talrige Forbindelsesmidler høre til de vigtigste Løftestænger for Handel, Bindskibelighed og indre Driftighed. Denne Sag har i fortrinlig Grad været Gjenstand for den offentlige Omsorg. Ved Indførelsen af Frimærker og andre Forbedringer i Postvæsenet er Brevvexlingen bleven let og billig i en Grad, som den foregaaende Tid ingen Forestilling havde om; det indre Samqvem er endvidere blevet lettet ved en Mængde Telegraflinier mellem Rigets vigtigste Punkter og en overordentlig Forøgelse af Dampskibslinierne, der for det havomgivne, af Sunde og Belter gjennemskaarne Danmark have større Betydning end næsten for noget andet Rige. Til Lettelse af Farten paa Liimfjorden er en Kanal gravet ved Løgstør for at undgaae de her værende Grunde. Det Betydeligste, som er gjort i denne Retning, er imidlertid det ved Lov af 10de Marts 1861 bestemte Anlæg af Jernbaner i Nørrejylland og Fyn, der vil medføre en Udgift af 15 til 16 Millioner Rdlr. Anlægget er nu i fuld Gang, og naar det bliver fuldført og, som Bestemmelsen er, forbundet mod Syd med Jernbanen i Slesvig, vil hele Riget være omsluttet af et Jernbanenet, der som en stor Aare med sine Forgreninger vil bringe Liv og Bevægelse til alle Punkter. Af ikke mindre Betydning, skjøndt virkende paa en anden Maade, er Loven af 29de December 1857, der den 1ste Jan. 1862 traadte i sin fulde Kraft. Ved denne Lov ere de hæmmende Baand, som hvilede paa Haand-

værks- og Næringsdrift, hævede og lige Adgang til Erhverv aabnet for Enhver. Hiin Lov skyldes Monrad, denne Krieger. — Særdeles vigtig baade i finantsiel og politisk Henseende har Afløsningen af Øresunds- og Belttolden været, som under Ledelse af Bluhme kom istand i Aaret 1857 ved Traktater, der sluttedes med de Magter, som havde Handel og Søfart paa Østersøen. Danmark fik mod at gjøre Afkald paa Sund- og Belttolden et Vederlag af 35 Millioner Rdlr. Da denne Told i Forbindelse med andre Afgifter, som svaredes af de Søfarende, i de sidste Aar havde beløbet sig til 2 Millioner og 3 til 400,000 Rdlr., led Staten ved denne Afgjørelse en betydelig Afgang i sine aarlige Indtægter. Men alligevel maa denne Sags Ordning paa den Maade, som den skete, ansees for overmaade heldig. Denne Afgift blev nemlig ved de Anskuelser, som mere og mere gjorde sig gjældende om Handelens og Søfartens Frihed, betragtet med en stedse voxende Ugunst af de handlende Nationer. Det stod til at befrygte, at disse vilde gribe en eller anden forekommende Leilighed til uden Vederlag at frigjøre sig fra en Afgift, der lagde et unaturligt Baand paa Handelen, og stod som Levning fra Tider, i hvilke baade de herskende Forestillinger og de virkelige Forhold vare heelt forskjellige. Vel var Sundtolden tilsikkret Danmark ved en Række af Traktater baade fra ældre og nyere Tid; men det er kun altfor vist og altfor ofte ved sørgelige Erfaringer godtgjort, at Traktater, som ikke støttes ved Magt, kun give et lidet betryggende Værn. Det var derfor rigtigt og klogt, at Danmark valgte den mindre, men sikkre Indtægt, frem for den større, men usikkre. Danmark undgik herved ogsaa i Fremtiden de ubehagelige Berøringer, som Sundtolden jævnlig havde givet Anledning til, med Nationer, med hvilke det ønskede at kunne bevare den bedste Forstaaelse, som Sverrig-Norge, eller med mægtige Nationer, hvis Venskab og Understøttelse var det vigtig, som England. En Anstødssteen for den Velvillie, hvormed Europas Nationer ellers i Almindelighed betragtede Danmark, blev ved Sundtoldens Afløsning lykkelig bortryddet.

Den almindelige Velstand har i en længre Aarrække, skjøndt en Tid rystet ved den store Handelskrisis 1857, der strakte sig

over hele Verden, været i den glædeligste Tiltagen. I Landets Hovednæringsvei, Agerdyrkningen, ere store og gjennemgribende Forbedringer indførte, der have lønnet sig ved en overordentlig Forøgelse af Jordens Afgrøde. Dette gjælder fortrinligviis om Kongeriget, som i denne Henseende har vundet et afgjort Fremspring fremfor Slesvig og Holsteen, der tidligere i Landbrugsvæsenet vare forud for dette. Udførselen af Kornvarer til fremmede Stæder fra Kongeriget udgjorde i Aarene 1848—51 i Gjennemsnit 2,900,000 Tdr., medens den i de nærmest foregaaende 4 Aar baade for Kongeriget og Hertugdømmerne kun udgjorde 2,800,000 Tdr. I Aarene 1852—59 har det aarlige Gjennemsnit af Kornvarer, udførte fra hele Monarkiet, udgjort over halvfjerde Million Tdr., deraf fra Kongeriget over halvtredie Million Tdr., fra Slesvig 250,000 Tdr., fra Holsteen 760,000 Tdr. I de 20 Aar fra 1840 til 1859 har Udførselen fra Kongeriget tiltaget med 1,330,000 Tdr. eller meer end fordobblet sig, og for begge Hertugdømmer tiltaget med 400,000 Tdr. eller omtrent med to Trediedele. Denne Forøgelse af Udførselen har fundet Sted, uagtet Folkemængden i samme Tidsløb er steget med omtrent en halv Million Mennesker, og altsaa Forbruget af Sæd i Landet selv har været meget større end tidligere. Udførselen af Heste og Qvæg er ligeledes betydelig voxet. Hvad der maaskee i høiere Grad end noget Andet har bidraget til Danmarks stigende Kornudførsel, er Afskaffelsen af Korntolden i England, som fandt Sted under Robert Peels Ministerium 1846. Denne Minister blev uden at tilsigte det en af Danmarks Velgjørere. Ved den Forandring, han indførte i England, fik Danmark et nærliggende stort og sikkert Marked for sit Byg og Hvede med jævnt gode Priser; Landmanden og Kjøbmanden betryggedes mod de tidligere stærke Svingninger i Prisen, der havde gjort deres Bedrift saa usikker og vanskelig. — Landets anden vigtige Næringsvei, Handel og Skibsfart, har ligeledes været i betydelig Fremgang. Kongerigets Handelsflaade, der 1839 udgjorde 1560 Skibe med en Drægtighed af 33,000 Læster, beløb sig 1859 til 2,800 Skibe med 73,000 Læsters Drægtighed, og var altsaa i sidstnævnte væsentlige Henseende meer end fordobblet. Slesvigs Handels-

flaade har ogsaa betydelig tiltaget, om end ikke i samme Forhold som Kongerigets, hvorimod Holsteens fra 1846 til 1859 næsten er bleven staaende paa samme Punkt. Haandværksdrift og de mekaniske Kunster, tildeels frembjulpne ved forbedrede Underviisningsanstalter, ere i en heldig Fremskriden; Vindskibelighed og visse Grene af Fabrikvæsenet have taget et Opsving, som tidligere ikke kjendtes. — Maleri og Billedhuggerkunst, som have begyndt at udvikle sig paa en national Grund, have i de senere Tider baaret skjønne Frugter og love Fremtiden flere. Den herskende Velstand har lagt sig for Dagen i flere kostbare offentlige Anlæg, hvoraf vi i det Foregaaende have nævnt adskillige, og i en Mængde tildeels store og skjønne Bygningsværker, udførte enten for Statens Regning, eller af Kommunerne eller Private. I Kjøbenhavn kan nævnes Universitetsbiblotheket, St. Johannes Kirken, Blinde-Institutet, det store Kommunehospital, det nye astronomiske Observatorium o. fl. Desuden er i Kjøbenhavn opført mangfoldige nye private Huse, og udenfor Byen er mod Nord og Vest i faa Aar næsten en heel ny Stad voxet op. Kjøbstæderne og Landet have i denne Henseende ikke staaet synderlig tilbage for Hovedstaden. Flere store Fængselsbygninger, Hospitaler for Sindssyge, og andre velgjørende Stiftelser, Kirker og Raadstuebygninger have i de senere Aar reist sig, medens til samme Tid i ikke faa Kjøbstæder betydelige Summer ere anvendte til Uddybning af Havne eller til Forbedring af forskjellige offentlige Indretninger, der have Vigtighed for Kommunerne. Det skjønne Frederiksborgslot, der afbrændte 17de Dec. 1859, har igjen reist sig af sine Ruiner. Sandsen for Betydningen af Bygningsmindesmærker, der ere ærværdige ved deres Alder og dyrebare ved deres Kunst, har begyndt at vækkes og lægge sig for Dagen ved Omsorg for deres Bevarelse. En anden Følge af den stigende Velstand har været et større Krav paa Livsnydelse og paa at have det beqvemt og hyggeligt i Boliger og hele den ydre Tilværelse, og Anstrængelse for at faae dette Krav tilfredsstillet. Dette er blandt Andet skeet ved Tilveiebringelse af godt Drikkevand og dettes Indledelse i Husene, ved Indførelse af Gasbelysning, større offentlig Reenhed, bedre Brolægning,

sundere og rummeligere, stundum ogsaa lidt skjønnere og hyggeligere Boliger end før; offentlige Forlystelser ere blevne almindeligere og have i det Mindste for en Deel faaet et ædlere Præg; Adgangen til Statens Kunstsamlinger er bleven lettet og mere almindelig benyttet. Blandt de Livsbeqvemmeligheder, som den nyere Tid har fort med sig, maa endnu nævnes Letheden og Hurtigheden i at komme fra et Sted til et andet ved Hjælp af Jernbaner og Dampskibe, og Brevforsendelsens Lethed og Billighed. En heldig Side ved hele denne Fremgang i den angivne Retning er det, at en stor Deel af de Livsnydelser og Beqvemmeligheder, som før kun den Bemidlede kunde skaffe sig, nu ogsaa komme den talrige mindre bemidlede Stand til Gode, forøge dens Velvære og nærme Samfundsklasserne til hinanden.

Uagtet de umaadelige Byrder, som Danmark siden 1848 har maattet bære — Udgifterne i Anledning af Krigen har man anslaaet til 60 Millioner — er Finantsforfatningen særdeles god. Og den er det, uagtet der i Løbet af hine Aar har fundet en stor Afgang Sted i flere af Statens Indtægtskilder, saasom ved Sundtoldens Afløsning, Konsumtionens Afskaffelse, Tallotteriets Ophævelse, Brevpengenes Nedsættelse, og uagtet Staten til samme Tid, foruden Udgifterne til Krigen og Undværelse i flere Aar af Indtægterne fra Holsteen og tildeels fra Slesvig, til forskjellige vigtige og nyttige Øiemed har gjort overordentlige Bekostninger, saasom til Godtgjørelse for Besidderne af det frie Hartkorn for de Særrettigheder, de mistede, til Forbedringer af Forsvarsvæsenet og gjentagne senere Rustninger af Krigsmagten, til det store Jernbane-Anlæg i Fyn og Nørrejylland og andre Foretagender til Lettelse af Vand- og Landforbindelsen, til mange nye og kostbare Indretninger af forskjellig Art, til Forbedring af Embedsmændenes Lønning o. s. v. Statsgjælden, der før Krigen udgjorde 104 Millioner Rdlr., steg betydelig under Krigen, og beløb sig i Aaret 1853 til 123 Millioner. Den er siden, uagtet de nævnte ugunstige Omstændigheder, stadigen bleven formindsket, og udgjorde i Aaret 1862 omtrent 96 Millioner, altsaa en god Deel mindre

end før Krigen. Desuden var der i Reservefondene og Kassebeholdningen betydelige Summer.

Som det vil skjønnes af hvad vi have anført, har Danmark under Grundlovens Skjold nydt en rig, mangfoldig og lykkelig Udvikling. Meget er udrettet, mange Forhold, der vare overleverede fra den ældre Tid, bragte i Overeensstemmelse med den nye Tingenes Orden, store Ting satte i Værk til Landets Opkomst, Meget ordnet for at Alle og hver Enkelt frit kan virke og udfolde sine Kræfter og have den Følelse af Sikkerhed og Velvære, som kun findes der, hvor Borgeren lever under velordnede Samfundsforhold. Men meget Mere kunde være udrettet, Meget, som endnu staaer ubestemt, kunde være ordnet og afgjort, og Udviklingen kunde være gaaet frem med fastere og sikrere Skridt, hvis ikke udenfra en Uroens og Utryghedens Aand var brudt ind over Danmark. Dette skete allerede 1856, og Tilstanden har fortsat sig til det nuværende Øieblik. Den Udsigt til fremtidig Ro i den danske Stat, som Fællesforfatningen af 2 Okt. 1855 syntes at give, forsvandt snart. Stødet udgik denne Gang, ligesom 1815 Begyndelsen til det slesvigholsteenske Hvirvar, fra Ridderskabet i Holsteen og Slesvig. I Rigsraadets første Samling Foraaret 1856 fremkom 11 Medlemmer, 7 Holstenere, 1 Lauenborger, 3 Slesvigere, blandt hvilke man møder ridderskabelige Navne som disse: Reventlow Farve, Reventlow-Jersbeck, Rumohr, Scheel-Plessen, Baudissin, Blome, Berkemeyer, med Andragende om en Omdannelse af Fællesforfatningen. Hertugdømmerne (Holsteen, Lauenborg og Slesvig) vare, paastodes der, forurettede derved, at de ikke vare hørte om Fællesforfatningen eller havde faaet Indflydelse paa dens Tilblivelse. Dette sagde man havde været Tilfældet med den danske Rigsdag, for hvilken Fællesforfatningen havde været forelagt. (Denne Paastand var temmelig unøiagtig; thi Fællesforfatningen havde kun været meddeelt Rigsdagen til Underretning, inden den vedtog, at Grundlovsindskrænkningen skulde træde i Kraft, og det kunde ikke være mindre, da Rigsdagen havde besluttende Myndighed, medens de provindsielle Forsamlinger kun havde raadgivende Stemme). Forslagsstillerne forlangte derfor, at man skulde tage Værket op paa ny, man

skulde begynde det Hele forfra. Hovedmand og Ordfører var Baron **Karl Scheel-Plessen**, Medlem af det slesvigholsteenske Ridderskab, for Resten sjællandsk Godseier. Det lader til, at det var Friheds-Elementet i Fællesforfatningen, som var de Elleve imod, thi Ordføreren erklærede, at hvis den af det ørstedske Ministerium givne Forfatning havde vedblevet at bestaae, og dersom Ørsted og hans Embedsfæller vare komne til at lede dens Udvikling, saa vilde de ikke have bragt denne Sag i Bevægelse, men fundet sig i hvad der var skeet. Efter en høist livlig Drøftelse, som fortsattes gjennem mange Dage, forkastede Rigsraadet Forslaget. Men Forslagsstillerne vare visse paa at finde Støtte og Medhold, først og fremmest i Berlin, dernæst i Frankfurt og Wien. Dette blev ogsaa Tilfældet. Tydskland greb med Begjærlighed denne Leilighed til paany at indblande sig i Danmarks Anliggender. Det havde Grunde nok dertil, men ingen gyldige eller retfærdige. Preussen, som er blevet til det, det er, for største Delen ved Rov fra sine Naboer, sammenstykket af mange forskjellige Lande og Folk, havde længe kastet begjærlige Øine paa Holsteen og Slesvig som et tilkommende Bytte. Det søgte efter Leilighed til at fiske i rørte Vande. Derfor maatte Uroen og Spændingen vedligeholdes, og paany kaldes til Live, naar den syntes at ville hendøe. Kom Leiligheden ikke den ene Gang, kunde den komme den anden; heri havde Preussen Erfaring for sig fra andre Tider og andre Tilfælde. Alt hvad det kom an paa var, at nære Uroens, Splidens og Misnøiets Aand. Preussen vilde ogsaa være Sømagt, og hertil var ingen Havne beqvemmere (selv havde det ingen brugbare) end Slesvigs og Holsteens. Men der var en anden stor Interesse, som knyttede sig til denne Sag. Slesvigholstenismens Sag var populær i Tydskland som ingen anden, og den Regjering, som gjorde den til sin og kraftigen understøttede den, kunde være vis paa at vinde Stemningen for sig i hele Tydskland. Preussen havde allerede i en Række af Aar lagt an paa at blive den ledende Magt i Tydskland og i dette Øiemed ikke forsmaaet noget Middel til at smigre for det tydske Folks Stemning og Tilbøieligheder. Blandt disse Midler maatte det, at optræde som Forsvarer af

det undertrykkede Slesvigholsteen, være et af de kraftigste. Dette i Forbindelse med Preussens lurende Lyst til Udvidelse og Erobring er Grunden til dets uredelige og folkeretstridige Færd mod Danmark i de sidste Aar. Men Østerrig gjør ogsaa Fordring paa at være Tydsklands ledende Magt, saa meget mere som det i lang Tid har spillet denne Rolle og hævdet den imod Preussens Anfægtelser. For at nu det forhadte Preussen ikke skulde tage Luven fra det, har Østerrig ogsaa spillet paa de nationale Strænge, og holdt Skridt med Preussen i en uretfærdig Optræden mod Danmark til Bedste for Slesvig-holsteen. Hvad Forbundsdagen i Frankfurt angaaer, da handler og beslutter den, som Løsenet lyder fra Wien eller Berlin. Paa det tydske Forbunds Forlangende, der fremsattes under Trusel af Exekution, er Fællesforfatningen af 2den Okt. 1855 ophævet for Holsteens og Lauenborgs Vedkommende (6te Nov. 1858). Fra Holsteens Side er der under denne Tvist fremkommen de meest urimelige og ugrundede Fordringer, som kraftigen ere blevne understøttede af Preussen og Østerrig. Det er saaledes blevet forlangt, at Holsteen skulde have ligesaa stor Andeel i Fælleds-Repræsentationen som Kongeriget, uagtet dette har tre Gange saa mange Indbyggere som Holsteen: een Holstener skulde gjælde ligesaa meget som tre Danske. Det kaldte man Holsteens „Ligeberettigelse" i Fællesstaten. Tydskland er gaaet videre og videre i sine Overgreb og Anmasselser: det har forsøgt at blande sig i Slesvigs (og i en vis Henseende ogsaa i Konge-rigets) Anliggender, og paastaaet Ret til slig Indblanding, uagtet det i de Forhandlinger, der i December 1851 førtes med Østerrig og Preussen, af disse Magter bestemt udtaltes, at Tydskland Intet har med Slesvig at gjøre, da det ikke hører under Forbundet. Dersom Danmark underkastede sig slige For-dringer, vilde det ophøre at være en selvstændig Stat. Krigen har flere Gange været paa Nippet at udbryde, og Danmark har maattet gjøre kostbare Rustninger. De ydre Forviklinger og Farer have kastet deres Skygge ogsaa over de indre For-hold, bragt Usikkerhed i Udviklingen og hæmmet dens begyndte raske Gang. Danmark staaer i denne Trængsel af Overmagten temmelig ene, maaskee ganske ene. Men det danske Folk er

samdrægtigt og har en retfærdig Sag; og det kan i Tillid til denne og til sine Sønners Mod og Kraft, der i den sidste Kamp stod sin Prøve, med Fortrøstning see Fremtiden imøde. Forsynet har ført Danmark vel gjennem Farer langt større end dem, der nu true.

Tilbageblik.

I Danmark herskede i Oldtiden Folkefrihed i dette Ords videste Betydning. De fribaarne Bønder, den Gang den eneste Stand i Landet, vedtoge Love paa Thinge og afgjorde selv deres Trætter. Kongen, valgt ved Folkets Stemme, ledede Landets Styrelse i Fred og var Anfører i Krig, hvorfor han erholdt en større Andeel i Byttet og saa mange Gaver og Skatter, som gammel Vedtægt hjemlede eller Folkets Yndest og gode Villie undte ham. Høvdingerne, eller de rigere og mere anseete Bønder, havde, uden lovbestemte Forrettigheder, den Indflydelse, som Mængde af Gods og en berømmelig Slægt skjænke. Smaarigernes Forening under eet Hoved gjorde ingen væsentlig Forandring i Statens Forfatning, men skaffede Overkongerne større Glands, større Rigdom og et talrigere Følge af hengivne Krigere, og derved naturligviis større Anseelse og Magt. Med Christendommen fulgte en Geistlighed, som fra fremmede Lande overførte sine Indretninger og sin høiere Kultur til Danmark og snart ved sin stærke Samfundsaand og Tidens Trang til en ordnende og beskyttende Magt naaede en Indflydelse, der virkede velgjørende til at udvikle et fredeligere og roligere Samliv. Men Folkets krigerske Aand tabte sig, da fredelige Sysler, Agerdyrkning, Handel og Haandværker for-

trængte Oldtidens vilde Vikingeliv, og en egen Krigerstand blev nu nødvendig. Saaledes opkom **Adelen,** først som et ikke nøie begrændset Samfund af Krigere, der til Løn for deres Tjeneste fik skattefrie Lensgodser, siden som en strængt afsluttet arvelig Adel. Senest dannede sig i Kjøbstæderne en egen **Borgerstand,** der i den ældste Tid, som Folket i det Hele, var i Besiddelse af den lovgivende og dømmende Magt. I Begyndelsen var Borgerstanden stærk ved sine befæstede Byer og sin kraftige Samfundsaand, der yttrede sig i Gilder og lignende Foreninger; men i Tidens Længde blev den ikke istand til at danne en varig Dæmning mod Geistlighedens og Adelens frembrydende Vælde. Geistligheden begyndte en langvarig Kamp med Kongerne, som endtes med, at Statsmagten deeltes mellem tvende Hoveder, et geistligt og et verdsligt, Kongen og Erkebispen. Efterat Geistligheden havde naaet sit Maal, sluttede den Stilstand med Kongerne; men Adelen fulgte det givne Exempel og begyndte en ny Kamp, hvis Udgang var Kongemagtens fuldkomne Ydmygelse. Disse to mægtige Stænder vare nu komne i Besiddelse af alle de Rettigheder, som forhen udøvedes af det samtlige Folk, og havde tillige tilvendt sig største Delen af Landets Jordegods; Fortidens hæderlige Bondestand, svækket og ødelagt ved blodige indvortes og udvortes Krige, var bleven **Vorned** og **Træl**, og Borgerstanden, hvis Handel og Næringsdrift lammedes ved Nordtydsklands mægtige Hanseforbund, havde ingen Betydning paa **Herredagene**, som afløste Dannehof og Folkething. Ved Middelalderens Udgang prøvede Borger- og Bondestanden, anført af en **Konge**, en blodig Dyst for at afryste Adelens og Geistlighedens Aag, men Folkekampen endtes ulykkeligt. Vel faldt den katholske Geistlighed, forladt af Konge, Adel og Folk, hvis Undertrykker den var bleven istedenfor Forsvarer og Beskytter: men Adelen hævede sig paa dens Ruiner til forøget Vælde. Dog havde Reforma-

tionen gavnlige Følger for Borgerfrihedens Udvikling; thi den protestantiske Geistlighed, som led under Adelens Tryk og Forurettelser ligesom Folket, sluttede sig herefter nøie til dette, og Oplysningen begyndte at sprede sine Straaler og gjenoplive Folkets Bevidsthed og Erkjendelse af dets Rettigheder. Da Adelen havde naaet en Vælde, som bragte selv de bedste Kongers velmeente Bestræbelser, som Christian den Fjerdes for Bondestanden, til at strande, og en ulykkelig Krig havde bragt Staten Undergangen nær, forenede Borgerstanden og Geistligheden sig og betryggede sig selv ved at forøge Kongens Magt. Adelens politiske Vælde blev herved brudt, og Borgerstanden hævedes af sin Fornedrelse; men borgerlig Lighed var dermed ikke gjenoprettet. Bonden forblev Træl som før, kun at han senere blev kaldt **Stavnsbunden** istedenfor **Vorned**, og Adelen erholdt Privilegier og Rettigheder, der i mere end et Aarhundrede gave den en skadelig Indflydelse i Staten. Men Borgerstanden blev efterhaanden mere indsigtsfuld, mere velhavende og selvstændig; en stigende Oplysning og en sig udviklende offentlig Mening undergrove hemmelig den Grundvold, hvorpaa Adelens Fordring og større Rettigheder og Fortrin end de øvrige Statsborgere støttede sig, og Bondestandens Lidelser fremkaldte, under en offentlig Drøftelse af Sagen, en levende Deeltagelse hos Folket, som fandt Gjenklang hos en oplyst og ædelsindet Regjering. **Bondestandens Frigjørelse** 1788 var et Kjæmpeskridt til de borgerlige Forholds bedre Ordning og fulgtes af andre Foranstaltninger, hvorved en privilegeret Stands Forrettigheder, der vare uforenelige med det Heles Vel, hævedes eller indskrænkedes. Efterat saaledes alle Stænder i det Vigtigste og Væsentlige vare bragte i det rette Forhold til hverandre, fik Danmark nu som en Frugt af mange Aars jævne, om end langsomme indre Udvikling og under Indvirkning af almindelige europæiske Forhold, **Stænderinstitutionen**, som gav

Borger, Bonde og Adelsmand Sæde ved hinandens Side i Raadsalen med lige Stemme og lige Ret. Det var et stort Fremskridt. Herved afsluttedes den ældre Udvikling og Begyndelsen dannedes til en ny. Men efterat Begyndelsen var gjort, gik Udviklingen frem med Kjæmpeskridt. Alle de Ideer om Frihed og Lighed og statsborgerlig Ret og Myndighed, som under store Svingninger, stundum tilbagetrængte, snart dog atter seirende, i lang Tid havde bevæget, rystet og forandret Verdenen, brøde nu med Magt frem i Danmark og grebe hele den yngre Slægt og selv en stor Deel af de Ældre, som havde bevaret Modtagelighed for det Nye. Den politiske Frihed, som Stænderinstitutionen gav, var kun ringe, af Lighed gaves vel, og maatte efter den foregaaende Udvikling gives, et større Maal, men den var dog bunden til den gamle Inddeling af Stænder. Uden Indflydelser udenfra vilde imidlertid Kampen mellem det nu Bestaaende og det Nye, der vilde bryde sig Bane, længe være bleven uafgjort, maaskee staaende i Menneskealdre med Svingninger frem og tilbage. Men vældige Begivenheder, der rystede den hele Verden og den bestaaende Samfundsorden, bragte dem, som kjæmpede for Frihed og Lighed, en hurtig Seir, en Seir, som dog i Danmark efter Folkets milde, rolige Charakteer vandtes ad Fredens og Ordenens Vei. Frugten var **Grundloven af 5te Juni 1849.** Ved denne har Danmark vundet et saadant Maal af Lighed og politisk og borgerlig Frihed, som efter det Punkt, den almindelige Verdensudvikling hidtil har naaet, vil gjøre Fyldest for en sund, fri og lykkelig Udvikling. Paa denne Grundvold maa derfor Danmarks Lykke bygges for en lang Fremtid.

Register.

Tab. 1.

Stamtavle over Danmarks Konger fra Gorm den Gamle til Valdemar 2 Seir.

Gorm den Gamle,
omtr. 840—935.
gift med **Thyre Dannebod.**

Knud Dana-ast.

2. Harald Blaatand,
† omtr. 985.

Guldharald.

3. Svend Tveskjæg,
† 1014.
g. 1) m. **Gunhilde** af Venden. 2) m. **Sigrid Storraade** af Sverrig.

Thyre,
g. 1) m. den svenske Prinds **Styrbjørn.** 2) m. Kong **Burislav** af Venden. 3) m. Kong **Oluf Trygvesen** af Norge.

Gunhilde,
g. m. en engelsk Høvding.

5. Knud den Store,
Enekonge i England 1017, i Danmark 1019, † 1035.
g. 1) m. **Alfifa,** en angelsachsisk Prindsesse, 2) m. **Emma** af Normandiet.

4. Harald,
Konge i Danmark 1014—1018.

Gyda,
g. m. **Erik Jarl** i Norge.

Estrid,
g. m. **Ulf Jarl,** Sønnesøn af **Styrbjørn.**

7. Magnus den Gode,
Konge i Danmark 1042—1047.

[1] **Svend,**
Konge i Norge, afsat 1035.

[1] **Harald Harefod,**
Konge i England 1036, † 1040.

6. [2] **Hardeknud,**
Konge i Danmark 1035, og i England 1040, † 1042.

[2] **Gunhilde,**
g. m. den tydske Konge **Henrik 3.**

Hagen Eriksen.

8. Svend Estridsen,
Stamfader for de følgende Konger, indtil Mandslinien uddøde 1375, † 1074 eller 1076.
g. 1) m. **Gunhilde,** Enke efter **Anund Jakob,** Konge i Sverrig.
2) m. **Juta,** Datter af **Anund Jakob** og Stifdatter af Gunhilde.

Asbjørn.

Margrete,
g. m. **Harald Hein.**

9. Harald Hein,
† 1080.
g. m. **Margrete,** Datter af **Asbjørn Jarl.**

10. Knud den Hellige,
† 1086.
g. m. **Adela,** Datter af Grev **Robert** af Flandern.

11. Oluf Hunger,
† 1095.
g. m. **Ingegerd,** Datter af **Harald Haardraade,** Konge i Norge.

12. Erik Eiegod,
† 1103.
g. m. **Bothilde,** Datter af den norske Høvding **Thurgot hiin Fagre.**

Benedikt.

Svend.

Ubbe.

13. Niels,
Konge 1104, † 1134.
g. m. **Margrete Fredkulla,** Datter af **Inge 1,** Konge i Sverrig, Enke efter **Magnus Barfod,** Konge i Norge.

Ingerid,
g. m. **Oluf Kyrre,** Konge i Norge.

Sigrid,
g. m. **Gotskalk,** Obotriternes Konge.

En Datter,
g. m. **Skjalm Hvide.**

Asser Rog.

Karl Danske,
Greve af Flandern.

Harald Kesia,
† 1135.
g. m. **Ragnhild,** Datter af **Magnus Barfod,** Konge i Norge.

14. Erik Emune,
† 1137.
g. m. **Malfrid,** en russisk Prindsesse, Enke efter **Sigurd Jorsalafar,** Konge i Norge.

Knud Lavard,
Hertug i Sønderjylland og Obotriternes Konge, † 1131.
g. m. **Ingeborg,** en russisk Prindsesse.

Ragnhild,
g. m. **Hagen.**

Henrik Skatelaar,
† 1134.

Magnus Nielsen,
† 1134.
g. m. **Richiosa,** Datter af **Boleslav 5,** Konge i Polen.

Henrik,
Obotriternes Konge.

Esbern Snare.

Erkebisp **Absalon.**
† 1201.

Oluf,
Kronprætendent, † 1141.

Harald Skræng,
Kronprætendent, † 1183.

16 b. Svend Grade,
Konge 1147, † 1157.
g. m. **Adelheid,** tydsk Markgrevinde.

Christine,
g. m. **Magnus den Blinde,** Konge i Norge.

17. Valdemar 1 den Store,
Enekonge 1157, † 1182.
g. m **Sofia, Knud den 5tes** Halvsøster, Datter af **Magnus Nielsens** Enke, **Richiosa,** og **Vladimir,** Fyrste i Halicz.

15. Erik Lam,
† 1147.
g. m. **Luitgard,** en tydsk Grevinde.

Buris,
Kronprætendent.

16 a. Knud 5,
Konge 1147, † 1157.
g. m. en Datter af **Sverker 1,** Konge i Sverrig.

18. Knud 6,
† 1202.
g. m. **Gertrud,** Datter af **Henrik Løve** af Sachsen og Bayern.

19. Valdemar 2 Seir.

Sofia,
g. m. **Sigfrid,** Greve af Orlamonde.

Richissa,
g. m. **Erik 10,** Konge i Sverrig.

Ingeborg,
g. m. **Filip 2 August,** Konge i Frankrig.

Helene,
g. m. **Vilhelm den Tykke,** Herre af Lyneborg, Søn af **Henrik Løve** af Sachsen og Bayern.

Magnus,
Kronprætendent.

Valdemar,
Bisp i Slesvig, siden Erkebisp i Bremen, Kronprætendent.

Albert,
Greve af Orlamynde.

Otto Barn,
første Hertug af Brunsvig-Lyneborg, og Stamfader til Fyrstehusene i Hannover, (Storbritannien) og Brunsvig.

Stamtavle over Danmarks Konger fra Valdemar 2 Seir til det oldenborgske Huus kom til Regjeringen.

19. Valdemar 2 Seir,
† 1241.
g. 1) m. **Margrete (Dagmar)** af Böhmen. 2) m **Berengaria (Beengjærd)** af Portugal.

---

[1]Valdemar, udvalgt Konge 1215, kronet 1218, † 1231. g. m. **Eleonora** af Portugal.

20. [2]Erik Ploppenning, † 1250. g. m. **Juta**, Datter af Hertug **Albert** af Sachsen-Lauenborg.

21. [2]Abel, Hertug i Sønderjylland 1232, Konge 1250, † 1252. g. m. **Mechtilde**, Datter af Grev **Adolf 4** af Holsteen; hun ægtede efter **Abels** Død **Birger** Jarl i Sverrig.

22. [2]Christoffer 1, † 1259. g. m. **Margrete**, Datter af Hertug **Sambor** af Pommern.

[2]Sofia, g. m. Markgrev **Johan** af Brandenborg.

Niels, (uægte) Greve i Halland, † 1218. g. m. **Ida**, Datter af Grev **Gunzelin** af Schwerin.

Knud, uægte, Hertug i Blekinge.

Sofia, g. m. **Valdemar Birgersen**, Konge i Sverrig.

Ingeborg, g. m. **Magnus Lagaboter**, Konge i Norge.

Agnes, Juta, Nonner i St. Agnete Kloster i Roeskilde.

Valdemar 3, Hertug i Sønderjylland 1254, † 1257.

Erik, Hertug i Sønderjylland, † 1272.

23. Erik Glipping, † 1286. g. m. **Agnes af Brandenborg** (siden gift med **Gerhard 2 den Blinde**, Greve af Holsteen, der var Fader til Grev **Johan den Milde**).

Niels 2, Greve af Nørrehalland, † 1251.

Erik Præstehader, Konge i Norge, † 1299.

Hagen 5 Magnussen, Konge i Norge, † 1319.

Valdemar 4, Hertug i Sønderjylland 1283, † 1312.

Erik Langbeen, Hertug af Langeland.

24. Erik Menved, † 1319. g. m. **Ingeborg**, Datter af **Magnus Ladelaas**, Konge i Sverrig.

25. Christoffer 2, † 1332. g. m. **Eufemia**, Datter af Hertug **Bugislav 4** af Pommern.

Margrete, g. m **Birger Magnussen**, Konge i Sverrig.

Richissa, g. m. **Nikolaus 2**, Herre af Werle i Meklenborg.

Jakob, Greve af Nørrehalland, † omtr. 1310.

Agnes, (uægte) Bedstemoder til Drosten **Hagen Jonsen**.

Ingeborg, g. m. Hertug **Erik** af Södermanland (siden gift med **Knud Porse**, Hertug af Halland).

Erik, Hertug i Sønderjylland 1312, † 1325. g. m. **Agnes**, Søster til Grev **Geert den Store** af Holsteen.

Erik, kronet 1324, † 1332. g. m. **Elisabet**, Søster til Grev **Geert den Store** af Holsteen.

Otte, Ridder af den tydske Orden.

26. Valdemar 3 Atterdag, Konge 1340, † 1375. g. m. **Hedvig**, Søster til **Valdemar 5**, Hertug i Sønderjylland.

Margrete, g. m. Markgrev **Ludvig** af Brandenborg.

Sofia, g. m. Grev **Geert den Store** af Holsteen.

Nikolaus, Valdemar, henrettede omtrent 1314.

Eufemia, g. m. **Albrecht 1**, Hertug af Meklenborg.

Magnus Smek, Konge i Norge og Sverrig, g. m. **Blanca** af Namur.

Valdemar 5, Hertug i Sønderjylland 1325, havde Kongeværdighed i Danmark 1326—1330, † 1364.

Hedvig, g. m **Valdemar 3 Atterdag**, Konge i Danmark.

Ingeborg, g. m Hertug **Henrik** af Meklenborg, Broder til Kong **Albrecht** af Sverrig.

28. Margrete, Dronning i Danmark, Norge og Sverrig, † 1412. g. m. **Hagen 6 Magnussen**, Konge i Norge.

Christoffer, † 1363.

Henrik 2 (der Eiserne), Greve af Holsteen, † 1381. g. m. **Ingeborg**, Datter af Hertug **Albrecht** af Meklenborg, Søster til Kong **Albrecht** i Sverrig.

Johan, Greve af Holsteen.

Nikolaus, Greve af Holsteen.

Elisabet, forlovet med **Hagen 6 Magnussen**, Konge i Norge.

Henrik, g. m. **Ingeborg**, Datter af **Valdemar Atterdag**.

Albrecht, Konge i Sverrig 1363-1389, † 1412.

Ingeborg, g. m. **Henrik 2**, Greve af Holsteen.

Hagen 6 Magnussen, Konge i Norge 1343, † 1380. g. m. **Margrete**, Datter af **Valdemar Atterdag**.

Henrik Hertug i Sønderjylland 1364, † 1375.

Albrecht den Yngre, Hertug af Meklenborg, Prætendent til den danske Krone 1375, † 1388. g. m. **Elisabet**, Datter af Grev **Nikolaus** af Holsteen.

Maria, g. m. **Wratislav 7**, Hertug af Pommern.

27. Oluf, Konge i Danmark 1376, i Norge 1380, † 1387.

Gerhard 6, Greve af Holsteen, og 1386 Hertug af Slesvig, † 1404.

Albrecht, Greve af Holsteen.

Henrik, Greve af Holsteen, Biskop af Osnabrück.

Elisabet, g. m. Hertug **Albrecht den Yngre** af Meklenborg.

Oluf, Konge i Danmark og Norge.

29. Erik af Pommern, Konge i Norge 1389, i Danmark og Sverrig 1396, kronet som Konge i alle tre Riger 1397, afsat 1439, † 1459. g. m. **Filippa**, Datter af **Henrik 4**, Konge i England.

Katharina, g. m. Pfalzgrev **Johan** af Bayern.

Henrik 3, Greve af Holsteen.

Gerhard 7, Greve af Holsteen.

Adolf 8, Hertug af Slesvig, Greve af Holsteen, † 1459.

Hedvig, g. m. **Diderik den Lykkelige**, Greve af Oldenborg.

---

30. Christoffer af Bayern Konge i Danmark, Norge og Sverrig, † 1448. g. m. **Dorothea**, Datter af **Johan Alchymist**, Markgreve af Brandenborg.

31. Christiern den Første, Stamfader til det oldenborgske Huus i Danmark.

Morits, Greve af Delmenhorst.

Gerhard den Stridbare, Greve af Oldenborg.

Johan 14, Greve af Oldenborg.

Christoffer, Anfører i Grevens Feide.

Stamtavle over det oldenborgske Huus i Danmark.

Tab. 3.

31. Christiern den Første,

Konge i Danmark 1448, i Norge 1449, i Sverrig 1457, Hertug af Slesvig og Greve i Holsteen 1460, † 1481, g. m. Dorothea, Christoffer af Bayerns Enke.

---

32. Hans, Konge i Danmark, Norge og Sverrig, † 1513, g. m. Christine, Datter af Kurfyrst Ernst af Sachsen.

34. Frederik 1, Konge i Danmark og Norge, † 1533, g. 1) m. Anna, Datter af Kurfyrst Johan af Brandenborg. 2) m. Sofie, Datter af Hertug Bugislav 10 af Pommern.

Margrete, g. m. Jakob 3, Konge af Skotland.

---

33. Christiern 2, Konge i Danmark, Norge og Sverrig, affat 1523, † 1559. g. m. Elisabet, Datter af Filip 1, Konge i Kastilien, Søster til Keiser Karl 5.

Elisabet, g. m. Joachim 1, Kurfyrste af Brandenborg.

35. [1]Christian 3, † 1559. g. m. Dorothea, Datter af Hertug Magnus 2 af Sachsen-Lauenborg.

[1]Dorothea, g. m. Markgrev Albrecht af Brandenborg, første Hertug af Preussen.

[2]Hans den Ældre, † 1580.

[2]Adolf, † 1586. Stamfader til de gottorpske Hertuger.

[2]Frederik, † 1556, Biskop af Hildesheim og Slesvig.

[2]Elisabet, g. m. Hertug Ulrik af Meklenborg.

Hans, † 1532.

Dorothea, g. m. Pfalzgrev, siden Kurfyrst Frederik af Pfalz.

Christine, g. 1) m. Frants 2 Sforza, Hert. af Mailand. 2) m. Hert. Frants af Lothringen.

Anna, g. m. Albrecht 6 af Meklenborg, Anfører i Grevens Feide.

36. Frederik 2, † 1588. g. m. Sofie, Datter af Hertug Ulrik af Meklenborg.

Anna, g. m. August, Kurfyrste af Sachsen.

Magnus, † 1583, Biskop af Øsel og Kurland, Konge i Lifland.

Hans den Yngre, † 1622, Stamfader for de sønderborgske Linier.

Sofie af Meklenborg, g. m. Frederik 2, Konge i Danmark og Norge.

Anna, g. m. Jakob 6, Konge i Skotland og England.

37. Christian 4, † 1648. g. 1) m. Anna Katharine, Datter af Kurfyrst Joachim Frederik af Brandenborg. 2) viet ved venstre Haand til Christine Munck.

Ulrik, † 1624, Biskop i Slesvig og Schwerin.

Augusta, g. m. Hertug Johan Adolf af Gottorp.

Hedvig, g. m. Kurfyrst Christian 2 af Sachsen.

Hans, † 1602 i Moskov.

---

[1]Christian, udvalgt Konge, † 1647. g. m. Magdalene Sibylle, Datter af Kurfyrst Johan Georg 1 af Sachsen.

38. [1]Frederik 3, † 1670. g. m. Sofie Amalie, Datter af Hertug Georg af Brunsvig-Lyneborg.

[1]Ulrik, † 1633.

[2]Eleonore Kirstine, g. m. Korfits Ulfeldt.

[2]Valdemar Christian, Herre til Taasinge.

[2]Christiane, g. m. Hannibal Sehested.

Christian Ulrik Gyldenløve, (uægte) † 1640.

Hans Ulrik Gyldenløve, (uægte) † 1645.

Ulrik Christian Gyldenløve, (uægte) † 1658 under Kjøbenhavns Beleiring.

---

39. Christian 5, † 1699. g. m. Charlotte Amalie, Datter af Landgrev Vilhelm 6 af Hessen-Kassel.

Anna Sofie, g. m. Kurf. Johan Georg 3 af Sachsen.

Frederikke Amalie, g. m. Hertug Christian Albrecht af Gottorp.

Vilhelmine Ernestine, g. m. Kurf. Karl af Pfalz.

Jørgen, † 1708, g. m. Anna, Dronning af Storbritannien.

Ulrikke Eleonore, g. m. Karl 11, Konge i Sverrig.

Ulrik Frederik Gyldenløve, (uægte) † 1704, Statholder i Norge. Stamfader til Greverne af Danneskjold-Laurvig og Greverne af Løvendal.

---

40. Frederik 4, † 1730. g. 1) m. Luise, Datter af Hertug Gustav Adolf af Meklenborg-Güstrow. 2) m. Anna Sofie, Datter af Storkantsler Grev Konrad Reventlov.

Christian, † 1695.

Sofie Hedvig, † 1735.

Karl, † 1729.

Vilhelm, † 1705.

Christian Gyldenløve, (uægte) † 1703, General-Feltmarskalk-Lieutenant, Stamfader til Greverne af Danneskjold-Samsø.

Ulrik Christian Gyldenløve, (uægte) † 1719, General-Admiral.

---

41. Christian 6, † 1746. g. m. Sofie Magdalene, Datter af Markgrev Christian Henrik af Brandenborg-Culmbach.

Charlotte Amalie, født 1706, † 1782.

---

42. Frederik 5, † 1766. g. 1) m. Luise, Datter af Georg 2, Konge af Storbritannien, † 1751. 2) m. Juliane Marie, Datter af Hertug Ferdinand Albrecht af Brunsvig-Wolfenbüttel, † 1796.

Luise, g. m. Ernst Frederik Karl, Hertug af Sachsen-Hildburghausen.

---

[1]Sofie Magdalene, † 1813. g. m. Gustav 3, Konge i Sverrig.

[1]Vilhelmine Karoline, † 1820. g. m. Kurfyrst Vilhelm 1 af Hessen.

43. [1]Christian 7, Konge i Danmark og Norge, † 1808. g. m. Karoline Mathilde, Datter af Frederik Ludvig, Prinds af Wales, Søster til Georg 3 af Storbritannien, skilt fra Kongen 1772, † 1775 i Celle.

[1]Luise, † 1831. g. m. Landgrev Karl af Hessen, Statholder i Slesvig og Holsteen, † 1836.

[2]Frederik, † 1805. g. m. Sofie Frederikke, Datter af Prinds Ludvig af Meklenborg-Schwerin.

---

44. Frederik 6, Konge i Danmark og (til 1814) i Norge, † 1839. g. m. Marie Sofie Frederikke, Datter af Landgrev Karl af Hessen, Statholder i Slesvig og Holsteen, † 1852.

Luise Augusta, † 1843. g. m. Frederik Christian, Hertug af Augustenborg.

Frederik, Landgreve af Hessen, Statholder i Slesvig og Holsteen 1836—1842.

Marie Sofie Frederikke, † 1852. g. m. Frederik 6, Konge i Danmark.

45. Christian 8, Konge i Danmark, født 1786, † 1848. g. 1) 1806 m. Charlotte Frederikke, Datter af Storh. Frederik Frants af Meklenborg-Schwerin. 2) 1815 m. Karoline Amalie, født 1796, Datter af Frederik Christian, Hertug af Augustenborg.

Juliane Sofie, † 1850. g. m. Prinds Vilhelm af Hessen-Filipsthal († 1834).

Luise Charlotte, født 1789. g. 1820 m. Landgrev Vilhelm af Hessen, født 1787.

Frederik Ferdinand, født 1792. g. 1829 m. Karoline, Datter af Frederik 6.

Karoline, født 1793. g. 1829 m. Prinds Frederik Ferdinand.

Vilhelmine Marie, født 1808. g. 1) 1828 m. Kronprinds Frederik Karl Christian, Søn af Christian 8, Konge i Danmark. 2) 1838 m. Karl, Hertug af Glücksborg.

Karoline Amalie, født 1796. g. m. Christian 8, Konge i Danmark.

46. [1]Frederik 7, Konge i Danmark, født 1808. g. 1) 1828 m. Vilhelmine Marie, Datter af Frederik 6. 2) 1841 m. Karoline Charlotte Mariane, født 1821, Datter af Georg Karl Frederik Josef, Storhertug af Meklenborg-Strelitz.

Marie Luise Charlotte, født 1814. g. 1832 m. Prinds Frederik August af Anhalt-Dessau.

Luise Vilhelmine, født 1817, gift 1842 m. Prinds Christian af Glücksborg, 1853 Prinds af Danmark.

Frederik Vilhelm Georg Adolf, født 1820, gift 1) 1844 m. Storfyrstinde Alexandra, Datter af Keiser Nikolai 1 af Rusland, † 1844. 2) 1853 m. Anna, Datter af Prinds Karl af Preussen.

Augusta Sofie, født 1823.

Christian Frederik Vilhelm Karl, født 1843.

Christian Vilhelm Ferd. Adolf Georg, født 1845.

Valdemar, født 1858.

Vilhelm, † 1844, strax efter Fødselen.

Frederik Vilhelm Nikolaus Karl, født 1854.

Stamtavle over de hertugelige Linier af det oldenborgske Huus.

Frederik den Förste,
Konge i Danmark og Norge, † 1533.

Christian 3, Konge i Danmark og Norge.

Hans den Ældre, † 1580, Hertug, residerede i Haderslev.

Adolf, † 1586, Stamfader for de gottorpske Hertuger.

Frederik, † 1556, Biskop i Hildesheim og Slesvig.

Frederik 2, Konge i Danmark og Norge.

Hans den Yngre, † 1622, Stamfader for det sonderborgske Huus, Hertug 1564, fik Pløen 1568, Sønderborg og Norborg 1571, Reinfeld og Ruhe (Glücksborg) 1582.

Frederik 2, † 1587.

Filip, † 1590.

Johan Adolf, † 1616. g. m. Augusta, Datter af Frederik 2, Konge i Danmark og Norge.

Alexander, † 1627, Stifter af den sønderborgske Linie.

Frederik, † 1658, Stifter af den nordborgske Linie, uddød 1722 med Ernst Leopold.

Filip, † 1663, Stifter af den glücksborgske Linie, uddød 1779 med Frederik Henrik Vilhelm.

Joachim Ernst, † 1671, Stifter af den pløenske Linie, uddød 1761 med Frederik Karl.

Frederik 3, † 1659.

Ernst Gynther, † 1689, Stamfader for den augustenborgske Linie.

August Filip, † 1675, Stifter af den beckske Linie, hvoraf

Frederik Wilhelm Poul Leopold, † 1831. g. m. Luise Karoline, Søster til Dronning Marie Sofie Frederikke af Danmark, 1825 fik Titel af Hertug af Glücksborg.

3 andre Sønner stiftede Linierne: Franzhagen, Wiesenburg og den schlesiske, som alle uddøde i det 18de Aarhundrede.

Christian Albrecht, † 1694. g. m. Frederikke Amalie, Datter af Frederik 3, Konge i Danmark.

Hedvig Eleonore, g. m. Karl 10, Konge i Sverrig.

Frederik Wilhelm, Domprovst i Hamborg, † 1714.

Frederik 4, † 1702. g. m. Hedvig Sofie, † 1708, Datter af Karl 11, Konge i Sverrig.

Christian August, † 1726, Biskop i Lybek, Administrator i Karl Frederiks Mindreaarighed.

Christian August, Hertug af Augustenborg, † 1754, g. m. Frederikke Luise, Grevinde af Danneskjold-Samsø.

Karl, Hertug af Glücksborg, født 1813. g. 1838 m. Vilhelmine Marie, Datter af Frederik 6, Konge i Danmark.

Frederik, født 1814. g. m. Adelheid, Prindsesse af Lippe-Schaumborg.

Wilhelm, født 1816.

Christian, født 1818, 1853 Prinds af Danmark. g. 1842 m. Luise Vilhelmine, Datter af Landgrev Vilhelm af Hessen.

Julius, født 1824.

Johan, født 1825.

Karl Frederik, † 1739. g. m. Anna Petrowna, Datter af Keiser Peter den Store af Rusland.

Adolf Frederik, † 1771. Biskop i Lybek 1727, Konge i Sverrig 1751.

Frederik August, † 1785. Biskop i Lybek 1750, Hertug af Oldenborg 1774.

Georg Ludvig, † 1763.

Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, † 1794.

Fred. Ferd. Georg Wilhelm Carl Christian, født 1855.

Christian Frederik Wilhelm Karl, født 1843.

Christian Wilhelm Ferdin. Adolf Georg, født 1845.

Waldemar, født 1858.

Karl Peter Ulrik, † 1762, Keiser i Rusland, (Peter 3).

Gustav 3, Konge i Sverrig, † 1792. g. m. Magdalene Sofie, Datter af Frederik 5, Konge i Danmark.

Karl 13, † 1818. Konge i Sverrig.

Peter Frederik Wilhelm, Hertug 1785 under Administration, † 1823.

Peter Frederik Ludvig, Administrator i Oldenborg 1785, Hertug 1823, † 1829.

Frederik Christian, Hertug af Augustenborg, † 1814, g. m. Luise Augusta, † 1843, Datter af Christian 7, Konge i Danmark.

Frederik Karl Emil, † 1841. g. m. Sofie Eleonore Frederikke, Grevinde af Scheel.

Christian August, udnævnt til Thronfølger i Sverrig 1809, † 1810.

Poul, Keiser i Rusland, † 1801.

Gustav 4 Adolf, Konge i Sverrig, afsat 1809, † 1837 i St. Gallen.

Poul Frederik August, Storhertug 1829, † 1853. g. 3die Gang 1831 m. Cæcilie, Datter af Gustav 4 Adolf, forhen Konge i Sverrig.

Peter Frederik Georg, † 1812. g. m. Katharine, Datter af Keiser Poul.

Karoline Amalie, født 1796. g. 1815 m. Christian 8, Konge i Danmark.

Christian Karl Frederik August, født 1798, Hertug af Augustenborg 1814. g. 1820 m. Luise Sofie, Grevinde af Danneskjold-Samsø.

Frederik August Emil, født 1800, Prinds af Augustenborg, g. 1829 m. Henriette, Grevinde af Danneskjold-Samsø.

Henrik Karl Waldemar, født 1810.

Alexander 1, Keiser i Rusland, † 1825.

Nikolaus, Keiser i Rusland, † 1855.

Gustav, Prinds af Wasa, født 1799, g. 1830 m. Luise Amalie, Datter af Karl Ludvig Frederik, Storhertug af Baden.

Nikolaus Frederik Peter, født 1827, Storhertug 1853.

Anton Gynther Frederik Elimar, født 1844.

Konstantin Frederik Peter, født 1812.

Frederik Christian August, født 1829.

Frederik Christian Karl August, født 1831.

Frederik Christian Karl August, født 1830.

Alexander 2, Keiser i Rusland.

Konstantin, født 1827.

Nikolaus, født 1831.

Michael, født 1832.

Frederik August, født 1852.

Georg Ludvig, født 1855.

Nikolaus Frederik August, født 1840.

Alexander Frederik Konstantin, født 1844.

Georg Frederik Alexander, født 1848.

Konstantin Frederik Peter, født 1850.

Nikolaus, født 1843.

Alexander, født 1845.

Blademir, født 1847.

Alexis, født 1850.

Sergius, født 1857.

Poul, født 1860.

Nikolaus, født 1856.

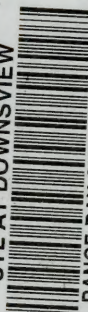
Nikolaus, født 1859.

Nikolaus, født 1850.

Konstantin, født 1858.

Dmitri, født 1860.

Waclav, født 1862.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 10 09 07 05 018 4